

Horváth Tibor

Könyvtári írások

**Folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben és
lapokban megjelent rövidebb írások, interjúk**

1965 – 2009.

Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 2013

Válogatta és szerkesztette
Sonnevend Péter

Közreműködött
Lengyelné Molnár Tünde
Moldován István

Készült az Országos Széchényi Könyvtárban
ISBN 978-963-200-614-7

Bevezetés

Horváth Tibor (1935-2011) a 20. század utolsó harmadának egyik legjelentősebb hazai könyvtári alkotója: gondolkodója és írója (írásai és interjúi 1961 és 2009 közt láttak napvilágot). A modern kézikönyv nélküle nem született volna meg. Már korai munkásságától érett és maradandó szövegeket vetett papírra.

Szelmánk kötelessége, hogy saját értékeit a mai kor elvárásának megfelelően minél szélesebb körben hozzáférhetővé tegye: ez pedig ma a digitális kiadást jelenti. Horváth Tibor két éve hunyt el, a jelentős szakmai életművek digitális sorozatának elindítására önként kínálkozik az ő – sajnálatosan már lezárult – munkássága.

A jelen kötet azokat a nem önállóan és kisebb terjedelemben született írásait (tanulmányok, recenziók, hozzászólások, interjúk: összesen mintegy 110 szöveget) tartalmazza, amelyek új és új elgondolásait közvetítik. Tehát nem törekedtünk egy kritikai kiadás szintjén értelmezhető teljességre.

A terjedelmesebb és az önállóan megjelent munkák külön (egyenként) kerülnek a *Magyar Elektronikus Könyvtárba* (számuk megközelíti a két tucatot, köztük a kézikönyvben napvilágot látott alapvető tanulmányok). Ezek listáját – könnyebb használatot biztosítva – a Tartalomjegyzék utáni *Függelékben* ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Az írások kronologikus sorrendben követik egymást.

A 2011 őszén kifejtett szándékot kezdettől határozottan támogatta Horváth Tiborné Töröcskei Éva, Sajó Andrea (OSZK), Bánkeszi Katalin (OSZK Könyvtári Intézet), Varga Katalin (OPKM), Kiszl Péter (ELTE), Kis-Tóth Lajos (Eszterházy Károly Főiskola). Eredményünk az ő elkötelezettségüknek köszönhető.

Hasonlóan köszönet illeti önzetlen támogatásukért az egyes írások jogtulajdonosait: a szakmai lapok tulajdonosait és szerkesztőit, a társzerzőket, és végül a kiadókat, külön is kiemelve az Osiris Kiadót, és személy szerint Gyurgyák Jánost.

Reméljük, hogy vállalkozásunk hozzájárul a szakmai önismeret erősítéséhez.

A szerkesztő

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Vita a tudományos könyvtárak statisztikájáról. In: Könyvtári Figyelő, 11. évf. 1965. 1. sz. 42-44. p.	12
A KWIC index és permutált index. In: Könyvtári Figyelő, 11. évf. 1965. 5-6. sz. 365-392. p.	14
A biológia könyvtári gondozása hazánkban. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1965-1966. Bp. OSZK, 1967. 342-353. p.	35
A második cranfieldi jelentés. In: Könyvtári Figyelő, 14. évf. 1968. 5. sz. 351-369. p.	46
A könyvtárak műszaki fejlesztése. In: Könyvtári Figyelő, 15. évf. 1969. 2-3. sz. 84-119. p.	59
Hozzászólások Horváth Tibor „A könyvtárak műszaki fejlesztése” című tanulmányához. In: Könyvtári Figyelő, 15. évf. 1969. 4. sz. 55-61. p.	96
Válasz a hozzászólásokra „A könyvtárak műszaki fejlesztése” c. tanulmányhoz. In: Könyvtári Figyelő, 16. évf. 1970. 1. sz. 98-100. p.	103
Központi jellegű gépesítés a tájékoztatás szolgálatában. In: Könyvtártudományi tanulmányok 1970. Bp. NPI, 1971. 3. köt. 389-392. p. Társ szerző: Óvári Sándor.....	106
Könyvtárgépesítés 1. Ami a gépesítéshez elvezet. In: Könyvtáros, 20. évf. 1970. 4. sz. 204-205. p.	110
Könyvtárgépesítés 2. Technikai megoldások. In: Könyvtáros, 20. évf. 1970. 5. sz. 272-274. p.	113
Könyvtárgépesítés 3. Teendők. In: Könyvtáros, 20. évf. 1970. 6. sz. 338-340. p.	116
A könyvtári szolgáltatások rendszere. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1972. Bp. OSZK, 1972. 65-90. p.	119
Kié a könyvtár Amerikában? Tanulmányúti beszámoló. In: Könyvtáros, 23. évf. 1973. 10. sz. 584-587. p.	142
Könyvtáros szemmel az USA-ban. Angolszász könyvtárakban 1-2. rész. In: Könyvtáros, 23. évf. 1973. 8. sz. 464-466. p., 9. sz. 528-530. p.	147
Bibliographic control of special literature and interlibrary cooperation between Hungarian special libraries. (with Kovács, D., Vajda, E.). In: Inspel, vol. 9. no. 1-2. 1974. 26-36. p.	154
Hegyi Nándor – Almási László: Gyártmányismertető előállítás és szakirodalmi felhasználása iparvállalatoknál c. kiadvány ismertetése. In: Könyvtári Figyelő, 20. évf. 1974. 4. sz. 399-400. p.	162
Mechanization of the national bibliography – impact and consequences / Tibor Horváth. In: International Colloquium on the Technical Equipment of Central Libraries, Prague : 28th October – 2nd November 1974 : [proceedings] / [org. Státní knihovna] ; [ed. Dagmar Nesládková et al.]. – Prague : State Library of the Czech Socialist Republic, 1976. 172-188. p.	164

A szakirodalom bibliográfiai ellenőrzésének „felhasználó-oldali” problémái.	
In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 21. évf. 1974. 1. sz. 1-13. p.	
Társszerzők: Kovács Dezső, Vajda Erik	172
Az Építésügyi Tájékoztatási központ új kiadványsorozata.	
In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 22. évf. 1975. 9. sz. 670-671. p.	180
Számítógépek alkalmazásának lehetőségei az egyetemi könyvtárakban.	
In: Könyvtár-tudományi Tanulmányok 1975. 5. kötet, 165-169. p.	182
Az Aberystwith-i jelentés.	
In: Könyvtári Figyelő, 21. évf. 1975. 5. sz. 564-572. p.	187
Egy fiatal tudomány: a bibliometria. Beszélgetés Horváth Tiborral, az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ osztályvezető-jével, [riporter] Hajdú Éva.	
In: Magyar Nemzet, 39. évf. 1976. október 15.	192
Tezaurusz, deskriptor, nem-deszkriptor, reláció. Könyvtáros kislexikona.	
In: Könyvtáros, 27. évf. 1977. 6. sz. 358-360. p.....	194
A magyar nyelvű tezauruszok szabványa.	
In: Könyvtáros, 21. évf. 1977. 7. sz. 418-420. p.	198
Dersi Gyuláné: A Chemical Abstracts Condensates felhasználása külföldön és néhány hazai tapasztalat.	
In: Könyvtári Figyelő, 1977. 1-2. sz. 71-86. p. – Néhány észrevétel Dersi Gyuláné cikkéhez (A Chemical Abstracts Condensates felhasználása külföldön és néhány hazai tapasztalat). In: Könyvtári Figyelő, 1977. 1-2. sz. 113-115. p.	202
A könyvtártechnológiai kutatások helyzete és irányai.	
In: Könyvtári kutatások: Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához. Szerk. Havasi Zoltán. Bp. NPI, 1978. 223-243. p. Társszerző: Sárdy Péter.....	219
Amit elértünk, és amit nem... A számítógépek alkalmazásának kérdései a két konferencia közötti időszakban.	
Az MKE 12. vándorgyűlésén elhangzott előadás tömörített változata. In: Könyvtáros, 30. évf. 1980. 10. sz. 584-586. p.	236
A könyvtárak és tájékoztatási intézetek műszaki, technikai fejlődése az elmúlt évtizedekben.	
In: Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve / szerk. Kéki Béla. Bp. NPI, 1980. 32-38. p.	240
Informatikai alapú könyvtárosképzés.	
In: Könyvtári Figyelő, 26. évf. 1980. 2. sz. 159-170. p.	246
Tudás mágnesszalagon. Beszélgetés a szakmai ismeretek áramlásáról / Horváth Tibor, Kovács Zoltán, Mika György, Szántó Péter. [Riporter] Varsányi Gyula.	
Elhangzott 1980. március 24-én a Petőfi Rádióban. In: Látóhatár, 30. évf. 1980. 6. sz. 201-208. p....	256
A szakrészlegek kérdőjelei.	
In: Könyvtári Figyelő, 28. évf. 1982. 4. sz. 384-388. p.	260
Egymásra talál az elmélet és a gyakorlat.	
In: Könyvtáros, 32. évf. 1982. 12. sz. 716-717. p.	264
Együttműködés vagy rendszerszervezés?	
In: Könyvtári Figyelő, 29. évf. 1983. 5. sz. 455-470. p. Társszerzők: Futala Tibor, Papp István	266
Bevezető a Könyvtárközi együttműködés c. tematikus számhoz.	
In: Könyvtári Figyelő, 29. évf. 1983. 5. sz. 453-454. p.	280
Egy gondolat viszontagságai.	
In: Kovács Máté emlékkönyv [szerk. Szelle Béla] ; [közrem. Sárdy Péter] [írta Fülöp Géza et al.]. Bp. MKE, 1983. 164-172. p.	282
Még egyszer a kérdőjelekről.	
In: Könyvtári Figyelő, 29. évf. 1983. 6. sz. 617-619. p.	290

A szakinformátorok posztgraduális képzése az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. In: Országos vállalati tájékoztatási konferencia (3.) 1982. Debrecen. Plenáris ülések, szekcióülések. Bp. SZVT, 1983. 49-55. p.	293
Állam- és jogtudományi bibliográfia 1980-1981. Egy bibliográfia megújódása címmel ismertette Horváth Tibor. In: Könyvtári Figyelő, 35. évf. 1985. 3. sz. 327-328. p.	297
A korszerű könyvtár és a műszaki fejlesztés. In: Együtt, 10. évf. 1985. 1. sz. 63-67. p.	299
Számvetés... 1985. Tervek... 1986. / Juhász Jenő, Futala Tibor, Lebovits Imre, Horváth Tibor, Füleki Mihály, Koger Tamás, Seregi István, Lengyel Lászlóné, Szabóné Richlich Ilona, Udvariné Trencsényi Mária. In: Könyvtáros, 36. évf. 1986. 1. sz. 4-17. p. ...	302
A pedagógiai információs rendszer kiépítése a közoktatás fejlesztését szolgálja. Beszélgetés Horváth Tiborral, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgató-helyettesével, [riporter] Kovács Imre, P. In: Köznevelés, 43. évf. 1987. 1. sz. 3-5. p.	319
PRECIS. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 34. évf. 1987. 7. sz. 311-323. p. Társszerző: Orbán Éva.	325
Az országos pedagógiai információs rendszer. In: Oktatás – Informatika, 1988-89. 2. sz. 4-9. p. Társszerző: Csabay Károly.	345
A pedagógiai információs rendszer. In: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Évkönyve. Bp. OPKM, 1988. 45-51. p.	352
Az OPIR első eredményei. In: Könyvtári Figyelő. 35. évf. 1989. 5-6. sz. 471-482. p. Társszerző: Nemesi Lászlóné.	359
Neuralgikus pontok a szakkönyvtárügy működésében. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 36. évf. 1989. 11. sz. 473-477. p. Az MKE 21. (keszthelyi) vándor- gyűlésén a Műszaki Könyvtáros Szekcióban elhangzott előadás szövege.	368
Szente Ferenc: „A demokrácia rosszul tűri a feltűnést”, [riporter] Horváth Tibor. In: Könyvtári Levelező/lap, 3. évf. 1991. 3. sz. 3-4. p.	375
Változó világ – változó könyvtár – változó egyesület. In: Könyvtáros, 41. évf. 1991. 11-12. sz. 640-644. p.	378
Tudós könyvtáros és információs mérnök, [riporter] Schranz Edit. In: Magyar Nemzet, 54. évf. 1991. ápr. 8. 5. p.	382
Amerika közelebb van. [riporter] Bóday Pál Péter. In: Magyar Hírlap, 1991. március 8. 11. p.	384
Idejár az akadémikus és a pékinas. [riporter] Szalay László In: Kurír, 2. évf. 1991. márc. 18.	386
Levél a miniszterhez. In: Könyvtáros, 41. évf. 1991. 4. sz. 189-191. p.	387
Ha érdekeket védünk, a szakmát kell védeni... [riporter] Tilcsikné Pásztor Ágnes In: Vas Megyei Könyvtári Értesítő, 21. évf. 1991. 3. sz. 1-4. p.	390
Ezentúl szabványainkat is a kereskedők portékáihoz fogjuk igazítani? In: Könyvtári Levelező/lap, 3. évf. 1991. 4. sz. 17. p.	393
Bóday Pál: A véletlen és a predesztináció 70 éve. [riporter] Horváth Tibor. In: Könyv- táros, 41. évf. 1991. 5. sz. 262-265. p.	395

Beszélgetés Horváth Tiborral, mielőtt elnöke lett a Könyvtáros Egyesületnek, [riporter] Sente Ferenc In: Könyvtári Levelező/lap, 3. évf. 1991. 1. sz. 2-3. p.	399
Még egyszer egy pályázatról. + Egy pályázat margójára 2. In: Új Magyarország, 1991. szept. 25. 10. p.....	402
Ablak a világ szellemi életére. (Könyvtáratatás Csorváson 1992. aug. 23.) In: Könyvtári jegyzések. 1992. 1/3. sz. 9-10. p.	404
Az iskolai könyvtárak útjai. In: Könyvtáros, 42. évf. 1992. 2. sz. 77-80. p.	406
Horváth-interjú 1992. december, [riporter] Sente Ferenc In: Könyvtári Levelező/lap, 4. évf. 1992. 12. sz. 6-8. p.....	409
A kicsik megszűnnek, a nagyok lerongyolódnak? [riporter] Bóday Pál Péter In: Magyar Hírlap, 1992. november 23. 15. p.....	412
Darányi Sándor: A törzs és az ágak. Horváth Tibor kandidátusi értekezésének bemutatása 1-2. In: Könyvtári Figyelő, 37. évf. 1. sz. 50-58. p., 3. sz. 445-452. p.....	415
Az általános tárgyszójegyzék munkálatairól. In: Könyvtári Figyelő, 37. évf. 1992. 4. sz. 610-617. p.	435
A ma és a holnap könyvtárai. Holland-magyar szimpózium, [riporter] Mátraházi [Zsuzsa] In: Magyar Nemzet, 56. évf. 1993. jan. 12. 11. p.	445
Milyen iskolai könyvtárra van szükség? Beszélgetés Horváth Tiborral, az OPKM főigazgatójával, [riporter] P. Kovács Imre. In: Köznevelés, 49. évf. 1993. 10. sz. 10-11. p.....	446
Többet kellene rábíznunk az intézményekre. In: Magyar Hírlap, 1993. máj. 15. mell. III. p. A közalkalmazotti törvényről és a képesítési rendeletről.	449
Horváth-interjú (2.) [riporter] Sente Ferenc In: Könyvtári Levelező/lap, 5. évf. 1993. 1. sz. 2-3. p.....	451
Nem akármilyen szakkönyv. Balázs Sándor: Az információk használata, hasznosítása és haszna c. könyv ismertetése. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 40. évf. 1993. 6. sz. 259-260. p.....	454
The state of automation in public libraries. In: The role of libraries today, tomorrow and beyond. Amsterdam, Hogeschool van Amsterdam, Faculty of Economics and Information School. 1993. 37-42. p.	457
Könyvtárgépesítés a magyar közművelődési könyvtárakban. A holland-magyar könyvtári szimpóziumon elhangzott előadás szövege. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2. évf. 1993. ápr. 8-12. p.....	461
Szemponatok a világbanki hitelek felhasználásához. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2. évf. 1993. márc. 5-11. p.	465
Vigyázat! Összekeverik a fogalmakat, [riporter] Sóron László. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2. évf. 1993. jún. 4-9. p.....	470
Mi bántja a könyvtárosokat? [Interjú Tóth Istvánnéval, Horváth Tiborral és Varga Józsefnével]. [riporter] Simon Margit In: Kiáltás, 1994. ápr. 26. 3. p.....	475
Vonalzók, térképek, csontvázak. „Méltatlan körülmények között, megtekintésre alkalmatlan módon...” / Mehlhoffer Albert, Palotás János, Horváth Tibor, [riporter] Sümegi Noémi In: Magyar Nemzet, 57. évf. 1994. júl. 7. 7. p.....	477

Szilánkok a hálózati gondolathoz és a hálózat szó használatához. In: Könyvtári Levelező/lap, 6. évf. 1994. 8. sz. 4-6. p.....	482
A kultúra mint „mellékszempont”. Beszélgetés Horváth Tiborral, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével, [riporter] Bóday Pál Péter In: Magyar Hírlap mell. 1994. márc. 5. IV. p.....	487
Az MKE elnökségének véleménye a Középtávú képzési koncepcióról. Levél Sóron Lászlónak. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 3. évf. 1994. 7. sz. 12-15. p.....	489
Az országos szakirodalmi információpolitika. Előzetes rendszerterve és környezete In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 41. évf. 1994. 10. sz. 387-390. p. Társ szerző: Rózsa György	492
Vadász Vilma (1914-1994) In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 3. évf. 1994. dec. 52-53. p.....	498
Vélemény. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 3. évf. 1994. 6. sz. 15-17. p.....	500
Tisztelt Olvasó! In: Könyvtárhasználat, 1. évf. 1994. 3. sz. 1. p.	502
Beszélgetés Horváth Tiborral, az OPKM főigazgatójával, az OKT elnökével, [riporter] Maurer Péter, Vajda Kornél. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 4. évf. 1995. 10. sz. 3-12. p.	503
Hogyan lássuk világunkat? In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 4. évf. 1995. 12. sz. 7-8. p.....	511
A Magyar Könyvtárosok Egyesületének négy esztendeje (1991 – 1994). Elnöki beszámoló. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 4. évf. 1995. 1. sz. 13-18. p.	513
A megoldást keressük. Eredmények és gondok az ajkai Fekete István Általános Iskola könyvtárában. In: Megyei Pedagógiai Körkép, 26. évf. 1996. 2. sz. 13-15. p.....	517
Ad notam: együttműködés. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 5. évf. 1996. 8. sz. 8-10. p.....	520
Hogyan lássuk világunkat? In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 5. évf. 1996. 4. sz. 8-11. p.....	522
Kíméletes válasz Zsidai Józsefhez. In: Könyvtári Figyelő, 42. évf. 1996. 1. sz. 58-61. p.	525
Az országos szakkönyvtárakról az új törvény tükrében. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 43. évf. 1996. 9. sz. 331-339. p.....	529
Miért tartanak szénuszünetet három könyvtárban? [riporter] F.C. In: Magyar Nemzet, 60. évf. 1997. dec. 4. 20. p.....	541
Könyvtárgazdálkodási gondok, [riporter] Novák Gábor. In: Köznevelés, 53. évf. 1997. 38. sz. 9. p.	542
Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve. Egy régen hiányzó kézikönyvről... [címen ism.] Horváth Tibor. In: Nyomdavidílág, 1997. 1. sz. 5. p.....	544
Don Quijoték útjain. A szakmáról három szólamban. In: Könyvtári Figyelő, 43. évf. 1997. 4. sz. 665-674. p.....	545
Két kézikönyv – két változás korszakában. A „Sallai-Sebestyén” és az új könyvtári kézikönyv. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 6. évf. 1997. 4. sz. 10-15. p.	556
Könyvtárpolitika útvesztőkön. Kézirat. [Budapest] : [s.n.], [1998] 7 fol. Nem publikált dokumentum	561
Hej, iskolai könyvtárak! In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 7. évf. 1998. 12. sz. 28-36. p.....	566
Balázs Mihály (1930, Nagybánhegyes – 1999, Budapest). In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. évf. 2000. 2. sz. 59-60. p.	574

A könyvtár- és információtudomány tartalmi értelmezhetőségének problémái.	
In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 8. évf. 1999. 11. sz. 10-15. p.....	576
Dr. Antalóczi Lajos (Tiszaeszlár, 1947 – Eger, 2000). In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 10. évf. 2001.2. sz. 49-50. p.....	581
Léces Károly (1929-2000). In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 9. évf. 2000. 8. sz. 43-44. p.....	583
Az olvasás jövőjéről. Megkérdeztük Horváth Tibor ny. igazgatót és Bagdy Emőke tanszékvezető egyetemi tanárt. In: Könyv és Nevelés, 3. évf. 2001. 3. sz. 10-13. p.....	585
Füzéki István emlékezete. Írta Horváth Tibor et al. [S.l.] [s.n.], [2002]. 27 p., [1] t.	588
Ungváry Rudolf – Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés Kommentált szöveggyűjtemény. Kései méltatás. In: Könyvtári Figyelő, 48. évf. 2002. 4. sz. 755. p.	596
Az OPKM a közoktatáshoz tartozik. In: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve. Bp. OPKM, 2003. 17-19. p. Elhangzott 1998. dec. 11-én, az OPKM 40 éves évfordulóján.	601
Két utószó a Könyvtárosok kézikönyvéhez. Szélgjegyzetek. Újabb kiadás előtt? In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. évf. 2003. 11. sz. 440-448. p. Társ szerző: Papp István.....	604
Könyvtár az ifjúságért. Elhangzott 2003. okt. 13-15-én Hatvanban A Gyermekek és az ifjúság olvasási kultúrája c. konferencián. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 13. évf. 2004. 3. sz. 46-52. p.....	614
Zárszó. Elhangzott a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciójának jubileumi ülésén Debrecenben, 2003. nov. 20-án. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 13. évf. 2004. 1. sz. 35-37. p.	619
Tezauruszok, taxonómiák és ontológiák – etimológiai megjegyzés (Gilchrist, Alan: Thesauri, taxonomies and ontologies – an etymological note. In: Managing Information, 2004. május, 44-48. p.) In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 52. évf. 2005. 11-12. sz. 549-551. p.....	622
Hogy van Horváth Tibor? [az interjút készítette] Celler Zsuzsanna. In: Könyvtári Levelező/lap, 21. évf. 2009. I. sz. 15-19. p.....	626

Függelék

- Könyvismeret. A történelmi kutatás és tájékoztatás segédkönyvei.** Bp.: OSZK – KMK házi soksz., 1961. – 41 p. (A könyvtárosképzés füzetei. Középfok) (Utánnnyomás: 1962, 1966, 1967.) <http://mek.oszk.hu/10500/10523>
- Könyvismeret. Tájékozódás a természettudományok irodalmában.** Bp.: OSZK – KMK házi soksz., 1961. – 19 p. (A könyvtárosképzés füzetei. Középfok) (Utánnnyomás: 1967, 1969.) <http://mek.oszk.hu/11400/11444>
- Könyvismeret. Néprajz.** Bp.: OSZK – KMK házi soksz., 1962. – 40 p. (A könyvtárosképzés füzetei. Középfok) <http://mek.oszk.hu/10500/10552>
- Szakirodalmi forrásismeret: bevezetés.** Bp.: OSZK KMK, 1963. – 118 p., [1] t. (A könyvtárosképzés füzetei) (Utánnnyomás: 1967.) <http://mek.oszk.hu/10500/10522>
- Tájékoztató munka.** [kiad. az] OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Budapest: OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1964. – 51 p. (A könyvtárosképzés füzetei) (Utánnnyomás: 1967.) <http://mek.oszk.hu/10500/10556>
- Kézi lyukkártyák a hazai könyvtárakban.** Bp.: Népművelési Propaganda Iroda, 1967. – 39 p. ill. (Könyvtárgépesítési füzetek ; 1.) (A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai; 17[120].) <http://mek.oszk.hu/10600/10606>
- Kézi lyukkártyák a szakirodalmi tájékoztatásban.** Bp.: OMKDK, 1968. – 175 p. ill. (Könyvtárgépesítési füzetek) Társzerző: Balázs Sándor
- Szakirodalmi forrásismeret: filozófia.** Bp.: OSZK – KMK, 1968. – 24 p. (A könyvtárosképzés füzetei) Társzerző: Nyakó István <http://mek.oszk.hu/10900/10965>
- Általános szervezési ismeretek könyvtárosok számára.** Bp.: Népművelési Propaganda Iroda, 1970. – 88 p. (Könyvtárgépesítési füzetek) <http://mek.oszk.hu/11100/11192>
- Szervezési ismeretek a számítógépek tájékoztatási alkalmazásához.** 1-2. Bp.: OSZK – KMK, 1970. 2 db. – 135 p.
- A könyvtártechnológiai kutatások helyzete és irányai.** Bp.: OSZK KMK, 1974. – 31 p. Kézirat gyanánt. Társzerző: Sárdy Péter
- Információs teauruszok,** [közr. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Kohó- és Gépipari Tudományos Műszaki Tájékoztatási Intézet. Bp.: NPI, 1977. – 80 p. ill. Bibliogr.: 76-80. p. Társzerző: Varga Dénes (Utánnnyomás: 1980.) <http://mek.oszk.hu/11400/11486>
- A jövő könyvtárai, trendek és prognózisok: Szakirodalmi szemle / Héberger Károly** [közread, az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentáció; [szerkesztette Horváth Tibor] ; [a bibliográfiai adatgyűjtésben közreműködött Verbóczi Gyuláné]. Bp.: OSZK – KMK, 1977 [1978]. – 100 p.
- Automatikus osztályozás. Bölcsészdoktori disszertáció.** Bp.: 1979. – 94 p. Kézirat. <http://mek.oszk.hu/10500/10569>
- Az országos pedagógiai információs rendszer:** Tanulmányterv. Rövidített változat [készítette Budai Tamás, Horváth Tibor] [közr. az] Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp.: OPKM, 1984. – 47 p.

- Ismeretszervezés és szintaxis. Kandidátusi értekezés.** Bp.: 1987. – 164 p.
<http://mek.oszk.hu/10900/10969>
- Az információtudomány kézikönyve 1.** [szerzők Horváth Tibor et al.]. Bp.: 1998. – 426 fol. A Könyvtárosok kézikönyve. Alapvetés c. könyv vitára bocsátott kézírata
- A könyvtártudomány és információtudomány alapjai.** In: Könyvtárosok kézikönyve. 1. köt. Alapvetés. Bp.: Osiris K., 1999. – 15-80. p. <http://mek.oszk.hu/11300/11339>
- A tartalmi feltárás.** In: Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Feltárás és visszakeresés. Bp.: Osiris K., 2001. – 37-186. p. Társ szerző: Sütő Péter
- A feldolgozás egységei és a feltárás célja.** In: Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Feltárás és visszakeresés. Bp.: Osiris K., 2001. – 17-34. p. <http://mek.oszk.hu/11300/11340>
- Tájékoztatás-elmélet : távoktatási tankönyv.** Eger : Eszterházy Károly Főiskola Média-informatika Intézet, 2001 <http://mek.oszk.hu/11100/11188>
- Az általános tájékoztatás eszközei : Tanulási útmutató.** Eger : Eszterházy Károly Főiskola Média-informatika Intézet, 2001 <http://mek.oszk.hu/11100/11189>

Vita a tudományos könyvtárak statisztikájáról

Horváth Tibor

A Magyar Könyvszemle 1964. évi 3. számában (225-238. p.) Kovacsics József és Duxné Nagy Katalin „A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján” címen megjelent tanulmánya könyvtárosi szakkörökben élénk visszhangot keltett. Csúry István, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, a Könyvtáros 1965. évi 2. számában (67-69. p.) érvekkel alátámasztott publicisztikai veretű cikkben bírálja a tanulmány számos megállapítását.

Horváth Tibor írása Csúry cikkének megjelenése *előtt* érkezett szerkesztőségünkhöz; a néhány Csúryéval *azonos*, vagy *hasonló* következtetést – vállalva az ismétlés ódiumát – nem hagytuk ki Horváth cikkéből; ezek az egyezések talán a további vitában – aminek a Könyvtári Figyelő készségesen ad helyet – hasznos támpontul szolgálhatnak.

Merész teóriákat igen gyakran éri az a vád, hogy a tények nem igazodnak hozzájuk. Nem lehet pontosan tudni, hogy a gondolkodás konzervativizmusa igazítja nehézkesen a tapasztalati anyagot az elmélethez, vagy az elméletben van a hiba. Mindkét esetre bőven akad példa. Kovacsics József és Duxné Nagy Katalin tanulmánya a könyvtári munka összehasonlító elemzésére olyan módszert ajánl, amely mélyebb bepillantást enged a könyvtárak organizmusába. Szembetűnő azonban az ellentmondás e módszer által leszűrhető következtetések és könyvtáraink tényleges helyzete között. Az ellentmondás – érzésem szerint – ez esetben nem annyira a módszerben, mint inkább példák balszerencsés megválasztásában van.

1. A szerzők *típusra, funkcióra merőben különböző könyvtárakat vizsgálnak meg*. Az olvasótermi forgalom, ellátottság nem mérhető össze annyira más feladatokat ellátó könyvtárak esetében, mint pl. az OSzK, egyetemeink könyvtárai, az Országgyűlési Könyvtár, stb. A tanulmány utal arra, hogy a munka előkészítő szakaszában fokozott gonddal szükséges kiválasztani az összehasonlítandó könyvtárakat. A felsőoktatás szolgálatában álló könyvtárak a nemzeti könyvtárral, és ezek bizonyos szakkönyvtárakkal nem mérhetők össze. *A közölt módszer alkalmazható azonos típusú könyvtárakra*. Tekintve azonban könyvtárügyünk szervezetét, a hálózati elvet, a nagyfokú munkamegosztást stb. alapos kétely merülhet fel, hogy ilyen könyvtárak egyáltalán vannak-e a közművelődési könyvtárakon kívül (vagy talán még ott sem). A két egyetemi könyvtár funkciója ugyan hasonló, de történetük, a gondozott szakterületek dokumentumanyagának eltérő természete, nagyságrendjük ezeket is meglehetősen elválasztja egymástól.

2. A szerzők az állomány, forgalom, könyvtároslétszám, a férőhelyek száma, stb. között *igen finom összefüggésekre figyelnek fel*. Bármilyen sokoldalú is a vizsgálat, a könyvtárak szolgáltatásait nem lehet csak az olvasótermi adatokkal reprezentálni. Könyvtáranként változik ugyanis, hogy erre mekkora súly esik. A közölt módszer nem ad lehetőséget arra, hogy az egyéb szolgáltatások *fontosságuknak megfelelő* hangsúlyt kapjanak. Így pl. a Budapesti Egyetemi Könyvtárban a kölcsönzés legalább akkora szerepet kap, mint a helybenolvasás, és hazai viszonylatban *elismert tájékoztató munkája* biztosítja közönségszolgálatának jó minőségét. Ugyanúgy megfelel a tanulmány az *OSzK központi szolgáltatásairól*, és a példák sorolhatók tovább. A könyvtárak munkájának ezek az individuális tényezők elsikkadnak a tanulmányban, pedig esetenként éppen ezekért keresik fel azokat az olvasók.

3. Közismert tény, hogy bizonyos könyvtári funkciók ellátására az *állománynak meghatározott, optimális nagyságrendje felel meg legjobban*. Ha az állomány ezt a nagyságrendet meghaladja, az intenzitási mutatóknak az állományhoz viszonyított mérőszámai csökkenést

mutatnak, jóllehet az adatok abszolút számokban növekednek. Ez azt jelenti, hogy nemcsak azok a könyvtárak nem hasonlíthatók össze, amelyeknek nagyságrendjében lényeges különbségek mutatkoznak, hanem azok sem, amelyek jellegüknél fogva kénytelenek gigantikus könyvtárakká fejlődni azokkal szemben, amelyek – figyelembevételével a szakirodalom mennyiségi növekedésének és avulásának törvényeit – állományukat az optimális nagyságrendben tartják.

4. Ismerve könyvtárainkat, az is nyilvánvaló, hogy az olvasótermi adatok pillanatnyilag olyan tényezőktől függenek, melyeknek semmi közük a könyvtárak érdemi munkájához. Az olvasóterem kihasználtsága, forgalma pl. azon múlik, hogy *mekkora*; márpedig elhelyezés dolgában igen ínséges állapotok uralkodnak a legtöbb könyvtárban. *Alig találkozunk Magyarországon modern olvasótermi koncepcióval.* De nem azért, mert nem akarjuk, hanem azért, mert nem áll módunkban megcsinálni. A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának forgalmi grafikonja azért alakult olyan szerencsésen, mert a helyviszonyok hatalmas olvasóterem kiépítését tették lehetővé.

5. A tanulmánynak mindezek ellenére olyan pozitívumai vannak, amelyek miatt nemcsak közlése volt indokolt, hanem megérdemli a szakmai körök higgadt, tárgyilagos értékelését is. Mindenekelőtt a szerzők *igényességét* emelném ki. Gondoljunk az előadásmód precizítására, s arra, hogy módszerüknek egzakt általánosítását adják a cikk utolsó fejezetében. Igaz, hogy a mátrixok bevezetésével a numerikus számolás lényegében nem változik, az egzaktság mégis elismerést érdemel olyan szakterületen, amelynek ez nem éppen erős oldala. Vannak olyan tanulmányok, amelyeknek megállapításai erősen vitathatók, *mégis többet érnek, mint langyos közhelyeket fásult pedantériával előadó dolgozatok, amelyekkel még vitázni sem érdemes.* S ha ez a tanulmány csak azt a munkát végezte volna el, hogy a szakemberek bejáratott gondolkozásmódját új szempontok, lehetőségek felvetésével nyugtalanná tette, máris komoly eredményt könyvelhetne el magának.

Az is felmerül, hogy hol lehet hasznosítani a szerzők módszerét. *Több könyvtár összehasonlítására nem nagyon alkalmas.* Kísérletezni kellene azzal, hogy egyetlen könyvtárra több éven keresztül elkészített komplex mutatók milyen eredménnyel járnának. Nyilván a könyvtár szerkezetében végbement változásokat, a változások irányát és intenzitását igen érzékenyen tükrözné. Mindenesetre többet tudnánk meg belőle, mint az eddigi – valljuk be elég formális és felszínes – statisztikai elemzésekből. Ehhez *a két szerző módszerének továbbfejlesztése szükséges,* s a továbbfejlesztés a könyvtárak egyedi sajátosságainak figyelembevételével képzelhető el. Azaz minden könyvtár saját funkcióinak megfelelően alakíthatja ki a teljesítményének mérésére szolgáló módszert. A szerzők cikke inkább kiindulópont legyen, kezdet, mert kár volna a példák szerencsétlen megválasztása miatt a módszerben rejlő lehetőségeket is elvetni.

Bevezetőül az index kérdésről

A könyvtári és dokumentációs munka területén dolgozó szakemberek egyik legnagyobb gondja az irodalom egyre nagyobb áradatában való *biztonságos és célszerű* eligazodás.

Két fő (de nem divergáló) irányba haladnak ezek a munkálatok.

Az egyik irány az irodalom *szelekciója*, a másik pedig az irodalom „*visszakeresése*”.

Ez utóbbi egyik fontos kutatási területe az *index-problematika*. Kötetekre tehető irodalma (sőt önálló folyóirata) van a kérdésnek. Nyelvészet, matematika, szervezés, reprográfia – és még bőven sorolhatnánk azokat a tudomány- és ismeretágakat, melyeket e komplex kérdés megoldásánál igénybe vesznek a kutatók.

A következő oldalakon – a sok közül – néhány *index-típust* ismertetünk olvasóinkkal.

Különösen fontosnak tartjuk ezt a témát azért is, mert azt tapasztaltuk, hogy Magyarországon az „index” fogalom a nálunk *jelenleg* alkalmazott, hagyományosabb jellegű „mutató” (tárgy, szak, név, stb.) *méreteire* és *jellegére* korlátozódik.

Fontos továbbá az index probléma felvetése azért is, hogy egy optikai csalódást igyekezzünk korrigálni. A szakemberek egy részénél a probléma *azonosul* a gépesítés kérdésével.

Sok igazság van természetesen abban, hogy az *előfeltételek* között fontos helyet foglal el a mechanizálás és automatizálás; véleményünk szerint azonban minden fokú és jellegű gépesítés *előfeltétele* a könyvtári és dokumentációs (esetleg a könyvtári vagy dokumentációs) visszakeresés céljainak megfelelő *rendszer* kidolgozása.

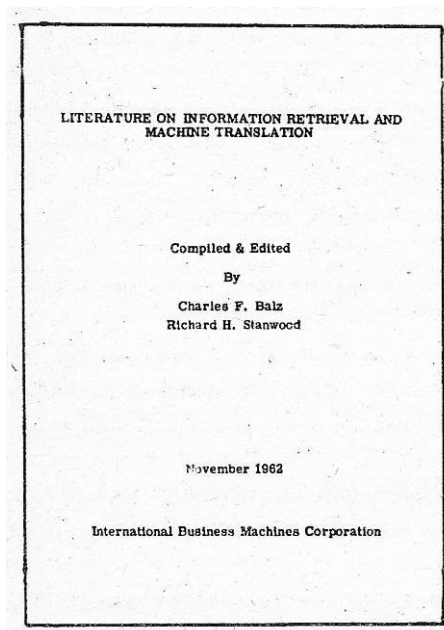
Ehhez a rendszerhez kell megkeresni a megfelelő (meglévő vagy megkonstruálandó) „*kivitelezési*” módot; ez lehet a legegyszerűbb uniterm kártya, vagy a legmagasabb teljesítményű elektronikus számítógép – az adott anyag mennyiségének, jellegének, valamint a visszakeresés igényeinek megfelelően.

Három indextípus a visszakereső dokumentáció szolgálatában

Horváth Tibor

A KWIC index és a permutált index

KWIC index¹

A módszert Peter LUHN dolgozta ki és tette közzé 1959-ben, az IBM megbízásából. A KWIC betűszó jelentése: keyword-in-context, azaz kulcsszó szövegösszefüggésben.

Figyelembevétel, hogy az összes műveleteket a gépnek kell elvégeznie, az első probléma az, hogy mennyi és milyen adat szükséges egy publikáció azonosításához, ha azt valamilyen egyszerű kóddal akarjuk kifejezni. Tegyük fel még, feltételeink közt az is szerepel, hogy a kódnak maximum 13 jeltől szabad állnia. Eljárhatunk a következőképpen.

A kódot a mű szerzőjének *nevéből*, a mű *címéből* és *megjelenési idejéből* állítjuk össze. A szerző nevét maximum 6 betűjelre rövidítjük úgy, hogy családi nevének maximum első négy, személynevének maximum első két betűjéből létrehozzuk a szerző nevének rövid alakját, Charles BOURNE BOURCK alakot

kap, OROSZ Gábor pedig OROSG-ként írandó, RANGANATHAN Shiyali Ramamrita is hat betűre rövidítendő: RANGSR. Ehhez kapcsoljuk a *mű megjelenési idejének két utolsó számjegyét*, továbbá a *mű címének kódját*, amely a cím első három értelmes szavának kezdőbetűjéből alkotunk meg. Ranganathan „Natural Classificatory and Machine Language” c. 1959-ben tartott előadása tehát a következő kódot kapja:

RANGSR-59-NCM

Több szerző esetén az *első szerző* nevével készítjük el a jelzetet. Szerző nélküli művek esetén a kiadvány műfajából képzett betűkódhoz kapcsoljuk címének és megjelenési évének jelét. E műfajokat előre meghatározhatjuk, pl.:

NA: újságcikk (news article)

TA: technikai cikk (technical article)

TED: technikai adat (technical data)

VA: vizuális segédeszköz (visual aids)

A műfajon belül a dokumentumok sorszámot kapnak. Pl. az a szerző nélküli cikk, amelynek címe: „IBM. Computer Proves Iliad work of one poet. 112000 words analyzed. Literary data processing”. (Megj. 1961-ben az Evening Pressben) a következő kódot kapja:

¹ A bibliográfia, amelynek, alapján az indexet tanulmányozzuk, Charles F. BALZ és Richard H. STANWOOD műve: Literature on information retrieval and machine translation. New-York, 1962. 117 p. A bibliográfiát computer (elektronikus számítógép) segítségével készítették.

		NO04A9-61-ICP
	HERALD TRIBUNE, NEW YORK, AUGUST 6, 1961.	
NO04A7-62-WLR	WORD LIST REVERSES ALPHABETIC USAGE.=	
	THE NEW YORK TIMES, NEW YORK, NY, JANUARY 7, 1962, P.56.	
NO04A8-61-HEC	NO04 A8	
	A HOMERIC EXAMPLE OF THE COMPUTER IN THE FIELD OF ACADEMIC	
	RESEARCH.= / LITERARY DATA PROCESSING/	
	IBM WORLD TRADE NEWS, SEPTEMBER, 1961.	
NO04A9-61-ICP	NO04 A9	
	IBM COMPUTER PROVES ILIAD WORK OF ONE POET - 112,000 WORDS	
	ANALYZED.= / LITERARY DATA PROCESSING/	
	THE EVENING PRESS, BINGHAMTON, NY, AUGUST 7, 1961.	
NO05A1-61-ISC	NO05 A1	
	IBM SYSTEM CONDUCTS LITERATURE SEARCH IN SECONDS.=	
	/ WALNUT/	
	PRODUCT ENGINEERING, 1961, 32, NO. 31, P. 19.	
NO05A2-61-IRT	NO05 A2	
	INFORMATION RETRIEVAL TWO HUNDRED MILLION IN 1968.=	
	ELECTRONICS, 1961, 34, NO. 46, P. 11.	
NO05A3-61-MSH	NO05 A3	
	MACHINE TO STUDY HAWTHORNE TEXT.= / LITERARY DATA	
	PROCESSING/	
	THE NEW YORK TIMES, NEW YORK, NY, AUGUST 27, 1961.	
NO05A4-61-IJ	NO05 A4	
	THE INFORMATION JUNGLE.=	
	MISSILES AND SPACE, 1961, 7, NO. 7, P. 8.	
NO05A5-61-ACL	NO05 A5	
	AUTOMATIC CENTRAL LIBRARY.=	
	CONTROL ENGINEERING, 1961, 8, NO. 8, P. 160.	
NO05A6-61-NTC	NO05 A6	
	NEW TRENDS IN COLLEGE LIBRARIES.=	
	THE NEW YORK TIMES, NEW YORK, NY, JULY 9, 1961.	

[367. o.]

Az így kapott kódok alapján a dokumentumanyag mechanikus rendbe sorolható, amelynek szerzői betűrend a rendező elve, ezen belül időrendben, ezen belül művek címei szerint találjuk az anyagot. Az ismeretlen szerzőjű művek a megfelelő betűk végére kerülnek sorszámuik növekvő sorrendjében.

A dokumentumanyag sokféle szempontból történő visszakeresését a KWIC index biztosítja. Az index azon a feltételezésen alapszik, hogy a *mű címének szavaiban kifejeződnek mindazok a jellegzetességek, amelyek a mű visszakeresésénél számításba jöhetnek*. Tartalma, vonatkozásai, tárgyalásmódja, stb. tehát mindazon tulajdonság, amely meghatározza. Legutóbbi példánkban pl. az, hogy számológép, bizonyítás, Ilias, költő, költészet stb. kb. meghatározza a közleményt, A címnek ezeket a szavait nevezzük keyword-nek, kulcsszónak.

HIGH-SPEED ELECTRONIC COMPUTER OF THE USSR ACADEMY OF SCIENCE THE PRINCIPLES OF COMPUTER OPERATION.= RAL FORMULAS AS DIGITAL COMPUTER OUTPUT.= DISPLAY OF CHEMICAL CORRELATION.= COMPUTER PREPARATION OF A POETRY CON COMPUTER PROGRAMS FOR TRANSLATION.= ENGLISH.= AN ELECTRONIC COMPUTER PROGRAM FOR TRANSLATING CHI GICAL SYNTAX TO DIGITAL COMPUTER PROGRAMMING.= SOME APPLICAT CION.= AN EXPERIMENTAL COMPUTER PROGRAM FOR HYPOTHESIS SELE SIS.= SUMMARY OF THE COMPUTER PROGRAM FOR SYNTACTIC ANALY EETS.= COMPUTER PRODUCTION OF PEEK-A-BOO SH = A COMPUTER PROGRAM FOR WORD RELATIONS. UCTION OF A GRAMMAR AND COMPUTER PROGRAM FOR STRUCTURAL ANAL NTS.= A COMPUTER PROGRAM FOR CLASSIFYING PLA RY DATA PROCESSING/ IBM COMPUTER PROVES ILIAD WORK OF ONE PO SEARCHING.= A SURVEY OF COMPUTER PROGRAMS FOR CHEMICAL INFOR TER.= REPORT ON SERIALS COMPUTER PROJECT AND UNIVERSITY UCSD EARCH.= A COMPREHENSIVE COMPUTER PROGRAM FOR USE AS AN EXPER MUM- DEPTH INDEXING FOR COMPUTER RETRIEVAL OF ENGLISH LANGUA = A COMPUTER ROUTINE FOR LOGICAL RECALL. S HOMER ILIADS. SO FAR, COMPUTER SAYS YES.= / LITERARY DATA INFORMATION RETRIEVAL.= COMPUTER SEARCHING OF NORMAL TEXT FO ANALICAL TRANSLATION/ COMPUTER SET AN-GSQ-16 XH-1 . = / MEC	LAUTVN-60-CNH WARRIA-60-PCO OPLEA -59-DCS PAIINJA-60-CPP YNGVVH-62-CPT PARKAF-56-ECP KARPEN-59-SAL KOCHM -61-ECP JOSHAK-59-SCP ROBBD -61-CPP BENNJL-61-CPW HARPKE-59-UMC ROGEDJ-60-CPC NO04A9-61-ICP MARDEC-61-SCP TE04D4-62-RSC BAXEPB-61-CCP SIMHRE-62-MOI TO12A5-59-CRL NO04A6-61-WHI MAGNJJ-ND-CSM TO12A6-59-CSA

[368. o.]

(a kivágot v.ö. a 369. oldalon levő részlettel)

Mármint, ha a mű címét minden egyes értelmes szava szerint rendezzük (betűrendben), e kulcsszók (keyword) lehetővé teszik a sokszempontú visszakeresést. S minden olyan közlemény, amelynek címében a számítógép, költő, stb. szó előfordul, egy helyre kerül a kulcsszók betűrendjében. A „keyword index”-ben tehát úgy lehet keresni, mint a hagyományos tárgyszavas rendszerben. Számolni kell azonban azzal, hogy a visszakeresésnél többre vagyunk kíváncsiak, mint amit egy kulcsszó önmagában jelent. A kulcsszó akkor árulja el, hogy a közlemény

pontosabban mit tartalmaz, ha a visszakeresés során a mű teljes címét elolvashatjuk, vagy legalábbis a kulcsszónak egy eléggé nagy szöveg-környezetét. A kulcsszó így nem lehet félrevezető és támpontot nyújt arra, hogy az illető dokumentum milyen aspektusból foglalkozik a kulcsszó által hordozott jelentéstartalommal. Így kapjuk a „keyword-in-context” indexet.

A címekből a kulcsszavak kikeresését egy erre programozott számítógép végzi s a gép vágja ki a kulcsszó szöveggörnyezetét is. A kulcsszavak rendezése szintén a gép munkája. A kulcsszavak kiírását szöveggörnyezetükkel együtt a számítógép technikailag úgy oldja meg, hogy a kulcsszavak nem a címek elejére kerülnek, hanem mindig az oszlop közepén foglalnak helyet (1). Ennek során a címek szavai nem tarthatják meg eredeti sorrendjüket, hanem bizonyos átrendezés szükségessé válik. Ezt az átrendezést is a gép végzi. A programot természetesen mindig egy adott nyelvre tudjuk elkészíteni, ezért a címetek nyelvileg egységesíteni kell.

HHE INDEXING SYSTEM.= A COMPUTER ANALYSIS OF MERCK-SHARP-AND	SCHUCK-59-CAM
IES INDEXING SYSTEM.= A COMPUTER ANALYSIS OF THE MERCK-SHARP	SCHUCK-61-CAM
RATE STORAGE DEVICE FOR COMPUTER APPLICATIONS.= A HIGH- SCAN	BAUMDM-58-HSS
DOCUMENTATION.= COMPUTER APPLICATION OF ENGINEERING	FCUTDL-60-CAE
THE COMPUTER AS AN AID TO INDEXING.=	N007A6-61-CAI
THE COMPUTER AS A TRANSLATOR.=	KOUTA -56-GT
ECT AND UNIVERSITY UCSD COMPUTER CENTER.= REPORT ON SERIALS	TE0404-62-RSC
TABLES OF FOUR LETTER COMPUTER CODES USED IN LIBRARY RETRI	LIBEE -62-TFL
ECORDS OF A LARGE-SCALE COMPUTER DEVELOPMENT PROJECT.= AN IN	BARNGA-58-IFR
UT FASTER.= COMPUTER DOES LAW SECRETARY/S JOB- B	NCC8A7-61-CDL
S RUSSIAN TO ENGLISH.= COMPUTER EVALUATION OF MECHANICAL TR	JOHNDL-60-CEM
F LIBRARIES.= / WALNUT/ COMPUTER FIRMS PUSH NEW SYSTEMS TO D	MILLNC-61-CFP
ON.= SYSTEM DESIGN OF A COMPUTER FOR RUSSIAN- ENGLISH TRANSL	WALLRE-61-SDC
ASSIFICATION.= USE OF A COMPUTER FOR CERTAIN OPERATIONS OF C	BOOTAD-57-UCC
NG.= USE OF THE IBM 650 COMPUTER FOR THE STUDY OF SYNTAX IN	WALLRE-58-UIC
LS.= USE OF THE IBM 650 COMPUTER FOR THE STUDY OF SYNTAX IN	NIEHUK-58-UIC
RITER SOURCE MATERIAL.= COMPUTER GENERATION OF PHOTOCOMPOSIN	BARNMP-62-CGP
TS.= COMPUTER HELPS DATE BABYLONIAN TABLE	N018A4-62-CHO
HOMERIC EXAMPLE OF THE COMPUTER IN THE FIELD OF ACADEMIC RE	N004A8-61-HEC
EXPLORE USE OF COMPUTER IN LEGAL WORK.=	N019A3-62-EUC
THE DIGITAL COMPUTER IN MACHINE TRANSLATION.=	JOHNDL-60-DCM
USES OF THE COMPUTER IN MEDICAL DATA RETRIEVAL.=	LEDLRS-61-UCM
THE ROLE OF THE DIGITAL COMPUTER IN MECHANICAL TRANSLATION O	JOHNDL-58-RDC
THE COMPUTER IN THE LIBRARY.=	CLAPVW-61-CL
AN EMPIRICAL MODEL FOR COMPUTER INDEXING.=	BAXEPB-61-EMC
ALLY.= COMPUTER INDEXES DOCUMENTS AUTOMATIC	N018A5-61-CID
YER/S GUIDE THROUGH THE COMPUTER MAZE.= A LAW	FREERN-61-LGT
IEVAL.= A GENERALIZED COMPUTER METHOD FOR INFORMATION RETR	SCHUCK-60-GCM
E HIGH-SPEED ELECTRONIC COMPUTER OF THE USSR ACADEMY OF SCIE	LAUTVN-60-CMH
THE PRINCIPLES OF COMPUTER OPERATION.=	WARHIA-60-PCO
RAL FORMULAS AS DIGITAL COMPUTER OUTPUT.= DISPLAY OF CHEMICA	OPLEA -59-DCS
CORDANCE.= COMPUTER PREPARATION OF A POETRY CON	PAINJA-60-CPP
ENGLISH.= AN ELECTRONIC COMPUTER PROGRAMS FOR TRANSLATION.=	YNGVVH-62-CPT
GICAL SYNTAX TO DIGITAL COMPUTER PROGRAM FOR TRANSLATING CHI	PARKAF-56-ECP
CTION.= AN EXPERIMENTAL COMPUTER PROGRAMMING.= SOME APPLICAT	KARPRM-59-SAL
SIS.= SUMMARY OF THE COMPUTER PROGRAM FOR HYPOTHESIS SELE	KOCHM -61-ECP
EETS.= COMPUTER PRODUCTION OF PEEK-A-BOO SH	JOHSHAK-59-SCP
= A COMPUTER PROGRAM FOR WORD RELATIONS.	ROBBD -61-CPP
UCTION OF A GRAMMAR AND COMPUTER PROGRAM FOR STRUCTURAL ANAL	BENNJL-61-CPW
NTS.= A COMPUTER PROGRAM FOR CLASSIFYING PLA	HARPKC-59-UMC
RY DATA PROCESSING/ IBM COMPUTER PROVES ILLID WORK OF ONE PO	ROGEDJ-60-CPC
SEARCHING.= A SURVEY OF COMPUTER PROGRAMS FOR CHEMICAL INFOR	N004A9-61-ICP
TER.= REPORT ON SERIALS PROJECT AND UNIVERSITY UCSD	HARDEC -SCP
EARCH.= A COMPREHENSIVE COM TER PROGRAM FOR USE AS AN EXPER	TE0404-62-RSC
MUM- DEPTH INDEXING FOR COM TER RETRIEVAL OF ENGLISH LANGUA	BAXEPB -CCP
= A COM TER ROUTINE FOR LOGICAL RECALL.	SINRRF -MDI
S HOMER ILIADS. SO FAR, CO 1 TER SAYS YELL.= / LITERARY DATA	T012A5 -CRL
INFORMATION RETRIEVAL.= CO 1 TER SEARCHING OF NORMAL TEXT FO	N004A9-61-ICP
	MAGNOL -CSN
	TE0404-62-RSC

[369. o.]

Amint az ábrán látjuk, a gép a „computer” kulcsszó szöveggörnyezetét mechanikusan vágja ki az előre megszabott terjedelemben, nem törődve azzal, hogy egyes szavakat kettévág, A „literary data processing”-ből csak a „ry data processing” fért a kulcsszó környezetébe, a „poet” szóból csak a „po”. A kulcsszó („computer”) sorának végén találjuk annak a dokumentumnak a kódját (hivatkozási jelzetét) (2), amelyben a „computer” kulcsszó az ábrán olvasható szövegrésszel együtt található. Esetünkben ez a hivatkozási száma már ismert N004A9-61-ICP. Maga a mű e hivatkozási szám alapján kereshető meg. Fentebb szó volt róla, hogy a mű címének nem minden szavából válik „keyword”. Névelők, prepozíciók, számnevek, hónapok nevei, s néhány, semmi útbaigazítást nem adó szó (pl. esetlegesen kiragadva: munka, itt, használat, tipikus, rész, kötet, nagy, jövő, hosszú, más, stb. stb.) nem lehet „keyword”. Bibliográfiánk mintegy 2800 tételes, s a 2800 címben a szerkesztők kb. 300 olyan szót találtak, amelyet a gép adott programja alapján kiiktatott.

Ezek után nézzük, hogyan épül fel a bibliográfia, mely három fő részből áll.

Első része egy „keyword index”, amely tehát a feldolgozott művek elmeinek összes értelmes szavát, a kulcsszavakat tartalmazza mechanikus betűrendben, a kulcsszavak környezetével, jó esetben a teljes címmel együtt; a kulcsszavak után a szerző, a mű címe és megjelenési éve adataiból alkotott hivatkozási kóddal.

Második része „Bibliográfia” címet visel, a hivatkozási kódok mechanikus rendjében (tulajdonképpen szerzői betűrendben) a regisztrált irodalom található, az összes lényeges adat feltüntetésével (a szerző neve, a mű teljes címe, esetleges alcím, megjelenési hely, év, stb.). Többszerzős mű esetén az első szerző nevéből alkotott kódnak megfelelő helyen szerepel a közlemény, de feltünteti az összes többi (tehát nemcsak az első három) szerzőt is.

Harmadik része szerzői mutató, ahol az összes szerző nevééről, tehát a társszerzőkéről is utalás történik arra, hogy a „Bibliográfia” részben milyen kód alatt található.

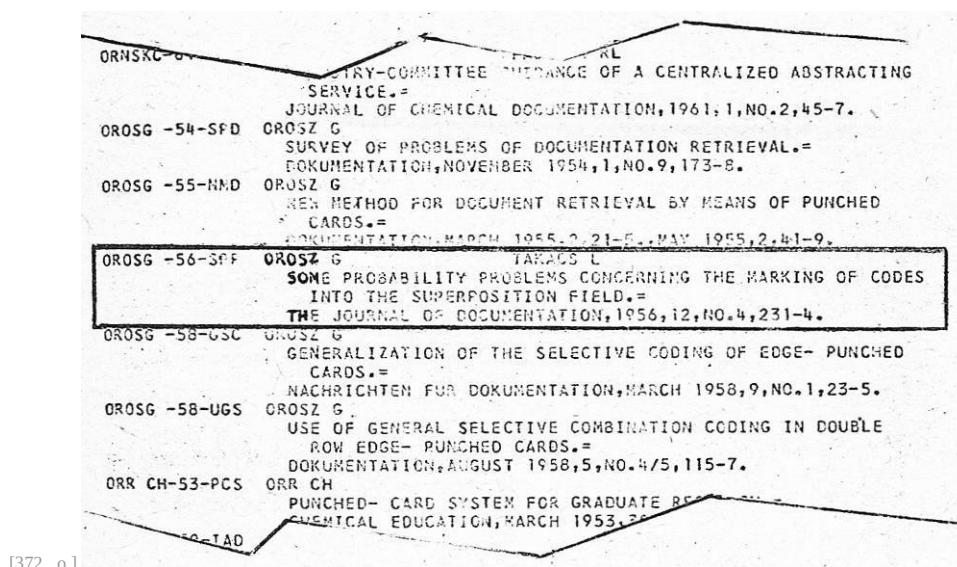
Ez a szerkezet megfelel az irodalomkutatás sorrendjének. A bibliográfia egyébként kb. 2800 művet regisztrál. Egy műre átlagban 5,2 „keyword” esik, azaz ennyiszor szerepel a „keyword index”-ben.

Egy példán kíséreljük meg áttekinteni a bibliográfia szerkezetét. Orosz G. és Takács L. tanulmányt közölt 1956-ban a Journal of Documentation c. folyóiratban „Some probability problems concerning the marking of codes into the superposition field” címmel.

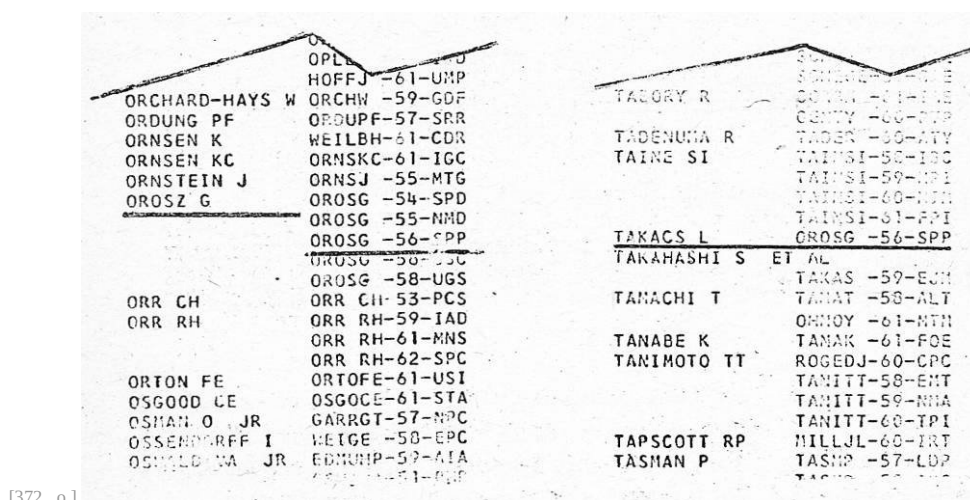
UNDERSIXTEEN	CODES IN A FIVE-DIGIT NUMBER. A NET	11000-58-CCG
EVAL OF THIRTEEN RANDOM	CODES IN A FOUR-DIGIT NUMBER OR SIX	6.0000-58-FCD
CONCERNING THE MARKING OF	CODES INTO THE SUPERPOSITION FIELD.	POSTMB-62-MRS
OF RELATIONS BETWEEN	CODES OF VARIOUS RANKS.	OROSG-56-SPP
PUNCHING OF NUMERICAL	CODES ON HAND-SORTED PUNCH CARDS.	100000-62-SRB
OF FOUR LETTER COMPUTER	CODES USED IN LIBRARY RETRIEVAL PROC	PERRJH-51-SPN
ENGLISH SYNTHESIS	CODES.	LTBEE-62-TFL
USING	CODES.	SMITH-62-FSC
OF LANGUAGES	CONCERNING THE PROBLEM OF MACHINE TR	PANVA-56-CPM
STATE LANGUAGE.	PROBLEM CONCERNING THE STRUCTURE OF AN INTER	LEIKBM-61-PCS
VE PROBABILITY PROBLEMS	CONCERNING THE MARKING OF CODES INTO	OROSG-56-SPP
INFORMATION EXCHANGE.	CONCERNING THE POSSIBILITY OF A COOP	KOCHM-62-CPC
RE CITATIONS.	A CONCISE FORM FOR SCIENTIFIC LITERATURE	MACCGE-54-CFS
PASS COM	CONCLUSIONS ON LANGUAGE TRANSLATION	ROMA-57-CLT
ADVANCED	FIELD. / SDI, KWIC/	NOZZAR-62-ASF
NT SEARCHING.	CHEMICAL FIELD. ADVANCES IN MECHANIZATION OF	LANHBE-56-AMP
INTO THE SUPERPOSITION	FIELD. SOME PROBABILITY PROBLEMS CONC	OROSG-56-SPP
N THE LIBRARY REFERENCE	FIELD. THE USE OF THE UNIVAC FAC-TR	MITCHE-53-UUF
N STORAGE AND RETRIEVAL	FIELD. THE USER LOOKS AT THE INFORM	SEGERR-61-
HED CARDS IN THE PATENT	FIELD. THE USE OF	SEGERR-61-
TIME, ORIGIN	FIELD.	BAMBR
CAL	FIELD.	
IC SYSTEM.	MARK I. FOR MECHANICAL	
IC CO., TO BUILD AND	MARK III DESIGNED. CYANAMID/S ORGAN	N004-
PROBLEMS CONCERNING	THE MARKING OF CODES INTO THE SUPERPOSIT	N028A8-56-GEC
QUENCIES AND ON RELATED	MARKOVIAN MODELS OF DISCOURSE.	OROSG-56-SPP
ANALYSIS OF PUNCTUATION	MARKS DURING MACHINE TRANSLATION FRO	MANDB-61-TWF
INFORMATION SYSTEM.	THE MARLIS. ASPECT RELEVANT IN	NIKOTH-58-APM
EXPERIMENTS IN	PROBABILISTIC INDEXING.	VICKBC-60-MMR
ION AND RETRIEVAL.	PROBABILISTIC INDEXING.	40-PH
O THE LIBRARY PROBLEM.	PROBABILISTIC INDEXING.	MAROME-59-
SIS OF SOME PROBLEMS IN	PROBABILITY ARISING FROM AUTOMATIC L	BIUNVP-ND-ASP
ERPOSITION FIELD.	SOME PROBABILITY PROBLEMS CONCERNING THE	OROSG-56-SPP
D CARDS.	PUTTING PROBABILITY TO WORK IN CODING PUNCE	MOEGN-47-PPW
CIFICATIONS OF THE	PROBABILITY MODEL.	SEGADM-62-SSZ
ON L	PROBABILITY.	7300LR-60-LP
AL	PROBABILISTIC INDEXING.	
AL DIAGRAM FOR SOLVING	PROBLEMS CONCERNING ONE CLASS OF	SARHY-
TION FOR SPANISH.	SOME PROBLEMS CONNECTED WITH ALTERNATING	BORSVB-61-
ELD.	SOME PROBABILITY PROBLEMS CONCERNING THE MARKING OF C	FRUMRH-58-SPC
ALITIES.	MACHINE INPUT PROBLEMS FOR MACHINE INDEXING, ALTER	OROSG-56-SPP
FICATION AND RETRIEVAL	PROBLEMS FOR PURSUIT.	CCANPE-61-TIP
SEARCHING.	LINEAR PROBLEMS IN	RANGSR-61-CPA
SYSTEMS IN THE	SUPERIMPOSITION OF CODES IN SEMI-AUT	NEHMC-
CHEO- CARD SYSTEM USING	SUPERPOSITION CODES.	SING-59-REW
PKING OF CODES INTO THE	SUPERPOSITION FIELD.	ISBEAF-48-PAP
DOCUMENTATION.	SUPERPOSITION PROCEDURES FOR PARTIAL	OROSG-56-SPP
BIBLIOGRAPHIC CONTROL OF	SUPPLEMENTS TO MEDICAL PERIODICALS.	BAUEHJ-61-SPP
ING, RETRIEVAL AND	SUPPLY OF INFORMATION.	BLOOM-60-BCS
REPORTED	MECHANICAL	SHAWRR-56-MSH

[371. o.]

A bibliográfia első részében, a „keyword index”-ben a tétel a fenti helyeken szerepel (az ábrán az aláhúzott tételek.) Mindegyik tételnél ott találjuk a mű kódját: OROSG-56-SPP, amelyeknek alapján a Bibliográfia fejezetben a mű visszakereshető (A 372. oldalon lévő ábrán a bekeretezett tétel.)

A névmutató arra utal, hogy Orosz Gábor milyen kódok alatt található. (A regisztrált, számos Orosz Gábortól származó publikáció közül aláhúztuk a példánkban szereplő cikkének jelzetét.) A társszerző nevével szintén szerepel az a kódjel, amelynél visszakereshető.

Permutált index

A permutáció fogalmával a kombinatorikában találkozhatunk. Ha adva van bizonyos számú elem és arra keresünk választ, hogy ezeket hányféleképpen lehet sorrendbe rakni, permutációval van dolgunk. Az indexelésnél az elemek valamely publikáció címének szavai, vagy azok a szavak, amelyekkel egy művet jellemzünk. Az utóbbiakat nevezzük *descriptoroknak*. Nevezhetnénk tárgyszavaknak is, de ekkor pontatlanok lennénk, ugyanis a tárgyszó mindig a mű tartalmának jegye, a descriptor pedig nem feltétlenül az. Struktúrájuk egyébként is eltér a tárgyszavakétól.

A permutált index úgy készül, hogy a mű címének *értelmes* szavait előállítjuk az összes lehetséges sorrendben, illetve – ha nem a mű címével, hanem descriptorokkal operálunk – a descriptorok összes lehetséges sorrendjét.

Megjegyzendő, hogy a permutált index elnevezés nem egészen pontos, mert az index csak azt az esetet valósítja meg, amit a matematikában *ciklikus permutációnak* nevezünk.

Az egyszerűség kedvéért jelöljük elemeinket az abc kisbetűivel: a, b, c, d, e... Ezek jelképezik tehát a cím értelmes szavait, vagy a descriptorokat. Azt akarjuk elérni, hogy minden egyes elem egyszer és csak egyszer az első helyre kerüljön, hogy ezután majd betűrendbe sorolhassuk őket. Az eljárást kétféleképpen végezhetjük el. Az első esetben a sorrend így alakul:

```
a b c d e . . .
b a c d e . . .
c a b d e . . .
d a b c e . . .
e a b c d . . .
```

A második esetben:

```
a b c d e . . .
b c d e a . . .
c d e a b . . .
d e a b c . . .
e a b c d . . .
```

Ha pl. egy mű címe a következő: A TÁJÉKOZTATÁS FEJLŐDÉSE ÉS PERSPEKTÍVÁI MAGYARORSZÁGON, a permutált index az előbbiek figyelembevételével így alakul:

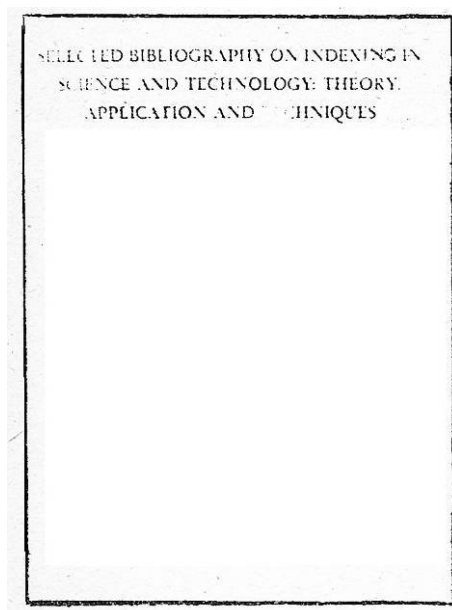
TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE, PERSPEKTÍVÁI, MAGYARORSZÁGON
 FEJLŐDÉSE, TÁJÉKOZTATÁS, PERSPEKTÍVÁI, MAGYARORSZÁGON
 PERSPEKTÍVÁI, TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE, MAGYARORSZÁGON
 MAGYARORSZÁGON, TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE, PERSPEKTÍVÁI

illetve:.

TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE, PERSPEKTÍVÁI, MAGYARORSZÁGON
 FEJLŐDÉSE, PERSPEKTÍVÁI, MAGYARORSZÁGON, TÁJÉKOZTATÁS
 PERSPEKTÍVÁI, MAGYARORSZÁGON, TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE
 MAGYARORSZÁGON, TÁJÉKOZTATÁS, FEJLŐDÉSE, PERSPEKTÍVÁI

Ugyanígy járunk el, ha descriptorokról van szó. Ha ezeket a sorokat az első szavak szerint betűrendbe rendezzük, megkaptuk a permutált indexet. A lényege az, hogy mindig az egész sort kiírjuk. Erre azért van szükség, mert egyszerre több descriptor, vagy a mű címéből kapott kulcsszó (keyword) pontosan és egyértelműen, *teljes tartalmi és formai gazdagságában* képes meghatározni a dokumentumot, amelyet jellemez. A KWIC index esetében ezért volt szükség a kulcsszavak eléggé nagy szövegkörnyezetére. A permutált indexnek valamilyen kód segítségével (pl. egyszerű sorszám) kapcsolatban kell állnia a művek összes adatait tartalmazó *bibliográfiai résszel*, hogy az index segítségével a műveket magukat megkapjuk.

A bibliográfia, amelyen e módszer szemlélhető, Philip L. DOPKOWSKI műve: Selected bibliography on indexing in science and technology: teory, application and techniques. Washington, 1963. 101 p. Igen szerencsésen választható példának, mert a címek szavait permutálja, ezenkívül minden tételt ellát descriptorokkal s ezeket szintén permutálja. A bibliográfia szerkezete a következő:

Első része (szerzői index) a szerzőket tartalmazza betűrendben, ennek hiányában a közreadó testület szerepel. Közli a mű címét, majd a descriptorokat egymástól két-tősponttal elválasztva. Valamennyi tétel után hivatkozási szám.

Második része a címek permutált indexe. Minden permutált sor elején hivatkozási szám.

Harmadik része a művek jegyzéke műfajok szerint, ezen belül szerzői betűrend, teljes címleírással, annotációval. A tételeket sorszámozza, ezekre a sorszámokra történik a hivatkozás.

A negyedik rész az első részben található descriptorok permutált indexe, hivatkozási számmal.

Megjegyezzük, hogy ez a szerkezet kissé átgondolatlan, túl komplikált. Egyszerűbb lett volna, ha a harmadik rész néhány formai csoportját elhagyva mechanikus betűrendet alkalmaz, s itt megadhatta volna a descriptorokat is. A második és negyedik rész összeolvasztása is meggondolandó, bár ekkor egy-két technikai nehézséget kellett volna leküzdeni.

Vegyünk egy példát. J. H. SHERA és M. E. EGAN: The classified catalog c. műve a következőképpen szerepel a bibliográfiában.

Schultz, Claire K. and Shepherd, Clayton A. A COMPUTER ANALYSIS OF THE MERCK SHARP & DOHME RESEARCH LABORATORIES INDEXING SYSTEM INDEXING : SYSTEMS : STATISTICAL ANALYSIS : DESCRIPTORS : FREQUENCY : USE	085
→ Shera, Jesse H. and Egan, Margaret E. THE CLASSIFIED CATALOG CLASSIFICATION : LOGIC : CLASSIFIED CATALOG : SYSTEMS : INTELLECTUAL PROCESSES : MAINTENANCE : CONSTRUCTION	042
Shera, Jesse H. and Egan, Margaret E. (Ed) BIBLIOGRAPHIC ORGANIZATION BIBLIOGRAPHIC ORGANIZATION : MANAGEMENT : SUBJECT CATALOGING : CLASSIFICATION : MACHINES : ACCESSIBILITY	041
Shera, Jesse H., Kent, Allen and Perry, J. W. (Ed) DOCUMENTATION IN ACTION DOCUMENTATION : REQUIREMENTS : METHODS : PROBLEMS : PROGRAMS : INFORMATION PROCESSING	043
Shera, Jesse H., Kent, Allen and Perry, J. W. (Ed) INFORMATION SYSTEMS IN DOCUMENTATION DOCUMENTATION : SYSTEMS : MECHANIZATION : INFORMATION PROCESSING : COMPUTERS	044
Smith, Julian F. INDEXES. HAPPY AND UNHAPPY HUNTING GROUNDS INDEXES : SUBJECT HEADINGS : CHEMICAL INDEXING : SUBJECT CLASSIFICATION	064
Smith, Julian F. INDEXING INDEXING : SUBJECT HEADINGS : COORDINATE INDEXING : SUBJECT CLASSIFICATION : REVIEW	065
descriptor	Ezen az ábrán a bibliográfia
a mű címe	első részének, a szerzői in-
szerzők	dexnek néhány tétele szere-
	A harmadik rész tétel száma

[375. o.]

076	CARD	THE PREPARATION OF	BY AUTOMATIC PUNCHED
032	CATALOGING.	ALPHABETICAL, CLASSIFIED, COORDINATE, MECHANICAL.....	INDEXING AND SUBJECT
066	CATALOGING AND CLASSIFICATION		
067	CATALOGING, AND INDEXING SYSTEMS.....	CLASSIFICATION	
029	CATALOGING AND THE CLASSIFICATION OF BOOKS.....	INTRODUCTION TO	
001	CATALOGING RULES FOR AUTHOR AND TITLE ENTRIES.....	A. L. A.	
109	CATALOGS AND OTHER INFORMATION SYSTEMS.....	PRINCIPLES OF BIBLIOGRAPHICAL ACCESS TO	
030	CATALOGS OF THE LIBRARY OF CONGRESS. 5TH ED.....	SUBJECT HEADINGS USED IN THE DICTIONARY	
042	CATALOG.....	THE CLASSIFIED	
103	CATALOGUE.....	CHAIN INDEXING AND THE CLASSIFIED	
013	CATALOGUE.....	RULES FOR A PRINTED DICTIONARY	
008	CATALOGUES.	HEADINGS AND STRUCTURE.....	SUBJECT
015	CATEGORIES APPLICABLE TO CLASSIFIED	CODING IN DOCUMENT	
082	CENTERED PATENT		
103			
05			
	CLASSIFICATION		
084	CLASSIFICATION.....	RECOGNITION OF FURTHER STUDY IN	
103.1	CLASSIFICATION.....	SOME ASPECTS OF BASIC RESEARCH IN	
074	CLASSIFICATION.....	SUBJECT HEADINGS AND THE THEORY OF	
068	CLASSIFICATION SYSTEMS		
119	CLASSIFICATION SYSTEMS.....	REPORT ON SUBJECT	
005	CLASSIFICATION.....	THE PHILOSOPHY OF	
042	CLASSIFIED CATALOG.....	THE	
103	CLASSIFIED CATALOGUE.....	CHAIN INDEXING AND THE	
032	CLASSIFIED, COORDINATE, MECHANICAL.....	INDEXING AND SUBJECT CATALOGING.	ALPHABETIC. L
082	CLASSIFIED PATENT SEARCH FILES.	A PROPOSED BASE FOR TECHNICAL INFORMATION CENTERS	
031	CLASSIFIERS.....	CODE FOR	
104	CLASSIFYING AND INDEXING FOR THE SPECIAL LIBRARY		
033	CLASSIFYING AND INDEXING OF LIBRARIES AND LITERATURE.....	SUBJECT	
087	CLASSIFYING, INDEXING, CODING		
031	CODE FOR CLASSIFIERS		
087	CODING.....	INDEXING	
015	CODING.....	CATEGORIES APPLICABLE TO CLASSIFICATION AND	
111	COLL		
086	CO		
039.5			
007			

A címszavak permutált indexe

[376. o.]

Példának választott, 042 sorszámú tételünk címében három szó szerepel (a névelőt is számítva), ezek közül kettő jöhet számításba a visszakeresés során. Az ábrán a két szónak (a névelővel együtt háromnak) a permutációját láthatjuk.

- 039.5 Ranganathan, S. R.
COLON CLASSIFICATION. 6TH ED. REV.
Asia Publishing House, New York, 1960, 124 pp (Part 1),
172 pp (Part 2), 126 pp (Part 3)

The aim of this book is to furnish the schedules of the Colon Classification (Part 2) and the rules for constructing the Colon Number for any subject (Part 1). Classes and classics in Indology (Part 3) are worked out in far greater detail than in other schemes.

- 040 Sayers, W. C. Berwick
A MANUAL OF CLASSIFICATION FOR LIBRARIANS AND BIBLIOGRAPHERS
3d ed, revised, Grafton & Co, London, 1959, 346 pp

Sets out the cardinal principles which appear to have actuated classifiers when devising their systems; studies schemes which have directly influenced or been designed for the classifying of books, catalogs or other literary material; and explains how classification affects library method and how it is applied to library materials and operations.

- 041 Shera, Jesse H. and Egan, Margaret E. (Ed)
BIBLIOGRAPHIC ORGANIZATION
University of Chicago Press, 1951, 275 pp

A collection of papers presented at the 15th Annual Conference of the Graduate Library School. Purpose of the conference was to clarify current thought on bibliographic organization, to recapitulate attention it has received, public, private, and international, and to present problems.

- 042 Shera, Jesse H. and Egan, Margaret E.
THE CLASSIFIED CATALOG
American Libraries Association, Chicago, 1956, 130 pp

Attempts to attack the problem of the classified catalog through the choice of the form of the subject catalog, choice of appropriate classification system as the basis of organization, and the procedures necessary for the construction and maintenance of the classified catalog. Attention is given to the intellectual processes which are fundamental in every phase of the problem. Also offers an introduction to the parts of formal logic that underlie classification. (Preface)

[377. o.]

A regisztrált (hivatkozott) művek annotált jegyzéke

Példának választott tételünk ismertetésében (referátum) aláhúztuk azokat a szavakat, amelyek a mű descriptoraiként szerepelnek a szerzői indexben (ld. 375. p.) és a descriptorok permutált indexében (ld. 378. p.)

109	... : SUBJECT HEADINGS : BIBLIOGRAPHIES : DICTIONARY CATALOG : SYSTEMS
041	CATALOG (SUBJECT) : CLASSIFICATION : BIBLIOGRAPHIC ORGANIZATION : MANAGEMENT : MACHINES : ACCESSIBILITY
042	CATALOG : SYSTEMS : CONSTRUCTION : MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION : LOGIC
051	CATEGORIES : COMBINATION : ORDER : NOTATION : CLASSIFICATION : FACETS : ANALYSIS : TECHNIQUE
051	CENTERS (INFORMATION) : HISTORY : PATENTS : CLASSIFICATION : TECHNOLOGY
057	CLASSIFICATION : REASONING : KNOWLEDGE : CONCEPTS
004	CLASSIFICATION : KNOWLEDGE : SCIENCE : SCHEME : PRINCIPLES : SYSTEMS
017.5	CLASSIFICATION : LANGUAGE : AUTOMATION : IR : SYSTEMS : PRINCIPLES : LIMITATIONS : MATHEMATICAL THEORY
042	CLASSIFICATION : LOGIC : CATALOG : SYSTEMS : CONSTRUCTION : MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES
061	CLASSIFICATION : LOGIC : THEORY
048	CLASSIFICATION : MANUAL : INDEX : SUBJECT HEADINGS : CLASSES : SUBCLASSES : PATENTS
113	CLASSIFICATION : PARAMETERS : PREPARATION : INDEXING : THEORY : SUBJECT HEADINGS : KEYWORD INDEX
005	CLASSIFICATION : PHILOSOPHY : LITERATURE : EVOLUTION : CONSENSUS : PURPOSE : THINGS : SERIES
103	CONSTRUCTION : CLASSIFICATION : UDC : L. C. : BLISS : BROWN : INDEXING : CHAIN
086	CONSTRUCTION : INDEXING : PEEK-A-BOO : ASSOCIATIVE INDEXING : APPLICATION : CODING : USE : EVALUATION
042	CONSTRUCTION : MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION : LOGIC : CATALOG : SYSTEMS
101	CONSTRUCTION : OPERATORS : LOGIC : NOTATION : CLASSIFICATION : INDEXING : THEORY
105	CONSTRUCTION : TOOLS : SCHEDULE : TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS : PATENTS : CLASSIFICATION
042	CONTENT (SUBJECT) : SUBJECT INDEX : INDEXING : AUTOMATIC : STATISTICS : CLUE WORD
053	CONTROL : MECHANISMS : INFORMATION : TECHNOLOGY : ENGINEERING : RETRIEVAL : STORAGE : THESAURUS
042	INPUT : OUTPUT : ITEM : ORGANIZATION : FILE : CONTROL : MECHANISMS : INFORMATION : ACQUISITION
042	INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION : LOGIC : CATALOG : SYSTEMS : CONSTRUCTION : MAINTENANCE
035	INTERNATIONAL : ABSTRACTING : INDEXING : SERVICES : SCIENCE : TECHNOLOGY : GUIDE
093.1	INTERPRETATION : WORDS : CONCEPTS : SUBJECT ANALYSIS : INDEXING : TECHNIQUE
018	INTERVIEW : SCIENCE
071	LISTS : LIBRARY OF CONGRESS : SUBJECT HEADINGS : CLASSIFICATION : INDEXING
071	LITERATURE : INFORMATION RETRIEVAL : INDEXING : CLASSIFICATION : DOCUMENTATION
042	LOGIC : CATALOG : SYSTEMS : CONSTRUCTION : MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION
101	LOGIC : NOTATION : CLASSIFICATION : INDEXING : THEORY : CONSTRUCTION : OPERATORS
061	LOGIC : THEORY : CLASSIFICATION
037	MACHINES : TRANSLATION : DOCUMENTATION : RESEARCH : DEVELOPMENT : IR SYSTEMS : EQUIPMENT
121	MACHINE TRANSLATION : READING MACHINES : SPEECH REPRESENTATION : BIBLIOGRAPHY : DOCUMENTATION
042	MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION : LOGIC : CATALOG : SYSTEMS : CONSTRUCTION
041	MANAGEMENT : BIBLIOGRAPHIC ORGANIZATION : SUBJECT CATALOGING : CLASSIFICATION : MACHINES : ACCESSIBILITY
021	MANAGEMENT : COMMUNICATION SYSTEMS : CENTERS : MECHANIZATION : INFORMATION : RETRIEVAL
077	SYSTEMS : CLASSIFICATION : KNOWLEDGE : SCHEME : PRINCIPLES
021	SYSTEMS : CODES : ROLES : LINKS : FILES : UNITERMS : KEYWORDS : INDEXING
106	SYSTEMS (COMMUNICATION) : CENTERS : MECHANIZATION : INFORMATION : RETRIEVAL
042	SYSTEMS : CONCEPT ANALYSIS : EFFECTIVENESS : INFORMATION RETRIEVAL : MACHINES : EVALUATION
068	SYSTEMS : CONSTRUCTION : MAINTENANCE : INTELLECTUAL PROCESSES : CLASSIFICATION : LOGIC : CATALOG
093	SYSTEMS : DDC : CUTTER : BROWN : LC : RICHARDSON : BLISS : UDC : COLON : REVIEW : CLASSIFICATION
093	SYSTEMS (DOCUMENT, ASPECT, SPECIAL) : INFORMATION CENTERS : STORAGE : RETRIEVAL
093	SYSTEMS (SYSTEM) : INFORMATION : INDEXING

[378. o.]

A bibliográfia használata a következő. Az adott téma lehetséges kulcsszavainál és descriptorainál a 2. illetve a 4. részben keresünk. (Tehát a címszavak és descriptorok permutált indexében). A visszakeresett részeknél a teljes permutált sorok elolvasása után eldöntjük, hogy melyik sorok adják választott témánk számunkra megfelelő tárgyalását. Ezen soroknál található hivatkozási számok alapján a művek adatait visszakeressük a 3. részben s az itteni annotációk további támpontokat adnak a szelekcióra.

Néhány tanulság

A két index egyúttal két típust testesít meg. A KWIC index uniterm típusú, a feltárást olyan kulcsszavak segítségével oldja meg, amelyeket a publikáció szövegének, címének elemzéséből kap meg. E módszer eléggé elterjedt. Három esztendeje a Chemical Abstracts keyword indexe úgy készül, hogy a címekből és a referátumok szövegéből emelik ki a kulcsszavakat, erős válogatással. Az itt elemzett KWIC index változatához nagyon hasonló a Kansas Slavic Index módszere – hogy néhány példát mondjunk. A másik, a permutált index descriptor típusú, azaz descriptorait nem a közlemények szövegéből veszi, hanem adják, gyakran valamilyen segédeszköz segítségével. E típusoknak nagyon sok változata alakult ki, hatalmas szakirodalma, fejlett elmélete van. Az olvasó joggal idegenkedik ezektől szokatlanságuk miatt, s elvi kifogásai is lehetnek, mondván, mennyire biztonságos keresést tesz lehetővé egy olyan eljárás, amely a publikációk címének önkényétől függ.

E kérdést most csak néhány megjegyzés erejéig részletezzük. Kezdjük ott, hogy hagyományos bibliográfiai elméleteink nem győzik eléggé hangsúlyozni, a jó szakbibliográfia lehetőleg szakrendi legyen, ennek a szakrendnek pedig igazodnia kell a tudományokhoz és a szakirodalom természetéhez. Anélkül, hogy a lélekharangot meghúznánk a szakrendszerek felett, az első tanulságunk az, a modern szakbibliográfia *felismerte annak reménytelenségét, hogy valaha is található olyan szisztematikus rendszer, amely nagyobb mennyiségű bibliográfiai adat biztonságos visszakeresését lehetővé teszi*. Persze gigantikus szakrendszerek születtek, lenyűgöző logikával. S miközben szépségeiket csodáltuk, elfeledkeztünk használhatóságukról meggyőződni a mai nagyságrendek és a modern követelmények szempontjából. A könyvtárak jól érzik magukat e szakrendszerekkel: vannak ugyan szolgáltatásaik, de ezeket nem biztosítják. A dokumentáció vállalta a garantált szolgáltatásokat. A szakbibliográfiák esetében ez úgy jelentkezik, hogy egyre inkább lemondanak a szakrendszerekről, amelyek egy-két szempontú visszakeresést képesek biztosítani – ezt is az igényektől rendszerint eltérő bontási nagyságrendben – tehát a szakirodalom jelentős hányadát eltünteti. Ehelyett a modern szakbibliográfiai szerkezet úgy alakul, hogy a szakirodalom adatait mechanikus rendben, rendszerint szerzői betűrendben regisztrálja, – így megtakarítható egy névmutató – az anyag feltárását, *mindenképpen több dimenzióban lyukkártyákkal, indexekkel éri el*. A lyukkártyás megoldásra példának csak a Scheele-bibliográfiákat hozzuk, amelyek egész iskolát teremtettek, s utánazásra találtak a Szovjetunióban is. Az indexes megoldásra ízelítőnek a fenti két bibliográfiát hoztuk.

Ha valaki ennek ellenére nincs meggyőződve a kegyelettel őrizgetett szisztematikus rendszerek kisebb hatásfokáról, az gondolkozzék el azon, hogy minden szakrendszer általános logikai elvekből indul ki, az ismeretanyagot saját logikájának érvényességi körében a tudományok és diszciplínák szintjéig veszi figyelembe, s elfelejtkezik az ismereteket olyan finom bontásban vizsgálni, ahol az igények jelentkeznek, ti. *a témák szintjén*. Nem is vizsgálhatja, ebben a nagyságrendben ugyanis minden szakrendszer csődöt mond, a témák – a mai tudományban – *komplexen* jelentkeznek, több tudományhoz tartoznak egyszerre, osztályozásuk során vagy semmitmondóan tág, fölérendelt fogalom körébe vonhatók, vagy megengedhetetlen önkény áldozatául esnek.

Az új módszerek nemcsak a tájékoztatás számára elsődleges, erősen bontott nagyságrendekben kísérik meg az adattárolás kérdéseit megoldani, hanem vizsgálat alá veszik az ismeretanyagot közlő jelrendszert, az emberi nyelvet is, felismerve, hogy *a tárolás és visszakeresés nagymértékben a nyelvi struktúrától függ*. Erről a szakrendszerek szintén megfeledeztek. Ez a második tanulság: a tájékoztatás *döntően szemantikai problémává vált*. A forradalmi lépést a tárgyszavak megjelenése jelentette. Ezek azonban első jelentkezési alakjukban – s nálunk mindmáig nem tudtak elszakadni a szakrendszerek köldökzsinórjától – egy szakrendszer fogalomtárából alkotott szakmutatóhoz hasonlítottak. Mert kiindulásuk valamilyen szak-

rendszer volt, nem a tudomány élő nyelve. Úgyszólván csak a sorrendiség mechanikus voltában hoztak újat. Megújításuk akkor következett be, amikor megkapták a vérátömlesztést a tájékoztatás szemantikai vizsgálataitól.

A nyelv azonban igen makacs ellenfélnek bizonyul. A változó szóhasználat, a szinonimák stb. áttekinthetetlenné tették a szaktudományok nyelvét. Ma úgy látszik, a technika és a természettudományok területén viszonylagos egységesüléssel lehet számolni, s a nyelvi következetlenség nem túl nagy akadálya annak, hogy a nyelv a visszakeresési rendszerek egyik kiindulási alapja legyen. Az elektronika a tájékoztatás segítségére sietett. A nyelv mennyiségi vizsgálatával pl. megállapították az egyes szavak, kifejezések előfordulásának gyakoriságát. Felbecsülhetetlen segítség ez a tájékoztatási szakembernek, aki tárgyszavainak, descriptorainak kidolgozásán fáradozik.

Aztán jött az új felfedezés. Bizonyos szakterületeken a művek címének szavai, ha előfordulásukat nézzük, kis eltéréssel reprezentálják a közlemények szövegelemzéséből kapott eredményeket. Az új megoldások keresésére kényszerített tájékoztatási szakember úgy látta, az élő tudomány fogalomtárát így is megalkothatja, ha az erre épített visszakeresési rendszer hibái a megengedett tűrési határok között maradnak. Hatásfok tekintetében az új eljárások a hagyományosakkal szemben sokkal jobbnak bizonyultak.

Két elemzett példánkban 10-12 descriptor, illetve 5-6 keyword jut egy műre. Vannak rendszerek, amelyek e számokat megsokszorozzák. Kevés lényeges tartalmi jegy, formai tulajdonság, kutatási aspektus sikkad el. S ha figyelembe vesszük még, hogy elemzett példánkban a descriptoroknak mindig teljes sorából, illetve a kulcsszavaknak a szöveggel való kapcsolatából az adott dokumentumot pontosan tudtuk megismerni, az eljárás előnyös volta nyilvánvaló.

A KWIC index gépi előállításának útját ismerteti Vásárhelyi Pál: Elektronikus számítógépek a könyvtári és dokumentációs munkában. Bp. 164 (1965). 185 p. (Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1964 4-5.) – A Könyvtártud. Szakkönyvtárban 3-2558:1 raktári jelzeten található.

A Science Citation Index

Bassola Zoltán

A Science Citation Indexet az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ járhatja; néhány száma megtalálható a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárában is.

Az *Institute for Scientific Information of Philadelphia* (Philadelphiai Természettudományos Tájékoztatási Intézet) 1961 tavaszán – a *National Science Foundation* és az országos egészségügyi intézetek anyagi támogatásával – a tudományos hivatkozások mutatójának kérdését tanulmányozta. A tanulmány célja annak megállapítása volt: mennyiben használhatók a hivatkozási mutatók és milyen eljárással történik szerkesztésük. A tanulmány melléktermékeként érdekes szerkezetű általános természettudományi hivatkozásmutató készült el az intézet szerkesztésében.

Az elektronikus számítógép által szerkesztett mutató legjellemzőbb sajátossága, hogy az olvasó a keresést benne egy bizonyos ismert cikkből kiindulva kezdi el s ezen keresztül jut el azokhoz a cikkekhez, amelyekre az előbbiben hivatkozás történt. Így nem sejtett *kapcsolatok* tárulnak szerzők és munkák között s az is szemléletessé válik, hogy a régebbi, de jelenleg is fontos tájékoztató anyag miként kerül az újabb anyaggal szerves kapcsolatba.

A mutató tehát regisztrálja a szerzőt és munkáját, s vele együtt mindazokat a további szerzőket és munkákat – bármily szakterülethez tartozzanak is – akiknél, illetve amelyekben az illető mű megjelenése óta hivatkozás történt rá. Az egyes szerzők egyes művei (a rájuk hivatkozó szerzőkkel egyetemben) időrendben követik egymást. A mutató több száz 1961-ben megjelent természettudományos folyóiratot dolgoz fel. Ezeknek a folyóiratoknak valamennyi hivatkozása – kb. 1.4 millió – szerepel a mutatóban. A nem mindennapi munka ára sem szabványos: 700 dollárba kerül.

Az évenként négyszer – *a negyedik szám egyúttal évi kumuláció* – megjelenő Science Citation Index a következő két főrészből áll:

I. az illető negyedévben (a kumulációs szám esetében: az illető évben) megjelent folyóiratok és nem-folyóirat jellegű dokumentumok *forrásanyagának* jegyzéke (Source Index – Forrás-mutató);

II. annak a dokumentum-anyagnak a jegyzéke, amelyre a forrásanyagban a *hivatkozás* történt (Science Citation Index – Hivatkozott Anyag Mutatója).

I. A FORRÁS-MUTATÓ (SOURCE INDEX) két részre oszlik:

- a) első része a *szerzős* cikkek, illetve művek jegyzékét;
- b) második része az *anonim* cikkek, illetve művek jegyzékét tartalmazza.

a) A szerzős cikkek, illetve művek jegyzéke a következő rovatokból áll:

első vízszintes sor:

a hivatkozó szerző, illetve szerzők (maximálisan tíz) neve betűrendben (1, 2)

második sor:

a hivatkozást tartalmazó folyóirat (maximálisan 11 betűre) rövidített címe (3)

kötet száma (4)

oldal száma (5)

a cikk megjelenésének éve (6)

a cikk típusát jelző kód (pl. A. referátum stb.) (7) V.ö. a 365. oldalon lévő ábrával is.

a cikkben foglalt hivatkozások száma (8)

a folyóirat füzetszáma (9)

az Institute for Science Information által a hivatkozást tartalmazó cikknek adott azonosítási szám (10)

harmadik és esetleg negyedik sor:

az illető cikk teljes címe (11)

ábra a 384. oldalon

b) Az *anonim* cikkek a közlétező folyóiratok rövidített címének betűrendjében következnek egymás után. Ha ugyanabban a folyóiratban több anonim cikk is megjelent az illető időszakban, akkor a sorrendet – ezen belül – a kötetszám, füzetszám és oldalszám szabja meg. Egyébként a rovatok azonosak a „szerzős cikkek” rész rovataival.

ábra a 385. oldalon

SOURCE INDEX

3	4	5	6	7	8	9	10	
Source			Source		No.		I.S.I.	
Journal	Vol.	Page	Year	Ref.	Issue		Acc. No.	
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	
ACEVEDO HF	GOLDZIEH JW							
BIOC BIOP A	82	118	64	14R	N1		50191	
METABOLISM OF 14-14CH4-ANDROSTENE-3,17-DIONE								
BY NORMAL HUMAN PROSTATIC TISSUE								
ACF IND INC	SEE	ANDERSON CE		3122352	US			
ACF IND INC	SEE	BOLLER HA		3120841	US			
ACF IND INC	SEE	JEEP CW		3121146	US			
ACF IND INC	SEE	PRICE WG		3117675	US			
ACF IND INC	SEE	SHEPHERD GW		3117455	US			
ACH FIB SER	SEE	WOLLNER HJ		3117402	US			
ACH RAILW S	SEE	GIEBEL MC		3121400	US			
ACHA IG	AGUIRRE MJR	VILLANUE JR						
CAN J MICRO	10	99	64	N	9R	N1	51454	
PROTOPLASTS FROM CONIDIA OF FUSARIUM CULMORUM								
ACHA RN	AGUILAR RJ							
AM J TROP M	13	48	64	11R	N1P1		50401	
STUDIES ON CYSTICERCOSIS IN CENTRAL AMERICA & PANAMA								
ACHENSAC JD								
J ACQUIS SO	36	10	64	9R	N1		50824	
APPROXIMATE TRANSIENT SOLUTIONS FOR COUPLED EQUATIONS OF THERMOELASTICITY								
ACHER R	CHAUVET J	CHAUVET MT						
NATURE	201	191	64	L	13R	N4915	49613	
ISOLATION OF PINKACK WHALE OXYTOCIN & VASOPRESSIN								
ACHESON ED								
ER J PREV S	18	3	64	30R	N1		51205	
OXFORD RECORD LINKAGE STUDY - CENTRAL FILE OF MORBIDITY & MORTALITY RECORDS FOR PILOT POPULATION								
ACHESON RM	FOWLER GB							
ER J PREV S	18	25	64	49R	N1		51205	
SEX SOCIO-ECONOMIC STATUS & SECULAR INCREASE IN STATURE - FAMILY STUDY								
ACHESON RM	FEINBERG RS	HANDS AR						
J CHEM SOC	526	64		N	5R	JAN	51086	
ADDITION REACTIONS OF HETEROCYCLIC COMPOUNDS .17. PRODUCTS FROM INDOLE & MALEIC ANHYDRIDE								
ACHMATOW O	MARION L							
CAN J CHEM	42	154	64	6R	N1		49531	
STRUCTURES OF 2 NEW ALKALOIDS - CHASMANITINE & CHASMANTHININE								
ACHOR RWP	SEE	MCLNAR GD						
METABOLISM 13 161								
ACHORD JL	GALAMBOS JT							
METABOLISM	13	31	64	18R	N1		49358	
METABOLISM OF INJECTED NA263504 .2. EFFECT OF CORTISOL PRETREATMENT ON ASSOCIATION OF S3504 WITH PERCHLORIC ACID SOLUBLE SERUM PROTEINS								
ALBUMIN & ALPHA-GLOBULIN								

U.S. patent number

Co-authors

2

First author

Source article

11

[384, 01]

[384. o.]

A forrásmutató szerzői része látható az ábrán.

Az ábra magyarázatát lásd a szövegben.

SOURCE INDEX							
3	4	5	6	7	8	9	10
ANONYMOUS SCHW MED WO ABSTRACTS	94	205	64	A	8R	N6	50169
ANONYMOUS SCHW MED WO ABSTRACTS	94	277	64	A	7R	N7	50357
ANONYMOUS SCHW MED WO ABSTRACTS	94	307	64	A	5R	N8	50582
ANONYMOUS SCHW MED WO ABSTRACTS	94	335	64	A	18R	N9	50780
ANONYMOUS SCIENCE SCIENTISTS	143	7	64	L NO R		N3601	49320
ANONYMOUS SCIENCE APPROPRIATE FUNCTION OF UNIVERSITY	143	11	64	E NO R		N3601	49320
ANONYMOUS SCIENCE DELAYED INDEPENDENCE	143	103	64	E NO R		N3602	49501
ANONYMOUS SCIENCE DRILLING IN OCEAN FLOOR	143	129	64	E	1R	N3606	50327
ANONYMOUS SCIENCE EDITORIAL	143	201	64	E NO R		N3603	49680
ANONYMOUS SCIENCE ETHICAL PROBLEMS - INVITATION	143	435	64	E NO R		N3605	50159
ANONYMOUS SCIENCE CORRECTION	143	667	64	C	1R	N3607	50576
ANONYMOUS SCIENCE SOVIET MED SCIENCE	143	673	64	B	1R	N3607	50576
ANONYMOUS SCIENCE EDUCATIONAL LEADERSHIP	143	767	64	E NO R		N3608	50854
ANONYMOUS SCIENCE SCIENCE IN JAPAN - BRAINPOWER NOT LAVISH CAPITAL INVESTMENT IS BASIS OF RAPID ADVANCE IN SCIENCE & TECHNOLOGY	143	776	64		7R	N3608	50854
ANONYMOUS SURG GYN OB ABSTRACTS	118	161	64	A	287R	N1	49313
ANONYMOUS SURG GYN OB ABSTRACTS	118	395	64	A	270R	N2	50192

[385. o.]

A forrásmutató anonim cikkeket tartalmazó része.
A magyarázatot szintén a szövegben találjuk.

II. A HIVATKOZOTT ANYAG MUTATÓJA (SCIENCE CITATION INDEX) négy részből áll: (az ábra a 387. oldalon).

- a) szerzős cikkek jegyzéke
- b) anonim cikkek jegyzéke
- c) szabadalmak jegyzéke
- d) segélyt nyújtó intézmények jegyzéke

a) A szerzős cikkek (betűrendes) jegyzékének rovatai:

első vízszintes sor:

- a szerző neve, akire a hivatkozás történt (1)
- azon cikk megjelenésének éve, amire a hivatkozás történt (3)
- azon folyóirat (maximálisan 20 betűre) rövidített címe, amelyben a cikk megjelent (4)
- kötetszám (6)
- oldalszám (7)

második vízszintes sor:

- a hivatkozó szerző neve (2)
- a folyóirat rövidített címe, amiben cikke megjelent (4)
- a hivatkozott cikk típusának kódja (11)
- a hivatkozó cikk megjelenésének éve (5)
- kötetszám (6)
- oldalszám (7)

a szaggatott vonallal jelzett vízszintes sorok:

- az első sorban közölt szerző hivatkozott második (harmadik stb.) cikkének megjelenési éve,
- a folyóirat rövidített címe stb. (8)

a negyedik vízszintes sor:

- annak a szerzőnek neve, aki erre a második cikkre hivatkozott, a folyóirat rövidített címe stb. (9)

Így folytatódik ez a felsorolás az illető szerző újabb meg újabb hivatkozott cikkének (egy sor) meg a hivatkozó szerző nevének és a cikkét közlő folyóiratnak (második sor) váltakozásával mindaddig, amíg csak az illető szerző legújabb (pl. 1964-es) cikkére hivatkozott valaki az illető (pl. 1964) év feldolgozott folyóirataiban.

Társszerzők esetében utalás történik az első szerzőnek nevére. (Példánkban ilyen eset nincs.)

Az ábra többi jele a következőket jelenti:

A hivatkozott szerző cikkének megjelenési éve mellett a csillag azt jelzi, hogy a szerzőnek ez a legkorábbi cikke, melyre hivatkozás történt (10)

A hivatkozó cikk típusának kódja (az ábrán E=szerkesztőségi cikk) L=levél, A=kivonat, C=helyreigazítás stb.) (11)

Nem folyóiratjellegű dokumentum címe (12)

A 13. pont alatt lévő példa: I. R. Sandon cikkét, amely a Phys. Rev. folyóirat 1913. évfolyamában (5. kötet) 331. oldalán (oldalától) jelent meg, idézi H. Schwarz a Rev.Sci.Ins.-ben, az 1964. évf. (35. köt.) 196. oldalán.

1	2	3	4	5	6	7
Cited Author	Citing Author	Reference Year	Publication	Source Year	Volume	Page
	SANDIS DB	*36	PHYS REV		52	430
	COMSA G		PHYS REV	64	125	1093
	GARRON R		COMPT REND	64	256	1772
8		37	NATURE		142	1069
9	AUSBURN KJ		AUST J PHYS	64	17	312
	PILOD P	37	PROC INST RADIO ENGI	8		979
			COMPT REND	64	256	2340
	EL KAREH AB	62	PROC IRE	64	35	423
			REV SCI INS	64	35	423
	GIANNINI G	64	PROGRESS ASTRONAUTIC	8		
	SANDON I R	60	ASTROPHYS J	64	207	59
	KONIKOFF JJ	64	ASTROPHYS J	64	31	1359
	PASTERNAK R	12	J AM CHEM SOC	64	35	703
	FORMAN R	12	J CHEM PHYS	64	37	1312
		12	PHYS REV	64	37	2064
		13	J APPL PHYS	64	35	1653
	BECKER JA	13	J APPL PHYS	64	38	107
	LAPPERTY JM		J APPL PHYS	64	35	413
		13	PHYS REV	64	35	426
13	I. R. Sandon's article in Phys Rev 5:331 (1913) was cited by H. Schwarz in Rev Sci Ins 35:196 (1964)		J APPL PHYS	64	5	331
	JAFFE LD		NUCLEONICS	64	7	95
	PANISH PB		J CHEM PHYS	64	37	1917
	SCHWARZ H		REV SCI INS	64	35	196
	STRICKLER M	13	PHYS REV	64	5	333
	FOX R	13	PHYS REV	64	110	211
	HENSLEY EB	13	PHYS REV	64	5	452
	SARSON LM	60	FED PROC	64	22	66
	JOHNSTON CL	60	J CLIN INV	64	43	745
	KOPPEL JL	60	J CLIN INVEST	64	42	1017
	HJORT PT	62	THROMB DIATH HAEM S	64	115	217
		63	THROMB DIATH	64	9	49
	SARSON LM	63	ENG J MED	64	267	859
		64	ENG J MED	64	268	1095
	SASSI UR	51	PRIVATE COMM	64	86	4085
	BARTON CH	54	J AM CHEM S	64	36	959
	WAMI PN	55	INDIAN J ME	64	52	613
	SEEBER E	58	AM J GYTH	64	99	79
		58	N-S ARCHIV	64	245	103
	SEEBER E	58	CITED INDIRECTLY	64	245	103
	BARTIER FC	59	J CLIN INVEST	64	41	683
		64	J AM PHYS	64	72	109

[387. o.]

b) A megjelenési év sorrendjében – ezen belül a folyóiratok címének betű-, kötet, illetve oldalszámának rendjében összeállított anonim cikkek jegyzékének rovatai:

első vízszintes sor:

- (a szerző neve helyett) szaggatott vonal (1)
- a cikk megjelenésének éve (2)
- folyóiratcím (3)
- kötetszám (4)
- lapszám (5)

második vízszintes sor:

a hivatkozó szerző neve stb. (mint a 384. oldalon közölt ábrán a szerzős cikkek jegyzékében)

ANONYMOUS SECTION

1	2	3	4	5	
Reference	Citing Author	Ref. Year	Publication	Source Year	Vol. Page
6	PENROSE LS	63	NATURE	64	1 171
	HUTCHINS.E	63	NEW REPUBLIC	64	52 A 40
	HUTCHINS.E	63	NEW YORK TIMES	64	52 A 40
	PEPPER M	63	NIMH US DEPT HEALTH	64	120 657
	HILL KR	63	NON RECURRENT COSTS	64	1 300
	CHARRON KC	63	NURSING HOMES RELATE	64	12 50
	DOWLING HF	63	NEW DRUG MANUAL	64	187 212
	MCNEILL JH	63	NEW NONOFFICIAL DRUG	64	42 33
	SWARTS CL	63	NARCOTIC ANTAGONISTS	64	107 177
	SWARTS CL	63	NARCOTIC ANTAGONISTS	64	107 177
		63	NURSING HOMES	64	12 7
		63	NEUROLOGY	64	13 1
	CRAMER H	63	DEUT MED WO	64	89 184
	SKOBBA JS	63	NEDERL MILIT GENESK	64	16 185
		63	NEW SCIENTIST	64	18 367
		63	NEW SCIENTIST	64	23 36
		63	NEW SCIENTIST	64	18 559
		63	NUTRITION REVIEWS	64	21 178
	LARSSON Y	63	NUTRITION REV	64	1 350
		63	NUTRITION REVIEWS	64	21 244
		63	NUTRITION REVIEWS	64	68 165
		63	NUTRITION REVIEWS	64	21 285

Type Code

[388. o.]

A hivatkozott anyag mutatójának olyan része látható az ábrán, amelyben anonim művekre történik hivatkozás.

c) A *szabadalmi jegyzék* minden olyan szabadalmat tartalmaz, amelyre az illető időszakban, évben hivatkozás történt. A hivatkozott szabadalmak a szabadalmi számok számrendjében következnek egymás után. Rovatai:

első vízszintes sor:

- a hivatkozott szabadalom száma (1)
- a szabadalom éve (3)
- az első feltaláló neve (4)
- az ország neve (7)

második vízszintes sor:

- a hivatkozó feltaláló, illetve szerző neve (2)
- a szabadalom száma, illetve a folyóirat rövidített címe, amiben a hivatkozás történt (5)
- a dokumentum típusának jelzése, amiben a hivatkozás történt (pl. P=szabadalom, R=folyóirat, bibliográfia) (6)

a szabadalom, illetve cikk megjelenési éve (10)
 ha folyóirat, kötetszáma (8)
 oldalszám (9)

[389. o.]

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Cited Patent	Citing Author	Ref. Year	Cited Inventor	Citing Patent		Vol.	Page	
3046657	NEWCOMB WC	*62	MENTER	3120704 US	P 64	US		10
3046711	COPPING BG	*62	HARRISON	3118537 US	P 64	US		
3046751	SIROCKY PJ	*62	GARDNER	3122000 US	P 64	US		
3046767	KLEIN WG	*62	NICKELL	3116621 US	P 64	US		
3046933	SCHMID RG	*62	KEMENY	3118423 US	P 64	US		
3046936	BRONSON GA	*62	SIMONS	3117022 US	P 64	US		
3046942	STANZEL GA	*62	HALE	3118427 US	P 64	US		
3046974	BRETT RE	*62	KIMBERLEY	3119388 US	P 64	US		
3047013	BOCHAN J	*62	BAUMBACH	3118468 US	P 64	US		5
3047020	SAGWELL MU	*62	BARRETT	3116503 US	P 64	US		
3047026	GALLONAY FM	*62	KAHN	3119415 US	P 64	US		
3047031	AMICI L	*62	BOITTASSO	3117613 US	P 64	US		6
3047067	ROSICHAU TJ	*62	WILLIAMS	3123138 US	P 64	US		
	YOUNG BM			3123137 US	P 64	US		
3047001	RITZMANN OF	*63	GEOPHYSICS		R 64	29	131	
3047107	TURNER BR	*62	PARINENTER	3119471 US	P 64	US		
3047141	DONOVAN M	*62	BURNS	3119516 US	P 64	US		
3047171	VANAUSEL AJ	*62	LONG	3120897 US	P 64	US		

d) A segítyt nyújtó intézmények jegyzéke azokat az alapítványokat, kormányhivatalokat, illetve egyéb segítyt nyújtó szerveket sorolja fel (maximálisan 17 betűre rövidített nevük betűrendjében), melyekre mint támogató intézményekre hivatkozás történt. Azt tudhatjuk meg belőle, hogy egy bizonyos intézmény milyen jellegű kutatási területeket támogat s hogy kik, milyen kiadványokban számolnak be az ott elért eredményekről.

A felsorolt fő fejezeteken felül még az alábbi rovatok találhatók a Science Citation Index-ben:

a feldolgozott folyóiratok betűrendes rövidített címjegyzéke
 ezeknek a folyóiratoknak betűrendes teljes című jegyzéke
 a feldolgozott folyóirat-számok jegyzéke

(rovatai: a folyóirat rövid címe,

a megjelenés éve,

kötetszám,

fűzettség,

az Institute for Scientific Information azonosítási száma,

a hivatkozó cikk típusának jelölésére szolgáló kódok jegyzéke).

* * *

A Science Citation Index előnye a hagyományos mutatókkal szemben a következő:

amíg az egyes szakmutatók csak egy-egy szűk szakterület irodalmát dolgozzák fel, addig a SCI a természettudományos és műszaki irodalom valamennyi számottevő dokumentumát feltárja;

amíg a hagyományos mutatók, referáló lapok esetében – mind a tárgyszavak megválasztásában, mind a dokumentumok kiválogatásában és a kivonatok elkészítésében – szubjektív elemek érvényesülnek, addig a SCI konkrét adatokat közöl: jegyzékbe foglalja a kijelölt időszakban megjelent dokumentumokat s kivetíti belőlük mindazokat a korábbi műveket, amelyekre hivatkozás történt bennük.

Ami mármost a Science Citation Index használatának, a vele történő irodalomkeresésnek módját illeti, erre vonatkozóan a használati utasításból ez tűnik ki:

A *Forrás-Mutatóból* (Source Index) megtudjuk, hogy egy bizonyos általunk ismert szerzőnek a feldolgozott időszakban mely folyóiratokban milyen cikkei jelentek meg. Ha közülük az érdeklődésünkre számot tartó cikket, illetve cikkeket elolvassuk, láthatjuk, hogy milyen szerzőkre történt bennük hivatkozás. Ezután a *Hivatkozott Anyag Mutatójában* (Science Citation Index) kikeressük azt a szerzőt, vagy szerzőket, akire, illetve akikre a kiindulási pontul szolgáló cikkben hivatkoztak. Az ő nevük alatt viszont megtaláljuk a kiindulási pontul szolgáló cikk szerzőjén felül mindazokat a szerzőket, akik a feldolgozott időszakban rájuk hivatkoztak. Ezeknek az utóbbi szerzőknek cikkei a kutatás további kiszélesítésének alapjául szolgálhatnak.

Ismert szerzőkből való kiindulás helyett a Forrás-Mutatóban közölt cikkcímek átfutása útján is kereshetünk azonban olyan friss dokumentumokat, amelyek ugyanarról a témáról szólnak. Az ezekben talált bibliográfia is újabb meg újabb szál végét nyújthatja a Hivatkozott Anyag Mutatójában való kereséshez.

De kiindulási pontot jelenthet bármely más olyan dokumentum is, amelyről enciklopédiában, bibliográfiában, lábjegyzetben, valamilyen olvasmányunk útján, vagy akárcsak kutatótársainkkal való beszélgetés során szereztünk tudomást.

A Science Citation Index legfőbb érdemét a használati utasítás erre a kérdésre való feleletadásban látja: „mi történt azóta, hogy ez, vagy az a cikk megjelent?”

Az irodalomkutatás művelete tehát lényegileg a következő szakaszokból áll:

- kiindulás (egy bizonyos szerző nevének kikeresése)
- előrehaladás (kik hivatkoztak az illető munkára)
- szelektálás (a hivatkozók közül azoknak kijegyzése, akik érdekelnek bennünket)
- visszafelé haladás (a kiválasztottak nevének kikeresése)
- újból előrehaladás
- újból szelektálás stb.

Így folytatjuk keresésünket mindaddig, míg témánk bennünket érdeklő irodalmat szinte a mai napig meg nem állapítottuk.

A Citation Index két legnagyobb előnye az irodalomkutatás hagyományos eszközeivel szemben:

- 1) a kiindulóponttól mindig a legújabb idők felé halad;
- 2) nem szűk szakcsoport-határokon belüli irodalmat ad, hanem a legtávolabbi, rejtett összefüggéseket is felfedheti.

A használati utasítás maga is elismeri, hogy a Science Citation Index csak olyankor jelenthet eredményes segédeszközt számunkra, ha nagykönyvtárban használjuk, olyanban, ahol a hivatkozók és a hivatkozottak cikkeit, munkáit azonnal meg is találjuk. Mert egy-egy dokumentum átlapozása, a benne található bibliográfia felhasználása jelenti irodalom-kutatásunkban a továbbhaladás egy-egy újabb lépcsőfokát. Egyébként az Institute for Scientific Information a dokumentumokat – az Original Article Teasheet Service (Cikk-Szolgálat) révén – kívánságra az olvasók rendelkezésére bocsátja.

Az előfizetési felhívást tartalmazó prospektus szerint az 1964. évi Science Citation Index három negyedévi számból és egy éves kumulációból áll. Megjelenési időpontjuk:

- negyedévi 1. szám – 1964 április
- " 2. " – 1964 július
- " 3. " – 1964 október
- évi kumuláció – 1965 február.

Az évi kumuláció – a becslések szerint – kb. a következő anyagot fogja tartalmazni:

mintegy 2 millió hivatkozást,

ebből: több mint 80 százalék folyóíratra, a többi szabadalmakra, kormányjelentésekre, könyvekre, konferencián elhangzott előadásokra, disszertációkra, szerződésekre, köriratokra, személyes közlésekre stb. való hivatkozása.

több mint 30 000 különböző kiadványokra való hivatkozást,

kb. 200 000 1964. évben közzétett kurrens cikket, beleértve valamennyi U. S. szabadalmat,

több száz, 1964-ben közzétett elsődleges tudományos folyóiratot,

30 különféle ország elsődleges tudományos folyóiratát,

a természettudomány területéről minden fontosabb szakterületet.

A kiadvány gondos áttanulmányozása után az a benyomás alakul ki bennünk, hogy a Science Citation Index igen hasznos segédeszköz lehet a kutató kezében. Nem jelenti azonban azt a mutatót, ami minden egyéb szakmutató használatát feleslegessé teszi. A speciális mutatók, referáló lapok és egyéb segédeszközök *mellett* jó szolgálatot tehet a természettudományi kiadványok terén való tájékoztatásban.

A biológia könyvtári gondozása hazánkban

Horváth Tibor

Egy szakterület könyvtári gondozásának vizsgálata három részből tevődhet össze. Először a szakterületet szükséges elemezni, a „piacot”: a kutatás területeit, intenzitását, szervezetét, a foglalkoztatott kutatói és egyéb személyzetet, stb. Tehát nem igénykutatást kell végezni első-sorban, amely a kutatás személyi-szubjektív oldalát vizsgálja, hanem az objektív tárgyi tényezők elemzése szükséges.

Másodszor vizsgálni kell a szakirodalmi bázist. Végül a szolgáltatásoknak azt a rendszerét, amely a szakirodalmi bázisra épülve az adott szakterületen biztosítja a hatékony hírcirkulációt.

Jelen dolgozat a szolgáltatásokat nem elemzi, azon egyszerű oknál fogva, mert Magyarországon nincsenek biológiai szakirodalmi szolgáltatások. Ami van, az az általános könyvtári, esetleg tájékoztatói funkció mechanikus jelentkezése a biológiában, és nem célirányos szolgáltatás. Csírájában jelentkezik ugyan egy-egy szolgáltatási típus (pl. enzimológiai szakirodalmi dokumentáció az MTA Biokémiai Intézetében), de ezek egyéni kezdeményezések eredményei. Elemzésüket tehát mellőzzük.

I. A kutatás hazai helyzetképe

1. Általában

A biológiai kutatás hazai helyzetével az MTA 1966. március 23-i összes-ülésén foglalkozott, ezt megelőzően az MTA Biológiai Osztály vezetősége értékelte az utóbbi húsz év biológiai kutatásait, továbbá tervet készítettek a kutatások fejlesztésére. Ezekről *Straub F. Brúnó* akadémikus számolt be.² A szempontunkból fontos mondatokat idézem az alábbiakban.

„...A biológia nálunk egyenlőtlenül fejlődött, és éppen azok a tudományágak, amelyek világszinten a legnagyobb haladást mutatták, nálunk nem fejlődtek kielégítően...”

„A meglevő intézmények – és ez alatt elsősorban az oktatást, az egyetemi képzést és a tudományszervezést értem – gátolják az új kifejlődését...”

„A Biológiai Csoport, illetve Osztály célul tűzte ki az erők koncentrálását és a korszerű kutatásokban mutatkozó hiányok kiküszöbölését...”

„Tervbe vette a széles bázissal, nemzetközi elismeréssel rendelkező botanika és zoológia támogatása mellett a biokémia, biofizika, növényélettan fokozott fejlesztését. A biokémia és a genetika területén már egy-egy nem széles kutatási kifejlesztése érdekében önálló kutató-csoportot hozott létre..., melynek intézeti fejlesztése folyamatban van.”

A fenti idézetekből kiderül, hogy reálisnak tűnik a biológiai kutatások felfuttatása a következő években. Az MTA a biológiai kutatások középpontjává a Szegeden létesítendő intézeteket szándékozik tenni. A szegedi kutatóközpont létrehozásával az intézeti kutatók létszáma több mint kétszeresére fog emelkedni, a kutatóintézetek száma 9 lesz, ebben a tekintetben a természettudományok közül a biológia fog rendelkezni a legtöbb kutatóintézettel, az intézeti kutatói létszámot tekintve pedig a második helyre kerül a földtannal együtt, feltéve, hogy a többi természettudomány csak a jelenlegi ütemben fejlődik az említett adatok tekintetében.

² I. STRAUB F. Brúnó: A hazai biológiai kutatás helyzete és perspektívája. = Magy. Tud. 1966. 4. évf. 5. sz. 277–286. p.

De a biológiai kutatásoknak nagyarányú fejlődésére lehet számítani az egész világon. Szakemberek szerint az elkövetkezendő években a biológia forradalma alakítja át a tudományok képét, mint századunk első évtizedeiben a fizikai felfedezések tették. A. M. Weinberg, az azóta híressé vált Weinberg-report szerzője egyik legutóbbi tanulmányában³ az összes kutatásokban az orvosbiológiai kutatásokat helyezi az első helyre.

A hazai biológiai kutatásoknak van egy sajátossága. Egy intézet egy, legfeljebb egy-két témát kutat. Az MTA Biokémiai Intézete pl. tíz éve egyetlen enzim, a foszfoglicerinaldehid-3-foszfát dehidrogenáz kémiai szerkezetét és biológiai funkcióit vizsgálja. A kutatásszervezés ezzel igyekszik a világszínvonalat biztosítani. A szegedi kutatóközpont szintén intézetenként egy-két témát fog kutatni, hat-tízes létszámú csoportokban. A könyvtárak számára ez azt jelenti, hogy világszintű, teljesen önálló kutatómunkát szükséges támogatniuk. Néhány részletkérdésben eszközölt kutatói mélyfúrás azonban magával húzza a biológia egészét. A szakirodalmi ellátást tehát ehhez kell meghatározni.

Meg kell jegyezni, hogy az alkalmazott területeken ez a kutatási metodika nem annyira divatos. A KOKI-ban pl. több témát kutatnak párhuzamosan, sőt, egy kutatónak egyszerre több témája is lehet. A kutatási gyakorlat tehát meglehetősen sokféle, zömében azonban a kevés téma alapos kutatása jellemző.

A biológiai kutatások nagyarányú fejlesztésének tervébe illeszkedik be a szegedi kutatóközpont létesítése. Az MTA Elnöksége a beruházási programot elfogadta. Szegeden négy intézetet állítanak fel, biokémiai, biofizikai, genetikai és növényélettani kutatásokra. A kutatók tervezett létszáma 150 lesz, a segédszemélyzet kb. 350. A laboratóriumokat egyetlen épületben helyezik el. Az intézetek a tervek szerint 1970-ben kezdik meg működésüket. A szegedi egyetemen ennek megfelelően erősíteni fogják a biológusképzést is.

2. A kutatás számszerű adatai

a) A kutatói létszám

Az adatok az 1964. évre vonatkoznak, az ezt követő évekről még nem tettek közzé jelentést.⁴ Nagyságrendben azonban az 1964. év számadatai a mai napig nem változtak. Összevetésül közöljük a tudományos kutatók, szűkebben a természettudományi kutatók létszámadatait is.

		Intézeti	Tanszéki		Összes
			ebből		
			oktató	tansz. kut.	
Kutató összesen		5794	6600	545	12 939
ebből	term. tud.-i kutató	933	1561	182	2676
	biológiai kutató	68	321	61	450

³ WEINBERG, A. W.: Scientific choice and biomedical science. = Minerva (London). 1965. 4. évf. 1. sz. 3–14. p.

⁴ A magyar tudományos kutatás helyzete az országos kutatási statisztika tükrében. Összeáll. Szálai Sándor. = Tudományszerv. Tájékozt. 1966. 4. évf. 2. sz. 161:–182. p.

A tanszéki oktatók idejük jelentős részét oktatással töltik, s csak kb. 34%-ában kutatnak. A 450-es összlétszám mégis reális, mert az oktatói munka éppúgy szakirodalmi ellátást igényel, mint a kutatás.

A táblázatban nem szerepelnek a más területeken (orvostudomány, mezőgazdaság, stb.) foglalkoztatott biológusok. A tényleges létszám tehát nagyobb.

Minden intézeti biológusra 1,2 egyéb személyzet jut.

Minden tanszéki biológusra 0,7 egyéb személyzet jut. Egyéb személyzeten a kutatásban részt vevő segédszemélyzet értendő, pl. laboráns, fotós, stb.

A biológia szakos középiskolai tanárok létszáma:

	1963—64-es tanév	1964—65-ös tanév
Egyszakos	65	52
Kétszakos	728	839
Összesen	793	981

Az általános iskolai tanárookra megbízható adatok nincsenek.

Mindent egybevetve a biológiában (határterületeket nem számítva) kb. 1300 szakemberrel lehet számolni, ebből 450 kutató. Az egyetemi hallgatók létszáma erősen ingadozik, a szám-
adatok bizonytalanok. Létszámuk száz-as nagyságrendekben mozog.

b) Kutatási helyek

Az adatok szintén 1964-re vonatkoznak.

		Kutatóintézet	Tanszék	Egyéb hely
	Összes hely	129	675	109
ebből	természettudományi	21	157	4
	biológiai	5	43	2

Az 5 biológiai kutatóintézet mindegyike az MTA felügyelete alá tartozik. A 43 tanszék felügyeleti szervei:

MM: 26, ebből 6 az MTA tudományos irányítása alatt
 EÜM: 16, ebből 5 az MTA tudományos irányítása alatt
 FM: 1, ez az 1 az MTA tudományos irányítása alatt
 Összesen 43, ebből 12 az MTA tudományos irányítása alatt

c) Anyagi ráfordítás

Kutatásra fordított összeg összesen: 2503,1 millió Ft
 Ebből természettudományi kutatásra 366,3 millió Ft
 Ebből biológiai kutatásra 41,2 millió Ft

A biológiai kutatások forintösszege a természettudományi kutatások ráfordításainak 11,2%-a, az összes kutatások 1,7%-a.

Ez az összeg jelentősen emelkedni fog, mivel – mint láttuk – a kutatások nagyarányú fejlesztése várható, másrészt mert az egy kutatóra eső ráfordítás jelenleg „a biológiában messze elmarad más kísérleti és alkalmazott kutatások mögött.”⁵

II. A szakirodalmi bázis

Miután nyilvánvalóvá vált a biológiai kutatások súlya, néhány ténytet kell leszögeznünk. Magyarországnak nincs országos természettudományi könyvtára.

Magyarországnak nincs biológiai könyvtára sem, amely nemcsak helyi igények kielégítését szolgálja.

A szakirodalom azonban szükséges a kutatásokhoz és egyébként is. A továbbiakban tehát a szakirodalom vizsgálatára szorítkozunk.

1. Folyóiratok

A kérdés vizsgálatára a következő módszert alkalmaztuk. Az *Ulrich's Periodical Directory* 11. kiadása alapján (a továbbiakban UPD) előállítottuk a biológia és a határterületek folyóiratainak jegyzékét. Ezt összehasonlítottuk a *Kurrens Külföldi Folyóiratok a Magyar Könyvtárakban* c. lelőhelyjegyzék 1966. évi kiadásával. (Ez úton szeretnék köszönetet mondani Pongor Márta tanítványomnak, aki az adatok összegyűjtésében segítségemre volt.) Magyar folyóiratokat nem vizsgáltunk, ezek nyilván bárhol elérhetők.

E módszernek számos problémája van. Mindenekelőtt nem mondhatjuk, hogy az UPD tartalmazza a világ valamennyi folyóiratát. Másodszor a magyar lelőhelyjegyzék bizonyosan nem tartalmazza a hazánkba beérkező folyóiratokat még közelítő teljességgel sem. Néhány nagykönyvtár kivételével nem dolgozza fel az ajándékba kapott és csere útján beérkezett folyóiratokat. Ennek ellenére a vizsgálatot elvégeztük, föltéve, hogy pontos bázisadatokkal a végső eredmény lényege szerint nem változott volna. Nehéz volt megállapítani azt is, hogy mit tekintsünk biológiai folyóiratnak. A „biology” tárgyszó mellett a UPD alábbi tárgyszavait is figyelembe vettük: biochemistry, biophysics, botany, entomology (rovartan) microbiology, microscopy, paleontology, zoology. A biológiát tehát a legtagabb jelentésében fogtuk fel. Az anthropology tárgyszót elhagytuk, ugyanis ez („human”, illetve „social” jelzővel ellátva) néprajzot jelent az angolban, míg a „fizikai” antropológia periodikái más tárgyszavak alatt találhatók. A microscopy egyaránt tartozik a kémiához és biológiához.

A módszer problematikus voltának érzékeltetése után az eredményt a következőkben lehet összefoglalni.

Az UPD szerint 714 biológiai folyóirat van. (Cím.) Ebből hazánkba beérkezik 346 cím, 48,5%. Nem érkezik be 368.

⁵ STRAUB F. Brúnó: i. h.

Az adatok részletesen a következők.

	Az UPD- ben szerepel (Cím)	Ebből beérkezett (Cím)	Az UPD %-ában	A beérkezett címek %-ában
Biológia	251	137	54,6	39,6
Biokémia	38	24	63,0	6,9
Biofizika	9	4	44,5	1,2
Botanika	154	67	43,5	19,4
Entomológia	81	25	30,4	7,2
Mikrobiológia	24	16	66,6	4,6
Mikroszkópia	12	8	66,6	2,3
Paleontológia	24	16	66,6	4,6
Zoológia	121	49	40,5	14,2
Összesen	714	346	48,5	100,0

A beérkező 346 cím elegendő lenne, hiszen jó válogatás esetén lehetnek ezek a legjelentősebb folyóiratok. Kevésbé hízog a helyzetkép, ha könyvtáranként nézzük. Az alábbi táblázat ezeket az adatokat tünteti fel.

Szakterület Könyvtár	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiol.	Mikroszkópia	Paleont.	Zoológia	Össz.	Kumulált összeg
B5 OMgKDK	42	10	2	37	16	7	1	—	10	125	125
B3 MTA Könyvtára	40	7	3	18	7	7	4	6	20	112	237
D2 Debreceni Orvostud. Egyet. K.	46	7	1	1	—	7	3	—	1	66	303
Sz2 Szegedi Orvostud. Egyet. K.	37	12	2	3	—	6	1	—	—	61	364
G1 Agrártud. Egyet. Gödöllő	15	1	1	18	5	8	1	—	7	56	420

Szakterület Könyvtár											Kumu- lált összeg
	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomo- lógia	Mikrobiol.	Mikrosz- kópia	Palaeont.	Zoológia	Össz.	
B13 BOTE Könyv- tára	36	5	—	1	—	2	—	—	—	44	464
T3 MTA Biol. Kut. Int. Tihany	22	6	—	7	—	—	3	—	6	44	508
B1002 Term. tud. Múzeum	5	1	—	12	3	—	—	7	14	42	550
P10 Orvostud. Egyet. Pécs	27	2	2	—	—	—	2	—	1	34	584
Hálózatával együtt	49	15	2	—	—	1	5	—	3	75	625
B38 MTA Genetikai Int.	13	1	—	14	—	3	—	—	—	31	656
B303 MTA KOKI	21	6	—	—	—	—	3	—	—	30	686
B503 Kertészeti és Szőlészeti Főisk. Kat.	3	1	—	20	4	2	—	—	—	30	716
D1 KLTE Kvt. Debrecen	9	6	1	6	1	2	—	—	1	26	742
Hálózatával	21	16	1	38	1	2	1	3	4	87	803
B33 MTA Biokém. Int. K.	7	13	2	1	—	—	—	—	—	23	826
Mv3 MTA Mező- gazd. Kvt. Martonvásár	1	2	—	17	1	—	—	—	1	22	848
B2 ELTE Kvt.	7	—	1	2	1	1	—	1	3	16	864
Hálózatával	52	14	1	41	1	11	6	13	14	153	1001
B833 Orsz. Köz- egészségügyi Int.	4	3	—	1	1	3	—	1	1	14	1015

Szakterület Könyvtár	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikrobiol.	Mikrosz- kópia	Palaeont.	Zoológia	Össz.	Ku- mu- lált összeg
B633 Földtani Intézet K.	—	—	—	2	—	—	1	8	—	11	1026
Sz1 JATE Kvt. Szeged	2	—	2	2	—	1	—	—	2	9	1035
Hálózatával	10	—	2	16	—	2	2	2	2	36	1062
Egyéb Bp.-i kvtár	200	137	5	58	17	64	18	9	15	523	1585
Egyéb vidéki kvtár	79	3	—	94	18	16	13	14	28	265	1850
Összesen:	703	260	22	399	74	141	62	63	126	1850	

A táblázatban a folyóiratok száma 1850. Azért, mert itt nem folyóiratcímekben, hanem a megrendelt folyóiratok számában kaptuk az összeget. Beleszámítottuk tehát a duplikált rendeléseket is.

A táblázatból kiderül, hogy néhány könyvtár jelentős folyóiratanyaggal rendelkezik. A folyóiratoknak azonban majdnem fele (43%) szóródik az egyéb könyvtárakban. Tehát nem eléggé koncentrált ahhoz, hogy szakirodalmi szolgáltatásoknál számításba lehessen venni.

A szakirodalom szóródására jellemző az is, hogy a nagyobb mennyiségű biológiai folyóiratot beszerző könyvtárakban ez az anyag – gyűjteményükhöz képest – a szóródásban levő anyaghoz tartozik: határterületi anyagként jelentkezik. (OMgKDK, orvosi könyvtárak) Külön meghökkentő az MTA Központi Könyvtárának előkelő helyezése. Természetesen külön elemzést igényelne, hogy egy ókortudományi, nyelvészeti, tudományszervezési szakkönyvtárban mi lesz a gyűjtőkörtől idegen, sok biológiai folyóirat sorsa. Illetve revízió alá kell venni az állománygyarapítási politikát minden olyan helyen, ahol logikátlan kinövések jelentkeznek a gyűjtésben.

A táblázat egyébként bizonyítja, hogy eléggé esetleges a biológiai folyóiratok feltűnése a legkülönbözőbb rendű-rangú, típusú könyvtárakban.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni a duplikáció ijesztő nagyságán sem: országos átlagban 5,3 a mérőszám. Azaz minden biológiai folyóiratot átlag 5,3 példányban járatnak Magyarországon. Ugyanakkor, amikor a létező folyóiratok 51,5%-a egyáltalán nem kerül hozzánk.

Nem lehet állítani, hogy más szakterületeken is hasonló mértékű lenne a duplikáció. Azt sem lehet tudni, hogy ha a magyar lelőhelyjegyzék teljesebb lenne, így megbízhatóbb elemzést tenne lehetővé, a folyóiratok számának növekedésével csökkenne-e a duplikáció, vagy fordítva, még nagyobbak mutatkozna.

A duplikációnak érthető okai vannak: komoly biológiai könyvtár hiányában minden intézmény önellátásra rendezkedik be. És hiába kérkedünk örökösen azzal, hogy a mi könyvtár-ügyünk országos rendezést kapott valamikor, amelynek során egységes elvek szerinti szervezetét alakították ki, a könyvtárközi együttműködés olyannyira gyenge, hogy *csak a duplikáció árán* lehet a szakirodalom minimumát biztosítani.

A duplikáció részletes adatai egyébként a következők.

	1 példány- ban jár	2 példány- ban jár	3—5 péld.- ban jár	6—10 pél- dányban	10 péld. fölött
Biológia	37	16	44	23	17
Biokémia	1	2	6	6	9
Biofizika	1	—	1	2	—
Botanika	14	10	15	16	12
Entomológia	15	2	3	3	2
Mikrobiológia	2	1	3	7	3
Mikroszkópia	1	1	2	3	1
Paleontológia	4	1	8	3	—
Zoológia	24	8	13	3	1
Összesen	99	41	95	66	45
%-ban összesen	29	12	27	19	13

Nem érdektelen a folyóiratok területi hovatartozását sem megvizsgálni. Kiderül ebből, hogy a nyugati folyóiratok vezetnek. Ez a tény még inkább komoly problémává teszi a duplikációt.

Nyelvi tekintetben magasan az angol dominál.

A származás adatai részletesen az alábbiak:

	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikro- bio- lógia	Mikroszkópia	Paleontoló- gia	Zoológia	Összes	%-ban
USA	31	11	2	9	—	1	2	4	9	69	19,9
NSZK	21	1	1	10	3	1	2	3	6	48	13,9
Anglia	17	2	—	7	7	2	1	1	2	39	11,3
Franciaország	8	—	1	3	2	1	2	1	2	20	5,8
NDK	7	—	—	3	3	1	—	—	6	20	5,8
Szovjetunió	2	1	—	2	1	1	—	—	1	8	2,3

	Biológia	Biokémia	Biofizika	Botanika	Entomológia	Mikro- bio- lógia	Mikroszkópia	Paleontoló- gia	Zoológia	Összes	%-ban
Kanada	2	—	—	2	2	1	—	—	1	8	2,3
Olaszország	2	—	—	—	—	1	—	1	—	4g	1,2
Egyéb nyugati	19	2	—	18	4	2	1	1	12	59	17,0
Egyéb népi dem.	18	4	—	6	2	3	—	3	8	44	12,7
Egyéb tengeren túli	10	3	—	7	1	2	—	2	2	27	7,8
Összesen	137	24	4	67	25	16	8	16	49	346	100,0

2. Könyvek

A helyzetkép megállapításához a magyarországi könyvtárak 1965. évi külföldi beszerzéseinek elemzése szolgált. Erre a célra a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzékét* használtuk fel. A biológiát ezúttal is tágan értelmeztük, bár az OGYJ eltérő osztályozása nem tette lehetővé, hogy a biológia fogalmi terjedelme teljesen azonos legyen azzal, amellyel a folyóiratok esetében operáltunk. Az OGYJ szakbeosztását megtartottuk. Megjegyzendő, hogy ezt a módszert először Bereczky László alkalmazta a társadalomtudományi állománygyarapodást elemző, még publikálatlan tanulmányában, amely az OKDT 1966. évi pályázatán első díjat nyert.

1965-ben Magyarországra 4328 külföldi biológiai tárgyú könyv érkezett. (Figyelmen kívül hagyjuk a duplikált beszerzéseket.) A 4328 könyvön 177 könyvtár (!) osztozott. Az adatok részletezése az alábbi.

	Művek száma	Az összbeszerzések %-ában
Paleontológia	208	4,8
Biol. ált.	237	5,5
Antropológia	78	1,8
Genetika	245	5,7
Morfológia és fiziológia	260	6,0
Mikrobiológia, sejttan	508	11,7
Biokémia, biofizika	1250	28,9
Kísérleti és matematikai biológia	289	6,7
Botanika	617	14,2
Zoológia	637	14,7
Összesen	4328	100,0

Ha a közel négy és félezer könyv nem is mondható kifogástalan ellátottságnak, megközelítőleg elég lenne ésszerű válogatással.

A baj azonban ott van, hogy ezek a művek szinte teljes egészükben szórásban vannak, s nehéz lenne könyvtárat találni, amely ebből megnyugtató mennyiséget tudna magáénak. Az irodalom szóródására szolgálnak az alábbi adatok.

108 könyvtár szerzett 1-10 művet, de összesen a teljes beszerzés 14%-át
 51 könyvtár szerzett 10-50 művet, de összesen a teljes beszerzés 24%-át
 9 könyvtár szerzett 50-100 művet, de összesen a teljes beszerzés 13%-át
 4 könyvtár szerzett 100-200 művet, de összesen a teljes beszerzés 12%-át
 5 könyvtár szerzett 200 mű felett, de összesen a teljes beszerzés 37%-át

A mellékelt táblázat mutatja azt a 19 könyvtárat, amelyben némileg koncentráltak a művek, a teljes irodalomnak 62%-a.

A duplikációt könyvek esetén nem mutattuk ki, mivel az OGYJ-ben a többes beszerzések ugyanazon füzet tárgyidőszakára vonatkoznak. Ugyanakkor a duplikáció könyvek esetén más-ként értékelendő jelenség. Ugyanis a természettudományok területén a könyv elsősorban nem publikációs forma, hanem munkaeszköz. Bizonyos művek magas duplikációja tehát nemcsak érthető, hanem kíváncsú is.

Lássuk a beérkező biológiai művek adatait (a 352. lapon).

III. Néhány tanulság

A beérkező biológiai dokumentumok száma viszonylag kielégítő lehetne, de a szóródás miatt sehol sem lehet, még egy-egy ágazatra sem megnyugtató mennyiségű művet találni. Szintén a szóródás miatt a többszörözött beszerzések igen gyakoriak (folyóiratok).

Különösen nagy a szóródás a biológia intenzíven fejlődő modern ágaiban, a mikrobiológiában, fiziológiában, biokémiában és biofizikában stb., szemben pl. a leíró jellegű botanikával és állattannal.

A biológiai állománygyarapítás sajnos azokban a könyvtárakban számottevő, amelyeknél e szakterület mellékgyűjtőkörbe tartozik, vagy határterületként kezelik. Hogy ezeket a könyvtárakat mennyire lehet komolyan venni, mutatja az a tény, hogy a Földtani Intézetnek, sőt a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának is előkelő hely jut a gyűjtésben (az előbbi a paleontológia, az utóbbi a biofizika és biokémia gyűjtése miatt), nem is beszélve az MTA Központi Könyvtáráról.

A biológiai szakkönyvtárak vagy nagyon gyengék, vagy gyűjtésük a biológiának hagyományosabb ágaiban, a kevésbé dinamikus diszciplínák területén történik.

A nagykönyvtárak kivételével – amelyeknél a biológia csak mellékgyűjtőkör – a *Könyvtári Minerva* adatai szerint az érintett intézmények nem rendelkeznek megfelelő reprográfiai bázissal. Holott az irodalom szétszórtságával egyenes arányban nagyobb reprográfiai kapacitásra lenne szükség.

Várni lehetett, hogy a széles körben meginduló gyűjtőköri munkálatok segítenek a biológia mostoha helyzetén. Ma már azonban kiderült, hogy ahol nincs alapkönyvtár, ott nem lehet a koordinációtól csodát várni. Másrészt az is igaz, hogy a szakirodalmi bázis hozzávetőleges gyűjtőköri rendezése csak e szolgáltatások koordinációjával együtt lehet értelmes könyvtárpolitikai célkitűzés. Egy könyvtár nem akkor mond le természetszerűleg egy dokumentumról, ha azt az országban más is megszerzi, hanem akkor, ha ettől a másik intézménytől gyorsan és zavartalanul megkapja.

E sorok írásakor az a helyzet, hogy a négy szegedi intézet mellé egy közös könyvtár épül. Ennek kell megerősödni oly mértékig, hogy a helyi feladatokon túl a biológiának országos könyvtári gazdája lehessen.

Addig azonban – átmenetileg – az MTA Központi Könyvtárának kell vállalnia bizonyos koordináló könyvtári feladatokat, bármennyire is idegen szakterület ez számára.

Mindez egyelőre még csak terv. A biológia pedig – már elég hosszú idő óta – realitás. Amelynek szakirodalmi igényei vannak.

Kód és név szakterület	Pale- onto- lógia	Ált.	Ant- ropo- lógia	Ge- neti- ka	Morf. Fizi- ol.	Mik- ro- biol.	Bio- kém. Bio- fiz.	Kí- sér- és ma- tem. b.	Bo- ta- nika	Zoo- lógia	Összesen
B5 OMgKDK	1	18	1	32	28	36	78	17	110	112	433
B3 MTA Könyvtára	47	34	11	6	18	21	56	16	69	106	384
G1 Agrártud. Egyet.	4	15	1	15	11	21	48	12	76	72	275
Sz1 JATE Kvt. Szeged	15	17	5	4	11	16	43	16	64	57	248
B38 MTA Genetikai Int.		8		52	29	7	83	12	36	2	229
D1 KLTE Kvt. Debrecen	10	9	10	8	14	7	26	6	29	41	160
B2 ELTE Könyvtára	11	12	7	4	2	8	15	5	32	46	142
B1002 Term.tud. Múz.	13	9	9	3	1	1		2	20	65	123
Sz2 Szegedi Orvostud. Egy. K.vtára ...		2	2	6	10	16	56	12	2		106
B633 Magy. Áll. Földtani Int.	78	1				2	1		3	1	86
D2 Debr. Orvostud. Egy. Kvt.-a		3	2	6	6	14	47	2			80
B13 BOTE	1		1	2	5	22	35	3		2	71
B303 MTA Kis. Orvostud. Kut. Int. ...		3		6	16	2	24	9	1	1	62
B833 Orsz. Közegészségügyi Int. K.vtára		5	1	3	2	33	13	3		2	62
B503 Kert. és Szőlészeti Főisk.	1	2		7	5	4	13	1	20	6	59
B11 BMEKK	2	4	1		1	7	30	7	3		55
P10/1 Pécsi Orvostud. Egy. több tanszék		1		4	5	10	22	6	1	2	51
Ti3 MTA Biol. Kut. Int. Tihany		10			6	4	17	9	1	4	51
Összesen	183	153	51	158	170	231	607	138	467	519	2677
Százalékban	6,8	5,7	1,9	5,9	6,4	8,6	22,6	5,2	17,5	19,4	100,0%

[0352. o.]

A második cranfieldi jelentés

Horváth Tibor

AZ ELSŐ JELENTÉS

1962-ben jelent meg az angliai Cranfield aeronautikai főiskoláján végzett nagyszabású kísérletről az első jelentés⁶. A kísérleteket Cyril W. Cleverdon, a főiskola könyvtárának igazgatója irányította. A cranfieldi kutatás négy osztályozási rendszert hasonlított össze: az ETO-t, a tárgyszavas osztályozást, az ún. fazettás (facet) osztályozást és az unitermet. A négy rendszerrel párhuzamosan azonos irodalmat osztályoztak, és 1200 kérdésre kerestek irodalmat mindegyik rendszerrel.

Az első cranfieldi jelentésből kitűnt, hogy a négy rendszer hatásfoka nagyjából ugyanaz, egyaránt kb. 80 százalékos visszahívási arányt (recall)⁷ értek el, s a relevancia szintje is körülbelül azonos volt. Az osztályozás ideje 2-16 perc között ingadozott dokumentumonként, de 4 percnél hosszabb idő után az osztályozás már nem eredményezett érdemleges javulást. Kimutatták továbbá, hogy *a gyakorlott osztályozó specialisták a szakterület közelebbi ismerete nélkül is ugyanolyan jól osztályoztak, mint az aerodinamikai szakemberek*.

Az első jelentésnek kirobbanó sikere volt, s úgy látszott, hogy egész sor szakmai vita végére tett pontok idővel azonban maguknak a cranfieldi adatoknak a felhasználásával bizonyították, hogy a fenti eredmények megtévesztőek, a cranfieldi jószándék balszerencsés módszerekkel párosult. A kezdeti lelkesedést felváltotta az éles kritika, néha a gúny is. Kb. 40-50 tételre tehető az az irodalom, amely a kérdést tárgyalja.

A való helyzet az, hogy az első jelentés nemcsak módszertani hibákat követett el, pl. a visszahívási arány egyoldalú összehasonlításával, *a relevancia-arányok egybevetése nélkül*, hanem bizonyos szakmai provincializmusban is szenvedett, ami látszik a négy eljárás megválasztásán is. Fel kellett ismerni ugyanis, hogy az osztályozási eljárás megválasztása mellett legalább annyira fontosak azok a „járulékos” manipulációk, segédelemek, szerkezeti elemek (devices), amelyek befolyásolják az osztályozást. Hogy egy példát említsünk, perdöntő lehet az uniterm esetében, de más osztályozásokban is, hogyan kezelik a szinonimákat és a szinonimaszerűségeket (kvázi-szinonimák). A kísérlet kiértékelése eléggé differenciálatlan matematikai módszerekkel történt (amiért aztán M. Taube – akinek nevéhez az uniterm eljárás kidolgozása fűződik – rásütötte a „pszeudo-matematikai” bélyeget)⁸

A kudarc – ha annak nevezhető – másik oka az volt, hogy a kísérletek lefolytatásának idején szinte robbanásszerűen új tudomány született elsősorban az USA-ban, amelyet talán *rendszerelemzésnek* nevezhetnénk a tájékoztatástudományon belül. A kísérlet megtervezésekor a terv még nagyon korszerű lehetett, de közzétételéig annyi új, eredeti eredmény, módszer született, amelyet Cranfieldben nem tudtak már felhasználni, hogy egyszerűen nem lehetett elhinni a Jelentés megállapításait, annyira ellentmondott más tapasztalatoknak. Ezért nem is késett a hibák szakszerű kimutatása sem. De nem váratott magára az új alapokon és módszerekkel megismételt második cranfieldi kísérlet sem.

⁶ CLEVERDON, Cyril W[illiam]: Aslib Cranfield research project. Report on the testing and analysis of an investigation into the comparative efficiency of indexing systems. Cranfield, 1962. [9], 311 p. 26 cm. Soksz., (Helyrendi száma a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban: 4-829. A hozzá tartozó előzetes, ill. utólagos publikációk helyrendi száma: 4-830, 4-3019, 4-1305.)

⁷ E fogalmak magyarázatát lásd később.

⁸ TAUBE, M.: On the Pseudo-mathematics of Relevance. = Am. Doc 16, 1965. 1. no. 69-72. p.

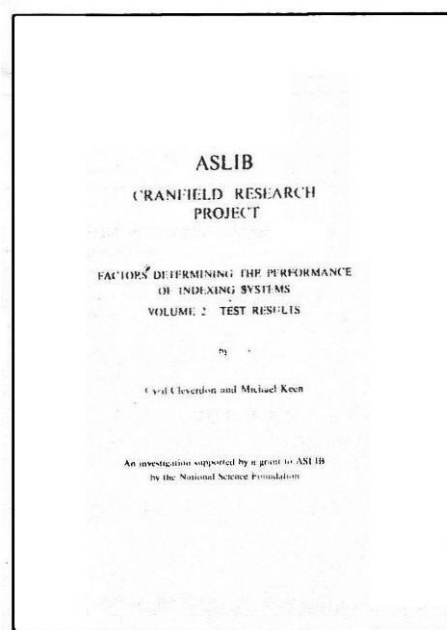
A MÁSODIK JELENTÉS⁹

A célkitűzés annak megállapítása volt, hogyan befolyásolják a visszakeresést az osztályozási nyelv szerkezeti elemei (devices), illetve hogyan befolyásolja az osztályozási nyelv szerkezete az egész visszakereső rendszer működését.

Mindenekelőtt tisztázzuk, miből áll egy visszakeresés, milyen a szerkezete.

A visszakeresés mutatói

Legyen adva egy gyűjtemény, amely N számú dokumentumot tartalmaz. Ezt a dokumentumanyagot valamilyen osztályozási eljárással feltártuk. Ha e rendszernek felteszünk egy kérdést, akkor megkapunk bizonyos számú dokumentumot. A kapott dokumentumok között lesznek olyanok, amelyek *relevánsak* a kérdésre, de lesznek *irreleváns* dokumentumok is. A *visszamaradt* dokumentumok között is lesznek relevánsak, amelyeket az osztályozás vagy kérdésfeltevés hibájából nem kaptunk meg, és lesznek irrelevánsak. Így a feltett kérdés szempontjából a dokumentumoknak négy csoportját kapjuk meg, amelyeket a, b, c, d betűkkel jelöljünk:

	Releváns	Irreleváns	
Visszakeresett	a	b	a+b
Visszamaradt	c	d	c+d
	a+c	b+d	a+b+c+d = N, a teljes gyűjtemény

Definiáljuk a következő viszonszámokat és ezek komplementereit (kiegészítőit).

Visszahívási arány (Recall ratio): $\frac{a}{a+c}$, illetve komplementere: $\frac{c}{a+c}$

Pontossági arány (Precision ratio): $\frac{a}{a+b}$, illetve komplementere (zajtényező): $\frac{b}{a+b}$

Selejtarány (Fallout ratio): $\frac{b}{b+d}$, illetve komplementere: $\frac{d}{b+d}$

Ha e mutatók alapján %-ban kifejezett arányokat akarunk kapni, akkor a képletek $\frac{100 \cdot a}{a+c}$, $\frac{100 \cdot a}{a+b}$ stb. alakra módosulnak.

⁹ CLEVERDON, Cyril [William] – MILLS, Jack – KEEN, Michael: Aslib Cranfield research project. Factors determining the performance of indexing systems. An investigation supported by a grant to ASLIB by the National Science Foundation. Cranfield, 1966. 28 cm. Sokszt. – 1. vol. Design. 1. P. Text. [5], 120 p. 2. P. Appendices. 121-377. p. – 2 vol. Test results. By Cyril Cleverdon and Michael Keen. [5], 299 p. – A Könyvtártudományi Szakkönyvtárban 4-2742/1/1-2; 4-2742/2 helyrendi számon található.

A fenti mutatóknak az a hibájuk, hogy mindig csak két mennyiség között mutatják az összefüggést, és nem a teljes rendszerről nyújtanak képet. A pontossági mutató pl. csak a visszakeresett dokumentumok két része (releváns és nem releváns) közötti arányt határozza meg, de ennek alapján még fogalmunk sincs a teljes rendszerről. Ezért szükséges volt egy olyan mutató bevezetése, amely a releváns dokumentumok és a teljes gyűjtemény közötti arányt fejezi ki. Ez az ún. „általános szám” (generality number), amely általánosságban jellemzi a relevancia értékét a rendszerben, függetlenül a visszakeresés eredményétől, ezért egy téma visszakeresése során – ha a visszakeresést a témára vonatkozó kérdéssorozattal végezzük – állandó. A definíció szerint tehát ez a mutató:

$$G = \frac{1000(a+c)}{N}$$

ahol $N=a+b+c+d$, és azt fejezi ki, hogy a rendszerben minden 1000 dokumentum közül mennyi a releváns.

Megjegyzendő, hogy a mutatókat, esetleg ezek változatait nem a cranfieldi kísérletek során dolgozták ki, hanem más rendszerek kapcsán; Cranfieldben csupán rendszerbe foglalásukat végezték el.

Ha a visszahívási arányt R -rel, a pontossági arányt P -vel, a visszakeresési selejtet (fallout) F -fel jelöljük, akkor az alábbi összefüggést állapíthatjuk meg:

$$R = \frac{\frac{F(1000-G)}{1-P} - P}{G}$$

$$P = \frac{RG}{RG + F(1000-G)}$$

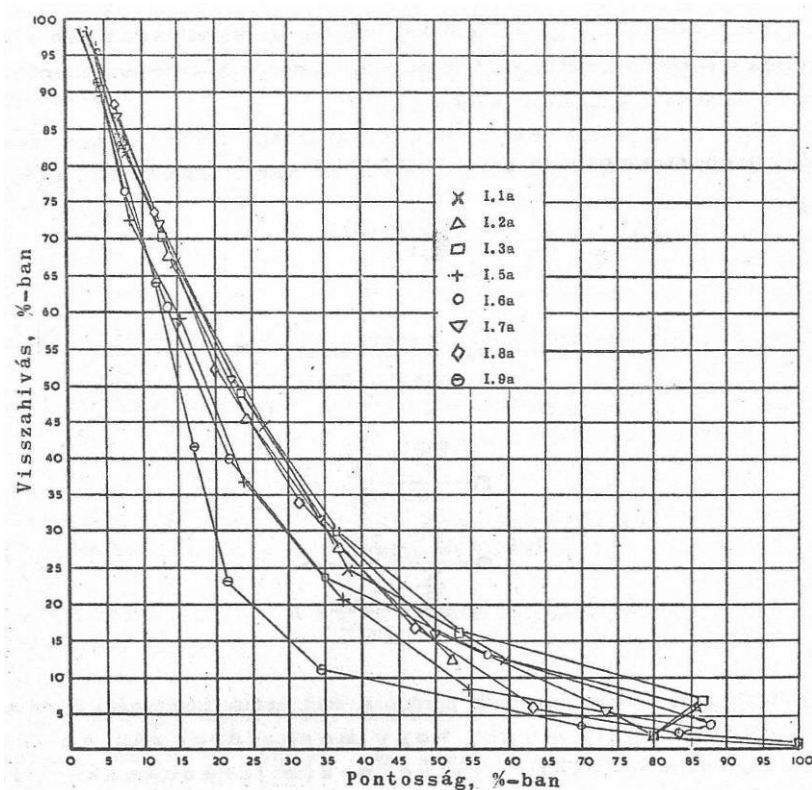
$$F = \frac{\frac{RG}{P} - RG}{1000-G}$$

$$G = \frac{1000}{\frac{R}{P} - R + 1}$$

Ezek ismeretében most már pontosan meg tudjuk fogalmazni a második kísérlet célját. *A cél az volt, hogy meghatározzák az indexelési (osztályozási) nyelveknek (eljárásoknak), illetve ezek szerkezetének befolyását a visszakeresés hatásfokára. Nyilvánvaló, hogy jó hatásfokú az a visszakeresés, amelynél magas visszahívási arányt és magas pontossági arányt kapunk.* Már a kísérletek előtt ismert volt, hogy e két követelmény ellentmond egymásnak. Ennek folytán nehéz olyan módszert találni, amellyel a hatékonyság mérhető.

A hatékonyság fogalma és mutatói

Ha a visszakeresés két döntő jellemzője a visszahívási arány és pontossági arány (P), akkor legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg az osztályozó eljárások eredményességét, hogy megrajzoljuk a hatékonysági grafikonokat (a változó értékű kapott pontok összekötésével), és megkeressük azt a görbét, amely legközelebb fut a koordináta-rendszer $R=P=100$ pontjához. Ez lesz a leghatékonyabb eljárás görbéje. Az alábbi, 1. sz. ábra ezt a görbét mutatja néhány osztályozó rendszer esetében.

1. ábra
A visszahívási és pontossági arány görbéje
az I. indexnyelv különböző változataiban

Bár a jelentés minden osztályozási eljárásra felrajzolta e függvényeket, olyan módszert kerestett, amelyben egyetlen mutatóval és minden elemzési szempont alapján együtt mutatható ki a hatásfok. E mutató az ún. „normalizált visszahívás” (normalized recall). Számítása a gyűjtemény dokumentumainak egy *szimulációs rangsorolásán* alapszik. (Szimuláció: színlelés, szimulációs: valódi rangsort utánzó. – H.T.) Egy adott téma visszakeresését egy kérdéssorozattal végezzük el, a következőképpen. Egy kérdés megadja a visszakeresés szempontjából szolgáló indexfogalmakat. A visszakeresés *koordinációs szintjének* azon fogalmak számát nevezzük, amelyek egyszerre vesznek részt a visszakeresésben. A visszakeresést elvégezzük a kérdés alapján a legmagasabb koordinációs szinten, majd a fogalmak számát mindig csökkentjük, és megismételjük a visszakeresést a legmagasabb koordinációs szinttől zéró koordinációs szintig. (A zéró koordinációs szintnél – amely szint bevezetése elméletileg szükséges – tulajdonképpen megkapjuk a teljes gyűjteményt, illetve az összes olyan dokumentumot, amelyet még nem kaptunk meg a magasabb koordinációs szinten.)

Mármint az egyes visszakeresések során kapunk bizonyos dokumentumokat. Egy dokumentum *rangját* az adja meg, hogy a dokumentum hányadiknak adódik a visszahívásban: az elsőnek kiválasztott dokumentum kapja a rangsorolásban az 1. értéket, a 2. kiválasztott dokumentum a 2. értéket és így tovább. A teljes gyűjtemény minden dokumentumához tartozni fog tehát egy rangsorolási érték.

A visszakeresést ezen eljárással a gyakorlatban addig kell folytatni, amíg *minden releváns dokumentum elő nem kerül*. (Nem kell külön hangsúlyozni, hogy az egyes visszakeresések során nemcsak releváns dokumentumokat kapunk.) *Ezek után a releváns dokumentumok rangsorolási értékét meghatározzuk*, és ezek átlagolásából kapjuk meg a visszahívási értéket, amely jellemzi a hatékonyságot. Ha valamennyi kérdéssorozatra meghatározzuk a visszahívási értéket, akkor ebből kiszámítható a *normalizált visszahívási érték*.

A módszer tehát azt mutatja, hogy az egyes rendszerekben milyen arányban növekszik a visszahívási arány, és az a rendszer a hatásosabb, amely előbb éri el a 100%-ot.

A Jelentés 2. kötetének 5A függelékében G. H. *Stearman* foglalkozik a módszer valószínűségelméleti alapjaival, egyébként a vizsgálatok kiértékelését a hatékonyság szempontjából a Jelentés 5. fejezete tárgyalja.

A módszerről V.R. *Lesser*¹⁰ úgy nyilatkozik, hogy jól jellemzi a visszakeresés hatékonyságát. *Vickery*¹¹ szerint viszont önmagában annak kimutatása, hogy egy rendszer milyen gyorsan tudja kiválasztani a releváns dokumentumokat, csak durva eszköze lehet a hatékonyság mérésének, mert – mint mondja – nem kísérleti körülmények között, hanem a gyakorlatban nem lehet a keresést annyiszor megismételni, hogy az összes releváns dokumentum előkerüljön; a keresés jóval előbb abbamarad. E kritika igaz, sőt még több is elmondható: a gyakorlatban sohasem tudjuk előre, hogy az adott kérdésre hány releváns dokumentum van a rendszerben, csak akkor, ha tényleg a legmagasabbtól a zero koordinációs szintig végezzük a visszahívást. A zero koordinációs szint pedig azt jelenti, hogy a teljes gyűjteményt megkaptuk, és a dokumentumokat egyedileg kell végigvizsgálni.

Kísérleteknél azonban megengedhető, hogy olyan rendszerben végezzük a visszahívást, amelyben előre lehet tudni a releváns dokumentumok számát.

A vizsgált indexelési nyelvek és szerkezetek

Az osztályozási nyelvet befolyásoló szerkezeti elemek két csoportra oszthatók. Azokra, amelyek a visszahívási arányt hivatottak javítani, és azokra, amelyek a pontossági arányt javítják.

A visszahívási arányt javító szerkezeti tényezők (devices) az alábbiak.

a) *Szinonimák összevonása.*

b) *Az ún. szóalakok összevonása.* Ez a művelet egy szó különféle grammatikai alakváltozatait vonja össze egyetlen szó alá. A Jelentésből vett példával: az Injectant, Injected, Injection, Injectors kifejezések összevontan szerepelnek. Hasonlóképpen összevonják az egyes és többes számú alakokat, igeneveket stb.

c) *A hierarchikus kapcsolás* az indexelő nyelvek kifejezéseit egymás alá, illetve fölé rendeli. Meg kell jegyezni, hogy a Jelentés ezt mérsékelten, legfeljebb három fokozatig építi ki, szó sincs tehát egy-egy osztályozási eljárás szóanyagának teljes hierarchizálásáról, mint a szisztematikus osztályozásban.

A hierarchizálás kétféle lehet: logikai genus-species elven nyugvó (generic), illetve önkényes szemponton alapuló (non-generic). Ilyen „non-generic” hierarchia hozható létre egy dolog és része, egy dolog és tulajdonsága stb. között.

d) *A bibliográfiai társítás* (bibliographical coupling) az az eljárás, amelynek során két dokumentumot aszerint tekintenek, azonos tárgyúnak, hogy hány közös bibliográfiai hivatkozás fordul elő bennük.

e) *Az asszociatív tényezők* gépi elemzése során szógyakoriságot, illetve szavak asszociativitását lehet statisztikai módszerekkel eredményül kapni. E módszerrel számos szemantikai

¹⁰ LESSER, V.R.: A modified two-level search algorithm using request clustering, 27-28. p. – Inf. Storage and Retrieval. Scientific report. No. ISR-11. 1966.

¹¹ VICKERY, B.C.: Cleverdon and M. Keen: Factors determining the performance of indexing systems. – J. Doc 23. vol. 1967. 4. no. December, 339. p.

probléma gyakorlati megoldása érhető el, de szavak alakváltozásaira, hierarchikus kapcsolataira is fény derül. (Kimutatták például máshol, hogy az emberi gondolkodásban a leggyakoribb asszociatív viszony a mellérendelés, a hasonlósági viszony mellett.)

f) Végül a Th. W. te Nuyl által kidolgozott „*L'unité*” eljárást kell megemlíteni. Ennek célja az osztályozási fogalmak számának csökkentése olyképpen, hogy az *azonos tövel kezdődő szavakat* mechanikusan bokrosítják. A fenti eljárásoknak természetesen nem mindegyike alkalmazható minden indexnyelvre.

A pontossági arányt javító tényezők az alábbiak:

a) *Mellérendelés.*

b) Az indexszavak *súlyozása* (weighing). Célja a dokumentum tartalmi leírásához használt szavak, illetve fogalmak relatív szignifikanciájának meghatározása.

c) A *kapcsolatjelölők* (links) célja a dokumentum osztályozására alkalmazott szavak közül az egymáshoz tartozók jelölése. Ha pl. több, 15-20 szóval osztályozzuk a dokumentumot, akkor számos hibás visszakeresés adódik abból, hogy e szavak közül néhány össze nem tartozó is meghatároz egy olyan témát, amelyet a dokumentum nem tartalmaz (Ez egyszerű példával illusztrálható: a „favázás üvegházak építési költségei” témában a költség az építésre vonatkozik, tehát ehhez a szóhoz kapcsolódik, és tévesen keressük vissza a dokumentumot pl. az üvegházak költségeinél.)

d) A *szerepjelölők* (roles) a szavak funkcióját határozzák meg, pl. hogy az „alumínium” szót alapanyag vagy végtermék stb. szerepben használtuk-e.

A kísérletek során ezen elemek segítségével építették fel az indexnyelveket, összesen 33-at. Az indexnyelvek három (illetve, mint látni fogjuk, négy) alaptípusába a fenti „elemek” valamelyikét – illetve többet is egyszerre – építették be, így alakultak ki az alaptípusonkénti variánsok. Az indexnyelvek az alaptípuson belül mindig egy sajátosságban különböztek egymástól. Kiindulás a dokumentum „*természetes nyelve*” volt, amelyen azt kell érteni, hogy *a szavakat úgy használták, ahogyan a dokumentumban előfordultak*. Tehát a pusztán terminusokból álló alapnyelvhez – amely állandó tényező – e segédelemek, szerkezeti elemek (változó tényező) hozzáadásával építették ki az indexnyelvek változatait. A kiépített indexnyelvek ezek után a következők voltak.

Az I. indexnyelv (osztályozó eljárás) az *egyszavas* osztályozási nyelv (single term index language), amely a *természetes nyelv* fogalmait bontotta fel egyedi terminusokra.

Alesetei:

I. 1.: természetes nyelv (a szavakat semmi változtatásnak nem vetették alá, úgy használták, ahogyan a szövegben előfordultak);

I. 2.: természetes nyelv a szinonimák összevonásával, tehát az I. 1. nyelv + szinonimák összevonása;

I. 3.: az I. 1. (természetes nyelv) és a szóalakok összevonása (lásd a fenti b) pontot);

I. 5.: az I. 2.-höz még az ún. kvázi-szinonimákat (azaz a tágabb értelemben vett szinonimákat) is egy terminusba vonták. Tulajdonképpen I. 1. + I. 2.;

I. 6.: az I. 3. + I. 5. együttesen, azaz olyan nyelv, amelyben az egytagú kifejezések között összevonásnak vetették alá a szóalakokat, szinonimákat és kvázi-szinonimákat egyaránt;

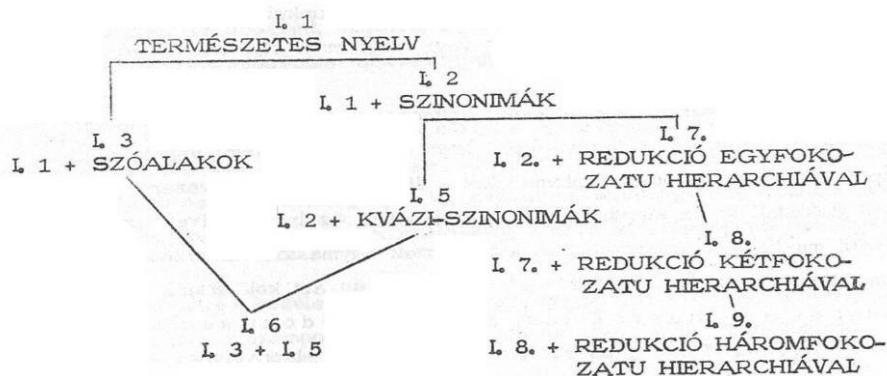
I. 7.: az I. 2. nyelvet elsőfokú hierarchia kiépítésével redukálták;

I 8.: az I. 7. nyelvet még egy fokozatban hierarchizálták a szóanyag redukálása céljára (másodfokú hierarchizálás);

I. 9.: az I. 8. nyelvet ismét egy fokozatban hierarchizálták (harmadfokú hierarchizálás).

E nyelvnek tehát összesen 8 változata van.

Ennek az osztályozási alaptípusnak a szerkezetét a következő ábra mutatja.

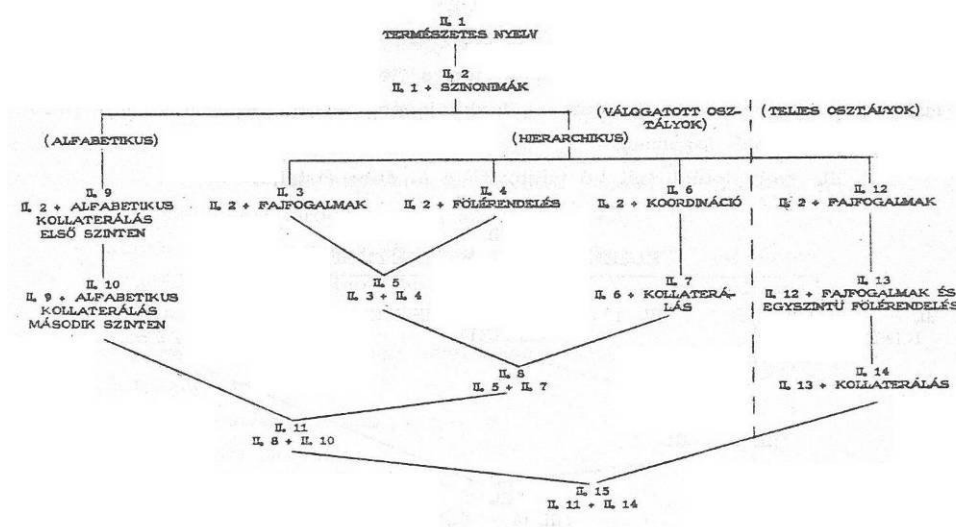

2. ábra

Egyszavas osztályozási nyelvek

A II. indexnyelv az egyszerű fogalmi osztályozási nyelv (simple concept index language). Az elsőtől abban különbözik, hogy fogalmakkal osztályoz, tehát többtagú kifejezésekkel, de még mindig a *természetes nyelv* fogalmairól van szó. Ez a nyelv úgy fogható fel, mint a szavak előzetes koordinációja, tehát az osztályozásban történő összekapcsolása, szemben az I. nyelvvel, amelyben a szavakat *utólagosan*, a visszakeresésben koordinálják. (Ilyen előzetes koordináció történik pl. a mindenki által ismert ETO alkalmazása során is. Csakhogy az ETO nem természetes nyelven alapszik, és teljesen hierarchizált rendszer.)

E nyelvnek 15 változatát építették ki, hasonlatosan az első nyelvhez. Mivel a változatok kiépítésének technikáját már az első nyelvénél láthattuk, itt szükségtelen (a terjedelem miatt nem is lehetséges) a manipulációk kimerítő ismertetése. A 3. számú ábrán szemléltethetjük a nyelv szerkezetét.

3. ábra

Egyszerű fogalmi osztályozási nyelvek

Magyarázatul – néhány kevésbé ismert nyelvhez – az alábbiakat közöljük.

A „*species*” (alárendelt fogalmak) beépítése akkor vált szükségessé, ha egy osztály tartalmát kimerítően akarták kifejezni. Pl. ha az osztály „Nem körhengerek” volt, akkor ezt ki kellett egészíteni a kúphenger, elliptikus henger, parabolikus henger stb. terminusokkal.

Hasonló, de ezzel ellentétes művelet, amikor a specifikus fogalmakkal együtt adják meg a közelebbi vagy távolabbi *genust*.

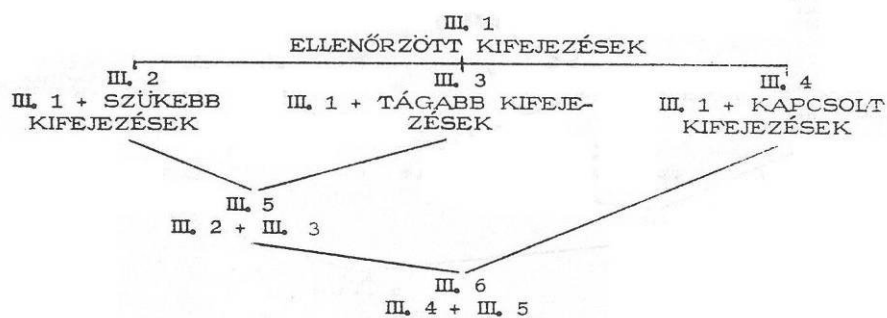
A *kollaterálás* egy fogalom kiegészítése olyan sajátosságokkal, amelyeket különböző *genus* szerinti felosztások nyomán lehet megkapni, de nem azonos a fölérendeléssel. Alapja ezen attribútumok korrelációja.

A második nyelvben a manipulációkat alkalmazták válogatott, illetve teljes használattal. Pl. egy-egy kifejezés alatt felsorolhatták az alárendelt fogalmakat, válogatva vagy kimerítő teljességgel. Az ábrán szaggatott vonal választja szét a válogatott és teljes osztályokat.

A III. indexnyelv az ellenőrzött szavak osztályozási nyelve (controlled term index language). Ennek alapja egy ellenőrzött szavakból álló szótár volt, amelynek mintája az Engineers' Joint Council *Thesaurus of engineering terms* c. összeállítása (E.J.C. *Thesaurus*).

Az ellenőrzött (irányított) szavak már nem a „természetes nyelv”-ből valók, ezért minden, osztályozásra használatos indexkifejezést le kell fordítani az ellenőrzött szavak szótárának fogalmaira.

A III. nyelv felépítését (6 változat) a 4. ábra mutatja.

4. ábra

Ellenőrzött szavakból álló osztályozási nyelvek

A fenti ábrának egy kifejezése szorul magyarázatra, „Kapcsolt kifejezések”-nek (related terms) azokat nevezik, amelyek nem-generikus (tehát nem *genus-species* jellegű) viszonyban állnak egymással, s amelyeknek specifikusabb szavakkal való meghatározása nem látszik szükségesnek.

A IV. indexnyelvet végül úgy alakították ki, hogy csak a dokumentumok *címében*, illetve a *referátumokban* előforduló kifejezéseket vették figyelembe.

Ennek az osztályozási alaptípusnak a változatai:

IV. 1.: Természetes címnyelv

IV. 2.: Természetes címnyelv, szóalakok összevonásával (= IV. 1. + szóalakok)

IV. 3.: Természetes címnyelv + referátumok természetes nyelve

IV. 4.: Címek és referátumok természetes nyelve, szóalakok összevonásával (= IV. 2 + IV. 3.)

A vizsgálat lebonyolítása

A vizsgálat megszervezésének legfőbb jellegzetessége az egzaktságra való törekvés volt. He-lyenként szinte kínos precizitással, körülményességgel végeztek el egy-egy elemzést, nehogy az amúgy is kritikus szakmai körök „műhibák” felfedezésével az egész kísérlet eredményeit megkérdőjelezzék.

Vizsgálati célokra kiválasztottak 1200 aerodinamikai tárgyú, főleg 1962-ben megjelent és főleg angol nyelvű dokumentumot, amelyek mindegyike hivatkozott legalább két, 1954-nél nem régebbi angol nyelvű cikke. A cikkek szerzői közül 271-hez felhívással fordultak, arra kérve őket, hogy

- határozzanak meg tanulmányukkal kapcsolatban egy alapkérdést;
- határozzanak meg néhány mellékkérdést (kiegészítő kérdést), amely cikkükkel kapcsolatos;
- állapítsák meg a cikkükben hivatkozott munkákkal kapcsolatban, hogy kérdéseik szempontjából
 1. alapvetően fontosak,
 2. nagyon fontosak,
 3. fontosak,
 4. kevésbé fontosak,
 5. érdektelenek.

A világ különböző tájairól 182 szerző válaszolt. Összesen 641 kérdést szerkesztettek meg. Ebből választottak ki 361-et a későbbi vizsgálatokra azon az alapon, hogy a kérdések legalább két 1-3. fontossági fokozatú dokumentumra vonatkoztak. A főiskola felsőbbéves hallgatói a 361 kérdéshez még hozzakeresték az állomány fontos dokumentumait.

Ezután újra a 182 szerzőhöz fordultak, felkérték őket a következőkre:

- állapítsák meg a hallgatók által pótlólag a kérdésükhöz fontosnak talált dokumentum rele-vancia (fontossági) fokozatait, ugyanúgy, mint előzőleg;
- állapítsák meg, hogy a bibliográfiai társítás útján érdekesnek ígérkező újabb 198 doku-mentum közül melyek látszanak kérdéseik szempontjából relevánsnak, és milyen arányban;
- súlyozzák a kérdésekben szereplő fogalmakat:
 - kíváncsi, hogy a dokumentumban szerepeljen a fogalom,
 - nem feltétlenül kíváncsi, hogy szerepeljen benne,
 - a dokumentum nem tartozik a fogalom körébe;
- foglaljanak jegyzékbe minden olyan fogalmat, kifejezést, szinonimát, amellyel az általuk eredetileg szerkesztett kérdés átfogalmazható.

A 182 szerzőből a második felhívásra 144 válaszolt.

Végül is 279 kérdést tartottak meg, ebből 118 alapkérdés volt és 161 kiegészítő kérdés. Tehát valamennyi kérdést a szerzők szerkesztették!

A dokumentumállományba végül is 1961 (a szerzők cikkeiben található hivatkozások alapján 1250, a hallgatók kiegészítéseiből 592, bibliográfiai társítás útján 119) dokumentum került.

E dokumentumok fontossági értékrendje:

1. fokozatú 171,
2. fokozatú 461,
3. fokozatú 902,
4. fokozatú 427.

(Az 5. fokozatúakat, az érdekteleneket természetesen kihagyták.)

A fenti munkákkal párhuzamosan folyt a dokumentumok osztályozása. A mutatózásban eredetileg csak a pontossági arányt javító szerkezeti elemeket vették volna figyelembe (súlyozás, szerepjelölés, kapcsolatjelölés). A mutatózás ún. mutatólapon készült.

Az indexelés során lépésről lépésre, fokozatosan alakították ki a többféle indexnyelvet, úgy, hogy a dokumentum általános témáját, illetve témáit a kifejezések egy-egy kapcsolt csoportja mutatja.

A súlyozásban az volt az irányadó, hogy ha a kifejezés a dokumentum címében, referátumában, bevezetésében, szövegtestében, az összefoglalásban és a hivatkozott művek jegyzékében is szerepelt, akkor a maximális 10 pontot kapta. Ha a fenti helyek valamelyikén nem szerepelt, akkor levontak egy pontot, ha két helyről hiányzott, akkor két pontot, és így tovább. Ezt a módszert a dokumentumok egy részénél nem lehetett alkalmazni; ilyenkor azt vették figyelembe, hogy a fő témában, fontos melléktémában, kisebb melléktémában szerepelt-e.

A dokumentumokból azután kiemelték 400-at, és erre kialakították a részletesebb osztályozási táblázatot, amelyben már a fogalmi hierarchiák is szerepeltek.

A fogalmi osztályozáshoz – a hierarchia miatt – olyan betűrendes indexet szerkesztettek, amelyben minden fogalom annyiszor szerepelt, ahányszor egy másik fogalomban előfordult. E mutató a fogalmakat minden összefüggésükben bemutatta, megtalálásukat megkönnyítette.

A vizsgálat technikája igen fáradságos volt. Az indexnyelvek adathordozójának először fénylyukkártyákat szántak, de ezt végül is elvetették, és J. O' Connor keresőoszlopos indextechnikáját (scan-column index) választották¹². Vázoljuk röviden ezt a technikát.

Minden dokumentum kapott egy lapot, amelyre rávezették összes kifejezését, súlyozásokkal stb. együtt.

E lapokról minden kifejezést külön cédulára kigyűjtöttek, ezeket betűrendbe sorolták, és minden kifejezésen belül a dokumentumok sorszáma szerinti rendet alakították ki.

361 kérdés 723 szava képezte az ún. indulószavakat. Minden indulószóhoz egy lap tartozott, ezen a dokumentumok sorszáma állott, a számok mellett feltüntették, hogy az adott dokumentum esetében a lapon levő indulószó alkalmas-e a visszakeresésre (kutatóterminus-e), milyen súllyal szerepel stb. Így 361 kutatólap-sorozat jött létre.

E lapokkal kezdték a visszakeresést.

A kísérletek során természetesen számos más vizsgálatot is elvégeztek.

EREDMÉNYEK

Amilyen összetett volt a Cranfieldben végzett kísérlet, olyan gazdagok és sokrétűek következtetései. E konklúziók közül csak a legfontosabbakat van módunkban kiemelni.

Az első – már ismert – konklúzió az volt, hogy *a visszahívási arány és a pontossági arány között fordított összefüggés áll fenn*. E tételt már az első cranfieldi kísérlet során megállapították, és számos ténylegesen működő rendszer kapcsán megerősítették. Egyébként ez az eredmény kézenfekvő, hiszen kísérlet nélkül is belátható, hogy ha nagy pontosságra törekszünk a visszakeresésben, akkor kevesebb dokumentumot fogunk kapni, és megfordítva. E

¹² V. ö.: O'CONNOR, J.: The Scan-Column Index. = Am. Doc. 13, 1962. 2. no. 204-209. p.

tételt azonban élesebben is lehet fogalmazni. Adott rendszer tervezésénél ugyanis eldöntendő, hogy *minden* releváns dokumentum visszanyerésére törekszünk, vagy *csak* relevánsakat akarunk szelektálni, annak árán is, hogy nem minden releváns dokumentumot kapunk meg. Az előbbi esetben magas visszahívási arányra, az utóbbiban magas pontossági arányra kell törekedni. A cranfieldi kísérlet e tekintetben egzaktan fogalmazta meg e törvényt, és indexnyelvenként konkretizálta e törvényszerűség realizálódását.

A másik eredményt – talán az egész kísérlet legfőbb tanulságát – meglepőnek, váratlannak stb. nevezik maguk a kísérletezők és a kritikusok egyaránt.

Ez az eredmény az egyes indexelési nyelvek *hatékonyságára* vonatkozik. A kísérlet során a normalizált visszahívási arány alapján rangsorolták a 33 osztályozási rendszert. Az eredményt a táblázat mutatja (a 367-8. oldalon).

A rangsor élén azok az indexnyelvek állnak, amelyek a természetes nyelv egyszavas kifejezéseiből állanak. A többszavas fogalmakból álló osztályozási rendszerek a rangsor végére kerülnek. Más szóval: az előzetes koordináció mutatja a leggyengébb, az utólagos koordináció (visszakeresésben történő összekapcsolási) a legjobb hatásfokot.

Maga *Cleverdon* hívja fel a figyelmet arra, hogy pl. a rangsor 3. helyén álló I. 1. indexnyelv (egyszavas, természetes nyelvi kifejezések) és a legutolsó helyen álló II. 1. nyelv (egyszerű, természetes nyelvi fogalmak) között egyetlen különbség van: az utóbbi összekapcsolja az előző nyelv egytagú kifejezéseit. Ez a prekoordináció az előkelő 3. helyről a legutolsóra taszítja az egyéb paramétereiben azonos indexnyelvet.

Az egytagú természetes nyelvi kifejezések közül is azok a legeredményesebbek, amelyekben a szinonimáknak és a szó nyelvtani alakváltozatainak összevonása az egyetlen módosítás a szavak természetes előfordulási alakjához képest. Minden egyéb manipuláció a hatékonyság csökkenéséhez vezet.

Bár többen váratlannak tartják ezt az eredményt, még senki sem kísérelte meg kétségbevonni. A kísérlet egzaktságát ismerve ez amúgy is reménytelen vállalkozás lenne. Valószínű azonban, hogy ez az eredmény nem is meglepő, csak gyökeresen különbözik az elterjedt gyakorlattól, amely gyakorlat még nagyapáink korában alakult ki és szilárdult meg szokásjogi alapon, nagyapáink elképzelése alapján, akiknek határozott véleménye, de bizonytalan tudása volt (ha volt) ezekről a kérdésekről.

A cranfieldi jelentésnek ehhez az eredményéhez érdemes figyelembe venni, hogy az egyszavas, természetes nyelvi osztályozási rendszerekben a szavak ugyanolyan fokban specifikusak (átfogóak vagy részletezőek), ahogyan a dokumentumokban szerepelnek. A II. nyelvben ugyanezeket a szavakat előkoordináltak, az egyes fogalmak tehát a I. nyelv szavainak logikai szorzataként álltak elő, s így lényegesen szűkebb osztályt határozhattak meg. Az eredményben tehát lényeges szerepet játszik az, hogy az osztályozási kifejezések specifikus volta mennyire felel meg a dokumentum témáinak. Másként fogalmazva: hogy a kifejezések a logikai általánosításnak milyen fokán állnak, átfogóbbak vagy részletezőbbek-e. A legjobb hatásfokot az a rendszer érte el, amelyben a szavak specifikusságának foka a legjobban megközelítette a dokumentumokban való használatuk specifikusságának mértékét. E tekintetben azonban további vizsgálatok szükségesek.

[367-368. o.] AZ INDEXNYELVEK HATÉKONYSÁGI SORRENDJE

Sorrend	Normalizált visszahívási érték	Index-nyelv	Indexnyelv
1	65,82	I. 3	Egyszavas. Szóalakok
2	65,23	I. 2	Egyszavas. Szinonimák
3	65,00	I. 1	Egyszavas. Természetes nyelv
4	64,47	I. 6	Egyszavas. Szinonimák, szóalakok, kvázi-szinonimák
5	64,41	I. 8	Egyszavas. Másodfokú hierarchiával
6	64,05	I. 7	Egyszavas. Elsőfokú hierarchiával
7	63,05	I. 5	Egyszavas. Szinonimák, kvázi-szinonimák
7	63,05	II. 11	Egyszerű fogalmak. Hierarchikus és alfabetikus válogatással
9	62,88	II. 10	Egyszerű fogalmak. Alfabetikus másodfokú válogatással
10	61,76	III. 1	Ellenőrzött kifejezések. Alapkifejezések
10	61,76	III. 2	Ellenőrzött kifejezések. Szűkebb kifejezésekkel
12	61,17	I. 9	Egyszavas. Harmadfokú hierarchiával
13	60,94	IV. 3	Referátumok. Természetes nyelv
14	60,82	IV. 4	Referátumok. Szóalakok
15	60,11	III. 3	Ellenőrzött kifejezések. Tágabb kifejezésekkel
16	59,76	IV. 2	Címek. Szóalakok
17	59,70	III. 4	Ellenőrzött kifejezések. Kapcsolt kifejezésekkel
18	59,58	III. 5.	Ellenőrzött kifejezések. Szűkebb és tágabb kifejezésekkel
19	59,17	III. 6	Ellenőrzött kifejezések. Szűkebb, tágabb és kapcsolt kifejezésekkel
20	58,94	IV. 1	Címek. Természetes nyelv
21	57,41	II. 15	Egyszerű fogalmak. Kombinációk teljességével
22	57,11	II. 9	Egyszerű fogalmak. Alfabetikus elsőfokú szelekcióval
23	55,88	II. 13	Egyszerű fogalmak. Fajfogalmak teljességével és fölérendeléssel
24	55,76	II. 8	Egyszerű fogalmak. Hierarchikus szelekcióval
25	55,41	II. 12	Egyszerű fogalmak. Fajfogalmak teljességével
26	55,05	II. 5	Egyszerű fogalmak. Válogatott fajfogalmakkal és fölérendeléssel
27	53,88	II. 7	Egyszerű fogalmak. Válogatott szelekcióval és kollaterálással
28	53,52	II. 3	Egyszerű fogalmak. Válogatott fajfogalmakkal
29	52,47	II. 14	Egyszerű fogalmak. Kollaterálás teljességével
30	52,05	II. 4	Egyszerű fogalmak. Fölérendeléssel
31	51,82	II. 6	Egyszerű fogalmak. Válogatott koordinálással
32	47,41	II. 2	Egyszerű fogalmak. Szinonimák
33	44,64	II. 1	Egyszerű fogalmak. Természetes nyelv

Ha van a fő eredményben meglepetés, akkor az a deskriptoros osztályozásoknak a középmezőnybe kerülése. Igaz ugyan, hogy ezek szorosan felzárkóznak az egytagú természetes nyelvi rendszerek mögé. Ennek oka egyrészt az, hogy keverednek bennük az I. és a II. indexnyelvek sajátosságai. Másrészt nyomatékot adnak az élő *tudományos nyelv és a természetes nyelvi közeg* fontosságának is.

A harmadik fontos eredmény a feltárás mélységének optimalizálása volt. Ezen azt értjük, hogy optimalizálták az egy dokumentumra eső indexkifejezések átlagos számát. Úgy találták, hogy a visszakeresés hatásfoka akkor a legnagyobb, ha minden dokumentumot átlagosan 20-40 kifejezéssel osztályoznak. Ez elég tág intervallum. Az eredmény természetesen a vizsgált tudományterület dokumentumaira vonatkozik. A 20-40 kifejezés/dokumentum alatti, illetve feletti indexelés nyomán a hatékonyság erősen csökkent.

A kísérlet eredményeinek általánosításában két tényező óvatosságra int. Az egyik, hogy egyetlen tudományterületre terjedt ki a vizsgálat. Nincs okunk feltételezni, hogy más szakterületeken *lényegesen* módosulna a helyzetkép, de a mechanikus általánosítás mindenesetre elhamarkodottnak tűnhet. A másik, hogy a vizsgálatokat valóban gyakorlati célokat szolgáló visszakereső rendszerekre nézve kell tovább folytatni, mert a vizsgálati körülmények túlságosan „laboratóriumiak” voltak.

Egy azonban bizonyos: a konklúziókat el kell fogadni. További vizsgálatok, kísérletek az eredményeket módosíthatják, finomíthatják, de elképzelhetetlen, hogy ellentétes megállapításra jutnak.

Befejezésül legyen szabad két szubjektív megjegyzést tennünk.

A cranfieldi vizsgálatok nem computeres kísérletek voltak. Fáradságos kézi technikával dolgoztak, mert számítógépre nem találtak kész programot. Nem a technikai felszereltség tehát a döntő az eredményességben, hanem a valódi problémák megoldására való törekvés.

A másik, hogy kötelességünk az eredményeket figyelembe venni. Szemünk láttára születnek bennünket is igen közeli érintő eredmények, gyakorlatunk állapotai pedig mit sem változnak. Pedig a szakirodalom nálunk is ugyanaz, mint Angliában. Merthogy a tudomány nemzetközi.

A könyvtárak műszaki fejlesztése

Horváth Tibor

Az önálló formában is megjelent tanulmány javaslati a szakma illetékes fórumai előtt még megtárgyalásra kerülnek. Szerkesztőségünk azzal a szándékkal közli HORVÁTH Tibor tanulmányát, hogy a téma fontosságára való tekintettel ezzel is biztosítsa annak szélesebb körű publicitását. Kérjük olvasóinkat, hogy a cikkben foglaltakkal kapcsolatos véleményüket, javaslatokat juttassák el szerkesztőségünkbe lehetőségeink szerint igyekszünk a hozzászólásoknak lapunkban teret biztosítani.

I. RÉSZ

A HAZAI KÖNYVTÁRAK MŰSZAKI FEJLESZTÉSÉNEK IRÁNYAI

1. A könyvtárgépesítés fogalmi köre

1.1 Fogalmi körülhatárolás

A könyvtárgépesítés fogalmi köre rendkívül széles lehet, ha a könyvtárakban, mint intézményekben folytatott lehetséges tevékenységek technikai eszközeit tekintjük. Ebben a vonatkozásban ugyanis a könyvtár csak e tevékenységek helyét jelenti, ahol a legkülönbözőbb munkák fordulhatnak elő, olyanok is, amelyek a könyvtárak tulajdonképpeni rendeltetésével csak lazán függenek össze. Ha ezt a tág jelentést fogadnánk el, a porszívó gépek, szállító eszközök, az adminisztráció kisebb-nagyobb gépei, a könyvkötészeti berendezések és a computerek egyaránt beletartoznának.

Kézenfekvő, hogy ezt a tág jelentést nem fogadhatjuk el kiindulópontunknak, mert úgyszólván nincsenek határai a „gépesítés” ilyen tág értelemben megfoghatatlan, szinte valamennyi iparág áttekintését tenné feleslegesen szükségessé. De nem is lehetne így áttekintést biztosítani.

Erre a tág jelentésre azonban nincs szükség, mert a gépesítés igénye nem minden könyvtárban folyó munkával lép fel egyformán sürgető igény. A fogalom leszűkítését tehát több oldalról kell elvégezni.

1) Csak azoknak a könyvtári munkáknak a gépesítését szükséges tárgyalni, amelyek könyvtárpolitikai szinten jelentkeznek és hasonló szintű intézkedések megtételét kívánják meg.

2) A fogalom leszűkíthető a könyvtári fő funkciók szerint. Ezt a szakirodalom szolgáltatásában és az ennek előfeltételeként szereplő feltárásban szabjuk meg. a könyvtárgépesítésnek tehát azok a területei maradnak meg, amelyek e funkciók megvalósítását közvetlenül szolgálják. Így a gépesítésnek két fő területe marad:

- a) az irodalom feltárásának gépesítése
- b) a reprográfia.

3) Természetesen a két súlyponti terület is nagyon összetett, így elszigetelt vizsgálatuk indokolatlan. Ezért e két fő téma mellé azokkal szorosan összefüggő újabb kérdések tárgyalása válik szükségessé.

1.2 Az adaptáció

A feladat megoldásához nem kívánatos új technikai eljárásokat kidolgozni. Sőt, mint ismeretes, az egész könyvtári és tájékoztatási ügy kevés célgéppel rendelkezik (kivételek talán a mikrofilmes visszakereső rendszerek). A könyvtártechnika végeredményben adaptált technika, az eredetileg más területre szánt berendezések átvételével született meg. Igaz ugyan, hogy e berendezések zömét eleve úgy tervezik, hogy felhasználásuk sokoldalú lehessen.

Arról sem lehet szó, hogy ennek az átvételnek kísérleteit hazailag vállaljuk, mert költségeit sem tudjuk biztosítani. Feladatunk azt vizsgálni, hogy élenjáró országokban milyen technikát, milyen eredménnyel vettek át, és hogy Magyarországon mennyiben valósítható meg ugyanez.

Kettős átvételről van tehát szó: egyrészt a fejlett országok könyvtárosai keresik a könyvtárakban felhasználható technikát, másrészt ezen átvétel eredményeit akarjuk Magyarországon hasznosítani.

2 Az irodalom feltárása

A könyvtárgépesítés problémáinak megítélésében az alapvető könyvtári funkciókból kell kiindulni. E funkciókat pedig az élő, modern könyvtárak működésére kell meghatározni, figyelembe véve a mai társadalmak fokozott dinamizmusát. Bármilyen közhelyszerűen hangzik is, le kell szögeznünk, hogy a könyvtárak feladatait a termelés gyakorlatának, a kutató- és fejlesztő munkának, az oktatásnak továbbá a művelődésnek szolgálatában látjuk. Ebből kifolyólag a könyvtárat szolgáltató intézménynek tekintjük. A szolgáltatás tárgya az irodalom és az abban fellelhető ismeretanyag.

Az irodalom szolgáltatásának két lényeges előfeltétele van:

- a szakirodalom feltártsága és hollétének megállapítása,
- a szakirodalom kézbeadását biztosító reprográfiai bázis.

A gépesítésnek tehát a fenti két kiemelt területe van, más területek is ehhez kapcsolódnak, illetve ezekhez képest másodlagos jelentőségűek, ezek is azt segítik elő, hogy az irodalom a használóhoz kerüljön minél gyorsabban.

2.1. A feltárás szellemi előfeltételei

2.1.1 Általában

Szellemi előfeltételeken az eljárásokat értjük, amelyek segítségével a feltárás kívánt mélységét óhajtjuk elérni.

A helyzetet a hagyományos katalógusrendszerek szinte kizárólagos egyeduralma jellemzi.

Egy hagyományos katalógusrendszerben egy dokumentumot átlagosan 4-6 helyen tudnak visszakeresni, a szerzők vagy közreműködő személyek, illetve bizonyos esetekben testületek alatt leíró katalógusokban, és egy-két tartalmi ismerv alapján szakkatalógusban, egyéb ismérvek alapján máshol (pl. földrajzi, sorozati katalógusban stb.)

A 4-6 ismerv dokumentumonként nem elegendő a tartalom feltárására, elegendő viszont arra, hogy leíró jegyek alapján a dokumentum visszakereshető és azonosítható legyen, továbbá, hogy tartalmi csoportosítást eszközöljünk. Ez a feltárási mélység kívánatos és kb. elegendő is nagy gyűjtemények teljes anyagára, illetve általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak teljes anyagára, megyei könyvtárakban stb.

Szakkönyvtári mélységben nem elegendő a dokumentumok tartalmi csoportosítása, az igény a tartalom feltárása.

Több vizsgálat, elsősorban a CRANFIELD-i II. Jelentés egzakt eredményei egy dokumentum optimális feltárását 20-40 ismerv/dokumentum mélységben határozzák meg. E fölött a visszakeresési rendszerek hatásfoka nem növelhető érdemlegesen, sőt egyéb okok (hibalehetőségek növekedése) nem is teszik kívánatossá az egy dokumentumra eső deskriptorok mértéktelen növelését. Az optimális mélység és a hazai 4-6 deskriptor/dokumentum azonban a szakkönyvtárak esetében a feltárás kirívó elégtelenségét mutatja.

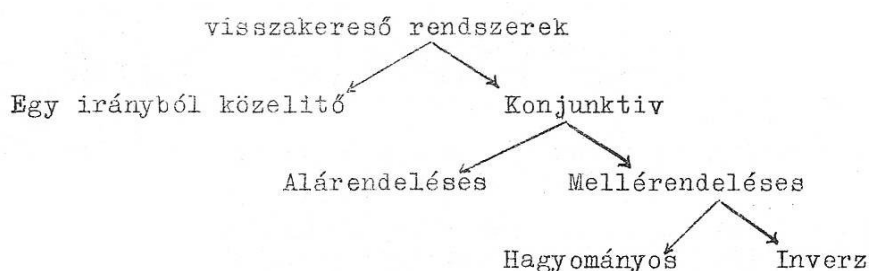
Ha az összehasonlítást egyszerű mennyiségi szempontok mellett még minőségi oldalról is elvégezzük, az ellentét még inkább erősödik. Csak két lényeges tényezőt említünk meg, anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk. Az egyik az, hogy a hagyományos eljárások deskriptorai (pl. az ETO-ba beépített fogalmak; elszakadtak a tudományok mai terminológiájától, a modern osztályozási rendszerek pedig a szaktudományok élő nyelvéből nyerik fogalmaikat és utólagos elemzésekkel teszik azokat egyértelművé, osztályozásra alkalmassá. A másik szempont az, hogy a fogalmakkal milyen szabad manipulációt engedhet meg magának a visszakeresésben egyik vagy másik rendszer. A hagyományos osztályozások lehetővé tesznek bizonyos fogalmi viszonyok értelmezését az osztályozásban, de semmit a visszakeresésben. Holott éppen fordítottnak kellene ennek lennie, a visszakeresésben szükséges a mindenkor keresési igénynek megfelelő összetett szempontok előállítása – az osztályozási rendszer foglmainak szabad kapcsolásával.

Amikor azt a jogos követelményt fogalmazzuk meg, hogy a feltárást korszerű színvonalon szükséges elvégezni, akkor nem akarunk hátat fordítani a hagyományos eljárásoknak, mert ismételten rá kell mutatnunk, hogy nagy gyűjtemény teljes anyagára, illetve általános gyűjtőköri kollekciókban megfelelő áttekintést biztosítanak. Ezek mellett azonban minden olyan esetben, amikor egy-egy tudomány, vagy tudományág szakirodalmi ellátásáról van szó, hatékonyabb eljárások bevezetése válik szükségessé.

Ennek megfelelően kell megkeresni ezeket a hatékonyabb eljárásokat.

Előre bocsátjuk, hogy a szakirodalom feltárását a visszakereső tevékenység oldaláról tárgyaljuk. Elvi álláspontunk ugyanis az, hogy a szétsugárzó szolgáltatások csak visszakereső rendszerekkel együtt nyernek létjogosultságot, gyakran pedig éppen emezek melléktermékeként kezelendők. Ez a felfogás ellentmond uralkodó hazai gyakorlatunknak, annak ellenére, hogy jogosságát elvben már senki nem tagadja.

A szakirodalom visszakeresését (vagy feltárását) szolgáló eljárások lehetséges rendszere pl. az alábbi (1):

A visszakereső rendszerek szellemi oldalát nézve ötféle eljárást különböztetünk meg:

- szisztematikus,
- szempont szerinti (ún. fazettás rendszerek),
- tárgyszavas,
- egységelvű, amilyen pl. az uniterm,
- hivatkozásmutató.

Általánosan érvényes szempontokat adni az osztályozási sémák alkalmazására, célszerűségére vonatkozólag – éppen az információgyűjtemények és szolgáltatások tematikai és funkcionális sokfélesége miatt – még akkor sem lehetne, ha azokra vonatkozólag elég szilárd és általános elvi megegyezés alakult volna ki, s e megegyezést a tapasztalat elég bő anyaggal támasztaná alá. Az osztályozórendszer alkalmazása jóformán intézményként, sőt információs, illetve bibliográfiai feladatonként módosuló s egyedi tervezéssel megoldandó probléma s nagyrészt az marad később is.

Ugyanezek vonatkoznak a gépi megoldásokra is.

2.12. Részletesen

Az osztályozási rendszer megválasztását az alábbi tényezők befolyásolják.(2)

- a) Nagyságrend. Az információtömeg, dokumentummennyiség nemcsak az alkalmazás értelmét, lehetőségét befolyásolja, hanem az alkalmazandó rendszer megválasztását is.
- b) Az információanyag tematikai, relációs és kategoriális rendszere, illetve az információszükséglet tárgyi struktúrája, komplexitása szempontjai.
- c) A visszakeresés gyakorlati feltételei. A keresők személye, száma, képzettsége; az időtényező; az információs munkaerő kapacitás mennyisége és minőségei a keresés gyakorisága.
- d) Gazdasági tényezők. Az információt termelő és fogyasztó szerv gazdasági teljesítőképességei az információ felhasználásának gazdasági kihatásai. A rentabilitást meghatározó egyéb tényezők, pl. adott információhalmaz többszörös értékesíthetősége országos, vagy nemzetközi piacon, illetve más szerv által többszörözve visszakeresésre alkalmassá tett információtömeg hordozójának beépítése saját információs rendszerbe stb.

Jórészt e négy szempontnak megfelelően az egyes osztályozó eljárásokról az alábbiakat mondhatjuk. (A rendszerezés HOVÁNYI Gábor csoportosítását követi nagy vonalakban.)

2.121 *Szisztematikus osztályozás.* Leginkább közepes nagyságrendű gyűjtemények esetén választható, ha az intézmény gyűjtése általános jellegű (pl. általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárak), vagy legalábbis több irányú. Alkalmas a szakirodalom tematikai csoportosítására, információ tartalmának feltárására nem. A dokumentumok fajtáikat tekintve lehetnek többfélék. Generalizáló osztályozásra alkalmasak lehetőleg nem nagyon összetett szakterületeken, nem nagy mélységben. Az osztályozáshoz különösebb szaktudás nem szükséges, könyvtáros végezheti. A visszakeresésben a szakirodalom csoportjait adják, ennek további átfésülése után szűrhető ki a releváns dokumentumhányad. Adott kérdésre vissza nem keresett dokumentumok között előfordulhat még releváns.

Főleg könyvekről készült szakkatalógusokat készíthetünk ezek alapján általános gyűjtőkör esetén, vagy általános bibliográfiák szakrendjeként alkalmazhatók.

2.122 *Tárgyszavas osztályozás.* Generikus tárgyszavak a dokumentumok csoportosítására alkalmasak, a bontott tárgyszók, vagy összetett tárgyszók a tartalmi feltárást is elérhetik, de egy, vagy egy-két szempontból teszik lehetővé a visszakeresést. A tárolt dokumentumok nem adódnak jellemzőik, ismérveik együttesével, hanem mindig valamely kiemelt ismerv, esetleg egy-két kiemelt ismervük szerint. Kis és főleg közepes dokumentummennyiség egydimenziós visszakeresését teszik lehetővé a szisztematikánál jobb hatásfokkal, heterogén dokumentumanyagra és összetett témák esetén is. Bizonyos változataik – tárgyszóláncok kiépítésével – többszempontú keresést is nyújthatnak. A tárgyszavak megalkotója lehetőség szerint a szakterületen rendelkezék bizonyos jártassággal, ugyanúgy az osztályozást végző személyzet is.

A hátrányok csökkentése érdekében előnyben kell részesíteni a lánc-eljárást, a manuálisan is alkalmazható permutációs tárgyszavas osztályozást.

2.123 *Uniterm*. Szűk, viszonylag heterogén, nem családfaszerűen szerveződő témakör osztályozására alkalmas, pl. egyszerűbb, kevés kooperáló termelési ágat működtető termelési folyamat, kevésbé összetett termék előállítása. Kisebb, kb. 2-10.000 egységnyi állományú, 10-50 kurrens periodikát járató, nem specialista információs személyzetet foglalkoztató üzemi, kutatóintézeti könyvtárban javasolható. Az abszolút pontos célba találás nem lehet a visszakeresés követelménye.

2.124 *Alkotóelemzéses rendszerek*. Szűk tárgykörre, esetleg családfaszerűen kapcsolódó tematikára alkalmas. Középes nagyságrend a legmegfelelőbb (100.000 egységet meg nem haladó dokumentumegység). Precíz, differenciált tárgymegjelölés feltétele a visszakeresésnek. Munkaigényes osztályozás, amelyet a témában specialista személyzet végezhet.

2.125 *Kategóriajelölő rendszerek*. Nagyfokú logikai kultúra, a témában specialista osztályozó szakembert igényel, közepes nagyságrendű, viszonylag homogén tematika esetén célravezető.

2.126 *Szerepjelölő rendszerek*. Homogén tárgykör, igen mély feltérési igény mellett mikro-osztályozás céljából kívánatos eljárások. Főként olyankor célszerű alkalmazása, amikor a tárgy különböző kapcsolataiban és funkcióiban válik a vizsgálat tárgyává. A témában is és az osztályozásban is igen magasképzettségű specialistát igényel.

2.127 *Deszkriptoros osztályozás, tezauszokra épülő osztályozások*. A deszkriptoros rendszerek eléggé változatosak, azonban megegyeznek abban, hogy a többtagú fogalmakban a szavak viszonya állandó. Alkalmazásának feltétele, hogy egy deszkriptor-rendszer (tezausz) elkészítését igen alapos munkával, a legmagasabb szintű specialisták végezzék, illetve, hogy olyan ismeretkörben alkalmazzuk, ahol a fogalmak alkotóinak kapcsolata ténylegesen állandó, nincsenek nagyfokú változások. Maga az osztályozómunka nem igényel specialistát, szemben a deszkriptorszótár (tezausz) elkészítésével. Alkalmazhatósága ennek ellenére széleskörű mind a nagyságrendeket, mind a dokumentumanyag és a téma sajátosságait illetően.

2.128 *Hivatkozási indexek, bibliográfiai társítás*. Csupán más visszakereső rendszerek mellett, azokkal közös rendszert alkotva van létjogosultsága. Önmagukban kevésbé célravezető eszközei a tematikus visszakeresésnek. Ott érdemes alkalmazni, ahol az ismeretkör igen komplex, a kutatási témák egymástól viszonylag távol eső tudományok eredményeinek felhasználását kívánják meg. Alkalmas éppen a tudományok közötti rejtett kapcsolatok felderítésére. Eredményessége nagyobb mennyiségű dokumentum hivatkozásainak feldolgozása-kor mutatkozik meg. A visszakeresésben igen sok a felesleges dokumentum, ezért a visszakeresés egyes szakaszaiban a felesleges tételek kiiktatását kell elvégezni. Kiépítése specialistát nem igényel.

A fentiekben elmondottakat egy sematizáló táblázatban foglaljuk össze.

A nagyságrendek közül a kb. 10.000 dokumentumig kicsi nagyságrendnek, kb. 100.000 dokumentumig közepesnek, és kb. 100.000 egységnél nagyobbakat nagynak neveztük.

Szempont	Dokumentum					Téma				Osztályozó személy		Vissza-keresés		Gyűjtemény	
	Egyneműsége		Nagyságrendje			Szűk	Tág	Összetett	Nem összetett	Specialista	Könyvtáros	Pontos	Nem pontos	Általános (tág) gyűjtőkör, többirányú	Szak (spec.)
	Homogén	Heterogén	Kicsi	Közepes	Nagy										
Szisztematikus	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	2	0
Tárgyszavas	1	1	1	1	0	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1
Egységelvű (uniterm)	1	1	2	1	0	2	0	2	0	1	1	0	1	0	2
Alkotóelemzéses; fazettás	1	1	1	2	1	2	1	2	0	2	0	2	0	0	2
Kategóriajelölő	1	1	1	2	1	2	1	2	0	2	0	2	0	0	2
Szerepjelölő	1	0	1	2	1	2	0	2	0	2	0	2	0	0	2
Deszkriptoros	1	1	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	0	0	2
Hivatkozásmutató	0	2	0	0	2	0	2	2	0	0	1	0	2	2	0

Jelek:

0 = Nem ajánlatos, nem lehetséges, felesleges

1 = Igen. Lehetséges

2 = Kifejezetten alkalmas

Álláspontunk egyébként az, hogy az adott anyagra kiépített ad hoc rendszerek, mellérendelés, esetleg mérsékelt fogalmi struktúrával operáló eljárások a leghatékonyabbak. A teljes szisztematizálás a múlté.

Amiért mégis számolni kell a teljesen hierarchikus rendszerekkel, azt az a tényező indokolja, hogy egyrészt kész helyzetben vagyunk, másrészt egyelőre sem anyagi, sem személyi feltételei nincsenek meg a korszerűbb eljárások széleskörű bevezetésének. A meglévő feltérési eszközökben komoly munka fekszik, ennek a meglévő értéknek megmentése is figyelembeveendő cél.

A korszerű osztályozási eljárásokat feltétlenül a gépesítés igénye lendítette előre. Az eredmények azonban gépesítés nélkül is, önmagukban is jelentősek. A modern osztályozási rendszerek az esetek nem elhanyagolható hányadában manuálisan is megvalósíthatók, vagy költséges berendezések nélkül is bevezethetők. Éppen ezért nem az anyagi eszközök hiányában, hanem kellő szakértelem, hozzáértés hiányában jelölhető meg a korszerű feltérési eljárásokban mutatkozó elmaradottságunk. Amilyen veszélyes a tudományban az „egykönyves” ismeretekkel rendelkező szakember, éppen annyira káros az „egy-módszerű” osztályozó specialista. E tekintetben pedig semmi sem indokolja az elmaradást a szakértelem megszerzése ugyanis nem kerül különösebb anyagi áldozatokba.

A teendő ebben a tekintetben kétirányú:

- A fentebb megjelölt osztályozásméleti kérdésekben haladéktalanul kutatásokat kell indítani.
- A képzésben biztosítani kell a vonatkozó ismeretek oktatását a képzés szintjéhez értelem szerint igazítva a tananyagot, illetve a továbbképzés keretében specializált kurzusokat kell szervezni.

2.13 Rendszerelemzés

Bármilyen jó is egy osztályozási rendszer önmagában, használhatósága akkor derül ki, amikor egy tájékoztatási rendszerben kell hivatását betölteni. Minden egyes osztályozási kifejezés, osztályozási szabály egy rendszer részeként létezik, jogosultságát az adott rendszer egészének szempontjából kívánatos megítélni. Egy-egy visszakereső rendszernek előre megszabott rendeltetése van, magát az osztályozást ezeknek az előre megadott paramétereknek megfelelően kell felépíteni. A gyűjteményi nagyság, az osztályozási kifejezések száma, specifikussága, az egy dokumentumegységre jutó kifejezések átlagos száma, a fogalmak előzetes vagy utólagos koordinációja, továbbá az osztályozás szabályai mindenkor attól függnek, mennyi és milyen dokumentumot, milyen relevancia-határok között óhajtunk megkapni. A fenti jellemzők között összefüggések állnak fent, amelyeket egy új diszciplínában, a rendszerelemzésben állapítottak meg.

A jó irodalom feltárás szellemi előfeltételei között az osztályozási rendszerek helyes megválasztása mellett előkelő helyre kell sorolnunk a rendszerelemzést és módszereit, Magyarországon ez idő szerint ezek szinte teljesen ismeretlenek. A hiány pótlására elsősorban az oktatásban, illetve a kutatásokban kell változásokat eszközölni.

2.14 Munkaszervezés

A gépesítés bevezetése megköveteli a könyvtári munkafolyamatoknak a munkaműveletek mélységében való elemzését. Az így egységeire lebontott folyamatokból kell újra felépíteni a gépi feldolgozáshoz igazodó újat, gyakran lényeges változtatásokat eszközölve a régihez képest.

A szellemi előfeltételek harmadik pontjának a korszerű munkaszervezés és műveletelemzés ismereteinek megszerzését adhatjuk meg.

3 Külföldi szolgáltatások hazai hasznosítása

Az irodalom mélyebb feltárását nem kívánatos úgy elérni, hogy minden beérkező, dokumentumot Magyarországon dolgozzunk fel, hiszen léteznek szakirodalmi szolgáltatások, amelyek megvásárlásával készen rendelkezésünkre állnak a feltáró eszközök. A tájékoztató kiadványok beszerzésére eddig is komoly összeget fordított a magyar könyvtárügy, ezzel szemben hasznosításuk jórészt megoldatlan probléma maradt.

E szolgáltatások közül nem lebecsülendők a szétsugárzó tájékoztató kiadványok, de értéküket akkor kapják meg igazán, ha visszakereső tájékoztatásra is alkalmasak. Minden valamirevaló referálólappal, kurrens bibliográfiával ezért ad ki kumulatív mutatókat. Az utóbbi években, a gépesítés térhódítása pedig forgalomba hozzák mágnesszalagos adathordozón is a szakirodalmi indexeket. Természetes, hogy e korszerű szolgáltatások elsősorban a nagy tájékoztatási, hagyományokkal és fejlett módszerekkel rendelkező tudományok területén jelentkeznek.

1962-től kezdődően még csak a Chemical Titles mágnesszalagjai kaphatók; 1965-től kezdve azonban mintegy tucatnyi szolgáltatást lehet megrendelni ilyen adathordozón. A mágnesszalagot üresen a megrendelőnek kell biztosítani, általában 26 darabot évente (az Institute for Scientific Information Science Citation Index-ért évi 52 darabot), amelyre a szolgáltató intézmény ráviszi az adatokat. A visszakeresést rendszerint IBM gyártmányú számítógépeken lehet elvégezni, de más gépeken is, a szalagok esetleges konvertálásával.

E szolgáltatások megvásárolását hazánkban szorgalmazni kell. Áruk ugyan is 3-5 referálólappól fedezhető. Mivel hasznosításukat országosan kell megoldani, a költségek megtérülnek. A hazai szolgáltatások színvonalának emelkedése pedig ugrásszerűen várható. Természetes, hogy külföldről vásárolt mágnesszalagra országos szolgáltatásokat kell ráépíteni, csak helyi igénybevételt célzó beruházás nagy luxus lenne.

A mágnesszalagok megvétele és az erre alapozott tájékoztatás csak néhány kiemelt népgazdasági ágazatban valósítható meg.

A többi szakterületen a külföldi szolgáltatások fokozott hazai hasznosítása elsősorban szervezési probléma.

A cél elérésének első lépése a tájékoztatási eszközök és szolgáltatások országos számbavétele és feltárása jól kidolgozott szempontok alapján.

Mind a mágnesszalagok megvétele, mind a hagyományos eszközök számbavételének útja elemi feltételként az alábbiakat követeli meg:

- igen jó lelőhely megállapító országos nyilvántartások;
- a könyvtárak összekapcsolása gyors adattovábbító eszközökkel, nyilván távgépírással (TELEX);
- reprográfiai berendezések a dokumentumok másolására.

E feltételek megléte esetén ugyanis az érdekelt intézmények egységes, egymást kiegészítő rendszer tagjaiként működhetnének, amely rendszernek nem jogi előírásai lennének, hanem az érdekek felismerése tartaná össze. Ugyanis

- bárhol felmerülő igényt, ha helyileg nincs mód megnyugtató kielégítésére, azonnal továbbítani lehet egy országos referenz-kataszter alapján az illetékes intézményhez a telex segítségével.
- Az illetékes intézmény (nyilván a leghivatottabb) elvégzi a szükséges irodalomkutatást (vagy adat visszakeresést).
- A pontos lelőhely megállapító segédeszközökből az eredményül kapott dokumentumok lelőhelye (telex útján) azonnal megállapítható.
- Az eredeti dokumentumok másolatai azonnal megkérhetők (szintén telexen) és továbbíthatók a felhasználóhoz, vagy a kérő intézményhez.

A rendszer ilyen működésének elszámolási rendszerét (térítések) külön kell szabályozni.

A rendszer kiépítése fokozatosan történhet. A rendszerbe tartozó szolgáltatások az alábbiak. Megvalósításuk ütemezésére külön terv készítendő.

1. Tájékoztató eszközök és szolgáltatások nyilvántartásának megtervezése.
2. A kataszter kiépítése.
3. Telexhálózat kiépítése.
4. Lelőhely megállapító (központi) katalógusok tervezése.
5. Lelőhely megállapítás, (központi) katalógusok kiépítése vagy reformálása.

4 Technikai megoldások

4.1 Kézi lyukkártyák

Kézi lyukkártyák mind a szakirodalom visszakeresésére, mind adatközpontizációra alkalmasak. Legnagyobb korlátuk, hogy mérsékelt nagyságrendek feltárására alkalmasak. Ez a nagyságrend maximum 20-25 ezer dokumentumegység. Elsősorban mellérendelő osztályozást, vagy mérsékelt hierarchiával kialakított osztályozást kívánnak meg. A feltárás elérhető mélysége 4-5-szöröse lehet a mai hagyományos eljárásokénak. A dokumentumfajtákat illetően elsősorban a kis terjedelmű dokumentumok, cikkek, szabadalmak, kutatási jelentések feltárására alkalmazzuk, kevésbé könyvekre.

Hazánkban a kézi lyukkártyák elterjesztését különösen szorgalmazni kell. Ennek okai:

- Alacsony költségek deviza nélkül.
- A kártyák és eszközök, – ha nehézkesen is – hozzáférhetők.
- Rendelkezünk hazai tapasztalatokkal.
- A szükséges ismeretek könnyen megszerezhetők.
- A visszakereső rendszerek tekintélyes része nem haladja meg a kézi lyukkártyák segítségével feldolgozható dokumentumok nagyságrendjét.

A kézi lyukkártyák felhasználása nem azt jelenti, hogy gyűjtemények hagyományos katalógusait akarjuk pótolni velük. Nem gyűjtemények, hanem témák, körülhatárolt szakterületek, vagy jól elkülönülő dokumentumtípusok (térképek, szabadalmak stb.) feldolgozására alkalmasak. Még a kis szakkönyvtárakban, – ahol a teljes gyűjtemény egésze is az adott nagyságrendi keretek között marad – sem a teljes gyűjtemény, hanem adott téma, vagy témák irodalma kívánkozik kézi lyukkártyákra.

Ennek következményeként a kézi lyukkártyákat nem meghatározott nagyságrendű könyvtárak és tájékoztató intézetek számára javasoljuk, hanem bármely nagyságrendű könyvtár (tájékoztatói intézet) kiemelt fontossággal kezelt szakterületeinek dokumentumanyagára, ha e szakterületek dokumentum anyag nem haladja meg a fenti nagyságrendet.

4.11 Peremlyukkártyák

A peremlyukkártyák maximum 20-25 ezer dokumentum feltárására alkalmasak. Az osztályozó-rendszer korlátozott számú, de tetszés szerint meghatározott fogalommal végezhető el. Az osztályozás lehetőleg mellérendelő fazettás vagy mérsékelt hierarchizált legyen. Szerepjelölésre és fogalmak súlyozására is bizonyos lehetőségek vannak.

A visszakeresésben eredményként a dokumentum kívánt részletességű leírása, referátuma, esetleg kivonata adódik.

Míg az ismérvek száma korlátozott (a kártyák pozíciószámától és a fogalmak bejelölésére választott jelkulcs függvényében) és a feldolgozás során igen kis mértékben lehet módosítani, addig a feldolgozott dokumentumok elvben korlátlan számának a gyakorlatban határt szab a válogatás technikája.

4.12 Réslyukkártyák

Minden tekintetben hasonlatosak a peremlyukkártyákhoz. A különbség az, hogy a kártyák magasabb pozíciószáma több ismerv bejelölését teszi lehetővé, ezzel szemben a válogatás nehezebb. Ezért a peremlyukkártyákkal szemben akkor részesítsük előnyben, ha még kisebb mennyiségű feldolgozandó egység fokozott mélységű feltárása kívánatos.

4.13 Fénylyukkártyák

A feldolgozható dokumentumok száma 30.000 fölé is emelkedhet. Tipikusan mellérendelő osztályozás, vagy uniterm eljárás előnyös számára. A visszakeresés során, utólagosan koordinált fogalmakkal állítható össze a visszakeresés kívánt osztálya.

A visszakeresésben a dokumentumokhoz egy áttétellel jutunk: a visszakeresés eredménye azonosító számok, ezekről egy közbeiktatott katalógus segítségével jutunk el a dokumentumokhoz vagy azok leírásához.

Az ismérvek száma korlátlan (elvben), a feldolgozás során tetszés szerint bővíthető, változtatható, ezzel szemben a feldolgozandó dokumentumok számát a fénylyukkártyák pozíciószáma korlátozza.

A visszakeresésben rendezett kártyákat szükséges mozgatni és a visszakeresésben bizonyos valószínűsége van annak, hogy nem teljesen a kívánt szempontoknak megfelelő dokumentumokat kapunk. A szervezés ügyes fogásaival e hibák elhanyagolható mértékre szoríthatók.

4.14 Uniterm kartonok

Az Uniterm nemcsak osztályozási rendszer, hanem egy adathordozónak, az Uniterm-kártyáknak is megnevezése. A fénylyukkártyákhoz hasonló, inverz tárolást biztosító rendszer építhető segítségével, minimális anyagi beruházással. Az osztályozás lehetőleg egységelvű (uniterm) legyen, a visszakeresés az unitermek (mint szavak, szó-egységek) utólagos koordinálásával végezhető el. Az unitermek szabad koordinálása folytán a hibalehetőségek a fénylyukkártyáknál magasabb hányadra ugranak, ugyanakkor a feltárás mélysége igen előnyösen növelhető. A visszakeresés ismérvei elvben korlátlanok, a feldolgozandó dokumentumok száma kb. azonos a fénylyukkártyákéval. Ezt azonban nemcsak az adathordozó, hanem az unitermek száma is befolyásolja.

4.2 Gépi lyukkártyák

A gépi lyukkártyák igen sokoldalúan használhatók a legkülönbözőbb adatfeldolgozó munkákra. Először statisztikai adatfeldolgozásra alkalmazták, majd az irodatechnikában széles körben elterjedt. Könyvtári-dokumentációs feladatok végzésére szolgáló célgépek nincsenek (bár vannak kifejezetten szöveges feladatok végzésére alkalmas berendezések), de számos könyvtári munka elvégezhető gépi lyukkártyákkal.

Jelen helyen, – mivel témánk a szakirodalom feltárása – nem foglalkozunk adminisztratív jellegű nyilvántartásokkal, mint pl. kölesönzés-nyilvántartás, leltár, folyóirat-körözés stb. A Hollerith-technikát kizárólag a szakirodalom visszakeresésének, illetve az azt biztosító eszközök előállításának szemszögéből vizsgáljuk.

Hazánkban a gépesítési igények robbanásszerű jelentkezése után az érdeklődés a gépi lyukkártyatechnika felé fordult, kb. a 60-as évek elején. Ennek tulajdonítható, hogy országos jelentőségű szervezések, tervek készültek, pl. a központi nyilvántartások és országos gyarapodási, illetve lelőhelyjegyzékek Hollerith-technikával való megvalósítására. Csakhamar kiderült azonban, hogy a gépi lyukkártyák felhasználása igen korlátozottan valósítható meg.

A gépi lyukkártyák felhasználhatók eseti visszakeresést biztosító rendszerek felépítésére. Illetve kötetkatalógusok, jegyzékek, szakirodalmi mutatók készítésére.

4.21 Eseti visszakeresés lyukkártya gépekkel

Ilyen rendszer hazánkban nincsen.

A visszakereső rendszer kiépítéséhez az alábbi feltételek kelleneek.

A lyukkártya belyukasztásához (és a lyukasztás ellenőrzéséhez) szükséges berendezés, minimálisan egy alfa-numerikus kártyalyukasztó és a lyukasztást ellenőrző kontrollgép.

A visszakeresést biztosító olyan gép, amely adott szempont (vagy szempontok) alapján el tudja különíteni a kívánt kártyákat. Ez a művelet szorter (rendezőgép), vagy kollátor (válogatógép) segítségével oldható meg. A rendszer középpontjában tehát vagylagosan egy szorter, illetve kollátor áll.

A visszakeresett kártyák vizuálisan nem olvashatók, mert azokban csak az adatoknak megfelelő lyukasztások találhatók. Ezért

- vagy a kártyákat feliratozzuk, azaz a felső szegélyre egy feliratozó, géppel (interpreter) olvashatóan ráíratjuk a kártyára lyukasztott adatokat. Ez esetben a lyukasztógépet váltja fel egy kb. kétszeres áru lyukasztó-feliratozó. A kártyákról való leolvashatóság biztosított ugyan, de sokszorosításra (pl. a kártyák pikkelyezése útján) egyáltalán nem alkalmas;

- vagy táblázógépet állítunk be (tabulator), amely a kártyába lyukasztott adatokat a kívánt elrendezésben kiírja egy papírhengerre. Az így kapott jegyzék közvetlenül használható, vagy fotózható sokszorosítási célokra.

- vagy szöveg-összeállító szerkezetet állítunk be, mint amilyen az IBM 870-es. (Az OMKDK ezt a gépet rendelte meg.)

E gépek segítségével minden dokumentumról lyukkártyák készülnek, amelyekbe – a kívánalmaktól függően – a dokumentum azonosító száma és ismérvei (deszkriptorai, beleértve a szerzőket, intézményi neveket is) kerülnek lyukasztásra. Általában annyi kártyát kell lyukasztani dokumentumonként, ahány szempont alapján vissza akarjuk keresni.

Kb. százazres nagyságrendű dokumentumállomány dolgozható fel elvben tetszés szerinti számú ismérv alapján. A lyukkártyákat érdemes előrerendezett állapotban elrakni.

Hátránya abban van, hogy a kártyaállomány a rendszeres igénybevételtől tönkremegy, kb., 100-300 gépi átfutás után már nem használhatók biztonságosan. A kártyák másolásáról tehát rendszeresen gondoskodni kell. Ezt minden további nélkül megoldhatjuk egy másoló-lyukasztó géppel (doppler), amely nagy sebességgel automatikusan, az eredetivel azonos kártyaállományt állít elő.

Ott tartunk tehát, hogy biztonságos és jól szervezett visszakereső rendszer kiépítése szinte teljes Hollerith-gépparkot igényel, tekintélyes költségekkel. A gépek egy részének folyamatos kihasználtsága nem oldható meg.

Bérmunkában a fenti folyamatokat nem tudjuk elvégeztetni, hiszen a visszakeresési igények folyamatosan jelentkeznek, ez pedig a gépek állandó jelenlétét tételezi fel.

Ezért olyan helyen alkalmazható e megoldás, ahol saját géppark kiépítését vállalják, vagy pedig az anyaintézmény rendelkezik saját gépparkkal, amely egyéb munkák mellett a szakirodalmi tájékoztatást (visszakeresést) is elvégzi.

Olyan helyen alkalmazható továbbá, ahol viszonylag ritkán kell visszakeresést végezni, s így nem kell szinte hetenként-hónaponként a kártyákat lemásolni.

A fentieket figyelembe véve, a gépi lyukkártyás visszakeresésnek komoly korlátai vannak, s alig képzelhető el hazai intézmény, ahol alkalmazását érdemes lenne kezdeményezni.

4.22 Kötetkatalógusok, indexek készítése gépi lyukkártyákkal

Az előbbivel ellentétben ugyanakkor kötetkatalógusok, lelőhelyjegyzékek, indexek előállítására célszerűen felhasználhatók a Hollerith-gépek.

Leegyszerűsítve ez a munka a következőkből áll.

Az előzetesen már feldolgozott (címléírt, osztályozott, jelzeteit) dokumentumok alaphibizonylatáról kártyákat kell lyukasztani. A jegyzék fajtájától, igényességétől, a lyukkártyák egyéb felhasználásától függően, egy dokumentumról több lyukkártya készül.

A kártyákat ezután szorterren rendeztetjük, így azok kívánt sorrendben lesznek.

A rendezett kártyák adatait, vagy az adatok egy részét tabulátorral, vagy szövegíró szerkezettel, esetleg lyukszalagba konvertálva kiíratjuk többé-kevésbé előre meghatározott rendben (tördeléssel). A kapott jegyzék kész nyomdai kézirat, amelyet azonnal xerografálni, majd sokszorosítani lehet.

A tabulátorral kiírt jegyzék tipográfiaiilag nem versenyezhet a nyomdai szedéssel, sőt, még a modern írógépekkel sem. Bizonyos megalkuvásokkal kell tehát számolnunk a szöveg külső szépségét illetően. A jelkészlet kielégíthetetlen voltát a szervezés ki tudja küszöbölni, ha a könyvtár hajlandó kompromisszumokra.

Az eljárás fő korlátait a gazdaságossági tényezőkben kell keresni.

Gépi lyukkártyás feldolgozásnál azt az alaphibizonylatot, amely alapján a lyukasztást végzik, előre el kell készíteni. A feldolgozást tehát nem lehet megtakarítani, sőt, figyelemmel a gépi feldolgozás pontossági követelményeire, az alaphibizonylat a hagyományos feldolgozáshoz képest is szinte rigorózus precizitással készül.

A megtakarítás a kártyák rendezésénél, válogatásánál és táblázásánál mutatkozik meg. Ennek következtében gépi lyukkártyás jegyzékkészítés akkor gazdaságos, ha a munka igen sok rendezést foglal magában. Ez akkor valósítható meg, ha az egyszer belyukasztott kártyákat többször, többféle jegyzék elkészítésére fel lehet használni. Tekintettel könyvtárügyünk összefogott szervezeti felépítésére, ez gyakorta előfordulhat.

A másik korlát: a táblázás papírigényes volta. Bármilyen ügyesen is szervezzük a feldolgozást, az írásképp szellős lesz, ez pedig sok papírt igényel. Sokszorosítás esetén a nagy papírigény a költségek növekedésével jár. Ez lehetetlenné teszi, hogy ténylegesen nagytömegű tételt dolgozzunk fel.

A fentebb mondottak vonatkoznak az indexkészítésre is. Gépi lyukkártyákkal megoldhatók bonyolultabbnak tűnő műveletek is, pl. kódolt deszkriptorok permutációja is (mezőáthelyezéses dopplerezéssel). Az indexek kumulációja a kártyakészletek összeosztásával (rendezésével) egyszerűen megoldható.

A költségtényezők miatt hazánkban elterjedt felfogás az, hogy a kártyák lelyukasztása helyett az alaphibizonylatról lyukszalagba kell az adatokat átvinni, s innen konverter segítségével automatikusan lyukasztani a kártyákat. Ezzel kétségtelenül költségmegtakarítás érhető el. Az elképzelés főleg azért hódított, mert a Postától igen olcsón bérelhető távgépíró (telex) felhasználható erre a célra.

A telex-gépek 5-csatornás lyukszalagba lyukasztanak, ezeknek $2^5 - 1 = 31$ jelkészletük van, ebből néhányat le kell foglalni a gépi vezérlésre. A fennmaradó jelkészlet olyan kevés, hogy csak igénytelen munkát lehet elvégezni, a szöveg azonos a táviratok írásának minőségével.

Jó minőségű szöveget produkálnak a nyolccsatornás lyukasztóírógépek. Ezek az HDK-ból is importálhatók. A szalagok további feldolgozásához rendszerint szalag-szalag konverterekre van szükség.

A gépi lyukkártyás feldolgozásnak nem kell feltétlenül saját gépparkkal történnie. A könyvtára vár minden esetben a kifogástalan alapbizonylat előállítására, s ennek alapján külső intézmény végzi az összes többi munkát.

Mivel a lyukasztási munkák (a gépi adathordozó előállítása) az egyik legköltségesebb munkafázis, továbbá, mert ezek hibátlanóságát mindenképp biztosítani kell, a rendszeres gépi bér-munkát végeztető könyvtárnak érdemes berendezkednie erre a munkára. Ehhez vagy alfanumerikus kártyalyukasztó, vagy lyukszalagot, előállító írógép beállítása szükséges. Az utóbbi a gazdaságosabb és a lyukszalag írógépek sokirányú felhasználhatósága folytán célravezetőbb is.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy gépi lyukkártyákkal készíthető kötetkatalógusok, jegyzékek, indexek akkor válnak be, ha tipográfiaiilag nem túl igényes feladatról, nem túl nagy nagyságrendű anyagról van szó és a feladat olyan, hogy a kártyakészlet többszöri felhasználását tudjuk biztosítani és a munkában igen sok rendezési munkaszakasz van. Jelen-tősége tehát korlátozott. Valószínű, hogy a jövőben sem fognak a gépi lyukkártyák ezen a területen nagy tért hódítani. Mint egyik lehetséges megoldással azonban számolni kell.

4.3 Mikrofilmes visszakereső eszközök

Mikrofilmes visszakereső rendszerek hazánkban nincsenek. Az élenjáró országokban azonban egyre inkább kezdenek tért hódítani. Elterjedésüket indokoltá teszi számos előnyös tulajdon-ságuk.

A feltárható állománymagyság több 100.000, sőt néhány rendszerben több millió is lehet. A feldolgozandó dokumentumok cikkek, vagy ezekkel azonos terjedelmű dokumentumok lehet-nek. Az osztályozás elemzett, rendszerint mellérendelő fogalmakkal történhet. A feltárás mélysége kb. a hagyományos és a legmodernebb számítógépes rendszerek között van, 5-10 indexfogalom juthat átlagban egy-egy dokumentumra. Ezt meglehetősen nagy index-szótárból választhatjuk ki, az osztályozásban felhasználható deskriptorok száma tízezres nagyságrendű is lehet.

E rendszerek a dokumentumokat mikrofilm tekercsre (pl. Rapid, Selector, Miracode), mikro-filmkockára (pl. Minicard, Magnavue), mikrofilm csíkra (pl. Walnut), mikrofilm lapra (pl. Micro-Vue, Termitrex), vagy lyukkártyába montírozott mikrofilmre viszik (pl. Eandomatic, Selectriever) a visszakeresést biztosító egyéb index fogalmakkal együtt. Gyakran kapcsolód-nak a visszakeresés egyéb eszközeihez, pl. computerhez (pl. Magnacard Walnut), gépi lyuk-kártyákhoz (ablakos lyukkártyarendszerek, pl. Selectriever), vagy fénylyukkártyákhoz (pl. Microcite).

A visszakeresés eredménye maga a dokumentum (mikrofilmen), vagy annak egy része, illetve kivonata, bő referátuma, pl. a Minicard rendszer esetében az eredeti dokumentum maximum 12 oldal terjedelemben mikrofilmezhető, a Filmorex esetében 1 oldal, tehát egy bő referátum vagy tömörítvény.

A rendszerek igen nagy előnye tehát, hogy a visszakeresés eredménye maga a dokumentum eredeti szövege, vagy kivonata. A visszakeresésnél a hozzáférési idő rövid, a Filmorex eseté-ben pl. 600 mikrokártya/perc a berendezés sebessége.

Az igen előnyös tulajdonságokkal magyarázhatók a berendezés magas költségei is. Tőkés import útján szerezhetők be. Ezzel magyarázható egyébként, hogy Magyarországon a berendezések hiányoznak.

Gyakorlati tapasztalat hiányában nehéz véleményt mondani, a szakirodalom alapján azonban e rendszerek előnyösek és minden tekintetben versenyképesek. A jövő fejlődése e rendszerek irányába mutat.

4.4 Számítógépes rendszerek

Az elektronikus számítógépes rendszerek képviselik a visszakereső, illetve tájékoztató rendszerek legfejlettebb szintjét.

A számítógépek alkalmazása szóba kerülhet az alábbi területeken.

- Előállíthatók a tájékoztatás segédeszközei: kötetkatalógusok, különböző jegyzékek, szakirodalmi mutatók (indexek).
- Segítségükkel tudjuk felhasználni a külföldről megvásárolt, nélkülözhetetlen szolgáltatásokat, amelyeket mágnesszalagon hoznak forgalomba.
- Egyénre szabott, gyors és pontos szétsugárzó szolgáltatás (figyelőszolgálat) végezhető segítségükkel.
- Eseti visszakeresés oldható meg számítógéppel, igen magas színvonalon.
- Számítógéppel válik lehetővé azoknak a kísérleteknek és elemzéseknek elvégzése, amelyek egy-egy visszakereső rendszer előkészítése során, de azon kívül is szükségesek (pl. szóstatisztikai elemzések).
- Végül ezen a bázison valósítható meg komplex gépesítés.

Egy pillanatig sem szabad arra gondolni, hogy Magyarországnak önállóan kell kiépíteni világszínvonalú tájékoztatást minden területen és minden fázisban, beleértve az eszközök előállítását is. Ez a tájékoztatás úgy képzelhető el, hogy az ország megvásárolja a tájékoztató eszközök zömét, az erőforrásokat pedig ezek hasznosítására fordítja. Teljesen önállóan azonban a szakterületeken szükséges a tájékoztatást kiépíteni, amely szakterületeken nincs megfelelő színvonalú megvásárolható eszköz, s az országban feltétlenül magasszintű tájékoztatást kell ebben nyújtani. Ezeken a szakterületeken viszont olyan tájékoztatást kell kiépíteni, amely világméreteken is versenyképes.

Egyszóval ne vállaljunk olyan témákban (elsősorban szétsugárzó) tájékoztatást, amelyeken a fejlett országokat csak ismételni tudjuk, nyilván gyengébb színvonalon.

Szakkönyvtárügyünk szétforgácsoltsága legfőbb akadálya a korszerű tájékoztatás létrehozásának. A nemzetközi, tájékoztatási rendszerekhez való igazodás első lépése az lehetne, ha először országon belül kezdenénk el a szolgáltatások koordinálását. Olyan szervezeti felépítést kell adni a magyar tájékoztatási ügynek, amelynek egyes tagjai maximálisan igazodnak egymáshoz, kiegészítik egymást, nagyfokú munkamegosztással működnek a szakterületek ellátásában, illetve a szolgáltatások szintjeiben, továbbá az alkalmazott módszereket, eljárásokat is – a közös hasznosítás érdekében – összhangba hozzák.

Az ilyen szervezeti változás lehetővé teszi, hogy a magyar tájékoztatásügy korszerű gépeket tudjon üzemeltetni.

Annak belátása után, hogy a számítógépes rendszerek előbb-utóbb szükségszerűen megjelennek, két tézist kell leszögezni.

Az első, hogy a géppark nem egyes intézményeknek, hanem a magyar tájékoztató intézményeknek közös használatára szolgál.

A géppark önállósága mellett több érv szól. Lehetséges ugyan bér munkában is gépet igénybe venni, de ez legfeljebb átmeneti megoldás lehet. A tájékoztatási feladatok ugyanis program-igényes munkák és olyan specialistákat igényelnek, amilyenekkel adatfeldolgozó központjaink nem rendelkeznek. Másrészt nehezen képzelhető el, hogy a különböző fajtájú gépi munkákra, pl. az eseti visszakeresés elvégzésére meg lehessen állapodni bármelyik vállalattal, mert nem tudjuk biztosítani a vásárolt gépi idő egyenletes kihasználását. Az elvégzendő feladatok mennyisége és sokrétősége önálló gépet indokolnak, és végül: az egyes eljárások kidolgozása előre nem látott mennyiségű és természetű kísérleteket igényel.

A közös géppark pedig azért kézenfekvő, mert egyik illetékes intézmény ereje sem akkora, hogy elbírna önálló gépparkot, de még az egyes tárcákhoz tartozó könyvtárak igényeit is meghaladja.

A második, hogy a tájékoztatás halálra lenne ítélve egy olyan szervezetben, amelyben a tagok igen eltérő szinteken állnak. Ahhoz, hogy egymás szolgáltatásait is fel tudjuk használni, szükséges, hogy eljárásokban is, de a színvonal tekintetében is kiküszöböljük a fennálló kontrasztokat.

A közös (központi) géppark helye természetesen valamelyik érdekelt intézmény mellett van (pl. az OMKDK-ban, OSZK-ban).

A számítógép ún. off-line üzemben működne. Ez azt jelenti, hogy az adathordozót előállító gépek (kártya-, illetve szalaglyukasztók) nem állnak a számítógéppel közvetlen összeköttetésben. Az adathordozók előállítását decentralizálni lehet; az adathordozókat helyileg kell előállítani és a feldolgozást a központi gép végezné el.

Egy közepes teljesítményű számítógép beolvasási sebessége kb. 10.000 oszlop/óra, illetve lyukszalagok esetén 360.000 jel/óra, az adathordozók előállítására 200-300 főnyi lyukasztó is beállítható. (Tekintettel arra, hogy egy lyukasztó teljesítménye kb. 10.000 jel/óra.) Minimálisan azonban 15-20 főt feltétlenül szükséges e tevékenységre beállítani, hogy a gépnek munkája legyen. Nyilvánvaló, hogy ezt csak úgy lehet elérni, ha minden érdekelt intézmény berendezkedik a megfelelő adathordozó előállítására.

Az elsődleges adathordozó lehet lyukkártya vagy lyukszalag. Az utóbbit előnyben részesíthetjük hátrányai (nem feliratozható, nem rendezhető, hibák javítása körülményes) ellenére is, a következő előnyök miatt:

- a lyukszalag olcsó;
- kis helyen tárolható;
- szállítása könnyű;
- ellenőrzéséhez nem kell külön készülék;
- 8-csatornás szalagon a jó minőségű szöveg rögzíthető.

A lyukszalagokhoz kiegészítő berendezésként szalag-kártya konverter szükséges, illetve szalag-szalag konverter. Az utóbbi szalagot másfajta kódolású szalagba konvertál, illetve szalagot más csatornás lyukszalagba. E konverterekre nincs szükség minden intézményben, elegendő egy-egy berendezés, amelynek telepítési helye logikusan a számítógép mellett helyezhető el.

A központi számítógép beállítása és a munka megindulása 3-5 esztendő alatt valósítható meg, egyelőre nem tudjuk milyen időponttól kezdődően, bár a számítógépek elterjedésének üteme arra enged következtetni, hogy belátható időn belül a tájékoztatási-könyvtári terület is rendelkezni fog saját számítógéppel. A fejlesztést fokozatosan kell végezni. Első lépésként a

lyukszalagírógépek szerzendők be, amelyekkel fokozatosan át lehet állni olyan szimulációs rendszerekre, amelyek kiépítése nyomán az áttérés zökkenőmentes lehet. A számítógép beszerzése és fejlesztése néhány esztendei előkészület után aktuális. Az előkészületek közé értendő a könyvtári tájékoztatási intézmények szervezetének megfelelő reformja is.

A személyzetet illetően nagyobb számítógépek kiszolgálásához 25-35 programozó, 10-15 szervező, továbbá gépkezelők, műszerész és az input-ot előállító személyzet tartozik.

Tekintettel arra, hogy a számítógép nem a vállalati adatfeldolgozás kidolgozott területén végezné munkáját, a szervezői létszám maximálisra tervezendő, kb. 30-50 főre. A későbbiekben ez a létszám csökkenthető, ha a gépi feldolgozásokban bizonyos típusmegoldások kialakulnak. A szervezők a külső szervekkel tartják a kapcsolatot, munkájuk zöme a könyvtári munkafolyamatok megfelelő elemzése és gépi feldolgozásra való megszervezése, e folyamatok meghatározása.

A megfelelő személyzet előzetesen képzendő ki. Kb. 1-2 éves időtartamú továbbképző tanfolyamokon programozók (e speciális szövegfeldolgozásokat tartalmazó munkák programozására), szervezők, továbbá osztályozó szakemberek. A résztvevőket a könyvtárak tudományos munkatársai szintjéről szükséges kiemelni a programozók kivételével. A saját tanfolyamokat az indokolja, hogy a feladatok eléggé speciálisak, a tájékoztatás problémáit az általános rendszerszervezői kurzusok nem vehetik figyelembe.

A központi géppark pontos összetétele és a géptípusok meghatározása akkor válik lehetőséggé, ha a terv megvalósítása napirendre kerül.

A számítógépes rendszerek gazdaságosságát nem lehet kimutatni. Pontos adatokkal ezt akkor lehetne meghatározni, ha a gép által végzett munkát, produktumokat módunkban állna összevetni ugyanezen munkákkal, ha azokat manuálisan végzik el. Másrészt a gazdaságosságnál a ráfordításokat kell arányba állítani az eredményekkel. Amíg a ráfordításokat számszerűen meg lehet határozni, a tájékoztatás és más könyvtári szolgáltatások folytán létrejött eredmények közvetettek és nem mutathatók ki. Még becsült adatokra sem támaszkodhatunk.

Ha a könyvtárakra és a tájékoztatásra fordított összegek jelenlegi szétaprózottságát, a duplikált beszerzéseket, szolgáltatásokat és munkákat vizsgáljuk, elgondolkodtató az a perspektíva, amelyet egy számítógép által megkövetelt racionalizáció nyújtana, a szolgáltatások jobb minőségéről nem is szólva.

5 Reprográfia

Magyarországon a szakirodalom szolgáltatását az eredeti dokumentum rendelkezésre bocsátásával oldják meg. Ez az eljárás nehézkes és számos korlátozó intézkedést von maga után, pl. a folyóiratok kölcsönzésének minimális keretek közé szorítását. Mindez rendben volna, ha nem várnánk el a könyvtáraktól, hogy biztosítsák is a kívánt dokumentumok szolgáltatását. Egy dokumentum kiadása a soron következő igénylő kielégítését gátolja meg. Az esetek jelentős részében pedig az igény helyileg távol merül fel a könyvtártól, s a könyvtárközi kölcsönzés még inkább hosszabb időre vonja ki a dokumentumokat a gyűjteményből. Számos – főleg kisebb – szakkönyvtár ezért elzárkózik bizonyos dokumentumainak könyvtárközi kölcsönzésétől.

A dokumentumok rendelkezésre bocsátását gátolja továbbá a dokumentumoknak – főleg folyóiratoknak – hosszú átfutási ideje a belső feldolgozás és dokumentálás folyamatában, és a dokumentum eltűnik kötetése idején is. Ezek a legfrissebb, – tehát a legértékesebb információkat tartalmazó – dokumentumoknál a legfájóbbak.

Az a körülmény, hogy a könyvtárak különböző okokból nem tudják a dokumentumokat szolgáltatni, az egész könyvtári munkának lerontja a hatásfokát, hiszen minden egyéb tevékenység ezekért a szolgáltatásokért van. Különösen akkor válik ez hatásrontóvá, ha az irodalom feltárásába nagy szellemi energiákat és nagy összegeket fektettünk.

E problémákon gyökeresen segítenek a reprográfiai eszközök. Jelentőségük azonban jóval túlmutat ezen; az állomány megvédését igazából szintén csak reprográfiai eszközökkel lehet megoldani, a zavartalan könyvtárközi kölcsönzésnek is előfeltételei, sőt a könyvtárak publikációs tevékenysége is szorosan kapcsolódik a reprográfiai berendezésekhez.

5.1 Másolás

A másoló berendezésekkel szemben támasztott követelmények!

- a másolatok szabad szemmel olvashatók legyenek;
- bármilyen (könyvtárakban előforduló) nagyságú dokumentumról készítsenek másolatot;
- vastag, bekötött dokumentum másolását is tegyék lehetővé;
- elfogadható költségek;
- gyorsaság.

Ezeknek a követelményeknek együttesen kevés eljárás és készülék képes megfelelni.

5.11 Eljárások

Az eljárások közül a cinkoxidos és xerografikus változatokkal kell számolnunk.

A cinkoxidos készülékek vételára alacsonyabb, mint a xerox gépeké, de speciális papírral működnek. A papírt importálni kell. A különböző berendezésekhez készült papír csak az adott készüléknél használható, más berendezésnél nem. Ezért hiába lehet importálni több országból, egy megvásárolt készülékhez papírt csak a készüléket előállító cég szállíthat. Az import így bizonyos veszélyeket rejt magában.

A xerografikus berendezések vételára drágább, folyamatos utánpótlást szelén lemezekben (vagy dobokban) igényelnek (és természetesen vegyszerben). Hazánkban elterjedt, kipróbált, bevált eszközök.

Egyéb másoló eljárások közül, hazai készülékek közül a kontakt másolási elven nyugvó DOKUFO nem alkalmas könyvtári célokra. Olcsó volta ellenére egy másolatra 4.- Ft feletti önköltség esik a drága fotopapírok miatt, továbbá könyvek, bekötött dokumentumok másolására jórészt alkalmatlan, a készülék nem üzembiztos.

A termo-eljárások elsősorban az irodai másolás vékony dokumentumaira valók, speciális papírral működnek, drágák. A diazó eljárás inkább műszaki rajzokra való.

Az utóbbi eljárások a legutóbbi egy-két évben visszavonulóban vannak az elektro-sztatikai másolással (xerox, cinkoxidos) szemben.

5.12 Felhasználás

Ennek alapján a könyvtári és tájékoztatási terület elsősorban xerox berendezések beállítására törekedjék. Számításba kell venni a cinkoxidos gépeket is a papírprobléma ellenére.

El kell ismerni, hogy a másolási technika területén nem lebecsülendők eredményeink, A fejlődés főleg az utóbbi két évben indult meg lendületesen. Pl. 1969-ben már hat Rank 914-es

(illetve 720-as) másoló automatával rendelkeznek könyvtáraink, A gépi felszereltséget a továbbiakban fokozni kell, de legalább ennyire fontos e berendezések célszerű felhasználását is elérni.

Legtöbb könyvtárban ugyanis a másoló gépek egy, a könyvtári munkafolyamatokon kívül eső sokszorosító üzem, laboratórium, vagy technikai részleg tartozékai. A feladat e berendezéseknek hozzákapcsolása az olvasószolgálati munkához, illetve be kell építeni a könyvtári munkák szerves folyamatába a megfelelő helyekre.

E differenciált felhasználáshoz a másológépek jól igazodnak sokféle változatukkal.

A könyvtárközi együttműködés nélkülözhetetlen eszközei a másoló automaták (Rank 914-es, 720-as), amelyek az eredetivel méretazonos másolatok küldését teszik lehetővé az eredeti dokumentum helyett. A könyvtárközi kölcsönzésben követendő elvnek kell lennie, hogy az eredeti dokumentum küldését lehetőleg minimálisra kell szorítani. Az eddigiekben gyakran mikrofilmet vándoroltattak az eredeti helyett. Valószínű, hogy a mikrofilmek felhasználása a jövőben növekedni fog. A könyvtárközi kölcsönzés központjában (OSzK) telepített Rank 1824 U printer a mikrofilmet visszamásolja az eredetivel méretazonos nagyságra.

Az olvasószolgálati munka Rank 914-es, 720-as beállítását kívánja meg (esetleg cinkoxidos másolót), ugyanezek segíthetik a belső feldolgozó munkát is. (Pl. referálásra a folyóiratok helyett a cikkek másolatát adja a könyvtár.)

A kiadványok előállítás, szerkesztési munkák során ugyanezen fenti típusok, továbbá a régi típusú xeroxok (Rank 1385-ös, Pyloris) használandók fel az offszet kézíratszerkesztés technikájának megfelelően.

Fontolóra kell venni távlatilag egy Copyflo automata (modell 5 Bc) beállítását is. Kihasználása csak országosan biztosítható, s mivel inputja 16 és 35 mm-es mikrofilm, fejlett mikrofilmtechnikát tételez fel. Bizonyos szolgáltatások csak mikrofilmek közbeiktatásával oldhatók meg. Elsősorban a könnyen pusztuló dokumentumok (pl. hírlapok, fordítások) igénylik a mikrofilmezést, szolgáltatásukhoz pedig speciális másoló automaták szükségesek.

5.2 Mikrofilm

A mikrofilm megítélése igen eltérő a szakemberek körében. Egyöntetű azonban az a vélemény, hogy szerepe növekedni fog. Hazai mikrofilm-szemléletünk alapvető hibája, hogy a mikrofilmeket önmagában nézzük, s nem egy könyvtári-tájékoztatási rendszer egészében. Ott ért véget számunkra a mikrofilm-probléma, ahol a felvételeket elkészítettük, legfeljebb könyvtárközi kölcsönzésben elküldtük. A hasznosítás kérdésében nem jutottunk tovább a leolvasókon, pedig régi tapasztalat, hogy nálunk (és talán egész Európában) a leolvasók használata nem vált általános gyakorlattá. Tegyük hozzá: joggal, hiszen e leolvasók szemrontók, kényelmetlenek, nehézkesek és helyhez kötik az olvasót.

Meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy a mikrofilm egy közbeeső állomás, amelyről szabad szemmel olvasható másolat készítése teszi alkalmassá a felhasználásra. Igaz, hogy könyvtáraink szoktak pozitív nagyításokat is készíteni, de ez nem tömegméretű szolgáltatásokra való technika, körülményes volta és magas költségei miatt.

A mikrofilmeknek három szempontból van fontos szerepük, ezt tárgyaljuk alábbiakban.

5.21 Állományvédelmi mikrofilmezés

Az OKDT egyik szakbizottsága az 1960-as évek elején két felmérést is készített annak eldöntésére, hogy mekkora volumenű állományvédelmi mikrofilmezésre lenne szükség hazánkban. Az első felmérés 79 millió felvételt állapított meg, s ebből 28 milliót rendkívül sürgősnek, 41 milliót sürgősnek ítélt. Ezt a második felmérés módosította ugyan, de kizárólag a muzeális értékű, illetve rohamosan pusztuló pótolhatatlan nemzeti kincseket vették figyelembe. Ha a dokumentációs tevékenység felvételi igényét, továbbá a könyvtárközi dokumentumcsere igényeit is figyelembe vesszük, akkor a fenti számokat szerény becslésnek tekinthetjük.

Az állományvédelmi mikrofilmezés ügye nem elvi kérdés, hanem egyszerűen döntést igényel, méghozzá elég sürgősen. Itt nem a technika fejlesztéséről, kísérletezéséről van szó, hanem egyszerűen arról, hogy a meglévő laboratóriumok kapacitását kell növelni és újakat kell létesíteni. Új adatok szerint az OSzK megtette a szükséges lépéseket, 3 Recordac felvevő és nagyteljesítményű hívógép megrendelésével.

5.22 Szolgáltatások

Az állományvédelem mellett a mikrofilm fontos szolgáltató eszköz.

A könyvtárközi kölcsönzésben legegyszerűbben mikrofilmet lehet küldeni, bizonyos dokumentumok eleve mikrofilmen tárolhatók.

Mindezeknek akkor van értelme itt is, ha a mikrofilmet rövid időn belül vissza tudjuk nagyítani elfogadható áron és a szolgáltatásokat zavartalanul tudjuk nyújtani.

A mikrofilm önmagában tehát nem jelent megoldást a szolgáltatások számára, gyorsmásoló berendezések nélkül (RANK Xerox 1824-es, GOPYFLO). A mikrofilmezésnek nem akkor van vége, amikor a felvétel elkészült, hanem akkor, ha azt olvashatóan szolgáltatottuk. Eddig jórészt csonka folyamatba vezettük mikrofilmjeinket, amelynek az utolsó szakasza hiányzott. A fotopapír-nagyítások vagy a leolvasó készülékek egy olyan csatorna szűk kimenetét képezik, amelynek bemenete nagyon tág volt.

A mikrofilmes visszakeresésről az előzőekben már szóltunk.

5.3 Sokszorosítás

A sokszorosítás a könyvtárakban több problémára bomlik. Egyrészt kiadványok sokszorosítására, másrészt a cédula-sokszorosítás kérdéskörére, de szerepe lehet a belső adminisztrációban is. Ez utóbbi problémát itt nem részletezzük.

5.31 Kiadványok sokszorosítása

E tekintetben jól bevált offszet sokszorosítás látszik a továbbiakban is járható útnak. Az offszet-technika ugyanis szervesen illeszkedik a könyvtárak egyéb gépeihez. Bármilyen kéziratról, elektronikus számítógépek táblájáról percek alatt alumínium nyomólemez készíthető, e lemezek fixálás, lúgozás után sokszorosíthatók.

A nyomógépek Csehszlovákiából elég olcsón importálhatók (pl. Romayor, Rominor sokszorosító). A nyomólemezekre xerografikus úton, írógéppel vagy speciális ceruzával vihető a kívánt szöveg vagy rajz.

A ROMINOR alkalmas céduลาสokszorosításra is.

Kis példányszámú sokszorosításra alkalmasak a Xerox-automaták és a cink-oxidos gépek is.

5.32 Céduลาสokszorosítás

A céduลาสokszorosítást a szakirodalom a megoldatlan problémák közé sorolja. Ez igaz is, és annyiban megoldatlan, amennyiben minden eljárás, technika az. Hiszen a könyvtárak teljesen sokszorosítják a cédulákat, és erre a célra változatos technikát alkalmaznak: fotósokszorosítást, stencilt, adrémat, stb. Az óhaj egy olyan célgép, amelyik a változatos igényeket kielégíti. Technikailag ennek megszerkesztése nem nehéz, s ha a más célú gépek adaptálása valamilyen okból az elkövetkezőkben nem válna lehetségessé, akkor konstruáltatni kellene ilyet. Az ipar – megfelelő piac esetén – nyilván vállalná a gyártását.

Az országos céduलाellátás és központi feldolgozás, – amit hozzá szoktak kapcsolni a sokszorosítási kérdésekhez – nem technikai, hanem szervezési probléma.

Az újabban előretörő kötetkatalogusok sokszorosítása pedig ismét független ettől. Ezek előállításának műszaki feltételeiről már szoltunk, a táblázógépek, szövegösszeállító egységek a gépparkok szerves részei, s offszet nyomólemezek előállíthatók ezekhez kapcsolt, már tárgyalt gépekkel.

Meg kell említeni azonban, hogy téves az újabban elterjedt felfogás, mely szerint kötetkatalogusok előállításához írőautomaták elegendőek, A lyukszalagírógépekkel ugyanis nem lehet rendezni, s ha szalag-kártyákra visszük a dokumentum adatait, akkor ezek rendezését is manuálisan kell végezni. Ha a lyukszalagot lyukkártyába konvertáljuk és tábláztatjuk, vagy a kártyarendezés után ismét lyukszalagra konvertálva írjuk ki, akkor ugyanazon problémával állunk szemben, mint amelyet a lyukkártyagépeknél láttunk.

6 A fejlesztés szintjei

A 2.–5. pont a könyvtári problematika, illetve a technikai megoldások szempontjából tekintette át a műszaki fejlesztés fő kérdéseit. Utalások történtek arra, egyik-másik megoldás hol, milyen típusú könyvtárban kerüljön bevezetésre. Jelen helyen a fejlesztést könyvtári nagyságrendek, illetve könyvtártípusok szerint kíséreljük meg áttekinteni.

Az általános modellt három dolog jellemzi;

– Erős, gyors, pontos központi szolgáltatások tartják fenn a könyvtári élet vérkeringését. Erős hangsúly esik tehát ezekre, a fejlesztésnek innen kell kiindulnia, mert az egyes könyvtárak ezeken keresztül létezhetnek a rendszer tagjaiként, és fejlesztési előfeltételül a központi szolgáltatások kiépítettségét és jó működését jelölhetjük meg.

– Az országos könyvtáraktól haladva a kisebb könyvtárak felé, illetve az átfogóbb gyűjteményektől, a speciálisak felé, az irodalomnak (vagy annak egyes részeire) egyre mélyebb feltárást kell adni, a felső szint szolgáltatásait elmélyítve egyénibb használatra való átalakítással, esetleg saját feltáró eszközök segítségével. Illetve ugyanezen irányba haladva egyre inkább a visszakereső tájékoztatás erősödik a szétszórtsággal szemben. Legalább is a jövőben ez a tendencia fog erősödni.

– A magyar könyvtárügynek nagyjából egységes fejlettségi színvonalat kell képviselnie. Ezt az egységes szintet a főhatóságok kooperációja révén kívánatos elérni. Láttuk, hogy a műszaki fejlesztés nagyfokú együttműködést követel meg. Ez pedig egy nagyjából kiegyenlített

színvonalat. Minél inkább széthúzottá válik a mezőny, annál inkább nehézségekbe ütközik majd az egységes gépesítés, A műszaki fejlesztés egyébként, – ha tervszerűen végezzük – elősegíti a szintkülönbségek kiküszöbölését is.

6.1 Országos szint

6.11 Központi szolgáltatások

Előre bocsátjuk, hogy a központi szolgáltatások gondozása nem kizárólag az OSZK ügye, hanem az országos könyvtáraké együttesen.

a) A folyóiratok központi katalógusa és a lelőhelyjegyzék

– Szükség van olyan jelentésrendszerre, amelynek alapján a jelenlegi gyakorlattól eltérően, minden külföldi periodikum belekerül a katalógusba. Ki kell dolgozni olyan nyilvántartási módszert, melynek alapján leíró jegyek szerint biztosítottan visszakereshető bármely periodikum.

– Meg kell oldani a folyóiratok szakszerinti visszakeresésének feltételeit.

– Racionalizálni kell szakonkénti, hálózati stb. folyóiratkatalógusok, jegyzékek, stb. ügyét. El kell érni, hogy központi alapregisztrálás melléktermékeként ezek előálljanak szükség esetén, és ezzel kapcsolatban a jelenlegi párhuzamos munkákat minimálisra csökkenthetjük.

– Külön tervet kell kidolgozni a fenti három pont megvalósítása érdekében, amely magában foglalja a gépesítést is.

b) Külföldi könyvek központi katalógusa és a gyarapodási jegyzék

– A jelentésrendszer bizonytalanságait ki kell küszöbölni.

– A gyarapodási jegyzéknek hatékonyságát emelni kell a tájékoztató munka számára. Elképzelhető, hogy a jelenlegi két szekció helyett bontottabban kell előállítani, illetve lehetővé tenni, hogy részlettemák irodalma külön megrendelhető legyen, figyelőszolgálat formájában, vagy más úton.

– Kumulatív indexek segítségével a visszakeresés eszközüvé kell fejleszteni a jelenlegi kizárólagosan kurrens szolgáltatást.

– Racionalizálni kell az egyes hálózatok gyarapodási jegyzégeit a központi szolgáltatásokhoz képest.

– E célok elérésére külön fejlesztési tervet kell készíteni, amely az esetleges műszaki fejlesztést is magában foglalja.

c) Könyvtárközi kölcsönzés

A könyvtárközi kölcsönzés területén a közeljövőben mennyiségi ugrás várható. Számolni kell azzal is, hogy az eredeti dokumentumok helyett méretazonos másolatok, illetve mikrofilmek küldése válik általános gyakorlattá. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az intézmények egy könyvtárközi kölcsönzés időtartamára sem mondanak le az általuk beszerzett dokumentumokról, hiszen ez megakadályozná őket a saját igény kielégítésében.

A zökkenőmentes könyvtárközi kölcsönzések egyik technikai előfeltétele a reprográfiai bázis és a megbízható központi katalógusok, melyekből a dokumentumok lelőhelye azonnal megállapítható.

A könyvtárközi kölcsönzésre az átfutási idő csökkentése a fő célkitűzés. Központjának fő feladata pedig a partnerek összehozása legyen és nem a bonyolítás.

A könyvtárközi kölcsönzést illetően az alábbi témák kidolgozása szükséges:

- Szervezetére a legegyszerűbb formát kell kialakítani, a kérő intézmény közvetlenül a megkérthez fordulhasson.
- Ehhez közvetlenül összeköttetés szükséges valamennyi érdekelt intézmény és a központi katalógusok között. A telex bevezetését ezért szorgalmazni kell.
- Annak kidolgozása, hogy magának a telex-nek kérő lyukszalagja, illetve visszaigazolások lyukszalagjai a könyvtárközi kölcsönzés bizonylatai legyenek, amelyet elfogadnak mind nyilvántartási, mind elszámolási (pl. másolatok ára) célokra.

d) A magyar nemzeti bibliográfia

Az MNB és MFR készüljön egységben a nemzeti bibliográfiákkal és egyéb szolgáltatásokkal.

Az MFR és az MNB fejlesztése az alábbi szempontok szerint válik szükségessé:

- Szélesíteni kell a regisztrált dokumentumok körét, különösen a nem publikált anyag tekintetében.
- Gondoskodni kell az MFR kumulatív indexeinek előállításáról.
- Elő kell készíteni gépesített előállítását.
- A hazai dokumentumtermés feltárása az országos könyvtárak munkamegosztáson alapuló közös feladata.

e) Egyéb központi nyilvántartások

Az OMKDK kezelésében lévő központi fordításnyilvántartást úgy kell fejleszteni, hogy lehetővé váljék a fordítások szolgáltatása. Jogszabályban kell előírni az elkészült fordítások egy példányának beküldését – legalábbis lemásolásának időtartamára. A fordítások szolgáltatása úgy történhet, hogy mikrofilmre veszik azokat s erről készült másolatokat küldenek az igénylőnek.

f) Új központi szolgáltatás

Végül új központi szolgáltatás szervezendő, amelyről már szoltunk:

- folyamatosan gondozott kataszter a hazai tájékoztatási szolgáltatásokról;
- az előállított tájékoztatási termékek központi nyilvántartása (pl. bibliográfiák, irodalomkutatások, szakirodalmi szemlék, az adatközlés céljából létesült összeállítások stb.).

6.12 Központi feladatok és intézmények

A műszaki fejlesztés megvalósítása nagy terheket ró a könyvtárakra. Egyedül egyik intézmény sem képes megbirkózni a feladattal. Azok a könyvtárak, amelyek országos szolgáltatások gondozói, a fejlesztést joggal tekinthetik országos ügynek. Célszerűsítési és gazdaságossági okokból tehát a műszaki fejlesztést valamelyik országos könyvtári intézményünk gondjaira kell bízni. Erre a célra egy kísérleti műhely, laboratórium létesítendő. Ennek feladata:

- kidolgozni a műszaki fejlesztés részleteit az országos szolgáltatásokra;
- a szükséges kísérleteket elvégezni;
- szaktanácsot nyújtani a könyvtárak fejlesztéséhez;

- a berendezéseket kipróbálni;
- összefogni a könyvtárakban folyó gépesítési kísérleteket és terveket, továbbá a kutatómunkát. Kapcsolatot tartani az oktatással, elsősorban a továbbképzés területén.

A laboratóriumnak évi költségvetést kell biztosítani ahhoz, hogy a kísérleteihez gépi időt béreljen.

Távlati megoldásban a könyvtárak és dokumentációs irodák munkáinak elvégzésére központi gépparkot kell létesíteni. E géppark magva lehet az OMKDK-nak már most félig-meddig kiépített üze me, amely később országos központi gépparkká fejleszthető. Ugyanez elképzelhető az OSZK-ban a központi szolgáltatások mellett is.

6.2 Országos könyvtárak, nagykönyvtárak

Állományuk feltárásában elvként kell érvényesülni annak, hogy teljes gyűjtemények bizonyos részeit megkülönböztetetten kezeljék. Míg a teljes anyagot hagyományos katalógusokkal írják le, a megkülönböztetett állományrészeket modern eljárásokkal tárják fel. Még az általános gyűjtőkörű könyvtárak esetében is van olyan szakterület, amelyet a könyvtárnak fokozottabban kell gondoznia. Pl. az OSZK esetében a magyar történelem és irodalom a kitüntetett szakterület.

A gépi felszerelést illetően, csak általánosságokat lehet mondani, szükséges a könyvtárankénti külön fejlesztési terv kidolgozása.

Minimális felszerelésnek lyukszalag-lyukasztó, mikrofilm, laboratórium, gyorsmásoló (Xerox vagy cinkoxidos), kis offszet sokszorosító üzem irányozható elő. Ezek közül a mikrofilm laboratórium, régi típusú Xerox és sokszorosító berendezés már most megtalálható, Gyorsmásolóval csak néhány nagy könyvtárunk rendelkezik.

A könyvtárnak be kell lépnie a telex-hálózatba.

Nagy könyvtárak se mondjanak le a kézi lyukkártyákról. Ezeknek meghatározott szerepük lehet különleges dokumentumfajták feltárásában.

Általános gyűjtőkörű vagy társadalomtudományi gyűjtőkörű nagykönyvtárak elsősorban másolókapacitásuk növekedésére törekedjenek. Szakkönyvtárakban a tájékoztatás gépesítésére van először szükség, főleg gépi visszakereső módszerek kiépítésével.

6.3 Közepes nagyságrendű könyvtárak

6.3.1 Szakkönyvtárak

Gépi felszerelésük hasonlatos a nagy szakkönyvtárakéhoz, gyűjteményük azonban amazokénál speciálisabbak, ezek feltárását néhány kézi lyukkártyás rendszer kiépítése megoldja, de végső soron lyukszalagos írógépük segítségével feldolgozó munkát tudnak végeztetni bérelt gépekkel. A szükségletnek megfelelően kell a gépi visszakereső módszereket létrehozni.

Xerox vagy cinkoxidos gyorsmásoló beállítása szükséges.

Munkaszervezetükben meg kell oldaniok az országos könyvtárak szolgáltatásainak felhasználását.

Telex beállítása e könyvtárak létérdeke.

6.32 Közművelődési könyvtárak

E könyvtári kategóriába esnek a megyei, illetve a nagy városi könyvtárak.

Gépesítésük egyelőre mérsékelt.

Minden megyei, városi, járási könyvtárnak rendelkeznie kell mikrofilm leolvasóval.

A helyismereti gyűjtemények feltárása egy-két jól kiépített kézi lyukkártyarendszerrel megoldható. Ebből az állományból szakkönyvtári mélységű szolgáltatásokat kell nyújtaniuk. A helyismereti gyűjteményükből nyújtott tájékoztatással léphetnek be aktívan az országos tájékoztatás rendszerébe.

Az eddigieknél fokozottabban figyelniük kell szakirodalmi ellátásban betöltött feladataikra. Az országos szakkönyvtárak szolgáltatásainak egy részét regionálisan e könyvtárak hasznosítsák, közvetítsék.

El kell érniük, hogy bármely felmerülő igényt továbbítani tudjanak, ezért be kell lépniük az országos telex-hálózatba.

Mivel legtöbb esetben egy elég nagy földrajzi területen e könyvtártípus „a” könyvtár, nagyobb prezens állomány kiépítésére kell törekedniük, s az ebből nyújtandó tájékoztatást meg kell szervezniük.

E könyvtárakban napirendre kell tűzni az audio-vizuális stúdió kiépítését.

Megyei könyvtárak saját sokszorosító részleget üzemeltethetnek. A felmerülő másolási igényeket is ez az üzem elégíti ki.

A kölcsönzés gépesítése egyelőre nem gazdaságos. A későbbiekben célgépek beállítása látszik szükségesnek.

6.4 Kis szakkönyvtárak

Mély és hatékony visszakeresést kell biztosítaniuk. Azonnal bevezethető technika e célra a kézi lyukkártyák.

Mikrofilm leolvasó szükséges. Mikrofilm laboratórium (az anyaintézménnyel közös használatban) már ma sem ritka.

Távlatban nem elképzelhetetlen egy olcsóbb cinkoxidos másoló vagy xerox beállítása sem.

Az országos telex-hálózatba be kell lépniük, vagy az anyaintézmény telex-ét könyvtári célokra fel kell használni.

Nem elképzelhetetlen, hogy lyukszalagos írógéppel fognak rendelkezni, amelyet esetleg nem kizárólag a könyvtár használ.

7 Egyéb kérdések

7.1 Kisgépesítés

Sajátos módon a legtöbb könyvtáros tudatában a könyvtárgépesítés azonosult a „kisgépesítés” fogalmával. A kisgépek feladatai elsősorban a belső könyvtári munkafolyamatok racionalizálását szolgálják. Ezért nagyon sokfélék, áttekintésük már csak azért sem lehetséges, mert

gyakran egyéni ötleten múlik egy más, – pl. irodatechnikai célra – készült berendezés beállítása a könyvtári munkába, E ponton a könyvtárgépesítés „parttalan” területté változik, ezért e fejezet csak jelezni kívánja a kisgépek fontosságát, rendszeres áttekintést nem adhatunk. Azért sem, mert kiemelt fontosságúnak a szakirodalom feltárását és szolgáltatását neveztük az előbbiekben, ehhez képest a kisgépesítés másodlagos jelentőségű, és nem a könyvtárügy legégetőbb problémáját oldja meg.

Elég régóta hangoztatott vélemény, hogy a könyvtári gyűjtemények átalakulnak a speciális dokumentumfajták térhódításával. Ezek közül is az audio-vizuális dokumentumokat nevezzük meg, amelyek „olvasása” a legtöbb könyvtárban megoldhatatlan. E dokumentumok hasznosításához szükséges könyvtári audio-vizuális stúdiók berendezése, amelyek természetes felszereléséhez tartoznak a keskenyfilm vetítő készülékek, továbbá fotók és diafilmek vetítő berendezései. (A mikrofilmről fentebb már szó esett.)

A fonetikai dokumentumok lehallgatásához, (esetleges felvételéhez) magnetofon, lemezjátszó szükséges a lehallgatást biztosító segédberendezésekkel együtt.

A könyvtár adminisztrációs munkáját egyszerűsítő berendezések közül legnagyobb visszhangja a kölcsönzőgépeknek van. Egyetemi könyvtárak és nagy közművelődési könyvtárakban a kölcsönzés gépesíthető munkafolyamat. Külföldi és hazai tapasztalatok alapján célgépek beállítása szükséges.

Az adminisztrációt segítik a különböző felíratkészítő szerkezetek (pl. Dymo), a cím-író sokszorosító gépek is. A belső adminisztráció több példányú levelezésre, állandó szövegrészek írására használhat lyukszalagos írógépet.

A belső hírközlés számos eszköze közül a jól működő csőposta felszerelését csak a helyi körülmények indokolhatják többszintes raktárakban, ugyanúgy a raktári hívóberendezések („csipogó”) csak nagyterületű raktárakban indokoltak.

7.2 A szakértelem biztosítása

A műszaki fejlesztés legdöntőbb kérdése a kellő szakértelem biztosítása. Sajnos, ebben mutatkoznak nagy hiányok. Nem engedhető meg, hogy előbb legyenek berendezések és utána biztosítsuk a hozzáértést.

A szakértelem biztosítását képzéssel, továbbképzéssel, szaktanácsadó állomás létesítésével és korszerű propagandával érhetjük el.

7.21 Képzés

A könyvtárosképzésben jelenleg a szakkönyvtáros tanfolyamok oktatnak idevágó ismereteket középszintre redukálva: az osztályozási tantárgy áttekintést nyújt a korszerű osztályozásokról; rendszeresen szerepel a tananyagban a kézi lyukkártyatechnika, valamint a reprográfiai alapismeretek.

Az egyetemi oktatásnak többet kell nyújtania e terület számára. Lehetővé teszi ugyan, hogy a hallgatók esetlegesen indított speciális kollégiumokat fakultatíve hallgassanak. Az alapozó tananyagrészek hiányában azonban ezek az ismeretek csak népszerűsítő színvonalúak lehetnek, a fakultatív jelleg pedig nem biztosítja ezen népszerű ismeretek kellő elsajátítását sem.

A képzésben megfelelő tantervi reformmal kell biztosítani a vonatkozó ismeretek oktatását, a szaktanfolyamokon pedig ezeket tovább kell mélyíteni.

7.22 Továbbképzés

A specialisták képzését továbbképző tanfolyamokon kell megoldani. A továbbképző programokat szinkronba kell hozni a kutatásokkal. Az alábbi tanfolyamok beindítása szükséges:

a) Osztályozási tanfolyam

Időtartama: kb. 2 év, anyaga a megfelelő nyelvészeti, logikai alapismeretek és a korszerű osztályozási rendszerek, eljárások megismerése.

b) Rendszerelemző tanfolyam

Időtartam: 1,5-2 év. Tananyagában a korszerű munkaszervezési módszerek és a rendszer-elemzés szerepel. A szervezők képzése a tanfolyam feladata.

c) Programozói tanfolyam

Időtartama: 1-1,5 év, tananyagában a számítógépek műszaki ismertetése, programozási alapismeretek és a COBOL algoritmikus nyelv oktatása szerepeljen. Résztevők – az első idők kivételével szaktanfolyami vagy egyetemi alapképzettséggel rendelkező könyvtárosok lehetnek.

d) Kézi lyukkártya tanfolyam

Időtartama: kb. 0,5 év. Kézi lyukkártyatechnikai ismeretekkel tananyagában, ideértve a szervezési ismereteket is.

e) Egyéb tanfolyamok

Kisebbségi tanfolyamok indítandók, kb. 3-6 hónapos időtartammal egyes részlettémákban, pl. másolási eljárások, mikrofilm-technika, cédulasokszorosítás, stb. témakörben könyvtári középkezelők számára.

7.23 Kutatás

Az oktatással párhuzamosan szükséges kutatásokat indítani a könyvtárgépesítés területén, elsősorban annak szellemi, előkészületi oldalán, nevezetesen az osztályozáselméletben és a rendszerelemzésben. E kutatásokban külön feladatként jelentkeznek a nyelvi-szemantikai problémák, mert a magyar nyelv ilyen irányú vizsgálatát itthon kell elvégezni, nem adaptálható tudnivalókról lévén szó. A kutatásokat össze kell kötni tartósabb külföldi tanulmányutakkal.

A kutatásoknak nemcsak személyi-szellemi előfeltételei vannak, hanem gazdaságiak is, a kutatások kísérleti része ugyanis költségigényes.

7.24 Szaktanácsadás

A KMK rendszeres szaktanáccsal lássa el a hozzáforduló könyvtárakat. Munkája legyen közvetítő jellegű, fő feladatának a partnerek összehozását tekintse, építse ki maga köré a szakemberek széles körét. A feladatot a gépesítésben élenjáró könyvtárakkal együtt oldja meg.

7.25 Propaganda

A propagandát tágra értelmezzük. Jelenleg csak kiadványok állnak a műszaki fejlesztés szolgálatában. (Pl. Könyvtárgépesítési Füzetek). A kiadványi tevékenység fokozása, továbbá egyéb propagandamódszerek (kiállítás, ankét stb.) bevezetése lényegesen hozzájárulhat az érdeklődés felkeltéséhez, illetve a hozzáértés fokozásához. Legyen nyilvántartás a működő berendezésekről, gyűjteni kell az üzemi tapasztalatokat, a külföldi és hazai berendezésekről prospektus-szolgálatot kell szervezni.

7.3 A műszaki fejlesztés ütemezése

Jelen előterjesztésben ütemezésről beszélni a szó szoros értelmében nem lehet, hiszen ezt akkor lehetne kidolgozni, ha adva lennének a feltételek. Ütemezés helyett tehát azt a sorrendet jelöljük meg, amelyet kívánatos betartani, mert a fejlesztés egyes területi előfeltételei mások, a legtöbb esetben nem lehet az egyes lépéseket felcserélni. Pl. kézenfekvő, hogy lyukszalagos írógépeket előbb kell beállítani, mint számítógépet. A lyukszalagos gépek hasznosan üzemeltethetők számítógép nélkül is, míg fordítva ez szintén nem lehetséges.

Ettől függetlenül hozzávetőleges időtartamokat adunk. Ezek az időtartamok nem azt jelentik, hogy ennyi idő alatt kell megvalósítani a tervet, hanem azt, hogy ha az anyagi eszközök biztosítva vannak, kb. ennyi idő szükséges a berendezések üzemszerű működéséig.

Jelen előterjesztésben háromféle célkitűzést szükséges megkülönböztetni.

Azokat, amelyeket feltétlenül meg kell valósítani, bárhol is alakul Magyarországon a könyvtárak műszaki fejlesztésének ügye. Ebbe a kategóriába soroljuk a szellemi előfeltételek biztosítását és az egyéb felkészülést, a szervezeti változtatásokat, továbbá a központi szolgáltatások ügyét.

A második csoportba azok a célkitűzések tartoznak, amelyek nélkülözhetetlenekképpen ezért e területeken a fejlődés meg is indult. E tekintetben az a kérdés, hogy a fejlődést mederbe tudjuk-e terelni, vagy a szétagolt kezdeményezések tovább tagolják a magyar könyvtárügyet. Ide soroljuk a reprográfiát, ezen belül a másoló eljárásokat. E kategóriába tartozik a kézi lyukkártyák elterjesztése. E területen a fő feladat az ösztönzés, a fejlődés további támogatása.

A harmadik csoportba azok a kérdések tartoznak, amelyek megvalósítása nem az elkövetkezendő 1-2 év feladata, perspektivikusan azonban megvalósítandók. Az azonnali megvalósítás gátja egyrészt anyagi erőforrások hiánya, másrészt a hosszas előkészületi idő. Ezen a területen a feladat az előkészületek megtétele, a szükséges kutatások elvégzése. Ide soroljuk a számítógépes rendszerek kiépítését és ezzel együtt a modern deszkriptoros (esetleg automatizált) osztályozási rendszerek területét.

A szaktanácsadás jelenleg a KMK-ban és az OMKDK-ban folyik. Ennek a tevékenységnek a kiszélesítését 1969-ben kell megkezdeni.

Az országos telex-hálózatba való belépés bármikor megtörténhet, csupán a könyvtárak elhatárolásán múlik, 1970-ben a könyvtárak zömében működnie kell a telex-nek.

A reprográfia szakterülete rohamosan fejlődik könyvtárainkban, e tekintetben határidőket szabni nem lehet, de kiemelt feladatként szükséges kezelni. Célszerű lenne, ha 2-3 éven belül a nagykönyvtárak mindegyike rendelkezne gyorsmásolóval, az OSzK Könyvtárközi Kölcsönzése pedig egy mikrofilmes bemenetű Xerox-szal is.

A központi szolgáltatások fejlesztése 2 éves előkészületi időt és kb. 5 éves periódusban történő megvalósítási időt igényel.

Legproblematisabb a számítógépes rendszerek kiépítése. Meggyőződésünk, hogy előbb fog létezni Magyarországon számítógépes szakirodalmi szolgáltatás, mint reméljük. A tényezőket figyelembe véve 5 év alatt a rendszer kiépíthető.

Az 1970-es évek derekára a magyar könyvtárügy képe teljesen megváltozik. A fejlődést objektív tényezők határozzák meg; a kérdés ezek után csak az, hogy a valóságos állapotokat utólagosan akarjuk-e tudomásul venni, a spontán fejlődés rendszertelenségének hátrányaival együtt, vagy elősegítjük az átgondolt átalakulást.

2. RÉSZ

A KÖNYVTÁRGÉPESÍTÉS KÜLFÖLDI IRÁNYAI

1 A szemlélet körvonalazása

Technikai berendezések használata a könyvtárakban igen régi. Fogalmi köre azonban kb. másfél évtizede alakult ki, amióta a nagyteljesítményű adatfeldolgozó gépek bevonultak a szakirodalmi tájékoztatásba. Az 1958. évi washingtoni Nemzetközi Tájékoztatástudományi Konferencia (3) volt az első összefoglaló seregszemléje azoknak az eljárásoknak, amelyek elméleti alapjai mindmáig a könyvtárgépesítésnek. Nem sokkal előbb mutatta be H.P. LUHN az első géppel készült indexet, amely nemcsak a nagy tömegű mechanikus munkát gépesítette, hanem a szakirodalom osztályozását is. (4) Indexe a KWIC (keyword-in-context) elnevezést kapta és mint ismeretes, az amerikai titkosszolgálat, már ezt megelőzőleg is használt hasonló eljárást információátárolásra. (5)

Az igazsághoz tartozik megemlíteni, hogy a legelső gépi visszakereső rendszert a II. világháború utolsó éveiben építették ki az amerikai atombomba kutatások támogatására. Ez mikrofilmes visszakereső rendszer volt és RAPID SELECTOR néven ismeretes. (6) Általános vélemény szerint az atombomba előállítására fordított kutatási időt e hatékony tájékoztató rendszer lényegesen lerövidítette, magas költségei bőségesen megtérültek azzal, hogy számos kísérlet ismételt elvégzését ki lehetett küszöbölni.

A könyvtárgépesítés szakirodalmát kezdettől fogva jellemzi, hogy gyűjteményről beszélnek (collection, mint a gépesítés tárgya) és mellékes, hogy a gyűjtemény elnevezésében a „könyvtár” szó vagy „tájékoztató”, „információs” stb. intézet szavak előfordulnak-e vagy sem. A gépesítési irodalomban nincs nyoma az elnevezések körül kirobbant vitáknak (könyvtár, dokumentáció, bibliográfia, stb.) Ennek egyszerűen az az oka, hogy KOBLITZ által megindított vita (7) sohasem a specialisták vitája volt, hanem a szakmához elsősorban irányító funkciókra hozzácsapódott outsiderské.

A szolgáltatások különböző szintjei ugyanis egy rendszer integráns részei, amelyek egymásra épülnek és nem lehet „könyvtári” és „dokumentációs” szolgáltatásokra ezeket széthasítani. Azon szolgáltatások szintjei, amelyek tehát egyetlen rendszerbe tartoznak a szakirodalom alapján, az alábbiak: (8)

- adatszolgáltatás (tényközlés),
- bibliográfiai szolgáltatás (referátum vagy kivonat szolgáltatása),
- dokumentum szolgáltatás (a szolgáltatás a dokumentum teljes szövege, azaz maga az eredeti dokumentum),
- ún. információ-szolgáltatás (a dokumentum szövegének értékelő, vagy a kivonatok értékelő szolgáltatása)
- ún. információ-korreláció (a tárolt információk, dokumentumok statisztikai értékelésén alapuló szolgáltatás).

Nyilvánvaló, hogy e szintek elválasztása elvileg lehetetlen, csupán arról lehet szó, hogy egyik-másik gyűjtemény esetén e fokozatok egyikét vagy másikat elhagyják.

Egy olyan áttekintés, amely a könyvtárgépesítés világhelyzetének a bemutatására törekszik, csak a szűkebb jelentést fogadhatja el; a tágabb értelemben vett könyvtárgépesítés ugyanis különböző technikák és igen eltérő célok függvénye, ezért ezeket nem lehet együtt tárgyalni.

2 A legfejlettebb technika

A világirodalom ma nem egyszerűen a könyvtári munkák gépesítéséről szól, hanem automatikus rendszerek létrehozásáról. Az automatizálás fogalma minőségileg több mint a gépesítésé.

„Automatizálási folyamaton egy olyan folyamatot értünk, amelynek irányítására, programvezérlést, követő vezérlést, szabályozó köröket vagy számológépeket alkalmazunk és amely önállóan, emberi beavatkozás nélkül megy végbe. Manapság az automatizálás mellett gyakran beszélnek a mechanizálásról (gépesítésről) ... Az automatizálás alapját az a tény képezi, hogy az embertől, a fizikai munkán túl, a szellemi munka egy részét is gépek veszik át. Olyan szellemi munka ez, amelyet bizonyos „séma” szerint végeznek el (formális szellemi munka)”. (9)

Az automatikus rendszereknek a tájékoztatásban egyszerre több funkciót kell betölteni:

- A szelektív szétsugárzást.
- A visszakeresést.
- Az érdeklődési körök, illetve munkaterületek egyeztetését. Ennek során fel lehet tártani, hogy hol lehetséges olyan problémák megoldása, amelyeket az eredeti helyen nem lehet megoldani.
- Új profil esetén egyeztetés a régi tároló helyekkel. Ezzel lehet a megkettőződéseket kiküszöbölni akár intézményen belül, akár intézményen kívül.

Ebben az utóbbi két funkcióban a kooperáció két fontos területét szabja meg. E tekintetben arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ennek szükségességét már nem is hangsúlyozza LUHN, hanem mint a rendszer természetes velejáróját tárgyalja. Ezt fokozottabban lehet látni az integrált adatfeldolgozási igény megfogalmazásánál.

Egy ilyen automatizált tájékoztatási rendszer általános modelljét a következő oldalon lévő ábra mutatja be VICKERY nyomán. (10)

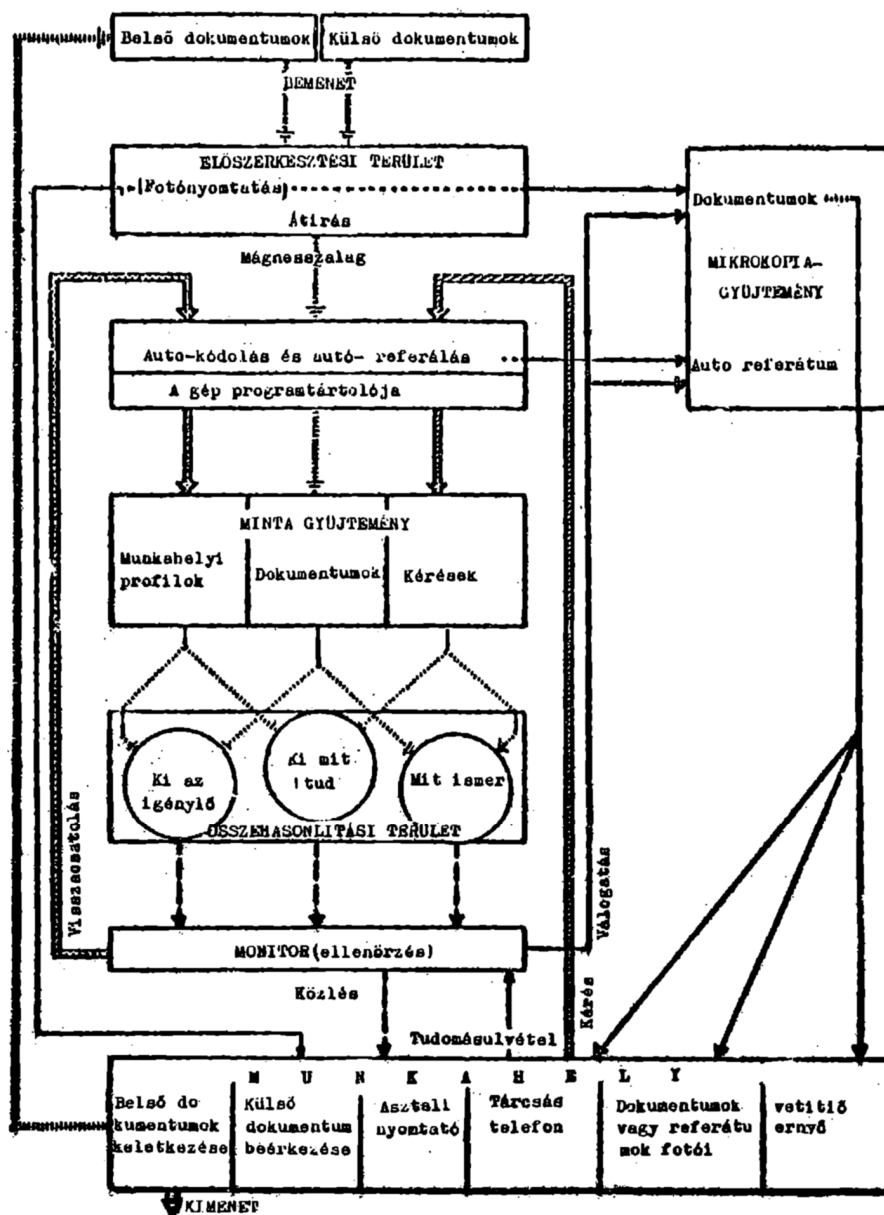
2.1 Automatikus indexelés

Az automatikus szakirodalmi mutatók a dokumentumok osztályozását – két kifejezetten magasra minősített szellemi munkát – végzik el emberi beavatkozás nélkül.

Az automatikus indexeknek két fő típusa van. A kulcsszavas permutációs indexek (keyword-in-context, keyword-out-of-context, subject-in-context stb. változatokkal). Ezek őse a fentebb (11) alatt idézett LUHN KWIC indexe. A másik a citation indexek, (12) amelyek azon az alapon rendelik egymáshoz a dokumentumokat, hogy hivatkozást tartalmaznak egymásra.

Mindkét fő típusnál a hatásfok élesítésében szabják meg a szakemberek a fejlődés jövőbeli útját. Az automatikus kulcsszó indexelésénél ez két úton mehet végbe. Az egyik módszer az, hogy kulcsszavak helyett tárgyszavakat alkalmaznak egy „pozitív szótár” segítségével. Ezt az eljárást alkalmazza pl. a Biological Abstracts ún. BASIC mutatójában. A másik út a pusztán kulcsszavak figyelembevételén kívül, a szópárok kielemezése a szövegből. Szintén LUHN igazolta statisztikai módszerekkel, (13) hogy ha két szó ugyanabban a mondatban fordul elő és köztük a távolság kicsi (két-három szónyi), akkor a két szó specializálja egymást, jelentésük pedig összefügg. A hivatkozási indexek élesítése az ún. bibliográfiai társítás módszerével (bibliographic coupling) érhető el, illetve kulcsszavas mutatókkal kombinált változatok megalkotásával. A bibliográfiai társítás lényege az, hogy dokumentumokat azon az alapon lehet azonos vagy rokon témájúnak tekinteni, hogy bennük több közös hivatkozás található. (14-15)

Megemlítendő, hogy Magyarországon kulcsszavas indexekre több kész program van, különböző megoldásokat dolgoztak ki az OMKDK-ban, a Műszaki Egyetem Folyamatszabályozási Tanszékén. Hivatkozás mutatók hazai készítése célszerűtlen, de nem is kísérleteznek ezzel.

1. ábra

2.2 Automatikus referálás

Az 1950-es évek végén már az USA-ban és a Szovjetunióban folytattak kísérleteket az automatizált kivonatkészítéssel. Erre vonatkozóan több eljárás alakult ki. Kezdetben szövegstatistikai módszerekkel a releváns szavak és szóhalmazok elemzése alapján alakította ki a computer a referátumot. E módszerrel a már említett LUHN kísérletezett.

A jelenleg folyó legnagyobb szabású kísérletsorozatnak, a SMART(16)-nak is egyik fő célkitűzése a kérdés más módszerrel történő százszázalékos megoldása. A SMART vektoranalízisen alapuló módszere a megoldást angol nyelvre várhatóan meghozza. (17)

A Szovjetunióban szintén folyamatban vannak kísérletek automatikus kivonatolásra, mint erről SZALAY Sándor (18) értesít, de publikációk nem ismeretesek.

SZALAY Sándor magyar nyelvű automatikus kivonatokat szimulált – computer hiányában – LUHN módszerével, mivel akkor SALTON professzor eredményei nem voltak ismeretesek, de fáradozása folytatás nélküli kuriozitás maradt. Sem a magyar nyelvű tudományos irodalom volumene, sem jelentősége nem indokolja egyébként a kutatásokat, de e vizsgálatok „melléktermékeként” adódó eredmények igen fontosak, az osztályozás ún. járulékos elemeinek, eszközeinek (pl. kapcsolatjelölők, szerepjelölők, súlyozás stb.) területéről megkívánják a szövegelemzéseket.

A gépi fordítás ügyével e helyen nem foglalkozunk, mert távolabbeső területeket érint – jóllehet a tájékoztatás lesz e kutatások legnagyobb haszonélvezője. Csupán egy megjegyzést a kérdésről: az 1960-as évek legelején megtorpanó kísérletek (60-80 %-os hatásfokú fordítások produkálásával) a szovjet, új szemantikai kutatások folytán biztató fordulatot vettek. (19)

3 Trendek

Az indexelés és referálás fentebb vázolt legfejlettebb technikáját nehéz egységesen tárgyalni, hiszen 1963-ban 1850 indexelési és referáló szolgáltatást tartottak nemzetközileg számon, és e szám azóta nőtt. (20) A Library Trends e témával foglalkozó száma kiemeli, hogy a kérdés „a valóságban számos különböző egymással kölcsönhatásban álló problémából áll, amelyre nem adható egyetlen, mindent megoldó válasz” – de éppen ennek felismerése teszi lehetővé azon keretek megalkotását, amelyre a jövőbeli szolgáltatások felépíthetők.(21)

Ez a folyóiratszám az általános trendeket így összegezi: (22)

- A referáló és indexelési szolgáltatások hálózati megoldásait javasolják (azaz kiemelt helyen szerepelteti a koordinációt!)
- Mind a hagyományos, mind a nem hagyományos szolgáltatások esetében a tevékenység pontos meghatározására és szabványosítására vonatkozó törekvések elősegítik, hogy a koordináció és összeegyeztetés lehetővé váljék.
- A hagyományos szolgáltatási formák szisztematikusan alakulnak át információ feldolgozássá (information-processing) és hajlékony szétszáguló programokká.
- A modern, számítógépeken alapuló referáló és indexelési technikák lehetővé teszik, hogy az információt többszörös kapcsolással dolgozzák fel a tudományági átfedéseknél, anélkül, hogy a gyorsaság és hatékonyság rovására menne.

A jövőbeni technikához szükséges kutatást David LISTON az alábbiakban összegezi: (23)

- Az emberi tényező kutatása: „az elkövetkező időkben az információ rendszerek továbbra is gépi rendszerek lesznek, amelyeknél az emberi közreműködés főként a megkívánt értelmi műveletek terén valósul meg.”
- Az ember helyettesítése: folytatódik azon funkciók gépesítése és automatizálása, amelyeket ma ember lát el.
- Nyelvi kutatások: e célból szükséges fejleszteni az olyan kérdéseket, mint a teaurusz-kutatás, szövegstatistikai kutatások stb. De ezeket a kutatásokat még hosszú ideig folytatni kell.
- Új nyelv kialakítása: a jelenlegi nyelvek olyan átformálása, melynek eredménye egy egzak, egyértelmű nyelv. Ez a jelenlegi problémák leegyszerűsítését eredményezné.
- Matematikai elmélet: a jelenleg sokféle gyakorlat ilyen irányú megalapozására nagy szükség van.

4 Visszakereső rendszerek

A fentebbi hivatkozásokból már kiderült, hogy a szétsugárzó szakirodalmi szolgáltatások és a visszakeresés egy rendszer két oldalát jelentik, s korántsem szembenálló vagy egymástól elkülönülő szolgáltatást, mint ahogyan a magyar dokumentációs irodalom – és ami sajnálatosabb, a gyakorlat – sejtetni engedi.

A visszakereső rendszereket A. KENT nyomán – a technikai megoldást tekintve – az alábbiak szerint csoportosítja a szakirodalom (24-25) (a hagyományos kartonokat nem számítva):

1. Kézi válogatású lyukkártyák (pl. perem- és réslyukkártyák).
2. Kézi kezelésű szempont kartonok
 - a) Számok összehasonlításával (pl. uniterm kártyák).
 - b) Minták együttes előfordulásának lehetőségével (pl. az ún. BATTEN-kártyák).
3. Gépi válogatású lyukkártyák
 - a) Köött mezővel (pl. a hagyományos szorterekkel és kollátorral kiépített rendszerek).
 - b) Közbülső megoldással (pl. az IBM „101”).
 - c) Szabadmezővel (pl. IBM Luhn kereső, alkalmazva IBM X 794-gyel.)
4. Gépi kezelésű szempont kartonok
 - a) Számok összehasonlításával,
 - b) Minták (sablonok) összehasonlításával (pl. a fénylyukkártyák).
5. Szalagolvasó eszközök
 - a) Mágnesszalag,
 - b) Lyukszalag.
6. Fotografikus eszközök
 - a) Köött mezővel (pl. a RAPID SELECTOR).
 - b) Közbülső megoldással (pl. FILMOREX).
 - c) Szabad mezővel (pl. MINICARD).

A visszakereső rendszerek trendjeinek vizsgálatát végezte el PATAKY Ernő (26) egy OMFB-koncepció számára. A ténylegesen működő tájékoztató rendszerek adatainak elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy a legintenzívebben a számítógépes rendszerek szaporodnak, elterjedésük kb. 1954-ben kezdődik. A fotografikus (mikrofilmes visszakereső) rendszerek – előnyös tulajdonságaik miatt – szintén emelkedő trendgörbét mutatnak. A kézi lyukkártyás rendszerek közül először a peremlyukkártyák elterjedése volt jellemző, majd ez megakadt és fénylyukkártyák térhódítása következett. Olcsóságuk miatt (a világhelyzetről, a fejlett országokról van szó!) elterjedtek a gépi lyukkártyás megoldások, ezek közül is a szortergépre alapozott visszakeresés mutat nagyobb elterjedést. A kézi kezelésű különböző kartonok viszont visszavonulóban vannak. A hagyományos visszakereső rendszerek természetesen nagy számmal szerepelnek, de új alapítású alig van közöttük.

5 Reprográfia

A reprográfia területén a világirodalom összefoglalására azért nem vállalkozhatunk, mert egy kifejezetten műszaki szakterület trendjeit csak műszaki szakember képes megállapítani, a fejlődést pedig nem a könyvtári igények szabják meg elsősorban.

Néhány évvel ezelőtt az áttekintést igen megnehezítette az eljárások és berendezések sokfélesége. Nem lehetett tudni, hogy a termofotográfia, elektrofotográfia, diázó eljárások, vagy a nedves és félszáraz eljárások (verifax, diffúziós stb.) közül melyik kerül ki győztesen, szorítja vissza a többit.

Az utóbbi egy-két évben a helyzet letisztult. A legutolsó kölni nemzetközi reprográfiai kiállításon a másoló eljárások közül az elektrofotográfia egyeduralma nyilvánult meg, ezen belül a xerográfia és a cinkoxidos másolási technika. A hazai, már megindult fejlődés helyes utakon indult el tehát.

6 Néhány ország könyvtárgépesítési helyzete és tervei

6.1 Szovjetunió

A Szovjetunióban – a VINITI úttörő tevékenysége folytán – évtizedes hagyományai és komoly eredményei vannak a könyvtárgépesítésnek, pontosabban a szakirodalmi tájékoztatás és a vele kapcsolatos területek gépesítésének. Ez az élenjáró technika azonban a legutóbbi időkig nem tudott a könyvtárakba behatolni, megmaradt a dokumentáció területén.

Döntő változást hozott azonban a Szovjetunió Minisztertanácsának 1966. nov. 26-i határozata (No.916.) „A tudományos-műszaki tájékoztatás állami rendszeréről”. E határozat és a hozzátartozó „Alapvető intézkedések” kapcsán az alábbiakra kell figyelni. (27)

– A jogszabály magas szintje, amely azt tükrözi, hogy a szakirodalmi tájékoztatás ügye kormány szinten jelentkezik a Szovjetunióban.

– Az állami egységes tájékoztatási rendszer magába szívja az általános tudományos és szakkönyvtárakat is, az Alapvető intézkedések éppen e könyvtárak fejlesztését tűzi ki célul olyan szintig, hogy a megnövekedett feladatoknak a könyvtárak eleget tudjanak tenni. A tervzet tehát a dokumentáció és a könyvtárügy egységes rendszerét kívánja megvalósítani.

– Központi gondolata az együttműködés mindenirányú megteremtése a könyvtárak között.

– Az Alapvető intézkedések-et a Lenin Könyvtár kollektívája dolgozta ki, ahol – szóbeli értesülés szerint – kb. 40 tagú gépesítési részleget hoztak létre a kérdés tanulmányozására.

Az Alapvető intézkedések főbb gondolatai ennek megfelelően az alábbiak.

– A munka összehangolását irányozza elő össz-szövetségi, köztársasági és helyi tájékoztatási szervek és szaktudományonkénti szinten. Ehhez a könyvtárak kialakult elvein és szervezetén túl „feltételezi ezek esetenkénti komoly átalakítását, megváltoztatását.”

– Az összehangolás kiterjed az állománygyarapításra és a szolgáltatásokra, feltételezi az állomány és szolgáltatások kölcsönös használatát, továbbá célul tűzi ki a gépesítés (értsd: programozás, kódolás, információ források betáplálása) egységességét.

– A regionális és központi katalógusok egységes rendszerének kidolgozását az együttműködés érdekében, ideértve a nyomtatott katalógusok kiadását is.

– Célul tűzi ki a gépi összeköttetés rendszerének kiépítését.

– Célul tűzi ki a könyvtárközi kapcsolatokban a másoló és mikrofilmező eszközök fejlesztését.

– Tájékoztatási koordináló központ felállítását irányozzák elő.

- Kísérleteket irányoz elő az osztályozás gépesítése és automatizálása területén, elektronikus számítógépek segítségével.
- A visszakereső rendszerek komplex automatizálása érdekében kísérleteket ír elő az index-nyelvek, kódolási elvek és a gépesítés gazdaságossága területén. E célra a Lenin Könyvtárban elektronikus központot kell felállítani.
- Fel kell szerelni az általános tudományos könyvtárakat szövegszorosító, másoló és mikrofilmező berendezésekkel az információk gyors továbbítása érdekében.
- 1968-69-ben programot dolgoznak ki a képzettség emelése céljából, s elérendő, hogy 3 év alatt a gépesítés köréből az „alapkáderek” megszerezzék a minimumot. A felsőfokú képzésben bevezetik a „könyvtári, bibliográfiai folyamatok gépesítése és automatizálása” kurzust 180-220 (28) órában.
- Összehangolást ír elő az általános tudományos könyvtárak és a tudományos-műszaki tájékoztatás, illetve a szakkönyvtárak között.

6.2 Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban is, mint a Szovjetunióban, a tudományos tájékoztatás ügye fontos politikai kérdéssé vált. A probléma elnöki szinten kerül megoldásra, hiszen néhai J.F. Kennedy elnök személyesen adott megbízást koncepció kidolgozására. Az egyik jelentés, az ún. WEINBERG Report, nálunk is ismeretes.

Az amerikaiak gépesítési törekvései rendkívül sokrétűek. Egységes képet felrajzolni nehéz, mert a gazdasági lehetőségek tekintetében elkényeztetett szakembereknek módjukban van a legkülönbébb rendszerek kipróbálására is.

Áttekintést Günther PFLUG könyve (28) alapján adunk, bár PFLUG szűk spektrumban tekinti át a gépesítési törekvéseket, a hagyományos könyvtári munkák gépesítésére koncentrál.

Az amerikai könyvtárakban a gépesítés területei a munkaerőigényes munkafolyamatok: folyóiratkörözés, kölcsönzés, ezután a katalógizálás, A kölcsönzésben már a 30-as 40-es években bevezették a gépi lyukkártyákat. Az ok nyilván a drága munkaerő.

A nagykönyvtáraknak mindegyike átfogó gépesítési terven munkálkodik, ezek központjában az automatizált könyvtár optimális szervezetének kutatása áll.

Az USA-ban, a gépesítés gazdaságossága miatt, a könyvtári munka új eljárásain fáradoznak, amelyek jobban gépesíthetők. Így született meg a kulcsszavas (automatikus) osztályozás, a bibliográfiai hivatkozások sokrétű felhasználása.

Szervezetileg az integrált adatfeldolgozásra törekszenek. Ez könyvtáron belül és könyvtárak között is tapasztalható. Az integráció könyvtárak és tájékoztató intézetek között tudatos is. Az integráció, úgy látszik olyan világtrend, amelyet a gépesítés csak meggyorsít.

Az amerikai könyvtárak legtöbbjét felszerelték másolóberendezésekkel.

Végül megemlítendő, hogy a legtöbb gépi visszakereső rendszer az USA-ban van. Új létesítésű rendszer ott nem is lehet más, mint gépesített. Az elméleti kísérletek egyetemeken intézeteiben vagy az alkalmazás helyén folynak, magában az intézeti, egyetemi, vállalati stb. könyvtárban vagy információs részlegnél.

6.3 Egyéb országok

6.31 Anglia

Angliában az ALA külön bizottságot küldött ki a tudományos könyvtári szolgáltatások vizsgálatára. Tagjai ismert szakemberek voltak. Jelentésük két fejezete a gépesítést tárgyalja.

Az ALA Bizottság figyelmét a számítógépekre összpontosította. A főbb tennivalókat az alábbiakban jelölték meg.

- Ezidőszerint az emberi ráfordítások területén mutatkoznak elmaradások; (ezen az osztályozást érti) ezért e területen kutatások kívánatosak.
- A gépesítés fontos a könyvtári rutinmunkák területén is. Ide a nyomtatott jegyzékek, indexek, ezek kumulációit stb. sorolja.
- A bibliográfiák ezidőszerint nem tudnak lépést tartani az irodalommal. Ezeket fejlett tipográfiájú computerekkel kell előállítani.
- A könyvtárak már most úgy szervezzék meg rutin tevékenységüket, hogyha computer beállítására kerül sor, az zökkenőmentesen mehessen végbe.
- Mivel az egyes könyvtárak belső szervezetében alig lesznek különbségek, az ASLIB már most hozzálát a computer programok összegyűjtéséhez és ezeket közhasználatra bocsátja.
- Ugyanúgy az ASLIB-nek szaktanácsadást kell nyújtani gépesítési ügyekben. Az ASLIB-nek megfelelő anyagi és személyi bázist kell ehhez teremtenie.
- Támogatni kell anyagilag a tezauruszok előállításával foglalkozó intézményeket.

6.32 Német Demokratikus Köztársaság

Az NDK-ban a Ministerium für Hochschulwesen Könyvtári Osztálya és a Methodisches Zentrum für wissenschaftliche Bibliotheken külön csoportot hívott létre a könyvtárgépesítés irányelveinek kidolgozására. Munkájuk fő jellegzetessége, hogy erősen jövőbemutató, kb. 15 éves fejlődési távlatra dolgozták ki elképzelésüket. Ennek alapján (30) az NDK a gépesítésnek az alábbi fő problémák megoldásában tulajdonít jelentőséget.

- Az állománygyarapításban egyfelől megoldandó probléma a tároló könyvtárak kérdése, amelynek feladata az élő, a használat szempontjából fontos irodalom tehermentesítése. Másrészt számolni kell azzal, hogy a jövőben az irodalom fizikai megjelenése módosul, s mind inkább előtérbe kerülnek az audio-vizuális dokumentumok és a számítógépi leolvasásra közvetlen alkalmas információhordozók. Ezen dokumentumok hasznosításához a könyvtárakat a megfelelő berendezésekkel kell ellátni.
- Nagyjelentőségű a reprográfiai bázis kiépítése. A könyvtárak mind mikrofilmes, mind a másoló berendezések előretörésére számíthatnak, A két reprográfiai területnek összhangban kell fejlődnie. (31)
- A gépi adatfeldolgozás területén a számítógépes rendszerek könyvtári alkalmazásával kell számolni. A kísérleteket ez irányban kell folytatni. Viszont a komputeres megoldások szempontjából leglényegesebb kérdésnek az együttműködést tartják. Az együttműködést igyekeznek keleteurópai méretekben tervezni.

Jegyzetek

1. LISTON, David: Information Systems, – Machine Design 38. köt. 1966. július, 17. p.
2. CSÚRY István: Lectori jelentés HOVÁNYI Gábor: Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások. Bp. KMK. 1968. c. kéziratából.
3. International Conference on Scientific Information, Washington, 1958. Proceedings, Vol. 1-2, Washington, National Acad. of Sciences-National Research Council, 1959.
4. LUHN, H.P.: Keyword-in-Context Index for technical literature. = Am.Doc. 11, 1960. No 4. October, 288-295. p.
5. FISCHER, M.: The KWIC index concept: a retrospective view. = Am.Doc. 17, 1966, No.1. April, 57-70. p.
6. GREEN, J.C.: The Rapid Selector. An automatic library. = Revue de la Documentation 17, 1950. Fasc. 3. 66-69. p.
7. KOBLITZ, J.: Dokumentation und Information. Eine terminologische Untersuchung. = Dokumentation, 6, 1959. H.1. Febr. 3-10.
8. TOWNLEY, H.M.: Problems of information retrieval. = ASLIB Proceedings, 17, 1965. No.7. July, 210-216. p.
9. SCHWARZE, G.: Az automatizálás alapfogalmai. Bp. Műszaki Kiadó, 1963. 28-29. p.
10. VICKERY, B.C.: On retrieval system theory. London, Butterworths 1961, 108. p.
11. LUHN, H.P.: I.m.
12. GARFIELD, E.: „Science Citation Index” – a new dimension in indexing. = Science, 144, 1946. No, 3619. May, 649-54. p.
13. LUHN, H.P.: Auto-encoding of documents for information retrieval systems. IBM Monograph. IBM Journal of Research and Development, 1958. Apr.
14. KESSLER, M.M.: Bibliographical coupling between scientific papers, = Am.Doc. 14, 1963.
15. PRICE, N. – SCHIMINOVICH, S.: A clustering experiment: first step towards a computer-generated classification scheme. = Inf. Storage and Retrieval, 4. 1968. No.4. August, 271-280. p.
16. SMART = Salton’s Magical Automatic Retriever of Text.
17. Information storage and retrieval to National Science Foundation. Scientific report No. ISR-11. Department of Computer Science, Cornell University, Ithaca, New York, 1966.
18. SZALAY S.: Gépi kivonatkészítés. Bp. OMKDK 1963.
19. Szóbeli konzultáció az MTA Számítástechnikai Intézetének e témában kutató csoportjánál. VARGA Dénes közlése alapján.
20. ADAMS, Scott – BAKER, D.B.: Mission and discipline orientation in abstracting and indexing services. – Library Trends 16, 1968. No.3-January 307-322. p.
21. Uo.
22. Uo. 320. p.
23. LISTON, D.: i.h.

24. PERRY, J.W. –KENT, A.: Tools for machine literature searching. 7-9 p. New York Interscience Publ. 1958.
25. TAUBE, M. – WOOSTER, H.: Information storage and retrieval. Theory, systems and devices. 73. p. New York, Columbia Univ. Press 1958.
26. PATAKY E.: Ténylegesen üzemelő mechanizált tájékoztató rendszerek vizsgálata. = Az elektronikus adatfeldolgozó berendezések alkalmazása a műszaki-tudományos tájékoztatásban. Bp. OMFB-DÁB, 1964. 78-107. p.
27. „Alapvető intézkedések a szovjet általános könyvtárak fejlesztéséről a tudományos és műszaki tájékoztatás országos rendszerében.” = Könyvtári Figyelő. 1968. 2-3. sz. 105-121. p.
28. Mechanisierung und Automatisierung in amerikanischen Bibliotheken. Eindrücke einer Studienreise deutscher Bibliothekare im Frühjahr 1965. Hrsg. Günther PFLUG, Frankfurt a.M. Klosterman, 1967. 323. p.
29. Scientific library Services. Report of Associations Committee on scientific library Services. LA, 1968. Chapter 6 és 7. 28-31. p.
30. SCHWARZ, G. – MEISTER, H.J.: Prinzipien für die Modernisierung der materiell-technischen Basis der Bibliotheken. Referat auf der III. Internationalen Konferenz über Bau, Einrichtung und technische Ausstattung von Bibliotheken, Sofia, September, 1968.
31. GILLHER, Lothar, a Methodisches Zentrum munkatársának személyes közlése: e program keretében a Staatsbibliothek reprográfiai részlege beállította az első COPYFLOW, mikro-filmes bemenetű másoló automatát.

Hozzászólások Horváth Tibor
„A könyvtárak műszaki fejlesztése”
című tanulmányához

KOVÁTS Zoltán
(Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára)

A tanulmány megjelenését örömmel üdvözlöm. Tárnya évek óta foglalkoztatja a könyvtáros-közvéleményt. Az álláspontok abban egységesek, hogy ezen a fontos területen sürgősen tenni kell valamit. De éppen a tennivalók korszakalkotó voltának felismerése miatt a konkrét javaslatok terén nagy a véleménykülönbség. Ennek az az oka, hogy egyrészt a különböző feladatokat ellátó könyvtárak gépesítési igényei nagymértékűen eltérnek egymástól, másrészt ugyanazt a célt is többféle úton és eszközzel lehet elérni.

A tanulmány nagyban megkönnyítheti ennek a komplex problémának a rendezését, írja a klasszikus könyvtártudományi ismereteket a gépesítés szempontjából nélkülözhetetlen határtudományok ismeretével egészítette ki. Az elméleti megalapozottság azonban nem teszi egyoldalúvá a tanulmányt, Horváth Tibor bőségesen rendelkezik tapasztalatokkal is ahhoz, hogy a gyakorlati munka mindennél fontosabb szempontjait megfelelő súllyal ugyancsak figyelembe tudja venni.

Elvileg és a részletkérdések legtöbbjében egyetértek Horváth Tiborral. A Veszprémi Vegyipari Egyetem oktatóinak és kutatóinak szakirodalmi igényeit eredményesen, gazdaságosan, vagyis korszerűen kielégítő könyvtár és információs központ kiépítésére – a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Osztályának felhívására – 1968 áprilisában készített „Terv-tanulmány”-ban magam is hasonló megoldásokat javasoltam. Amíg azonban engem e „Terv-tanulmány” megírásakor egy különleges profilú könyvtár igényeinek prakticista szemléletű ki-elégítése vezetett, Horváth Tibor a problémákat és javaslatokat jól megalapozott elvi síkon, világos logikával, egységes rendszerré kapcsolta össze.

A tanulmány kitűnő alapot szolgáltat arra, hogy a KMK mellett működő Gépesítési Munkabizottság a gyakorló könyvtárosok széles körének és a gépesítéssel kapcsolatos feladatok szakértőinek bevonásával minél előbb kialakítsa a gyakorlati szempontokat sokoldalúan figyelembe vevő és elvileg is helyes álláspontját, kidolgozza a megvalósítására szükséges tervét és javaslatát. Mindezek után a szakkönyvtárak dolgozóira vár a tervek és javaslatok megvalósítása, a korszerű, hatékony szakirodalmi szolgáltatások bevezetése az ország valamennyi tudományos és műszaki könyvtárban.

A tanulmány szerzője számos mellékvágányra vezető vitát megelőz azzal, hogy először is körülhatárolja a könyvtárgépesítés fogalmi körét. Az adaptáció c. fejezetben tulajdonképpen a gépesítési probléma vizsgálatára alkalmazott módszerét indokolja meggyőzően.

Nagyon világos – és vitathatatlanul helyes – a tanulmányon végigvonuló gondolatmenet: a feltárás szellemi előfeltételei és technikája után a rendelkezésre bocsátás gépesített módszerei következnek. A szerző gyakorlati szervezői tapasztalataira utal a 6. fejezet, amelyben a fejlesztés szintjei és a könyvtárak nagyságrendje és típusa szerint csoportosítja a gépesítés feladatait és módszereit.

Még apróbb részleteit tekintve a tanulmánynak, nagyon egyetértek Horváth Tiborral egy sor olyan megállapításában, amely a gondolatmenet logikai láncából kiragadva közhelyként hat, de a maga helyén fontos következtetések szilárd alapja. Pl. amit a 2. pontban a könyvtár szol-

gátlató intézmény jellegéről, a 2.11-ben a visszakeresés lehetőségének alapvető fontosságáról, a 2.13-ban az osztályozási rendszernek a feladathoz igazodó megválasztásáról stb. ír. Az osztályozási rendszerek részletes ismertetésére fordított szöveg azonban számomra túlméretezettnek tűnik. Nem azért, mintha többet tudnék róla, mint a szerző, de mivel a számomra legfontosabb, a kémiai szakirodalom vonatkozásában a kérdés eldőlt. Lehet, hogy más szakterületeken dolgozók számára a tanulmánynak ez a része sem tartalmaz a szükséges elméleti alapvetésen túlmenő fölösleges részleteket.

A tanulmány 3. pontja bevezető szakaszában található egyik megállapítással szeretnék vitába szállni. A szakirodalmi szolgáltatások és tájékoztató kiadványok szerintem nem tekinthetők „feltáró eszközök”-nek, hanem a feltáró munka eredményének, és ebben a minőségükben „a visszakereső munka eszközei”. Igaz, hogy a feltárás és visszakeresés ugyanannak a tevékenységnek a két oldalát képviseli. De amennyiben egyszer már elismertük a könyvtár szolgáltató jellegét, akkor a feltáró munkát is az olvasó oldaláról kell néznünk, és a tájékoztató műveket, a referáló lapokat, szakirodalmi adattárakat stb., tehát a feltáró munkák eredményét a visszakeresés eszközeként kell felfognunk.

Ugyanebben a 3. pontban, amely a külföldi szolgáltatások hazai hasznosítását ismerteti, Horváth Tibor szervezési alapelvnek is beillő megállapítást tesz a könyvtári szolgáltatások országos rendszerét illetően: „... az érdekelt intézmények egységes, egymást kiegészítő rendszer tagjaiként működnek, amely rendszernek nem jogi előírásai lennének, hanem az érdekek felismerése tartaná össze.” Ez az, amit az új mechanizmusra vonatkozó határozatok az adminisztratív intézkedések helyébe lépő természetes szabályzó erőknak neveznek.

Keveslem a katalóguskészítés gépesítésére s a gépi információkeresés indoklására és technikájának ismertetésére szánt terjedelmet. Különösen elnagyoltnak tartom a 7.3 pontot, a műszaki fejlesztés ütemezését. (Természetesen nehéz erről többet mondani addig, amíg a tanulmány anyagát a Gépesítési Munkabizottság meg nem tárgyalta, állást nem foglalt, javaslatát az illetékes főhatóság el nem fogadta és végrehajtására a megfelelő feltételeket nem biztosította.) Amennyire időszerűtlen lehet a jelenlegi körülmények között, a probléma pillanatnyi fejlettségi fokán a pontos ütemezés igénye, annyira fontosnak tartom, hogy az a maga idején kellő részletességgel és megalapozottsággal elkészüljön és nyilvánosságot kapjon.

HÉBERGER Károly
(Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára)

A könyvtárak vezetői és munkatársai évek óta kérték és igényelték a könyvtárak műszaki fejlesztésére vonatkozó koncepciók kidolgozását, annak érdekében, hogy egységes elvek szerint lehessen gondoskodni a műszaki fejlesztésről. Horváth Tibor tanulmánya eleget tesz a jogos várakozásnak és összefoglalja a legfontosabb megoldási lehetőségeket.

A szerző előljáróban körülhatárolja, mely problémákat tart a könyvtárak műszaki fejlesztésében könyvtárpolitikai szintűnek. Annak ellenére, hogy a könyvtári munka során sokkal szélesebb területen és spektrumban jelentkezik a gépesítési problémák, a gépesítésnek a tanulmányban alkalmazott körülhatárolásával egyetérthetünk. Véleményünk szerint ugyanis az egyéb fontos műszaki fejlesztési, ill. gépesítési problémák meglehetősen egyedi, annyira eltérőek a viszonyok és paraméterek az egyes könyvtárakban (épületek, a könyvtári szervezet, a forgalom, a kölcsönzési nyilvántartásra ill. a statisztikára vonatkozó igények stb.). Amikor tehát a gépesítés szűkítését elfogadjuk, a műszaki fejlesztésre, saját viszonyaink figyelembevételével, fokozott gondot kell fordítanunk.

Nagyon előnyösnek tartjuk, a műszaki fejlesztés konkrét problémáinak tárgyalása előtt a vonatkozó könyvtári-dokumentációs ismeretek árnyalt összefoglalását.

Ami a „Külföldi szolgáltatások hazai hasznosítása” c. részt illeti: teljesen világos, hogy nem versenyezhetünk világméretű tájékoztató tevékenységet folytató intézmények vállalkozásaival, s nagymértékben támaszkodnunk kell a külföldi szolgáltatásokra. Ugyanakkor akár referáló lapból, akár mágnesszalagról értesülünk az egyes témák forrásairól, következő lépés az eredeti dokumentumnak vagy másolatának megtekintése. Ehhez valóban szükségesek a pontos lelőhely-nyilvántartások. Azonban nem csak ezek. Még fontosabb, hogy a forrás-anyagok is meglegyenek az országban. Remélhetőleg a gyűjtőköri rendezés eredményeként szakterületenként kialakuló kooperációs együttműködés biztosítékokat nyújt majd a releváns információk beszerzésére. Mélyebb elemzés helyett csak néhány hozzávetőleges adatot közölnénk. Az IATUL hivatalos lapjából értesültünk, hogy az egyik, újonnan létesített afrikai egyetemi könyvtárba több mint kétszer annyi kurrens periodika jár, mint a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárába, A nagyságrendi eltérés nagyon feltűnő. Tapasztalataink szerint a kongresszusi kiadványoknak, tudományos intézetek, egyetemek évkönyveinek beszerzési szintje országosan nem kielégítő, s a könyvtári feltárás is jelentősen javítható lenne. Hasonló, ha nem rosszabb a helyzet az un. gyorsan avuló forrásanyagok (preprintek, prospektusok stb.) terén is. Amikor tehát a tájékoztatás korszerű szervezetével és megoldásaival kívánunk foglalkozni, elsősorban hangsúlyozni kell a szakirodalmi bázist, a színvonalas, jól kooperáló gyűjtő tevékenységet, hogy egyáltalán gyűjteményekről beszélhessünk, s természetesen a feltárást is.

A szakirodalmi bázist alkotó dokumentumok számának növelése folyamatos feladat a tudományos könyvtárakban. Az MSZMP KB határozata a tudománypolitikai irányelvekről egyenesen előírja, hogy „a külföldi szellemi termékek nagyobb arányú beszerzésére kell törekedni”, A KB határozatának a külföldi kutatási eredmények adaptálásáról szóló iránymutatásai a kutatómunka addigi módszereinek változtatását is igénylik, A változások e téren is dinamikusak. Ezért helyes a reprográfiai berendezések beszerzésének gyorsítása. Könyvtárunk az 1969-es évben előreláthatólag az 1968. évi tényszámok ötszörösét fogja teljesíteni xeroxmásolatokban. Az új lehetőségek ily módon befolyásolják és át is alakítják a kutatás korábbi módszereit.

Horváth Tibor a jelenlegi katalógusok alapján a dokumentumok tartalmi feltárását nem tartja elegendőnek. E megjegyzése mindenekelőtt a könyvek katalógusaira vonatkozik. Sok példát találhatunk, amikor a könyvek egyes fejezetei olyan értékesek, hogy külön, analitikus feltárásuk indokolt lenne. Ez akkor elsőrendű fontosságú, ha a könyv címéből egyáltalán nem következik az a bizonyos, elrejtett információ. Kérdés azonban, célszerű-e ezt az igen munkaigényes tevékenységet minden könyvtárban külön-külön elvégezni. Ha ugyanis a mű több könyvtárban is megtalálható, a könyvtári feltárás mélységének növelésekor okvetlen párhuzamosság áll elő. A párhuzamosság viszont növeli a költségeket és gyakran teljesen irracionális.

A kiadvány 4. fejezete jól összefoglalja a technikai megoldások lehetőségeit. A számítógépes rendszerről a szerző két tézise szükségszerű. Az önálló tájékoztatási géppark, amely több intézmény közös tájékoztatási feladatait látja el, megoldható, s mint egyetlen észszerű adottság, megoldandó is. A második tézis, hogy t.i. a tájékoztatás szervezetének tagjai azonos szinten álljanak, már nehezebb probléma. Ezt ráolvasással, de még rendelkezésekkel sem lehet megoldani, ez nyilván költségfedezet és képzett szakszemélyzet kérdése is. Tudjuk, a tájékoztatási szakemberek képzése nálunk még csak a kezdet kezdetén tart, holott a szemléleti és szakmai átnevelés is legalább egy évtizedet igényel. Ezt a tézist tehát mint igényt állíthatjuk fel, azzal a szándékkal, hogy intézkedéseinkkel ehhez minden eszközzel hozzájáruljunk.

Az 5. fejezet a reprográfia kérdéseit tárgyalja. A másoló eljárások közül valóban a xerox nyert nálunk szinte kizárólagosan polgárjogot. A mikrofilm kérdésében bővebb fejtegetést vártunk

volna. A mikrofilm közbenső állomás. Azonban a különböző mikrokártyák is ilyennek tekinthetők, azzal az előnnyel, hogy egyszerűbben tárolhatók, visszakeresésük is könnyebben gépesíthető. Elterjedésüket hazánkban még nyomokban sem mutathatjuk ki. Az is állásfoglalás, ha a mikrokártyákat kiiktatjuk a fejlesztési variánsokból. Akkor viszont a mikrofilmről készíthető olvasható másolatok gyártását kell megoldanunk. A cédulasokszorosítást a szerző kissé nagyvonalúan intézte el. Felfogás dolga. Ha az ember le tudott szállni a holdon, feltételezhető, hogy korszerű cédulasokszorosító gépet is tud alkotni. Sajnos ilyenek még nincsenek túl nagy választékban. Ennek vagy az az oka, hogy a figyelem nem irányult ennek megoldására, vagy nehezebb a technikai megoldás, mint hinnénk.

Teljesen egyetértünk a fejlesztés szintjeinek rögzítésével (6. fejezet), különösképpen azzal, hogy a szolgáltatásoknak a színvonalas központi szolgáltatásoknál kell kezdődniük. Ezért a szóba jöhető gépesítést is ott kell kezdeni. A központi szolgáltatásokhoz elengedhetetlen adatközlési kötelezettséget, ahol még nincs (pl. könyveknél), először jogszabályilag kellene rendezni, azután szigorúan kellene betartani és megkövetelni.

„A szakértelem biztosítása” c. alfejezet szintén fontos javaslatokat tartalmaz. Mégis kiegészítendőnek tartjuk a felhasználók oktatásának tervszerű megvalósításával. A könyvtárak és tájékoztatási intézmények műszaki fejlesztése végül is nem öncélú, hanem nagyon is a kutatók érdekeit szolgálja. Ahhoz azonban, hogy közös nyelven beszéljünk, a gépesítéssel párhuzamosan a felhasználók szakirodalmi oktatását is végeznünk kell.

Komolyabban kell a feltételek megteremtésére törekednünk a kiadványok előállítása érdekében, Horváth Tibor tanulmányában erre az offset technikát ajánlja, melyet természetesen elfogadhatunk. A problémát itt is a szemlélet okozza. A könyvtárak vezetői között elég komoly az ellenállás a kiadványok megjelentetésével szemben. Kiadványok, jegyzékek, szemlék, szolgáltatások nélkül viszont csak egy helyben topoghatunk, nem haladhatunk előre. Az offset technika helybeli alkalmazása azért is racionális, mert nyomdáink kapacitása a megnövekedett feladatokra már nem elegendő, s a legtöbb esetben a könyvtári-dokumentációs kiadványok nem is igényelnek nyomdai előállítást.

A műszaki fejlesztés ütemezését a szerző sorrend felállításával oldja meg. A három részre tagolással egyetértünk. Ez azonban azt jelenti, hogy a negyedik ötéves terv előkészítésekor a könyvtárak műszaki fejlesztésének, beruházási és pénzügyi szükségleteit figyelembe kell venni. A tudományos könyvtárügy fejlesztésének újabb 5 évi elhalasztása ugyanis tudományos kutatásunk és a termelés elmaradásának lehetőségét hordja magában, holott célkitűzéseink éppen a világszínvonalhoz való közelítést írják elő számunkra.

A tanulmány sok helyen íródott feltételes módban. Mégis nagy érdeme, hogy a legfontosabb gépesítési problémákat és a lehetőségeket összefoglalta, s ezzel lehetőséget adott a könyvtári közvéleménynek a vitára, a könyvtárügy vezetőinek pedig a cselekvésre.

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára az eddigiekben rendszeresen vizsgálta a műszaki fejlesztés lehetőségeit, s ahol arra mód nyílt, konkrét megoldásokat is alkalmazott. Így pl. könyvtárunk üzemelteti hazánk legkorszerűbb tömör raktárát, rendelkezünk automata xerox berendezéssel, egyes dokumentációs kiadványaink indexeit számítógéppel készítjük, jegyzetállományunkat már egy évtizede lyukkártyák alkalmazásával előállított kötetkatalógussal tárjuk fel, készülnek raktári gépesítésünk műszaki tervei s.í.t. Mindezek mellett a könyvtárosok továbbképzését tekintjük a fő feladatnak. A hálózatunkba tartozó tanszéki könyvtárak némelyike rendelkezik kézi lyukkártyás nyilvántartással, mert az igény már olyan fokra jutott, hogy a korszerűbb módszer alkalmazása szükségszerűvé vált. Az ehhez szükséges ismereteket, tapasztalatokat külön kiadványban és módszertani lapunkban is közreadtuk. Könyvtárunk maximális együttműködési szándékkal várja a könyvtárak műszaki fejlesztésének folyamatos megoldását.

BABICZKY Béla
(*ELTE Könyvtártudományi Tanszék*)

„A könyvtárak műszaki fejlesztése” c. tanulmány jó vitaanyag: az olvasóban állandóan nyugtalanító kérdéseket és ellenkezést kelt, hogy azután azok tovább rezegve benne, lassan elcsituljanak.

Aki a címtől nem zavartatja magát, az olvasás megkezdése előtt elgondolkozhat azon, hogy most a szerzőnek egy új könyvtártudományi tanulmányát tartja-e kezében, vagy a KMK Könyvtárgépesítési Munkabizottságának kiadásában megjelent hivatali előterjesztést. Hogy inkább erről az utóbbiról van szó, az később kiderül. Ha most lemondunk arról, hogy itt egy téma tudományos feldolgozásával állunk szemben, akkor sem csillapulnak aggályaink, hiszen célja nyilvánvalóan az, hogy az illetékesek döntéséhez megfelelő anyagot, érveket szolgáltatson. Ennek érdekében kell felmérnie a helyzetet, elemeznie azt és mérlegelni a megoldások lehetőségeit, előnyeit és hátrányait, s ennek érdekében kell feltárnia a vonatkozó szakirodalomban kialakult (esetleg ellentétes) nézeteket is. És ezen a ponton kelt nyugtalanító mellékérzéseket az előterjesztés szerkezete, megfogalmazása. Nem a fő irányelvek meghúzásában való állásfoglalásával kell elsősorban vitába szállni, mert azokkal általában egyet lehet érteni, hanem a mellékmondatokban, odavetett megjegyzésekben olykor elhangzó olyan megállapításokkal, melyek sokszor csak távolról kapcsolódnak a témához, de más vonatkozásokban osztogatnak veszélyes mellékvágásokat. Ilyenkor aztán máshol hiába hangzanak el megengedő, enyhítő mondatok, az egyszer elejtett megjegyzés mérgező hatása tovább él (sokszor tovább, mint a témával kapcsolatos szorosabb megállapítások), főként azokban, akik a dokumentumot megalapozottnak fogadják el témája – és ebből következően – mellékmondatai tekintetében is.

Az első kérdés: ha a téma a hazai könyvtárak műszaki fejlesztése, helyes-e valóban leszűkíteni azt. De fogadjuk el, hogy helyes ez a leszűkítés, nem lett volna jobb a címet is így megfogalmazni és leszűkíteni az irodalomfeltárás gépesítésére és az irodalom reprográfiai szolgáltatására?

A második kérdés: ha a feltárásról van szó, valóban helyes-e a feltárás szellemi előfeltételként az osztályozási módszerekről szólni, mert ez legalábbis így, ebben a formában nem meggyőző, elemzése nem kellően célba találó és nem eléggé megalapozott. Erre a kérdésre később és nem ilyen terjedelemben kellett volna kitérni. A tanulmány 2. fejezete első mondatában helyesen mondja: „A könyvtárgépesítés problémáinak megítélésében az alapvető könyvtári funkciókból kell kiindulni.” Miért nem itt kezd hát? Ez sokkal meggyőzőbb lett volna, mint az, hogy az osztályozással kapcsolatosan tesz megállapításokat, még ha azok olyan jelentős publikációkra támaszkodnak is, mint a cranfieldi II. jelentés, vagy mint CSÜRY Istvánnak HOVÁNYI Gábor „Nem hagyományos osztályozási rendszerek és eljárások” c. füzetéről írt lektori jelentése. Elvben bármennyire igaznak is tartom, sőt szűkebb szakterületem szerint magamra nézve is hízelgőnek, hogy az osztályozási rendszerek a gépesített irodalomfeltárás előfeltételei, ezt a fejezetet megfogalmazásában ezen a helyen aggályosnak érzem. Az olvasót, aki esetleg döntésre használja fel állításait, félreérthető mondatokkal fertőzi meg, pl. „Az osztályozórendszer alkalmazása jóformán intézményenként, sőt információs, illetve bibliográfiai feladatonként módosuló s egyedi tervezéssel megoldható probléma, s nagyrészt az marad, később is” (2.11). Ezek után képzeljük el, hogy mi történik akkor, ha most mindenütt elkezdenek egyéni osztályozási rendszereket kidolgozni? Hiszen éppen ez az a pont, melyről később helyesen megállapítja, hogy „nem az anyagi eszközök hiányában, hanem a kellő szakértelem, hozzáértés hiányában jelölhető meg a korszerű feltárási eljárásokban mutatkozó elmaradottságunk” (2.128), továbbá: „A műszaki fejlesztés legdöntőbb kérdése a kellő szakértelem biztosítása. Sajnos, ebben mutatkoznak nagy hiányok. Nem engedhető meg,

hogy előbb legyenek berendezések és utána biztosítsuk a hozzáértést.” (7.2). (Itt persze vitathatnánk az elméleti és gyakorlati oktatás egységének szükségességét.) De nem hagyható figyelmen kívül, hogy a centralizáltan készítendő szolgáltatások kölcsönös felhasználásának az „egyéni” rendszerek milyen mértékű akadályává válnának. Egyébként a képzési és továbbképzési feladat kitűzésével ezen a területen messzemenően egyet lehet érteni, s azt a gépesített és kézi irodalomfeltárási eljárások előfeltételének lehet valóban tekinteni. Amikor ilyen követelményeket állítunk könyvtárosaink elé, ugyanakkor megdöbbenő (még ha előfordul is, hogy egyes esetekben ilyen tapasztalható) az a szisztematikus szakrendszerek alkalmazásával kapcsolatos megállapítása, hogy „Az osztályozáshoz különösebb szaktudás nem szükséges, könyvtáros végezheti.” Nos, értjük, hogy miről van szó, de azért az ilyen megfogalmazás a szakkönyvtárosok tekintélyét nem nagyon növeli a fenntartó intézmény vezetői és munkatársai előtt. Egyébként pedig nehéz elképzelni olyan könyvtárost, aki úgy osztályoz, hogy nem ért az adott szakterülethez legalább is valamilyen szinten. Ha ez valahol így van, érthető, hogy a feltárási eredményeivel a szakemberek nincsenek megelégedve, bármilyen osztályozási rendszert használnak is ott.

Ilyen kérdést vet fel a következő bekezdése is: „Amilyen veszélyes a tudományban az ‘egy-könyves’ ismeretekkel rendelkező szakember, éppen annyira káros az ‘egymódszerű’ osztályozó specialista. E tekintetben pedig semmi sem indokolja az elmaradást; a szakértelem megszerzése ugyanis nem kerül különösebb anyagi áldozatokba.” (2.128). S ezután következnek azok a kutatási és oktatási feladatok, melyeket magam is nagyon szükségesnek tartok, de kételkedem benne, hogy mindez ne kerülne „anyagi áldozatokba”, ha csak a könyvtárakban a továbbképzésben való részvételre fordított munkaidőt tekintjük is.

Káros vélemények kialakulásához vezethet a hagyományos és nem hagyományos osztályozási rendszerek közötti ellentét általánosítása is, esetleg épp olyanok szemében, ahol a kérdéssel nincsenek eléggé tisztában, de döntenieük kell. Ilyen közbevetett mondat pl. rögtön a téma megindításakor a következő: „Az egyik az (t.i. a feltárási kirívó elégtelensége), hogy a hagyományos eljárások deskriptorai (pl. az ETO-ba beépített fogalmak) elszakadtak a tudományok mai terminológiájától, a modern osztályozási rendszerek pedig a szaktudományok élő nyelvéből nyerik fogalmaikat...” Nos, van ebben sok igazság, de így leegyszerűsítve ez az ítélet téves következtetésekre vezethet, mert elfedi azokat a nehézségeket, melyek a szaktudományok élő nyelvéből (és a különböző nyelvekben megjelenő terminológiákból) adódnak és éppen az előbb már említett kutatásokat és oktatási feladatokat követelik meg.

Indokolás nélkül lehet tekinteni az ilyen megállapításokat: „Álláspontunk egyébként az, hogy az adott anyagra kiépített ad hoc rendszerek, mellérendeléses, esetleg mérsékelt fogalmi struktúrával operáló eljárások a leghatékonyabbak. A teljes szisztematizálás a múlté.” (2.128). Az ilyen megállapítás nyilvánvalóan eltakarja az előzőleg leírtakat, melyben a szerző megállapította, hogy „...nem akarunk hátat fordítani a hagyományos eljárásoknak, mert ismételtén rá kell mutatnunk, hogy nagy gyűjtemény teljes anyagára, illetve általános gyűjtőkörű kollekciókban megfelelő áttekintést biztosítanak.” (2.11)

Az ilyen előterjesztésnek arra kellene koncentrálnia, hogy a helyzetet és az igényeket reálisan elemezze, és hogy, ha a szakirodalom alapján képvisel valamit, az álláspontokat az ellentétes nézetek ismertetésével is, velük vitatkozva támassza alá, nem pedig, hogy néhány – bármily tekintélyes publikációt kiemelve – mondjon véleményt és főként egyéni meggyőződésének puszta hangoztatásával igyekezzék hatni kellő bizonyító érvek nélkül. Az ilyen különösen akkor veszélyes, ha – mint említettem – megállapításai nem is közvetlenül az adott tárgykört érintik, hanem csak oldalutések, amelyek azonban a későbbiekben óhatatlanul károsak lehetnek az egészre nézve is.

Nem ártott volna rámutatni a döntés szempontjából olyan lényeges és fontos jelenségekre sem, mint pl. arra, hogy a Library of Congress állománya reklassifikálását számítógépes megoldással az ETO-val tervezi, hogy az ETO-nak a gépesítésben való alkalmazásában az Egyesült Államokban komoly eredmények vannak, hogy e tekintetben hazai szakembereink eddigi kísérletei is biztatóak stb. stb. Nem ártott volna megemlíteni talán azt is, hogy az ETO teljes magyar nyelvű kiadása is jelentős a szakirodalmi feltárás javítása érdekében.

Lehetne még sorolni az előterjesztés veszélyes pontjait és hiányait, de okvetlenül rá kell mutatni eredményeire és tanulságaira is.

Az egyes eljárások jellemzése jó: esetleg a hozzá nem értők számára nem eléggé közérthető, a hozzáértő számára pedig nem eléggé részletes, de jó áttekintést nyújt, s jól értékeli az alkalmazható gépeket és eljárásokat felhasználhatóságuk, gazdaságosságuk stb. tekintetében, pl. hogy „a gépi lyukkártyás visszakeresésnek komoly korlátai vannak, s alig képzelhető el hazai intézmény, ahol alkalmazását érdemes lenne kezdeményezni” (4.21). Vagy: „A feldolgozást tehát nem lehet megtakarítani, sőt, figyelemmel a gépi feldolgozás pontossági követelményeire, az alapbizonylat a hagyományos feldolgozáshoz képest is szinte rigorózus precizitással készül. A megtakarítás a kártyák rendezésénél, válogatásánál és táblázásánál mutatkozik meg,” (4.22). És tovább sorolja korlátait, a könyvtárak műszaki fejlesztésével kapcsolatos téves illúziókat szétoszlátva.

Hasonlóképpen helyes figyelmeztetés: „Egy pillanatig sem szabad arra gondolni, hogy Magyarországnak önállóan kell kiépíteni világszínvonalú tájékoztatást minden területen és minden fázisban....”, de ahol igen, ott: „...olyan tájékoztatást kell kiépíteni, amely világméretben is versenyképes.” (4.4) Ilyen megállapítása, hogy „Szakkönyvtárügyünk szétforgácsoltsága legfőbb akadálya a korszerű tájékoztatás létrehozásának...” Ha ezt helyesnek tartjuk is, kérdéses, hogy valóban célszerű centralizálás lenne-e „a műszaki fejlesztést valamelyik országos könyvtári intézményünk gondjaira bízni. Erre a célra egy kísérleti műhely, laboratórium létesítendő” (6.12). Úgy gondolom, erre is inkább az érvényes, amit korábban állapít meg a szerző: „A feladat megoldásához nem kívánatos új technikai eljárásokat kidolgozni... A könyvtártechnika végeredményben adaptált technika... Arról szó sem lehet, hogy ennek az átvételnek kísérleteit hazailag vállaljuk.” (1.2). Mutatis mutandis: azok a könyvtárak, ahol valamilyen gépesítés már működik, lehetnek a legjobb központjai a könyvtárgépesítéssel kapcsolatos kutatásoknak és módszertani munkának is, nem pedig valamilyen kísérleti műhely vagy laboratórium, konkrét üzemszerű feladatok nélkül.

Végül is abban mindenképpen egyet lehet értenünk, hogy a korszerű gépesített feltárási módszerekhez szükséges elméleti ismeretek – beleértve az osztályozással és az ETO-val kapcsolatosan szükséges új eredmények ismeretét is – szélesebb körű elsajátítására az oktatás valamennyi formájában, beleértve a továbbképzést is, halaszthatatlanul szükség van. A könyvtárak műszaki fejlődése, a különféle könyvtárak és fenntartó intézményeik igényeinek megfelelőképpen differenciáltan, előbb-utóbb okvetlenül be fog következni.

Válasz a hozzászólásokra

„A könyvtárak műszaki fejlesztése” c. tanulmányhoz¹³

Amikor e sorok a Könyvtári Figyelő hasábjain napvilágot látnak, a könyvtárgépesítési irányelvek tervezetét az OKDT együttes ülése elfogadta és magáévá tette. Ez a tény nem meglepő azok számára, akik részt vettek az irányelvek előkészítésében. A vita mégsem felesleges. Bizonyíték rá az a három hozzászólás, amelyik e lap előző számában került közlésre.

A megjelent gépesítési koncepció a könyvtárosok és egyéb szakemberek nagyobbik részéből egyetértést, másokból aggodalmat váltott ki. Előre meg lehetett jósolni, kik fognak az egyik, kik a másik táborba tartozni. Itt elsősorban az aggodalmaskodóknak szeretnék válaszolni. Szeretném leszögezni egyébként, hogy a koncepcióhoz – különböző szintű és összetételű megbeszéléseken – közel 60 személy szólt hozzá: könyvtárosok, az érdekelt alaptudományok és technikai területek szakemberei. Az előző szám három hozzászólása eléggé jellemző, csak az arányok mások. Általában több volt az egyetértés.

Mielőtt válaszolnék Babiczky Bélának, aki hosszasan sorolja aggályait, néhány közlendőm lenne az anyag természetére vonatkozóan. Ez egyben néhány félreértését is tisztázza.

Az anyagban foglaltak nem az én egyéni véleményemet tükrözik, hanem annak a szakértői kollektívának az állásfoglalását, amely Könyvtárgépesítési Munkabizottság címen igen intenzíven kivette részét a munkából. Így mind az elismerést, mind a megrovást kénytelen vagyok megosztani szakértő kollegáimmal. Másrészt az anyagot előkészítendő részlettanulmányok készültek, kb. egy tucatnyi világirodalmi szemle, illetve tanulmány, amelyek egy részét – töredékét – más helyeken publikáltuk (Könyvtárgépesítési Füzetek), illetve a továbbiakban publikálni fogjuk. Kováts Zoltánnak van igaza egyébként, aki le merete írni az igazságot, hogy a gépesítési koncepcióban közhelyek vannak. Az új benne az, hogy e közhelyeket egységes rendszerbe foglalta és az ismert eljárásokat a hazai alkalmazás szempontjából mérlegelte. E szakmai közhelyeket csak Babiczky Béla minősítette eredeti és – *horribile dictu* aggodalomra okot adó eretnek nézeteknek. Ez az előkészítés épp a közhelyek miatt nem látszik meg az anyagba beépített bibliográfiai hivatkozásokon; csak ott található hivatkozás az anyagban, ahol közvetlen idézetet tartalmaz. Így kerül egymás mellé Csúry István és a cranfieldi jelentés.

Ezek után igazság szerint az érveket kellene sorra vennem, de Babiczky írásának szűk terjedelme – e válaszéhoz hasonlóan – nem tette lehetővé az érvek kifejtését. Voltaképpen nem is kellene vitatkoznom, mert Babiczky – saját szavai szerint – a koncepció fő kérdéseivel egyetért, csupán mellékmondataimmal vitázik. Egész írása azonban arról tanúskodik, hogy a fő kérdésekben sem értünk egyet, ezért kívánok rá válaszolni.

Téves Babiczky Bélának az az állítása, hogy a gépesítés minden könyvtárnak autonóm osztályozási rendszert ír elő. Koncepciónk nem könyvtárakban gondolkozik, hanem szakterületekben. A szakterület szolgáltatában több könyvtár áll, de ezek egyetlen szervezet tagjaiként működnek az elképzelésben. A szakterületnek pedig vagy van olyan szakirodalmi szolgáltatási rendszere, amely feleslegessé teszi autonóm osztályozási rendszer kidolgozását (rendszerint van), vagy nincs. Az utóbbi esetben aszerint kell vagy nem kell illet létrehozni, hogy a szakterület mennyire fontos a hazai népgazdaság és kutatás szempontjából. Tehát: minden Magyarországon található dokumentumot regisztrálni kell. Erre valók a központi katalógusok.

¹³ Lásd: Hozzászólások HORVÁTH Tibor „A könyvtárak műszaki fejlesztése” c. tanulmányához (KOVÁTS Zoltán, HÉBERGER Károly, BABICZKY Béla). Könyvtári Figyelő, 1969. 4. sz. 55-61. l.

Ennek az állománynak jelentős részét tematikai csoportosításban is nyilván kell tartani, erre alkalmas osztályozás pl. az ETO. Kisebb, de fontos részét pedig tartalmilag analizálni kell arra alkalmas osztályozási rendszer segítségével, amely nem az ETO és nem is szisztematikus osztályozás. De csak egyszer kell valahol ezt a feltáró munkát elvégezni, minden területre, a munkák megismétlése nélkül. S minden ilyen feltáró eszközt országosan kell hasznosítani, nemcsak az adott könyvtárban helyileg. Ezt mondja a gépesítési koncepció, s ezért nem gondolkozhat egyedi könyvtárakban, Továbbá: e feltáró eszközök nem a konkrét gyűjteményre, hanem a szakterület irodalmára vonatkoznak. Ezért az egyes visszakeresések, irodalomkutatások után szükséges a kapott dokumentumok lelőhelyének gyors megállapítása (erre kellenek a gyors és pontos központi katalógusok, lényegesen jobbak a jelenlegiekénél). A szakirodalom célbajuttatásához gyorsmásolókra és jól szervezett könyvtárközi kölcsönzésre van szükség.

Igaztalan az a vád, hogy a gépesítési koncepció az ETO-t ki akarja iktatni. Nem akarja. Csak helyére akarja tenni. Azt akarja, hogy az ETO ne legyen államvallás, amit mindig, mindenütt mindenre használhatónak vélnék. És sajnos; mindig, mindenütt, mindenre használnak. Ráadásul – hála rendszerelemzés nélküli osztályozásoktatásunknak – rosszul használnak. Helyére tenni az ETO-t azt jelenti: megmenteni. Mint ahogyan a Babiczky Béla által említett ETO-kísérletek célja is az ETO megmentése. De ez nem azonos egyeduralkodóvá tételével. Persze, megmentése érdekében az oktatást át kell alakítani. De megéri, mert a leggazdaságosabb befektetés a szakértelem – hogy megint egy közhelyet mondjak.

Az ETO-val kapcsolatos akadémikus vita helyett javasolom a bizonyítási eljárást. Ma már kidolgozták azt a mutatórendszert, azokat az elemzési szempontokat, amelyekkel többé-kevésbé egzaktan bizonyítani lehet, hogy melyik osztályozási rendszer hatékonyabb, s hogy milyen követelménynek melyik felel meg jobban. Ha valahol, akkor a Könyvtártudományi Tanszéken érdemes lenne ilyen vizsgálatokkal foglalkozni. Lássuk hát, kiállja-e a próbát az ETO. Meggyőződésem, hogy csak akkor állja ki, ha igen alacsonyra tesszük a mércét. A könyvtárgépesítést pedig éppen az tette időszerűvé, hogy felismertük: a mércét a könyvtárak igen alacsonyra tették.

Nem szeretnék egy rövid vitacikkben elméleti fejtegetésekbe bocsátkozni, mégis megjegyzném, hogy ideje lenne különbséget tenni generalizáló és individualizáló osztályozás között. Az előbbi feladata egy magasabb osztályba sorolás – ahogy ezt Babiczky Béla is tanítja –, eredménye a szakirodalom durva tartalmi csoportosítása. Az utóbbi feladata a dokumentum egyedi tartalmának kivetítése és bármely paramétere alapján a visszakeresés lehetővé tétele, Fontos szakterületeken ez a cél. Az ETO rendszerű katalógusokon elég jól segít az ún. csoportképzési rendszer, amely az amúgy is generalizáló osztályozást még inkább azzá teszi. Szaknyelven ezt úgy mondják, hogy a redundancia növelésével magas visszahívásra törekednek. De ezzel távolabb kerültünk az egyes dokumentumok tartalmi analizálásától. Itt ugyanis két különböző dologról van szó, arról, hogy csoportosítjuk-e az irodalmat vagy feltárjuk. Csak a valóban egymódszerű osztályozási szakemberek szemében olvad egybe a probléma. A két eljárás, az irodalom kétféle kezelése nem kizárja egymást, amint ezt Babiczky okfejtése sejtetni enged, hanem egymásra épül, feltételezi egymást, mint ahogyan a gépesítési koncepció világosan megfogalmazza. Ezt értettem egyébként a szisztematikus osztályozási rendszerek helyükre tevésén. Ha más a funkció, más a feladat, akkor más eljárást kell alkalmazni. Ahogy nincs univerzális gyógyszer, mely minden betegséget gyógyít, ugyanígy nem lehet minden funkcióra ugyanazt az eljárást előírni.

Különbséget kellene tenni a szétsugárzó szolgáltatások és a visszakereső rendszerek között is atekintetben, hogy hogyan viszonylanak az ETO-hoz, illetve más rendszerekhez. Itt valóban érvényesül az az előny, amit egy rendszer nemzetközisége jelent. A tájékoztatás korszerű szemléletében azonban a végcél mindig a visszakeresés biztosítása. A gépesítési koncepció középpontjában a visszakereső tevékenység áll.

Végül megjegyezném, hogy Babiczky Béla vitacikkében sajnálatosan csak ellenvéleményt találtam, de javaslatot nem arra nézve, hogy ő hogyan gondolja megoldani a könyvtárak felzárkózását a népgazdaság és a kutatás követelményeihez.

Horváth Tibor

Magának a tanulmánynak a vitáját ezzel lezártnak tekintjük. Természetesen szükségesnek és kíváncsúnak tartjuk a könyvtárgépesítéssel kapcsolatos kérdések további érdemi tisztázását lapunk hasábjain is. – A szerk.

Központi jellegű gépesítés a tájékoztatás szolgálatára

1.

A könyvtárak műszaki fejlesztését szükségessé tette általában a tudományok robbanásszerű fejlődése, az emberi ismeretekben végbemenő változások, a tudomány termelőerővé válása és ezzel kapcsolatban az a felismerés, hogy a két világrendszer versenyében a tudományos kutatás és a műszaki fejlesztés döntő területté vált. Szükségessé tette különösen az, hogy a könyvtárak – mint a tájékoztatási szolgáltatások bázisai – közvetlenül érzik a tudományos és technikai forradalom hatását, amennyiben az e helyeken folyó tevékenység tárgya a megnövekedett és bonyolultabbá vált ismeretek egyre differenciáltabbá vált dokumentumai. Végül szükségessé tették konkrétan a társadalom részéről megnyilatkozó fokozottabb és nívósabb szolgáltatásokra ösztönző eljárások. Ennek következtében a könyvtárak feladatai kibővültek, munkájuk középpontjába a tájékoztatási tevékenység került.

A nívós igények kielégítését segítik a központi szolgáltatások. A gépesítés igénye itt fokozottan merül fel, hiszen ezeket ma már olyan színvonalon és gyorsasággal kell előállítani, továbbá a szolgáltatások kapcsán olyan adatmennyiséggel kell dolgozni, hogy a hagyományos módszerekkel egyre kevésbé lehet a feladatot jól megoldani. Ezt igazolják a külföldi fejlődés fő irányai is. Az elektronikus számítógépek alkalmazása egyre terjed, ezért a fejlett és közepesen fejlett országok minimálisan kísérleteket folytatnak, hogy áttérjenek a korszerű technikára. A kísérletek általában a központi szolgáltatások oldaláról indulnak. Az első komoly produktumot az NSZK szolgáltatta a Deutsche Bibliographie előállításával. Csakhamar kiderült azonban, hogy nemzeti keretek között nem biztosíthatók azok az előnyök az egyedi feldolgozási módszerek miatt, amelyeket egy nemzetközi egységes eljárás nyújthat. Ez a szempont egyre nagyobb szerepet kap. Különösen figyelemre méltó, hogy a Nemzetközi Szabvány-szervezet (ISO) napirendjén szerepel annak a legérettebb és legalaposabb tervezetnek világ-szabvánnyá való nyilvánítása, amelyet Amerikában a katalógusok, bibliográfiák gépi készítésére dolgoztak ki (MARC-rendszer). E nemzetközi igényű rendszert fogadta el az angol nemzeti bibliográfia, ennek az alapján tervezik az olasz nemzeti bibliográfia reformját, és ebben az irányban tettünk lépéseket Magyarországon is a MNB gépi előállításának első kísérleteinél.

A KMK évek óta foglalkozik a gépesítés kérdéseivel, 1967 óta működik az általa szervezett Könyvtárgépesítési Munkabizottság. Ennek keretében dolgozták ki a nagyobb könyvtárak műszaki fejlesztésre vonatkozó irányelveket, amelyet számos előzetes fórum tárgyalása után az OKDT plenáris ülése is elfogadott 1969-ben. (A kérdés részletesebb megvilágítását lásd: Horváth Tibor: A könyvtárak műszaki fejlesztése. Bp-Veszprém, 1969.)

2.

A központi szolgáltatások oldaláról induló gépesítés mindenképpen kiemelt fontosságú. Jelen-tőségét fokozza, hogy megvalósulása számos régi, vajúdó könyvtári problémát is megoldhat. Mivel a gépesített központi szolgáltatások sokkal szélesebb körű funkciók betöltésére képesek, másfelől a differenciáltabb és szakosítottabb előállítási lehetőségük folytán célzottabbá válnak, a többi könyvtárak tehermentesülhetnek egész sor feladattól, amelyeket eddig sehogy, vagy csak igen nagy erőfeszítésekkel tudtak megoldani. Pl. gyarapodási jegyzékeik – ha egyáltalán szükség lesz rá – közvetlenül származtathatók a központi gyarapodási jegyzékből.

Ki kell emelni a korszerű technika eredményezte gyorsaságot, ami a kor fokozódó tempója következtében döntő fontosságú. (Kitűnő példa a német nemzeti bibliográfia gépesítése: egy féléves kumuláció időigénye a hagyományos módszerrel 14 hónap volt, számítógéppel 6 hét.) Nem kevésbé fontos, hogy lehetőség nyílik az anyag változó szempontú feltárására (tárgy, nyelv, idő, megjelenési hely, lelőhely stb.).

A gépesítés szükséglete jólismerten két irányban vetődik fel. Egyrészt kívánatos a „hagyományos” könyvtári szolgáltatások: bibliográfiák, katalógusok stb. átállítása a korszerű technikára, másrészt a dokumentáció egészen sajátos, új feladatokat vet fel, amely adatok (tehát a közleményeknél kisebb elemek) visszakeresését jelenti. Mi az alábbiakban az első feladatkörrel foglalkozunk, a számítógépes dokumentáció kifejlesztését pedig a szakintézmények feladatának tekintjük.

a) A magyar nemzeti bibliográfia

- Általában biztosítani lehet a gépi előállítást,
- az új technikával szélesíteni lehet a regisztrált dokumentumok körét, különösen a félig publikált anyag tekintetében,
- gondoskodni lehet az MFR kumulációjáról,
- el lehet látni számos visszakereső feladatot.

b) A folyóiratok központi katalógusa és a lelőhelyjegyzék

- Minden külföldi periodikum bejelentésére alapozottan olyan nyilvántartási módszer alkalmazandó, melynek alapján, leíró jegyek szerint biztosítottan visszakereshető bármely periodikum.
- Biztosíthatók a folyóiratok szakszerinti visszakeresésének feltételei.
- Racionalizálni lehet a szakonkénti, hálózati stb. folyóiratkatalógusok, jegyzékek ügyét. El kell érni, hogy központi alapregisztrálás melléktermékeként ezek előálljanak szükség esetén, és ezzel kapcsolatban a jelenlegi párhuzamos munkákat minimálisra csökkenthetjük.

c) Külföldi könyvek központi katalógusa és a gyarapodási jegyzék

- A gyarapodási jegyzékek hatékonyságát így emelni lehet a tájékoztató munka számára. Elképzelhető, hogy a jelenlegi két szekció helyett bontottabban kell előállítani, illetve lehetővé tenni, hogy részlettemák irodalma külön megrendelhető legyen, figyelőszolgálat formájában, vagy más úton.
- Kumulatív indexek segítségével a visszakeresés eszközévé lehet fejleszteni a jelenlegi kizárólagosan kurrens szolgáltatást.
- Racionalizálni lehet az egyes hálózatok gyarapodási jegyzékét a központi szolgáltatásokhoz kapcsolódva.

d) Tájékoztatás a tájékoztatásról

Új központi szolgáltatás szervezendő:

- folyamatosan gondozott kataszter a hazai tájékoztatási szolgáltatásokról;
- az előállított tájékoztatási termékek központi nyilvántartása (pl. bibliográfiák, irodalomkutatások, szakirodalmi szemlék, az adatkumuláció céljából létesült összeállítások stb.).

e) Egyéb központi nyilvántartások

Minthogy a központi szolgáltatások gondozása nem kizárólag az OSZK ügye, ki kell térnünk az OMKDK kezelésében levő központi fordítás-nyilvántartásra. Ezt úgy kell fejleszteni, hogy lehetővé váljék a fordítások szolgáltatása, A megoldás módja, hogy mikrofilmre veszik a fordításokat s erről készült másolatokat küldenek az igénylőnek.

Ezek és a hasonló feladatok máris indokolják a központi géppark szükségességét. Van azonban ennek egy másik indoka is. A jelentős beruházási költségek nem teszik lehetővé a több-helyütt való felállítást, de a gépek gyorsaságát, nagy kapacitását tekintve erre nincs is szükség. Így a gépesítés együttjár a kooperációval, más úton egyszerűen kivihetetlen. A külföldi tanulságok is ezt igazolják. A könyvtári kooperációnak hosszú múltja van, más-más országokban eltérő fokon valósult meg. De míg a múltban viszonylag szabadon lehetett dönteni mellette vagy ellene, a számítógépek új helyzetet teremtettek, ezek – főleg kis országokban – csak a kooperáció alapján állíthatók be. (Az új fejlődési szakasz még ott is kikényszeríti az együttműködést, ahol erre a múltban alig került sor, pl. Belgiumban.)

Ily módon a központi gépparkot úgy kell elképzelni, hogy az valamennyi könyvtárnak és dokumentációs intézménynek rendelkezésre állna.

A kísérleti szakaszban – átmenetileg – nyilván sor kerül valamely már működő számítógépes intézménynél végzett bér munkára. De végleges megoldásként saját gépparkra kell törekedni. A kísérletek során beigazolódott, hogy a gépi bérlet bizonytalan, szolgáltatásaink rendszeressége így nem biztosítható. Az önálló géppark mellett szól az is, hogy a könyvtári munka gépi feldolgozásához sajátosan képzett személyzet szükséges.

A központi szolgáltatások gépesítése a 4. ötéves terv feladata, az ötéves terv végére üzem-szerűen szükséges géppel nyújtani a felsorolt központi tájékoztatási jellegű szolgáltatásokat. A hitelek biztosítására a Művelődésügyi Minisztérium keretében megvan a remény.

A cél elérése érdekében a következő feladatokat kell elvégezni:

1. Kidolgozni a központi szolgáltatásokra vonatkozólag a gépesítés teljes rendszerét. Akkor is, ha e rendszer csak részben valósulhat meg a 4. ötéves terv alatt.
2. Egy olyan feldolgozási módszert, amely nemzetközileg kompatibilis, adaptálni kell a magyar viszonyokhoz.
3. Biztosítani kell a szellemi erőket a feladat végrehajtására, gondoskodni kell a megfelelő képzésről, mind az alap-, mind a továbbképzésben. A szükséges kutatásokat folytatni kell, kapcsolódva a nemzetközi kutatásokhoz.
4. A központi szolgáltatásokhoz kapcsolódó könyvtári tevékenységeket racionalizálni kell, meg kell találni az együttműködés optimális kereteit. Ezekhez el kell végezni a szükséges rendszerelemzéseket.
5. Ki kell választani a legmegfelelőbb gépeket. A periférikus egységek decentralizáltan biztosítandók a könyvtárakban, a központi egység a nemzeti könyvtárba telepítendő, miután a legfontosabb központi szolgáltatások itt nyertek elhelyezést.
6. A központi adatfeldolgozó géppark mellé korszerű reprográfiai bázis kiépítése szükséges.

3.

Összefoglalás: Minthogy a fokozódó igényeknek csak a korszerű technika szintjén lehet eleget tenni, a 4. ötéves terv során megindítandó a központi szolgáltatások gépesítése a számítógépes technika alapján. Elsősorban a magyar nemzeti bibliográfia, külföldi folyóiratok lelőhelyjegyzéke, a könyvtárak egyesített gyarapodási jegyzéke és az országos fordítás-nyilvántartás tekintetében kell az új technika alkalmazására törekedni. Biztosítani kell a szükséges berendezést, a kellően képzett személyzetet és a könyvtárak bekapcsolódásának feltételeit.

Horváth Tibor – Óvári Sándor

* * *

A hozzászólások a feladat sürgősségét hangoztatták. Kíváncsok, hogy a saját gépek megszerzése előtt már bér munkában induljanak meg a kísérletek, majd a konkrét vállalkozások.

Könyvtárgépesítés I.

Ami a gépesítéshez elvezet

Valahányszor szóba kerül a könyvtári munkák és szolgáltatások gépesítése, laikusok és hozzáértők egyaránt felteszik a kérdést: mi indokolja a gépesítést és miért oly sürgős bevezetése. Hazánknál előrehaladottabb országok esetében kész a sablonos válasz: a szakirodalmi áradat teszi szükségessé, a fokozottabb társadalmi igények a könyvtári szolgáltatásokra stb. A nem sablonos válaszokban kimutatnak valami hasznát is: munkaerő-megtakarítást, vagy olyan fontos szolgáltatásra hivatkoznak, amit csak géppel lehet nyújtani.

Nos, ami New Yorkban vagy Moszkvában sok, az Budapesten is az. A magyar könyvtáraknak ugyanazt a világirodalmat kell áttekinteniük, mint a világ bármelyik más könyvtárának. Akkor is, ha gyűjteményeink kisebbek. E tekintetben nincs különbség kis és nagy ország között.

De elmaradt ország van, illetve lehet. A magyarországi gépesítési törekvések fő oka is abban van, hogy partnerei akarunk maradni a tudományos, a szellemi életben a többi országnak, és ennek alapfeltétele a tájékozottság. S hogy partnerek maradhassunk, be kell kapcsolódnunk a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe azonos módszerekkel, azonos sebességgel kell részt vennünk az egyetemes tájékoztatási rendszerek munkájában. *Aki nem képes felzárkózni, az saját magát rekeszti ki a nemzetközi tudományos életből.* Ha például valamelyik szaktudományban egy új, nélkülözhetetlen tájékoztatási szolgáltatást gépi közegen hoznak forgalomba, Magyarországon csak akkor tudjuk azt hasznosítani, ha gépünk és programunk van hozzá. Hazai kutatásainkról pedig csak ugyanilyen gépi közegen tudunk tájékoztatást nyújtani a világnak.

A könyvtárgépesítés tehát kényszer: akár tetszik, akár nem, meg kell valósítani, ha nem akarunk megrekedni a nemrég még elmaradottnak számító országok szintjén. (Ezek viszont nagyon erős iramban fejlődnek.) A kérdés tehát nem az, hogy gépesítünk-e vagy sem, illetve, hogy megéri-e vagy sem a gépesítés, hanem az, *miként csináljuk, hogy jó legyen.*

Hogy gépesítés nélkül nem lehet korszerű kapcsolatot teremteni a világ szellemi életével, nem az egyetlen érv, amit fel lehet hozni a gépesítés mellett. Bizonyára Magyarországon is szívesen veszik a könyvtárhasználók, ha a könyvtárosok az eddigieknél igényesebb, gyorsabb, jobb minőségű szolgáltatásokat nyújtanak nekik. Sőt, mi több, elvárják ezeket.

Tehát mit gépesítsünk, hol és hogyan? Közelebbről: melyik szakterületen, mely szolgáltatásfajtákat és munkákat, milyen dokumentumtípusokat stb. a legcélszerűbb gépi úton rögzíteni illetve feltárni.

Mielőtt ezekre a kérdésekre megkísérelnénk válaszolni, tisztáznunk kell egy szemléleti kérdést: *nem a gépesítést igénylik a könyvtárt használók, hanem azokat a szolgáltatásokat, amelyek csak gépek segítségével lehet produkálni.* A gép tehát eszköz, javításra, korszerűsítésre maga a könyvtári munka szorul, és ennek egyik segítsége a gép. Két túlzó hibától kell óvakodnunk ugyanis.

Az egyik a technikai lehetőségek bővölete. A könyvtáros megszedül a technikától, s esetleg *öncélú technizálásba* kezd, nem törődve azzal, hogy az ily módon nyert produktum ugyanaz, mint amelyet a gépesítés előtt állított elő, vagy még silányabb is. Láttunk például lyukszalagos író-automatával készített kötetkatalógust, amely ugyanolyan volt, mintha kézi erővel készült volna, csak drágábbra sikerült. Emberi munkát sem takarított meg, sőt több volt a munkaráfordítás. A lyukszalagos írógépek ugyanis nem tudnak rendezni, ezt a munkát a szalagkártyákkal ugyanúgy kézzel kellett elvégezni, mint eddig a cédulákkal. Tehát az összes

munkát, amit eddig a kötetkatalógus készítésénél végeztek, ugyanúgy el kellett végezni továbbra is, a gépesítés csak abban jelentkezett, hogy mindezt megtették még egy-két munkafázissal, azzal, hogy a leírásokat szalagkártyára írták, és onnan írták ki. A költségek pedig tetemesen megnöttek. Ennek – hacsak tanulni nem akarnak a gépen – nincs értelme.

A másik hiba a „túlsó oldal”, a *szellemi konzervativizmus*. Képviselői a gépben olyan eszközt látnak, amelynek a manuális technika során kialakult munkarendhez, szokásokhoz kell igazodnia. Nem gondolják végig a lehetőségeket, holott a gép gyakran többet tud, mint amire használják. Pedig a gépet a legkedvezőbb hatásfokkal kell kihasználni, s ennek érdekében nem szabad visszariadni a könyvtári szervezet átalakításától sem. Ez a változás többszörös haszonnal jár: egyrészt a munkarend ésszerűbbé, logikusabbá válik, s ennek következtében tisztulnak a munkafázisok, világosabbá válnak a funkciók, sőt a könyvtárak „kénytelenek” egymás között is ugyanilyen átgondolt szervezetet létrehozni. A gépesítés másik nagy előnye, hogy *a munka az eddigieknél pontosabbá válik*. A pontokkal és vesszőkkel bíbelődő könyvtári revizor nagyvonalú ellenőrnek bizonyul a géphez képest. A gép csak a nagyon következetesen és nagyon pontosan előkészített munkát fogadja el. Ellenkező esetben konokul hibát jelez, megáll és „nem hajlandó” tovább működni. Végül a gépesítés segítségével hatékonyabb irodalomfeltáró eljárások bevezetésére is lehetőség nyílik. Ez az a haszon, amit a felhasználó a legjobban érez.

Mit gépesítsünk?

A kérdésre a hazai kívánalmak vizsgálatából kell a választ megadni.

Nézzük meg, mit lehet megtudni egy dokumentumról, amely bekerül a könyvtárba, és hol található a rá vonatkozó információk. Ha könyv, négy-öt helyen nyomára juthatunk a katalógusokban, ha nem könyv, akkor ennyi helyen sem. Ha egy szakkönyv esetleg 40-50 témát érint, ezekről fogalmunk sincs, mert feltárásukra már nem alkalmasak a nyilvántartásaink. Cikkekről, tanulmányokról pedig még katalógusunk is alig van. Persze utána lehet nézni az irodalomnak a segédkönyvekben is: bibliográfiákban, referáló lapokban, egyebütt. S ha elvégeztük az irodalomkutatást a segédeszközök alapján, még azt is meg kell állapítanunk, hogy megvan-e a keresett dokumentum és hol. De a segédeszközök éppen annyira elégtelenek lehetnek a kívánt dokumentumok visszakeresésére, mint katalógusaink. Itt van az első probléma: nem megfelelő az irodalom feltárása. Pedig a könyvtárak rengeteg energiát áldoznak erre a munkára. De ez az energia hatástalan, mert zömében *párhuzamos munkát* végeznek. Nemcsak arról van szó, hogy például egy-egy dokumentum címleírását több könyvtár is elkészíti, hanem arról, hogy egyazon könyvtárban is többször leírják. Pedig el kellene érni, hogy a munka ésszerű szervezésével csökkenjen a többszöröződés, de legyen tudomásunk minden dokumentumról.

Nemcsak országon belül, hanem nemzetközileg is fennáll a felesleges többszörös feldolgozás. Elérendő tehát az az állapot, hogy egy-egy szakterület jó tájékoztató kiadványát használjuk fel irodalomkeresésre, s ne akarjunk magunk elkészíteni ugyanilyent. Csak akkor készítsünk, ha ilyen tájékoztató nincsen. Szóval a cél az legyen, hogy a nemzetközi és a hazai kooperációval ésszerűsített könyvtári rendszer kereteiben kihasználjuk a *munkamegosztás* előnyeit. Az eszközök felhasználását nem helyileg, hanem országosan kell megszervezni. Persze nyilvánvaló, hogyha differenciált eszközrendszer segítségével végezzük az irodalomkeresést, akkor pontos és gyors lelőhely-megállapító nyilvántartások kellenek, mivel a visszakeresett irodalom hollétét azonnal kell megállapítani.

Ehhez a nagyfokú együttműködéshez, az eszközök felhasználásához szükséges a gépesítés.

Tegyük fel, hogy elértük ezt a szintet. A felhasználó az irodalomkeresés után kéri a dokumentumot. S itt ütközünk a másik problémába. Az esetek nagy részében nem tudjuk a dokumentumot odaadni, vagy korlátozzuk használatát. Egyetlen segítség van: méretazonosan másoló gépek segítségével lehetővé kell tenni, hogy a kért dokumentumot a felhasználó feltétlenül megkapja.

Így alakul ki a gépesítés két fő területe: *az irodalom feltárása és a reprográfia.*

Az eddigiekből nyilvánvaló az is, hogyha a gépesítés ilyen nagyfokú organizációval jár együtt, akkor csak egységes elvek alapján lehet hozzáfogni a bevezetéséhez. A megvalósításban *felülről lefelé* lehet haladni: *a központi szolgáltatásokkal kell kezdeni.* Ez a feltétele annak, hogy a könyvtárak csatlakozni tudjanak a rendszerhez. Ha viszont a könyvtárakban kezdődne a gépesítés, akkor a módszereket nem lehetne összeegyeztetni, a produktumok kölcsönösen nem lennének használhatók. Vagyis nem alakulna ki egységes, erős rendszer, hanem egymástól függetlenül, gazdaságtalanul és kis hatékonysággal működő egyedi egységek. Ez pedig minden további fejlődést lehetetlenné tenné.

Horváth Tibor

Könyvtárgépesítés II.

Technikai megoldások

Vizsgáljuk meg, hogy a könyvtárgépesítés céljaira milyen technikai megoldások, gépek és eljárások állnak rendelkezésünkre, ha a két fő célkitűzést: az irodalom korszerű feltárását és az irodalom biztosított szolgáltatását meg akarjuk valósítani.

Nézzük először az első problémakört.

Az irodalomfeltárás eszközei

Alan Kent amerikai professzor aszerint rendszerezte a „visszakereső” rendszereket, hogy a szakirodalomra vonatkozó adatok – bibliográfiai adatok, tárgyszók, deskriptorok stb. – milyen adathordozó közegen jelennek meg. Nem kell megijednünk ezektől a kifejezésektől. Visszakereső rendszer bármely könyvtári katalógus is, ha abból valóban lehet kikeresni szakirodalmi adatokat. (Jóllehet ez esetben nem a rendszer „keres”, hanem a könyvtáros.) Adathordozók pedig az eddigi könyvtári gyakorlatban a szabványméretű katalóguscédulák voltak. Mégsem „katalógust” vagy cédulát, kartont mondunk, mivel azt akarjuk, hogy a kifejezés által jelölt fogalomkörbe beleférjen minden olyan eszköz vagy adathordozó is, amelyik nem katalógus és nem hasonlít a cédulákra, de alapjában ugyanolyan szerepet van hivatva betölteni.

Az adatokat hordozó közeg szerint az irodalomkereső rendszer lehet hagyományos kartoték-rendszer (ilyenek eddigi katalógusaink), megvalósulhat a hagyományostól eltérő kartonokon (pl. az uniterm esetében), kézi válogatású lyukkártyákon (ennek szintén több alelete van), megvalósulhat gépi lyukkártyákon (más szóval Hollerith technikával), lehet az adathordozó lyukszalag vagy mágnesszalag, végül mikrofilm.

Ehhez a leegyszerűsített felsoroláshoz annyit fűznénk hozzá, hogy egymást nem feltétlenül kizáró eljárásokról van szó. Egyrészt azért, mert a fenti technikák közül nem mindegyik önálló, az adathordozók sorozatos átalakításában csak egy fázisban jelennek meg, mint például a lyukszalag; másrészt, mert ezek legtöbbje egymásba alakítható. Gépi lyukkártyából automatikusan készíthető lyukszalag vagy mágnesszalag és viszont. (Sőt, minden mágnesszalagon tárolt adat először lyukszalagra kerül vagy Hollerith kártyára, és ezt követően kerülnek az adatok a mágnesszalagra. Ugyanígy mikrofilmes visszakereső rendszerek kapcsolhatók elektronikus számítógéphez, uniterm kártyáról közvetlenül készíthető fénylyukkártya és viszont. E technikák kapcsolatát még tovább is lehetne folytatni.)

Megítélésünk szerint a felsorolt technikai lehetőségek közül a *gépi lyukkártyák* alkalmasak a legkevesbé könyvtári felhasználásra. Ezért a tapasztalatért jó néhány magyar könyvtáros nagy árat fizetett. Évekkel ezelőtt a Könyvtártudományi és Módszertani Központ a Központi Statisztikai Hivatal egyik igazgatóságával szövetkezve kétéves gépi lyukkártyás tanfolyamot indított kb. 25 könyvtáros részvételével. Csak utóbb derült ki, hogy a gépi lyukkártyák felhasználásának igen korlátozott a lehetősége, a produktumok minősége nem áll arányban a költségekkel, és a követelményekkel. A fő gondot az okozta, hogy a gépi lyukkártyák kicsi jelkészlettel rendelkeznek (betűk, számjegyek és egyéb jelek tekintetében), így a könyvtári munkában, ahol szövegek feldolgozása folyik, sok megalkuvást kell tenni. Ráadásul a Hollerith gépekkel csak korlátozottan lehet olyan logikai döntéseket kívánó lépéseket megvalósítani, amelyekkel tele van a könyvtári munka. (A tanfolyam mégsem volt felesleges, mert a negatív tapasztalat is hasznos, másrészt e gépek a számítógépekkel kapcsolatban még

szerephez juthatnak.) Összegezve: a gépi lyukkártyákat *nem tekintjük a könyvtári feladatok elvégzésére elsődlegesen alkalmas adathordozóknak*.

A többi eljárás viszont sokrétűen és igen hatásosan alkalmazható. Vonjuk össze a gépi lyukkártyák kiiktatása után megmaradt eljárásokat három csoportba.

Ha az irodalom mennyisége nem nagy (20-30 ezer egység alatt marad), *a kézi lyukkártyák vagy az uniterm* kártyák olyan határfokú kezelést tesznek lehetővé, amely vetekszik a számítógépes rendszerekével. Azért lehetséges ez, mert a kézi lyukkártyák rugalmasan alkalmazkodnak az adott feladatokhoz és igen nagy mélységű osztályozást tesznek lehetővé, azaz sok kifejezéssel lehet jellemezni minden egyes dokumentumot. A nagyságrendek korlátozott volta azonban olyan hátrány, amelynek következményeként ennek a technikának csak helyi jelentősége van.

A legmegbízhatóbb, legsokoldalúbb, legrugalmasabb és a nagyságrendi korlátoktól legkevésbé befolyásolt technikát a *számítógépes* eljárások képviselik. Ezek bemeneti közegének a fentebb említett lyukszalagot kell tekinteni, míg a gépi tároló közeg mágnesszalag vagy más lehet. A számítógépes feldolgozás feltétele az, hogy rendelkezünk megfelelő programmal, tehát azon elemi lépések sorozatának leírásával, amelyet a gépnek kell végrehajtania egy feladat elvégzésekor. Ezt a programot a gép vezérlésére használjuk fel. Másrészt rendelkezünk kell – lyukszalagon – az adatok valamilyen egységes leírásával. A gép azután képes ezeket az adatokat például rendezni, kiírni, válogatni, közülük meghatározott adatokat kiemelni stb. Feltéve persze, hogy adatainkat és a programot előzőleg a gépbe „beolvastuk”. A gépi produktum ennek megfelelően lehet kötetkatalógus, gyarapodási jegyzék, index, ezek kumulációja, figyelőkarton, valamilyen tematikus összeállítás stb.

A számítógép azért is alkalmazható kitűnően a könyvtári munkában, mert minden egyes bibliográfiai egységet csak egyetlen egyszer kell leírni. Ebből az egyszeri leírásból a gép mindenfajta feldolgozásra képes. Az egyszeri leírásnak azonban sokkal precízebbnek, körültekintőbbnek kell lennie szokásos leírásainknál.

A fenti munkálatokhoz magát a számítógépet csak alkalmilag kell igénybe venni. A könyvtárakban a mindennapi rutinmunka nyomán lassan elkészülnek a lyukszalagok. Ezeket azután hetenként, hónaponként a számítógép feldolgozza, mégpedig igen rövid idő alatt.

Sok könyvtáros úgy képzei el a számítógépek könyvtári működését, hogy azok a katalógusokat pótolják, tehát jelen vannak a könyvtárban, és az olvasók mindenkori kívánságainak megfelelően keresik az irodalmat. Erről szó sem lehet. Egyrészt azért nem, mert ehhez olyan nagy teljesítményű gépek kellenek, melyek még nincsenek is Magyarországon, másrészt a főleg csak tárolásra beállított gépek nagyrészt kihasználatlanok lennének. Továbbá igen költséges mulatság volna, mondjuk A kőszívű ember fiainak raktári helyét számítógéppel megállapítani – sok ezer forintért. *A számítógépeket tehát az irodalomkutatás eszközeinek előállítására kell felhasználni.* Így lehet a feladatot gazdaságosan megoldani, és ami a leglényegesebb: ilyen célokra alkalmas gépeink vannak is.

Az elmondottak alapján a számítógépek könyvtári alkalmazása nagyon egyszerűnek tűnik. Egyszerű is, ha már rendelkezünk megfelelő programokkal. Hisz egy bonyolult könyvtári program kidolgozása több hónap, néha több év munkája. A számítógép által megkövetelt állapot megteremtése a könyvtárban (szervezettség, standardok kidolgozása stb.) éveket vehet igénybe. Korántsem a gép, tehát például a géptípus megválasztása, kezelése stb. okozza a fő problémákat, hiszen bármely közepes teljesítményű univerzális számítógép alkalmazható. Ilyen bőségesen található Magyarországon, sőt kapacitáshiány sincsen. Ellenben hiányoznak a megfelelő programok. *A szellemi előkészítésben vagyunk elmaradva.* A gépi feldolgozás követelményeihez képest még a könyvtári munkához sem értünk megfelelően.

Az elektronikus számítógépeket előállító vállalatok – felismerve, a programkészítés nehézségeit – kész programokkal együtt adják el számítógépeiket. Ezek nagy segítséget nyújtanak, de a könyvtári munka átszervezését mégiscsak nekünk kell elvégezni.

Harmadik technikai eszközként igen röviden a mikrofilmes visszakereső rendszereket említenénk. Ezek a mikrodokumentumokat két részre osztják. Az első részre szövegeket filmeznek (címléírásokat, referátumokat, vagy magát az eredeti dokumentumot), a másik részére fény-áteresztő és fényt át nem eresztő kis négyzetekkel a szöveg jellemzőit fejezik ki. Ezen az ún. kódmezőn tulajdonképpen a tárgyszavak (deskriptorok) vannak ún. binárisan kódolt alakban. Tapasztalataink ezekről a berendezésekről nincsenek, mert Magyarországon nincs mikrofilmes visszakereső gép. Ezek a berendezések igen költségesek, azonban mint az egyik lehetséges technikával számolni kell velük is.

Az irodalomszolgáltatás eszközei

Annak a célnak eléréséhez, hogy a szakirodalmat meg is kapja a felhasználó, ha szüksége van rá, reprográfiai eszközökre van szükség. Ezek közül is több mikrofilmre, illetve mikrodokumentumra és méretazonos gyorsmásolókra.

Nem kell ezekről hosszasan beszélnünk, hiszen ismert, elterjedt eljárásokról van szó, az alkalmazási területek tekintetében sincsenek problémák. Két megjegyzést azonban szükséges tenni, hogy a könyvtárgépesítésben kapja meg a helyét a reprográfiai fejlesztés.

Az egyik észrevétel a mikrodokumentumokra vonatkozik. Eddigi gyakorlatunkban csak fél-folyamatba indítottunk el minden mikrodokumentumot: előállítottuk, tároltuk őket, de felhasználásuk gyakorlatilag megoldatlan maradt. A mikroleolvasók ugyanis csak kényszerből tekinthetők a mikrodokumentumok olvasási eszközének. Akkor lehet a mikrodokumentumok felhasználását megoldottnak tekinteni, ha gondoskodunk az eredetivel méretazonos, automatikus visszamásolásukról, mégpedig elfogadható áron. Erre a célra speciális xerox berendezések vannak. Remélhetőleg, rövidesen Magyarországon is lesznek ilyenek.

A másik megjegyzés a méretazonos másolást illeti. Öröndetes módon ennek gépei rohamosan terjednek hazánkban, de a másolási költségeket a bér munkában dolgozó első gép túlzott kalkulációjához igazítják, holott ezt a régi kalkulációt a gép akkori monopolhelyezete tette lehetővé. Ezen változtatni kell.

Horváth Tibor

Könyvtárgépesítés III.

Teendők

A könyvtárgépesítésről szóló cikksorozatunkat nem lehet mással befejezni, mint a tennivalók tisztázásával. Még hozzá nem az óhajok, hanem az olyan teendők felvázolásával, amelyeknek van létalapjuk, tehát szerepelnek valamilyen tervben és pénzügyi fedezetük is biztosítottnak látszik.

Terveinket annál is inkább át kell gondolni, mert 1971-ben indul a negyedik ötéves terv, és ilyenkor az egész ország tervez, minden szinten folynak az új ötéves terv előkészületei.

Bizonyos, hogy a könyvtárak életében az elkövetkezendő öt év nagyobb változásokat fog hozni módszerekben és szolgáltatásokban, mint az elmúlt két évtized. Pedig a mi terveink szerint a negyedik ötéves terv csak *az alapozás időszaka* lesz. A könyvtárgépesítés három fontos területén kell felkészülni 1975-ig: meg kell szerezni a hozzáértést, a könyvtárakban el kell végezni a szükséges elemzéseket és előkészületeket, s előre kell haladnunk magában a gépesítésben is olyan mértékig, hogy kb. 1976-ban egy könyvtári célokra beállított adat-feldolgozó berendezés, vagy géppark kezdhessen el üzemszerűen dolgozni.

A hozzáértés

A könyvtárosok hivatásából következik az új iránti fogékonyság. Ezzel magyarázható az a nagy érdeklődés is, amelyet a Könyvtártudományi és Módszertani Központ ez év áprilisában indult szakmai tanfolyama keltett. A csaknem 200 órás tanfolyam bevezető ismereteket nyújt a számítógépes technikába. A képzési idő megfelel 4-5 egyetemi félévnek, s a követelményei sem kisebbek egy színvonalas egyeteménél. A KMK kb. 35 íves, külön ennek a tanfolyamnak a céljaira készült jegyzetet íratott.

Mindez azonban kevés. *A gépesítési alapismereteket be kell építeni*, még hozzá magas óraszámmal *a könyvtárosi alapképzésbe*. A könyvtáros képzés tulajdonképpen már elkésztett ezzel a lépéssel, hiszen a szakértelemre *már most* szükség lenne, hiányát nagyon érezzük. Szerencsére nincsen olyan mulasztás, amelyet ne lehetne jóvátenni. Az alapképzésnek természetesen nemcsak azzal kell felzárkóznia az új követelményekhez, hogy hajlandó beépíteni tantervébe a gépesítési ismeretek oktatását, hanem azzal is, hogy a hagyományos tantárgyakat másként oktatja. Hiszen a gépesített rendszerekben másként kell megközelíteni a cíMLEÍRÁSI, az osztályozási stb. kérdéseket is, tehát azokat, amelyek a klasszikus könyvtárosi ismeretek gerincét alkották és alkotják ma is.

A jelenleg folyó tanfolyam mellett a továbbképzésben más, változatosabb formákban is kell specialistákat képezni. Feltétlenül szükséges tanfolyamot indítani a programozási ismeretek oktatására, egy másinak témája a korszerű munkaszervezet és általában a szervezés lehetne, végül egy olyanra is szükség van, amelyik a korszerű osztályozási rendszerekkel ismerteti meg. A külön programozói kurzust az indokolja, hogy a könyvtári – és általában a szöveges – problémák eléggé speciálisak, a matematikai vagy ügyviteli problémákhoz szokott programozó csak alapos tanulás után képes feladatainkat megérteni. Erre pedig általában nem hajlandók, mert nem kifizetődő számukra. A járható út tehát az lenne, hogy a könyvtárügy *maga gondoskodjék programozóiról*. Egyébként maga a programozás rövid idő alatt elsajátítható, és nem is túlságosan nehéz, ha nincsenek nehézségek a tekintetben, hogy minek az utasítás-rendszerét kell elkészíteni.

A három rendszeres továbbképzési forma mellett szükség lehet alkalmi tanfolyamokra is, pl. a reprográfiai témákban, a kézi lyukkártyák területén stb.

Előkészületek a könyvtárakban

A könyvtári munkát és szolgáltatásokat több okból is szükséges egzakt módszerekkel elemezni. Egyrészt azért, mert a gépi feldolgozásnak más a menete, és ehhez kell könyvtári szervezetet hozzáalakítani. Másrészt azért, mert – mint már mondtuk – a gépesített rendszerek a jelenleginél nagyobb pontosságot és szervezettséget kívánnak. Nem közömbös tehát az a háttér, a teljes könyvtári szervezet, sőt, könyvtárak szervezete, amely a gép mögött áll. Egy példa: bármilyen nagy könyvtárban egy dokumentummal maximum 1-2 órai munka van, attól a pillanattól kezdve, hogy az beérkezik a könyvtárba, egészen addig, amíg a raktárba kerül. Az egy-két órán azt érthetjük, hogy a dokumentummal történik valami, s nem áll a könyvtáros asztalán. A könyvtári futószalagon mégis hetekig, nagyobb könyvtárakban hónapokig tart a dokumentum útja. Hogyan lehet ez? Úgy, hogy a percekben kifejezhető műveleti időre hónapokban kifejezhető várakozási idők jutnak. Ez a többhónapos átfutás mintha hosszú lenne.

A szolgáltatások elemzése szintén igen összetett feladat, s talán ezen a területen kívánatos a legtöbb tapintat, mert gyakran presztízsprblémákkal kerülünk szembe. A fő baj ugyanis az, hogy alig van könyvtári szolgáltatás, amely – hogy úgy mondjuk – „intézményesített produktum” lenne. A legtöbb vállalkozás mögött *személyek vannak*, s ha a személy máshová kerül, a vállalkozás megszűnik, vagy éppen ezen a bizonyos másik helyen folytatódik. Ezért nincsenek a könyvtárakban tartós szolgáltatások, amikhez a felhasználó hozzászokna, megkedvelné őket. Mire ez megtörténne, a vállalkozás átalakul, megszűnik stb. (Csak csodálni és irigyelni lehet azokat a külföldi könyvtárakat, amelyeknek szolgáltatásai mögött évtizedes, néha évszázados múlt áll. Mert van ilyen is.) A hazai könyvtári szolgáltatások nincsenek összehangolva. Senki sem veszi figyelembe szívesen a másik könyvtár hasonló szolgáltatásait, sem az országos szolgáltatásokat. Mi ennek a következménye? Az, amit a tudománypolitikai irányelvek is leszögeznek: a gyenge tájékoztatás. Pedig Magyarországon százas nagyságrendben mozog a tájékoztató kiadványok száma. Egyfelől áll tehát a megszámlálhatatlan tájékoztatási szolgáltatás, a másik oldalon a rosszul informált tudományos élet. Ez a helyzet csak úgy alakulhatott ki, hogy *a szolgáltatások zöme nem tölt be semmiféle hasznos funkciót*. Még az országos szolgáltatások között is akad ilyen. Ezen úgy segíthetünk, ha a valódi igényeket és szükségleteket vizsgáljuk meg. Nem szívesen írom le, hogy az igényeket kell vizsgálni, mert sajnos, nagyon is lejáratták nálunk az igényvizsgálatokat részben a dilettáns módszerekkel, másrészt azzal, hogy nem tudtak mit kérdezni a felhasználótól, mivel nem volt meg a kérdezők részéről a kellő problémalátás. Jobb híján tehát olyan zavarba ejtő kérdések hangzottak el, hogy a kutató napjának hányadrészét tölti a szakirodalom tanulmányozásával, vagy effélék.

Képzelnék el most már, hogy a könyvtárügy sokmillió fejlesztést kap, amelynek célja a szolgáltatások hatékonyságának növelése. Nem kell előzetesen ezeket a szolgáltatásokat megvizsgálni?

Előrehaladás a gépesítésben

A negyedik ötéves tervben a könyvtárak gépi felszereltségét meghatározott szintre kell fejleszteni. Abból kell kiindulni, hogy kb. 4-5 esztendei előkészítés után lehet adatfeldolgozásra számítógépet beállítani. Ma felelőtlenség lenne ezt megtenni, mert a gépet a könyvtárügy nem tudná kihasználni. A számítógép tehát csak a következő ötéves terv első évére várható. Táplálására viszont meglehetősen sok ún. perifériás egység kell, pl. lyukszalag író stb. Ezeken lehet az ún. gépi bemenetet előállítani és viszont, a gép a kész produktumot adhatja lyuk-

szalagon is, s ezt ugyanezen lyukszalag író berendezés írja vissza a szokásos, sokszorosításra alkalmas tükörrre. Az egyik fő feladat tehát ezeknek a berendezéseknek fokozatos beszerzése és működésbe állítása az ötéves terv folyamán. A központi szolgáltatások mellé mintegy 6-8 szalaglyukasztó kell, de minden országos könyvtárban munkába kell állítani a feladatoktól függően néhányat. Addig, amíg a könyvtárak saját adatfeldolgozó gépparkja megkezdí működését, a számítógépes munkákat külső vállalatoktól kell megrendelni. Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy nem lesz kihasználatlan kapacitás, hiszen a gépet csak annyi órára kell bérelni, amennyi föltétlenül szükséges. Másrészt mód nyílik a gondos kísérletekre. A számítógép üzembe állításakor már kipróbált, bevált rendszerekkel lehet kapacitását kihasználni.

De hát mi a remény arra, hogy ez a számítógép meg is lesz?

Ne feledjük el, hogy Magyarország belépett a számítógépet gyártó országok sorába, és ezt az iparágat erőteljesen fejleszteni is akarjuk. Létezik már magyar számítógép, az EMG 830-as univerzális, közepes teljesítményű, ún. második generációs gép, amely jelenlegi feladataink megoldására kiválóan alkalmas. Mai áron egy jól felszereli géppark kb. 25 millió Ft-ból beszerezhető. De nem is fontosak a pillanatnyi árak, hiszen a gép beállítása 5-6 év múlva esedékes. A lényeg: nincsenek elérhetetlen költségek, és – legalábbis a központi gépet illetően – nincsenek megoldhatatlan devizaproblémák sem. Egyébként a könyvtárakba helyezett perifériális egységek költségei szinte a központi gép költségeivel azonosak.

Miután a könyvtárakban igényes szöveg-feldolgozási munkák vannak, a számítógéphez korszerű nyomda is kell. Pontosabban, gondoskodni kell a kellő színvonalú sokszorosító apparátusról is. Külföldön most térnek át a számítógépről vezérelt fényszedő gépek alkalmazására. Ezek igen szép és változatos tipográfiával dolgoznak, kellő jelkészlettel rendelkeznek, és ami döntő: igen gyorsak, mivel a szöveg semmiféle közbülső közegre nem kerül. A számítógép beállítása után ennek beszerzése lehetne a soron következő nagy beruházás.

Utoljára maradtak a reprográfiai berendezések. Nem azért, mintha másodlagos jelentőségűek lennének. A negyedik ötéves terv végére el kell érni, hogy a dokumentumok szolgáltatása zavartalan legyen, és bárholnan elérhető, kellő mennyiségű reprográfiai kapacitás álljon rendelkezésre. Nem állhat elő az a helyzet, hogy az irodalmat modern eszközökkel dolgozzuk fel, de a kívánt anyagot nem tudjuk kézbe adni.

A reprográfiai apparátusnak közvetett haszna szinte felbecsülhetetlen. A könyvtárak gyűjtőköri együttműködésének legfőbb feltétele, hogy legyen másolókapacitás. Ha pedig a gyűjtésben megerősödik a már megindult kooperáció, akkor bővül a dokumentumbázis, javul a szakirodalmi ellátottság. A megfelelő dokumentumbázis minden könyvtári-tájékoztatási munka alapja.

Az elkövetkező öt esztendőben meg kell valósítani a *nemzeti bibliográfia gépesített előállítását*. De nemcsak a szűkebb értelemben vett nemzeti bibliográfiáról van szó, hanem a nemzeti bibliográfiáról, mint rendszerről. A megoldást tehát úgy kell megtalálni, hogy a nemzeti szakbibliográfiák, a nemzeti másodfokú stb. bibliográfiák ügye is rendeződjék.

További fontos teendő foglalkozni a folyóiratok központi katalógusának problémáival és megszervezni a lelőhelyjegyzéknek gépi előállítását. Ugyanígy napirendre kell kerülnie a könyvek gépi úton előállított országos gyarapodási jegyzékének is. Ez sem elszigetelt probléma, mert a megoldást össze kell kapcsolni a szakonkénti, hálózati könyvtári gyarapodási és lelőhelyjegyzékek előállításával.

Ilyenformán a gépesítésben valamennyi könyvtár érdekelt.

Horváth Tibor

A könyvtári szolgáltatások rendszere

Horváth Tibor

A jelen tanulmánynak nem az a célja, hogy újat mondjon, hanem rendszerezni kívánja a sokak által ismert, vagy jórészt ismert szakmai tudnivalókat. Erre azonban szükség van, egyrészt azért, mert a rendszernek mindig többnek kell lennie részeinek összességénél. Másrészt azért, mert rendszerezni nem lehet koncepció, elvek nélkül. A rendszer belső logikája kényszeríti a részek, a rendszer elemeinek végiggondolására, eközben pedig számos szakmai részlet nyerhet tisztázást.

A könyvtári szolgáltatások fogalomkörébe mindaz beletartozik, amit dokumentumgyűjteményekre építeni lehet, bármi legyen is a dokumentumgyűjtemény neve. Nem zárhatók ki tehát a szakirodalomban gyakran dokumentációs tevékenység eredményeként aposztrofált produktumok sem.

Mindez természetesen attól függ, hogy – ahogyan szakmánk egyik alapművében HAYES professzor felteszi a kérdést (6) – minek tekintjük a könyvtárakat, dokumentumtáraknak vagy információs központoknak. Vitatkozni ezen a kérdésen ma már alig lehet. Ha viszont a könyvtárakat valóban információs rendszernek vagy szervezetnek tekintjük, akkor egyúttal rokonítottuk ezeket más információs rendszerekkel, amelyekkel eddig nem tételeztük fel rokonságát. Információs rendszerek vannak pl. a természetben, ennek minősíthetők társadalmi organizmusok, és így tovább. A közös ezekben az, hogy mint információs rendszerek azonos szervezeti törvényeknek tesznek eleget és absztrakt – matematikai – struktúrájuk hasonló. Maga az idézett mű az információs rendszereknek hét típusát különbözteti meg. Ezek: biológiai, társadalmi, nevelési, lejegyzett adatok rendszerei, számítógépen alapuló mérnöki és végül formális (matematikai) információs rendszerek. Velük a szaktudományok sokasága foglalkozik. A könyvtárak ezek közül két rendszertípusba tartozhatnak: a lejegyzett adatok rendszertípusába és a számítógépeken nyugvó típusba. Az utóbbiba azonban nem egyedül a könyvtárak tartoznak.

Bár e kérdéskör kifejtése nem tartozik szorosan témánkhoz, de talán nem árt a könyvtárakat – egy nem lebecsülendő kézikönyv alapján – általánosabb keretekbe elhelyezni.

A szakirodalom – szűkebben a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban számos rendszerezést ismer. Ezek azonban rendszerint nem fogják át e téma egészét. Elég jó elemzésekkel rendelkezünk pl. a bibliográfiai szolgáltatásokra vonatkozóan. Átfogóan azonban csak TOWNLEY (20) kísérelte meg a felosztást. Tanulmánya öt főtípust ismertet:

- adatszolgáltatás,
- bibliográfiai szintű tájékoztatás,
- dokumentumszolgáltatás (teljes szöveg prezentálása),
- információs szolgáltatások, melyek lényege a szövegek értékelt közreadása, pl. referátumok, kivonatok formájában,
- végül az információk korrelációján alapuló szolgáltatások. Ezek abból állnak, hogy a tárolt adatok statisztikai értékelése után akár új információkat is nyújthatnak.

Ez a tipológia újszerű és gondolatébresztő, eltér a megszokott sémáktól, a részletezés azonban hiányzik.

Egyéb rendszerezési kísérletezésekre, amelyek inkább a részletekre vonatkoznak, a megfelelő helyen, természetesen erős válogatással, kitérünk.

A jelen rendszerezési kísérletben az egyik főcél az, hogy a megszokott tárgyalásmódtól ne nagyon térjen el. Másfelől azonban biztosítani kell a rendszerezés átfogó voltát. Harmadszor érvényesíteni kell azt a rendszerszemléletet, amely indokolja magát a felosztást, és új elemet vihet a könyvtári szolgáltatások megítélésébe.

Mindenekelőtt a szolgáltatások két nagy csoportját szükséges elkülöníteni, a *tájékoztatással* és a *dokumentumok prezentálásával* kapcsolatos típusokat. Nem mintha a kettő mereven elválna egymástól, hiszen az előbbit az utóbbi követi. A tájékoztatás végső célja a releváns információk kiválasztása és a szövegek, adatok eljuttatása a felhasználóhoz.

1. Tájékoztató szolgáltatások

A rendszerezés három, egymástól független felosztási alapon végezhető el. Ezek:

- az időtényező,
- a szolgáltatás orientációja, és
- a szolgáltatás tartalma.

Mindegyik felosztási alapon a szolgáltatások két-két főcsoportra oszthatók.

A szakirodalom hagyományosan a szolgáltatásnak az időtényezőhöz való viszonyát szokta alapul venni, és ennek megfelelően különböztetik meg a szétsugárzó (folyamatos) és visszakereső (eseti) változatokat (11, 12, 15).

1.1 Első felosztás: Szétsugárzó és visszakereső tájékoztatás

1.11 Szétsugárzás

A szétsugárzó szolgáltatások meglehetősen sok feladat ellátására alakultak ki, s nem csoda, hogy erősen differenciálódtak. Sokáig uralkodó szerepet töltöttek be.

Ezt tükrözi a FID-nek a dokumentációról adott meghatározása is, amely mint ismeretes, szolgáltatásként az információk szétsugárzásáról szól (5). Ma ez az uralkodó szerepe visszaszorult. A visszakereső tájékoztatás hangsúlyozásával ha nem is a másodhegedűs szerényebb helyére került, de funkciórendszere kétségtelenül ártértékelődött. Az ártértékelést a rendszerszemlélet betörése és érvényesítése okozta. A gyakorlati tájékoztatásban azonban megőrizte uralkodó helyét, hiszen legtöbb könyvtár és tájékoztató intézet számára szinte azonosult magával a tájékoztatással.

A szétsugárzó szolgáltatásoknak sok, egymásnak gyakran ellentmondó szerepet kell betöltenie. E tényezők közül a három legfontosabbat emeljük ki, mint a további rendszerezés szempontjait. Egyben ezek a tényezők alkalmasak-e szolgáltatások elválasztására is. E legfontosabb jellemzők:

- a dokumentumbázis nagysága,
- a gyorsaság,
- a feltártság.

A szétsugárzó szolgáltatásoknak négy szintje alakult ki, e három szemponthoz való viszonya alapján, négy egymásra épülő, egymást feltételező főtípus, amelynek nagyjából együttesen képesek megfelelni az összes követelményeknek. Az alábbi táblázat szemlélteti a szinteket:

Szolg.		Szempont	Bázis	Időtényező (átfutás)	Feltártság
Indikatív ↑ ↓	↑ ↓ tájékoztató nem pótol eredetit	1. Current cont.	szűk	azonnal	1–2 ismerv/dok.
		2. Indexek folyamatos bibl.	tágabb vagy teljes	1–2 hónap	4–6 ismerv/dok.
Informatív ↑ ↓	↑ ↓ eredet pótol	3. Referálás	teljes	1 év	10–12 ismerv/dok.
		4. Kivonatok, szemlék	teljes bázison erős szelekció	1 év felett	eredetit pótol

Első szint a current contents típus. Lényege, hogy – átlagban – a dokumentumokkal egyidőben jelenik meg, de legkésőbb akkor, amikor a dokumentum átesett a könyvtári regisztráción, s így a gyűjteményben hozzáférhető. Fő erénye tehát a gyorsaság, mondhatni a csaknem azonnaliság. Enélkül nem lenne értelme. Rendszerint úgy készül, hogy a dokumentumok (folyóiratok, alapmonográfiák) tartalomjegyzégeit lehetőleg még a korrektúrázott nyomdai kefelevonatról lefotózzák. A gyorsaság miatt nincs idő tartalmi elemzésre, rendezésre, osztályozásra, ezért az anyag feltártsága a semmivel egyenlő. A dokumentumbázis csekély, egy-egy szakterület létszükségletének számító bázisára terjed ki. A szóródott irodalom feltárása szóba se kerülhet.

Második szint az indexek, folyamatos bibliográfiák szintje. Itt a dokumentumbázis bővül, a current contentsnél lényegesen szélesebb, néha a teljes kör feldolgozására vállalkoznak. E szolgáltatás ráépül az előbbire, feladata már nemcsak az újdonságértesítés, hanem a bibliográfiai tételek bizonyos fokú rendezettségének biztosítása, tehát a leírások már szabványosítottak, egységesek, szakszerűek. Ennek folytán maradandóbbak is az előbbieknél. A current contents létjogosultsága addig terjed, ameddig a várható vagy éppen megjelent művekről értesít, de e feladat után akár el is dobható. Helyét átveszi az anyagról rendezett és feltárt áttekintést nyújtó bibliográfia vagy index.

A kurrens bibliográfiák és indexek valamilyen „árát” kell hogy fizessenek azért a többletért, amivel a current contents-szel szemben rendelkeznek: néhány hetes, vagy egy-két hónapos fáziskésésben vannak a szakirodalom megjelenéséhez képest. Ezt az időt a bibliográfiai feldolgozás, szerkesztés és a nyomdai munkák igénylik. Ez a szolgáltatástípus viszont a current contents-szel szemben osztályozhatja is a tételeket. Általában 4-6 ismerv/dokumentum a feltártsági mutató, ami azt jelenti, hogy a bibliográfiában egy-egy tétel átlagosan ennyi közelítésben kereshető vissza.

Mivel a számítógépekkel előállított szakirodalmi indexek a lényeges mutatókat tekintve nagyjából azonosak a folyamatos bibliográfiákéval, és maguk is időszakosan jelennek meg, ezeket ugyanerre a szintre lehet emelni. Szerepük is hasonló. Az indexek nem is a szolgáltatás mélységében, hanem a szerkezetben térnek el a bibliográfiáktól.

Ennél a szolgáltatási típusnál már megfigyelhetjük, hogy a bázis növelése és a feldolgozás mélysége ellentmond a szétsugárzó szolgáltatásoknál olyannyira fontos gyorsaságnak.

Harmadik szint a referálás. A jó referáló lapok szerteágazó feladatok betöltésére alkalmasak. Biztosítaniuk kell a referált terület megbízható ellenőrzését, s ezt tartalmi teljességre törek-

vessel érhetik el. Ha a bibliográfiai ellenőrzés feladatát meg is osztják más szolgáltatásokkal, pl. bibliográfiákkal vagy azok rendszereivel, tudományági szinten nem mondhatnak le róluk. Így a feldolgozott dokumentumbázis igen széles lesz, el kell érnie a viszonylagos teljességet. A feltártság tekintetében 10–12 ismerv/dokumentum mélységet érhet el. Az ismérvek összetettek, személy- és intézménynevek, tárgyszavak, vagy ezekkel azonos szerepű más kifejezések, földrajzi nevek, és – a szakterülettől függően – képletre, hatályosságra, szabadalom-számra stb. mutathatnak. Az igényes munkához viszont idő kell! Az átfutási idő egy esztendő lehet. Ez a késedelem elfogadhatatlan lenne, ha a referáló folyóirat kizárólagosan tájékoztató eszköz lenne, ha nem előznék meg a nálánál gyorsabb, jóllehet vele nem azonos értékű más szolgáltatások, mint az indexek, bibliográfiák. A referáló tevékenység tehát a fenti szolgáltatási rendszernek része, s közöttük funkciómegosztás van, amely a három kíváncsi, a bázis nagysága, gyorsaság és feltártság ellentmondásosságán nyugszik.

A referáló lapok a teljességi ígérennyel képesek kiküszöbölni a szakirodalmi tájékoztatás rémét, a szórásból adódó nehézségeket is.

Negyedik szint: kivonatos közlés. Ennek az a lényege, hogy az eredeti közlemények terjedőségét megszüri, de kiemeli a lényegét olyan részletességgel, hogy pótolja az eredeti dokumentum elolvasását, feloldja a nyelvi korlátokat a kötelező nyelvi egységesítéssel. Feltártságát tehát már nem is mérhetjük a fent alkalmazott mutatóval, helyette a minősítés úgy szólhat, hogy „pótolja az eredetit”. Nyilván lassú szolgáltatás, hiszen az esetleges fordítási vagy tömörítési munka időigényes. Bázisáról sem mondhatunk közelebbit, de bizonyos, hogy erősen szelektált szolgáltatás. A szelekció viszont a magas költségek miatt nagyon meggondolandó, és csak a vonatkozó teljes irodalom megbízható áttekintésén nyugodhat. A bázisa tehát igen nagy, jóllehet e széles irodalmi alapon erősen megrostált anyagra terjedhet ki a kivonatos feldolgozás.

Az eredetit pótló szinthez tartoznak a rendszeresen megjelenő szemlék, éves vagy nagyobb időt átfogó eredményértékelések, tudományos helyzetjelentések, „state-of-art-reportok” is.

A szétsugárzó tájékoztatásnak ez a négy szintje nagyjából feltételezi egymást, a folyamatos tájékoztatást megbízhatóan és kellő szinten csak együtt képesek megoldani. Ne gondolja egyetlen könyvtár sem, hogy ha egy szakterületen pl. kurrens bibliográfiát indít, ezzel a sokoldalú tájékoztatást megoldotta. Megoldott ugyan egy-két feladatot, a tájékoztatás egy-egy részletét, de nem magát a kurrens tájékoztatást.

A szolgáltatások értékelésénél pedig alapvető az a szempont, hogy milyen rendszer részeként létezik. Önmagában nincs jó vagy rossz bibliográfia, referáló folyóirat, vagy más szolgáltatás. A legfontosabb kérdés mindig az, hogy mi előzi meg a szolgáltatást és mi következik utána. És vajon azt a feladatot látja-e el a szolgáltatás, amit rendszerbéli helyzete megkövetel, vagy környezetétől elrugaszkodva, a maga számára kreált követelményeknek igyekszik-e eleget tenni.

Észre kell venni ugyanis: a szétsugárzó szolgáltatások valóban egymás feltételei. E szoros egymásrautaltság azzal magyarázható, hogy a felsorolt szintek közül a később következők mindig magukban foglalják az előzőket, és az előzőkhöz képest még mást is tartalmaznak. A bibliográfiai szint az öt megelőző current-contents szintet a bázisnőveléssel és az anyag rendezettségének biztosításával „toldja meg”, a referálás elsősorban a feltártság tekintetében több az öt megelőző szintnél. Nem csupán deklarált összetartozásról van tehát szó, hanem szerves rendszerről.

1.12 Visszakereső tájékoztatás

A tájékoztatásról vallott nézetek korszerűségének, megítélésének fordulópontja, Achilles-sarka mindig az, hogy milyen felfogásban és milyen rendszerszemlélettel közelítik a visszakereső tájékoztatás kérdéskörét. A könyvtáraktól hagyományosan nem idegen a visszakeresés, mondhatnánk, a retrospektív keresés hangsúlyozása. Az évszázadok óta épített katalógus-rendszerek mindenkor a visszakeresés biztosítását szolgálták. A dokumentáció létrejötte és elszakadása a könyvtári tevékenységtől többek között azzal volt magyarázható, hogy az utóbbi nem ment elébe az igényeknek abban a formában, ahogyan azt a dokumentáció tette a referáló folyóiratok megindításával. A dokumentáció ugyanakkor az, egyoldalúság másik végletébe esett, amikor hosszú időn keresztül a szétsugárzás szinte kizárólagos üdvöztető voltát deklarálta. Jól illusztrálja ezt a FID már idézett hivatalos definíciója a dokumentációról. Amíg a dokumentációs szakember gúnyos fölénnnyel intézte el a „poros” könyvtári katalógusokat, amelyek az. „avult” irodalom rigorózus leírásával voltak terhesek, a maguk oldalán kitermelték a legkevésbé hatékony szolgáltatási formákat. A legkevésbé hatékonyakat, mivel igen kicsi a valószínűsége annak, hogy egy kurrens tájékoztatásban szétlökött információra a felhasználónak pontosan abban az időben van szüksége, tehát nem előbb és nem később, hanem pontosan akkor, amikor az megjelenik. Az utolsó két évtizedben azonban mindkét oldalon megindult a hibák korrigálása: a könyvtárak bibliográfiai központokká alakultak, főfunkciónak kezdték tekinteni a tájékoztatást, a másik oldalon pedig felismerték, hogy nincs értelme a szétsugárzó tájékoztatásnak visszakeresés, a retrospektív keresés biztosítása nélkül. A hadakozó felek belátták egymásrataltságukat és tevékenységük lényegében azonos voltát. Sőt, ma már egymástól profitálnak a kivitelezés gyakorlati fogásaiban is, hiszen a könyvtárak gépi technikát tanulnak a dokumentációtól, a dokumentáció pedig átveszi a dokumentumok kezelésének, leírásának könyvtári módszereit. Szóval mindazt méltányolják, amit eddig egymás kárára írtak. Tematikusan sem tesznek különbséget könyvtári és dokumentációs munka között, s ha igen, ez 1975-ben már bizonyosan az elmaradottság és provincializmus jele.

Ami a visszakereső szolgáltatások helyének megítélését illeti, ma már világos, hogy a tájékoztatás *fő eszköze* valamely visszakereső rendszer, amelyből kinőnek a szétsugárzó szolgáltatások. Még élesebben: egy rendszert alkotnak. Visszakeresés és szétsugárzás: ugyanannak a szolgáltatási rendszernek két oldala, egymás feltételei, mint egy nagy tartály, amelyből különböző csapokon folyik a víz. Ismét más kérdés, hogy e felismerést milyen késéssel követi a gyakorlat. A mai uralkodó helyzet az, hogy még ugyanazon intézményen belül is külön él a visszakereső apparátus és a szétsugárzó szolgáltatás. A gyakorlat mindig nehézkes, mert nemcsak a szemléleti korlátokat kell leküzdeni, hanem a preparált információkötegek (dokumentumleírások, referátumok stb.) tömegeit is meg kellene mozgatni, s ez a nagyobbik akadály.

Mindezt szükséges volt előre bocsájtani a visszakereső szolgáltatások rendszerezésének tárgyalása előtt.

A visszakereső szolgáltatásokat két alapon lehet felosztani. Az első szempont a rendszerek *technikája*, mondhatnánk, az adathordozók fajtái és az ezekkel való bánásmód különböző formái. A másik felosztási szempont a visszakereső rendszerek *szellemi struktúrája*.

1.12.1 Első felosztás: az alkalmazott technika szerint

A technika sohasem lehet öncél a könyvtárakban, csupán eszköz, amely érvényre juttat egy tárolási elvet, megőriz egy információt. Mégis a szolgáltatások felosztásának alapja lehet, mert a visszakereső rendszer szellemi struktúrája és az adathordozó kölcsönhatásban van. A technika mindenekelőtt meghatározza a nagyságrendeket, a tárolandó dokumentumok, más

esetben a tárolási szempontok számának felső – néha alsó – határát. (És fordítva, a tárolandó információk bizonyos technikát sugallhatnak.) E meghatározás néha abszolút korlátot jelent, pl. a lyukkártyák pozíciószáma egészen pontosan, számszerűen determinálja a tár nagyságát, más esetekben csupán az ökonómiai határokat jelöli ki, ti. hogy milyen mennyiség alatt vagy felett érdemes egyik vagy másik technikát alkalmazni.

Az adathordozó vagy a technikai folyamatok egésze megszabja a műveleteket is, amelyekkel operálhatunk, pl. meghatározza, hogy hány hierarchiaszint engedhető meg az osztályozásban. És általában: bizonyos szellemi elképzeléseknek egyik technika jobban megfelel, mint a másik.

Az alkalmazott technikát illetően négy tárolási-visszakeresési főtípus lehetséges. Mind a négy természetesen további altípusokra osztható.

Az *első típust* – jobb elnevezés híján – a hagyományos kartonrendszerek képviselik. Rugalmas technika, hiszen szinte minden nagyságrendben és a legtöbb osztályozás esetén alkalmazható. Nehézkessége a kezelésében van. Kialakítása lassú, a robotmunka is kvalifikált munkaerőt igényel, átalakításuk majdnem egyenlő a rendszer újraelkészítésével. Az idők során sokasodó és halmozódó inkonzekvenciák alig biztosítják az áttekintést.

Ehhez a típushoz nem egyetlen kartotékrendszer tartozik, hanem mindig több, így pl. a könyvtári katalógusokat legalább két metszetben szükséges kiépíteni: az egyik a leírójegyek alapján, a másik tartalmi ismérvek szerint épül.

Típusaikat illetően ehhez a technikához sorolhatjuk a könyvtári katalógusok uralkodó típusait, ezek nyomtatott változatait, a retrospektív bibliográfiákat, kartonokon vezetett adattárakat (pl. biográfiai adattárak) az önfeltáró vagy indexelt kivágatgyűjteményeket (vertical filing) stb.

A *második típust* a lyukkártyák és az ezekkel egyenértékű más adathordozók képviselik. Hatékonyságuk közismerten magas, rugalmasságuk szinte ki sem aknázható minden esetben, költségeik alacsonyak. Mély feltártságot képesek biztosítani. E technika lehetőségeivel csak az elsőrendűen szervezett számítógépes rendszerek versenyképesek. Nagy hátrányuk viszont igen korlátozott nagyságrendjük, s ez egyben azt is jelenti, hogy csaknem kizárólag helyi jelentőségűek. (Ennek nem mond ellent az sem, hogy szolgáltatásként is forgalmazzák őket.)

Ehhez a típushoz sorolhatók a fény-, perem- és réslyukkártyás rendszerek, a uniterm kartonok, és a könyvtári gyakorlatban kevésbé elterjedt lovaskártyák vagy függőkartotékok stb. (Nálunk ezen utóbbi fajtából a synoptik ismeretes. Igaz, ezek kevésbé hajlékonyak, mint az előbbiek.)

A *harmadik főtípusként* a mikrofilmes visszakereső rendszerek nevezhetők meg. Magyarországon ez a visszakeresési technika nem honosodott meg. Itt egy lehetséges félreértést kell eloszlatni. Ugyanis nem mikrodokumentumok tárolásáról és visszakereséséről van szó, magyarul nem mikrofilmtárakról, hanem azokról a rendszerekről, amelyeknél a tárolási-visszakeresési ismérvek – a dokumentum-szövegekkel együtt – mikrofilmre kerülnek, az ismérvek ezen adathordozók számára jól értelmezhető fekete-fényáteresztő (igen-nem) kockákból álló mezőbe, az ún. kódmezőbe kódolva. A keresőkép szintén valamely sablonon hasonló alakra hozható, s a keresőkód összehasonlításra kerül a mikrodokumentumok kódmezőivel optikai szerkezet segítségével.

Legnagyobb előnyei: a tárolt szöveg és az ismérvek nem szakadnak el egymástól, az eredmény tehát magának a dokumentumnak szövege, nagytömegű adat tárolására alkalmasak, az ismérvek tekintetében rendkívül rugalmas, de a rendszer létrehozása után alig változtatható. A mikrofilmre egyaránt fotózható szöveg, adat, rajz, ábra stb. Nagy hátránya a berendezések magas költsége (a legjobb rendszerek berendezéseinek ára eléri a közepes teljesítményű számítógépek árát), és az előkészítő-szervező munkák igényessége.

A technika forrongó volta miatt nem szabad elhallgatni, hogy ezeket a berendezéseket az elektronikus számítógépek visszaszorították. Ma inkább számítógépekkel összekapcsolva hozzák létre, tetemesen megnövelve a költségeket.

A *negyedik rendszertípust* a feltartóztathatatlanul előretörő számítógépben jelölhetjük meg.

Erről már nagyon sokat tudunk. Hátrányait a relatíve magas költségekben és az előkészítés magas költségeiben határozhatjuk meg. Ezzel szemben állnak a beláthatatlan lehetőségek. Hadd hívjuk fel a figyelmet ezek közül néhányra: az adatok egyszeri feldolgozást igényelnek, egyszeri bemeneti adatokból a szolgáltatások teljes skálája nyerhető, már alacsony költségeken, rendkívüli gyorsaság jellemzi, és adatátviteli lehetőségek több, távoli használati helyre; az intellektuális munkák (pl. osztályozás) teljes automatizálhatósága a manuális tevékenységek mellett, és kísérleti rendszerekben – egyelőre maximum százezres dokumentumszám esetén – teljes szövegtárolási lehetőség. Végül: számítógépes rendszerek összekapcsolásával regionális, országos, nemzetközi tájékoztató rendszerek realizálása válik lehetővé.

Ha most azokat a szempontokat keressük, amelyeket a szétsugárzó szolgáltatásoknál a bázis-átfutási idő-feltártság hármasszempontjában találunk meg, akkor azonnal látható, hogy a visszakereső rendszereknél két szempont amazokéval azonos lehet: a bázis és a feltártság. Az átfutási idő itt – nem folyamatos tájékoztatásról van szó – nem jöhet számításba. Helyette bevezethető lenne az elérési vagy visszakeresési idő, ez azonban a számítógépek esetén törtmásodpercekben mérhető, a többi szolgáltatásfajtánál percekben, legfeljebb a hagyományos eljárásoknál lenne hosszabb. Ezzel szemben a rendszerezési szempontokat ki kell egészíteni újakkal, mint amilyen a flexibilitás, amely magában foglalja a rendszer gyorsaságát is, s így a fenti szempont nem marad ki, a költségek és a dokumentumszövegeknek ismérvekkel való kapcsolata. A költségek nem elvi, hanem gyakorlati problémákat vetnek fel, ezért rendszerezés alapjául nem szolgálhatnak. Marad tehát négy rendszerezési szempont, amelynek alapján a visszakereső szolgáltatások technikai oldalról jellemezhető: bázis (nagyságrend), rugalmasság, feltártság és a szöveg-ismérv viszony.

A bázis esetében azonban másról van szó, mint a szétsugárzó tájékoztatás esetében. Ott azt jelentette, hogy a gyűjtőkörbe tartozó dokumentumok hányadát képes befogni a szolgáltatás, illetve hogy a bibliográfiai kontrollt biztosítja-e. A visszakeresés esetén pedig arról, hogy mekkora a rendszer, illetve, hogy vannak-e ennek korlátai. A nagyságra vonatkozó korlátok pedig vagy a dokumentumokra vonatkoznak, vagy a tárolási ismérvekre, aszerint, hogy a rendszer milyen szervezésű. (L. a következő fejezetben.)

Ezek után a visszakereső rendszerek táblázatba foglalt rendszerét, az alkalmazott technikát tekintve, az alábbiakban adjuk meg:

Szempont Szolgáltatás	Bázis	Flexibilitás	Feltártság	Dokumentum- ismérv-viszony
1. Kartotékrendszerek	tetszőleges	alacsony	5–6 ismerv	elszakad
2. Lyukkártyák	kicsi	magas	20–25 ismerv	elszakad
3. Mikrofilmes rendszerek	nagy	közepes	30–35 ismerv (dokumentum)	együtt
4. Számítógépes rendszerek	tetszőleges (nagy)	magas	korlátlan (30–35 ism/ dok.)	elszakad, v. együtt

1.12.2 Második felosztás: az intellektuális struktúra szerint

Azon nem lehet vitatkozni, hogy a visszakereső rendszerek leglényegesebb sajátossága a tárolási, másik oldalról a visszakeresési ismérvek rendszere, felépítése, szerkezete. Ezek az ismérvek adják meg a visszakeresés szellemi arcát, ezekben testesülnek meg a célok is.

Mivel a leglényegesebb szemponthoz értünk el, természetes, hogy egyben a rendszerezésnek is legnehezebb részéhez. Leszögezhető, hogy a rendkívül szerteágazó szempontrendszer miatt jó rendszer aligha adható. A nehézség abból fakad, hogy számos visszakereső rendszer struktúrája helyi feladatokhoz idomult, ennek megfelelően alig van két azonos megoldás, és a helyi szempontok különbözősége miatt a felosztás szempontjai is sokrétűek. Éppen ezért egyetlen rendszert nem is adhatunk, hanem a felosztások több-kevesebb sorozatát, amelyek együttesen közelítenek a teljességhez. De ebben az esetben is igaz Mephisto intelme a Faustban, hogy „száraz minden elmélet barátom”, vagy – ha már a költészetben keresünk bűnbocsánatot a teoretikus merevségre – JÓZSEF Attilával szólva valljuk: „a törvény szövedéke – mindig fel-fellik valahol”.

A szerző öt évvel ezelőtt (7) még David LISTON (10) felosztását közölte, jobb híján, amely az alábbi szerkezetben képzelte el a visszakeresés rendszerét:

Ez a felosztás azonban nélkülözi az egységes alapot, s így már csak formai okokból sem fogadható el. Nem beszélve arról, hogy tartalmilag is kifogásolható és nagyon hiányos.

Nem lenne teljes a kép, ha röviden nem térnénk ki arra a felosztásra, amelyet a cranfieldi kísérletekben alkalmaztak (4). Négy csoportra osztották az információkereső nyelveket: egytagú természetes nyelvű osztályozási rendszerek, több tagú (fogalmi) természetes nyelvű osztályozás, az ellenőrzött kifejezések osztályozási nyelve, végül a címek és referátumok szövegén nyugvó nyelvek alkottak egy-egy csoportot. Minden típuson belül további rendszereket kaptak aszerint, hogy milyen műveleteket vezettek be, illetve, hogy az elemzéseket mire terjesztették ki. Pl. hogy összevonták-e a szóalakokat, szinonimákat, vagy sem, fölrendelést, alárendelést, kollaterálást alkalmaztak-e és hány fokozatban stb. Ez a felosztás szintén egyoldalú a mi szempontunkból. Bár a cranfieldi kísérletek ezeket a nyelveket jól választották meg, hiszen az volt a céljuk, hogy megállapítsák, az egyes műveletek, illetve elemzési szempontok bevezetése hogyan hat a visszakeresés eredményére. Nem volt feladatuk tehát egy immanens felosztást adni, ezért nem is lehet azt tőlük számonkérni.

A valósághoz talán közelebb jár az alábbi felosztások együttese.

a) felosztás: a „hozzárendelés” szerint

Ismeretes, hogy minden visszakereső rendszer nagyon absztrakt szinten modellálható egy mátrixsal (sorokba és oszlopokba rendezéssel), ahol a mátrix sorait a tárolandó dokumentumok jelentik, vagy más, tárolandó egyedek, az oszlopokat pedig az ismérvek. A sorok és oszlopok találkozásánál fekvő metszéspontokban 0 áll, ha az oszlop ismérve nem jellemzi a

dokumentumot, és 1 áll, ha a dokumentumra jellemző az ismért. (A gyakorlatban az 1 helyett állhat más szám, 2, 3, 4, ... aszerint, hogy az ismért nagyon vagy kevésbé jellemző.) Ha a tárolásban az ismérveket rendeljük a dokumentumhoz, azaz ha a mátrixból sorvektorokat képezzük és így végezzük el a tárolást, akkor a „tárolási mód” hagyományos, direkt, dokumentum szerinti – vagy HOVÁNYI Gábor szóhasználatával dokumentumkapus. Ha az ismérvekhez rendeljük a dokumentumot, azaz ha a tárolás az oszlopvektorokon megy végbe, akkor a tárolási mód inverz, ismért szerinti, vagy szempontkapus. (A felsorolt kifejezéseket a magyar szakirodalom váltakozva használja, egymásnak szinonimái.)

A valóságban rendszerint egyazon rendszer mindkét tárat létrehozza. A számítógépes tárolásnál pl. az egyik file (adathalmaz) tartalmazza a dokumentumok teljes leírását, tehát itt együtt van minden, ami egy dokumentumra vonatkozik, a teljes leírás, valamennyi ismért. A nagy terjedelem és a folyamatos gyarapodás a táruk (mágneslemez, mágnesszalag) szervezésében jelentenek problémát, pl. naprakész tartásukhoz állandóan újra kellene rendezni ezt az óriási adattömeget a napi gyarapodás beiktatása miatt, s ez gyakorlatilag nyilván nem gazdaságos. Ezért e direkt, dokumentumkapus tárukban egyszerű sorrendi vagy random (találomra) elérést biztosítanak. Van azonban egy inverz tár, amelyben az ismérvek szerepelnek a dokumentumazonosítókkal, amelyekre az ismért vonatkozik. Pl. egy tárgyszó és a dokumentumok azonosító számai szerepelnek együtt. Ezen azonosítók alapján lehet a dokumentumok adatait megtalálni a direkt tárban. Az invertált tárat viszont könnyű naprakészen tartani, kiegészítés esetén a rövid egységek könnyebben mozgathatók az újrendezés során.

A hagyományos visszakereső rendszereknél viszont alig találunk tiszta esetet. Pl. egy ETO rendszerű szakkatalógus ugyan szempont szerinti elrendezésű, ugyanakkor a jelzések alatt a dokumentumok teljes leírását találjuk meg. Kevert megoldásról van tehát szó, mint az esetek legtöbbszörében. Ha tiszta megoldású tárukat szervezzük, akkor mindig mindkettő kell. Példázza ezt a uniterm, vagy a fénylyukkártyás eset, amikor is az ismérvek szerinti tárolás csupán dokumentumazonosítókat eredményez a keresés során, ezért szükséges egy kiegészítő dokumentum szerinti tár, ahol az azonosítók feloldhatók és megkapjuk a dokumentumok bibliográfiai és egyéb adatait. Ha viszont mindkét tár létezik egyazon rendszerben, jogos a kérdés, hogy milyen alapon nevezzük el egyikről az egészet? Valóban, az elnevezés arról a tárról történhet, amelyből a visszakeresési folyamat elindul és az eredményt kapjuk, és nem abból, amelyből a számok, jelek dekódolása, feloldása mehet végbe.

b) felosztás: filozófiai felosztás

Gondolkodásba kell ejtsen az is, hogy az ismérvek, amelyeket a visszakeresésben megszabunk, s amelyekkel a tárolást végezzük, mire is vonatkoznak?

Az ismérvek egy része a valóságból származik, valamilyen, a valóságban levő objektum megnevezései, amelyek a kutatás tárgyát jelentik. A „kaktusz”, „kételtűek”, „repülőgép” stb. kifejezések ilyen típusúak. Az ember ezt a valóságot fogalmakban általánosítja, de ezek a fogalmak már másfajta valóságból, az emberi tudatból származnak. A valóság szubjektív (emberi) képmásából. Ilyen ismérveknek tekinthetjük a terminus technikusokat, szakkifejezéseket. A kutatás tárgyául szolgáló valóság térben és időben létezik, és a megismert valóság tudati képét ennek megfelelően az ember a tér- és időkoordináták szerkezetében kísérli meg megszerezni. Tér és idő: létezési formák, egyben a visszakereső rendszerek ismérveinek forrásai. Végül, a gondolkodó ember a dolgokat megnevezi. Az ismérvek rendszerébe ennek folytán kerülnek be nevek, személyek, intézmények, publikációk stb. nevei.

A fenti megkülönböztetés merev, hiszen pl. egy tudományos műszónak kell lennie egy valóságos megfelelőjének. A kételtűek pl. valóban élőlények (vagy járművek), de egyben szakkifejezés is. Petőfi Sándor egy név, egyben azonban kutatási téma. És sorolhatnánk

tovább. A fenti öt szempont azonban kategorizálja az ismérveket, amelynek alapján öt tárolási és visszakeresési típus lehetséges:

- tárgyi szempontú,
- topográfiai,
- kronologikus,
- szemantikai,
- nominális, „személyi” alapozású.

A tárgyi típus egyértelmű: szakkatalógusok, szakrendi bibliográfiák, vagy hasonló elvű gépi rendszerek tartoznak ide. Nem szorul magyarázatra a topográfiai és kronologikus változat sem. Az ún. szemantikai típus magyarázatra szorul, mindenekelőtt azért, mert tudni kívánjuk, miben különbözik ez a tárgytól. Különbözik abban, hogy ezek esetében az információtartalom a műszó kifejtése. Ha pl. kérdés az, hogy mi a profit és nyereség közti különbség, akkor nem a valóságban levő profitra vagy nyereségre vagyunk kíváncsiak, annak nagyságára, megszerzési módjára, hanem jelentéstartalmára. Mondhatni, definíciót kérünk. A *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* mint visszakereső eszköz tipikusan ilyennek minősül. Tárgyi szerkezetű tár esetén a profit szó alatt nem a fogalom jelentése, magyarázata található, hanem a róla szóló irodalom.

Az ún. nominális szempontú típus szintén ismert. Nevek, alkotók, címek (dokumentum „nevei”) testületek, kongresszusok nevei stb. alatt találhatók a dokumentumok, vagy adatok. De ide tartozik évtizedeink legmeglepőbb tárolási módja, a citációs, hivatkozási eljárás is. E tárolás esetén névről névre, vagy címről címre kapunk utalást, s így göngyölíthető fel a kért irodalom vagy adathalmaz. A hivatkozásoknak nagyobb jelentősége lehet, mint gondolnánk, jelentőségük korántsem korlátozható az ISI által forgalomba hozott indexrendszerre – illetve ennek retrospektív változatára. Hatályosság-nyilvántartás jogszabályok esetén az egymásra hivatkozások pontos összehozásával lehetséges, hasonlóan jelentős a szabványokban található hivatkozások tárolása visszakeresésre alkalmas módon, vagy – hogy távolabbi példa is legyen – bírósági ítéletek indoklásaiban szereplő hivatkozások megelőző jogesetekre, ítéletekre, állásfoglalásokra, jogszabályokra. A szabványok, jogszabályok esetén a hivatkozás egy azonosítóra, tehát a dokumentum „nevére” történik meg. Ezen az alapon sorolhatók ide, nemcsak a Citation Index valóban névről névre göngyölődő eljárása miatt.

Ez az öt rendszertípus azért volt szükséges, mert az adatok elrendezésének szerkezetét, a besorolás rendjét, az ismérvek egymásutániségének elvét szabják meg. Ennek alapján lehet pl. földrajzi katalógusról, időrendi bibliográfiáról vagy könyvtári leíró katalógusról szólni. Egyben azonban az öt típus megadja azokat a közelítési módokat, amelyek alapján a keresőtéma valamely eleme, szava, kifejezése „vezérli” a keresést, ti. megszabják, hogy milyen lehet az induló szó a visszakeresésben. Közérthető példával illusztrálva: SZABÓ Károly *RMK*-jában – tekintsük el mutatójától – a vezérszó időpont lehet, egy évszám, mivel a bibliográfia szoros időrendi rendszerű, míg PETRIK Géza retrospektív ciklusaiban a vezérszó személynév, (szerző) dokumentumcím vagy annak első alanyesetű főneve lehet. (Az utóbbi a porosz instrukciók miatt.)

Nem szólunk itt arról, hogy a tárolási szerkezet, amely meghatározza a visszakeresés közelítési elvét, mélyebben milyen kapcsolatban van a tudományok tartalmával. Példának csak azt említem, hogy a kronológia mindig a változást, kialakulást, fejlődést, differenciálódást, el-sorvadást van hivatva bemutatni, vagy hogy bibliográfiai szakrendszer képes „bibliográfiai szintézist” adni, amelyből vissza lehet következtetni a tudományok megoldatlan témáira, kidolgozott elméleteire stb., s így hozzájárulhat a valódi tudományos szintézisek létrehozásához. De ezek már valóban filozófiai problémák: a visszakereső rendszerek és a bibliográfia elmélet mélyproblémái.

c) felosztás: az ismérvek logikai viszonyai alapján

A filozófiaiak nevezett felosztásban a tiszta típusokat igyekeztünk megkeresni. A valóságban nagyon sok a kevert típus, amely két-három változatot egyesít. Fokozottabban vonatkozik ez a jelen felosztásra, amelyben szinte csak elméletileg léteznek a tisztán meghatározott rendszerek.

A felosztás alapja az, hogy az ismérvek milyen logikai viszonyban vannak egymással. Számos, lehetséges logikai viszony közül a genus-species relációt szükséges kiemelni, azaz a fölé-alárendelési kapcsolatot. Ha az ismérvek összességére a legáltalánosabb ismérvtől a legspecifikusabbig kiépítjük ezt a kapcsolathálózatot, akkor teljes hierarchikus rendszerről van szó. Ha egyáltalán nem vesszük figyelembe, akkor koordinált, vagy mellérendelő elvű rendszert kapunk.

A fölé-alárendelés nem tévesztendő össze az egész-rész viszonyal. Pl. az esztergagép alárendelt fogalma a csúcseszterga, részfogalma a főorsó.

Ha szigorúan vesszük a fölé-alárendelést logikai értelemben, akkor szinte lehetetlen teljes hierarchiát felépíteni, a valódi genus-species viszony – azonos logikai alapon – egyszer megszakad a hierarchiaszint valamely fokán, ennek következtében tehát több részlethierarchiát kapunk. Ilyen esetekben szokás lazítani a logikai elveken, és az alá-fölérendelést mesterségesen, vagy más szempontok alapján bevezetni abból a célból, hogy a hierarchia teljes legyen. Jól példázza ezt az ETO, amelynél a teljes fogalmi hierarchia csak részben nyugszik logikai elveken, igen gyakran mesterségesen épül fel. A hierarchikus osztályozások mintájának tekinthető ETO sem teljesen hierarchikus felépítésű. Részben az előbb említett okokból, részben azért sem, mert a hierarchia merevségét az ETO-ba bevezetett műveleti szabályok feloldják.

Kérdés, hogy a szellemet gyönyörködtető tulajdonságán kívül más okból szükség van-e egyáltalán teljes hierarchiára? Aligha. Képzeljük el, hogy valaki az őszi árpa irodalmát keresi. A releváns irodalom kiválasztásában segítségére van a legközelebbi fölérendelt fogalom, az árpa, megnézhető még az irodalom a gabona alatt is, de távoli genusok nem kecsegtetnek eredménnyel, pl. már semmit sem mond, hogy az őszi árpa „növény” vagy az, hogy „élőlény”.

A teljes hierarchiának ugyanakkor az irodalom csoportosításában lehet szerepe, pl. ha kiadványt kell kinyomtatni. De nincs jelentősége az információk visszakeresésében. Hangsúlyoznám, hogy a teljes hierarchiának.

Az ellenkező véglet a szélsőségesen mellérendelő rendszerek esete. A gyakorlatban ez sem létezik tisztán, még. B. TAUBE uniterm I. néven ismert megoldása sem az (19). Kétségtelen azonban, hogy az uniterm közelíti legjobban ezt a szélsőséges esetet.

A konkrét rendszerek tehát valahol a két szélsőség között vannak, de egyik, vagy másik elvet tartják inkább fontosnak. A mellérendelő osztályozások kiépíthetnek hierarchiát három-négy fokozatig, s így egymással hierarchikus kapcsolatban álló szóbokrokat, ismérvbokrokat hoznak létre eredményül. Tekintsünk ebből a szempontból egy egyszerű könyvtári tárgyszó-katalógust. Tárgyszavai mellett lesznek benne altárgyszók, másodlagos altárgyszók stb. Ettől még a tárgyszavazás lényegében mellérendelő, mint ahogyan az ETO lényegében hierarchikus.

Ezen a felosztási alapon tehát a visszakereső rendszerek két szélső típusát határozhattuk meg, a valóságban tiszta típus alig van, és inkább kevert megoldások ismeretesek.

Az irodalomban a hierarchikus – nem hierarchikus rendszerekre gyakorta alkalmazzák a szisztematikus – mechanikus kifejezéseket. Ezek azonban nem szinonimái a fentieknek, mivel nem a rendszer logikai szerkezetére, hanem az ismérvek besorolására vonatkoznak. Példával

lehet illusztrálni a különbséget. Tegyük fel, hogy a magyar történelmi irodalomról készült tár időrendet követ. Ha az időrend a magyar történelem természetes korszakolásán nyugszik, kb. ilyen periódusok keletkezhetnek (persze megfelelően tovább részletezve, amelyre e példában nincs szükség): ... 1711–1825–1848–1849–1867 ... Ebben az esetben a rendszer szisztematikus. Ha a periódusokat mechanikusan építjük fel, a következő sorozatot kapjuk: 1710–1720–1730– ... 1850–1860– ... és így tovább. Az utóbbi esetet mechanikusnak is nevezhetjük. A két megoldás azonban nem mond semmit sem a hierarchiáról, sem a mellérendelésről, mert pl. a második rendező elv mindkét esetben lehet a dokumentumok leírásának betűrendje.

Felosztásunkba a szisztematikus-mechanikus rendszereket nem iktatjuk be, mert ezek nem minősíthetők alapeseteknek és az itt felvázolt rendszer nem annyira finom, hogy ilyen részletességgel váljon szükségessé még ezek megkülönböztetése is.

d) felosztás: individualizáló és generalizáló rendszerek

Figyelemre nem eléggé méltatott szempont az a körülmény, hogy a tárolás részletező vagy átfogó volta két, egymással szemben álló rendszertípus kialakításához vezet. Az a kérdés e rendszerek kapcsán, hogy mit akarunk eredményül kapni: egyedi releváns információkat, vagy az információk átfogó csoportját. Az előbbi esetben mélyanalízis, mikroszintű feltárás szükséges és ehhez simuló tárolás, az utóbbi esetben az információk csoportbasorolása – az ETO nyelvéen: osztálybasorolás, generikus fogalmak alatt. Az individualizáló megoldás esetén az egyedi információ megtalálása a cél, ehhez bontott, specifikus kifejezésekből felépített ismérvszisztem szükséges. E követelményeknek általában megfelelnek a természetes nyelvű szövegekből nyert ismérvek.

A generalizálás feladata más: csoportosítás, valamely szempontból homogén halmazok létrehozása a tárolásban. E két ellentétes funkció nehezen illeszkedik össze, s így rendszerint a táruk szervezésekor szükséges megszabni az individualizálás, illetve a generalizálás szintjét.

Vegyünk egy példát. Ha van egy monográfiánk a számelméletről, akkor ezt minősíthetjük, osztályozhatjuk úgy, hogy „számelmélet”. A műben ugyanakkor több száz tétel és definíció található, s az ezekre vonatkozó információk elvesznek, és a dokumentum sohasem kerül elő, ha a kérdés úgy szól, hogy a „diofantikus approximáció pontosságának javítási lehetőségei”. Márpedig a kérdések ebben a mélységben merülnek fel.

A probléma megértéséhez azonban tudni kell, hogy a pontosítással növeljük az információvesztést a visszakeresésben, a generalizálással pedig növeljük az információs „zajt” (nem releváns információk a visszakeresésben). A probléma részletezése nem e tanulmány feladata, e helyen elegendő, ha a két rendszertípust különválasztjuk. A két típus két végletet képvisel, a gyakorlatban a két szélsőség között érdemes a rendszert kialakítani, egyikhez vagy a másikhoz közelebb.

e) felosztás: az ismérvek elemzésének fokozatai szerint

A tárolási (egyben visszakeresési) ismérveket valahonnan össze kell gyűjteni, meg kell határozni. A gyűjtésnek számos módszere lehetséges. Úgy tűnik azonban, egyre kevésbé lehet megkerülni a tárolandó dokumentumok szövegeinek (legalább a cím, de a referátum, illetve a teljes szöveg) elemzését. A szógyűjtést néha automatizálják a szövegek szóstatistikai elemzésével, amelynek lényege, hogy bizonyos gyakoriságú kifejezések, szavak minősíthetők azoknak, amelyeket a rendszer használ.

A nyert szóanyagot vagy alávetik további elemzésnek, vagy nem. Ebből a szempontból is két szélső eset van. Az első az ún. természetes nyelvű osztályozások alkotják, ahol nincs további

elemzés, vagy az elemzés csak a szóvégződések (ragok, jelek) levágására korlátozódik. A másik, ellentétes esetet a tezaurusok képviselik, ahol a további elemzés mind nyelvi, mind logikai-szemantikai szempontok szerint megy végbe. Így szabványosított ismérvgyűjtemények jönnek létre, amelyekben a kifejezéseket és köztük levő viszonyokat egyaránt meghatározzák.

Nem dönthető el, melyik a jobb megoldás. Nagyon hatékony rendszerek ismeretesek mindkét megoldás alapján. A jelenleg ismert legkiválóbb visszakereső rendszer, az INTREX (USA, Massachusetts Institute of Technology) „uncontrolled vocabulary”-t, ellenőrizetlen kifejezések szótárát alkalmazza. Egy tárolási dokumentumból azonban 30-35 szót nyernek, s így igen nagy valószínűséggel megtalálható a dokumentum a keresőképpel való összehasonlítás révén. A másik, még szélsőségebb példát a SMART rendszer képviseli (USA, Cornell Egyetem), ahol minimum a referátumokat, de más változatokban a teljes szöveget elemzik automatikusan, és a fejezet elején ismertetett mátrixból ún. dokumentumvektorokat, illetve ismérvvektorokat nyernek. A visszakeresés során pedig a kérdésvektort ezekkel vetik össze, és azokat a dokumentumokat, amelyeknél a kérdésvektorral való egybevetéskor a dokumentumvektor magas korrelációt mutat, kiírják. E vektorok tulajdonsága még, hogy súlyozásra nyílik alkalom aszerint, hogy mennyire gyakori a szó, milyen a környezete (pl. ismétlődő szóasszociációk találhatók-e), sőt automatikusan még hierarchikus kapcsolatokat is létesítenek és ezeket bizonyos „fogalmi fákban” írják fel. A vektorok képzésénél mindezt figyelembe veszik. De behasonlíthatók a dokumentum szavai előző szövegelemzések alkalmával kapott szólistákba is. (A SMART rendszer túl bonyolult ahhoz, hogy e helyen ismertetésére sor kerüljön. Később még egy alkalommal vissza kell térni rá.)

A visszakereső rendszerek értékelésére vonatkozó eddigi legnagyobb szabású kísérlet, az említett cranfieldi II. jelentés éppen azt vizsgálta egyebek mellett, hogy a teljesen természetes nyelvű állapotban levő kifejezésekkel végzett osztályozás hatékonyságát hogyan módosítja az a körülmény, ha mindig egy újabb szempont szerint elvégzik az elemzéseket. Így összesen olyan 33 osztályozási rendszert nyertek, amelyekben mindegyik csak egyetlen tulajdonságban tér el az előzőtől. Pl. az első osztályozás: háborítatlan természetes nyelv. A második: az előbbiben összevonják a ragozott alakokat. Harmadik: az elsőben összevonják a ragozott alakokat és kizárják a szinonimákat, és így tovább. A jelentés a természetes nyelvű osztályozásokat találta hatékonyabbnak, bár nem nagy különbséggel az „ellenőrzött kifejezések” osztályozási nyelvével (l. 1.12.2 pont bevezetését).

Azon az alapon, hogy a kiindulásul választott természetes nyelv milyen mértékű elemzés alá esett, az alábbi fő típusokat lehet elkülöníteni:

- természetes nyelvű kulcsszavas kifejezésekkel működő rendszerek,
- természetes nyelv lexikográfiai szintű elemzéssel,
- szabványosított kifejezések (= előbbiek és szemantikai elemzés, tehát minimálisan a szinonimákra és homonimákra kiterjedő elemzés),
- szabványosított kifejezések logikai elemzéssel (hierarchia bevezetése valamely fokozatig az előbbiek mellett),
- szabványosított kifejezések összetett elemzéssel (előbbiek mellett egyéb elemzésekkel, pl. asszociációk, súlyozás stb.).

A fenti sor úgy épül fel, a soron következő mindig az előzőt, és még egy elemzéssel többet foglal magába.

Deszkriptoros osztályozásnak – bár a kifejezéssel nehezen lehet egyetérteni – az utolsó kettőt lehet nevezni, lazán értelmezve valamennyi szabványosított kifejezésrendszert, hiszen a teauruszok eredetileg szinonima szótárak voltak.

A „szabványosított” jelző nem azt jelenti, hogy valamely állam, vagy nemzetközi szervezet szabványaként jelenik meg, hanem csak azt, hogy szabályozott kifejezésekről van szó.

f) felosztás: a kivitelezés szerint

Aszerint, hogy a tárolási ismérvek megállapítása, a dokumentumokra jellemző ismérvek megállapítása emberi úton vagy számítógéppel megy végbe, automatikus és nem automatikus ismérvsziszterek lehetségesek. De attól, hogy a kifejezések gyűjtése pl. automatikusan ment végbe, az osztályozás (indexelés) még lehet emberi. Az automatikus szisztereknek célkitűzése az indexelés intellektuális tevékenységének automatizálása volt. Ez két úton mehet végbe: a tárolt dokumentumok szövegéből nyert releváns szavak egyelőre – szintén hasonló úton nyert – szótárba kerülnek behasonlításra. Ha a szótárban a kifejezés megtalálható, akkor azt a dokumentum meg is kapja. Vagy nem létezik a behasonlítás céljaira szógyűjtemény, ilyenkor a szövegösszefüggések, gyakoriság stb. ad támpontokat az indexelés céljaira.

Az automatikus sziszterek aszerint is továbboszthatók, hogy a gépi elemzésre milyen szöveget biztosítunk: címeket, referátumokat vagy teljes szöveget.

Az automatikus megoldások igen nagy hátránya, hogy meghatározott nyelvhez kötött.

Működő automatizált visszakereső rendszerre jó példa a már említett SMART rendszer, amely hosszú évek után kilépett a kísérletezés szakaszából.

g) felosztás: a visszakeresési szintek szerint

A visszakeresési folyamat leegyszerűsítve úgy megy végbe, hogy a feltett kérdés alapján meghatározott ún. keresőképet (maga is ismérvek sorozata) összehasonlítjuk a dokumentumok képével (amelyeket ugyanezen ismérvek közül néhánynak sorozatával jellemeztünk). Teljes vagy elég magas egyezés esetén – szaknyelven szólva: magas korreláció esetén – a dokumentum relevánsnak minősül és valahogyan kijelöljük.

Ezzel kapcsolatban két probléma szokott felmerülni. Az egyik, hogy nemcsak a kérdésre releváns dokumentumok kerülnek elő. A másik: nem minden releváns dokumentum kerül elő. (A két tényezőt egyébként két mutató méri; ezeket elég jól kidolgozták az értékelés elméletében.) Felmerül tehát a kérdés, hogyan lehet javítani a visszakeresés hatékonyságát akár annak árán is, hogy a visszakeresési folyamat megismétlődik, vagy több fázisra oszlik.

Ebből a szempontból beszélhetünk egyszintű és többszintű visszakereső sziszterekről. Miután az egyszintűek feltehetően közismertek – ilyen bármely könyvtári katalógus vagy bibliográfia – a többszintű keresőszisztereket – inkább példaként – szükséges ismertetni annyira, amennyire a fogalom megértéséhez szükséges.

Egyik típus a visszacsatolásos keresés. Lényege az, hogy az első keresőszakaszban eredményül kapott dokumentumokat abból a szempontból minősítik, hogy mennyire relevánsak. A magas relevanciájú dokumentumok ún. dokumentumvektorával (lényegében ismérveinek összességével) kiegészítik a keresőképet, és az így módosított kérdés alapján ismételt visszakeresést végeznek. A folyamat akárhányszor megismételhető. Az a meggyőződés húzódik meg eme elgondolás mögött, hogy – kiélezve – nem is annyira a kérdésre releváns dokumentumok egyenkénti megkeresése vezet eredményre, hanem a biztosan releváns dokumentumhoz hasonló dokumentumok megtalálása.

Többszintű keresésen nyugszik a „clusterálás” is. (Magyar kifejezés, legalábbis találó, nem ismeretes. A „cluster” egyébként rajt, csomót jelent.) Ismét gondoljunk a visszakereső rendszereket modelláló mátrixra. Mondottuk, ebből dokumentumvektorok, illetve ismérvvektorok nyerhetők. Magát a visszakereső rendszert felfoghatjuk nemcsak absztrakt értelemben, hanem praktikusán is úgy, mint vektorok halmazát. E vektorok között vannak olyanok, amelyek nagyon távoliak egymástól, semmiben sem hasonlítanak. Mások kicsit, megint mások jobban hasonlítanak egymáshoz. Ennek alapján a dokumentumoknak számos csoportja, klasztere alakítható ki, aszerint, hogy vektoraik között mekkora a korrelációs együttható. Minden dokumentum természetesen egyszerre több klaszterbe tartozik. Minden csoportot, klasztert jellemez egy ún. centroid vektor, amely a legjellemzőbb az adott csoportra. A kérdésvektort (keresőképet) ezekkel a centroid vektorokkal szükséges először összehasonlítani. A további összehasonlítás már csak arra a dokumentumra végezhető el, amelyet a centroid vektor képviselt. Ezzel azt érzük el, hogy nem szükséges végigvizsgálni a teljes tárat, hanem csak annak részhalmazait. Másik előnye ennek az eljárásnak az, hogy a tárban a dokumentumrajok (klaszterek) állandóan fejleszthetők automatikusan tökéletesíthetők az erre a célra szolgáló programok alapján.

A klaszterálásnak igen változatos technikái alakultak ki. Nemcsak a nagy államokban, hanem pl. Pozsonyban is kidolgoztak egy eljárást M. CIGANIK professzor vezetésével. Egyik igen hatékony klaszterálási módszert a már említett SMART rendszer részeként fejlesztettek ki az USA-ban. Ennek az a lényege, hogy a már feltett kérdések alapján alakítják ki a dokumentumklasztereket. Erre egy külön automatikus programot dolgoztak ki. Az új kérdés vektorát először a megelőző kérdések centroid vektorával vetik egybe és ezt követően kerül sor a kérdések alapján előállt klaszterekkel való behasonlításra. Természetesen azok a dokumentumok, amelyek még nem szerepeltek valamelyik megelőző kérdés klaszterében, külön klasztert alkotnak. Így, ha egy merőben új kérdés merül fel, akkor a behasonlítás ebben az utólag említett dokumentumrajban fog végbemenni.

A többszintes számítógépes visszakereső rendszerek közé tartozik az ún. *kérdés-felelet* megoldás is, amely lehetőséget biztosít a kereső személy számára, hogy a kapott eredményt (pl. display-en) tanulmányozza és válaszoljon arra, hogy megfelel-e vagy sem, és módosítsa a kérést. Sőt, maga a számítógép meghatározott rendben kérdéseket tesz fel a kereső személynek és utasítja arra, hogy döntéseit miként érvényesítse.

A többfokozatú visszakeresési eljárásokkal maga a visszakereső rendszer állandóan tökéletesedik, hiszen a megelőző kérdésekre adott válaszok tapasztalatait is érvényesíteni tudják. A legutóbb említett eljárás pedig közvetlenül a felhasználói igények szerinti tipikus dokumentumrajok kialakítását eredményezi. Mondani sem kell, hogy ezek az eljárások a számítógépes visszakeresés módszerei és általában nagytömegű információtárakra alkalmazhatók.

h) Egyéb típusok

Számos egyéb alapon is lehetne folytatni a rendszerezést, de a rendkívül szerteágazó megoldásokban, kialakult típusokban a fő szempontok alapján talán rendet teremtettünk.

Például lehetne még egyetemes és lokális rendszereket említeni, általános és ágazati rendszereket, egységlvű (egytágú) és többtagú kifejezésekkel operáló rendszereket, prekordinált és postkordinált típusokat stb.

Egyetlen típussal azonban foglalkozni kell még a – a *fazettás* rendszerekkel. A „fazetta” vagy „facetta” szó RANGANATHAN „faceted classification” kifejezéséből ered, amely arcúatos osztályozást jelent. Magyarra – a KMK-ban kialakult gyakorlat alapján – metszetes osztályozásnak, illetve rendszernek szokás fordítani.

Egyik legeredetibb ötletű visszakereső rendszer építhető erre a szellemi struktúrára. Az eredeti RANGANATHAN-féle osztályozás még alig volt több, mint szakrendi raktározás segédeszköze, de mai kifejlesztett változataiban rendkívül hatásos.

A metszetek önállóan kialakíthatják a visszakereső ismérrendszer arculatát, de megjelenhetnek alapjaiban nem metszetes osztályozásban is, hatásnövelő módszerként. A metszet elnevezés azért is találó, mert jól kifejezi a lényegét, mint ahogyan egy mérnöki rajz metszete (ti. hogy alaprajz, oldalnézet, felülnézet stb.) más-más oldalról mutatja ugyanazt az objektumot, ugyanúgy megadja az ismerv „metszetét”, arculatát, vonatkozásait. Nem elegendő tudni csak azt, hogy az ismerv jellemző egy dokumentumra, hanem az is fontos, hogy milyen vonatkozásban. A benzin pl. egyik szempontból *anyag*, amelynek fizikai és kémiai tulajdonságai vannak, másrészt ipari termék, amely egy gyártási folyamat *végterméke*, *célja*, de ugyanakkor üzemanyag a közlekedésben, tehát egy eszköz, amit valamire felhasználnak, továbbá a gyógyászatban sebtisztítószer stb. (21).

Az ismérvek tehát megjelenhetnek különböző fazettákban, eszerint módosul szerepük is. Nagyon sokan a hierarchikus és mellérendelő típusok között jelölik ki rendszertani helyét. Világos, hogy ez nem szerencsés, bár sok tekintetben valóban a kettő között áll.

Ezzel végére értünk a visszakereső tájékoztatás szellemi struktúrák szerinti felosztásának. Ha valakit közelebbről is érdekel, hogy a felosztásban milyen szempontok vettek részt, azok számára az alábbi sematikus rajz nyújthat eligazítást:

A tár felépítése szerint kaptuk a direkt és invertált rendszereket. A visszakeresés fokozatai alapján egy- és többszintű keresőrendszerek voltak. Az is világos, hogy a legdifferenciáltabb az ismérvek tulajdonságai szerint volt tagolható a kép. Itt mindenekelőtt számításba jött, hogy az ismérvek honnan származnak (természetes szövegek vagy nem), kezelésük, technikai kivitelük automatikusan ment végbe vagy sem, végül annak volt jelentősége, hogy az ismérvek egymás között milyen kapcsolatban vannak: a valósághoz való viszonyuk adta meg egymáshoz való viszonyított rendjüket (így kaptuk meg az ún. filozófiai felosztást), a logikai-szemantikai relációk pedig további rendszerezésre nyújtottak lehetőséget, ennek folytán nyertük az individuális-generalizáló, illetve a mellérendelő és hierarchikus típusokat.

Nyilván kiderült az is a felosztásból, hogy a terminológiával rendkívül óvatosan bánt. Általában az „ismerv” szót használtuk a jellemző jegyek megnevezésére, nem használtuk a címszó, rendszó, tárgyszó, deskriptor stb. elnevezéseket.

Végül szakítani kellett az uralkodó felfogással a tekintetben is, hogy mereven elválasszuk a „leíró” és „tartalmi” jegyeket. Erre azért volt szükség, mert az ismerv az „ismerv”, csupán másodlagosan fontos az, hogy adott esetben szerző, a dokumentum nyelvét, vagy tárgyát mondja meg. Az az igazság, hogy szerző alapján is lehet tematikus visszakeresést eszközölni.

Nem tettünk kísérletet arra, hogy a visszakereső rendszerek két felosztását, az alkalmazott technika és a szellemi struktúra alapján adott rendszert összeötvözzük. A teljes rendszert a kettő együtt adja meg. Arra kell ügyelni, hogy nem minden technika alkalmazható bármely indexelő nyelvhez. Az ötvözés feladatának elvégzését az olvasóra bízuk.

A fejezet bevezetőjében erős hangsúlyt kapott az a felfogás, hogy a szétsugárzó és visszakereső szolgáltatások egyazon rendszer két oldalát jelentik. Ha annyira szoros a kapcsolat közöttük, akkor ez azt is jelenti, hogy a visszakereső rendszerek szellemi struktúráját a szétsugárzó tájékoztatás rendszerezésénél is lehetne alkalmazni. Lényegében lehetne, értelem-szerű változtatásokkal, amiket a szétsugárzás megkívánna.

1.2 Második felosztás: a szolgáltatások orientációja

Mind a szétsugárzó mind a visszakereső szolgáltatások kétfélék lehetnek, diszciplinára vagy felhasználóra orientáltak (1).

A tudományra, diszciplinára orientáltság azt jelenti, hogy a szolgáltatás a tudomány korszerű tartalmából indul ki, és azt nyújtja, ami a tudományok ismeretanyagába beletartozik. Függetlenül attól, hogy a felhasználó azt igényli-e vagy sem, bízván abban, hogy amit nyújt, abban benne van az igény kielégítése és még több, amit ugyan nem igényeltek, mégis hasznos lehet. Tehát nem az igények, hanem a szükségletek kielégítésére törekszik, a szolgáltatást nem teszi függővé a felhasználó szubjektív meggyőződésétől, esetleg tévesen vagy korszerűtlenül kívánt igényeitől.

A felhasználóra orientáltság azt jelenti, hogy az egyedileg megfogalmazott felhasználói igényt igyekszik kielégíteni, és ezekhez az igényekhez választja ki a tudományok korszerű tartalmából azt, amit az igényprofilok kereteibe el lehet helyezni.

Két véglet néha összeütközésbe kerül. A felhasználóra orientáltság újkeletű. Mind a könyvtárak, mind a dokumentációs szolgáltatások a legutóbbi másfél évtized kivételével a tudományra orientálódtak. Egy referáló folyóirat természetes, hogy függetlenítette magát az egyes felhasználók kívánalmaitól, azt sugározza szét, amit a tudomány produkál, a felhasználást rábízva – valakire, akinek kezébe kerül – könyvtárra, kutatóintézetre, egyes szakértőkre, de alapjában véve nem törődik ezzel a kérdéssel közvetlenül. Fiktív felhasználóval áll szemben, s ha az igényeket figyelembe is veszi, ezt nagyon általánosított síkon végzi el.

Ma viszont szinte vádnak számít, ha egy szolgáltatás nem a felhasználóra irányul.

A vitát azonban nem szabad teoretikusan kezelni. Mind a két alaptípusra szükség van. Hogy adott esetben melyik a jobb, azt a hely, az idő és a tudomány igénye dönti el. A konkrét körülmények vizsgálata nélkül egyetlen szolgáltatást sem szabad elmarasztalni azért, mert tudományra orientált, vagy éppen azért, mert nem arra.

(Képzeljük el, hogy űrhajózási tájékoztatást kell szerveznünk Magyarországon és ugyanezt az Egyesült Államokban, a NASA székhelyén. A tudományorientált tájékoztatáshoz összegyűjtjük az információkat Fokföldről, Albániából, Franciaországból stb. Majd ezen a bázison kezdünk tájékoztatni. A NASA kutatója nem veszi igénybe ezt a szolgáltatást, mert másra van szüksége, meg is mondja problémáját és kéri az egyéni kívánalmaira szabott szolgáltatást. És fordítva, ha a magyar kutatónak nem produkáljuk az űrhajózás amerikai, szovjet stb. eredményeit függetlenül attól, hogy mi a konkrét magyarországi kutatási feladat, szintén kidobja a szolgáltatást. Ide éppen ellenkezőleg ún. „tudományorientált” tájékoztatás szükséges inkább.)

A két típus hatásos volta attól függ, mennyire élvonalbeli kutatást kell szolgálnia.

A példa szándékosan élezte ki a két szolgáltatás különbségét. A valóságban a probléma elmosódottabb. De talán jól érzékelteti, hogy miről is van szó.

Alapvető különbség még a kétféle szolgáltatástípus között az, hogy a tudományorientált szolgáltatások átfogóbbak, szintetizáló jellegűek, áttekintést adnak arról, mi újság egy tudományban, és meddig jutott el a kérdések felvetésében, míg a felhasználó-centrikusak az egyedi kutatási problémák szintjén jelentkeznek, a témák szűkek, emellett összetettek, választ adnak arra, mi újság a problémában. A felhasználó nem is képes megbirkózni az információtömeggel, csak a szűk témák kapcsán. Ezen a szinten viszont komplexitást igényel, megköveteli a határterületi információk, a témához kapcsolódó gazdasági, jogi, szervezési stb. ismeretek integrációját is.

Igényes felhasználóra szabott szolgáltatások a fentiek alapján jól szervezett tudományra orientált szolgáltatásokra épülhetnek. Példa: a Chemical Abstracts Condensates-re épült szelektív szétsugárzó szolgáltatás bázisa a kétségtelenül tudománycentrikus *Chemical Abstracts*.

A felhasználóra orientáltságnak két szintje van. Az első szint felhasználói típusokat különböztet meg, de még nem veszi figyelembe az egyéni felhasználót. Ezen az alapon szokás megkülönböztetni a vezetők számára nyújtott tájékoztatást az *elméleti* (alap-) kutatást végző, az *alkalmazott* kutatásokban érdekelt szakembercsoportnak, illetve az *oktatásban* dolgozó szakembereknek nyújtott szolgáltatástól. Végül hasonló felhasználói csoportot alkotnak azok, akiket a téma *ismeretterjesztő* szinten vagy alsó, illetve középfokú szakmai szinten érdekel. Az előző csoportoknak szervezett szolgáltatásokra van szükségük ismertek, míg az utóbbira kialakított szolgáltatásforma az ajánló bibliográfia, ha ez a műfaj nem küzködne itt nem részletezendő gyermekbetegségekkel.

A második szintet az egyedi felhasználóra való orientáció képviseli.

Ami az idetartozó szolgáltatástípusokat illeti, azt lehet mondani, hogy a szétsugárzás valamennyi szintjén szervezhető felhasználóra orientált szelektív információszétsugárzás vagy SDI, ahogy a szolgáltatás angol nevéből rövidíteni szokás (selective dissemination of information). Magyarul a *figyelőszolgálat* elnevezés honosodott meg, és arról is nevezetes, hogy az első SDI-t Magyarországon szervezeték POLZOVICS Iván elképzelései szerint az OMKDK-ban.

Tehát a felhasználó-orientált szolgáltatások bibliográfiai adatokat, referátumokat, sőt, kivonatokat is nyújthatnak meghatározott témakörben.

Másik felosztást nyerünk azon az alapon, hogy a szolgáltatás manuális, vagy számítógéppel végezhető el. Komoly SDI-t ugyanis elég nehéz technikai felkészültség nélkül szervezni. Képzeljük el, hogy több ezer felhasználónak különféle témákban változó információkat szükséges küldeni. A tételek és a profilok egyenkénti összehasonlítása keserves feladat, ezért érdemes a folyamatot gépesíteni.

A visszakereső szolgáltatások közül tipikusan felhasználó-orientált az *irodalomkutatás*, amelyben a használó igényei szerint végzik el az irodalomösszeállítást. Egyéni kérdésekre készített *sakirodalmi szemlék* és a *témadokumentáció* tartoznak még ide.

A felhasználói szemlélet érvényesülhet a visszakereső rendszerek egészének létrehozásában is. A kérdés-felelet megoldású visszakereső rendszerek eleve biztosítják a párbeszédet a felhasználó és a számítógép között. A klaszteranalízis értelmét is az adja meg, hogy a felhasználói igények állandó jelenlétét biztosítják. Sőt, a klaszterálás a felhasználói igények változásait is azonnal érvényesíti, ennek következtében a visszakereső rendszer dinamikusan követheti a változásokat. Ez nagyon fontos, hiszen visszakereső rendszereket nem egy-két évre hoznak létre. Azok a könyvtárak pl., amelyek a két világháború között alakították ki

katalógusaikat, és kénytelenek ezt folytatni lényeges változtatások reménye nélkül, manapság egészen más felhasználókkal találják szembe magukat, mint harmincnyolc évvel ezelőtt, amikor rendszereik alapját lerakták. SALTON professzor ennek a koncepciónak alapján dolgozta ki elvi álláspontját a dinamikus könyvtárról a National Science Foundation számára (16).

Ha most, rendszerezésünknek ezen a pontján ismét érvényesíteni akarjuk a szintetikus rendszerekben való gondolkodást, amelynek kidomborítására eddig valóban törekedtünk, azt mondhatjuk, hogy *a korszerű tájékoztatás alapja egy modern visszakereső rendszer, amelyből ered – nem tőle független, hanem belőle – a szétsugárzó szolgáltatás két változatban: mindenkinek szóló újdonságértesítő, a gyorsaság és feltártság szerint tagolt többszintű tudomány orientált, és felhasználóra orientált szelektív szétsugárzó szolgáltatás.* Ha ebből valami hiányzik, akkor a rendszer nem lehet teljes.

Amikor a rendszer teljességét követeljük meg, sohasem arra gondolunk, hogy ugyanazon intézménynek kell valamennyi szolgáltatásfajta megszervezni. Elképzelhető, hogy a teljes rendszer szolgáltatásait térben, esetleg funkcióban egymástól távoli könyvtárak, tájékoztató intézetek nyújtják.

A hazai szolgáltatások összképe arra enged következtetni, hogy más intézmények által nyújtott valamely szolgáltatás nem arra ösztönzi könyvtárainkat, hogy egy hiányzó szolgáltatással lépjenek be a rendszerbe, hanem ellenkezőleg, bebizonyítsák, hogy ők is képesek szolgáltatni – ugyanazt.

1.3 A szolgáltatások tartalma

A szolgáltatás tartalmát illetően két főtípusba sorolhatók a szolgáltatások: *szakirodalmi és ténytájékoztatásra*. A szakirodalmi tájékoztatás ismert, röviden a ténybeli tájékoztatásról kell néhány problémát felvázolni.

Sokféle elnevezéssel találkozunk, beszélnek adattájékoztatásról, direkt tájékoztatásról, adatbankokról, faktográfiáról stb. Közös jellemzőjük ezeknek az, hogy közvetlenül adatot, tény, faktumot közölnek és nem az adatot, tény, faktumot tartalmazó dokumentumot.

A könyvtári közgondolkodástól sohasem volt idegen az adattájékoztatás. Sőt, mintha a múlt században vagy még régebben, amikor a könyvtártechnika nem merevült szakmai dogmákká, mintha természetes is lett volna. Igaz, a könyvtárak elsősorban a *biográfiai* tájékoztatást tartották szem előtt, ha ténytájékoztatásról volt szó. Hogy jutott volna eszébe egyébként a könyvtáros Szinnyeinek elkészíteni hatalmas munkáját, az addig ismert valamennyi magyar szerző biográfiáját és műveit tartalmazó *Magyar írók élete és munkái* c. lenyűgöző biobibliográfiáját? Az is ismert, hogy az első bibliográfiák biobibliográfiák voltak, GESNERTől, nálunk CZVITTINGER Dávidtól a múlt század kezdetéig.

Végül is minden bibliográfiai munka, katalogizáló tevékenység, amely az azonosításhoz feltétlenül szükséges adatokon kívül mást is szerepeltet a leírásokban, a művekre vonatkozó adattájékoztatást tartja szem előtt. (Milyen kár, hogy ma már ez nem tudatos, az elméleti munkák szinte kizárólag a dokumentumazonosítás laposabb perspektívájában gondolkoznak!)

Nincs tehát éles határ a szakirodalmi és adattájékoztatás között, hiszen minden szakirodalmi tájékoztatói eszköz (katalógus, bibliográfia, számítógéppel kijelzett jegyzék stb.) alkalmas adattájékoztatásra is, és viszont, az adattájékoztatás eszközei – ha az eszköz korrekt és tartalmazza az adat *forrását* is – alkalmas szakirodalmi tájékoztatásra.

A jó adattájékoztatási eszköz valamilyen úton pedig dokumentumokon nyugszik. Az adatokat valahonnan nyerni kell, s ezek csak dokumentumok lehetnek, legyen a dokumentum kiadvány, ügyviteli bizonylat, űrlap, nyilvántartólap, kérdőív stb.

Elvi alapjait tekintve az adattárolás és visszakeresés nem különbözik a szakirodalmitól.

A tényt is azonosítani kell és meg kell határozni ismérveit. A tárolás az azonosítók és az ismérvek szerint megy végbe.

Nem érdemes azonban messzire elkanyarodnunk az adattájékoztatás útvesztőjében, mert az adatbankok jelentős részének nincs köze a könyvtári munkához. Pl. egy gépkocsi-nyilvántartás, vagy más gépek, berendezések, alkatrészek, népszámlálási adatok, gazdasági tényadatok, kémiai képletek, vegytani és műszaki jellemzők, egyszóval a könyvtári munkától többé-kevésbé független adatbankok között nem lehet célunk rendszerezni. Elegendő elvileg leszögezni, hogy a tudományos célú adatbankok esetén egyáltalán nem ártalmas, ha az adatnyilvántartás és a szakirodalmi tájékoztatás építenek egymásra.

A tudományos tényadatok nyilvántartásának van egy sajátossága, amelyre szakirodalmi tájékoztatás a maga területén sohasem lesz képes. A tárolt adatok igény esetén számítási, elemzési műveletek alapadatai lehetnek, és így ezekből új tudományos eredmények nyerhetők.

Visszatérve a könyvtári adattájékoztatásra, ennek nagy vonalakban az alábbi eszközeit lehet megkülönböztetni:

a) *A tény tájékoztatás hagyományos könyvtári eszközei.* Ezek az enciklopédiák, címtárak, a terminológiai és egyéb szótárak típusai, almanachok, biográfiai gyűjtemények, biobibliográfiák, atlaszok, típuskatalógusok (pl. népmesetípusokról) stb., stb. Ezek jórészt ismertek és használatosak is a tájékoztatásban.

b) *Önfeltáró vagy indexelt kiváogatgyűjtemények,* vagy az ún. vertical filingok. Ezen a szinten még érződik az erős kötődés a szakirodalmi tájékoztatáshoz. A kiváogatgyűjteményeknek azonban nem fő célja az irodalom rendelkezésre bocsátása, hanem az adatok közvetlen hozzáféréseinek biztosítása.

c) *Szakirodalmi bázison nyugvó adatbank,* amely az adat pontos fellelését mondja meg. Ide tartoznak a statisztikai kiadványok táblázatonkénti, azon belül a táblázatok egyes rovataiból származó ismérvek alapján végbement feldolgozásai. Hasonlóan lehet előkészíteni másfajta adattárakat is, pl. meghatározott témájú rajzokról, fotókról, tervrajzokról, vagy más szempontból definíciókról, anyagokról, szöszedetekről stb. Ennél a típusnál még közvetlen a kapcsolat a dokumentummal, de mégsem sorolható a szakirodalmi tájékoztatáshoz, mert minden esetben az adat fellelése és közvetítése a cél.

d) *Adatfeldolgozások (gépi) bizonylatainak tárai.* Ezt a típust nemcsak könyvtárak alkalmazhatják, hanem kutatóintézetek is. Elsősorban a szociológiai és statisztikai adatfelvételek (gépi) bizonylatairól van szó. Ennek az adattárolási típusnak három feladata van. Az első, hogy az adatok feldolgozását és értékelését nem köti időhöz, az bármikor elvégezhető. Másodszor egy-egy értékelés, feldolgozás ellenőrzését el lehet végezni, ha a (lyukasztott) bizonylatok rendelkezésre állnak. Harmadszor, minden adatfelvétel sokféle szempontból értékelhető, olyanból is, amely eredetileg nem szerepelt a célkitűzések között. Sőt, különböző adatfelvételekből megfelelő módszerekkel új szempontú elemzések készíthetők anélkül, hogy újabb adatfelvételekre kerülne sor. A tárolás legcélszerűbb módja a gépi feldolgozásra szánt bemeneti információhordozónak, pl. a lyukkártyáknak tárolása. Természetesen, nem magának az adatfelvételnek az osztályozása, hanem az adatfelvételek rovatonkénti indexelése szükséges hozzá.

e) *Végül, az irodalom vagy bizonylati forrásoktól független adatnyilvántartásokat* kell említeni. Az adat sorsa ekkor az, hogy tárolási helyére kerül, változhat, kiegészülhet, származási helye azonban nem érdekes. Példával talán jobban lehet érzékeltetni e típus jellegét. Képzeljük el, hogy egy vegyületsoporról készítünk ilyen nyilvántartást. A szakirodalomból elemzésre kerül mindaz, amit egy-egy vegyületről tudni lehet, képletéről, szerkezetéről, fizikai és kémiai tulajdonságairól, felhasználhatóságának területeiről, gyártástechnológiájáról, kémiai reakcióiról stb. Lassan összejön minden, amit az illető vegyületről egyáltalán eddig megállapítottak, és elképzelhető, hogy a könyvek, cikkek, szabadalmak százait kell ehhez megvizsgálni, de nem érdekesek továbbra a források. Az egybegyűlt adatok megfelelő rendben valamilyen adathordozóra kerülnek. Ha új ismeret merül fel a vegyület kapcsán, ezzel kiegészül az adathordozó. Így naprakész adattár jön létre, amely mindent tud a kérdéses vegyületekről, s ezért nélkülözhetővé teszi az irodalmi forrásokat. Ez a tárolási mód az osztályozásnak különleges eseteit veti fel. Választ kell adnia meghatározott szerkezeti elemek, gyökök, adott tulajdonságok meglétére, adott hatások szerinti visszakeresésre stb.

A felsorolt típusok technikai megvalósítására nagyjából az vonatkozik, amit a visszakereső szakirodalmi tájékoztatás alkalmával mondtunk, a lehetséges technikák skálája egyszerű kartotékoktól a számítógépes feldolgozásig terjed.

2. A dokumentumok szolgáltatása

Abból indultunk ki a legelején, hogy a könyvtári szolgáltatásoknak két fő típusa van, a tájékoztató szolgáltatások, amelyről eddig szó volt, és a dokumentumok rendelkezésre bocsátása. Az utóbbihoz érkeztünk el, és ez a terület már nagyon ismerős, hiszen minden könyvtártani munkában megtalálható, hogy a könyvtárak szolgáltatása a kölcsönzés és helybenolvasás.

A mai könyvtár e tekintetben is kiszélesítette szolgáltatásait. A dokumentumok szolgáltatásának terén éppen úgy változások mennek végbe, mint a tájékoztatásban.

Mivel ezek a szolgáltatások valóban nagyon ismertek, alig van többre szükség, mint felsorolásukra, ezekre is főleg csak a teljesség kedvéért. Néhány dokumentumszolgáltatást a fejlődés irányának lehet tekinteni.

a) A könyvtár mindenekelőtt *rendelkezésre bocsát* dokumentumokat anélkül, hogy azt visszakérné. Az eredeti dokumentumokra ez a szolgáltatástípus ritkán vonatkozik. A másolatok szolgáltatása azonban már polgárjogot nyert. A másolat lehet az eredetivel *méretazonos* és lehet *mikromásolat*. A kérővel a másolati díjakat rendszerint térítetik.

b) A könyvtári kommunikáció fejlődésével a jövőben egyre gyakrabban fog előfordulni a *képátvitel* valamely módozatának alkalmazása. A számítógépekhez csatlakozó *vizuális megjelenítő*, képernyő (display) már terjedőben van, a számítógépekkel állandó kapcsolatban (ún. on-line üzemmódban). E szöveges kijelzők a központi gépegységtől távolra is kihelyezhetők. Ha a számítógéphez mikrofílmes szövegtár is tartozik, akkor nemcsak bibliográfiai adatok, hanem a dokumentumok szövege vagy szövegrészletei is közvetíthetők a felhasználóhoz hasonló módon. A displayről másolat készíthető kívánság szerint.

A másik képátviteli technika a *távmásolás*. Ilyen berendezés Magyarországon nincs. Elvük az, hogy az „adó” másolótól a „vevő” akármilyen távol lehet, szövegek, ábrák távolra másolhatók.

c) A dokumentumot rendelkezésre lehet bocsátani, akár az eredetit, akár másolatot a könyvtárban *helybenhasználatra*, vagy *kölcsön*. A könyvtárközi kölcsönzést nem lehet külön szolgáltatásnak tekinteni ebben a kategóriában, mivel teljesen mindegy, hogy a kívánt dokumen-

tum kinek a polcáról származik, és a könyvtárak belügye, hogy a dokumentumot honnan szerzik meg. A szolgáltatás a *rendelkezésre bocsátásban van*, és közömbös, hogy ezt milyen eljárás előzi meg. Ezzel nem akarjuk a könyvtárközi kölcsönzés jelentőségét lebecsülni, sőt, inkább hangsúlyozni azt és kiemelni még azt is, hogy a dokumentumellátást is könyvtárrendszereknek feladata megoldani, mint ahogyan a tájékoztatást sem egyes könyvtáraknak kell végezni.

d) Végül, a könyvtár feladata nemcsak a dokumentumok rendelkezésre bocsátása, hanem mindazoknak az egyéb *eszközöknek a biztosítása* is, amelyek a *dokumentumok használatához hozzátartoznak*. Így biztosítani kell az audiovizuális eszközöket, a szellemi munka és ismeretszerzés minden eszközét, amelyre a dokumentumhasználat során szükség lehet. Egy könyvtárban – példaként említek néhányat – legyen logarléc, asztali számológép, legyen zongora a kottához, legyen nagyító, legyenek demonstrációs eszközök, író- és rajzeszközök, feladatok és konstrukciók modellálásához szükséges elemek, és még sok minden, változóan attól, hogy milyen könyvtárról van szó.

A már hagyományosnak számító audiovizuális eszközökről nem is szólunk, mint vetítők, lemezjátszók, magnetofonok, diktafonok stb.

Mindez persze a használó rendelkezésére.

Idézett és felhasznált irodalom

1. ADAMS, S. – BAKER, D. B.: *Mission and discipline orientation in abstracting and indexing services*. = *Library Trends*. Vol. 16. 1968. No. 3. Jan.
2. BALÁZS S.–HORVÁTH T.: *Kézilyukkártyák a szakirodalmi tájékoztatásban*. Közread. Könyvtártudományi és Módszertani Központ és az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, Bp. 1968.
3. BONNER, R. E.: *On some clustering techniques*. = *IBM Journal of Research and Development*. Vol. 8. No. 1. Jan. 1964.
4. CLEVERDON, C –MILLS, J. –KEEN M.: *Cranfield research project*. = Factors determining the performance of indexing systems. An investigation supported by a grant to ASLIB by the National Science Foundation. Cranfield, 1966, Vol. 1-2. (3 db.)
5. *Guide de la Fédération Internationale de Documentation*. Partie II. La Haye, 1955. FID publ. 267.
6. HAYES, R. M. – BECKER, J.: *Handbook of data processing for libraries*. New York, London etc. Backer and Hays. 1970.
7. HORVÁTH T.: *A könyvtárak műszaki fejlesztése*. Kiad. a Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp.–Veszprém, 1969.
8. HOVÁNYI G.: *Nem hagyományos osztályozó rendszerek és eljárások*. Kiad. a KMK. Bp. NPI, 1968. (Könyvtárgépesítési füzetek 4.)
9. LESSER, U. R.: *A modified two level search algorithm using request clustering*. = Information storage and retrieval. Scientific report No. ISR–11. to the National Science Foundation. Ithaca, New York, 1966. Jan.
10. LISTON, D.: *Information Systems = Machine Design*. Vol. 38. 1966. No. 7. Jul.
11. MIHAJLOV, A. I. –CSERNÜJ, A. I. – GILJAREVSZKIJ, R. Sz.: *Osznovü informatiki*. 2. pererab. i dop. izd. Moszkva, Nauka, 1968.

12. POLZOVICS L.: *Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba a műszaki és természettudományok területén*. Kiad. az OMKDK. Bp. 1962.
13. RANGANATHAN, S. R.: *Colon classification*. 2. rev. ed. Madras–London, Goldston, 1939.
14. RIDDLE, W. – HORWITZ, T. – DIETZ, R.: *Relevance feedback in an information retrieval system*. = Information storage and retrieval. Scientific report No. ISR–11 to the National Science Foundation. Ithaca, New York, 1966. June.
15. SALLAI I. – SEBESTYÉN G.: *A könyvtáros kézikönyve*. 2. átdolg. bőv. kiad. Bp. Gondolat. 1965.
16. SALTON, G.: *Proposals for a dynamic library. Technical report*. Cornell Univ., Dep. of Computer Science, Ithaca, New York, 1972.
17. SALTON, G.: *The SMART retrieval system. Experiments in automatic document processing*. Englewood Cliffs, London, Sidney etc. 1971.
18. SALTON, G.: *The SMART System. Retrieval Results and Future Plans*. = Information storage and retrieval. Scientific report No. ISR–11 to the National Science Foundation. Ithaca, New York, 1966. June.
19. TAUBE, M.: *Unit terms in coordinate indexing*. = *American Documentation*. Vol. 3. No. 4. 1952. Oct.
20. TOWNLEY, H. M.: *Problems of information retrieval*. = *Aslib Proceedings*. Vol. 17. 1965. No. 7. July.
21. VICKERY, B. C.: *Faceted classification. A guide to construction and use of special schemes*. London, ASLIB, 1960.
22. VICKERY, B. C.: *On retrieval system theory*. London, Butterworths, 1961.

Kié a könyvtár Amerikában?

Előző cikkemben azt igyekeztem érzékeltetni, hogyan lépnek könyvtári rendszerek az egyes, többé-kevésbé elszigetelt könyvtárak helyére. A rendszerek maguk pedig különböző típusú könyvtárakat foglalnak egységbe. Ezúttal néhány példával azt szeretném érzékeltetni, milyen a viszony a könyvtárak és használói között, és hogyan befolyásolja ez a kapcsolat a könyvtárak belső életét, munkáját. Most sem törekszem a kérdés kifejtésére, inkább jellemző példák bemutatásával szeretném a lényegét érzékeltetni, nevezetesen azt, hogy a gyakorlatban érvényesíteni lehet a használói érdekeket.

Központban a felhasználó

Az amerikai könyvtárak zömét két szemléletbeli tulajdonság jellemzi: a felhasználóra való erős orientáció és a *gazdaságossági szemlélet*.

Az utóbbit egy példával alátámasztanám. *D. H. Kraft és T. W. Hill* matematikai eljárást dolgozott ki a periodikák válogatására, de a módszer leírása magában foglalja azt is, mibe kerül a válogatás. A költségkalkulációval foglalkozó fejezet a folyóirat árán és a megrendelési költségeken kívül a szelekció költségeit is figyelembe veszi.

A felhasználóra való orientáció közhelyként emlegetett alapelv bármely ország könyvtárügyében. Az *igénykutatások* divatja jelzi a könyvtárak törekvéseit saját használói megismerésére, ami egyik feltétele feladataik pontosabb tisztázásának is. Idehaza azonban a divat elszakadt a valóságtól: az igénykutatások nagyrésze aligha jár a *gyakorlat számára értékelhető tapasztalatokkal*, a módszerek felületessége és kezdetleges színvonala miatt.

Más kérdés azonban az, hogy a „felhasználóra orientáltság” kézzelfoghatóan megjelenik-e a szolgáltatásokban, az állományépítésben, s megnyilatkozik-e az egész könyvtári munkában. Mi magyarok jogosan lehetünk büszkéek arra, hogy az első SDI (Selective Dissemination of Information – Válogató információ szétsugárzás) rendszert – igaz, manuális kivitelben – *Polzovics Iván* vezette be az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ kétféle figyelőszolgálatának megszervezésével. De, mint oly sok más esetben, ennek a kezdeménynek sem volt megfelelő méltányolása. (Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központban azóta ez a szolgáltatástípus visszaszorult, s nem ismeretes, hogy gazdasági megfontolásokon kívül közrejátszottak-e ebben elvi okok.) Az SDI „újráfelfedezése” nálunk az utóbbi években történt meg, de már külföldi mágnesszalagok felhasználása kapcsán. Bármilyen határfokkal működnek is ma világszerte ezek a szolgáltatások, mégis a jövő egyik elterjedt szolgáltatástípusát jelzik. Nem célom most az ellenvéleményekkel perbeszállni – talán részletes kifejtésre más alkalommal sor kerülhet –, de ma is többet ér a 60–80 százalékos pontossági arány a visszakeresésben, ha az – gyakorlatilag – a teljes világirodalom bázisán nyugszik, mint a 80–90 százalékos mutatóval dolgozó más rendszer, amely a világirodalom 15–20 százalékára alapoz.

Az SDI szolgáltatásokat meg kellett említenem, de inkább a felhasználóra való orientáltság más jeleit igyekszem előtérbe helyezni. Mert az SDI-ről elég sokat tudunk, és örvendetes térhódítást kezdett Magyarországon is.

Szemléletváltás az osztályozásban

Nem szükséges bizonygatni, hogy a könyvtári munkánkban mennyire kiemelkedő helyet foglal el az osztályozás. De mikor jó az osztályozás? Úgy tanultuk, hogy a dokumentum tartalmát minél jobban ki kell fejezni a rendelkezésre álló fogalmakkal vagy jelzetekkel. És ha ez megtörtént, számunkra véget is ért az osztályozás folyamata. Ezt a munkát tehát úgy fogtuk fel, mintha itt az osztályozási fogalmak és a dokumentum tartalma közötti viszony lenne perdöntő. Holott az osztályozásnak funkciója van: a visszakeresés lehetővé tétele. A visszakeresési témák pedig pontosan meghatározott, valóságos felhasználói igényeket testesítenek meg. Mégiscsak az az elsődleges kérdés az egész folyamatban, hogy *az eszköz alkalmas-e funkciójának betöltésére* vagy sem. Vagyis akkor jó az osztályozás, ha jó lehetőséget teremt a visszakeresésre. Minősíteni tehát csak úgy lehet, mint a keresőképet (a kutatási témát leíró tárgyszavak) és a dokumentum tartalma közötti viszonyt, amelynek csupán eszköze valamely osztályozási nyelv és szabályai. Teljes egészében ezen a gondolaton alapszik az az értékelő rendszer, amely egzaktnak mérni igyekszik az osztályozás hatásfokát. E mérési mutatók Magyarországra a *cranfieldi kísérletek* hírével jutottak el, de nem okoztak szemléleti megdöbbentéseket. Számomra meglepő volt, hogy e valóságban a felhasználói oldalt előtérbe állító értékelési rendszer mennyire közkeletű az USA-ban. Szinte gépiesen mondták a könyvtárosok ennek alapján a jellemző számadatokat, mint nálunk szokták könyvtárismertetések során az állomány és kölcsönzés statisztikai tényezőit.

A funkcióhoz való igazodás tükröződik abban is, hogy az USA-ban rendkívül változatos osztályozási rendszerek, indexelő nyelvek, tárgyszórendszerek alakultak ki. Igaz, sohasem volt egyeduralgó osztályozó rendszerük, mint nálunk az ETO. Még a Kongresszusi Könyvtár tárgyszórendszere sem terjedt el kizárólagosan, pedig ezt inkább naprakészen tartják, mint az ETO-t. Sohasem ismerték el ugyanis, hogy az egyetemesség egyben előny is az osztályozásban. Előnynek kizárólag abban az esetben tekinthető, ha kommunikációról van szó, pl. a szét-sugárzó tájékoztatásban. A visszakeresésben egyáltalán nem az, sőt, hátrányokkal jár. Régi törvény ugyanis, hogy az egyetemesség eltávolít az egyedi felhasználótól, csökkenti a használhatóság hatásfokát. Jó lenne végre ezzel kapcsolatban tisztázni néhány kérdést, mivel úgy tűnik, hogy jelenleg Magyarországon *két tábor alakult*: az ETO pártiaké és az ETO-t ellenzőké.

Az igazság viszont az, hogy nincs egyedül üdvöztető osztályozási rendszer: más-más feladatokra más-más rendszerek alkalmasak. A tökéletesség valójában fikció, az erre való törekvés hasonlít az igazság kereséséhez a filozófiában: még a módszereket is ismerjük, amelyekkel közelíthetünk hozzá, mégsem érjük el soha. Így az egyetemes rendszerek funkciója más, mint az egyedi visszakereső rendszerek osztályozó eljárásai. Megint mások a szétsugárzás igényei. Ismét másként merül fel a kérdés általános vagy átfogóbb gyűjtőkör és erősen specializált témáról kiépített rendszer esetén. A nagyságból, dokumentumtípusokból stb. adódó problémákat már nem is említem.

Az USA-ban az osztályozási rendszerek megválasztásakor, tapasztalataim szerint, nagy vonalakban azt az utat követték, mint amit az ellátás rendszerében. Szükséges tematikailag csoportosítani a dokumentumok összességét, vagy nagyobb gyűjteményeit, erre épülhetnek a különleges feladatokat vállaló, már a felhasználó igényeihez közelítő *egyéni osztályozást alkalmazó rendszerek*. Az előbbiekre egyetemes, általános osztályozási rendszert lehet alkalmazni, és szinte közömbös, hogy melyiket. Az utóbbiakra nem. Mély tartalmi elemzésre, az egyedi információk kivételére már csak az adott feladatra szabott osztályozási rendszer alkalmas. És amilyen magától értetődő ez a tény, olyan meglepő volt, ahogyan ennek a problémának nehézségeit áthidalták. Mert rettenetesen nehéz munka sok-sok kisebb-nagyobb dokumentumtár számára külön-külön osztályozási rendszereket kidolgozni. Ezért használtak nagyon sok helyen ún. nem-ellenőrzött osztályozási kifejezéseket. Ez a megjelölés nagyjából

azt jelenti, hogy a fogalmakat nem szabványosították és nem, vagy csak minimálisan elemezték. E kifejezéseket magukból a tárolandó dokumentumokból nyerték, hasonlóképpen ahhoz, ahogy nálunk a KWIC (Key–word–in–context, szöveggörnyezetei kulcsszó mutató) indexben a dokumentumok önmagukat osztályozzák, de hatékonyabb módszerekkel pl. nemcsak a dokumentum címének szövegére alapozva. Elkészítették ugyan az osztályozási kifejezések jegyzékét, de az napról napra változott, a feldolgozás menetének megfelelően. Ha ez az „uncontrolled vocabulary” (nem-ellenőrzött kifejezések listája) már nem igen gyarapszik, illetve, ha gyarapodásának üteme állandósul, akkor tervezik *e szótárak fogalomgyűjteménnyé*, tezaurusszá építését. A gyakorlatias amerikai szemlélet ismét legyőzte az elméleti nehézségek bénító hatását, mintha csak azt mondták volna: az a fontos, hogy a rendszer működjék, a finomításával, eleganciával, a részletek szépségének kidolgozásával ráérünk. Az INTREX (A Massachusetts Institute of Technology visszakereső rendszerének neve), ez a visszakereső csoda – pontosan ezt az eljárást követi. Igaz, kb. 30 kifejezés jut egyetlen kutatási jelentésre ilyen módon. Ugye, nagy a valószínűsége, hogy ezek után a dokumentumot meg is találják?

Az osztályozás ilyen „lazaságával” megint a felhasználó nyert. A dokumentumtárolás nyelve közel került az élő tudomány nyelvéhez. Olyan nyelven, kifejezésekkel ment végbe a tárolás, amiket az „ügyfél” használ. Hiszen ők a dokumentumok szerzői is.

Automatizálás

A gépesítés, pontosabban a számítógépek alkalmazásának felső határa a teljes automatizálás. Ez lényegesen több, mintha csak produktumok előállítására használnánk a számítógépeket.

Automatizálni lehet a teljes könyvtári munkát, az előszerzeményezéstől a közreadásig. Ezúttal ismét csak egy szűkebb példát emelek ki: a szellemi munka automatizálását. Maradjunk tehát az osztályozásnál.

A probléma nem meglepő, hiszen nálunk is tucatszám jelennek meg számítógép által előállított indexek, amelyekben a tematikai keresést biztosító index-szerkezet automatikusan készül. Mélyebb és biztonságosabb osztályozáshoz azonban több kell. A nyelv alapos ismerete. Igen, írhattam volna nyelvtant is, mert a nyelv szemantikai (jelentéstani) elemzéséről van szó. Közös kutatási terület ez a nyelvészekkel. E kutatások amerikai fellegetvára az ithacai Cornell Egyetem. A kutatások vezetője *Salton* professzor, eredetileg európai származású matematikus, a róla elnevezett SMART rendszer kutatásának irányítója. Kiindulásuk *H. P. Luhn* eljárása volt. Ismeretes, hogy Luhn készítette az első permutált (KWIC) indexet, és ő követte el első ízben azt a „szentségtörést”, hogy a vitathatatlanul intellektuális bibliográfiai munkát, az osztályozást az érzéketlen számítógéppel végeztette el. Luhn módszere vég-eredményben a közlemény szövegének szóstatistikai elemzése volt. Salton munkacsoportja lényegesen előrelép, segítségül hívja a nyelvtant. Persze az angol nyelv grammatikáját. Például tudni lehet, hogy az -ás, -és végű főnevek általában folyamatokat jelentenek: forgácsolás, öntés stb. (Az angolban -ing végződésről van szó.) Illetve: bizonyos valószínűséggel folyamatot jelentenek, hiszen a munkás, bélés, szó -ás, -és végződése nem folyamatra utal, a végződés nem is azonos a fenti -ás, -és-sel. Ugyanígy az angolban a ring szó gyűrűt jelent, vagy mint ige „csenget” jelentésű, semmi köze az -ás, -és értelmű -ing végződéshez. (Mindezt csak a nehézségek érzékeltetésére mondom el.) Vagy egy mondatban előforduló alany, illetve tárgy általában a dokumentum tárgyát jelenti, az eszközhatározó pedig a műszert, szerszámot, eszközt, eljárást, amivel egy terméket előállítanak, és így tovább. Mármost, ha egy szó többször fordul elő ugyanazon nyelvtani funkciókban, valószínűleg a dokumentum osztályozására is meghatározott szerepben alkalmazható. A példa világos. Mint kutatási probléma azonban óriási, hiszen sok száz, vagy sok ezer *formális szabály kidolgozá-*

sát követeli meg, és a nyelvnek olyan mélységű ismeretét, amelyre a nyelvtudósok gondolni sem mertek az alkalmazott nyelvészeti kutatások e területen való megindulása előtt. Mégis, bár nem szabad a kutatás nehézségeit lebecsülni, elkeseredni sincs okunk, mert ezek alap-kutatások lennének a tájékoztatástudományban. Csak egyszer kellene az elemzéseket elvégezni, s nem újrakezdődő kutatásokról lenne szó.

Magyarország szerencsétlenül rajtolt ezekben a kutatásokban. Nyelvészeink kicsi, de célratörő és lelkes csoportja a hatvanas években az MTA Számítástechnikai Intézetében komoly kísérletekbe fogott a gépi nyelvészet területén. Kutatásaikat a hazai feladatokhoz képest túl korán kezdték, s mire gondolataik megérték volna, a csoport feloszlott. „Hattyúdalu” talán a hazai szakirodalom legjobb két tezaurusz-monográfiája volt, s ezek a könyvek azóta is bevalóttan vagy titokban „puskával” szolgálnak azoknak, akik jószántukból, vagy a körülmények kényszere folytán tezauruszokat készítenek. Egyszóval, amikor e kutatásokra már szükség lett volna a gyakorlati feladatok megoldásához – abbamaradtak. A hagyatéka: részeredmények, féleredmények. Pedig lassan már elodázhatatlanul szükség lesz e kutatás folytatására. Az első kudarc azonban – ha egyáltalán annak lehet nevezni – évtizedekkel visszavetette ezeket a kutatásokat.

A kérdés ezek után csak az, melyik intézmény teszi lehetővé Magyarországon a továbbiakban ezeknek az *alkalmazott nyelvészeti kutatásoknak* a folytatását.

A hozzáférhetőség

Nemcsak a könyvtárosi közgondolkodásban: az elméletben és – ennek következményeként – a mindennapi intellektuális könyvtári munkában jelentkezik a felhasználók igényeinek figyelembevétele, hanem a dokumentumok közreadásában is. Sőt, a közönségszolgálat igyekszik az olvasók és általában a használók kényelmét biztosítani. Említettem már (Ld. a *Könyvtáros* 1973. szeptemberi számát), hogy Birminghamben a katalógust azért készítik el mikrofilmen, hogy gyakorlatilag számtalan példányban tudják előállítani, és az egész egyetem – nemcsak a könyvtár – tele van a kis helyet elfoglaló könyvtári katalógussal. Így telefonon is lehet a könyvtárhoz fordulni, és általában a könyvtáron kívül is lehet az irodalommal foglalkozni.

A dokumentumokhoz való hozzájutásnak biztosítására *könyvtár és használó között új kapcsolatot* van kialakulóban. A használót nem elégíti ki, hogy a dokumentum „megvan” a könyvtárban, ha a könyvtár a kellő időben mégsem tudja rendelkezésére bocsátani, mert kölcsönadta, feldolgozza, kötteti stb. A feladat: lehetővé tenni a dokumentumok szolgáltatását. Ennek technikai és intézményi feltételei vannak.

Az intézményeket ismerjük: hatalmas kölcsönkönyvtárak – nem a mi „kölcsönkönyvtáraink” megfelelői – rövid határidővel, rendszerint másolatban a világ bármely részére elküldik az igényelt dokumentumokat. Ez a hivatásuk. A magyar műszaki könyvtárak jól ismerik az angol nemzeti kölcsönkönyvtárat, gyakran igénybe is veszik szolgáltatásait, de hasonló a kapcsolatuk Amerikával is, ahonnan az állami kutatások ún. report-jait, kutatási jelentéseit kapják mikrofilmlapon. Valami hasonló rendszer nálunk is elképzelhető, ha az egyéb technikai adottságok mellett a sürgetett és tervszerű központi tárolóraktárat nem dokumentumtemetőnek fogjuk megépíteni, hanem működő, szolgáltató könyvtárnak.

És melyek a technikai feltételek?

Első a reprográfia fejlesztése. Ezen belül is a mikroképtechnika és a másolóberendezések nagyobb arányú bevezetése. Európával ellentétben Amerikában *kedvelik a mikrofilmet* a könyvtárakban. Ismert előnyeit ki kell egészíteni azzal az eddig kevésbé méltányolt tulaj-

donságával, hogy korlátlanul többszörözhető, s így annyi használati példányt nyerhetünk, amennyire éppen szükség van.

A másolótechnika nálunk 1968-tól indult rohamos fejlődésnek a könyvtárakban. Ma már nem is nevezhetjük valamirevaló könyvtárnak azt az intézményt – természetesen a nagyobb könyvtárakra gondolok – amelyik olvasószolgálati célokra nem állított be gyorsmásolókat. Használatuk nálunk azonban bürokratikus, s ehhez járulnak az elviselhetetlenül *hosszú másolási idők* is. „Odakint” az olvasó egyszerűen odalép a készülékhez és kicsi összegért másol magának. S ha nincs aprópénze, pénzváltó automaták állnak a másoló mellett.

Egészen más típusú technikát képviselnek a számítógépekhez tartozó ún. terminálok, kihelyezett vezérlőpultok, kijelző, kiíró szerkezetek, amelyek a könyvtártól távolabbra is telepíthetők, és a könyvtáráépületben is sokfelé. Ezek a végállomások mintegy *kiterjesztik a könyvtár falait*, az információs szolgáltatások messziről azonnal elérhetők. S ha ezek a könyvtártól távoli kapcsolási pontok nem egy-egy könyvtárhoz, hanem egész könyvtári rendszerekhez teremtenek „hozzáférést”, akkor valóban világos, milyen újtípusú a könyvtárhasználó és könyvtár kapcsolata a modern technika segítségével. Sőt, mint már erről szó volt, a legfejlettebb rendszerekben ezeken a terminálokon keresztül a dokumentumok eredeti szövege távolra is vetíthető.

Így válik a technika szolgálává, nem pedig céllá. Olyan terület szolgájává, amelyet eddig a technikától idegenkedő könyvtárosok és könyvtárlátogatók csendes szigetének tartottak. De a technika az ember zsarnoka lehet, ha nem tisztázódnak előbb a humánus célok, amelyek szolgálatára rendeljük.

Befejezésül szeretnék elnézést kérni az olvasótól, hogy beszámolómm túlzottan személyes hangvételű volt, és főleg azért, hogy minduntalan hazai problémák felé kanyarodtam. De utazásom célja az volt, hogy *Amerika könyvtári technikáját a hazai felhasználás szempontjából* ismerjem meg. Tehát nem hibákat keresni mentem, hanem értékes tapasztalatokat gyűjteni.

Horváth Tibor

Könyvtáros szemmel az USA-ban

Indiáról mondta egyszer valaki, hogy aki ott eltölt három hetet, könyvet ír róla. Aki tíz évet tölt ott, nem mer egy cikket sem írni. Valahogyan így vagyok Amerikával (az USA-ról van szó, természetesen): kevés időt, mindössze három hónapot töltöttem ott, ezért csak a kevés tapasztalat és felületesség bátorságával merek bármilyen véleményt megkockáztatni.

Könyvtár és könyvtáros az USA-ban

A Library Journal színes cikkei, híreit olvasva idehaza az a benyomás alakult ki bennem, hogy Amerikában a könyvtáros nem e világra való, passzív, visszahúzó személy, akinek a nyers valóság előli menekvés a könyvtár. Ennek megfelelően a szakma társadalmi megbecsülése nem éppen a legmagasabb. Szóval, azt hittem, nagyjából az a helyzet, mint itthon.

Ez az előítéletem részben igazolódott. Amerikában még mindig az üzletember a társadalmi ideál. A pénzcsináló. Az értelmiségi pályák megbecsültsége, köztük a könyvtárosé – azt hiszem, – valahol a középmezőnyben van. De mostanában talán mintha kezdene megváltozni a helyzet. Amerika egyre kevésbé „a nagy lehetőségek hazája”, mind ritkább a látványos karrier az üzleti életben. S egyre gyakrabban kéri alkalmazás esetén a végzettséget igazoló papírokat. A társadalmi érvényesülés útja nem a merész üzleti vállalkozás, illetve egyre kevésbé az, hanem a tanulás. Egyszóval, az értelmiségi pályák kezdenek divatba jönni.

Sőt, ennél még több igaz. Azt hiszem, Amerika *saját értelmiségének kinevelésén fáradozik*. Korunkat már-már szólamszerűen nevezik a tudományos és technikai forradalom korának. Ha tetszik, ha nem, ennek egyszerű következménye az is, hogy az értelmiségnek nagyobb szerep jut a társadalom életében, még Amerikában is, ahol pedig hagyományosan nem volt akkora ez a szerep, mint Európában. S a könyvtárosság *rangemelkedése* együtt megy végbe a többi szellemi pályáéval. A rangemelkedés lehet nagyobb, vagy kisebb, de kétségtelen. Az amerikai könyvtárak – ezt előre kell bocsátani – más szerepet játszanak az ottani életben, mint a hazaiak nálunk. A könyvtár ott úgy él a köztudatban, mint az a hely, ahol valamit meg lehet tudni. Információs bázis, ahová akkor érdemes elmenni, ha valakinek *bármiféle megtudni-valója* akad, például, ha jogszabályokról akar tájékozódni, egy-egy történelmi problémára keres választ stb. Nem a „kölcsonkönyvtár” képe él a köztudatban, ahol valami olvasnivaló akad. A könyvtáros pedig az a szolgálatkész, hozzáértő személy, aki segít az adott kérdés kibogozásában. Így él a public library a köztudatban.

És az egyetemeken? Négy egyetemet látogattam meg. Igaz, mind rangos felsőoktatási intézmény, mondhatnám „világmárka”. A könyvtár mindenütt az egyetemi város központjában van, külön épületben. Az épületek már külsejükkel is elárulják, hogy fenntartóik nem fukarkodnak az anyagiakkal, hogy nem mostohagyermekai az egyetemi költségvetésnek. Legtöbb helyen az egyetem büszkeségei közé tartoznak.

Más példákkal is szeretném ezt alátámasztani. A nagyvárosok *idegenforgalmi prospektusai*, afféle ottani IBUSZ-ismertetőik mindig tartalmazták a könyvtárak leírásait: nevet, címet, nyitvatartási, esetleg a gyűjteményről is egy-két mondatot. Részletes New York-i térképalbumom külön térképen tüntette fel a könyvtárakat és azokat jegyzékbe is foglalta.

Nem hiszem, hogy akadna washingtoni lakos, aki ne tudná, hol a Kongresszusi Könyvtár, s nincs New York-i, aki ne tudná, hol a New York Public Library. Hát hol is vannak? Mindkettő a város szívében, a központban, ahol például a telekárak már megfizethetetlenül magasak, és emiatt a telkek már nem is cserélnek gazdát.

Külön lehetne elemezni a Kongresszusi Könyvtár hatalmas tekintélyét. Igaz, ez az intézmény már-már nem is könyvtár, hanem a vezető politikusok adatbankja – szóval könyvtár modern értelemben –, és a kongresszus számára készített összeállításai gyakran politikai vitákat döntenek el. Szakmai tekintélyéről annyit, hogy minden más könyvtár, illetve tájékoztatási intézmény elfogadja és alkalmazza a Kongresszusi Könyvtár által kidolgozott szabályzatokat, módszereket. Eszükbe sem jut presztízből vagy szakmai okokból elutasítani az „LC” javaslatait. Szakmai viták vannak, de ezek érdemi viták. Ez azonban már más kérdés.

Könyvtárközi együttműködés amerikai módra

Ismeretes, hogy az együttműködésnek számos terve származik Amerikából. Ezek a könyvtári munka hatékonyságát oly módon kívánják fokozni, hogy munkamegosztást és a tevékenység szorosabb összehangolását írják elő több, a rendszerben szereplő könyvtár között. Az együttműködésben nincs kényszer. Viták vannak, amelyek végén a közösen felismert érdek hozza össze a partnereket. Legnagyobb élményeim között tartom számon azokat az eseteket, amikor arra figyelmeztettek, hogy a szóban forgó probléma más, jobb megoldását ebben és ebben a könyvtárban láthatom. Szóval az elzárkózásnak nyomát sem láttam. A munkamegosztás – könyvtáron belül is – természetesnek tűnt, hiszen a könyvtárban, mint bármilyen más helyen, sokféle szakismeret összehangolásával lehet eredményesen dolgozni. Könyvtáron belüli szakmai „kasztok” nem léteznek. Ugyanígy a könyvtárak között sem tapasztaltam megkülönböztetést.

A nagykönyvtárak egyik törekvése, hogy a korszerű technika adta lehetőségekkel élve egymás szolgáltatásait beépítsék saját rendszerükbe. E szolgáltatások rendszerint mágnesszalagos adathordozón érkeznek. Több helyen nagyarányú kísérletekbe kezdtek e szalagok hasznosítására. A feladat nem könnyű, mert ahány mágnesszalag, annyi felépítés, annyi szerkezet, annyi program. Az együttes hasznosítás feltétele bonyolult fordító-programok közbeiktatása, amelyek egységesítik, pontosabban azonos módon teszik lehetővé a visszakeresést e különböző szalagokból. Ilyen módon nagy központok jönnek létre a könyvtárakban, amelyeknek persze az ellátandó területük is több országnyi. (Európában hasonló kísérletek folynak Svédországban.)

Másik példa. A könyvtárgépesítés előfeltétele volt az, hogy kialakítsák a szövegek automatikus kezelésének bizonyos szabályait. Ez kutatási feladat volt, egyetemi tanszékek végezték, illetve végzik. Néhány „fogást” megismertem. Csodálatos módon egymástól több ezer kilométerre levő könyvtárak alkalmazták e módszereket. Például az automatikus szótövesítés úgy megy végbe, hogy a toldalékolt szavakról levágják a végződéseket. (Vannak kivételek, amikor egy szó alanyesetbeli vége megegyezik valamely végződéssel. Magyar példa erre: a rák szóban a szóvégi „k” nem a többes szám jele. Ha a többesjelet és kötőhangzót levágjuk, a rák szóból ilyen mechanikus kezeléssel alanyesetben csak egy „r” maradna. Ilyen szó pedig nincs. A megoldás: vagy megadjuk a kivétellistát, ami nem nagyon járható út, vagy finomítjuk a többesjel levágásának szabályait. Példánk esetében elegendő volna egy olyan formális szabály, hogy a szónak legalább három betűből kell állnia.) Nos, a kutatási eredményeket mindenütt felhasználják, mint a szakmai tudás részét, amely közkincs. A célratörő gondolkozásmód eredménye az is, hogy kigyógyultak a könyvtárügy „tudathasadásos” betegségéből: *nincs külön dokumentáció és külön könyvtárügy*. Helyette van szakirodalmi ellátás és tájékoztatás. Ezen belül nagyon különböző intézmények nagyon különböző feladatokat láthatnak el, ahogyan a dolog természete megkívánja. A feladat eléggé sokrétű ahhoz, hogy az intézmények nagyon eltérőek legyenek, de elkülönülés nem érvényesül sem elméletben, sem a gyakorlatban.

Képzés

Milyen képzést kapnak az amerikai könyvtárosok? Mind a tananyag, mind a diploma értéke függ a helytől, az egyetemtől, ahol a képzés folyik. Úgy érzem, az amerikai könyvtárosképzés jövő útját a kaliforniai állami egyetemen, Los Angelesben folyó oktatás jelenti.

Az említett egyetemen a könyvtárosképzés együtt folyik a számítógéppel dolgozó szakemberek oktatásával. Az egyetem egyik kara foglalkozik a számítógép-tudományokkal, ezek mind műszaki, mind alkalmazási vonatkozásaival. Valamennyi hallgató nagyjából azonos alapképzést kap, majd három fő területre (ezen belül többre) lehet szakosodni. Ezek egyike az információtárolás és visszakeresés ismeretköre. Az utóbbi a tulajdonképpeni könyvtáros szak. A képzés abból indul ki, hogy a felsőfokon képzett szakembert valóban a legmagasabb szinten kell képezni. A képzési szintnek nem szabad teljes mértékben a gyakorlathoz igazodnia, mert ha ez a gyakorlat elmaradott, már a képzéssel konzerváljuk az elmaradást. Az egyetem ezzel az oktatási elvvel jócskán kiterjeszti a könyvtáros szak kereteit, mivel mindenfajta információs munkára képez szakembereket. Gondoljuk meg pl., hogy egy gépkocsi-nyilvántartás megszervezése nagyon nagy általánosságban találkozik valahol egy könyvtári katalógusával. Mindkettő lényege, hogy nyilvántartásba veendő egyedek (gépkocsi vagy könyvek) azonosítása az egyik feladat, továbbá az, hogy bizonyos jellemzők alapján az egyedek visszakereshetők és csoportosíthatók legyenek. Megjegyzem, hogy ez az egyetem azon kevesek közé tartozik, ahol tudományos fokozatot lehet szerezni a könyvtártudományból.

A miénknél sokkal kötetlenebb amerikai egyetemi rendszer következménye, hogy olyan helyen is lehet a fenti értelemben vett könyvtárosi ismereteket tanulni, ahol nincs ilyen tanszék. A Cornell Egyetemen például szintén a számítógép-tudományok karán belül több olyan előadást, szemináriumot vehet fel a hallgató, amelyen információ-tárolási és visszakeresési tudnivalókat sajátít el. Találkoztam vegyészhallgatóval, aki behatóan foglalkozott kémiai képletek és kémiai jellemzők tárolási kérdéseivel. Gyakorlati foglalkozásokon gyakran adnak fel nem könyvtárszakosoknak könyvtári feladatokat számítógépes megoldásra.

Végül még egy érdekes tapasztalat. Az Ohio Egyetem Könyvtára teljesen automatizált. E könyvtár használatát megtanítják minden elsőéves hallgatónak. Külön terminálok (számítógép-végállomás) állnak a hallgató ilyen képzésének céljaira. Valóban: a képzésnek két oldala van. Manapság a könyvtár bonyolult üzem, használatát meg kell tanítani a rendszeres iskolai képzés keretében, minden fokon.

Amit a képzésről mondtam, nem általános érvényű. Vannak egyetemek, ahol hagyományosabb képzés folyik. *De csak hagyományos könyvtártechnikát* sehol sem tanítanak. (Folytatjuk)

Horváth Tibor

Angolszász könyvtárakban

Egységes könyvtárügy?

Kétféle gondolkodó típus van. Az első az analitikus gondolkozást testesíti meg, s jellemzője, hogy a legkisebb különbségeket is érzékeli. A másik a szintetikus gondolkozást, amely éppen ellenkezőleg, a legkisebb azonosságokat is észreveszi. Persze ez a tipizálás merőben elméleti okoskodás eredménye, a gyakorlatban mind az elemzés, mind a szintetizálás jelen van a gondolkozásban, csupán hangsúly kérdése, hogy melyik erősebben.

Néha egész korszakok gondolkozásmódját jellemzi az a körülmény, hogy a tudósok az analízisre, a részletek vizsgálatára hajlamosak, vagy éppen a szintézis nemes feladatán dolgoznak. Ez a kérdés már nem is az egyének akaratán múlik, a kor szabja meg inkább, a tudományos problémák mindenkori állása.

Amikor az egységes könyvtárügyet deklaráljuk, egy áhított szintézis: egységben látás gondolatát hangsúlyozzuk. Ha erősen hangsúlyozzuk a könyvtárak közti különbségeket s a könyvtártípusok eltérő funkcióit emeljük ki, akkor mindig a részek szempontjait érvényesítjük, néha az egész rovására. Sokan addig mennek el a különbségek hangsúlyozásában, hogy már nem is látják az egészet. A mindennapi életben így keletkezik a provincializmus, szakmai kérdések esetében pedig a szakmai provincializmus. A könyvtárak mindaddig, amíg a technikai feltételek nem voltak adottak, kénytelen-kelletlen önmagukra hagyatkozva dolgoztak. A mostani cikkemben azt szeretném példákon bemutatni, *hogy az individuális könyvtárak hogyan integrálódnak könyvtári rendszerekké*, hogyan oldják meg együtt az irodalom ellátás és tájékoztatás feladatait.

Az együttműködésnek úgy van értelme, ha *különböző típusú könyvtárak állnak össze*, ellenkező esetben értelmetlen az együttműködés: azonos típusú könyvtárak között nem lehet munkamegosztást kialakítani, mert az együttműködő körben egyik feleslegessé teszi a másikat.

A birminghami példa

Birminghamben három könyvtár határozta el, hogy közös számítógépes rendszert fog működtetni.

Az első könyvtár a *Birmingham Egyetem könyvtára*. Körülbelül 7500 hallgatót, kb. 1000 kutatót lát el a természettudományok, műszaki tudományok, jog, orvostudomány és társadalomtudományok területén. (A kelet-európai országokra vonatkozó értékes gyűjteménye is van.) Az egyetemi hálózathoz külön orvosi könyvtár, jogi könyvtár és zenei könyvtár tartozik. Állománya 900 ezer egység, könyvtárosi személyzete 110 fő. A művek visszakeresésének fő eszköze a betűrendes és a tárgyszó katalógus.

A második együttműködő az *Aston Egyetem Könyvtára*, amely 3600 hallgatót és 450 kutatót szolgál ki. Állománya 160 ezer egység, személyzete 38 fő. Két könyvtár – egy társadalomtudományi és egy elektrotechnikai – tartozik hálózatához. Katalógusai hasonlóak a fenti könyvtáréhoz.

A harmadik együttműködő nagyobb az egyetemi könyvtáraknál, egymilliós állománnyal rendelkezik. Ez a *birminghami közművelődési könyvtár*, public library. Prézens állománya – ott referenzs-könyvtárnak hívják – 850 ezer dokumentum. A központi könyvtár 35 kölcsönző könyvtárat működtet, s így alkot hálózatot. Szótárkatalógusa van, s a központi könyvtár központi katalógust is vezet, amelyben az egész hálózat anyaga megtalálható.

E három könyvtár 1969-ben határozta el a szoros együttműködést. Mivel egyben *a regionális központ funkcióját is betöltik*, központi támogatást is kaptak, összesen 23 ezer fontot, két évre elosztva. A rendszer kiépítésének költségei elérték a 60 ezer fontot, amely a három résztvevő és a központi alap között oszlott meg, nem egyenlő arányban. Az együttműködés során nagyon sok kérdésben vita alakult ki a résztvevők között – enélkül nem is lehet eredményt elérni –, de egy kérdés felett nem volt vita: ti. hogy a résztvevők közül melyik milyen könyvtár. Nem vádolták – vagy csúfolták egymást – azzal, hogy te közművelődési könyvtár vagy (uram bocsáss: public library), te meg egyetemi könyvtár, te műszaki irodalmat gyűjtesz, és jogot és így tovább. (Rosszmájúságom nem engedi, hogy meg ne jegyezzem: nyilván azért nem jutottak ezek a kérdések senki eszébe, mert a public library valóban nyilvános közművelődési könyvtár, az egyetemié meg valóban egyetemié voltak.)

A három könyvtár könyvgyarapodásának 60%-át tartalmazta az angol és a Kongresszusi Könyvtár MARC rendszerű mágnesszalagja. A három könyvtár 1969-től e mágnesszalagokról nyeri a címléírásokat. A három könyvtár közös számítógépes központi katalógust tart fent, amelynek nagyobbik részét tehát a mágnesszalagok adják. A katalogizálási munka egyébként a három könyvtárban megy végbe. Ha egy mű katalogizálási igénye felmerül, azonnal eldöntik, hogy a résztvevő könyvtárak valamelyike már nem közölte-e az adatokat a számítógépes katalógussal. Ha igen, nem dolgozzák fel újra. (Angol művek esetén nem szükséges a kikeresés, mert a mágnesszalagok tartalmazzák a leírást.)

A három könyvtár a számítógép segítségével készíti saját katalógusát. A Public Library kötetkatalógust kíván, az Aston Egyetem cédulákat kér, a Birmingham egyetem listára írta a katalógust és mikrofilmezi, majd sokszorosítja a mikrofilmet, hogy az egyetem különféle helyein és a könyvtár minden részében legyen katalógus. Természetesen nincs akadály annak, hogy a központi katalógusból tetszés szerinti összeállításban származékjegyzékeket nyerjenek. Ez a központi adatbázis betölti a központi katalógusok szerepét is. pl. lelőhelyet állapít meg, alkalmas egyeztetésre stb. Sőt, az adatbázis regionális funkciót is teljesít mint az északnyugat-angliai terület adatbázisa.

A rendszert egyéb területeken is bővítik: a folyóiratokat, zeneműveket hasonlóképpen dolgozzák fel.

Szeretnénk néhány tanulságot rögtön levonni: *Ez az együttműködési rendszer függetleníti magát a könyvtártípustól.* Nehéz is volna a központi adatbázisról megállapítani, hogy az most már milyen könyvtár anyagát tükrözi. Azt lehetne inkább mondani, hogy egyetlen nagy adatbázist hoztak létre, amelyhez különféle funkciójú könyvtárak kapcsolódnak. S mindegyik hatékonyságát megsokszorozva képes eredeti szerepét betölteni. A másik tanulság: a könyvtárak nem vesztik el saját „arcukat”. Mindhárom könyvtár az eddigi formában folytatja a katalógust. Sőt: a három könyvtár három különböző osztályozási rendszert használt eddig (ETO, Dewey-féle tizedes osztályozás. Library of Congress-tárgyszavak), és ezután is mindegyik a magáé szerint dolgozik. Ezt a külön „helyi” adatlap rendszeresítésével érték el. Az adatlapra minden könyvtár felírja a dokumentumra vonatkozó helyi információt: raktári jelzetét, osztályozási jelzetét vagy tárgyszavait. De csak azt az adatot írja rá, amely valóban csak az övé. Nagy-Britannia gazdag ország hozzánk képest, így nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy több könyvtár ugyanazt a művet ismételtelen feldolgozza.

Még egy példa

A következő példával az USA-ba szeretnék elmenni, Californiába, amely tudvalevőleg az USA egyik leggazdagabb tagállama. Az itteni könyvtárak szintén regionális adatbázist építenek ki, de még túl is lépnek a fenti együttműködési formán.

California Állami Egyeteme kilenc „kampusz”-ból áll, kilenc egyetemből. Ezek könyvtárai kezdeményezték azt a nagyarányú számítógépes fejlesztést, amelynek megvalósulása után egyetlen, hatalmas bibliográfiai központ létesül.

A feladatot három szakaszban kívánják végrehajtani. Jelen pillanatban valahol a megvalósítás közepén vagy a közepén túl tartanak.

Az első szakaszban a számítógépek alkalmazása kampusz-méreteken megy végbe, úgy, hogy vigyáznak a berendezések egységességére. Az első szakaszban dolgozzák ki a szabványelőírásokat, egységesítik a feldolgozó módszereket. Az a cél, hogy ebben az egységes szervezetben minden kampusz képes legyen használni saját számítógépes rendszerét.

A második szakaszban a kampuszok közötti kooperáció indul meg, és a rendszert on-line üzemmódban működtetik. Minden egyetem ún. terminálokkal, kihelyezett vezérlőpultokkal rendelkezik, de valamennyi kampusz anyagához azonnal hozzáfér. Ez akkora anyagot egységesít egyetlen visszakereső rendszerben, amely megfelel egy kilenccmilliós könyvtárnak. Maga az állomány természetesen decentralizálva a könyvtárakban marad.

A harmadik szakaszban alakult meg a bibliográfiai központ (Centre for Information Services). Ebben a szakaszban a rendszer részévé teszi a szolgáltatásként máshonnan érkező mágnesszalagokat is. Néhányat hadd soroljak fel ezek közül. Beépíti természetesen a Kongresszusi Könyvtár MARC szalagjainak anyagát. A CAIN (Cataloging and Indexing System) a Nemzeti Mezőgazdasági Könyvtár szolgáltatása, amely a szűkebben vett agrártudományok mellett az élelmiszeripar, mezőgazdasági gépészet stb. témákat is tartalmazza, az alaptudományok irodalmát pedig válogatva veszi fel. A COMPENDEX (Computerized Engineering Index) a műszaki tudományok, az ERIC a neveléstudomány tájékoztatója. De hozzáférhető lesz a népszámlálási adatokat tartalmazó mágnesszalag is. Természetes, hogy a CAC, amely Magyarországon is létezik a veszprémi egyetem jóvoltából, szintén a rendszer része lesz. (A CAC a Chemical Abstracts mágnesszalagos változata.)

Minden tekintetben az utóbbi feladat a legnehezebb. Mert ezek a szolgáltatások már léteznek és ahány van, annyiféle. Képzelnék csak el, hogy valaki – mondjuk – egy világbibliográfiát akar készíteni úgy, hogy a meglevő bibliográfiák leírásait összeosztja. Ez szinte képtelenség. Nos, a vállalkozás számítógépekkel is óriási feladat, de megoldható.

A program költsége a számítások szerint 15 millió dollár. Ne feledjük, hogy ez esetben nem egy rendszer átvételéről, hanem kidolgozásáról és kikísérletezéséről van szó, csak ezt követően működhet a bibliográfiai központ üzemszerűen. Éppen ezért az egyetemek nem kizárólagosan vállalják az anyagi terheket, hanem hozzájárul a National Science Foundation és a Council of Library Resources is.

Az a tény, hogy ez a robusztus tájékoztató központ on-line üzemmódban fog működni, lehetővé teszi a terminálok telepítését térben messze levő felhasználói helyek számára is. A laboratóriumok, kutatóintézetek bizonyára élni fognak ezzel a lehetőséggel. Az eredeti tervzet szerint a harmadik szakaszban kiszélesítenék a felhasználók körét is. De elvileg akárki, pl. egy falusi könyvtár éppúgy tagja lehet a rendszernek, mint akármelyik egyetemi kampusz.

Meditáció

Magyarországon a Veszprémi Vegyipari Egyetem és a Központi Fizikai Kutatóintézet jóvoltából működő mágnesszalagos szolgáltatások olyanok, hogy bármelyik könyvtár hozzájut segítségükkel egy szakterület világirodalmának áttekintéséhez. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: bármelyik könyvtár. Egy falusi könyvtár – ha a nem drága előfizetési díjat megfizeti –

a Veszprémi Egyetem segítségével „birtokolhatja” a Chemical Abstracts információit. Az eredeti dokumentumok megszerzése már nehezebb, bár nem reménytelen könyvtárközi együttműködés keretében a dokumentumok kölcsönkérése sem.

Azt hiszem, a példákkal sikerült érzékeltetnem, hogy *a számítógépek betörése a könyvtárakba mennyire módosítja azt a képet, amely ma még általános szerte a világon*. Az integrálódási folyamat feltartóztathatatlan. A „könyvtár” szó új értelmet kap. Nem is lehet tudni, meddig könyvtár az az intézmény, amely a szakirodalmi ellátást végzi. De azt sem lehet tudni, mit jelentenek a könyvtártípusok nevei? Mi például az általános könyvtár? Vagy, ahogy fogalmazni szoktunk: az általános gyűjtőkörű könyvtár. Van-e ilyen egyáltalán, vagy lesz-e? Vagy éppen fordítva: a nagy regionális adatbázisok megjelenésével éppen az általános könyvtárak irányába fejlődünk? Mi a közművelődési könyvtár? Ha egy nyilvános könyvtár minden nehézség nélkül áttekintést nyújt a szomszédos szakkönyvtárak irodalmáról, sőt gyűjteményektől függetlenül a szakirodalomról, akkor meddig közművelődési? Nyilvánvaló a könyvtárügy vajúdása. Az is bizonyos, hogy *új intézménytípusok jelentkeznek* szakmánkban, *s a funkciók újbóli szétosztása* rövidesen napirendre kerül a könyvtártípusok között.

A fejlődés vége még nem látható tisztán. De egyelőre ez nem baj, talán még várhatunk holnapig. A baj akkor keletkezik, ha *elnevezéseken vitatkozunk*, ahelyett, hogy az előrehaladás útját egyengetnénk.

Horváth Tibor

Bibliographic control of special literature and the interlibrary cooperation between Hungarian special libraries

by Tibor Horváth, Dezső Kovács, Erik Vajda, Budapest

Paper presented to the International Federation of Library Associations.
39. General Council Meeting, 1973. Section of Special Libraries.

The solving of the comprehensive problem relating to the universal bibliographic control concerns particularly the experts and the institutions of librarianship and documentation. Almost exclusively, the organization of the input, on a national or global scale, necessary for the functioning of the bibliographic control system comes to the front in the professional literature but on the present conference, too. This is a natural thing itself, because bibliographic control represents an input problem practically. The UNISIST project and the program of all national, regional or international systems of bibliographic control, want to further the establishment of a universal collection of informations according to the entire literary production; as a result of which, the interested bibliographic, library or other information systems, sub-systems or – last but not least – all persons can catch the special information which are necessary for them.

We want to discuss another aspect of the problem in our present lecture, we shall point out, hereinafter, and that global or rather national measures, serving them, are not qualified to ensure the entirety of the bibliographic control. This is the reason why it would not be without interest to examine the control problem this time from another aspect, i.e. to look into the problem of the users systems and sub-systems. The survey should be carried out on the example of a country which, in the first place, due to its size, territory, language and document production, is interested in bibliographic control not so much from the side of input but rather of output.

1. Possibilities of a different interpretation of bibliographic control

To begin with, we want to make clear, in greater detail, our introductory remarks. We already mentioned that, speaking about the input of the bibliographic control, we considered such an effort which enables that information included in written or other documents should be established, on a global scale, possibly without surplus parallelism, in a uniform system and – mainly – without deficiencies, in a practically not centralized but – as a system – standardized collection. That is to say, that data of all documents (bibliographic and other data) should be put down once and possibly only on one occasion which would provide opportunity for everybody to use these data. The purpose of the utilization may be different; it can serve the collecting of, the content information on, the location mark of the documents, etc.

During the last 60-80 years the development of bibliography and documentation yielded considerable results. All the same, only the last 10-15 years brought about, in global proportions, the solving of the above mentioned problem, owing to the compelling affect of the well-known information explosion and also as a result of the given technical possibilities. The development, at the same time, broadened out the limits of bibliography; it manifested itself, from the very first, with the demand to exercise control not only on the traditional subjects of

bibliography, on books and, possibly, on periodicals but on all documents carrying valuable information.

Investigations conducted in the last few years did not leave any doubts that the task of general bibliographic control in itself can not shoulder either the documentation services organized largely by special subject fields or the most important ventures of bibliographic work, the national bibliographies, organized typically on the basis of geographical aspects. Consequently, the present conceptions consider realizable the bibliographic control, i.e. the organization of input, through the following channels:

- documentation ventures organized by special subject fields should be developed, cooperation furthered and these systems should be interconnected;
- information systems of special fields should be organized, based from the very first on cooperation, possibly in full; within them the participation in the information control should take place by countries. These systems occupy an intermediate position between the systems of special subject fields and systems organized on geographical basis (e.g. International Nuclear Information System; INIS);
- The system of national bibliographies should be developed to a great extent; the putting down of bibliographical data in machine readable form and changeable on magnetic tapes in the system of national bibliographies should become general; these bibliographies should be extended more considerably on a wide selection of documents. Here we have in mind, first of all, the articles of journals which are traditionally not always processed as parts of these bibliographies, and some other documents (research reports, documents of conferences and other scientific meetings, patents, etc.).

In all these we tried to summarize above more detailed, we dealt up to now only with the input side of bibliographies. The question comes up whether it is worthwhile to be concerned separated with the “output-side”; if namely the input-side functions satisfactorily and the description of documents, included in the bibliographic control, is detailed and flexible as required and, considering the data of the documents, it is standardized, etc., then in principle any information system (country, discipline, industry branch, institute, enterprise, high school, etc.) can “call in” from that system – directly or indirectly – all information which are required by them.

It is needless to say that, in reality, this can not be solved in such a simple way.

On the one hand, the output side is worth of a particular investigation since all real conceptions – as already indicated above – reject the establishment of a universal bibliographic data system, functioning in some kind of gigantic enterprise or in one single institution, extending all over the world. This is to say that – even if the universal bibliographic control is realized fully and in an optimal manner – the bibliographic control is feasible according to the fundamental idea of the UNISIST, with different systems complementary to each other and connected with each other. This means, that the users can not derive from one single source practically, from a “single” magnetic tape. They have to select, with an adequate organization, from the whole system of bibliographical and documentary services everything required by them.

On the other hand, the reason why output or rather the way how bibliographic control is used in the applying systems, has to be studied more detailed is that without active participation of the applying systems a really full i.e. universal bibliographic control can not be guaranteed not even in principle.

We make every effort with the facts following below, to prove and analyse respectively, how far it is necessary and possible to draw directly the applying systems into the bibliographic control.

2. Possibilities for the bibliographic control of various documents

If we supposed that concepts relating to bibliographic control on a global scale, would be attained favourably, then we may rely upon an organized data system about books (or rather of documents of book character identified by ISBN), of periodicals and articles within them, research reports, lectures delivered on scientific meetings, patent specifications and some other documents, uniform processed and utilizable on a standardized but flexible way, resulting from bibliographic and documentation sources. Such an outlook seems to be a Utopian idea but in the interest of all mankind it should be supposed that owing to technical possibilities and in consequence of an increased organization we can take it as granted that “Utopia” will, after all, become real.

On the basis of all these, the problem, however, is not yet solved. If we consider all users, bibliographic and documentation systems of each country as a uniform system, the bibliographic control of such dimension or, to be more precise, the information drawn from the bibliographic and documentation data collections and services, do not comply with the country’s demands. The reasons are as follows:

a) For the system and sub-systems of each country these mass of data will by no means be sufficient, as regards their, own, national document production. Later on, we shall refer to the fact that a number of document types, from the very first, are not “worth-while” to become parts of a world-wide control; there are other documents where this can not be imagined. It is clear, that out of them all, in respect of the bibliographic control system (or if you prefer: information systems) in a given country, the prime factors are the documents produced in the own national field, i.e. national language relating to science, culture, economics of the own country. It is a matter of course that all this particularly affects the smaller countries or rather the less spread languages.

b) The statement, according to the documents produced in the applying country or in its national language, does not exclude the possibility that, at any time in the future too, inevitably some document types are omitted in general from the bibliographic (and documentation) control, however in the given applying system they may be very important (not so much in respect of the country but in restricted special fields).

To support that latter statement, we want to give some document types in the case of which, on the one hand, we consider them as important and on the other hand, it seems unthinkable to draw them into the general world-wide system of bibliographic control. Such documents are:

– first of all, various publications in journals, however not of article character. Let us refer here, e.g. to the often very important news published in journals including economical, technical or cultural information; or – e.g. in the field of building – industrial designs, photos or other figures are published in journals with a minimum of text; they often supply us with more important information than might be in a long article. These are by no means the sole types of the above mentioned publications but they are still telling examples;

– secondly, all documents which have the common feature to offer information on products, manufactured articles (product information). It is well known, that for the most part they fall under the category “firm literature”. Since we classify under these documents not only circulars, catalogues, machine specifications or operating manuals, working instructions, etc. published by enterprises, but also various catalogues, specialized directories and other similar documents, edited and published on various international or national scale, we considered “product information” as a better term. A particular feature of such information is that they require, in effect, the control to be carried out not according to documents but to products;

- thirdly, documents which can be summarized collectively as normative information, namely, all documents which cover some kind of compulsory or permissive compulsory prescriptions (legal rules, standards, statutes, technical prescriptions, technological instructions, etc.);
- fourthly, the technical documents (connected as the mentioned product information to products, establishments or processing methods); which are called, in general, product documentation or technical documentation (industrial designs, specifications, budgets connected with them, etc.);
- fifthly, documents produced and significant only locally but including scientific or technical information; such are: various reports, propositions, surveys, results of inquiries, proceedings, etc.; apart from that whether they are reproduced for internal use in one or several copies in the institutions preparing them;
- finally, documents not printed even not written but laid down on other information media (e.g. photos, moving pictures, sound recordings, etc.).

Above specification is by no means complete; those documents are deliberately omitted which we partly mentioned as a subject of the universal control, however certain types of them (e.g. documents of restricted scientific meetings, research reports of local importance or character, etc.) really can not be drawn into the uniform, world-wide control.

The question may be put with reason, why these documents – if they are so important – are not or can not be included, at least in a swinging majority, in the universal control; why the country producing these documents does not register them through its national bibliography system or forward them within the cooperation of the special fields for the purposes of the uniform system? If the importance of these documents does not necessitate or enable to do so, what is the reason why we have to be concerned so thoroughly with them? Answering that question, let us say that the significance of special literature and, in general, “professional” information can not be judged from aspects being uniform on a global scale. Absolute novelty or scientific value may be – on a global scale – the aspect of science, but the same can by no means be the aspect of the given applying system, although bibliographic control, after all, has to serve just the whole of these systems. Besides, it is a matter of course, that over a certain quantity and a certain variety of documents the universal system of control, just because of its apparent perfection, would become so perplexed which may practically cause its failure.

All these considerations reinforce our in advance mentioned argument, that a considerable amount of documents is necessary and useful, i.e. they have to be included into the bibliographic control but, at the same time, they can not get connected with the world-wide system, consequently they will become part of the universal bibliographic system only on the “lower scales” of bibliographic control.

3. The feasible structure of “users bibliographic control” within one country

According to above, we can outline a bibliographic control ensuring an approximate completeness in a country, similar to Hungary, of small territory, using a rare language, but economically and on cultural level relatively developed.

From the aforesaid it is clear that countries can not be considered as homogeneous users’ systems, i.e. the centralization of the bibliographic control from “users’ side” is inconceivable. At the same time, in spite of the disregarded centralization, the optimum has to be a

system decentralized from several aspects, multiple-staged but on the basis of uniform principles and organized in its parts as a uniform system. The possible “stages” of such a system and its functions are as follows:

a) National level. – The utilization of results concerning bibliographic control on a global scale should, or at least may be best organized on a national-wide level (if not in one institution but coordinated). It is as much as saying, that it is expedient to let “flow in” in the country’s information system (bibliographic – information and documentation) on a nation-wide coordinated and planned way the modern, machine-readable information media, which supply data either by special subject fields or by territories, on all parts of the world’s document production which – according to above – are at all drawn in into the universal bibliographic control. Since the interest in the users’ systems by special subject fields (to be mentioned later) and locally necessarily do not correspond with the profile of these services (not even by services for special fields) the interconnection of sub-systems, functioning within the country, must be ensured on national-wide level; that means, that sub-systems should be capable and inclined to hand over to each other those larger blocks of information which are needed in other sub-systems, mostly as information of bordering fields. Here, as a matter of fact, the similar interconnection of systems is realized on a nation-wide level, as planned by the UNISIST, too.

b) Special subject field-discipline-industrial branch systems. – As already mentioned, services of special fields can be taken over most expediently practically also in case of documents, subjects to universal control, by sub-systems of special fields (industrial branches, disciplines, etc.) which will provide each other with these services. In addition, however, on this level the completion of the adopted data has to be carried out with bibliographic and other data of documents relating to the respective discipline. Documents mentioned in the 2nd section, e. g. product information, normative information belong here, as well as important documents of special subject fields produced in the country which for certain reasons were not forwarded to the universal system. Similarly, the completion with data elements which are not included in the data taken over from the universal control (e. g. data and passages from the text in the national language, notations of the indexing-classification system, descriptors, etc. used within the country and discipline, respectively) has to be done on the level of special fields (disciplines).

Finally, on that level the system of services ought to be developed, too; printed or machine readable services should be established which are utilizable in subsequent sub-systems on “lower level”. Later on, discussing the interlibrary cooperation, we shall refer to it, but here we want already to mention that these functions, in addition to the operation of documentation – bibliographic – library institution, disposing of certain competences in their sphere of discipline, postulate the cooperation and collaboration of the applying institutions, sub-systems, interested in the discipline in question.

c) Systems by document types. – That method of organization does not mean a “lower” level but only a solving different from the organization of discipline and special field, when functions conferred on it by the national system and the above mentioned task of completion are provided by such a sub-system which – principally independent from professional, content limits – is qualified to take over the data of some document types from the universal control, to complete them according to above aspects, finally to provide services. Here we have to face the same parallelism as we had with the subject field and geographical organization of the universal system; only – considering also the dimension of the country – a third possible aspect takes up the place of geographical organization, namely the organization by documents. Such an organization may be attained usefully (in Hungary, within an interlibrary

cooperation we have some examples of the character) e.g. in the field of product information but also in the bibliographic control of research reports and in the information about them.

d) Final users sub-system. – From the survey of documents drawn into the universal bibliographic control it necessarily follows that certain types of documents can be controlled only by local information – bibliographic – library sub-systems, coming very near to the individual user or to user teams. This is why the organization stage concerning the information system of various institutions, planning offices, enterprises, educational institutions, etc. can not be disregarded. Such a stage is particularly important in respect of our subject, as a large part of tasks to be carried out by these systems are more efficiently realized – instead of isolated efforts – with mutual cooperation.

To sum up what has been said in that section: a harmonical joint of bibliographic – documentation – library systems on various level and organization, have to solve the assuring, further processing and selecting of bibliographic data, arriving in form of various services from the “higher” level; thus, these data have to be drawn into the national bibliographic control system but, at the same time, they must be completed with the already mentioned data of national and other documents and in this way the control will become comprehensive.

4. Cooperation of special libraries in the bibliographic control

We hope, that what has been said till now will prove, that the acceptance of the world-wide results concerning the general bibliographic control will not exempt users’ systems (national or restricted) to complete the results of the bibliographic control. Consequently, it follows that certain documents have to be processed within the given system. Therefore it is clear that processing is unthinkable without documents why special libraries have an important role in the assuring of the basis and the realization of processing, too.

In the Hungarian People’s Republic – as in many other countries, too, but in our case also on the basis of central, state regulations and effective state support – the cooperation between special libraries is developing in an increasingly wider area. However, the cooperation is not connected with bibliographic control historically, only so far that the same was required, too by the cooperation itself.

The fundamental idea of special libraries cooperation was – likewise to the known, other regional and international cooperative systems – that collecting of documents, i.e. the task of document supply necessary for some subject fields, can be carried out more successfully by cooperating libraries than by single, isolated libraries. The first problem of cooperation, at any time, was the cooperative acquisition or – to be more exact – such a coordination of the acquisition profiles and practical acquisition work within it, which could offer to readers, to be supplied by libraries, standing near to each other – and in its collectivity to the country – the optimum providing.

It is clear that such a task stands in close connection with bibliographic control, partly since the provision could be assured only in such a way that the amount of literature products in the field touching the respective library, was investigated; it had to be laid down, what should be acquired in interest of a complete provision. It was required to get acquainted with the literature product, in other words, the bibliographic control and the utilization of its results, respectively.

On the other hand, the cooperative acquisition in the libraries, was a certain form of the bibliographic control. As long as it did not become generally known and evident that with the acquisition and processing of all original documents, not one of the library or documentation

systems may ensure the full control on documents and the complete assuring of information, the “Library choice” of the bibliographic control was the collecting and processing of documents, namely – since there were no other possibilities – the work performed in cooperation.

We are already far from that conception. It is a matter of course that libraries of a special field – in or within a country – can not strive after the whole acquisition of the relevant document production. The more so, they have to endeavour the common assuring of the bibliographic control, because

- they can be up only in such a way to perform, with appropriate selecting, their collecting and processing tasks, which remain always their basic function,

further

- they can contribute only in this way with their own library means to complete bibliographic control, among others, with the processing of the documents acquired by them.

Closely connected with that perception is the fact that interlibrary cooperation, in addition to collecting, has to range increasingly over the processing and – in particular – over the information.

Cooperation of Hungarian libraries is going on within the so-called cooperative networks for acquisition profiles. These cooperative organs are in effect organized by disciplines, within the scopes laid down by statutes; libraries participating voluntarily in the cooperation are considerably independent concerning the definition of the content of cooperation. Cooperative networks of such “profiles” are increasingly frequent which do not curtail the survey and improvement of literary supply on traditional documents and not even on primary documents but investigate the information supply of the subject field drawing into these investigations due the documentation services which may be taken over. Positive tendencies and experimental and “factory like” results indicate that cooperating libraries and documentation institutions, transgressing the most traditional scopes of cooperation, can perform with good results collective processing work and develop, by means of cooperation, their information activities respectively. In Hungarian relation chemistry and chemical industry should be particularly mentioned; at the University for Chemical Industry, Veszprém, within the library cooperation, for the first time in Hungary large magnetic tape services from abroad – considered as international – were taken over and utilized. Other fields can be mentioned too, e.g. Hungarian building affairs where, among others, the cooperation of libraries in planning enterprises improved considerably the bibliographic control and with it the level of information, too.

For the time being, we have taken the initial steps in the “users bibliographic control” and in the realization of interlibrary cooperation which is set in its service. In spite of it we believe that these initial steps and perceptions should not be disregarded. The participation in the world-wide initiatives and the data supplying for them is an important task in the future but it is necessary to join these efforts with the active work of the users systems of the country, based on the organized cooperation of libraries and documentation institutes.

Literature

1. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – International Council of Scientific Unions: UNISIST. Study report on the feasibility of a world science information system. Paris, 1971. /13/ 161 p.
2. HORVÁTH, Tibor – VAJDA, Erik: A szakirodalmi dokumentáció számítógépes megoldásának problematikája. (Problems in the computerization of documentation.) Manuscript. Budapest, 1972. 73 p.
3. LEVIN, M.I.: Potrebnoshti szpecialisztov v bibliograficeszkoj informacii v szvete razvitija nauki i tehniki. Szovetszkaja Bibliografija, 1970. 6. no. 28-40. p.
4. VOOS, Henry: The information explosion; or redundancy reduces the charge. – College and Research Libraries, 32 vol. 1971. 1. no. 7-14 p.
5. WYSOCKI, A. – TOCATLIAN, J.: A world science information system. Necessary and feasible. UNESCO Bulletin for Libraries. 25. vol. 1971. 2. no. 62-66. p.

HEGYI Nándor - ALMÁSY László: Gyártmányismertetőik előállítása és szakirodalmi felhasználása iparvállalatoknál.

Bp. 1973. OMKDK (Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ. Módszertani kiadványok 39).

Évekkel ezelőtt fedezte fel a műszaki tájékoztatásügy az un. *nem hagyományos dokumentumok* jelentőségét. Elsőnek a Budapesti Műszaki Egyetem jelentkezett egy kötettel, amelyben ezeknek a dokumentumfajtáknak könyvtári kezelését tárgyalták, majd a KGMMTTI zárkózott fel egy másik, mondhatni monografikus művel, a rövidebb tanulmányoknak pedig, amelyek a kérdést boncolgatják, se szeri se száma. Amíg a műszaki könyvtári és tájékoztatásügy ezeknek a dokumentumoknak kiemelkedő fontosságot tulajdonít, addig az egyéb könyvtárakban ez a publikációs műfaj – ha egyáltalán annak nevezhető – vagy információs forrás a mostoha-gyerek szerepét tölti be. Főleg azért, mert beszerzésük, feltárásuk, hasznosításuk eltérő technológiai folyamatot igényel a megszokott könyvtári menetnél.

Hegy Nándor és Almásy László azt a nem hagyományos dokumentumfajtát, a gyártmányismertetőket esetét vizsgálja meg elmélyült alaposítással, amelyről a legkevesebbet tudunk. Könyvükből kiderül, hogy a „gyártmányismertető” szó gyűjtőfogalmat takar. A monográfia a gyártmányismertetőket *hét fő típusát* írja le, mindegyiken belül finoman tipizálva további változatokat. A hét fő típus: prospektusok, gyártmánykatalógusok, árjegyzékek, gyártmányokat kísérő ismertető, vállalati periodikumok, körlevelek, nem saját kiadású ismertetések.

A könyv egyik fő értéke, hogy nem kizárólag könyvtári vagy gyűjteményi szempontból írja le a gyártmányismertetőket, hanem a kereteket kitágítva részletesen tér ki minden olyan témára, amely az ezekkel a kiadványokkal foglalkozó bármilyen szakembert érdekelhet. A *feladatcentrikus* – és nem könyvtár centrikus – tárgyalás a könyvtárost vagy dokumentátort is jobban hozzásegíti a műfaj jobb megértéséhez. Magyarul: nemcsak az van a könyvben, hogy ezek a dokumentumok vannak és hogy milyenek, hanem az is, hogy miért vannak és mire használhatók. A munka megírásához hosszú üzemi tapasztalat, a tájékoztatásügy alapos ismerete kellett. A szerencsés szerzői páros az összetett téma szerteágazó kérdéseiben egyaránt otthonosan mozog. A könyv sikerének ez a titka.

A tárgyalásmód elsősorban *leíró*. Morfológiai leírást követ annak a folyamatnak taglalása, amelynek során kialakítható a gyártmányismertetések gyűjteménye és szolgáltatási rendszere. A leírást az indokolja, hogy a gyakorló könyvtárosoknak elsősorban erre van szüksége. Ez azonban a mű korlátját is jelenti. Nem lehet természetesen olyan dolgot számon kérni egy műtől, amire nem is vállalkozhat, de talán nem árt a további vizsgálódások útját erre megszabni.

Minden dokumentumtípusnak két arca van a gyűjteményi kezelés szempontjából. Egyrészt, mind dokumentumnak külső jegyei vannak, amelyeket a dokumentum kimerítő leírása, „katalogizálása” számára szükséges megállapítani. A dokumentum leírás egyrészt azonosít, másrészt bizonyos információkat közöl a dokumentumról. Mai tájékoztatási gyakorlatunkban ezeknek a leírásoknak a szabályait már sokoldalú feldolgozhatóság, így a gépi feldolgozás igénye szerint is szükséges meghatározni. Lényegében katalogizálási kérdéssről van szó, olyan igénnyel, hogy a leírási szabályok elég rugalmasak és redundánsak legyenek az egyedi gyűjtési helyek kívánalmaihoz képest.

Másfelől minden dokumentumtípust jellemez informatív értéke, azaz a benne foglalt információ típusok (pl. statisztikai adatok, műszaki paraméterek, cégnevek stb.) amelyek elemzése szükséges a tájékoztatás számára, illetve amelyek a tároló-visszakereső rendszer ismervrend-szerét adják.

Általánosabb szinten egy-egy dokumentumtípus problémái – a szakirodalmi tájékoztatás szempontjából – ezekben a kérdésekben csúcsosodnak ki. Bár Hegyi Nándor és Almásy László könyve ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik, de valójában ezen a téren hiányérzetünk marad. Ennek leíró módszerük az oka. Szeretném megismételni, amit fentebb mondtam: az absztraktabb tárgyalásmódot számon lehet-e kérni a szerzőktől? Ez volt-e a feladatuk? Ha a könyvtári dokumentációs szakirodalomnak a feldolgozásra vonatkozó részét tekintjük, megállapíthatjuk, hogy ez a fajta tárgyalás még a klasszikus könyvtári dokumentumok esetében is hiányzik. A katalogizálásnak még a könyvek, periodikumok esetében sincs komolyan kimunkált elmélete. Olyan elmélete, amely az információfeldolgozás számára produkálná azokat a tipikus adatstruktúrákat, modelleket, amelyeket általánosított formában lehetne a továbbiakban kezelni és tárgyalni. Ugyanígy hiányosak azok a munkák, amelyek a visszakeresés kérdéseit szűkebb empiria szintjén túl tárgyalják. Miért lenne éppen a vállalati irodalom kivétel, s miért kellene éppen a legfiatalabb dokumentumtípus esetében ezt megkövetelni?

A szerzőktől talán túlzott követelés lenne mindezt elvárni. S hogy mégis szóvátethező, nem ennek a konkrét könyvnek hibája, hanem az egész magyar könyvtári szakirodalomé.

Horváth Tibor

Mechanization of the national bibliography – impact and consequences

Tibor Horváth

I.

1. Posing the question

The establishment of national bibliographies produced by computers leads to the formation of bibliographical centres of a new type. The tasks of these centres considerably grow too big for the functions which national bibliographies could discharge previously. It has never been the aim of the computerized national bibliographies to produce the old manual version by computers. (If we still strive for it, then our objectives are erroneous.) Contrarily, since the manual national bibliographies were no longer able to meet the demands made on them by special literature information and today's library technology, such a method of production had to be found which would make possible the production of modified and up-to-date national bibliographies.

Bibliographical centres are formed in such a way that as a result of the exchange of magnetic tapes containing the national bibliography, immense data bases, so to say bibliographical data banks, are established. Here the magnetic tapes of all such countries can be found which are members of the international cooperation, i.e. the machine-readable form of the bibliography of majority of nations in the foreseeable future.

The influence of these bibliographical centres may be observed in two directions.

2. National bibliographies and information systems

They will play a transformative role in the system of information first of all, i.e. more exactly those principles on the basis of which information is organized at present. The problems of special literature information – as this is suggested by the definitions which are usually given concerning them – are grouped round three main questions:

- a) how the worldwide production of documents can be controlled, i.e. how one can get knowledge of everything that is published;
- b) what kind of servicing system can optimally forward relevant information to users;
- c) the processing systems, procedures and the technology the application of which provides an opportunity for these services.

In the theory of documentation bibliographic control is a much debated question even today. That is one thing for sure: documentation organized for sectors (disciplines, branches of industry) can hardly exercise control satisfactorily because of the scattering of special literature. For that reason a bibliographical system organized differently, by countries or languages, is necessary, which would make this control unequivocal. The bibliographical system which registers – roughly all – the products of documentation by countries or languages, is exactly the system of national bibliographies. Consequently, from among the problems above, the question of control is set by the national bibliographies. At the same time they provide also an indicative level of the processing of documents.

Not in the least can it be asserted that this control of directly applied national bibliographies has already been solved. The present contents of most national bibliographies are incomplete with regard to the types of processed documents – even the Hungarian bibliography – since the demands were different at the time of their implementation when aspects of neither the undeveloped nor the unexisting information could be taken into consideration. The gap is quite wide even today. Hence control is a theoretical possibility for national bibliographies. By all means, it is not to be dismissed lightly whether in the case of each national bibliography it can be known for sure what is left out. In relation to all this, some kind of unification of the national bibliographies of individual countries must be carried out or – since there are efforts which may be considered as official – in relation to types of processed documents, the minimum quasi necessary for the national bibliography of every country must be fixed.

On the basis of the foregoing the information systems must be considered as systems organized in two sections. In one section there are subsystems organized for languages, countries, and within this by services by types of documents. This „section” ensures control – within the frameworks of the determined types of documents – and the not too deep processing of the contents of registered documents. In the other section information organized by sectors is erected upon it, not independently of it. The registration of documents is ready, its task is the further and deeper processing of the entries of documents directed in sectorial systems.

I should like to remark that this opinion is not new, though in Central European practice it has not been much realized since national bibliographies – which are treated as „library” questions – and the problems of information – considered as some kind of „information” question – are divided off too rigidly.

3. National bibliographies and libraries

The other direction of the effect of bibliographical centres will result in the transformation of the work in libraries. The magnetic tapes of a bibliographical centre are compatible with one another. There are various degrees of compatibility. It is well known that partially divergent tapes are produced by individual countries but these may be converted into an identically controllable form – with the help of the so-called communication format. Naturally, the condition of this is that different countries adhere to the international standards, partially under development. With regard to the effect of the bibliographical centre upon work in libraries, it must be considered as a starting-point that the entries of the acquisitions of libraries and new documents are contained by the magnetic tapes. It would be a wastage if the libraries did not make use of these entries. If we estimate the dimension of this task, it becomes obvious that the more difficult of problems connected with mechanized national bibliographies is not their production but the establishment of the servicing system. Namely it would become a directly applied service this way.

With the knowledge of the present practice of libraries this is a difficult question because the traditional method of handling of documents varies by libraries. The differences are great even in the bibliographical entries though a greater uniformity could be expected through the use of standards. (It is possible that this situation does not hold true of every country. By all means, in Hungary there is not a single institution similar to e.g. the Library of Congress, the practical work of which would be determinative for the methods of other libraries). Differences in classification and library services stand to reason.

The conditions of enabling individual collections to use the services of the bibliographical centre are the following:

– the entries of magnetic tapes should be either completely or partially capable of display. It is feasible in the case of a flexible record structure in which individual fields of varying length are provided with self-contained call signs as well as identifiers. Also the MARC format ensures such a records layout;

– it should be possible to complement the entries on the magnetic tapes locally, e.g. by classification numbers or local information. The MARC format makes it also possible.

In the countries where mechanized national bibliographic services have come into action, systems meeting the above requirements must be established. Hence there are three levels of mechanized international bibliographic services: the communication, the national and finally the local format.

After this the following question must be set: what concrete services the bibliographic centres organized on the basis of the magnetic tapes of computerized national bibliographies should render. To put it more exactly: what should be the system of services. And the word „system” is emphasized. It is easy to imagine a service. A servicing system must be planned carefully. The whole arsenal of products cannot obviously be expected of the operation of the bibliographic centre immediately, therefore the establishment of the whole system can proceed gradually. It is not allowed to improvise, therefore the more complete system must be well known already in the case of the first service since just one service cannot simply be called a „service” and the first one is sure to be followed by others.

II.

1. Services based on one's own magnetic tapes

Our own and foreign magnetic tapes can lay the foundation of services which are identical in a number of respects while they are divergent from different points of view. For the sake of the survey we must divide the services based on two types of tapes, obviously referring to their points of coincidence.

1. The first product of the produced magnetic tapes is obviously the printed national bibliography. Here not the printed versions of traditional national bibliographies are meant but the printed version of the expanded and updated national bibliography. The technology of production affects the bibliographies strongly, so obviously manual production must have been one of the causes of the lower degree of efficiency and the limits of the applicability of traditional national bibliographies. This obstacle is eliminated, there is every possibility for a bibliography meeting the requirements of up-to-date information. This requirement may seem exaggerated for a moment, since with the exception of some countries computerization efforts are aimed at the production of the bibliography of monographic material as well as of books. However, this will not be allowed later on.

Bibliographical description and also classification may be simplified alike mainly by the amplification of data – within the frameworks set by the standards – as well as by the fact that a more shaded system of indexes can be derived from basic entries. With regard to classification, the British National Bibliography may set a good example. It uses several classification systems.

This service is rather complex. It consists of the following:

- 1.1. fortnightly (or weekly, monthly, etc) parts arranged according to types of documents;
- 1.2. the cumulations of current parts for reasonable periods;

1.3. finally the cumulations of indexes which may be published as parts of 1.2 or separately, covering the same or a longer period.

2. Several derived bibliographies or similar lists belong to the next type of the printed national bibliography. These lists are produced by the selective print-out of the items of the same magnetic tapes. The undermentioned services belong to them.

2.1. National special bibliography (if necessary)

2.2. Bibliographies of artistic forms, e.g. the bibliography of books of verses etc.

2.3. Catalogues and acquisitions lists which may be:

2.31 Regional catalogues

2.32 Catalogues of library networks

2.33 The union catalogues of an ensemble of special libraries

2.34 Catalogues of individual libraries

3. The user institutions may often need goal-oriented services. In special literature information this function is discharged by information forms of the SDI type. It is not probable that national libraries could produce real SDI since they ought to be in connection with individual users, and considering the depth of the classification of national bibliographies and the diversity of expectable search subjects this is hardly feasible. However, there is an opportunity to organize a quasi SDI service on the level of more comprehensive subjects according to types of users and not those of individual users. This quasi SDI service would be also listing. In a manner of speaking while the services under headings 1 and 2 are oriented to disciplines and types of documents, this form of service ought to be user-oriented. Here selection profiles are dependent on the user in every case, they do not start from the contents of tapes.

4. The above forms of the publication of national bibliographies were lists in every case; Another way must be found to make the description of the requested items necessary for library catalogues available on cards, too. A central supply of cards is meant here – this is a task mastered in numerous countries. The proof to that the supply of cards can be realized is the operation of the Card Division of the Library of Congress. Where there is such a central system of card supply in operation, the task is its interconnection with the activities of the bibliographic centre.

Where there is no such a centre – or only a partial one – it would be a pity to dispense with it. The libraries ought to be granted the right to decide whether they request the entries in the form of lists or on cards.

The difficulty of the task lies in that the number of cards to be sent varies by description (titles) and places of use and the descriptions vary by a very large number of places of use. Or what amounts to the same: the varying number of the entries of individual works must be sent to different places. This task requiring a greater apparatus deserves to be entrusted to a separate organization belonging to the bibliographic centre. In Hungary it seems more feasible if this task is carried out by regional centres which are in connection with more or less libraries.

5. Each of the services considered so far was essentially a traditional service. They only differed from the latter in that they were listed on magnetic tapes. The user institutions obviously make use of several services. If, however, even the libraries and information institutions themselves obtain computers – in Hungary this holds good of every university library, the information centres of individual sectors and national libraries – it is probable that

not lists or cards but the copies of magnetic tapes or magnetic tapes containing the selected items will be requested. This data carrier can be utilized extensively at their option and according to their demands. The supply of the copies of magnetic tapes can be directed at several objects.

5.1. Copies of tapes containing full entry must be produced for international exchange. This is the way in which the commitments of bibliographic centres within the framework of UNISIST and CMEA cooperation may be met. For this purpose these tapes must be transformed, which is essentially the deprival of entries of their national specialities and their transformation into a format which meets international requirements.

5.2. Large libraries and information centres may request complete copies of tapes.

5.3 Finally information institutions or other users may request copies which contain entries selectively – according to viewpoints detailed under heading 2. The aspects of selection are determined by the requesting library, the identifiers of the demanded entries may be enumerated even by lots.

Making the tapes available in copies is extremely important, at this point the activity of the bibliographic centre differs already qualitatively from traditional services.

6. The servicing system is effective if there are not only disseminating versions of it, however, it ensures retrieval, too. Moreover, in the last analysis continuous services – besides information on new publications – also serve for the purpose of uniting into a retrieval system. It cannot be overstressed that retrieval plays a central role in up-to-date information and current services make sense only when connected with it. Hence it is a requirement that the bibliographic centre should establish a retrospective data base on the basis of magnetic tapes containing continuous data. When we spoke about the supply of cards or bibliographic cumulations, we referred to this requirement in the long run. However, then the traditional library catalogue and bibliographic demands were at issue. An imperative task of the bibliographic centre is to establish also a computerized retrospective data store, what is more it must be done concomitantly with the initiation of the mechanized national bibliography. It is probable that this data store is realized already not on tapes but on magnetic discs and requires a slightly higher level of technology than the former ones.

The computers used for this purpose so far are suitable for this task, too.

6.1. A user-oriented service is set up on the retrospective retrieval data base: subject search on individual request.

6.2. The data store ensuring retrieval furnishes a foundation for the listing of retrospective bibliographies, too. Dialogue-terminals, displays or other peripheral equipments in on-line connection may be connected to the central computer. In this case the method of operation is changed: the user is in direct contact with the central computer and may hold a dialogue, in the course of which he can change his question or make it more accurate. The result is visual display or through the printing mechanism of the peripheral equipment. In this case the computer substitutes for the traditional catalogues of a library.

7. The places of use naturally do not render service on this level of their whole collections but only certain parts of it. The method of the operation of the OCLC (Ohio College Library Centre) is similar, to it, one may get to the old collections through traditional retrieval systems.

8. Finally such services must be created the foundation of which is laid by the bibliographic centre by the fact that a single data store may provide means for many kinds of output. These services are collectively called the analysis of special literature data recorded on magnetic tapes.

8.1. The statistical reports of publishing activities in current use in the countries may be compiled on the basis of the data base of the centre.

8.2. Several analyses of literature: breakdown of individual subjects by time, the presentation and strengthening of publication types may be examined like this, Trend analysis – generally quantitative analyses but mainly statistical methods make the more precise knowledge of the document products possible. These investigations have been carried out laboriously so far. Now they present themselves as byproducts to all intents and purposes.

2. Services based on foreign magnetic tapes

We have already indicated that tapes received in exchange for our own tapes or bought from abroad must be in the service of information and librarianship just like one's own tapes. Above all these tapes must be converted to a national unified format in order to ensure their uniformity.

The services enumerated under heading 1 are based on foreign magnetic tapes, too. There are, however, some differences and one or two additional kinds of service must be reckoned with. As follows, it is worth touching upon these only. By way of preliminary it must be made clear that domestic and foreign magnetic tapes for the bibliographic centre are the members of the same system and hence are not to be treated separately. Thus also the services are the same.

2.1. Additional services are in the first place the reporting of new acquisitions to the union catalogues registering foreign documents. The task of these catalogues is to give the locations of the documents for the purposes of interlibrary loan service. The libraries reported their new acquisitions by sending in their catalogue entries (in some cases these were produced centrally). The existence of foreign magnetic tapes makes it possible that only the identifiers of the received documents must be reported to the union catalogue. Consequently the union catalogue is transformed. Only the identifying number and the data of the location must be recorded. On the basis of the identifier a complete description may be requested for the retrospective data store if necessary at all.

We cannot think of transforming the union catalogue into a computerized list with a retrospective effect. The task is too great for catalogues of several million titles are at issue. It is more simple to close their catalogues and continue the computerized list outlined above from a fixed date. To the old catalogue – card catalogue – only the records arriving from such countries are added where no magnetic tapes have been produced so far.

We should like to indicate only that also other versions may be imagined in addition to the solution touched upon lightly before.

2.2. One of the advantages of the services based on magnetic tapes is that they are quicker than traditional bibliographies and that is exactly why they are suitable to help the accessioning work in libraries. Preliminary lists of acquisitions may be compiled from them and on the basis of these libraries may mark out their orders.

2.3. In some countries – in Hungary, too – there are attempts that special libraries should harmonize their acquisitions. The aim of this cooperation is to enlarge the assortment of acquired documents by the reduction of duplicates or multiduplicates. The harmonization of acquisitions comes up against many a difficulty since it is a pretentious work. If, however, the data store of the bibliographic centre is used for the purpose of accessioning, there is no obstacle to the harmonization by lots. Consequently the harmonized acquisition of documents becomes possible in important or larger libraries at least. This demand has emerged in several

places, e.g. in Czechoslovakia among others. The SOKRATUS plan of Prague contained statements relating to this (though SOKRATUS tried to solve this problem in another manner).

III.

Some additions

The annexed sketch-plan summarizes the services set forth – unfortunately only enumerated – in Chapter 2.

Our aim was to sketch out the possible system of services and not to treat the connected technical questions, Neither was it our aim to sketch out the reaction of such a service on input data. Still some remarks must be made about the foregoing which touch upon the system.

The first problem that comes up with regard to all this is that the mechanization of national bibliographies does not make sense by itself. We mechanize in order to render service better. But in order to render service better, the conditions for the reception and further development of these services must be fulfilled in the significant libraries of a country, without this background – a complete library system – the computerized production of national bibliographies resembles the cat chasing its own tail and therefore it can only turn round and round.

Naturally, libraries do not have to begin transformation after the appearance of these services – then it would be too late. Libraries should begin development aimed at the reception of mechanized services only when the experiments of the national bibliographic system have begun. They can solve the multitude of problems only collectively. It could be seen that these services have an integrative effect and organize librarianship into a complex system. The system has a centre but also those are needed for whom the centre works. As a train has a station of departure, it must have a destination station, too, a railway system cannot be established by planning only a station of departure without knowing the destination of trains. The mechanized national bibliography similarly needs a destination station, i.e. the receiving libraries. And equal stress is laid on both of them.

The picture presented also in this paper is disfigured for the servicing system is approached from the side of the centre. It would be necessary to describe the same system of operation from the side of the library which might be considered as typical. Then it will be really clear what the centre can offer and what the libraries have to do. If planning and development are not carried on together and the mechanization experiments of the national bibliography are carried on without the cooperation and preparation of libraries, libraries may rightly make a grievance of it and perhaps refuse to cooperate in the system. This behavior would be justified – to demonstrate it with an everyday example again –: people are averse to the best of marriage if it is thrust on them over their heads.

The reverse of this argument is also true. The mechanization efforts of individual libraries cannot be isolated just as they are not isolated in the centre.

Our second remark relates to the scheduling of services. All of them cannot be initiated at the same time, their development must be gradual. In turn the only expedient order of succession cannot be determined. It is sure, however, that the three types of services must be introduced simultaneously in the first phase:

- printed national bibliography and its cumulations
- service offering copies of tapes
- beginning of the development of a retrospective data store.

They are followed by services of SDI type in the sense they have been discussed here, the presentation of derived bibliographies and lists, the supply of cards, etc. In the third phase on-time connections may be established. By the time they are realized the technological conditions of this will have been fulfilled in medium developed countries, too.

Our third remark is an amplification of the many-sided connection among libraries. It is obvious that the bibliographic centre forms a working connection with several types of libraries, i.e. public, special, university etc. A connection is formed with information institutions and other organs like data banks, statistical offices, organizations and committees directing and planning science. It must be seen, however, that the majority of these institutions receive magnetic tapes from other places, too, which are older than the recently established services and thus not compatible with one another. (In Hungary e.g. university libraries and companies as well as research institutes render services based on METADEX, CAC, INSPEC etc. tapes.) How are they connected with the centre of national bibliographies and their services? There are two solutions to overcome these difficulties.

The first solution would be the operation of data stores arriving from different places by the same computer at places of use depending on the data store they wish to use, one or other data store may be connected and the incidental programmes may be called in.

Secondly those experiments are remarkable which relate to the conversion of magnetic tapes of different structure into the same format. Following the Tell experiments, certain results have been achieved in Stockholm. In Hungary a solution has been found – for only two tapes, to tell the truth. Similar experiments are carried on in several places in the United States, If they are really successful, then the libraries may establish a joint data base of all the tapes which may be converted for this purpose.

From this point of view the – partially implemented – plan of the State University of California is extremely remarkable. Professor Hayes, who had planned originally the bibliographic centre to be established there, in the third phase of operations sketched out the frameworks of such an immense system in which the magnetic tapes sent from the most various places can operate as integrant parts of the system which had started from the mechanization which was of campus size, still harmonized, several years ago.

A szakirodalom bibliográfiai ellenőrzésének „felhasználó-oldali” problémái¹⁴

Horváth Tibor

Könyvtártudományi és Módszertani Központ

Kovács Dezső

Építésügyi Tájékoztatási Központ

Vajda Erik

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ

Az általános (egyetemes) bibliográfiai ellenőrzés világméretű megoldásának problémája érthető módon nagymértékben foglalkoztatja a könyvtárügy és a dokumentáció szakembereit, intézményeit. A szakirodalomban is, és a jelen konferencián is, szinte kizárólagosan a bibliográfiai ellenőrzési rendszer működéséhez szükséges, országos vagy világméretű input megszervezése kerül előtérbe. Ez önmagában természetes is, hiszen a bibliográfiai ellenőrzés valójában input-probléma. A bibliográfiai ellenőrzés minden országos, regionális vagy nemzetközi rendszerének tervezete azt kívánja elősegíteni, hogy az irodalmi termés egészéből olyan világméretű tár jöjjön létre, amelyből azután minden érdekelt bibliográfiai, könyvtári és más információs rendszer, alrendszer vagy – végső fokon – személy lehívhatja a számára szükséges szakirodalmi információkat.

Jelen előadásunkban a kérdés más oldalát kívánjuk megvizsgálni. Amint arra az alábbiakban rámutatunk, a világméretű, illetve az azokat szolgáló országos intézkedések eleve nem lehetnek képesek arra, hogy a bibliográfiai ellenőrzés egészét valóban biztosítsák. Ezért nem érdektelen a bibliográfiai ellenőrzés problémáját ezúttal a másik oldalról, a felhasználó rendszerek és alrendszerek oldaláról is megvizsgálni.

1. A BIBLIOGRÁFIAI ELLENŐRZÉS ELTÉRŐ ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

Mindenekelőtt bővebben is szeretnénk kifejteni a bevezetőben elmondottakat. Mint említettük, a bibliográfiai ellenőrzés input oldaláról szólva arra a törekvésre gondoltunk, amely arra irányul, hogy az írott vagy más dokumentumokban megjelenő információk világméreteken belül lehetőleg felesleges párhuzamosságok nélkül, egységes rendszerben és – főként – veszteségek nélkül befussanak egy valójában nem centralizált, de rendszerként egységes szervezetbe, vagyis minden dokumentum (bibliográfiai és más) adatait egyszer, és lehetőleg csak egyszer oly módon rögzítsék, hogy azután ezek az adatok bárki által felhasználhatók legyenek. A felhasználás célja igen eltérő lehet, szolgálhatja a dokumentumok gyűjtését, a dokumentumokról szóló tartalmi tájékoztatást, a dokumentumok lelőhelyének megállapítását stb.

A bibliográfia és a dokumentáció utóbbi mintegy 60-80 éves fejlődése e tekintetben számottevő eredményekkel járt. Mégis, az utóbbi 10-15 év volt az, amely részben a közismert információrobbanás kényszerítő hatására, részben az adódó technikai lehetőségek eredményeként valóban világméreteken napirendre tűzte az előbb említett input problémájának megoldását.

¹⁴ Az IFLA 39. Konferenciáján, Grenoble-ban, a Szakkönyvtári Szekció ülésén „Bibliographic Control of Special Literature and the Interlibrary Cooperation Among Hungarian Special Libraries” címmel elhangzott előadás kissé módosított szövege.

Ez a fejlődés egyben kitágította a bibliográfia határait is, amikor eleve azzal az igénnyel jelentkezett, hogy ne csak a bibliográfia hagyományos tárgyait, a könyveket és esetleg a periodikumokat, hanem minden érdemi információt hordozó dokumentumot ellenőrzés alá vonjunk.

A legutóbbi évek vizsgálatai az iránt sem hagytak kétséget, hogy az általános bibliográfiai ellenőrzés feladatát önmagában sem a túlnyomórészt szakterületenként szervezett dokumentációs szolgáltatások, sem a bibliográfiai munka legnagyobb jelentőségű vállalkozásai, a jellegzetesen földrajzilag szervezett nemzeti bibliográfiák nem vállalhatják önmagukban. Ebből következően a jelenleg uralkodó elképzelések a következő csatornákon át látják megvalósíthatónak a bibliográfiai ellenőrzést, tehát az említett input megszervezését:

- a szakterületenként szervezett dokumentációs vállalkozások fejlesztésével, kooperációs alapa helyezésével és e rendszerek egymás közötti összekapcsolásával (systems interconnection);
- eleve kooperációs alapon megszervezett, lehetőség szerint hiánytalanul világméretű szakterületi információs részrendszerek létrehozásával, amelyeken belül az információk ellenőrzésbe való bevonása országonként történik, amelyek tehát mintegy átmenetet képeznek a szakterületi és földrajzi rendszerek között (pl. International Nuclear Information System; INIS);
- a nemzeti bibliográfiák rendszerének nagymérvű fejlesztésével, a géppel olvasható és mágnesszalagon cserélhető bibliográfiai adatok rögzítésének általánossá tételével a nemzeti bibliográfiák rendszerében és e bibliográfiák minél nagyobb mérvű kiterjesztésével a dokumentumok széles választékára. Elsősorban a hagyományosan még nem e bibliográfiák tárgyaként kezelt folyóiratcikkekre, valamint egyes egyéb dokumentumokra (kutatási jelentések, kongresszusok és más tudományos tanácskozások dokumentumai, szabadalmi leírások stb.) gondolunk.

Mindez, amit a fentiekben részletesebben is megkíséreltünk összefoglalni, még mindig csak a bibliográfiai ellenőrzés input oldalát jelenti. Kérdés mármint, hogy érdemes-e az „output oldallal” külön foglalkozni, hiszen ha az input oldal megfelelően működik és ha a bibliográfiai ellenőrzésbe vont dokumentumok leírása kellően kimerítő, rugalmas, a dokumentumok adottságait is figyelembe véve szabványosított stb., akkor elvben bármilyen felhasználó információs rendszer (ország, tudományág, ipari ágazat, intézet, vállalat, főiskola stb.) közvetve vagy közvetlenül „lehívhatja” az információkat e rendszerből.

Az első közelítésben input problémát jelentő ellenőrzés fent említett hármas szervezete azért szükséges, mert közülük egyik sem nyújt kellő kontrollt önmagában, más-más okokból. A szakterületi szervezet nem képes megküzdeni a szakirodalom szóródásával, a nemzeti bibliográfiák jelenlegi rendszerei pedig nem regisztrálnak fontos dokumentumtípusokat, illetve a regisztrált dokumentumok fontos – tartalmi – adatait. Persze, negatív oldalról az is ellenőrzés, ha biztosan lehet tudni, mi nem kerül az ellenőrzés alá.

Éppen ezért mondani sem kell, hogy valójában az ellenőrzés korántsem oldható meg ilyen egyszerűen.

Egyfelől, az output-oldal azért érdemel külön vizsgálatot, mert az összes reális elképzelések – amint arra a fentiekben utaltunk is – elutasítják valamiféle mammut-szervezet, vagy egyetlen világméretű intézménynél működő bibliográfiai adattár létrehozását. Ez azt jelenti, hogy – még az egyetemes bibliográfiai ellenőrzés maradéktalan, optimális megvalósítása esetén is – a bibliográfiai ellenőrzés egymást kiegészítő és egymással kapcsolatban álló, de különféle rendszereken keresztül valósul meg, az UNISIST alap gondolatának megfelelően. Ez viszont a felhasználók számára azt jelenti, hogy nem meríthetnek egyetlen forrásból, mintegy „egyetlen” mágnesszalagból, hanem a bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatások rendszerének összességéből kell megfelelő szervezettséggel kiválogatniuk mindazt, amire szükségük van.

A másik oka annak, hogy az output problémáját, vagyis azt, hogy a felhasználó rendszerek miképpen hasznosítják a bibliográfiai ellenőrzést, részletesebben kell tanulmányoznunk, abban áll, hogy a felhasználó rendszerek aktív közreműködése nélkül ténylegesen teljes, vagyis egyetemes bibliográfiai ellenőrzés elvben sem biztosítható.

Az alábbiakban éppen ennek bizonyítására törekszünk, vagyis azt elemezzük, hogy mennyiben szükséges és hogyan lehetséges a felhasználó rendszerek közvetlen bekapcsolódása a bibliográfiai ellenőrzésbe.

2. A KÜLÖNFÉLE DOKUMENTUMOK BIBLIOGRÁFIAI ELLENŐRZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Ha feltételeznők, hogy a világméretű bibliográfiai ellenőrzésre vonatkozó elgondolások optimálisan valósulnak meg, akkor abban bízhatnánk, hogy a már említett bibliográfiai és dokumentációs források egységesen feldolgozott és egységesen, de ugyanakkor rugalmasan használható világméretű adattárat biztosítanak majd a könyvekről (vagy talán helyesebben szólva: a könyv jellegű, vagy éppenséggel az ISBN-nel azonosított dokumentumokról), a periodikumokról és azok cikkeiről, valamint a kutatási jelentések, tudományos tanácskozások előadásait tartalmazó dokumentumok, szabadalmi leírások és néhány más dokumentum legjelentősebb részéről. Már ez a perspektíva is jószerivel utópisztikusnak tűnik, de az egész emberiség érdekében fel kell tételeznünk és a technikai lehetőségek, valamint a növekvő szervezettség folytán fel is tételezhetjük, hogy ez az „utópia” mégis megvalósul.

Mindezzel azonban még korántsem oldódott meg a probléma. Egy-egy ország összes felhasználóit, bibliográfiai és dokumentációs rendszerét egységes rendszernek fogva fel, az ilyen méretű bibliográfiai ellenőrzésből, pontosabban a bibliográfiai és dokumentációs adattárakból és szolgáltatásokból meríthető információk még nem elégítik ki az ország igényeit, nevezetesen két okból:

a) semmiképpen sem lesz elegendő egy-egy ország rendszere és alrendszerei számára ez az adatmennyiség saját, nemzeti dokumentumtermését illetően. Az alábbiakban még utalunk rá, hogy számos dokumentumtípus eleve nem „érdemes” arra, hogy a világméretű ellenőrzés részévé váljék, más dokumentumoknál pedig ez elképzelhetetlen is. Nyilvánvaló, hogy mindezek közül elsődleges fontosságúak egy adott ország bibliográfiai ellenőrzési (ha úgy tetszik: információs) rendszere szempontjából a saját nemzeti kereteiben, illetve nemzeti nyelven létrejött, saját országának tudományára, kultúrájára, gazdaságára vonatkozó dokumentumok. Magától értetődő, hogy ez különös súllyal vonatkozik a kisebb méretű országokra, illetve a kevésbé elterjedt nyelvekre;

b) korántsem csak a felhasználó országban létrejött, illetve nemzeti nyelvű dokumentumokra vonatkozik azonban az a megállapítás, hogy egyes olyan dokumentumtípusok szükségképpen kimaradnak a bibliográfiai (és dokumentációs) ellenőrzésből, amelyek az adott felhasználói rendszerben igen jelentősek lehetnek, a szűkebb szakterületek szempontjából.

Utóbbi megállapításunk alátámasztására felsorolunk néhány olyan dokumentumtípust, amelyek esetében egyaránt nyilvánvalónak tartjuk azok fontosságát és azt a tényt, hogy azoknak az általános, világméretű bibliográfiai ellenőrzésbe való bevonása elképzelhetetlen. Ilyen dokumentumként megemlítjük

- mindenekelőtt a folyóiratok különféle, nem cikk jellegű közleményeit. Példaként hadd utaljunk itt a folyóiratokban megjelenő, gazdasági, műszaki vagy kulturális információként gyakran igen fontos hírekre vagy – pl. az építés szakterületén – a folyóiratokban megjelenő, minimális szöveggel ellátott műszaki rajzokra, fényképekre vagy egyéb ábrákra, amelyek

gyakran a terjedelmes cikkeknel lényegesebb információkat szolgáltatnak. Ezek korántsem kizárólagos típusai a folyóiratok előbb említett közleményeinek, de szemléltetésül talán elegendőek;

- másodszor, mindazokat a dokumentumokat, amelyek közös jellemzője, hogy termékekről, gyártmányokról szolgáltatnak információt. Mint ismeretes, ezek jelentős részét a „vállalati irodalom” kategóriájába sorolják. Mivel azonban ebbe a körbe tartozónak kell minősítenünk nemcsak a vállalatok által kibocsátott prospektusokat, katalógusokat, gépkönyveket, használati és kezelési utasításokat stb., hanem a különböző nemzetközi vagy országos méretekben szerkesztett és kiadott katalógusokat, szakosított címtárakat és más hasonló dokumentumokat is, szerencsésebbnek éreztük a „termékinformáció” megjelölést. Az ilyen információk különleges sajátossága még, hogy tulajdonképpen nem is dokumentumonkénti, hanem termékenkénti ellenőrzést követelnek meg;
- harmadszor: a normatív információk gyűjtőneve alatt összefoglalható dokumentumokat, vagyis mindazokat, amelyek valamilyen kötelező vagy fakultatívan kötelező előírást tartalmaznak (jogszabályokat, szabványokat, szabályzatokat, műszaki előírásokat, technológiai utasításokat, irányelveket stb.);
- negyedszer: a termékinformációkhoz hasonlóan termékekhez, létesítményekhez, esetleg eljárásokhoz kapcsolódó azon műszaki dokumentumokat, amelyeket általában tervdokumentációnak vagy műszaki dokumentációnak szoktak nevezni (tehát műszaki rajzokat, azokhoz kapcsolódó műleírásokat, költségvetéseket stb.);
- ötödször: a helyileg keletkező és csak helyileg jelentős, de tudományos vagy műszaki információkat hordozó olyan dokumentumokat, mint a különféle jelentések, előterjesztések, elemzések, vizsgálati eredmények, jegyzőkönyvek stb., függetlenül attól, hogy ezeket belső célokra sokszoroztják-e, vagy csak egy, esetleg néhány példányban állnak rendelkezésre annál az intézménynél, amelyik készíti őket;
- végül, a nem nyomtatott, sőt nem is írott, hanem egyéb információhordozón rögzített dokumentumokat (pl. fényképek, mozifilmek, hangfelvételek stb.).

Ez a felsorolás természetesen korántsem teljes, sőt tudatosan mellőzi azokat a dokumentumokat, amelyeket részben már az egyetemes ellenőrzés tárgyaként említettünk, de amelyek bizonyos fajtái (pl. szűkebb körű tudományos tanácskozások dokumentumai, helyi jelentőségű vagy jellegű kutatások jelentései stb.) valójában szintén nem vonhatók be az egységes, világméretű ellenőrzésbe.

Joggal tehetné fel mármost valaki azt a kérdést, hogy ezek a dokumentumok – ha valóban olyan jelentősek – miért nem kerülnek vagy kerülhetnek be legalábbis jelentős részükben az egyetemes ellenőrzés kereteibe, tehát az az ország, amelyen belül létrejönnek, miért nem szolgáltatja e dokumentumok adatait a nemzeti bibliográfiai rendszerén keresztül, vagy a szakterületi együttműködés során az egységes rendszer céljaira? Ha pedig jelentőségük ezt nem teszi szükségessé, illetve lehetővé, akkor miért kell ilyen alaposan foglalkoznunk velük? Erre a kérdésre nem válaszolhatunk mással, mint hogy a szakirodalmi dokumentumok és általában a „szakmai” információk jelentősége nem bírálható el világméretekben egységes szempontokból. A tudománynak – világméretekben – esetleg szempontja lehet az abszolút újdonság, vagy a tudományos érték, de ugyanez nem lehet kizárólagos szempontja az adott felhasználó rendszernek, holott a bibliográfiai ellenőrzésnek végső soron éppen e rendszerek összességét kell szolgálnia. Emellett az is magától értetődő, hogy bizonyos mennyiségen felül és a dokumentumok bizonyos sokrétűségén túl, a világméretű ellenőrzés rendszere éppen látszólagos tökéletessége folytán válna olyan bonyolulttá, ami gyakorlatilag csődjére vezetne. Mindez nem mond ellent annak, hogy e dokumentumok kirekedése az ellenőrzés alól a

jelenlegi mértékben a bibliográfiai és dokumentációs tevékenység gyengeségét, legalábbis merevségét mutatja.

Mindezen megfontolások alátámasztják azt az előrebocsátott tézisünket, hogy a dokumentumok jelentős köre szükséges és hasznos, tehát bibliográfiai ellenőrzés alá vonandó, de ugyanakkor nem kapcsolható be a világméretű rendszerbe, tehát szükségszerűen csak a bibliográfiai ellenőrzés „alacsonyabb lépcsőin” válhat részévé az egyetemes bibliográfiai ellenőrzésnek.

3. A „FELHASZNÁLÓI BIBLIOGRÁFIAI ELLENŐRZÉS” LEHETSÉGES SZERKEZETE EGY ORSZÁGON BELÜL

Már az elmondottakból is nyilvánvaló, hogy egy-egy ország nem tekinthető homogén felhasználói rendszernek, vagyis a „felhasználó oldali” bibliográfiai ellenőrzés nem képzelhető el centralizáltan, ugyanakkor a centralizálás mellőzése ellenére is, az optimum a több szempontból decentralizált, többlépcsős, de egységes elvek alapján és egyes részeiben egységesen szervezett rendszer kell, hogy legyen. Ennek a rendszernek lehetséges „lépcsőfokai” és azok funkciói a következők lehetnek:

a) Országos szint. – Szükségképpen országosan kell, vagy legalábbis lehet (a Magyarország adottságaival rendelkező országokban) optimálisan megszervezni (ha nem is egyetlen intézménynél, de összehangoltan) a világméretű bibliográfiai ellenőrzés eredményeinek hasznosítását. Ez más szóval azt jelenti, hogy az ország információs (bibliográfiai-információs és dokumentációs) rendszerbe országosan koordinálva és tervszerűen célszerű „beáramoltatni” azokat a korszerű, géppel olvasható információhordozókat, amelyek akár nyelvenként, akár szakterületenként, akár területileg szolgáltatják a világ azon dokumentumtermésének adatait, amely a fentiek értelmében egyáltalán egyetemes bibliográfiai ellenőrzés alá kerül. Mivel az említendő szakterületenkénti és helyi felhasználó rendszerek érdeklődése nem szükségképpen egyezik meg, sőt szükségképpen nem egyezik meg e szolgáltatások profiljával (még a szakterületi szolgáltatásoknál sem), ezen az országos szinten kell biztosítani az országban működő alrendszerek összekapcsolását (subsystems interconnection), vagyis azt, hogy az alrendszerek képesek és hajlandók legyenek egymásnak átadni az információk azon nagyobb tömbjelt, amelyekre más. alrendszerekben többnyire mint határterületi információkra van szükség. Itt tulajdonképpen országosan történik meg a rendszerek hasonló összekapcsolása, mint amit az UNISIST is tervbe vesz.

b) Szakterületi-tudományági-iparági rendszerek. – Amint azt már az előbbieken is említettük, a szakterületi szolgáltatásokat a gyakorlatban a világméretű ellenőrzés alá vont dokumentumok esetében is tudományági (iparági, ágazati stb.) alrendszerek vehetik át a legcélszerűbben és szolgáltatathatják egymásnak is. Emellett azonban ezen a szinten már meg kell, hogy történjék az átvett adatok kiegészítése az illető tudományág egyéb dokumentumainak bibliográfiai és más ellenőrzésbe bevonandó adataival. Ide tartoznak a 2. fejezetben említett dokumentumok közül pl. a termék-információk, a normatív információk, valamint a szakterületi jelentőségű, az országban keletkezett olyan dokumentumok, amelyeket valamilyen oknál fogva nem továbbítottak a világméretű rendszerbe. Hasonlóképpen a szakterületek (tudományágak) szintjén kell megtörténnie az adatok olyan kiegészítésének (pl. nemzeti nyelvű adatokkal, szövegrészekkel, az országban, illetve az ágazaton belül alkalmazott indexelő-osztályozó rendszer jelzeteivel, deskriptoraival stb.), amelyeket a világméretű ellenőrzésből átvett adatok nem tartalmazhatnak. Végül e szinten már ki kell alakulnia a szolgáltatások rendszerének is, vagyis olyan nyomtatott vagy géppel olvasható szolgáltatásokat kell létrehozni, amelyet az „alsóbb szintű” további alrendszerek felhasználhatnak. A

könyvtárközi együttműködésről szólva még utalunk rá, de már itt megemlítjük, hogy e funkciók feltételezik egy-egy tudományági hatáskörű dokumentációs-bibliográfiai-könyvtári intézmény működésén túlmenően, az illető tudományágban érdekelt felhasználó intézmények, alrendszerek kooperációját, közreműködését is.

c) Dokumentumtípusonkénti rendszerek. – Nem jelent „alsóbb” szintet, csak a tudományági, szakterületi szervezéstől eltérő megoldást az a szervezési mód, amikor az országos rendszer által reá ruházott funkciókat és az előbb említett kiegészítések feladatát valamely olyan alrendszer látja el, amely – a szakmai, tartalmi határoktól elvben függetlenül – egy-egy dokumentumtípus adatainak a világméretű ellenőrzésből való átvételére és a fentiek szerinti kiegészítésére, végül pedig szolgáltatására hivatott. Itt ugyanazzal a kettősséggel állunk szemben, mint a világméretű rendszer szakterületi és földrajzi szervezésénél, csupán – tekintettel az ország méreteire is – a földrajzi szervezés helyébe egy harmadik lehetséges szempont, a dokumentumonkénti szervezés lép. Hasznosan valósulhat meg pl. ilyen szervezés (Magyarországon könyvtárközi együttműködés keretében van is ilyen jellegű példa) a termékinformációk területén, de pl. a kutatási eredmények, jelentések bibliográfiai ellenőrzésében és az ezekről szóló tájékoztatásban is.

d) Közvetlen felhasználói alrendszerek. – Az egyetemes ellenőrzésbe vonható dokumentumok áttekintéséből már szükségképpen következik, hogy bizonyos fajta dokumentumokat már csak az egyéni felhasználóhoz vagy felhasználó-teamekhez legközelebb álló helyi információs-bibliográfiai-könyvtári alrendszer képes ellenőrzés alá vonni. Ezért nem elhanyagolható szervezési lépcső a különböző intézetek, tervezőirodák, vállalatok, oktatási intézmények stb. információs rendszere sem. Ez a lépcső témánk szempontjából még azért is különösen jelentős, mert az e rendszerekre háruló feladatok jelentős része olyan, amelyeket e kis rendszerek hatékonyabban hajthatnak végre, elszigetelt próbálkozások helyett kölcsönös együttműködéssel.

Összefoglalva az e fejezetben mondottakat: A „felsőbb” szintről számos különféle szolgáltatás formájában érkező bibliográfiai adatok biztosítását, továbbfeldolgozását, szelektálását, tehát az országos bibliográfiai ellenőrzésbe való bevonását, de ugyanakkor ezeknek az adatoknak a már említett hazai és más dokumentumok adataival való kiegészítését és így az ellenőrzés általánossá tételét különböző szintű és szervezésű bibliográfiai-dokumentációs-könyvtári alrendszerek harmonikus együttesének kell megoldania.

4. A SZAKKÖNYVTÁRAK EGYÜTTMŰKÖDÉSE A BIBLIOGRÁFIAI ELLENŐRZÉSBEN

Az előző fejezetekben elmondottak – reméljük – bizonyítják, hogy az általános bibliográfiai ellenőrzés világméretű eredményeinek átvétele nem menti fel a felhasználó (országos vagy szűkebb körű) rendszereket e bibliográfiai ellenőrzés eredményeinek kiegészítése alól. Szükségszerűen következik ebből, hogy a dokumentumok bizonyos körét az adott rendszeren belül kell feldolgozni. Nyilvánvaló mármost, hogy feldolgozás nem képzelhető el dokumentum nélkül, tehát a feldolgozás bázisának biztosításában, de végrehajtásában is igen jelentős szerephez jutnak a szakkönyvtárak.

A Magyar Népköztársaságban – mint a világ számos más országában is, de esetünkben központi, állami rendelkezések alapján és hatékony állami támogatással is – egyre szélesedő körben kibontakozik a szakkönyvtárak egymás közötti együttműködése. Ennek az együttműködésnek történelmi gyökerei tulajdonképpen nem kapcsolódnak szorosan a bibliográfiai ellenőrzéshez, legfeljebb annyiban, hogy az első célok a bibliográfiai ellenőrzés követelményét feltételezték.

A szakkönyvtárak együttműködésének alapgondolata – akár csak az ismert más regionális és nemzetközi együttműködési rendszerek esetében – az volt, hogy a dokumentumgyűjtés, tehát az egy-egy szakterületen szükséges dokumentumellátás feladatát együttműködő könyvtárak nagyobb sikerrel végezhetik el, mint egyes elszigetelt könyvtárak. Az együttműködés első kérdése tehát mindenkor az állománygyarapítási együttműködés volt, vagy – pontosabban – a gyűjtőkörök és a gyűjtőkörökön belüli gyakorlati állománygyarapítási tevékenység olyan összehangolása, amely az egymáshoz közelálló könyvtárak által ellátott olvasókör, összességében pedig az ország számára optimális ellátást biztosíthatott.

Nyilvánvaló, hogy már ez a feladat is szoros kapcsolatban áll a bibliográfiai ellenőrzéssel, részben azért, mert az ellátottság biztosításának mindenkor feltétele volt annak felmérése, hogy az illető könyvtárakat érintő területen mi a szakirodalmi termés, tehát mi az, amit a teljes ellátás érdekében be kellene szerezni. Követelmény volt tehát a szakirodalmi termés ismerete, más szóval: a bibliográfiai ellenőrzés, illetve a bibliográfiai ellenőrzés eredményeinek felhasználása.

Másfelől, az egyeztetett és együttműködő állománygyarapítás könyvtári értelemben a bibliográfiai ellenőrzés bizonyos formája volt. Mindaddig, amíg nem vált általánosan ismertté és nyilvánvalóvá, hogy a dokumentumtermés feletti teljes ellenőrzést, az információk maradéktalan biztosítását egyetlen könyvtári vagy dokumentációs rendszer sem biztosíthatja az összes eredeti dokumentumok beszerzésével és feldolgozásával, a bibliográfiai ellenőrzés könyvtári alternatívája a dokumentumgyűjtés és -feldolgozás volt, mégpedig – mivel erre más lehetőség nem állt rendelkezésre – az együttműködésben végzett munka.

Ettől a koncepciótól ma már messze vagyunk. Természetes, hogy egyetlen ország vagy országon belüli szakterület könyvtárai sem törekedhetnek a releváns dokumentumtermés maradéktalan beszerzésére. Annál inkább törekedniük kell azonban a bibliográfiai ellenőrzés közös biztosítására, mert

- csak így lehetnek képesek arra, hogy változatlanul alapfunkciójukat jelentő gyűjtési és feldolgozási feladataikat megfelelő válogatással lássák el,
- továbbá mert csak így járulhatnak hozzá a maguk könyvtári eszközeivel a bibliográfiai ellenőrzés teljessé tételéhez, többek között az általuk beszerzett dokumentumok feldolgozásával.

Szorosan kapcsolódik ehhez a felismeréshez az, hogy a könyvtárközi együttműködésnek a gyűjtésén túlmenően növekvő mértékben kell kiterjednie a feldolgozásra és – különösképpen – a tájékoztatásra.

Könyvtáraink együttműködése un. gyűjtőköri kooperációs körökön belül folyik. Ezek az együttműködési szervezetek tudományáganként szerveződnek, jogszabály által meghatározott keretekben, de a kooperációban önkéntesen résztvevő könyvtárak messzemenő önállósággal rendelkeznek a kooperáció tartalmának meghatározásában. Egyre gyakoribb az olyan „profilú” kooperációs kör, amely a szakirodalmi ellátottság vizsgálatát és javítását nem korlátozza a hagyományos dokumentumokra, sőt még a primer dokumentumokra sem, hanem a szakterület információellátottságát vizsgálja, bevonva e vizsgálatba az átvehető dokumentációs szolgáltatásokat is. Határozott tendenciák, sőt kísérleti és üzemszerű eredmények is mutatnak arra, hogy a kooperáló könyvtárak és dokumentációs intézmények a kooperáció hagyományosabb kereteit túllépve, eredményes közös feldolgozó munkát is tudnak végezni, illetve kooperációval építenek ki tájékoztatási szolgáltatásokat is. Külön megemlítenéd ebből a szempontból magyar viszonylatban a kémia és a vegyipar, ahol a Veszprémi Vegyipari Egyetem kezdeményezésére könyvtári kooperáció kereteiben kezdeményezték az országban először nagy, külföldi, nemzetközinek minősíthető mágnesszalagos szolgáltatás átvételét és hasznosítását, de megemlíthetnénk más területeket is, pl. a magyar építésügyet, ahol egyebek

között tervezővállalatok könyvtárainak kooperációja javította jelentősen a bibliográfiai ellenőrzést, és ezen keresztül a tájékoztatás színvonalát is. Magas szintű kooperáció keretei bontakoznak ki a közigazgatás terén, amely magában foglalja a közös feldolgozást és szolgáltatásokat is.

A „felhasználói bibliográfiai ellenőrzés” és az ennek szolgálatába állított könyvtárközi együttműködés megvalósításának még csak kezdeti lépéseinél tartunk. Úgy véljük, hogy ennek ellenére nem hanyagolhatók el ezek a kezdeti lépések és felismerések sem. A jövő a világméretű kezdeményezésekben való részvétel, az azokhoz történő megfelelő adatszolgáltatás mellett, bizonyára feltételezi a könyvtárak és dokumentációs intézmények szervezett együttműködésén alapuló aktív tevékenységét, a felhasználói rendszerek oldaláról is.

IRODALOM

- (1) United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – International Council of Scientific Unions: UNISIST. Study report on the feasibility of a world science information system. Paris, 1971. (13) 161 p.
- (2) HORVÁTH Tibor – VAJDA Erik: A szakirodalmi dokumentáció számítógépes megoldásának problematikája. Kézirat. Budapest, 1972. 73 p.
- (3) LEVIN, M.I.: Potrebnoszti szpecialisztov v bibliograficeszkov informacii v szvete razvitija nauki i tehnik. Szovetszkaja Bibliografija, 1970. 6. sz. p. 28-40.
- (4) VOOS, H.: The information explosion: or redundancy reduces the charge. – College and Research Libraries, 32. k. 1. sz. 1971. p. 7-14.
- (5) WYSOCKI, A. – TOCATLIAN, J.: A world science information system. Necessary and feasible. – UNESCO Bulletin for Libraries. 25. k. 2. sz. 1971. p. 62-66.
- (6) STOKES, R.: Bibliographical control and service. (London), Deutsch, (1965). 125 p.

Az Építésügyi Tájékoztatási Központ új kiadvány sorozata

POLZOVICS Iván mintegy évtizede megjelent szintézise után a magyar informatika nem tudott összegezni, átfogó munkát produkálni, amely rendszerezte volna az informatika ismereteit. Elterjedtek azonban a többé-kevésbé összefüggő darabokból álló kiadványsorozatok, a sorozati kiadványoknak megvan az az előnye, hogy nem igényelnek teljes egységességet, szintézist, sőt, füzeteit, köteteit tartalmilag sem szükséges részletekbe menően egyeztetni.

Az Építésügyi Tájékoztatási Központ indított legújabban ígéretes füzetsorozatot Előadások az építésügyi tudományos és műszaki tájékoztatásról címmel. Eddig három száma jelent meg. TEREBESSY Ákos a felhasználói igényekről írt, D. SZABÓ László a tájékoztatásban alkalmazható reprográfiai ismereteket foglalja össze, míg MOLNÁR Imre Az építésügyi tudományos és műszaki információ gyűjtése, tudományos feltárása és szétsugárzása címmel tette közzé dolgozatát.

A vállalkozást mindenképpen pozitíven kell értékelni, megítélésem szerint két okból. Az első, hogy ehhez hasonló kiadványsorozat ez idő szerint nem létezik nálunk. Az OMKDK sorozatai – terjedelmesebb kötetei mélyebb kifejtésre adnak módot – tematikailag nem összefogottak, majdnem alkalmiak, ezért az informatika rendszeres megismerésére aligha alkalmasak. Ugyanez vonatkozik a KMK kiadványsorozataira is. Ezzel szemben az ÉTK szemmel láthatólag egységesebb szerkesztésre törekszik.

A másik ok talán még fontosabb. Korai lenne még véglegesen nyilatkozni, de mintha az első füzetekben az informatikának korszerű, vagy legalábbis korszerűbb felfogása öltene testet. Nem könyvtártant kapunk, ahol az informatika csupán abban jelentkezik, hogy gondosan elkerüljük a könyvtár és könyv kifejezéseket. A korszerűség TEREBESSY és MOLNÁR írásán látszik. D. SZABÓ – lévén a témája technikai jellegű – ezt nem is nyújthatta. Reméljük, hogy a további füzetek nem fognak kifulladásra ebben a tekintetben.

A sorozat eddigi füzetei ugyanakkor nem problémamentesek. A szerkesztőségnek a továbbiakban arra kellene figyelemmel lennie, hogy a sorozat kis terjedelmű füzetekből áll, és ehhez kellene a témákat hozzáigazítani. Az eddig megjelent számok ugyanis túl sokat markolnak témájukban, a terjedelemhez képest, részletesebb kifejtésre ezért nem kerülhet sor. TEREBESSY például ragyogóan felvázolja az igényvizsgálati kérdéskör szerkezetét. /Végre valaki rendezni tudta ezt a képlékeny diszciplínát! / Azt váránk, hogy ugyanebben a felfogásban és szerkezetben a részletek kifejtésére is sor kerüljön. MOLNÁR Imre – mint a dolgozat címe elárulja – az egész informatikát átfogja tanulmányában, hiszen ha hiszünk a FID hivatalos meghatározásában, a szakirodalmi tájékoztatás nem más, mint az információk gyűjtése, feltárása és szétsugárzása. Mi marad ezek után a részletek megismerésére? /Persze, hogy ne érje oktan vád a szerzőket, jó lenne valahol a kiadványsorozat célkitűzéseiről olvasni./

D. SZABÓ László füzete egyéb problémákat vet fel. A szerző ugyanabba a hibába esett, mint minden elődje, aki ebben a témában publikált. A tájékoztatásügyben mindig is helyet kapott azoknak a technikáknak az ismertetése, amelyek alkalmazásra kerülnek. De nem egyszerű deskripcióra van szükség, nem eljárásoknak és berendezéseknek ismeretére elsősorban, hanem arra, ahogyan a technikák alkalmazásra kerülnek, ahogyan a berendezések beilleszkednek az információk feldolgozásának folyamatába és a szolgáltatások biztosításába.

A sorozat az építésügyi tájékoztatás kérdéseiről ígér füzeteket. Az eddig megjelent füzetek nem az építésügyi tájékoztatás eltérő vonásait tárgyalják, hanem a tájékoztatás általános kérdéseivel foglalkoznak, építésügyi példákkal és vonatkozásokkal. Mármost vagy vannak az

építésügyi tájékoztatásnak specialitásai – márpedig vannak, mint bármely más szakterületnek – akkor a sorozatnak ott kellene kezdenie, ahol az általános tájékoztatási kérdések véget érnek, vagy kidolgozatlan még, hogy miben is áll az építésügyi tájékoztatás sajátossága. Akkor viszont a sorozat ne ígérjen többet, mint amit valójában tartalmaz.

Várjuk a további füzeteket, mert a bíráló megjegyzések ellenére általánosságban úgy lehet a sorozatot értékelni, mint amellyel nemcsak gyarapodik, hanem gazdagodik is a magyar informatikai szakirodalom.

Horváth Tibor

TEREBESSY Ákos: A felhasználók információigényeinek vizsgálata. Bp. 1975. Építésügyi Tájékoztatási Központ. 19 p.

/Előadások az építésügyi tudományos és műszaki tájékoztatásról. 1./

D. SZABÓ László: Reprográfia. Bp. 1975, Építésügyi Tájékoztatási Központ. 5 p.

/Előadások az építésügyi tudományos és műszaki tájékoztatásról. 2./

MOLNÁR Imre: Az építésügyi tudományos és műszaki információ gyűjtése, tudományos feltárása és szétsugárzása. Bp. 1975, Építésügyi Tájékoztatási Központ. 55 p.

/Előadások az építésügyi tudományos és műszaki tájékoztatásról. 3./

Számítógépek alkalmazásának lehetőségei az egyetemi könyvtárakban

Horváth Tibor

Nem vállalkozhatom arra, hogy az egyetemi könyvtárak számítógépesítésének sokrétű kérdéskörét kimerítően előadjam. Vállalom azt a hátrányt, hogy előadásomban törések lesznek – felhívás ez Önökhöz a vitára –, olyan kérdésekről, amelyek első pillantásra csak lazán függenek össze.

Végső célom egy funkcionális modell felvázolása, amely az egyetemi könyvtárakat rajzolja meg olyan körülmények között, amelyek néhány év múlva elkövetkeznek. Azaz: milyen számítógépes szolgáltatások érkeznek az egyetemi könyvtárakhoz és mi az, amit ők szolgáltatnak. Ennek a modellnek előzménye egy másik modell volt, amelyet a KMK múlt év végén egy prágai konferenciára küldött el és abban egy lehetséges bibliográfiai központ funkciórendszerét dolgoztuk ki, – amely központ például a számítógépes nemzeti bibliográfiák gépi adatbázisán nyugszik. Ezúttal a modell másik oldaláról, a felhasználási oldalról lesz szó, persze igen vázlatosan.

Mielőtt a modellre sort kerítenék, néhány bevezető megjegyzést tennék. És itt engedjék meg, hogy rapszodikus legyek.

Egyetemi könyvtárainkat megkülönböztetett hely illeti meg könyvtárügyünkben. Nemcsak azért, mert a nemzeti könyvvagyon tekintélyes része gyűjteményeinkben található, és igen fontos használói rétegek (kutatók, egyetemi oktatók, egyetemi hallgatók) ellátásában országnrészük van, hanem azért is, mert a magyarországi könyvtári technológia kialakításában meghatározó szerepet játszanak. Ha nem csalódom, a ma leginkább elterjedt technológia, állományépítési, feldolgozási stb. módszerek a háború előtti egyetemi könyvtárainkban csiszolódtak ki. Ez a szakmai vezető szerep megmaradt az utolsó évtizedben is, amikor az egyetemes könyvtárügy történetének legnagyobb forradalmát éli. Az elektronikus adatfeldolgozás térhódítása hozta magával ezt a szakmai forradalmat és teremtett beláthatatlan feltételeket hatékony ellátási és szolgáltatási rendszerek megteremtésére. Egyetemi könyvtáraink vezető szerepe nem volt látványos ebben a tekintetben, de annál hatékonyabb. Mondhatnám, az úttörő vállalkozások kifejtése az indexművek kivételével – egyetemi könyvtáraink nevéhez fűződik: az első számítógépes kötetkatalógust a JATEK készítette, mágnesszalagos információs szolgáltatást egyetemi könyvtárak adaptálták először, Hollerith gépeket is először a BMüEK alkalmazott kötetkatalógus előállítására még a távolabbi múltban, és így tovább. Ezek egyben a hazai könyvtári gépesítés legnagyobb eredményei.

Az 1968-ban kidolgozott átfogó gépesítési irányelvek kidolgozásában az egyetemi könyvtárak ugyancsak szerepet vállaltak, annak az igen hatékonyan működő bizottságnak a révén, amely az irányelveket kidolgozta. Az 1968-as irányelvek fő megállapításai ma is érvényesek, az idő igazolta őket, és ez a tény fontos lehet egy gyorsan változó szakterületen.

Az irányelvekből felidőzném azokat a fő pontokat, amelyek jelenlegi mondandóm szempontjából meghatározóak. Nem ígérhetem, hogy ezt követően túlságosan optimista képet tudok felvázolni. Az irányelvek abból indultak ki, hogy elsőnek a központi szolgáltatások gépesítése szükséges, ezzel kapcsolatosan kell kidolgozni a gépi adatfeldolgozás egységes hazai standardjait, s ezt követően kerülhet sor az egyes könyvtárak, így az egyetemi könyvtárak gépesítésére is. Ha nem ez történik, akkor nem érhető el kompatibilitás a könyvtárak között, párhuzamos rendszerek alakulnak ki, amelyek süketek egymással szemben, és ennek

nemcsak a magasabb költségtényezők lesznek következményei, hanem a rendszerek alacsony hatékonysága is. Amitől akkor féltünk, azóta bekövetkezett.

Az irányelvek másik fontos megállapítása az volt, hogy a könyvtárak nem autonóm feldolgozásra törekednek, hanem a máshol már feldolgozott tételeket géppel olvasható formában bocsátják egymás rendelkezésére. Ez is együttműködést igényel, a feldolgozásban pedig a rugalmas egyöntetűséget.

Mit jelentenek mindezek az egyetemi könyvtárak számára? Többirányú elkötelezettséget. A többirányú elkötelezettségnek akkor lehetne eleget tenni, ha az érdekelt intézmények fejlesztését maximálisan egyeztetnék, mind a feldolgozás technológiai részleteiben mind a szolgáltatások területén, és az egyeztetés megtörténne szervezeti kérdésekben, gyűjtőköri vonatkozásban, a helyi és országos feladatok megosztásában, és így tovább. Mindenki azt várta az utóbbi 5-8 évben, hogy a fejlesztési programok meg fognak születni és ebben a szellemben fognak megszületni. Ezzel szemben a kialakulóban levő rendszerek egymásról alig vesznek tudomást. A helyzetmeglehetősen dezorganizált.

Nyilvánvaló, hogy az egyetemi könyvtárak leghelyesebben a várakozás álláspontjára helyezkednek, mondván, hogy kialakultabb körülmények között lehet döntést hozni arról, hogy a helyi feladatokat melyik rendszer szerint kívánatos elvégezni. Ebben a várakozásban természetesen legérzékenyebben az érint mindenkit, hogy a magyar formátumok kidolgozatlanok. Nemzeti rendszereink pedig azzal az indokkal fejlődnek igen lassan, hogy a nemzetközi együttműködés kérdései tisztázatlanok. Felelős egyetemi könyvtár ilyen körülmények között nagyobb lélegzetű tervezéshez, rendszerek létesítéséhez nem foghat hozzá.

Ha megfogalmazhatjuk az egyetemi könyvtárak számítógépekkel kapcsolatos igényét akkor ezt úgy foglalhatjuk össze, hogy a hatékony koordinációt, hazai koordinációt hiányoljuk mindenek előtt. A könyvtárak, s így az egyetemi könyvtárak közti együttműködés már most, a hagyományos keretek között fejlettebb, mint amilyen hatásköre a koordináló szerveknek jelenleg van. A gépesített rendszerek elterjedéséhez pedig ez korántsem elegendő.

Az egyetemi könyvtárakban a gépesítés három területe lehetséges:

- produktumok előállítása (gyarapodási jegyzék, bibliográfiák, kötetkatalógusok),
- a könyvtári folyamatok gépesítése az állományépítéstől a dokumentumok közreadásáig,
- visszakereső rendszerek és gépi szétsugárzó rendszerek kiépítése, az utóbbiba értve az SDI szolgáltatásokat is.

1. A visszakereső rendszerek és gépi szétsugárzó rendszerek képviselik a számítógépek alkalmazásának legfejlettebb szintjét. Működő, üzemszerűen működő visszakereső rendszer Magyarországon jelenleg egyetlen van, az SZKI-ban, de csak intézeti célokra. A programrendszerek tekintetében valamivel jobb a helyzet. A KGST software bankjában az NDK approbáltatta az AIDOS rendszert, Magyarország – az imént említett SZKI jóvoltából – éppen a napokban approbálta a SZIV rendszert, nemzetközi igazolására ez év októberében kerül sor. A SZIV rendszer kisebb gyűjtemények off line kezelésére való (kötött deszkriptoros osztályozási rendszerben). Bevezetéséhez számottevő könyvtári előkészület nem szükséges, kivéve természetesen a megfelelő munkalapokra való áttérést. Az AIDOS rendszer fejlettebb, nagyobb gyűjtemények kezelésére alkalmas, mind szabad, mind kötött deszkriptorokkal kiépíthető, és – ami nagyon lényeges – interaktív keresést, online üzemmódot biztosít. Az a tény, hogy a két keresőprogram KGST szintű approbálásra került, azt jelenti, hogy a program ingyenes, ha a bevezetésekkel kapcsolatban szervezési, oktatási, stb. igények is felmerülnek, akkor ezt térítés ellenében lehet a programkészítő intézetektől kérni.

Az említett két – mondhatnók – „hivatalos” KGST programcsomag mellett Magyarországon sikeres és előrehaladott kísérletek folynak a GOLEM rendszer adaptálására, több könyvtár közösen az IBM STAIRS programjával modellkísérleteket folytatott. Körülbelül ez a jelenlegi választék.

Egyetemi könyvtárainkban egyelőre számítógépes visszakereső rendszer létesítésének igénye konkrét formában nem merült fel.

A számítógépes szétsugárzó szolgáltatások reményei kecsegtetőbbek. Az egyetemi könyvtárak itt nem előállítók, hanem használók lehetnek. 1976-tól indul a MARC formátumú magyar nemzeti bibliográfia, az OSZK tervei szerint nyomtatott formában. Ha ennek a konferenciának lehetnek megfogalmazott ajánlásai, akkor ezek közé feltétlenül be kell illeszteni azt a kérést, hogy a magyar nemzeti bibliográfia és a más országok cserébe kapott szalagjai is rendelkezésre álljanak, tehát a szolgáltatás géppel olvasható formájú legyen. Nyomtatott nemzeti bibliográfiánk ugyanis van, nem lenne értelme erőt, munkát, költségeket invesztálni olyan szolgáltatások kifejlesztésébe, amelynek végterméke ugyanolyan szolgáltatás, mint amilyenel már rendelkezünk.

Egyetemi könyvtárak joga eldönteni, hogy ezekből a szalagokból milyen saját szolgáltatást szerveznek: visszakereső rendszert építenek, nyomtatott katalógusokat, bibliográfiákat vagy mást készítenek.

2. A könyvtári munkafolyamatok teljes gépesítése valószínűleg a számítógépek alkalmazásának legutolsó, befejező fázisa. Ehhez szükséges, hogy lényegében megvalósuljon a központi szolgáltatások és az ágazati szolgáltatások számítógépesítése. Ebben az esetben lehet csak gazdaságosan integrált rendszereket működtetni, az előszerzeményezéstől a kölcsönzés nyilvántartásáig. A döntő láncszem a középső, a feldolgozási szakaszé. Amíg ebben a könyvtári munkaszakaszban nincsenek megnyugtató eredmények, addig nem érdemes sem az ezt megelőző gyarapítási, sem az azt követő szolgáltatási szakaszok gépesítésére rátérni.

3. Ami a gépi produktumok előállítását illeti, tehát a nyomtatott tájékoztatási eszközök, katalógusok, bibliográfiák előállítását, ezen a téren születnek eredmények. Hogy e téren előrelépés történjen, ahhoz a számítógépes adatbázisok beérkezése szükséges. Az egyetemi könyvtárak nem akarnak elszigetelten cselekedni, hanem azokat a szalagokat akarják nyomtatott produktumaikhoz felhasználni, amelyeket külső forrásokból kapnak. Valószínű, hogy ez marad jóideig az uralkodó szolgáltatási forma.

A modell felvázolásakor az előbb említett sokrétű kapcsolatokból kell kiindulni. Egy egyetemi könyvtárnak géppel olvasható formában állnak rendelkezésére:

- azok a mágnesszalagos adattárak, amelyek a hazai dokumentumtermés leírását tartalmazzák;
- a fenti szalagok szelektált változatai;
- a fenti szalagokért Magyarországra cserébe érkezett, külföldi dokumentumok leírását tartalmazó szalagok, illetve ezeknek a bibliográfiai központ által szelektált változatai.

Az említett három szolgáltatást lényegében egy működő és együttműködő nemzeti bibliográfiai rendszer produkálja. Az egyetemi könyvtár kívánsága szerint kezelhető módon készen kapja ezeket a szalagokat, de lehetősége van a leírásokat kiegészíteni lokális információkkal.

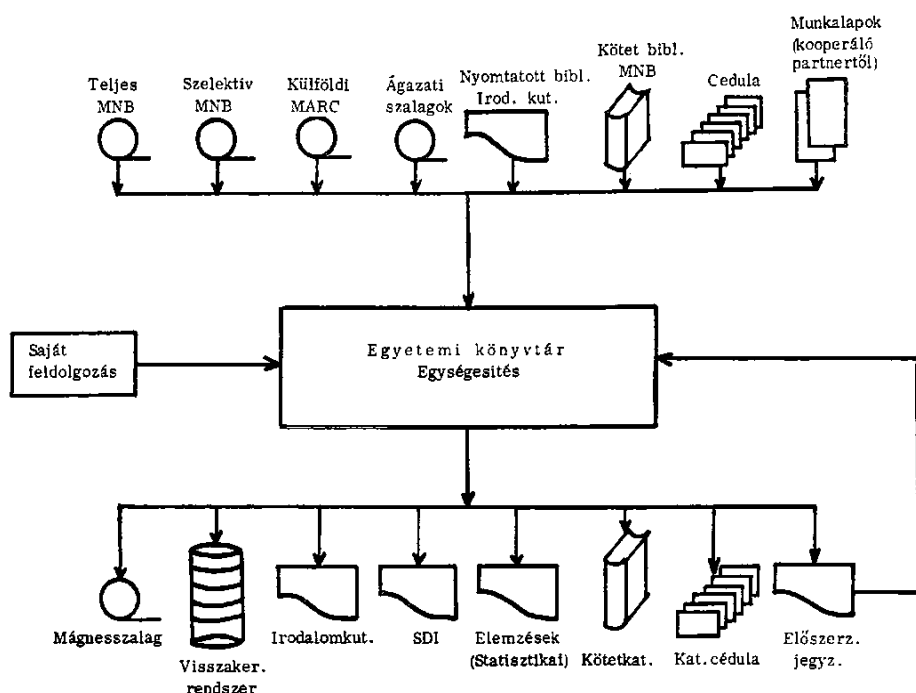
A géppel olvasható mágnesszalagok között nemcsak a fenti típusok érkeznek, hanem – nevezzük így – ágazati szalagok is, mint amilyeneket már most kap a VVEK, a Miskolci EK, stb. Amíg az említettek egységesen felépített szalagok – ezt biztosítja a MARC formátum – addig az ágazati szalagok emezektől eltérőek. Összekapcsolásuk bizonyos feltételekkel lehetséges, ennek részleteit szolgáltatásonként lehetne vizsgálni. Valószínű azonban, hogy az

egyetemi könyvtárban mindig is külön file-ként kell kezelni az ágazati és a MARC szalagokat. Működésben ez nem okoz nehézségeket. Az egyetemi könyvtár az eddig ismertetett szolgáltatásokat megkaphatja nyomtatottformában is, mint amilyenek a nyomtatott nemzeti bibliográfia, az irodalomkutatások, bibliográfiák, stb. listázott alakja, illetve részesülhet cédulaellátásban.

Végül az egyetemi könyvtárakhoz érkeznek – a feldolgozásban együttműködő társkönyvtárraktól – munkalapok, vagy azok másolatai. Ezeket az egyetemi könyvtár saját feldolgozáshoz csatolva, azokkal azonos módon kezeli.

Az ábrán felül láthatók azok a szolgáltatások, amelyekről eddig szóltam. A modell lényege az, hogy a könyvtár csak abban az esetben végez belső feldolgozást, ha a tételeket, leírásokat külső forrásból nem tudja származtatni.

A belső feldolgozás a továbbiakban inkább a kapott információk kiegészítéséből áll, illetve, mivel a sok külső partner szolgáltatását kell egységessé alakítani, az egyetemi könyvtár saját rendszerévé összegyűrni, a könyvtár feladata a külső forrásból származó leírások egységesítése is.

Az ábra alsó részén láthatók azok a szolgáltatásfajták, amelyeket a fenti bázison az egyetemi könyvtár nyújt. Mindenekelőtt mágnesszalagra másoltat át tételeket és továbbítja hálózatának, vagy a vele kapcsolatban álló más könyvtáraknak. Nagyon lényeges, hogy visszakereső apparátusát kiépítse. Ez az irodalomkutatások alapja.

Igen lényeges, hogy a gépi adatbázis lehetőséget nyújt az állomány különböző (statisztikai) elemzésére is. Végül, a külső forrásból származó szalagok alkalmasak arra is, hogy a könyvtár előszerzeményi jegyzékeket listáztasson, amelyek az irodalom felett a megfelelő bibliográfiai ellenőrzést nyújtják.

Nem állítom, hogy a vázolt szolgáltatási rendszert minden egyetemi könyvtár azonos módon, és maradéktalanul így fogja megszervezni. A modell azért modell, mert a konkrét rendszerek el is térhetnek tőle.

Végül, mi szükséges ahhoz, hogy az itt vázolt modell megvalósulhasson?

Azzal szeretném befejezni, amivel kezdtem. Szükség van az összehangolt tervek, a hatékony szakmai irányítás, az együttműködés és a szükséges formátumok és technológiák megvalósítására. Mindez azonban csak felülről lefelé mehet végbe. Csak azt tudom ismételni, amit 1968-ban mondtam. Az országos és központi szolgáltatások gépesítése biztosítja valamennyi nagyobb könyvtár fejlődését. A központi szolgáltatások gépesítése pedig nem járhat azon az úton, hogy ugyanazt nyújtják, amit eddig, csak számítógéppel előállítva. A számítógépek alkalmazásának a fenti szolgáltatási rendszer működését kell biztosítania.

Az Aberystwyth-i jelentés

Horváth Tibor

Az E. Michael KEEN és Jeremy A. DIGGER által összeállított Report of an information science index languages test c. kiadvány alapján (Department of Information Retrieval Studies, College of Librarianship Wales, Aberystwyth. Aberystwyth, 1972. 3 Part) készült szemle.

A Könyvtári Figyelő 1968. évi 5. számában (351-369. p.) ismertette a cranfieldi kísérleteket és összegezte annak eredményeit. Mint ismeretes, Cranfieldben harminchárom osztályozási nyelvet, rendszert vetettek össze, konklúzióit, adatait azóta világszerte hivatkozzák. Az osztályozó rendszerek egybevetése, az értékelés mutatóinak kidolgozása úgyszólván külön tudományos diszciplínát eredményezett az informatikán belül. Bár az értékelés szempont-rendszere eléggé kidolgozott, szinte valamennyi e témában publikáló szerző utal arra, hogy a tájékoztatástudomány, ezen belül az információkereső nyelvekkel foglalkozó tag témakör is inkább „puha” tudomány, szemben az egzaktságot vindikáló „kemény” tudományokkal. A konklúziók ezért mindig az adott feltételek keretei között érvényesek, nagyobb általánosításra csak fenntartásokkal lehet vállalkozni.

Ezeknek a fenntartásoknak elismerése mellett a Wales-i egyetem Könyvtártudományi Fakultás munkaközössége, E.M. KEEN és J.A. DIGGER vezetésével öt információkereső nyelvet, osztályozó rendszert hasonlított össze. A KDSZ már referálta M. Keen összefoglaló cikkét, (1973/985.) a teljes kutatási jelentés azonban most áll rendelkezésünkre.

Az öt osztályozási nyelvet a következők.

1. Tömörített kifejezések osztályozó nyelve, posztkoordinációval. (Compressed Term language), tulajdonképpen tezauruszon nyugvó osztályozó nyelvet jelent.
2. Ellenőrzetlen osztályozó nyelv, magyarul talán a „szabad deszkriptorok” kifejezés a legmegfelelőbb. Posztkoordinált, egytagú, természetes nyelvű, kulcsszavas osztályozást jelent.
3. Hierarchikusan strukturált nyelv posztkoordinációval.
4. Hierarchikusan strukturált prekoordinált osztályozó nyelv.
5. J. Farradane ún. relacionális, hierarchikus, prekoordinált osztályozó rendszere (Relational language). Farradane kilenc ún. operátort használ az osztályozó kifejezések közti kapcsolatok és hivatkozások jelölésére.

A dokumentumbázis nagysága 800 informatikai tárgyú mű, vagy annak referátuma volt, kivéve a relacionális osztályozást, ahol az osztályozott dokumentumok száma 241 volt. Az osztályozás egyrészt a teljes szöveg, másrészt a referátumok alapján ment végbe.

A vizsgálat feltételei közé tartozott, hogy az osztályozási nyelveket különböző részletességben alkalmazták és különbséget tettek a kifejezések specifikussági foka között is. Az osztályozás részletessége „(exhaustivity” – az osztályozás kimerítő volta) azt mutatja, hogy a dokumentumot hány témakörre lehetett bontani az osztályozás során. (Egy terminológiai megjegyzés kívánczik ide. Az informatikai szakszótár magyar változatának építésekor a „teljesség” műszót, amely az exhaustivity legjobb megfelelője, az angol „recall” – visszahívás magyar ekvivalensének foglaltuk le, ugyanis a recall mutató a visszakeresett releváns dokumentumok arányát mutatja az összes relevánshoz képest, tehát azt mutatja, hogy a releváns dokumentumok mennyire teljesen kerültek elő a visszakeresés során. Az osztályozás rész-

letessége, az „exhaustivity” pedig annak mérőszáma, hogy az osztályozás során kimerítően írták-e le a *témákat*, azaz egy, kettő, ... stb. témára bontották-e. Nem azonos a részletesség az ún. feltártsággal (angolban density vagy depth of indexing) amely azt mutatja, hány osztályozási kifejezés jut átlagosan egy-egy dokumentumra.)

Az Averystwyth-i kísérletekben az osztályozás részletességében (exhaustivity, tehát témákra bontásban) közepes (2 téma bontást) és magas (három téma bontást) vezettek be. A specifikusságnak három fokozatát különböztették meg: hierarchikus indexelést (1. fokozat) specifikus indexelés (2. fokozat) és redundáns indexelést (3. fokozat). Nyilvánvaló, hogy a hierarchikus indexelés a legkevésbé specifikus, ehhez képest dolgozik a többi rendszer bontottabb kifejezésekkel. Ezeknek a szempontoknak figyelembevételével az alábbi változatokat (ld. 1. sz. táblázat) állították elő. Az egybevetés nem úgy ment végbe, hogy minden szempontból valamennyi osztályozási rendszert minősítettek, hanem csak azokat a nyelveket, amelyek az adott szempontból egybevetethetők voltak, tehát amelyek éppen az egybevetés szempontjából különböztek egymástól. (1. sz. táblázat).

Végeredményben nyolc szempontú összehasonlítást végzett a kísérlet, mindegyikben egy-egy kérdéskört igyekeztek tisztázni. A nyolc összehasonlítás a következő. (Megadjuk azokat az indexelő nyelveket is, amelyekkel a konkrét egybevetést végezték.)

1. A kapcsolatok és specifikusság vizsgálata posztkoordinált indexnyelvek esetében	Tömörített kif. nyelve, Ellenőrizetlen, és Hierarch. posztk. 2.
2. Indexelés specifikussága	Ellenőrizetlen 1. és Ellenőrizetlen 2.
3. Indexelés teljessége	Tömörített 1. és Tömörített 2.
4. Koordináció módszere	Hierarch. posztk. 1. és Hierarch. prekoord.
5. Posztkoordinált indexelés a specifikusság és teljesség figyelembevételével	Tömörített kif. 1. és 2. Ellenőrizetlen 1. és 2. Hierarch. posztk. 2.
6. Pontosság és felosztás kapcsolata	Hierarch. posztk. 1. és Hierarch. prekoord.
7. Relációoperátorok és pontosság	Hierarch. prekoord. és Relacionális prekoord.
8. Eredeti szöveg jelenléte	Hierarch. posztk. 1. és Hierarch. posztk. 1. szöveggel

1. táblázat

Részletesség	Specifikusság	Posztkoordinált		Prekoordinált		
		Tömörített kifejezés	Ellenőrizetlen	Hierarchikus posztkoord.	Hierarchikus prekoord.	Relacionális
		A	B	C	D	E
2	(1)			C1 (800) A/T	D1 (800) A/T	E1 (241) A/T
2	(2)	A1 (800) A/A	B1 (800) A/A	C2 (800) A/A		
2	(3)		B2 (800) A/A			
3	(2)	A2 (800) A/A				

A táblázat számai az egyes osztályozási nyelvek mellett a variánst jelentik és az első ábráról olvashatók le.

Az osztályozási kifejezések közti kapcsolatok mérésére a kapcsolatok számának és az indexelő kifejezések számának hányadosát használták. A „kapcsolatok” különböző utalásokban öltenek testet, mint a „lásd”, „lásd még” utalók é.í.t. Ezek a kapcsolatok egyaránt lehetnek keresztutalások vagy különböző hierarchiaszintre való utalások, pl. az alá-, vagy fölérendeltség kifejezői.

A magyar szakirodalomban is ismeretes, – sőt, tananyagként is ismert – hogy a visszakereső rendszerek vizsgálatának legalapvetőbb mutatói a visszakeresés teljessége (recall) és pontossága. A teljességi mutató törtszámmal (vagy százalékban) azt fejezi ki, hogy a releváns dokumentumok hányada került elő. A pontosság azt mutatja, hogy a visszakeresett dokumentumok hányada releváns. A két mutató részletes kifejezésére itt nem térhetünk ki, remélve, hogy az olvasó előtt ismert fogalmakról van szó. Nem árt azonban összegezni az aberystwyth-i jelentés alapján – ők Vickeryre hivatkoznak ebben a témában –, hogy az osztályozási rendszerek különböző „fogásai” melyik mutatót befolyásolják. A 2. sz. táblázat ezt foglalja össze. Értelmezéséhez annyit lehet hozzáfűzni, hogy a „felosztás” ebben az esetben az osztályozási kifejezések csoportbesorolását jeleli. Ezért szerepel pl. a hierarchikus osztályozások prekoordinált változatánál. A kapcsolat jelölők pedig az összetett kifejezések hibás kapcsolatait vannak hivatva kiküszöbölni. (Pl. ha két tárgyszó: MÁGNES SZALAG és SZALAG KÁRTYA téves kapcsolással kiadja a MÁGNES KÁRTYA tárgyszót is.) A többi felsorolt elemzés, vagy műfogás a táblázat alapján megérthető. (2. sz. táblázat.)

Nincs mód arra, hogy a vizsgálat megszervezésének részleteit az olvasó elé tárjuk. Inkább érdekesek az eredmények. Mindjárt meg kell mondani, hogy az eredmények nem annyira az általánosítható tapasztalatokban, mint inkább a részletekben vannak. A részletekre jelen helyen viszont kevésbé lehet kitérni. Amit azonban az eddig elmondottakból érthetővé lehet tenni, azt a lehetőségekhez képest kiemeljük.

Az összegezés legáltalánosabb fokon végül is két fő konklúzióval zárult.

Az első az, hogy a vizsgált nyelvek nem mutattak szignifikáns különbségeket a visszakeresés hatékonyságában és hathatóságában, valójában nagy különbségek nem voltak észlelhetők.

A másik – már szembetűnőbb konklúzió – az volt, hogy az ellenőrizetlen kifejezésekkel végzett (szabad deszkriptoros) osztályozás mindazt nyújtani tudta, amit a tömörített osztályozási nyelv, tehát a kontrollált, tezauszuszon nyugvó osztályozás. Az ellenőrizetlen osztályozás sohasem volt olyan rossz, mint a legrosszabb kontrollált, sem pedig olyan jó, mint a legjobb kontrollált, de egyetlen esetben sem voltak a különbségek szignifikánsak.

Részletesebben az alábbi konklúziók adódnak.

Specifikusság tekintetében az ellenőrizetlen nyelv és a hierarchikus nem nyújt eltérő pontosságot.

Magas teljességi követelmény mellett a koordinációs szintek redukálása illetve a kapcsolatok kiépítése nem eredményezte a többi nyelvtől való markáns eltérést.

A nyelvek specifikussági foka nincsen tisztán kapcsolatban a magas teljességi követelménnyel (recall), a magas specifikusság nem ad rosszabb teljességet, mint az alacsony.

Az osztályozási témákra való bontás a visszakeresésnél teljességében előnyöket jelent.

Az osztályozási témákra való bontás nem jelent különösebb előnyt vagy hátrányt a pontosságban.

		Tömörített ki- fejezések	Ellenőrzetlen	Hierarchikus		Relacionális
				Posztkoordinált	Prekoordinált	
Teljesség (recall)	Különböző írásmód	B	B	B	B	B
	Rövidítések	B	B	B	B	B
	Egyessz. -többesz.	B	B	B	B	B
	Egyéb szóformák	B/1	L	b/L	b/L	L
	Ellentét	B		L	L	L
	Szinonima	B		B	B	B
	Generikus reláció	B		L	L	L
	Egyéb	B/1		L	L	L
Pontosság	Homonima	P		P	P	P
	Koordináció	P	P	P	P	P
	Felosztás				P	P
	Kapcsolatjelölő	P		P	P	P
	Relációk	P		P	P	P

	Teljesség (recall)		Pontosság
	Beépített	Kapcsolat	
	B	L	P
	b	l	p

Kulcs:

Redundáns (ellenőrzetlen) osztályozás esetében a feltártság fokozása nem növeli a visszakeresés teljességét. Ugyanígy nem rontja és nem növeli a pontosságot, magas pontossági követelmények mellett.

Az alábbi táblázatok a felmérésnek mintegy összegezését adják. A 3. táblázat meglehetősen zsúfolt és bonyolult. Értelmezéséhez a függőleges oszlopok közül a „Wilcoxon” feliratú szorul magyarázatra. A Wilcoxon próba a matematikai statisztikában két valószínűségi változó rangsorolásán nyugszik. A két változó egy rangsorba kerül, ebben lehet vizsgálni az egyik előfordulását. A vizsgálat a Wilcoxon próbát a nemreleváns dokumentumok vizsgálatánál alkalmazta. Az eredményt százalékban adja meg és az alacsony százalékértékek azt jelentik, hogy nincs szignifikáns eltérés a két valószínűségi változó között, jelen esetben a nemreleváns dokumentumok között.

E két táblázat eredményezte a fenti következtetéseket.

Ha az egész aberystwith-i kísérletet értékelni kellene, akkor azonnal szembeűnő, hogy egész sor negatív megállapítást tartalmaz. Körülbelül oda jutottak el, hogy mi nem befolyásolja a visszakeresés alapvető mutatóit, ti., a teljességi és pontossági mutatókat. A szerzők maguk írják, hogy nem derült ki világosan, melyik tényező játssza pl. a *meghatározó* szerepet a teljességben. Ha az eredmény ilyen, akkor érdemes még egyszer magának a vizsgálatnak módszereit felülvizsgálni. Kérdés ugyanis, hogy a fenti következtetésen csak a vizsgálati feltételek között érvényesek, vagy a valóságot tükrözik, illetve hogy milyen mértékben tükrözik. Érdemes talán a szerzők által említett egy példát citálni. A dokumentumok osztályozása úgy ment végbe, hogy az osztályozó személy először hierarchikusan osztályozta a dokumentumot, aztán határozta meg a dokumentumhoz tartozó szabad deskriptorokat. Kiderült, hogy a szabad tárgyszavakra természetesen az osztályozónak azok a kifejezések jutottak eszébe, amelyekkel már dolgozott az előző osztályozási rendszerben. Ilyen körülmények között nehéz a két nyelv közti különbségeket megtalálni. A példa nem jellemzi a vizsgálatot, mert a hasonló eseteket kiszűrték s éppen az indexelő személyek magatartását is vizsgálni akarták, de mindenestre utal arra, hogy a konklúziókba nagymértékben belejátszottak az alkalmazott vizsgálati feltételek is.

Az Aberystwith-i kísérlet ennek ellenére gazdagította ismereteinket arról az igen nehéz kérdéskörrel, hogy az osztályozási rendszer és az osztályozási fogások mi módon befolyásolják a visszakeresés eredményeit. A probléma továbbra is nyitott.

3. sz. táblázat

ÖSSZEHASONLÍTÁS FAKTORAI			MAGAS PONTOSSÁGI KÖVETELMÉNY										MAGAS TELJESSÉGI KÖVETELMÉNY										
			Minimális teljességi cél Magasan releváns				Közepes teljességi cél Magasan releváns						Magas teljességi cél Magasan releváns					Magas teljességi cél Magasan és részlegesen releváns					
			Nem releváns különbségek				Nem releváns különbségek						Teljesség különbségek					Teljesség különbségek					
			Kapott teljes- ség (recall)	Nem releváns (cfs medián)	Kérések	Wilcoxon	Kapott teljesség	Nem releváns (cfs medián)	Kérések	Wilcoxon	Másodlagos programok	Idő	Kapott teljesség	Kérések	Wilcoxon	Nem releváns (cfs medián)	Kapott teljesség	Kérések	Wilcoxon	Nem releváns (cfs medián)	Másodlagos programok	Idő	
Indexelő nyelv	A ₁ Tömörített	szótár	273		T 32%				T 37%					T 19%	0,70 NS			T 32%	0,40 NS				
		specifikusság	20,5	98,4%	0,20	24%		97,3%	2,82	11%		2,95	9-06	87,1%	63%	13,1		74,7%	38%	18,9	6,33	18-39	
		kapcsolat	4,5		E 44%	1,42 NS		E 32%		0,73 NS				E 17%				E 30%					
	B ₁ Ellenőrizetlen	szótár	1214		E 30%			E 37%						E 30%	1,05 NS			E 40%	1,16 NS				
		specifikusság	0,7	100%	0	28%		96,2%	0,92			4,49	9-14	83,6%	51%	8,9		70,4%	33%	13,8	8,17	19-16	
	kapcsolat	0,9		H 32%	0,07 NS		H 40%		0,70 NS				H 19%				H 27%						
	C ₂ Hierarchikus	szótár	795		T 22%			T 25%						T 37%	2,25 Se 5%			T 46%	2,60 Se 1%	10,7	8,98	19-55	
		specifikusság	2,8	100%	0	35%		98,2%	1,05	25%		5,13	11-55	80,8%	49%	6,4		68,3%	35%				
		kapcsolat	4,6		H 44%	1,54 NS		H 49%		1,83 NS				H 14%				H 19%					
	Indexelés specifikussága	Specifikus	feltártság	7,2	100%	0	35%		96,2%	0,92	37%		4,49	9-14	83,6%	22%	8,93		70,4%	35%	13,8	8,17	19-16
		2. típus (B1)				33%			25%						54%				27%				
Redundáns		feltártság	10,5	100%	0	32%	0,04 NS		97,9%	0,99	38%	0,29 NS	4,32	10-03	84,8%	24%	0,31 NS	8,59	71,4%	38%	0,09 NS	19,1	9,70
oszt. teljesség (exhaustivity)	Közepes	feltártság	6,9	98,4%	0,2	41%	0,66 NS		97,3%	2,82	43%	0,42 NS	2,95	9-06	87,1%	13%	13,1		74,7%	19%	18,9	6,33	18-39
	2. szint (A1)																						
	Magas	feltártság	10,7	100%	0,33	32%		100%	3,36	35%		3,35	8-23	92,3%	27%	1,63 NS	14,6		85,8%	56%	4,43 Se 1%	24,4	6,51
Indexelő nyelv és szöveg	C1 Hierarchikus posztkoord. felosztás és szöveg nélkül		100%				98,2%				11-43	82,3%	38%	2,52 Se 5%			66,9%	49%	2,8 Se 5%			19-30	
	D1 Hierarchikus prekoord. felosztással és szöveggel	93,7%					90,7%				11-46	70,8%	13%				57,9%	22%				23-23	

T=tömörített, E=ellenőrizetlen, NS=nem szignifikáns, cfs=kumulatív gyakorisági elosztás

4. sz. táblázat

ÖSSZEHASONLÍTÁS FAKTORAI	MAGAS PONTOSSÁGI KÖVETELMÉNY Közepes teljességi cél (közelítő)					
	Viszakeresett	Kérés különbségek	Kapott viszonylagos teljesség (recall)	Kérés különbségek	Nem releváns	Kérés különbségek
C1 Hierarchikus posztkoordinált Felosztás nélkül	6,20		100%	3%	3,97	-
D1 Hierarchikus Felosztással	6,07	10%	99%	-	3,87	92%
D1 Hierarchikus Felosztással, relációk nélkül	6,07		100%	3%	3,87	-
E1 Relacionális Osztályozás Felosztással, relációkkal	5,82	13%	98%	-	3,65	90%
C1 Hierarchikus, posztkoordinált Szöveg nélkül	8,98		100%	33%	5,33	-
C1 Hierarchikus posztkoordinált Szöveggel	5,89	63%	86,3%	-	2,87	44%

Rögzített keresés eredménye

Egy fiatal tudomány: A bibliometria

Ragyogó világcsúcscok után gyakran tesszük fel a kérdést: meddig lehet még fokozni az ember teljesítőképességét? Ugyanezt kérdezzük, amikor újabb és újabb tudományos eredményekről hallunk. Mennyi felfedezni való titkot rejt még magában világunk? Mérhető-e az emberiség ismeretanyaga? Felsorolhatók-e, és mintegy sorba állítva, megszámlálhatók-e azok az új eredmények, amiket szerte a földön a kutatóintézetekben elérnek?

– Igen – mondja *Horváth Tibor*, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ osztályvezetője. – Bár ehhez egy új tudományágat kellett létrehozni. Neve: *bibliometria*. Ha megpróbáljuk magyarra fordítani a szót, könyvmérést, könyvméréssel kapcsolatos tudományt kell mondanunk. Az új tudományágat *Bradford* angol tudós alapozta meg, 1953-ban. Mai elnevezését a hatvanas években kapta.

– A bibliometria az *ismeretet méri*. Miután a tudás minőségi dolog, közvetlenül nem mérhető. Fizikai megjelenésében, azaz írva azonban igen. Ez a művelet a *dokumentumok szövegének elemzésével* történik. De a transzformációt, vagyis azt, hogy a kutatók gondolataikat, eredményeiket papírra vetik, mint hibalehetőséget kell figyelembe venni. Egyáltalán nem biztos az sem, hogy a közlemények száma és a tudás gyarapodása egyforma ütemű. A bibliometria művelői számára nagy feladat, hogy ennek az eltérésnek a mértékét a lehető legpontosabban megállapítsák.

– *Melyek a vizsgálat fő területei?*

– Az első az úgynevezett szórásvizsgálat. *Bradford* foglalkozott vele. Egy ismeretág információit vette szemügyre és azt vizsgálta, hogy azok milyen mértékben fordulnak elő más tudományágakban. Azt tapasztalta, hogy az *információk egyharmad része az adott tudományágban* lelhető fel, a fennmaradó rész fele a társtudományokban, a többi pedig egészen más területeken használatos. Ebből több következtetést vont le, például az információs módszerek szervezésére vonatkozóan, de arra is, hogy milyen mértékben fonódnak össze a tudományok.

– A bibliometriai kutatások másik nagy területe a *hivatkozásvizsgálat*. Közismert, hogy minden tudományos jellegű írásmű végén a szerző felsorolja azokat a forrásmunkákat és szerzőket, amelyeket felhasznált – ez a bibliográfia. A hivatkozásvizsgálat ezeket elemzi és a leggyakrabban említett szerzőkre és témákra való utalások időrendbe állításával kitűnik, hogy *milyen gyors azok felfutási, illetve elsorvadási üteme*. Ezt a kutatást az Egyesült Államokban végzik a legintenzívebben és a tudományos élet minden területére szeretnék kiterjeszteni. Egyelőre főleg a jogra és a szociológiára, illetve a biológiára és társtudományaira helyezik a hangsúlyt. Képzeljünk el egy mágnesszalagot, amelyen a hivatkozási vizsgálat módszerével feltűntetik a biológia területén kutató tudósok nevét abban az időrendi sorrendben, ahogyan a különböző bibliográfiákban felbukkannak. Ebből kitűnik, hogy a világ többi biológusa mennyire intenzíven foglalkozik a témával és milyen tudományos súlya, tekintélye van az adott kutatónak.

– *Mire vezetnek ezek a vizsgálatok?*

– Azt mutatják, hogy minden kutatási területen kialakul egy „*láthatatlan elit*”- azoknak az embereknek csoportja, akiknek tudásuk, eredményeik alapján nagyobb a tekintélyük, mint az adminisztrációs eszközökkel tényleges vezető pozíciókba helyezett embereké. Ha ez a jelenség tovább erősödik az évek során, elképzelhető, hogy ez a *mai tudományos kutatási formák szétrombolásához fog vezetni*. Téma- és intézetvezetők valóban csak a legjobb szak-

emberek lehetnek majd és vezető helyüket csak addig tarthatják, míg a kutatási feladatok középpontjában az ő témájuk áll. Amint az változik, a munkatársak új vezető személy köré csoportosulnak majd.

– A hivatkozásvizsgálat arra is alkalmas, hogy kimutassa, mennyire korszerű például a magyar kutatás. Intézeteinkben a legújabb eredményeket, a legnagyobb szakértők műveit tekintik-e forrásként. Az összesített bibliográfiák napra készen állnak mágnesszalagokon és megrendelhetők. *Magyarország még soha nem vette igénybe ezt a lehetőséget.*

– *A nyelvvstatistikai módszerek használata* is a bibliometria kutatási területei közé tartozik. Ha közlemények szövegeit statisztikai analízisnek vetik alá, a szakkifejezések gyakoriságából és asszociációiból megállapítható a téma tudományos népszerűsége.

– A bibliometria, mint már említettem, igen fiatal tudomány. A legsürgősebb feladat magának a tudománynak a rendszerezése, kutatási területeinek pontosabb elhatárolása, módszereinek finomítása. A bibliometriára szükség van, hogy napjaink új és újabb információit könnyebben számon tarthassuk, a sokszor felesleges párhuzamos kutatások lehetőségét kizárjuk és hogy egyetlen új tudományos eredmény se kallódhasson el.

Hajdú Éva

A könyvtáros kislexikona

Tezaurusz

A latin thesaurus = kincs, kincsház, kincstár, átvitt értelemben tárház jelentésű szóból ered. A középkori latinságban a tudás tárházát jelentette. Az első modern tezaurszt *P. M. Roget* készítette *Thesaurus of English words and phrases* címmel. Ez az igen híres tezaursz nem más, mint szinonima szótár, célja a nyelvi gazdagság, a kifejezések választékosságának bemutatása. Ebben az értelemben ellentéte az információs tezaurszoknak, amelyek a sokrétű, de tudományos célokra pontatlan nyelv kifejezései helyett egyfajta egyértelmű, szabályozott nyelv kifejezéseit határozzák meg.

Az információs tezaursz – a magyar szabvány meghatározása szerint – „... a természetes nyelven kifejezett fogalmak olyan szabályozott, szükség szerint bővíthető szótára, amely feltünteti a fogalmak közötti legfontosabb szemantikai összefüggéseket. Fő rendeltetése az információk feldolgozása és keresése”.

Minden tezaursz szótári egységekből, azaz deszkriptorokból és nemdeszkriptorokból, tiltott deszkriptorokból, továbbá relációkból épül fel. Osztályozásra a tezaursz deszkriptorai használatosak, míg a nemdeszkriptorok használata tiltott. A relációk a fogalmak tartalmi kapcsolatait tükrözik.

A tezaursz a deszkriptorokat (bizonyos részeiben a nemdeszkriptorokat is) különböző elvek szerinti rendezésben tartalmazza, így jönnek létre a tezaursz részei. A tezaursz *főrésze* deszkriptorcikkekből áll, rendezési elve a vezérdeszkriptorok betűrendje. (A szavak magyarázatát ld. a deszkriptor címszó alatt.) Feladata minden deszkriptor és teljes közvetlen környezetének kimunkálása. E rész szolgál a tulajdonképpeni osztályozásra, s benne feltétlenül szerepelnek a nemdeszkriptorok is. A tezaursz *jelentéskörök szerint csoportosított* része a deszkriptorokat szakcsoportok, alcsoportok stb. szerint, ezen belül betűrendben rendezi. Célja az egy-egy témára vonatkozó deszkriptorok áttekinthetővé tétele. A *hierarchikus* rész egy-egy kapcsolattípus szerint a hierarchia teljes mélységében rendezi a deszkriptorokat. Leggyakrabban az alá-fölérendelési kapcsolat szolgál a rendezés alapjául. Mivel a deszkriptorok többretegűen függnek össze hierarchikusan (polihierarchikusan, mert minden fogalomnak több fölérendeltje és a több szempontból adott felosztás eredményeként több alárendeltje is lehet), ez a rész több hierarchiából állhat. A *grafikus* rész a deszkriptorok közti kapcsolatokat nyilakkal ábrázolja (ún. gráfokkal). A kapcsolatok közeli vagy távolabbi voltát a deszkriptorok térbeli helyzete, a kapcsolattípust pedig a nyilak típusa és iránya adja meg. A tezaursz ezenkívül más részeket is tartalmazhat: az adott felépítéstől függően kimunkált mutatókat. Minden tezaursz tartalmazza az ún. főrészt, továbbá egy-két egyéb szerkezetű részt.

A tezaurszok típusai aszerint alakultak ki, hogy milyenek a kapcsolataik, és milyen részekből állnak. A tezaurszok általában egynyelvűek, bár tartalmazhatják a deszkriptor idegen nyelvű megfelelőit is. A nemzetközi együttműködés következtében kialakultak a többnyelvű tezaurszok is.

Deszkriptor

A latin describo, -ere, -scripsi, -scriptum = bevésni, rajzolni, leírni, megmagyarázni igéből ered, míg a descriptio jelentése: rajz, leírás, jellemzés, fogalmi meghatározás. Magyar megfelelője nem használatos, de kb. *ismérv, jellemző jegy* lehetne.

A definíció szerint a deszkriptor a teaurusz szótári egysége, elemzett és szabályozott osztályozási kifejezés, amelyet azonos jelentésű szavak vagy kifejezések csoportjából választottak ki az egész csoport képviselőjére. (Szakszerűbben: a kifejezések valamely ekvivalenciaosztályát képviseli.)

A deszkriptorok elemzése és szabályozása kiterjed az írásmódra és más alaki kérdésekre, a deszkriptor jelentéstartalmának elemzésére és más deszkriptorokkal alkotott kapcsolatainak meghatározására, továbbá használatának szabályozására.

Eredetüket tekintve a deszkriptorok a természetes nyelvből származnak, és lehetnek műszók, szakkifejezések, földrajzi, személy- vagy intézménynevek, nomenklatúrák megnevezései, rövidítések, mennyiségi adatok stb. Deszkriptor lehet egyetlen szó, és lehet 2-3 tagú kifejezés is. Szófaját tekintve rendszerint főnév vagy más névszó.

A deszkriptor a vele legközelebbi kapcsolatban álló deszkriptorokkal *deszkriptorcikk*et alkot. A deszkriptorcikk élén áll a *vezérdeszkriptor*, amelynek kettős szerepe van. Egyrészt a vezérdeszkriptor az alapja a deszkriptorcikk besorolásának, másrészt a deszkriptorcikken belül a relációkat a vezérdeszkriptorra kell vonatkoztatni, hozzá képest kell meghatározni. Deszkriptorcikk lehet egyedülálló deszkriptor is, ekkor egyben vezérdeszkriptor is. Minden deszkriptor több deszkriptorcikkben jelenik meg: egyszer vezérdeszkriptorként, máskor azokban a cikkekben, amelyekben a vele közvetlen kapcsolatban álló más deszkriptorok a vezérdeszkriptorok.

Nemdeszkriptor

Nondeszkriptor, tiltott deszkriptor. (Vigyázni kell az írásmódra, mert a szónak három jelentése lehet: egybeírva nondeszkriptor – ezt a jelentést fejtjük ki szócikkünkben –; a „nem” tagadósztótól különírva a deszkriptor tagadását jelenti; harmadik értelme pedig a genus deszkriptor, tehát valaminek a neve, fölérendeltje.)

Osztályozási kifejezés, a teaurusz szótári egysége. Használata az osztályozásban tiltott, mert vele azonos jelentésű más kifejezés szerepel deszkriptorként a teauruszban. A nemdeszkriptor tehát leggyakrabban szinonima, s úgy keletkezik, hogy van a kifejezéseknek egy olyan csoportja, amelybe azonos jelentésű kifejezések tartoznak. (Ún. ekvivalencia-osztály.) Közülük egyet lehet deszkriptor rangra emelni, a többi használata tiltott, a teauruszban nemdeszkriptorként szerepel. A nemdeszkriptorok jelenléte igen fontos a teaurusz számára, mivel ezek segítségével lehet eljutni a megengedett kifejezéshez (deszkriptorhoz), akár-hogyan, akármilyen szavakkal került is eredetileg megfogalmazásra egy osztályozási téma vagy keresőtéma. Ezért a nemdeszkriptorok jelenléte a természetes nyelvvel való kapcsolattartás – akár automatizált – biztosítója is.

Nemdeszkriptorok jönnek létre úgy is, hogy a túlságosan specifikus (részletező) kifejezések szerepeltetése nem kívánatos, elegendő gyűjtőfogalmuk, fölérendeltjük felvétele. (Pl. a puli, kuvasz... stb. helyett elegendő a kutya.) A részletező kifejezések nemdeszkriptorként kerülnek a teauruszba, őket is bővebb jelentésű, átfogóbb deszkriptor képviseli. Nemdeszkriptorok keletkeznek akkor is, ha kifejezések megadhatók más deszkriptor kombinációjaként. Pl. a zeneművészeti főiskola a felsőoktatási intézmény és zeneiskola metszeteként.

A nemdeszkriptor utalóként van jelen a teauruszban, minden nemdeszkriptorról „lásd” utalással út vezet deszkriptorához; míg deszkriptora után abban a cikkben, ahol vezérdeszkriptor, fel kell tüntetni azt, hogy milyen nemdeszkriptorok helyett is használatos. Pl. „A legnagyobb magyar” és Széchenyi István szinonimák, az egyik használatát – mondjuk, „a legnagyobb

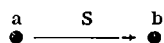
magyar”-t – nem engedjük meg. A nemdeszkriptorcikk a következő: *A legnagyobb magyar* lásd *Széchenyi István*. A deszkriptorcikkben *Széchenyi István* után leírjuk, hogy *A legnagyobb magyar* is. (Természetesen ennek megvan a maga jelölésrendszere.)

Reláció

A matematikai logika és számos más tudomány, így az osztályozáselmélet szakkifejezése. Jelentése: viszony, kapcsolat, amely individuumok – az osztályozásban osztályozási kifejezések – között áll fenn. Minden reláció egyben ítélet is. Ha a reláció n individuum, kifejezés (n változó) között létesül, akkor n -áris relációról van szó. Ha két változó között, akkor bináris. Ennek jelölése:

$$aSb$$

és azt jelenti: „ a ” az S relációban áll „ b ”-vel. Valamely relációt megadhatunk szóban, táblázatban, vagy nyilakkal ábrázolva. Az utóbbi ábrája a következő:

Minden reláció értelmezési tartománya a kezdőpontok halmaza (jelölése $domS$), értékkészlete a végpontok halmaza (jelölése: imS). A relációk rendelkeznek az alábbi tulajdonságok valamelyikével:

A reláció *reflexív*, ha aSa , minden a -ra. Pl. a természetes számok között fennáll az oszthatósági reláció. Ez egyben reflexív, mert minden szám osztható önmagával. Egy reláció *szimmetrikus*, ha oda és vissza is igaz, azaz aSb és bSa egyidejűleg fennáll. Pl. Mária házastársa Jánosnak. *Antiszimmetrikus*, ha ez az eset nem áll fenn. Pl. Mária felesége Jánosnak, ti. nem igaz, hogy János is Mária felesége.

A reláció *transzitiv*, ha aSb és bSc , következésképpen aSc . Pl. Szolnok délre fekszik Miskolctól, Szeged délre fekszik Szolnoktól, tehát Szeged délre fekszik Miskolctól. Ellenkező esetben intranszitiv. Pl. János apja Péter, Péter apja Ferenc-ből nem következik, hogy János apja Ferenc.

Ekvivalenciáról (egyenértékűség, azonosság) akkor beszélünk, ha egy reláció reflexív, tranzitiv és szimmetrikus. *Rendezésről* akkor, ha a reláció reflexív, tranzitiv és antiszimmetrikus. *Szigorú rendezésről*, ha irreflexív és tranzitiv.

Egy reláció *inverzét* (fordítottját) S' -vel jelöljük. Pl. 3 nagyobb, mint 2 reláció inverze: kettő kisebb, mint 3.

A relációk bizonyos feltételekkel *láncolhatók*. Ha aRb és bSc , akkor ebből új reláció keletkezhet: aQc . Pl. János lánya Mária és Mária férje László-ból: János apósa Lászlónak.

A relációkon műveletek értelmezhetők, így képezhető szorzatuk (metszetük), egyesítésük stb. Ennek a ténynek igen fontos szerep jut az információk visszakeresésében.

Az információs teauruszokban bevezetett relációk – osztályozási kifejezések – között a leggyakrabban a következők fordulnak elő:

- a szinonima (egyjelentésű, különböző alakú kifejezések), jelentéstanilag ekvivalencia reláció. Pl. eb és kutya, vagy a legnagyobb magyar = Széchenyi István,
- homoníma (azonos alakú, különböző jelentésű kifejezések) alakilag ekvivalencia reláció. Pl. a levél szó jelent postai küldeményt, könyvek részét, növények részét,

- az alá-fölérendelési reláció és inverze tranzitív és antiszimmetrikus, ezért rendezési reláció értelmezhető ennek alapján; a rendezés eredménye a kifejezések hierarchiája. Pl. puli – kutya – farkasfélék – emlősök...
- az egész-rész szerkezeti reláció és inverze tranzitív és antiszimmetrikus, tehát rendezhető. Pl. kopoltyú – hal.
- Eszköz-rendeltetés reláció, pl. izzólámpa – világítás.
- Egyéb, gyűjtőnéven rokonsági relációk, amelyek kidolgozása az adott teaurusz feladataitól függ.

A teauruszok készítése során gyakran reláció-elméleti ismereteket csak ösztönösen alkalmaznak. Ennek bizonyos veszélyei vannak: az információk visszakeresése során megnövekednek a hibák.

Horváth Tibor

IRODALOM

Documentation-Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri for information retrieval. ISO 2788–72.

Teaurusz informacionno-polszkovüj odnojazücsnüj. Sztruktura, szosztav informa predsztavlenija. KGST SZT 174–75.

Magyarul megjelent: Az NTMIR normatív-műszaki dokumentumai. I. rész. Kiad. az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság Szakmai Információs Tárcaközi Bizottság. Bp. 1976. (A Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer – NTMIR – dokumentumai 2.) c. kötetben.

Magyar nyelvű információkereső teauruszok szerkezete, részei és formája. MSZ 3418–76.

A magyar nyelvű teauruszok szabványa

Megjelent a *Magyar nyelvű információkereső teauruszok szerkezete, részei és formái* (MSZ 3418) c. szabvány. Mivel a szabvány szövege nem nyújt módot a problémák kifejtésére, a tételek indokolására, hanem a műfaj természetének megfelelően csak szűkszavú előírásokat közöl, a Könyvtáros nyilvánosságát szeretném felhasználni a szabvány bemutatására és arra, hogy álláspontunkat – a szabványt Varga Dénessel együtt terjesztettük elő – a szakmai közvélemény előtt megindokoljam. Nem a bizonyítványunkat kívánom magyarázni – úgy érzem, erre nincs szükség –, hanem az alapkoncepciót érthetőbben felvázolni a szabványelőírások jobb megértése végett.

A teauruszok célja és jövője

A legtöbb szakmában, a miénkben is, divatos dolog válságról beszélni. Pedig legtöbbször csak a fejlődés természetes megrázkódtatásairól van szó. A szakirodalom osztályozásának kérdésében azonban valóban gyors és gyökeres változások történtek az elmúlt években. Az osztályozás klasszikus értelemben osztályba sorolást jelent, ahol is az osztályozás tárgya a dokumentumtartalom egésze, a biztonságos visszakeresést pedig főleg az teszi lehetővé, hogy az osztályozásra használt kifejezés jelentése általában szélesebb körű, mint a dokumentum tartalma. Egyszóval generalizáló (általánosító) osztályozások alakultak ki, amelyekkel átfogóan dokumentumként 3-6 ismérv mélységéig lehetett osztályozni. A követelmények azonban megnöttek, és meg is változtak. A végérvényesen „kiosztott” osztályba sorolás helyett az ún. mellérendelő osztályokban jelent meg az a rugalmasság, amely lehetővé tette a visszakeresés során összeállított – tehát a kereső kérdésnek megfelelő – dokumentumosztályok, -csoportok, -halmazok meghatározását. A lényeges változás azonban akkor állt be, amikor a generalizáló osztályozások helyett megjelent az egyedi információk mélységben végzett osztályozás igénye. (Ezt hívjuk individualizáló osztályozásnak.) Ennek következtében az egy-egy dokumentumra jutó osztályozási ismérvek száma megnőtt, s bizonyos esetekben a dokumentumkénti 25-30 ismérvet is elérte. Az a helyzet állt elő, hogy mind több dokumentumot, mind mélyebben és igényesebben kellett – és kell – osztályozni. A könyvtáraknak és a tájékoztató intézményeknek pedig legtöbbször nem áll rendelkezésükre a kellő számú és ezeknek az igényeknek megfelelően iskolázott szakember. (Valószínű, hogy a jövőben sem fog rendelkezésre állni.) A kiút ebből a kátyúból: automatikus osztályozási módszereket kell kidolgozni számítógépek segítségével. A biztató részeredmények ellenére ezek a módszerek napjainkban még a jövő eljárásainak számítanak; az automatikus osztályozás azonban már több mint teória, csupán idő és technika kell a kimunkálásához.

Az útkeresés két, ellentétes irányban indult el, s mindkettő megoldást hozott, sőt, a két véglet valahol találkozik is.

Egyrészt a mellérendelő osztályozásoknak kialakultak igen finom, árnyalt, de erősen szabályozott változatai, tehát megjelentek az információs teauruszok. Másrészt kibontakoztak az automatikus osztályozás körvonalai, s ezeknek alapelvei gyökeresen különböztek minden eddigi megoldástól. Az igazán automatikus és a tárolás megvalósítására is alkalmas változatok közül jelenleg egyetlen kész eljárás van, az ún. klaszter analízis (clustering). Széles körű elterjedését azonban egyelőre akadályozzák a magas technikai követelmények.

A két út, a két lehetőség közül most – a magyar teaurusz-szabvány kapcsán – csak az elsővel foglalkozom. A kettő jövőbeli viszonyáról azonban megjegyzem, hogy a szakirodalom zömét automatikusan fogják osztályozni, mert sohasem lesz annyi szakember, hogy a szinte milliós

tömegű szakirodalom osztályozását tezauszok alapján el tudnánk végezni. A tezauszokat pedig a szakirodalom azon kis részének osztályozására fogják felhasználni, amely valamilyen ok miatt különleges gondosságot igényel. A két eljárás egymás mellett él majd ebben a munkamegosztásban.

Ha mindez igaz, óhatatlanul felvetődik a kérdés: a KGST információs rendszerek – amelyek nagy tömegű szakirodalmi adat kezelését vállalják – miért döntöttek a tezauszos osztályozás mellett? Elsősorban azért, mert az automatikus osztályozás nyelvhez kötött, hiszen alapja mindig a dokumentumok szövegének nyelvi és statisztikai elemzése. A szabályozott osztályozó nyelvek között – ilyen – a tezausz – ha nagy nehézségek árán is, de valahogyan meg lehet teremteni a kapcsolatokat.

Azok megnyugtatóására, akik a két eljárás közti választást kockázatosnak ítélik, egy nagyon fontos összefüggésre hívom fel a figyelmet: az automatikus osztályozás útján nyert osztályozási kifejezések, kulcsszavak automatikusan alakíthatók át egy tezausz kifejezéseivé, ha ez a tezausz létezik. Arról van szó ugyanis, hogy a dokumentumok szövegéből – például gyakorisági vizsgálattal – automatikusan nyerhetők osztályozási kifejezések (kulcsszavak), de egy olyan program segítségével, amely az így nyert kifejezések halmazai és a tezausz osztályozási kifejezései (deskriptorai) között meghatározza az ún. ekvivalencia (azonossági) osztályokat, a kulcsszavak deskriptorokká alakíthatók. A tezausznak azonban előzetesen el kell készülnie. *(Az itt olvasható kifejezések részletes magyarázatát ld. A Könyvtáros kis lexikona c. rovatban, 6. szám, 358-360 l. is.)*

Nincs tehát szakadék a két módszer között, ha az egyik átalakítható a másikká. Az ilyenfajta összefüggésekre azonban a rendszerek tervezése során jó előre számítani kell. Az ISO (Nemzetközi Szabványügyi Szervezet) nemzetközi szabványajánlása az egynyelvű tezauszokról két meghatározást is közöl, s az egyik éppen az, hogy a tezausz eszköz, amely átalakítást tesz lehetővé a természetes nyelv és egy szakma (tudomány) szabályozott nyelve között. Hogy elterjedőben levő félreértést tisztázzak: ez *nem* jelenti, hogy az osztályozás lényege is az, hogy a természetes nyelvet lefordítjuk, átalakítjuk szabályozott nyelvre. Szó sincs róla! Ez az átalakítás szükséges, *előbb* azonban osztályozni kell.

Sőt, tovább is el lehet menni. Bár erre vonatkozóan nincsenek eddig kísérleti eredmények, a szakértő szeme azonnal észreveszi, hogy a strukturalista nyelvészet által az ún. nyelvi mélystruktúrában meghatározott relációk, alapviszonyok eléggé hasonlatsaik azokhoz a kategóriákhoz, amelyeket a fazettás (vetületes) osztályozásokban fazettákként meghatároztak. Ez a tény beláthatatlanul gazdag kutatási programot ad mind a nyelvészek, mind az osztályozási kérdésekben érdekelt kutatók számára, és szinte fantasztikus eredményekkel kecsegtet. Szempontunkból most az a fontos, hogy a legkülönbözőbb elveken nyugvó osztályozási rendszerek között megvalósítható az átmenet, legalábbis a szükséges „egyirányú” átalakítás.

A természetes nyelv és a tezausz közti átmenet egyetlen percig sem lehet vitás, hiszen a tezausz is a természetes nyelvből származik. (Mint minden más jó osztályozási rendszer.) Az automatikus tezausz-építés éppen azt az utat járja, amely a „rakoncátlan, következtelen, terjengős” természetes nyelvet lépésről lépésre megregulázza, és számos elemzés után szabályozott nyelvet, tezauszt eredményez.

A tezauszoknak azonban nemcsak a természetes nyelvvel (másképpen: a nyelvi kifejezés mélyebb összefüggéseivel) vannak szoros kapcsolataik, hanem az intellektuális folyamatokat más szempontból vizsgáló tudományokkal is. *A tezausz lényegében nem más, mint egy-egy tudomány fogalmainak, kifejezéseinek gyűjteménye és a köztük levő kapcsolatoknak a rendszere.* A fogalmakban tartalmak jelennek meg, a kapcsolatokban, viszonylatokban pedig – logikailag – ítéletek. Minden tezausz tehát egy tudomány modellje, amelyen keresztül maga

a tudomány vizsgálható. Így a tezaurusz vizsgálati eszköze a tudományelméleteknek, tudományszervezésnek, s szoros kötelékek fűzik a mesterséges intelligencia kutatásához.

A magyar tezaurusz-szabvány alapvonásai

A fentebb elmondottakból is kirajzolódik a magyar szabvány néhány jellegzetessége.

A szabvány a tezauruszokat nem elsősorban a nyelvi kifejezés, hanem a fogalmak síkján igyekezett szabályozni: hangsúlyt helyezett a szemantikára (itt: jelentésekre). Úgy is lehetne mondani, hogy a tartalmakkal, jelentésekkel többen foglalkozik, mint azok nyelvi kifejezésével: a jelentés a fontos, nem a jel. A kapcsolatok is fogalmak, és nem kifejezések vagy szavak között kerültek meghatározásra, kivéve persze, ha formális, alaki esetekről van szó. Ezzel a tezaurusznak és az adott tudomány tartalmának szoros összetartozását kívántuk érzékeltetni.

Az ismeretanyagának és tezauruszának összetartozását szolgálja az is, hogy néhány szigorú, kötelező előírás ellenére a szabályok sok esetben megengedőek, a döntést az adott szakterületől teszik függővé. Például a szigorúság megmutatkozott abban, hogy határozottan elválasztották az alá-fölrendelési relációt a része-egésze viszonytól, mivel az előbbi logikai tartalmi-terjedelmi, az utóbbi szerkezeti kapcsolat. De az alá-fölrendelésnél is csak a tiszta és valódi eseteket engedi meg a szabvány. Sajnos, néhány már elkészült tezaurusz pontosan ezekben az esetekben mutat zavarokat. Egy-egy szabály megalkotásakor elméletben mindig „végigjártassunk”, hogyan hat a szabvány a releváns irodalom kiválasztására a visszakeresési folyamatban. Pontatlan és zavaros kapcsolatrendszerű tezaurusz a gyakorlatban hasznavehetetlen, alig értékelhető irodalmat „hív vissza” egy visszakeresési rendszerből. Engedékenységet mutatkozik viszont az ún. rokonsági kapcsolatokban, hiszen ezek valóban az adott tudományok természetétől függenek. Az előírások is választási lehetőségeket kínálnak. A homonímiát (azonos alakúság) és a szinonímiát (rokon értelműség) szintén egyértelműen kellett szabályozni. Az előbbit azért, mert a visszakeresés pontosságának egyik alapfeltétele a homonímák szétválasztása. Az utóbbit pedig azért, mert egyik fő eszköze a természetes nyelvvel való kapcsolatnak.

A szabvány igyekezett a lehetséges tezaurusz-részeket felsorolni és meghatározni, kötelezővé tenni bizonyos minimumot, ezt követően – megengedően – egyéb tezaurusz-részek kialakítását is lehetővé tenni. A tezaurusz fő részében a deskriptorcikkek felépítését és az utalásfajtákat az egyéb előírásoknál részletesebben kellett megadni, hiszen ezek nyújtják a leggyakoribb útbaigazításokat. Talán új a szabvány szellemében, hogy – a hierarchikus, azaz az alá-, fölrendelési vagy más kapcsolatok több fokozatban kiépített részében – nem ír elő egyetlen hierarchikus szerkezetet, hanem több hierarchiát sugall, több kapcsolatrendszer alapján, sőt, más-más alapokon felépítve ugyanazon kapcsolattípus szerint is. Igaz viszont, hogy egy mérsékeltbben strukturált szerkezetű részt, amelyet „jelentéskörök szerint csoportosított” résznek neveztünk, előnyben részesít a hierarchiával szemben. Ha ezeknek a részeknek a feladatait tekintjük, ti. azt, hogy az osztályozás a fő rész deskriptorcikkei alapján megy végbe, a többi rész pedig elsősorban azért van, hogy ráakadjunk arra a deskriptorra, amelyet majd a fő részből ki kell keresni – világossá válik, miért született ez az állásfoglalás.

Ha a szabványt bíráló fogja érni, a kifogás bizonyára főként az utalások jelölésmódját illeti majd. Szeretném leszögezni, hogy ez a legkevésbé lényeges kérdés, mert itt is az utalás a fontos, nem pedig a jele. Azért használtuk az adott betűjeleket az utalásokra, mert valamit használni kell, és ha netán mást használunk, azt ugyanúgy megkérdőjelezhetnék volna. (Számos „szakmai” vita tapasztalata mondatja ezt velem.) Az utalásokban igyekeztünk árnyalatokat megkülönböztetni, sőt, ezen a téren annyira messzire mentünk, hogy az utalóban

megjelenhet a deszkriptor-kombinációkban levő logikai műveletek jele is. Miért? Mert a kapcsolatok a tezauszoknak ugyanolyan fontos alkotóelemei, mint a deszkriptorok. Az utalók pedig a kapcsolatrendszert tükrözik.

A szabvány és a gyakorlat

De miért kell szabványt készíteni a tezauszokról? Való igaz, hogy nélkül is lehet jó tezauszt készíteni. A szabványosítás gondolata nemzetközileg is akkor merült fel, amikor megindultak a világméreteken összeegyeztethető információs rendszerek létrehozásának munkálatai. A szabályozás célja tehát az egységesség megvalósítása mind hazai, mind nemzetközi téren. A hazai szabvány messzemenően igazodik a KGST SzT 174-75 és az ISO 2788-72 jelű szabályzathoz. A magyar szabványt is ez a gyakorlati követelmény hívta életre. A nemzetközi szabványokhoz való igazodás könnyebbség, de nehézségeket is okoz. Szerencsére az ISO szabályzat részletesen felvázolja a változatokat és megengedi a választást. A KGST szabvány – az egységesség miatt – nagy gondot fordít az alakiságra, tartalmi szempontból azonban csak a minimumokat írja elő. Így a magyar szabvány az ISO-éhoz képest határozottabb, a KGST NTMIR-éhez képest *tartalmilag* bővebb.

A szabvány gyakorlati célja inkább az egységesség szavatolása, ezen felül azonban nagyfokú szabadságot igyekszik adni a tezauszok kialakításában úgy, hogy a magas színvonal érdekében szakmai minimumot is előír.

A magyar szabványnak a tezauszépítés gyakorlatához eredendően is köze volt. A Kohó- és Gépipari Tudományos és Műszaki Tájékoztató Intézet (KGTMTI) tezauszainak gyakorlati kimunkálásából születtek azok a tapasztalatok, amelyek általánosítva megvalósulnak a szabványban.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ és a KGTMTI a tezauszokról a közeljövőben három monográfiát is kiad: a tezauszok elméletéről, a tezauszépítés módszertani kérdéseiről és a számítógépes tezausz-építési programrendszerekről. Ezek már a szabvány szellemét tükrözik, illetve – történetileg éppen fordítva – a szabványban e három könyv mondanivalója sűrűsödik.

Horváth Tibor

A Chemical Abstracts Condensates felhasználása külföldön és néhány hazai tapasztalat

Dersi Gyuláné

Mielőtt a Chemical Abstracts Condensates (CAC) számítógépes szolgáltatás értékelésének néhány részletét elemezni kezdeném, szükségesnek látszik előrebocsátani valamit a szakirodalom és a szakirodalmi szolgáltatások „érték” fogalmáról.

A szakirodalomban gyakran találkozunk az *érték* fogalmának meghatározásaival. Ezeket azonban csak részben vihetjük át az információ értékének ama kritériumára, hogy valamely információ pozitív vagy negatív befolyással lehet egy kitűzött cél elérésére. Emellett nagymértékben függ a felhasználó már meglévő információkészletétől: csak azok az információk lehetnek a felhasználó számára értékesek, amelyek besorolhatók a már meglévő ismeretanyagába. Ebből következik, hogy ugyanaz az információ különböző felhasználók számára különböző értékű. Egy adott információ értékét csak akkor ítéltethetjük meg, ha ismerjük felhasználóját.

Az információ *haszna* alatt a gyakorlati alkalmazás során elért hatást értjük. Ez a hatás lehet gazdasági, politikai, erkölcsi vagy kulturális. Értéktelen információ nem lehet hasznos, de minden értékes információnak van valóban haszna is. A szakirodalommal kapcsolatban az érték és a haszon kifejezéseket gyakran szinonimaként kezeljük, ami félreértésekre adhat alkalmat.

Annak viszont, hogy egy információ hasznát megállapíthassuk, két feltétele van:

- az eredmény, melyhez az információ vezetett, legyen minősíthető;
- az információ szerepe az eredmény elérésében legyen bizonyítható.

Az új tudományágak kifejlődése és a tudományok matematizálódása mindinkább lehetővé teszi az információ használati értékének mérését. Ha azonban a tájékoztatás egészének haszna mérhetővé válik is, egy-egy információ hatásának a megállapítása még mindig kétséges maradhat. Egyszerű a helyzet akkor, ha egy, a szakirodalomban talált adat költséges és fáradságos laboratóriumi kutatást tesz feleslegessé; de mivel mérhető egy információ gondolatébresztő, ötletadó hatása?

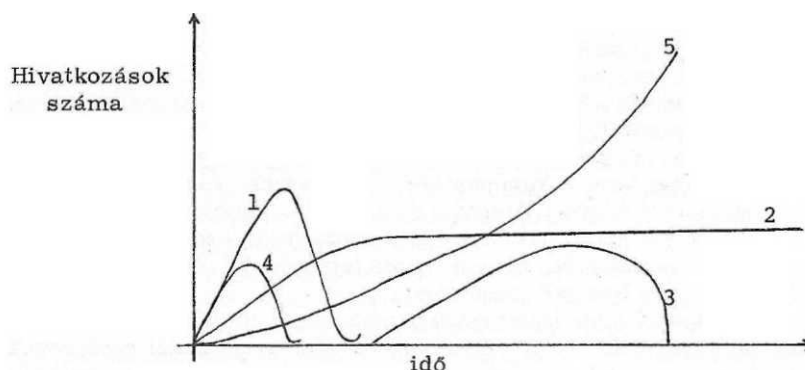
Mivel az információ hasznának pontos értékelése annyi nehézségbe ütközik, felmerül a kérdés, hogy nem közelíthető-e meg jobban az érték oldala felől. Az érték mérésére a legkülönfélébb megoldási módokkal találkozhatunk, a sok szubjektív tényező következtében azonban egyetlen tudományos információ értékének közvetlen mérése nem lehetséges.

Az egyetemen szerzett tudás értékének megállapítására felállítottak egy egyenletet (1).

Ennek értelmében az egyetemi képzés alatt szerzett tudás felezési ideje egyenlő az egyén szaktudásának adott időpontban és a szakterület adott időpontban fennálló teljes ismeretanyagának a hányadosával, az az idő, amely alatt az egyetemen szerzett tudás a felére csökken; miközben az egyetemen szerzett tudás nem változik, a szakterület tudásanyaga rohamosan átalakul, módosul, bővül. A felezési idő értéke 1935-ben 12 év volt, 1970-ben 5 év. Ebből az is következik, hogy a modern egyetemi képzésnek olyannak kell lennie, hogy felkészítse, képessé tegye a jövőendő szakembert az egész életén át való tanulásra, szakmájának követésére (2, 3.).

Kétséges marad azonban továbbra is, hogy mit ér az az információ, amelyet az egyén a fenti hányados értékének 1-hez való közelítése érdekében kifejt.

Az információ-érték meghatározásának jó segédletei a *hivatkozási indexek* (Citation index), bár értékelésük megbízhatóságát több tényező is befolyásolja, kétségtelen, hogy egy-egy dokumentum életképességének olyan hű képét nyújtják, mely semmi más módon nem érhető el (4.).

A különböző értékű dokumentumok hivatkozási index alapján megállapított értékei az alábbiak lehetnek:

1. olyan mű, mely igen gyorsan nagy népszerűsége telt szert, értéke azonban viszonylag gyorsan lecsökkent,
2. olyan mű, amelyet viszonylag lassan ismertek el, de azután hosszú ideig éreztette a hatását,
3. csekély értékű mű görbéje, melyet később ismertek meg és hamar feledésbe is merült,
4. a művet kezdetben erősen bírálták, de igen gyorsan el is felejtették,
5. zseniális mű, mely a kezdeti felismerés után egyre nagyobb érdeklődésre tart számot.

Ha ma még nincs is általános, minden helyzetben és körülmények között alkalmazható egységes módszer, hasznosítani kell a különböző, már meglévő kínálkozó utakat ahhoz, hogy fontos támpontokat nyerjünk az információ hasznát, értékét illetően. Az ilyen esetek segítenek hozzá, hogy a tájékoztató munka költségeit és eredményeit összehangba hozzuk és az egyes információk értékét és az egész tevékenység hatékonyságát növeljük.

MIT JELENT A VEGYÉSZ SZÁMÁRA AZ IRODALOM?

20 évvel ezelőtt a szakemberek 64 %-a könyvtári nyomtatott anyagot igényelt információ-igényének kielégítésére (5.). 3 évvel ezelőtt pedig egy neves vegyész szerint a könyvtáros személye akadályozta munkáját, mert – szerinte – a vegyésznek kell a saját irodalmát a legjobban ismernie (6.). És ebben az időszakban 3 millió cikk jelent meg mintegy 35 000 folyóiratban, több mint 60 nyelven (7.). Ez az iszonyatos szám érthetőbbé válik, ha meggondoljuk, hogy a valaha élt kémikusok száma megegyezik a napjainkban aktív személyekkel, és ezeknek 50 %-a 1930-1940 között alkotott. (8.) Egy biológusnak vagy vegyésznek átlag 1000 cikket kellene naponta áttanulmányoznia (9.). Mivel az emberi agy befogadóképessége konstansnak vehető, más megoldást kell keresnünk.

Közben azonban figyelembe kell vennünk, hogy egy adott információs rendszert nem fog használni a szakember akkor, ha a kapott információ többletmunkát, zavaró körülményt jelent a számára, ahhoz képest, mintha semmi információt nem kapna (Moore-törvénye).

Mi a szerepe tehát egy információs rendszernek, és ezen belül a könyvtárosnak a vegyész életében (9/a.)? A teljesség igénye nélkül néhány általam fontosnak tapasztalt feladatot szeretnék felsorolni:

- azonnal reagálni az igényre és az igény kielégítésében közreműködni,
- megkönnyíteni a kommunikációt az azonos, vagy hasonló témán dolgozó csoportok között, illetve a csoport és a rendszer között,
- a kutatók igényének megfelelő szerzeményezési politikát folytatni és gondoskodni róla, hogy a lehető legrövidebb idő alatt az igénylőhöz jusson az igényelt információ.

Mit teszünk az irodalmazási munka megkönnyítésére? Tanítjuk az egyetemeken – már ahol – a hagyományos irodalomkutatási módszereket. A számítógépes irodalomkutatás – véleményem szerint – nem változtatja meg az információigény *tartalmát*, csak a kutatási *módszer* megváltoztatását vonja maga után. Általában könyvtári szolgáltatásként tartják nyilván a gépi kerestetést, annak ellenére, hogy a számítógépek általában nincsenek hivatalos kapcsolatban a könyvtárral (9.). Néhány amerikai egyetemen pl. már tanítják a CAC-vel való kerestetést a hallgatókkal. Ez a művelet párhuzamosan halad a nyomtatott CA füzetek Keyword-jei alapján való kereséssel. Ezzel a fogással akarják a jövőbeni kutatók számára érzékelhetővé tenni a gépi kerestetés előnyeit és korlátait. Természetesen ez az oktatási mód rendkívül költséges. Bár a cikk szerzői nem közölnek költségadatokat (10), hangsúlyozzák, hogy minél több intézmény és egyetem együttműködését igyekeztek megszerezni a rendkívül magas költségek megosztása miatt.

Érdekesnek tartom Kiehlmann Eberhard felmérését (11) azon nyomtatott forrásanyagokról, amelyek mágnesszalagon tárolva is megjelennek. Következtetése: a gépi keresési módszerek kifejlesztése ellenére meg kell állapítani, hogy a hatékony keresés továbbra is a kézi módszer marad, mind a retrospektív, mind a kurrens irodalom feltárására.

Mégis, melyek azok a szempontok, amelyek indokolják a gépi kerestetést? Bármennyire is szerteágazik napjaink nagy felfedezéseinek területe (biokémia, űrkutatás), az új szakirodalmi információs rendszerek kialakításánál továbbra is a kémia jár az élen. Ez a tény nem váratlan, hiszen már 1830-ban a vegyészek indították meg az új formabontó folyóiratot a *Chemisches Zentralblattot*, a világ első referáló folyóiratát (12). De vegyészek állították elő a világ első számítógéppel szerkesztett folyóiratát is: az *Index Chemicus-t* (1960) és a *Chemical Titles-t* (1961). Szinte törvényszerűnek vehető, hogy pl. még a napjainkban kialakuló űrkutatást is lekörözve, az első mágnesszalagon tárolt, számítógéppel visszakereshető szolgáltatást is vegyészek hozták létre (CAC 1968).

Jellemző a vegyészekre, hogy bár a 60-as évektől kezdődően világviszonylatban csökkent és csökkenő tendenciát mutat a kutatásra fordítható összegek forrása és értéke, ez távolról sem vonta maga után a kémiai közlemények számának csökkenését (13.). Ezen közleményeknek a referátuma 1961-1970 között 8, 4 %-os növekedést jelentett a CA referátumok számában. Érdemes megjegyezni, hogy a referált szabadalmak ugyanebben a dekádban 5 %-os növekedést mutattak, szemben az előző dekád (1951-1960) 11,7 %-ával. A szakirodalomban kiválóan meg lehet figyelni az éppen fejlődés alatt lévő, vagy előtérbe kerülő problémákat, pl. a légszennyeződés, környezetvédelem előtérbe kerülése úgy mutatkozik meg, hogy a CA 1968-ban 66 %-kal több cikket referált e témában, mint 1966-ban (14.). A CA 1971-ben 11 565 élő periodikumból készítette a referátumokat, az évi növekedés ebben a dekádban 375 cím/év volt. Érdemes figyelni rá, hogy a CA-ban referált anyag 30 %-a 250 „core journal”-ból származik! Ugyancsak említésre méltó, hogy 1970-ben az összes referátumok számának 25 %-a szabadalom volt.

1960-tól részesült a CA rendszeres támogatásban a National Science Foundation-tól, hogy a kötetek előállításához számítógépet vehessen igénybe. Eme anyagi támogatás mellé társadalmi összefogás is járult (1970): a Chemical Society (London) és a Gesellschaft Deutscher Chemiker (NSzK) szerződést kötöttek a Chemical Abstracts Service (CAS)-el, hogy közös rendszert építenek ki. Mindként társaság meghatározott tudomány- és nyelvterületről származó primer anyagot készít „számítógép alá”, viszonzásképpen kedvezményeket kap a CAS-tól a mágnesszalagon tárolt anyag beszerzésére.

A továbbiakban az információforrást jelentő anyagot leszűkítjük a CA nyomtatott köteteire és a mágnesszalagon tárolt szolgáltatások közül a CAC-re. Az elsőt azért választjuk, mert 1974-ben ezek a kötetek, heti füzetek, féléves és ötéves kumulációt tartalmazó indexek jelentik a vegyész számára a legteljesebb forrásmunkákat (15.), és közvetlen tapasztalatokkal, valamint számlálási adatokkal rendelkezünk a hazai használatra vonatkozóan. Az utóbbi szolgáltatás (CAC) 1971 óta jár Magyarországra és a Számítógépes Kémiai Irodalomfigyelő Szolgálat (SzKSzSz, Veszprém, Vegyipari Egyetem) 1971 óta működik (16, 17.).

A CA NYOMTATOTT KÖTETEINEK ISMERTETÉSE

1907-től 1964-ig kézi módszerekkel szerkesztették a füzeteket és rendezték az indexeket. 1964-től fokozatosan áttértek a gépi szerkesztésre. 1965. január 1-től kezdve pl. minden egyes vegyületet regisztrálnak. Ezáltal biztosítják, hogy az azonos szerkezetű vegyületek ugyanolyan nomenklatúra alá essenek. A folyamat rendkívül érdekes. A szerkesztő katód-sugár terminálon keresztül a tároló számítógéppel összeköttetésben áll. Mindaddig, amíg a felrajzolandó képlet ismert a számítógép számára, megjelenik a digitális számlálón az illetékes regisztrálási szám (Registry Number). Az első megkülönböztető atomcsoport után, amelyet a számítógép még nem „ismer” nem jelenik meg RN, tehát a szerkesztő tudja, hogy új – a számítógép számára még ismeretlen – vegyületről van szó és kér egy következő sorszámot. Tehát az RN és a vegyület szerkezete között nincs hierarchikus kapcsolat.

1972. áprilisig 2 000 000 vegyületet regisztráltak ilyen módon. A CAS becslése szerint ez kb. egyharmada a feltételezett összes ismert kémiai anyagnak. A továbbiakban évi 250-300 000 új vegyületet azonosítanak. Így elérik azt, hogy egy RN egy vegyületet jelent, mindig ugyanazt a vegyületet. Szerves kémikusnak pl. ez óriási előnyt jelent. A nomenklatúrával jellemzett vegyületet a CAC szalagokon általában csak többszörös visszacsatolással lehet egyértelműen megfogalmazni, a CA Integrated Subject File szalagjain az RN-nel egyértelműen jelzett vegyületet első futtatásra teljes biztonsággal lehet kerestetni (18.).

	Időszak	CA referátumok száma
1970	első félév	139 491
	második félév	137 183
1971	első félév	150 981
	második félév	152 995
1972	első félév	162 005
	második félév	172 421
1973	első félév	168 345
	második félév	152 660
1974	első félév	152 594

Az irodalomkutatás problémája korunkban egy mondatba sűríthető: a mai kutató egyre több anyagról, egyre *kevesebbet* tud, viszont: egyre *szűkebb* területről egyre részletesebb információt igényel. A tudomány piramisát ma a következőképpen lehet felállítani: legalul van a szakember, aki majdnem mindent tud, a majdnem semmiről; a csúcán a filozófus, aki majdnem semmit tud, a majdnem mindenről. A publikációknak nemcsak a száma hatalmas, bár 1973 óta némi visszaesés állapítható meg (ld. a felsorolást), hanem szóródnak is. A szórt anyag – tehát a nem szorosan vett szaklapban, vagy nem kémiai szaklapokban való megjelenés – ma már áttekinthetetlen.

A *szóródás* kérdése azonban a kémiai irodalom esetében egész más jellegű, mint más szakmákban. A kémia differenciálódásának egyik tünete pl. hogy az analitikán belül külön folyóirata van a kromatográfiának mint módszernek, ezen a témán belül a vékonyrétegekromatográfiának, a gélkromatográfiának, stb. Semmilyen nemzetközi szerv sincs, amely megakadályozná a kiadókat, hogy az ágazat ágazata részére is kiadjanak egy-egy új folyóiratot.

A felhasználók viszont egyre inkább az integrálódást igénylik szűkebb szakmájukon belül, mert különben az az érzésük, hogy légüres térben mozognak. 11 neves tudós ezért felhívást bocsátott közre (19) az új folyóiratok bojkottálására. Ebben társadalmi összefogásra szólítják fel a könyvtárakat és a szakterületek specialistáit. A könyvtárakat, hogy vagy csak gondos mérlegelés után vegyenek meg egy újonnan megjelenő folyóiratot, vagy egyáltalán meg se vegyék, – nem utolsó sorban a rendelkezésre álló korlátozott anyagi eszközökre is legyenek tekintettel. Ellenkező esetben olyan helyzetbe kerülhetnek, hogy nagytekintélyű, több évtizede megjelenő folyóiratot kell majd lemondaniuk az új – és még nem ismert – folyóirat előfizetése miatt. A specialistákat pedig óva intik a hírnevük megóvására: szerkesztői bizottsági tagnak lenni nemzetközi elismerést jelent, éppen ezért gondosan mérlegeljék, hogy mihez adják oda a nevüket.

IRODALMAZÁSI SZOKÁSOK

Bernal és Urquhart 1948-ban megjelent felmérése óta (20, 21.) több száz külföldi és hazai jelentés számol be a vegyészek irodalmazási szokásairól. Ezek a felmérések azonban egyértelmű következtetések levonására – sajnos – nem alkalmasak: vagy mert kevés egyed megfigyelésével készültek, vagy azért, mert az eredeti vizsgálati feltételeket a gyakorlatban nem lehetett megvalósítani. Sok esetben a felmérést végző(k) szubjektivitása az akadály: a kapott adatokkal azt akarják bizonyítani, amit kitűztek célul eredetileg (pl. a folyóirat kiadója végezteti a vizsgálatot és befolyásolja az a szemlélet, hogy mit szeretne, ha a felhasználó kiolvasna a folyóiratból, tehát a saját elképzeléseit bizonyítja számokkal, nem pedig azt, hogy a felhasználó mit olvas ki a folyóiratból). Közös hibájuk ezeknek a felméréseknek, hogy a házi köröztetésben olvasott anyagra nem térnek ki.

Vannak megállapítások, melyeket a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának vegyészolvasójában tett megfigyeléseim alátámasztanak: pl. az iparban dolgozók közül általában az idősebb generáció, – ebből is az átlagnál jobban kvalifikáltak – irodalmaz rendszeresen (22.).

A felmérések többsége folyóirat-centrikus: adott címek használatát vizsgálják. Ilyenfajta megfigyeléssel én nem rendelkezem, mert a mi könyvtárunkban a kurrens folyóiratfüzetek a folyóiratolvasóban vannak.

Valamennyi felmérés érinti hosszabb-rövidebb tárgyalásban azt a kérdést, hogy milyen anyagi értéket képvisel az olvasással szerzett információ. Amerikai, angol és svéd szerzők csak eszmei értéket tudnak kimutatni, a németek viszont kiszámították: ez az érték szerintük 0,30 DM/perc. (23.)

Az olvasó-kutató-centrikus felmérések három csoportot alkotnak az olvasók között: ipari, oktatási és államigazgatási szerveknél dolgozók. Az iparban és az oktatási intézményekben dolgozók százaléka kb. azonos (40-40 %), míg az államigazgatásban foglalkoztatott vegyészek száma ennek a fele (20 %).

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának vegyészolvasóját látogatók aránya – a hallgatókat figyelmen kívül hagyva – 2:1 az egyetemi oktatók : ipari szakemberek viszonylatában. Ebben a számban nemcsak saját egyetemünk oktatói szerepelnek, hanem a SOTE-ről és a TTK-ról idelátogatók is. (A felmérés alapját a vegyészolvasóban tárolt anyaghasználatáról kiállított cédulák képezték. A felmérés időtartama 1969-1974 között történt a havi statisztikai lapok összeszámlálása és az éves összesítés alapján.)

A néhány gyakran bejáró kutatóintézeti kollegától szóbelileg azt a közlést kaptam, hogy azért nem járnak rendszeresen a könyvtárunkba, mert otthon általában minden a rendelkezésükre áll. Csak olyan forrásanyagért jönnek, melyek vagy az országban egyedül csak nálunk vannak (ASTM röntgendiffrakciós kartonok), vagy nálunk könnyen elérhetők, és teljes az állomány (CA kumulált indexei pl.)

Mint fentebb már említettem, a külföldi felmérések általában azt vizsgálják, hogy a primer folyóiratokat milyen rendszeresen olvassák: csak címeket, oldalról-oldalra, egyes fejezeteken belül mindent, stb.

Én a felmérés alapját képező két csoportot itt abból a szempontból értékelem, hogy a vegyészolvasóba milyen gyakran, illetve milyen alkalomból jönnek. Az oktatók általában a saját munkájukra vonatkozó irodalmat állandóan figyelik, tehát rendszeresen – hetente, tíznaponként –, míg az ipari kutatók számára indok kell az irodalmazáshoz. Ez az indok lehet egy új gyártmány bevezetése, szabadalmi igény benyújtása, munkavédelmi – környezetvédelmi problémák megoldása.

A primer folyóiratok olvasására vonatkozóan nem rendelkezem adattal, mert ezek általában tanszékükön rendelkezésre állnak.

A CAC ISMERTETÉSE

A CAC (A Chemical Abstracts – CA – füzeteinek mágnesszalagon tárolt anyaga) szalagjait 1968 júniusáig visszamenően lehet megvásárolni, tehát retrospektív visszakeresésre korlátozott mértékben alkalmas. Előfizetési ára kb. 5000 \$/év. És akkor még semmire sem jó, kell hozzá egy lehetőleg IBM-gép (egyszeri beruházás) és szakembergárda a gép kiszolgálására. Tehát nem olcsó.

Egy dokumentumra vonatkozóan a szalag az alábbi adatokat tartalmazza:

- forrás (folyóirat, report, szabadalom, stb.) bibliográfiai adatai,
- a cikk szerzőjének neve, munkahelye, illetve a szabadalomtulajdonos neve, címe,
- a nyomtatott CA füzetekben a referátum sorszáma,
- kulcsszavak.

Tehát a kinyomtatott adatok alapján

1. meg lehet keresni a vonatkozó nyomtatott CA-füzetben a referátumot; vagy
2. az eredeti forrást kell elolvasni.

A CAC KÜLFÖLDI HASZNÁLATÁNAK TAPASZTALATAI EGY SZALAG HASZNÁLATA

Európában elsőként Svédországban (Chemical Abstracts Service Karolinska Institute) folytattak kísérletet gépi visszakereséssel. 200 kérdést futtattak 3 hónapon keresztül (1968-69-ben). A kérdések az alábbi területről származtak:

- szerves kémia,
- nagymolekulák kémiája,
- alkalmazott kémia és kémiai technológia,
- fizikai- és analitikai kémia, és végül
- egy témát a CA (USA) jelölt ki.

Az ellenőrző kézi keresést japán kutatók látták el. A visszacsatolásra, átfedések kiértékelésére vonatkozó adatok ma már túlhaladtak. Csupán a számítási eredményt érdemes megemlíteni: a kézi keresés 87 releváns választ eredményezett (100 %-os). A gépi keresés 167 válaszából 49 % bizonyult relevánsnak. A kézi keresés és adatellenőrzés időigényére a cikk írói nem térnek ki, de – jellemző módon – azt megemlítik, hogy az egész vizsgálatsorozatot azért végezheték el, mert mindent ingyen bocsátottak a rendelkezésükre (24). Ha a megvásárlási költséget figyelmen kívül hagyjuk, előtérbe kerül a program készítésére fordított idő, a gépen való futtatás ideje és a kapott nyomtatott adatok visszakeresésére fordított idő. Ez utóbbi történhet a nyomtatott CA füzetek referátumaiból, vagy a megadott primer forrásból.

Az időtényező előre való megbecsülésére az alábbi egyenletet állították fel: (26.)

$$ST = a + fT + dD + fDT$$

ahol

ST = a keresésre fordított idő

a = állandó

t, d, f = a megállapítandó regressziós koefficiensek

T = a kereső profilt alkotó term-ek összege

D = a dokumentumok száma

A CAC szalagjait eredeti állapotban futtatták IBM 360/65-ös számítógépen. Hét témát szerkesztettek. Első lépésben a profilterm-eket futtatták az adattárba, második lépésben a hivatkozásokat rendezték a kérdés száma, súlya, stb. szerint. Harmadik lépésben kinyomtatták a kapott adatokat. 67 futtatást végeztek. Egy téma minimális futtatási idejét a témára vonatkozó 10 kérdés futtatási ideje adta. A második és harmadik lépés az összes futtatási idő elenyésző részét tette ki (1,3-6,7 %). Az első lépés időigénye képezi tehát a tulajdonképpeni keresési időt. Ez az idő a felhasznált adattár és a kereső term-ek mennyiségétől függ, hiszen a művelet nem más, mint a keresőterm-ek betűinek letapogatása az adattárban tárolt betűkön. A keresőterm-eket CPU-perc függvényében ábrázolva az összefüggés lineárisnak adódik, minél több term-et használnak egy futtatás alatt, annál kevesebb CPU-perc esik egy term-re: 0,26 perc/term 5 term esetén; 0,012 perc/term 3084 keresőterm esetén. Véggövetkeztetés: kétszáznál kevesebb term felhasználása egy futtatásban már rendkívül magas perc/term értéket ad. Az adattárban tárolt dokumentumok számával szemben a term-ek száma bizonyult döntőnek a keresési idő előbecslésére.

TÖBB MÁGNESSZALAG FELHASZNÁLÁSA

A CAC megjelenése (1968) óta gomba módra szaporodtak el a különböző intézetek által kiadott mágnesszalagok (28). Közös tulajdonságuk, hogy csak a kurrens irodalom figyelésére alkalmasak. Retrospektív keresést csak a megjelenésük időpontjáig visszamenően lehet végezni (2-4 év). Ez a művelet megemeli a gépidőt (költség!)

A kiadott adattárak természetesen különböznek, egymástól. Az egyik kevesebb forrásanyagból készült, mint a CAC (Science Citation Index), a másik a primer forrás megjelenésétől számított 4 héten belül már rendelkezésre áll (Chemical Titles), míg a CAC csak 14 hét múlva, még ha a tartalmi különbségeket nem is vesszük figyelembe. Döntően a tartalmi eltérések indokolják, hogy a ma már egységesített szalagon tárolt adattárakat a felhasználók – házon belül, a saját igényeiknek megfelelően – kombinálják. Ez azt jelenti, hogy két vagy több megvásárolt szalagról egy „saját” adattárat állítanak össze (29). A csak mutatóba kiragadott alkalmazási módokkal azt szeretném érzékeltetni, hogy egyetlen szalag (adattár) kerestetése általában nem jár kielégítő eredménnyel (30, 31, 32.)

A CAC-ban tárolt irodalom hasznosságáról tehát megállapíthatjuk, hogy egyéni szükségletek kielégítésére csak korlátozottan elegendő. Ritka az olyan felhasználó, aki csak egy bizonyos megvásárolt szalagról kerestet. Ezek a szekundér források egymagukban általában nem kielégítőek, ezért a felhasználók – otthon – tercier forrást állítanak elő. Ha a megfelelő software és hardware rendelkezésükre áll, ezt az újabb szalagot otthon állítják elő (33), ha nem, a gomba módra szaporodó információs központoktól rendelnek meg előregyártott tercier anyagot. Ebből az anyagból egy profil kerestetése általában évi 100 \$-ba kerül. A retrospektív kerestetés egyedi kalkuláció tárgyát képezi, általában lényegesen drágább a kurrensnél. Ebben az esetben a felhasználónál elég egy fő, aki a kapcsolatot tartja az információs központtal az új profilok megfogalmazására és a régiék gondozására. Az egy találatra eső költség 2,34 \$ csak a CAC-t használva, míg tercier anyag futtatása esetén 1,40 \$/találat (34).

HAZAI KÍSÉRLET

A CAC szalagokat Magyarországon a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára (VVEKK) gondozza a megvásárlás pillanatától kezdve (1970). A VVEKK által felajánlott szolgáltatás címe Számítógépes Kémiai Szakirodalomfigyelő Szolgálat (35). A profilokat a VVEKK készíti és gondozza, a futtatás a KFKI Számítástechnikai Főosztályán kidolgozott kereső program alapján ICT 1905 típusú számítógéppel történik a KFKI-ben. Ugyancsak itt történik a válogatás és a kinyomtatás is. A kinyomtatott találatok listáját viszont Veszprémből kapja meg a megrendelő.

Vizsgálatunk időpontja 1971. január 1-től december 31. A vizsgálatban négy tanszék hét témával vett részt. A továbbiakban csak hat témával foglalkozunk, mert egy téma szerzői név alapján futott, ebben 100 %-os volt a találat.

Fizikai Kémiai Tanszék	1 téma
Szerves Kémiai Technológia	3 téma
Szerves Kémia	1 téma
Analitikai és Általános Kémia	1 téma

A VIZSGÁLAT MENETE

Oktatóink a nyomtatott CA füzetekben részint Keyword szerint, részint az őket érdeklő fejezet összes referátumainak elolvasásával ellenőrizték a témát. Így állapították meg a kézi keresés eredményét. Fontos körülmény, hogy ebben az időpontban a gépi keresés eredményeit tartalmazó válaszok még nem álltak rendelkezésükre, tehát nem befolyásolhatták az eredményt. A kézi keresés és a gépi keresés találatai közötti különbség szabta meg a további műveleteket: Ha a kézi keresés találatszáma volt nagyobb, módosítottuk a keresőprofil, ha a gépi keresésé, akkor ez a gépi keresés alkalmasságát bizonyította: több választ adott a gép mint a kézi keresés.

ELŐKÉSZÜLETEK

A vizsgálat megindítása előtt összeültünk a hat téma képviselőivel. Céлом az volt, hogy bizonyos dolgokat előre tisztázzunk. A szakirodalomból már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a keresőprofil az output-tól függően – esetleg többször is – át kell fogalmazni.

A VVEKK nagylelkű támogatása tette lehetővé, hogy a szakirodalomból megismert „legnehezebb faktor” kiesett, vagyis a témákat nem fizettük elő. A szolgáltatás drága volta miatt ugyanis a világon mindenütt csak a vezetők hozzájárulásával lehet gépi kerestetést végezni, mi azonban ingyen kaptuk egész évben a kerestetést.

A VIZSGÁLT ANYAG

A CAC szalagok a heti nyomtatott CA füzeteknek megfelelően készülnek, tehát 52 szalagot jelentenek évenként. Mi 46 hét anyagát kaptuk meg. Az alábbi adatok tehát ennyi heti füzetre, illetve szalagra vonatkoznak.

téma	gépi válaszok összes száma	releváns gépi válasz	kézi talá- latok száma	csak a gép találata	csak kézzel talált	összes rele- váns válasz
301. téma	52		1	-	1	1
302. "	17	-	-	-	-	-
303. "	16	3	6	3	-	9
304. "	317	26	31	8	-	39
305. "	120	87	147	-	60	147
306. "	341	31	74	-	43	74

A kézi keresés adatait a vizsgálat során a CA füzetek összes referátumainak elolvasása alapján számoltuk össze. Ez több, mint az irodalomból nyert értékek, melyek csak az egyes füzetek Keyword indexe alapján készültek, de kevesebb, mint azok a relevancia-értékek, melyeket az eredeti publikáció elolvasása alapján adtak meg (36.). A gépi találatok ellenőrzése esetünkben viszonylag gyors volt, mert a kutatók az egyes füzeteket már kiértékelték addigra, mire a gépi jegyzék megérkezett.

A gépi keresés pontosságára a szokásos információs egyenletet használtuk (37):

$$\text{pontosság} = \frac{\text{a megtalált releváns válaszok}}{\text{az összes kapott válasz}}$$

A kézi keresés pontosságát 100-nak vesszük, hiszen a kutatónak módjában áll munka közben kiértékelni és csak a releváns referátumokat kiírni. A gép a 303. és 304. téma esetében „okosabbnak” bizonyult az embernél. Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy a gépi keresés sok értéktelen anyagot ad, de legalább nem a kutató idejét veszi igénybe (38.).

A gépi keresés adatai alapján az egyes témákban az alábbi pontossági értékeket kaptuk:

$$\begin{aligned} 303: 3/16 &= 0,18 \\ 304: 26/317 &= 0,08 \\ 305: 87/120 &= 0,72 \\ 306: 31/341 &= 0,09 \end{aligned}$$

(A 301, 302. téma nem adott releváns választ.) Kézi keresés önmagában 1.

A visszakereső rendszer jellemző, ún. teljességi mutatóját (recall) az alábbi egyenlettel lehet kiszámítani: (39.)

$$\text{Teljesség} = \frac{\text{a releváns gépi válaszok száma}}{\text{az összes releváns válasz a forrásanyagban}}$$

$$303: 3/9 = 0,33$$

$$304: 26/39 = 0,66$$

$$305: 87/147 = 0,59$$

$$306: 31/74 = 0,41$$

A pontosság egyenletéből láthatjuk, hogy csak a 305. téma esetében értünk el 72 %-ot. Pedig az év folyamán megfeszített munkával mind kutatóink, mind a VVEKK programozói többször is módosították, finomították a keresőprofilot. Ez az adat jól alátámasztja a szaksajtóban publikált értékeket (40.), mely szerint ipari szakembereknél a pontossági eltérés átlag 19 %, míg az egyetemiekénél 76 %.

Ami a CAC rendszer teljességi értékét illeti, kutatóink már a vizsgálat befejezésekor – tehát az itt kiszámított értékek tudomása nélkül – nem voltak elégedettek ezzel az információs rendszerrel. Meg kell jegyezni, hogy a vizsgálat a hazai szolgáltatás kezdeti stádiumában folyt, amikor még sem a hazai kutatók, sem a VVEKK programozói nem rendelkeztek gyakorlattal a keresőprofil kialakítására. Hasonló kezdeti nehézségek a külföldi szakirodalomban is megtalálhatók (41.).

OKOK KUTATÁSA

A hiányosságokért leginkább azt a körülményt okolhatjuk, hogy egyetlen adattárat alkalmaztunk, bár kétségtelen tény (a szakirodalomból is kiderül), hogy az egy adattárat használók véleménye szerint a CAC viszonylag legnagyobb mértékben alkalmas erre a célra. (42.) Amerikai kutatók már 1971-ben úgy nyilatkoztak, hogy a szolgáltatás megszüntetése egyikük számára sem jelentene hiányt (43.). Nem utolsó sorban azért, mert a megkérdezetteknek 42 %-a úgy nyilatkozott, hogy a gépi keresés ellenére nem kellett kevesebb időt fordítani irodalmazásra, csupán 13 % becsülte 50 %-ra azt az időt, amellyel irodalmazási munkája csökkent.

Vizsgálataink során a kinyomtatott gépi adatokat a CA füzetek érkezése után két-három héttel kaptuk kézhez. Ez a körülmény nem kis mértékben befolyásolta kutatóinkat negatív véleményük kialakításában.

Meg kell itt jegyeznünk: tudatában vagyunk annak, hogy a szolgáltatás bevezetése és az ezzel járó többletmunkák, amelyeket a VVEKK vállalt, mit jelentenek. Nemcsak maga a szolgáltatás megszervezése, hanem a megnövekedett járulékos szolgáltatások (xerox-igény, szaporodó könyvtárközi kölcsönzés, több fordítatás, stb.) is megoldandó feladatokat jelentettek.

Összefoglalva az okokat:

1. a szolgáltatás költséges. Nemcsak az adattár megvétele, hanem a vele dolgozók magas bére és a szervezet is drága (gép, adminisztráció). Kapitalista viszonyok között természetes, hogy a szolgáltató ezt a vevőre hárítja.
2. Egy üzemnek több adattárat kell megvennie ahhoz, hogy belső használatra kielégítő legyen.
3. A különböző programok különböző méretűek, „nyelvűek”. Ezeket otthon kell egységesíteni.
4. A több adattár ellenére, vagy éppen ezért, átfedések és hiányosságok is vannak.
5. A retrospektivitás ma még megoldatlan, de ahol részint lehetséges is, a szolgáltatás legköltségesebb részét képezi.

ÖSSZEFOGLALÁS

Könnyű adatokat összegyűjteni és visszakereshető formában közreadni, de mennyivel nehezebb megmondani az adat értékét, vagy megállapítani hasznosságát (Edward David, Nixon elnök tudományos tanácsadója 44.). A létező adattárak évi 1-2 %-kal szaporították a forrásanyagokat, míg a primer folyóiratirodalom 8-9 %/év növekedést mutat. Az olló tehát egyre nyitottabb. Az újabb adattárak szerkesztését nem utolsó sorban az a körülmény is csökkentette, hogy a világ szakemberei a régiekre vonatkozóan felhasználási tapasztalatokat gyűjtöttek. Az adattárak költséges volta predestinálja, hogy intézmények, és nem egyének információs igényeinek kielégítésére használják azokat.

Az adattárak többnyelvűsége ugyancsak a még jelenleg is megoldatlan, de az érdeklődés középpontjában álló tény (45.). A programkészítés, valamint a keresőprofilok kialakítása ugyancsak számos elemzés tárgya. Valamennyi az egyén intelligenciáját és a szakemberek közötti minél közvetlenebb és gyakoribb kommunikációt hangsúlyozza (46, 47.).

Az Organization for Economic Cooperation and Development megállapításokat és ajánlásokat állított össze mind a nemzeti, mind a nemzetközi szükséglet kielégítésére (48.). A 13 végkövetkeztetésből néhányat kiemelek:

... egy kutató részére kidolgozott információs rendszer nem alkalmas más diszciplína szerint dolgozó kutató részére,

... a hagyományos diszciplína kielégítésére épült rendszer nem hatásos multidiszciplinált speciális feladatok követésére,

... gondot kell fordítani a minőség ellenőrzésére, hogy a kutató bizonyos lehessen afelől, hogy a kapott adat nem félrevezető,

... a jelenleg létező információs rendszerek általában a fejlesztés kísérleti stádiumában vannak és maradnak még hosszú évekig,

... a jövő információs rendszerének dinamikusnak kell lennie.

És az egyik ajánlás:

... a kormányoknak kell támogatniuk az új információs források kialakítását, a meglévők kifejlesztését, és elősegíteni a nemzetközi információcserét a tudósok között.

A harmincas-egyvenes évek, de különösen a második világháborút követő évtizedek olyan méretű információnövekedést produkáltak, amelyek már kétségessé tették a könyvtár és benne a könyvtáros létjogosultságát. A számítógép megjelenése némi bizalmat ébresztett a szakértársadalom tagjaiban, ezek azonban sajnálatos módon olyan emberek, akiknek a könyvtárhoz legfeljebb felhasználói viszonyuk van.

Még ma is nagy a szakadék a könyvtáros és az információs mérnök között, bár a helyzet kétségtelenül javult az utóbbi években. A könyvtáros és az információs mérnök között olyanféle viszonyra van szükség, mint a vegyészmérnök és az okleveles vegyész közötti viszony (49.). Ez azonban csak akkor fog bekövetkezni, ha mindketten felismerik azt aényt, hogy problémáik, ezek megoldása és a társadalom, akit szolgálnak egy és ugyanaz. Az információs szolgáltatnak ismernie kell az elérhető eszközöket, azok használatát és a felhasználók igényét a leggazdaságosabb módon kell kielégíteniök. Ezek a közeljövő feladatai.

IRODALOM

1. Chemtech. 1972. július. 383 p.
2. DUBIN, S. D.: Keeping up to date. Chem. and Eng. News 1973. febr. 19. 3 p.
3. SZEPESVÁRY Tamás – VAJDA Erik: A szakirodalom szerepe a tudományos kutató munkában. TMT. 17. évf. 8/9. no. (1970)
4. Informatik. 17. évf. (4) 1970. 35-39. p.
5. HERNER, S.: Information Gathering Habits of Workers in Pure and Applied Sciences. Ind. Eng Chem. 46. 228 (1954)
6. VAGIANOS, L.: Information Patterns of Chemists in a University Environment, J. Chem. Doc. 11, 86 (1971)
7. SANDEK, L.: Man' s World of Facts. Data Processor 10 (6), 4 (1968)
8. PRICE, D. – De SOLLA, J.: The Foundations of Sciences Policy. Nature 106 (4981), 233-8 (1941)
9. PASTERNAK, S.: Is Journal Publication obsolete? Physics Today, 19 (5), 38 (1966)
- 9/a: A változó világban a könyvtáros megváltozott szerepéről kitűnő tanulmányt írt HAYES, R. M.: The Changing Role of the Librarian. J. Chem. Doc. 14 (3), 118 (1974)
10. PARK, M. K. – CAUGHMAN, M. C. – HAMILTON, H. J.: Education in the Use of Modern Information Retrieval Techniques. J. Chem. Doc. 11 (2), 100-102 (1971)
11. KIEHLMANN, E.: Organisation and Efficient Manual Searching of the Major Chemical Titles and Abstract Publications. J. Chem. Doc. 13 (2) 78-82 (1973)
12. DERSI Gyuláné: Meg kellett halnia. Műszaki Élet 14 (23), 7 (1969)
13. Chem. Eng. News 1966 June 6. 84. p.
14. BAKER, D.B.: World' s Chemical Literature Continues to Expand. Chem. Eng. News 49 (28) 37-40 (1971)
15. Közel 13 000 címet (folyóirat, könyv, sorozat, periodika, kongresszusi anyag, stb.) referál. A szabadalmak nem számítanak ide. 1973-ban 321 005 tételt közölt a CA.
16. EGYHÁZI T. – dr. KOVÁTS Z.: Tájékoztató a VVEKK szervezetében működő SzKSzSz-ről. Veszprém, 1973. 26 p.
17. KOVÁTS Z. – EGYHÁZY T. – MAÁR H.: A számítógépes kémiai szakirodalomfigyelő szolgálat hazai tapasztalatai. Kémiai Közl. 37 (1972) 111-117. p.
18. A 80. kötettől (1974) készül ez a szalag. Évi előfizetési ára 6000 \$, 1000 \$-ral drágább a CAC-nél. Magyarországra tudomásom szerint még nem jár.
19. HARNIGA, E. – HOFFMANN, R. – HUISGEN, R. – KHORANA, H. G. – LEHN, J. M. – LINNETT, J. W. – SALEM, L. – WILKINSON, G.: Positive action urged to curb journal proliferation. Chemistry in Britain, 10 (1) 32 p. (1973)
20. BERNAL, J. D.: Royal Society Report on the Royal Society Information Conference; Royal Society London, 1948.
21. URQUHART, D. J.: The Distribution and Use of Scientific Information. J. Doc. 3. 222-31 (1948)

22. WOOD, J. – RONAYNE, J.: – A Survey on the Use of Scientific and Technical News Periodicals by Chemists. J. Chem. Doc. 13 (3) 113 (1973)
23. NÜBLING, W.: Nachr. Dok. 21 (4) 152-7 (1970)
24. A velük egyidőben Finnországban végzett vizsgálat eredményéről megjegyzik, hogy az 35 % relevanciát mutatott.
25. JOHANSON, A. – KALLNER, A. – MARKUSSON, K.: Litteraturbevakning genom Chemical Abstracts Condensates – en utvärdering -. Kemisk Tidskrift, 1970 (4) 24-29. p.
26. PARK, M. K. – CARMON, J. L. – STEARNS, R. E.: The Development of a General Model for Estimating Computer Search Time for CAC. J. Chem.Doc. 10. 282-4 (1970)
27. CPU (central processing unit): A központi előállító egység (a számítógép). Minden időt CPU percben adnak meg.
28. KIEHLMANN, E.: Computer-recherchierbare chemische Daten in Nordamerika. Nachr. Dok. 23. 2-6 (1972)
29. J. Chem. Doc. 14 (1974) 17-23, 25-28, 41-48, 69-71, 85-91, 123-227. p.
30. DUBOIS, J.E.: Principles of the DARC Topological System. Entropie, 25, 1-4 (1969)
31. DUBOIS, J. E.: French National Policy for Chemical Informatic and the DARC System as a Potential Tool of his Policy. J. Chem. Doc. 13. 8-13 (1973)
32. STARKER, L. N.: Pharmaceutical Industry View-point of Wordage Problems, Amount, Languages, and Access. J. Chem. Doc. 12. (2) 88-93 (1972)
33. The CA. Integrated Subject File. II. Evaluation of Alternative Data Base Organization. J. Chem. Doc. 14 (1) 15-23 (1974)
34. SMITH, D. R. – BEAUCHAMP jr. R. O. – GARBER, J. L. – DANGHERTY, M.A.: Computerized Drug Information Services. J. Chem Doc. 12 (1) 9-13 (1972)
35. Tájékoztató a Számítógépes Kémiai Szakirodalom figyelő Szolgálatról. VVEKK kiadványa. Veszprém, 1973. 23 p.
ld. még: KOVÁTS Zoltán: Számítógép segíti a hazai kémiai kutatások szakirodalmi információs igényeinek korszerű kielégítését. Könyvtári Figyelő, 1971, 2. no. 173-176. p.
36. BIWANS, M. M.: A Comparison of Manual and Machine Literature Searches. Spec. Libr. 65 (5-6) 216 (1974)
37. LEGGATE, P. – ROSSITER, B.N. – ROWLAND, F.B.: Evaluation of an SDI Service Based on the Index Chemicus Registry System. J. Chem. Doc. 13 (4) 192-203 (1973)
38. ld. 37. sz. hivatkozást
39. ld. 37. sz. "
40. ld. 37. sz. "
41. LANCASTER, F. W.: Evaluation of the MEDLARS Demand Search Service. U.S. Dept. of Health, Educ and Welfare, 1968.
42. O' DONOHUE, C. H.: Comparison of Service Centers and Document Data Bases – A User's View. J. Chem. Doc. 13 (1) 27-29 (1973)
43. CARLOS, M.B. – BROWN, M. T.: The Development Cost and Impact of a Current Awareness Service in an Industrial Organization. J. Chem. Doc. 11 (2) 72-75 (1971)
44. Status of Chemical Information, J. Chem. Doc. 13 (4) 171 (1973)

45. JACOBUS, D.P. – ZABRISKEE, K. H. – GORDON, M.: Compatibility in Chemical Information Systems. J. Chem. Doc. 9, 18-25 (1969)
46. COREY, E.J. – WIPKE, W. T.: Computer-Assisted Design of Complex Organic Syntheses. Science 166, 178-192 (1969)
47. WIPKE, W. T.: A New Approach to Computer-Assisted Design of Organic Syntheses. Proceedings of the Conference on Computers in Chemical Education and Research. Northern Illinois University July 1971.
48. BRADY, E. – BRANSCOMB, L. M.: Information for a Changing Society. Science 175, 961-966 (1972)
49. Status of Chemical Information. J. Chem. Doc. 13 (4) 171 (1973)

FÓRUM

Néhány észrevétel Dersi Gyuláné cikkéhez

Üdvözölni lehet a Könyvtári Figyelőnek azt a törekvését, hogy ellentétes szakmai vélemények kifejtésére nyújt lehetőséget. Főleg, ha olyan témákról van szó, amelyekről szinte kivétel nélkül szenvedélyes hangú állásfoglalások születtek.

Figyelemre méltó, hogy Dersiné mondandóját szélesen alapozza meg, összefüggésben a kémiai szakirodalmi tájékoztatás teljes problémakörével. Néhány megállapításához azonban kiegészítéseket szeretnék tenni, néhány helyre kérdőjeleket is. Elsősorban a hazai vizsgálat eredményeiről szóló részt érzem kérdésesnek a vizsgálati módszerek problematikus volta miatt.

A vizsgálat lefolytatói a kézi és gépi keresés találatait úgy vetették egybe, hogy a kézi kereséshez viszonyították a gépit, tehát az előbbi mintegy kifogástalan, abszolút értékmérőnek léptették elő. Márcsak formálisan is, elképzelhető a fordítottja is: a gépi keresés eredményéhez viszonyítva a kézit, ugyanígy a manuálisan nyert eredményekre lehetne kimondani, hogy az eltérés miatt bizony gyenge színvonalúra sikerültek. Valójában a kísérlet ezt a hibát nem követte el ilyen durván, hiszen ha a gépi kereséskor előkerült egy releváns dokumentum, akkor ezt azért relevánsnak tekintették. De ez csak csökkenti az alkalmazott módszerből eredő hibákat.

A tanulmány nem tisztázza, hogy a relevanciának milyen kritériumaival dolgoztak, s ezt hogyan mérték. Egész szakmánk egyik központi fogalma ez, de definiálása és főleg mérhetősége tekintetében számos elmélet, módszer létezik. Ha vizsgálatokra kerül sor, általában munkahipotézisként elfogadnak valamilyen meghatározást és mérési módszert. De szinte sohasem operálnak kétértékű skálával, nevezetesen, hogy egy tanulmány releváns vagy nem releváns. Három, négy, ötfokozatú minősítés már célravezetőbb, teljes, abszolút relevancia valójában nincs is, ez csupán absztrakció; mert ha lenne, akkor ennek olyan tanulmánynak kellene lennie, amely a problémamegoldást tartalmazza. A szakember – hacsak tanulni nem akar – a problémához keres irodalmat és nem problémamegoldást. Ha a problémamegoldást megtalálja, akkor abbahagyhatja saját kísérleteit, keserű csalódással véve tudomásul, hogy mások megelőzték. Nos, Dersinéék vizsgálatából nem derül ki, hogy az ő relevancia kritériumaik hogyan alakultak ki, de a kétértékű minősítés arra enged következtetni, hogy a vizsgálat ezt a fontos szempontot nem vette kellőképpen figyelembe.

A kézi és gépi keresés eredményeit a szokásos mutatókkal, az ún. pontossági és teljességi mutatókkal végezték (precision és recall). Egy kis elméleti kitérőt vagyok kénytelen alkalmazni mondandóm alátámasztására. A két mutató ellentétes egymással, mondhatni, egymás ellen dolgozik. Minden kereső rendszer abban a dilemmában van, hogy magas pontosságra, vagy magas teljességre törekszik-e. Magyarul: vagy csak releváns dokumentumokat kívánnak visszakeresni, akár olyan áron is, hogy nem kerül elő minden releváns dokumentum, azaz növekszik a veszteség, vagy arra törekszenek, hogy minden releváns dokumentum előkerüljön, de ennek az az ára, hogy nem relevánsak is előkerülnek, azaz növekszik a zajtényező. Mármost a gépi rendszerek elméletben elérhetik, az abszolút teljességet az ún. zéruskoordinációs szinten, illetve elérhetik az abszolút pontosságot, ha a koordinációs szintet az adott kifejezésgyűjtemény (tárgyszavak, kulcsszavak, stb.) adta keretek között maximálisra növelik. Ez az abszolút pontosság és abszolút teljesség csupán elméletben létezik, a két mutató határértékeként – hogy matematikai kifejezéssel éljek (pl. az $1/x$ tört, ha x -et minden határon túl növeljük, a 0-hoz tart, a 0 a határértéke, tetszőlegesen megközelítheti a 0 értéket, jóllehet

soha el nem éri. Valahogy így értendő a fenti két mutató határértéke is). Koordinációs szinten – bizonyára ismeri az olvasó ezt a kifejezést – a keresőprofilban szereplő kifejezések, tárgyszavak, kulcsszavak, deskriptorok számát értjük. Visszatérve: a gépi rendszereknek megvan az a lehetőségük, hogy a két mutatót tetszőlegesen javítsák azzal, hogy egyik növelésével csökken a másik értéke és viszont. Ugyanakkor nem ér semmit a kiváló minősítésű teljesség, ha az ezzel járó zaj az eredményt hasznavehetetlenné teszi, és viszont, nem ér semmit a kiváló minősítésű pontosság, ha a vele járó veszteség miatt értéktelenné válik. Tehát valahol meg kell keresni az optimumot. A Veszprémi Egyetem ebben a tekintetben a tisztességesebb megoldást választotta: inkább választotta a kicsit jobb teljességet, hogy a veszteség csökkenjen, de ezzel együtt jár, hogy a visszakeresett dokumentumok között megnő a nem-relevánsak száma. De a probléma továbbra is az, hogy ha a két alapvető mutatónak ilyen az egymáshoz való viszonya, és hogy ezek a fenti módon szabályozhatók, akkor mit ér és mire mutat egy szám, a pontosság vagy teljesség egy konkrét kiszámított értéke. A helyzet az, hogy nem annyira a pontossági és teljességi arány alapján lehet a rendszereket értékelni, ha nem az ún. normalizált pontosság és normalizált teljességi mutató alapján, amely figyelembe veszi, hogy e mutatók tulajdonképpen változók. Azon alapszanak, hogy a visszakeresett dokumentumokat rangsorolják, azaz ellátják őket egy sorszámmal. Ez a számozás az első visszakeresett dokumentumtól kezdődik és az utolsó tárolt dokumentumig tart (hiszen elvileg az abszolút teljesség a teljes tár visszakeresésekor biztosan elérhető). A mérés úgy megy végbe, hogy ebben a dokumentum rangsorban megjelölik a relevánsakat. Az a jobb hatásfokú rendszer, ahol a releváns dokumentumok alacsonyabb sorszámúak, azaz, amelyik rendszer a relevánsakat gyorsabban választja ki. Például, ha 6 releváns dokumentumunk van, akkor ideális esetben ezek éppen a 1., 2., ... 6. sorszámúak az előkerültek között, legrosszabb esetben az utolsó hat sorszámúak az összes tárolt dokumentum között. A reális eredmény a kettő között van, s az értékelés mindig ezeknek a rangsoroknak bizonyos viszonyításán alapul – itt nem részletezhető, kicsit bonyolult számítási eljárásokkal.

Egyszóval, Dersiné értékelése nem megnyugtató, hiszen mutatói ezeket a lehetőségeket mellőzi, s olyan szinten állnak meg, ahol még a rendszerekre aligha lehet valódi értékelést adni.

A kézi és gépi keresés szembeállítását jóllehet indokolt, azonban nem tartalmaz reális alternatívát. Nem világos ugyanis Dersiné álláspontja. Vajon a gépi keresés bizonyos – valóban létező – problémái miatt a manuális kereséshez kivan visszatérni? Aligha hiszem, mivel nem képzelhető el, hogy a szakemberek tájékoztatását kézi módszerekkel, kiadványokkal el lehet intézni. Hány vegyész kellene ehhez? Gondolom, a vegyésztársadalom jelentős hányada a többiek tájékoztatásával lenne elfoglalva, és ez illuzórikus. Úgy gondolom, a reális alternatíva az, hogy a gépi kereséssel szemben egy másik, hatékonyabb gépi keresés áll szemben. Nem visszafelé, hanem előre kell lépni. És akik jelenleg a kémiai tájékoztatás fejlesztésén dolgoznak világszerte, szintén ebben az alternatívában gondolkodnak.

Dersiné cikkének gazdaságossági adatai azért nem meggyőzőek, mert részben eléggé régi adatok, másrészt ezek mindig konkrét rendszerhez kötöttek. Úgy vélem, a Veszprémi Egyetem szolgáltatásának igen alacsony az előfizetési ára, kb. egy-két kvalifikált munkaerő havi fizetéséért a CAC egy témáját egész esztendőn át figyelik. Sőt, Zsidai József, jóllehet más, de teljesen hasonló szolgáltatás kapcsán kimutatta, hogy a költségek alacsonyabbak, mintha ugyanezt a szolgáltatást manuálisan kellene megteremteni. (Könyvtáros, 1976. 6. no.)

Számos apró részlettel nem kívánok foglalkozni. Pl. hogy a retrospektív keresés régen megoldott, sőt, már milliós dokumentumok leírásait tartalmazó visszakereső rendszerek léteznek, csupán Magyarországon nincs ilyen, a kémiában egyébként főleg bürokratikus akadályok miatt. Vagy, hogy miért is várnánk el egy diszciplína szerint kialakított rendszertől az interdiszciplináris keresést, stb. Úgy érzem, elegendő itt a fő problémákra kitérni.

Végül egy kérdés. Dersiné cikkének összefoglalása minek az összefoglalása? Mindenesetre nem saját cikkének konklúzióit tartalmazza, hanem valami más, nevezetesen inkább azt sugallja, hogy a CAC típusú szolgáltatások továbbfejlesztése a feladat, nem pedig a kézi keresésre való visszatérés, amelyhez semmi feltétel nem áll rendelkezésre.

Horváth Tibor

A könyvtartechológiai kutatások helyzete és irányai

Horváth Tibor – Sárdy Péter

ELŐSZÓ

Összeállításunkban nem vállalkozhattunk a könyvtártechnikai kutatások kapcsán a kis részletek feltárására is, a legfontosabb tendenciákat, azok összefüggéseit és kíváncsú továbbfejlesztési trendjeit igyekeztünk inkább feltárni. Tekintettel tárgyunk nem éppen homogén voltára bizonyos fokú divergálás elkerülhetetlennek bizonyult, bár megkíséreltük kimutatni az összefüggéseket mindenütt, ahol azok akár a kurrens, akár a távlati kutatások szempontjából ma jelentősnek látszanak. Megnehezítette az összkép kialakítását az a vitathatatlan tény, a könyvtári szakterületen belül ez az a rész, ahol az „önálló” kutatási, illetve az adaptációs tevékenység legkevésbé választható el. Ezt a problémát úgy kíséreltük meg áthidalni, hogy – tekintettel a végső célra, a magyar könyvtárügy korszerűsítésére, színvonalának emelésére – általában felvettük a másutt (akár más országokban, akár más területeken) már elért eredmények, kialakított módszerek hazai könyvtári alkalmazásával összefüggő tevékenységeket is, hacsak azok nem voltak egyértelműen technikai-átvételi jellegűek, mindenfajta szellemi-kutatási tevékenységtől mentesek.

Utalni szeretnénk arra is, hogy megállapításaink nem kis része a könyvtári kutatások lényegesen tágabb körére, ha ugyan nem egészére vonatkozik. Ez nem látszott elkerülhetőnek, de nem is érezzük feleslegesnek.

Tanulmányunk erősen kritikus hangvételét elsősorban a jelenlegi helyzet és a kitűzött vagy kitűzendő célok közti diszkrepancia idézte elő. Megállapításaink sokszor olyannyira tipikusak, hogy az adott terület kutatóinak, kutatásainak túlnyomó többségére érvényesek. Éppen ezért emeltük ki az uralkodónak tekinthető tendenciákat.

I. ÁLTALÁNOS HELYZET

Egy-másfél évtizede a könyvtárakban olyan mérvű átalakulási folyamat kezdődött el, amilyenre talán még nem volt példa történetünk folyamán. Futurológiai tanulmányok – köztük terjedelmes monográfiák – egész sora kísérelte meg leírni az átalakulás eredményét, a jövő könyvtárát, mégis aligha akad ma olyan szakértő, aki pontosan tudná: hová vezet ennek az egyre fontosabb intézménynek útja, átfarmálódása.

Bizonyos tendenciák azonban világosan kivehetők:

1. Az egyes, többé-kevésbé elszigetelt könyvtári intézmények helyére a funkciók megosztásán alapuló könyvtári rendszerek lépnek, amelyek gazdaságosabban képesek biztosítani a jobb és átfogóbb szakirodalmi ellátást, az egyre igényesebb tájékoztatási szolgáltatásokat.
2. A könyvtárak, mint „könyv-tárak” egyre inkább információs központokká alakulnak át, s ennek következtében a klasszikus gyűjtő – feldolgozó – rendelkezésre bocsátó könyvtári intézmények az információk és az információs munka szervezésének intézményeivé válnak. Ez utóbbi nem alapvetően eltérő, hanem minőségében több az előbbinél.
3. A technikai fejlődés közvetlen következményeként átalakul a könyvtári munka technológiája. Az adatfeldolgozás automatizált gépei, gépi rendszerei főleg a feldolgozást és a tájékoz-

tatási szolgáltatásokat, a reprográfia térhódítása az állományépítés és a dokumentumok rendelkezésre bocsátása módszereit változtatja meg, s mindkettő kihat a könyvtárak együttműködésére.

4. Növekszik a könyvtárak demokratizmusa. A könyvtárak használata állampolgári joggá válik, s így egyre szélesebb rétegek számára biztosítanak – a használói igények szerint differenciált – könyvtári ellátást. Ennek megfelelően a könyvtárak részévé váltak a mindennapi életnek, a tanulás, kutatás, munka, szórakozás egyik feltételeként.

E változások következményének kell tekintenünk azt, hogy megindult a könyvtári ismeretek tudományos rangra emelése.

A magyarországi könyvtártudományi kutatásokat a fentebb mondottak értelmében abból a szempontból kell megítélni, hogy mennyiben segítették elő a fenti változásokat, mennyiben váltak ennek az átalakulási folyamatnak elméleti megalapozóivá, támogatóivá.

A kutatás problémáiról először általános jellemzést, áttekintést kívánunk adni, majd az egyes részterületek eredményeit kíséreljük meg bemutatni, tekintetbe véve azt, hogy bizonyos részterületekről más tanulmányok adnak elemzést. Szándékunk a valóban értékes eredmények elismerése mellett kritikai szempontokat is érvényesíteni, mert úgy véljük, hogy a kutatás tervezése, útjainak kijelölése nemcsak az eredmények kiemelését és méltatását, hanem a bírálatot is megkívánják. Áttekintésünk bizonyára hiányos marad, s az esetleges tévedésekért is elnézést kell kérnünk. A szerzők ezt az áttekintést vitára szánják, s a tévedés jogát fenntartják.

Elméleti alapok

A könyvtártudomány elméleti alapjainak kidolgozásában mindmáig inkább az útkeresés, semmint az elmélet tényleges kidolgozása jellemző. Az utak nagyon különbözőek, eltérő alapokról indultak, s céljaik is eltérőek voltak. A célkitűzéseket kettősség jellemezte, s a két fő irányzat alig találkozott egymással. Az első – időben is első – törekvés a könyvtári ismeretek tudománnyá emelése volt, amely párosult a fiatal szakma önigazolási kísérleteivel. A másik út a gyakorlatból indult ki, műhelyei főleg a nagykönyvtárakban alakultak ki, és a gyakorlat során felmerült kérdésekből igyekeztek az elméletet kimunkálni. Az első út ismét kétirányú volt.

Egyfelől kialakult a bibliológiai koncepció, amely elsősorban a könyvnek, illetve a könyvtárnak a társadalom szellemi életében betöltött szerepét igyekezett tisztázni, s innen kiindulva próbált eljutni a konkrét könyvtári problémákig. Kérdésfelvetése teljes mértékben jogos volt, amennyiben a könyvtárak funkcióinak tisztázása valóban alapkérdés. A túlságosan szélesen értelmezett, gyakorlatilag parttalan bibliológia azonban – éppen mert túlzottan széles volt – mintha kifulladt volna, még mielőtt a gyakorlat számára is megfelelő részletei kidolgozásra kerültek volna. Az elmélet túlságosan általános volt, s így bizonyos disszonancia állt elő a gyakorlati problémák és a bibliológiai koncepció közt. Ugyanakkor tudományelméletileg tisztázatlan maradt az a kérdés, hogy ugyanazon tárgy különböző vizsgálatából származhat-e egységes tudomány. Más szóval: a könyv (dokumentum) és a könyvtár, mint intézmény elegendő-e ahhoz, hogy összetartsa egy tudományt. Ugyanazt a tárgyat ugyanis számos különböző tudomány vizsgálhatja, s ugyanazon intézmény tevékenységében több tudomány ismeretei integrálódhatnak. Az is tény, hogy a dokumentum oldaláról való megközelítés óhatatlanul bizonyos formalizmust vont maga után, mivel a dokumentum csak fizikai megjelenési formája saját információtartalmának. A könyvtári tevékenység pedig – ha valóban korszerűnek képzeljük el – éppen, vagy főleg erre az információtartalomra vonatkozik, ehhez képest közömbös, de legalábbis másodlagos az információ anyagi hordozója.

El kell ismerni ugyanakkor, hogy a bibliológiai elképzelés nagymértékben hozzájárult a könyvtáraknak alakuló társadalmunkban betöltött szerepének tisztázásához. Az értékek felismerése hasznos volt a könyvtárügy felső szintű vezetése számára is. Eredményei így jelentősek, annak ellenére, hogy az elmélet képviselői számos alkalommal a könyvtári közgondolkodás ellenállásába ütköztek.

A tudományos rangra emelés másik útja – gyakran összefonódva a fenti elméleti kiindulással – a könyvtártudomány erős művelődéstörténeti beágyazása. Természetesen a könyv- és könyvtártörténeti kutatások nem léptek fel azzal az igénnyel, hogy a könyvtárügy élő kérdéseit megoldják, erre nem is vállalkozhattak. A művelődéstörténeti orientáció bizonyos típusú könyvtárak (rendszerint nagy hagyományú, történeti gyűjteménnyel rendelkező könyvtárak) számára tartalmi ismereteket nyújtott, de nem oldotta meg a könyvtártudomány problémáit. A könyvtártudomány számára ez az irányzat azzal a haszonnal járt, hogy közelebb vitte a könyvtárosokat a tudományos gondolkodáshoz, sőt, számos esetben – miután a művelődéstörténet normatív jellege nem tagadható – segítette az élő problémák megoldását is. Akárhogyan is alakul a jövőben a könyvtártudomány tartalma, a történeti szempontnak, a történeti kutatásnak mindig lesz helye a könyvtártudományi kutatásokon belül. A kérdés csupán az, hogy mekkora hangsúlyt kell kapniok ezeknek a kutatásoknak és szervezetileg hogyan illeszthetők a kutatási műhelyekhez.

A másik út – mint mondtuk – a gyakorlati oldalról vezetett a kutatásokhoz. Ha irányzatok, iskolák nem is alakultak ki, nagyjából itt is kétféle orientáció fedezhető fel. Kialakult egy széles körű empirikus ismeretanyag, amely itt-ott rendszerezésre is került, emellett azonban – az informatikára figyelve – igényesebb szintű kutatások is indultak.

Az egyik oldalon tehát megindultak a könyvtártechnikai tapasztalatok összegyűjtését célzó munkálatok. Ezeknek a zöme helyi jelentőségű megoldásokat tár fel, alig általánosítható technikai részletekkel. Tömegüknel fogva azonban mégis jelentősek, s ugyanakkor valóságos tapasztalatokon alapulnak. És ha egy-egy ilyen kutatás eredménye alig több is, mint egy ismert technikai megoldás gyakorlati példákkal való illusztrálása, akkor is szükséges, mert élettel tölti meg az elméletet, bizonyítja az elmélet életképességét, vagy annak kritikáját adja. A szakmai empirizmusnak mindig is lesz jelentősége, ez is egyik szintje marad a jövő kutatótevékenységének, publikációinak. Bírálat csak akkor érne jogosan ezt a tapasztalati irányzatot, ha a kutatás kizárólag erre irányulna, s nem lenne mellette más is.

A tapasztalatok leírásából származott bizonyos értelemben (az általánosság vonatkozásában) magasabb szintű eredmény is. Számos részterületen – elsősorban a könyvtártanban belül – sőt, az egész könyvtártanra kiterjedően is, születtek rendszerező, összefoglaló művek. Ebben az értelemben született meg egy empirikus könyvtártan vagy könyvtártudomány – szakmabeliek jóindulatú tréfával polcológiának titulálják –, amely a gyakorló könyvtárosok mindennapi kenyeré.

A szakmai, gyakorlati problémák természetesen felmerültek magasabb szinten is. Az ezek megoldására irányuló igényesebb törekvésekből születtek meg a hazai informatika első nyomai. És bár csak első bátortalan lépéseinek lehettünk eddig szemtanúi, talán állítható, hogy ezen az úton kecsegteti a könyvtártudományt a legtöbb eredmény a jövőben. Amíg ugyanis Magyarországon elég sokan csak keresték a könyvtártudomány tudomány voltát, ez a tudomány máshol megszületett. A feladat a továbbiakban az informatika eredményeinek adaptálása és továbbfejlesztése. Ez még akkor is szerteágazó kutatási feladatokat jelent, ha az informatikai alapkérdések kutatása hazai szinten kevésbé indokolt is.

Az informatika problémái viszont valamiképpen „hazai” módon merültek fel. A legtöbb publikáció magának az informatikának mibenlétét tárgyalja, erről alakultak ki viták, igyekeztek tisztázni viszonyát a könyvtártudományhoz, a bibliográfia elméletéhez stb. E viták

aligha nevezhetők elméletinek, mivel az álláspontok leginkább intézményi érdekeket látszanak tükrözni, s még a szemletanulmányok formájában közzétett külföldi szakirodalom összeválogatására is ezek a szempontok nyomták rá bélyegüket. Jelképes vita volt tehát, amelyben az olvasó csak akkor igazodhatott el, ha ismerte és dekódolta a mögöttes információkat. E viták nem ritkán már informatikától, könyvtártudománytól (amennyire ezek egyáltalán kialakultak) függetlenül folytak. Annál is inkább, mert az informatika eddig kialakult tartalma is csak töredékesen jutott el hozzánk, s mind a mai napig hiányzik (és egyre jobban hiányzik) az informatikát módszeresen tárgyaló, bevezető jellegű hazai munka. Az indulás pedig nem erre mutatott, hiszen POLZOVITS Iván könyve a dokumentációról szinte kimeríthetetlen gazdasággal vázolta a problémakört. Csakhogy napjainkban az informatika egyike a legdinamikusabban fejlődő tudományoknak, és azóta az informatika is alaposan megváltozott, mai formájában a dokumentáció klasszikus elmélete éppúgy csak egyik előzménye, mint ahogyan a könyv tártudomány is az.

Folytonosság a kutatásban

A tudományos megismerés egyik alapvető sajátossága, hogy folytonosság, kontinuitás jellemzi. Az egyik kutató ott folytatja a kutatást, ahol a másik abbahagyta. A kutatásban kialakulnak a témák, problémák, az egyes kutatók apró építőköveket tesznek hozzá ugyanahhoz a készülő épülethez. A problémák megoldása így kollektív erőfeszítés eredménye, a téma él tovább, időben, térben, az egyes kutatók szerint változóan ugyan, de lényegében szakadatban és fejlődő folytonosságban.

Hazai könyvtártudományi kutatásainkat nem jellemzi ez a folytonosság. Eleve hiányzik maguknak a problémáknak a megfogalmazása, és ha erre néha sor is került, a kutatók akkor sem vettek erről tudomást. A legtöbb könyvtártudományi publikáció az önmaga által felvetett kérdésekre igyekezett választ adni, s mintha a kérdés ezzel le is zárult volna. Hogy ennek nem kell szükségképpen így lennie, egyetlen külföldi példával igazolható. A cranfieldi kísérletek (az indexelő munka értékelésére vonatkozóan) a zárójelentések közzélése után is folytatódtak. Azóta több tucat tanulmány jelent meg a témáról, amely a cranfieldi táblázatok adatain és cranfieldi dokumentum-mintán alapulnak, mások a módszer alkalmazásával tértek át újabb területekre. A folytonosság tehát megvan, az előrehaladó kutatások ugyanannak az – egyre bővülő – problémakörnek egyre finomabb, differenciáltabb képét adják, s közben a módszer is javul, csiszolódik.

Mi lehet az oka annak, hogy a hazai kutatásból hiányzik a kontinuitás?

Az egyik okra utaltunk már az előző fejezetben: az eltérő alapokról indult könyvtártudományi kutatási ágazatok szintézise nem született meg, tulajdonképpen még közeledésről sem beszélhetünk.

A másik ok alighanem a problémamegoldó módszerek kidolgozatlanságában keresendő. Jelen pillanatban kutatásaink más tudományok módszereit igyekeznek átvenni, jobbára statisztikai módszereket, ami még nem volna baj, de az átvétel, a könyvtári kérdésekre való alkalmazás mechanikusan ment végbe. Más tudományok behatóbb ismeretére volna szükség ahhoz, hogy azok módszereit megfelelően alkalmazni lehessen.

Harmadik okként azt lehetne feltételezni, hogy a kutatásnak sehol sem alakultak ki markáns műhelyei (tanszék, nagykönyvtárak, KMK), ahonnan valamelyik koncepció erőre kapva irányt tudott volna szabni az egész hazai kutatásnak.

Az egyéni kutatók felől tekintve ugyanez a probléma úgy jelentkezik, hogy alig kötelező tudomást venni a témának akárcsak hazai helyzetéről is. A szakirodalmi közlemények ritkán

tekintettek egymásra, a leggyakrabban mintha párhuzamos beszédre lett volna szó. A kiadással foglalkozó intézmények és a szerkesztőségek nem követelik meg a másik műhely eredményeinek – egyébként közzétett eredményeinek – ismeretét, s mindig mindenki újra kezd el minden problémát tárgyalni. Ez sajnos meglátszik a publikációk színvonalán is: nagyon sok az ismétlés, az újraírás, és többnyire mindenkinek csak többé-kevésbé bevezetésekre futja, a téma kimerítő tárgyalására már nem. Hadd illusztráljuk állításainkat néhány hazai példával. A hazai teauruszkutatás két monográfia megírásával kezdődött (PETŐFI S. János, ill. VARGA Dénes munkája), mert szükség volt a kérdéskör átfogó megismertetésére. A későbbi, e téren megjelent munkák, köztük monografikus művek is – bár látszólag szélesen alapoznak a szakirodalomra – elsősorban ennek a két műnek a hivatkozását mellőzik. A lyuk-kártyatechnikáról írt hazai összefoglalók közül a későbbiek rendszerint nem vesznek tudomást az időben őket megelőzőekről. Az un. nemhagyományos dokumentumokról egymás után két intézmény is adott ki tartalmilag csaknem azonos kötetet, s későbbi itt sem vesz tudomást az időben korábbiakról. Négy-öt helyen is kísérleteztek permutációs indexekkel, egyik-másik helyen ez rutinszolgáltatássá is vált, de az indexeket ismertető tanulmányok egymásról nem tudnak, főleg egymás produktumait nem veszik figyelembe. Nem lehet itt szó arról, hogy a hazai prioritást mindenki magának tartaná fenn, hiszen az idő perdöntő tényező. Inkább az igényes szakmai közélet és a valódi kutatással járó önbecsülés hiányáról van szó.

A példákat lehetne sorolni tovább. Megjegyzendő, hogy leginkább a közművelődési könyvtárak tekintetében valósult meg az egyöntetűség. Itt jobban kialakult az egységes problémakör.

A fentebb mondottaknak megfelelően – a többi tudománytól eltérően – a könyvtártudományban nem alakult ki az a szakmai minimum, amit „illik tudni”, különösen publikálásra is vállalkozó szakembereknek. Sajnos lehetséges az adott kérdésben elért eredményeket nemcsak negligálni, de azoknál lényegesen gyengébb színvonalú, kidolgozatlanabb tanulmányt is közölni, olyan témákban, amelyeket mások már igényesen kidolgoztak és közzétettek. Sőt nem egyszer tankönyvekbe, kézikönyvekbe is bekerülhet egy-egy kérdés olyan változatú tárgyalása, amely még a hazai szakirodalom szerint is túlhaladott. (Jó példa erre, hogy szerte a világon, Magyarországon is közel tucatnyi szolgáltatásban, ciklikusan permutálják a dokumentumok címében előforduló szavakat. Ez a technika nálunk 10 éves, nemzetközileg 1932 óta elfogadott. Mégis egyik tankönyvként is használt magyar munka ma is állítja, hogy a cím szavainak permutálása technikailag lehetetlen.)

A kérdések tárgyalásának mintegy „nullpontról” történő indítását – azaz: semmiféle előzményt nem feltételező tárgyalását – néha a közreadó intézmények, a lapszerkesztőségek igénylik is, mondván: a cikket a szakmai zsargont nem ismerő olvasó is értse. Ez a szakmai ismeretekkel nem rendelkező olvasó természetesen szakmabeli. Nincs még egy tudomány, de még foglalkozási ág sem, amely oly mértékben tekintettel lenne a kívülállókra, hogy a szakma tudásanyagát folyamatosan hozzájuk igazítaná.

A sokat emlegetett terminológiai zűrzavar egyik oka szintén a már közzétett szakirodalom nem-ismerete, s csak másodsorban fedezhetők fel elvi okok, indokolható előzmények. Egy szakmai műszón ma mindenki azt ért, amit akar, legfeljebb hozzáteszi, hogy ő ezt és ezt érti rajta (és ez, még a jobbik eset). De hogyan lehet pontosan definiált terminus technikusokat, mint szakirodalmi szóródás, indexelési mélység, ellátottság, egyetemes bibliográfia stb. egyéni értelmezésben használni? (Anekdota illő egy, szerencsére nem a könyvtártudományt művelő elméleti szakember esete, aki arra a kérdésre, hogy elméletének kidolgozásához miért nem használja a szakirodalmat, így válaszolt: „könnyebb kitalálni”).

Úgy érezzük, hogy a hiba, amely látszólag a kutatók hozzáállásában rejlik, valójában ennél mélyebb gyökerekkel bír: hibás az a szakma, amelyik a folytonosság ilyen mérvű figyelmen kívül hagyását eltűri, sőt elfogadja, esetleg támogatja is.

Módszerek

A tudományokat jellemzik módszereik is. A fentebb mondottakból világos, hogy a hazai könyvtártudományi kutatások egyik gyenge pontja a megfelelő metodológia hiánya. Miután maga a könyvtártudomány rendkívül szétagolt, sokrétű tárgyat kutat, a módszereknek is nagyon sokrétűeknek és szerteágazóaknak kellene lenniük. Bizonyos témák feltételeznek bizonyos módszereket, de ha az eddigi kutatásokban alkalmazott módszereket tekintjük át, nem rajzolódik ki egységes kép arra vonatkozólag, vajon az egyes kutatási témák kapcsán a hozzá idomuló módszerek meghonosodtak, megerősödtek-e. Élesebben fogalmazva: nem mondható meg, hogy pillanatnyilag milyen kutatási módszerek ismerete volna kötelező a könyvtártudományban kutatók számára. A módszereket többnyire spontán módon, nem is mindig megfelelően alkalmazták, így az eddigi kutatások többségét alacsony szintű módszertani kultúra jellemezte.

Figyelembe véve a külföldi könyvtártudományi kutatások irányait, a szóbajöhető módszerek közül három fő csoportot szükséges kiemelni. Ezek: a szociológiai és leíró statisztikai módszerek; a logikai módszerek; végül a matematikai módszerek.

A szociológiai módszerek elsősorban az olvasás-, igény- és szükségletvizsgálatoknál, állományelemzések kapcsán kerültek előtérbe. Az elemzések nagyobb része statisztikai csoportosítás és néhány statisztikai viszonyszám bevezetésén nyugodtak. Néhány esetben (az ízlésalakzatok modellálása esetén, a könyvtárközi kölcsönzés elemzésénél stb.) találhatunk megfelelő módszertani megalapozottságot, statisztikai és más módszerek megfelelő alkalmazását.

A probléma érzékeltetésére inkább példát hozunk, amely bizonyító erejűbb, mint a nagy terjedelmet kívánó elvi fejtegetés. Tipikus kutatási téma ebben a tárgykörben: X könyvtár olvasóinak olvasmányai, illetve olvasási szokásai elemzése. Ezzel kapcsolatban rendszerint az alábbi alapvető kérdések maradnak megválaszolatlanul:

- Nem tudható meg, mit reprezentál X könyvtár állománya, amely a kutatás egyik kiinduló pontja. (Az az általános válasz, mely szerint a magyar könyvtermést reprezentálja, lényegében semmitmondó, hiszen nem tudjuk: mit reprezentál a magyar könyvkiadás.)
- Nem tudható meg, kiket reprezentálnak X könyvtár olvasói, még ha összetételük ismert is.
- A vizsgálatba bevont olvasók olvasmányai nemcsak az X könyvtár állományából valók, így nem világos, hogy mit reprezentálnak az olvasmányok.

A bizonytalan reprezentativitású adatok viszonyítása, kiegészítve gyenge hatékonyságú elemi statisztikai módszerekkel aligha vezethet érvényes következtetésekre.

A logikai módszerek tekintetében a könyvtártudomány máig a klasszikus arisztotelészi logika szintjén áll, holott századunkban e tekintetben jelentős előre lépés következett be. Ahogyan finomodtak a könyvtárakban a dokumentumok feltárásának, általában a könyvtári adatoknak kezelési eljárásai, úgy léptek előtérbe mind az osztályozásban, mind a visszakeresésben a logikai fogalmak, műveletek. A könyvtártudományban azonban valahogy nem nyertek polgárjogot. Így pl. a magyar könyvtártudományi szakirodalom rendre külön műveletként kezeli a logikai összeadást és az unió (halmazelméleti) műveletét, kinyomozhatatlan östévedés eredményeként. (Talán a példaként felhozott tévedésnek az az oka, hogy az ETO által bevezetett műveleteket vetítették vissza a logikára, az ETO „összeadás” és „szintézis” műveleteinek, ill. jelzetkapcsolásának megfelelően.)

Az ötvenes évek közepétől kezdődően a könyvtártudomány erősen matematizálódott. Ezt a folyamatot ellenezni ma már képtelenség, ahogyan az lett volna a 17. században a fizikát féltetni a matematikai módszerek alkalmazásától.

A matematika különféle ágai közül a valószínűségelmélet, a matematikai statisztika, a mátrix-analízis és a gráfelmélet tűnik jelenleg olyannak, amelynek bevezetése haszonnal járt. Emellett – szoros összefüggésben a logika fejlődésével – a matematikai logika és a halmazelmélet bizonyos fejezetei váltak a nélkülözhetetlen ismeretanyag részévé. A matematikai módszerek fokozottabb alkalmazása felé hazánkban a KMK tett néhány bátortalan kísérletet. PATEK Ferenc monográfiát írt az operációkutatás lehetséges informatikai alkalmazásairól, de ezzel gyakorlatilag vége is a felsorolásnak. Nyilvánvaló pedig, hogy a külföldi könyvtár-tudományi-informatikai kutatásokkal nem tarthatunk lépést, ha a megfelelő matematikai ismeretek, módszerek alkalmazása nem válik természetessé, mindennapivá.

II. NÉHÁNY RÉSZLETKÉRDÉS

Feldolgozás

A könyvtári szolgáltatások (mint a tájékoztatás, a szakirodalom prezentálása stb.) eszköz-rendszere igen igényes előkészítő munkát követel meg. Ez az előkészítő munka a feldolgozás. A könyvtári eszközrendszer, a katalógusok, bibliográfiák, kézi vagy gépi kereső- és szolgáltatórendszerek mindenkor feladatai szabják meg, hogy a dokumentum-leírásban milyen adatfajtáknak és hogyan kell szerepelniük. A feldolgozás módja-mikéntje tehát *következmény*, a szolgáltató rendszerek funkcióinak teljesítését szolgálja.

A hazai feldolgozással foglalkozó irodalomban pontosan ez a funkcionális szemlélet sikkad el, vagy legalábbis szorul háttérbe. Nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi könyvtári irodalomban is kísért ez a jelenség, szemben a hasonló témájú dokumentációs irodalommal, ahol is számos esetben eltekintenek a szigorú könyvtári előírások normáitól, ha egy-egy konkrét rendszer követelményei így kívánják. (Talán innen ered az a régi vád, hogy a dokumentációs szakemberek lényegében dilettáns könyvtárosok.) Pedig nehéz leírási szabályokat alkotni olyan módon, hogy nem tudni pontosan, az egyes szabályoknak mi a közelebbi értelme egy szolgáltatási eszközrendszer működésében.

Leíró katalógizálás

Az utóbbi évek komoly eredménye a monografikus művekre vonatkozó új szabványtervezet megalkotása. A tervezet igen árnyalt, részletes, átgondolt, bár kissé bonyolult szabályrendszert írt elő. „Filozófiája” – ha szabad a szabványtervezet koncepcióját, a szabályok mögött meghúzódó elveket filozófiának nevezni, egyoldalú. Ebben természetesen nem is a magyar szakemberek hibáztathatók, hanem a nemzetközi irányzatok, amelyek heves vitákkal ugyan, de a magyar szabványtervezet koncepciójának megfelelően alakultak már előzőleg.

Néhány más dokumentumtípusra úgy-ahogy rendelkezünk régi szabályzatokkal, sok dokumentumtípusra azonban nincs kielégítő leírási szabvány, s a szakirodalom is mostohán bánik ezzel a témával. Ha van sürgős teendő, akkor éppen a dokumentumok külső leírásának elveit és szabályait megalkotó munkát nevezhetjük annak.

Mindenesetre megfontolandók az alábbi szempontok.

– A dokumentumok katalógizálásának nem egyetlen funkciója a dokumentumazonosítás, hanem az is, hogy informáljon a dokumentumról. Az utóbbi feladat a mai feldolgozás számára talán létkérdés is. Úgy fogalmazhatnánk, hogy az azonosítási funkció csak a minimum, a leírásnak azonban az azonosításon túlmenően kimerítően informatívnek kell lennie. Az

informatív értéket formális szabályoknak nem szabad korlátoznia. (Pl. hogy hány szerzőig számít szerzős műnek valami.)

– Minden kidolgozott szabályzat – amely végeredményben kutató munka eredménye – legyen keret, amelyet az általános elvek megtartásával helyi körülményekre egyszerűsíteni vagy alakítani lehet. A szabályzatok tehát a bonyolult esetekre vonatkozzanak, de legyenek elegendően rugalmasak arra, hogy idomuljanak különleges igényekhez.

– A leírásban szereplő adatelemekre meg kell határozni, hogy az adatelem milyen feladatot tölt be a leírásban;
lehet-e a dokumentum kiválasztásának szempontja;
rész vesz-e a dokumentumközlés során valamilyen műveletben
és milyen műveletben;
pótolható-e más adatelemmel vagy sem;
elhagyható-e vagy sem, ha igen, milyen körülmények között.

Ezeknek a szempontoknak a kimunkálása annak a funkcionális szemléletnek az oldaláról szükséges, amelyet fentebb követelményként állítottunk fel. Ilyenképpen világossá válik, hogy egy-egy adatfajta a későbbiekben milyen szerephez jut a szolgáltató rendszerben, méginkább: ha a szolgáltató rendszert tervezzük, tudni lehet, hogy ennek szolgálatában milyen adatfajtaikat mi módon szükséges szerepeltetni. Célszerű a címleírási szabályokat összevetni az osztályozás követelményeivel, mivel a kettő között elég széles érintkezési terület van.

A megkívánt szempontok nem hiányoztak az eddigi szakirodalomból sem, de nem váltak uralkodóvá. A jövőben kívánatos lenne, ha ezek az elvek a kutatások vezető gondolataivá válnának. Számos kérdés le is egyszerűsödne és a témakör megszabadulna a másodrendű kérdések tehertételétől, mint amilyen az írásmód, jelek, külső alak stb.

Osztályozás

A funkcionális szemlélet hiánya fokozottabban mutatkozott az osztályozás területén. Az osztályozási szakirodalom azt hangsúlyozta, hogy az osztályozás célja a dokumentumtartalom kivetítése valamilyen osztályozási rendszer kifejezéseivel. Ez a felfogás téves, mert az osztályozás fő feladata a visszakeresési témákhoz, illetve általában a keresési profilokhoz a releváns irodalmat hozzárendelni. A két megfogalmazás nem jelenti ugyanazt, sőt meglehetősen különbözik egymástól. Az osztályozás lényege abban kell hogy álljon, hogy a felhasználók rendelkezésére álló keresőrendszerben a felhasználót érdeklő információt kivetítse. A klasszikus, folyamatos bibliográfiai szolgáltatásban igaz csupán, hogy az osztályozás feladata a dokumentum tartalom kifejezése.

Hazai osztályozási gyakorlatunkat az ETO rendszer uralkodó volta jellemzi. Évekkel ezelőtt ez szinte egyeduralkodó jelentett. Az elmúlt néhány esztendőben más indexelő, osztályozó rendszerek is előtérbe kerültek, a kézilyukkártyák térhódításával, a számítógépek előretörésével stb.

Az osztályozási területen nem véletlenül az OMKDK dicsekedhet komoly eredményekkel. Nemcsak az ETO teljes magyar kiadása fémjelzi ezt, hanem az a tény is, hogy az OMKDK készítette el az első magyar tezauruszokat és jelentette meg az első két monográfiát a tezauruszokról. Az osztályozás új elveit az OMKDK széles körben alkalmazta pl. automatikus indexei esetén, itt figyeltek fel először és ismertették az unitermet stb. Más intézmények eredményei ehhez képest szerényebbek.

Az elmúlt évben a helyzet némileg megváltozott. Számos könyvtár lépett fel azzal az igénnyel, hogy autonóm osztályozási rendszert hozzon létre hatékonyabb szolgáltatásai érdekében. A

szakirodalom azonban szélsőséges álláspontokra jutott. A kérdés ma úgy merül fel, hogy vagy az Egyetemes Tizedes Osztályozás, vagy a tezaurszokon nyugvó deszkriptoros osztályozás az üdvözítő. Holott több más lehetőség is van, és ezek közül a feladatokról függően kell a legmegfelelőbbet kiválasztani. A tárgyszavas osztályozás kérdésköre visszaszorult, holott néhány könyvtárunkban több évtizedes múltra tekinthet vissza és jól be is vált a katalógus-építésben. Nagyon hatékony, de nem deszkriptoros osztályozások léteznek, főleg az automatikus osztályozások, amelyek különböző szövegelemzési módszerekre épülnek, de ezek alig kerülnek szóba a szakirodalomban. A fazettás osztályozások tekintetében a szakirodalom még mindig Ranganathannál tart.

A példákkal csak érzékeltetni akartuk, hogy nem mindig a deszkriptoros osztályozás a célra-vezető, még akkor is, ha valóban ezt tekintjük a leghatékonyabbnak. Az egyoldalúságnak a gyakorlati munka látja kárát. Az osztályozási kutatások egyik soron következő feladatát abban lehet megjelölni, hogy bővíteni kell a választékot az osztályozási rendszerek között és ennek kutatásokkal kell megadni az elméleti alapjait.

Ami a tezaursz kérdést illeti, e körül az utóbbi időben szenvedélyes viták alakultak ki. Remélhető, hogy a vitákból gazdagabb tezaurszirodalom és hatékonyabb tezaurszok kerülnek ki győztesként. Az álláspontok ugyanis nem annyira ellentéteket tükröznek, mint inkább fokozatokat a követelményrendszerek tekintetében. Való igaz, hogy a fejlesztés alatt álló tezaurszok (pl. a KGMMTTI tezaurszrendszer, az ÉMI tezaursz és mások) árnyaltabb és pontosabb relációrendszerrel készülnek, mint az eddigiek. De az a természetes, ha a későbbi tezaurszok felhasználva az előzőek jó és rossz tapasztalatait, egyre hatékonyabbak lesznek. Remélhetőleg az elmélet további gazdagodáshoz (a legújabb monográfiákat a tezaurszokról MOLNÁR Imre írásai képviselik) hozzájárul majd az MTA Matematikai és Alkalmazott Nyelvészeti Munkacsoportja is, amely egyik fő feladatának tekinti a tezaurszkérdés kutatását és a kutatás koordinálását.

A kutatási irányokat az alábbiakban szabhatjuk meg.

- Az osztályozási kérdések kutatásának együtt kell járnia a nálunk teljesen elhanyagolt témakörnek, a visszakereső rendszerek elméleti eredményeinek érvényesítésével, mivel funkció nélkül nincs és nem is lehet osztályozás.
- A magyar nyelv tekintetében bizonyos alapkérdések várnak tisztázásra, pl. különböző szógyűjtési módszerek, automatikus gyűjtési eljárások, automatikus töfelismerési algoritmusok stb.
- Ki kell alakítani a magyar tezaurszok szabályzatát, amely biztosítja a különböző területek tezaurszainak kompatibilitását. A többnyelvű tezaurszok szintén kutatási témaként jelennek meg.
- A tezaurszhasználat, deszkriptoros osztályozás szabályainak kimunkálása biztosítaná azoknak az előnyöknek érvényesülését, amelyek ennek az osztályozásnak alkalmazásától várhatók.
- Számítógépi algoritmusok adaptálása vagy készítése a tezaursz-készítés elősegítésére.

Bibliográfiai kérdések

A bibliográfia szó két jelentést hordoz. Jelent produktumot és ismeretágot. Többen vitatják, hogy a bibliográfiakészítés tudományos alkotó munka-e. Akár az, akár nem (álláspontunk az, hogy nem ez a lényegi kérdés, továbbá, hogy kivételes esetekben a bibliográfiai munka valódi kutatásokat követel meg) szólnunk kell a bibliográfiakészítésről is, nemcsak elméletéről.

Annyi bizonyos, hogy a bibliográfia területén nagy hagyományaink vannak. Kétszázötven éves múltunk van, kiemelkedő bibliográfus egyéniségekkel, kiemelkedő bibliográfiákkal és kiemelkedő elméletekkel, koncepciókkal.

Bibliográfiai elméletünk, ha kicsit visszafogottan is, tovább gazdagodott. Nagy része volt ebben KÓHALMI Bélának, akinek igényes tanításán generációk nevelkedtek. Gondolatai – amelyeket néha le sem irt – ma is iránymutatóak. A következő generáció számos kérdésben gazdagította ezt az elméletet: CSÚRY István kifinomult esszéi, SZENTMIHÁLYI János gazdag elemzései jelzik a bibliográfia-elmélet határköveit. Természetes azonban, hogy a bibliográfia sem vonhatta ki magát azok alól a változások alól, amelyek a könyvtártudományban a tájékoztatási elméletben végbementek. Összefoglalóan az új követelményeket az informatikai szemlélet megjelenésének nevezhetnénk. Ebben a tekintetben méltán hiányérzetünk lehet. BÓDAY Pál a külföldi nemzeti bibliográfiákról írt dolgozatában kimondta ugyan, hogy a bibliográfiáknak nemcsak műfaji jegyei vannak, hanem rendszer is, sőt, érvényesíti is saját, eredeti gondolatát, bizonyítva a rendszerszemlélet nélkülözhetetlenségét. Bóday munkássága azonban folytatás nélkül maradt. A bibliográfiai elméletnek határozottan ártott a könyvtártani interpretáció, amely a bibliográfiát egyszerűen dokumentumleírások jegyzékévé fokozza le. Miután a könyvtárosok zöme az empirikus könyvtártani ismereteken keresztül szerezte meg bibliográfiai tudnivalóit is, ez vált uralkodó nézetté. Pedig ez a szint már egy múlt-századi – Szinnyi vagy Szabó Károly szintű – bibliográfusnak is kevés lenne.

Ennek megfelelően alakult ki a bibliográfiakészítés gyakorlata is. Ha van szakmánknak tudathasadásos területe, akkor az éppen a bibliográfiai produktumok területe. A rangemelés jegyében valóban kifogástalan, szinte meghökkentően kulturált bibliográfiák születtek. A Régi Magyarországi Nyomtatványok, a szakbibliográfiák terén KOSÁRY Domokos Bevezetés-e valóban utolérhetetlen színvonalúak. Hiánypótló másodfokú bibliográfiánk született SZENTMIHÁLYI János és VÉRTESY Miklós jóvoltából, és a példák még szaporíthatók lennének néhány más munka említésével.

A bibliográfiák zöme azonban inkább ellenpéldának hozható fel. A közös hiba ezekben, hogy nincs forrásértékük. Készen kapott, vagy a könyvtári feldolgozásból nyert leírások jegyzékké szerkesztése még nem nyújt bibliográfiát. A bibliográfia tartalmaként megjelenő tételek nem lehetnek esetlegesek, szinte taláломra, a tartalmi körülhatárolás (bibliográfiai gyűjtőkör) nem függhet mesterséges szempontoktól csupán azért, mert ily módon a nehezen összegyűjthető irodalom kimaradhat a bibliográfiából, stb. E bibliográfiákban az irodalom feldolgozásának módja is kifogásolható. Az Akadémiai Kiadó (!) adott ki olyan (lélektani) szakbibliográfiát, amelyben a szakmai-tematikai eligazodás egyáltalában nem lehetséges. A bibliográfiai annotációk általánosságokban és közhelyekben mozgó szürke szövegekké silányultak, kritikai ítéletek nélkül valók.

Ha a helyzetképpel egybevetjük a megjelenő bibliográfiák mennyiségét, akkor még azt is hihetnénk, hogy a bibliográfiakészítés virágzik. Holott csupán sok bibliográfia jelenik meg, zömmel alkalmi jellegűek, amelyek másod-harmad-kézből való rendszerezést adnak, ha egyáltalán rendszereznek valamit. Nagyon kevés bibliográfia pótol hiányt, tüntet el fehér foltot a magyar bibliográfiák rendszerében, vagy teljesít érdemi tájékoztatási feladatot. A bibliográfiai munka koordinációja – a KMK feladata volt – fikció maradt. A teljesen dezorganizált bibliográfiai tevékenységre legjellemzőbb az, hogy a gödöllői ajánlások ajánlások maradtak, s ha valami meg is valósult belőlük, az véletlennek tekinthető. Nem volt, aki a munkát szervezze, irányítsa, nem volt, aki végrehajtsa. Talán a nemzeti bibliográfiai rendszerben könyvelhet el az OSZK komolyabb sikereket a javasolt kumulációk és retrospektív ciklusok töredékének elkészítésével, de ezek a munkák is lassú tempóban készülnek. Pedig a gödöllői munka-értekezlet összegezés volt és kiindulás is lehetett volna. Hogy nem vált azzá, az a szakmai feledékenységnek – bevezetőnkben a kontinuitás hiányának mondtuk – elrettentő példája.

Gépesítés

A 60-as évek közepén felmerült műszaki fejlesztési problémák napirendre tűzését nem a külföld utánzása, a divat eredményezte, hanem reális hazai szükségletek. Túlzás is talán a könyvtárgépesítéssel kapcsolatban kutatásokról beszélni, helyesebb volna fejlesztést mondani, amihez azonban nem kevés valódi kutatás is csatlakozott. Fejlesztésről volt és van szó abban az értelemben is, hogy elsősorban másutt kifejlesztett rendszerek adaptálása került a koncepciók középpontjába, semmint saját rendszerek kifejlesztése.

A gépesítés kérdéskörét a jelen áttekintés során három szinten szükséges tárgyalni: a koncepciók, tervek; az eddig elért eredmények; és a folyamatban lévő munkák szintjén.

1. Az első átfogó koncepciót, az OKDT 1968-ban tárgyalta meg és hagyta jóvá, a KMK előterjesztése alapján. Erről a koncepcióról ma – öt évvel később – is megállapítható; hogy lényegében helyes volt, fontosabb megállapításait az azóta eltelt idő igazolta is, az elképzelések lényegében ma is érvényesek. A koncepciónak ezt a sikerét az okozta, hogy széleskörű elemző munka előzte meg, a KMK mellett működő un. Gépesítési Munkabizottság aktívan dolgozott, a Bizottságot alkotó könyvtárigazgatók és szakértők a magyar könyvtárügy élő problémáinak elemzésével alakították ki a koncepciók végleges változatát. Kollektív munka volt tehát, bár megvitatásra KMK-előterjesztésként került. Számos részletében persze ma már túlhaladott, hiszen ezen a téren a technika fejlődési üteme különösen nagy. Megvalósítása mind a mai napig aktuális. Valójában tehát nem új koncepcióra volna szükség, hanem a meglévő megvalósítására.

Az 1968-as koncepciónak igen nagy erénye volt az a rendszerszemlélet, amely az egész magyar könyvtárügyet egységben tekintette, és ennek kereteiben jelölte meg a fejlesztés területeit; további érdeme, hogy nem a technika, hanem a funkciók oldaláról indult el, s így sikerült elkerülnie mindenfajta öncélú technizálást. Rendszerszemléletére mutat az is, hogy az egész könyvtárügyet érintő központi szolgáltatások fejlesztésének mielőbbi sürgősségét hangsúlyozta, mivel ellenkező esetben az össze-nem-egyeztethető gépesített rendszerek káosza alakulna ki.

Az 1968-as koncepció lényegét átvette a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia is ajánlásai számára, bár a konferencián nem technikai kérdések szerepeltek elsősorban.

A másik koncepciót az OMFB dolgoztatta, ill. dolgoztatja ki. Bár ennek témája az információ-gépesítés és nem a könyvtárgépesítés, tematikailag pedig csak a számítástechnika alkalmazására szorítkozik (a reprográfia kérdéseiről egy másik OMFB-tanulmány készült), mégis, az előbbivel lényegében analóg elképzeléseket vázol fel.

Összegezve tehát elmondható, hogy voltak elképzelések, és ezek lényegében helyesek voltak, sőt a két leginkább érdekelt főhatóság, az MM és az OMFB a problémakört igen hasonló módon látja. A kérdés ezekután az, hogy milyen eredmények születtek e koncepciók alapján, illetve – hogy a valóságnak megfelelően fogalmazzunk – e koncepcióktól függetlenül.

A jellemző képet a koordinálatlanság, párhuzamosság, helyenként a megfelelő szakmai színvonal hiánya rajzolja meg.

2. A legnagyobb eredmények az automatikus indexek előállításának terén születtek. A legelső permutált indexet még a számítástechnika hazai őskorában URAL-2 gépen készítették a SzTAKI (akkor még MTA Számítástechnikai Intézet) matematikai nyelvészei. Eredményük folytatás nélkül maradt, a ma szolgáltatásként készülő indexeket az OMKDK és a JATE Kibernetikai Laboratórium, ill. a KSH, az ÉTK, az ÉMI-SZÁMGÉP stb. fejlesztették ki egymástól függetlenül.

A permutált indexekre való gyors orientálódás nem azért érdemel bírálatot, mert ezeket kifejlesztették, hanem azért, mert a legtöbb helyen a gépi adatfeldolgozás alkalmazásának végpontjait jelentették, sok helyen ez vált főcélá. Nem illeszkedtek nagyobb rendszer keretei közé, s így eleve olyan megoldásokat jelentettek, amelyeket nem követ semmi. Ez alól csupán az ÉMI-SZÁMGÉP által produkált, az építésügyi szabványokat indexelő szolgáltatás kivétel, ahol az index része az ún. MAT rendszernek, a fejlesztés alatt álló teljes rendszer legalacsonyabb szintjeként. A többi esetben a permutált index magányos szolgáltatás, nem valamely rendszer része, és sajnos – néha éppen a további fejlődés gátja is.

Mi volt vajon a permutált indexek sikerének oka? Csak az, hogy technikailag igen egyszerűen kivitelezhető, ugyanakkor látványos. Kutatást nem igényel, miután a szavak nyelvi alakváltozatai megmaradnak a szövegbeni formában.

A továbbiakban ezeknek az indexeknek marad jelentőségük, de meg kell találni megfelelő helyüket a szolgáltatások rendszerében, tudomásul kell venni, hogy ezek a tájékoztatási feladatoknak, csupán kis részét képesek ellátni.

Biztatóak azok az eredmények, amelyeket könyvtári kötetkatalógusokkal, folyóiratjegyzékekkel kapcsolatos kísérletek során értek el. Jelentőségüket növeli, hogy ezek nem lezárt technikát jelentenek, hanem szervesen illeszkednek, de legalábbis illeszthetők átfogóbb rendszerek kereteibe. Az úttörő kezdeményezés a JATE Központi Könyvtárának érdeme. Folyóiratok tekintetében az OMKDK eredményei érdemelnek említést.

Igen öröndetesek azok az eredmények, amelyek a mágnesszalagos szakirodalmi tájékoztató szolgáltatások terén születtek. A széleskörű propaganda következtében ezek az eredmények többé-kevésbé ismertek. Ha ezzel kapcsolatban kutatást említeni lehet, akkor elsősorban a KFKI-nak azt a programfejlesztő tevékenységét szükséges megemlíteni, amelynek eddigi eredménye három, különböző szerkezetű mágnesszalagos szolgáltatás közös struktúrában való konvertálását biztosító eljárás, amely egyúttal a további kiterjeszthetőség lehetőségét is tartalmazza. Ha ezeknek a szolgáltatásoknak a jövőjét kívánjuk felvázolni, akkor három feladatot jelölhetünk meg:

- e szolgáltatásoknak is ki kell jelölni helyét szolgáltatási rendszerünk nagyobb keretei között, azaz: meg kell szabni helyét egy nagyobb, egységes információs rendszer kereteiben; ezek a szolgáltatások ugyanis nem lehetnek függetlenek;

- meg kell oldani a retrospektív keresés problémáit az eddig egyoldalúan szétsugárzásra használt mágnesszalagokra;

- növelni kell a beszerzett mágnesszalagos szolgáltatások számát, nemcsak a műszaki és természettudományok területén, hanem a társadalomtudományban és interdiszciplináris területeken is.

3. A jelenleg fejlesztés alatt álló munkák közül legfontosabbak – országos könyvtári szempontból – a központi szolgáltatások gépesítései. Ez a fejlesztés – és ezt nem árt leszögezni – nem egyes könyvtárak belügye, hanem összkönyvtári ügy, éppen a szolgáltatások központi volta miatt. Esetünkben ugyanis a folyamat egyik oldalán a szolgáltatást gondoó intézmény, másik oldalán a többi könyvtár – mint felhasználó illetve adatszolgáltató intézmény – áll.

Ha sommás véleményt kellene mondani ezekről, elsőként egy kérdést tehetnénk fel: miért húzódnak – lényegében 1969 óta – ezek a fejlesztési munkák, amikor pedig az érdekelt főhatóságok nem korlátozták a rendelkezésre bocsátott anyagi eszközöket. Második megjegyzésünk az volna, hogy miért nem indultak meg a fejlesztés erőfeszítései több központi szolgáltatás esetében, a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia szellemében.

Ami a folyamatban lévő kísérleteket illeti, bizonyos beszűkülés jellemzi azokat. Kisarkítva azt mondhatnánk, hogy címléírói aspektusból közelítik meg a problémát. Holott a címléírás

nagyon is részletkérdés, a szolgáltató rendszer, azaz az output specifikációjának függvénye. Nem szabad, hogy megtévesszen minket az a tény, hogy a MARC formátum elsősorban bemeneti, ill. kommunikációs célokat szolgál.

Amennyire ismeretes, nincs sem részletes, sem általános rendszerterv sem a központi szolgáltatások, vagy akár azok közül egyesek automatizálására (kivétel ez alól csak a Magyar Nemzeti Bibliográfia előkészítése), holott módszeres fejlesztés nélkül aligha lehetséges. Egyébként hasonló jelentőségű fejlesztési munkák esetén nem ártana nagyobb nyilvánosságot biztosítani az elképzeléseknek, terveknek, fejlesztési munkálatoknak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a bíráló nem azok ellen szól, akik mégis nagy erőfeszítések árán éppen e fejlesztésen dolgoznak. Inkább a problémák mellett azok gyökereire kívánjuk felhívni a figyelmet. A még sokszor fellelhető, konzervatív, visszahúzó szemlélet mellett egyre inkább a megfelelő könyvtári szakemberek hiánya, a csatlakozó szakterületek elmaradottsága jelentkezik visszahúzó tényezőként.

A következő, még nehezebb terület a számítógépes információtárolás és visszakeresés kérdése, ilyen rendszerek létesítése. Működő saját rendszerünk nincs, működőképes vagy befejezéshez közeli azonban van. Leginkább átgondoltnak az ún. MAT rendszer tűnik sokoldalú szolgáltatásával, rugalmas tezaurusával. A MAT építésügyi intézmények (ÉMI, SZÁMGÉP) közös vállalkozása, a Siemens 4004-es számítógép GOLEM programrendszerének átvételéhez készült. Kezdetibb szakaszban van, elvileg is problematikusabb az R 20 AIDOS rendszerének átvétele. (KGM MT.TI). Az AIDOS viszonylag kisebb lehetőségeket biztosít, ugyanakkor ESZR gépre szervezett rendszer. Hátránya viszont, hogy kommunikációs formátuma meglehetősen távol áll a nemzetközi szabványosításban kialakított ajánlástól, sőt minden jel arra mutat, hogy a NTMIR sem fogadja el normatív műszaki előírásként. A többi visszakereső rendszer kiépítése lényegében előkészítő szakaszban van.

Visszakereső rendszereinknél néhány probléma még megoldásra vár. Elsősorban nem kutatási, hanem szervezési-fejlesztési kérdések. Az első, biztosítani a hazánkban felhasználásra kerülő mágnesszalagos szolgáltatások és a visszakereső rendszerek összhangját, nehogy költségesebb számítógépes szolgáltatásaink megismételjék a hagyományos könyvtári szolgáltatásaink hibáit: legyen összhang a szétsugárzó és visszakereső rendszerek közt. A másik probléma a rendszerek sokoldalúvá tétele. Sajnos túlságosan is kísért a begyakorlott könyvtári technika, ennek következtében a számítógépes visszakereső rendszerek a szolgáltatás lényegét tekintve túlságosan is közel állnak a hagyományos könyvtári megoldásokhoz. Az irodalom feltártsága alig jobb hatásfokú, s a legtöbb esetben egy, legfeljebb két különféle szolgáltatást biztosítanak, holott szinte közhely már a számítógépeknek az az előnye, hogy egyazon inputból a szolgáltatások változatos skáláját képes előállítani. Persze az input megfelelő meghatározása is szükséges.

Valószínű, hogy a számítógépek alkalmazásának fokozottabb és megfelelőbb elterjedését nemzetközi kötelezettségeink fogják biztosítani. Jelen pillanatban erre a munkára nem áll rendelkezésre megfelelő felkészültségű szakembergárda.

A gépesítésnek vannak egyéb területei. Az irodalomfeltárás kisépítésében az OMKDK-nak vannak elévülhetetlen érdemei (elsősorban kézi lyukkártya, lyukszalagtechnika stb.). Tevékenysége az egész könyvtárügy szempontjából jelentős. Nemcsak a szükséges adathordozók előállításáról gondoskodik, hanem a megfelelő szellemi alátámasztást is biztosítja.

A reprográfia terén nem kutatási, hanem alkalmazási kérdések vannak. Ami ezekkel kapcsolatban kutatási vagy fejlesztési jellegű probléma, az nem technikai jellegű, hanem szervezés és elemzés. A másolási technikában jelentős eredményeink vannak, a mikroéptechikában pedig a közeljövőben várható ugrásszerű előretörés.

Statisztikai elemzés

A könyvtártudományi kutatások egyik, meglehetősen szórványos eredményekkel bíró területe a könyvtári statisztikák elemzése, értékelése. A lehetőségek pedig csaknem korlátlanok, egyetlen könyvtár időbeli fejlődésének, „rejtett”, a statisztikában impliciten megtalálható jellemzőinek meghatározásától, egyes hálózatok, könyvtártípusok összehasonlító elemzésén át az országos vagy akár nemzetközi összevetésig. E kutatások igazi érdeme rendszerint az, hogy a statisztikai adatokban meglévő, ám „avatatlan” szem számára nem hozzáférhető tényeket, kvantitatív jellemzőket tár fel és értelmez. Legfontosabb jellemzője pedig a rendszeresség – volna. A hazai irodalomban URBÁN László és SÁRDY Péter néhány publikációja, POLONYI Péter és munkatársai korábbi kutatásai jelzik az elindulást, és sajnos a jelenlegi helyzetet is.

Nem bizonyos természetesen, hogy ez a kutatási terület távlatilag is joggal tartaná-e meg önállóságát, hiszen éppen a könyvtártudomány területén csaknem minden kutatás igényelne kvantitatív, statisztikai alátámasztást. Amíg azonban ez utóbbi a gyakorlatban nem realizálódik, mindenképpen célszerű volna a jelenleginél lényegesen rendszeresebben – és egyre magasabb szinten, nagyobb szakmai apparátussal – végezni a terület kutatásait.

Munka- és rendszerszervezés

A könyvtárak jelentős része nagyüzem. Nem lehet közömbös a könyvtári munka racionális szervezése, illetve a munkához és a feladatokhoz idomuló szervezet kialakítása. A munkaszervezési kérdések nemcsak a nagy tudományos könyvtárakban kaptak hangsúlyt, hanem már a megyei könyvtárakban, sőt, annál kisebb intézményekben is.

Két követelményt szükséges megemlítenünk a munka-, illetve rendszerszervezéssel szemben.

– A munkamenet kialakításának és a szervezeti struktúra meghatározásának elsősorban az a kritériuma, hogy milyen mértékben szolgálja az adott könyvtártípus fő funkcióit, azaz a szolgáltatásokat. Önmagában tehát nincs sem jó szervezet, sem jó folyamatrendszer. Jóllehet vannak belső törvényszerűségek, pl. a munkaerő hatással van a munkafolyamatra, és vannak minden szervezetre érvényes törvényszerűségek, pl. hogy a tevékenységek ne kizárólag lineárisan kövessék egymást, hanem párhuzamosan is.

– A fentiből következik a második követelmény, hogy a más területeken kialakult megfelelő szervezési módszereket szükséges átvenni és alkalmazni a könyvtárakban.

A hazai szakirodalom tanulságai szerint a problémák megoldásának még csak az első fázisában tartunk, a legkézenfekvőbb szervezési megoldásokat ültetjük át a könyvtárakra. Leglényegesebb volt ezzel kapcsolatban a munkanormák felmérésére vonatkozó erőfeszítés, továbbá ezek tervezési alkalmazására és egyszerűbb szervezeti modellek kialakítására irányuló kísérlet.

A következő feladat az lehet, hogy most már a funkciókból kiindulva létrehozzuk a könyvtári modelleket, figyelembe véve a változatos könyvtári funkciókat és a könyvtárak nagyságában mutatkozó eltéréseket. E modellek mindenkor tartalmazhatják a megvalósítható gépesítést is.

A munkaszervezésre vonatkozó program összefügg a szabványosítással is, miután a modellekben szereplő munkanemek mikéntjét szabványoknak, vagy más, főleg belső szabályozási dokumentumoknak kell leírnia.

A munka- és rendszerszervezés nagyobb keretek között hangsúlyozottabb értelmet kap. Ezek a nagyobb keretek a könyvtári fejlesztés és a könyvtári rendszerek fejlesztése. Mindkettő napirenden van.

Könyvtáráépítés

A kutatás és alkalmazás határán sajátos helyet foglalnak el a könyvtáráépítéssel kapcsolatos elméleti jellegű tevékenységek. Hazánkban eddig csaknem kizárólag közművelődési könyvtárak vonatkozásában számolhatunk be ilyesmiről, ott azonban – más könyvtári területek hazai helyzetéhez képest – igen jó színvonalról. Mindenképpen ide kell ugyanis számítanunk mindazt a tevékenységet, amelynek közvetlen célja nem egy, meghatározott könyvtár épületének megtervezése, vagy ennek bármilyen szintű előkészítése volt a cél, hanem, amelynél bizonyos fokig a probléma általánosabb szinten jelenik meg elsődleges feladatként. Kiemelten fontos az egész ország könyvtárügye számára megfelelő könyvtáráépítési előírások, javaslatok, tőpustervek kialakítása, meghatározása. Erre vonatkozóan már szőlettek jó eredmények (elsősorban a KMK, továbbá HAVASSY Pál jóvoltából) s ez az a terület, ahol a jelenleg folyó kutatások is eredményekkel – nem is akármilyen eredményekkel – biztatnak.

Fel kell azonban hívnunk a figyelmet e téren is a kutatás-alkalmazás egyoldalúságára. Kétségtelen, hogy – a könyvtárak jellege miatt – könnyebb bizonyos fokú tipizálást, egységesítést elérni a közművelődési (elsősorban a tanácsi közművelődési) könyvtárak, mint más könyvtár-típusok terén. Ettől függetlenül azonban nem mondhatunk le bizonyos tudományos és szak-könyvtári típusok terén sem hasonló kutatásokról, elsősorban az építéssel kapcsolatos elő-írások, normatívák vonatkozásában.

III. Összegzés

A hazai könyvtártudományi kutatások közt mennyiségében jelentős helyet foglalnak el a könyvtári munka gyakorlati („könyvtártechnikai”) vonatkozásaival foglalkozó kutatások. Sajnos pillanatnyilag ugyanez nem igaz e kutatások minőségére, értékére, és néhány rész-területen még mennyiségére sem. Pedig ezek azok a területek, amelyek a könyvtárak napi tevékenységét, legfontosabb szolgáltatásait befolyásolják, s amelyeknél éppen a legnagyobb szükség volna a sok vonatkozásban már elavult módszerek – megfelelő kutatások alapján történő – felújítására.

A szükséges kutatások nagyobb része voltaképpen nem volna több, mint másutt már kialakított és a gyakorlat során igazolt elvek, módszerek, eredmények adaptálása hazai viszonyainkra. Ez a tény bizonyos mértékig megkönnyíti a kutatási tevékenységet, látszólag viszont csökkenti annak immanens értékét is, legalábbis, ami a kutató személyes ambícióit illeti. Ha azonban ezzel szembeállítjuk e kutatások országos, tudományos, népgazdasági jelentőségét, semmiképpen sem mondhatunk le ezekről, s inkább szükségesnek érezzük e kutatási tevékenységek fokozott támogatását, szorgalmazását.

Konkrétabban megfogalmazva: a közeljövő idevágó kutatásainak elsősorban a következő területeken kellene jelentős mértékben előre haladnia:

1. Feldolgozás

1.1 Nem hagyományos dokumentumok tipológiai elemzése és ezek alapján gépi feldolgozásra is alkalmazható leírási szabályok kidolgozása.

1.2 Elméleti kutatás és gyakorlati alkotó tevékenység a teauruszok területén.

1.3 Egyéb, az ETO-tól különböző osztályozási rendszerek hazai alkalmazásával és elterjesztésével kapcsolatos elméleti kutatások, különös tekintettel a természetes nyelven alapuló, nem vagy részben kontrollált osztályozási kifejezésekkel operáló rendszerekre, továbbá az automatikus szövegfeldolgozásra.

2. Bibliográfiák

2.1 A bibliográfiai elméletet tovább kell fejleszteni az informatika irányában (funkcionális megközelítés, rendszerbe ágyazottság, korszerű technika).

2.2 A bibliográfia készítésében a fehér foltok eltüntetése, elsősorban a magyar nemzeti bibliográfiai rendszerből. Annak érdekében, hogy ez ne csak lineáris fejlesztéssel mehessen végbe, számottevő, elsősorban szervezési és módszertani jellegű kutatói tevékenység is szükséges.

3. Gépesítés

3.1 A szűkebben értelmezett könyvtári munkafolyamatok egységes, komplex (egy inputon alapuló) integrált automatikus rendszerére vonatkozó kutatások.

3.2 A számítógépes információ-tároló és visszakereső rendszerekkel kapcsolatos kétirányú (külső forrásból beszerzett, illetve saját előállítású adattárakkal kapcsolatos) kutatások, továbbá e két megközelítés és összekapcsolhatóságának biztosítására irányuló tevékenység.

3.3 A központi szolgáltatások gépesítési ütemének jelentős meggyorsítása érdekében fokozott erőfeszítéseket kell tenni mind az előkészítő kutatások, mind a gépi rendszerek kifejlesztése terén.

4. Statisztikai elemzés

4.1 Jelentős mértékben emelni kell az ennek során alkalmazott statisztikai módszerek színvonalát, ki kell alakítani a könyvtári statisztika elemzésének, értelmezésének korszerű és egységes metodikáját.

4.2 Rendszeressé kell tenni a könyvtári, hálózati, országos és nemzetközi könyvtárstatisztikai elemzési tevékenységet.

5. Munka- és rendszerszervezés

5.1 Ki kell fejleszteni a legfontosabb könyvtártípusok flexibilis modellrendszerét.

5.2 A kutatási tevékenységnek ki kell terjednie információs rendszerek szervezeti és működési kérdéseire is.

6. Könyvtárépítés

6.1 Meg kell indítani a kutatómunkát a tudományos és szakkönyvtárak építési, elhelyezési és berendezési kérdéseinek tanulmányozására.

Mint arra már bevezetőnkben utaltunk, a fenti, de minden más könyvtártudományi kutatás megfelelő színvonalú folytatásához elengedhetetlen bizonyos feltételek megteremtése:

- a korszerű könyvtártudományi és informatikai ismeretek megfelelő szintű átvétele a hazai szakmai tudatba, akár fordítások útján is, és ezen ismeretek megkövetelése mindazoktól, akik e területeken kutatásokat folytatnak, továbbá a képzésben, a könyvtárügy vezetői szerveinél és testületeinél, a publikációs fórumokon;
- a kutatási metodika kidolgozása, az ehhez szükséges alapismeretekkel (matematika, logika, nyelvészet, informatika stb.) figyelembevételével és beépítésével;
- a kutatások kontinuitásának biztosítása, az ilyen irányú igény kifejlesztése elsősorban a kutatásokat finanszírozó szervezetknél, a publikációs fórumoknál.

(1974)

Amit elértünk és amit nem...

A számítógépek alkalmazásának kérdései a két konferencia közötti időszakban

Mit is értünk el a számítógépesítésben az elmúlt évtized alatt? Mindenekelőtt sikerült körülbelül 12-15 mágnesszalagos adatbázist meghonosítanunk; ezeken szelektív információ-szét-sugárzás (SDI) jellegű szolgáltatások nyugszanak, s újabb 8-10 mágnesszalag átvétele van folyamatban. A legfontosabbak: a kémiai CACON (Chemical Abstracts Condensates), a kohászati METADEX, az atomenergiái INIS, a fizika több területét felölelő INSPEC, a mezőgazdasági AGRIS, a mérnöki tudományok sok területével foglalkozó COMPENDEX, a szabadalmi tájékoztatás Derwent-szalagjai, az SCI hivatkozási index, a KGST-államok szabadalmi tájékoztatását szolgáló ASZBA, a hazai fejlesztésű Világpolitikai Információ. Körülbelül 4-5 visszakereső rendszerünk működik (közülük a legfontosabbak a vezetéstudományi BIBDOSZ, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktatási Központnál (SZÁMOK) működő ISIS, a TEXT PAC a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában), és újak is állnak fejlesztés alatt. Az említett mágnesszalagos adatbázisok némelyike retrospektív keresésre is módot nyújt – legalábbis elvben. Érdekes, hogy a visszakereső rendszerek esetében egy kivétellel nem vetünk át adattárat, csak programcsomagokat. Néha a programok is saját fejlesztés eredményei, mint a kitűnő BIBDOSZ. (Kár, hogy a BIBDOSZ működése jelenleg szünetel.)

Csatlakozásunk a nemzetközi visszakereső adatbázisokhoz még várat magára, éppen ezért igen fontosak az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ sikeres kísérletei, amelyek a nemzetközi adatbázisokhoz való on-line kapcsolódásra irányulnak.

Az érdekelt könyvtárak úgy-ahogy megteremtették saját technikai bázisukat; vagy önállósítva magukat, számítógépüzemet működtetnek (OMKDK, KG-INFORMATIK), vagy valamelyik számítógép-vállalattal alakítottak ki, kapcsolatokat; néha pedig a fenntartó bocsátott technikai eszközöket a könyvtár rendelkezésére.

A szellemi előkészítés és a technológiai problémák terén jó eredményeket könyvelhetünk el; közülük talán az a legfontosabb, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia számítógépes előállítása kapcsán megszületett a bibliográfiai leírások nemzeti formátuma, amely illeszkedik (kompatibilis) a nemzetközi előírásokhoz. (Őse MARC II. néven ismeretes.)

Végül ki kell emelni, hogy az UNESCO és más nemzetközi szervezeteknek, valamint a KGST információs szervezeteinek keretében különféle információs programok és rendszerek kidolgozásában és létrehozásában veszünk részt. Tájékoztatásügyünk fejlődésére ennek van a legnagyobb hatása, bár tudjuk, hogy részvételünk a különböző fejlettségi és fejlesztési stádiumban levő nemzetközi rendszerekben igen rapszodikus és hullámzó színvonalú.

Gondok és zökkenők

Az eredmények felsorolása után néhány kritikai észrevételt szeretnék fűzni a tényekhez:

Az elsőnek említett külföldi eredetű mágnesszalagos SDI-t csak akkor ítéljük meg helyesen, ha a szolgáltatási rendszer egyik lépcsőfokának tekintjük. A változatos felhasználói igények kielégítése ugyanis ezzel a szolgáltatással önmagában még nem lehetséges. Mert szétsugárzás és visszakeresés csupán együtt képzelhetők el, mint az ikerk. Ezzel szemben nálunk a legtöbb helyen az ikerpárnak csak az egyike jelent meg. A legerősebb szétsugárzó-szolgáltatás, a kémiai CACON esetében tudatosult ez a legkorábban, de a Veszprémi Vegyipari Egyetem Könyvtárának törekvései a mágnesszalaghoz tartozó retrospektív adattár működtetésére – nem

a könyvtár hibájából – megfeneklettek. Pedig ez volna a továbbfejlesztés ésszerű útja. Közismert tény az is, hogy a szelektív szétsugárzás ott működik jól, ahol megvan a szolgáltatás könyvtári bázisa, és könyvtárközi együttműködés, valamint reprográfiai eszközök, továbbá fordítószolgálat támogatja az SDI-t, mint például a két műszaki egyetem könyvtárában. A többi helyen zökkenők mutatkoznak, mert az eredeti dokumentum megszerzésének gondja változatlanul a felhasználót terheli, vagy csak külön huzavona árán juthat az eredetihez. Még kísért a hatvanas éveknek az a felfogása, hogy más a szakirodalmi tájékoztatás és más a könyvtár, s ennek következményeként tudatunk egyik felével információs ügyet szervezünk, a másikkal pedig könyvtárügyet. A tudathasadás kárvallottja a felhasználó. Etikailag sincs rendjén olyan irodalomról adni tájékoztatást, amelynek megszerzésében a felhasználó magára marad.

Ami visszakereső rendszereinket illeti, megállapítható, hogy fejlesztésükben kicsit elmaradtunk. Persze e téren a problémák is bonyolultabbak, a szükséges technika is igényesebb, a pénzügyi kihatások is nagyobbak. Mindenki egyetért azzal, hogy a nemzetközi vagy a világpiacon elérhető retrospektív adattárakra kell alapoznunk. Ezzel szemben még egyetlen adattárhoz sem csatlakoztunk – csak kísérletileg –, hanem működő rendszereinket magunk igyekszünk feltölteni. Részterületeken és a kisebb tudományágakban ez a jövőben is elképzelhető, de nem ez a megoldás. Az ilyen állapotok kialakulásáért aligha a magyar könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy hibáztatható, sokkal inkább lehetőségeink voltak korlátozottak: hírközlési technikánk, adatátviteli, eszközeink olyan alacsony színvonalúak, hogy a retrospektív kereséshez szükséges terminálkapcsolatokat csak a jövőben tudjuk elképzelni. A kábeleket a Posta adja, s a mi problémáink megoldása annak a fejlesztésnek függvénye, amelyet a nép-gazdaságban fognak eszközölni. Ha ez az akadály elhárul, még mindig egész sereg jogi, pénzügyi, sőt politikai kérdést kell megoldanunk.

A nemzetközi számítógépes rendszerek és a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési munkák amúgy is nehézkes voltát megtegyük a magunk nehézségével és lassúságával. A számunkra is fontos nemzetközi rendszerek fejlődése sokkal gyorsabb, mint ezek hazai követése. Lassúak vagyunk, nem tudjuk a tempót átvenni, emiatt lemaradásunk is fokozódik. Ha egy-egy feladatot meg is oldunk a nemzetközi kapcsolatok keretében, időközben számos új is keletkezik, amelyre már nem jut energiánk, nincs intézményünk, vagy nem történik intézkedés a feladat intézményhez telepítésére. Csak egyetlen példát: A számítógépes Magyar Nemzeti Bibliográfia előmunkálatai tíz esztendeig tartottak, sőt a fejlesztésnek még ma sincs vége, mert nem készülnek sem külföldre, sem hazai használatra való csereszalagok. Közben pedig mennyi minden történt, amit még el kellett volna végezni! Vagy mit szólunk az olyan nemzetközi részvételhez, amely létezik ugyan, de itthon semmi vagy nagyon kevés hasznosul belőle. Például elküldjük feldolgozott bibliográfiai tételeinket inputként valamelyik nemzetközi rendszernek, de hazánkban továbbra is a régi változatot működtetjük, mert senki nem gondol arra, hogy a részvétel fejében elvárható haszonnak, könnyítésnek, szolgáltatásnak itthon is jelentkeznie kell.

Számítógépek és központi szolgáltatások; együttműködés és szervezet

A III. országos könyvtárügyi konferencia két igen fontos kérdésben foglalt állást: először is abban, hogy a számítógépek bevezetését a *központi szolgáltatások* fejlesztésével kell kezdeni. A másik vezérgondolata pedig az együttműködés volt. Voltaképpen mi a helyzet ebben a két kérdésben?

Egy nemzet könyvtárügye, szakirodalmi tájékoztatásügye három részből áll: Az irányítási rendszerből, a központi funkciókból és az ellátásukra hivatott szolgáltatásokból, végül a könyvtári és a szakirodalmi tájékoztatási intézményekből. Amikor a III. könyvtárügyi

konferencia a központi szolgáltatásokban jelölte meg a számítógépek alkalmazásának fő területét, az a gondolat vezérelte, hogy a központi szolgáltatások fejlettsége szabja meg az egész könyvtárügy fejlettségét. (Például a központi katalógusoké, a könyvtárközi kölcsönzésé, a nemzeti bibliográfiáé stb.) Mert hiába volnának kitűnő könyvtárak, a gyenge központi szolgáltatások működésüket alacsony hatásfokra szorítanák vissza; fordítva viszont a jó központi szolgáltatások vonzásában még a gyengébb intézmények hatásfoka is javulna, mert volna honnan táplálkozniuk, és a megfelelő eszközök is rendelkezésre állnának. Továbbá, mivel csak egymáshoz illeszkedő, egymást kiegészítő rendszerek tervezése lehetséges, a központi szolgáltatások fejlesztésével dolgozhatók ki azok az illeszkedő technológiai eljárások is, amelyek alapján az őket alkalmazó könyvtárak kompatibilis rendszereket hozhatnak létre. Az együttműködésnek ez az egyik biztos alapja.

A központi szolgáltatások terén azonban más történt, mint amit az előző konferencia elképzelt. Kivétel a Magyar Nemzeti Bibliográfia megszületése – ennek azonban az is gyengéje, hogy dokumentációja nem áll a magyar könyvtárak katalógusfejlesztési és bibliográfiai programjainak rendelkezésére. Akkor miért várunk kompatibilitást? (Mellékesen megjegyzem, hogy a BIBDOSZ, amely eleve kompatibilitásra törekedett, önállóan adaptálta ugyanazt a formátumot.) Hadd mondjam meg, hogy az MNB igen kiváló abban, amit csinál, részletekben igen elegáns, szellemes megoldásokat eredményezett. (Írásképe ugyan csúnya, de ezen könnyű segíteni.) Az MNB-t dicséret illeti azért, amit elért, de továbbit outputot is, mágnesszalagos szolgáltatást várunk, amely ismételten felhasználható. Géppel olvasható szolgáltatás kell, mert kiadvány eddig is volt! Persze, az eddigi munkálatoknak óriási a jelentőségük, mivel rengeteg lehetőséget rejtenek még magukban. Szerencsére a Széchényi Könyvtár tervezi is a valódi számítógépes szolgáltatás megindítását. Erről azonban a szakmának tudnia kell, hogy fogadására kellő időben felkészülhessen.

A többi központi szolgáltatás terén úgyszólván semmi sem történt. Talán a folyóiratok központi regisztrálásában várható még valami a párizsi központú ISDS-rendszer hatására. Mindezek alapján elmondható, hogy az 1970. évi konferencia ajánlásainak megvalósításában nagyon is részleges eredmények születtek.

Az előző konferencia másik alapgondolatát, az *együttműködést* illetően nem kívánom a helyzetet ismertetni, mindenki tudja ugyanis, hogy ebben vagyunk a leggyengébbek. Sokak szerint az együttműködésre való képtelenségünk egy új „morbus hungaricus”. Nemzetközi téren tudunk együttműködni, hazai vonatkozásban nem. Pedig mindenki a kooperáció szükségességéről beszél, előnyeit ecseteli. Az okok? Az igyekezet néha azon bukik meg, hogy az eltérő színvonalú könyvtárak között nem lehetséges hathatós kooperáció. Más esetben előfordul az is, hogy egyesek monopolhelyzetet akarnak teremteni maguknak a hálásabb és kifizetődőbb területeken stb. De a mélyebb okokról is el kell gondolkodni. Lehet, hogy a magyar könyvtárügy és szakirodalmi tájékoztatásügy szervezete sem segíti elő a kooperációt. Sok benne a párhuzamosság, átfedés, másrészt hiányok, gazdátlan területek, szakterületek is vannak. Könyvtárügyünknek túl bonyolult a szervezete, amelyben a hálózati elv dominál. A hálózati elv gyengéje, hogy nem fogja össze a könyvtárakat funkcionális szempontból, mert a hálózatok fenntartók szerint alakulnak, és adminisztratív szervezetet eredményeznek. Az együttműködés pedig a funkciók, a feladatok szerint alakítható.

Azt is látni kell – idézek a szervezéstudományból egy közhelyet –, hogy ahol a részek közti összhang gyenge, alacsonyabb a kíváncsóságnál, ott az irányítási rendszer működésében is bajok lehetnek. A könyvtárak műszaki fejlesztésében nem nagyon lehetett érezni az irányítás jelenlétét, a fejlődés ezért is alakult az imént vázolt módon. De ne legyen félreértés: nem az „odafigyelés” vagy jó szándék hiányzott az irányításból, hanem inkább eszköztelensége volt tapasztalható, még jogi értelemben is.

A változások kora

Milyen területen is kívánjuk szorgalmazni; a számítógépek elterjedését a jövőben? Nyilván fokozni óhajtjuk a nemzetközi számítógépes rendszerek és a világpiacon jelentkező nagyrendszerek átvételét. Áttörést várunk a visszakereső számítógépes szolgáltatások hazai adatvégállomások (terminálok) útján megvalósuló használatában, „lekérdezésében”. Mindezzel párhuzamosan várjuk a hazai on-line kapcsolatok kiszélesedését is. Figyelmünk tengelyében változatlanul a hazai központi szolgáltatások állnak, megvalósulhat például a géppel olvasható információk cseréje és egy egész sereg erre épülő szolgáltatás. Megtanulunk rendszerekben gondolkodni, többféle szempontból is. Úgy, hogy minden egyes szolgáltatást rendszerekben szervezünk meg, egészen az eredeti források szavatolt megszerzéséig, másrészt tudatossá válik, hogy minden egyes könyvtár és tájékoztatási intézmény egy nagy, akár világméretű információs rendszer része, végállomása, s a magunk posztján ennek a teljes rendszernek az elérését tesszük lehetővé a felhasználó számára. Szakmai tudásunk átalakul, változik maga a pályakép is.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az elektronikus számítógépek megjelenésével nemcsak új technikával gazdagodtunk, hanem ennek a technikának átalakító hatásával is számolnunk kell társadalmi életünk minden területén. A történészek és a szociológusok információs forradalomról beszélnek, és felvázolják az informatikai forradalom következtében megváltozott társadalom képét. Mi dolgozunk a világon ebben a helyzetben? Másféle alakban és közegben jelentkezik az információ, másként lehet megszerezni, másként kell felhasználni, s erre a változásra fel kell készítenünk a felhasználót is. A szokatlanság, újdonság akár megrázkódtatásokkal is járhat, de ezeket a „traumákat” kárpótolhatják a lényegesen kibővült lehetőségek. Fontos teendőnk megtanítani az embereket az *új típusú könyvtár* használatára.

A könyvtárak szerepét is újra kell fogalmaznunk ebben a megváltozott közegben. A számítógén megjelenése a könyvtárak és a szakirodalmi tájékoztatás világában technikai feltételt teremtett arra, hogy világméretű számbavételt, informáló és ellátó rendszereket tervezhesünk, és munkálkodjunk ezek megvalósításán. Valamennyi világprogramunkat ez a gondolat fogja össze. Mindez nem jelent mást, mint azt, hogy bármely információ bárhol és bárki számára elérhetővé fog válni. Azaz kis országokban is, a társadalom egyedeinek is az esélyei a tudás megszerzésére ismét egyenlőbbekké válnak. A számítógép nemcsak hatalmi eszköz lehet, hanem éppen ellenkezőleg, a demokrácia eszköze is. Rajtunk múlik, hogy a megváltozott körülmények között a könyvtárak, most már egy ragyogó technikával gazdagodva, a demokratikus hagyományokat folytassák.

Horváth Tibor

A könyvtárak és tájékoztatási intézetek műszaki, technikai fejlődése az elmúlt évtizedben

dr. Horváth Tibor
egyetemi adjunktus
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Tisztelt Vándorgyűlés!

Egy évtized eredményeit számba venni az adatfeldolgozás területén nem is nehéz; az eredmények értékelése oly módon, hogy benne a jövő csírái is megmutatkozzanak, azonban annál keményebb feladatnak tűnik, sőt hálátlannak is.

Több úton lehetséges ugyanis az értékelést megadni. Mindenekelőtt úgy, hogy vizsgálat alá vonjuk a számítógépek könyvtári és tájékoztatási alkalmazásának egy évtizeddel ezelőtti szintjét és ezt összevetjük a mai helyzettel s a két állapot különbsége adja a fejlődést. Ez az eljárás nem megbízható, mert tíz évvel ezelőtt csak tétova induló lépéseink voltak, ehhez viszonyítva a legkisebb eredmény is óriásra növeszthető, s könnyen önmagunkat csapnánk be.

Az értékelés másik lehetséges módja az lehet, ha az előrehaladást szükségleteinkhez képest vázoljuk fel. Bizonyára erre az elemzésre lenne legnagyobb igényünk, csak hogy szükségleteinket is különféleképpen ítéljük meg. Jóllehet komoly erőfeszítéseket tettünk, hogy szükségleteinket meghatározzuk, aligha van ma Magyarországon valaki, akinek pontos képe lenne arról, hogy társadalmi életünk különböző területein melyek is a valódi szükségletek. Nem állítható, hogy erről nincsenek ismereteink, de az sem, hogy pontos tudomásunk van róla.

Szükségleteinkről – mondjam, filozófiai szinten – két ellentétes vélemény tapasztalható. Az egyik nagyjából úgy összegezhető, hogy Magyarország nem tartozván a legfejlettebb országok közé, hanem közepesen fejlett, ehhez a szinthez illeszkedő közepes szintű tájékoztatást igényel. Ez a mechanikus nézet nem tükröz valami nagy fantáziát, háttérben az a langyos életfilozófia húzódik, amely eleve lemond a nagy erőfeszítésekről, teljesítményekről, előre beéri a középserrel.

Sokkal inkább hitelt érdemlő az az álláspont, amely úgy véli, hogy éppen azért, mert nemzeti erőforrásaink a kutatást és fejlesztést illetően nem mérhetőek a legfejlettebb országokéhoz, a különbségek csökkentésének egyik – legolcsóbb – módja fejlett tájékoztatási rendszerekkel rendelkezni. A lépéstartást legalább a tájékozottság szintjén kell biztosítani, mert ha ezen a téren kerülünk hátrányba, akkor még reményeink is elvesznek a felzárkózáshoz s a különbségek rohamosan tovább nőnek.

A tudományos, szakmai, kulturális információk a világon ma géppel olvasható formában érhetők el (kevés és csökkenő kivételtől eltekintve), ezért legelemibb érdekünk technikailag is felkészülni az így hozzáférhető információk fogadására és hasznosítására.

Az értékelés harmadik útja az lehetne, ha fejlődésünket nem önmagában néznénk, nem is szükségleteinkhez képest, hanem lehetőségeink függvényében. Tudom, ezzel lehetne most elszabadítani nemes indulatokat, vagy a védekező szólamok sunyi áradatát. A kérdés mégis az, tudtunk-e élni a megadott lehetőségekkel, hogyan sáfázkodtunk erőforrásainkkal, hatékonyak voltunk-e és milyen mulasztások terhelnek. Szeretném emlékeztetni Önöket, hogy mit is értünk el a számítógépesítésben az elmúlt évtized alatt? Mindenekelőtt sikerült kb. 12-15 mágnesszalagos adatbázist meghonosítanunk; ezeken szelektív információsugárzás (SDI) jellegű szolgáltatások nyugszanak, s újabb 8-10 mágnesszalag átvétele van folyamatban. A leg-

fontosabbak: a kémiai CACON (Chemical Abstracts Condensates), a kohászati METADEX, az atomenergiái INIS, a fizika több területét felölelő INSPEC, a mezőgazdasági AGRIS, a mérnöki tudományok sok területével foglalkozó COMPENDEX, a szabadalmi tájékoztatás Derwent-szalagjai, az SCI hivatkozási index, a KGST-államok szabadalmi tájékoztatását szolgáló ASZBA, a hazai fejlesztésű Világpolitikai Információ. Körülbelül 4-5 visszakereső rendszerünk működik (közülük a legfontosabbak a vezetéstudományi BIBDOSZ, a Nemzetközi Számítástechnikai Oktatási és Tájékoztatási Központnál /SZÁMOK/ működő ISIS, a TEXT PAC a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában), és újak is állnak fejlesztés alatt. Az említett mágnesszalagos adatbiztosok némelyike retrospektív keresésre is módot nyújt – legalábbis elvben. Sajnálatos, hogy a visszakereső rendszerek esetében egy kivétellel nem vettünk át adattárat, csak programcsomagokat. Néha a programok is saját fejlesztés eredményei, mint a kitűnő BIBDOSZ. (Kár, hogy a BIBDOSZ működése jelenleg szünetel.)

Csatlakozásunk a nemzetközi visszakereső adatbázisokhoz még várat magára, éppen ezért igen fontosak az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ sikeres kísérletei, amelyek a nemzetközi adatbázisokhoz való on-line kapcsolódásra irányulnak.

Az érdekelt könyvtárak részben megteremtették saját technikai bázisukat; vagy önállósítva magukat számítógépezemet működtetnek (OMKDK, KG INFORMATIK), vagy valamelyik számítógép vállalattal alakítottak ki kapcsolatokat; néha pedig a fenntartó bocsátott technikai eszközöket a könyvtár rendelkezésére.

A szellemi előkészítés és a technológiai problémák terén jó eredményeket könyvelhetünk el, közülük talán az a legfontosabb, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia számítógépes előállítása kapcsán megszületett a bibliográfiai leírások nemzeti formátuma, amely illeszkedik (kompatibilis) a nemzetközi előírásokhoz. (Öse MARC II. néven ismeretes.)

Végül ki kell emelni, hogy az UNESCO és más nemzetközi szervezeteknek, valamint a KGST információs szervezeteinek keretében különféle információs programok és rendszerek kidolgozásában és létrehozásában veszünk részt. Tájékoztatásügyünk fejlődésére ennek van a legnagyobb hatása, bár tudjuk, hogy részvételünk a különböző fejlettségi és fejlesztési stádiumban levő nemzetközi rendszerekben igen rapszodikus és hullámzó színvonalú.

Az eredmények felsorolása után néhány kritikai észrevételt szeretnék fűzni a tényekhez:

Az elsőnek említett külföldi eredetű mágnesszalagos SDI-t csak akkor ítéljük meg helyesen, ha a szolgáltatási rendszer egyik lépcsőfokának tekintjük. A változatos felhasználói igények kielégítése ugyanis ezzel a szolgáltatással önmagában még nem lehetséges. Mert szétsugárzás és visszakeresés csupán együtt képzelhetők el, mint az ikrek. Ezzel szemben nálunk a legtöbb helyen az ikerpárnak csak az egyike jelent meg. A legerősebb szétsugárzó szolgáltatás a kémiai CACON esetében tudatosult ez a legkorábban, de a veszprémi Vegyipari Egyetem Könyvtárának törekvései a mágnesszalaghoz tartozó retrospektív adattár működtetésére – nem a könyvtár hibájából – megfeneklettek. Pedig ez volna a továbbfejlesztés ésszerű útja.

Közismert tény az is, hogy a szelektív szétsugárzás ott működik jól, ahol megvan a szolgáltatás könyvtári bázisa, és könyvtárközi együttműködés, valamint reprográfiai eszközök, továbbá fordítószolgálat támogatja az SDI-t, mint például a két műszaki egyetem könyvtárában. A többi helyen zökkenők mutatkoznak, mert az eredeti dokumentum megszerzésének gondja változatlanul a felhasználót terheli, vagy a beszerzés külön huzavonát jelent. Még kísért a hatvanas éveknek az a felfogása, hogy más a szakirodalmi tájékoztatás és más a könyvtár, s ennek következményeként tudatunk egyik felével információs ügyet szerveztünk, a másikkal pedig könyvtárügyet. A tudathasadás kárvallottja a felhasználó. Etikailag sincs rendjén olyan irodalomról adni tájékoztatást, amelynek megszerzésében a felhasználó magára marad.

Ami visszakereső rendszereinket illeti, megállapítható, hogy fejlesztésükben kicsit elmaradtunk. Persze e téren a problémák is bonyolultabbak, a szükséges technika is igényesebb, a pénzügyi kihatások is nagyobbak. Mindenki egyetért azzal, hogy a nemzetközi vagy a világpiacra elérhető retrospektív adattárakra kell alapoznunk. Ezzel szemben még egyetlen adattárhoz sem csatlakoztunk – csak kísérletileg – hanem működő rendszereinket magunk igyekszünk feltölteni. Részterületeken és a kisebb tudományágakban ez esetleg a jövőben is elképzelhető, de nem ez a megoldás. Az ilyen állapotok kialakulásáért aligha a magyar könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy hibáztatható, sokkal inkább lehetőségeink voltak korlátozottak: hírközlési technikánk, adatátviteli eszközeink olyan alacsony színvonalúak, hogy a retrospektív kereséshez szükséges terminálkapcsolatokat csak a jövőben tudjuk elképzelni. A kábeleket a Posta adja, s a mi problémáink megoldása annak a fejlesztésnek függvénye, amelyet a népgazdaságban fognak eszközölni. Ha ez az akadály elhárul, még mindig egész sereg jogi, pénzügyi, sőt politikai kérdést kell megoldanunk.

A nemzetközi számítógépes rendszerek és a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési munkák amúgy is nehézkes voltát megtétezzük a magunk nehézkességével és lassúságával. A számunkra is fontos nemzetközi rendszerek fejlődése sokkal gyorsabb, mint ezek hazai követése. Lassúak vagyunk, nem tudjuk a tempót átvenni, emiatt lemaradásunk is fokozódik. Ha egy-egy feladatot meg is oldunk a nemzetközi kapcsolatok keretében, időközben számos új is keletkezik, amelyre már nem jut energiánk, nincs intézményünk, vagy nem történik intézkedés a feladat intézményhez telepítésére.

Csak egyetlen példát. A számítógépes Magyar Nemzeti Bibliográfia előmunkálatai tíz esztendeig tartottak, sőt a fejlesztésnek még ma sincs vége, mert nem készülnek sem külföldre, sem hazai használatra való csereszalagok. Közben pedig mennyi minden történt, még amit el kellett volna végezni! Vagy mit szóljunk az olyan nemzetközi részvételhez, amely létezik ugyan, de itthon semmi vagy nagyon kevés hasznosul belőle. Például elküldjük feldolgozott bibliográfiai tételeinket inputként valamelyik nemzetközi rendszernek, de hazánkban továbbra is a régi változatot működtetjük, mert senki nem gondol arra, hogy a részvétel fejében elvárható haszonnak, könnyítésnek, szolgáltatásnak itthon is jelentkeznie kell.

Tisztelt Vándorgyűlés!

A III. országos könyvtárügyi konferencia két igen fontos kérdésben foglalt állást: először is abban, hogy a számítógépek bevezetését a központi szolgáltatások fejlesztésével kell kezdeni, másodsor pedig az együttműködés kérdésében. Voltaképpen mi is a helyzet e két fontos területen?

Egy nemzet könyvtárügye, szakirodalmi tájékoztatásügye három részből áll: az irányítási rendszerből, a központi funkciókból és az ellátásukra hivatott szolgáltatásokból, végül a könyvtári és a szakirodalmi tájékoztatási intézményekből. Amikor a III. könyvtárügyi konferencia a központi szolgáltatásokban jelölte meg a számítógépek alkalmazásának fő területét, az a gondolat vezérelte, hogy ezek fejlettsége szabja meg az egész könyvtárügy fejlettségét. (Például a központi katalógusoké, a könyvtárközi kölcsönzésé, a nemzeti bibliográfiáé stb.) Mert hiába volnának kitűnő könyvtárak, a gyenge központi szolgáltatások működésüket alacsony hatásfokúra szorítanák vissza; fordítva viszont a jó központi szolgáltatások vonzásában még a gyengébb intézmények hatásfoka is javulna, mert volna honnan táplálkozniuk és a megfelelő eszközök is rendelkezésre állnának. Továbbá, mivel csak egymáshoz illeszkedő, egymást kiegészítő rendszerek tervezése lehetséges, a központi szolgáltatások fejlesztésével dolgozhatók ki azok az illeszkedő technológiai eljárások is, amelyek alapján az őket alkalmazó könyvtárak kompatibilis rendszereket hoztak létre. Az együttműködésnek ez az egyik biztos alapja.

A központi szolgáltatások terén azonban más történt, mint amit az előző konferencia elképzelt. Kivétel a Magyar Nemzeti Bibliográfia megszületése, ennek azonban az a gyengéje, hogy dokumentációja nem áll a magyar könyvtárak katalógusfejlesztési és bibliográfiai programjainak rendelkezésére. Akkor miért várunk kompatibilitást? (Mellékesen megjegyzem, hogy a BIBDOSZ, amely eleve kompatibilitásra törekedett, önállóan adaptálta ugyanazt a formátumot.) Hadd mondjam meg, hogy az MNB igen kiváló abban, amit csinál, részletekben igen elegáns, szellemes megoldásokat eredményezett. (Írásképe ugyan csúnya, de ezen könnyű segíteni.) Az MNB-t dicséret illeti azért, amit elért, de további outputot is, mágnesszalagos szolgáltatást várunk, amely ismételten felhasználható. Géppel olvasható szolgáltatás kell, mert kiadvány eddig is volt! Persze, az eddigi munkálatoknak óriási a jelentőségük, mivel rengeteg további lehetőséget rejtene még magukban. Szerencsére a Széchényi Könyvtár tervezi is a valódi számítógépes szolgáltatás megindítását. Erről azonban a szakmának tudnia kell, hogy fogadására kellő időben felkészülhessen.

A többi központi szolgáltatás terén úgyszólván semmi sem történt. Talán a folyóiratok központi regisztrálásában várható még valami a párizsi központú ISDS-rendszer hatására. Mindezek alapján elmondható, hogy az 1970. évi konferencia ajánlásainak megvalósításában nagyon is részleges eredmények születtek.

Az előző konferencia másik alapgondolatát, az együttműködést illetően nem kívánom a helyzetet ismertetni, mindenki tudja ugyanis, hogy ebben vagyunk a leggyengébbek. Sokak szerint az együttműködésre való képtelenségünk egy új „morbus hungaricus”. Nemzetközi téren tudunk együttműködni, hazai vonatkozásban nem. Pedig mindenki a kooperáció szükségességéről beszél, előnyeit ecseteli.

Az okok? Az igyekezet néha azon bukik meg, hogy az eltérő színvonalú könyvtárak között nem lehetséges hathatós kooperáció. Más esetben előfordul az is, hogy egyesek monopolhelyzetet akarnak teremteni maguknak a hálásabb és kifizetődőbb területeken stb. De a mélyebb okokról is el kell gondolkodni. Lehet, hogy a magyar könyvtárügy és szakirodalmi tájékoztatásügy szervezete sem segíti elő a kooperációt. Sok benne a párhuzamosság, átfedés, másrészt hiányok, gazdátlan területek, szakterületek is vannak. Könyvtárügyünknek túl bonyolult a szervezete, amelyben a hálózati elv dominál. A hálózati elv gyengéje, hogy nem fogja össze a könyvtárakat funkcionális szempontból, mert a hálózatok fenntartók szerint alakulnak, és adminisztratív szervezetet eredményeznek. Az együttműködés pedig csak a funkciók, a feladatok szerint alakítható igazán.

Azt is látni kell – idézek a szervezéstudományból egy közhelyet – hogy ahol a részek közti összhang gyenge, alacsonyabb a kívánatosnál, ott az irányítási rendszer működésében is bajok lehetnek. A könyvtárak műszaki fejlesztésében nem nagyon lehetett érezni az irányítás jelenlétét, a fejlődés ezért is alakult az imént vázolt módon. De ne legyen félreértés: nem az „odafigyelés” vagy jószándék hiányzott az irányításból, hanem inkább eszköztelensége volt tapasztalható, még jogi értelemben is.

Tisztelt Hallgatóim!

Milyen területen is kívánjuk szorgalmazni a számítógépek elterjedését a jövőben? Nyilván, fokozni óhajtjuk a nemzetközi számítógépes rendszerek és a világpiacon jelentkező nagyrendszerek átvételét. Áttörést várunk a visszakereső számítógépes szolgáltatások hazai adatvégallozmások (terminálok) útján megvalósuló használatában, „lekérdezésében”. Mindezzel párhuzamosan várjuk a hazai on-line kapcsolatok kiszélesedését is. Figyelmünk tengelyében változatlanul a hazai központi szolgáltatások állnak, megvalósulhat például a géppel olvasható információk cseréje és egy egész sereg erre épülő szolgáltatás. Megtanulunk rendszerekben gondolkodni, többféle szempontból is. Úgy, hogy minden egyes szolgáltatást rendszerben

szervezünk meg, egészen az eredeti források szavatolt megszerzéséig, másrészt tudatossá válik, hogy minden egyes könyvtár és tájékoztatási intézmény egy nagy, akár világméretű információs rendszer része, végállomása, s a magunk posztján ennek a teljes rendszernek az elérését tesszük lehetővé a felhasználó számára. Szakmai tudásunk átalakul, változik maga a pályakép is.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az elektronikus számítógépek megjelenésével nemcsak új technikával gazdagodtunk, hanem ennek a technikának átalakító hatásával is számolnunk kell társadalmi életünk minden területén. A történészek és a szociológusok információs forradalomról beszélnek és felvázolják az informatikai forradalom következtében megváltozott társadalom képét. Mi dolgunk a világon ebben a helyzetben? Másféle alakban és közegben jelentkezik az információ, másként lehet megszerezni, másként kell felhasználni, s erre a változásra fel kell készítenünk a felhasználót is. A szokatlanság, újdonság akár megrázkódtatásokkal is járhat, de ezeket a „traumákat” kárpótolhatják a lényegesen kibővült lehetőségek. Fontos teendőnk megtanítani az embereket az új típusú könyvtár használatára.

A könyvtárak szerepét is újra kell fogalmaznunk ebben a megváltozott közegben. A könyvtár évezredes feladata, hogy ti. az emberiség tudásával gazdálkodik, mi módon valósul meg az új társadalmi feltételek között? Az IBM egyik vezetőjének írását olvastam nemrég, aki azt írta – nyugati társadalmakról írt elsősorban – hogy azok az alapvető kategóriák, amelyeken társadalmi berendezkedésünk és gondolkodásunk nyugszik, pl. demokrácia, szabadságjogok, mint sajtószabadság és a többi, mennyire átalakul az információs forradalom következtében. Ezek a fogalmak – írja – azoknak a koroknak a termékei, amikor még a társadalom egyedeinek az esélyei e demokratikus jogok gyakorlására, ha nem is voltak egyenlőek, de nem voltak nagyon különbözők. A kor közlési rendszerében pl. egy nyomatos újság megindítása akár egy vidéki ügyvédnek, vagy tanárnak is módjában állott (némi túlzással); ma azonban nincs egyenlő esélye mondjuk egy tv-hálózat létesítésére, pontosabban: nagyon különbözőek az esélyek erre, úgyhogy aligha van mód élni egyenlően a közlési szabadsággal.

Nos, a számítógépek, nagy információs rendszerek méginkább növelték a társadalomban ezt a tendenciát, az információs rendszerek méginkább növelték a társadalomban ezt a tendenciát, az információ hatalmi eszközzé vált, a hatalom megtartásának, gyakorlásának eszközévé, és ennek következtében vált máris fejlett országokban egyelőre az információs politika a nagypolitikának fontos, s úgy látszik egyre fontosabb részévé. Itt persze már nemcsak a szakirodalmi információról van szó, de erről is. Országok közti kapcsolatokban ugyanez a helyzet. Leegyszerűsítve: vannak országok, amelyek birtokolják az információt, a tudást, ez nagyhatalmi státuszuk biztosítója. A tudás, mely mint tudjuk termelő erő, könnyen válhat monopóliummá. Az UNESCO az Unisist program meghirdetésekor erre volt tekintettel, s biztosítani akarja a kis országok részvételét az emberiség kollektív tudásának birtokában, de biztosítani igyekszik a technikát is hozzá, amelynek segítségével ez a tudás elérhető és kezelhető. Vannak tehát feszülő problémák, és számos kutató joggal félti a társadalom demokratikus vívmányait ebben a helyzetben. Ez azonban a kérdésnek csak egyik oldala.

Sallai István mindig arra hívta fel figyelmünket, hogy a könyvtár a legdemokratikusabb művelődési intézmény, a társadalmi kommunikáció legdemokratikusabb intézménye. Az összes többinél – természetüknél fogva – a címzettnek, a használatnak nem áll módjában a választás. Aki TV-t néz, rádiót hallgat, azt nézi, hallgatja, amit sugároznak, legfeljebb lekapcsolja a készüléket. Aki színházba megy, kötve van a színház repertoárjához, de még egy folyóirat szerkesztőségének is vannak szerkesztési elvei. A könyvtárak viszont a teljes emberi tudáshoz nyitnak kaput, legalább is bő választást biztosítanak az olvasónak, aki maga dönti el, mit kíván. Nem kap, hanem választ. Persze, a könyvtáraknak is megnyirbálhatják ezt a képességet, gondoljunk csak a századelő porosz típusú mintakatalógusaira, amelyekkel preparálni, befolyásolni igyekeztek a könyvtári állományt. Lehet a könyvtár antidemokratikus is.

Magyarországon a progresszív könyvtárpolitikai hagyományok Szabó Ervintől Sallai Istvánig a demokratikus vonalon húzódnak.

A számítógép megjelenése a könyvtárak és tájékoztatás világában technikai feltételt teremtett arra, hogy világméretű számbavételt, informáló és ellátó rendszereket tervezhessünk, és munkálkodjunk ennek megvalósításán. Valamennyi világprogramunkat ez a gondolat fogja össze. Mindez nem jelent mást, mint, hogy bármely információ bárhol, bárki számára elérhetővé fog válni. Azaz kis országoknak is, a társadalom egyedeinek is az esélyei válnak ismét egyenlőbbekké a tudás megszerzésére. A számítógép így nemcsak hatalmi eszköz lehet, hanem éppen ellenkezőleg, a demokrácia eszköze is. Rajtunk múlik, hogy a megváltozott körülmények között a könyvtárak, most már egy ragyogó technikával gazdagodva, a demokratikus hagyományokat folytassák.

Informatikai alapo zású könyvtárosképzés

Horváth Tibor

I.

A képzési hagyományok

Néhány évvel ezelőtt Sárdy Péterrel az OKDT számára tanulmányt készítettünk, amelyben áttekintettük a könyvtári ismeretek rendszerezésének és a kutatásoknak hazai irányait. Ezek az irányzatok egyben a könyvtáros képzés elvi megalapozását is hivatottak voltak betölteni. Három „iskolát”, három különböző koncepció jegyében fogant irányzatot vázoltunk fel: az ún. bibliológiai koncepciót, az empirikus iskolát és az akkor még csak szárnyait bontogató informatikai alapokon nyugvó irányzatot. Természetesen az utóbbi mellett foglaltunk állást. Elgondolásunk találkozott az élenjáró tájékoztatási intézmények és a legtöbb szakember véleményével. A felsőfokú könyvtáros képzés eddig – joggal kárhóztatható módon – első-sorban az előző két iskola nyomdokain járt, ezért bevezetőként érdemes ezeknek eredményeit és korlátait felvázolni, és csak ezt követően érveket felsorakoztatni a harmadik lehetőség mellett, amelyet – úgy tűnik – csak nálunk kívánatos megvédeni, fejlettebb országokban az ez irányú fejlesztés a természetes.

A **bibliológiai irányzat** a könyvtáros képzésen belül nálunk jelent meg az ötvenes években, és egy igen széles körű tudomány kívánt lenni, amelynek tartalmát a könyv, a publikációk tartják össze, így a könyvtári ismeretek mellett magában foglalja a publikációk előállításával kapcsolatos nyomdászati és kiadói ismeretanyagot, a könyv és dokumentumok terjesztésével kapcsolatos tudnivalókat is. Az ilyen szélesen alapozott „tudomány” igen alkalmas lehetne arra, hogy a könyv és más publikációk társadalmi funkcióit előtérbe állítsa, érzékeltesse azt a szerepet, amelyet a könyv és könyvtár betölt a társadalom életében. Az irányzat, amely csak a képzésben létezett, megmaradt néhány általános elv hangoztatásánál, így a képzés tulajdonképpen tartalma és az ezt megalapozni hivatott elméleti koncepció és különösen a szakma igénye között szakadék támadt. Az irányzat nem produkálta a bibliológiai ismeretek szintézisét, még összegzését sem, megrekedt az elvi alapok szintjén. Nyilvánvaló az is, hogy erre a szintézisre nem is voltak reményei soha, mert a bibliológia, mint könyvtáros képzési irányzat formálisan, tehát tévesen ismerte fel tárgyát. A könyv, a folyóirat és más publikációk ugyanis csak az emberi tudás anyagi hordozói, a könyvtári tevékenység előtérében pedig a tudás áll, tárgya az információ – és nem az információ hordozója; a tudomány és a tudás –, s nem annak anyagi foglalata. Ismét más kérdés, hogy a tudás, az információ megjelenéséhez mindig szükség van hordozóra is s így ezek sem hanyagolhatók el. A bibliológiából – és így a képzésből is – hiányoztak azok a tartalmi szempontok, amelyek ma a tájékoztatás központi kérdései: tematikai-tartalmi számbavétel és ellenőrzés, tartalmi értékelés, az ismeretek különféle átalakításának kérdései, amely transzformációk tárolására és visszakeresésére alkalmas formára hozzák a szaktudományi ismereteket. Értelmetlen az olyan képzés, amely szerint pl. a könyvkereskedelmi és a könyvtári ismereteket közös tanmenetben lehet oktatni. Ékesen bizonyítja az irányzat gyengeségeit, hogy jegyében még egy jegyzet sem született meg.

Az **empirikus irányzat** induló alapja más volt. A „könyvtári üzem” lebegett képviselőinek szeme előtt, tartalma pedig a könyvtári gyakorlati munka leírásából állt, itt-ott bizonyos elméleti általánosításra törekedve. Követői a könyvtárat szintén dokumentumok rendezett gyűjteményeként fogták fel, az ismeretszervezés és ismeretgazdálkodás – tehát az informatika fő szempontjai – csak igen vékony rétegben jelentkezett. Tárgykörét lényegesen szűkebben

szabta meg, mint a bibliológia, ebben a szűkebb körben azonban igen hasznos, gyakorlatias, részletekbe menő eredmények születtek. Az irányzat képviselőit szakma-szerte gyakran nevezték megértő iróniával „polcológusoknak”. Programjuknál fogva nem voltak képesek valóban tudományos rangra emelni azt az ismerethalmazt, amely a színvonalas és korszerű könyvtári tevékenységhez szükséges, eltekintve néhány kitételtől, illetve néhány téma kidolgozásától. Itt is az alapszempontokkal volt a baj. A könyvtár ugyanis egy intézménytípus neve – amelyet néha másként is hívnak –, és csak helye bizonyos tevékenységnek, nem tárgya. Szinte szállóigévé vált a klasszikus hasonlat – azt hiszem Mátrai László mondta először –, hogy nincs kórház tudomány! De van orvostudomány, és az orvosi tevékenység *helye* a kórház, klinikák stb. Ugyanígy lehetséges egy tudomány, amelynek színterét a könyvtárak adják. (Más oldalról és más tartalommal a kórházaknak is, könyvtáraknak is megvan a maga üzemtana, hiszen sokféle tevékenység, eszköz, módszer, eljárás, technika összehangolásáról van szó, de ez nem adja meg sem az orvostudomány, sem a könyvtárakban folyó tevékenységet megalapozó tudomány kizárólagos létalapját.) Az empirikus könyvtártudományi irányzatot gyakran érte az a nem egészen alaptalan vád, hogy hajlamos volt megmerevíteni konzervatív könyvtári eljárásokat. Rugalmatlansága, statikus könyvtárszemlélete kihívta a bírálatokat.

Mindkét vázolt irányzat esetén sok szó esett a történetiség túlsúlyáról a könyvtáros képzésben. Az egyetemi könyvtárszakon elég nagy helyet kaptak a történeti stúdiumok. Ennek kettős oka van. *Egyrészt* különböző művelődéstörténeti tantárgyakkal lehetett megfelelő szemléletet kialakítani a hallgatóságban. *Másrészt* a történeti stúdiumok kapcsán vált lehetővé néhány elvi kérdés tárgyalása, s így ezek a stúdiumok a képzés tudományos rangjához járultak hozzá.

Valójában nincs, és sohasem feszült igazi ellentét a történeti szemléletmód és az aktuális tantárgyak közt. Vita csak a mérték és arány tekintetében lehet, és abban, hogy nem minden témakör történeti előzményei érdemelnek egyforma figyelmet. Pl. joggal szóvá lehet tenni, hogy az osztályozásban (a tananyag gerincét az ETO tanítása adja) a történeti előzmények egészen a legutóbbi időkig nagyobb teret kaptak, mint 37. ETO utáni modern információkereső nyelvek. Hasonlóképpen vitatható, hogy a katalógizálás (bibliográfiai leírás) tantárgyban kell-e részletes történeti bevezető. Ez a probléma akkor szembeötlő, ha e történeti anyagrészek aránytalansága miatt néhány modern eljárásra, tantárgyra időhiány miatt csak nem kötelező, szabadon választható speciális kollégiumok formájában kerülhet sor. A történeti tantárgyakra továbbra is szükség van, de más szerkezetben. Nem lehet elhanyagolni nagykönyvtáraink történeti gyűjteményeit, amelyek éppen úgy szakembergondokkal küzdenek, mint a tájékoztatási intézmények. A könyv- és könyvtártörténeti stúdiumokban kvalifikált szakemberigény viszont nem nagy.

II.

Az informatika problémái

Az információval foglalkozó tudományok – nem lebecsülendő előzmények után – a negyvenes évek végén alakultak ki. Az informatika – néhány év késéssel – az ötvenes évektől kezdve hódít teret a tudományok között. Az informatika megszületését az információ társadalomban betöltött szerepének felismerése eredményezte. Az információ a modern társadalomról való gondolkodás egyik központi fogalmává vált. Egy sokkoló hatású jelentés, amelyet francia szakértők készítettek az USA tájékoztatásügyéről, bevezető mondataiban a következőképpen foglalja össze ezt a szerepet: „Az anyag és az energia az a két alapvető elem, amelyen társadalmunk nyugszik; amelyek meghatározzák fejlődését és jólétét. Márpedig ezek az elemek végesek, és fogyasztásuk, bármennyire nélkülözhetetlenek, éppen

annyira korlátoknak vannak alávetve. Így tehát az élet minőségének bármely szempontból történő javítása szükségképpen a nyersanyag és energiafelhasználás újabb módszereinek felfedezésével történhetik. Ez az újabb fogalom teszi szükségessé minden társadalom harmadik alapvető elemének bevezetését: ez pedig az információ. Az információ, amely az ismeretek továbbadásának formája, az új társadalom szimbóluma lesz, amely a tudáson és a tudományon alapul. Ezentúl az információ jelképezi alapvető elemét az életminőség javítási folyamatának, mert ennek segítségével lehet csak összhangba hozni a gazdasági növekedést és a javak korlátozott fogyasztását. Ha »korlátlan fejlődés lehetséges egy korlátozott környezetben« – ahogy G.A. Boutry állítja legutóbbi művében – ez csak úgy lehetséges, ha hatékony információs rendszereket alkalmaznak. Az információ, amely tegnap még a tudomány segédeszköze volt, ma alapvető forrás, sőt, ezentúl úgy kell tekinteni, mint a gazdasági és társadalmi fejlődés egyik legígéretesebb tényezőjét.”

A fenti és hasonló más meggyőző érvek miatt kerül iparilag fejlett országokban a könyvtárügy és információs ügy a legmagasabb szintű politika érdeklődésének homlokterébe. Most már csak azt kell felismerni, hogy ehhez az információs üggyhez legtöbb köze a könyvtáraknak van: az az *információ*, az a tudás – más szóval az a termelőerő –, amely korunk szimbóluma és alapvető erőforrása, lejegyzett formában és gyűjteménnyé szervezve képes a társadalom rendelkezésére állni. Az *informatika* pedig ennek az információnak kezelését, átalakításának módjait, tárolását, társadalmi hasznosítását kutatja. Az *információs tevékenység* pedig ott zajlik, ahol a tudást összegyűjtötték, akármi is legyen ennek a helynek a neve. Merő konvencióból mi ezeknek az intézményeknek zömét egyszerűen könyvtárnak hívjuk.

Az is nyilvánvaló ezek után, hogy a *könyvtárosképzésnek a fő problémái ma nem szervezeti természetűek, hanem tartalmiak.*

A felsőszintű könyvtáros képzést ezért nem lehet megítélni olyan szemlélet szemszögéből, amelynek perspektívái alig terjednek túl a falusi könyvtárak rendezvényein – bár erre is szükség van –, sem pedig olyan beszűkült szakmai látószögből, amely fő problémáit mondjuk a betűrendbe sorolás rejtelmeiben vagy ehhez hasonló kérdésekben látja – bár ezek az ismeretek is szükségesek.

A tárgyilagos megítéléshez tartozik megmondani azt is, hogy az egyetemi könyvtáros képzés – s talán egyik-másik főiskolai is – az utóbbi években változáson ment át, fejlődése jó irányban indult. Az információs szakemberképzés is megkezdődött, persze magán viselve az indulás gyermekbetegségeinek nyomait. Igazságtalanok tehát azok a bírálatok, amelyek az oktatás régebbi bajainak ürügyén marasztalják el a mai képzést is. Ettől függetlenül aligha kétséges, hogy nagyobb léptékű változások biztosíthatják csupán a könyvtáros és információs szakemberek képzésében mind a tartalmi, mind a színvonalbeli megújulást.

A következőkben az *informatikának* azokat a főbb témaköröit tekintjük át, amelyek a képzés gerincét alkotják. Nem tantárgyakat nevezünk meg, mert nem döntő, hogy a felsorolt témák milyen tantárgyakban kerülnek feldarabolásra, viszont az egyes pontoknál egy-egy mondattal a probléma természetét érdemes ismertetni, s amennyiben lehetséges, a többi témához való viszonyát, szerepkörét is megnevezni. Nincs mód viszont arra, hogy ennek a minimális ismereteket tartalmazó felsorolásnak számtalan leágazását is számba vegyük, amely egy részleteiben kidolgozandó tematika feladata.

1. Az első témakör magával az *információval* kapcsolatos. Meg kell határozni fogalmát, társadalmi funkcióit, mindezt az információval foglalkozó elméletek és tudományok ismeretei alapozzák meg. Ha az információt mint a munka tárgyát tekintjük, be kell vezetni a mérhető információ fogalmát és az információ egységeit. Ugyanezen okból kívánatos az információ (absztrakt) átalakított megjelenésének lehetőségeit vizsgálni. Ez roppant fontos témakör. Valóban, az információk kezelésének, a vele való bármilyen bánásnak előfeltétele a megfelelő

átalakításjelekkel, szimbólumokkal való ábrázolás a legáltalánosabb értelemben. E bevezető témakörben az információ elsősorban – de nem kizárólag – kvantitatív szempontból kerül tárgyalásra.

Csak hogy az emberi tudás számos átalakítás után válik egységekre bontható, kvantitatív információvá, így meg kell mutatni azokat az *átalakítási* eljárásokat is, amelynek révén az ismeret, tudás a fenti formára hozható.

2. A második témakört az emberi tudás, a tudományok vizsgálatának *módszerei* adják. Kvantitatív vizsgálati módszerek lényegében a tudománymetria eljárásai és megállapításai. A tudomány- és bibliometria számos ragyogó és számos vitatható eredménye megfelelő problémafeltáró tárgyalásban az informatika módszereit jelentheti arra, hogy tájékozódjunk az információs rendszerek tervezésének és működtetésének különféle feltételeiről. Ezeknek a bibliometriai módszereknek gyakorlati alkalmazhatóságáról már monográfiák születtek (pl. hogyan lehet a járványelmélet vagy a tematikai szórás törvény stb. eredményeit felhasználni a tájékoztatási tevékenységben vagy a könyvtári munkában).

3. Az információk hordozói, a *dokumentumok* mindenekelőtt a tudományos közlés kialakult műfajainak áttekintését kívánják meg olyan dokumentumtipológia szerkezetére felfűzve, mint ahogy – hasonlóként – az irodalomtudományban a műfajelmélet teszi ezt. Az értekezés, esszé vagy kutatási jelentés, szabadalmi leírás, monográfia, vizuális dokumentumok – hogy néhány példát kiragadjunk – saját közlési, műfaji jellegzetességeket mutatnak, meghatározzák az információk értékét, típusát, néha az átalakítás lehetőségét. A tájékoztatás azzal a nehézséggel áll szemben, hogy minden olyan dokumentumot – amely a tudás forrása – ellenőrzés alá kell vonnia a világon tértől, nyelvtől, időtől függetlenül. Az egyetemes számbavételnek szervezett programjai és eszközei vannak, történetileg a téma Gesnertől (16. század) napjaink nagy számítógépes regisztráló adatbázisaiig kísérhető végig. Ezzel kapcsolatosak a dokumentumleírás és azonosítás kérdései és az egész bibliográfiai problémakör jelentős része is.

4. Közvetlenül az előző ponthoz csatlakoznak a dokumentumok szervezett gyűjteményeinek, a *könyvtáraknak problémái*. E mindenütt jelenlévő intézmények nagyon különböznek nagyság, funkciók, gyűjteményük jellege tekintetében. Munkamegosztásuk oly mértékű, hogy sokan kétlik: lehet-e egyáltalán egységes könyvtárügyről szólni. A könyvtárügyet mégis mint rendszert kell bemutatni, hiszen elvben a könyvtárak együttesen alkotnak ellátási és tájékoztatási rendszert. A következő fejezetben – amely a hagyományos tantárgyak problémáiról szól – részletesebb képet kaphat az olvasó arról, mit kell az egységes könyvtárügyről oktatni a tananyagban.

5. Az egész tananyag egyik legnagyobb témakörét az információk kezelésének, átalakításának, feldolgozásának stb. *technológiája*, módszerei és folyamatai adják.

Az információk kezelési technológiájának abból kell kiindulnia, hogy az informatika számára az információ eredeti formájában adódik: természetes nyelvű szöveg vagy tény, adat, máskor kép, ábra, hang. Az informatikát ez a körülmény választja el más tudományoktól, amelyek szintén az információkkal foglalkoznak. Ezen kívül az informatika az információkat tárolni kívánja. E tárolásnak fizikai és intellektuális feltételei vannak. Belőlük bármely keresési szempont szerint lehet lekérdezni. Mellettük, velük egy szervezetben lehet az új információkat folyamatosan közzétenni. Így mind újdonságértesítő, mind visszakeresési feladatokat betölthetnek. E különbségek eléggé markánsak: a feldolgozás tárgya szöveg és adat, célja a tárolás és visszakeresés.

a) Első probléma az *információk kvantálása*, azaz feldolgozási és tárolási (tehát egyben lekérdezhető) egységeinek meghatározása. A könyvtári feldolgozás ezt a kérdést azzal kerüli meg, hogy „egy dokumentum – egy feldolgozási egység” formális álláspontra helyezkedik.

Mindenki számára nyilvánvaló, hogy ennek folytán maga az információ egyenetlenül kvantálódik, darabolódik fel, s ebből nem lehet kiegyensúlyozott, jól szervezett tárolást sem biztosítani. Általános megoldás erre a kérdésre még koránt sincsen, s így valószínű, hogy diszciplínaként mások és mások a problémák. Maga MacKay bevezette Gábor Dénes nyomán a logont, az információ másik egységét és egy harmadikat, a metront. Ezek támpontokat adhatnak a kvantálási probléma vizsgálatához.

b) Ezt követi az *információ átalakítása*. Ideális esetben a teljes szöveg tárolására lehetne berendezkedni, de ez sem technikailag, sem gazdaságossági okokból nem lehetséges. Ezért az eredeti szöveg a könyvtárba kerül, s a további feldolgozás céljaira az információt tömörítő, reprezentáló származékszöveg elkészítése kívánatos. A tömörítés mértéke különböző lehet (Faradane elméletében: szurrogátum keletkezik).

c) A fenti átalakítás nyomán keletkezett információt a továbbiakban le kell írni – valamely nyelv segítségével –, hagyományos keretek között ez a munka volt az információk osztályozása. Csakhogy nem csupán osztályba sorolásról van szó a szó logikai értelmében, hanem az információ különböző vetületeinek, tartalmi, módszerbeli, alkalmazási sajátosságainak leírásáról, megbízhatósági kritériumainak, újdonságvoltának stb. meghatározásáról. E feldolgozás célja az is, hogy kijelölje az információ elérési (keresési) szempontjait és helyeit a tárolási struktúrában.

Az *információk tematikai-tartalmi leírására* az információkereső nyelvek szolgálnak. Ezek többé-kevésbé formalizált nyelvek, elméletükkel könyvtárnyi irodalom foglalkozik. E nyelvek természete szabja meg egyben a tárolási struktúra intellektuális szerkezetét is. Számosan közülük igen közel állnak a természetes nyelvhez, pl. a származékinformáció szövegének ún. kulcsszavas elemzésen nyugvó osztályozások. Mások igen erősen szabályozottak, tömör, egységesített, a fogalmak közti relációk tekintetében kidolgozott nyelvek, mint az információs teauruszok. Szerkezetük szerint mellérendelők és hierarchikusak lehetnek – számos átmenettel. Céljuk szerint individualizálóak (egyedi információk leírására valók) és generalizálóak, mint amilyen a BSO vagy a legfelső szintű rubrikátor a KGST rendszerek esetén. Mintegy évtizede megjelentek az automatikus osztályozások, mint a klaszteranalízis (clustering), amely algoritmusokat nyújt ennek a nagyon is humán intelligenciát feltételező tevékenység automatizálására. Ez az utóbbi sem utópia: a nehézkes nemzetközi rendszerekben is alkalmazták már, pl. a KGST rendszerek egyenmelyikében.

Az információkereső nyelvek szilárd elméleti alapozást kívánnak az oktatástól. Ezt az alapozást érdemes külön logikai és általános nyelvészeti tantárgy keretében megadni.

d) Soron következő fázis az *információk tárolása*. Technikai szempontból a tárolás a cédulakatalógusoktól a számítógépekig terjed, elméleti problémáit a file-ok típusai, szerkezete, kialakításának módszerei és a hordozó közegek, adathordozók tárgyalása adja. Az elmélet központjában a retrospektív tárák állnak, ezekben lehet ugyanis leginkább látni, hogyan lehet az ismeretanyagot úgy szervezni, hogy bármely igény alapján ki lehessen választani a releváns információkat. Ez az alapja egyéb szolgáltatásoknak: pl. újdonságértesítő, folyamatos, illetve egyéni felhasználóra orientált szelektív szétsugárzó szolgáltatás.

e) Az *információk hasznosítása* a lekérdezéssel kezdődik. A keresőprofilok szerkesztése lényegében a c) fejezetben leírt problémákat veti fel, kiegészülve a szerkesztés sajátos logikájának szabályaival.

6. Az információs technológia megfelelő technikát kíván. Kiemelkedő helyet kap ebben a számítástechnika. Szembetűnő az ettől való idegenkedés, holott talán két kivétellel minden országos könyvtár produkált már valamit számítógéppel. A technika nem öncél. Akkor van szerepe, ha a régi, már nem hatékony eljárások, módszerek helyére lépő új eljárások beve-

zetését teszi lehetővé. Az informatika számos technológiai eljárása, módszere nem vezethető be számítógép nélkül. Az *információs forradalom* beköszöntését – ahogyan a kommunikációelmélet képviselői apostrofálják a számítógépek megjelenését – csak tudomásul lehet venni.

A számítógépes ismeretek oktatása mindenekelőtt e technika alapjainak tárgyalásával kezdődhet, majd az alkalmazás kérdéseivel folytatódik, mindig szem előtt tartva, hogy itt szöveges információk feldolgozásáról van szó. Az alkalmazási lehetőségek áttekintése az egyszerű kötegelt üzemmódban készült produktumokból (bibliográfiák, katalógusok stb.) indulhat. Ennek során kerülhet sor a bemeneti adatok szerkezetének tárgyalására, a produktumok előállításához szükséges műveletek ismertetésére (különböző rendezési műveletek, pl. szakjelzetek rendezése, kiválasztása, permutációs műveletek stb.). Következő alkalmazási szintet a számítógépes visszakereső rendszerek jelentik, lényegében a nagy adatbázisok problémaköre. Még magasabb szintet képviselnek az ún. integrált rendszerek, végül bizonyos intellektuális kérdések számítógépes megoldásai (pl. automatikus osztályozás). Ebben az anyagrészben lehet a kooperációban létesülő adatbázisok technikai és főleg kompatibilitási kérdéseinek tárgyalására kitérni.

A működő számítógépes rendszerek és programok ismertetése szintén a tananyag részét képezi.

7. A fenti hat pont az információfeldolgozás folyamatát kísérte végig. Mindegyik feltételezett azonban *szervezési* tudnivalókat. A hallgatóknak ajánlatos a korszerű szervezéstudomány alapjaival megismerkedni, majd részletesebben foglalkozni az információs rendszerek szervezési kérdéseivel. Az információs rendszerek környezetük szolgálatában állnak. Ezért a tananyagban ide kívánczik a környezetelemzés és szükségletvizsgálat is. A gazdasági és szellemi erőforrások függvényében szervezni kívánatos a szolgáltatásokat, a technológiát, technikát, munkaerőt, a munkafolyamatokat. Szervezéstechnikai tudnivalók, továbbá konkrét szervezési megoldások és működő rendszerek ilyen szempontú elemzése teheti ezt a témakört gyakorlatiasabbá.

III.

A hagyományos tárgyakról

A 80-as években közhelynek tűnik arra hivatkozni, hogy az informatika eredményeinek gyakorlati alkalmazása révén a világ könyvtárügye történetének legnagyobb változását éli, és arra, hogy e változások elérték a magyar könyvtárakat is. Az átalakulás azonban lassú folyamat. Hosszú ideig számolni kell azzal, hogy a könyvtárakban együtt élnek a hagyományos módszerek az újjal, és az is kézenfekvő, hogy nagyon sok könyvtár közvetlenül egyelőre még nem alkalmazhatja a legmodernebb eljárásokat. Belátható ideig még lesznek könyvtárak, amelyeknek működése a klasszikus hagyományokon nyugszik. A képzésben a jövő szakemberei készülnek feladataikra, így, amikor a szakmai közvélemény állást foglal a tananyag korszerűsítése mellett, valódi szükségletet fogalmaz meg; azonban nem szabad megfeledkezni az éremnek erről a másik oldaláról sem. A probléma tehát az, hogy vajon lehetséges-e a klasszikus könyvtári ismereteket integrálni a moderneekkel, ha igen, milyen feltétel mellett.

Zsidai József írta szellemesen a szakkönyvtári integrációról szóló könyvében, hogy a könyvtárak feladatai lényegük szerint nem változtak évezredek óta. Ez a feladat az, hogy ellátást biztosítanak, ellátják a nagyon is különböző felhasználókat szakirodalommal és információkkal. A mód azonban, ahogyan ezek a funkciók megvalósultak, történetileg mindig is változásban voltak. A modern és a hagyományos ismeretek ötvözésének is ez az alapja.

A tananyag szerkezetének valamennyi tantárgy esetében olyannak kell lennie, hogy vagy a hagyományos eljárások szerves folytatásaként kívánatos tárgyalni a modern módszereket, vagy eleve modern megoldásokra kell építeni oly módon, hogy az magába foglalhassa a régit is – az alternatívák közti választást tantárgyanként lehet elbírálni. A hagyományos ismeretek illesztése azonban nem lehet mechanikus összekapcsolás, a szintézisnek mindenkor a problémák logikájának vonalvezetését kell követnie. A valóságos könyvtári életben sem lehet elképzelni a jövőben sem azt, hogy a régi és új függetlenül él, egymásról tudomást sem véve.

Két tényezőt különösképpen tekintetbe kell venni. Az egyik a könyvtárpolitika, könyvtárszervezés cassandrai tétele a könyvtárügy egységéről, amely elvet mindig megtépázták, mégis vezérlő gondolat maradt. A másik tényező pedig az, hogy akár hagyományos módszerekkel, akár a legmodernebb adatfeldolgozási technikával működik is a mai könyvtár, helyes típusa az üzemszerűen szervezett könyvtár.

Miben áll e két tényező hatása a tananyagra?

A könyvtári rendszertől független könyvtár anakronizmus. Egyetlen könyvtár sem képes önmagában biztosítani az információellátást, sem megoldani a dokumentumok rendelkezésre bocsátását. Az ellátást a könyvtárak együttese oldja meg, a teljes könyvtári rendszer. Úgy kell ezt érteni, hogy a hazai könyvtári rendszeren túl a nemzetközi – többé-kevésbé kodifikált – számbavételi, információs és ellátási programok segítségével bármely információ és bármely dokumentum megszerzését és rendelkezésre bocsátását biztosítani lehet. Minden egyes könyvtár biztosít valamilyen helyi ellátást saját állománya és eszközei segítségével, ezen túl azonban a közvetítés funkcióját látja el. A hatvanas évektől kezdődően az utóbbi funkciók előretörése volt tapasztalható, s ez várhatóan növekszik még, s minden könyvtárban e feladatok túlsúlyba kerülnek a saját szolgáltatásokkal szemben, a leghagyományosabb könyvtárakban is. Minden könyvtár egy kapu a teljes rendszer igénybevételéhez, amelyben az információk megszerzésének és a dokumentum ellátás biztosításának szervezési tevékenysége kap hangsúlyt. A felhasználó élhet vidéken, távol attól a gyűjteménytől, amely igényeit kielégítheti, joga, sőt, lehetősége is bármely szolgáltatás igénybevétele. A nagy könyvtáraknak, információs bázisoknak pedig elemi szükséglete a teljes könyvtári rendszert igénybe venni ahhoz, hogy el tudja érni a bárhol lévő felhasználót. A könyvtárak nálunk is behálózák az országot. A keretek, az intézmények adva vannak, akár hagyományos a könyvtár, akár nem, s akármilyen típusú is. A lehetőségek már a mai könyvtári rendszerben adva vannak. Annak oka, hogy ez az együttműködés mégis alacsony színvonalú, a könyvtárak önállóságra és ön-ellátásra törekvéseiben az együttműködés ösztönzésének hiányában keresendő, továbbá a könyvtárosok provincializmusában, néha a fenntartók értetlenségében. Az elzárkózó könyvtáraknak azonban vége.

A könyvtárak rendszerszemlélete a mai tananyagban nem kap hangsúlyt. Kimerül a hálózati elv hangoztatásában. Pedig amit mi hálózatként kodifikáltunk, az inkább az adminisztratív kapcsolatok szabályozása a könyvtárak között, nem pedig a funkcionális együttműködés előmozdítása. A hagyományos könyvtári képzés ezen a téren is reformra vár.

Ezek után már túlságosan szakmai problémának tűnhet annak boncolgatása, hogy a funkcionális rendszerbe foglalt könyvtáraknak a vázolt együttműködése az ún. központi funkciók és ellátásukra hivatott központi szolgáltatások fejlettségétől függ. (Központi katalógusok és regisztrációs szolgálatok, könyvtárközi kölcsönzés, központosított dokumentumelosztás, nemzeti bibliográfiai rendszer stb.) Ahogyan minden országos fejlesztési program homlokterében e központi szolgáltatások kerülnek, ugyanúgy kívánatos a tananyagban is ezeknek igen nagy hangsúlyt adni.

A második tényezőként szereplő üzemszerűen szervezett könyvtár követelménye elsősorban a nagyobb könyvtárakra vonatkozik. De a magas szervezettség vonatkozik az egész könyvtár-

ügyre is, amelyben az irányítási rendszernek, központi szolgáltatásoknak és a könyvtáraknak, információs intézményeknek feladatait össze kell hangolni. A szervezési szempontok előtérbe kerülését indokolják a mennyiségi adatok is, amelyekkel a mai könyvtárak szembenéznek, de az is, hogy emberi munkát, eljárásokat, technikát kell koordinálni hozzáillő szervezetben, hatékony szolgáltatásokat kívánatos nyújtani elfogadható költségekkel. Egy mai könyvtár abban is hasonlatos egy ipari üzemhez, hogy félkész vagy kész termékeket kap, feldolgozott információkat más könyvtáraktól, s ezeket saját tevékenységi folyamataiba, saját szolgáltatásaiba kell illeszteni. Ez az „illeszthetőség” nemcsak a gépi adatfeldolgozás esetében alapvető kompatibilitási problémákat takarja, hanem a hagyományos könyvtári tevékenységben is lényeges szerephez jut. (Az összeegyeztethetőség nem uniformizálást jelent, a legtöbb szabvány valóságban is csak azt célozza, hogy a feldolgozott információk kölcsönösen cserélhetők és felhasználhatók legyenek.) Az információk cseréjének ismét oktatási hatásai vannak.

A két szempont, amely módosítja a hagyományos könyvtári tevékenységet és a hagyományos könyvtári képzés tárgyait is, világosan mutatja, hogy a könyvtári környezetnek és közegnek változása átalakító hatással van a hagyományos könyvtárakra is, függetlenül attól, hogy milyen technikai felszereltséggel kíván dolgozni, vagy attól is, hogy a könyvtári technológiában megmarad-e a hagyományoknál. Ha a fenti problémát tantárgyi vetületben szemléljük, kitűnik egyfelől, hogy semmilyen tantárgyat nem lehet konzerválni, másfelől, hogy a könyvtárügy egységes rendszerszemlélete alapján valóban szintézis érhető el a hagyományos és modern stúdiumok között.

A szintézist valójában a bevezető tárgyban kell megalapozni, amely átfogó képet nyújt a könyvtári és információs tevékenység egészéről, alapfogalmakat tisztáz, de alkalmas annak bemutatására is, hogy a hagyományos könyvtári eljárások hogyan fejleszthetők tovább. A képzés elején szereplő történeti stúdiumoknak szintén számolniuk kell azzal, hogy a könyvtártörténet a mai napig terjed, s nem ér véget – magyar vonatkozásban – a könyvtárak felszabadulás utáni reformjával.

A leghagyományosabb könyvtári tantárgy, a könyvtártan két feladatra vállalkozhat. Egyrészt be kell mutatnia a könyvtári-tájékoztatási rendszert, s nem az egymástól elszigetelt könyvtárak koncepciójából kell kiindulnia. (A mai gyakorlatban a könyvtártan tárgyalja ugyan a könyvtárügyet magát is, de figyelme csak az irányítási rendszerre, a jogi szabályozásra és a klasszikus intézményszervezés kérdéseire terjed.) Másfelől a könyvtárat mint üzemet kell bemutatnia, s itt modern szervezéstudományi alapokra kell helyezkednie. A tantárgyban nemcsak a hagyományos könyvtár, hanem az információs rendszerek szervezésének kérdéseit is szerepeltetni kell. Kétségtelenül ez látszik a legnehezebb feladatnak, mert itt tapasztalható a legnagyobb törés a mai oktatásban: az információs tárgyak alig tekintenek a könyvtárszervezés problémáira – holott egy könyvtár önmagában is lehet „információs alrendszer”, – másfelől a könyvtártan még nem tudatosítja ugyanezt.

A hagyományos könyvtári tárgyak közt előkelő hely jutott a tájékoztatási források ismertetésének. Hosszú időn keresztül ezek az eszközök kiadványok voltak: bibliográfiák, referáló folyóiratok, kézikönyvek, enciklopédiák stb. A korszerű könyvtári tájékoztatásban ez a tevékenység kialakított adatbázisokon nyugszik, amelyekből születhetnek kiadványok is. A lépésváltást a tantárgyban meg kell tenni. Valószínű azonban, hogy az a mai gyakorlat sem tartható, mely szerint a főbb tudományok tájékoztató eszközeit a hallgatók végigtanulják. A szakosítás feltétlenül kívánatos. A tájékoztatási tantárgy kialakításakor az óhatatlanul előálló átfedésekre kell vigyázni: időközben ugyanis az egész könyvtári és információs tevékenység tájékoztatás centrikussá vált, mondhatni, minden tantárgy közvetlenül vagy közvetve ezt tekinti valódi céljának.

Végül úgy tűnik, hogy a feldolgozási tantárgyakkal van a legkisebb probléma abból a szempontból, hogy a hagyományos és új feldolgozási módszereket egyeztetni lehessen. A bibliográfiai leírás – annak ellenére, hogy pontosabbá vált és mélyebbé is – egyszerűsödött, a tárgyat ki lehet egészíteni a leírások gépi formátumának és az adatszerkezeteknek ismereteivel. Az osztályozás az információkereső nyelvek megszületésével lényegesen bonyolultabbá vált, ezen a téren valódi forradalom zajlott le. Az átmenet mégis zökkenőmentes lehet, hiszen a számítógépek úgy terjesztették ki az osztályozási lehetőségeket, hogy a legtöbb esetben a kialakított eljárások számítógép nélkül is alkalmazhatók. Információs tezaurusszal pl. manuális rendszerek számára is lehet osztályozni.

IV. További szempontok

Néhány oldalban összefoglalni az informatika fő problémáit oly módon, hogy belőle a felsőfokú képzés számára megkívánt tananyag körvonalai bontakozzanak ki: kockázatos vállalkozás, amely azzal a veszéllyel jár, hogy az olvasóban a meggyőzés helyett a kételyeket támasztja fel. A fenti vázlatban valóban sok a leegyszerűsítés, sőt hiány. Nem foglalkozik pl. számos technikai kérdéssel, mint a mikroéptechnika, reprográfia, adatátvitel stb. A félreértés elkerüléséért nem árt még egyszer megismételni tehát a célt. *Ez a cikk a könyvtárosképzés informatikai alapjait kívánja bemutatni, amely a továbbfejlesztés egyik lehetséges útja, de nem szándékozott tantárgyi javaslatokat tenni.*

Azt azonban megmutatta, hogy az informatika zökkenők nélkül integrálja a klasszikus könyvtártudományt is, de lényegesen túlhalad rajta.

Felmerülhet az a vád is, hogy egy jelentős könyvtártípusnak, a közművelődési könyvtáraknak nem nagyon jut hely ebben a koncepcióban. E vád csak akkor lenne igaz, ha a közművelődési könyvtárakat valamilyen kölcsönkönyvtáraknak, egy ország teljes könyvtári környezetétől független szellemi ínségkonyhának fognánk fel. Másfelől a közművelődési könyvtárban ugyanazokat az előírásokat, eljárásokat kell alkalmazni, mint a szakkönyvtárakban, s ebben az egész világ könyvtárügye egységes. Legfeljebb nem mindenben alkalmazzák ugyanolyan mélységben a lehetséges technológiákat, mint a szakkönyvtárak és hivatásos tájékoztatási intézmények. Kisarkítva a példát: egy körzeti orvosnak ugyanazt az orvostudományt kell tanulnia, mint egy klinikán dolgozó kollegájának, hiszen a kórokozók ugyanazok, a betegségi tünetek, a diagnosztizálás stb. ugyanaz. A klinikát feltételezi a körzeti orvos, mint ahogyan klinikák sem lehetnek körzeti rendelőintézetek nélkül.

Hiányolni lehet a történeti stúdiumokat is. Ezek nem azért hiányoznak, mert nincs rájuk szükség, hanem, mert a fenti vázlat az aktuális ismeretekre korlátozódott, s csak a képzés informatikai alapjait tekintette át. Ha azonban könyvtáraink gyűjteményei számára kívánatos szakembereket képezni – márpedig ez jogos igény – akkor ez valójában másfajta képzési igényel. Számukra az informatika másodlagos jelentőségű, viszont – latin vagy német szak párosításával – a mainál lényegesen igényesebb művelődéstörténeti képzést érdemelnek.

A felsőfokú képzés szervezése számára fontos lehet az is, hogy az informatika a könyvtári ismeretek hol helyezkednek el a tudományok rendszerében. Egy hagyományos tudományfelosztásban aligha jelölhető meg egyértelmű helye, hiszen tipikus interdiszciplináris ismeretekről van szó. Mégis, inkább társadalomtudomány, ebben minden teoretikusa megegyezik. Kiindulása és célja az ember, tárgya emberi ismeret, eljárásainak alapját logikai, nyelvészeti, matematikai ismeretek adják. (A matematika sem természettudomány!)

Végül azt a kérdést kell tisztázni, hogy a fent vázoltak mennyire kötődnek a hazai könyvtári és információfeldolgozási gyakorlathoz.

Erre azért nehéz választ adni, mert minőség és az alkalmazott eljárások tekintetében olyan nagy a szórás tájékoztató intézményeink és könyvtáraink között, hogy aligha lehet meghatározni általános színvonalukat. Három-négy helyen számítógépes terminál működik, négy-öt helyen fejlett visszakereső rendszer, mintegy tucatnyi helyen külföldi mágnesszalagos adattárra épülő korszerű SDI szolgáltatás, a számítógéppel készült indexművek, bibliográfiák száma is igen nagy. Magyarország részt vesz több tucat nemzetközi számítógépes rendszerben. Faktografikus adattárak fejlesztése (termékinformációk, statisztikai adattárak stb.) sok helyen folyamatban van. A másik végleten elemi szakmai zavarokkal küszködő, gyengén ellátott könyvtárak állnak, jórészt képzetlen személyzettel.

Az általános magyarországi gyakorlat elmarad a fejlett országok színvonalától.

A fentiekben javasolt tananyag *a mai gyakorlatunkhoz képest előremutató, de korántsem éri el a legfejlettebb országokét*, ahol integrált számítógépes hálózatok tömeges információs szolgáltatásai váltak mindennaposakká. Az elmélet tekintetében azonban igyekezett a korszerűséget megőrizni. A fejlődés biztosítója a szellemi felkészülés a soron következő lépésekre. Mert – Fehér Lipóttól szokták idézni a mondást – a ma bonyolultsága a holnap trivialitása.

Tudás mágnesszalagon

Beszélgetés a szakmai ismeretek áramlásáról

Varsányi Gyula interjúja

Az utóbbi években megjelent tudományos publikációkban, újságcikkekben egyre gyakrabban bukkan fel az „információ” szó. Azt hiszem, nem véletlen, hogy egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítunk neki. Erről beszélgetünk Horváth Tiborral, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusával.

Valóban nem véletlen. Egy széles körben elterjedt elmélet szerint akár az egész emberi történelmet meg lehet ragadni annak alapján, hogy az adott korban milyen szerepet töltött be az információ. A magyar közönség ezzel az elmélettel egy kitűnő romániai magyar szerző, Fülöp Géza: Ember és információ című könyvéből ismerkedhet meg. Eszerint az emberiség eddigi történetében öt nagy információs forradalom zajlott le. Az első a beszéd kialakulása volt, a második az írás létrejötte, a harmadik a könyvnyomtatás feltalálása. A XX. században zajlott le a negyedik információs forradalom: a hírközlési technika megjelenése és tömeges elterjedése. Az ötödik információs forradalom most zajlik. Ez a számítástechnika megjelenésével kezdődött.

Nemrégiben olvastam egy tanulmányban azt a meglehetősen adatot, hogy 1980-ban az USA-ban már a foglalkoztatottak fele valamilyen módon az információ létrehozásával, továbbításával foglalkozik. Ilyen méretekben ez már a gazdasági élet lényeges vagy meghatározó elemévé is válhat.

Sokan beszélnek a társadalmi élet negyedik szektoráról: ez az információs ügy. Manapság azért is növekedett meg ennek a jelentősége, mert be kellett látnunk, hogy nem állnak korlátlanul rendelkezésünkre a nyersanyag- és energiaforrások, tehát egy irányított fejlődést kell a mai társadalomnak megvalósítania.

Koncentrálni kell a tudást?

Ilyen körülmények között az a társadalom tudja magának a biztonságos létet és a megalapozott fejlődést biztosítani, amelyik birtokolja a felhalmozott emberi tudást. Elsősorban a tudományos ismeretek birtoklásáról van szó. Azt lehetne mondani, hogy egy új foglalkozási ág jött létre, amelyik az emberi tudással gazdálkodik és ehhez sajátos technikát vesz igénybe. Ennek segítségével a tudós mindig a szükséges információ birtokába juthat.

Ezzel korántsem akarom azt állítani, hogy ez az egész kérdés a tudomány belügye. Hiszen az ipar és a mezőgazdaság is részben a tudományból él – sőt, egyre inkább abból él –, az állami életben, az államigazgatásban is roppant fontos szerepe van az információnak, nem beszélve a piaci információkról, amelyre az iparnak és a kereskedelemnek van szüksége, vagy a kulturális információkról pl. az oktatásban. No most, ha az állami életnek ezek a szférái nem jutnak az új tudás birtokába, akkor rövid időn belül lemaradás, hanyatlás következhet be.

Dr. Kovács Zoltán, a Veszprémi Vegyipari Egyetem Könyvtárának igazgatója eredeti szakmáját tekintve vegyész. Tőle érdeklődöm, hogy az eltelt évtizedekben milyen mértékben változott az információk iránti igény a vegyiparban és ezzel egy időben milyen ütemben nőtt a szakmai információmennyiség?

Jelenleg közel tizenötezer tudományos folyóiratot tartanak nyilván a nemzetközi információs szervezetek a kémia területén. A második világháború óta rohamos növekedésnek indult a

tudományos közlemények száma, néhány tízezerről többszázezerre nőtt évente. A közel tizenötezer folyóiratból több mint félmillió referátumot, kivonatot gyűjtenek össze az ezzel foglalkozó intézmények.

Gondolom, a vegyiparban különösen nagy lehet az információ-szükséglet, különös tekintettel a világgazdasági problémákra, az energiagondokra. Ezek új vegyipari kutatásokra, szüntelenül új megoldásokra sarkallnak.

Feltétlenül. Szerencsére felfedezték az elektronikus számítógépet és annak az adatfeldolgozásban való használhatóságát, s a kémiai irodalom feldolgozásában ezt fel tudták használni. A szocialista országok közül elsőnek Magyarországon a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtárában alkalmaztuk a gépi információkeresés módszerét. 1971 óta működik az információkereső szolgáltatásunk.

Hogyan használják ezt?

Az adattárat nemzetközi információs szervezetek készítik, mi a Chemical Abstracts mágnesszalagos adattárára fizettünk elő. Ehhez az MTA Központi Fizikai Kutató Intézetének számítógépét használjuk.

Ha pl. egy kutatónak valamilyen információra van szüksége, akkor mi történik?

Akkor a kutató kérdését a programot és szalagot ismerő szakember megfogalmazza a gép számára érthető nyelven. Ezután a számítógép összehasonlítja a kérdésben szereplő tárgyszavakat az adattárban levő tárgyszavakkal. Ha azonosságot ismer fel a kettő között, akkor a közlemény adatait egy külön adattárban kijegyzi és így összeáll egy irodalomjegyzék.

De a kidobott címek alapján a közleményeket is meg kell szerezni!

Világos, hogy csak akkor használható ez az információ, ha a teljes szöveget is rendelkezésre tudjuk bocsátani. Ez történhet a könyvtárunk állományából, de ha itt nem található meg a keresett cikk, mert mind a tizenötezer folyóiratot a leggazdagabb ország legjobban ellátott könyvtára sem tudja megszerezni...

Veszprémbe mennyi van a tizenötezerből?

... Mindössze a legfontosabb ezerre fizetünk elő, amelyből mintegy 70%-os valószínűséggel ki tudjuk elégíteni az igényeket. A fennmaradó 30%-ot könyvtárközi együttműködés útján részben hazai, részben külföldi könyvtáraktól szerezzük be.

A Kőolaj- és Gázipari Tervező Vállalat rendszeres „fogyasztója” a Veszprémi Vegyipari Egyetem információs szolgáltatásának. Mika György szakosztályvezetőtől érdeklődöm, hogy milyen előnyökkel jár ez?

Beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Gyorsasága, naprakészsége, aktualitása és terjedelme jelent számunkra előnyt. Mintegy tucatnyi témát figyelünk. A technológiát vezető kutató-fejlesztő szervezetek, mérnöki kollektívák eredményeiről hihetetlen gyorsasággal értesülünk és ezt fel tudjuk használni a tervező gyakorlatban vagy az olajipar rendelkezésére tudjuk bocsátani. Természetesen a Chemical Abstracts Service szerzői jogát tiszteletben tartjuk.

Ön pontosan tudja, hogy mit jelent ebben az iparágban a gyors információ!

Azt szoktuk mondani, hogy a kőolaj- és földgázipari technológiák nagyjából 5-6 év alatt elavulnak. Azoknak a szakembereknek, akiknek munkaköri kötelességük, hogy ez ellen tegyenek valamit, rövid idő alatt kell információkat, kutatási-fejlesztési eredményeket rendelkezésükre bocsátani, hogy lépést tudjanak tartani. Ellenkező esetben a versenyfutás eleve reménytelen. Számolni kell azzal, hogy a nagyobb adattárakkal rendelkező konkurens cégek rendre megelőzik őket.

Vannak, akik azt mondják, hogy a számítógépes információszerzésnek hátrányai is vannak. Pl. a kutatókat, szakembereket leszoktatja a szakfolyóiratok olvasásáról.

Bizony, ez helytálló. Sokszor idő hiányában forrásanyagokat már nemigen olvasunk. Saját példámon is tapasztaltam, hogy sajnos ilyenkor az ember nem értesül bizonyos személyi hírekről vagy nem fordít annyi figyelmet a reklámokra. Pedig ezek is sok hasznos információt tartalmaznak.

Vannak pl. olyan műszaki megoldások, amelyekről csak ezen az úton lehet értesülni. Egy-egy reklám szemléltető ábrája sokszor többet mond, mint 2-3 oldalnyi közlés.

Magyarországon a kémia, vegyipar, kívül más területeken is működik mágnesszalagos információszolgáltatás. Erről tájékoztat Szántó Péter, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ vezetője:

A kémiai szolgáltatáson kívül pl. az atomtudomány területén, a fizika, elektronika, híradás területén, a kohászatban van számítástechnikai adatbázis és erre épülő szolgáltatás. De ide sorolhatnám még a vezetéstudományt és néhány multidiszciplináris tudományterületet.

Hány adatbázis működik az egész világon?

Ha csak a bibliográfiai adatbázisokat vesszük figyelembe, akkor kb. négyszáz. Ezek összesen mintegy hetvenmillió bibliográfiai tételt tartalmaznak.

Magyarországon miért az előbb említett adatbázisok működnek?

Amint az a felsorolásból is kitűnt, elsősorban a műszaki és természettudományok területén rendelkezünk számítógépes információkereső szolgáltatásokkal. Ennek az az oka, hogy elsősorban ezek iránt jelentkező igény és ezeken a területeken sikerült megteremteni a feltételeket. De egyúttal ez aránytalanságot is tükröz, hiszen a közgazdaságtudományok, a társadalomtudományok vagy az orvostudomány nem rendelkezik ilyen szolgáltatással.

Két típusú számítógépes információkereső szolgáltatás létezik. Az egyiket szelektív információterjesztésnek nevezzük. Ez a felhasználót a legfrissebb szakirodalmi adatokkal látja el. Ilyen például a Chemical Abstracts. A másik típusú ún. retrospektív keresésre nyújt lehetőséget. Ennél nem az adatbázis legfrissebb részében folyik a keresés, hanem a teljes adatbázisban, ami több év anyagát tartalmazza.

Tehát ha egy kutató megkezd egy kutatást, akkor ennek segítségével tájékozódhat arról, hogy abban a témában milyen közlemények jelentek meg az utóbbi 10-15 évben. De ha jól tudom, Magyarországon ez a fajta szolgáltatás alig létezik.

Elsősorban azoknál a szolgáltatásoknál van erre mód, amelyek kisebb adatbázisra épülnek. Nagy adatbázisok esetében a retrospektív keresés nemzetközi információs hálózatokhoz történő kapcsolódással képzelhető el. Nekünk csak egy adatvégállomásról, ún. terminálról kell gondoskodnunk.

Történtek már kísérletek ilyen terminál-kapcsolatok kiépítésére?

Több sikeres kísérlet volt már. Tengerentúli adatbázisokat is sikerült elérni műholdas átvitel segítségével. Érdeemes megemlíteni, hogy 1978 nyarán az OMKDK a Számítástechnikai és Automatizálási Kutató Intézetrel közösen kísérleti kapcsolatot létesített a bécsi Nemzetközi Atomenergia Ügynökség atomfizikai adatbázisával és az ugyancsak ott tárolt mezőgazdasági tárgyú adatbázissal. Ez szocialista gyártmányú berendezésekkel történt.

Kiépíthető-e szocialista és tőkés országok között olyan szerződéses kapcsolat, amely alapján tőkés adatbázisok információit vagy azok elérhetőségét vásárolnánk meg?

Valószínűnek tartom, hogy igen, de erről csak akkor győződhetünk meg, ha szerződési ajánlattal jelentkezők a külföldi szolgáltató cégnél vagy nemzetközi információs hálózatonál.

Ahogy különböző területeken megnőtt az információk iránti szükséglet, megindult a harc is az információkért. Ez a nemzetközi gazdasági-politikai kapcsolatok részévé vált. Horváth Tibor adjunktus:

Természetesen, így van. Ez leginkább az Egyesült Államok információs politikáján látszik. Ott deklarálták is, hogy az információs politika része az elnöki politikának, alapjait mindig elnöki döntések szabják meg. Szerintünk annak, hogy az USA nagyhatalom maradjon, egyik feltétele – sokan azt mondják, hogy az egyik legfontosabb feltétele – hogy a tudás birtokosa legyen. De nemcsak a tudás birtoklásáról van szó, hanem annak a technikának a birtoklásáról is, amellyel ezt a tudást kezelik –, a számítástechnikát értve ezen. Ezt elég korán máshol is felismerték, sőt, az ebben rejlő veszélyeket is. A Szovjetunió politikájában is nagyon fontos szerepet kap az információs politika. A Szovjetunió kiépítette a maga intézményrendszerét a szakmai és tudományos tájékoztatás céljaira. A szocialista országok között is kooperatív vállalkozások jöttek illetve jönnek létre. Ez azt jelenti, hogy a szocialista táborban kiépült információs rendszerek révén bizonyos értelemben függetlenekké válunk a többi ország információs politikájától.

A problémát elég hamar felismerte az UNESCO is és kidolgozta a saját információs programját. Ezzel a tagállamok információs politikáját próbálják befolyásolni. Kettős célkitűzésünk van: egyrészt megszüntetni az információs monopóliumot, másrészt lehetővé tenni azoknak az országoknak is a részesedését az egyetemes emberi tudásból, amelyekben a tudományos kutatás és a technika nem elég fejlett.

A beszélgetés elején említette, hogy korunk az információs forradalom kora. Magyarország hol tart?

Nehéz a kérdésre válaszolni. Azt hiszem, nálunk még nem tudatosult eléggé az információs ügy fontossága. Minden ország a fejlődés bizonyos fázisában érkezik el oda, hogy ezeket a kérdéseket felismerje. Mi mostanában léptünk ebbe a fejlődési fázisba. Az igazság az, hogy számos nagyon biztató kezdeményezés történt. Egyelőre azonban nálunk koncepciós szinten sincs minden megoldva. A legnagyobb probléma az, hogy szétesett a magyar információs ügy. A szaktárcák gondoskodtak a saját információellátásuk intézményeiről, helyenként a szakkönyvtárak látják el ezt a feladatot. Az OMFB komoly lépéseket tett ebben az ügyben. Mégis, valahogy az egész nem áll össze, nem egységes.

Biztosítani kell a forrásokat, a technikát, a szakemberellátást. Ez utóbbi talán a legkényesebb kérdés, mert nálunk alig van ilyen képzés, hiányoznak tehát a szakemberek. Ezeket a „leágazásokat” is figyelembe véve kellene egy átfogó elképzelést kialakítani és akkor talán komoly lépést tehetünk előre ennek a viszonylagos elmaradottságnak a felszámolására.

(Elhangzott a Petőfi Rádióban, 1980. március 24-én)

A szakrészlegek kérdőjelei

Ez az írás a hetvenes évek végén keletkezett, egy szakmai vita nyomán. A szerkesztőség úgy véli, hogy most érdemes leköszölni, mikor a kérdés nagyobb nyilvánosság elé került. A szerző, aki ma is vállalja akkori véleményét, kéri a tisztelt olvasót, hogy írását ne tanulmányként kezelje, hanem úgy, mint egy belső vitához készült hozzászólást, amely további vitára kívánja inspirálni a kollegákat.

Könyvtárügyünk fejlődésének természetes velejárója, hogy tizenöt-húsz évenként újra kell fogalmazni a további kívánatos fejlődés elveit. Változik a társadalmi környezet, az igények, módosul az intézményrendszer, gyarapodik a szakmai tudás és változik szemléletünk is. Nagy közművelődési könyvtáraink újra válaszút előtt állnak: ki kell dolgozni a jövő könyvtárának koncepcióját, hogy ennek alapelvei érvényesüljenek már a mai tervezésű könyvtárakban is.

Sokan a fejlesztés kívánatos irányát az ún. szakrészlegek kialakításában jelölték meg, pontosabban a nagy közművelődési könyvtárak szakrészlegesítésében. Nem arról van szó, hogy a könyvtáron belül különleges kezelést kívánó dokumentumfajták, vagy az általános feladatokról eltérő funkciók teljesítése számára önálló szervezeti egységek létesülnek, hanem arról, hogy négy-hat, átfogó tudománycsoport szerint létrehozott új szervezet alakuljon a könyvtárakban, amely a könyvtárak felépítésének egészét átfogják. Egy, a könyvtár egész tevékenységét meghatározó szervezeti elvről van tehát szó. E részlegeknek elég nagy a könyvtáron belüli önállósága, állományukat egymás között „koordinálják”, szélsőséges elképzelések szerint katalógusaik is elkülönülnek – bár megengedett „közös” katalógusrendszer is –, az egymást átfedő tudományterületek miatt duplikált beszerzés is megengedhető, és sorolhatnánk további jellemzőit. Az így létrejött szakrészlegeket egy eléggé tisztázatlan feladatkörű általános részleg köti össze a közös igazgatás, adminisztráció stb. mellett. Az érvelésekben példák tűnnek fel külföldi országokból, ahol a szakrészlegek már évtizedekkel ezelőtt vagy még régebben kialakultak. Tisztázzunk azonban egy kérdést: a szakrészlegesítés nem azonos a szakreferensi rendszerrel, és általában kevés köze van ahhoz az egyébként kardinális kérdéshez, hogy mi módon lehet a könyvtár számára a gyűjtőkörnek megfelelő szakértelmet integrálnia. Míg a szakértelem integrálása alapvető fontosságú, addig a szakrészleg szervezeti megoldás, akár jelen van a szakértelem, akár nincs.

Papp István a szakrészlegek kialakításában a hatvanas években kidolgozott „teljes funkciójú” közművelődési könyvtár megvalósításának lehetőségét látja. A szakmai közvélemény – és ez nem is vitatható – a szabadpolcos könyvtár továbbfejlesztett változataként tekinti. A vita ezért válhat kényessé és szenvedélyessé, mert a szakrészlegesítés képviselői küzdelmesen kivívott és sem politikai, sem szakmai szempontokból nem vitatható alapelvekből indulnak el. Kinek nem ideálja ugyanis a szakszerűbb könyvtár, tudományos igényeket is kielégítő teljes funkciójú közművelődési könyvtár? A szabadpolc bevezetése és elterjesztése – bár ez a 19. század nyilvános könyvtárainak találmánya Amerikában – a reakciós könyvtári hagyományainkkal való végleges szakítást jelentette és egy demokratikus könyvtárpolitika diadalát. A kérdés azonban az, hogy valóban a szakrészlegesítés jelenti-e a fenti, féltve őrzött könyvtárpolitikai elveknek kiteljesedését, vagy más koncepció teszi ugyanezt? Sőt, az is kérdés, a szakrészlegesítés nem hat-e éppen ellenkező hányba, nem fogja-e a teljesebb funkciókat csorbítani és gátolni a változatos és színvonalas igények kielégítését? A kérdést talán nem is lehet eldönteni, azonban a feladatok tisztázásából vitatni lehet olyan szempontokat, amelyek elősegítik a tisztánlátást ebben a kérdésben.

A hazai írásokból eddig nem derült ki, hogy voltaképpen milyen fő indokok tették szükségessé a szakrészlegesítést. Kinőtték-e nagy közművelődési könyvtáraink eddigi szervezeti kereteiket az állomány növekedésével? Nagyobb gondot kívánnak fordítani a szakmai, tudományos információkra? Mindkét okból? Egyéb tényezők miatt? Nehéz elfogadni egy olyan koncepciót, amely nem indokol, legalábbis elemzően nem, helyette egyszerűen leír egy új szervezeti megoldást. A szervezet mindig problémák, feladatok, tevékenységek függvénye. Szervezetből elindulni és utána megkísérelni megtölteni tartalommal: óhatatlanul a formalizmus kísértését láthatjuk benne. Mert mindenekelőtt azt az összetett feladatrendszert kell mérlegelni, amely a jövő közművelődési könyvtáira vár. A szervezeti megoldások ezek után kerülhetnek kimunkálásra. A szakrészlegesítés leggyengébb pontja az a feltételezés, hogy a közművelődési könyvtáraknak – és külön-külön mindegyiknek – önmagában kell megoldania tájékoztatási feladatait. Autonóm könyvtárakban gondolkodni? Amikor a szakrészlegek külföldön megjelentek, valóban az volt a reális helyzet. Ennek folytán más feltételek mellett a szakrészlegek valóban megoldást jelentettek egy problémára. Ma már kevésbé léteznek autonóm könyvtárak, a jövőben egyáltalán nem lesznek. A magárahagyatottságot érző könyvtár ma még realitás, valódi könyvtárközi együttműködés, főleg technikai fejletlenségünk miatt még inkább vágyálom, de a mai technikai korlátokat nem szabad kivetíteni a jövőbe, és a könyvtárközi kapcsolatokat nem a mai szinten szabad elképzelni. Az autonóm könyvtár fejlődésének eredménye a szakrészlegesítés. A hazai szakrészlegesítés kérdéseit legkimerítőbben tárgyaló anyag – Mándy Gábor összeállításában megjelent A szakrészlegesítés néhány kérdése c. kiadvány¹⁵ – minden alapossága mellett azzal a szembetűnő hibával látott napvilágot, hogy a könyvtárak minden lényeges meghatározó tényezőjét – nemcsak a hírközlésre, adatfeldolgozásra, könyvtárközi kapcsolatokra vonatkozóakat – a mai állapotában képzelel el a jövőben is, kivéve a szakrészleges szervezetet. Így óhatatlanul zárt, kapcsolatmentes könyvtárak képe alakul ki, anélkül, hogy a szerző ezt valahol bevallaná. Példaként néhány kérdést megvizsgálhatunk.

Az állomány a fizikai adathordozók tekintetében eléggé eltérő összetételű lesz a maitól. A folyóiratok és könyvek jelentőségével egyenértékűvé válnak a már ma is egyre fontosabb különleges dokumentumok. Nélkülözhetetlenné válnak a mikroformák. Számos publikáció már ma is csak így férhető hozzá. A hangzó dokumentumok nemcsak a zenében lesznek érdekesek. Film, képmagnó és a vizuális dokumentumok mindennaposakká válnak. A használatukhoz szükséges technikát is el kell valahol helyezni a könyvtárban. Hogyan lehet mikrofilm, kazettákat szabadpolcon elhelyezni? Ha a könyvtár nem akar az élő tudománytól és kultúrától elszakadni, követnie kell azt a folyamatot, amely a közlési szokásokban végbe megy. A dokumentumok tartalmi oldaláról is változások várhatók, elég itt az agyonemlegetett interdiszciplináris publikációkra hivatkozni. Az emberi tudás a kb. 20–30 éve megjelent új tudományok szerint átrendeződik. A szakrészlegek kialakítására javasolt, lényegében vulgáris 19. századi tudományrendszertani szemlélet anakronizmust teremt a könyvtárban. Nem lesznek-e egyre nagyobb feszültségek az igényszerkezet, a felhasználói kíváncsalmak és aközött a tudományfelfogás között, amelynek alapján a szakrészlegek – a könyvtár szervezete kialakul?

Az állomány feltárása tekintetében a kérdőjelek csak növekednek. Gyanítani lehet, hogy amikor a tervezetek a szakrészlegek katalógusairól beszélnek, mai értelemben vett katalógusokat képzelnek el. Az uralkodó könyvtári katalógusrendszerek – ma már szakmai közhely, hiszen évszázados vita zajlik róla – éppen a minimumot teljesítik a feltárásban. A tartalmi feltárásra egzakt vizsgálatokkal kimunkált optimumtól ez a katalógusgyakorlat sokszorosan elmarad. Hogyan teljesezhetnek ki a könyvtári funkciók, ha nem számolunk hatékonyabb

¹⁵ A szakrészlegesítés néhány kérdése. Elvek, tapasztalatok, alternatívák. Bp. OSZK KMK, 1977. 57 p.

feldolgozási eljárásokkal? A könyvtárügyben itt történnek szemünk láttára a legnagyobb változások. A hatékony feltárást ma már mindenki nemzetközi együttműködéssel képzei el, fejlett adatátviteli technikával rendelkező hálózatokban, ennek az együttműködésnek szervezeti keretei már állnak is. A hatékony feldolgozás termékeiből, szolgáltatásaiból miért akarja magát kizárni egy nagyobb közművelődési könyvtár, amikor úgyszólván készen megkaphatja, saját állományára vonatkozóan is. A hatékony feldolgozás a dokumentumok feltárását az egyedi információk mélységében eredményezi. Miért kell az információkat visszagyömöszölni a diszciplínák mélységéig tagolt tematikai rendbe? Az információs rendszerekhez korszerű hírközlő eszközökkel és számítógépes végállomással kötött könyvtár irodalomkutatási lehetőségei olyan helyzetet teremtenek, amelyet az elképzelt és leírt szakrészlegek gyalogtempójává rántának vissza. Egyébként is kérdéses az irodalomfeltáró eszközöknek, ha azok modern eljárást alkalmaznak, a szabadpolcos szakrészleges állománnyal való kapcsolatát megteremteni. Különösen nem hagyományos dokumentumok esetén. Nem lehet megoldás ebben a tekintetben a közbeiktatott hivatkozási katalógusok tömegének kiépítése, ha azok amúgy sem adnak egyedi lelőhelyet. A sok áttétel nem lehet szerencsés megoldás. Azt is figyelembe kell venni, hogy minél igényesebb könyvtárhasználó jelentkezik, annál kevésbé a katalógusokból tájékozódik. A szükséges irodalmat bibliográfiákból, indexekből, referáló folyóiratokból, hivatkozásokból, SDI szolgáltatásokból stb. nyeri, ezt követően konkrét műveket keres a könyvtárban; ezek aztán vagy megvannak a könyvtárban, vagy meg kell szerezni. Általánosan ez a kérdés úgy vethető fel, hogy milyen kapcsolatnak kell lennie az irodalomkutatási referenz-eszközök és a szakrészleges állomány között. Kisarkított szakmai vitákban ezt úgy mondogatják, hogy az információ elszakad a dokumentumbázistól. Már Gesner sem gyűjteményt írt le, hanem az irodalmat, ettől lett műve bibliográfia. Amennyire helyteleníteni lehetett könyvtárpolitikai szempontból azt, hogy ezt a tényt felhasználva sokan most már tájékoztatást kívántak szervezni dokumentumok nélkül, annyira helyteleníthető ennek fordítottja is, ti. hogy állománytestek alakulnak ki úgy, hogy kapcsolatuk a tájékoztatási eszközökkel – a raktári rend és a dokumentumok nem eléggé pontos jelzeteleése következtében – lazává válik. Egy jó könyvtár eléri az információt és eléri az eredeti szövegeket egyaránt, a használó szempontjából közömbös, hogy ezt a könyvtár saját eszközökből és állományból teszi-e vagy másokéból. Mindezeket az érveket nem a közművelődési könyvtárak általános feladatai szempontjából volt szükséges leírni, hanem a szakrészlegek a szakmai információk iránti fokozott érdeklődése miatt. Lényegében ezek a szempontok vezették M. V. Rovelstadtot – a témáról szóló egyik legkitűnőbb tanulmány¹⁶ íróját – hogy az „általános olvasó” és kezdő egyetemista számára tartja elfogadhatónak az ilyen könyvtárhasználatot, igényesebb szinten már nem. Természetesen az itt felsorakoztatott érveket helyesen kell értelmezni: még nem azt jelentik, hogy a szakrészlegek nem kellenek, hanem azt, hogy a szakrészlegek nem segítik a valóban szakmai igények, tudományos igények kielégítését, sőt, bizonyos értelemben akadályozzák azt.

Hasonlóan lehetne kimutatni, hogy a könyvtári szolgáltatásokat is lényegében a mai szinten képzelik el a szakrészlegekben. Kölcsönzést és helybeni használatot. Micsoda leszűkítés! Külön kifejtés nélkül is világos, hogy még ezt sem a mai módszerekkel kell tervezni, részben mert a különleges dokumentumok használata mást kíván – gondoljunk csak a fonotékák tapasztalataira – másfelől a másolási és távmásolási technika új helyzetet teremt. Most megint nem a közművelődési könyvtárak általános funkcióinak szempontjából lehet ezt kijelenteni – mindig is egyik fontos feladat lesz a kölcsönzés, helybenolvasás –, hanem a szakrészlegek oldaláról.

A szakmai információk ügye nem elsősorban a közművelődési könyvtárak feladata, problémái más szinten kerülnek megoldásra. De annak az intézményhálózatnak, amely szakmai-szak-

¹⁶ A cikk tömörítését ld. Könyvtári Figyelő. 1977. 5-6. 536-543. p.

irodalmi információkkal látja el a felhasználót, a közművelődési könyvtárak is részei. A nagy közművelődési könyvtárak pedig fontos részei. Ez az információs rendszer más technikával kerül tervezésre, más módszerekkel kerül az irodalom feldolgozásra, új alapokra helyezi a könyvtárközi együttműködést is, beleértve a korszerű hírközlési eszközöket is, adatátviteli technikát, távmásolást stb. A hazai rendszert sokoldalú kapcsolatok fűzik a nemzetköziesekhez. Az országos rendszernek minden könyvtár közvetítő állomása. Ebbe a közegbe kell elhelyezni a közművelődési könyvtárakat is, és innen kell származtatni azokat a feltételeket, amelyek a közművelődési könyvtárak feladatait és szervezetét is megszabják. De ettől független, steril, új szervezetet javasolni ma már elhibázottnak tűnik. Valószínű, hogy a kialakulóban lévő szakmai tájékoztatási rendszerek körvonalai nem elegendőek a közművelődési könyvtárak jövőjének megtervezéséhez, de ezt teljes mértékben negligálni: bármely előterjesztés komolyságát kérdőjelezi meg.

Fejlett országokban a nagy public library-k, könyvtárak és tájékoztatási intézmények együttesének egyenrangú részei, köztük sokoldalú és szoros kapcsolat van, szorosabb ez a kapcsolat, mint amit a szakrészlegek között egy könyvtáron belül nálunk elképzelték. A kapcsolat nem elv, hanem fizikai realitás, kábelekkal, terminálokkal, vizuális megjelenítőkkel stb. kiépített valóság. Ha egy közművelődési könyvtárnak ilyen rendszerben kell léteznie, ehhez képest másodrendű, hogy belső szervezete milyen, vannak-e szakrészlegei vagy sem; de nyilvánvaló, hogy a szervezet kialakítását is a nagyobb együtteshez való tartozás befolyásolja. Nem az a kérdés tehát, hogy kellenek-e a szakrészlegek, hanem az, hogy az itt vázolt könyvtári rendszer működéséhez milyen belső szervezet felel meg leginkább egy közművelődési könyvtárban. Nincs kizárva, hogy éppen a szakrészlegesítés lesz a legmegfelelőbb – kétséges ugyan – de ezt meg kell indokolni, valóságos funkciók elemzésével. Az együttműködő könyvtári rendszerben éppen a könyvtárak autonómiája szívódik fel, minden könyvtár az információk megszerzésének, közvetítésének szervező intézményévé válik, az információk áramlásának irányítójává, szabályozójává. Mint Maxwell démonja az ismert fizikai példában, aki a gázpalackok közti molekulaáramlást szabályozza egy kis kapu nyitásával-csukásával. Így minden könyvtár egy kapuőr, az információs kapuk szabályozója.

Úgy tűnik, a szakrészlegesítés kérdőjeleiként felsorakoztatott problémák nagyon is a távoli jövő könyvtárszervezetére, technikájára és módszereire építenek. Ez igaz, de a szakrészlegek általánossá válása ugyanebben a távoli jövőben képzelhető el.

Végül tisztázandónak érzem, hogy a szakrészlegekkel kapcsolatos itteni problémák nem kívánják a szakrészlegesítést elvetni. Mindössze két szempontra hívják fel a figyelmet.

Az egyik, hogy nem lehet könyvtárfejlesztést úgy elképzelni, hogy az két, egymástól független, egymást tudomásul se vevő úton megy végbe. Az egyik a könyvtári és információs rendszerek fejlesztése – a könyvtárügy egészével számol –, beleértve a szolgáltatások, technológia, technika és intézményközi kapcsolatok fejlesztését is. A másik egy könyvtártípus belső és befelé forduló szervezeti fejlesztése, szakrészlegesítése, amely nem vesz tudomást a másiktól, saját külvilágáról, kapcsolatairól, elzárkózik korszerű eljárásoktól.

Külön kíváncsi vagyok, hogy a szakrészlegesítés ne váljék a soronkövetkező dogmává. Egy olyan dogmává, amely elveit a századforduló más társadalmi feltételek között működő könyvtári rendszerekből származtatja, s jóval később, eltérő hazai körülmények között megmerevíti a fejlődést, amikor már egy hajdani progresszió csak a konzervativizmus melegágya lehet.

Lehet, hogy a szakrészlegesítés lesz a jövő nagy közművelődési könyvtárainak fő fejlődési iránya. Azonban ezt más összefüggésekből kell nyilvánvalóvá tenni.

Horváth Tibor

Egymásra talál az elmélet és a gyakorlat

A könyvtártudományi tanszék megbízásai

Az egyetemi könyvtárosképzés múltbeli állapotait bíráló kritikák gyakran nehezményezték, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtártudományi tanszéke és a magyar könyvtári élet nehezen talál egymásra. A részben jogos bírálat hatására, másrészt azért, mert a tanszék is nyitni kívánt a gyakorlat irányába, az elmúlt években örvendetes változások tanúi lehettünk: a nagykönyvtárak, valamint a szakirodalmi tájékoztató intézmények kérték, hogy a tanszék működjék közre fejlesztési témáik kidolgozásában, a tanszék oktatói pedig szívesen bekapcsolódtak e fejlesztési munkálatokba.

Hazai intézet a nemzetközi rendszerben

Ilyen természetű, a termeléssel kapcsolatos munkafeladatra kapott megbízást a tanszék az AGROINFORM-tól: Ki kellett dolgoznia az intézetnek a nemzetközi számítógépes információs rendszerekben való részvételét, s eközben elemeznie, esetleg újrafogalmaznia a történetileg kialakult szolgáltatási rendszert. Amikor az AGROINFORM megkereste a tanszéket, a mezőgazdasági információs központban is a többi tájékoztatói intézményhez hasonló volt a helyzet: valamennyi számottevő szolgáltatásának előállítására önálló vagy majdnem önálló technológiai folyamat jött létre, s ezek mellett szinte változatlanul működött a hagyományos könyvtári rendszer is. Ilyen körülmények között párhuzamos folyamatok alakultak ki. Az átfutási idők felduzzadtak, mert amíg az egyik folyamatban kézben volt a dokumentum, a másikban várni kellett rá. A tanszéknek meg kellett oldania azt a feladatot, miként lehet egyetlen, integrált folyamat végtermékeit felhasználni a különféle szolgáltatásokban. Ezek voltak az alapproblémák, amelyeknek a tanszék három fejlesztési vetületét dolgozta ki. Először a szervezeti, másodsor a technológiai, harmadszor a technikai, számítógépes programot. A legösszetettebb feladat a technológiai folyamat megtervezése volt. Ennek során ugyanis mind a KGST, mind az AGRIS nevű nemzetközi mezőgazdasági tudományos és műszaki információs rendszer, mind pedig a korábbi belső gyakorlat számára kielégítő „közös” feldolgozási végterméket kellett tervezni, noha maga a korábbi belső gyakorlat is háromféle volt.

Az újonnan megtervezett és az említett követelményeknek megfelelő folyamat – amely mind a könyvtár, mind az információs szolgálat tevékenységi körét magában foglalta – felhívta a figyelmet a kívánt szervezeti változtatásokra is. Végül a tanszék kidolgozhatta a technikai fejlesztés különféle lehetőségeit. Az említett problémák megoldására született javaslat tartalmazta a fejlesztés ütemtervét is.

A terminológia egységesítése

A Közlekedéstudományi Intézet által adott megbízás más természetű volt. A KTI egyik kiemelt, az egész közlekedési tárcára kiható feladata a közlekedéstudomány hazai terminológiájának egységesítése. Az intézet ezt bölcs felismeréssel összekapcsolta közlekedési információs tezauruszának kimunkálásával. A tanszék oktatói ezúttal mérnökökkel kerültek közös teambe, munkacsoportba. Az együttműködést mindkét oldalon nagy várakozás előzte meg, s talán nem szerénytelenség megállapítani, hogy mindkét részről meglelégedéssel fogadták a munka eredményét. A feladat nehézségét itt is a „sok úr szolgája” szerepkör vállalása okozta. A KTI működési ugyanis a Nemzetközi Útügyi Kutatóintézet számítógépes adattárát az ehhez

tartozó teaurusszal. Emellett volt egy hazai terminológia is, amelynek bizonyos fogalomrendszere – például a Központi Statisztikai Hivatal statisztikai nomenklatúrája – kötelező érvényű, de tekintettel kellett lenni a különféle közlekedési ágazatok által kimunkált osztályozási rendszerekre is. A munkálatok első szakaszában olyan teaurusz született, amely maradéktalanul tartalmazza az IRRD (International Road Research Documentation = Nemzetközi Útügyi Kutatási Dokumentáció) teauruszban szereplő fogalmak angol megnevezéseinek megfelelő magyar kifejezéseket. A kialakított hivatkozási kódok alapján lehetővé válik az átlépés a nemzetközi vasúti teauruszhoz, a légi közlekedés osztályozó rendszeréhez; az útügyi teaurusz mégis önálló, a hazai gyakorlatban alkalmazott fogalmakat használ, és mentes az eklektikus vonásoktól.

A MEDICOR a tanszéktől folyóirata, a Medicor News kumulált mutatórendszerének kidolgozását kérte. A kiadvány ötnyelvű, és főleg külföldön terjesztik. A mutatórendszer gerincét egy permutált tárgyszóindex alkotja, s újdonsága, hogy a különféle nyelvek permutált tárgyszavai egyetlen indexben jelennek meg. Az indexművet a folyóirat repertóriumra és gyártmánykatalógus egészíti ki. A MEDICOR érthetően nagyon nagy követelményeket támasztott az indexszel szemben, mivel ezt külföldi partnereinek szánja, s a mutató színvonala és használhatósága befolyásolhatja a vállalat üzleti megítélését is. Az index munkálatai a befejezés előtt állnak.

*

A három példa mellett a tanszék számos más, gyakorlati természetű feladat megoldásában is részt vesz, például a szabványosítási munkákban, melyek közül az ETO teljes magyar kiadásával kapcsolatos munkák a legfontosabbak. A példák azt mutatják, hogy a tanszék olyan feladatokhoz kapcsolódik, amelyek az általános könyvtári fejlesztés szempontjából sem periferikusak, de elméleti megalapozást is igényelnek. A tanszék azért tartja fontosnak e tevékenységét, mert hasznát látja az oktatásban, a gyakorlattal való szorosabb kapcsolatok kiépítése ugyanis az oktatásban közvetlen tapasztalatokkal gazdagítja az oktatók és a hallgatók ismereteit.

Horváth Tibor

Együttműködés vagy rendszerszervezés?

Futala Tibor – Horváth Tibor – Papp István

Mintha könyvtári közgondolkodásunk, s ennek megfelelően szakirodalmunk és jogalkotásunk is, kissé metafizikusan elkülönítve kezelte volna mindmáig az együttműködés és a rendszerszervezés elveit és gyakorlatát, annak ellenére, hogy mindkét kategória megdönthetetlen axiómaként fogadtatott el. Így beszélünk együttműködésről anélkül, hogy figyelembe vennénk a rendszerelmélet elemi tételeit, s olyan könyvtári rendszerképeket vázolunk fel, amelyeknek egyik fő céljaként az együttműködést határozzuk meg. Pedig mindkét megközelítés hibás. Hiszen együttműködés csak egymással valamilyen kapcsolatban álló egységek, ha úgy tetszik rendszerelemek között jöhet létre, s a rendszereknek soha nem az együttműködés a célja, hanem a rendszer meghatározó lényegi jellegzetessége, hogy többek között különféle együttműködési, munkamegosztásos kapcsolatok alakulnak ki benne.

Ezért az alábbi fejtegetésekben a könyvtári rendszer (mindig azonosnak tekintve a szakirodalmi tájékoztatási rendszerrel, és soha meg nem feledkezve a társadalom egyéb információ-kommunikációs rendszereivel való kapcsolatairól) kérdései állnak a középpontban, különös tekintettel arra a jellegzetességére, amit együttműködésnek nevezünk.

Két, tudatosan vállalt hibánkért előre kérjük az olvasó elnézését. Az egyik az, hogy számos közhelyszerű tény, tételt ismételünk meg, ám abban a reményben, hogy egymás mellé sorjázatásukból valami többlet is adódik; ezért is tekintettünk el az irodalmi hivatkozásoktól. A másik az, hogy a választott műfajból következően sarkított megfogalmazásokkal élünk; az egyfelől mellett nem áll mindig ott a másfelől, még akkor sem, ha állhatna. Nagyon jól tudjuk, hogy egy könyvtári rendszer nem úgy pattan világra, mint Pallasz Athéné, hanem bizony a fogantatástól a terhességen, a vajúdáson át vezet az út megszületéséig. S akkor is csak egy, éppen az elemi létfunkciókra képes csecsemő sír a világra. Nem folytatjuk a hasonlatot, de a példából következik, hogy nem tartunk sem azokkal, akik azt mondják, rendszerként, szervezetként nem létezik a magyar könyvtárügy, de azokkal sem, akik rendszernek tekintik azt, ami még csak quasi-rendszer. Történelmi folyamatnak véljük a rendszerré való fejlődést, amelyet mindig az adott gazdasági, politikai, kulturális stb. feltételek határoznak meg alapvetően, de jelentősen befolyásolnak szubjektív tényezők is. A mi kérdésünk inkább az: hol tart ma a magyar könyvtárügy a rendszerré válás folyamatában, s melyek azok a kulcspontok és tennivalók, amelyek fejlesztése, illetve elvégzése éppen e folyamat felgyorsítása érdekében szükséges.

Mi a kérdés?

Kissé leegyszerűsítve, egy ország könyvtár- és tájékoztatásügye három alrendszerből áll: egy irányítási alrendszerből, bizonyos központi funkciók (a hagyományos központi könyvtári szolgáltatásokon kívül mi ideértjük például a könyvtárosképzést, a könyvtárellátó gazdasági szervezeteket, a nemzeti bibliográfiát és a szabványosítást is) alrendszeréből, végül magukból a könyvtárak és tájékoztatási intézmények alrendszeréből. (Mondanivalónk világosabb kifejtése érdekében követjük el a legdurvább leegyszerűsítést, a negyedik, a használói alrendszer elhagyását.) Az alrendszereken belül és közöttük, most már az általuk alkotott rendszer egészében kölcsönhatások, kapcsolatok alakulnak ki, amelyek nyomvonalain jön létre a rendszer struktúrája. Minden szervezetnek azonban világosan megfogalmazott, minimális céllal kell rendelkeznie, mert ez adja meg léte értelmét. Esetünkben ez a cél a dokumentum- és információellátás, amelyet a rendszernek garantáltan teljesítenie kell.

Hogyan áll mindezek tekintetében a magyar könyvtárügy? Három tényezőt látunk, amelyek összességükben azt mondatják velünk, hogy nagyon is messze vagyunk attól, hogy igazi rendszerről beszélhessünk.

1. A könyvtárügy szakmai irányítása nem fogalmazta meg meg kellő konkrétsággal a rendszer által elérendő célokat. A döntéshozók, a kutatás és fejlesztés, a termelés, a képzés és a közművelődés szolgálatának hangoztatása túlságosan általános ahhoz, hogy ezen az alapon a rendszer egészének és egyes elemeinek outputjában szolgáltatási szinteket és teljesítményeket lehessen megszabni és számon kérni. Ezért mindenki „törekszik”, „igyekszik”, „erőlködik”, de hol a biztosíték arra, hogy az adott egység képes elérni és szolgáltatni a nála jelentkező igény számára szükséges dokumentumokat és információkat? Ez a hiányosság – ki tudja? – oka-e, következménye-e annak, hogy a jelek szerint az irányítási alrendszerben az erőviszonyok eltolódtak a fenntartó és felügyeleti szervek javára, s ez óhatatlanul felerősítette az autarkias tendenciákat. Nem tisztázódott, hogy az intézmények tevékenységének mely elemei tartoznak a fenntartó-felügyeleti szervek, s melyek az ágazatilag felelős tárca illetékességébe. A szakmai irányítás elbizonytalanodott, ami jórészt eszköztelenségének tudatából fakadt. Így nem is terjed ki a meghatározó intézmények teljes körére, s egyáltalán bizonytalan, hogy a szakirodalmi tájékoztatás intézményei miképpen lehetnének egyáltalán bevonhatók a „könyvtári” szakmai irányítás illetékességébe.

2. Központi szolgáltatásaink könyvtárügyünk egy megelőző fejlettségi szintjén alakultak ki, de azóta lényegében csak mennyiségi változáson mentek át. A megváltozott társadalmi körülmények és szükségletek kívánta új minőségi fokozatot – minden dicséretes erőfeszítés ellenére – nem érték el, s ezért alulfejlettségük következtében fő feladatukat, a gyűjteményközi, intézményközi kapcsolatok, információ- és dokumentumáramlás életbentartását – nemzetközi mércével mérve – csak a századelő teljesítményszintjén érik el. A könyvtári rendszer továbbfejlődésében talán ez a legnagyobb visszahúzó erő; s akkor még nem is említettük a régóta hiányzó és régóta követelt központi szolgáltatásokat.

3. Túlhaladott, tartalmuktól kiürült szervezeti formák egyfelől, túlszervezettség másfelől, – nevezhetjük mindezeket a rendszerré válás gyermekbetegségeinek. Eredendően a hálózatokat funkcionális, a célok azonosságán és tartalmi együttműködésen alapuló szervezeteknek képzelték el elődeink. Ez ma már inkább csak kivételként jellemző az egyes hálózatokra, amelyeket az esetek többségében csak adminisztrációs szálak kapcsolnak össze. Ezen a hiányságon kívántak segíteni a területi és a szakterületi organizációs kezdemények, ezek azonban – sokszor maguk is túlszervezett látszatszervezetek lévén – beleütköztek a hálózati határokba. Így tehát ezek a szervezési elgondolások is – önmaguk célkitűzéseikhez képest – csak torzókat hoztak létre: nem voltak képesek megszüntetni a fölösleges kettőzéseket és nem tüntették el a fehér foltokat, az ellátatlan területeket. Ahol pedig a funkció diszharmóniába kerül a struktúrával, ott maga a szervezet akadályozza a kapcsolatok kialakulását.

Ez a három tényező együttesen megmagyarázza, hogy a mégoly lelkes és őszinte szubjektív együttműködési készség, sőt erőfeszítések miért nem jártak igazi és tartós sikerrel.

Célok és alapelvek

A könyvtári rendszer minimális céljait a felhasználók állampolgári jogainak, a társadalom szükségleteinek, a gazdasági tényezőknek és a könyvtári-informatikai technológia fejlettségének együttes figyelembevételével lehet kitűzni.

Egy-egy könyvtár, szakirodalmi tájékoztatási szervezet nem emberbaráti intézmény, hanem a társadalom tudásgazdálkodásának létesítménye: a könyvtári rendszer egésze még inkább az.

Az információellátás, amelyet e rendszernek elsősorban szolgálnia kell, egyrészt állampolgári jog, másrészt nemzeti érdek. Az egyéni és a társadalmi érdekazonosság két könyvtári alap-funkció maradéktalan teljesítését követeli meg, nevezetesen:

1. A könyvtárhasználó állampolgárnak joga van bármely publikus dokumentumra a könyvtári rendszer bármely szolgálati helyén, legyen szó bárhol közzétett, bármilyen nyelven írt, bármely fajtájú dokumentumról is. Ezt az igényt teljességében nyilván nem a helyi gyűjtemények elszigetelt egységei, hanem csakis a könyvtári rendszer elégítheti ki.

2. A könyvtárhasználónak joga van ahhoz, hogy regisztratív szinten a világ teljes dokumentumtermésében tájékozódhassék. Ennek a funkciónak a teljesítésére még inkább vonatkozik az a tétel, hogy az egyedi könyvtár önmagában nem képes reá, csakis a rendszer részeként.

Látható, hogy ebben a két, minimumként teljesítendő funkcióban a legelemibb szolgáltatások jelennek meg, tehát szó sincs arról, hogy az ezekkel összefüggő feladatok megoldása egyben megoldaná az ország valamennyi tájékoztatási problémáját. De hogyan juthatnánk el az ellátás és tájékoztatás magasabb régióiba, ha a könyvtári rendszer már ezen a legalacsonyabb szinten is működési zavarokkal küzd?!

Végre vegyük tudomásul azt a közhelyszerű tényt, hogy egy országos rendszerben a szolgáltatások egymásra épülő, egymást feltételező fokozatokat alkotnak. Minden információszolgáltatás fundamentumát a bibliográfiai alapregisztrációk teszik, amelyeknek hézagmentesen kell számba venniük az információhordozókat (UBC, óh!). Erre épülhetnek – általában diszciplínánként – a mélyebb feltárást nyújtó szolgáltatások, majd ismét emezekre az olyan célozott, felhasználóra irányuló továbbiak, mint az SDI vagy az irodalomkutatás. Végül mindezek megléte teszi lehetővé az eredeti dokumentumokat részben pótló, szinte önálló szakirodalmi műveknek tekinthető szemletanulmányok, vagy más szintetikus dokumentációs műfajok megjelenését. (Ez a fokozatosság érvényes akár hagyományos, akár számítógépes technikát alkalmaznak.) Mit látunk most? Egy-két intézményünk megkísérli, hogy kiugorják néhány élenjáró szolgáltatással, ám visszahúzza őket, pontosabban gyengíti szolgáltatásaik hatásfokát a rendszer egészének elmaradottsága; ahol gyenge a fundamentum, inog a felépítmény. Kézenfekvő a következtetés: azt az elemét kell erősíteni az egymással összefüggő szolgáltatásoknak, amelyik az output szempontjából meghatározó, még akkor is, ha ez nem teremt látványos eredményeket. Ezért – bármilyen unalmasan hangzanék is, – még mindig a bibliográfiai regisztráció megoldása a fő feladat, még hozzá olyan regisztrációé, amely a könyvtári rendszer minden pontján naprakész és azonnali tájékozódást tesz lehetővé.

S tudomásul kell vennünk a másik közhelyet is: a szakirodalmi tájékoztatás fabatkát sem ér az eredeti dokumentumok rendelkezésre bocsátása nélkül (UAP, óh!). Már-már egész szakmánk szégyene – s ezért bocsáttassék meg az indulatosabb és igaztalanul általánosító fogalmazás –, ahol most tartunk. Számos nagynevű intézmény helyi állományának darabjaira órákat, néha napokat kell várni, ha a kért dokumentumot egyáltalán kézbe tudják adni. Egy-egy kérés elutasítását a legtermészetesebb dolognak veszik, aminek semmi következménye nem lehet, mivel szemléletüket nem hatja át az a tudat, hogy ők szolgálnak, hogy kötelességeik vannak. Legnagyobb intézményeink – feldolgozás, referálás címen – a friss irodalmat egyszerűen kivonják a forgalomból. Könyvtárközi kölcsönzési szolgálatunkra jellemző, hogy gyakran könnyebb, egyszerűbb és gyorsabb a British Library Lending Division-tól megszerezni valamit, mint a szomszédtól. Közpénzen fenntartott gyűjtemények számos esetben indokolatlanul korlátozzák nyilvánosságukat, s még a mai hazai publikációk esetében sem biztosítanak kielégítő ellátást. A másolótechnikát vagy haszonszerzésre használják, vagy pedig bürokratikus szabályokkal nehezítik meg igénybevételét. Ez a szakmai etikának ellentmondó magatartás csak részben magyarázható sok könyvtár elhelyezésbeli nyomorúságával, a technikai felszerelés elmaradottságával. Legalább ennyire ludas benne a fenntartói és a szakmai

ellenőrzés gyengesége, a szakmai öntudat fejletlensége, s az alapregisztrációk hiányos volta és működési elégtelensége.

Világosan kell látnunk: a magyar könyvtári rendszer fejlődésének jelenlegi fokán még e két minimális cél megvalósítására sem képes. Viszont ameddig nem oldottuk meg maradéktalanul az idevágó feladatokat, addig nem beszélhetünk valójában könyvtári rendszerről sem.

Irányítás, szakmai felügyelet

Elvileg az irányítás feladata a társadalmi környezet szükségleteinek felismerése révén a rendszer céljainak meghatározása, a végrehajtás feltételeinek biztosítása, végül az ellenőrzés, vagyis az eredmények összevetése a kitűzött célokkal.

Mint ahogyan már megállapítottuk, a könyvtári rendszer egészének az irányítása gyengélkedik a rendszer egyes alkotóelemeinek az irányításához képest. A kérdés az, hogy az egyes intézményekre megfogalmazott célokból összeállnak-e, s ha igen, mi módon az egész rendszerre vonatkoztatható konkrét feladatok, továbbá egyáltalán szükség van-e ilyen „intézmények feletti” célok kitűzésére, nem eredményez-e olyan uniformizálást, amely minden jószándék ellenére a rendszer létét kérdőjelezi meg.

Kétségtelen, ha a könyvtárak és a tájékoztatási intézmények egy magasabb szervezettséget jelentő, ugyanakkor hatékonyabb és gazdaságosabb szolgáltatásokra képes rendszerben egyesülnek, egy magasabb bonyolultsági fokú rendszer jön létre, amely nem egyszerűen a részeit alkotó elemek mechanikus összege. Új minőség keletkezik, amelynek céljai (létének értelme) sem azonosak a korábban önállóan tevékenykedő elemek céljainak összegével. Ezért nem látjuk értelmét a centralizáció-decentralizáció vitájában egyik vagy másik álláspont mellett letenni a garast: az igazi probléma mindig is az, hogy megkapják-e a rendszert alkotó elemek, ezek alrendszerei, végül a rendszer egésze a szerveződés bonyolultsági szintjének megfelelő irányítást, kialakul-e a megfelelő szabályozó mechanizmus.

Úgy véljük, az egyes könyvtárak külön-külön meghatározott, saját magukra érvényesnek elismert céljaiból nem következnek a könyvtári rendszer egészére az előző fejezetben megállapított feladatok. Teljesen indokolt ugyanis, hogy az egyes fenntartók, minisztériumok és szakszervezetek, vállalatok és intézmények, tanácsok és fegyveres testületek stb. maguk fogalmazzák meg kívánalmaikat intézményeikkel szemben, s ennek során helyesen és jogosan az általuk képviselt csoportérdeket érvényesítsék. Ám akire a rendszer egészének az irányítása hárul, az az össztársadalmi érdeket képviseli, s ennek nevében kívánja befolyásolni a helyi irányítás céljait is. Ezzel eljutottunk az irányítás egyik legnehezebb problémájához, a fenntartói és a szakmai felügyelet viszonyához. Ez a viszony csak akkor lehet zavartalan, ha mindkét fél következetesen a reá bízott érdekek erővonala mentén jár el. Vagyis, ha a szakmai felügyelet nem óhajtja felülvizsgálni a fenntartó által támasztott követelményeket, de éppen a fenntartón keresztül érvényesítteti a rendszer minimális célkitűzéseit, s ha a fenntartó sem zárkózik el – éppen saját jól felfogott érdekében – e minimális célkitűzések elfogadása előtt.

Nem vitás, hogy a fenntartóval szemben a szakmai felügyelet gyengébb pozícióban van, nem utolsósorban azért, mert szinte fenntartónként változik kapcsolatainak jellege, s jól meggon-
dolva, jogi és államigazgatási státusából következően pusztán áttételesen befolyásolhatja az egyes intézmények tevékenységét. Mégsem szomorkodunk e gyengeség fölött, s nem követelünk olyan jogkört a művelődési miniszter számára, hogy közvetlenül beavatkozhas-
sék a különböző fenntartókhoz tartozó intézmények életébe, már csak azért sem, mert az élet törvé-
nyei szerint aligha érvényesíthetné. Ami elszomorít az az, hogy a szakmai felügyelet nem

foglalkozik kellő intenzitással azokkal a tényezőkkel, amelyek a rendszer egészének a működésére hatnak ki. Nem a saját hibájából. Talán még a régi mechanizmus túlélésének a következménye, hogy a könyvtári élet minden csip-csup ügye a minisztérium asztalára kerül, s összességükben akkora kásahegyet eredményeznek, amelyen képtelenség átlátni, hát még alagutat enni belé.

A rendszerré válás folyamatának a konzekvenciáit a szakmai irányításnak is le kell vonnia. A napi, bár mégoly fontos ügyek intézésétől mentesítenie kell magát, s mindössze néhány, de meghatározó fontosságú feladatra kell és szabad összpontosítania figyelmét. Csakis azokra, amelyek szükségszerű kapcsolatban állnak az alapcélok megvalósításával és a rendszer egészének működésével, amelyek megoldása valóban kormányzati feladat, amelyek fenntartói érdekeket nem kereszteznek, de húzóerőt gyakorolnak az egyes intézmények és az egész rendszer fejlődésére.

Talán nem tévedünk, ha a szakmai irányítás homlokterébe az alábbi négy feladatot javasoljuk állítani.

Mindenekelőtt meg kell határozni a rendszer egészének céljait, pontosabban a rendszer működési követelményeinek alapelveit mégpedig oly módon, hogy ezek kellő fogódzót adjanak a gyakorlati döntések számára. A célok megvalósításának eszközeit, megvalljuk, kevésbé látjuk a jogszabályokban s az irányítás egyéb, direkt módszereiben, mint inkább a közvetett befolyásolás sokkal eredményesebb lehetőségeiben. Hogy példával éljünk: a könyvtárközi kölcsönzést jogszabálynál hatásosabban mozdítaná elő a műszerek és az összeköttetést biztosító csatornák korszerűsítése, másológépek beszerzése, a könyvtárosi lelkiismeret felébresztése, a fáradhatatlan módszertani gondozás stb.

A célok kijelölése mellett szükség van a folyamatos visszacsatolás megszervezésére is, azaz annak figyelemmel kísérésére, milyen ütemben, milyen eredményességgel sikerül közelíteni feljűk. A szakfelügyeleti tevékenységben is józan önmérsékletre van szükség, éppen az irányítás hatékonyságának növelése érdekében. A könyvtári rendszer elé tűzött minimális célok megvalósulásához sokkal előbb elvezet, ha a szakmai felügyelet az intézményi alrendszer beláthatatlanul sok egysége helyett arra a 100-150 szakkönyvtárra, s mintegy ötven közművelődési könyvtárra összpontosítja figyelmét, amelyekre ténylegesen alapozni lehet az országos dokumentumellátást és tájékoztatást. S természetesen nemcsak a figyelmet, de az erőforrásokat is ezekre az intézményekre kell koncentrálni, mert rajtuk keresztül lehet végső soron valamennyi egység teljesítményét is növelni.

Mindig is a végrehajtás anyagi és személyi feltételeinek az előteremtése jelenti a legnehezebb problémát. Az országos szakmai irányításnak mindenekelőtt a rendszer teljesítőképességét alapvetően befolyásoló alrendszer, a központi szolgáltatások alrendszerének zavartalan működéséhez és rendszeres fejlesztéséhez szükséges feltételek biztosítására legyen gondja, míg az intézményi alrendszer egységeiről természetesen a fenntartóknak kell gondoskodniuk. (Ne tévesszen meg bennünket az, hogy a Művelődési Minisztérium egyben számos, igen fontos könyvtár fenntartója is; mint a könyvtári rendszerért felelősséget viselő tárcának első rendben a központi szolgáltatásokra kell gondolnia.)

2. A központi szolgáltatásokról itt nem mint a könyvtári rendszer egyik alrendszeréről, hanem mint az irányítás legfontosabb közvetett eszközéről szólnunk. Éppen ezért sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a szolgáltatások egy része igazában nincsen a tárca közvetlen irányítása alatt, más részükkel pedig a könyvtári reszortért felelős minisztériumi osztály csak áttételesen foglalkozhat. Az előbbi csoportba tartozó központi szolgáltatások zömükben az OSZK, kisebb részükben más intézmények szervezetébe épültek be, képviselőjük a kellenél alacsonyabb szervezeti szinten történik, s fejlesztésük az intézmények prioritásrendjének, nem pedig a könyvtári rendszer szempontjainak és igényeinek van alávetve. Az utóbbiak közé

lényegében a Könyvértékesítő Vállalat keretében működő könyvtárellátó főosztály által nyújtott szolgáltatások tartoznak; a vállalat felügyeletét a Kiadói Főigazgatóság látja el, s maga a vállalat egyéb ambíciókat is melenget a könyvtárak szolgálatán kívül.

Így a központi szolgáltatások és az országos szakmai irányítás közé különféle áttételek ékelődnek, ami szükségképpen a feladatok egyikének-másikának degradálásához vezetett, vagy más szóval, e feladatok iránt megoszlott a figyelem, s az egész könyvtárügy teljesítményét meghatározó szolgáltatások mindmáig ki vannak téve mindazoknak a problémáknak-bajoknak, amelyekkel az őket működtető intézmény/cég kénytelen küszködni. El kell érni, hogy a központi szolgáltatások fejlesztése közvetlen tárcairányítás mellett menjen végbe, minthogy ez nem egy-egy intézmény belügye, hanem a könyvtári rendszer közügye. Szükségesnek tartjuk, hogy valamennyi fejlesztési elképzelés és eredmény (még ha részeredményről is van szó) kapja meg a kellő szakmai nyilvánosságot, magába a fejlesztésbe pedig be kellene vonni más intézményeket is. Nem tartjuk utópiának azt sem, ha az egyes központi szolgáltatások, vagy ezek egymással összefüggő körei mellé olyan felügyelő bizottságokat rendelne a szakmai irányítás, amelyek nemcsak véleményezési, hanem döntési jogosítvánnyal is rendelkeznének.

3. A könyvtárpolitikai irányítás céljai valóra váltásának a központi szolgáltatások mellett a másik leghatékonyabb eszköze a tudatos, átgondolt, hosszú távlatra szóló személyzeti politika. Több vetülete közül itt csak két meghatározó elemére hívjuk fel a figyelmet, a képzésre és a vezetők kiválasztására.

Elfogultság nélkül meg kell állapítanunk, hogy a képzésben az utóbbi években – elég mély hullámvölgy után – bizonyos javulás tapasztalható: kialakultak egy háromszintű oktatási rendszer keretei, korszerűsödött mind az egyetemi, mind a főiskolai oktatás tartalma, a komplex államvizsga letételének lehetősége – minden problematikus vonása ellenére – régi sérelmet orvosolt, megszilárdultak a könyvtárkezelői tanfolyamok, általános elismerést szereztek a központi továbbképzés különböző formái. Két súlyos probléma vár változatlanul megoldásra, mégpedig az egyetemi beiskolázási keretek alapos megnövelése, és az ELTE tanárképző főiskolai karán a könyvtárosképzés megindítása. Ehhez arra is szükség van, hogy a szakmai felügyelet erőteljesebben vegyen részt mindenekelőtt a felsőfokú oktatás alakításában, a beiskolázási keretszámok megállapításában. Ugyancsak az ő feladatának tekintjük, hogy a szakképzés intézményei, illetve a könyvtárak részéről egymás címére kölcsönösen elhangzó, a legtöbb esetben jogos bírálatok alapján megtegye a szükséges intézkedéseket.

Kulcskérdésnek minősítendő a vezetők kiválasztása. Tisztelet a kivételnek, intézményeink gyenge káderhelyzetén belül is szembetűnőek a vezetésbeli fogyatékoságok, pedig a hozzá nem értő vezetés a legbriliánsabb intézményt is tönkretetheti. A bérezésről (s a besorolásról) rendelkező jogszabályunk következetlen (ne mondjuk: engedékeny) a magasabb beosztású vezetőkkel szemben támasztott szakképzettségi követelményeket illetően, s az esetleg más szakmákból érkezett vezetők saját belátására bízatik, hogy rászánják-e magukat valamiféle szakmai „utókezelésre”. A szakfelügyeletnek sokkal határozottabbnak kellene lennie e tekintetben, s igen nagy figyelmet fordítania arra, hogy politikailag, szakmailag, és vezetési ismeretekkel és készségekkel felvértezett káderválasztékot tárhasson a vezetőt kereső fenntartók elé.

4. A szakmai irányítás negyedik gondjának az kell, hogy legyen, hogy biztosítsa a kompatibilitást a technikai és technológiai fejlesztésben. A kompatibilitás nem rendszerképző tényező önmagában, de bármely rendszer működésének nélkülözhetetlen előfeltétele. Különösen áll ez, ha a számítógépes technikára és az elektronikus adatátvitelre kívánjuk a rendszer működését alapozni. Rosszul mondtuk, nem kívánságról van szó, hanem kényszerről, hiszen ha tényleges rendszert akarunk quasi-rendszer helyett, akkor igen egyszerűvé és gyorsá kell

tennünk az intézményközi szolgáltatások, elsősorban az információk közlését és fogadását; ez pedig csakis a legkorszerűbb technika segítségével lehetséges. (Most csak utalunk arra, hogy a nemzetközi csatlakozás is kizárólag ezen a technikai alapon valósítható meg.) Minél magasabb egy technika és technológia fejlettségi szintje, annál nagyobb súlyt nyer a kompatibilitás követelménye. Ha zavarok vannak az illeszkedésben, akkor nincs együttműködés, nincs rendszer. Ezért a rendszer elemeinek, az egyes intézményeknek a fejlesztése is megkívánja a kompatibilis technológiát. Hiába van meg a helyi jószándék, tévútra vezethet, ha nincs mihez igazodnia, amikor a technikai korszerűsítés útjára lép. Számos szép program jutott zsákutcába, mert nem volt mihez illeszkednie, s felelős vezető nehezen is vállal olyan kockázatot, hogy előreszaladva esetleg kizárja magát egy későbbi rendszer előnyeiből.

Azért tekintjük a szakmai felügyelet dolgának a kompatibilitás biztosítását, mert az ő kezében vannak a központi szolgáltatások, s ezen belül is a bibliográfiai regisztrációk, amelyekhez csatlakozni az intézményi alrendszer valamennyi tagjának elemi érdeke. Csak másodsorban említjük, hogy a szabványtörvény is úgy rendelkezik, hogy a szakmai technológiát szabályozó normatív dokumentumok, szabványok létrehozása az ágazatilag felelős minisztérium és a Magyar Szabványügyi Hivatal közös feladata.

Félreértések elkerülése végett jegyezzük meg, hogy a kompatibilitás nem jelenti a technológia uniformizálását; sokféleségét és rugalmasságát azonban az illeszthetőség határain belül kell tartani.

Központi szolgáltatások

Sokkal bonyolultabb és sokágúbb a központi szolgáltatások kérdésköre, semmint arra vállalkozhatnánk, hogy akár csak nagy vonalakban is megpróbáljuk helyzetüket megítélni és fejlesztési irányaikról véleményünket elmondani. Ezért inkább arra törekszünk, hogy érzékeltesük azt a nézőpontot, amelyből a központi szolgáltatások ügyét szemléljük. Így nem térünk ki valamennyi idevágó szolgáltatásra (a képzést és a szabványosítást egyébként a korábbiakban már röviden érintettük), hanem csak néhányról szólunk, a szerintünk döntő jelentőségűekről.

Először is hadd tegyük fel szándékosan kellemetlenkedő kérdésünket: kellőképpen tudatosult-e illetékeseinkben a központi szolgáltatások meghatározó volta az országos könyvtári rendszeren belül, s ha igen, levonták-e a szükséges következtetéseket, megtettek-e mindent kiemelt fejlesztésük érdekében? Hadd maradjon ez az aggodalom szóközi kérdés, amelyre választ ne tőlünk várjon az olvasó.

Második aggodalmunk arra vonatkozik, hogy vajon kellő összhang van-e a szolgáltató és a fogadó fél között? Annál is inkább indokoltnak tartjuk ezt a kérdést, mert a fejlődés egy későbbi stádiumában igen sok fogadó fél egyben szolgáltató is lehet. Ezért a központi szolgáltatások fejlesztésénél egyként tekintettel kell lenni mindkét oldalra: ha a „vevő” nem tudja, mit és hogyan kap, vagy nem képes a „vásárlásra”, az „eladó” oldal fejlesztése esetleg hiábavalónak bizonyul. Talán nem tapogatódzunk rossz helyen, ha úgy véljük, hogy az igen nagy erőfeszítések, a szakmai igényesség és az odaadó munka ellenére a viszonylag szerény eredmény annak a következménye, hogy az elérendő célnak, a szolgáltatás outputjának a meghatározásában és következetes megvalósításában bizonytalanság keletkezett. A továbblépés előfeltétele, hogy minden fejlesztésnél először az érdekeltekkel együtt tisztázódjék a pontos cél, az output tartalma és formája, valamint a fogadó fél felkészültsége. Nem tartható tovább az eddig sok esetben tapasztalt bezárkózás egyes központi szolgáltatások gondozói részéről. A könyvtárak létérdeke, hogy – a lehető legpublikusabb formában – folyamatos tájékoztatást kapjanak arról, hogy mely szolgáltatás terén mikorra mi várható, s milyen formában, hiszen saját fejlesztésük függ tőle. Nem engedhető meg ugyanis, hogy szinte minden

könyvtár, információs intézmény külön-külön oldjon meg lényegében azonos feladatokat – gyakran vitatható színvonalon, – ha kipróbált eljárás áll már rendelkezésre. Ez a gyakorlat az egyébként is szűkös szellemi erőforrások szétzilálódásához vezet, a technikában összevisszaságot eredményez, és engedményekre kényszerít a technológia színvonalában, nem is beszélve a költségek megnövekedéséről. (Nevezzük nevén a gyereket: ha például egy egyetemi könyvtár működésének integrált gépesítésére szánta el magát, felütheti-e azt a segédletet, amely részletesen ismerteti a Magyar Nemzeti Bibliográfia üzemmenetét, szabályzatait, adatlapjait, számítógépes programjait stb. stb., vagy pedig csak informális, kollegiális, intézményi felelősségvállalás nélküli útbaigazítások állnak-e rendelkezésre?)

Három fő irányban kívánatos a központi szolgáltatások területén a fejlesztést megindítani.

1. A kommunikációs hálózat fejlesztése, a könyvtári célokat szolgáló számítógéppark megerősítése. Ezzel kezdjük, mert úgy látjuk, hogy a szellemi előkészületek – minden kritikai megjegyzésünket fenntartva – annyira előrehaladtak, hogy most az anyagi tényezők váltak a továbblépés döntő feltételévé.

A központi szolgáltatások elérhetősége, még inkább az egyes könyvtárak működésébe való beépülése a távközlési kapacitás és ennek műszaki színvonalának a függvénye. Nyilván nem kielégítő e tekintetben a mai helyzet, de amennyiben a postai szolgáltatások fejlődnek, a jelenleg rendelkezésre álló telefon- és telex vonalak tetemes bővítését, sőt új adatátviteli csatornák kiépítését kell előirányozni az ország minden valamirevaló könyvtára között, különös tekintettel a vidéki igényekre. Az újfajta hírközlési eszközök visszahatnak a központi szolgáltatások hatékonyságára, feltéve, ha a távmásolás, távadatfeldolgozás, stb. berendezései a fogadó félnél is rendelkezésre állnak. E technikai fejlődés megkérdőjelezi a központi szolgáltatások terén is még uralkodó hierarchikus szervezeti modellt (ennek túlhaladott voltáról később ejtünk szót). Ugyanis nemcsak a központ és a fogadó fél közötti párbeszédű kapcsolat válik lehetővé, (s ezen belül a kérések kielégítésére küldött információszolgáltatáson túl megvalósulhat a központi szolgáltatás adatbázisának több forrásból való gyarapítása), hanem a fogadó felek egymás közötti közvetlen kapcsolata is.

Megoldandónak, még hozzá sürgősen megoldandónak látjuk a könyvtári célokat szolgáló adatfeldolgozó vállalat? intézmény? társulás? létrehozását. Bizonytalanok vagyunk a géppark jogi státusát, működtetőjét, gazdálkodási módját illetően, de abban bizonyosak, hogy a magyar könyvtári rendszer (esetleg hozzávéve a másik két közgyűjteményi területet is) jelent akkora nagyságrendet és speciális igényt, hogy célszerű saját számítógépes bázisát létrehozni. Ám akár önálló vállalként, akár a könyvtárellátó keretében, akár a nemzeti könyvtárhoz telepítve jön létre a központi technikai bázis, a magyar könyvtári rendszer közkincsének kell tekinteni, beleértve az itt alkalmazott szoftvert is, amelynek tulajdonjoga felett a szakmai ágazati felügyeletnek kell rendelkeznie, s eldöntenie, melyik intézmény milyen erkölcsi és anyagi feltételek mellett veheti igénybe.

2. A hiányzó szolgáltatások létrehozása. Számunkra a hiányzó láncszemek közül a tájékoztatás a tájékoztatásról és az országos tároló könyvtár tűnik a legfontosabbnak. A hazai referral centre magjának a könyvtárak központi nyilvántartása tekinthető. Átgondolt fejlesztési program végrehajtása során azonban képessé kell tenni a jelenlegit messze túlhaladó szolgáltatások nyújtására is. Azonban a hangsúlyt nem a nyilvántartásra, hanem a szolgáltatásra, vagyis az outputra kell helyezni. A jól működő referral centre egyfajta konzultációs központtá válhat, intézményeket és egyéni felhasználókat irányíthat a számukra szükséges szolgáltatásokhoz, adatbázisokhoz, szakértőkhöz, egyáltalán a források legváltozatosabb sorához, sőt maga kezdeményezheti közöttük a párbeszédet. Szoros munkakapcsolatban kell lennie az országos kutatónyilvántartással és fordítónyilvántartással, de regisztrálhatja és aktivizálhatja kliensei érdekében a nem könyvtári vagy szakirodalmi információs szolgáltatásokat (pl. államigazga-

tási, statisztikai stb. adatbázisokat) is. Föltételezhető, hogy bizonyos áttételek is indokoltak, ezért az országos központot kiegészíthetik a szakterületileg vagy régióként szervezett hasonló ügynökségek. A referral centre tehát nem endogén módon, a könyvtárügyön belül jön létre, és működését sem korlátozza erre; tevékenységét „mission oriented” (a befutó megbízásoknak, megrendeléseknek megfelelően) kell ellátnia. Ha jól működik, a szakmai irányítás, de még általánosabban: az információs politika számára igen hasznos koordinációs eszközzé válhat.

Könyvtári rendszerünk horizontján kibontakozó tároló könyvtár nem egynek tekintendő a központi szolgáltatások közül, hanem olyannak, amely több másiknak is fokozza hatásfokát, s velük együtt teljesíti igazából saját feladatait is. Feladatkörét ezért a teljes könyvtári rendszer szempontjából kívánatos meghatározni, egyaránt tekintetbe véve az országos könyvtárközi kölcsönzés, a nemzeti dokumentumbázis összehangolt gyarapítása, a ritkán használt vagy feleslegessé váló állományrészek kivonása, az állományvédelem központi megoldást sürgető követelményeit. Ezért talán helytelen is tároló könyvtárnak nevezni, hiszen sokkal aktívabb szerep jut számára a könyvtári rendszerben, mint pusztán az ilyen vagy olyan okból hozzákerült állományok megőrzése. Sürgősen, nyílt szakmai vitákon kellene tisztázni tehát funkcióit, gyűjtőkörét, szolgáltatásait, annál is inkább, mert számítani kell ez esetben is arra, hogy szakterületi, de még inkább hálózati és regionális szintű „fiókintézetek” fogják kiegészíteni. Azt az aktív tároló könyvtárat várjuk, ami inkább a British Library Lending Division magyar változatának fogható fel: a gyűjtőköri kooperációban szervező feladatokat lát el, a könyvtárközi kölcsönzésben dokumentumfajták és diszciplínák szerint jól körülhatárolt területen ellátást vállal, szoros egységet képez a hazai, de főképpen a külföldi dokumentumok központi regisztrációival, részt vesz az állományvédelem országos feladataiban. Technikai felszereltségének részletezésére aligha szükséges szót vesztegetnünk.

3. A meglévő központi szolgáltatások fejlesztése. Ezen a területen – sokakkal összhangban – a nemzeti dokumentumanyagot tükröző bibliográfiai leírások (rekordok) géppel kezelhető file-jának, jobban mondva file-jainak a létrehozását látjuk mindent megelőző feladatnak. Itt a kiindulás alapot a számítógépre vitt, s ezzel működtetett nemzeti bibliográfiai rendszer jelentheti. A számítógépesítés igazi célja és lényege – ne feledjük! – nemcsak a számítógép segítségével előállított füzetek, de még az éves vagy többéves kumulációk sem, hanem a rekordok géppel való kezelhetősége, adatátviteli csatornákon való továbbítása, más file-okba való beépíthetősége stb. Könyvtárainknak, mint a rendszer elemeinek munkájában éppen ez hozhatja a legnagyobb horderejű változást, tehermentesítve a helyi feldolgozó apparátust, lehetővé téve a könyvtári munkafolyamatok (az előszerzeményezéstől kezdve a katalógusszerkesztési és bibliografizálási munkákon át a kölcsönzési nyilvántartásig) integrált gépesítését, s végső soron megteremtve a közös (osztott) feldolgozást a rendszer input oldalán. (Hogy ez azért mégsem az igen távoli jövő, azt bizonyítja az OSZK és az OMIKK között kialakuló együttműködés a külföldi folyóiratok regisztrálása terén.)

Jó lenne, ha a szélesebb szakmai közvélemény alapos tájékoztatást kapna arról is, milyen lehetőségek vannak egyes külföldi nemzeti bibliográfiák géppel kezelhető adathordozóinak hazai hasznosítása terén. Beváltják-e a velük szemben táplált magas reményeket, vagy pedig szerényebben kell megfogalmaznunk igényeinket. Addig egyelőre él a bizodal munk, hogy ezek az adathordozók is csökkentenék a hazai feldolgozási terheket, s hozzájárulnának a központi gépi file-ok megteremtéséhez.

A géppel kezelhetőség egyaránt jelenti a rekordok gépi adathordozón való szolgáltatását és az online hozzáférést. Az előbbi technikai feltételei már mintegy tíz évvel ezelőtt megérették, s ha annak idején célul tűzték volna ki, régen nyélbeüthető lett volna. Ma kérdésesnek látjuk, érdemes-e ragaszkodni a két fokozat egymásutániságához, s ne inkább az online kapcsolat

megteremtését szorgalmazzuk-e, természetesen az adathordozón való rendelkezésre bocsátásról sem lemondva.

Bármily súlyosnak látszanak a technikai-technológiai problémák, a fejlesztés mégis elsősorban magas szintű szervezési feladatot jelent. Valószínű, hogy a szervező munka meghaladja az OSZK erejét, ha magára hagyatkozva kívánja megoldani; a program végrehajtása mindenképpen csak szélesebb alapokon képzelhető el, hiszen az egész rendszer működését érinti a végeredmény. Elsősorban egy tervre van szükség, amely élvezi a könyvtárak egyetértését, bizalmát és közreműködését, amely kitűzi a feladatokat, ütemezi őket, s meghatározza a gyakorlati munkálatokat. Tudomásunk szerint ilyen terv még nem készült; de ha készült volna, kapjon minél előbb, minél szélesebb nyilvánosságot, hogy végre az is tudjon róla, akiért e szolgáltatások vannak.

Csak példaként említjük a meglévő központi szolgáltatások közül a könyvtárközi kölcsönzés fejlesztését, mint olyant, amelyet lényegében a tároló könyvtár létrehozásával együtt kell megoldani. Új dimenziót fog jelenteni e szolgáltatás terén is, ha a könyvtárközi kommunikációt a modern technika alapjára lehet helyezni. Jelenleg ugyanis még mindig sok bürokratikus vonása van, amiért csak kis mértékben hibás a szakma. De állt legyen már üzembe a tároló könyvtárunk, működjék precíziós gépezetként a „százakra” alapozott állománygyarapítási együttműködés, ne legyen egyetlen hiba sem lelőhelymegállapító eszközeinkben, még akkor is a szakmai etikán múlik jórészt a könyvtárközi kölcsönzés minősége. Közpénzekből fenntartott könyvtárban a dokumentum „tulajdonjoga” nem jelentheti a használat korlátozását helyi igénybevételre, vagy kivételezettek körére. Mást jelent az, hogy megőrzéséért és használatáért vállalt felelősséget. Amely intézmény ezt nem érzi át, magát zárja ki a könyvtári rendszerből.

Mindenképpen a kiemelten fejlesztendő központi szolgáltatások közé kívánczik az a szolgáltatáscsor, amit könyvtárellátásnak hívunk. Szükség van kínálatának bővítésére, tevékenységének a könyvtári igényekkel összhangban történő kiteljesítésére, személyi, anyagi és nem utolsó sorban könyvtári szakmai megerősítésére, de mindehhez előfeltételként igazából arra van szükség, hogy végre létrejöjjön a magyar könyvtári rendszer régóta áhított, sőt követelt önálló könyvtárellátó vállalata. Mert bármilyen igyekezetet is tapasztaltunk az utóbbi években a Könyvértékesítő Vállalat részéről a könyvtárak jobb kiszolgálása terén, még a minapi átszervezés után is a könyvtárellátás csak egy maradt a vállalat több teendője között. Megvalljuk, a skandináv modell valamilyen magyar változata lebeg szemünk előtt, ha a könyvtárellátás fejlesztéséről van szó: tartozzék a vállalat a könyvtárügy szakmai és fenntartói felügyelete alá, a vállalati politikát egy, a könyvtárak képviselőiből alakult felügyelő bizottság hagyja jóvá (az már szinte túlságosan szép lenne, ha maga a vállalat is a könyvtárak tulajdonát képezné, valahogy úgy, mint például a termelészövetkezetek közös vállalatai: könyvtárak fenntartói egyfelől, másfelől a művelődési ágazat lehetnének a részvényesek), ne adjon ingyen semmit a könyvtáraknak, de a működés során keletkezett hasznot szolgáltatásainak fejlesztésébe „ölhesse”, s ne vonják el tőle adóban, rendelkezék erős bibliográfiai részleggel, könyvtárépítési és berendezési tanácsadó szolgálattal stb.

Szervezet és együttműködés

Könyvtárügyünk rendszerre fejlesztésében mintha túlon túl a formális szervezeti-szervezési mozzanatokra helyeztük volna a hangsúlyt, azt várva, hogy a különféle kötelekekkel összekötözött könyvtárak rendszerszerűen fognak működni. Lehet, hogy merésznek tűnik megállapításunk, de esetenként olyan jelek mutatkoztak, hogy éppen a szervezet gátolta a hatékony, magasabb színvonalú működést. (Például csak a könyvtárközi kölcsönzés régi, helyenként

maig élő mechanizmusát hozzuk fel, mely szerint a kérések először hálózati kényszerpályán vándoroltak, majd az OSZK közbejöttével jutottak el a teljesítő könyvtárhoz, ahelyett, hogy közvetlenül a megállapított, vagy valószínűsített lelőhelyre futottak volna be.)

Nem vonjuk kétségbe a magyar könyvtárügy nagy történelmi vívmányát, a hálózatok megszervezését, de a magunk részéről a hangsúlyt a „történelmi” jelzőre tesszük. Úgy látjuk, hogy éppen a hálózatok nyújtotta kommunikációs csatornák elégtelensége miatt is került sor újabb és újabb szervezeti formációk (szakterületi és területi – három szinten is – együttműködési körök) gyakorlati és jogi megalapozására. A hálózati kényszerzubbonyból való kibúvás szándékát jelzi továbbá az ellátási rendszerek létrejötte, különösen azoké, amelyekben különféle hálózatokhoz tartozó könyvtárak egyesülnek (pl. tanácsi közművelődési és iskolai könyvtárak), vagy a kettős funkciójú könyvtárak (pl. szakszervezeti és szakkönyvtár szimbiózisa) megjelenése.

Mind a hálózati szerkezet zavarai (adminisztratív-irányítási funkciók eluralkodása emitt, a hálózatok szétesése amott, hatásköri villongások hálózati központok és fenntartók között, diszfunkciók megjelenése a működésben stb.) és kiútkeresési törekvései (a tagkönyvtárakat segítő szolgáltatások kifejlesztése a központokban, a hálózati központok együttműködéses vállalkozásai, a módszertani gondozás és a szakfelügyelet közelítése stb.), mind a szakterületi és területi együttműködési körök feladatkeresései és botladozásai arra mutatnak, hogy a hagyományos szervezet átalakul, új minőségű kapcsolatok jönnek létre az intézményi alrendszer elemei között, s ha lassan is, de földerengenek az olyasfajta hálózatok körvonalai, amelyek közelebb állanak az informatika terminológiája szerinti hálózathoz, vagyis olyan intézmények együtteséhez, amelyek között létrejöttek a közvetlen adatátvitel feltételei, s közösen gazdálkodnak a rájuk bízott információkkal. Tehát a szervezetben is a forma helyett a tartalomra kezd áttevődni a hangsúly.

Ha helyesen értékeljük a szemünk előtt zajló folyamatot, akkor az történik, mint a világ jelenségeivel általában: megszűntetve tartatnak meg hálózataink és együttműködési köreink, s egy minőségileg új, a korszerű technika alkalmazásával lehetségessé vált szervezetté alakulnak át. Az egymás mellett álló hierarchiák feloldódnak egy olyan többdimenziós hálózatban, amelynek tagjait nem az egymás alá- és fölérendelés tartja össze, hanem a kölcsönös függés. Ez a folyamat még könyvtári viszonyok között sem idillikus, bizony kemény harcok kísérik: a presztízsféltés és a használói érdekeket képviselő öntudatosulás, a kényelemszeretet és a soha-meg-nem-elégedés, a bevált módszerek őrzése és az újatkeresés, monopóliumok védői és támadói, különféle csoportérdekek képviselői stb. csapnak össze.

Napjainkra világossá vált, hogy a könyvtárügy intézményi alrendszerét nem lehet egyetlen vezérelv szerint, lineáris hierarchiában felépíteni. A könyvtárak között sokféle metszetben, a gyűjteményépítés, a technológiai folyamat, a szolgáltatások, a felhasználók stb. szerint jönnek létre kölcsönhatások, ha pedig külön-külön kívánjuk érvényesíteni az ezekből levonható szervezési vezérelveket, túlbonyolított, merev szervezeteket nyerünk, Ezen az úton haladva, bármely szervezési elgondolás a bonyolult kapcsolatok csupán egyetlen vetületét képes érvényesíteni, s mechanikus összegükből nem adódik ki a valóság bonyolultságát akár csak közelítően tükröző szervezet; egyetlen elv kivételezett kezelése mindig a többi kapcsolatot gyengíti.

Minden könyvtárat sokféle, más-más természetű kapcsolat fűz a többihez. Gyengébb és erősebb, átmeneti és tartós együttesek alakulnak különféle feladatok megoldására. Ahogyan a célok változnak (megvalósulnak, átalakulnak, újak jelentkeznek), úgy válik egy-egy kapcsolat feleslegessé, módosítandóvá vagy helyettesítendővé. Nem számíthatunk arra, hogy egy-egy szervezet örök, vagy akár hosszú időre szóló keretül szolgálhat. Az állandóan változó tartalom, a célok, a feladatok kívánják meg, hogy a forma, a szervezet is állandóan változzék,

alkalmazkodjék, erősödjék, gyengüljön, elhaljon, új szülessen. A világ változik, cserélődik a technika, fejlődik a szakmai tudás, változnak a fenntartási és működési feltételek; hogyan lehetne egy merev, statikus szervezet a változás, a fejlődés megfelelő színtere? Ne feledjük azonban: minden változás mélyén ott kell lennie annak az állandóságnak, amit az alapcélok, a minimális célok jelentenek.

Egy-egy könyvtár kapcsolatai révén több együtteshez is kapcsolódhat, de nem utasítás, kijelölés vagy kényszer alapján, hanem természetes érdekei, pontosabban használói érdekei alapján. Legéletrevalóbb intézményeinknek mindig is megvolt a hajlamuk a kapcsolatteremtésre, az együttműködésre, de kapcsolataikat természetes érdekeik, nem pedig előreszabott szervezet szerint kívánták alakítani. Idegenkedtek, érthető módon, minden olyan kapcsolattól, amely igazgatási-irányító központot tételez fel, amely diktátumokon alapul, s vonzódtak azokhoz, amelyek egyenrangú partnerek szabad társulásait jelentették, jól meghatározott feladatok megoldására. Tapasztalataink alapján mi is az ilyen természetes szervezetek mellett foglalunk állást, s mivel előre látjuk kudarcukat, ellenzünk minden olyan tervet vagy javaslatot, amely „hierarchikus topológiájú” szervezeteket irányozna elő. Mert az intézményi alrendszerben önszervező mechanizmusok működnek, amelyek az érdekeltségek mentén hozzák létre a kapcsolatokat, s éppen mert természetes érdekek testesülnek meg bennük, hatékonyaknak is bizonyulnak. Az irányítási alrendszer akkor cselekszik helyesen, ha nem ezek ellenére, hanem ezek működését felismerve, kibontakozásukat elősegítve avatkozik be a rendszerréválás folyamatába.

Ugyanis kapcsolatokat kiépíteni, vagy – mondjuk ki – kooperálni csak konkrét feladatok esetén lehet, ezeket pedig ott lehet legvilágosabban felismerni és meghatározni, ahol éppen jelentkeznek. Együttműködésre leginkább az áll készen, aki valamiben gyengének érzi magát, vagy erőforrásait az éppen megoldandóval szemben más feladatok kötik le, de bízik abban, hogy partnerére az adott kérdésben bizton támaszkodhat. E segítség ellenértékeként pedig abban kínál segítséget, amiben ő maga erős és teljesítőképes. Éppen ezért aligha lehet általános érvénnyel, országos léptékben meghatározni a konkrét együttműködéssel megoldandó feladatokat, legfeljebb a fő irányok kijelölésére kerülhet sor. Ki miben vár és miben nyújt támogatást másoknak, végső soron mindig a helyi adottságok függvénye.

Mégis, az intézményközi kapcsolatoknak és az együttműködésnek a szakmai feladatok egységes szemléletén kell alapulnia. Abból kell kiindulnunk, hogy adva van a nemzeti dokumentumbázis és adva van a – szintén felbecsülhetetlen értéket képező – nemzeti rekordvagyon. Ez utóbbi mindazoknak a szurrogátumoknak – másodlagos információknak – az összessége, amelyek az eredeti dokumentumokat tükrözik különböző mélységű feldolgozásban, tartozzék bár valamely eredeti dokumentum a nemzeti dokumentumvagyonba, vagy pedig külföldi gyűjteményekbe. Mind a dokumentumok, mind szurrogátumaik decentralizált gyűjteményekben, illetve adatbázisokban (file-okban) helyezkednek el, de nem feltétlenül úgy, hogy ugyanott van egy dokumentum szurrogátuma, ahol maga a dokumentum. Sőt, a szurrogátumok köre lényegesen bővebb, tekintsük akár az egyedi könyvtárban, akár a hazánkban fellelhető dokumentumokat. (Itt a rekord és a file szavakat számítástechnikai jelentésüknél bővebb értelemben használtuk.) E megosztottan kezelt, mégis egységes dokumentum- és rekordvagyonra kell ráépülnie harmadikként egy egymáshoz illeszkedő, egymásra épülő elemekből álló szolgáltatási rendszernek. Így tehát három sík alakul ki, amelyek mindegyikét a közös technikántechnológián álló munkamegosztásos együttműködésnek kell áthatnia. Ebben a bonyolult, nagyon bonyolult rendszerben az alkotó elemek autonóm módon – ez nem ellentmondás! – működnek, engedve a természetes vezérlő és szabályozó mechanizmusoknak.

Az országos könyvtári rendszernek azonban nem az együttműködés az alapja; ettől sokkal szilárdabb alapok kellene: célok és feladatok elsősorban, szakértelem, korszerű technikai felszereltség, élenjáró technológiai eljárások majdnem ugyanabban a sorban. Az együtt-

működés így nézve következménye, s nem előfeltétele a rendszernek; lennie kell kinek, miért és mivel kooperálnia. Önmagában az együttműködés még nem vált meg senkit balsorsától. Sok szegénység összerakásából nem fakad gazdagság. Zavaros célokból nem határozhatók meg értelmes feladatok. A sok elavult módszerből nem lesz korszerű technológia. Sok hátráltató tényező összegeződése pedig csak a hátrányos helyzetet súlyosbítja. Ebből a zsákutcából csak az erőforrások hatékony felhasználásával lehet utat törni, ezért is javasoljuk ismételten, hogy a rendszerré válás folyamatát, a kooperáció kibontakozását célzó erőfeszítéseket a döntő pontokra, azaz az irányításra, a központi szolgáltatásokra és az intézményi alrendszeren belül egy szűk körre összpontosítsuk.

Pontosan ezzel a „kivételezéssel” szolgálhatjuk leginkább a kisebb intézmények érdekeit is, hiszen a rendszerben kulcspozícióban lévő, megerősödött egységek szolgáltatásai beépülnek amazok teljesítményeibe, meghatározzák fejlődésüket, húzóerőt gyakorolnak rájuk. Lényegesnek tartjuk azonban azt, hogy közöttük ne főnök-beosztott kapcsolat, központ-tag vagy tiszt-közlegény viszony alakuljon ki, hanem az egyenjogú intézmények korrekt, az érdekek kölcsönös tiszteletén és érvényesítésén alapuló szabad társulási jöjjenek létre. Meggyőződésünk, hogy a rendszer legkisebb eleme is szükséges, ha tényleges társadalmi igény áll mögötte, s ennek következtében a rendszeren belül minden egységet azonos joga kell megbecsülni.

A rendszerré válásban, a rendszerszerű működésben, vagy egyszerűbben, az együttműködésben két szervezési elvnek kell érvényesülnie. Az egyik az illeszkedés kötelezettsége, a másik a közvetítői funkció vállalása.

Illeszkedésen sokkal többet értünk, mint a szabványosítást. Lényegében arról van szó, hogy a rendszer elemei működőképessé együttessé álljanak össze, s ezért az illeszkedésnek ki kell terjednie a gyűjtőkörök kialakítására, a feldolgozási eljárásokra, a technikai berendezésekre, a szoftverekre stb. stb., – s nem utolsósorban a szolgáltatásokra.

Elsősorban szemléleti kérdés a közvetítő szerep vállalása, vagyis az, hogy az intézmények tudatosan építsék be működésükbe egymás szolgáltatásainak célba juttatását, illetve a náluk jelentkező, de ott ki nem elégíthető igények továbbítását. Az intézményeknek fel kell ismerniük azt a kényszerítő erőt, amely a tudományos kutatásra és a gyakorlatra korunkban egyaránt jellemző interdiszciplinaritásból fakad; a társ- és rokонтudományok, a határterületek ismeretei, a szórásban lévő információk csakis úgy érkezhettek el az igénylőhöz, ha az információs intézmények (s közéjük értjük a közművelődési könyvtárakat is!) a rendszer egészére támaszkodva szerzik be, „csomagolják át” és „közvetítik ki” őket.

Dolgozatunkban mindeddig jobbra könyvtárakról esett szó, bár a könyvtár terminust abban az értelemben használtuk, hogy könyvtárnak tekintendő minden olyan intézmény, amely a nemzeti dokumentumvagyon és rekordvagyon valamely részét kezeli. Joggal mondhatja bárki, hogy e logika alapján nemcsak a múzeum és a levéltár, de akár az országos népességnyilvántartás vagy a statisztikai adatbázis is könyvtárnak tekinthető. Ha annak nem is, de mindegyik ugyanabba az információs-iparba, vagy inkább népgazdasági ágba tartozik a közös jellegzetességek alapján. A tágabb értelemben vett könyvtárak és a népgazdasági ágként fel-fogott egyéb információs intézmények között egy vonallal kár lenne – nem is lehet – határt húzni. Inkább egy gyepű választja el őket egymástól, illetve köti őket össze. A gyepű hajdan védekezésül és támadások felvonulási területeként szolgált; ahogy rendszerré fejlődik könyvtárügyünk, úgy alakul át a gyepű szabadkikötővé, olyan kommunikációs helyé, ahol egymásra utalt rendszerek cserélik ki outputjaikat, s egyeztetik szolgáltatásaikat, fejlesztési elképzeléseiket. Annál is inkább szükségszerű ez, mert a felhasználó, legyen akár döntéshozó vezető, kutató vagy egyszerű érdeklődő, mindig egy adott problémához keres információt, s nem a forrásként számbajöhető intézményekben, hanem probléma-orientáltan és heurisztikusan gondolkodik. Tehát a könyvtári rendszerek ki kell építenie kapcsolatait a nem könyvtári

intézményekhez a klasszikus közgyűjteményeken túlmenően például a faktografikus tájékoztató-szolgáltató intézményekhez is. E nyitás mindkét fél számára haszonnal jár, mivel ezáltal megnövelhető a könyvtári rendszer szolgáltatási kapacitása, s ezzel társadalmi haszna és presztízse, a partnerek pedig, amelyek többnyire még kommunikációs nehézségekkel küzdenek, s a rendszerré válásban még hátrább állanak, ösztönzést és segítséget nyernek fejlődésükhöz.

* * *

Végezetül mit lehet várni egy országos könyvtári rendszertől? Négy reményünk teljesülését.

Megvalósulhat az összehangolt állományépítés, az eddiginél gazdaságosabban és hatékonyabban.

Létrejöhet a közös (osztott) feldolgozás, ami által hatalmas munkaerőkapacitás szabadítható fel, illetve fordítható más feladatokra, különösen, ha élni tudunk a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás lehetőségeivel.

Kialakulhat az információs szolgáltatások összehangolt rendszere, azaz hézagmentes információval valószínűsíthető meg mind az érdekelt diszciplínákat, mind a szolgáltatási szinteket és műfajokat illetően.

Hazai rendszerünk szervesen kapcsolódhat a világméretű és regionális nemzetközi információs rendszerekhez, közvetlen hozzáférést biztosítva a hazai használó számára a külföldi dokumentum- és adatbázisokhoz.

Bevezető

Aligha van időszerűbb téma az együttműködésnél könyvtári és tájékoztatási rendszerünkben. Meg kell barátkoznunk azonban azzal a gondolattal, hogy a továbbiakban együtt fogunk élni az együttműködés problémáival, mint szakmai gondolkodásunk lényeges összetevőivel. Azért is, mert a kölcsönhatások, kapcsolatok elemértékűek egy rendszer összetevői között, ugyanolyan fontosságuk van, mint a rendszert alkotó intézményeknek. Célszámunk egy ilyen újfajta könyvtárszemlélet kialakítását kívánja erősíteni azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ennek a látásmódnak, a problémákat magasabb szervezetségi szinten felvető gondolkodásnak híveket szerezzen. Hagyományosan ugyanis csak az egyes intézmények, de legfeljebb hálózatok, régiók vagy szakmák kereteiben voltunk képesek kérdéseinket és válaszainkat felvetni vagy megfogalmazni. A magasabb szervezetségi szint nem más, mint a tájékoztatásügy egésze. Ez a bonyolult szervezet, vagyis az egész, más kérdéseket vet fel, mint az alkotó elemek külön-külön, és más fogalmakkal lehet az egész kérdéskört leírni és megérteni.

Az új szemlélet megértéséhez, hadd hozzam példának a kapcsolatokat életben tartó, azokat éltető, központinak nevezett szolgáltatásokat. Ezek eddig úgy éltek tudatunkban, mint valamely könyvtár része, osztálya; megítélésüket is ez az alacsony besorolás szabta meg. Most pedig szinte olyan súlyt kapnak a rendszer egészében, mint az intézmények összessége. Aki a rendszert működő egésznek tekinti, aligha tartja ezt túlzásnak.

Igyekezetünk szerint, az együttműködés kérdéseit ezen a magasabb szervezetségi szinten kívántuk tárgyalni, mert a kooperáció ezen a szinten vizsgálható és érthető meg igazán. S ha most az olvasó felteszi a kérdést, sikerült-e az együttműködés témáját maradéktalanul ilyen keretekben megvitatni, akkor a válasz csak az lehet, hogy törekvéseink nem jártak teljes sikerrel. Mind a téma, mind a tét nagysága olyan, hogy nem vállalkozhat egyetlen folyóiratszám perfekt megoldást nyújtani. Recepteket pedig nem állt szándékunkban adni. A probléma tisztázásához azonban, bizodalmunk szerint hozzájárultunk. Elsősorban azzal, hogy a kérdéskört igyekeztünk súlyozni, szakítva azzal a gyakori szemlélettel, mely szerint minden egyaránt fontos.

Természetes, hogy az együttműködés vonzáskörébe esik számos olyan, nem is a mi szakmánk illetékességébe eső terület, amely hatással van saját fejlődésünkre. Tudjuk például, hogy az együttműködés annyira és úgy tud kialakulni, amennyire az intézményközi kommunikáció ezt lehetővé teszi. Kommunikálni pedig csak megfelelő technikával lehet. Ezért kértük meg *Mazgon Sándort*, adjon számunkra áttekintést arról, milyen lehetőségeink vannak egyáltalán ezen a téren és mi várható. Kitűnő összegzésében még arra is kitért – tartózkodóan, nem vitatkozva, hanem tényként közölve – hogy nálunk még bizonyos kódok kialakításában sincs minden rendjén. (Tanulmányának második részével, amely a várható fejlődéssel foglalkozik, a Könyvtári Figyelő egyik későbbi számában találkozhatunk majd.)

Azt is tudjuk régóta, hogy a tájékoztatás országos rendszere jóval túlnő saját szakmánkon, és hogy nem maradhatunk elszigetelve ebben a nagyobb rendszerben. A használó integráltan kíván tájékozódni, ezért kell tudni, mit tesznek a társintézmények. Ennek jegyében kértünk tanulmányt nemcsak *Fogarassy Miklóstól* a közgyűjtemények összedolgozásáról, hanem *Dörnyei Józseftől* és *Straub Elektől* is, akik a statisztikai, illetve az államigazgatási tájékoztatásról szóltak. Külön öröm, hogy ennek kapcsán elvi-elméleti problémák is felvetődtek. Reméljük, e két tanulmányt mások fogják folytatni a jövőben, szélesítve és gazdagítva saját ismereteinket.

Saját házunk táját járja körül a többi írás. Ezek mind stílusban, mind felfogásban nagyon különbözőek, a konklúziók pedig nem is mindig összecsengők. Egy dolog azonban bizonyos:

leírásaik alapján pontosabb diagnózis állítható fel, közelebb juthatunk az okok felderítéséhez, s talán itt-ott megcsillan valami a kibontakozásból is.

Három-négy tanulmány és a külföldi gyakorlatról szóló beszámolók főleg terjedelmi okokból nem kerülhettek a jelenlegi számba. Ezeket a Könyvtári Figyelő következő számai közlik, remélhetőleg a hozzászólásokkal, vitaírásokkal együtt.

Senki sem hiheti, hogy a kooperációra való készség hiánya valamiféle nemzeti sajátosságból ered nálunk. Vannak ugyan, akik ezt elég régóta áhítják. Ha elfogadnánk érvelésüket, önmagunkat mentenénk fel a cselekvés felelőssége alól. Az okok, a helyzet reális feltárásához szélesebb szakmai demokratizmus kell és őszintébb szó. Legyen ez a célszám egy megújuló, elemző, őszinte kritikus szakmai vita nyitánya.

Horváth Tibor
vendégszerkesztő

Egy gondolat viszontagságai

Horváth Tibor

„Az iskolák igen nagy előnye szerintem abból fakad, hogy van a tudományban valami, ami egyáltalán nem tanulható meg azáltal, hogy az ember újracsinálja azt, ami a tankönyvekben áll. Ez a valami csak úgy tanulható meg, ha élő embertől tanuljuk meg azt, amit ő tud”

(C. F. Weizsäcker)

Felkérésem erre az írásra úgy szólt, hogy adjak átfogó képet arról a fejlődésről, amelyet a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy elért az elmúlt két évtized alatt a számítógépek alkalmazása terén, és lehetőleg adjak kritikai elemzést is. Azzal kezdem, mi köze lehet a számítógépek által elért eredményeknek Kovács Mátéhoz, hiszen az ő működésének utolsó éveiben kezdett a számítástechnika a szakmai érdeklődés előterébe kerülni, az első megfogható eredmények megszületése éppen halálával estek egybe. Nem kívánok azzal a módszerrel élni, amely a kegyelet jóindulatával a vállalt nagy elődök gondolataiba utólag igyekszik belemagyarázni későbbi fejleményeket. De ha sikerül ezen a téren egy apró árnyalattal kiegészítenem professzorunk portréját, – engedjenek meg most ennyi személyes vallomást – sikerül valamit lerónom a magam emberi hálájából is, amelyet saját pályám indulásakor ifjonti vehemenciából fakadó opposíció miatt nem akartam, később pedig már nem tudtam neki személyesen elmondani.

Kovács Máté fogékony volt minden korszerű gondolat, eszköz, módszer iránt. A szellemi munka szervezésében az elsők között alkalmazott adatfeldolgozási technikát. Ő kezdeményezte a 25 kötetre tervezett Magyar enciklopédia címszóanyagának – 60 000 címszónak – a gépi adatfeldolgozás akkori legkorszerűbb eszközével, Hollerith technikával való kezelését.

1968-ban került először kidolgozásra a magyarországi könyvtárak műszaki fejlesztési terve. Az előterjesztést az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács vitatta meg. Az OKDT elnöke és a vita vezetője Kovács Máté volt. 1968-ban még sokan utópiának tartották könyvtárainkban a számítástechnikát; az előterjesztés szokatlansága és valljuk meg, a szakma felkészületlensége miatt sokakban bizonytalanság alakult ki, annak ellenére, hogy a tervezetet mindenki támogatta. Az elnöklő Kovács Máté nemcsak a vitában nyújtott érveket a tervezet mellett, hanem a jegyzőkönyv határozott megfogalmazásában és az anyag további útjának meghatározásában elindított egy folyamatot, amelynek eredménye az volt, hogy a Pénzügyminisztérium 40 millió Ft-ot (akkor!) szavazott meg a tervezet megvalósítására. Most ne firtassuk, hogy mi lett a tervezet és az összeg sorsa, mert erről már sem az OKDT, sem Kovács Máté, sem az előterjesztők nem tehettek. Ezt a ma már történelmi epizódot csupán azért idézem fel, hogy igazoljam, Kovács Máté jelen volt a könyvtárak új korszakának megszületésénél, érveivel, tekintélyével és pozíciójából fakadó eszközeivel támogatta azt a megújulást, amelynek nem is lehetett látni a végét.

A lényeg azonban nem is a professzor közszereplésében keresendő, hanem sokkal mélyebben. Kovács Máté egyetemi előadásainak és írásainak vagy egy nagyon fontos vonása, amelyet valóban csak utólag vagyunk képesek értékelni. Ez a vonás az, hogy mindig rendszerekben gondolkodott. Az a korosztály, amely megélte egyetemre kerülését és előtte is hallgatott előadásokat, meglepődve tapasztalta a szemléletmódnak ezt a váltását. Az addig egyedileg kezelt könyvtárak az ő interpretálásában hirtelen nagyszabású intézményrendszerré álltak össze, a

róluk való ismeret, a tudástöredékek pedig egységes szemléletté. Rendszerszemléletű volt, s ha nem is beszélt – akkor még nem is szólhatott – a számítástechnikáról, ez az a szemlélet, amely minden számítógépes gondolkodásmód alapja. Nemzedékem, amely már az új technológia és technika útját járja, szemléletileg már fel volt készítve erre a feladatra. Churchman azt írja, a rendszerszemlélet egyik lényege abban áll, hogy az ember jobban megérti azt a környezetet, amelyben él.⁽¹⁾ Lehet, hogy Kovács Máténál ez a módszer nem volt tudatos, hanem egyszerűen személyiségének formátumából eredt – alighanem erről van szó – de ki ne ismerné el, hogy hitelesen nála szerepelt először a könyvtárak környezete, az egész társadalom úgy, mint a könyvtárak célját és feladatait meghatározó tényező. A környezet, célok erőforrások, a rendszer alkotóelemei és ezek működésmódja: ez a váz, amelyen Kovács Máté szakmai világgépe nyugszik. Pontosan azok, amelyeket a rendszerelmélet teoretikusai az egészben való gondolkodásmód ismérveinek tartanak. A bonyolult világ csupán szegmentszektorokban fogható fel; az elvont, absztrakt rend formalizmusba silányul, ha nincs mögötte az empiria; a rendszerszemlélet módot nyújt, hogy az elvont rend, a „törvény” megtalálhassa empirikus megfelelőit. A rendszerszemlélet út a dzsungelen át, ahogy Bertalanffy mondja.⁽²⁾ Ezt tanultuk meg a professzortól. A könyvtárügy nem mozaikokra bomlott töredékhalma volt nála, hanem kibontotta egészének és a tágabb környezetnek kontúrjait.

Ennyi köze volt Kovács Mátének a számítástechnikához. „Csak” ennyi.

Ezek után rátérhetnék tulajdonképpeni témámra, hogy számot adjak a számítástechnikában elért eredményekről vagy eredménytelenségekről. Be kell látnom azonban, hogy ilyen összegzések születtek; az Egyesület szombathelyi vándorgyűlésének teljes ülése nemrég foglalkozott ezzel, legutóbb Sárdy Péter adott összefoglalást.⁽³⁾ Az ismételések feleslegesek lennének. Ami pedig a várt kritikát illeti, olcsó fogás lenne elverni a port azokon az intézményeken, amelyek produkáltak valamit. Helyette Kovács Máté szellemében a témáról való gondolkodásunk hiányosságaira összpontosítanék, egészen pontosan arra, milyen szervezeti rendszerekben gondolkodunk a magyar könyvtárak jelenét és jövőjét illetően. A témának nagyon is sok köze van a számítástechnikához. És csak a rendszerszemlélet tükrében tárgyalható megnyugtatóan. Írásomat nem tanulmánynak szánom, hanem meditációnak olyan problémákról, amelyekről magammal is vitázom, s amelyben sarkítottan lehet fogalmazni.

A működő és teljesítőképes számítógépes rendszerek szervezetét vizsgálva tényként lehet megállapítani, hogy azok hálót alkotnak. A rendszer egyenrangú intézmények társulása adott célból. Bármely intézmény bármelyiket elérheti közbeiktatott fokozatok nélkül. Az információk elérésének, átadásának és átvételének ez a rendje független attól, hogy kis- vagy nagy intézményről van-e szó, vagy, hogy az adott intézmény milyen rangokkal cicomázza fel magát – ha egyáltalán szükségét érzi a státuszát formálisan felértékelő rangok hajhászásának. A rendszerben elfoglalt helyzetet nem adminisztrációs jogok vagy hatásköri konkok megszerzése biztosítja, hanem a részvétel aránya és módja. A feladatokat hézagok és átfedések nélkül osztják meg kinek-kinek teljesítőképesége szerint. A teljes rendszert – az adott politikai határokon vagy régiókon belül – bárki igénybe veheti szerény haszonélvezőként, állami rendszerek esetén profitot nem biztosító térítés fejében. E rendszerek néha hálózatot alkotnak: hálózatról akkor van szó, amikor a tagintézmények között közvetlen adatátvitel lehetséges. A hálózat nem absztrakt kinyilatkoztatás, hanem fizikai valóság, kábelekből, terminálokból, szerverekből, tárolókból, hálózati eszközökből, amelyeknek funkcióik révén van köztük egymáshoz. Fenntartóik, bár különbözőek lehetnek, támogatják a társulást annál az érdekükénél fogva, hogy a részvétel megsokszorozza az intézmények teljesítményeit. Az összhangba hozott erőfeszítések eredője az egyes erőfeszítések szimpla összegét jóval felülmúló nagyobb hatásfok és magasabb minőség.

Saját gondolkodásunkat az intézményrendszer szervezetéről jól tükrözi a magyar könyvtár és tájékoztatásügy mai rendje. Tömören szólva mi hierarchikus szervezeti megoldásokban

gondolkodunk. Elnevezéseink is ezt tükrözik. Aki ad magára valamit, az már központ, mert nálunk központok vannak, meg alközpontok, sőt, központok központjai, ezen utóbbiakat keresetlenül koordinációs központokként jogerővel emeltük eme magaslatokba. Egy egyszerű könyvtár már ki sem látszik a fölérendelt központoktól, különösen, ha még központ is sokféle van, hálózati központ (alközpont, főközpont), kooperációs központ, regionális központ. E sok központ közül csak egy tölt be funkcionális feladatokat, a kooperációs központ. Arra vonatkozóan, hogy a tényleges feladatok meghatározása nélkül alakult ki ez a hierarchia, legyen szabad utalnom arra, hogy előbb emelkedett jogerőre a koordinációs központok létrehozása, s csak ezután került az OKT megbízásából feladatkörük kimunkálásra. Magyarul a szervezet kereste a feladatait, pedig fordítva kell lennie: a funkciók alapján lehet szervezetet kialakítani. A hierarchia sajátja, hogy aki magasabb szinten áll, adminisztratív igyekszik pozícióját erősíteni, viszont a számára nem kedvező adminisztrációtól, amelyet a fölötté lévő vívott ki magának, igyekszik magát minél jobban függetleníteni. Semmiféle központtal nem lenne semmi baj, ha erőforrásként lehetne felhasználni; ha az ellátásban, a feladatok végrehajtásában lehetne támaszkodni rá. Ilyenre is akad példa, de ez nem a szervezet következménye vagy ritkán az. A hálózati szervezet, amely könyvtárainkat legerősebben foglalná rendszerbe és amelyre annyit hivatkozunk főleg hivatalos megnyilatkozásainkban büszkélkedve, egyszerűen adminisztratív egységek, mivel egy hálózathoz való tartozást a közös fenntartó (felügyelet) határozza meg és nem a funkciók. Jogosan lehetne azzal érvelni a mostani alkalmából, hogy a hálózati gondolat éppen Kovács Máté szorgalmazásából jutott érvényre. Ez igaz. De olyan külső feltételek mellett, amikor még a kulturális életben is centralizáltabb irányítás volt érvényben, továbbá más, keresztező szervező elvek nem voltak jelen, a fenntartói jogok nem voltak olyan kizárólagosak, mint most. A jelen szervezet az Ugocsa non coronat politizálásnak ad tág teret. Ennek egyik következménye, hogy fontos szakterületeken (ipari-műszaki élet, mezőgazdaság, egészségügy, néhány társadalomtudomány) elképesztő párhuzamosságok keletkeztek, ellátatlan területek fehér foltjait pedig nem vagyunk képesek eltüntetni. Régi bűn pl. – az utóbbira is álljon példa – hogy nincs természettudományi könyvtárunk, amelyre országos ellátást lehetne bízni. A kémia kivételével egyetlen egy természettudománynak sincs. De ez a lehetetlenség ekkor még csak az intézmények szintjén van, mi lenne, ha duplikáltságot és fehér foltokat a szolgáltatások szintjén néznénk!

De kizárólag elvi megfontolásokból vajon miért lehet a hierarchikus szervezeti rendszert kifogásolni – azon túlmenően persze, hogy nem kedvez sem az intézményi, sem a társadalmi demokratizmusnak?

Mert nem kedvez a horizontális kapcsolatok kialakulásának, a közvetlen intézményi kapcsolatoknak, mert a kapcsolatoknak is a hierarchia útját kell követniök vertikálisan.

Ebben a szervezeti megoldásban kell keresni annak egyik okát is, hogy miért nem képesek a magyar könyvtárak együttműködésre. Simon Nora és Alain Minc híres könyve, *A számított-gépesített társadalom*⁽⁴⁾ kitűnő leckét ad arra vonatkozóan, hogy az egyoldalúan hierarchikus szervezetben hogyan hal el az élet. Olyan együttműködés, amelynek a szervezeti rendszer nem kedvez, vagy méginkább akadályozza azt, nem lehet életképes.

A számítógépek, méginkább a számítógépes hálózatok élesebben vetik fel ugyanezt a kérdést, mert eleve társulásokra, információcserére vannak predestinálva. Ebben is vannak központok, az adatbázisok működtetői. Csakhogy itt a szónak is más a jelentése, ide a technika és az információ koncentrálódik, nem pedig előjogok, hatáskörök és rangok. Egyszóval, ezek erőforrások és nem hivatalok.

Félő, hogy a fenti kritika éle közelebbi magyarázat híján nem oda vág, ahová szánom, s tartok attól, hogy sokan felhasználják saját autarchiájuk védelmére. Szeretném tisztázni, hogy nem annyira az eredeti elvekben, azok morális erejében vagy ésszerűségében kell a bajok kór-

okozóját keresni, hanem ezeknek az alapelveknek deformálódásában, következetlenségében és kisugárzásának gyengeségében. Mert ki merné vitatni, hogy a hálózati elv ésszerű? Ki állítja, hogy gyűjtőkörök alapján nem kívánatos nagyobb szervezeti egységeket létrehozni. Kinek jutna eszébe, hogy egyazon földrajzi régió intézményei ne zárják szorosabbra soraikat?

Szabó Ervin, akiben a hálózati gondolat először megfogant Magyarországon, a hálózatokban ellátási rendszert látott. Sallai István a szellemi vegetáció szintjén vergődő könyvtárak fel-emelésének útját látta benne, apostoli missziójának biztosítékát.⁽⁵⁾ Kovács Máté szakszerű tárgyilagossággal írja:

„... Erre azért van szükség, mert az azonos feladatkörű könyvtárak együttesen jobban el tudják látni feladataikat, mint külön-külön. A hálózaton belül lehetővé válik a jobb munkamegosztás, és a hálózathoz tartozó egységek rendszeres együttműködése...”

És íme Kovács Máté kasszandrai jóslata:

„... mintha nem a feladatok és funkciók szoros rokonsága, hanem inkább igazgatási jellegű megfontolások zsúfolnák őket egyetlen szervezeti egységbe. Ezek szervezésénél ügyelni kell arra, hogy a hálózaton belül a szakmai, tartalmi együttműködést az üres, formális, adminisztratív módszerek háttérbe ne szorítsák, vagy bonyolult túlszervezés ne tegye nehézkessé a hálózat életét.”⁽⁶⁾

És ez következett el: bonyolult túlszervezés és üres, formális, adminisztratív módszerek.

Igaz, már 1956-ban hiba csúszott a hálózati elv megfogalmazásába. A szándék tehát az volt a fenti idézet tanúsága szerint, hogy egy hálózat azonos feladatkörű könyvtárakat fogjon össze. A jogszabály pedig az azonos fenntartó könyvtárait szervezi hálózatba. Némi esély persze van arra, hogy egy főhatóságnak nagyjából azonos feladatkörű könyvtárai vannak, de fordítva nem igaz: az azonos feladatkörű könyvtárak nem ugyanahhoz a főhatósághoz tartoznak, s így nem kerülnek egy hálózatba. A következő évtized a központi irányítási hatáskörök és jogok decentralizálásának ideje volt, amely meghozta a könyvtárak életébe a fenntartók mindenhatóságát. Igazságtalanság lenne minden fenntartót sommásan elítélni. Volt fenntartói jóakarat, áldozat, előrelepő szándék is; de mindegyiknél más. Ha nincs következetesség, még a nemes célkitűzések is egymást keresztezik.

Talán újabb törekvésekben a közművelődési könyvtárak kívánnak ellátó rendszerré válni, ami ugye, azért furcsa, mert ha hálózatban élnek, ebbéli igyekezetük miatt külön törekvés? Hasonló tájékozódás mintha tapasztalható lenne néhány szakkönyvtárnál is. A kérdés itt is ugyanaz.

A könyvtári szervezet, amelynek alapgondolata legjobb elődeink gondolkodásában csiszolódott és egyszerűsödött, a burjánzó bürokrácia martalékává vált, hivatali szervezetté, merev hierarchiává. Mivel a fenntartó látószögének fokát többnyire az íróasztalok hatáskörei zárják lapossá, már szó sem lehetett együttműködésről, a könyvtárügy egységéről, valódi egységes szervezetről. A könyvtárakat a fenntartók presztízsből emelt betonfalak különítették el. Néhány példa arra, hogy milyen következmények álltak elő. A műszaki dokumentáció országos feladatát nem a legnagyobb műszaki könyvtárra (Budapesti Műszaki Egyetem) bízták, mert fenntartója más tárca, s miért hozzon ő áldozatokat az iparért. Inkább létrehoztunk egy önálló dokumentációs központot, pontosabban felfejlesztettünk. Majd az ipari tárcák külön-külön is. Ugyanez játszódott le a mezőgazdaságban. A példa ragadós volt, s az egészségügy is létrehozta a maga dokumentációs központját, pedig itt az egyetem könyvtára ugyanahhoz a főhatósághoz tartozott.

A szakmai felügyelet ebben a helyzetben a gyűjtőköri (szakterületi) együttműködés kialakításával igyekezett világosságot gyújtani. Így alakult ki a szervezet másik vagy második

vetülete, amely már hangsúlyában is hálózatközi volt. Megvalósításához azonban nem volt más eszköz, mint a rábeszélés. Nem indulat diktálja ezt, hanem tény: a fenntartóknak sehol sincsenek kodifikált kötelezettségeik. Így csak a meggyőzés maradt. Pedig az együttműködési szándékon túlmenően három feltételnek kellett volna (kellene) teljesülnie. Először az országos szolgáltatásoknak (nemzeti bibliográfiai rendszer, országos regisztrációk, könyvtárközi kölcsönzés és jól ismert társaik) olyan léptékű fejlesztése, amely mégcsak fantáziában sem jelent meg. A szakterületi vagy bármely együttműködés és minden könyvtárak közötti kapcsolat léte ezeken a műszereken nyugszik. Másodszor némi beruházásra lett volna szükség technikai felszerelésekben. Rövid idő visszatért volna. A technika és együttműködés kapcsolatát nem kell indokolni. Harmadszor nem ártott volna egy kicsit erősebb jogi hatáskör. Mivel ezek nem voltak, maradt a meggyőzés. Végül is kialakult, sőt jogi szabályozásban is testet öltött egy majdnem névlegesen létező második szervezeti vetület.

Harmadik szervező elv alapján alakult ki a regionális együttműködés. Ebben is a fentiekhez hasonló zavarok mutatkoztak.

Érdekes volt látni, hogy a könyvtárak hogyan alakították ki válaszmechanizmusait. Volt könyvtár, amely szinte erejét meghaladó áldozatokra volt képes saját jószántából az egész magyar könyvtárügy javára. A legszomorúbb azonban az volt, hogy akadt néhány olyan, amely a helyzet-adta feltételeket a kötelek lazítására használta fel. Sőt, egyesek vezetői kezdték mondogatni, hogy az ő intézményük már nem is könyvtár, hanem valami más. Mintha a könyvtár szó leértékelő lenne. Egy ezeréves írásos műveltségben itt a Duna-Tisza táján a könyvtár szó egyesek gondolkodásában pejoratív mellékjelentést kapott. Máig is talány, miért hallgatták meg őket a gutenbergi kultúra kontinensének, Európának közepén. Miért tették? Kicsinyes hasznokért, meg csákmátéi birodalmak uralmáért.

A mai magyar könyvtárügyben nem az egyes szervezési elvek adagolják a rendszer egészének egészésként való működését blokkoló anyagot. A gátoltság más okokból alakult ki.

Az első ok az, hogy a szervezet így túlságosan bonyolult, mondhatni túlszervezett. Módszerünk ugyanis az volt, hogy újabb és újabb szervezési injekciókkal igyekeztünk a vérkeringést ösztökélni, miközben a szervezetben változatlanul benne hagytuk a régi, már hatását veszített, romlásnak induló anyagokat. Hasonlóvá váltunk ahhoz az elakadt szekérhez, amelyhez újabb lovakat kötnek, de mindig más oldalra, s a paripák a kocsit különböző irányokba húzzák. Külön-külön valamennyi szervezési elgondolás ésszerű lehet, ha tartalommal töltődik fel; együttesen azonban elegendők voltak a káoszhoz. Kant írja más vonatkozásban a módszerről: „Ami most már a szcientifikus módszer híveit illeti, szabadon választhatnak, hogy dogmatikusan vagy szkeptikusan, mindenesetre azonban kötelességük, hogy rendszeresen járjanak el.”⁽⁷⁾ Mi nem jártunk el rendszeresen, a szervezetet pedig nem szabadítottuk meg a feleslegektől sem.

A második ok, hogy minden szervezeti elképzelésünk erejét veszítette és eltorzult, mire a könyvtárakhoz leért. Ennek a folyamatnak volt eredménye az elbürokratizálódás és merevség. A szervezet hivatali hierarchiává silányult. Amikor pedig a számítógépes hálózatok gondolata felmerült, hirtelen előbukkantak a rendszer torzulásai. Fő problémává a „koordináció” és „kooperáció” vált. Ebbéli elégedetlenségéről ír és beszél mindenki. Pedig ha a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy valóban az lenne, aminek hivatalos dokumentumokban deklarálja magát, az együttműködési kérdések megoldása lenne a legkönnyebb.

Mégis, mi lehet a kibontakozás útja?

A fenntartók felügyeleti jogait nem lehet kétségbe vonni. Tehát a hálózati szervezet marad érintetlenül. A szakterületi együttműködés rendszerének – ha gyengén és vitathatóan működik is – mégiscsak van valami köze a funkciókhoz. Az is természetes, hogy egy régióban szoro-

sabb könyvtári közösségek alakulnak ki – bár arról nem vagyok meggyőződve, hogy ennek formálisan is szervezeti kereteket kell adni, és miért nem tekintjük a működés természetes velejárójának. Mégis, van-e valamilyen megoldás?

Amikor intézményeinket rendszerré kívántuk szervezni, a szervezetet kialakító elvek olyanok voltak, hogy érvényüket mindenkor, mindenhol, minden intézményre kiterjesztettük. A könyvtárak a mainál fejletlenebbek és egyszerűbb működésűek voltak. Az általánosságban kimondott alapelvek mindenkre vonatkozhattak is. Kisebbek voltak a differenciák, így ami általában volt érvényes, megfelelt konkrétan az intézmények szintjén is. A könyvtárak tudták, hová tartoznak, a maguk gyengesége honnan kaphat erősítést a nagyobb szervezeti egységben – legalábbis elvben. Azt akarom mondani, hogy kezdetlegesebb fejlettségen üdvös lehet az intézmények számára egy általános szervező erő. Ha azonban a megerősödött könyvtárak egymástól erőteljesen különbözni kezdenek – és ez a fejlődés természetes velejárója – akkor ugyanez az általánosságban helyes szervező elv már nem mindenben lehet érvényes az intézmények szintjén, mert egyedi gazdagságukat szegényíti, sokféleségüket szűrkíti, a fejlődést akadályozza. Megbomlik az egyensúly az „absztrakt” és a valóságos szféra közt. A valóság mindig kibúvik; „a törvény szövedéke – mindig felfeslik valahol.” Ami alacsonyabb szinten a kibontakozást erősíti, magasabb fejlettségen már gátol.

Vajon szervezési elveink nincsenek-e fáziskésésben az intézményrendszer valódi fejlettségi szintjéhez képest?

Vajon kell-e mindig, mindenhol mindenkre érvényes szervezeti elveket erőltetni? Kellenek-e az uniformisok?

Hitem szerint többet kell bízni a könyvtárakra és társintézményeikre, hogy kivel és miben kívánnak együvé tartozni. Teret kell engedni a természetes hatóerőknek. Az intézmények tudják legjobban a maguk partnereit megkeresni, ennek során a kapcsolatok alakulása természetes utakat követ. Vagyunk annyira fejlettek, hogy ezt megtehetjük, s annyira fejlettek, hogy a kívülről jövő szervezés már kényszerzubbony és nem a mozgástér kitágításának eszköze. Egy sokarcú intézmény csupán öncsonkítás árán képes megfelelni az általánosságban érvényes feltételezéseknek, mert hogy ő bonyolultabb, és nem akar magára egyenruhát ölteni. Felismertük már, hogy a szervezetekben működnek önszabályozó erők és önszabályozó mechanizmusok. Hagyni kell, hogy működjenek. Eszembe jut a példa, hogy a közterületek fenntartói örökösen panaszkodtak, mert az állampolgárok a parkokban nem a kiépített utakon járnak, hanem letapossák a pázsitot meg a virágokat. Mígnem valaki rádöbrent, hogy az utakat kell oda építeni, ahol az emberek járnak. A természetes utakat, a természetes kapcsolatokat kell engedni kialakulni a könyvtárak között is. Az itt-ott már csírázó természetes párkeresésben a követendő utak maguk mutatják magukat.

A hálózatok maradjanak: a fenntartók számára ez jelenti a felügyelet természetes útját. De ne jelentsék a szakma számára a legfőbb szervezetet, hanem azzá alakuljanak, amivé természetes úton váltak az eredeti elképzelésektől függetlenül. A szakterületi kooperációból mindaz megmarad, ami életképes. Az önszerveződés útján fejlődő nagyobb egységek legerősebb vonzásai valószínűleg ott fognak hatni, ahol most a szakterületi együttműködés betegeskedik.

Az így kialakult könyvtári együttesek mindegyike más és más, mert mindegyik együttes és minden résztvevő maga tudja, miben akar és képes együttműködni. Mit akar kapni és mit tud nyújtani. Mire van ereje és mire nincs. Miben vár segítséget. Abban vesz részt és úgy, ahogyan érdekei kívánják. Ők vannak közel a felhasználóhoz, ők ismerik az ellátandó terület szükségleteit. A kapcsolatok nem szűrkítik, hanem gazdagítják őket. Az érdek a fenntartó számára is érv.

Az önszabályozás erővonalait követő könyvtári szimbiózis másféle intézmények jelenlétét is megengedi, amelyeknek technikáját veszik igénybe. Semmiféle merevségnek sem szabad akadályozni az életképes rendszerek kialakulását.

Ez a szülés nem lesz – ha egyáltalán lesz – sem könnyű, sem gyors. Sőt, kezdetben a rendezetlenség erősödik. Mert elszoktunk attól, hogy a valóságsszférák tárgyilagos elemzésével kristályosítsunk koncepciókat; mindig a felülről jövő igék csodatévő erejében bízunk. De már tudjuk, hogy nincsenek ilyen csodák, és már új igék sem. Az igéket is a valóság verifikálja. Merthogy – idézek egy ismert tézist – a társadalmi létnek kell meghatároznia a társadalmi tudatot.

Ellentételként lehet felróni, hogy eddig senki nem akadályozta meg a könyvtárakat és tájékoztatási szervezeteket abban, hogy akár spontán szervezetekbe tömörüljenek. Igaz, nem is volt alkalom akadályozni, de nem is kaptak ösztönzést. A szakmai közgondolkodás annyira más fazonú logikát követ, hogy mindez eszünkbe sem jutott. Jellemző, hogy amikor az OSZIR-nak, majd OSZIIR-nak a szervezetéről folytak diskurzusok, csak minisztériumi, államigazgatási felállás elképzelésére futotta a fantáziából – ahogy Futala Tibor kifogásolta Szombathelyen. Mások azt mondanák, hogy a szakmából hiányzik az igazi kibernetikus rendszerszemlélet, s talán a tágabb társadalmi környezetből is.

A számítógépes hálózatok (vigyázat, itt a „hálózat” szónak más a jelentése) könyörtelen erővel fogják csomópontjaikat, tagjaikat megrostálni és kiválasztani. Ezek ki fogják kerülni a jelenlegi szervezetet vagy keresztül-kasul átszövik. Itt mindig arról lesz szó, hogy a szó fizikai értelmében honnan hová kell információt eljuttatni és melyik adatbázisból. Ilyen hálózatot nem lehet látszólag formálni, működés nélkül valóságosnak nyilvánítani.

A számítógépes hálózatok kialakítása lassan napirendre kerül. Ne essünk abba a hibába, mint eddig, hogy nem gondoljuk végig ennek az új tényezőnek összes következményét és hatását az egész szervezetre.

Végezetül még egy kérdést kíváncsiak érinteni a fentiekkel kapcsolatban. Mi lehet a szakmai irányítás, a Művelődési Minisztérium feladata.

Egy ország könyvtár- és tájékoztatásügyét három fő összetevő alkotja: áll egy irányítási alrendszerből, másodszor az országos, összkönyvtári funkciókat ellátó intézményrendszerből – ezeket hívjuk most központi szolgáltatásoknak – harmadszor áll magunkból a könyvtári és tájékoztatási intézmények alrendszeréből vagy alrendszereiből.

Az irányítás perdöntő; rendszerelméleti közhely, hogy a legtökéletesebb szervezet és a legzseniálisabb munkaerő is ebek harmincadjára jut, ha az irányítás gyenge vagy működésképtelen; és fordítva: ha jó az irányítás, gyenge vagy közepes feltételek mellett is kiváló eredmények produkálhatók. Esetünkben csak az zavaró, hogy Magyarországon az irányítási hatáskörök és erőforrások a fenntartók kezében vannak, ehhez képest a Művelődési Minisztérium eszközei szerények. Ezt is ténynek kell elfogadnunk, hiszen változtatásra nincs mód.

Viszont a kulturális tárca maga is a fenntartók egyike. Sajnos, nem bizonyult jobb fenntartónak a többinél, könyvtáraiban jottányival sem jobb a helyzet, mint máshol, így a könyvtárak szakmai kérdéseikért felelős főhatóság jó példát sem tud felmutatni. Első dolga tehát az, hogy maga, mint fenntartó egészen kiváló legyen.

Második feladata az, hogy idejében érzékelje a változásokat és a trendeket, jelen helyzetben erősítenie kell az önszervezés és önszabályozás mélyben ható tektonikai erejét. Úgy érzem, ennek a feladatának igyekszik is eleget tenni.

Harmadik feladata az országos funkciókat ellátó „központi” szolgáltatások fejlesztése. Amennyire ostobaság a könyvtárak szolgáltatásait centralizáltan megszabni, mert ezek csak

alulról, az igények és szükségletek oldaláról alakíthatók igazából, annyira fontos, hogy a szolgáltatások háttérét adó szolgáltatásokat központilag kell meghatározni. Ezek fejlettsége szabja meg – magam is többször leírtam már – az egész könyvtárügy fejlettségét; ha ezek siralmas állapotban vannak, az egész rendszer működésképtelen. Nélkülük a működés megbénul, általuk azonban még a zsibbadt részekhez is eljut éltető táplálék és információ. Már a legelső számítógépes koncepciók – így az a bizonyos veszprémi OKT előterjesztés is⁽⁸⁾ – mindenekelőtt sürgősnek ítélte ezeknek a valamennyi könyvtárat érintő, hatékonyságát befolyásoló szolgáltatásoknak fejlesztését. Ha nem élveznek prioritást, az intézmények saját fejlesztése egységes egésszé soha össze nem álló mozaikdarabokká zúzódik szét. Mert a fejlesztésben illeszteni kell technikát, technológiát, eljárásokat, software-t, operációs rendszereket és hadd ne soroljam tovább. Hát mi más biztosíthatná az illeszkedést, ha nem a minden könyvtár és tájékoztató intézmény közös tulajdonát (így!) képező szolgáltatások. Melyeknek produktumait minden könyvtár használni akarja – a nemzetközi rendszerek is, és amelyek a könyvtárak által létrehozott termékekből táplálkoznak maguk is. Koncepciózus és radikális fejlesztés kell ide.

Ha a szaktárca az összkönyvtárügy éltető műszereit a kívánt színvonalon működteti, a legtöbbet tett, amit csak tehet, s befolyásolta az összes intézményt saját legjobb szakmai tudása szerint. Ehhez nem kell főhatósági egyeztetés, nincsenek bürokratikus útvesztők sem.

Természetes szervezet és az egész szervezetet meghatározó eszközök magas szintje: ez a magyar könyvtárügy jövőjének záloga.

Jegyzetek

1. Churchman, C.W.: Rendszerelmélet. Bp. 1977.; i.h. 15-26, 228. p.
2. Bertalanffy, Ludwig von: Az általános rendszerelmélet problémái. Rendszerelmélet. Válogatott tanulmányok. Bp. 1969.; i.h. 35. p.
3. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve. 1980. Bp. 1980.; Különösen a plenáris ülés referátumai.
4. Nora, Simon-Minc, Alain: A számítógépesített társadalom. Bp. 1979.
5. Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak gyűjteménye, 1900-1918. Bp. 1959.; Sallai István: Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya. Bp. 1968.; Sallai István: Könyvtárügyünk és problémái. Könyvtáros, 1969. 8. sz. 1269-1276. p.
6. Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 181-201. p.; i.h. 188. p.
7. Kant, Immanuel: A tiszta ész kritikája. Bp. 1981.; i.h. 536. p.
8. Horváth Tibor: A könyvtárak műszaki fejlesztése. Könyvtári Figyelő, 1969. 2-3. sz. 84-119. p., 4. sz. 52-64. p.

Még egyszer a kérdőjelekről

Horváth Tibor

Cikkem nyomán – szándékom ellenére – meglepően nagy vita bontakozott ki a szakrészlegekről. Mindenekelőtt a magam tanulságát kell levonnom. Valóban sarkítottan fogalmaztam, szerencsére; mert talán éppen ez inspirálhatta kollégáimat hasonló nyíltságú, világos fogalmazású válaszokra. A magam mentségére csupán annyit tudok mondani, hogy cikkem konkrét írással (*Mándy Gáboréval*) vitatkozott; a vitában azonban olyan ellenérveket is kaptam és kellett vállalnom, amelyek az eredeti dialóguson túlmentek. Valódi félelmeimet Kiss Jenő érzékeltette leginkább, az ő higgadt tanulmánya adta a legtöbb segítséget a magam gondolatainak tisztázásához is. Mostani válaszomban nem vitatkozom külön-külön minden szerzővel, mert elvesznék a részletekben. Néhány általános problémát kívánok inkább felvetni.

A vitát nehezzé teszi az a tény, amit *Takács Miklós* terminológiai zűrzavarnak nevezett. A válaszcikkekben is érezhető volt a szerzőnként változó szóhasználat. Tisztázandónak érzem tehát azt, hogy a szakrészleg nem azonos

- az állomány (vagy egy állományrész) szakrendi felállításával;
- nem azonos a szakreferensi rendszerrel;
- azzal sem, hogy egy könyvtárban egy vagy több különgyűjtemény (szakrészleg) működik, de a könyvtár egészét nézve nem szakrészleges.

A szakrészleges könyvtár egy szervezeti modellt testesít meg, – egyes vitázók tagadták ezt –, amely a könyvtár egészét hatja át: a teljes állományt tematikailag tagolja szét, szélsőséges képviselőinél nemcsak az állományt, hanem a feltáró eszközöket is; még szélsőségesebb képviselőinél valamennyi könyvtári tevékenység (gyarapítás, tájékoztatási eszközök létrehozása stb.) szakrészlegenként parcellázódik szét, lényegében egy nagyobb könyvtárat több kisebbre oszt szét. Szerencsére ez a nézet a jelen vitában már nem bukkant fel. Ilyen értelemben tehát valóban szervezeti kérdésként merült fel az A-típusú könyvtárak szakrészlegesítése. És ez már igazában nem tetszik. A szervezet ugyanis mindig a funkciók függvénye, a feladat van előbb, aztán szervezet. Pontosan itt éreztem az érvelések gyengéjét: egy új szervezettől vártunk valamilyen megoldást, ahelyett, hogy a megváltozott feladatok elemzése állt volna a vita központjában, amelyből szervezeti megoldások erednek. (Papp István vádolható legkevésbé ezzel.) Ha a funkcionális elemzés hiányzik a vitából, akkor a szakrészlegekről sem jót, sem rosszat nem lehet mondani, egyszerűen nem lehet vitatkozni róluk.

Valamennyi vitacikk kimondja, vagy kimondatlan feltételezi, hogy a szakrészlegek létrehozásának oka a nagy közművelődési könyvtárak állományának megnövekedése. E könyvtárak kinőtték a régi kereteket, s úgy tűnik, tényleg keresni kell újabb működési modelleket, akár szervezeti kereteket is. Csakhogy a szakrészlegek esetében egyáltalán *nem az a kérdés, hogy mekkora a könyvtár*, hanem az, hogy *az egyes szakrészlegek mekkora dokumentumbázisra építhetők*. Egy szakrészleg állományának reprezentatívnak kell lennie; bizonyos állomány-nagyságrend (és referenz apparátus) alatt, hiába nevezzük a gyűjteményrészst szakrészlegnek, mert nem az. Alapművek, a szak nélkülözhetetlen folyóiratai, segédeszközei semmiképpen nem hiányozhatnak. Nos, *Szita Ferenc* pontos adatai, a tatabányai és a miskolci példa egyáltalán nem meggyőző ebben a tekintetben. Úgy tűnik, ezek az egységek még nem érték el a szakrészlegként való működés méretét. Persze ismét csak – legalábbis részben – definíció kérdése, hogy a szakrészleg lényegét milyen *minőségi* feltételekhez kötjük. Ezzel a minőségi összetevővel kapcsolatban két” dolgot emlétek.

Mivel a dokumentum- és referenszbázis kicsi, sokan úgy gondolják, ki lehet terjeszteni a szakrészlegek tematikai határait. Így jönnek létre a példákban szereplő „társadalomtudományi” vagy „természettudományi” vagy akár még tágabb részlegek. De hát lehet-e olyan „szak” a könyvtári ellátás szempontjából, mint „társadalomtudomány”, tízezres nagyságú állománnyal? Mi minden lesz ebben? Annyi minden, mintha nem lenne szakrészleg. Mert a hindu folklór ugyanolyan messze van az alkotmányjogtól, mint a kénsavgyártástól, vagy az optika ugyanolyan messze van a hajóépítéstől, mint a finnugor fonetikától. Így tekintve a hindu folklór ugyanolyan joggal kerülhet közös „szakrészlegbe” a kénsavgyártással, mint az alkotmányjoggal, az optika pedig a fonetikával ugyanolyan joggal, mint a hajótervezéssel. Vegyük észre, hogy ezekben az esetekben nincs értelme a szakrészleg elnevezésnek: társadalomtudományi vagy természettudományi szakrészleg helyett azt is mondhatnánk: abrakadabra szakrészleg. Persze van kivétel is. A Kiss Jenő által megnevezett példák témájukat illetően megfoghatóak. Azonban, ha az A-típusú könyvtárakban ez válna ma általánossá, véleményem szerint a szakrészlegek konganának az ürességtől, mert csak kínálat nélküli polcok sorakoznának egymás mellett. Bizony lehangoló látvány lenne.

A másik minőségi feltétel abban a lényeges kérdésben fogalmazható meg – többen föltették ezt a kérdést –, hogy végül is milyen szintű szolgáltatásokat kell itt nyújtani? Kik a használók? Ezen a téren vitathatatlanul tartja magát az a nézet, hogy a közművelődési könyvtárnak a szakmai, a kutatási igényeket valamiféle barkács színvonalon kell kielégítenie. A probléma évszázados vitákat takar, összefügg azzal, hogy ki milyen szerepet szán ennek a könyvtár-típusnak. Eleink java a barkács szint ellen küzdött, úgy látszik, hiába. Minden tendenciózus félremagyarázás kivédéséért, hadd szögezzem le: a barkácsigény létezik, és nem szabad lebecsülni. Akkor van baj, ha valaki ezt a szintet tekinti a legmagasabbnak, itt akar megállni. Ez a kérdés nem szakmai, hanem politikai természetű. Az állampolgárok egyenlő jogai alapján egy demokratikus társadalomban ugyanis ugyanolyan könyvtári ellátás illeti meg az akademikust és a fejtőnőt, a püspököt és az esztergályost, a minisztert és a portást, a falu- vagy városlakót, fiatalot és öreget. Így jöttek létre a nyilvánosság számára a „mindenki” könyvtárai, az ellátásban tudásszerzésben, művelődésben *egyenlőséget biztosító nyilvános könyvtárak*, amelyek nem értékcsökkentett állománnyal szolgálták a közember művelődését, hanem a legmagasabb színvonalon: bármely dokumentumhoz, információhoz biztosították a hozzáférést. Fejlődésük során méreteik elérték a legnagyobb gyűjteményekét, de választékukban, állományuk és szolgáltatásuk színvonalában sem maradtak el tőlük. (Gondoljunk csak például a liverpooli, glasgow-i vagy a manchesteri public library-ra.) Aki pedig úgy gondolja, hogy a közembernek „ismeretterjesztő” szintre korlátozott állomány dukál, az magát a közembert is értékcsökkentett állampolgárnak tekinti.

Eddig a politika. Az már szakmai kérdés, hogyan valósítható meg ez az igényes ellátás. Ötven évvel ezelőtt talán még elképzelhető volt olyan általános gyűjtőköri könyvtár, amely képes volt a tudományok és művészetek lényeges alkotásainak képviselőjére, állománya révén, ma azonban ennek felvetése is ábrándok kergetése. Nem lehet ilyen könyvtárakat létrehozni. Hogyan biztosítható mégis az igényes ellátás? Úgy, hogy nem egyes könyvtárak, hanem *a könyvtári rendszer* vállalkozik rá, amely rendszerben minden egyes könyvtár *belépési pont a teljes rendszer használatához*. A közművelődési könyvtár *bármely szakrészlege* is belépési pont. Ezeknek az összefüggéseknek végiggondolása eredményezheti a közművelődési könyvtárak korszerű koncepciójának kialakítását.

Ilyen működésmódtól még messze vagyunk. Részben a könyvtárosok hibájából is, mert szubjektív feltételeinket tekintve, lényegesen előbbre lehetnénk. Az a helyzet alakult ki, hogy számos esetben nem vagyunk hajlandók bizonyos lépéseket megtenni, inkább a jelen állapotot konzerváljuk, majd az általunk előidézett konzervativizmusra hivatkozunk, ha el akarunk zárkózni valamilyen fejlesztéstől. Az előidézett helyzet válik hivatkozási alappá. Persze, vala-

milyen fejlesztésfélét produkálni kell, – a fenntartó is, a társadalom is elvárja ezt –, s ilyenkor jól jön egy-egy másodrendű probléma, amelynek segítségével kipipálható a „fejlesztés” rovat. Érzésem szerint a szakrészlegesítés most még nem aktuális a magyar könyvtárakban, hanem csak később; és ha aktuális lesz, akkor is egy sokkal szélesebb koncepció kis részeként merül majd fel. Addig is haladó könyvtárpolitikai hagyományaink és legjobb élő tudásunk alapján alakítsuk ki eszméinket a közművelődés legfontosabb intézményeiről. Tragédia lenne, ha már el is feledtük volna, melyek ezek az eszmék.

A szakinformátorok postgraduális képzése az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen

dr. Horváth Tibor docens, ELTE

Engedjek meg, hogy bevezetőként utaljak arra, hogyan került sor erre az előadásra. A konferencia szervezése közben derült ki, hogy még a szűkebb szakmai közvéleménynek sincs tudomása a felsőfokú szakinformátor képzés létéről. Azt hiszem, ennek oka az, hogy a szak kizárólag a Művelődési Közlönyben került meghirdetésre, és ahogy elnézem magunkat, a közlönyök nem tartoznak minden esti olvasmányaink közé. Talán ez az oka annak, hogy sokaknak nincs tudomása a szak létezéséről. Ez késztette az Elnökséget egy ilyen előadás programba való beiktatására.

Tisztelt Konferencia!

Valószínű, hogy a jelenlévők tudatában az informatikáról sokféle felfogás él szakmai előképzettségüktől függően. Vannak, akik egyszerűen számítógép tudományt értenek ezen, mások a közgazdaságtudományból önállósult diszciplínát, amelynek tárgya a műszaki-gazdasági információ; ismét mások a szakmai tájékoztatás korszerűsödött változatának tartják, és a különböző felfogásokat lehetne sorolni még. Bizonyára azon is van csodálkozni való, hogy az információs szakemberek képzése miért éppen az ELTE Bölcsészettudományi karán indult, a filológia és történeti tudományok fellegvárában.

Felfogásunkban egy informatika létezik, a fenti értelmezések az informatikának csupán egyes aspektusait ragadják meg. Az Információs szakemberek képzését célzó szak informatika koncepciója nagyon közel áll Björn Langefors elképzeléséhez, amelyet Magyarországon elsőként Dörnyei József képviselt. Ennek az elméletnek volt köszönhető, hogy az információról keletkezett töredék ismeretek szintézisre hozhatók, egységes elmélet kereteiben tárgyalhatók. Továbbá – s ez az elméletnek egyik próbaköve – nemcsak deklarál egy felfogást az információról, hanem az informatika részletkérdéseiben is él, egyszóval a részletek levezethetők az indulás általános feltételeiből. Ettől szintézis ugyanis.

A szak indításának volt egy általános és egy konkrét oka. Az általános ok abban a felismerésben kereshető, amely tudomásul vette az információ kiemelkedő, ha nem meghatározó szerepét a bonyolult szervezetek működési mechanizmusában, vagy mondjuk egyszerűen: a társadalom életében. Ennek a felismerésnek gyakorlati következményei vannak, csupán az a kérdés, hogy melyik társadalom milyen korán vagy későn érvényesíti ezt a társadalom irányításában.

Az Egyesült Államokban még a néhai Kennedy elnök idején született meg – elnöki szinten – az USA információs politikája, amelyet a híres Weinberg jelentés körvonalazott. Az USA jelenlegi álláspontja erről – egyszerűsítve – a következőkben foglалható össze. Amennyiben a társadalmi fejlődésnek léteznek korlátai, s egy visszafogott, irányított fejlődéssel lehetséges a természeti erőforrások pazarlását megakadályozni, akkor az információ, közelebbről a tudományos információ birtoklása biztosíthatja nagyhatalmi státusának fennmaradását. Továbbá annak az eszközrendszernek és technikának birtoklása, amellyel az információ kezelhető.

Az egyes országok különböző módon reagáltak erre a politikára, tény azonban, hogy a fejlett országokban az információ ügye az érdeklődés előterébe került. A mai helyzet az, hogy a nagyhatalmak önállósítják magukat a tudományos információellátás terén, a többi ország – tekintettel korlátozottabb anyagi lehetőségeikre – társulnak egymással, s e társulások követik

a politikai-gazdasági együttműködés már meglévő erővonalait. Így jött létre a Közös Piacban az EURONET, a KGST keretein belül az NTMIR.

A politikai gondolkodásnak az az áramlata, amely az információnak kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, fáziskéséssel a hetvenes években ért el Magyarországra, illetve ekkor keltett nyugtalanságot az a tény, hogy Magyarországon nem gazdálkodunk eléggé hatékonyan a tudományos információval, illetve általában ismertük fel, hogy ezen a téren is radikális fejlesztésre szorulunk. Hiányzott azonban a megfelelő szakértői gárda, pedig világos volt, hogy az információ ügyét professzionistákra kell bízni.

A szak megindításának konkrét oka pedig az volt, hogy a természettudományi és műszaki diszciplínák területén, illetve a különböző iparágakban hirtelen megindultak a számítógépes tájékoztatási rendszerek fejlesztési munkálatai, sőt az OMFB irányításával országos léptékű rendszerkoncepciók születtek. E munkálatok közös vonása az volt, hogy a magyarországi információs rendszereket igyekeztek a nemzetközi rendszerekhez csatolni. Felsőszinten és rendszeresen, módszeresen képzett szakemberek azonban nem voltak, s így bizonytalanná vált, hogy az elképzelések megvalósíthatók-e.

Ilyen körülmények közt rendelte el a művelődési miniszter az információs szak megindítását, a képzést pedig az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékére telepítette. Maga a tanszék a hetvenes évektől kezdve már tett erőfeszítéseket arra, hogy a hagyományos könyvtárosképzés keretein belül helyet biztosítson az informatikának, és ez a tantárgycsoport fokozatosan erősödött is. Az informatikának és a hagyományos könyvtárosképzésnek ez a találkozása – szubjektív megítélésem szerint – más okokból is szerencsés. A könyvtárosképzés 1949-től, megindulásától kezdve folyamatos útkeresésben volt, és voltak hullámvölgyei is. Az új feladat éppen egy felfelé ívelő korszakában érte a tanszéket, amikor képes volt megbirkózni az új szak nehézségeivel.

Maga az információs szak posztgraduális képzés, jóllehet nem a szó eredeti értelmében. A felvétel előfeltétele bárhol szerzett egyetemi diploma és idegen nyelv ismerete. Az oktatás intenzív levelező formában megy végbe, időtartama négy szemeszter. Az „intenzív” levelezés kéthetenkénti, két egész napos konferenciát jelent.

A történeti hűség kedvéért meg kell említenem, hogy megelőzően két alkalommal már indult információs szak – az OMFB kezdeményezésére és támogatásával – ugyancsak szervezésünkben. Ezt a két nekirugaszkodást azonban kísérletnek szántuk. A képzésnek ezt a szakaszát /remélem színvonalat is/ lezártuk. Ennek a kísérleti két évfolyamnak a tananyaga ugyanis nemcsak a kezdet nehézségeinek nyomait viselte magán, hanem alapelveiben is megkérdőjelezhető volt. Az az elképzelés jutott uralomra, hogy azoknak a konkrét rendszereknek megisméltése álljon a tananyag fókuszában, amelyekben Magyarország érdekelt, elsősorban a KGST NTMIR rendszerei. Kis túlzással mondható, hogy a szak tananyagában rendszerek deskripciója dominált. Egy példával érzékeltetném, hogy ez mit is jelentett. Képzeljék el, hogy a vegyészképzésben az ismeretek zömét mondjuk a CHINOIN vagy a Tiszai Vegyi Kombinát tevékenységének leírása alkotná, és nem a kémiai, vegyipari ismeretek és diszciplínák. Ez a koncepció nem szorul kommentálásra.

A képzés jelenlegi felfogásában a tananyag két tantárgycsoport köré rendezhető. Az első az alaptudományi diszciplínák blokkja, amelyhez matematikai alapismeretek, logikai bevezetés és az informatika alapjai, továbbá a szervezéstudomány tantárgyak tartoznak. A másik tantárgycsoport az informatika különböző rész tudományaiból, illetve számítástechnikai ismeretekből épül fel.

A kötelező kollégiumok kiegészülnek szabadon választható speciális kurzusokkal, s ezeknek viszonylag széleskörű választékát igyekszünk biztosítani. Néhány speciális kollégiumot

megemlítenék. Ilyen pl. az informatika és nyelvészet, a vezetéstudomány aktuális kérdései, különböző programnyelvek, a faktografikus információ problémái, de adunk speciális kollégiumot hardware ismeretek elmélyítésére is. Fontos tantárgyak oktatási ideje meglehetősen hosszú, pl. számítástechnikát – ideértve az alkalmazás kérdéseit és a programozást is – mindent egybevetve hét egyetemi féléven át tanulják, részben párhuzamosan futó tantárgyak formájában.

A gyakorlatokat kivételesen nem az egyetemi számítóközpontban szerveztük meg, mivel itt nem működik céljainknak megfelelő információs rendszer. A képzés gyakorlati részét az OMIKK-ban, illetve a KSH-ban tartjuk, ahol jóindulattal tűrnek meg bennünket az innen hívott előadók jóvoltából. A gyakorlatoknak ez a formája azért is jó, mert élő problémákkal lehet találkozni. Az utolsó félévben a hallgatók egy valóságos, már megoldott, összetett feladat részletein tanulmányozhatják az információfeldolgozás buktatóit és nehézségeit.

E rövid és vázlatos ismertetés után számos jogos problémát vethetnek fel. Néhányat ezek közül említenék meg.

Ebben az oktatási formában számunkra a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a hallgatók különböző egyetemekről kerültek hozzánk. Összetételük valóban vegyes. Van köztük matematikus, mérnök, közgazda, jogász, bölcsész. Ilyen körülmények közt előfordul, hogy ami az egyik hallgatónak túlságosan nehéz, a másiknak könnyű. Az oktatók sincsenek irigylésre méltó helyzetben az egyes anyagrészek szintjének meghatározásakor. Úgy tervezzük, hogy a jövőben felváltva indítunk évfolyamokat aszerint, hogy milyen az előképzettség; ennek megfelelően alakul a tananyag is.

Maguk a hallgatók elégedettek a kurzussal; véleményük szerint színvonala is kiállja az összehasonlítást bármely más egyetemi szakkal. Azt is mondják, – ezt mi is tudjuk – hogy a tananyag megelőzi a hazai gyakorlathoz pillanatnyilag kíváncsú ismereteket. Megvallom, ebben van szándékosság is. Ha az élő gyakorlat lenne a mérce, akkor a képzés maga konzerváló hatást váltana ki és nem tölthetné be valódi feladatát.

Tisztelt Konferencia!

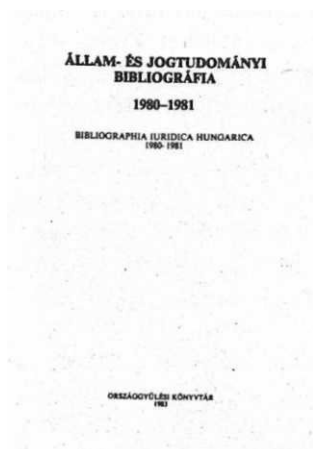
Frank Tibor referátuma más becslésekkel egybehangzóan azt állítja, hogy a magyar népgazdaságnak mintegy 4000 információs munkakörben foglalkoztatott szakértőre lenne szüksége. Ennek egy része felsőfokú kvalifikációt kíván. Évfolyamaink létszáma 35 fő. A két adat egybevetése világossá teszi, hogy az információs képzés nincs megoldva. A BTK-n szervezett oktatás csupán első lépésnek tekinthető. Ezzel együtt azt is tudatosítani kellene, hogy nemcsak mennyiségi problémáink vannak. Saját képzésünk elsősorban nagy rendszerekre orientált, továbbá a tudományos információk rendszereivel foglalkozik. A szakemberhiány pedig számos más területen jelentkezik, ehhez a differenciált szükségletekhez saját képzésünk nem elegendő, mert nem tudunk minden igényhez alkalmazkodni. Alig foglalkozunk pl.: a vállalati belső információ rendszerek kérdéseivel, piaci információkkal, az államigazgatás információk kérdéseivel stb. Jóllehet egy felsőszintű képzésben az információt absztraktnak kell kezelni, s másodrendű kérdés konkrét megjelenési formája, helye az alkalmazási problémáknál az utóbbiak sem hanyagolhatók el. Oktatásunk ilyen irányú fejlesztését nem tervezzük – felkészülve sem vagyunk erre.

Bízunk azonban abban, hogy a hallgatót első diplomájával hozott ismeretei részben átsegítik ezeken a nehézségeken. Mert vegyék észre a magyar informatikai oktatásnak ezt a figyelemre méltó vonását is, hogy hallgatóink az informatikában és valamely más tudományban egyaránt rendelkeznek ismeretekkel. Azt reméljük, hogy szakembereink sikereinek ez lesz egyik biztosítéka.

Végezetül hadd mondjam el, hogy a magunk részéről csupán egy szerény lépéssel kívántunk hozzájárulni az információs szakemberek oktatásához. Az információs képzés a szükségletek differenciált volta miatt más egyetemeknek is ügye. A Közgazdaságtudományi Egyetem – azon túlmenően, hogy az informatikának helyet biztosít a közgazdáképzés standard tananyagában – továbbképző intézetének keretében képzelt el informatikai oktatást.

Egymással kapcsolatban állunk, bár ez a kapcsolat pillanatnyilag kimerül kölcsönös tájékoztatásban, így nem mondható szorosnak. A magunk részéről el tudjuk képzelni a jövőben a közös alapozású képzést, vagy legalábbis szoros együttműködést kívánunk. Közös erőfeszítésünk eredménye egy megerősödött és differenciált oktatás lehet.

SZEMLE

Állam- és jogtudományi bibliográfia 1980-1981. Bibliographia iuridica Hungarica 1980-1981. (Összeáll. Nagy Lajos, Balázsne Veredy Katalin) [Közread, az] Országgyűlési Könyvtár. Bp. 1983. 353 p.

Egy bibliográfia megújhodása

Szakkbibliográfiák tekintetében nem vagyunk elkényeztetve. Túlságosan sok az olyan összeállítás, amely korrekt regisztráció ugyan, de a tételek együttese nem áll zavartalan összhangban azzal a feladattal, amelyet a bibliográfiának a szaktudományban be kellene töltenie.

Örvendetes kivételként vettük kézbe az Országgyűlési Könyvtár új kiadványát, az Állam- és jogtudományi bibliográfia 1980-1981-es kötetét. Szerkesztőiben a jogi bibliográfia nagy öregjét, az élő klasszikusnak számító Nagy Lajost és a jogi tájékoztatás tekintélyét, Balázsne Veredy Katalint tisztelhetjük. A bibliográfia előzményei ismertek: az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében – Nagy Lajos jóvoltából – készült az 1945 utáni sorozat tizenkét kötete. Úgy tűnik a bibliográfia javára vált, hogy átkerült az Országgyűlési Könyvtárhoz. Itt ugyanis az intézmény fő profiljában készült, kiterjedtebb dokumentációs bázisra támaszkodott, több figyelem is jutott rá.

Mitől jó egy szakkbibliográfia, túlmenően a tételek hiteles és pontos regisztrációján? Mi a titka annak, hogy egy bibliográfia láthatóan a szaktudománynak szerves részévé, hatékony eszközévé válik, minden ízében kötődve annak problémavilágához?

Az egyik titok nyitja a rész és egész kölcsönhatásában rejlik. Az Állam- és jogtudományi bibliográfiában nemcsak az egyes tételek, fejezetek hordoznak hasznos információt számunkra, hanem a bibliográfia anyaga egy magasabb minőségi szinten alkot egészet, amely már több mint részeinek összessége. A feldolgozás tárgyveiben kialakult valóságos arculatnak megfelelő, hiteles portrét nyújt a jogtudományról, s részben a jogi életéről. Ezt elsősorban a részek arányaival éri el: minden a maga helyén van, nincs bennük sem fölösleg, sem hiány. A bibliográfia részleteiben minden magától értetődő, a tételek a maguk természetes helyén, természetes funkciójukban állnak. Ezért olyan hihetetlenül egyszerű és áttekinthető az egész. Az ilyenfajta egyszerűség, világosság, egyenletesség csak hosszú érlelődés eredménye lehet. S tudjuk jól: a letisztult, kiforrott, lényegét tükröző egyszerűség a legnehezebben elérhető bibliográfiai erény.

Az Állam- és jogtudományi bibliográfia dicséretét egyetlen szóban lehet tömöríteni: forrásértékű munka. Sok egyéb mellett mindenekelőtt jegyzetapparátusa miatt. Ez megszokott jelenség gondos filológiai vagy történeti munkáknál, bibliográfiáknál azonban ritkán találkozunk vele. A jegyzetek a fejezetek végén vannak – sajnos alig olvasható, apró betűkkel – s utalnak az egyes tételek előző vagy más feldolgozására, történeti vagy más részleteire, vagy éppen a határterületek irodalmáról adnak útbaigazítást. Ezek a jegyzetek összességükben olyan hálót szőnek a bibliográfia korpuszára, amely a rendező elv, jelen esetben a szakrend kohézióján túl az összefüggések más dimenzióját tárja fel, másfajta kapcsolatok útjaival köti össze az egyes szakcsoportokat vagy tételeket. Ezek a jegyzetek a téma vagy az egyes tételek előzményeihez, egyéb (nem jogi) vonatkozásaihoz vezérelnek, mondhatnók: az élet, a kutatói

heurisztika, a gyakorlat által produkált kapcsolatokat tükrözik. És ez legalább olyan fontos, mint a tételeket néha mereven és formálisan összetartó szakrend, amely gyakorta valójában csak a tárgy azonos voltán nyugszik, s megfelelkezik fontos „mellékes” körülményekről, fazettákról stb., összehozván így olyan tételeket, amelyek a jogi életben nem is tartoznak össze. A tapintatos és okos jegyzetelés révén a bibliográfia nemcsak szakszerűen és korrektül regisztrálja a tárgyévek irodalmát, hanem eleven és színes beszámoló a szellemi élet egy mozgó, fejlődő organizmusáról.

Ha a bibliográfia metodikájából a fenti jellegzetesség kívánczik is az első helyre, ez korántsem jelenti azt, hogy nem szólhatnánk elismerően a bibliográfia hagyományosabb módszereiről is. Ezzel kapcsolatban kiemelendő a bibliográfiai ökonomizmus, ti, hogy sem több, sem kevesebb adat nem szerepel benne a kelleténél. Mivel a szakrend eléggé kimunkált és részletező, a tételenkénti osztályozás nem volt kívánatos. Gondoltak egyébként a magyarul nem tudó külföldi felhasználóra is: a fő fejezeteket oroszul és angolul is megnevezik, míg a részletezőbb csoport neve után a könyvtárosok és a kutatók nemzetközi nyelvén, ETO-jelzettel írják le a témát. A tartalomjegyzék teljes részletességgel e két nyelven is olvasható. A bibliográfia folyamatos tételszámozást alkalmaz, erre utal vissza egyetlen indexe, a névmutató. A gyűjtőkört érezhetően gondos mérlegeléssel és mérséklettel, adott esetekben biztos döntésekkel sikerült kialakítaniuk. A gyűjtés köre nem parttalan, a határterületekre inkább a bőséges jegyzetek irányítják a használót. Viszont gyűjtőköre határain belül alighanem megbízhatóan teljes. Természetes dolog, hogy a gyűjtőkört nem szűkítik le a magyarországi irodalomra, hanem felveszik a magyar szerzők külföldön publikált műveit is. Fontos ez a szempont: szaktudományról lévén szó, aligha fogadhat el más gyűjtési elvet az, aki a „magyar” jogtudomány bibliográfiáját használja.

Az Állam- és jogtudományi bibliográfia olyan kutatói és tájékoztatási műszer, amely mind a használó, mind a könyvtáros számára biztonságot ad. Minden ízében a bibliográfiai alapfunkciók érvényesítését szolgálja. Egyszerű és klasszikus célkitűzés. Mégis, milyen nehéz és milyen ritkán sikerül teljesíteni.

Horváth Tibor

A korszerű könyvtár és a műszaki fejlesztés

Az egyetemes művelődéstörténet a könyvtáraknál aligha hívott életre maradandóbb kulturális intézményt. A könyvtárak történetét évezredekben mérjük; az időállóság jelzi, hogy a könyvtárakban az emberiség olyan intézményt értelt ki a maga számára, amely elválaszthatatlanul hozzá tartozik a szellemi élet teljességéhez, maradandósága összeforrott az emberi kultúra maradandóságával. A könyvtár soha nem volt látványos jelenség, de jelen volt a művelődés nagy sorsfordulóinál, forradalmainál is csendes társként, mindig valami lényegeset nyújtva a megújuláshoz, átalakuláshoz. A könyvtár soha nem volt hivalkodó sem, de mindig szívós, elpusztíthatatlan, a katasztrófák idején a túlélő maradt; mert olyan fontos volt, mint maga az emberi szellem, amelynek őrzését, áthagyományozását magára vállalta. Ugyanakkor alkalmazkodni tudott a változó élethez, e változásokban mindig ugyanazt a lényegi hivatást töltötte be: az alkotásokban testet öltött értékek közvetítését. Így lesz ez a jövőben is, mert jövő sincs könyvtár nélkül; a jövő könyvtára szemünk láttára formálódik, ismét csak úgy, hogy történetének legnagyobb változásában is megőrizze azt a feladatát, amelyet évezredekig betöltött.

Egészen más kérdés azonban, hogy a könyvtárakról kialakított gondolkodásunk milyen minőségű, milyen szellem jegyében fogant, és hogy milyen a könyvtár-fogalom gondolati tartalma. Mondandómat hadd kezdjem innét, erről a pontról. A ma is uralkodó könyvtárszemléletünk még a XIX. században formálódott, és az akkori haladó és demokratikus eszmeáramlatok gyümölcse. Ez egy filantróp könyvtáreszme: emberbaráti, népboldogító fogantatású. Hátterében a múlt századi progressziónak az az ambíciója áll, hogy a népet fel kell emelni, a tudás és a kultúra révén nemesebbé alakítani. Ennek a népet felemelő koncepciónak, gondolkodásmódnak központjában az iskola mellett a könyvtár állott, mivel a könyvtárban látták – jogosan – azt a kultúráközvetítő eszközt, amely mindenki számára elérhető. A filantróp könyvtárgondolat így találta meg kapcsolatait és szövetségét a demokratikus mozgalmakkal.

Ennek a mai szemmel is vonzó gondolatnak voltak és vannak ki nem mondottan is korlátai és gyengéi. Ha ugyanis a nép az, akit fel kell emelni, akkor azok, akik a felemelésre hivatottak, „felülről”, kívülről tekintenek a népre és nem azonosulnak vele. Ez a bírálat nem szemrehányás, hiszen korlátozott történetietlenség a múlt század nemes törekvéseitől olyat számonkérni, amit csak jelen időben érzékelünk, amikor már tudjuk, hogy a nép önmagát akarja felemelni.

A mai könyvtári gondolatnak azonban nemcsak ezért kell meghaladnia a múlt századnak ezt a jószándékú koncepcióját, hanem sokkal húsbavágóbb tényezők miatt is; sőt, elsősorban ezért. Ismeretes, hogy a tudományos gondolkodásban az elmúlt évtizedekben ment végbe egy paradigmaváltás. Ennek eredményeként bonyolult jelenségeket, rendszereket is egzakt eszközökkel vagyunk képesek vizsgálni és értelmezni. A rendszerközelítésről van szó és ezt a szemléletet megalapozó tudományok sokaságáról, amelyek fényében vált világossá az a szerep, amelyet az információ tölt be a szervezetek életében, a legbonyolultabb szervezetekében, a társadalomban is. Az is tisztázódott, hogy a társadalmi fejlődés húzó ereje az információ egyik lényeges fajtája, nevezzük tudománynak, szakértelemnek vagy hozzáértésnek. Az a tétel, hogy a tudomány termelő erővé válik, nem szólam csupán, hanem a társadalmi gyakorlat által bizonyított igazság.

A mai könyvtár pedig a tudásgazdálkodásnak-, ismeretgazdálkodásnak az intézménye. Mint ilyent, nem lehet emberbaráti eszmékből magyarázni és megérteni, hanem csak abból a szerepből, amelyet egyfelől a tudomány, másfelől az információ általában betölt a társadalom életében. A könyvtár nem dokumentumtár egyszerűen, hanem a tudományos és szakmai információk áramoltatásának felelős intézménye. Nem dísz, nem kulturális jótétemény, nem luxus, nem státusszimbólum, hanem szükséglet; szervezet, amely a társadalom meghatározó

folyamataiban kapja szerepét. Könyvtárat fenntartani nem gesztus, hanem kötelesség; jól felismert érdekeink szerint hozott döntés következtében létrehozott intézmény.

A mai könyvtárnak – megújult szerepköre szerint – három feladatot kell ellátnia.

- Biztosítani kell a társadalom irányításával, a társadalmi cselekvésnek és a társadalmi folyamatok előrejelzésével kapcsolatos tudományos információt;
- biztosítani kell a kutatás és fejlesztés céljaira szolgáló és a tudományok fejlődésére vonatkozó információt;
- biztosítani kell az állampolgárok tudás- és ismeretszerzési jogának megvalósulásával összefüggő és a társadalmi demokratizmus gyakorlásához szükséges szakmai információkat.

E három feladat összefügg egymással és egyenlő fontosságú. Ennek a nagyigényű vállalásnak teljesítését nem autonóm könyvtárak, hanem a könyvtári rendszer biztosítja, amely nemcsak országos léptékben, hanem kontinentális keretekben kerül megszervezésre.

E feladatok részleges taglalása nem illik ehhez az ünnepi alkalomhoz; ezért csupán a társadalmi demokratizmussal kapcsolatos feladatokról szólok.

Induljunk el ebből az egyszerű, mindannyiunk által vallott elvből, hogy hazánk valamennyi állampolgárát ugyanazok a kulturális jogok illetik meg, minden állampolgárt ennek folytán azonos könyvtári ellátásban kell részesíteni. Mégpedig – az IFLA-nak általunk is üdvözölt ún. UAP programja szerint – minden állampolgárnak joga van bármely publikus dokumentumot kérni és megkapni a könyvtári rendszertől, nemére, lakhelyére, bőre színére, vallási hovatartozására, iskolai végzettségére, foglalkozására stb. való tekintet nélkül. A könyvtári ellátás nem tűr semmiféle diszkriminációt. De ha meggondoljuk, hogy a mai magyar könyvtár megfelel-e ezeknek a gyönyörű elveknek, akkor gondolkodás nélkül mondhatjuk, hogy nem. Bizony, törekvéseink és szándékaink ellenére diszkrimináció él nálunk. Mert pl. az tény, hogy valaki hol lakik, jórészt meghatározza azt is, hogy milyen könyvtári szolgálat érhető el számára. Egy községben lakó honfitársunk hátrányos helyzetben van egy városlakóval, vagy egy fővárosi polgárral szemben. Szépek a könyvtárpolitikai elvek, de a gyakorlatban lehetetlen minden községben Széchényi Könyvtár méretű intézményt létrehozni. A kérdés tehát az, hogyan lehet a könyvtári erőforrásokat úgy mozgósítani, hogy mindenki szükségletei szerint részesüljön a szolgáltatásokban megkülönböztetés nélkül, ugyanakkor megmaradjunk a ráfordítások reális keretei között.

A két, egymásnak ellentmondó követelmény egyidejű teljesítésének egy szervezeti és technikai feltétele van.

A szervezeti feltétel úgy szól, hogy a könyvtári ellátást soha sem egy autonóm könyvtár, vagy az autonóm könyvtárak együttese biztosítja, hanem a könyvtári rendszer. Ezt a rendszert nem szabad szűkkeblűen értelmezni: benne foglaltatik a világ valamennyi elérhető könyvtára; másfelől a rendszer fogalmát szigorúan kell felfogni: azok az intézmények alkotnak rendszert, amelyek között kooperatív vagy funkcionális kapcsolatok vannak. Kevés intézményrendszer van a világon, amely olyan nagyfokú szervezettséggel rendelkezik, – legalábbis elveiben – mint a könyvtárak. Nem gond például az, hogy Londonból napok alatt Magyarországra érkezék egy kért dokumentum: a kapcsolatok mechanizmusa jól kiépített csatornákon valósul meg. De kevés intézményrendszer van, amelyik annyira kihasználatlanul hagyja lehetőségeit, mint a magyarországi könyvtárak.

Minden könyvtárnak úgy kell gondolkoznia, hogy létezik Magyarországon egy dokumentum-vagyon, amelyet a könyvtárak kezelnek, szinte közömbös, hogy hol; és létezik egy információ-vagyon, amely szintén a könyvtárak birtoka. A magyarországi rendszer képes elérni más országok és nemzetközi szervezetek hasonló dokumentum- és információ-vagyonát. Bármelyik könyvtár a teljes rendszer elérésének egy állomása, belépési pontja, végállomása. Mindenholnan elérhető e szervezet és szervezettség révén bármely információ és bármely

dokumentum, amely az állampolgárokat az egyenlő kulturális jogok szerint megilleti. Ezekkel a lehetőségekkel a legnyilvánosabb könyvtáraknak – ha léteznek egyáltalán a nyilvánosság fokozatai – kell élniük leginkább, hiszen ők a legdemokratikusabbak, ők a „mindenki könyvtára”. A szakmai – szaktudományi könyvtár- és tájékoztatásügy él is ezekkel a lehetőségekkel, a közművelődésieknél lényegesen magasabb szinten, csak hogy ezeknek a használói általában szakmai testületek tagjai, így mindig kisebb csoportot alkotnak; másfelől a szakkönyvtáraknak szükségük van a közművelődési könyvtárakra szolgáltatásaik szétterítéséhez, hiszen az utóbbiak vannak jelen mindenütt. Tehát, – vonjuk le a konklúziót – nemcsak a lakóhely szerinti, hanem a foglalkozás vagy iskolai végzettség szerinti megkülönböztetés is felszámolódik.

A világ könyvtárügyében ez az óriási változás zajlik jelenleg: magasfokú szervezettség formálódik, megszűnik az autonóm könyvtár, helyette megjelenik az a könyvtár, amely egy gigantikus organizmus helyi sejtjeként az információ megszerzésének, kezelésének, hasznosításának szervezését végzi. A csendes, könyvbarát könyvtárost pedig felváltja a szervező informatikus.

Amit elmondtam, az még nem a jelen. De már jól tapinthatók a trendek, sőt, helyenként már részleteiben kialakult organizmusról lehet szó.

Ennek a működésmódnak és szervezettségnek létezését technikai feltételek biztosítják. Mert technika kell az információk kezeléséhez: ezt nyújtja a számítógép. A számítógépesített adatfeldolgozás önmagában azonban nem sokat ér, mert az információt el kell juttatni használóihoz: ezt szolgálja az adatátviteli technika, amelynek mindig együtt kell fellépnie a számítástechnikával. Végül a reprográfia teszi teljessé a palettát, amely biztosítja, hogy az eredeti művek elérhetők legyenek. Így válnak ezek a technikák akár a leghagyományosabb könyvtári szolgáltatások kiteljesítőivé. A műszaki fejlesztés nem áll szemben a könyvtárakkal, nem idegen test egy gép a könyvtárban, hanem azoknak a demokratikus könyvtárpolitikai eszméknek megvalósítását szolgálja, amelyek az évezredes könyvtári hagyományból maradandóan élnek tovább napjainkban és élnek a jövőben is.

Műszaki fejlesztésről szólva még egy utolsó megjegyzést engedjenek meg. Ahogyan szervezeti szempontból az autonóm könyvtár elveszítette létjogosultságát, hasonlóan a technikai fejlesztés sem tűri az autonómiát. Ha a jövőben kialakulnak a ma már formálódó számítógépes hálózatok, akkor a könyvtáraknak ezekhez kell csatlakozniuk. Egy, a nagyrendszerbe illeszkedő technikai végállomással. Önálló adatfeldolgozás apparátusának felépítése nemcsak azokat az előnyöket szüntetné meg, amelyekkel a számítástechnika kecsegtet; hanem káros is, mert magasabb invesztálással kevesebb eredmény lenne elérhető. Sőt, a nem illeszkedő, független technika kizárja a használatból azt a könyvtárat, amelyik erre szánja el magát. Az egész magyar könyvtárügy műszaki fejlesztése adja meg az egymáshoz tartozó technika hálózatát az egymáshoz tartozó funkciók szerint. Itt is a részt az egészben felképzelve kell fejleszteni, mint ahogyan a könyvtár maga is az egységes, egész könyvtárügy része.

Tisztelt Emlékezés! Témám szerint a műszaki fejlesztésről kellett szólnom, de szorosabb értelemben erről beszéltem legkevesebbet. Valójában azonban mindvégig erről volt szó, akkor is, ha könyvtárpolitikai elveket idéztem fel. Úgy vélem, ez így helyes: a műszaki fejlesztés nem önmagáért való, hanem feladatokat szolgál, ezeket pedig nem a technika szabja meg, hanem a társadalom. Ha a technika ezt szolgálja, humanizálódott is egyben, s remélem, sikerült ezt valamelyest érzékeltetnem.

Végül engedjék meg, hogy megköszönjem a lehetőséget, amit a mai alkalommal számomra adtak. Abból az alkalomból, amikor neves évfordulóhoz érkezett az a könyvtár, amely diákkorom első – és engedjenek meg ennyi szubjektívizmust – pályámra meghatározó könyvtári élményemet nyújtotta.

dr. Horváth Tibor

Számvetés... 1985. Tervek... 1986.

JUHÁSZ JENŐ

a Művelődési Minisztérium könyvtári osztályának vezetője

Öt évvel ezelőtt a szakma képviselőinek széles körű bevonásával kidolgoztuk a magyar könyvtárügy középtávú fejlesztési tervét, melyet a IV. országos könyvtárügyi konferencia ajánlások formájában elfogadott, az ennek alapján elkészült intézkedési program pedig minisztériumi megerősítést nyert.

Az elmúlt években a könyvtári osztály azon fáradozott – sokak segítségével –, hogy a korábbi eredményekre alapozott fejlesztési elképzelések jó ütemben megvalósuljanak. Visszatekintve az eltelt hónapokra, évekre, úgy látom, hogy a korábbihoz képest sokkal nehezebb körülmények között kellett végeznünk munkánkat, mint azt gondoltuk.

A magyar könyvtárügyben az elmúlt öt év alatt nem lebecsülendő eredmények születtek. Bővült a könyvtárak szolgáltatásainak és fajtáinak köre; ez jelzi, hogy intézményeinkben a szakmai tevékenység elmélyültebbé vált. A könyvtárhasználati szokásokban jelentős változásoknak lehettünk és vagyunk tanúi, s ezekhez a könyvtárak, illetve könyvtárosok egyre rugalmasabban alkalmazkodnak, sőt több esetben kezdeményező szerepet játszottak vagy játszanak. Az utóbbi pár évben, a statisztikai adatok tanúsága szerint, nem csökkent, hanem nőtt a könyvtárhasználók száma; ezt elsősorban annak köszönhetjük, hogy sikerült előbbre jutni – igaz, főleg korábbi adósságok törlesztése révén – a működési feltételek javításában. 1985-ben végre beköltözött új otthonába az Országos Széchényi Könyvtár, új megyei könyvtárakat avattunk Szegeden és Békéscsabán, új szolgáltató részleggel bővült a Pécsi Megyei Könyvtár, szép városi könyvtárat kapott Mosonmagyaróvár és Baja – hogy csak a legjelentősebb létesítményeket, illetve beruházásokat említsem. A több mint 200 másológép beszerzése sem lebecsülendő eredmény a jelenlegi gazdasági viszonyok között, és még folytathatnánk a sort.

Különösebb elemző munka nélkül is megállapítható azonban, hogy elsősorban a kedvezőtlen „külső” tényezők hátráltatták a középtávú program időarányos teljesítését. Nem sikerült könyvtárügyünknek a társadalmi igényekhez, szükségletekhez mért lemaradását behozni, csökkenteni sem, sőt újabb feszültségek keletkeztek, tovább szaporodtak megoldásra váró gondjaink. Sajnálatos, hogy még mindig nem tudtuk a társadalmi köztudatban, a művelődéspolitikában – tisztelet a ritka kivételnek – a könyvtárakat szerepüknek, jelentőségüknek megfelelő intézményekként elfogadtatni, ami szintén a fejlődést erőteljesen gátló körülmény.

A középtávú könyvtárfejlesztési program a gyakorlatban is igazolta helyességét, továbbra is fáradozni kell végrehajtásán. Az elkövetkezendő években sem lesz kevesebb a gondunk és a feladatunk, mint ez idáig volt. A könyvtári rendszer kifejlesztésének folyamatában a gyermekek, fiatalok könyvtárhasználatra nevelése, könyvtári ellátásának javítása, a szakirodalmi

ellátás fejlesztése, valamint a könyvtárak hatókörének növelése és szolgáltatási színvonalának emelése továbbra is a program három kiemelt feladata.

A következő, a VII. ötéves tervben a fő feladatok megoldásának elősegítésére külön is meghatároztuk azokat a területeket, amelyeket munkánk során megkülönböztetett figyelemmel kísé-
rünk. Így a szakirodalmi ellátás további javítása érdekében a nemzeti dokumentum vagy-
tervszerű fejlesztése, „értékének” megőrzése a szolgáltatás legalapvetőbb feltétele. A szak-
irodalmi ellátás javításának másik igen fontos fundamentuma a dokumentumok korszerű
feldolgozása, ezt elsősorban a számítástechnikai eszközök nagyobb fokú igénybevételével és
még inkább rendszerszerű kifejlesztésével kívánjuk elérni. Szeretnénk, ha a tervidőszak alatt
az Országos Széchényi Könyvtárban számítóközpont létesülne, mely később az országos
számítógépes rendszer központjaként működne.

A fiatalok könyvtári ellátásának javítása szükségessé teszi elsősorban az iskolai könyvtárak
„rendbetételét”, ezt fontos feladatnak tartjuk. Az iskolai könyvtárakat a könyvtárhasználat
bázisává kívánjuk fejleszteni, nem mondva le természetesen a közművelődési gyermek-
könyvtárak arányos fejlesztéséről sem. Ahhoz azonban, hogy a könyvtárhasználatra nevelés
programját sikeresen végre tudjuk hajtani, igen lényeges szemléletbeli változásoknak kell
bekövetkezniük a pedagógusok körében.

A könyvtárak közművelődési tevékenységének javítása érdekében a könyvtárilag ellátatlan
területek fokozatos felszámolására törekszünk. Ugyanakkor szeretnénk, ha az életképtelen
ellátóhelyek megszűnnének, illetve, ahol indokolt, többfunkciós könyvtárak létrehozásával
kívánjuk javítani a szolgáltatásokat.

Sorolhatnánk tovább a megvalósításra váró teendőket, de ilyen terjedelmű írásban erre
vállalkozni lehetetlen. Lesz módunk még különböző fórumokon vitatkozni, tárgyalni a VII.
ötéves terv részletes fejlesztési koncepciójáról. Nagyon sok munka vár ránk, hogy kitűzött
céljaink valóra váljanak, hogy a magyar könyvtárügy megfeleljen a társadalmi követelmé-
nyeknek. Ez csak összefogással oldható meg, amelyben az intézmények fenntartóinak éppúgy
megvan a feladatuk, mint a könyvtárosoknak. Továbbra is hiszem, hogy érdemes a magyar
könyvtárügy fejlesztése érdekében cselekedni!

BILLÉDI FERENCNÉ DR.
a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete ebben az évben jubileumi üléssel ünnepelte alapításának
ötvenedik évfordulóját. Ezt az alkalmat használtuk fel arra, hogy végigtekintsünk a történeti
eseményeken, de a közelmúlt tevékenységét is értékeltük. Eredményekben, változásokban bő-
velkedő időszak volt az elmúlt néhány esztendő a könyvtári életben, és ezt tükrözi az egyesületi
krónika is. Nem könnyű feladat kiválasztani a legfontosabb eseményeket – valamennyi felsoro-
lására ehelyütt nincs is mód –, amelyekkel jellemezhetjük az egyesület munkáját, bemutathatjuk

fejlődését, részint az események nagy száma, részint változatossága miatt. Jelenleg már 6 szekció, 6 bizottság, 19 megyei szervezet keretében 3800 egyesületi tag működik. Valamennyi szakterület, minden típus, országos nagy könyvtár és kis falusi könyvtár, levéltár egyaránt képviselve van egyesületünkben, s ez befolyásolja a programok kialakítását is. Az elmúlt időszakban az egyesület nemcsak taglétszámában erősödött meg, hanem tevékenységi területe is növekedett. Önálló szekció alakult az egyesületen belül a levéltárosok számára, így 1981-től az egyesület programjába vette a levéltárügy szakmai kérdéseinek megvitatását is. Jelentős lépés volt a testületi tagság bevezetése; jelenleg 45 testületi tag erkölcsi és anyagi támogatását élvezzük.

Tevékenységünk fontos részei az országos és helyi szervezésű rendezvények, amelyekből az utóbbi időben évi 140-150-ről számolhatunk be. Nem azért említem ezt a meglehetősen magas számot, mintha a mennyiség határozná meg e tevékenység értékét, de mindenképpen jelzi a tagság érdeklődését. A rendezvények tematikailag, módszerbelileg igen sokfélék: előadások, viták, kerekasztal-megbeszélések, emlékülések; témáik: a könyvtár és használóinak kapcsolata, a könyvtárosok képzése, a könyvtári hálózatok, az együttműködés, a könyvtárak technikai fejlesztése, hogy csak néhányat említsek a sok közül. A rendezvények sorában szép számmal szerepeltek a rokon-, a könyvtárosi-levéltárosi szakmával összefüggő más területek témái is.

A pályázatok meghirdetése elsősorban a fiatal könyvtáros szakembereknek ad lehetőséget szakmai elmélyülésre és megszólalásra. Úgy vélem, a mi szakmánkban is nagy szükség van arra, hogy minden alkotó energia cselekvési teret kapjon. Tagtársaink közül sokan éltek is ezzel a lehetőséggel – lehetne azonban még több a vállalkozók száma. A pályaművek sokféle módon hasznosíthatók, mondhatom, hogy legalábbis kettős a hasznuk. Így például azok a pályázatok, amelyek a könyvtárosok közérzete, a pálya társadalmi megítélése témakörben íródtak, értékes tényanyagot szolgáltatnak ahhoz az előterjesztéshez, amelyet az egyesület elnöksége a Művelődési Minisztérium illetékeseihez nyújtott be. Az előterjesztésben az elnökség intézkedést sürgetett a könyvtáros szakemberek anyagi és erkölcsi megbecsülésének növelésére, aggasztónak ítélvén a jelenlegi helyzetet.

Erősödtek és szélesedtek az egyesület hazai és nemzetközi kapcsolatai. Jelentős kétoldalú egyezmények megkötésére került sor osztrák, angol, lengyel, finn könyvtárosegyesületekkel. Kölcsönös látogatásokat, tapasztalatcserét szerveztünk több ország könyvtárosegyesületével. Különleges, vagy inkább eddig szokatlan feladatra vállalkozott az egyesület 1984-ben, amikor az Országos Könyvtárügyi Tanács és az MM könyvtári osztályának elképzelései, illetve megbízása alapján megkezdte a Soros-alapítvány könyvtári programjának szervezését és lebonyolítását. Úgy vélem, hogy az eddigiek, a külföldi szakkönyvek, másolóberendezések beszerzése a könyvtárak részére hasznos gyakorlati segítségnek minősíthetők. Remélem, a programot a továbbiakban is sikerrel tudjuk folytatni.

A következő időszakra szóló tervek elsősorban a már megkezdett programokon, kialakult tevékenységi körökön alapulnak. Folytatni kívánjuk azt az egyesületi politikát, amely leginkább így jellemezhető: használni a közösségnek és az egyénnek, szolgálni a szakma fejlődését, elősegíteni a tagok egyéni, szakmai érvényesülését.

A szakma változásait, a könyvtárak szerepének módosulását az egyesületi munkában is tükröztetni kell. A továbbképzéssel kapcsolatos tevékenységünk célja az új technika alkalmazásának, az információs tevékenység új útjainak megismertetése. Hadd említsek meg ezzel kapcsolatban egy már meglévő tervet. 1986-ban kerül sor egy közös magyar-angol szemináriumra, amelyet Budapesten rendezünk meg. Ez a szeminárium a könyvtárosok képzésének, továbbképzésének időszerű kérdéseivel fog foglalkozni, megvizsgálva és felhasználva azokat a tapasztalatokat, amelyeket az angol kollégák bocsátanak rendelkezésünkre. Tartalmasabbá kívánjuk tenni a tanulmányutakat: a kétoldalú egyezményekben rögzítjük a legfontosabb tanulmányozandó témákat is.

Jelen és jövő tevékenységünk legfontosabb kérdése egyesületünk nyitottsága és nyíltsága. Ennek érdekében továbbfejlesztjük kapcsolatainkat és az együttműködésre alapuló tevékenységünket. Közös akciókban veszünk részt, illetve kezdeményezünk ilyeneket intézményekkel, állami és társadalmi szervekkel.

FUTALA TIBOR

az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója

Az Országos Műszaki Könyvtár, akárcsak anyaintézménye, az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, 1985-ben hatodik ötéves tervének befejezésén és hetedik ötéves tervének kimunkálásán, illetve az ehhez szükséges előfeltételek megteremtésén munkálkodott.

A hatodik ötéves terv fő célkitűzése az volt, hogy a technológiaváltás megindításával a könyvtár fokozatosan korszerűsítse mind közvetlen és közvetett (könyvtárközi és táv szolgáltatásokkal elért) közönségének, mind anyaintézményének kiszolgálását, szakirodalmi ellátását. Ez akkor is megerősítő feladat lett volna, ha történetesen nem a visszaesés időszakát éljük, amikor az állománygyarapítási és beruházási keretek, valamint a személyzeti létszám szűkössége egyszerűen leeresztette a sorompókat a régi („külső”) utakon-módokon történő fejlődés előtt. Ahhoz, hogy ennek ellenére előremozduljunk, mégpedig jelentős mértékben, új „vezérlő csillagokat” kellett magunknak választanunk: az állományépítésben a szelektivitást és a kooperativitást, a feltáró munkában a számítógéppel és mikrográfiával támogatott hatékonyságnövelést, az olvasószolgálatban a műszaki szakszerűség és a könyvtár- és információhasználatra nevelés fokozását.

Az előbbieken körvonalazott terv „végfejeményei” 1985-ben a következők voltak: elsősorban az állományépítés és a tájékoztató munka „műszaki minőségének” javítása, a könyvtárközi kölcsönzés és a másolatküldés gyorsítása és számának növelése; ezenkívül a számítógéppel segített technológiák megkövetelte felzárkózás érdekében megváltozott és kibővült az OMK szervezete (ez új működési és szervezeti szabályzat és új munkaköri leírások elkészítését kívánta meg). Az „ugyanannyi vagy kevesebb pénzből értékesebbet jobbat” megvalósításának előfeltételeként elemeztük a folyóirat-állomány használatát és a könyvbeszerzési irányvonalakat; tökéletesítettük – meggyorsítottuk és őrzési adatokkal egészítettük ki – a műszaki könyvtári koordinációs körben együttműködő intézmények külföldi folyóiratainak címjegyzékét mint minden további rendeltetésegyeztetésnek, állományátételésnek (nagykönyvtári állományba iktatásnak) és helyzet-elemzésnek alapvető műszerét. (Az őrzési adatok nemcsak a lelőhelyet tüntetik fel, hanem azt is, hogy az adott dokumentum mikortól, illetve meddig található ott.) A kutatási-műszaki fejlesztési jelentések gyarapodásáról tájékoztató jegyzékünket országos gyarapítási jegyzékké fejlesztettük (igaz, egyelőre csak ideiglenes – a többi könyvtár gyarapodását mellékletben közlő – megoldással). Az 1982-1985. évi könyvgyarapodásaink túlnyomó részéről elkészültek a számítógépbe táplálás adatlapjai, ami lehetővé teszi számunkra, hogy a közeljövőben áttérjünk a

COM-katalógusokra (computer output on microfilm = számítógéppel készített mikrofilm); az 1951 és 1981 közötti betűrendes katalógusunkat hagyományos mikrofilmlapokra fényképeztettük át (ez részint „visszahozza” a régi jó nyomtatott katalógusok előnyeit, részint – többi cédula-katalógusunk átfényképezésével is számolva – lépés a katalógusszekrények nélküli könyvtár felé, amihez egyébként a technikai feltételek, a leolvasók, már megvannak). A raktárrevízió segítésére felhalmoztuk az úgynevezett állományvédelmi file-t (nyilvántartást), amely – rövidített leírásokkal – az OMK fennállása során beszerzett minden könyv adatait tartalmazza, s amely egyszersmind a számítógépesített kölcsönzési adminisztráció háttérbázisa is lehet.

Mindez nem jelenti azt, hogy 1985-ben ne lett volna gondunk-bajunk: a szokatlan technikák lépten-nyomon próbára tették a munkatársak „állóképességét” (meg kell jegyezni, többségük hősiiesen vállalta a „ráadás” megterheléseket), az állománygyarapítási keretek elégtelensége – az anyaintézmény saját erőforrásainak kilátásba helyezett bevetése ellenére is – folyamatosan stressz-helyzetben tartott bennünket, a reprográfiai eszközbázis elöregedettsége és gyakori meghibásodása miatt a szolgáltatások átfutási ideje nem gyorsult fel annyira, amennyire szeretttük volna. Még az egyébként öröndetes fejlemények is (1985-ben befejeződött az OMK használta épületrészek és berendezések felújítása) bosszantóan hosszú ideig akadályozták a munkát.

1986-ra szóló terveinket az intézmény 1985-ben elkészült ötévesterv-koncepciójából kell levezetnünk. Aki figyelmesen elolvasta az 1985. évi „végfejleményeket”, annak számára nem lehet kétséges, hogy az új esztendőben – a hetedik ötéves terv első évében – milyen irányokban szándékozunk előbbre lépni. Ezek – röviden – a következők: a hazai UBC (Universal Bibliographic Control, Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel) és UAP (Universal Availability of Publications, A Kiadványok Egyetemes Hozzáférhetősége) programok megvalósításának érdekében folytatjuk a központi címjegyzékkel kapcsolatos törekvéseink kiteljesítését; újabb lépéseket teszünk a katalógus-szekrények nélküli könyvtár létrehozására (ezzel együtt az állományunkról való tájékoztatás „szétsugározhatósága” érdekében is). További elemzések, vizsgálatok vállalásával, új gyarapítási módszerek kialakításával (melyeknek lényege a műszaki szakemberek szélesebb körű bevonása) mind az OMK, mind partner könyvtáraink javára egy szelektívebb és koordináltabb állománygyarapítási gyakorlat fokozatos kibontakoztatására törekszünk; gyorsítani kívánjuk mind belső, mind külső használóink kiszolgálását a kölcsönzési adminisztráció számítógépesítése, illetve további szervező munkák és a reprográfiai kapacitás fejlesztése révén.

DR. LEOVITS IMRE

a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója

Nehéz évet zárt 1985-ben a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. 1984 őszén váratlanul, súlyos betegség következtében elhunyt dr. Héberger Károly könyvtárigazgató, aki 21 éven át nagy hozzáértéssel irányította az intézmény munkáját. A betegsége és az átmeneti

korszak okozta szükségszerű zavarokon kívül a legnagyobb gondot a könyv- és folyóirat beszerzés viszonylagos szinten tartása jelentette. A drágulás és a devizaszorozók emelkedése miatt a beszerezhető nyugati könyvek száma csökkent, és a folyóiratok előfizetésében is jelentős költségvetési hiány mutatkozott. A nehézségek áthidalására az egyetemtől külön anyagi támogatást kaptunk, de még így is a karok képviselőinek bevonásával, véleményüket meghallgatva, csökkentenünk kellett az előfizetett folyóiratok számát.

Beszerzési nehézségeink alaposabb megismerése érdekében júniusban felmértük az 1986. évi költségvetési igényeinket, és ehhez kértük az egyetem rektorának támogatását.

Hosszas várakozás után átadták az új levéltárt, amelynek legfontosabb feladata: elősegíteni a Műegyetem múltjának feltárását. Elkészült és bevezetést nyert az új bibliográfiai leírási szabvány házi szabályzata. A Soros-alapítvány révén vásárolt xerox sokszorosító berendezés javította szolgáltatásainkat, s befejeződött néhány hálózati könyvtárunk korszerűsítése.

A felsőoktatási reform hosszú folyamat: 1980 elején új lendületet adott az MSZMP Politikai Bizottságának és a Minisztertanácsnak erre vonatkozó határozata. Célkitűzésünk minden területen – a központi könyvtárban is – a minőségi fejlesztés előtérbe helyezése, erre a Budapesti Műszaki Egyetem 1970 óta folyamatosan korszerűsítéssel és reformokkal törekedett. (A jelenlegi, és belátható ideig még megmaradó nehéz gazdasági helyzet azonban megszabja elképzeléseink, vágyaink korlátait.) Központi könyvtárunk, valamint a szakmai irányítása alá tartozó hálózati könyvtárak nehéz időszakot élnek át, mert fejlesztésük már régóta amúgy is lemaradt egyetemünk többi részlegéhez képest. Még kedvezőtlenebb a helyzet, ha a hazai műszaki felsőoktatás vezető egyetemi könyvtáraival (Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára, Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára) hasonlítjuk össze, nem is beszélve a külföldi egyetemi könyvtáraktól való lemaradásról.

Beszerzési és raktározási gondjaink enyhítésére meg kell kísérelni egy sokkal szélesebb körű hazai és nemzetközi együttműködés kiépítését, ami nemcsak az intézmény, hanem a nép-gazdaság számára is kedvezőbb helyzetet teremthet.

A Budapesti Műszaki Egyetem jó nemzetközi kapcsolatokat, ezen belül egyes egyetemekkel közvetlen, széles körű oktatási és tudományos együttműködést alakított ki. E kapcsolatokat a korábbiaknál jobban kell hasznosítanunk a könyvtár javára ebben a pénzben szűkös világban. További terveink közé tartozik az ország vezető könyvtáraival való szorosabb együttműködés kialakítása a kölcsönös előnyök alapján. Kis lépés e téren, de megkíséreltük az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárral együttműködve a nemzetközileg is használt mikrofilmlapos technika alapjainak kialakítását, ez a folyóiratok számának kényszerű csökkentése ellenére lehetővé teszi új periodikumok megszerzését.

A műszaki fejlesztés meggyorsítása népgazdaságunk létkérdése. Ennek alapja a világ fejlett technológiájának, gyártmányfejlesztésének, tudományos eredményeinek gyors és pontos megismerése. Számadatok igazolják, hogy a kutatásra-fejlesztésre fordított összegek csaknem felét az információk megszerzése emészti fel. A BME Központi Könyvtárának feladata, hogy összegyűjtse és az eddiginél hatékonyabban terjessze a tudományos információkat, eljuttassa az oktatókhoz, kutatókhoz az új kutatási eredményeket, megteremtse a technikai felzárkózás elvi lehetőségét. Ennek elengedhetetlen feltétele a központi könyvtár fejlesztése: mind a korszerű állomány beszerzése, mind annak hozzáférhetővé tétele szakolvasótermek kialakítása útján, továbbá a külföldi könyvtárak állományának elérhetősége korszerű technikai eszközökkel. Nélkülözhetetlen a központi könyvtár technikai berendezéseinek folyamatos fejlesztése az elkövetkezendő években, és ezzel a felzárkózás a már említett hazai és külföldi műszaki egyetemi könyvtárakhoz.

Úgy véljük, hogy a könyvtári hálózat fejlesztése gazdaságilag jó és mai viszonyaink között is elérhető, sőt nélkülözhetetlen befektetés. Mert csak a nemzetközi szintű műszaki információk

megszerzése ad némi reményt arra, hogy az oktató- és kutatógárda elmaradása a világszínvonalától ne növekedjék olyan mértékben, ami megakadályozná – majdani jobb kutatási feltételek megnyílása esetén is – a nemzetközi tudományos eredményekhez való felzárkózást. Könyvtárunk, a BME és a népgazdaság érdeke itt találkozik.

HORVÁTH TIBOR

az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgató- helyettese

Néhány pontban össze lehet foglalni az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, illetve az iskolai könyvtárak közelmúltbeli említésre méltó eredményeit.

Ismeretes, hogy a legtöbb könyvtárnál mostohább elhelyezési körülmények közt dolgozunk. Számunkra különösen sokat jelent az, ha helyiségeinket valami módon bővíteni tudjuk. Az elmúlt ötéves tervidőszakban sikerült raktárhelyiségeket szereznünk, sőt a Gellérthegy oldalában, a Szüret utcában lévő úgynevezett Pásztor-villát megszereztük múzeumi célokra, elkészítettük az átalakítási terveket. Reméljük, hogy a VII. ötéves tervben a kivitelezés is megtörténik, így méltó helyre kerül a magyar pedagógustársadalom múzeuma. Az OPKM helyiségei is bővültek egy hozzánk csatolt nagyteremmel, amelyet megfelelő módon átalakítottunk. Egyik részében géptermet rendeztünk be, egyelőre igen szerényen, de módunk van további berendezések fogadására. A bővülések ellenére zsúfoltságunk nem csökkent, hiszen – hogy Ranganathant idézzem – a könyvtár növekvő organizmus. A körülményekhez képest a kiszolgálói tereket munkatársaink igyekeztek otthonossá, barátságossá varázsolni.

Komoly eredménynek könyvelhetjük el azt, hogy kidolgoztuk az országos pedagógiai információs rendszer (OPIR) tervezetét, amelyet felettes hatóságunk jóváhagyott. Ennek a rendszernek van néhány új vonása, például az, hogy vele együtt került tervezésre az információs szolgáltatások terjesztésének hálózata is, amely a rendszer szerves része. Új vonás a rendszer irányításának és együttműködésének kialakítása is. Az OPIR munkálatai el is kezdődtek: az első menetben kialakult egy új feldolgozási folyamat (bevezetése 1986 elején esedékes), amely hitünk szerint magas színvonalú és hatékony lesz. Az új technológia elsősorban az osztályozásban jelentkezik.

Erőteljesen fejlődtek nemzetközi kapcsolataink. Az OPIR (illetve intézményként az OPKM) hivatalosan is tagja az UNESCO-BIE (BIE = Nemzetközi Nevelésügyi Iroda) rendszerének. A BIE-vel intenzív kétoldalú munkakapcsolatban állunk. Beléptünk a CODIESEE-be (az UNESCO délkelet-európai regionális szervezete). Szorosabb és főleg operatívabb a kapcsolatunk a szocialista országokkal, s a példákat még bőven lehetne folytatni.

Ami az iskolai könyvtárakat illeti, frontáttörést nem sikerült elérni. Tudom, ez az egész könyvtárügy egyik legfájóbb pontja. Mégis megemlítem, hogy elkészültek az iskolai könyvtárakra vonatkozó szakmai irányelvek, amelyek főként ellátási normatívákat tartalmaznak. Az irányelveket közzé is tettük. A minisztérium elfogadta ugyan ezt a fontos dokumentumot,

hivatalosan azonban nem jelenhetett meg, mert a pénzügyi hatóság az irányelvek anyagi „vonzatai” miatt nem adta áldását hozzá.

Ha azonban arról kell szólnom, hogy a VII. ötéves tervtől mit várunk, akkor – maradva a valóság talaján és csupán azt említve, aminek a biztosítékait többé-kevésbé látjuk is – szintén az iskolai könyvtárakkal kell kezdenem. 1986-ban ugyanis az iskolai könyvtárakra vonatkozó átfogó fejlesztési elképzelést viszünk a miniszterhelyettes elé. Nem titok: az általános iskolai könyvtárak erősítését, helyenként egyszerűen létesítését kívánjuk elsősorban előmozdítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy irreális követelmény egyszerre valamennyi iskolatípusban és fokozatban radikális fejlesztést megkívánni.

Reméljük, hogy megvalósul az OPIR első és második fejlesztési szakasza. Ehhez technikai bázisunkat már a tervidőszak elején erősíteni kívánjuk. 1990-re számítógépes szolgáltatások várhatók. Persze ezeknek akkor van jogosultságuk, ha az új szolgáltatások a használó számára jobb portékának bizonyulnak. Az új feldolgozási technológiától várjuk a minőségi javulást!

Ha mindehhez elhelyezési körülményeinket is javítani tudnánk, akkor bizonyosan sikeres munkáról tudnánk beszámolni ugyanitt, öt esztendő múlva.

FÜLEKI MIHÁLY

a Hadtudományi Könyvtár igazgatója

Az 1985-ös esztendő a „pályakorrekció” éve volt az életemben. A HM Kulturális Osztályán 18 és fél éven át betöltött főinstruktori szerepkört könyvtárigazgatói beosztással váltottam fel. Előző munkakörömben a hadsereg valamennyi könyvtárának szakmai „gazdája” voltam, de – mivel a könyvtárügy mellett az amatőr művészeti mozgalom, a hivatásos művészegyüttes, a hivatásos katonazenekarok, a katonai tanintézetek, az irodalmi pályázatok és még egyéb területek gondozása is a feladatom volt – sokirányú elfoglaltságom miatt csak megosztott figyelemmel és energiával foglalkozhattam a könyvtárakkal. Bár nagyon szép, és sikerekben, élményekben gazdag, mozgalmas időszaka volt ez az életemnek, s a könyvtárügy terén (főleg a könyvtárpolitikai gondolkodás megalapozásában, a könyvtári hálózatépítésben, a személyi feltételek javításában, az olvasómozgalom modelljének megteremtésében, a könyvtári alapidokumentumok megfogalmazásában, a kedvezőbb anyagi viszonyok megteremtésében) is sikerült figyelemre méltó eredményeket felmutatnom, ideje volt változtatnom. Egy tudományos intézetnek, a Magyar Néphadsereg Hadtudományi Könyvtárának vezetését vállaltam el. Ez az intézet korábban is közel állt hozzám; ellenőrzésekkor és egyéb alkalmakkor is tapasztalhattam: jól és kiegyensúlyozottan dolgoznak, egyedi, és rendkívül értékes dokumentum- vagyont gondoznak, színvonalas szolgáltatásokkal állnak a könyvtárhasználók rendelkezésére, felkészült és értékes adottságokkal bíró munkatársak dolgoznak a könyvtárban.

Új munkahelyemről már alkalmam volt egy Szovjetunió- és egy NDK-beli tapasztalatcserén részt venni, Budapesten fogadtam az NDK Központi Katonai Könyvtárának igazgatóját, s elvégeztem a KMK vezetői-módszertani tanfolyamát. Elkészítettük intézményünk 1986-os tervét, s kidolgoztuk közép- és hosszú távú fejlesztési elképzeléseinket. Egy új tudományos főmunkatárs, továbbá egy ugyancsak új tudományos munkatárs került hozzánk, őket már én választottam. Három tudományos munkatársamat sikerült felvételni a KMK egy-egy posztgraduális tanfolyamára. A könyvtár mindennapjainak zavarmentes „üzemmenete” érdekében is számos kérdést újragondoltunk, s több munkastílusbeli igazításra is sor került. Eközben – bár ezt nem szeretném elkiabálni – úgy érzem, sikerül megfelelnem annak a várakozásnak, mely munkatársaim részéről az idejövetelemet megelőzte.

1986-ot tehát tettvággyal és elképzelésekkel telve kezdtem. Nem a „jöttem, láttam, győztem” naivitásával, s nem is a realitásoktól elszakadva. Tisztában vagyok azzal, hogy az új esztendő országosan sem, meg a mi életünkben sem lesz a látványos előrelépések éve, ezért munkatársaimmal együtt megtanulunk a kis sikereknek is örülni. A színvonalból persze nem engedünk, tudományos könyvtári besorolásunk van.

1986 az új tervciklus első éve is. A hetedik ötéves tervben remélhetőleg sor kerül épületünk rekonstrukciójára, melynek során javulnak a könyvtár elhelyezési viszonyai. Elindulunk – ha nem is rohamléptekkel – a technikai korszerűsödésnek azon az útján, melynek főbb állomásait a számítógép, a mikrofilm, a korszerűbb reprográfia fémjelzik. Terveink között szerepel a dokumentumféleségek körének tágítása is: a profilunknak megfelelő hangzódokumentumok archiválása és az ehhez szükséges technikai feltételek megteremtése.

Szeretnénk a hadtudományi kutatás növekvő igényeinek mind színvonalasabban megfelelni; még korszerűbb szolgáltatásokat nyújtó információbázis és kutatószintér lenni, amely gyorsan, szelektíven nyújtja a kutatónak (vagy csak az „egyszerű” érdeklődőnek) a neki éppen szükséges dokumentumokat, megbízható információkat. Aktívabb tájékoztatásra, sokoldalúbb szolgáltatásokra, a kor technikai színvonalán álló kiszolgálásra törekszünk. Jobban ki akarjuk venni részünket a hálózati munkából, következetesebben akarjuk vállalni nyilvános könyvtári funkcióinkat.

Mindezt abban a tudatban tervezhetem, hogy most már munkaidőmnek és szellemi befektetéseimnek nem csupán egynegyede, egyötöde jut a könyvtárügyre, hanem megengedhetem magamnak azt a „luxust”, hogy egész szívvel szolgálhatom.

KOGER TAMÁS

a tatabányai József Attila Megyei Könyvtár igazgatója

Nehéz esztendőt hagytunk magunk mögött. Azt hiszem, nem állok egyedül ezzel a megállapítással. A szakmai tevékenység feltételeit mindig a gazdasági lehetőségek határozzák meg, s az elmúlt években közismerten szűkösek voltak a könyvtárak működési feltételei, 1985-ben

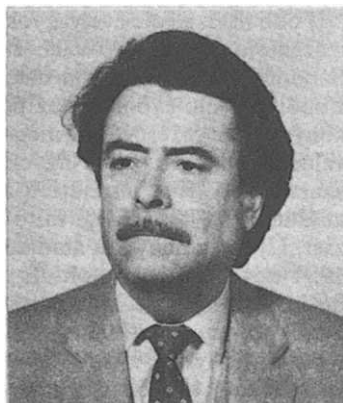
pedig különösen azok. A feszültségek abból adódtak, hogy a fenntartók általában csak a szinttartást tudták biztosítani, miközben úgyszólván minden területen emelkedtek a működési kiadások. Tudjuk, hogy mivel a könyvbeszerzési keretek nem változtak, a könyvtárak emelkedése miatt csökkent a beszerezhető kötetek száma. Ugyanez a jelenség volt tapasztalható a folyóiratárak, a fűtés, a világítás, a postai és a kiküldetési költségek stb. alakulásában is. Különösen a kis és a közepes nagyságrendű intézményekben – a községi és a városi könyvtárakban – vált súlyossá a helyzet, veszélyeztetve a már kialakult, bevezetett szolgáltatások további fenntartását. Hasonló gondok jelentkeztek megyei könyvtárunkban is, ahol az úgynevezett „belső tartalékok” mozgósítására már a korábbi években sor került. A feszültségeket fokozta, hogy a szakmai fejlődés eredményeként új dokumentumtípusok jelentek meg (videokazetták, hangoskönyvek stb.), melyek gyűjtemény igényű gyarapítását máris meg kell kezdeni. A könyvtárak együttműködési rendszerében növekedett az igény a központi szolgáltatások átvételére, továbbadására. Az ingyenes szolgáltatások sorra megszűntek. Hiába láttuk a szerepkörünkől következő szakmai igényeket, éreztük a lépéstartás szükségességét, a kompromisszumok egész sorával, újabb és újabb megszorításokkal tudtuk csak áthidalni az igényeink és a lehetőségeink közötti feszültséget. Fenntartónk, a megyei tanács, csakúgy, mint a hálózat többi intézményének gazdája, jóindulatú megértéssel, alkalmanként eseti támogatásokkal, egyszeri póthitelekkel igyekezett segíteni. A kiapadóban levő központi támogatások pályázati formában jelentek meg, erősen szűkítve a könyvtárak lehetőségeit. Mégis sikerült ezen az úton video-berendezéshez jutnunk, és számítógépben is reménykedünk. Központi forrásból gyarapodott hangoskönyv-állományunk, mely kiegészülve a saját beszerzésekkel, lehetővé tette megyénkben a kölcsönzés megindítását a vakok és csökkentlátók körében. Jól hasznosítottuk az új nemzeti könyvtár átadása következtében felszabadult régi katalógusszekrényeket, amelyek a magunk és a hálózat mai szükségletét is kielégítik, többszázezer forintos nagyságrendű kiadást takarítva meg megyénk könyvtáraiban.

Azt hiszem, hogy az év folyamán a gazdasági gondokkal való foglalkozás több vezetői energiát emésztett fel, mint a korábbi években. Még egy újabb keletű gondról kell említést tennem, mely az elmúlt év nemkívánatos kísérőjelensége lett. Ez a *pályát elhagyó könyvtárosok* számának aggasztó méretűvé váló növekedése. Meggyengült szakmánk megtartó ereje. A jelenség már 1984-ben érzékelhetővé vált, s tovább folytatódott 1985-ben. Komárom megyében e két év folyamán 16 szakképzett, főfoglalkozású könyvtáros változtatott munkahelyet, s közülük tizenegy jól képzett szakember el is hagyta a pályát. A munkahely-, illetve pályaelhagyások legérzékenyebben a megyei könyvtárat és a tatabányai városi könyvtárat érintették, ahol 4-4 személyi változásra került sor. Az eltávozók álláshelyeit a szakképzettség tekintetében minőségi veszteségekkel, általában eggyel alacsonyabb fokú szakképzettségű dolgozóval sikerült csak betölteni. Sajnos nem szórványos jelenség a pályaelhagyás, ismereteim szerint más megyékben is tapasztalható. A szakma korábbi belső jelzései az anyagi megbecsülés alacsony fokáról, a hátrányos munkakörülményekről most már a pályaelhagyás növekvő számában igazolódnak.

Reménykedünk, hogy 1986-ban valamivel jobb feltételek mellett dolgozhatunk. A megyei könyvtár új esztendei költségvetésének előkészítése kedvezőbben alakult, mint a korábbi években.

Az induló új középtávú tervciklus időszakára a megyében több helyen tervezzük a jelenlegi könyvtár bővítését, mivel a többségükben a hatvanas-hetvenes években átadott városi könyvtárak sorra kinőtték működési feltételeiket. Dorogon és Esztergomban a városi tanács végrehajtó bizottsága már állást foglalt a könyvtár helyzetének elkerülhetetlenül szükséges javítása mellett. Tatabányán a megyei könyvtár 1964-ben átadott székházának bővítésére tanulmányterv készül, hogy adandó alkalommal az előkészített dokumentáció felhasználásával mielőbb megvalósulhasson a máris szűkös alapterület növelése. Folytatni kívánjuk két

területen is a hálózatépítő munkát. Egyrészt az 1982 óta már működő négy ellátókörzet mellé szeretnénk a dorogi, az esztergomi és a komáromi körzetben is ellátórendszert létrehozni. Másrészt folytatni kívánjuk az iskolai könyvtárak már megkezdett hálózatba szervezését. 1986-ban jelenik meg a megyei könyvtár évkönyve, mely az elmúlt öt esztendő főbb szakmai törekvéseit, eredményeit tekinti át.

SEREGI ISTVÁN

a Szabolcs-Szatmár Megyei SZMT Központi Könyvtár igazgatója

Az elmúlt években megyénk szakszervezeti könyvtárai mind anyagi, mind személyi ellátottság dolgában, mind pedig a látogatottságot, a könyvtárhasználatot, az olvasói létszámot tekintve – tovább fejlődtek! Háromezerrel több volt az olvasónk, mint 1980-ban, könyvet is többet kölcsönöztek. Ezek a számok szerények ugyan, de a haladást jól mutatják. S ez abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy jórészt az anyagi és a szellemi erők összefogásának eredménye.

Az utóbbi években nemcsak hattal több főfoglalkozású könyvtáros dolgozik a hálózatban, hanem néhány kivétellel mindegyik főállású munkatársnak megvan az előírt képesítése. Végeredményben: a fejlődésnek nemcsak az anyagi, hanem a szellemi alapját is iparkodtunk megteremteni. Célunk volt s az lesz a következő években is, hogy a központi könyvtárban és az önálló könyvtárakban éppúgy, mint a letéti egységekben csak megfelelő szakképesítésűek dolgozzanak. Ennek s az együttműködésnek jegyében a jelenleg is működő alapfokú tanfolyamunkon – az Ipari Informatikai Központnak mint az Ipari Szakkönyvtári Hálózat központjának egyetértésével részt vesznek azok a vállalati műszaki könyvtárosok is, akiknek még nincs semmiféle könyvtárosi képzettségük. Egyébként a néhány év előttinél öttel több hálózati egységnek van önálló helyisége, s az SZMT Központi Könyvtára is 1984-ben költözött új helyére. Az új szakszervezeti székházban kapott 386 négyzetmétert, s került végre méltóbb körülmények közé. A régi székházban rendelkezésünkre álló 70 négyzetméterrel szemben ez csodálatos bőség. Bár továbbra is meg kell tartanunk azt a 110 négyzetméteres bérleményt, amely jó néhány éve a táp- és tároló raktár szerepét tölti be, egy a központi könyvtártól eléggé messze eső szövetkezeti lakóház száraz pincéjében. A megnövekedett feladatokhoz két új státust is kapott a központi könyvtár, ez lehetővé tette két újabb felsőfokú képesítésű munkatárs alkalmazását. Az előbbiekből következett, hogy a tennivalókat a hálózati központi szerep erősítése érdekében a korábbiaktól eltérően kellett felosztani és feladatként megteremteni a szakszervezeti politikai munkatársak és a társadalmi aktivisták jobb tájékoztatását. A hálózatban bárhol felmerülő referenzkérdések megválaszolását is könnyebben, gyorsabban tudjuk majd segíteni.

Az alapellátás fejlesztésén kívül legfontosabb terveink között szerepel a központi könyvtár és az önálló könyvtárak katalógusainak revíziója, rendbe tétele, valamint az új katalógusok építésének folytatása, illetve megkezdése.

A VII. ötéves terv időszakára vonatkozó javaslataink az alapelvekről, a szolgáltatások gyarapításáról, színvonaluknak javításáról szólnak. Ilyen alapelv például, hogy a szakszervezeti könyvtár továbbra is a munkahelyi közművelődés alapintézménye, s ezért anyagi és személyi feltételeinek folytonos erősítése szükséges, továbbá, hogy ezután is szorgalmazni fogjuk a szakszervezeti és a műszaki könyvtárak szorosabb együttműködését, segítjük valódi integrációjukat. (1986 és 1990 között nyolc ilyen könyvtárral kívánunk foglalkozni.) Egyik nagy építőipari vállalatunkkal – kérésére – 1985-ben megállapodtunk, hogy átveszi az önálló szakszervezeti könyvtár fenntartását, a folyamatos állománygyarapítás és minden egyéb anyagi kötelezettség vállalásával. Egy másik nagy vállalattal 1986-ban fogunk ilyen szerződést kötni.

Tervezzük még, hogy két éven belül gyorsmásolót vásárolunk, öt-hat év múlva legalább a letéti állomány nyilvántartását számítógéppel oldjuk meg. Szorosabb kapcsolatot teremtünk a lakóhelyi könyvtárakkal, arra törekedvén, hogy ez utóbbiak megkapják a helyi tanácstól a megfelelő anyagi támogatást. Ez Záhonyban már megtörtént: a közös fenntartásról meggyeztek. Az egyik hasonló nyíregyházi könyvtár pedig nagyobb összegű támogatást kapott a városi tanácstól könyvbeszerzésre.

Az egységes munkahelyi könyvtárhálózat létrehozása érdekében még sok a tennivaló. Jó lenne, ha a munkahelyek lehetőségeitől, igényeitől függően a következő években a jelenleginél sokkal több lenne megyénkben a kettős funkciójú munkahelyi könyvtár. Akár szakszervezeti, akár vállalati, akár közös fenntartásban.

Törődni akarunk ezenfelül a gyógyintézetekben általunk már eddig is működtetett könyvtárak fejlesztésével is, illetve újabbakat hozunk majd létre. Ezek főként a betegeket látják el olvasnivalóval.

Végezetül: a szakmunkásképző intézetek kollégiumainak könyvtári ellátását is segítjük. Az eddigi három kollégiumon kívül másoknak is adunk majd könyveket.

LENGYEL LÁSZLÓNÉ

az Élelmezési Dolgozók Szakszervezete Központi Könyvtárának igazgatója

Az elmúlt év egyaránt tartogatott számunkra sikereket és kudarcokat. Legnagyobb örömünk, hogy elkészült a korszerűen felszerelt, 450 négyzetméter alapterületű, szép új központi könyvtár, amely hosszú időre megoldja a budapesti élelmezésipari dolgozók könyvtári ellátását. Befejezéséhez közelednek továbbá azok a nagyvállalati beruházások, amelyek nyomán a hosszú ideig méltatlan körülmények között működő két önálló könyvtár elhelyezése is

megnyugtatóan rendeződik. Az év folyamán ezenkívül még négy könyvtárunk került jobb körülmények közé, így ma már letéti könyvtáraink egyharmada önálló, szabadpolcos helyiségben várja az olvasókat.

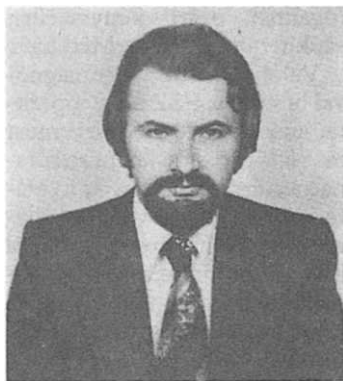
A fővárosban – érthető okokból – sorvad az élelmezésipar dolgozói bázisa, ezzel összefüggésben állandóan változnak a könyvtárhálózat szervezeti keretei. Mindezeket tudatosan ellensúlyozva, jól kiépített letéti ellátó rendszerrel tudunk a dolgozók munkahelyi művelődési lehetőségeihez hozzájárulni; az élelmezésipari dolgozók 83 százaléka a munkahelyén juthat hozzá a könyvtári szolgáltatásokhoz! A könyvtári munka anyagi feltételei nálunk rosszabbodtak, egy-egy részterületen tudtunk csak előbbre lépni. Ez ideig elértük, hogy a könyvbeszerzésre szolgáló üzemi hozzájárulás dolgozónkénti összege folyamatosan emelkedjék, összhangban legyen a könyvtárak emelkedési ütemével. Sikertült érvényt szerezni a tiszteletdíj-rendeletnek: letéti könyvtárosaink – két kisüzemi könyvtáros kivételével – tiszteletdíjban részesülnek.

Gondjainkról néhány szóban: az önálló könyvtárak gazdái, a szakszervezetek évek óta úgyszólván változatlan összeget fordítanak könyvtáraikra, miközben a könyvek, folyóiratok, előadói tiszteletdíjak, könyvtári felszerelések ára meredeken emelkedik. Ugyancsak az önálló könyvtárakban mindmáig megoldatlan a gyesen lévők és a tartósan beteg könyvtárosok szakemberrel történő helyettesítése, s egyszemélyes könyvtárak esetén ez veszélyezteti, illetve lehetetlenné teszi a megfelelő színvonalú könyvtári szolgáltatásokat. Nagy kudarcként éltük meg, hogy a sok munkával létrehozott, szakszerű, integrált önálló könyvtárunkat kétévi eredményes működés után a Budapesti Húsipari Vállalat átszervezése miatt felszámolták. Az értékes, 15 ezer dokumentumot magába foglaló gyűjteményt nem tudtuk megmenteni, ebek harmincadjára jutott!

Keressük helyünket a körülöttünk gyorsan változó társadalomban. Az ipar szerkezetének átalakulása, a szakszervezeti tevékenység eltolódása a közvetlen érdekvédelem irányába, az ágazati szervezkedés előtérbe kerülése, a vállalati önállóság felerősödése mind olyan tényezők, amelyeknek tanulságait még nem vonták le a szakszervezeti irányítók. A késlekedés hátrányos következményei egyre inkább hatnak. Ebben a zavaros helyzetben, amikor megkérdőjeleződhet a szakszervezeti könyvtárak jövője, a könyvtári ellátás korszerűsítéséről készülő SZOT-dokumentum legfőbb erénye, hogy határozottan állást foglal a munkahelyi könyvtári ellátás szükségessége mellett.

Fennmaradásunk érdekében a könyvtárügy számos sarkalatos kérdése közül legfontosabbnak azt tekintem, hogy a kor követelményeinek megfelelően szolgáljuk a munkásművelődést. Ehhez könyvtári szolgáltatásaink színvonalának és körének gyors ütemű kiteljesítésére van szükség. A színvonal-emelés leginkább megteremthető biztosítéka a munkahelyi kiskönyvtárak egyesítése. Sürgősen túl kell jutnunk az integrálás tervezgetésének időszakán, a tetteken a sor, de fogódzónak szülessen meg végre a könyvtári irányítás és az Ipari Minisztérium közös, elvi állásfoglalása!

Szolgáltatásainkat a megváltozott igényekhez, szabadidőszokásokhoz igazítjuk. A jövőben megkülönböztetett gondot kívánunk fordítani a gazdálkodás, a termelés, a mozgalmi élet információs szükségleteinek kielégítésére, s főként a szakirodalmi információs szolgáltatások bővítésére. Új szolgáltatásként olvasótermet nyitunk, hírlapolvasót működtetünk, megkezdjük a hangzóanyagok másolását, megnyitjuk hangtárunkat. Folyamatban van a nyelvtanfolyam szervezése, a klubélet kialakítása. Szakmunkástanuló-, brigád- és nyugdíjasklub indítását tervezzük, s arra törekszünk, hogy a munkásszállók lakók idővel rendszeres könyvtárlátogatókká váljanak. A klub programjában az irodalmi és ismeretterjesztő előadások mellett könyvtárhasználati bemutatók, rendhagyó irodalomórák, számítógépes játékok, szórakoztató videovetítések szerepelnek.

PELLE SÁNDOR

a gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár igazgatója

Több mint nyolc éve vagyok igazgatója a gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtárnak. Ebből a nyolc évből hét az új könyvtár tervezésével és megvalósításával telt el.

Nagyon akartuk és vártuk létrejöttét, s az általa remélt minőségi változást. Új intézményünk átadása 1984 novemberében volt. Így hát az 1985-ös évről igazán kellemes számvetést készítenem.

Az új könyvtár a város központjában, a volt ferences rendházban kapott végleges otthont. A történelmi hangulatot árasztó barokk épület változatlanul megmaradt, s munkatársaimmal hihetetlenül gyorsan sikerült alkalmassá tennünk a könyvtári feladatok ellátására. A könyvtár jelenlegi alapterülete 2110 négyzetméter, s ez várhatóan még bővülni fog, ha az épületben jelenleg még működő étterem új helyének kialakítására sor kerül.

A könyvtárhoz tartozó kolostori udvar közművelődési célokra történő kialakítása is megkezdődött: itt szeretnénk az elkövetkező évek zenei és képzőművészeti rendezvényeinek méltó helyet biztosítani. Az épületben található a Bajza József Tudományos Könyvtár is, amelyben a gyöngyösi ferencesek felbecsülhetetlenül gazdag anyagát őrzik. Az Országos Széchényi Könyvtárral történt megállapodásunk értelmében ennek a gyűjteménynek is mi leszünk a kezelői.

Az új könyvtári épület végre megoldotta raktározási gondjainkat; sikerült felszámolni a tápraktárakat. Gyermekkönyvtárunk „albérletét” is megszüntettük: az épület földszintjén megfelelő alapterület állt rendelkezésünkre, így átköltöztethettük az úttörőházból. Az épület tagoltsága miatt a megnyitás előtt kissé aggódtunk. Ma már tudjuk, ez felesleges aggodalom volt: olvasóink elfogadták a kolostori épületet. Nagy örömünkre szolgált, hogy nyár végére elkészült a zenei részlegünk. A jövőben ennek szolgáltatásaival kívánjuk megismertetni a könyvtárunkat használók sokaságát.

Ha már a szolgáltatásnál tartunk, itt említsem meg, hogy a Soros-alapítvány jóvoltából xerox-másolót kaptunk. Ennek üzembe helyezése megtörtént, és az igényeknek megfelelően fogjuk hasznosítani. Valószínű, hogy 1986-ban kiépíthetjük a már meglevő, de le nem szállított videorendszerünket is. Minőségileg új helyzetet jelent majd, hogy 1986. január 1-től önállóan gazdálkodunk. Munkatársaink száma négygyel gyarapodott; közülük kettő könyvtáros. Olvasói létszámunk a várakozásnak megfelelően alakult, az elmúlt évekhez képest több mint ezer olvasóval gyarapodtunk, és a beiratkozott olvasók létszáma az év végére meghaladja a háromezretet.

Intézményünk, mint módszertani központ, 23 községi könyvtár szakmai felügyeletét látja el. Iskolaellátó központunk pedig – már negyedik éve – a város nyolc általános iskolája számára végzi a szakszerű állományépítést.

Jó munkakapcsolataink vannak a város intézményeivel. Sokat teszünk a városunkban meghonosodott munkásművelődési vetélkedők évenkénti sikeres lebonyolításáért. A vizuális és

esztétikai nevelés területén pedig a könyvtárunkban működő „mini-galéria” rendszeres és tervszerű programjaival kívánjuk bővíteni a már adott és gazdagnak mondható városi választékot.

Mindent összevetve, elmondhatom az 1985-ös évről, hogy elégedett vagyok. Megnyugtat az intézményünkben tapasztalt fejlődés és az előttünk megmutatkozó távlat. Városunk közművelődésének meghatározójává vált a könyvtár. Ennél pedig manapság egy könyvtárigazgató nem kívánhat sokkal többet.

SZABÓNÉ RICHLICH ILONA

az FSZEK hálózati és felügyeleti osztályának vezetője

Soha rosszabb évet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatának, mint az 1985-ös volt – mondom gyorsan, és nyomban sorjáznak is fejemben az év eredményei.

Jól kezdődött: január első napjaiban a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága foglalkozott a könyvtár munkájával (lásd Kiss Jenő cikkét lapunk 1985/9. számában). Határozata jelentős hálózatfejlesztést irányzott elő a következő ötéves terv időszakára.

Az év folyamán több könyvtárunk készült el. Pestlőrincen 1000 négyzetméteres alapterületű főkönyvtárat avattunk, és három, eddig ellátatlan lakótelep is könyvtárat kapott: Káposztás-megyeren és Csepelen kettős funkciójú (iskolai és közművelődési), a Havanna lakótelepen pedig barátságos gyermekkönyvtár nyílt. Megnyitás előtt áll a régi gyűjtőgyertyagyár épületéből átalakított pesterzsébeti főkönyvtár. Több felújított könyvtárunk vette fel ismét a munkát. Az új és jobb könyvtárak újabb olvasókat vonzanak, nem véletlen tehát, hogy olvasóink száma ismét emelkedett; ez a biztató és a legutóbbi néhány évre jellemző tendencia remélhetőleg nem törik meg 1986-ban, és talán utána sem.

Noha a dokumentumok ára az elmúlt évben is emelkedett, könyvtáraink általában meg tudták vásárolni a szükséges könyveket, folyóiratokat és hanglemezeket. Talán helyesebb lett volna, ha a hagyományos dokumentumtípusok rovására több pénzt költenek hangos könyvekre, videokazettákra, nyelvi lemezekre. Minden valószínűség szerint már a közeljövőben át kell helyeznünk a hangsúlyokat állománygyarapításunkban: növelni kell a hangos-képes dokumentumok arányát, különösen a C és a D típusú egységeink állománygyarapításában előnyben kell részesíteni a használati értéket a gyűjteményi értékkel szemben.

Szolgáltatásainkat is sikerült némiképp bővíteni. A pestlőrinci főkönyvtár a kőbányai gyűjtemény letétjéből megkezdte a grafikák kölcsönzését, áprilisban a közművelődési alap támogatásából újabb könyvtárunk kapott videomagnetofont, és az év vége felé a régóta várt reprográfiai szolgáltatás is megindult három könyvtárunkban a Soros-alapítvány jóvoltából. Mindebből természetesen több kellene; remélhetőleg az előttünk álló években sem apadnak el ezek a források.

Újító kedvünk nem lanyhult. Egyik angyalföldi fiókkönyvtárunkban, valamint a Gutenberg téri és a József Attila telepi főkönyvtárban azzal kísérletezünk, hogy az állományt az olvasói érdeklődéshez jobban igazodó, a megszokottól eltérő elrendezésben „tálaljuk”. Az eddigi tapasztalatok erősíteni látszanak meggyőződésünket, miszerint módszerünk ésszerűbb állománygyarapítást és hatékonyabb olvasószolgálatot tesz lehetővé. Előbb-utóbb szeretnénk a Könyvtáros olvasóinak is beszámolni a kísérlet eredményeiről.

Soha rosszabb évet, mint az 1985-ös volt? Csakhogy: a képzeletbeli mérleg eredményekkel púpozott serpenyőjét bizony-bizony egyensúlyban tartja a másik, a hiányosságokkal, a lemaradásokkal lehúzott serpenyő.

1985-ben felavattuk ugyan a pestlőrinci főkönyvtárat, de a tervek sajnos tíz évvel ezelőttiek. S ha ma is szépek, nagynak, korszerűnek látjuk, és mint ilyennek örülünk neki, az részben a késői gyerek iránti szülői majomszeretetből fakad, amellyel a meg nem született másik öt-hat főkönyvtár helyett is eláraszthatjuk. Három új lakótelepen új könyvtár nyílt, de a könyvtári térképen a lakótelepek helyén nem csupán fehér foltok, sokkal inkább havas rónák bántják a szemet. És az erzsébeti főkönyvtár ügye is az elhúzódó beruházások szomorú sorát gyarapítja.

Még – egyelőre még – ki tudtuk fizetni a beszerzett könyvek és folyóiratok számláit, de egy változatlan, nem az emelkedő árakhoz igazított költségvetési keretből. A szükséges dokumentumok körének fogalmát ezért kényszerűen szűkítenünk kellett. Meddig?

Valóban újabb videomagnóval bővült az FSZEK gépparkja: ami azt jelenti, hogy most már a főváros csaknem száz tanácsi közművelődési könyvtára közül kettőben van ilyen berendezés. Kár, hogy a régebbi időközben tönkrement. Kiszélesítés helyett tehát inkább kiszélesítetlenségről beszélhetünk.

Mindent egybevetve és szerénységhez szokott könyvtári derűlátásunk alapján soha rosszabb évet nem kívánunk magunknak és olvasóinknak, mint az 1985-ös volt. De jobb 1986-ost, még inkább jobb VII. ötéves tervidőszakot kívánunk nekik és magunknak.

Tudjuk azonban, hogy mi sem remélhetünk a következő évektől hatalmas fellendülést, frontális áttörést. Ám mivel az elmúlt évek fejlesztési elképzelései a gyakorlatban beváltak, reménykedhetünk abban, hogy mérsékelt fejlesztéssel, a meglévő adottságok célszerűbb kihasználásával közelebb kerülünk célunkhoz: a használói igényekhez még szorosabban igazodó könyvtári szolgálat megteremtéséhez.

UDVARINÉ TRENCSENYI MÁRIA

a BHG Híradástechnikai Vállalat szakszervezeti könyvtárának vezetője

Könyvtárunk – megítélésünk szerint – színvonalas könyvtári ellátást: kölcsönzést és tájékoztatást nyújt a dolgozóknak. Önálló művelődési intézmény hiányában a szakszervezeti könyvtár központi helyet foglal el a vállalati munkásművelődésben.

A könyvtári propagandaeszközöket – könyvajánlások, előadások, kiállítások – felhasználva segítjük az iskolát végző dolgozókat és az önképzést választókat.

A könyvtár évről évre emelkedő olvasói létszáma jelzi, hogy a megnövekedett szabad időt a dolgozók igénybe veszik művelődésre is. A könyvtárba járó szocialista brigádtagok száma állandóan nő. A vállalaton belüli képzésben továbbképzésben is tevékenyen vesz részt a könyvtár: gondoskodik megfelelő irodalomról és évente 6-7 irodalmi előadást szervez.

Munkatervünk összeállításánál mindig megkíséreljük a feladatokat ütemezni. A mai gazdasági helyzet ezt általában hátráltatja, de alkalmanként segítheti is: a kényszerű körülmények hatására új megoldásokat kellett keresnünk. Ezért megpályáztuk a vasas szakszervezet kulturális céltámogatását.

Az 1985-ös munkaterv készítésekor még nem volt biztos, hogy megkapjuk a körülbelül 170 ezer forintos, technikai fejlesztésre szánt összeget. Amikor végül megkaptuk, hirtelenjében nem tudtuk, mihez fogjunk, mi mindenre lesz elegendő. Hova telepítsük a beszerzendő gépeket, kik fogják használni, miben segíti, miben változtatja egy vállalati-szakszervezeti könyvtár életét a magas színvonalú audiovizuális kultúra? Ezeknek a kérdéseknek megválaszolása napi munkánk része. A klasszikus könyvkölcsönző szolgáltatást kiegészíti az állandóan friss információk közlésére alkalmas „adatközpont”.

Évek óta rendszeresen szervezünk irodalmi délutánokat a szocialista brigádoknak és érdeklődő olvasóinknak, egy-egy téma köré szervezve az előadásokat, például: Élő világirodalom, Testvérműzsák, Sci-fi sorozat, Magyarország népi hagyományai címekkel. De nem hiányzik a könyvtárból a képzőművészet bemutatása sem, kis stúdió-kiállítások keretében.

A könyvtár gyakori látogatói a már nem aktívan dolgozó, de annál aktívabban olvasó, érdeklődő nyugdíjasok is. Külön figyelemmel kísérjük a legifjabbakat, a vállalat szakmunkástanulóit: a tanulmányi év elején meghívjuk őket könyvtárbemutatóra. Mivel többségük bejáró, csak helyben használhatja a könyvtár szolgáltatásait. Rendszeresen segítjük a párt, a szakszervezet és a KISZ által meghirdetett akciókat, vetélkedőket, olvasópályázatokat is, és a könyvhét megünneplésére minden évben előadóművész részvételével kerül sor.

Évente összeállítjuk annotált ajánló bibliográfiánkat az újonnan beszerzett könyvekről. A vállalati nyomda készíti a könyvtár egyéb propagandaanyagait: például emléklapokat, könyvjelzőket, bibliográfiákat. Könyvismertetéseket adunk a havonta megjelenő szakszervezeti Kulturális kalauz számára és a vállalati újságba. A rendezvényekről rendszeresen tájékoztatjuk a dolgozókat; a meghívókat és felhívásokat jóval az események előtt eljuttatjuk az érdeklődőkhöz.

1986-ban szeretnénk továbbfejleszteni könyvtárunkat. Ez a könyvtár kifestését, bútorzatának kiegészítését, új olvasói övezetek kialakítását, a meglevő állomány többszempon্তু feltárását, szolgáltatásaink szélesítését jelentené.

Mivel a technikai fejlesztés még nem fejeződött be, szeretnénk a kölcsönzési adatokat és a szakirodalmi állományt számítógépes feldolgozásra előkészíteni. Reméljük, kívánságaink nem maradnak tervek, hanem valóra is válnak a következő évben.

A pedagógiai információs rendszer kiépítése a közoktatás fejlesztését szolgálja

Pedagóguskörökben, kiváltképpen a megyei pedagógiai intézetek háza táján mostanában mind többször hallható egy szokatlan betűszó, az OPIR. Azt hiszem, hogy pedagógiai szaknyelvünknek ez a szó a legfrissebb hajtása, amely egyébként az országos pedagógiai információs rendszer elnevezés kezdőbetűiből tapadt össze. Van nekünk egyáltalán pedagógiai információs rendszerünk?

– Éppen most van születőben, tehát korábban nem volt, legalábbis a kifejezés rendszerelméleti értelmében, holott a Tudományos Bizottság már 1974-ben kötelezte a szakmát a rendszer kidolgozására. A koncepció elkészítéséhez ugyan hozzáfogtak, de a gyakorlati megvalósításra már nem futotta az erőből. Az viszont igaz, hogy bizonyos információs szolgáltatások eddig is léteztek az oktatásügyben, sőt az információk áramlásának egyfajta rendje is kialakult, csakhogy az eddigi elemek nem álltak össze rendszerré. Napjainkban az oktatásügy olyan szolgáltató intézményeiben, mint amilyen az Országos Pedagógiai Intézet, az Országos Oktatástechnikai Központ vagy éppen az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, éppen most lett időszerű feladat ennek a rendszernek a létrehozása.

Talán az informatika rohamos térhódítása, itt-ott divatja miatt?

– Nem, divatról nincsen szó ez esetben, hiszen a pedagógiai információs rendszer szervezése nem öncél, ez félreérthetetlenül a közoktatás fejlesztését szolgálja, emiatt van rá égetően nagy szükség. Először is azt kell számbavennünk, hogy az iskolai oktató-nevelő munkának, valamint az oktatásügy irányítóinak milyen információkra van szükségük. Ezen a felmérő-elemző munkán már túljutottunk, s az eddigi tevékenységünk eredményeként született meg az országos pedagógiai információs rendszer terve.

Mi ennek a lényege?

– Az OPIR összegyűjti, átfogja majd a magyar közoktatás valamennyi lényeges információját, a tanítási gyakorlathoz közvetlenül hozzátartozó napi dokumentumokat, írásos és képi segédesszközöket éppúgy, mint a kutatások és az oktatásirányítás lényeges adatait. A hazai információs anyag mellé a lehetőség szerint mindig odaillesztjük az összehasonlításhoz szolgáló külföldi dokumentációt is. Átfogó rendszerről lévén szó, a felsoroltakon kívül az OPIR kiterjed a teljes magyar pedagógiai szakirodalomra, továbbá az audiovizuális eszközökre, a médiákra, a szoftverekre, egyszerűen mindenre.

Ezt a nagyszabású és minden ízében új feladatot csak akkor tudjuk zökkenők nélkül megoldani, ha kiépítjük az információk áramlásának hálózatát. A rendszer egyébként két nagyobb részből áll: az úgynevezett nukleusból, magyarul a magból vagy központból, és a terjesztői hálózathoz. Magját a minisztérium öt intézménye, illetve ezek információval kapcsolatos szervezeti egységei alkotják.

Melyek ezek, és milyen munkamegosztás érvényesül közöttük?

– Az Országos Pedagógiai Intézet, a Tudományszervezési és Informatikai Intézet, az Országos Oktatástechnikai Központ, az Oktatáskutató Intézet és az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Ami a munkamegosztást illeti: az OPI feladata a mi témánkat illetően elsősorban

az oktatási segédletekre terjed ki, a TII nyújtja a statisztikai, az OOK az audiovizuális információkat, az OPKM pedig főleg a szakirodalmi tájékoztatás gazdája.

Ez a felosztás persze a valóságban nem ennyire merev, hiszen az intézmények közötti szükségyszerű átfedésekkel a jövőben is számolunk. Mondok erre egy példát: Itt van a mi intézményünk, az OPKM, amely maga is foglalkozik statisztikával, hiszen a nemzetközi oktatásügyi adatok java része csak innen érhető el, de megemlíthetem az Oktatáskutató Intézetet is, amelynek ugyancsak van statisztikai bázisa – és így tovább.

No és a terjesztői hálózat? Ide kik tartoznak, és milyen tennivalók hárulnak rájuk?

– A terjesztői hálózat gerincét a megyei pedagógiai intézetek képezik, de az információs láncban rajtuk kívül fontos szerepet szánunk a pedagógusképző intézményeknek és a nagyobb közművelődési könyvtáraknak is. A pedagógiai intézetek részvételét az információs rendszerben jogszabály írja elő. A terjesztői hálózat tagjai nemcsak fogadják és tovább sugározzák a központi információkat, hanem gondoskodnak arról is, hogy a helyi, a megyei információk bekerüljenek az országos rendszerbe. A megyei intézetek például feldolgozzák a területi szaktanácsadói jelentéseket, tanácsi előterjesztéseket, a pedagógiai kísérletek jelentéseit stb. Olyan kétirányú kapcsolat épül ki az országos rendszer és a hálózat állomásai között, amelyben az állomások elsősorban kapnak, ennek ellenére az országos pedagógiai információs rendszerben részt vevő intézmények mind-mind egyenrangúak, egyik a másikkal közvetlenül érintkezésbe tud lépni, vagyis olyan kooperatív rendszert teremtünk, amelynek nincs adminisztratív vagy irányító központja. A rendszer irányítása a rendszertanács kezében van, amelynek elnöke az OPI mindenkorai főigazgatója, titkársága pedig – a gyakorlati tevékenység összefogása – az OPKM-ben van. A rendszertanács közvetlenül a közoktatás irányításáért felelős miniszterhelyettesnek van alárendelve.

Miért éppen most került napirendre a rendszer kiépítése?

– A sok ok közül most csak a legfontosabbakat említem meg. A magyar közoktatást napjainkban erőteljes demokratizálási folyamat hatja át. Ismeretes, hogy a demokrácia kiterjesztéséhez nem elegendő a szervezeti keretek, a közösségi fórumok megteremtése, ehhez közéleti érdeklődésű emberek is kellenek, azonkívül a demokrácia gyakorlásához tájékozottságra is szükség van, hiszen csak az tud érdemben beleszólni a közösség ügyeibe, véleményt formálni a döntésekről, aki kellőképpen tájékozott. Az OPIR létrehozásának ez az első oka.

A második ok abban a gyökeres változásban keresendő, amely az oktatásra az egész világon jellemző. A mai pedagógia nem azonos az ötven évvel ezelőttivel, de még a tíz évvel ezelőttivel sem. A társadalom életében óriási információs változás ment végbe, amelynek hatására egész gondolkodásunk átalakulóban van, így aztán magától értetődő, hogy az iskolának követnie kell a környezetében lezajlott változásokat. A régi tankönyvközpontú iskola ma egyre inkább idejétmúltnak látszik. Az ismeretek növekedésének következtében mind fontosabbá válik az, ahogyan tanítanak, hiszen az iskola nem nyújthat lezárt, kerek tudást, helyette ki kell alakítania a gondolkodási kultúra olyan szintjét, amelynek birtokában az iskola utáni időkben is lehetővé válik az ismeretek folyamatos megújítása és kiegészítése. Csakhogy ehhez más pedagógia kell! A nevelésügyben szerte a világon lázas útkeresés folyik, nálunk is...

Sok talmi ötlettel, de azért értékes eredményekkel is találkozhatunk.

– Ezeknek az eredményeknek a közvetítése szintén tájékoztatási feladat. Ha most azzal érvel, hogy az új pedagógiának is legdöntőbb eleme a rátermett pedagógus, és hozzá képest másodlagos a közlésmódban, a médiákban tapasztalható sok változás...

Igen, a számból vette ki a szót.

– ... akkor azt mondom, hogy teljesen igaza van. A jó pedagógus határozott személyiség, akinek széles körű tudása van, de műveltségének egy része pedagógiai szakismeretekből áll. Itt pedig ismét csak tájékoztatási feladatokkal kerülünk szembe. A pedagógiának a mai útke-reső szakaszában sok a szélsőség, nem látni világosan, mi is van kibontakozóban. A bizony-talanság leküzdéséhez ugyancsak információ kívántatik.

A harmadik oka az információs rendszer létrehozásának az, hogy az irányítás különböző szervei napról napra erőteljesebben igénylik tőlünk az információkat. Aki dönt, az infor-mációk alapján teszi. Az OPIR létrehozását a közoktatás legfelső irányítói szorgalmazták.

Negyedik okként csupán megemlítem, hogy a többi tudományág, illetve a népgazdaság külön-böző ágazatai előbb jutottak arra a felismerésre, hogy a tájékoztatás termelőerő. A nevelésügy információs rendszere két évtizedes késésben van.

Hol tartanak az információs rendszer megszervezésében?

– Eddig főként az előkészítő feladatokra összpontosítottunk. A rendszer kiépítésének és mű-ködésének alapelvét a Művelődési Minisztérium közoktatási revíziós területének vezetői értekezlete elfogadta. Létrejött a rendszertanács, és az operatív teendők elvégzésére a titkár-ság. Lényegében már kialakult a technológia, néhány dokumentumtípus leírási szabályait is meghatároztuk. Összeállítottunk egy olyan kifejezésgyűjteményt, amely szótárszerűen tartal-mazza azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyekkel a nevelésügyi információk tartalmuk szerint leírhatók.

Elsőként Magyarországon bevezettünk egy információkereső nyelvet, ez szakmai körökben Precis néven ismert. Átalakítottuk az OPKM belső feldolgozási folyamatát is, létrehoztunk egy kiváló szakemberekből álló számítástechnikai csoportot, és elkezdtuk kiépíteni a számí-tástechnikai üzemet. Új másológépeket állítottunk be, megkezdtek egy szoftverbank felállítá-sát. Kibővítettük a hagyományos könyvtári szolgáltatásainkat, főleg a megyei pedagógiai intézetek számára. Folytathatnám még, de eddig ezek a lépések a legfontosabbak.

Mikorra várható a munkálatok befejezése?

– Reméljük, hogy az előkészítő munkák 1987-ben befejeződnek. Utána két-három év áll rendelkezésünkre, hogy a második ütemre tervezett teendőket is elvégezzük. A munkálatok harmadik szakaszát, az adatbázisok rendszerbe állítását 1989-től tervezzük, bízva abban, hogy addigra lesz megfelelő számítógépünk. De ha például már ebben az évben megkapnánk a nagyobb gépet, akkor sem érne bennünket váratlanul, mert a munkákat jól előkészítettük.

Az egész országra kiterjedő információs hálózat létrehozása elképzelhetetlen modern csodagépek nélkül. Szavaiból mintha az tűnnék ki, hogy nehezen halad a gépelltás ügye.

– Hangos panaszkodásra semmi okunk sincsen, s hogy ezt megértse, és az olvasó is elhiggye, elmondom, hogy a mi célunk egy olyan információs rendszer kialakítása, amelyben a számítógép csak eszköz. A jövőben is először mindig a feladatokat tisztázzuk, és csak azután határozzuk meg a technikai szükségleteket. Ez nagyon lényeges. Pénz dolgában eddig nagyon olcsók voltunk, mert nem dolgoztattunk külső cégekkel – a jövőben sem fogunk –, magunk végezzük el a fejlesztést. Az OPKM munkatársainak egy része – teljesen önzetlenül, ügy-szeretetből – másfél év óta szinte erején felül vállal többletmunkát.

Persze teljesen ingyen azért nem mennek az ügyek, szükség volt, és ezután is szükség lesz pénzre. Például az IBM PC gépünket a minisztériumtól kaptuk, a Commodore 64-eket a TII-től vásároltuk jutányos áron, és az OOK is hozott anyagi áldozatot. Igen jelentős forrásunk a Kulturális Alap, amelytől két ízben kaptunk nagyobb összeget; a jövőben is számítunk ilyen támogatásra. Az biztos, hogy egy nagyobb beruházást nem lehet elkerülni. Most abban

reménykedünk, hogy a KGST pedagógiai információs rendszerének létrehozása kapcsán – amely a miniszterek döntése alapján fog kiépülni – feletteseink biztosítják a nagyobb összeget. Úgy véljük, hogy eközben azért a megyei intézeteknek is a zsebükbe kell nyúlniuk, nyilván tanácsai támogatásból.

Követnek-e valamiféle rangsort az információk gyűjtésében?

– Az információknak három fő típusát különböztetjük meg, a szakirodalmi, a tényinformációkat (köztük a statisztikát) és az oktatási segédleteket. Az utóbbihoz tantervek, tesztek, oktatási eszközök, szaktanácsadói jelentések stb. tartoznak. Az OPIR fokozatosan vonja be az egyes információtípusokat a feldolgozásba. Először a szakirodalmi információk kerülnek sorra, mivel ezek feldolgozásának megvannak a hagyományos könyvtári tájékoztatási eszközei, és számítógépes feldolgozásuknak már jól bevált módszerei vannak.

A terjesztői hálózatról már beszéltünk, de arról még nem esett szó, hogy az OPIR információi végül is mi módon jutnak el a pedagógusokhoz.

– Egyelőre igen nehéz kérdés ez, vagyis hogy a megyei tagintézményeinkből miként jusson el az információ az iskolákba. Tervezetünknek ez a leggyengébb pontja, mivel még nem alakult ki az a mechanizmus, amelyre az információk áramoltatását rá lehetne bízni. Az iskolákban egyetlen olyan pont van – elvileg –, amely számításba jöhet, ez az iskolai könyvtár. Csakhogy ez idő tájt az iskolai könyvtárak döntő többsége felkészületlen ahhoz, hogy ilyen megbízásnak eleget tudjon tenni. Pedig más választásunk nincsen, ezért most az a legfontosabb, hogy a könyvtárakat megerősítsük, alkalmassá tegyük az új feladatok megoldására.

Ez nem lesz könnyű munka.

– Nem bizony, mert az iskolai könyvtárak – nézzék el a sommás véleményt – minden szempontból roppant gyengék. Még az a koncepció is vitatható, amelynek alapján eddig fejlesztettük vagy csak inkább fejlesztgettük őket. Sokan úgy tekintettek az iskolai könyvtárakra, mintha azok kis közművelődési könyvtárak volnának, iskolai székhellyel. Pedig az iskolai könyvtár önálló könyvtártípus, nem tanulónak szánt közművelődési könyvtár, és nem szellemi ínségkonyha.

Ma az igazi iskolai könyvtár az oktatásban használható szellemi javak és pedagógiai eszközök gyűjteménye, az iskola forrásközpontja, szellemi műhelye. Gyűjteményéhez tartoznak a hagyományos könyvtári dokumentumokon kívül (mint amilyen a könyv, a folyóirat) az oktatási segédletek, az audiovizuális eszközök, az oktatásban használt szoftverek. Itt kell elhelyezni az iskola pedagógiai dokumentációját: a felügyelői-szaktanácsadói jelentéseket, az oktatásfejlesztési terveket, a tanácsai előterjesztéseket, jelentéseket stb. Csak így tud a tanár és a diák tájékozódni.

A könyvtáros rendszeres kapcsolatban áll más könyvtárakkal és intézményekkel, ahonnan tudatosan szerzi be az információkat. Természetesen rendelkezik azokkal a technikai eszközökkel is, amelyek a gyűjtemény célszerű használatához nélkülözhetetlenek. Az iskolai könyvtárban kezelt eszközöknek az oktatás folyamatában kell integrálódniuk, csak így lehet megfelelni a mai pedagógiai és didaktikai követelményeknek.

Nem gondolja, hogy kissé korán rajzolja fel a jövő képét?

– De igen, tudom, hogy nagy kérdés az, mikorra lehet a mai gazdasági feltételek között egy ilyen állapotot csak megközelíteni is. Mindenesetre az OPKM kidolgozta az iskolai könyvtárak fejlesztési irányelveit; ez a munka – rövidesen hivatalosan megerősítve is megjelenik – a korszerűség szellemében fogant. Úgy látjuk, az oktatásirányítás csúcsán és a központi intézményekben tudatosult az iskolai könyvtáraknak a modern tanításban betöltött szerepe.

Persze ettől még nem jut több pénz a tanácsok költségvetésében az iskolai könyvtárak korszerűsítésére.

– Sajnos, ez igaz, de azért, mert most szegény az ország, nem mondhatunk le végérvényesen céljaink kitűzéséről. Higgye el, az iskolaigazgatók pedagógiai felkészültségét leginkább az mutatja meg, hogyan viszonyulnak az iskolai könyvtárakhoz! A könyvtárat csak a nagy felelősséget érző, hosszú távon gondolkodó vezetők kezdik fejleszteni. Ha egy fiatal igazgató odafigyel is a könyvtárára, ennek gyümölcse majd csak nyugdíjas korára érik be. S akkorra sem látványos módon... Tény, hogy az OPIR igazi végállomásai maguk az iskolák, mégpedig a forrásközpont-koncepció jegyében kialakított iskolai könyvtárak. A nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy nincs más lehetőség, és hogy igen hosszú, folyamatos fejlesztésre kell felkészülni, roppant szívós munkára. Sajnos, az OPIR nem tudja máról holnapra elérni az iskolai könyvtárakat, viszont támaszkodhat a megyei pedagógiai intézetekre, továbbá az úgynevezett báziskönyvtárakra, s az eredmények nyomán majd az iskolai könyvtárakra is.

Bármilyen információs rendszerről van is szó, rendkívül fontos, hogy maga a rendszer nyitott legyen egyrészt a hazai, másrészt a külföldi pedagógiai információs rendszerek felé. Így tervezik, fejlesztik az OPIR-t?

– Igen, ez a rendszer is minden tekintetben nyitott. A tájékoztatásügy nemzetközi méretekben igen magas fokon szabványosítva van, ami nem uniformizálást jelent, hanem sokirányú illeszthetőséget. Ennek az a magyarázata, hogy már a hatvanas években megjelentek a géppel olvasható információk cseréjének formái, és elterjedtek a rájuk épülő szolgáltatások. Ez persze már szorosan vett szakmai kérdés, nem is részletezem tovább. Annyit azonban megemlítek, hogy már zavar nélkül tudunk fogadni – géppel olvasható – tájékoztató anyagokat az UNESCO-tól, és természetesen ilyeneket küldeni is tudunk. Fogadhatjuk más hazai rendszerek szolgáltatásait is, sőt a KGST-rendszereket is. Dicsekedve mondhatom szakmám nevében: kevés olyan szakterület van, amely oly mértékig nemzetközi a szó igazi értelmében, mint a tájékoztatásügy.

Vannak-e már számottevő külföldi kapcsolataik?

– Igen. Az OPKM – az OPIR képviselőjében – tagja az INED-nek, vagyis a nevelésügyi dokumentáció nemzetközi hálózatának, amelyet az UNESCO szervez. Az INED-en keresztül állunk kapcsolatban negyvennél több országgal. Igen gyümölcsöző a viszonyunk a genfi BIE-vel, a Nemzetközi Nevelésügyi Irodával. Részt veszünk az UNESCO különböző szervezeteinek munkájában, legintenzívebben a CODIESEE-ben, az UNESCO dél-európai regionális szervezetében, nekik most éppen egy számítógépes nyilvántartást dolgozunk ki.

A külföldi adatbázisok közül jelenleg az amerikai ERIC-től tudunk adatokat lehívni a miskolci, illetve a veszprémi egyetem terminálja révén.

A Szovjetunióban két partnerintézményünk van, az Usinszkij Könyvtár (velük dokumentumok és bibliográfiai leírások cseréjét szerveztük meg) és a Pedagógiai Akadémia információs részlege, akikkel fejlesztési munkálatainkban dolgozunk együtt. A prágai USI-val, az ottani Oktatási Minisztérium információs intézetével is szoros és baráti az együttműködésünk.

Nagyon régen napirenden van a KGST pedagógiai információs rendszerének létrehozása. Tavaly novemberben Prágában kidolgoztuk ennek a tervezetét, amely jóváhagyásra a szocialista országok oktatási minisztereinek idei tanácskozása elé kerül. Addig is folynak a fejlesztési munkák. Magyarország három téma kidolgozását vállalta: a rendszer egészére vonatkozó problémák témáját, az információcsere kérdéskörét és a KGST-szabványok elemzését abból a szempontból, hogy azok mi módon alkalmazhatók a pedagógiai rendszerben.

A Köznevelés támogatná, ha a pedagógusokat folyamatosan tájékoztatná az OPIR-ral kapcsolatos munkálatokról, az eredményekről és a gondokról.

– Örülünk a lehetőségnek, és készségesen állunk rendelkezésre. Annál is inkább, mert mint annyi mást, manapság az oktatásügyben, ezt sem tudjuk megvalósítani a pedagógusok, valamint a pedagógia és a tanügy irányítóinak széles körű összefogása nélkül.

P. Kovács Imre

PRECIS

Horváth Tibor – Orbán Éva

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár

Mi a PRECIS?

A. C. Foskett – igen szellemesen – azzal méltatja a PRECIS-t, hogy annak számos előnyös tulajdonságát más osztályozási rendszerben is fellelhetjük, ám a PRECIS az egyedüli, amely a felhasználók és indexelők életét megkönnyítő, kifinomult eszközöknek ilyen sokaságát egyesíti [1]. Ezt a kifinomult rendszert 1986-ban kísérletileg, 1987-ben pedig a gyakorlatába is bevezette az *OPIR (Országos Pedagógiai Információs Rendszer)*, amelynek fejlesztő intézménye az *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum*. A jelen dolgozatban a PRECIS eredeti, angol változatának ismertetésére szorítkozunk. Mivel a PRECIS alapelveiben a természetes nyelv grammatikáján nyugszik, és elsőként az angol nyelvre dolgozták ki, a magyar változat – legalábbis „felszíni” megoldásaiban – szükségképpen eltér az angol mintától. A „magyar PRECIS” bemutatása egy másik tanulmány feladata lesz. A többnyelvűség megértéséhez itt csupán annyit kívánatos közölni, hogy a PRECIS közelebbről a *Chomsky-féle* transzformációs-generatív grammatika talaján nyugszik. Chomsky és követői szerint a mondatok ún. mélyszerkezete minden nyelvben közös, azaz nyelvi univerzálé. Ez teszi lehetővé a PRECIS átvételét olyan nyelvekre is, amelyeknek a nyelvtana meglehetősen eltér az angolétól.

A PRECIS (PREserved Context Indexing System = a szövegösszefüggést megtartó indexelő rendszer) kifejlesztése *Derek Austin* nevéhez fűződik, aki 1968-1969 óta a Classification Research Group (CRG = osztályozási kutatócsoport) keretében kizárólagos felelősséggel foglalkozott az angol nemzeti bibliográfia számára kidolgozandó indexelési eljárással. A brit nemzeti bibliográfia indexelésére, pontosabban tárgymutatójának készítésére a hetvenes évek első felében bevezetett PRECIS-t a gyakorlati tapasztalatok alapján folyamatosan fejlesztik: eredményei, fontossága túlmutat a nemzeti bibliográfián, számos nyelvre átültették. Nemzetközi jelentőségű eljárássá nőtte ki magát.

A PRECIS nem abban az értelemben osztályozási rendszer, mint mondjuk az ETO, Bliss rendszere, a Kongresszusi Könyvtár tárgyszavas osztályozása vagy a hasonló, hogy ti. első-sorban fogalmi rendszer, kifejezések gyűjteménye lenne, amelyhez egy bokornyai alkalmazási szabály is hozzátartozik. A PRECIS-nek nincs „szótára”, nem tartozik hozzá az osztályozási kifejezések eleve meghatározott gyűjteménye. A PRECIS olyan szabályokból áll, amelyek megmondják, hogyan kell felhasználni bármely tárgyszórendszert, az osztályozási kifejezések bármely szótárát. Grammatikát nyújt ahhoz, ahogyan a kifejezéseket értelmes indextételekké kell összekapcsolni. Valahogy úgy, ahogy egy nyelv nyelvtani szabályai megmondják, hogyan lehet a nyelv szavaiból mondatokat generálni. A PRECIS tehát szintaxis.

Az OPIR-ban rendelkezésre áll egy nagyjából tezaurusz konstrukciójú pedagógiai tárgyszó-jegyzék, s ez esetben a PRECIS ennek alkalmazási szabályait határozza meg.

A PRECIS-indexelés folyamata

A PRECIS alkalmazásakor folytatott osztályozói munka lényegét tekintve nem tér el a megszokottól. A dokumentum vagy kérdés tartalmának elemzésével kezdődik, és ennek eredményeként az indexelő megfogalmaz egy, a tartalmat, valamint a relevánsnak ítélt egyéb tényezőket (pl. a téma feldolgozásakor alkalmazott módszert, a műfaj megjelölését, a használati

csoportot, amelynek a művet szánták) tartalmazó természetes nyelvű mondatot. PRECIS-indexeléskor azonban ezt rögzíti, emlékeztetőben vagy akár írásban is. Ha az információkereső nyelvnek szabályozott szótára van, az állításban szereplő kifejezéseket „szabványosítja”, behelyettesíti őket a szótár terminusaival. Ez nem kötelező: a PRECIS szabad szövegszavakkal¹⁷ is működik, ezeknek a keresésben mutatkozó előnyeit és hátrányait megőrizve.

A második lépés az ún. bemeneti szólánc megalkotása. Ennek során a tartalmat reprezentáló állítást szintaktikai és (viszonylag lazán értelmezett) szemantikai-logikai elemzésnek vetik alá, amiben az operátorok (lásd később) rendszere támogatja az indexelőt, majd a helyes sorrendben felírt tárgyszavakhoz hozzárendelik a tétszerkesztési és tipográfiai utasításokat hordozó jeleket, operátorokat, kódokat. A továbbiakban ez utóbbi műveletet, a szóláncírás szabályait ismertetjük bővebben.

A bemeneti szólánc szerkesztésének főbb lépéseire a PRECIS első kézikönyve algoritmust is adott, amely a tartomelemzés lépéseit, döntéseit, valamint a láncba beírandó operátorokat tartalmazta. Az operátorok rendszere szinte az algoritmus szigorával szabályozza az osztályozó gondolatmenetét.

A bemeneti szólánc az osztályozási folyamat végterméke, amelyet általában adatlapra rögzítenek, s egyben a számítógép inputja. A felhasználó, kereső előtt megjelenő indextételeket ugyanis az operátorok, kódok által meghatározott utasításokat végrehajtó számítógép állítja elő. Természetes, hogy az osztályozónak is tisztában kell lennie ezekkel az utasításokkal ahhoz, hogy az általa „elképzelt” tételek generálását a megfelelő utasítások megadásával kiválthassa. A tételeket azonban (az olvasó meg fogja érteni, miért) manuálisan szinte lehetetlen lenne elkészíteni. Amikor tehát a továbbiakban az operátorok, kódok ismertetése közben indextételeket írunk fel, ezeket mint az osztályozó által elképzelt, akart számítógépes outputokat kell felfogni.

A PRECIS-t jelenleg nyomtatott mutatók előállítására használják. Ennek legkiforrottabb példája a brit nemzeti bibliográfia tárgymutatója, amelyben az indextételek a szóláncok kiemelt kifejezései, a „vezetők”¹⁸ (lásd később) betűrendjében találhatók meg. Minden tétel annyiszor szerepel – a megfelelő helyen –, ahány vezetőt az osztályozó a bemeneti szóláncban kijelölt. Természetesen a kereső számára ezek jelentik az elérési helyet, az azonos vezetőjű tételek közül pedig a szöveggörnyezet alapján választják ki a relevánsakat, akár csak a KWIC-stb. indexekben. A PRECIS előnye a többi indextípussal szemben az, hogy a tartalmat teljes terjedelmében reprezentáló releváns kifejezéseket találunk meg a tételben (nem pl. a címet), és a természetes nyelvihez közelít a tétel szerkezete (nem csak mechanikus permutáció).

A PRECIS elvileg online keresésre, profilszerkesztésre is alkalmas, bár eddig csak kísérleti feldolgozásokról, keresésekről adtak hírt.

¹⁷ tárgyszó” kifejezés helyett a „szabad szövegszó” kifejezést használjuk. A tárgyszó ugyanis fogalmilag nem lehet „szabad”, mivel szabályozott szótár egysége. – A lekt.

¹⁸ A szerzők által „vezető”-nek nevezett kifejezést („Lead”) a hazai osztályozási oktatásban és gyakorlatban „vezérszónak” szoktuk nevezni, annak ellenére, hogy gyakran nem vezérszó, hanem többtagú „vezérfőjel”, és annak ellenére, hogy egyes szakértők (GYÖRE Pál, HOVÁNYI Gábor) a „vezérszó” kifejezést eltérő, tárgyszó értelemben használják. A szövegben – tisztelve a szerzők elhatározását – a „vezető” kifejezést változatlanul hagytuk, de a fogalom megjelölésére változatlanul a „vezérszó” kifejezést ajánljuk. A lekt.

Az operátorok

A PRECIS nagy ambíciója az, hogy az indextételeket közel hozza a természetes nyelv mondataihoz, annak a felismerésének az alapján, hogy a mondatokban a szavak egymást értelmezik, magyarázzák (a PRECIS terminusával: kontextuálisan függnek egymástól), s hogy e szerepüket a szórenden keresztül érvényesítik. (Ez utóbbi törvényszerűség, az ún. *egy az egyhez* kapcsolat, vagyis hogy a szavak az előttük állókat értelmezik, elsősorban a nem ragozó, izoláló nyelvekre érvényes!) E szabályok érvényre jutását biztosítják a szerepoperátorok, szerepjelölők. Ezek mutatják a kifejezések szintaktikai és bizonyos fokig logikai funkcióját a tárgyszavak együttesében. A PRECIS alapeszméjének markáns vonása, hogy érvényesíti az osztályozáselméletnek azt a régi sejtését, hogy a nyelvtani viszonyrendszer szorosan összefügg a szemantikai relációkkal. Csakhogy bármely természetes nyelv nyelvtani esetrendszere túlságosan következtelen és pontatlan ahhoz, hogy a szemantikai relációkat egyértelműen kifejezze. Ez a következtelenség azonban kiküszöbölhető, ha a „felszíni” grammatikát felcseréljük a nyelvi mélyszerkezet esetrendszerével, amely – mint mondtuk – egyetemes érvényű, ezért használja a PRECIS a Chomsky-féle nyelvészeti iskola eredményeit.

A nyelvtani és logikai kapcsolatok kifejezésére Austin még ún. kódokat is bevezetett. Az *operátorok* a tárgyszó, kifejezés funkcióját, szerepét határozzák meg, hogy a dokumentum tartalmának leírása, tárgykörének megjelölése pontosan benne legyen az indextételben; hogy a szavak a természetes nyelvéhez közelálló sorrendben jelenjenek meg, és ez a sorrend következetesen azonos legyen: lehetővé teszik a számítógépi kezelést; végül támogatják az indexelőket azzal, hogy mintegy kikérdezik, így kényszerítve őket az osztályozás igényeinek megfelelő analízisre, a tartalmi és alaki szabályok betartására. A *kódok* ezzel szemben nem szerepet jelölnek, hanem formai, tipográfiai, nyelvi szabályozó funkciókat látnak el, például a ragok használatát meghatározó utasításokat adnak.

Ezen túl még a tipográfiát, a tételszerkezetet, a központosítást stb. befolyásoló tételírási konvenciókat is alkalmazzák. Ezek közül a legfontosabb talán a pipa jel (✓), amely a szólánc megfelelő kifejezései fölött azt az utasítást hordozza, hogy a kifejezés legyen vezető, azaz tipográfiailag kiemelve, besorolási és elérési pontként szerepeljen a mutatóban.

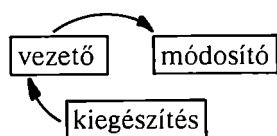
A kódok és szerepoperátorok rendszerét az 1. táblázat foglalja össze.

Az operátorok és kódok ismertetése előtt érdemes egy egyszerű PRECIS tételt megvizsgálnunk. A tételek szerkesztése – mint említettük – mindig egy, a dokumentum tartalmát reprezentáló állítás megfogalmazásával kezdődik, s a tulajdonképpeni indexelés ennek az állításnak az elemzésén alapul. Tegyük fel, hogy témánk „az egyetemi hallgatók véleménye az egyetemi tantervekről”. A tárgyszavak (betűrendben): egyetemek, hallgatók, tanterv, vélemény. A PRECIS bemeneti szólánca pedig (egyelőre a vezetők jelölésén kívüli jelölések nélkül):

✓
egyetemek
✓
tanterv
✓
hallgatók
vélemény

Azt kívánjuk, hogy ez a tétel három helyen jelenjen meg: az egyetemek, a tanterv és a hallgatók alatt, de úgy, hogy mindig a téma teljes leírását lehessen elolvasni. Ezért a PRECIS a fenti bemeneti szóláncból három indextételt fog rotálással előállítani, úgy, hogy a tárgyszavakat az óramutató járásával megegyező irányban forgatjuk. (A sémán ezt nyilak jelzik.) A tárgyszavak közben három pozícióba kerülhetnek. Megjelenhetnek a besorolást és elérést

meghatározó vezetőként (lead), módosító pozícióban (qualifier) és az ún. kiegészítésben (display). Sematikusan:

Az előbbi példából a következő indextételeket kapjuk (a tételben megjelenő toldalékokról – a jelen esetben -e birtokjel és -ről rag – később lesz szó):

EGYETEMEK

Tanterv. Hallgatók véleménye

TANTERV. Egyetemek

Hallgatók véleménye

HALLGATÓK

véleménye. Tantervről. Egyetemek

Nézzük most meg, hogy működnek az operátorok, amelyek a tételek szerkesztését szabályozzák!

A PRECIS tételek gerincét az (1), (2), (3) jelölésű ún. magoperátorok alkotják. Az első kérdés az osztályozási, indexelési folyamatban az alapállítás elemzésében az, hogy mi az a cselekvés, folyamat, történés, amiről szó van. Ezt jelöli a (2) operátor. (A generatív grammatikában – és általában a grammatikában – ugyanis az ige köré szerveződik a mondat, ez hozza létre, ez generálja a nyelvtani eseteket.)

A következő feladat annak a tisztázása, kire, mire irányul a cselekvés, ki, mi a folyamatnak, a cselekvésnek a tárgya. Ezt jelöljük az (1) operátorral. A harmadik kérdés pedig az, hogy ki vagy mi hajtja végre a cselekvést, ki vagy mi az ágens. Ez előtt áll majd a (3) operátor. Ezek a természetes nyelvű mondatok legfontosabb összetevői is. Például: „intelligenciamérés Wechsler-skálával”, ebből pedig a következő PRECIS-szólánc készíthető:

✓
(1) intelligencia
(2) mérés
✓
(3) Wechsler-skála

Az operátorok, amelyeknek emelkedő számsorrendben való felírása kötelező, megszabták a sorrendet: tárgy, cselekvés, ágens. Biztosították a szemantikai egyértelműséget. Erre különösen akkor van szükség, ha csupán a tárgyszavakat felsorolva ez nem lenne elérhető: pl. a filozófusok, matematikusok, tanítás tárgyszavak nem árulják el, hogy a filozófusok tanítják a matematikusokat vagy fordítva, esetleg mindkét csoport tanít, vagy mindkettőt tanítja valaki stb.

Léteznek természetesen olyan cselekvések is, amelyeknek nincs tárgya. Ilyenkor a tárgyatlan cselekvés végrehajtója, az ágens is (1) operátort kap.

✓
(1) folyadék
✓
(2) áramlás

A kódok és a szerepoperátorok rendszere

Elsődleges kódok			
Témakapcsolók	\$x	Koordinált téma első eleme	
	\$y	Koordinált téma következő eleme	
	\$z	Közös elem	
Kifejezőkódok*	\$a	Közös főnév	
	\$c	Tulajdonnév	
	\$d	Helynév	

Másodlagos kódok			
Különbségek			
Megelőző különbségek (3 karakter)	\$0	1. és 2. karakter: Nem vezető, különírandó Nem vezető, egybeírandó Vezető, különírandó Vezető, egybeírandó 3. karakter: 1–9, a fókuszról való távolság	
	\$1		
	\$2		
	\$3		
	\$3		
Dátum mint különbség	\$d		
Közbevetett különbségek	\$n	Nem vezető közbevetett különbség	
	\$o	Vezető közbevetett különbség	
Kapcsolók	\$v, \$w		

Tipográfiai kódok*

Elsődleges operátorok			
A magfogalmak környezete	0	Helyek	
Magfogalmak	1	Kulcsrendszer: a tárgyas cselekvés tárgya; a tárgyaltan cselekvés cselekvője (végrehajtója)	
	2	Cselekvés, hatás	
	3	Tárgyas cselekvés végrehajtója (cselekvő eszköz); a rendszerbe bekerült dolog; tényező	
A magon kívüli fogalmak	4	Szempont mint forma; megközelítési mód	
	5	Tanulmányozott, vizsgált eset: pl. tanulmányozott terület, mintasokaság	
	6	A dokumentum formája; Használói célcsoport	

Másodlagos operátorok			
Koordinált fogalmak	f	"Kötött" koordinált fogalom	
	g	Koordinált fogalom	
Függő elemek	p	Rész; tulajdonság	
	q	Kvázigenerikus csoport tagja	
	r	Gyűjtőfogalmak, csoportok	
Speciális cselekvéssztyálok	s	Szerepmeghatározó; irányított tulajdonság	
	t	A szerző által létrehozott asszociáció	
	u	Kétirányú kölcsönhatás	

* Ezeket a kódokat nem tárgyaljuk.

(1) operátort kaphat bármely entitás, és ez az operátor általában nem ismételtető, azaz a be-
meneti láncban csak egyszer fordulhat elő. Viszont összetetten is megadható, pontosabbá
tehető: lehet része, tulajdonsága, mellérendeltje stb., azaz lehetnek függő elemei: (p), (q), (r)
stb. betűkkel jelölt másodlagos operátorok. Az (1) operátorral jelölt tárgyszó képviseli az ún.
kulcsrendszert, és logikai tárgyként funkcionál.

A (2) operátort bármely cselekvés, történés, esemény kaphatja, de nem mindig igei értelem-
ben kell megjeleníteni, hanem így kezelhetők cselekvésként értelmezhető főnevek is. A
nemzetközi kapcsolatok fogalom pl. (2) operátort kap. Ugyanezzel jelöljük a „hatásként”
értelmezhető főneveket is (pl. tuberkulózis, hurrikán, fájdalom). A (2) operátor ismétlődhet.
Egy cselekvésnek lehet tárgya egy másik cselekvés. Például:

- ✓
(1) folyadék.....kulcsrendszer
- ✓
(2) áramlás.....elsődleges cselekvés, a „vizsgálat” tárgya
- ✓
(2) vizsgálat.....másodlagos cselekvés

Elsődleges operátor még a (0), amely sorrendileg az első helyen áll. Helyet, környezetet jelöl,
térbeli körülhatárolásra, elhelyezésre szolgál („lokativusz”). Ebből fakadóan nem állhat ön-
magában, nem lehet pl.

(0) Magyarország

szólancot alkotni, mert ha a mű tárgya Magyarország lenne, akkor az

(1) Magyarország

lenne helyes. A PRECIS részletesen szabályozza, hogy a helynév milyen esetekben kaphat
(0), és mikor (1) operátort.

A (0), (1), (2), (3) elsődleges, illetve magoperátorok használatára néhány szabály is vonat-
kozik. A legfontosabbak:

- Minden szóláncban szerepelnie kell a dokumentum tartalmát, tárgyát, témáját kifejező (1)
operátornak és/vagy a tevékenységet, cselekvést kifejező (2) operátornak;
- Minden szóláncnak a (0), (1), (2) operátorok valamelyikével kell kezdődnie;
- A szerepoperátorok a táblázatban lévő blokkok – amelyeket az 1. táblázat külön téglalapban
foglal össze – határának átlépése után nem ismétlődhetnek; kivételek az összetett témák,
többtémájú dokumentumok (lásd később).

Ha egy összegező témájú dokumentum tartalma összefoglalható egyetlen tárgyszóban, akkor
az önmagában alkothat kulcsrendszert. Például:

✓
(1) Magyarország

Ilyenkor is társulhat a magoperátoros kifejezéshez a magon kívüli operátorokkal ellátott kifejezés:

✓
(1) Magyarország
(6) útikönyv

Egy PRECIS-tétel vázát tehát a magoperátorok „feszítik ki”, nélkülük nincs osztályozás,
ahogyan természetes nyelvű mondatok sem lehetnek alany, állítmány (és tárgy) nélkül. Erre a
vázra függeszkednek a másodlagos operátorok. Folytatva a természetes nyelvtanok
analógiáját: mintegy ezek bővítményei.

A jobb megértés kedvéért a másodlagos operátorokat nem a táblázatban adott sorrendben, hanem az alábbiak szerint tekintjük át.

Az ún. függő vagy közbeiktatott operátorok három különböző kapcsolatot tükröznek.

A (p) operátor jelentése: része, tulajdonsága (jellemzője). Első látásra furcsának tűnhet, hogy ezt a szemléletünk számára különböző két szerepet ugyanaz az operátor fejezi ki. Emögött az a meggondolás húzódik, hogy a természetes nyelvben mindkettő birtokos szerkezetben jelenik meg. Pl. egy iskolának a bejárata (rész kapcsolata) azonos szerkezetű, mint az iskolának a színe. Néhány példa:

✓ (1) távcső	✓ (1) buddhizmus	✓ (1) motor
✓ (p) lencse	✓ (p) miszticizmus	(p) méret

A (p) előfordulhat ismétlődően, ti. valami részének is lehet része, tulajdonsága, vagy tulajdonságnak is lehet tulajdonsága stb. Például:

✓ (1) autó	(1) iskolák
✓ (p) motor	✓ (p) tanárok
✓ (p) porlasztó	✓ (p) pályakép

(p) méret

A (q) operátor (kvázigenerikus kapcsolat) fölé-, alárendelési (nem–faj) viszonyt jelöl. A „kvázi” szó azt jelenti, hogy az a priori genus–species reláció jelölése nem a PRECIS szintaxisának a dolga, hanem a szótár, a teaurusz feladata. Pl. az egér a priori a rágcsálók alá tartozik, ám ha az egérről mint kártevőről, vagy mint kísérleti állatról van szó, akkor az egér a szövegkörnyezettől függően „kvázi” alárendelt:

✓ (1) kártevők	✓ (1) kísérleti állatok
✓ (q) egér	✓ (q) egér

vagy

A (q) operátorral fejezzük ki az individuumok neveit, ha fontosnak tartjuk annak a csoportnak, halmaznak, típusnak a meghatározását, amelyhez az individuum tartozik. Például:

✓ (1) könyvtárak	(1) mérnökök
✓ (q) Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	✓ (q) Nemes Tihamér

A (q) operátor alkalmazása számos osztályozási finomság megoldására is lehetőséget ad. A fenti alkalmazás például – hogy csak néhányat említsünk – arra is jó, hogy ha egy tanulmány Németh Lászlóról mint pedagógusról szól, vagyis több „szerepe” közül (író, lapszerkesztő, iskolaorvos stb.) csak az egyikben mutatja be, akkor ezt úgy fejezhetjük ki, hogy „kvázi” alárendeljük a pedagógusoknak:

(1) pedagógusok
✓ (q) Németh László

Hasonlóan:

(1) teológusok

✓

(q) Planck, Max

azt fejezi ki, hogy itt nem a fizikusi munkásságról van szó, bár a személy ugyanaz. A (q) lehetővé teszi homonim kifejezések értelmezését is:

(1) madarak

✓

(q) daru

(1) emelőgépek

✓

(q) daru

Fontos szerepet kaphat olyan idegen nyelvű tárgyszavak, terminus technicusok esetén, amelyeknek nincs pontos magyar megfelelőjük, és ezt érzékeltetni akarjuk. Például:

✓

(1) középiskola

(q) srednaâ skola

Az (r) operátor gyűjtő kifejezéseket (assembly) jelöl. Egy csoport, halmaz tagjainak, elemeinek összességét (aggregate), másfelől tagságot, társaságot (associates; pl. valakinek a barátai, tanítványai, családja stb.) jelölhet. Mindkét esetre egy-egy példa:

✓

(1) elefánt

(r) csordák

✓

(1) Henrik, VIII., angol király

(r) feleségek

A (g) operátort akkor alkalmazzuk, ha ugyanazon témakörön belül több tárgyszó mellérendelhető viszonyban van. Például:

✓

(1) repülőgép

✓

(p) motor

✓

(g) szárny

Figyeljük meg a (p) operátor ismételt alkalmazásától való eltérést! A szárny a repülőgépnek a motorral „egyenrangú” része, ahhoz képest mellérendelt. Ha mégis (p)-t kapott volna, akkor a motor részeként szerepelne. Tehát a fenti a pontos leírás.

Ha több mellérendelt tárgyszó van, akkor a (g) ismétlődik:

(1) sport

✓

(q) atlétika

✓

(g) labdajátékok

✓

(g) torna

✓

(g) vízisportok

...

stb.

Az indextételekre vonatkozóan megjegyezzük, hogy ha a koordinált fogalmak valamelyike kerül vezető pozícióba, akkor csak a vezetőben lévő jelenik meg, a többi kiegészítésben sem szerepel.

Az (f) operátor szintén mellérendelést fejez ki, de bizonyos kötöttségekkel. Akkor alkalmazzuk, ha valamely mellérendelt fogalom a blokkhoz mint egészhez tartozik, nem csak valamely tárgyszóhoz. (A bemeneti szőláncban akkor beszélünk blokkról, ha az operátorsémában egy elsődleges operátorhoz másodlagos operátorok csatlakoznak.) Tegyük fel például, hogy bizonyos földrajzi területen vadkacsák és vadlibák kevert csapatokban élnek. A vadkacsák, vadlibák és kevert csapatok tárgyszavakból készült bemeneti láncoknál azt akarjuk, hogy a vadkacsák és vadlibák kötöttek, mindig együtt mozogjanak, egyébként előfordulna olyan eset, hogy a vadkacsák kevert csapatait kapnánk, ami ugyan igaz, de ki kell fejeznünk, hogy mivel kevert ez a csapat, és mindig vadlibákkal kevert. Ezért beszélünk „kötött” mellérendelő fogalmakról (binding vagy bound coordinate concept). Hasonló eset pl., ha a kereskedők és a fogyasztók közös bizottságáról van szó.

Az (u), (s), (t) operátorok további finomítást tesznek lehetővé.

Az (u) operátor kétirányú kölcsönhatást fejez ki. Olyankor használjuk, ha a cselekvés tárgya és végrehajtója felcserélhető. Ha pl. X összeházasodott Y-nal, akkor Y is összeházasodott X-szel. A két személy ugyanannak a cselekvésnek egyszerre végrehajtója és tárgya. Ez az eset kifejezhető lenne az (1)(2)(1) operátormodellel. Helyette azonban (1)(u)(1)-et írunk. Tehát:

- ✓
(1) Magyarország
- ✓
(2) nemzetközi kapcsolatok
- ✓
(1) Románia

helyette helyesen

- ✓
(1) Magyarország
- ✓
(u) nemzetközi kapcsolatok
- ✓
(1) Románia

írandó. [Egyébként ez az eset annak a négy kivételnek az egyike, amikor az (1) operátor ismételhető.] Előírás, hogy az (u) operátornak nem lehetnek függő elemei [(p), (q), (r)].

Az (s) operátor és az azt követő „szerepe”, „hatása” és hasonló kifejezések lehetővé teszik annak érzékeltetését, hogy az utánuk (az eredeti angol változatban szórendi okokból előttük) álló ágensek és az adott cselekvés vagy tárgy összekapcsolása a hagyományostól eltérő, szokatlan. Például:

- ✓
(1) csecsemők
- ✓
(2) gondozás
- ✓
(3) apák
- (s) szerepe

A (t) operátorral a szerző által létrehozott asszociációt jelöltük, pl. valaminek az összehasonlítása valamivel, valaminek a kapcsolata valamivel, valaminek a magyarázata, kifejezése, értelmezése valaminek a segítségével stb. Például:

✓
(1) neurotikus betegek

✓
(2) otthoni ápolás

(t) összehasonlítás

✓
(2) kórházi ápolás

vagy

✓
(1) jelentés

(t) értelmezés

✓
(3) információelmélet

Hátravan még néhány elsődleges operátor. A (4) a nézőpontot fejezi ki, amelyből a témát tárgyalják, amelyet emberek egy csoportja képvisel, pl. „keresztény álláspont”, „szakszervezeti állásfoglalás”, „filozófiai megközelítés” stb. Például:

✓
(0) városközpont

✓
(2) közlekedés

(4) szociológiai szempont

Az (5) operátorral fejezhető ki a minta, a mintasokaság vagy – esettanulmányokban – a példa, példaként tanulmányozott terület. (5)-öt kapnak valamely tanulmány bizonyítási forrásai is. Például:

✓
(0) Magyarország

✓
(2) özőnvíz

✓
(2) társadalmi mobilitás

(5) bizonyítás forrása

(5) mintasokaság

(q) Biblia

(q) négyezer család

A (6) operátorral lehet kifejezni a dokumentum típusát, valamint a felhasználói célcsoportot, amelynek a mű készült. A dokumentum típusán egyaránt értendő a fizikai forma és a műfaj. A (6) operátor ismételhető. Például:

✓
(2) közlekedésbiztonság

✓
(2) családi élet

(6) ajánló bibliográfia

(6) animációs film

(6) sorozat

(6) gyermekek számára

Sorrendi kérdések

A PRECIS-szólánc felírásakor az (1), (2) és (3) operátorok számsorrendjét követjük, amely egyben tárgy–cselekvés–ágens sorrendet is jelent. (Pontosabban a három magoperátor a tétel vázát adja, közbeékelve azonban megjelenhetnek függő elemek és más operátorok is.) Ez a sorrend éppen egy angol, szenvedő szerkezetű mondat szórendjével egyezik meg. (Pl. Buildings are damaged by frost – az épületek megrongálódtak a fagy által – nézzük el a példa kedvéért a magyartalanságot.) A bemeneti láncok a rotálás következtében különböző, de következetes sorrendű tételeket eredményeznek, végül pedig, amikor az utolsó tárgyszó kerül vezető pozícióba, éppen fordított sorrendű olvasatot kapunk, mintha a mondat átalakult volna aktív szerkezetűvé. (Frost damages buildings.) Az új sorrend tehát: ágens–cselekvés –tárgy.

A PRECIS-tételek egyértelműségét a sorrend is erősíti. Előfordulhatnak azonban olyan esetek, amikor a bemeneti szólánc által nyújtott sorrend nem egyezik meg a természetes nyelvvel, vagy a sorrend nem szünteti meg a jelentésbeli bizonytalanságot. Gondoljunk egy előző példánkra: a filozófusok, tanítás, matematikusok tárgyszavakból a matematikusok, tanítás, filozófusok sorrend is előáll, így nem tudni, ki tanít kit.

A probléma megoldására Austin bevezette az ún. predikátum- (állítmány-) transzformációt, amelynek az a célja, hogy szükség esetén sorrendcserét hajtson végre, továbbá, hogy megváltoztassa a tárgyszavak helyét a módosító, illetve kiegészítő pozícióban. Egyik előző példánkkal szemléltetve:

(1) filozófusok

(2) tanítás

✓

(3) matematikusok

esetén létrejön a predikátumtranszformáció, ha a (3) matematikusok tárgyszó kerül a vezető pozícióba. A további sorrend pedig az eredeti, tehát a lánc felírásának a sorrendje lesz, vagyis a rotálási szabály által kapott sorrend fordítottja:

MATEMATIKUSOK

Filozófusok tanítása

Láttuk, hogy a vezető után a predikátumtranszformáció hatására a többi tárgyszó kiegészítő pozícióban áll, holott a rotálás eredeti szabályai szerint a módosításban lenne a helyük. (A toldalék – itt a birtokjel – magyarázatára később kerül sor.)

Általában: a predikátumtranszformáció létrejön, ha a szóláncban a (3) magoperátort, amely az ágens jelölésére szolgál, közvetlenül a (2) vagy a (t), (u) operátor előzi meg.

Itt magyar szempontból egy nagyon fontos kérdésről van szó. Ha ugyanis a magoperátorokat tekintjük, a felírás (1), (2), (3) sorrendű, a tétel pedig (3), (2), (1). Példával: újságot olvas István, visszaforgatva: István olvas újságot. A predikátumtranszformáció végrehajtása után, amikor István vezető pozícióba kerül, az

ISTVÁN

Újság. Olvasás

tételt kapjuk, azaz éppen az „István újságot olvas” jól szerkesztett magyar mondatot. (A ragozás kérdéseiről később esik szó.)

Az indexelőt a predikátumtranszformáció nagymértékben támogatja abban, hogy bemeneti szóláncai helyes szerkezetű mondatokhoz közelálló tételeket hozzanak létre. Ugyanakkor arra

készíti, hogy az indexelés során megvizsgálja a bemeneti szőláncokat is. Közben dönthet arról, hogy kívánatos-e ez a művelet vagy nem. Ehhez a vizsgálathoz számítógépes támogatás adható, nincs tehát arról szó, hogy az indexelő külön rostálgasson minden egyes PRECIS-szóláncot.

A predikátumtranszformációhoz hasonlít az ún. invertált forma. Példaként a (4) operátort mutatjuk be, amely az invertált formátumot előidézi.

- ✓
(0) városközpont
- ✓
(2) lakáselosztás
- ✓
(4) szociológiai szempont

Ha a (4) szociológiai szempont tárgyszó kerül a vezető pozícióba, a bemeneti szőlánc a tételben invertált formában jelenik meg:

SZOCIOLÓGIAI SZEMPONT
Városközpont. Lakáselosztás¹⁹

A módosító pozíció helyett a többi tárgyszó a kiegészítésben jelenik meg, és sorrendjük a felírás sorrendjét követi.

Kódok és eljárások

Eddigi példáinkból kitűnt, hogy egy-egy tárgyszó nem mindig abban az alakban jelenik meg az indextételben, mint amelyben a bemeneti szőláncban szerepelt. Legelső példánkra utalhunk, amelyben a tárgyszavak: egyetemek, tanterv, hallgatók, vélemény volt, majd váratlanul az indextételekben a „hallgatók véleménye” birtokos szerkezet keletkezett, a birtokjellel együtt.

Az ilyen és ehhez hasonló eljárásokhoz kívánatos instrukciókat a PRECIS-ben a kódok és egyéb jelölések adják meg. Alább – igen röviden – ezeket foglaljuk össze.

A „felfelé nem” és a „lefelé nem” (ti. olvasandó összetevő) utasítás (FN, ill. LN) arra szolgál, hogy bizonyos esetekben a tárgyszavakat az indextételekből kihagyhassuk. Legyen példánk „sporttevékenység az Árpád Gimnáziumban”. A bemeneti lánc a következő lesz:

- ✓
(0) Budapest
- ✓
(1) gimnáziumok FN
- ✓
(q) Árpád Gimnázium
- ✓
(2) sportolás

Nyilvánvaló, hogy ha a gimnáziumok tárgyszó kerül a vezető pozícióba, akkor az Árpád Gimnázium megjelenése további információt hordoz, pontosítja az előtte lévő tárgyszót. Ezzel szemben, ha az Árpád Gimnázium a vezető, teljesen felesleges, hogy a módosítóban meg-

¹⁹ Jelezzük, hogy e cikkben tipográfiai kérdésekkel nem foglalkozunk. Kérjük az olvasót, fogadja el, hogy ezt a formát a (4) operátor váltja ki.

jelenjék a gimnázium tárgyszó, hiszen azt, hogy az Árpád Gimnázium gimnázium, már tudjuk. Az FN kód azt jelenti, hogy ha ezzel ellátott szó (kifejezés) alatt lévő tárgyszó(k) kerül(nek) vezető pozícióba, akkor ez a tárgyszó kimarad az indextételekből, amely után áll. Íme tehát a tétel:

ÁRPÁD GIMNÁZIUM. Budapest
Sportolás

Hasonlóan működik az LN utasítás is. Amelyik tárgyszó mögött áll, az kimarad abból (azokból) a tétel(ek)ből, amely(ek)ben a felette álló(k) kerül(nek) vezető pozícióba.

A (sub n ↑↓) a helyettesítést kiváltó utasítás. Az „n” a 2, 3, ... számok helyett szerepel, és azt jelöli, hogy a (sub ↑↓) után álló kifejezés hány fölötte vagy alatta álló tárgyszót helyettesít akkor, ha az alatta vagy fölötte álló kerül a vezető pozícióba. Példa:

✓
(0) Szolnok megye

✓
(1) talaj

✓
(p) szikesség

(sub 2↑) (1) szikes talaj

✓
(2) javítás

Tehát ha a javítás tárgyszó kerül vezető pozícióba, akkor a „talaj” és „szikesség” tárgyszavak helyett „szikes talaj” írandó, így:

SZOLNOK MEGYE
Talaj. Szikesség. Javítás

TALAJ. Szolnok megye
Szikesség. Javítás

SZIKESSÉG. Talaj. Szolnok megye
Javítás

JAVÍTÁS. Szikes talaj. Szolnok megye

A PRECIS egyik fontos eredménye, hogy a nyelvi viszonyokat kifejező toldalékok is alkalmazhatók. Mivel ezen a ponton a magyar PRECIS-változat eltér az eredetitől, az angolt ismertetjük. A dolog természeténél fogva előjárókkal (prepozíciókkal) lesz dolgunk a magyar toldalékok helyett. Példánkat is angol nyelven kell megadnunk, bár törekedtünk „nemzetközi” kifejezések használatára.

Az előjárók összekapcsolják a tárgyszavakat, kifejezéseket, ezért azokat az instrukciókat, amelyek erre adnak utasítást, kapcsoló kódoknak nevezzük, és \$v, illetve \$w jelekkel szerepeltetjük. Az \$v jelentése: ha az e kóddal ellátott tárgyszó felett álló tárgyszó (tárgyszavak) a vezető(k), akkor az \$v által megelőzött prepozíciót kapja az a tárgyszó, amely az alatta lévő sorban áll. Az \$w ugyanezt jelzi abban az esetben, ha az e kóddal jelölt tárgyszó alatt álló(k) kerül(nek) vezető pozícióba. Legyen a példa: hogyan ellenőrzik az alkalmazottak az ipar-irányítást, -vezetést. A bemeneti lánc:

- ✓
(1) industry (ipar)
- ✓
(2) management (irányítás, vezetés)
- (2) control \$v by \$w of (ellenőrzés)
- ✓
(3) personnel (alkalmazottak, személyzet)
- (a by jelentése itt: által, az of birtokviszonyt fejez ki)

Tegyük fel továbbá, hogy a tételt a „control” alatt nem akarjuk szerepeltetni. Így a következő három indextételt kapjuk:

INDUSTRY

Management. Control by personnel

MANAGEMENT

Industry. Control by personnel

PERSONNEL

Industry. Control of management

E kódok nélkül könnyen összezavarható lenne, ki kit ellenőriz, a management is ellenőrizhetné az alkalmazottakat.

Ha egy dokumentum egyidejűleg több témával foglalkozik, akkor lehetőséget kell nyújtani arra, hogy az egyes témákat szét lehessen választani a tárgyszavak alapján, illetve azt kell jelölni, hogy melyik tárgyszó melyik témához tartozik. Figyelembe kell venni, hogy vannak tárgyszavak, amelyek mindkét/valamennyi témához tartoznak.

A szétválasztáshoz elkülönítjük a témák tárgyszavait. Minden téma első tárgyszava elé \$x kerül, a többi, ugyanehhez a témához tartozó tárgyszó \$y-t kap, a több/valamennyi témához tartozó tárgyszavakat pedig \$z vezeti be. Kézenfekvő, hogy a \$z csak a tétel elején vagy végén alkalmazható. Példánk legyen egy olyan beszámoló jelentés, amely arról szól, hogy ügyes szervezési megoldások tapasztalhatók hazai tájékoztatási intézményeinkben, nevezetesen abban, ahogyan az OMIKK szolgáltatásait fejlesztette és ahogyan az Agroinform továbbképzési rendszerét átalakította. Írjuk le először a két témát külön:

(0) Magyarország	(0) Magyarország
(1) tájékoztatási intézmények	(1) tájékoztatási intézmények
(q) OMIKK	(q) Agroinform
(p) szolgáltatások	(p) személyzet
(2) fejlesztés	(2) továbbképzés
(4) szervezési szempont	(4) szervezési szempont
(6) jelentés	(6) jelentés

Ebből a teljes leírás:

\$z (0) Magyarország

✓
\$z (1) tájékoztatási intézmények

✓
\$x (q) OMIKK

\$y (p) szolgáltatások

✓
 \$y (2) fejlesztés
 ✓
 \$x (q) Agroinform
 ✓
 \$y (p) személyzet
 ✓
 \$y (2) továbbképzés

 \$z (4) szervezési szempont

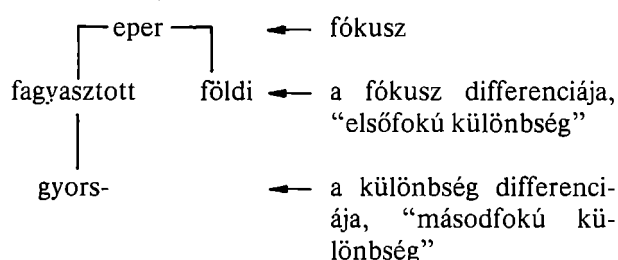
 \$z (6) jelentés

A bevezetett jelölés következtében a dokumentum tárgyszavait szét tudjuk választani úgy, hogy a közös tárgyszavak mindkét helyen megjelenjenek.

A PRECIS egyik legelegánsabb, legszellemesebb, egyszerűségében is megragadó megoldását az az eljárás nyújtja, ahogyan az összetett szerkezeteket kezeli. Az eljárást differenciálásnak hívjuk, összetett szerkezeten pedig többtagú tárgyszavakat értünk, akár külön, akár egybeírva használjuk őket.

A probléma az, hogy egy összetett szerkezet több tagja is vezető pozícióba kívánczik. A népdal tárgyszóról pl. elképzelhető, hogy mind a népdal, mind a dal alakjánál szerepeltetni akarjuk. Meg kell oldani, hogy e szerkezetek bármely eleme vezető pozícióba kerülhessen, illetve ne kerülhessen az indexelő döntésétől függően; továbbá kíváncsi vagyok még szokásosan, hogy szórendje őrizzék meg a természetes nyelvét.

Minden összetett szerkezet két részre bontható: a fókuszra és a különbség(ek)re (differencia). A fókusz határozza meg a szerkezet fogalmi kategóriáját, és az egész szerkezet a fókusz alapján kapja a fő operátorokat. A differencia minősíti a fókuszt. A különbség maga is lehet összetett, ezért azt is jelölni kell, hogy közvetlenül a fókuszra vonatkozik, vagy a különbség különbsége. Az alábbi tárgyszavakban a fókuszt aláhúzással jelöltük: kezdő tanár, szocialista munkaverseny, nyírségi alma, gyerekjáték, népdal stb. Egyszerűbb megérteni az elmondottakat, ha felírunk egy példát nyelvtani szerkezetben. Legyen ez a gyorsfagyasztott földi eper.

A különbségeket eléjük írt \$ jellel és utána kétjegyű számmal jelöljük. Az első számjegy kifejezi, hogy vezetőként akarjuk-e szerepeltetni vagy sem, továbbá hogy egybe- vagy különírjuk-e:

	különírjuk	egybeírjuk
nem vezető	0	1
vezető	2	3

Példák:

piros alma	alma \$0 piros	(nem vezető, különírjuk)
szaktanár	tanár \$1 szak	(nem vezető, egybeírjuk)
orosz szótár	szótár \$2 orosz	(vezető, különírva)
gyerekjáték	játék \$3 gyerek	(vezető, egybeírva)

A második számjegy azt fejezi ki, hogy az illető különbség a fókusz különbsége, vagy különbség különbsége. Ha a fókuszé, a jel: 1-es számjegy. Ha valamely különbség differenciája: 2, 3, ... számjegy aszerint, hogy távolsága a fókuszától mekkora.

Az összetett szerkezetet úgy írjuk fel, hogy a fókusz után fordított sorrendbe állítjuk a különbségeket. Oka: az indextételek előállításakor így kapunk természetes szórendet.

Ezután a fentiekben megadott jelölésekkel minősítjük a különbségeket. Példánk legyen a „gyorsfagyasztott földi eper”.

(1) eper \$21 földi \$21 fagyasztott \$32 gyors

(Tehát: minden eleme vezető, a „gyors” összeírandó a „fagyasztott”-tal, a „földi” és a „fagyasztott” a fókusz különbsége, a „gyors” a különbség különbsége.)

A differenciálás végrehajtásának fontos szabálya, hogy az összes többi művelet előtt kell elvégezni. A kapott differenciált szerkezetek egységként mozognak az indextételekben.

A differenciálás az alábbi műveletekből áll:

- az indextételeket előállító rendszer a szerkezetben vezető pozícióba állítja a szavakat, rendre a kódoknak megfelelően; a teljes szerkezet kiegészítő pozícióba kerül természetes szórenddel (fordított olvasattal);
- ez a művelet annyiszor ismétlődik, ahány vezetőt jelöl a szerkezet.

További szabály, hogy ha nem a differenciált szerkezet valamely eleme a vezető az indextételben, hanem más tárgyszó, akkor a teljes összetett szerkezet egységként jelenik meg természetes szórendben. Példa:

(1) bútor \$21 népi \$01 festett

A differenciált szerkezetek:

BÚTOR

Festett népi bútor

NÉPI BÚTOR

Festett népi bútor

Teljes tételben:

✓

(0) Magyarország

✓

(1) bútor \$21 népi \$01 festett

✓

(2) gyűjtés

Indextételek:

MAGYARORSZÁG

Festett népi bútor. Gyűjtés

BÚTOR. Magyarország

Festett népi bútor. Gyűjtés

NÉPI BÚTOR. Magyarország

Festett népi bútor. Gyűjtés

GYŰJTÉS. Festett népi bútor. Magyarország

A PRECIS-ben számos szabály van arra, hogy mit mivel szabad differenciálni és mivel nem. Például tilos részt egészével, tulajdonságot hordozójával, tárgyas cselekvést tárgyával, tárgyatlan cselekvést végrehajtójával, tárgyas cselekvést a cselekvőjével differenciálni. Ebben a tekintetben azonban elegendő, ha az indexelő jó nyelvérzékére hagyatkozik. Senki nem kívánja, mondjuk a „gyors” tulajdonságot a „vonat”-tal, a tulajdonság hordozójával differenciálni.

A PRECIS-ben léteznek olyan különbségek, differenciák, amelyekre külön kód van: \$n és \$o. Ezeket zárójeles vagy közbevetett különbségeknek hívjuk (parenthetical difference), és tudományos módszereket, mérőskálákat, tesztek fejtegetnek ki. Ha ezt a differenciát vezetőként kívánjuk: \$o, ha nem, akkor \$n alkalmazandó. Neve onnan ered, hogy ezeket a különbségeket a számítógép zárójelben írja ki, kivéve, ha \$0 utáni differencia vezető pozícióban áll. Példa legyen a Vas megyei diákok vizsgálata intelligenciatesztek segítségével:

✓

(0) Vas megye

✓

(1) tanulók

(2) vizsgálat \$n IQ teszt

Természetes, hogy ha egy tanulmány tárgya valamely kutatási módszer, vagy egy tesztet ismertet, elemez, akkor nem \$o és \$n, hanem az (1) főoperátor használatos. A zárójeles különbséget tehát akkor alkalmazzuk, ha a téma valami más, de a feldolgozásban alkalmazott módszer, teszt, mérőskála megjelenítése is fontos.

Helymegjelölés is lehet különbség, ha valaminek a származási helyével, eredetével függ össze, vagy minősítő funkciót lát el. Például:

(1) jog \$21 római

Hasonlóan: tokaji bor, gyulai kolbász, német filozófia stb.

Az időt, időpontot, időtartamot kifejező tárgyszavak is különbségek, de önálló kódjuk van: \$d. Az időt kifejezhetjük szóval (pl. \$d középkor), leírható számmal (pl. \$d 1945-1950), nyitottan (pl. \$d 1945-) stb. Vezetőként nem jelenik meg. Összetett szerkezetben mindig utolsó elemként írjuk le. Példa: a nők szerepe Anglia politikai életében 1919 és 1939 között.

✓

(1) Anglia

✓

(2) politika

(3) nők

(s) szerepe\$d 1919-1939

Egy példa

A PRECIS szintaxisának vázlatos áttekintése után lássunk egy gyakorlati példát. Varga Józsefnek a Személyi számítógépek kezelése, programozása és alkalmazása című kézikönyvét (Budapest: Terra, 1986) fogjuk osztályozni a PRECIS és az Austin által a „Manual” első kiadásában közölt algoritmus segítségével.

A folyamat mindig a dokumentum tartalmát összefoglaló állítás megfogalmazásával kezdődik. Íme: A mű a személyi számítógépek (ezen belül az alapgép, a nyomtató és kétféle háttértároló, a kazettás magnetofon és a lemezegység) kezeléséről, programozásáról és alkalmazásáról szól; távoktatási segédletként használható kézikönyv.

Ezt az állítást két részre bonthatjuk: az első rész a központi témát írja le, a második a dokumentum műfajára, felhasználására vonatkozik. Ha megnézzük a központi témát kifejező részt, különbséget tehetünk cselekvések és dolgok megnevezései között. Cselekvésből is több van: a kezelés, a programozás és az alkalmazás. Ezek között mellérendelő kapcsolat van, így az első (2) operátort a továbbiakban (g) operátorok követik, így:

- (2) kezelés
- (g) programozás
- (g) alkalmazás

Kialakítottuk tehát a cselekvések blokkját. Mindhárom cselekvésünk tárgyas és egyirányú. Az állításban részletesen fel is soroltuk, hogy mely tárgyakra irányulnak ezek a tevékenységek. Mivel a cselekvés végrehajtóját nem neveztük meg, máris kódolhatjuk a tárgyat, ami a személyi számítógép és annak három mellérendelt része, amelyek közül a könyv a háttértároló két válfajával foglalkozik. Ennek megfelelően a tárgy:

- (1) számítógép \$21 személyi
- (p) alapgép
- (g) nyomtató
- (g) háttértároló
- (q) lemezegység
- (g) kazettás magnetofon

Ez a blokk kerül a bemeneti szőlánc élére, amely további információk híján már csak a dokumentum formájára vonatkozó adatokkal, azaz a központi témán kívüli, járulékos ismérvekkel egészítendő ki. Emlékezzünk rá, hogy a formai ismérveket bevezető (6) operátor ismételhető, tehát bontsuk a formát két részre:

- (6) távoktatási segédlet

és

- (6) kézikönyv

Most már elkészíthető a teljes bemeneti szőlánc, amelyből apróbb kiegészítések és a vezetők kijelölése után a számítógép az általunk kívánt tételeket generálja.

- ✓
- (1) számítógép \$21 személyi
- ✓
- (p) alapgép
- ✓
- (g) nyomtató \$v és
- ✓
- (g) háttértároló

- ✓
(q) lemezegység \$v és
- ✓
(g) kazettás magnetofon
- ✓
(2) kezelés
- ✓
(g) programozás \$v és
- (g) alkalmazás
- ✓
(6) távoktatási segédlet
- ✓
(6) kézikönyv

A számítógép e hosszú láncból a következő tételeket fogja előállítani (betűrendben közölve):

ALAPGÉP. Személyi számítógép

Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

HÁTTÉRTÁROLÓ. Személyi számítógép

Lemezegység és kazettás magnetofon. Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

KAZETTÁS MAGNETOFON. Alapgép, nyomtató és háttértároló. Személyi számítógép

Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

KEZELÉS. Alapgép, nyomtató és háttértároló: lemezegység és kazettás magnetofon. Személyi számítógép

– *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

LEMEZEGYSÉG. Alapgép, nyomtató és háttértároló. Személyi számítógép

Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

NYOMTATÓ. Személyi számítógép

Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

PROGRAMOZÁS. Alapgép, nyomtató és háttértároló: lemezegység és kazettás magnetofon. Személyi számítógép

– *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

SZÁMÍTÓGÉP

Személyi számítógép. Alapgép, nyomtató és háttértároló: lemezegység és kazettás magnetofon. Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

SZEMÉLYI SZÁMÍTÓGÉP

Alapgép, nyomtató és háttértároló: lemezegység és kazettás magnetofon. Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Távoktatási segédlet.* – *Kézikönyv*

TÁVOKTATÁSI SEGÉDLET

Személyi számítógép. Alapgép, nyomtató és háttértároló: lemezegység és kazettás magnetofon. Kezelés, programozás és alkalmazás. – *Kézikönyv*

E viszonylag egyszerű példából is látszik, hány és milyen terjedelmes tétel keletkezhet egyetlen, viszonylag egyszerű szőláncból. Minden bizonnyal érthető, ha ezt manuális úton elvégeztetetlen feladatnak véljük.

Irodalom

- [1] FOSKETT, A. C.: The subject approach to information. 275. l. 4. ed. London – Hamden, Clive Bingley – Linnet Books, 1982.
- [2] AUSTIN, D.: PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. 2nd. e. London, The British Library Bibliographic Service Division, 1984. 397 p.
- [3] AUSTIN, D.: PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. London, The Council of the British National Bibliography, 1974. X, 551 p.
- [4] AUSTIN, D.: PRECIS in a multilingual context. Part 1. PRECIS: an overview. = Libri, 26. köt. 1. sz. 1976. p. 137.
- [5] AUSTIN D. – SØRENSEN, J.: PRECIS in a multilingual context. Part 2. A linguistic and logical explanation of the syntax. = Libri, 26. köt. 2. sz. 1976. p. 108-139.
- [6] AUSTIN, D. – VERDIER, V.: String indexing, PRECIS. London, Ontario, The University of Western Ontario, School of Library and Information Science, 1975. 260 p.
- [7] DeHART, F. E. – GLAZER, J.: Computer searching on PRECIS. An exploration of measuring comparative retrieval effectiveness. = International Classification, 1984. 1. sz. p. 3-8.
- [8] LAMBERT, G.: PRECIS in a multilingual contest. Part 4. The application of PRECIS in French. = Libri, 26. köt. 4. sz. p. 312-324.
- [9] PRECIS. Für die Anwendung in deutschen Bibliotheken überarbeitete und vereinfachte Form des syntaktischen Indexierungsverfahrens der British Library. Berlin, Deutsches Bibliotheksinstitut, 1984. 310 p. (Dbi-Materialen, 35)
- [10] SØRENSEN, J. – AUSTIN, D.: PRECIS in a multilingual context. Part 3. Multilingual experiments, proposed codes and procedures for the Germanic languages. = Libri, 26. köt. 3. sz. 1976. p. 181-215.

Az országos pedagógiai információs rendszer

A pedagógiai tájékoztatás történelmi képződmény. Megerősödése, intézményesülése párhuzamosan haladt annak a felismerésnek megszületésével, hogy a társadalmi fejlődés húzó erejét az emberi közösségekben felhalmozott és hasznosítható, erkölcsi értékekkel párosuló tudás nyújtja. Ennek a nemzedékek közötti közvetítése, formálása pedig az oktatás, mindenekelőtt a közoktatás feladata. A tájékoztatásban rejlő lehetőségek erősítik a pedagógiát. Gondoskodnak arról, hogy gondolatok, használható tények, vagy adatok kárba ne vesszenek, összehasonlíthatóvá teszik az iskolákat és az oktatási rendszereket. Biztonságot nyújtanak az oktatásügy trendjeinek meghatározásához, a döntések előkészítésében és a provincializmus felszámolásához.

Tájékoztatási feladatok

Az oktatásügyben a felsorolt feladatok adják meg a tájékoztatás rangját. Fejlett oktatásügyben szervezetileg is meghatározzák az információs tevékenység helyét. A hatvanas évektől kezdődően azonban nemcsak egyes szolgáltatások működését biztosítják, hanem rendszereket is hoznak létre, a rendszereknek pedig intézményi kereteket adnak. E szervezetek az alábbi négy típusba sorolhatók:

Magyarországon öt intézmény osztozik az információban: az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), amely egyben dokumentációs intézmény. A statisztikai információért a Tudományszervezési és Informatikai Intézet (TII) felel, az Országos Oktatástechnikai Központ (OOK) egyben az audiovizuális (és oktatástechnológiai) tájékoztatás letéteményese, az oktatási segédeszközökről leginkább az Országos Pedagógiai Intézetben (OPI) lehet tájékozódni. A rendszerhez ötödikként az Oktatáskutató Intézet (OKI) csatlakozik.

A tájékoztatási feladatokat tehát a minisztériumhoz tartozó intézmények megosztva látják el. Ez a tény önmagában is koordinációt tételez fel. Amikor az országos pedagógiai információs rendszer (OPIR) létrehozása napirendre került, kézenfekvő volt a már kialakult szervezeti keretből elindulni oly módon, hogy a meglévő munkamegosztás ésszerűsítésével a koordináció erősödjék, továbbá, hogy az együttműködés fokozatosan alakuljon át közös fenntartású kooperatív tájékoztatási rendszerre. Ez az elv vált az OPIR fejlesztésének alapjává. Az OPIR létrehozását a tudománypolitikai bizottság 1978-ban hozott határozata írta elő. Ezzel a bizottság egy valós társadalmi szükséglet nyomán kialakult kívánalmat szentesített. A határozat leszögezte azt is, hogy a rendszert az OPKM-nek kell létrehoznia.

Számos előzmény és erőfeszítés után az OPIR koncepciószintű tervezetét a közoktatási revíziós terület 1985. augusztusában fogadta el. Az OPKM tervezetének kiindulópontja: a nevelésügyi információ valamennyi fent említett intézmény ügye. Tehát nem új rendszert kell felépíteni, hanem a funkcionáló szolgáltatásokat kell ésszerűen átalakítani, integrálni.

Az alábbiakban ismertetjük az OPIR-ra váró feladatokat:

1. Tartalma – a felsőoktatás és a felnőttoktatás kivételével – átfogja a közoktatás egészét: a neveléstudomány, a nevelésügy, az iskolarendszerek, az irányítás, az összehasonlító pedagógia, a neveléstörténet, az általános és a szakképzés, a didaktika, a pedagógusképzés stb. területeit. Mind a külföldi, mind a magyar információkat gyűjti és szolgáltatja.
2. Célja szerint egyfelől döntési információs rendszer, a vezetők, irányítók igényeit szolgálja, másfelől ellátja a hazai kutatás és a gyakorló pedagógusok igényeit.

Egy rendszer tervezésekor a felhasználó szerint dőlhet el a tartalom, a feldolgozott információ mennyisége, a szolgáltatás formája is. Az OPIR az eredeti szándékok szerint döntési, tehát

vezetői rendszer. Mivel azonban az egyetlen magyar rendszer a közoktatásban, a másik két felhasználói csoportot sem hanyagolhatja el. Különösen erős a gyakorló pedagógusok szolgáltatának szándéka. (Az OPIR-al szemben elhangzott bírálatok azzal érveltek vagy érvelnek, hogy a pedagógustársadalomnak nincsenek igényei a pedagógiai információ iránt. Azon túlmenően, hogy ez a kritika megalapozatlan, hiszen semmiféle ténnyel soha senki nem támasztotta alá, felelőtlen is. Sommásan ítéli meg a legnagyobb értelmiségi réteget, ami önmagában is gyanús. S miért éppen a pedagógus „igénytelenségét” firtatják? Miért nem a jogászokét vagy a mérnökökét, ahol a helyzet a miénkhez hasonló, de információs rendszereik fejlesztésének kezdetén éppen ellenkezőleg, az volt az elképzelés, hogy a tájékoztatás majd felrázza a praktizáló szakembereket. Ha valóban nem lenne igény, akkor éppen ezért kellene a tájékoztatást létrehozni. Igény arra nincs, amit nem ismerünk. Ha a pedagógusoknak csupán egyetlen százalékában ébred fel az érdeklődés – márpedig ennél lényegesen magasabb hányaddal számolhatunk – már ez az egy százalék is tömeg.)

Magintézmények és terjesztői hálózat

3. Az OPIR szervezetét a fentebb említett két tényező befolyásolta: egyrészt a terjesztésre kellett megoldást találni, másrészt a már kialakult tájékoztató szolgáltatásokra és intézményekre lehetett alapozni, így az OPIR két nagyobb részből építkezik: a magintézményekből és a terjesztői hálózattól. A már említett magintézmények: az OPI, az OOK, az OKI, a TII és az OPKM. A terjesztői hálózatot a megyei pedagógiai intézetek alkotják. Ha a rendszer ebben a két nagyobb egységben megerősödik, a terjesztés hálózatához a tanárképző főiskolák, a megyei könyvtárak és más intézmények és szervezetek is csatlakozhatnak. A magintézmények az országos terjesztésre szánt információ előállítói, elemzői, szolgáltatói, egyben a nagy adatbázisok fenntartói.

A terjesztői hálózat tagjai fogadják a magintézmények szolgáltatásait, ezeket továbbítják a megyei felhasználókhöz, iskolákhoz, tanácsokhoz. Ez azonban nem mechanikus közvetítés, mert megkívánja a szelekciót, bizonyos esetekben az információ átalakítását is. A hálózat tagjai létrehozzák a megyei pedagógiai információs rendszereket (MEPIR). A MEPIR-feladatok három csoportba oszthatók.

1. Vannak olyan teendők, amelyek minden megyében azonosak, így megoldásuk az OPI szintjén jelentkezik. Ezek a következők:

- annak a szótárnak (tárgyszógyűjteménynek) a létrehozása, amellyel az információ tematikailag leírható.
- az OPIR és MEPIR-ek metainformációs rendszere. (Annak számbavételét jelenti, hogy melyik megyében vagy magintézményben milyen információhoz milyen formában lehet hozzájutni.)
- publikált dokumentumok, pedagógiai kísérletek, iskolai szoftverek nyilvántartása.

2. Megyei nyilvántartások, amelyek tipizálhatók, mert mindegyik intézetben szükségesek. A nyilvántartás szerkezete, szoftvere ugyanaz, de tartalmuk nem változó. Ezek a következők:

- szaktanácsadói jegyzőkönyvek, intézmények, címjegyzékek, megyei kiadványok és kéziratok, kísérletek nyilvántartása, a kísérlet dokumentációjával együtt, továbbá újítások, nem nyomtatott médiák, továbbképzési programok és segédletek nyilvántartása.

3. Helyi jellegű nyilvántartások, amelyek megyénként változóak:

- tehetséges tanulók (versenyeken, vetélkedőkön résztvevők) és fejlődésük nyomonkövetése;
- pályaválasztási szándékok felmérése;
- szociológiai felmérések nyilvántartása.

A MEPIR adatbázisai úgy épülnek fel, hogy lehetséges legyen bármely típusú információ cseréje, természetesen az OPIR és a MEPIR-ek között is. Ehhez a feladathoz három megyei pedagógiai intézetben (Békés, Nógrád, Pest) modellkísérletek indultak.

Munkamegosztás

A magintézmények munkamegosztása a következő:

A szakirodalmi információt nagyjából az OPKM dolgozza fel és juttatja el a rendszerhez.

Az oktatási segédletekben az OPI és OOK vállalt hasonló feladatot, az utóbbi főként az AV-információt szolgáltatja. A TII a statisztikai információval vesz részt. Az OKI bizonyos tény-információt például szociológiai felmérések adatait dolgozza fel, és részt vállal a szakirodalmi adatbázisok felépítésében is.

Valójában a munkamegosztás árnyaltabb. A követendő elv az, hogy ha egy információt bármely intézmény feldolgoz, ahhoz az egész rendszer is hozzájut, így a többszörös feldolgozás elkerülhető.

Az OPIR irányítása eltér mind a hazai, mind a környező országokban megszokott rendtől. A szervezet ismertetése során, a fenti pontban már kitűnt, hogy az OPIR-nak nincs „központja”, távol áll tőle a hierarchikus szervezet. A rendszer vezetése sem lehet egyik vagy másik intézmény kezében. Az OPIR a hierarchikus szerveződést azért akarta elkerülni, mert az információ áramlásának útjai a struktúra szerint alakulnak. Márpedig az információs folyamatok nemcsak felülről lefelé és lentől fölfelé zajlanak. Ez a központosított irányítási mechanizmusnak felel meg. Ilyen ma már a közoktatásban sem létezik. Az OPIR szervezetét egy „hálózathoz” lehet hasonlítani, amelyben bármelyik intézmény kapcsolatba kerülhet. Ez a szervezet nem függ össze azzal, hogy egyes tagjai mennyi információt biztosítanak a rendszernek. Nyilván vannak erős, jobban felszerelt tagintézetek, s vannak olyanok, amelyek kevesebb tétellel vesznek részt. De ez nem érinti az intézmények státusát: az OPIR minden tagja egyenrangú. Semmiféle központ nem ír elő semmit kötelezően. A részvétel önkéntes, alapja az érdekeltség. Egyenrangú, egyenlő státusú intézmények közös célú rendszere.

Az OPIR-t olyan rendszertanács irányítja, amely a kooperáló intézetek vezetőiből és szakértőiből áll. A rendszertanács vezetője, elnöke az OPI mindenkorai főigazgatója, az operatív feladatok megoldása az OPKM, mint a rendszertanács titkárságának tisztje. A rendszertanács dolgozza ki az OPIR-ra váró feladatokat. Azok összhangját biztosítja és dönt a rendszer egészének működési elveiről.

A rendszertanács felügyeletileg közvetlenül a közoktatási terület miniszterhelyettese alá tartozik, aki jóváhagyja vagy módosításra visszadja a rendszertanács dokumentumait. Technológia és technika vonatkozásában kívánatosnak ítéljük, hogy hosszabb ismertetést adjunk. Az OPIR technológiai folyamatai tartalmaznak néhány megszívlelendő elemet és újdonságot is. Az alapelv az volt, hogy a rendszert a ma elérhető legmagasabb szinten kell megtervezni, fejlett technológiával. Jóllehet ez a működési színvonal hosszú idő elteltével válhat valósággá, a köztes szakaszok ennek a magas szintnek a lépcsőfokai.

A folyamat szervezésében vezérelv volt, hogy az információ forrásainak feldolgozása és a számítógépes feldolgozás nem lehet két elkülönített, egymást követő tevékenység. (Ez az elv egyébként szervezéseméleti közhely, mégis érdemes megemlíteni, hiszen könyvtáraink, tájékoztató intézményeink jelentős részében akkor kezdődik a számítógép bevonása, ha a hagyományosan kialakult feldolgozás befejeződött, és produkálta a manuálisan előállított bemeneti adatokat. Szakítva ezzel a félénkségből fakadó gyakorlattal, elértük, hogy bármely

„hagyományos” tevékenység egyben számítógépi is.) A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a feldolgozásban bárki bármit tesz (állományba vesz, leír, osztályoz stb.), egyben rögzíti is mágneses adathordozóra. (Ennek a folyamatnak a részletesebb ismertetésére az alábbiakban kitérünk.) Az input előállítását ennek révén nem terhelik külön költségek és a feldolgozás gyorsabb.

A technológiát magát a leírás pontosságára, szabványos voltára építjük, ahol a kurrens források feldolgozásának elsőbbsége van. A tartalmi-tematikai feldolgozásra a ma ismert legfejlettebb indexelő eljárások közül a PRECIS-re esett a választás. Mély, kimerítő, egyértelmű indexelésre alkalmas. Felhasználóbarát, hiszen a tételekre vonatkozó közlés a természetes nyelv mondataihoz hasonló szerkezetben jelenik meg. Más kérdés, hogy az ennyire egyszerű „mondat” mögött igen igényes, más indexelési módszereknél bonyolultabb háttér munka áll.

1986-ban a kérdés az volt, hogy a minimális felszerelést tudjuk-e biztosítani. A magyarországi számítástechnikai piac nem könnyítette meg a helyzetünket. Egy IBM-XT-t vásároltunk, ezzel, egy PC-10-essel és egy Commodore 64-essel indultuk. Időközben egy nagyon eredményes fejlesztési taktikának köszönhetően tíz adatrögzítésre beállított Commodore 64-essel és két IBM-AT-kompatibilis mikroszámítógéppel gyarapodtunk.

A kiadványok előállítása

Az alábbiakban az olvasó tapasztalni fogja, hogy számítástechnikai termékeink emlegetése során központi helyet kap a kiadványelőállítás. Ennek az az oka, hogy az OPKM-ben nyomda üzemel, amelynek részbeni támogatását a számítástechnika magára vállalta, ha mégoly kis részben is.

Szoftvereink közül a Micro-ISIS-t az UNESCO-tól kaptunk. Másokat magunk fejlesztettünk ki. Ezekből néhány:

Kialakítottuk a KKF-rögzítés és nyomdai átadás rendszerét. E folyamat dióhéjban a következő: A kísérletet végző pedagógus a kísérlet adatait egy erre a célra kialakított adatlapon az illetékes megyei pedagógiai intézeten keresztül eljuttatja az OPKM-be. Itt egy könyvtáros a bejelentőlapról a kísérlet szöveges leírása alapján tárgyszavazza a kísérletet. A tárgyszavazás alapjául az OPIR tárgyszójegyzéke szolgál, amelyről a későbbiekben még bővebben szólunk. A könyvtáros kolléga legfeljebb öt tárgyszót használ egy kísérlet jellemzéséhez. (Ez a megkötés kizárólag a KKF-re vonatkozik átmenetileg. Ennek a korlátnak szoftver okai vannak.) A tárgyszavak sorrendje nem közömbös: az első tárgyszó az, amely a legjellemzőbb a kísérletre.

A számítástechnikai csoport a tárgyszavakkal ellátott adatlapokat a beérkezés sorrendjében, rendezetlenül kapja meg. A korábbi években, amikor a kiadvány még nem a számítógéppel készült, a könyvtáros kolléga feladata volt a lapok rendezése és a kiadvány szerkesztése. A rendezés szempontja az első tárgyszó, minden egyéb (második, harmadik stb.) előfordulást pedig az illető tárgyszónál a „lásd még” utalás jelzi. Aki megtekint egy kész KKF-kiadványt, fogalmat alkothat arról, hogy mit jelentett ezt kézzel elvégezni.

Most ezt a feladatot egy program írja le. Az adatlapok dBASEIII nevű adatbáziskezelő követelményeinek megfelelően kerülnek rögzítésre, majd az adatokat egy olyan program veszi „kezelésbe”, amely előállítja a belső utalókat és a törzshöz csatolandó indexeket (egy-egy KKF-számban általában négy-öt különböző szerkezetű mutató tárja fel a tartalmat), s végül előállítja a kész tördelt, oldalszámokkal ellátott tipográfiai tükröt a nyomdának.

Van egy könyvtári adatfelviteli és katalóguscédula-előállító programcsomagunk. Ennek alkotóelemei a következők:

Az adatfelviteli program, a CHAIN.2.3. Ez egy Commodore 64-esen futó, általános, a felhasználó által megadható adatlapot kezelő adatbeviteli rendszer. A szolgáltatások, amelyeket a program nyújtani képes, nagyon kiterjedtek. A feldolgozást végző könyvtáros a leírást képernyőn szerkeszti meg. Minden adatbeviteli „ablakhoz” lehet „szintaxist” megadni, amellyel az illető ablakba vihető információt azonnal ellenőrizni lehet. Az adatlapot adatlaprészletekre lehet tagolni, amelyeket az egyes adatbeviteli munkahelyek írásra, olvasásra érhetnek el, vagy egyáltalán nem. Például egy könyvtárban egy szakozó olvashatja, de nem javíthatja a cím-leírást.

Az egyes munkahelyek közötti off-line kapcsolatot a CHAIN-formátumú adatlemez biztosítja, amely a kísérőlap szerepét tölti be. Ez a lemez a dokumentumokat végigkíséri a feldolgozás teljes folyamatában.

A Commodore 64-eseken történt rögzítés után az adatlapok az IBM-kompatibilis mikro-gépekre érkeznek. Az átjátszás és a karakterkonverzió egy lépésben történik. (Itt arról van szó, hogy a Commodore 64-es gépről egy más gyártmányú, tehát IBM gépre át kell juttatni az adatokat és a C-64-es kódjait át kell alakítani az IBM kódjaira.) A szükséges hardvert a Controll kisserkeztetéstől vásároltuk.

A programcsomag harmadik eleme a minden adatlaptípusra alkalmazható és a katalóguscédula méretei szerint paraméterezzhető katalóguscédula-előállító program.

Pillantás a pedagógiai irodalomra

Most néhány szóban ismertetjük az MPI-t.

Az MPI – a magyar pedagógiai irodalom – a magyar sajtóban és könyvkiadásban a teljesség igényével tárja fel a pedagógiai vonatkozású közleményeket: nemzeti szakkönyvtár. A kiadvány törzs-részből és mutatókból áll. A törzsrész az OPKM-ben meghonosított szakrendet követi, azon belül a szerzőségi közlés betűrendjét. A mutatók szerző, illetve a már említett indexelő eljárás, a PRECIS segítségével tárják fel a törzset.

A szakozó könyvtáros ezt az előkészítő munkát C64-esen végzi. Ezt a munkát a PRECIS editor és generátorprogram támogatja. Ehhez a csomaghoz tartozó feladat az MPI-nek a PRECIS által generált indexekkel való ellátása. Végül a teljes MPI-előállítás, ami elsősorban nyomdai előkészítést jelent.

Az MPI-nek a fenti módon való előállítása egyben modellkísérlet, hiszen célunk, hogy a többi tájékoztató kiadvány referáló lap, bibliográfia ugyanezzel a szoftverrel készüljön. Nemcsak az OPKM-ben, hanem az OPIR más intézményeiben is.

Ezzel a módszerrel készítettük az 1987. 3. MPI számot. (Ez a szám – a programcsomag akkori készülségi állapotának megfelelően – még nem tartalmaz PRECIS segítségével előállított mutatót.)

Az OPIR feladata egyebek között, hogy társintézményeiben egységes bibliográfiai leírások szülessenek. Ennek érdekében az OPKM az indexeléshez szükséges tárgyszójegyzék bármikor visszakereshető, és a változások folyamatosan átvezethetők.

A tárgyszójegyzék szerkezete tezaurusz-elvű, a tárgyszócikkek tehát feltüntetik a közvetlen kapcsolatokat is. A számítógép képes a tárgyszócikket betűrendben kiadni, továbbá előállítja a tárgyszavakat szakcsoportokba rendezve is.

Elsőrendű munkánknak OPIR-feladatainkat tekintjük. Az OPIR, mint neve is mutatja rendszer kíván lenni, és ezt csak egységes adathordozó-formátummal, jól kialakított információcsere-gyakorlattal lehet elérni.

Egyik közvetlen célunk, hogy könyvtárunk igényeit általánosítva, olyan programkínálattal álljunk a társintézmények elé, amely széles körű alkalmazása esetén az országos egységesítés irányába tereli a feladatok végrehajtását. Törekvésünk egyik meghatározó eleme a már ismert CHAIN.2.3. adatfelviteli rendszer és az általa definiált adatlemez-struktúra. Ide tartoznak azonban még az olyan lehetőségek is, amelyeket csoportunk a társintézményeknek mágneses adathordozón elérhető információ formájában kínál, például a KKF dBASEIII illetve CDS/Micro-ISIS formában vagy az OPIR tárgyszójegyzék dBASEIII formában. Annak a nagyobb szabású távlati koncepciónak igyekszünk a szolgálatába szegődni, amely feltételezi, hogy a jelenleginél kevésbé szorító gazdasági helyzetben a kulturális tárca számítógépes terveit nagyszámítógépen – nagyszámítógépeken – fogja majd megvalósítani. Várjuk annak lehetőségét, hogy az OPKM nagyszámítógépes könyvtárként állhasson a felhasználók és a társintézmények rendelkezésére. Az addig eltöltendő – remélhetőleg rövid – idő alatt a fent vázolt mikroszámítógépes munkáinkat előkészítő munkáknak tekintjük.

A távlati cél

Az OPKM bibliográfiai adatbázisának alapprogramja a CCF koverterprogram. (A CCF a Common Communication Formát, a bibliográfiai leírásokat tartalmazó számítógépes rekordok egyik világszabványa, amelynek különböző alváltozatai MARC vagy MEKOF néven ismertek.) Ezzel összefüggésben tervezzük a más adatbázis-kezelők által létrehozott file-ok konvertálását olyan formátumra, amelyet a Micro-ISIS adatbáziskezelő rendszer elfogad. Ez utóbbira azért lesz nagy szükségünk, hogy a sok irányú adatcsere-forgalmat biztosítani tudjuk országos és nemzetközi (NESCO) viszonylatban is.

Távlati cél, hogy az OPIR számítógépi hálózatban működjék. E hálózat ugyanaz lesz, mint amelybe a többi társadalomtudományi tájékoztató intézmény belép: Az Akadémia hálózata. Sajnos, tervezéshez kevés támpontunk van. Az OPIR, közösen más társadalomtudományi könyvtárakkal, megpályázott ebben a hálózatban egy középgepet, amely technikai problémáinkat megoldotta volna. Sajnos, bármennyire is előkészített munkákra hivatkoztunk, a berendezést nem kaptuk meg. Jelenleg csak két IBM AT és egy XT személyi számítógép működik az OPKM-ben, adatrögzítésre egy tucatnyi Commodore 64. Bizonyos feladatokra az OPI, OOK hasonló gépekkel rendelkezik, továbbá a pedagógiai intézetek jelentős része is. Nagyobb adatbázisok viszont ezeken nem építhetők.

Mindaddig, amíg adatbázisok felépítése nem kezdődhet meg, az OPIR a feldolgozott tételekből csak folyamatos, nem visszakereső szolgáltatásokat nyújt. A tételeket pedig elteszi azokra az időkre, amikor az adatbázis már működik. Ha az OPIR megfelelő berendezést kap, akkor ezt a gépet már kész munka várja, van mivel feltölteni.

Zárszó

Az OPIR és a hozzá hasonló információs rendszerek tervezése és létrehozása akkor reális, ha mögötte kiegyensúlyozott, stabil közoktatás áll háttérként. Ha a tervezést meghatározó feltételek állandóak. Az OPIR létrehozását lelassították azok a változások, amelyek napjainkban az intézmények működési feltételeiben mennek végbe. Köztük is a gazdálkodás változásai okoznak nehézségeket.

Az OPIR eredetileg költségvetési intézmények közös rendszerének készült. Az OPIR-nak nincs fejlesztési alapja. Beruházási keretet kizárólag a gépek megszerzéséhez igényelt, hiszen a fejlesztés egyéb részeit önerőből tudtuk és kívánjuk biztosítani. A rendszer tagintézményei egymás rendelkezésére bocsátották volna eredményeiket, kölcsönösség alapján.

Időközben az intézményeket pénzgazdálkodásunkban arra ösztönzik, hogy lehetőleg növeljék bevételeiket. Ebben megint egyfajta mechanikus gondolkodásmód tükröződik: a termelési szféra szabályait ültetik át a művelődés, oktatás területére. Az oktatástól idegen más ágazatok szabályai nem szolgálhatják az oktatás ügyét. S ami a lényeg: a fejlesztés abban akadozhat, hogy ilyen feltételek közepette az OPIR létrejöttét nem a megvalósítás szakaszainak belső logikája diktálja, hanem a tagok pillanatnyi pénzügyi helyzete. És ez a helyzet egyáltalán nem rózsás.

Az OPIR egyik-másik tagja vállalattá alakult. Kérdés, hogy költségvetési intézmények és vállalatok hogyan működhetnek együtt? A nehézségek ellenére az OPIR létrehozása folyamatban van. Az érdekelt intézményekben tudatosult az, hogy a pedagógiai tájékoztatás javíthat a közoktatás helyzetén.

Csabay Károly
Horváth Tibor

A pedagógiai információs rendszer

Dr. Horváth Tibor

I.

Európában a 19. században alakultak meg a pedagógiai tájékoztatást szolgáló intézmények. Eredetileg pedagógiai múzeumok voltak, oktatási eszközöket gyűjtöttek. Tájékoztató szolgáltatásaik a század közepétől indultak meg, elsőként Angliában és Kanadában (1857), majd másfél évtizeddel később Oroszországban és Olaszországban (1871). A dualista Magyarországon 1877-ben alakult meg az Országos Tanszermúzeum, első vezetője, Mayer Miksa szerint a pedagógiai információ a „két félgömb” összes kultúrállamait öleli föl ... Az áttörést a párizsi Pedagógiai Múzeum megalakulása jelentette 1879-ben. Ez volt az első olyan hivatalos intézmény, amely vállalta a pedagógusok ellátását a neveléshez/oktatáshoz szükséges dokumentumokkal.

Az első világháborút követően a nemzetközi együttműködés gondolatát a Népszövetség karolta fel. A Nemzetközi Oktatási Iroda (IBE vagy BIE)²⁰, mely egyben dokumentációs központ is, 1925-ben alakult Genfben, hivatalosan 1929-ben vált nemzetközi szervezetté. Karakterét századunk meghatározó pedagógus egyénisége, J. Piaget adta meg. A BIE az UNESCO megalakulásától (1945), együttműködött, majd 1969-től UNESCO intézményként működik. Egyik feladatának a pedagógiai tájékoztatást és a nemzetek közötti koordinációt tekinti. Sőt, a BIE dolgozta ki annak a nemzetközi rendszernek az elveit is, amely napjainkban valamennyi ország pedagógiai tájékoztatását egyetlen világméretű hálózatba tömöríti. Ez a hálózat az INED (International Network of Educational Information).

Az előzményeket hazánkban Beély Fidéligh lehetne visszavezetni. Akadémiánk tagja, gimnáziumi igazgató, főiskolai tanár, szerkesztő, munkái közül az „Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő, a tanítóról”, Pozsonyban, 1848-ban jelent meg. Ebben a neveléstörténetet („tan-történet”) és „literatúráját” tekinti át. A rendszeres tájékoztatás Hellebrant Árpád kurrens bibliográfiájával kezdődik 1906-tól. Jáki László összefoglalóiból²¹ kitűnik, hogy a magyar pedagógustársadalom tájékoztatása ettől kezdve nagyjából megszakítatlan, de széteső is.

Csak a sajtóbibliográfiák terén van rend Baranyai Mária és Keleti Adolf jóvoltából (A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1841-1937), amelyet Jáki László folytat. E fontos eszközöket az OPKM 1987-ben reprintben újra kiadta.

A tájékoztatás másik vonulatában, a faktográfiai információk terén vissza kell nyúlnunk a kiegészítésig. Keleti Károly vezetésével 1867-ben életre hívják a Statisztikai Hivatalt. A köz-oktatásról szóló statisztikáért Barsi Gyula felelős. A statisztika később átkerül a VKM-hez, 1879-ben önálló statisztikai osztály alakul Liber József volt tanfelügyelő vezetésével. A miniszter évi jelentéseiben közli a statisztikai adatokat. A VKM az iskolákról ún. törzskönyvet vezet, amely az adatok fontos forrása.

²⁰ International Bureau of Education / IBE
Bureau International d'Education / BIE

²¹ 1. Pedagógiai szakbibliográfiák 100 év. = Ped. Szemle, 1959. 2. sz. 203-210 I.
2. Pedagógiai bibliográfiai irodalom. = Tanulm. a neveléstudomány köréből. 1962. 327-363. Bp. Akad. K. 1963.

A tényinformáció másik eszköze az enciklopédia, lexikon. Zibolen Endre írja²², hogy Brunszvik Teréz foglalkozott először egy magyar pedagógiai lexikon gondolatával. Molnár Aladár kísérlete után az Eötvös környezetéhez tartozó Verédy Károly állítja össze az elsőt 1886-ban (Paedagógiai encyclopaedia...), a herbartianus pedagógia szellemében. A magyar pedagógiai lexikon a Kemény Ferenc által szerkesztett, Fináczy Ernő és Komis Gyula nevével fémjelzett Magyar Pedagógiai Lexikon megjelenésével (1933-1934) vált nagykorúvá.

Az előzmények teljes áttekintése mellőzhető. Az eddigi néhány tény felidézése is csak arra szolgált, hogy látni lehessen: a pedagógiai tájékoztatás másfél-két évszázados gondolat, amely az európai és az európai kultúra vonzáskörében élő országokban nagyjából egyidőben merült fel. A *pedagógiai tájékoztatás történelmi képződmény*. Megerősödése, intézményesülése párhuzamosan haladt annak a felismerésnek megszületésével és megvallásával, hogy a társadalmi fejlődés húzó erejét az emberi közösségekben felhalmozott és hasznosítható, erkölcsi értékkel párosuló tudás nyújtja. Ennek a nemzedékek közötti közvetítése, formálása pedig az oktatás, mindenekelőtt a közoktatás feladata. A tájékoztatásban rejlő lehetőségek erősítik a pedagógiát. Gondoskodnak arról, hogy gondolatok, használható tények, vagy adatok kárba ne vesszenek. Összehasonlíthatóvá teszik az iskolákat és az oktatási rendszereket. Biztonságot nyújtanak az oktatásügy trendjeinek meghatározásához, a döntések előkészítésében és a provincializmus eliminálásához.

Az oktatásügyben a felsorolt feladatok adják a tájékoztatás rangját. Fejlett oktatásügyben szervezetileg is meghatározzák az információs tevékenység helyét. A hatvanas évektől kezdődően azonban nemcsak egyes szolgáltatások működését biztosítják, hanem rendszereket hoznak létre, a rendszereknek pedig intézményi kereteket adnak. E szervezetek nagyjából az alábbi négy típusokba sorolhatók.

1. Az oktatási minisztérium által fenntartott önálló intézmény. Ez található az országoknak mintegy harmadában.²³ Közelebbi példa Csehszlovákia lehet.
2. Az oktatási minisztérium szervezeti egysége, az országoknak mintegy negyedében. Általában a tervezési és statisztikai szervezetek keretében működik. (Hollandia, Ausztria, Spanyolország)
3. Kutatóintézetek, vagy pedagógus továbbképző intézetek, egyben a tájékoztatás intézményei is. (Nagy-Britannia, Franciaország, Lengyelország, részben Szovjetunió.) Az országoknak szintén mintegy egynegyede sorolható ide.
4. Központi pedagógiai könyvtár látja el a dokumentációs-információs feladatokat. Svédország lehet a példa. Ez alakult ki az országoknak mintegy 20%-ában.

Magyarországon a helyzet bonyolultabb az összetettebb: négy intézmény osztozik az információban. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM), amely egyben dokumentációs intézmény, míg a statisztikai információért a Tudományszervezési és Informatikai Intézet (TII) felel, az Országos Oktatástechnikai Központ (OOK) egyben az audio-vizuális (és oktatástechnológiai) tájékoztatás letéteményese, az oktatási segédeszközökről leginkább az Országos Pedagógiai Intézetben (OPI) lehet tájékozódni. A Rendszerhez ötödikként az Oktatáskutató Intézet (OKI) csatlakozott.

²² ZIBOLEN Endre: Pedagógiai lexikonok és enciklopédiák. – Tanulmány a neveléstudományok köréből. 1962. 365-414. I. Bp. Akad. K. 1963.

²³ Az arányok PROCHÁZKOVA, Hana: Information and teacher. Prague, Charles University (Further Education of Teachers. Vol. 4/c. munkájából valók)

Összességében tehát az mondható el, hogy a tájékoztatási feladatokat a minisztériumhoz tartozó több intézmény megosztva látja el. Ez a tény önmagában is koordinációt tételez fel. Amikor az *Országos Pedagógiai Információs Rendszer* (OPIR) létrehozása napirendre került, kézenfekvő volt a már kialakult szervezeti keretből elindulni oly módon, hogy a meglévő munkamegosztás ésszerűsítésével a koordináció erősödjék, továbbá, hogy az együttműködés fokozatosan alakuljon át közös fenntartású kooperatív tájékoztatási rendszerré. Ez az elv vált az OPIR fejlesztésének alapjává.

II.

Az OPIR létrehozását a Tudománypolitikai Bizottság 1974-ben hozott határozata írta elő. Ezzel a Bizottság csupán egy valós társadalmi szükséglet nyomán kialakult kívánalmat szentesített. A határozat leszögezte azt is, hogy a rendszert az OPKM-nek kell létrehoznia. Számos előzmény és erőfeszítés után az OPIR koncepció szintű tervezetét a közoktatási revíziós terület 1985 augusztusában fogadta el. Az OPKM tervezetének kiinduló pontja: a nevelésügyi információ valamennyi fent említett intézmény ügye. Tehát nem új rendszert kell felépíteni, hanem a funkcionáló szolgáltatásokat kell ésszerűen átalakítani, integrálni, amelyet az intézmények közösen működtetnek.

Az alábbiakban ismertetjük az OPIR-ra váró feladatokat.

1. *Tartalma* – (a felsőoktatás és felnőttoktatás kivételével) átfogja a közoktatás egészét: a neveléstudomány, nevelésügy, iskolarendszerek, irányítás, összehasonlító pedagógia, neveléstörténet, általános és szakképzés, didaktika, pedagógusképzés stb. területeit. Ezekben a témákban mind a külföldi, mind a magyar információkat gyűjti és szolgáltatja.

2. *Célja* szerint egyfelől döntési információs rendszer, a vezetők, irányítók igényeit szolgálja, másfelől ellátja a hazai kutatás és a gyakorló pedagógusok igényeit és szükségleteit. Mondhatja bárki, hogy ez természetes, hiszen ezek a felhasználási területek, illetve felhasználók vannak. A rendszerek tervezésekor azonban nem közömbös, hogy az információnak kik a címzettjei. Mást, de főleg másként használ információként az irányító, a kutató és a gyakorló pedagógus. A vezető döntéseihez kíván sűrített, szelektált információt, leggyakrabban adatokat. Bizonyos feladatok megoldásához pedig az ún. „mission-oriented”, valamennyi információfajtából összeállított, szintetizált tömörítéseket kér. A szolgáltatás formája ilyenkor adat vagy szemle. A kutató ezzel szemben az analitikus szolgáltatásokat veszi igénybe, nagyobb teljességet kíván, a teljesség gyakorlata csak a jeladó tájékoztatás szintjén valósulhat meg, de elvárja, hogy a teljességen belül egészen specializált témákat is el lehessen különíteni. A gyakorló pedagógus szintén erőteljes szelekciót óhajt, metodikai-didaktikai, főleg tantárgy-didaktikai információt, továbbá eszközökről kíván tájékozódni praktikus tudnivalókkal együtt (pl. egy berendezés honnan szerezhető meg, milyen áron).

Egy rendszer tervezésekor tehát a felhasználó szerint dőlhet el a tartalom, a feldolgozott információ mennyisége, a szolgáltatás formája is. Az OPIR az eredeti szándékok szerint döntési, tehát vezetői rendszer. Mivel azonban az egyetlen magyar rendszer a közoktatásban, a másik két felhasználói csoportot sem hanyagolhatja el. Különösen erős a gyakorló pedagógusok szolgálatának szándéka. Bár ezt a csoportot megcélozni a legháládatlanabb feladat. Maga a „gyakorló pedagógus” kategória is merő absztrakció, egyáltalán nem takar homogén felhasználói csoportot. (Az OPIR-ral szemben jobbra magánúton elhangzott bírálatok is azzal érveltek vagy érvelnek, hogy a pedagógustársadalomnak nincsenek igényei a pedagógiai információ iránt. Azon túlmenően, hogy ez a kritika megalapozatlan, ti. semmiféle ténnyel soha senki nem támasztotta alá, felelőtlen is. Sommásan ítéli meg a legnagyobb értelmiségi

réteget, ami önmagában is gyanús. S miért éppen a pedagógus „igénytelenségét” firtatják? Miért nem mondják a jogászokét, vagy a mérnökökét, ahol a helyzet a miénkhez hasonló, de információrendszereik fejlesztésének kezdetén éppen ellenkezőleg, az volt a szólam, hogy a tájékoztatás majd felrázza a praktizáló szakembereket. Ha valóban nem lenne igény, akkor éppen ezért kellene a tájékoztatást létrehozni. Igény arra nincs, amit nem ismerünk. Végül, ha a pedagógusoknak csupán egyetlen százalékában ébred fel az érdeklődés – márpedig ennél lényegesen magasabb hányaddal számolhatunk – már ez az egy százalék is tömeg.)

A felhasználói típusok hatással vannak az OPIR szervezetére. A kérdés ugyanis úgy hangzik pl.: hogyan lehet az információt eljuttatni az iskoláig? Az OPIR-nak a legnagyobb gondja ebben áll.

3. Az OPIR szervezetét a fentebb említett két tényező befolyásolta: egyrészt a terjesztésre kellett megoldást találni, másrészt a már kialakult tájékoztató szolgáltatásokra és intézményekre lehetett alapozni. Így az OPIR két nagyobb részből építkezik: az ún. magintézményekből és a terjesztői hálózataból. A már említett magintézmények: OPI, OOK, OKI, TII és az OPKM. A terjesztői hálózatot a megyei pedagógiai intézetek alkotják. Ha a rendszer ebben a két nagyobb egységben megerősödik, a terjesztés hálózatához a tanárképző főiskolák, a megyei könyvtárak és más intézmények és szervezetek is csatlakozhatnak.

A magintézmények az országos terjesztésre szánt információ előállítói, elemzői, szolgáltatói, egyben a nagy adatbázisok fenntartói. A vendor-ok, a terjesztői hálózat tagjai egyfelől fogadják a magintézmények szolgáltatásait, ezeket továbbítják a megyei használókhoz, iskolákhoz, tanácsokhoz. Ez azonban nem mechanikus közvetítés, mert megkívánja a szelekciót, adott esetben az információ átalakítását is. Másfelől létrehozzák a megyei pedagógiai információs rendszereket (MEPIR). A MEPIR feladatok három csoportba oszthatók.

– Amelyek minden megyében azonosak, így megoldásuk az OPIR szintjén jelentkezik. Ezek annak a szótárnak (tárgyszógyűjteménynek) a létrehozása, amellyel az információ tematikailag leírható. Az OPIR és MEPIR-ek metainformációs rendszere. (Annak számbavételét jelenti, hogy melyik megyében vagy magintézményben milyen információhoz milyen formában lehet hozzájutni.) Publikált dokumentumok nyilvántartása. Pedagógiai kísérletek nyilvántartása. Iskolai szoftverek nyilvántartása.

– Megyei nyilvántartások, amelyek azonban tipizálhatók, mert mindegyik intézményben szükségesek. A nyilvántartás szerkezete, szoftverje ugyanaz, de tartalmuk nem változó. Ezek a következők: szaktanácsadói jegyzőkönyvek nyilvántartása; intézmények nyilvántartása; címjegyzékek; megyei kiadványok és kéziratok nyilvántartása; kísérletek nyilvántartása a kísérlet dokumentációjával együtt; újítások nyilvántartása; nem nyomtatott médiák; továbbképzési programok és segédletek.

– Helyi jellegű nyilvántartások, amelyek megyénként változóak. Pl. tehetséges tanulók (versenyeken, vetélkedőkön részt vevők) és fejlődésük nyomon követése; pályaválasztási szándékok felmérése; szociológiai felmérések nyilvántartása.

A MEPIR adatbázisok nemcsak helyi használatúak, hanem olyan felépítésűek, hogy lehetséges legyen bármely típusú információ cseréje, természetesen az OPIR és a MEPIR-ek között is.

Ehhez a feladathoz három megyei pedagógiai intézetben (Békés, Nógrád, Pest) modellkísérletek indultak. Célja a MEPIR kidolgozása volt.

A magintézmények hozzávetőleges munkamegosztása a következő:

A szakirodalmi információt nagyjából az OPKM dolgozza fel és juttatja el a rendszerhez. Az oktatási segédletekben az OPI és OOK vállalt hasonló feladatot, az utóbbi főként az AV

információt szolgáltatja. A TII a statisztikai információval vesz részt. Az OKI bizonyos tényinformációt, pl. szociológiai felmérések adatait dolgozza fel és részt vállal a szakirodalmi adatbázisok felépítésében is.

Valójában a munkamegosztás árnyaltabb. A követendő elv az, hogy ha egy információt bármely intézmény feldolgoz, ahhoz az egész rendszer is hozzájut. Így a többszörös feldolgozás elkerülhető.

4. Az OPIR *irányítása* eltér mind a hazai, mind a környező országokban megszokott rendtől. A szervezet ismertetése során, a fenti pontban már kitűnt, hogy az OPIR-nak nincs „köz-pontja”, távol áll tőle a hierarchikus szervezet. A rendszer vezetése sem lehet egyik vagy másik intézmény kezében. Az OPIR a hierarchikus szervezetet azért akarta elkerülni, mert az információ áramlásának útjai a struktúra szerint alakulnak. Márpedig az információs folyamatok nemcsak felülről lefelé és lentől fölfelé zajlanak. Ez a központosított irányítási mechanizmusnak felel meg. Ilyen ma már a közoktatásban nem létezik. Az OPIR szervezetét egy „hálózathoz” lehet hasonlítani, amelyben bármelyik intézmény bármelyikkel kapcsolatba kerülhet. Ez a szervezet nem függ össze azzal, hogy egyes tagjai mennyi információt biztosítanak a rendszernek. Nyilván vannak erős, jobban felszerelt tagintézetek, s vannak, amelyek kevesebb tétellel vesznek részt. De az nem érinti az intézmények státuszát: az OPIR minden tagja egyenrangú. Semmiféle központ nem ír elő semmit kötelezően. A részvétel önkéntes, alapja az érdekeltség. Egyenrangú, egyenlő státuszú intézmények kooperatív közös célú rendszere.

Az OPIR-t olyan Rendszertanács irányítja, amely a kooperáló intézetek vezetőiből és szakértőiből áll. A Rendszertanács vezetője, elnöke az OPI mindenkori főigazgatója, az operatív feladatok megoldása az OPKM, mint a Rendszertanács titkárságának tisztje. A Rendszertanács dolgozza ki az OPIR-ra váró feladatokat. Azok összhangját biztosítja és dönt a Rendszer egészének működési elveiről.

A Rendszertanács felügyeletileg közvetlenül a közoktatási terület miniszterhelyettese alá tartozik, aki jóváhagyja vagy módosításra visszaadja a Rendszertanács dokumentumait.

5. Az OPIR *technológiai folyamatai* tartalmazzak néhány megszívlelendő elemet és újdonságot is. Az alapelv az volt, hogy a rendszert a ma elérhető legmagasabb szinten kell megszervezni, fejlett technológiával. Jóllehet ez a működési színvonal hosszú idő elteltével válhat valósággá, a köztes szakaszok ennek a magas szintnek lépcsőfokai legyenek.

A folyamat szervezésében vezérelv volt, hogy az információ forrásainak feldolgozása és a számítógépes feldolgozás nem lehet két elkülönített, egymást követő tevékenység. (Ez az elv egyébként szervezéseméleti közhely, mégis érdemes megemlíteni, hiszen könyvtáraink, tájékoztató intézményeink jelentős részében akkor kezdődik a számítógép bevonása, ha a hagyományosan kialakult feldolgozás befejeződött és produkálta a manuálisan előállított input adatokat. Szakítva ezzel a félénkségből fakadó gyakorlattal, elértük, hogy bármely „hagyományos” tevékenység egyben számítógépi is.) A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a feldolgozásban bárki bármit tesz (pl. állományba vesz, leír, osztályoz stb.), egyben rögzíti is mágneses adathordozóra. Az input előállítását ennek révén nem terhelik külön költségek és a feldolgozás gyorsabb.

A technológiát magát a leírás pontosságára, szabványos voltára építjük, ahol a kurrens források feldolgozásának prioritása van. A tartalmi-tematikai feldolgozásra a ma ismert legfejlettebb indexelő eljárások közül a PRECIS-re esett a választás. Mély, kimerítő, egyértelmű indexelésre alkalmas. Felhasználó-barát, amennyiben a tételekre vonatkozó közlés a természetes nyelv mondataihoz hasonló szerkezetben jelenik meg. Más kérdés, hogy az ennyire

egyszerű „mondat” mögött igen igényes, más indexelési módszereknél bonyolultabb háttér-munka áll. De a felhasználót csak a végtermék érdekli, nem maga a PRECIS.

A teljes technológiai folyamat kiépítése folyik. Az adatfelvitel már eléggé begyakorolt. Jelenleg az output termékek részleteit dolgozzák ki.

A módosult technológia és folyamatai közelről érintik a munkatársakat. Egyetértésük, alkotó közreműködésük nélkül az OPIR megvalósítása nem lehetséges. Kezdetől fogva a fejlesztési munkába valamennyi munkatársunkat bevontuk. Tanulniuk is kellett, számos belső tanfolyam szolgált erre a célra. Ezért nincs az OPIR-nak elkülönített fejlesztő gárdája. Az eddigi tapasztalat az volt, hogy ha a munkatársak előtt nincs titok, ismertek a célok, akkor el is várják, hogy alkotó részesei legyenek egy nagyarányú fejlesztésnek. Hajlandók tanulni is, vállalják az átállás, a másként-dolgozás kockázatát. A kisebb-nagyobb kudarcokban egymás kölcsönös megértése és segítése mindennél fontosabb.

Ha nem így lenne, az OPIR soha nem valósulhatna meg, mert – talán ez az egyetlen ilyen magyarországi rendszer – nincs külön költségvetési tételünk, fejlesztési alapunk.

6. Az OPIR *technikailag* számítógépi hálózatban fog működni. E hálózat ugyanez lesz, mint amelybe a többi társadalomtudományi tájékoztató intézmény belép: az Akadémia hálózata. Sajnos, tervezéséhez kevés támpontunk van. Az OPIR, közösen más társadalomtudományi könyvtárakkal, megpályázott ebben a hálózatban egy középgépet, amely technikai problémáinkat megoldotta volna. Sajnos, bármennyire is előkészített munkára hivatkoztunk, a berendezést nem kaptuk meg. Jelenleg csak két IBM AT és egy XT személyi számítógép működik az OPKM-ben, adatrögzítésre egy tucatnyi Commodore 64. Bizonyos feladatokra az OPI, OOK hasonló gépekkel rendelkeznek, továbbá a pedagógiai intézetek jelentős része is. Nagyobb adatbázisok viszont ezeken nem építhetők.

Mindaddig, amíg adatbázisok felépítése nem kezdődhet meg, az OPIR a feldolgozott tételekből csak folyamatos, nem visszakereső szolgáltatásokat nyújt. A tételeket pedig elteszi azokra az időkre, amikor az adatbázis már működik. Ha az OPIR kap egy megfelelő berendezést, akkor ezt a gépet már kész munka várja, van mivel feltölteni. Az OPIR esetében a munka vár a gépre, nem fordítva.

Szoftvereink egy részét az UNESCO-tól kaptuk. Másokat magunk fejlesztettük. Egyik szoftverünk leírása Évkönyvünkben Csabay Károly tollából olvasható.

III.

Az OPIR és a hozzá hasonló információs rendszerek tervezése és létrehozása akkor reális, ha mögötte viszonylag kiegyensúlyozott, stabil közoktatás áll háttérként. Ha a tervezést meghatározó feltételek viszonylag állandóak. Az OPIR létrehozását lelassították azok a változások, amelyek napjainkban az intézmények működési feltételeiben mennek végbe. Köztük is a gazdálkodás változásai okoznak nehézségeket.

Az OPIR eredetileg költségvetési intézmények közös rendszerének készült. Fentebb már szó volt arról, hogy az OPIR nem rendelkezik fejlesztési alappal. Beruházási keretet kizárólag a gépek megszerzéséhez igényelt, hiszen a fejlesztés egyéb részeit önerőből tudtuk és kívánjuk biztosítani. Más szóval a rendszer tagintézményei egymás rendelkezésére bocsátották volna eredményeiket, kölcsönösség alapján.

Időközben az intézményeket pénzgazdálkodásukban arra ösztönzik, hogy lehetőleg növeljék bevételeiket. Az már merőben egyéni vélemény lehet, hogy ebben megint egy mechanikus

gondolkodás tükröződik: a termelési szféra szabályait ültetik át a művelődés, oktatás területére. Az oktatástól idegen más ágazatok szabályai nem szolgálhatják az oktatás ügyét. De ennek megvitatása nem idetartozó probléma, az OPIR és tagjai kénytelenek alkalmazkodni a célokat veszélyeztető feltételekhez. De ha az OPIR közös, a tagok investálása a részletek fejlesztésébe és ennek nyomán az eredmények miatt váljanak térítéses árucikké? A kooperációra és kölcsönösségre épülő koncepció miért legyen kénytelen kereskedelmi tranzakciókká torzulni? S ami a lényeg: a fejlesztés abban akadozhat, hogy ilyen feltételek közepette az OPIR létrejöttét nem megvalósítás szakaszainak belső logikája diktálja, hanem a tagok pillanatnyi pénzügyi helyzete. És ez a helyzet egyáltalán nem rózsás.

Az OPIR egyik-másik tagja vállalatná alakult. Kérdés, hogy költségvetési intézmények és vállalat hogyan működhetnek együtt?

A nehézségek ellenére az OPIR létrehozásának munkái folyamatban vannak. Az érdekelt intézményekben tudatosult az, hogy a pedagógiai tájékoztatás javíthat a közoktatás helyzetén. Az OPIR-t pedig hosszú távú, maradandó képződménynek tekintik.

Az OPIR első eredményei

Horváth Tibor – Nemesi Lászlóné

Aki a Magyar Pedagógiai Irodalom (MPI) és a Külföldi Pedagógiai Információ (KPI) ezévi első számát kézhez vette, merőben új szerkezetű, teljesen automatizált előállítású tájékoztató kiadványokkal, bibliográfiával és referáló folyóirattal találkozott. Az MPI-ben egy szűkszavú előszó hívja fel a használók figyelmét, de inkább csak az index használatát magyarázva el. E két termék egy nagyobb könyvtári fejlesztés része, amely ismét csak része egy országos léptékű fejlesztésnek. Az utóbbit a szakma OPIR (Országos Pedagógiai Információs Rendszer) néven ismeri.

Az OPIR-ról itt annyit érdemes említeni, hogy a közoktatás információellátását biztosító intézmények társulása révén létrehozandó rendszer. Az információk három fő típusának, a *szakirodalomnak*, a *tényinformációnak* és az ún. *oktatási segédleteknek* tájékoztatására vállalkozik. A fejlesztés szakirodalmi moduljának első kézzelfogható eredménye a feldolgozási folyamat automatizálása, új indexelési eljárás bevezetése és a tájékoztató kiadványok számítógépi előállítása. A szakirodalmi rész természetesen online elérésű adatbázis létrehozását tekinti végső céljának, ennél fogva a jelenlegi gépi termékek a fejlesztés első megvalósult lépésének tekinthetők. Az MPI és KPI ismertetése előtt szükségesnek látszik néhány szervezési megfontolást megvitatni.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) eddigi és későbbi fejlesztése is három szervezési elven nyugszik. Elnézést kell kérnünk mindazoktól, akik a három elvet a szervezési tankönyvek közhelyeinek érzik. Azok is, szervezési közhelyek. Mégis érdemes rájuk szót vesztegetni, mert a hazai könyvtárak fejlesztésében sajnos gyakran sértenek akár tankönyvszintű közhelyeket is. E megjegyzéssel persze senkit nem akarunk bántani, sem a magunk eredményeit nem kívánjuk túlbecsülni, csupán némi töprengésre biztatjuk olvasóinkat.

A három, általunk vezérfonalnak tekintett szempont a következő

- Minden könyvtári fejlesztés első lépése – az integrált rendszerek létrehozásának is – a feldolgozás automatizálása.
- A könyvtári és számítógépi folyamatok nem egymást követő szakaszok, hanem egyetlen folyamatot képeznek, ezért a teljes munkamenetet egyetlen feldolgozási folyamatban kell egyesíteni, amely egyszerre könyvtári és számítógépi.
- A feldolgozási technológiában nem lehet cél egy kialakult régi eljárás átmentése a számítógépekre, – hiszen ezeket eleve korlátozta a manuális kivitelezés – hanem ki kell használni a számítógépek lehetőségeit. Ezért a technológiát hatékonyabb eljárások bevezetésével kell javítani annyira, amennyire csak a számítógép lehetővé teszi.

Az első ponthoz kiegészítésül hozzá lehet fűzni, hogy számos helyen azonnal adatbázist kezdenek építeni. Bárki szert tehet valamilyen adatbáziskezelő szoftverre. Ezt 30-50 tétellel bárki be is tudja mutatni. A kérdés azonban az, hogy mi táplálja az adatbázist? A feldolgozási folyamat automatizálása nélkül létrehozott adatbázis-kezdemény olyan, mint vízierőmű építése olyan folyón, amelyben nem folyik víz: nincs, ami hajtani tudná a turbinákat.

A második pont önmagáért beszél. Ha a számítógépi munkák akkor kezdődnek, amikor a könyvtáriak befejeződnek, akkor lényegében nem történt semmi: mintha bér munkában készülné az, ami elsődleges kötelesség. Drágít, lassít, konzervál régi könyvtárat, hibalehetőségeket teremt. Idegen testként kezeli a technikát. Akinek beteg a szíve, a ritmusszabályozót

nem a szomszéd mellkasába helyezett, hanem a magáéba. Egy folyamat csak akkor lehet megfelelő a funkciójához, ha abban ember, technika, eljárás egységesül. Egyik sem helyezhető a folyamaton kívülre járulékos, vagy pót-, vagy utólagos elemként. Úgy értendő, hogy büntetlenül nem helyezhető.

A harmadik pontban megfogalmazott követelményt egy valóban korszerű indexelési eljárásnak, a PRECIS-nek a bevezetésével kívántuk elérni. A PRECIS általános leírását a TMT 1987/7. számában ismertettük.⁽⁵⁾ (A magyar nyelvre kidolgozott változatot eddig még nem publikáltuk, az indexelést támogató szoftver leírását sem. A közeli jövőben várható ezek közzététele is.) A PRECIS azok közé az igen kevés indexelési eljárások közé tartozik, amelyek magas szintű szintaxist alkalmaznak. Az elterjedt indexelési módszerek általában abból állnak, hogy a dokumentumokhoz rendelik az indexkifejezések (term, tárgyszó, deskriptor stb.) egy részhalmazát. Csakhogy a kifejezések részhalmaza még nem mutatta fel magát a közlést. Ahogy a szavak egy részhalmaza még nem közöl gondolatot, ítéletet. A szavakat valamilyen szintaxis kapcsolja össze mondatokká, a közlést pedig a mondat hordozza. Hasonlóan az indexelő kifejezéseket egy PRECIS szintaxis szervezi az indextétel egészévé, amelyből az egész közlés rekonstruálható, nemcsak a közlés egyik-másik szempontjára, vetületére mutat rá. A PRECIS indextételből egy rotációs eljárással bemeneti „mondatok” állnak elő, vezető (besorolási/elérési) pozícióba állítva a tétel valamennyi releváns kifejezését. E bemenetekben megjelenhetnek viszonyjelölő ragok, jelek, amelyek a természetes nyelvtől származnak. Persze sem a rotálás, sem a viszonyjelölés nem mechanikus.

Úgy gondoljuk, hogy a PRECIS-nek e néhány mondatból álló jellemzése is mutatja, hogy új alapokra helyezett, valóban korszerű eljárásról van szó.

Álljon itt egy példa:

Legyen a cikk témája pl. a biológiai tanárok véleménye a biológiai tanításról. (A példa szándékosan leegyszerűsített.)

Ehhez a könyvtáros begépeli (a mi esetünkben) Commodore 64-en a következő „mondatot”:

általános_iskola biológiai tanítás biológiai tanárok vélemény

Ezt a PRECIS program elemekre bontja és a következő szerkezetet állítja elő a képernyőre:

- A általános_iskola
- B biológiai tanítás
- C biológiai tanárok
- D vélemény

A könyvtáros ekkor megállapítja az egyes kifejezések szintaktikai funkcióját, méghozzá először a cselekvést, folyamatot, majd annak tárgyát, végrehajtóját stb., mintha egy természetes nyelvű mondatot elemezne igazi állítmány, tárgy, alany stb. szempontjából. A formális nyelvtan analógiája egy kicsit sántít, ugyanis a PRECIS-ben nem ezek élnek, hanem a nyelvi mélyszerkezet esetrendszer. Ha a szintaktikai funkció már tisztázott, akkor a könyvtáros beírja a szükséges szerepoperátorokat, amelyek a programot utasítják a PRECIS-elés módjára, azaz, hogy mi legyen vezető helyzetben, hová milyen ragok, jelek kerüljenek, hol van az ún. differenciált (összetett) szerkezet.

A jelölés után a képernyő tartalma:

- A 1 általános_iskola/jB,1=ában/jC,0=i
- B 2' biológiai tanítás/jC,0=ról
- C 3' biológiai tanárok
- D s vélemény/jB,C,0=e

A számok itt a főoperátorok jelei. 1:tárgy, 2:cselekvés, 3:a cselekvés végrehajtója, ágense. A többi jel a viszonyjelölést szolgálja, itt nem részletezendő módon. A számok után található aposztróf azt jelenti, hogy a kifejezés vezető pozícióba is kerül.

Ezek után a következő indextételek keletkeznek:

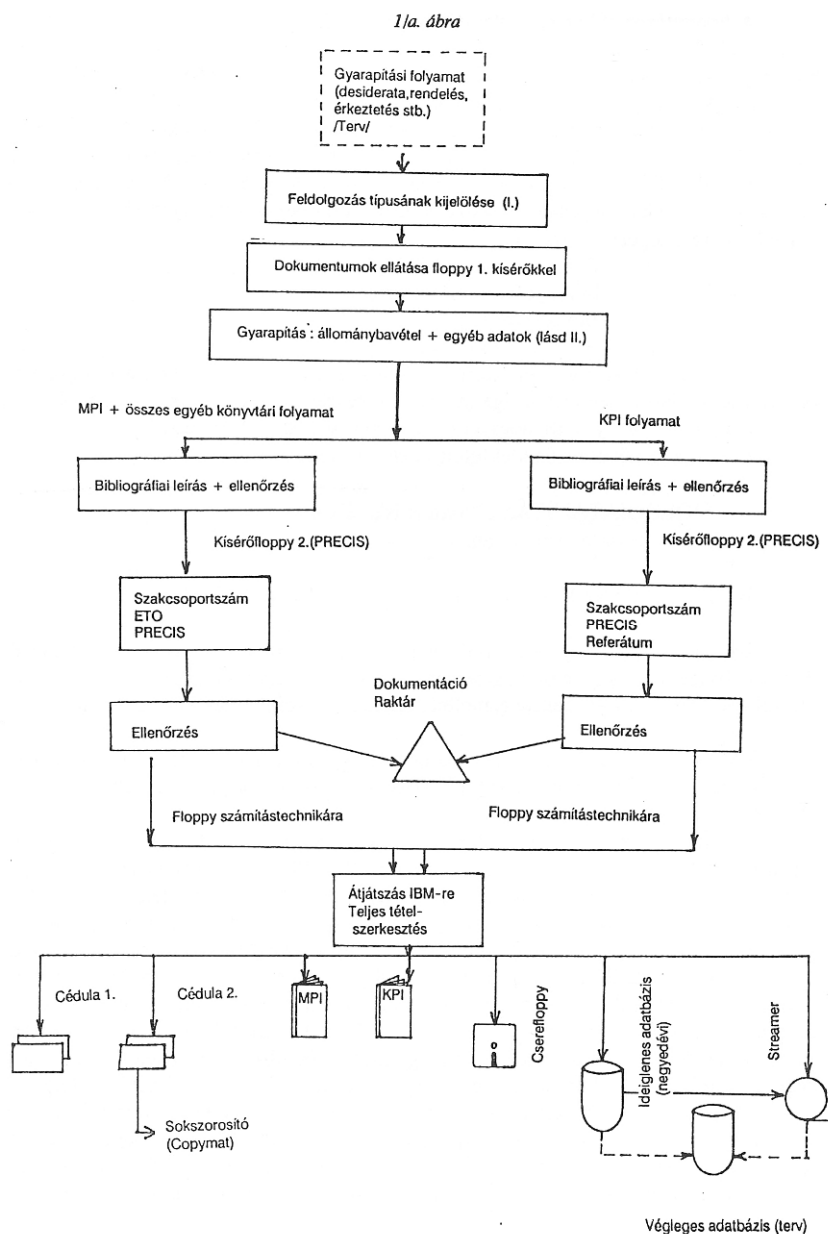
BIOLÓGIATANÍTÁS: általános iskolában
biológiatanárok véleménye

BIOLÓGIATANÁROK véleménye; általános_iskolai biológiatanításról

Ezek a tételek (a megfelelő bibliográfiai leírásra utaló azonosítóval együtt) kerülnek át az IBM gépre, majd a bibliográfia végén a PRECIS tárgymutatóban a magyar abc szerinti rendezésben jelennek meg, mellettük a kérdéses cikket tartalmazó tételazonosítóval.

Az OPKM automatizált feldolgozásának csupán egyik terméke a két tájékoztató kiadvány, az MPI és a KPI. A könyvtári feldolgozási folyamatot az 1/a sz., illetve az 1/b sz. ábra szemlélteti.

1/a. ábra

1/b. ábra

I.) Kijelölés: milyen szolgáltatásban jelenik meg + feldolgozás típusa (monografikus, analitikus stb.)	10. Szerzőségi közlés
II.) Adatelemei:	11. Újság cím (ahol megjelent)
MPI:	12. Megjelenés (város)
a.) Monográfia	13. Év.
1. Feldolgozás típusa	14. No.
2. OPIR intézmény kódja	15. Év
3. Katalóguscédulaszám	16. Hó
4. Raktári szám	17. Nap
5. Kézi	18. Terjedelem
6. MPI/KPI	19. Megjegyzés
7. Beszerzés módja	20. Címfordítás
8. Vételár	21. Monogram (A könyvtárossé)
9. Becsérték	22. Dátum
10. Nyelv	c.) Analitikus könyv
11. Egyéb fizikai jellemző	1. OPIR intézmény kódja
12. Dokumentum típus	2. Leltári szám
13. Monogram (A könyvtárossé)	3. Raktári szám
14. Dátum	4. Besorolási adat
15. Besorolási adat	5. Cím
16-18. Cím	6. Szerzőségi adatok
19-20. Szerzőségi közlés	7-9. A kiadvány főcíme és szerzőségi adatai
21. Kiadás	10. Monogram (A könyvtárossé)
22. Dokumentumtípusból eredő egyéb	11. Dátum
23. Megjelenés	12. ETO
24. Terjedelem	13. MPI/KPI szakjelzet
25. Sorozat	14. Használaton kívül
26-27. Megjegyzés	15. Monogram (A könyvtárossé)
28. Terjesztési adatok	16. Dátum
29-30. Többkötetes adatok	KPI:
31. Mellékletek	1. Folyóiratazonosító
32. Monogram (A könyvtárossé)	2. Használaton kívül
33. Dátum	3. Szakcsoportszám
34. ETO	4. Használaton kívül
35. Szakcsoportszám	5. OPIR intézmény kódja
36. Monogram (A könyvtárossé)	6. Szerző(k)
37. Dátum	7-8. Magyar cím
38. Katalóguscédula darabszáma	9-10. Idegen nyelvű cím
b.) Analitikus folyóirat	11. Lelőhely
1. Szakcsoportszám	12. Évforduló
2. Használaton kívül	13. No.
3. Monogram (A könyvtárossé)	14. Év
4. Dátum	15. Hó
5. OPIR intézmény kódja	16. Nap
6. Folyóiratazonosító	17. Terjedelem
7. Besorolási adat	18. Melléklet
8-9. Cím	19-21. Referátum
	22. D. szám
	23. Monogram (A könyvtárossé)
	24. Dátum

Az adatok felvitele Commodore 64-es gépeken megy végbe a könyvtárunkban kifejlesztett CHAIN ellenőrző-felvívő, illetve a PRECIS program segítségével. A rögzítést maguk a könyvtárosok végzik, nincs szükség adatlapok kitöltésére kézírással, esetleg a magyar ékezetes karaktereket nem tartalmazó írógéppel. Nem kell külön adatrögzítőket sem alkalmazni. Így nagymértékben csökken az átfutási idő és természetesen a hibalehetőség is. A PRECIS program esetében pedig ez a felvitel interaktív (párbeszédes) üzemmódban történik, ami eleve feltételezi a könyvtáros közreműködését. A CHAIN program a számítógép képernyőjén megjeleníti a kívánt adatlap-formát. Az ellenőrizhető mezőket begépeléskor szintaktikusan megvizsgálja, és hibás beütés esetén kijelez, nem engedi továbbírni az adatokat, amíg ki nem javították a helytelenül bevitt értéket. A rögzített adatok floppy-ra kerülnek, majd ez a floppy megy a következő munkahelyre, ahol a további adatokat egy másik szervezeti egység könyvtárosa írja be. A gépi adatlap-formátumhoz az egyes szervezeti egységek csak „illetékességüknek megfelelően” férhetnek hozzá, erről előzetes megállapodás alapján szintén a program gondoskodik.

Felvitelkor a könyvtári feldolgozók szakcsoportszámokkal látják el az egyes tételeket, majd PRECIS indextételeket is készítenek, amelyek nagyban megkönnyítik a pontos visszakeresést. A teljes „adatlap” kitöltése után az adatokat átjuttatjuk IBM PC gépekre, majd itt történik a tulajdonképpeni feldolgozás.

A dokumentumok PRECIS indextételekkel való ellátása a többi bibliográfiai leírástól függetlenül, külön floppyn történik. Az eredeti dokumentummal az azonosító hozza össze a PRECIS tételt.

Annak ellenére, hogy a könyvtári feldolgozás és adatrögzítés folyamatos, a Számítástechnikai Osztály jelenleg (a gépek viszonylag kis tároló-kapacitása miatt) csak részletekben végzi a feldolgozást. Ennek eredményeként készül az MPI, a KPI és a katalóguscédulának másolásra előkészített formája. A kemény katalóguscédula-másolatokat egy COPYMAT berendezései állítjuk elő. A végtermékek mind ugyanabból az egyszer géprevitt adattömegből készülnek, amelyet a későbbiek folyamán más célra is felhasználhatunk, és elrakjuk a később építendő adatbázis számára is.

Az MPI a magyar pedagógiai irodalom bibliográfiája, amelyet a GABO nevű programunk teljesen automatikusan állít elő. Az inputból jövő különböző típusú „adatlapok”-ból származó adatokat a program egységesíti, és a feldolgozásnál már eltűnik azok eredete. A kiadványban az egyes tételek a megadott besorolási adat szerint rendezve, a megfelelő szakcsoportszám alá elhelyezve jelennek meg. Minden tétel kap egy tételszámot, amelyre az utalásokban, illetve a mutatókban hivatkozunk. Jelenleg kétfajta mutatót készítünk, a névmutatót és a PRECIS tárgymutatót. A program igen rugalmasan paraméterezhető, ami azt jelenti, hogy tetszőleges formai követelményeket, különféle szerkesztési utasításokat adhatunk meg. Megadhatjuk a megjeleníteni kívánt adatelemeket, és a leírást általunk választott konstans elemekkel bővíthetjük. Minden egyes adatelemre külön utasítást adhatunk, a konstansot kérhetjük az adatelem előtt és/vagy után is. Ezeket a paramétereket minden adatlap típusra külön fájlban, az ún. vezérlő fájlban adjuk meg. A feldolgozáshoz felhasználjuk az OPIR tárgyszavainak szakcsoportos jegyzékét. A kiadványban a tétel az első, a legjellemzőbb szakcsoportszámhoz kerül, a többinél az adott tételre utalás készül. A lapszám és a tételek indulószáma paraméterrel adható meg, így a negyedévenként készülő kiadványokban a számozás folyamatossága biztosítható. A besorolási adatelemekre, azon belül a másodlagos besorolási adatelemekre történő rendezés a magyar szabványnak felel meg. Rendezéskor a program figyelmen kívül hagyja pl. a nevek előtti címeteket (mint dr., id., özv., stb.) Felismeri a római számokat is, és értéküknek megfelelően a betűk elé, az arab számok közé írja be őket. Lásd a 2. sz. ábrát.

Ugyanez a program készíti a KPI-t, a külföldi pedagógiai irodalom referáló folyóiratát is. Lásd a 3. sz. ábrát.

A katalóguscédulákat mátrix-nyomtatókra, ill. lézer-nyomtatóra is ki tudjuk írni. Azokhoz a tételekhez, amelyekhez már van katalóguscédula, nem kell új cédulát készíteni, csak kiegészítést (pl. hányadik példány) kell hozzáírni a már meglévőhöz, ehhez vezettük be a kiegészítő adatlapokat, amelyek tartalmazzák az azonosításhoz szükséges információkat, de a már meglévő bibliográfiai leírást nem. Amennyiben az információ nem fér el egy cédulán, a program második cédulát készít, és ezt egy sorszámmal jelzi is. A cédulákat két, kissé különböző formában állítjuk elő. A szükséges adatokat mind a két forma tartalmazza, az egyikről a másolat készül, a másik viszont ehhez nyújt segítséget azért, hogy tartalmazza az elkészítendő cédulák számát, valamint aláhúzással látja el a besorolási adatelemeket. Külön jelölést vezettünk be arra az esetre, ha a már meglévő katalóguscédulát kell kicserélni az újra, mert a már állományban lévő dokumentumhoz érkezett újabb példány vagy kötet. Ebben az esetben 0-t írunk a darabszámhoz. Lásd 4. és 5. sz. ábrát.

2. sz. ábra
Egy oldal az MPI-ből

1035	VAJÓ Péter	Kilencéves kötelező oktatás Portugáliában /Vajó Péter == Köznevelés 45.19.1989.-12.p.
1036	VÁRDAI Gábor	A szakképzés helyzete Hajdú-Bihar megyében /Várdai Gábor == Köznevelés 45.13.1989.-6-7.p.
1037.	ZALKA György	Tétova gondolatok a nevelésfilozófiáról /Zalka György == Köznevelés 45.14.1989.-10-11.p.
1038.	ZOMBORI Katalin	A Magyarországi Szociáldemokrata Párt lehetséges kultúrpolitikája /Zombori Katalin == Kritika.6.1989.-33-34.p.
1039.	ZSUKOV, Vlagyimir	Gondolatok a diákönkormányzatról /Vlagyimir Zsukov == Ifj.Szle 9.2.1989.-100-104.p.
Lásd még: 972, 1048, 1121, 1123, 1126, 1132, 1136, 1188, 1406, 1426, 1698, 1709, 1793, 1813		
113		
Az oktatáspolitikát befolyásoló tényezők		
1040.	FERGE Zsuzsa	--felháborodása egy jó ügy érdekében /[riporter]Kronstein Gábor == Pedagóg.L.45.-7-8.1989.-1,6.p.
1041.	HORVÁTH Attila	Alternatívák, de honnan? /Horváth Attila == Ifj.Szle 9.2.1989.-26-30.p.
1042.	IVANITS István	A nevelés és innováció /Ivanits István == Ma és Holnap 17.1.1989.-59-68.p.Bibliogr. a jegyzetekben 69.p.
1043.	KANAWATY, G.-LEE, E.-PFUHLMANN, H.	Az oktatás, a képzés reformja mindent meghatároz: Az átfogó tervezés megbízhatatlan, értelmetlen /[riporter]Gál Róbert == Népszava 117.89.1989.04.17.-4.p.
1044.	KÉRI László	"az igazi ifjúsági problémák még előttünk vannak" /[riporter]Jakus Ibolya == Heti Világgazd. 11.23.1989.-60-61.p.
1045.	KOVÁCS Kálmánné	Gondolatok a zeneiskolai tanárképzésről a fővárosi tanárhelyzet tükrében /Kovács Kálmánné == Parlanc 31.2.1989.-11-12.p.
1046.	KOVÁCS Tibor	Egy folyamatkövető vizsgálat tapasztalatai: 3.r. /Kovács Tibor == Szakoktatás 4.5-6.2.1989.-29-32.p. 1.Úo.2.1989.-5.p., 2.3.1989.-5-11.p.
Lásd még: 974		

A könyvtárunkban számítógépre vitt adatokat konvertáló programunk segítségével át tudjuk alakítani a nemzetközi szabványnak megfelelő CCF (ill. ISO 2709-es szabványú) formátumra, s így lehetővé válik azok cseréje bármely más könyvtárral is. Az ilyen alakú adatokat viszont egy „visszakonvertáló” program segítségével be tudjuk olvasni dBASE adatbázisba. Ez a program automatikusan létrehoz egy dBASE adatbázist, melyben a mezők neve az „X_” kezdőszelthez tapasztott hívójel lesz, a mezők hossza pedig az összes rekordban a megfelelő előfordulások maximális értéke.

A fent leírt feldolgozási lánc és outputok már egy begyakorolt, üzemelő eljárást rögzítenek, úgy is mondhatnánk: rutin munkává váltak. A fejlesztés következő lépéseiről az alábbi rövid, szinte tömondatos hírekkel szolgálhatunk.

- A KPI és MPI alapján SDI szolgálatot tervezünk. A fejlesztés itt abban áll, hogy a kereső-profilt nemcsak az eddigi – logikai operátorokkal ellátott – formában kell leírni, hanem a PRECIS szerepoperátoraival is.
- A feldolgozást kiterjesztjük újabb dokumentumfajtákra, képekre és érmékre is. Ezekből – kisebb mennyiségük miatt – adatbázis szervezhető.

- Megindítjuk a géppel olvasható tételek cseréjét. Mint jeleztük, az MPI-t és KPI-t floppyn is forgalmazzuk. A csere azonban több ennél, mivel osztott katalogizálásról van szó. Elsőként a veszprémi Oktatástechnikai Központ „Pedagógiai Technológia”-jának bibliográfiai, illetve referáló rovatait emeljük át az MPI-be, illetve a KPI-be, az OOK pedig visszakapja a feldolgozott tételek teljes körét.
- Elkezdjük a statisztikai adatok feldolgozását lehetővé tévő strukturált tárgyszórendszer kidolgozását.
- Előkészületeket teszünk szakirodalmi adatbázis építésére. Ez a feladat azonban hardver fejlesztésünk függvénye, így rajtunk kívüli tényezők határozzák meg.

Reméljük, a közeli jövőben az OPKM munkatársai ezekről a munkákról is beszámolhatnak. A közlésre vonatkozó alapelvünk azonban változatlan marad: csak kész, begyakorolt, kipróbált eredményekről teszünk közzé publikációt.

3. sz. ábra Egy oldal a KPI referáló-fogyóiratból

293. Webb,R.-Vulliamy,G.: A közoktatás, a műveltség szerepe és a gazdasági válság Lengyelországban.
(Education and Economic Crisis in Poland.)
= Educational Review.1989.No.1.55-70.

A Yorki Egyetem két kutatója 1988-ban hosszabb tanulmányutat tett Lengyelországban nagyrészt közoktatási intézményekben. Tapasztalataik összegzésénél azt hangsúlyozták, hogy a válság torzulásokra vezetett abban a hagyományos kapcsolatban, mely a közoktatás és a társadalmi-gazdasági szerkezet között fennáll. Egy esettanulmány adataiból mutatják ki, hogy folyamatosan leértékelődik Lengyelországban azon munkák anyagi elismerése, amelyek felsőfokú végzettséget kívánnak és ennek egy sor káros következménye van.

294. Wojciechowska,A.: A matematika tanterv reformja
(Curriculum reform in mathematics: beyond the impossible revolution)
= Journal of Curriculum Studies.1989.No.2.151-159

A szerző ismerteti a matematika oktatásának európai történetét, a matematikusok véleményét a reformokról, amelyek nem hozták meg a várt eredményeket. Ennek egyik oka, az újításokkal szembeni ellenállás volt. A közvélemény a döntéshozókat, a pedagógusokat és az oktatási rendszert is befolyásolja. Az iskolától elvárja, hogy a tanulókat a mai életre készítse fel, a matematikai oktatástól pedig azt, hogy fejlett technológiai és számítógépes tudást adjon. A szerző véleménye szerint hatástalan és eredménytelen reformok helyett a mindennapos gyakorlatnak megfelelően kell a matematikát oktatni.

Lásd még: 261, 263, 299, 301, 353, 370, 403, 439, 457, 489, 515
113

Az oktatáspolitikát befolyásoló tényezők

295. Knoll,H.J.: Régi fogalmak újraértékelése. Pluralizmus, felcserélhető formák és piacorientáltság a felnőttoktatásban
(Alte begriffe neu gedacht: Pluralismus, Subsidiarität, Markorientierung)
= Bildung und Erziehung. 1988. No.001.31-49.p.

A szerző Baden-Württemberg tartomány (NSZK) felnőttoktatási intézményeiből származó két dokumentumot dolgoz fel. Azok álláspontja eltér ugyan egymástól, megegyezik viszont abban, hogy a pedagógiának ezen a területén lényeges hangsúlyváltás tapasztalható. Az alapvető tételek az eddigiektől eltérő irányban fordulnak. Az Észak-Rajna-Vesztfália 1979. évi továbbképzési törvényében már szó volt a szakmai képzés, az általános irányú fejlesztés és a politikai oktatás szerepéről ebben a keretben. Ma a problémák másként jelennek meg, megváltozott a továbbképzésre jelentkezők összetétele, ezért nem általános irányú fejlesztés és a politikai oktatás szerepéről ebben a keretben. Ma a problémák másként jelennek meg, megváltozott a továbbképzésre jelentkezők összetétele, ezért nem általános irányú továbbképzésre van szükség, hanem az emberek által használható tananyagokra.

296. Les jeunes et les autres : Contributions des sciences de l'homme à la question des jeunes Vaucresson : CRIV, 1986. 2 db ; 23cm

297. Les jeunes et les autres : Contributions des sciences de l'homme à la question des jeunes Vaucresson : CRIV, 1986, 2 db ; 23 cm

Lásd még: 312, 355

Ilyen katalóguscédulákról készül a másolat

Az automatizált irányítás alapjai a szakmunkásképző intézetek
2., 3. és 4. oszt. számára = Základy automatického riadenia pre
2., 3. a 4. roč. stredných odborných učilíšť / Róbert Binder
[transl. Pavol Hlavács]. – 2. bőv. kiad. – Bratislava : SPN,
1989. – 409, [13] p. : ill. ; 21 cm
Magyar nyelven

Magyar nyelv az alapisk. 5. oszt. számára = Maďarský jazyk pre 5. roč. základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským / Suhrnňé Sz[ő]cs Magdolna, Simonné L[i]pták. Róza. — 1. kiad.
— Bratislava : SPN, 1989. — 279, [3] p. : ill. ; 20 cm
Magyar nyelven
ISBN 80-80-00120-8

A másik katalóguscédula

Az automatizált irányítás alapjai a szakmunkásképző intézetek
2., 3. és 4. oszt. számára — *Žaklady automatického riadenia pre*
2., 3. a 4. roč. stredných odborných učilišť / *Jóbert Binder*
[transl. Pavol Hlavács]. — 2. bőv. kiad. — Bratislava : SPN,
1989. — 409, [13] p. : ill. ; 21 cm
Magyar nyelven

6 darab

Magyar nyelv az alapisk. 5. oszt. számára = Maďarský jazyk pre 5 roč. základné školy s vyučovacím jazykom maďarským / *Szűnyhen Sz[őcs]* Magdolna, *Simonné Lipták* Rózsa. — 1. kiad. — Bratislava : SPN, 1989. — 279, [3] p. : ill. ; 20 cm
Magyar nyelven
ISBN 80-80-00120-8

8 darab

6. sz. ábra
Egy PRECIS index-oldal

SZAKKÖZÉPISKOLA	
— geológiai szakközépiskolában; szakmai alapismeretek tantárgy tanítása,	1550
— idegenforgalmi szakközépiskolában; kéttannyelvű oktatás	1456
— műszaki szakközépiskola	1237
— Nyíregyházi Művészeti Szakközépiskolában; esztétikai nevelés és művészeti nevelés	1393
SZAKKÖZÉPISKOLA; Berettyóújfaluban	
— Zalka Máté Szakközépiskola; együttműködése vállalatokkal; gyakorlati oktatás területén	1428
SZAKKÖZÉPISKOLA; Középfokú Oktatási Intézetben; Hevesen	
— integráció	1239
SZAKKÖZÉPISKOLA; Szentlőrincen	
— Újhelyi Imre Mezőgazdasági Szakközépiskola; mezőgazdasági és áruforgalmi szakképzés	1431
SZAKKÖZÉPISKOLAI TANULÓK	
— Békés megyei szakközépiskolai tanulók; továbbtanulása (1983–1986) és munkavállalása (1983–1986),	1671
— felvétele; felsőoktatási intézményekbe; oktatástügyi statisztika	1116
SZAKKÖZÉPISKOLÁK SZAKOSÍTÁSI JEGYZÉKE	
— törvény	1660
SZAKMAI ALAPISMERETEK TANTÁRGY; vegyipari szakközépiskolákban	
— tananyagbeosztási; javaslat	1156
SZAKMAI ALAPISMERETEK TANTÁRGY TANÍTÁSA; geológiai szakközépiskolában	
—	1550
SZAKMAI MUNKA; általános iskolai tanároké	
— értékelése; kézikönyv; igazgatók részére; könyvismertetés	1162
SZAKMUNKÁSKÉPZÉS	
— hegesztő szakmunkásképzés; gyakorlati oktatásának; módszertana	1549
— karosszérialakatos szakmunkásképzés; gyakorlati oktatásának; módszertana	1425
— lakatos szakmunkásképzés; gyakorlati oktatásának; módszertana	1458
— törvény	1133
SZAKMUNKÁSKÉPZÉS; felnőttoktatás	
— oktatási formái és közismereti tantárgyak; tananyaga	1450
SZAKMUNKÁSKÉPZÉS (19-20. SZÁZAD)	
—	1436
SZAKMUNKÁSKÉPZÉS SZAKOSÍTÁSI JEGYZÉKE	
— törvény	1660
SZAKMUNKÁSKÉPZÉSI ALAP; szakképzésben	
— interjú	1053
SZAKMUNKÁSKÉPZÉSI ALAP FELHASZNÁLÁSA; szakképzésben	
— interjú	1054, 1460
SZAKMUNKÁSKÉPZŐ INTÉZET; Középfokú Oktatási Intézetben; Hevesen	
— integráció,	1239

IRODALOM

1. BUDAI Tamás – HORVÁTH Tibor: Az Országos Pedagógiai Információs Rendszer. Tanulmányterv. Bp. OPKM, 1984. 48 p.
2. CSABAY Karoly: A számítástechnikai önálló csoport = Az OPKM évkönyve. Bp. OPKM, 1988. 119-126. p.
3. CSABAY Károly – HORVÁTH Tibor: Országos Pedagógiai Információs Rendszer. Oktatás – Informatika, 1988-89/2.
4. HORVÁTH Tibor: A pedagógiai információs rendszer = Az OPKM évkönyve. Bp. OPKM, 1988. 45-51. p.
5. HORVÁTH Tibor – ORBÁN Éva: PRECIS = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 34. évf. 1987. 7. sz.

Neuralgikus pontok a szakkönyvtárügy működésében

Horváth Tibor

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

A szerző a szakkönyvtárügy nem eléggé hatékony működésének neuralgikus pontjait a gyűjtőköri problematikában, a hálózati elv uralkodó voltában, a központi szolgáltatások korszerűtlenségében, a szolgáltatások tudományra orientáltságában és a könyvtárügy irányításának gyöngeségében látja. Terápiás javallatai is vannak...

Gondolkodtak-e már azon, milyen pszichózist rejtenek azok a folyamatok, amelyekben az egyén vagy akár egy társadalmi csoport megélt kudarcait, kényszerű mozdulatlanságát, tehetetlenségét, egyszóval létének sikertelenségeit úgy ellensúlyozza, hogy folyamatosan szép jövőt álmodik az életben maradás indítékaitól vezérelve? Ebben az álom-jövőben az alvó képességekből rend fakad, a logika princípiumai határolják a munkás, cselekvő élet nyugalalmát. Menekülés ez a jövőbe, a „festett egekbe”. A társadalom kollektív védekezése.

Nem a tervezés ellen szólok. Nem akarom tagadni a hosszú távú gondolkodás nagy léptékeinek jogosságát. De ne tagadjuk, nálunk sokkal többen és sokkal többször tapogatták a trendeket, adnak becsléseket a jövőre, mint amennyire reális szükséglet van. A jövőkép megfestése, vagy egzakttságot mímelő számítása mindennapi cselekvésünk ké. Pótcselekvéssé. Holott a jövőt csak egyszer kell láttatni a valódi cselekvés vezérfonalaként. Ezért mondtam pszichózist. A divatozó jövőjóslás lejárátását fokozza, hogy a hivatásunkat ellepő amatőrök magasabb posztjuk kötelező penzumaként írnak, kiknek írásait illetlenség visszautasítani. E szerzők kedvelt témái azok, ahol a szakmai ellenőrizhetőség már megszűnik, vagy minimális. Írnak tehát kazalszámra az információ mibenlétéről és jelentőségéről, s írnak féldilettáns szellemi röppentyűket az információ jövőjéről, az igényesebb zszurnalisztika nívóját sem fenyegetve. A jövő semmire sem kötelező mutatása már automatizmussá vált: alig van továbbképzési alkalom, konferencia, találkozás, ahol valaki fel ne kértetne a jövő firtatására. A jövőhöz mindenki ért, akár a futballhoz.

Ismét mondom, nem a tervezés és a távlati látásmód ellen szólok. Csak az ellen, hogy a jövő ne legyen a jelen kudarcait elfedő menedékhely, és ne legyen a kompetenciát nélkülöző duma-mátyások szabad vadászterülete. Nem lehet a tétlenséget elfedő alibi sem.

Engedjék meg, hogy egy vallomással kezdjem. Én hiszek a könyvtárak jövőjében. Amiben felnőttünk, az európai kultúra egyedülálló jegye az írásbeliség. A betűírás nyugvó közlés, amely formálta az egzakt gondolkodást, tette lehetővé a tudományok és az irodalom páratlan virágzását, a privilégiumokhoz nem kötött írástudás és a könyv teremtette meg a szellemi életben az esélyek egyenlőségét a tudás megszerzéséhez. Az az intézmény, amely az írásbeliségen épülő kultúra nélkülözhetetlen intézménye, a könyvtár, mindaddig életünk természetes eleme lesz, ameddig ez a kultúra él és ameddig így él. Az írást és a könyvet nem pótolhatja más, mondjuk a képi és a hangzó közlés, mert vannak gondolatok, talán a legfontosabbak, amelyeket nem lehet elmondani másként, csak írásban. A valódi költészet és a valódi tudomány szabatos, szigorú nyelve kell hozzá és az írás. Ennek a kultúrának a szentélye a könyvtár. Vannak nézetek, amelyek vészharangot kongatnak, és írják már a könyvtárak siratóénekét. Egy régi vándorgyűlésen, Pécsen mondta Mátrai László, hogy e nézeteket irtani kell, akár a pestist. Analógiaként Kodályt idézhetném, akinek szállóigévé vált mondása szerint zene nélkül is lehet élni, csak nem érdemes. Lehet, hogy könyvtár nélkül is fog lehetni élni, de minek. Egy könyv nélküli kultúra elveszítette már fausti gyökereit, ahhoz

a kultúrához bizonyára másoknak lesz közük, nem nekünk és nem nekem. Csak a hitemet akarom megosztani önökkel, hogy ilyen világ soha nem fog elkövetkezni.

A jövőt ilyen hosszú távra azonban már nem érdemes részleteiben elképzelni. Maradjunk a legközelebbi jövőnkénél, amely éppen születik, s amelyet alakíthatunk. Ilyen jövőképet formálni még kötelességünk is, mert akinek nincs ideája jövőjéről, az a jelenét is feladta. Ennek a jövőnek az adja meg igazolhatóságát, hogy már az első lépés is hiteles, mindannyiunk számára ellenőrizhető. Ezt a jövőt kétféleképpen tervezhetjük meg. Merőben teoretikusan, idealizált céljainktól meghatározva, és formálhatjuk mintegy reálisan, az adottságok, feltételek függvényeként. Érdekes: e kétféle jövőkép ugyanaz. Lényeges vonásaiban aligha lehet vita. Vita lehet a tempóban, az elnevezésekben, hasonlókban. Másfelől beismerhetjük, hogy ebben a munkánkban van egy kis csalás, önámítás is: nem annyira prognosztizálunk, mint inkább egyszerűen lemásoljuk a haladottabb országok, kontinensek modellértékű eredményeit. Szerencsések vagyunk, hiszen a jövőnket fizikai, működő, tapintható valóságában láthatjuk. Fel sem becsültük, micsoda előny ez, hiszen a kockázat elhanyagolható, a kudarc szinte kizárható. Annál nagyobb a felelősség, amely a korlátokat nem söpri el maga elől; annál fájóbb a hezitálásból fakadó kényszerű nyugalom; annál felháborítóbb a káosz, amely fejlesztésünkben diadalmasan uralkodik, pazarolja erőforrásainkat, elemészt embert, eszmét, eszközöket; annál visszataszítóbb a kicsinyes intézményi önzés, intézményi sovinizmus, amelynek eredője egymás visszahúzása, a kölcsönös rombolás, mások eredményeinek alábecsülése. Nem megszokott panaszként mondom ezt, hanem abból a mély meggyőződésből, hogy a jövő olyan lesz, amilyenné a könyvtári rendszer legfontosabb tényezője, az itt dolgozó ember akarja tenni. Ne hivatkozzunk senkire és semmire, ez a felelősség nem hárítható át.

Ha közös ügyeinknek ezt az összetevőjét, az emberi tényezőt vetjük kritikai elemzés alá, nincs okunk dicsekvésre. Hazánkban a társadalmi megújulás folyamatai indultak el. Elcsépett ugyan, de az igazsághoz hűen, történelminek hívják e változást. A könyvtárakban mintha észre sem vennék, mi zajlik a világban. Külső szemlélők vagyunk, mint egy színházi előadás nézői, mint akiknek nincs közük a cselekményekhez. Kívülről várjuk a végkifejletet. Amíg az országot egy nagy katartikus élmény tisztítja meg minden történelmi kor bűneitől és hibáitól, mi magunk lemondunk a szerepről, a katarzis reményét is elveszítve. Holott szereplők lehetnénk. Nem politizálásra szólítok, hanem arra, hogy végezzük végre dolgainkat.

Mondandómat a változásokról néhány pontban szeretném összegezni.

A gyűjtőkori problematika

A szakkönyvtáraink közötti feladatmegosztás a gyűjtőkörök különbözőségeiben mutatkozik meg. Ez egy erős szervezési elv. Gondoljunk azonban arra, hogy a gyűjtőkörök elosztása nagyjából egy olyan tudományfelosztáson alapul, amelynek gyökerei még a múlt századba nyúlnak. E tudományfelosztáson nemcsak a gyűjtőkörök kimunkálása nyugszik, hanem az egyetemek szervezete, az Akadémia tagozódása, a kutatásügy szervezete is, és sorolni lehetne tovább. Ismeretes, hogy – a második világháború után felgyorsulva – új struktúrák jelentek meg a tudományokban. A változások nemcsak abban mutatkoznak meg, hogy szaporodtak az új tudományok, hogy a tudományok érintkezési területein új diszciplínák jelentek meg. Hanem abban is, hogy olyan új tudományok születtek, amelyek egy magasabb absztrakciós szinten integráló hatásúak, egyben új kutatási paradigmák termékenyítő jelenlétét biztosítják. A magasabb absztrakciónak – ami a tudománytörténetben eleve minőségi ugrást jelent – jól meghatározható oka van. A klasszikus tudományok tárgya ugyanis a valóság valamely közvetlenül vizsgálható része, pl. az élővilág, az élettelen természet, a társadalom különböző viszonyrendszerei és így tovább. Az új tudományágak tárgya nem a tapasztalás számára

közvetlenül adódó valóság, hanem ennek a valóságnak már valamely tudati absztrakciója. Ezek tudományok: kibernetika, általános rendszerelmélet, szemiotika, informatika stb. Közös jegyük, hogy – szemben a klasszikus tudományok egy-két változós problémáinak vizsgálatával – sokváltozós jelenségek egzakt vizsgálatát teszik lehetővé, továbbá, hogy nem sorolhatók a klasszikus tudományrendszer egyetlen csoportjához sem, mint természettudomány, társadalomtudomány, humaniőrak. „Felülről”, egy magasabb absztrakció kényes szerkezete felől fogják át szinte az összes eddigi tudományt, behatolva azokba. E változásokat itt nem lehet részletezni. Arra azonban számítani lehet, hogy a tudományos intézmények, a kutatás szervezete előbb-utóbb átalakulnak, szakítva a 19. századi tradíciókat őrző felállásukkal. Kunszt György kísérlete a tudományos kutatás modellezésére már éppen e változások jegyében fogant. Persze eredménytelenül. Egyelőre az intézmények nehézkessége, konzervativizmusa erősebbnek bizonyult a racionál. Egyelőre. Azt akarom csupán jelezni, hogy a tudományok szerkezeti változásai erőteljes hatást fognak kifejteni a könyvtárak gyűjtőkörére. A gyűjtőköri változások hullámai pedig átalakítják a szakkönyvtárakat.

A gyűjtőkörökkel kapcsolatban a magyar könyvtárügynek van egy régi adóssága. Amikor e könyvtárügyet rendszerre kiáltották ki, kézenfekvő követelményének kellett volna lennie – egyebek mellett –, hogy a szakirodalmi ellátásban nem maradnak fehér foltok. Ám a fehér foltok nem tűntek el, ahogyan a párhuzamosságok is megmaradtak. Így a rendszerre minősítő deklaráció üres frázisnak bizonyult – többek között ezért is. Nevezetesen a természettudományok zömének nincs olyan könyvtára, amelyre országos feladatokat lehet bízni. Úgy vélem, a jövő könyvtárügyének kialakításában egyik fontos feladatunk e régi adósság törlesztése.

A hálózati elv

A szakkönyvtárügy szervezetében erőteljes változás várható. Erről többször írtunk *Futala Tiborral* és *Papp Istvánnal* külön-külön és együtt is. Az uralkodó szervezői elv jelenleg a hálózati eszme. A századelő termékeny gondolata volt, eredetileg a könyvtárak funkcionális szervezetét volt hivatva életre hívni, hiszen a hálózat a szolgáltatások áramlásának ösvényeit jelentette. A mai törvényben meghatározott hálózati elv régen elveszítette eredeti értelmes tartalmát és az adminisztratív felülről irányíthatóság eszközévé vált. Vagy még azzá sem. Persze a hálózatok nem ítéletelők meg sommásan. Léteznek tűrhetően működő hálózatok, de vannak teljesen formálisak is. A hálózatokkal az a legfőbb baj, hogy gátolják a könyvtárak természetes, öntörvényű mozgásukból fakadó kapcsolatainak kialakulását vagy erősödését. Művi szervezet, egyedül a fenntartók bürokratikus – de nem az érdemi, tartalmi, funkcionális – érdekeit, kényelmét szolgálja, ugyanakkor akadályozza a természetes vonzódások és kölcsönös érdekek révén létrejövő könyvtári együttesek kialakulását. Talán ez az oka, hogy a már beteges mániával emlegetett – e csúnya, sokakat idegesítő, lejáratott szavakat kell használnom – „kooperáció”, „koordináció” teljesen hatástalan volt és az ma is. (A „hálózat” szónak egyébként is más a jelentése: számítástechnikai értelemben online kapcsolatokat jelent.)

Valószínű, hogy a könyvtári hálózatok megmaradnak a jövőben is, hiszen általuk a fenntartók felügyeleti jogukat könnyebben gyakorolják. Sőt, bizonyára lesznek működőképes hálózatok. A hálózat azonban nem lesz a könyvtárügy vezető szervezeti elve. Helyette a természetes kapcsolatok és tartalmi függőség nyomán spontán alakulnak magasabb, több könyvtárat összefogó szervezetek. Bízunk a könyvtárak öntörvényű mozgásában.

A központi szolgáltatások helyzete

Még mindig a szervezeti kérdésekről szólva, az ún. központi szolgáltatásokat szükséges rangjuknak megfelelően elhelyezni. A lelőhely-megállapító eszközökről, nemzeti bibliográfiáról és társaikról van szó. Azt is megírtuk már említett szerzőtársaimmal, hogy egy könyvtárügy fejlettsége ezektől függ. A könyvtári rendszernek rendszerként való működését biztosítják. Jelentőségük azonban nem csak ebben van. Kulcshelyzetben vannak technikai-technológiai fejlesztésben: mivel minden könyvtár ezekkel áll kapcsolatban, még hozzá bibliográfiai tételek oda-vissza cserélésével, minden könyvtár hozzájuk képest kényszerül technikai-technológiai illeszthetőséget biztosítani. Ezért ha itt akadozik a fejlesztés, akadozik minden könyvtárban. De hát lassan húsz éve felismert és elismert evidencia ez. Kevés evidencia talált annyira süket fülekre, mint ez. Végül ki kell mondanunk: elmaradottságunknak ez a legfőbb oka. Ha van sürgős tennivaló, akkor a központi szolgáltatások fejlesztése valóban az.

A tudományra és a felhasználóra való orientáltság

Szintén szervezeti, legalábbis szervezési kérdésnek tekinthetők azok a valószínű változások, amelyek a szolgáltatások terén várhatók. Ezek eddigi fejlődése két, egymást kiegészítő utat járt meg. Egyfelől még a múlt században kialakult hatalmas, tudományra orientált bibliográfiai/referáló vállalkozások mellett, ezek bázisán megjelentek, már a mi életünkben, a felhasználóra orientált variációk. Másfelől elmélyült a feldolgozás: az átfogó, besoroló, osztályozó jellegű technikákat felváltották az igényes indexelő eljárások, egyre inkább az egyedi információ leírása felé eltolódva. Mindez hatalmas többletmunkát rótt a feldolgozást végző intézményekre, s ha nem jelennek meg ugyanezeknek az eljárásoknak automatizált változatai, akkor a könyvtárak nem is győzték volna.

Ezeknek a folyamatoknak logikus meghosszabbításaként várható, hogy az ún. feladatorientált szolgáltatások nyernek polgárjogot, erősödnek meg. Ezek összkönyvtári bázisra és nem csupán könyvtári alapra épülnek, hanem egy-egy probléma, feladat valamennyi vonatkozásának információit integrálják. A tényinformációt is. A feldolgozás további elmélyülése pedig két-féle utat járhat meg, szintén egymás kiegészítéseként. Egyfelől az indexelési technikákban a magas szintaxisúak váltják fel jelenlegieket. A kettő úgy viszonylik egymáshoz – hogy egy párhuzammal éljek –, ahogyan a szavak egy halmaz, kupaca viszonylik a mondathoz, vagy még inkább a logikai állításhoz. Másfelől a tárolók méreteinek szerencsés növelésével a szabad szövegtárolás lehetőségei teremődnek meg, a referátumok, kivonatok, tömörítések tárolásától a teljes szöveg tárolásáig. Az egyébként indexelt szövegek új problémát is feladnak számunkra, ti. azt, hogy az így tárolt szövegekben hogyan lehet megtalálni a releváns szöveghelyeket.

Ha a szolgáltatásoknak ezeket az új fejlődési vonulatait tekintjük, akkor az is nyilvánvaló, hogy a szakkönyvtárügy fejlődése nemcsak a szakkönyvtárakban dől el, hanem a tágabb környezetben is, a felhasználói/hasznosítási oldalon, társintézményekben, a technikát biztosító szervezetekben, a képzésben és így tovább.

Egy, a szolgáltatások széles spektrumát felmutató szakkönyvtári rendszerben – ha igaznak bizonyulnak a fenti trendek – másféle munkamegosztás alakul ki. A legnagyobb intézmények – ezen a nagy gyűjteményeket kell érteni – inkább bizonyos alapszolgáltatásokra szakosodnak, mintegy információs nyersanyagot, félkész termékeket produkálva. Mások ezek további feldolgozásaival szelektív, felhasználóközeleli, feladatorientált szolgáltatásokra szakosodnak. Ismét egy analógiával élve: kialakul egy információs nehézipar, alapanyag-termelő ipar és a feldolgozó iparágak sokasága. Az elsőhöz sorolhatók a nagy alapregisztrációk, pl. központi szolgáltatások. Ezek állnak legközelebb a könyvtári tradíciókhoz. De egyik sem él meg a másik nélkül. Amikor fentebb a könyvtárügy szervezeti problémáinál a könyvtári hálózatok anakronisztikus voltát említettem, körülbelül ilyen új szervezeti változásokra gondoltam.

A könyvtárügy irányítása

A könyvtári rendszert úgy szoktuk leírni, hogy felsoroljuk alkotó elemeit. Eszerint három alrendszerből áll: az irányításból, a központi funkciók ellátására hivatott intézményekből vagy szervezetekből és a könyvtárakból. Érintőleg volt már szó – fontosságukra való figyelmeztetésként – a központi szolgáltatásokról. Legyen most szó a könyvtári rendszer irányításáról, vezetéséről: a könyvtárügy legfelső szintű vezetéséről. Kritikáját nem szükséges megadni, hiszen azzal, hogy felbomlott magától, önmagát minősítette.

Bár nem tisztességes utólag elverni a port egy eltávozott vezetésen, mégis megemlítek két mulasztást, mert ezeknek hosszabb távú hatását érezni fogjuk a jövőben. Az első a katasztrofális káderpolitika, pontosabban a káderpolitika hiánya, melynek következtében a fiatalabb nemzedékekben nem tudott kiválasztódni egy kreatív, alkotó, a szakmai közgondolkodást és tudást erősítő réteg; az idősebb nemzedékek hasonló csoportjai előtt pedig elzáródtak a lehetőségek. Ezzel párhuzamosan a kívülről beáramló dilettantizmus fékező ellenhatások nélkül élhette ki magát. Szétszervezték a hatásköröket és a hozzáértést. Példának gondoljunk csak az OKT teljesen protokolláris, a bürokratikus hierarchia sznobizmusa szerint verbuválódott, illetve kinevezett tagságára. Persze tisztelet a szabályt erősítő ritka kivételnek. Mindez keményen megtépázta a szakma önbecsülését, s olyan kisebbségi érzés hatalmasodott el, amely felülről, a vezetésről eredt. (Nem a más diplomások gyakori alkalmazását ellenzem. Sőt, meggyőződésem, hogy sokféle szaktudás könyvtári jelenléte nélkülözhetetlen a munka rangemeléséhez.)

A másik mulasztást az „elmaradt haszon” fogalmában lehetne értelmezni. Mert nem abból erednek problémáink, amit a vezetés tett, inkább abból, amit nem tett meg, pedig elengedhetetlen kötelessége lett volna. Ennek illusztrálására is elegendő egyetlen példa. Nem született meg egy elektronizációs program a könyvtárügy egészére. Ha ilyen lenne, akkor a megannyi helyi fejlesztés egy mederben lenne tartható. Hiányában a tiszteletre méltó helyi próbálkozások nem mutatnak egyazon irányba. Egy, a Művelődési Minisztérium látószögéből az egész könyvtárügyet átfogó elektronizációs koncepció nem is azért szükséges, hogy azt hajtsuk végre. (Persze ez lenne az ideális.) Legyünk tekintettel az ő korlátozott lehetőségeire: aligha tudtak volna ehhez anyagiakat előteremteni. Inkább azért szükséges, hogy ha valahol mégis fejlesztéshez kezdenek, tudják, mi a teendőjük, el tudják helyezni magukat egy egésznek a kereteiben. Ahogy most fejlesztgetünk, az a jövőben visszaüt, mert a külön-külön fejlesztett részek között utólag nehéz összhangot biztosítani.

De ne taglaljuk a vezetés mulasztásait, kíséreljük megfogalmazni, milyen legyen az irányítás.

Három pontban várunk világos állásfoglalást:

Először, tisztázásra szorul a szakfelügyeleti jog tartalma. Mire terjed ki, mire jogosít, kik és hogyan gyakorolják. Mert ugyan van névleges szakmai felügyelet, de szakfelügyelők vagy szakfelügyeleti rendszer nélkül. Senki nem tudja, valójában miben áll ez.

Másodszor tisztázásra szorul, hogy a Művelődési Minisztériumnak magának milyen könyvtárügyi feladatai vannak, hogy miért felelős – nyilván az általa fenntartott könyvtárak működtetésén túlmenően. Legyen felelős az összes egyedi könyvtár kompetenciáját meghaladó intézményért, így a központi szolgáltatásokért és a képzésért. A központi szolgáltatások egyes könyvtárakhoz telepítése csak a szőnyeg alá söpri a problémát, hiszen ettől kezdve az ezeket működtető könyvtárak magánügyévé törpülnek, megszűnik összkönyvtári jellegük, és megszűnik az összkönyvtári felelősség.

Harmadszor tisztázandó a Művelődési Minisztérium könyvtárakért felelős szervezeti egységében – jobb híján ezt használom – a szakmai jogosultság terjedelme. Más szóval, hogy mi

intézhető el a feje felett, másfelől meddig nyúlik illetékessége a tájékoztatásügyben. Miért mondom ezt? Mert a legnagyobb könyvtárak ügyeihez a gyakorlatban alacsony súlyú volt a Könyvtárosztály, lényeges kérdésekbe nem szólt bele, azaz felettebb egyszerűen lehetett kikapcsolni a könyvtári-szakmai illetékességet. Csak át kellett keresztelkedni dokumentációs vagy információs intézménnyé. Ezzel a primitív trükkel számos intézmény olyan szakmai senki földjére ügyeskedte magát, ahol azt tesz, amit akar. Nem is a névvel van baj, hanem a szakmai ellenőrizhetőség alóli kibúvással.

A jövő irányítási rendjét, bármilyen legyen is, csak világos, körülhatárolt felállásban lehet elképzelni. Homályok nélkül. De egy nagyon fontos képlettel. A formális, bizonytalan tartalmú felügyeletet, formális, ám görcsökkel kínlódo irányítást egy ösztönző irányítás váltsa fel, amely alkalmas lényeges kérdésekre összpontosítani és a könyvtárügy egészének céljait megfogalmazni. Jó vezetés még mostoha körülmények között is jó színvonalat teremt, gyenge vezetés mellett a legjobb könyvtárak is elsorvadnak.

Az eddig vázolt jövőkép jegyeinek az alábbiak bizonyultak.

- A szakkönyvtári gyűjtőkörök folyamatosan igazodnak a tudományok szerkezeti változásaihoz. Nem egyszerű változásról vagy bővülésről van szó, hanem új gyűjtőköri struktúráról.
- Az adminisztratív hálózati szervezet helyett a magyar könyvtárügy fő szervezeti rendje a spontán folyamatok szerint alakult, funkciókhoz igazodó társulások lesznek. Eltűnnek az ellátás fehér foltjai.
- A központi szolgáltatások be fogják tölteni összkönyvtári feladatukat, szavatolják az egész könyvtárügy működőképességét, betöltik meghatározó szerepüket a könyvtárak technikai fejlesztésében.
- A használati oldalon előretörnek a feladatorientált szolgáltatások.
- A technológiai előrehaladásban számítani lehet a magas szintaxisú indexelő technikákra és a természetes szövegek tárolására, megjelennek az automatizált technikák és eljárások. A feldolgozási technikák szervezeti hatásaként kialakul egy információs alapfeldolgozást végző nehézipar, ráépülve egy felhasználó közeli információs feldolgozó ipar.
- Az irányításban egy ösztönző, összkönyvtári ügyekért felelős, szakmai vezetés váltja fel a mai adminisztratív, tisztázatlan ellenőrzést gyakorolni igyekvő vezetést.

Összegzés után ez a kép igen hiányosnak tűnik. Lehetne úgy is jövőképet rajzolni, hogy egyetlen, elképzelt szakkönyvtárnak felvázoljuk egy átlagos napját. Talán más jegyek kaptak volna hangsúlyt. Ezért engedjék meg, hogy néhány vonással árnyaljam a fenti képet.

Először is, minőségben más, jobb kapcsolatok fűznek majd bennünket az európai könyvtár- és tájékoztatásügyhöz. Nyitva állnak előttünk a Közös Piac rendszerei. A szorosabb kapcsolatok a kulturális és tudományos élet más területeire is vonatkoznak, de ezeknek mindig lesznek tájékoztatási vonatkozásaik is. A magam feladatai közül csupán az Erasmus programot és ennek számos elágazását említeném.

Megvalósul az osztott (közös) feldolgozás.

Munkamegosztás létesül abban is, hogy a szurrogátumokat kezelő adatbázisok és az eredeti dokumentumok fellelésének helye nem feltétlenül ugyanaz. Az előbbihez széles körben biztosított online elérés lesz, az utóbbi – az eredeti dokumentumok gyűjteményei – úgy fog működni, mintha az ország könyvtári gyűjteményei egy corpust alkotnának. Nyilván ez összekapcsolódik a távmásolás megjelenésével.

A szolgáltatásokhoz biztosítékok járulnak, azaz nem létezhet kielégítetlen igény, ha a kért információ vagy a dokumentum egyáltalán létezik.

Mindez csökkenti a vidék- főváros, illetve falu- város könyvtári ellátásának mai, sértő egyenlőtlenségeit.

A számítógép nemcsak technikai eszköz lesz, hanem számos új szakmai eljárás, módszer kidolgozásának ösztönzője.

Egy magára talált képzés a mainál tagoltabb rendszerben képes lesz elegendő számú és releváns tudással felvértezett szakembert kibocsátani.

A végén említem legfőbb óhajomat. A felsorolt változások elsősorban vágyakat tükröznek. Persze megvalósítható, reális vágyakat. Ezekből annyi fog megvalósulni, amennyit a körülmények megengednek. Bízom a társadalmi változásokban. Másfelől annyi valósul meg, amennyit az emberi akarat, szándék, munka, a munka szervezettsége és összhangja megenged. Ezért és mindenekelőtt a professzionizmust erősítsük a szakmánkban.

Abban is bízom, hogy a szakma rangja visszatér. Elproletkultósított hivatásunk önbecsülése, tisztessége, becsülete és tudományos rangja.

„A demokrácia rosszul tűri a feltűnést”

Viszontinterjú Szente Ferencel, ahogy beharangoztuk

Horváth Tibor: A *Levelező/lap*ban ígéretet tettünk, hogy folytatni fogjuk a velem készített interjút. Azt gondolom, hogy ennek valóban van aktualitása. Én úgy tekintek rád a szakmában, mint a mértékadó személyiségek egyikére. Te az ország első könyvtárának egyik vezetője vagy, azután a fejlesztőintézetnek, a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak vagy a vezetője, kezdedben összpontosul a szaksajtó egy része, a *Könyvtári Figyelő* és a *Könyvtári Levelező/lap*. Kezdjük a KMK-val, amely mindkettőnknek szakmai nevelője. Ott nőttünk fel. A tanítóink is ugyanazok – Sallai Istvánra gondolok elsősorban. Most hogyan látod a KMK feladatait? Ugyanis volt egy nagyon felkészült, legendás KMK. Nyilván arra nem volt szüksége annak a társadalomnak. Aztán jött a váltás. Minden váltás idején egész sereg új gondolatra van szükség. Ezeknek az új gondolatoknak a születési helye a KMK lehetne. Mégsem az. A KMK az egykori ötletgyártó, „éceszgéber” intézményből egyre inkább szolgáltató intézménnyé vált. Ez az intézmény talán nem tudott idejében tempót fogni? E megállapításom személy szerint nem rád vonatkozik. Szeretném különválasztani a te személyedet a KMK-tól. Hogyan látod? Tud-e a KMK szerepet játszani ebben a helyzetben?

Szente Ferenc: Kezdjük a múlttal. Minden történelmi helyzetben, amikor a szellemet háttérbe lehet szorítani, megindulnak az értelmiségi összeesküvések. A könyvtárakba, a mi esetünkben a nemzeti könyvtárba összejött értelmiségi társaságban olyan emberek voltak, mint Sebestyén Géza, Sallai István és mások, akik a politikából jöttek. Ők azt a többlétezőt, ami a világban való politikai jártasságot jelentette, az alkalmazkodási készséget, a taktikai készséget, arra használták fel, hogy az ügyet, amelyet szolgálhattak, megpróbálják a lehető legjobban szolgálni.

Ez a régmúlt, a prehistória. A KMK már új találmány: 1959-ben, tehát a „konszolidációs” korszaknak a legkényesebb időszakában született. Ezért nem érdemes egy intézménynek a nevét cégérnek használni. Ha igen, ez a szerepvállalás jelképe. Ilyen szerepvállalók lettek újból Sebestyén is és Sallai is, tehát egy magatartásról kell beszélni. Hogyan alakult ez a szerepvállalás a későbbiekben? Közös platformunk, hogy valamennyien a KMK köpönyegéből bújtunk ki, ebből bújtál ki te magad is, ebből támadt *Futala Tibor*, *Kiss Jenő*, *Papp István*, *Gerő Vera*, *Bereczkyék* és sokan mások, akik ma már nincsenek is a könyvtárügyben, de akiknek fontos szerepük volt abban, hogy mi milyenek vagyunk.

Társnak tekintem *Bóday Pált*, *Nyakó Istvánt* és másokat is. Ugorjunk egy nagyot, mert ezt a köztes időszakot, amely az ifjúságunk volt, nem érdemes elemezni. A lényeges a szerep, tehát hogy intellektuálisan felelősen, de csak az intellektusnak felelősen beleszólni az átvitt értelemben vett könyvtárépítési folyamatba. Ezt a finnyás viselkedést tanultuk meg. Az elkötelezett cselekvést, amely fenntartja magának a választás szabadságát.

HT.: Ez vonatkozik az egyénre, de az intézmény más.

SzF.: Az intézmény magatartását a személyek magatartása határozza meg. A személyek magatartásából összeállt intézményi magatartás a megváltozott korról adekvát. A KMK a szolgáltató szerepkör vállalása irányába mozdult el, és én ezt természetesnek tartom.

HT.: Én is.

SzF.: A könyvtártudományi szakkönyvtár, amely Európa egyik számontartott könyvtári és informatikai szakkönyvtára, valódi kutatóintézeti szolgáltatás, tele éceszgéberséggel. Ugyan csak szolgáltatásnak tekintem a képzési, képzésszervezési tevékenységünket, pedig ebben sok

„éceszgéberség” is érvényesül, de a lényege a szolgáltatás. Folytathatnám a sort az alapítványi és a kamarai titkársággal, a szakajtó útján való jelenléttel, de kell ezt mondani?

HT.: Azt hiszem, félreértetted az én kérdésemet vagy a tónusomat. Ugyanis nem szemrehányásként mondtam, hogy a KMK elmozdult a szolgáltatások irányába. Mintha védekezni kezdtél volna. Pedig nem kell, mert azokra a szolgáltatásokra, amelyeket a KMK nyújt, szükség van. A kérdésem inkább az: tervezed-e erősíteni a KMK-nak ezt az éceszgéberi funkcióját?

SzF.: Kedvenc kifejezéssel élve, az „éceszgéberi” funkciót szívesen erősíteném. Azt gondolom azonban, hogy nagyon rossz a piacon az éceszgéber-kínálat. Ugyanabból a szakmai közegből válogathatsz éceszgébereket te mint a Könyvtárosegyesület elnöke, mint amelyből én választhatnék, és ahogy én nem tudok belőle választani, úgy nem tudsz te se. Bele fogunk kényszerülni különféle kompromisszumokba. Majd kettőnknek is meg kell állapodnunk, hogy milyenekbe. A legtöbb, amit én a saját helyemen tehetek az ügy érdekében az, hogy szolgálok, és minden, az ügy érdekében hasznos és szolgáltatás értékű javaslatot felkarolok. Ebben a világban nemcsak a változások óta, hanem a változások előtt is nehéz volt okosnak lenni. Mindenkinek a könyökén jönnek ki az okosságok. Ha valaki feláll és valamit mond, a többiek azt mondják, hogy jártatja a száját.

A demokrácia rosszul tűri a feltűnést. Dehát szükség van-e új üdvöztető elgondolásra? Ezt hívják ugyebár koncepciónak? Nem hiszek benne. Valójában azt lehet csinálni, hogy a szakmában különböző helyeken, különböző meghatározottságokkal dolgozó kollégák egyeztetik az érdekeiket, a nézőpontok tiszteletben tartása mellett. Ezek között az egyik lehetséges nézőpont a Könyvtárosegyesület nézőpontja. Nyilvánvaló, hogy ezt sem szabad abszolutizálni, mert a Könyvtárosegyesület nem azonos a szakmával. Erre fontos volna figyelni.

HT.: Világos, ez természetes.

SzF.: A Könyvtárosegyesület ugyanolyan értelmiségi konspiráció, mint a „történelmi” KMK. Ma az aktualitása azért nagyobb, mint korábban, mert a kor, amelyben élünk, a társadalmi szervezetek hátába fújja a szelet. Ezt butaság volna nem kihasználni. Tehát az egyesületet én fontosnak tartom, ha van benne kellő bölcsesség az összehangolt cselekvésre. Ezzel szívesen szövetkezem magam is a kölcsönösség jegyében.

HT.: Azt mondtad, hogy egy és oszthatatlan, merthogy kicsi a szürke állomány, ami a szakmában rendelkezésére áll a KMK-nak, a Könyvtárosegyesületnek, a Kamarának, a Minisztériumnak. Ezzel mélységesen egyetértek. De te hogyan látod ezeknek a szervezeteknek a viszonyát, más szóval látsz-e lehetőséget az egymást erősítő gondolkodás kialakítására?

SzF.: Nem is tudok mást elképzelni. Tiszteletben kell tartani a különböző nézőpontok felől induló azonos törekvések jellegzetességeit. Az Egyesületből induló törekvéseknek az a jellegzetességük, hogy azt szimulálják kifelé, hogy intézményileg nem predesztináltak. Persze hogy predesztináltak a hangadók által. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének a legitimitása is korlátozott, mint minden egyesületnek. Nem illik tehát a kamara legitim voltát kétségbe vonni, nem illik minősíteni, hogy pl. „újabban létre jött”, „tulajdonképpen a könyvtárigazgatói tanácsoknak a szervezete”. Nem kell jogokat vindikálni. Nem kell sandán leminősíteni a nemzeti könyvtárat, hogy nem vezető intézmény, mikor ezt senki nem is állította. Minden ember tudja a szakmában, hogy szolgáltatásai révén a nemzeti könyvtár első az egyenlők között. Azt gondolom, hogy a társadalmi érdekű konspiráció egyenesen kívánatos, mert ennek az a veleje, hogy a közmegegyezéssel elfogadtatható érdekek jó megfogalmazása valamennyiünk érdeke, s ha nem rondít bele valamiféle kizorítási szempont, hatásosan lehet konspirálni. Ezekről a kizorítási szempontokról kellene neked, mint egy újdonsült egyesületi elnöknek, megóvnai magad, magatokat, magunkat.

HT.: Azt hiszem, hogy nem egészen jogos az észrevételed. Ha te bármit is láttál volna ezzel kapcsolatban, rosszul láttad.

SzF.: Neked még mentegetőznöd sem kell.

HT.: Így van, ezt akartam mondani. Más kérdés, hogy majd később, ezután kinek mit kéne megcsinálnia, milyen tempóban és színvonalon. Nem tudom, hogy ezzel egyetértesz-e?

SzF.: Egyetértek. Valószínűnek tartom, hogy más körben esetleg más indítással lefolytatandó beszélgetésnek lehet ez a témája.

HT.: A szerkesztőnek, közös barátunknak, Gerő Gyufának (remélem, nem haragszik, hogy a becenevén szólítom) üzenem, hogy ezt a sorozatot másokkal is folytatni kéne, hogy ezekről a kérdésekről ki, hogyan vélekedik. Úgy gondolom, hogy vannak még a könyvtárügyben olyanok, akik megérdemelnék, hogy hallassák a hangjukat hasonló jellegű, személyes beszélgetés keretében.

SzF.: Ebben is egyetértek veled.

HT.: Köszönöm a beszélgetést.

Plenáris ülés

Változó világ – változó könyvtár – változó egyesület

Nyolc hónappal ezelőtt egyesületünk új elnöksége több szakmai munkát gondolt el az egyesület életében. Szakmai töltetű egyesületet képzeltünk el, már csak annak okán is, hogy az akkor még a könyvtárügy egészét befolyásoló, képviselő intézmények – bár különböző okokból – kezdtek széthullani vagy bénulni.

Természetes reflexe volt a könyvtári társadalomnak, hogy egyfelől az így keletkezett hiány pótlására egyesületének érdeklődését és működését mindinkább a professzionista problémákra irányította, másfelől életre hívta a Kamarát. Munkánkat így indítottuk el. Természetes azonban, hogy ha valaki egy szakmát vállal, *ön maga nézeteit kell rendbe szednie* és ezt szembesítenie az átalakuló társadalom kívánalmaival és lehetőségeivel. Nézetei mindenkinek lehetnek, kérdés azonban, hogy e nézetek hol, ki által verifikálódnak. Szakmánk: szakma. Itt nem elég zsurnalisztikai szösszenetekkel fórumot követelni.

Az egyesület erejéhez mérten igyekezett és főleg igyekezni fog a jövőben a társadalom számára és vezetőink képzeteiben azt az arculatot rajzolni a könyvtárosokról, amely az emberi kommunikáció lélekmelegítő (sokszor torz vonásokat is mutató) történeti folyamatában csiszolódott. A mi könyvtárainké itt, Európában pedig a gutenbergi művelődés és tudomány kohójában. Könyvtáraink arculatát, más szóval a színeket is meghatározó történeti erők formálták, és alakították ki feladatait. Ezért a feladatokat nem kitalálni, hanem felismerni és megismerni kell, az egész emberiség hivatásának, a művelődés, kutatás, tudomány hivatásának elmélyült megértésével. Nem pedig önkényes, alkalmi ötletként rögtönözni.

Újra megtaláltuk és megfogalmaztuk a könyvtárak szerepét. Azt a feladatot töltik be a társadalom szellemi életében, amit a bankrendszer a gazdasági szektorban. Ilyesmit jelent az a meghatározás, hogy a könyvtár a tudásgazdálkodás intézménye. Tudásbank. Most mondhatnák Önök, hogy unos-untalan ezt hangoztatjuk. Ez így igaz, de makacsságunk védelmére hadd sorakoztassak fel érveket. Először, nagyon sokszor kell mondani, amíg a társadalom is tudomásul veszi ezt a koncepciót, hiszen szívósan tartja magát még egy leértékelt feladatrendszerű kölcsönkönyvtári fogalom. Márpedig nem önmagunkat, hanem a társadalmi környezetet kell meggyőznünk. Mindehhez idő, kitartás, és néhány alapgondolat ismételt elővezetése szükséges.

Másodszor, magunkat is meg kell győznünk a paradigma szükséges voltáról és hasznosságáról. Mert valljuk meg, sokan vagyunk, akik számára idegen még ide vezetni vissza alapfogalmainkat. Harmadszor, az egyesület számára ez a felfogás egyszerűen cselekvési vezérelv is. Erről mondanék néhány szót, de mielőtt e megközelítés gyakorlati kihatásait idézném fel, két feltételt kívánok említeni.

Az első, hogy ennek a felfogásnak az a következménye, hogy a könyvtárakat a társadalomnak más szektorában helyezi el. Ha ugyanis a könyvtár a társadalom ismeretgazdálkodó intézménye, akkor helye nem a karitásztól az intézmények között van, nem társadalmi jótétemény, maradékpénzekből és filantróp eszmékből táplálkozó képződmény, hanem a *társadalomnak mint szervezeti rendszernek elemértékű* összetevője. Ennek működtetése pedig, éppen nélkülözhetetlensége folytán, az elsődleges figyelmet kívánó összetevőkkel azonos bánásmódot kíván. Mint az energia a nemzetgazdaság számára, olyan a könyvtár a szellemi szektorban. Szó sem lehet maradékelvről.

A másik említendő feltétel a könyvtárak sokarcúságára vonatkozik. Hátrányunk is van belőle, hiszen gyakran ítélnék meg minket csupán egyik vagy másik jellegzetességünk szerint, s ezzel oly mértékig szűkítik le a könyvtárak életét és feladatait, hogy az már káros. Arculataink közül kettőt vagy hármat szoktak emlegetni. A népművelőit, a kutatásban és fejlesztésben játszott szerepünk szerintit, végül az oktatást – úgymond – támogató feladatainkból rajzolható portrét. Ezek az arculatok kiegészítést kívánnak, de mindenképpen árnyalásra szorulnak.

Kezddhetjük a K + F-fel, bár könyvtári szolgáltatási rendszer oldaláról bizony egészen más a K és más az F. És hozzá kell tenni egy harmadik betűt, hiszen kimaradt a szervezés, amely tevékenység a legnagyobb információfaló, illetve kellene legyen.

További arcunkat az oktatás formálja. Kevés az idő, ezért csak elnagyolt jelzésekkel idézem, hogy az oktatás teljes spektrumáról van szó. Ha észrevették fentebb egy „úgymond”-ot tettem az oktatás támogatása mellé. Mert mi nem támogatjuk az oktatást. Mert a könyvtár az oktatás alapja, nem pedig támogatója. Valaki így mondta nemrég nekem. Alapja, feltéve, ha európai kultúráról és oktatásról van szó, hiszen itt a kommunikáció módját a betűírás alapuló absztrakt gondolatközlés primátusa határozza meg, a kommunikáció pedig magát a társadalmat. Ez sem mindegy! És vigyázatok a házaitokra, mert az oktatás szintén devalválódott eszméin túljutni nem tudó (vagy nem is szándékozó) oktatáskutatók újabban hajlamosak megtervezni a könyv nélküli oktatást! No comment.

Ismét más arcvonásokat az önművelődés és szabadművelődés rajzol. Nem részletezem, mert itt ragadhatnánk, de a könyvtárak szent ügye ez.

Újabb arcvonásunk most kezd formát öltetni. A demokráciát gyakorló állampolgár döntéseihez, állásfoglalásához tájékozottság kívánatos. Legszélesebben és ellenőrizhetően ezt a tájékoztatást a könyvtár nyújthatja.

Nincs lebecsülendő feladatunk az önépítő, igényes szórakozásban se.

Végül, szerepet kapunk a társadalom önreprodukáló folyamatában is. Ez a feladatunk a pihenéstől a biblioterápiáig terjed.

Miért ismételgetem ezeket az Önök által is ismert és elfogadott tényeket? Vissza kell térnem oda, ahonnan elkanyarodtam, ti. hogy milyen gyakorlati következménnyel jár az egyesület számára, ha a könyvtárakat tudásbankként definiálja. Hiszen sokarcúságunk miatt is feladataink nyomán keressük helyünket – az államigazgatásban is. De aligha találunk olyan helyet, ahol sokarcú intézmény együttesünk megnyugtató bánásmódot kaphat, anélkül hogy valamelyik arculatunk ne sérülne.

Ezért az egyesület kezdeményezi, hogy *jöjjön létre* egy országos könyvtári felügyelet, amelynek tagjait az MKM, az MTA, a Tudománypolitikai Bizottság (illetve Tanács), az OMFB és az egyetemfenntartó szakminisztériumok delegálnák. Az MKM könyvtárossztálya láthatná el ennek operatív teendőit amellet, hogy végzi azokat a szakmai irányítási feladatokat, amelyekben a felügyelet nem illetékes.

E felügyeletre van történelmi példa is a múlt század végéről. Másfelől megerősödnének az MKM pozíciói, harmadszor a könyvtárügy jelentőségének megfelelő szinten kapna képviselést, végül nem lebecsülendő előnyként olyan finansziális csatornák nyílnának meg, szükség esetén, amelyek jócskán kiegészítik jelenlegi apanázsunkat. Ez a megoldás egyben modellértékű lehet a hasonló problémákkal vajúdo szakterületek irányítása számára.

Ez azonban olyan horderejű kérdés, hogy az egyesület – több regionális szervezetének és szekciójának javaslatára – kezdeményezi, hogy akár már a jövő esztendőben hívjuk össze az Országos Könyvtárügyi Konferenciát, sorrendben az ötödiket. Úgy tudom, ez az igény igen

sok helyen felmerült már. A konferencia egyik fő témája lehetne az előbbi javaslat. Egyben alkalom lenne arra is, hogy a szakma rendezze szétzilálódott sorait és gondolatait.

Várjuk a támogatást, egyetértést, segítséget, kreatív, gondolatainkat gazdagító részvételt mindenki oldaláról.

*

Kedves Barátaim! Néhány szorító problémára térek át igen röviden. Azokra, amelyek meghatározóak a könyvtárak jövője számára. Az első ilyen az elektronizáció évtizedek óta rákosodó kérdése. A kamarával közösen hármas célkitűzéssel életre hívtunk egy szakértői csoportot. Az első, hogy ellensúlyozzuk a kereskedői szirénhangokat. A második, hogy kérésre szoftvereket minősítsen, a harmadik fő célkitűzés egy nemzeti, mondjuk úgy, hogy országos programot kimunkálni az elektronizáció terén. Az utóbbira azért van szükség, mert fejlesztéseinket ebben a témában – ha nagyon finom kifejezést keresünk hozzá – sok bírálat illethetné. Már-már felfoghatatlan, hogy a szakma húsz éve tudja, mit kellene csinálni – 1968-ban már OKT ülés témája volt –, és következetesen mást cselekszik. Karinthy novellája jut eszembe, a Krisztus és Barabás. Egyedileg mindenki Jézus nevét kiáltja, a tömeg hangjából összességében mégis Barabás neve harsan, s őt engedi el Pilátus. Annyi szakmai érv, józan megfontolás, érdek, külföldi példák ösztönöznek arra, hogy illeszthető, egyeztetett fejlesztés induljon el egy nemzeti rendszer keretében, melynek meghatározó összetevői az ún. központi szolgáltatások, hogy szinte egyetlen ellenérv vagy példa sincs. És mégsem ez megy végbe. Pedig a követelmények ebben a tekintetben nem is bonyolultak. Idézek az említett bizottság egyik dokumentumából: lokális függetlenség, átjárhatóság, továbbépíthetőség, adatcsere, azaz csereszavatosság.

Van még egy perdöntő érv az országos rendszer mellett. Összevissza fejlesztést, koordinálatlan buzgólkodást senki nem hajlandó finanszírozni. Sem az OMFB, sem Rothschild báró. Hála Istennek, nem hajlandó. Mert aki nem tudja, hogy mit akar, meg mindig mást akar, annak a Wall Street összes pénze sem elég. Mindezzel szemben szavahihető helyekről sugalmazták, hogy ha egy fejlesztési tervet, egyet (!) leteszünk és a *szakma mögé áll azzal, hogy cselekvési vezérelvének tekinti*, akkor nem reménytelen ennek fedezetét megteremteni.

Ezen a ponton merül fel egy másik kérdés, a szakmai felelősségé, különösen a könyvtár-igazgatók felelősségéé. Az elmúlt negyven évben elfelejtettük, hogy van ilyen.

Az utolsó egy évben pedig legtöbben (szervezetek is), azt tudatosították magukban, hogy másoknak mi a feladata. Mit tegyen a miniszter, a kormány, a parlament, az ENSZ, a római pápa. Csak egyet nem mondott senki. Mit tegyenek a meghatározó intézmények vezetői egy országos rendszerben rájuk háruló feladatok teljesítéséért. Pedig a megkapott vagy kivívott önállóság nem szolgálhatja az autarkiát, hanem a felelősséget növeli. Úgy gondolom, a szakmának legyen véleménye tisztségviselőiről, a vezetőkről is, és ez a vélemény legyen publikus. Persze, ehhez is érettebbnek kell lennünk, mert azok a bíráló cikkek, amelyek hivatva lennének ezt a feladatot elvégezni, eddig csak személyeskedő tromfolgatások, szakmai tartalom és érvek nélkül. Semmi közünk ehhez, a továbbiakban sem lesz, még ha orgánumok feszülnek is egymásnak.

*

Végül szólnék egy fájdalmas kérdésről. A jövő könyvtárügye olyan lesz, amilyenné a jövő könyvtárosa teszi. Hosszú távon gondolkodásban és tervezésben ezért illeti megkülönböztetett figyelem ifjú pályatársainkat és a szakmát tanuló diákságot. Az igazgatók nem ambicionálják, a szakmának nincs módszere a pályakezdők szakmai szocializálására, az egyesület is elhanyagolta ugyanezt. A képzés devalválódott és lassan megöli a káosz pusztító entrópiája.

Az ifjúságnak ezt a gondját az egyesület legelső feladatai közt szabta meg. Eddig azonban nem volt erőnk, nem volt helyünk, időnk ezt a munkát elkezdni. Itt hívom fel a regionális szervezetek és szekciók figyelmét, hogy dolgozzák ki e témában a maguk stratégiáját és terveit.

Ami szakképzésünket illeti – hogy őszintén mondjam –, nem a képzési helyek számának növelése hozhat megoldást, hanem a meglévők erősítése. Felsorolom. A budapesti és debreceni egyetemi tanszéké, a KMK oktatási programjáé, a három főiskolai tanszéké. Köztük is egyik-másik agonizál már, nem is külső okok, hanem belső enerváltság okából. De ha ezek sem képesek az oktatás összeszedettségét és színvonalát biztosítani, akkor a képző helyek szaporítása csak növeli a gondot és a távoli messzeségbe hajtja a megoldást. A szakma pedig oktatásunknak nem lehet passzív szemlélője és bírálója, hanem támogatójának kell lennie.

Mert bármi legyen is könyvtáraink sorsa most és a közeli jövőben, a könyvtáraknak a történelmi folytonosságban kirótt feladatot muszáj teljesíteniük, s ehhez zálogul a jövő könyvtárosát nekünk kell adnunk. Navigare necesse est.

Horváth Tibor

Tudós könyvtáros és információs mérnök

„A korábbi látványcentrikus, rendezvényszemléletű, pazarló művelődéspolitikai sokszor csak a manipulatív tudatformálási funkciójában kívánta könyvtárainkat gondolkodtatni. Erre a szerepe lényegükből következően teljesen alkalmatlanok voltak, ezért a könyvtárak minden teljesítményük ellenére nem kapták meg azt a támogatást, ami társadalmi szerepük szerint megillette volna őket.”

Ez az idézet részlete annak a hétoldalas, levélnek, amelyet a Magyar Könyvtárosok Egyesülete februárban juttatott el *Andrásfalvy* Bertalan művelődési és közoktatásügyi miniszternek. Valójában azonban nem pusztán a könyvtárak helyzete, hanem a könyvtárakban dolgozó emberek szakmai tekintélye is devalválódott az elmúlt évtizedek alatt. De hogy ez az értékelés megváltozik-e majd és a könyvtáros szakma ismét az elismert, tudást, tisztelt foglalkozások közé tartozik-e majd, az a jelenlegi irányító munkától függ. A rendszerváltástól várt „újra felemelkedésről” és a levél megszületésének körülményeiről dr. *Horváth* Tiborral, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével beszélgettünk.

– *Mire számítanak, milyen hatással lesz a művelődési kormányzatra az önök levele?*

– Feltételezzük, hogy a miniszter úr tisztában van a sérelmeinkkel, hiszen szakmájából adódóan kell hogy fogékony legyen arra a gondolkodásmódra, ahogy mi a közgyűjteményért felelősök gondolkodunk. Az elmúlt évtizedekben a művelődéspolitikai eleve hátrányba szorította a könyvtárakat, mivel a felgyorsított tudatformálás szolgálatába állította őket. Jóllehet a könyvtárak alkalmatlanok erre a feladatra, hiszen mindig is a művelődés választékának lehetőségét mutatták meg. Ha ön bement egy könyvtárba és mondjuk Immanuel Kantot olvasott, akkor igen veszélyes dolgot tett, hiszen a könyv szellemétől másként kezdett gondolkodni. Ezért próbálták a Rákosi- és Kádár-korszakban a könyvtárak funkcióit csorbítani, sőt a politikusok körében, és az emberekben egy teljesen torz könyvtárkép alakult ki. A könyvtár számukra egyet jelentett – és jelent még ma is – sok esetben a kölcsönkönyvtárral, ahonnan „valami olvasnivalót” lehet kivenni. Nem állítom, hogy a könyvtárnak részben nem ez a funkciója, de valójában olyan intézmény, amely a társadalom szellemi életének a „közlekedési útvonala” biztosítja. Éppen ezért úgy határozzuk meg a könyvtárakat, mint a társadalom tudásgazdálkodási intézménye; és ezért is gondoljuk úgy, hogy a könyvtáraknak ebben az új rendszerben más szerepet kell szánunk, mint ami részükre a múlt rendszerben kialakult. A levelünk erre az „apróság” hívta fel a miniszter úr figyelmét.

– *A levelükben önök arra kéri a minisztériumot, segítsen abban, hogy a magyarországi könyvtárak egész rendszerét színvonalasan tudják működtetni. Erre vonatkozóan van elképzelésük; hogyan lehet ezt a „színvonalat” a jelenlegi körülmények között – vagy azon kívül – megvalósítani?*

– Mondok egy példát. Tegyük fel, hogy a nagykovácsi orvosnak szüksége van egy ausztrál orvosi folyóirat valamelyik cikkére. Az első feladta kideríteni, hogy megvan-e egyáltalán ez az ausztrál folyóirat Magyarországon, és ha igen, akkor hol. Ehhez van egy nagy központi feladatot ellátó intézmény, amely számon tart minden külföldi folyóiratot. Mondjuk kiderül, hogy a folyóirat a pécsi orvosi egyetemen megtalálható. Ha nincs meg Magyarországon, akkor be kell szerezni Ausztráliából. Vagyis az ellátási rendszer azt jelenti, hogy ha bárhol felkeresi valaki a helyi könyvtárat, hozzájuthat a világ könyvtárainak teljes szolgáltatásaihoz. Jelenleg ez a mechanizmus igencsak döcögve működik, és ezért van arra szükség, hogy ezt megerősítsük. Tehát nem azt akarjuk, hogy nálunk mindenből minden meglegyen a könyvtárak raktáraiban, hanem, hogy a mechanizmus olajozottan működjön. És ez nagy különbség. Ehhez azonban nem az egyes intézményeket kell nagyon fejleszteni, hiszen nem lehet 14 000

könyvtárat egyforma szintre hozni, hanem ezeket a központi funkciókat ellátó intézményeket kell igen magas szinten működtetni. Azért, hogy például az imént említett lelőhely megkeresése a lehető leggyorsabban menjen. A fejlesztés súlypontja tehát a könyvtári kapcsolatok kiépített rendszerén van. Ehhez azonban természetesen szükség van bizonyos technikai felkészültségre. Tájékoztatottság nélkül ugyanis manipulálható a demokrácia, anélkül, hogy a lelepleződés kockázata akár egy pillanatra is felvetődne. Tehát a könyvtárak társadalmi súlyát növeli, hogy az állampolgárok demokratikus jogaiba beletartozik az informálódás lehetősége, és ezt a tömegtájékoztatás eszközei nem tudják olyan szinten megvalósítani, mint a könyvtárak, ahol minden visszakereshető.

– *Magának a könyvtáros szakmának a devalválódási folyamatát hogyan tudják megállítani, egyáltalán milyen reményt látnak arra, hogy a szakma tekintélye egyszer majd ugyanolyan lesz, mint amilyen mondjuk a 30-as években volt?*

– A társadalomban a tudós könyvtáros képe élt nagyon hosszú ideig. Az akkori könyvtárosok azonban úgynevezett filosz könyvtárosok voltak. Rájuk is szükség van természetesen. Most azonban úgy akarunk elérni ugyanahhoz a társadalmi elismeréshez, amelyet egyszer elvesztettek velünk, hogy kialakítjuk annak a modern könyvtárosnak a képét, akit úgy hívunk, hogy információs mérnök. Tehát az ideál jelenleg az a mozgékony, szervezőkészséggel rendelkező egyén, aki a világ tudományos életén, az új eredményeken, új szabadalmakon tartja a szemét, erre megvan a felkészültsége és megvan a módszere is, hogy a szerzett információkat azonnal be tudja vezetni vagy hasznosítani tudja a társadalomban.

*

Lehetséges, hogy a számítógépek, a telexek és faxok kora a könyvtárszakmában is egészen új – „információs aggyal” bíró embereket kíván, de nem táplálhatjuk be a könyvtár és a könyvtáros összes tudományát kis kazettákba és klippekbe. A „filosz könyvtáros” szaktudása, gondolatmenete, hozzáértése ugyanúgy elmaradhatatlan „tartozéka” a tudást közvetítő könyvtárnak. Így rájuk, a szó klasszikus értelmében vett könyvtárosokra, a helyettünk gondolkodó gépek világában, ha lehet, még nagyobb szükség van, mint valaha.

Schranz Edit

Könyvtárakról, könyvtárügyről

Amerika közelebb van

Hazai könyvtáraink öt év híján ezeréves múltra tekintenek vissza. Ugyanakkor ma a Magyar Könyvtárosok Szövetsége gyökeres szemléletbeli változásokat szeretne. Szakmai érveiket és elképzeléseiket egy petíció formájában a Művelődési és Köznevelési Minisztériummal is ismertették. Horváth Tiborral, a Pedagógiai Könyvtár főigazgató-helyettesével, a szövetség nemrég megválasztott elnökével elképzeléseiről beszélgettünk.

– *Mi a célja ennek a néhány oldalas petíciónak? Egyáltalán nevezhetjük-e petíciónak?*

– Én inkább levélnek nevezném, amelyet a Magyar Könyvtárosok Szövetsége új vezetése nevében nyújtottam át Biszterszky Elemér államtitkár úrnak, és amelynek címzettje Andrásfalvy Bertalan miniszter úr. Célunk felhívni a minisztérium figyelmét, próbáljunk kialakítani valamiféle könyvtárpolitikát, és próbáljuk megvilágítani annak súlyponti kérdéseit. A levélben megfogalmaztuk: mi nem az egyes intézményeket kívánjuk védelmezni, hanem könyvtári ellátási rendszerekben szeretnénk gondolkodni.

– *Az ellátási rendszer jó együttműködést feltételez az eltérő jellegű könyvtárak között. Megvalósítható-e ez a rendszer, koordinálhatók-e a különböző tulajdonosok által fenntartott könyvtárak?*

– Természetesen megvalósítható és koordinálható, hiszen könyvtáraink mindig ilyen szétszabdalt tulajdonstruktúrában működtek. Látnunk kell, hogy bármely fenntartó számára az ellátási rendszerben való részesedés azt jelenti, hogy az egyik könyvtár a másikat erőforrásként használhatja. Jól felfogott érdekről van tehát szó, és nem is kellene különösebben biztatni a könyvtárakat a csatlakozásra.

– *Milyen érdeke fűződhet egy nyugalmas egyetemi könyvtárnak ahhoz, hogy bekapcsolódjon az ellátási rendszerbe?*

– Ebben az esetben a fenntartó, vagyis a rektor egyrészt kormányzati támogatást kapna a közszolgálati funkció felvállalásáért, vagyis a rendszerhez való csatlakozásért, ugyanakkor alapítványi támogatáshoz, ösztöndíjakhoz juthatna, amelyből bővíthetné az állományát. Másrészt a csatlakozással bekerülne a nemzetközi ellátási rendszerbe, ami szintén jelentős szakmai előny.

– *Úgy tudom, a föld minden lakójának deklarált joga a könyvtári ellátási rendszeren keresztül betekintést nyerni a világon bárhol, bárki által publikált dokumentumokba...*

– Igen, kortól, nemtől, bőrszíntől, vallástól, állampolgárságtól függetlenül mindenkinek emberi joga. Az UAP, vagyis az egyetemes rendelkezésre bocsátás egy nagyon szép elv, aminek a világ sok könyvtára kíván eleget tenni. Most már – legalábbis politikailag – nálunk is megnyílt ennek a lehetősége, és azt mondhatom, hogy megvalósulóban van e deklaráció. Sőt, ami a nemzetközi rendszert illeti, hazánkban már most jobban működik, mint például két magyar városi könyvtár közötti információáramlás. Furcsán hangzik, de azt kell mondjam, hogy ma Magyarországon egyszerűbb amerikai adatbázisból beszerezni egy hiányzó anyagot, mint itthon két szomszédos könyvtárnak egymástól.

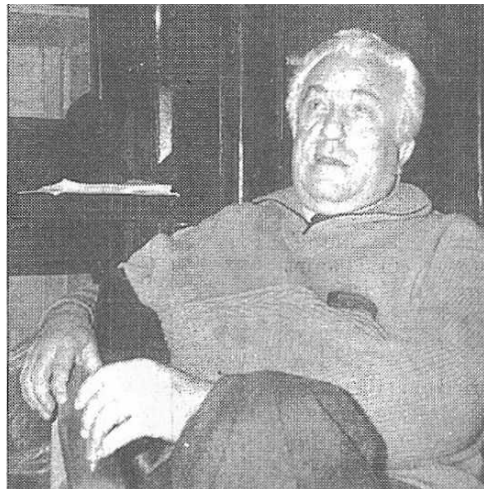
– *Öt év múlva ezeréves a magyar könyvtár. Az elkövetkező évek nyilvánvalóan eldöntik, miként lép a második évezredbe. Hogyan tudnak együttműködni egy korszerű milleneumi magyar könyvtárhálózat érdekében a kulturális vezetéssel?*

– Létre kívánunk hozni egy olyan szakértői csoportot, amely a minisztériumnak a születőben lévő könyvtári törvényhez készít szakmai előterjesztést. Ugyanakkor azt szeretnénk, ha más törvényekben is – ahol kell és lehet – helyet kapjanak a könyvtárak, vagyis a könyvtárhasználók érdekei. Például a felsőoktatási törvényben nagyon jó lenne, ha szerepelne az egyetemi könyvtárakkal kapcsolatos néhány kitétel. Ami a mostani kormányzatot illeti, a könyvtárügygel kapcsolatos szemlélete mindenképpen jobb, mint az elődeié, hiszen a régebbi látványcentrikus elképzelésekkel szemben – legalábbis a könyvtárak esetében – a mindennapi munkát preferálja. Az igazat megvallva azonban itt már rengeteg olyan, kifejezetten szakmai kérdés merül fel, ahol politikai relációkban gondolkodni teljesen értelmetlen.

Bóday Pál Péter

Ide jár az akadémikus és a pékinas

Az utóbbi években a sajtó sokat foglalkozott a kultúra helyzetével: jut-e elég pénz a művelődésre, oktatásra. Míg az oktatás sanyarú állapota állandóan reflektorfényben volt, addig kevesebb szó esett és esik a könyvtárügy helyzetéről. Ezért kerestük meg dr. Horváth Tibort, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgató-helyettesét, aki 1990 decemberétől a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöki tisztét is viseli.

– *A mai gazdasági és politikai helyzetben milyen szerepet kell betölteniük a könyvtáraknak?*

– A könyvtár hagyományosan mindig a tudásszervezésnek, az ismeretgazdálkodásnak az intézménye volt. Ez az intézmény képes a társadalom számára az ismereteket mobilizálni. A társadalom legfőbb húzóereje a rendelkezésre álló tudás, s az az intézmény, amely az ismeretgazdálkodási feladatot látja el, nélkülözhetetlen. Egy társadalom kulturális alapellátásához, azt hiszem, két intézmény tartozik: az iskola és a könyvtár, s e kettő nem is választható el egymástól. Jelenleg a lakosság körülbelül 24 százaléka tagja valamelyik könyvtárnak. Ha a családtagokat is hozzáadjuk ehhez a számhoz, akkor kimondhatjuk, hogy szinte az egész társadalom valamilyen kapcsolatban áll a könyvtárakkal. Az akadémikus éppen úgy, mint a pékinas a saját szintjén kapja meg a könyvtártól azt, amit igényel.

– *A kulturális költségvetés nincs rózsás helyzetben. Hogyan tudják a könyvtárak átvészelni a „hét szűk esztendőt”?*

– Természetesen a könyvtárak is megsínylik a mai helyzetet. Az állam kötelező feladata a kultúra területén az iskolák, valamint a nemzeti művelődési intézmények fenntartása. Az utóbbiakhoz sorolandó a nemzet múzeuma, színháza, könyvtára stb., és persze az oktatáshoz kapcsolódó – pl. egyetemi – könyvtárak. Ami a költségvetést illeti: központi támogatást nem intézménynek kellene adni, hanem feladatnak, tevékenységnek. Ezt egy példával érzékelhetném. Ha valahol mondjuk népfőiskolát akarnak indítani, akkor az önkormányzat finanszírozhatja azt. De ha ugyanezen a helyen, ugyanezen intézményben például szépségversennyel egybekötött divatbemutatót akarnak tartani, akkor azt ne az adókból rendezzék meg. Ma ez még nincs így. Ma is létesítményeket, státusokat tartunk fenn, illetve kérjük ezek támogatását. Függetlenül a tevékenységüktől. Ez pedig nem a kultúrának, hanem annak a bürokráciának a támogatása, ami eddig rátelepedett a kultúrára. A könyvtárak világosan meg tudják fogalmazni a tevékenységüket, ugyanakkor nekünk sem szabad egyedi könyvtárakban gondolkodni. A könyvtárak együttesen alkotnak egy ellátási rendszert: vagyis olyan rendszerként működnek, amelyben minden egyes könyvtár egy belépési hely a szolgáltatások teljességéhez. Ha például Nyíregyházán élnek, rövid időn belül el tudnám érni akár az amerikai adatbázisok információs szolgáltatásait. Ez a fajta működés persze egy kicsit még döcög, de elvben ez a helyzet. Ma azt kellene megvizsgálni, hogy ennek a rendszernek melyek a nélkülözhetetlen elemei. Ebben az ellátási rendszerben persze még sok párhuzamosság van, ezért ésszerűsíteni kellene a feladatokat. Legkényesebb a helyzet a kistépeléseken, itt nem lehet külön iskolát, külön könyvtárat, külön művelődési házat fenntartani. Az iskolának abszolút prioritást kell biztosítani, de az iskolai könyvtár egyben a község könyvtára is lehet, otthont adhat a kórusnak, a gazdakörnek, önképzőkörnek és így tovább. Ez lehet a jövő útja, s ebben sokat tehetnek az önkormányzatok.

Kép és szöveg: Szalay László

Levél a miniszterhez

Andrásfalvy Bertalan miniszter úr
Művelődési és Közoktatási Minisztérium
Budapest

Tisztelt Miniszter Úr!

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete a múlt év decemberében megújította vezetőségét. Az új helyzet lehetőséget kínál arra, hogy kezdeményezzük a kulturális kormányzat és az egyesület szorosabb együttműködésen alapuló kapcsolatát. Ennek hasznélvezője lehetne a könyvtárügy, tágabban a hazai tudományos élet és a művelődés területe.

Az alábbiakban az egyesület új vezetőségének állásfoglalását szeretnénk megfogalmazni a könyvtárpolitika súlyponti kérdéseivel kapcsolatban. Néhány alapelvet pedig a megvitatás szándékával vetünk fel.

*

Szakmánk a könyvtárakat a társadalom tudásgazdálkodó intézményének tekinti; erre nemcsak sok ezer éves tradícióink készítenek, hanem jelen szerepünk is. Ha a társadalmi rendszerekben az ismeretek, a tudás meghatározó elem, akkor az ismeretgazdálkodás intézménye és a tudást mobilizáló szervezetek társadalmi szükségletként vannak jelen és nem művelődési vagy tudománytámogató jótéteményként. Ezt a helyünket kívánjuk újra megtalálni hazánkban, ami valamennyi könyvtárfajta – legyen az iskolai, közművelődési, felsőoktatási stb. – közös célja. Hiszen minden könyvtár akkor életképes, ha valódi tudományt, művészeti értéket közvetít és népszerűsít, ha a minőségi kultúra szolgálatában áll.

A korábbi látványcentrikus, rendezvényszemléletű, pazarló művelődéspolitikai sokszor csak a manipulatív tudatformálás funkciójában kívánta könyvtárainkat gondolkodtatni. Erre a szerepre – lényegükből következően – teljesen alkalmatlanok voltak, ezért a könyvtárak minden teljesítményük ellenére nem kapták meg azt a támogatást, ami társadalmi szerepük szerint megillette volna őket. A hatalom ugyanis tisztában volt vele, ahogyan mi is, hogy minden egyes könyvtári tranzakció a másként gondolkodás folyamatát indíthatja el. A könyvtárak természetükénél fogva diktatúraellenesek, az egykönyvű műveltség természetes ellenségei és felszámolói.

Az elmúlt évtizedekben így kialakult hátrányos helyzetet és következményeit fel kívánjuk számolni. Ehhez keressük és kérjük a kormányzat egyetértését, partnerségét, támogatását. Szükséges megjegyezni, hogy múltbéli mellőzésünkben – ugyanezen okból – osztoztak testvér-intézményeink, a levéltárak és a múzeumok is.

Minden modern társadalom biztosítja állampolgárai számára a kulturális ellátottság valamilyen szintjét. Az alapellátásban azok az intézmények kapnak szerepet, amelyek a lakosság összességét képesek szolgálni. Két ilyen intézmény van: az iskola és a könyvtár. Ennek a kettőnek mindenütt jelen kell lennie. Szervezettségük pedig olyan művelődési hálózatot formálhat, amelynek lehetőségeivel nem élni nem szabad, mással felcserélni vétek volna. Ismeretes az is, hogy e két intézmény a kezdetektől fogva szimbiózisban él. Az első magyar iskola egyben az első magyar könyvtár, amely – nem csupán önértékből, hanem mindenki intésére mondjuk – öt év múlva lesz ezeréves. Az együttélés azóta tart. Kistélepüléseken ma is egyazon szervezetről lehet szó, az iskoláról és könyvtárról, amely egyben a település közművelődési könyvtára is. Az ilyen iskola és könyvtára együtt otthonává válhat olvasóköreknél, gazdaköreknél, helyi múzeumi gyűjteményeknek és más társadalmi és művelődési egyleteknek is.

A könyvtár abból a szempontból is a legdemokratikusabb intézmények egyike, hogy a legkülönbözőbb felhasználókat, az akadémikustól a segédmunkásig, a főváros polgárától a községek lakosságáig mindenkit egyedileg és a maga igényei szerint és színvonalán képes szolgálni. Fejlett könyvtárügyben megvalósulhat az IFLA (Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége) ún. UAP (publikációk egyetemes elérhetősége) programja, amely szerint a földkerekség minden lakosának emberi joga bármely publikus dokumentumot a könyvtári rendszertől megkapni.

A könyvtárak társadalmi súlyai növeli az is, hogy a demokrácia gyakorlásához az állampolgárnak is információ kell; tájékozottság nélkül nincs demokrácia, csak a manipuláció virágozhat – a lelepleződés kockázata nélkül. Amit a könyvtárak e téren nyújtani képesek, azt nem pótolhatják a tömegtájékoztatás eszközei: a visszakereshető, kimerítő, tárgyilagos, összehasonlítható és elemezhető információt, másfelől olyan helyi vonatkozású tájékoztatást, amely lokális jellegénél fogva, netán a szenzáció nélküli vonatkozások miatt érdektelen a sajtó számára.

Külön számítások nélkül is belátható, hogy a ráfordítások hozama ugyancsak e két intézményben a legkedvezőbb. A pénz számára furcsa terep a kultúra: ugyanaz az összeg mást és mást ér aszerint, hogy melyik kulturális ágazatban működik. Iskolának, könyvtárnak juttatott összeg soha nem volt ablakon kidobott pénz.

Ha a művelődéspolitikai súlypontokat képez – márpedig képez –, akkor ezt érdemes nyilvánvalóvá tenni. Különösen most, a fenntartók, főleg az önkormányzatok előtt. Félő ugyanis, hogy a tiszta szándékú, de gyakorta tapasztalatlan önkormányzatok a harsányabb hang befolyása alá kerülnek. Ha így lenne, nem változna semmi, és a művelődés számos területe megmaradna az, úgymond, „kulturális” programok álarca mögé bújt – finomabb szóhasználattal – kétes egzisztenciák és csoportok martalékának.

*

Nyilvánvaló, hogy a kulturális alapellátás biztosításából a kormányzat nem vonulhat ki. Nem vállalhatja ugyanakkor sok ezer könyvtár gondját és nem kerülhet szembe a teljes önállósággal rendelkező fenntartókkal sem.

Az ellentmondásos helyzet feloldására a könyvtárügy vonatkozásában kívánunk javaslatokat tenni.

Ismert szakmai tételek, hogy a tájékoztatási igények kielégítését és a szakirodalmi ellátást nem az egyes könyvtárak, nem is a könyvtárak összessége, hanem a könyvtári rendszer teljesíti. Minden könyvtár egy elérési pont a teljes – nemzetközi értelemben teljes – könyvtári és tájékoztatási rendszerhez. A könyvtárak rendszerként való működését az ún. „központi” funkciók ellátását szolgáló intézmények biztosítják, úgymint a nemzeti bibliográfia, a nemzeti dokumentumok adatbázisa, a központi regisztrációk, a metainformáció-rendszer stb., köztük a magyar könyvtárügyből egyelőre hiányzó is. Ezek fejlettsége határozza meg a könyvtárügy egészének színvonalát.

Még gyenge könyvtár is kapu lehet a legszínvonalasabb ellátáshoz, ha a „központi” funkciókat kifejtő intézmények jól működnek. Fordítva: ha ezek alacsony színvonalon teljesítenek, a legkiválóbb könyvtár is elszigetelődve provincializmusba süllyed.

Javasoljuk, hogy a Művelődési és Köznevelési Minisztérium a könyvtárügynek elsősorban ebben a húzó ágazatában mondja ki felelősségét. A további súlyponti feladatok a könyvtárosképzésben, a könyvtári know-howban (beleértve a szabványosítást), az MKM által fenntartott intézmények modellértékű működtetésében, valamint az egész könyvtárügyet vagy a könyvtárak nagy csoportját érintő projektek, a helyi erőket is mozgósító ösztönzésében jelölhetők meg. Nem lenne szerencsés folytatni viszont azt az eddigi gyakorlatot, hogy az amúgy is

kevés pénz egyedi könyvtárak ilyen-olyan – gyakran alkalmi ötlet szülte – vállalkozásának támogatására aprózódjék szét.

A leírtakból nyilvánvaló, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete ellátási rendszerekben gondolkodik. Ebbe beleértendő annak a társadalmi szektornak a szolgálata, amelyhez a könyvtárt funkciói kötik: pl., a zenei könyvtárak a zenei élethez, a műszaki könyvtárak az iparhoz stb. kapcsolódnak. A könyvtárak valódi alkotóelemei kívannak lenni valamennyi ágazatnak. Amikor Th. Ryle az angol egyetemekről elmélkedett, sorra vette az összetevőket: az épület, a hagyományok, a könyvtár, a tanárok, az egyetemi szellem, a diákság stb. Ki mondta: egyik sem adja önmagában az angol egyetem karakterét, hanem ezek együttesen, egy magasabb szinten integrálódva.

Kérjük Miniszter Urat, hogy ezt az elvet érvényesítse az MKM jogalkotó munkájában: a felsőoktatási törvény tartalmazza az egyetemi és a főiskolai könyvtárakra vonatkozó intézkedéseket, a közoktatási törvény az iskolai könyvtárakét. Ezt követeli meg a korszerű rendszerszemlélet is, amely nem engedi meg, hogy szervezeti rendszerek lényeges összetevőiről megfeledkezzenek, mert akkor a rendszer vagy diszfunkcionálissá válik, vagy megbetegszik. Más szóval könyvtár nélkül az egyetem nem egyetem, az iskola nem iskola.

Végül szeretnénk felajánlani segítségünket néhány konkrét területen.

Évek óta nem működik az Országos Könyvtárügyi Tanács. Az Egyesület e hiány betöltésére – ha Miniszter Úr ezzel egyetért – létrehoz egy kicsi csoportot, hitünk szerint a legilletékesebb szakemberekből. A csoport – témától függően – kiegészülhet, bővíülhet. E csoport szakmai kérdésekben örömmel Miniszter Úr és munkatársai rendelkezésére áll.

Szeretnénk, ha a műszaki fejlesztés egyeztetett technika és technológia alapján valósulna meg. A jelenlegi helyzetet elszigetelt és összehangolatlan fejlesztések jellemzik, melyek katasztrofális következményekkel fenyegetnek. Pillanatnyilag senki nem biztosít összhangot, főleg a számítástechnikai alkalmazási kezdeményezések terén, a szakma pedig ki van téve a sokféle vállalkozó sarcolásának. Ha az MKM a szükséges támogatást megadja, az Egyesület megkísérli a koordináció problémáját megoldani.

Végül: hazánkba számos segély, alapítványi pénz, egyéb támogatás érkezik. Sorsukról rossz sejtelmek, néha rossz tapasztalataink vannak. Szeretnénk áttekinteni területünkön ezeket a forrásokat a teljes nyilvánosság biztosításával, igyekeznénk elősegíteni a pénzösszegek ésszerű felhasználását, és csökkenteni annak esélyét, hogy e támogatások egyéni vagy csoportérdekeket szolgáljanak. Ehhez is kérjük az MKM segítségét.

*

Miniszter Úr!

Megismételve azt a szándékunkat, hogy támogatni kívánjuk az Ön és az MKM munkáját, kérjük, vegye igénybe a Magyar Könyvtárosok Egyesületét, ha álláspontunkkal helyenként vitatkozna is. Közös feladataink megoldásához keressük a kölcsönös megértést. A kölcsönös megértés alapozhatja meg azt az együttesen vállalt cselekvési programot, amelynek végrehajtásához nem a terméketlen konfrontáció, hanem az együttműködés szándéka és gyümölcsöző jóakarata szükséges.

Budapest, 1991. február 11.

Tisztelettel:
dr. Horváth Tibor
A Magyar Könyvtárosok Egyesületének
elnöke

Érdekvédelem kétfelől

Szaktársunk a rendszerváltást válságban éli át. Válságba jutottak a több évtizede végzett művelődési tevékenységek és ezzel együtt intézményrendszerük is. Ebben a kritikus és gyakran kilátástalan átmeneti helyzetben egyre fontosabbá válik az érdekvédelem, az érdekképviselés, legyen az szakmai, vagy munkavállalói. Nekünk, könyvtárosoknak sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy kik (mely szervezetek) és hogyan képviselik az intézményeink, szaktársunk és a magunk érdekeit. Ezekről a kérdésekről beszélgettem, dr. Horváth Tiborral, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével és Vadász Jánossal a Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezetének titkárával.

„HA ÉRDEKEKET VÉDÜNK, A SZAKMÁT KELL VÉDENI...”

Beszélgetés dr. Horváth Tiborral a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével.

Decemberben lesz egy éve, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megújította vezetését. Mi, akik a magunk területén egyesületi munkát végzünk érezzük, hogy ez az egyesület, ez a vezetés másfajta munkamódszerrel dolgozik, mint az előző. Mit jelent ez a „másság”?

Valóban kialakult az egyesület újfajta működési mechanizmusa, ez elsősorban azt jelenti, hogy erősödött a szakmai jelleg. Olyan szervezetek, amelyek eddig nem is tudták, hogy létezik a könyvtárosok szakmai egyesülete, most megkeresnek minket. Köztük jelentős testületek is. Példaként említem, hogy a tájékoztatásügy felértékelődött, belekerült a tudománypolitika alapfeladatai közé. Ha ehhez hozzávesszük, hogy megszűnt a felülről irányítás, amelyet az önszerveződés váltott fel, akkor világos, hogy igény is van az egyesület és más társadalmi szervezetek véleményére.

A Könyvtáros ez évi 9. számában jelent meg az MKE elnökségének állásfoglalása a könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy finanszírozásának kérdéseiről. Az összeállítást a Szabad Demokraták Szövetségének kérésére készítette az elnökség a tagság véleményének ismerete nélkül. Hogyan készülnek ezek a szakmát érintő, esetleges későbbi döntéseket befolyásoló dokumentumok?

Egy társadalmi szervezet vezetősége – még ha szakmai is – nem kompetens szakmai állásfoglalásokban, mivel választott tisztségviselői vannak. Ugyanakkor felkérhet szakértőket bizonyos témákban, így például számítástechnikai kérdésekben. A könyvtár- és tájékoztatásügy finanszírozásáról született álláspont sem csupán az elnökségi tagok véleményét tükrözi, néhány hozzáértő szakértő – például Futala Tibor, Fogarassy Miklós – is részt vett a munkában. Egyébként számos nem publikus témában kéri az egyesület véleményét, ilyenkor leggyakrabban azonnali állásfoglalásra van szükség. Az egyesületnek ezt a tevékenységét elismerik.

Nagyon sok, a könyvtárügy különféle érdekeit képviselő szervezet van ma jelen a szakmában. Az MKE milyen kapcsolódási pontokat, együttműködést teremtett ezekkel?

Amiről az előbb beszéltem, nevezetesen, hogy az egyesület szakmai véleményét elfogadják azzal magyarázható, hogy senkit – sem pártot, sem más szervezetet – nem képviselünk, de nem is támadunk. A legkönnyebb másokat kritizálni. A kritizálás helyett megoldásokat igyekszünk keresni, tehát inkább pozitív állásfoglalásokban gondolkodunk. Másfelől feladatot nem akarunk másnak kitalálni, jobbra olyan dolgokban tesszük le a voksot, amely megvalósítható, főleg, ha mi tudjuk megvalósítani. Ami társszervezeteinket illeti, kitűnő kapcsolatunk

van a Könyvtári és Informatikai Kamarával. Számos fontos kérdésben léptünk fel együtt. Van nézetkülönbség is, e tekintetben mi tiszteljük más véleményét.

Egyik-másik szervezetben felmerült, hogy teljesen önállósul, vagyis kiválik az MKE országos rendszeréből. Önnek mi a véleménye erről?

Az elszakadás veszélyes, mert a szakmai szálakat az egyesület tartja kézben, a Könyvtári és Informatika Kamarával együtt. A kiválás ezt, az egyesület lényegét jelentő szakmai kötődést szüntetné meg. Külön-külön, elszigetelten nem lehet dolgozni. Gondoljon például a külföldi ösztöndíjakra. Nem fogják 20-25 helyen meghirdetni. Véleményt is mondjuk két szervezettől kérnek, húsztól nem lehet.

Tisztán látható tehát, hogy elsősorban a szakmai vonal felerősödése jellemző az egyesület újfajta működésére. Korábban és ma is vállal bizonyos érdekvédelmi, érdekképviselési feladatokat. Mit jelent ez ma?

Az egyesület nem érdekképviselési szervezet, hanem olyan szervezet, amelynek vannak érdekvédelmi feladatai. Itt, ha érdekeket védünk, a szakmát kell védeni. A szakma egészét meg kell óvni például bizonyos üzleti szféráktól. Lassacskán már minden nagy könyvtárnak megvan a maga kft-je, amelyik szipolyozza. Kik statisztálnak ezeknek? Az ilyen és ehhez hasonló problémák megoldására egy szakmai etikai bizottságot kívánunk létrehozni.

Szakmai érdekvédelem a képzés és továbbképzés rendbetétele, a végzettség tekintélyének megteremtése is. Nem lehet minden borkorban könyvtárosokat képezni, az ilyen szétforgácsolt intézményrendszernek nincs rangja. Gondoljunk az orvosképzésre. Magyarországon mindössze három szinten képzik a jövőbeni egészségügyi dolgozókat, ideértve az orvosokat is. Akkor a könyvtáros képzésben is elég ennyi. Ahhoz is ragaszkodni fogunk, hogy a képző intézményekben csak azok taníthassanak, akik egyetemen szerzett szakirányú diplomával rendelkeznek. Ez is szakmai érdekvédelem.

Érzékeljük, hogy a könyvtári rendszer komoly változások előtt áll és ez nyilván érinteni fog – olykor hátrányosan is – bizonyos könyvtártípusokat. Gondolok itt elsősorban a szakszervezeti és munkahelyi könyvtárakra is. Ezek helyzetéről, fenntartásáról, a fenntartói jogokról és feladatokról ma sokat és sokfélét hallunk.

Szó sincs arról, hogy a szakszervezeti és munkahelyi könyvtárak megszüntetését szorgalmazza az egyesület. A könyvtárfenntartás mindenkinek elemi joga, így a szakszervezeté is, de akkor legyen ő a fenntartó. A szakszervezeteknek rengeteg pénzük van. Ebben a helyzetben álszent dolog pénzt kérni a kormánytól művelődési intézményeik fenntartására. Nem szeretek erről néhány mondatban nyilatkozni, mert már félremagyarázták mondataimat, talán nem is szándéktalanul. (Hogyan magyarázzam másként, hogy 11-edikén kaptam kézhez azt az anyagot, amelyről vallott állítólagos véleményemet kifogásoló írást két nappal korábban olvashattam a Levelező/Lap-ban? Számos más, érthetetlen „fogás” is zavar.) Szóval úgy kérni pénzt, hogy az adományozónak nincs köze a felhasználáshoz – erre jó egy alapítvány. Ugyanakkor szakmai szempontból azt is meg kell vizsgálni, hogy a könyvtári ellátás két metszetébe – a területibe és szakterületibe hogyan férnek be ezek a könyvtárak. Tulajdonképpen a szakszervezet egy harmadikat vetít ezekre az ellátási rendszerekre. Végig kell gondolni, hogy mit tudnak ezek a könyvtárak ebben a rendszerben átvállalni, és ha van ilyen, akkor jár nekik az állami pénz. Egyébként nem. A támogatás elosztására lennének ötleteim. Mindenképpen feltételekhez kötném. Például, hogy tudjon teljes nyilvánosságot biztosítani (egyébként hogyan lehet ellátási rendszer része), hogy közelében ne legyen más közművelődési könyvtár, hogy szakképzett főhivatású kolléga dolgozzék ott, állománya megüssön bizonyos mércét összetételében és minőségében. Aki a feltételeknek megfelel, az viszont tisztességes támogatást kapjon, vagy kerüljön át az önkormányzatokhoz.

Ha a közművelődési könyvtárak területén átrendeződés lesz, akkor a szakszervezeti hálózatban két alapvetően fontos probléma fog jelentkezni. Az egyik a jól szervezett gyűjtemények sorsa, a másik pedig az ezekben dolgozó szakemberek egzisztenciális helyzete. Ön szerint megoldhatóak ezek a gondok?

Magánérzelmem az, hogy a szakszervezeti intézményekben dolgozó könyvtárosokban él leginkább az ügyszeretet és az, hogy ez a munkaszolgálat. Szemben az összes többi könyvtárral, ahol tisztviselők dolgoznak. Ezeket az értékes embereket kellene megmenteni és egzisztenciális problémáikra megoldást találni. Egy példa: a Munkaügyi Minisztériumban több milliárdos alap van az átképzésekhez. A szakma is kövessen el mindent, hogy ezeket a kollégákat álláshoz juttassa. A gyűjtemények sorsáról pedig az a véleményem, hogy az értékes anyagot meg kell menteni. Sonnevend Péter nyilatkozta, hogy ehhez az OSZK segítséget is tud adni. Általános megoldás nincs, minden könyvtár helyzete, működőképessége, környezete más és más. A könyvtáraknak maguknak kell megtalálniuk az útjukat, legyen fantáziájuk. De az nem lehet állapot, hogy én vagyok, létezem és igazodjon hozzám az egész könyvtári rendszer.

Ha rendszerben gondolkodunk, akkor a kultúra egésze is így fogható fel. Ön szerint a könyvtárak hol helyezkednek el a kultúra rendszerében?

A kulturális életnek különféle szektorai vannak, benne a közgyűjtemények és itt jelentkezik az igazi érdekvédelem. Nem akarom a művelődés területeit szembeállítani, de az nem megoldás, hogy a hangosabb terület kapja a több pénzt, vagy még pontosabban: a látványosság. Például nem látok takarékossgot a színházaknál. Egyre másra új színházak létesülnek, mert ők igen ügyesen tudják a tömegtájékoztatásban artikulálni érdekeiket. Színházbarát vagyok, de zavar, hogy nincsenek tekintettel se iskolára, se közgyűjteményre a pénzek megszerzésekor és nem mindig művészi ambíciók motiválják őket.

A kultúrában meg kell találni azokat a tevékenységeket, intézményeket, amelyeket fenn kell tartani. Először az oktatásra és a nemzeti művelődési intézményekre gondolok. Ezek után következnek a könyvtárak, amelyek helyét szintén a kötelező szektorban jelöljük ki. A könyvtárak azt a szerepet töltik be a szellemi vagyonnal, mint a bankok az ország gazdasági életében. A könyvtárak nem az ország pénzét, hanem a társadalom szellemi vagyonát kezelik. Ha ebben a szereposztásban a könyvtáraknak főszerepet tudunk adni, – ami dukál is – akkor ez minden könyvtárra visszasugárzik, még a munkahelyiekre is. A jelenlegi helyzet nem tartható, sem az irányításban, sem az intézményrendszerben. Ezt akarjuk mi elfogadtatni és vannak sikereink is. Ez nem üres deklaráció, hanem finanszírozási kérdés. A kötelező szektort másként kell finanszírozni. Itt is szakmai érdekről van szó.

Mostanáig a szakmai érdekvédelemről beszéltünk. Emellett létezik a munkavállalói érdekvédelem, amelyet a szakszervezetek képviselnek. Milyen kapcsolódási pontok vannak – ha vannak – e kétfajta tevékenység között?

Az általunk képviselt szakmai érdekvédelmet jól egészíti ki a munkavállalói érdeket képviselő szakszervezet. Az viszont nem lenne jó, ha bármelyik szakszervezet szakmát kezdene játszani. Mi lenne akkor, ha például az egészségügyi szakszervezet mondaná azt meg, hogyan kell a vakbelet operálni. A Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete ritka üde folt a szakszervezeti palettán, úgy működik, ahogyan ezt elvárják tőle, utána megy az ügyeknek, eredményei vannak. Azzal azonban nem értek egyet, hogy szakmai kérdésekkel is foglalkozik. Ezt meg kell hagyni a szakmai szervezeteknek.

Ezentúl szabványainkat is a kereskedők portékáihoz fogjuk igazítani?

Szente Ferenc főigazgató-helyettesnek, OSZK.

Kedves Feri! Téged is, engem is eleget bosszantott már olyan tervezet, amelyben egy kereskedő saját portékáihoz akarta igazítani szakmai programjainkat. Mit szólsz hozzá, hogy ezentúl a szabványainkat is a kereskedők portékáihoz fogjuk igazítani! Arról van szó, hogy egy megyei könyvtárból eljuttattak hozzám egy előterjesztést CD-ROM ügyben. Szerzője a Teleinfotéka Kft. Úgy tudom, a KMK is benne van valahogyan ebben az ügyben. Kérlek, nézz utána, én nem akarok másfél oldal alapján véleményt alkotni véglegesen, csak kételyeimet tolmácsolom. A Kft szerint:

1. Le kellene mondanunk az ISBD-ről, amely „nem követelmény”;
2. „egyszerűsített tartalommal, egyszerűsített formában” kellene kezelni a bibliográfiai tételeket, de nincs részletezve, hogy ez mit jelent. (Számomra az „egyszerűsített” szó terminus technikus!);
3. tematikai keresés, érthető módon említve sincs! Ez annyira lehetetlen, hogy nyilván majd kitalálnak egy pótszert.
4. Úgy vélem, a CD-ROM egy folyton gyarapodó állomány kezelésére nem való (bár a feladat megoldható).

Mindig ezt vallottam: a technika arra való, hogy igényesebb szakmai eljárásokat lehessen bevezetni. De itt a fordítottja történik: megyei könyvtárak esnek vissza a falusi és a szakszervezeti letéti könyvtárak „szakmai” színvonalára. Ámde ezt a nivótlaniságot, a majdnem semmit CD-ROM kezeli – bizonyára jó pénzért!

Nem a CD-ROM ellensége vagyok. Ha egyszer a szakma valamely programja – sürgető is volna – CD-ket kíván, akkor meg kell hirdetni, és a cégeket kedvező ajánlatok okán versenyeztetni kell. Most azonban úgy tűnik, mindenekelőtt van egy cég, amelyik pénzt akar kaszálni, s minden ezután jön: szakma, program, technika... El sem merem képzelni, mit kellene eljárásainkkal csinálni, ha valakik nem a CD-ROM-hoz jutnak, hanem – mondjuk – kakukkos órához dömpingáron!

Ami az előterjesztőket illeti, nem ismerem őket, de annyit tudok, ők fizettetik a MikroISIS után a tagsági díjat. Továbbá, kezemben volt egy másik ajánlatuk, valamilyen propagandaanyag, amiben a szakmai blődlik egész sora volt, ilyenek: „cédulanyomtatás KWOC rendszerben”. (Erre mondom én, ez olyan, mintha valaki zeneművet akarna nyomtatni cédulára, minden kottafejet külön kartonra.) Úgyhogy én ezeknek az uraknak – az általam ismert két anyag alapján – szakmai illetékességét a legmesszebb menőig kétségbe vonom.

Ebben az ügyben az Országos Széchényi Könyvtár is érintve van, a tételek jelentős része ugyanis a Magyar Nemzeti Bibliográfia fejlesztésének környékéről származna. Tudod, eddig az volt a szólam, hogy azért lassú (20 éves múlt!) az MNB körüli fejlesztés és a nemzeti dokumentumok adatbázisa is, mert a bibliográfiai leírások perfekt megoldást kívánnak. Általában e fejlesztés címléirői vezénylés alatt állott. S ha most, 20 év után szolgáltatás lesz belőle a Kft által ígért színvonalatlanságon, nagy a gyanúm, hogy nevetségessé válik az OSZK minden fejlesztése.

Feri! Nézz utána az ügynek, mivel a KMK nem lehet a könyvtárak elprimitívesítésének kezdeményezője, eszköze.

E levelem tetszés szerint használd; csak ketten ismerjük. Meg is jelentetheted, esetleg válaszoddal együtt. Ennek örülnék igazán. Én mindenesetre nem fogom be pörös számat.

Számos elágazása van ennek az ügynek, személyes találkozás jó lenne. Mit szólnál egy pohár burgundihoz?

Budapest, 1991. március 18.

Barátsággal: *Horváth Tibor*

A véletlen és a predesztináció 70 éve

Tisztelet Bóday Pálnak

– Kedves Pali, apai ágon dzscentri vagy, anyai ágon Zsolt Béla unokaöccse. Stílusod (főleg a hölgyekkel szemben) emlékeztet egy úri birtokos gáláns modorára, nézeteid a liberális eszmék nemesebb vonulatából erednek. Népi is vagy meg urbánus. Vagy csak mi vetítünk vissza mostanság kreált ellentéteket a Te életedbe is, holott természetes körülmények között a személyiség igen eltérő jegyek metszéspontjában alakul? Mesélj a neveltetésedről!

– Soha nem merült fel bennem, hogy az apai és anyai őseimnek össze kellene veszniük bennem. Nem látom okát, hogy ellentmondást keressek ott, ahol valójában nincsen. Gyermekkoromat Kisigmádon töltöttem, ahol apám úri birtokos volt, kitűnő gazda. Jellemző, hogy már akkor Hoffer-traktort vásárolt. Házi kertünkben nekem is volt egy kiskertem, mint minden más falusi gyereknek. Ez hozzátartozott a gyerekneveléshez. Ha jellemezni akarnám ezt a falusi légkört, amelyben éltem, akkor talán *Szaltikov-Scsedrin* Galavljov családjával tudnám. Persze ti ezt már nem olvassátok. Tízéves koromban kerültem fel Pestre tanulni. Zsolt Béláéknál laktam a Király (Majakovszkij) utcában. Mivel a legközelebbi gimnázium a „Fasori” volt, oda íratlak be. Nem volt ebben semmi céltudatosság, ha nagybátyám máshol lakik, másik gimnáziumba jártam volna. A véletlen hozta így. Egész életemben a véletlennek volt meghatározó szerepe.

– Ismét valaki, aki erről a legendás iskoláról személyes élmények alapján tud beszámolni. Hogyan emlékszel vissza ezekre az évekre?

– Közhelyet mondok, ha századszorra én is megismétlem, kitűnő tantestülete volt, szelleme pedig rendkívül liberális. Evangélikus gimnázium volt, én református vagyok, de minden felekezeti diákja volt, egyszerűen nem számított senkinek a vallási hovatartozása, így lehet toleranciára nevelni, amikor is a másság tisztelete nem penzum a tananyagból, hanem az együttélés természetes közege. Mást mondok. Hittanórán lehetett ateista nézeteket vallani. Én például Renant olvastam, a Jézus életét. Persze engem akkor az irodalom érdekelt, az önképzőkör vezetője lettem. Versek írtam nem is titokban, mert több zseni meg is jelent. Ebben az időben ismerkedtem meg József Attilával, aki latinból korrepetált. Valójában verseimet beszéltük meg.

– Ez érdekes. Hogyan ismerkedtetek meg?

– József Attila soha nem fogadott el támogatást ellenszolgálatás nélkül. Fölöttünk lakott Németh Andor, ő és Zsolt Béla úgy akartak Attilán segíteni, hogy a korrepetálás fejében valami tiszteletdíjat juttattak neki.

– Hogyan emlékszel, ők már akkor is tudták, kicsoda József Attila?

– Tökéletesen tisztában voltak vele.

– Hogyan alakultak további éveid a „Fasoriban”?

– Harminchét után azért itt is érződött a jobbratolódás... Végül is engem eltanácsoltak... A formális ok az volt, hogy cigarettáztam. Akkor internátusban laktam, mert Zsolt Béláék Párizsban éltek már. A cigarettázáson többször rajtakaptak. Nyolcadikos voltam. Így érettségiztem Komáromban (a mai komárnói részen) a bencéseknél. Itt láttam, milyen jó gimnázium a „Fasori”, mert nem sokat kellett tanulnom. De azt megállapítottam, hogy a bencés gimnázium előbbre tart az irodalomtanításban Csipkay tanár úrnál, aki a „Fasori”-ban tanított. Ezt a kortárs irodalomra értettem.

– *Irodalmi érdeklődésű diákból hogyan lesz orvostanhallgató Debrecenben?*

– Humanizmusból. Akkor az orvosi pálya sokkal jobban kötődött a humanitárius és humanista eszmékhez. Debrecenbe pedig azért mentem, mert rokonság élt ott. Megint csak a véletlen...

– *Debrecenben kezdted a világot megváltani. És ott lettél baloldali. Sőt, tagja az illegális kommunista pártnak.*

– Igen. Ez már a Márciusi Front vége. Ott élt Zöld Sándor, Szilágyi József, Fehér Lajos, Vásárhelyi Miklós... Fock Jenő is kijárt hozzánk. Meg kell érteni az akkori helyzetet. A harmincas években szerte Európában az értelmiség a hitlerizmussal szemben kívánt felsorakozni. Kialakult egy mély szimpátia a szovjetek iránt. Mert a másik oldal még szörnyűbb volt. Én azonban ezen túlmenően a politikai mozgalmaknak a vastagabb részéből vettem ki a részem. Az OIB-ban, az Országos Ifjúsági Bizottság keretében dolgoztam. Ez kommunista szervezet volt. Nem kell tömegszervezetre gondolnod, tíz-tizenkét ember. A mozgalmi munka abból állt, hogy kis csoportokban tanultuk a marxizmust, egy szemináriumvezető segítségével. Tananyagunk többek között a Schönstein-füzetek voltak. Bár én akkor minden további nélkül az egyetemi könyvtárban olvastam A tőkét, mert megvolt.

– *Múltadnak furcsa hatása volt további karrieredre.*

– Negyvennégy végét Pesten töltöttem, papírok nélkül bujkáltam. Jöttek az oroszok, én pedig a néhány órája elfoglalt Pesten elindultam a „pártot” keresni. Székházunk, mármint a szocdemek székháza, a Conti utcában volt. Elkaptak, néhány év „malenkij robot” lett belőle.

– *Életednek ezt a részét ismerem. Annak idején sokat mesélted élményeidet. A fogságban a láger orvosa lettél, Te kezelted az őrszemélyzetet is. Így a hadifogságot viszonylag könnyedén átvészelted. Azt is tudom, hogy hazatérése után első utad a debreceni párt székházába vezetett egykori barátodhoz. Előszobájában nyilas érzelmű levénteoktatódat találtad. Amikor barátodat faggatni kezdted erről – ő ekkor városi párttitkár volt –, azt válaszolta, hogy ezek a leghasználhatóbb emberek. Emlékszel, Pali, amikor ezt mesélted egy éjszaka nálunk, jófajta dörgicsei rizling mellett, már hajnalodott ennél az epizódnál? Hosszú szünet után – ilyenkor nem szabad megzavarni a beszélőt – csak annyit mondtál: „Tudod Tibor, akkor kellett volna abbahagyni.” Pedig akkor még nem hagytad abba.*

– Még nem. Szegedre helyeztek, a Délmagyarország főszerkesztője lettem. Itt ért a Zöld Sándor-per. A Rajk-Kádár-Zöld-perek sorában az utóbbira nem került sor, mivel máig homályos körülmények között, Zöld Sándor először a családját irtotta ki, majd saját magával végzett, amikor az ávósok – végeredményben saját emberei – le akarták tartóztatni. Így a per értelmetlenné vált, és én is megúsztam, aki Zöld barátja voltam még a debreceni évekből. Állásomból elbocsátottak, majd könyvtárba helyeztek. Elkezdtem tisztességgel tanulni a szakmát, közben elmélkedtem, hogy azok között, akik a politikai élet mechanizmusába keveredtek, a sors milyen szeszéllyel osztogatja a szerepeket, bárkiből szinte egyforma eséllyel válik gyilkos vagy áldozat. Akkor számoltam le végleg a politikával.

– *A politikai és tudományos életből sokan kerültek a szakmába. Külön érdekes téma lehetne a szakma és a „jövevények” viszonya. Egyfelől sok baj volt azokkal, akik a „sértett grófné” pózában tetszelegtek. Szentmihályi nevezte így őket, aki maga is ilyen „jövevény” volt. Ők soha nem tanulták meg a szakmát. Mások igen. Nem is akárhogyan. Csak Bibót említem példának. Említhetnék másokat is. Mit gondolsz, maga a politikai rendszer miért űzött ennyi embert könyvtárba? Kenyeret akart biztosítani számukra?*

– Nem, egyszerűen veszélytelen helynek hitték. Ugyanakkor szem előtt voltak. Könnyen lehetett őket ellenőrizni.

– *De hát ezt tévesen gondolták. Könyvtárakban készült fel az egész ellenzék. Itt lehetett egyedül zavartalanul másként gondolkodni. Nézd csak meg a Kádár-rendszer politikai ellenzékét. Vagy a mai politikai élet szereplőit. Mégis veszélyes hely a könyvtár egy diktatúra számára. De térjünk vissza személyes dolgaidra.*

– Szegeden *Hencz Aurél* nevezett ki, kicsit később. Katalogizálással kezdtem. Később Pestre költöztem családommal. Az Akadémiai Könyvtár folyóiratosztályán dolgoztam, majd sok helyen. Tanítottam is az egyetemen. A KMK megalakulásakor áthelyeztek.

– *Hogyan látod ma a régi KMK-t?*

– Az egy kohó volt. Rendkívül különböző emberek gyűltek össze. Két közös vonásuk volt: egymás iránti tolerancia és igen magas intellektuális színvonal. Persze az utóbbi tette lehetségessé az előzőt. Buta és műveletlen ember nem toleráns. Ha csak neveket említek, nyilvánvalóvá válik mindez. Itt volt *Bassola Zoltán*, a régi kultuszállamtitkár, a paleográfus *Mezey László*, *Lázár Péter*, *Futala*, *Pataky Ernő*, *Szentmihályi*, *Horváth Magda*, *Pethes Iván*, de *Szente*, *Iszlai*, *Vargha Balázs*, *Nyakó Pista*, *Fogarassy*, *Szilágyi Tibor*, *Fodor András*, innen indult *Kiss Jenő*, *Papp István*, *Bereczky*, *Kamarás*, *Te*. És a meghatározó személyiség: *Sallai*. Ezek jutnak hirtelen eszembe. Megannyi külön személyiség. Jártak ide aztán filozófusok, írók, irodalmárok egy kis üde levegőt szívni. No meg néha kis megélhetést biztosító mellékjövedelemért. Mégis az a lényeg, hogy az egész szellemi műhellyé szublimálódott, ahol reggeltől estig lehetett az agyakat tornáztatni. Igazi értelmiségi hely volt. Baráti volt a légkör, a kritikai szellemnek olyan kemény, de a destrukciót messze elkerülő atmoszférájával, amely egyedülálló volt. Nem is lehetett tartósan fenntartani. De figyeld meg, aki nem baráti hívásra jött ide, hanem idehelyezték, az előbb-utóbb felszabadultan idomult ehhez az őszinte helyzethez.

– *Vagy megszökött. Ami pedig a Te KMK-s munkádat illeti, hihetetlen munkabírá sodra emlékszem. Gözhangya voltál, mint példaképed, id. Szinnyei. Szinte robotoltál, kis dobozaidat még vasárnapra is hazavitted. Fontos volt azonban, hogy kialakítottál egy rendkívüli dokumentációt. Ma úgy mondanók: több file-ból álló teljes rendszert, amely maximálisan be tudta építeni külső/nemzetközi szervezetek feldolgozásait. Mindez egy általad kialakított hivatkozási módszeren nyugodott. Persze manuális technikával készült. Úgy emlékszem, egy alkalommal beszámoltál erről a FID-ben, de azóta feledésbe merült. Kár. Végül is ebbe a munkába buktál bele, mert úgymond szakmai felülvizsgálat gigantomániával vádolt. Egy másik munkád számomra megvilágosító erejű volt. A nemzeti bibliográfiával kapcsolatos munkádra, tanulmányodra gondolok.*

– Már akkor is mondtad ugyanezt. Akkoriban írtam egy kis füzetet a külföldi nemzeti bibliográfiákról. Abban írtam, hogy a nemzeti bibliográfia nem csak műfaj, hanem rendszer is. Akkor is olyan nagy dolognak tartottad, pedig csak leírtam azt, ami természetes meggyőződésemm volt.

– *Le lehet írni, hogy rendszer. De Te azt is tudtad, miben áll rendszer volta, melyek a rendszer elemei stb. És ez nagy különbség. Szavakat lehet használni felületesen is, meg elmélyülten.*

– Akkor mindez egy nagyobb munka része volt. Egy nagyszabású jegyzetet kezdtünk írni. Megírtam egy testesebb munkát is a magyar nemzeti bibliográfiáról, a tárgyalás menete a nemzeti bibliográfiai gondolat története volt. Amolyan eszmetörténet. A kezdetektől egészen az élő helyzetig. Nagyon élveztem. Egyik büszkeségem tartozott hozzá, egy kresztomátia, „Olvasókönyv” címmel. Úgy tudom, már nem kapható, és nem is igen használják.

– *Pedig nagyon kellene. Vannak művek, amelyek nem avulnak el. Ilyenek a forráskiadványok is. Ami e jegyzeteket illeti, valóban egy nagyobb vállalkozás része volt. Szakirodalmi forrásismeret címmel kezdtük el írni ketten. Tiéd volt a 7. fejezet, ezért furcsa a két jegyzet tartalom-*

jegyzéke. De nem kellett a folytatás vagy... talán az oktatás alakult át. Amit pedig a „rendszer”-rel kapcsolatos szerénységed sorsáról mondhatok, csak annyi, hogy oktatási közhellyé vált, persze a neved említése nélkül. Figyeld meg, ezen a téren a mi szakmánk a legfelelősebb. Lehet, hogy most már az a tartalom is hiányzik, ami hitelessé teheti ezeknek a szavaknak a használatát.

– Nem akarlak figyelmeztetni a téma kapcsán arra, hogy nagyon egyoldalúak kezdünk lenni. Nem csak teoretikusan foglalkoztunk a nemzeti bibliográfiával. Én legalább ennyire emlékszem az előállítás technikájával kapcsolatos kísérletekre és a munkafolyamat megújítására is.

– *Való igaz, de ez már mások belügyeibe való beavatkozás. Ezzel pedig annyiszor vádoltak már, hogy nem merek emlékezni. De kedves Pali, végül elhagytad a KMK-t.*

– Visszamentem újságírónak. De ez más történet. Később kertész lettem a Rozmaring tsz-ben. Újságírók hagyományosan ide bújtak el, ha valami belső vagy külső erő erre kényszerítette őket. Most nyugdíjasként ismét a *Vasárnapi Hírek* munkatársaként dolgozom, no meg van egy kertem. Salátáimra vagyok büszke.

– *Ha végignézed pályádat vagy pályáidat, mit tudnál magadról és nemzedékedről összefüggően mondani?*

– Azt hiszem, hogy minden nemzedéknek megvan a maga egyedi karaktere és mással össze nem téveszthető vonása. Nem voltunk szerencsés nemzedék. Motivációnk a túlélés volt. Mi alakítottuk ki a túlélés művészetét. Csakhogy sok a halottunk is. Nem a természet szerinti halállal kell viaskodnunk, hanem a nemzedékemnek kijutó árulások, gyilkosságok okozta halállal. Gondolj bele: gázkamrák, Recsk... Ha barátaid hullanak el mellőled ebben a mindent szétmorzsoló végítéletben, azt nem lehet egyszerűen félretenni. Az én nemzedékem, a túlélők nemzedéke tudatának, emlékezetének nagy a lelkipurdaló komponense... Nyomasztó...

– *A túlélés nem csak túlélés, hanem átörökítés, értékmentés is egyben. A ti túlélésetek mentett nemzetet és kultúrát. Hátha békésebb korszak küszöbén állunk. Bízunk ebben, így kívánok neked még néhány nyugodt, alkotó évtizedet. Köszönöm a beszélgetést.*

Horváth Tibor

Beszélgetés Horváth Tiborral, mielőtt elnöke lett a Könyvtárosegyesületnek

Szente Ferenc: Tibor, most jöttünk ki a választmányi gyűlésről, szünetet tartani. Számomra az volt a meglepetés, hogy nincs elnökjelölt. Aztán az volt a másik meglepetés – ez kellemes meglepetés volt –, hogy majdnem közfelkiáltással téged jelölt a társaság elnöknek. Mit érzel most?

Horváth Tibor: Talán nem érdemes érzelmekről beszélni, és szeretnék kijavítani is: a műszaki szekciónak vagyok az elnökjelöltje. Valójában én nem számítottam erre. Körülbelül két héttel ezelőtt megkerestek és elmondták, hogy nem született megegyezés az elnökjelöltek személyében, illetve a jelöltek különféle okok folytán visszaléptek. Ismervén az elnöki funkciót és a feladatokat, tudom, ez az elnökség nagyon hálátlan szerep. Olyan poszt, hogy ha bárkinek nem felel meg az egyesület működése, rögtön az elnököt teszi felelőssé. Már pedig olyan egyesületi működés nem képzelhető el, amely mindenkinek tetszik. Továbbá rengeteg protokolláris feladattal jár, mondhatnám, hogy az elnökség afféle magas szintű portácsszolgálat. Én azt szeretném, ha az egyesületi munkát szakmai tartalommal töltenénk meg, kevesebb formalitással és nagyon-nagyon sok szakmával. Hozzáteve természetesen, hogy az egyesület különböző szekciói, illetve szervezetei teljesen maguk határozzák meg, mit akarnak csinálni.

SzF: Azt jelenti ez, hogy van kész programod?

HT: Programom, amióta ebben a szakmában vagyok – és ez elég régóta van, mert 1959-ben végeztem –, mindig volt. Azóta érlelődik. Ha az ember ilyen posztot vállal, igyekszik a programnak eleget tenni. Szeretnék azonban pontosan fogalmazni: A program szónak a magyar nyelvben van olyan jelentése is, hogy nagyon határozott célválasztás, szakaszolható részfeladatokkal, fedezettel, anyagiakkal, személyiekkel és így tovább. Ilyen értelemben nekem nincs programom. Azt azonban mondhatnám, hogy elveim vannak, és ezek az elvek válthatók programmá. Ez a program azonban rugalmas, tud alkalmazkodni a helyzethez.

SzF: Megszakíthatlak? – Azt gondolom, hogy az egyesület mint forma természetéből, az önkéntes tagságból, a működés demokratizmusából következik, hogy az elnök hatalma a józan eszében és az egyezkedési képességében rejlik. Ez a program nélküli program valami ilyesmire utal?

HT: Igen. Mondjuk, egyesületen belül meg kell állapodni bizonyos könyvtár-politikai elvekben, s ezek valójában azt a szellemet fejezik ki, amelyet az egyesület képvisel. Ha mindezt megfogalmazzuk, kifelé is képviselni kell. Ez azt jelenti, hogy az egyesületen belül az összehangolás, a társadalmi környezettel kapcsolatban pedig a képviselő és a szolgálat a feladat.

SzF: Ez stratégiát jelent?

HT: Stratégiát jelent, aminek megvannak az évekre, napokra vagy hónapokra lebontott taktikai lépései.

SzF: Mondanál valamit erről, van olyan, hogy magyar könyvtárügyi stratégia?

HT: Pillanatnyilag nincs. Éppen ezen kellene segíteni. Az egyesületnek nem az a dolga, hogy programokat, terveket tegyen le az asztalra, de dolga, hogy mindenről véleményt mondjon. Például várhatóan lesz egy könyvtári osztály a minisztériumban. Ki tudja, hogy honnan és milyen emberek fognak oda kerülni. Mondjuk, jó esetben egy jogász, aki igazgatásilag perfekter ember, de nem a mi szakmánkból nőtte ki magát. Az ő számára meg kell fogalmazni a célt, ami őt vezeti a részletmunkákban, tehát egy mankót adni neki, hogy járni tudjon. A kormányzati tevékenységet eddig főleg az jellemezte, hogy megpróbáltunk lyukakat betömni,

támogatásként ide-oda adott pénzekkel. Ez taktikai igazgatás. A stratégiai az, hogy a kormányzatnak meg kell mondanunk, melyek azok az „összkönyvtári” feladatok, amikre neki áldoznia kell. De arra kell! Összkönyvtári feladat például, hogy el kell készíteni egy magyar tárgyszórendszert, továbbá, hogy a központi szolgáltatásokat kell fejleszteni, amelyek az egész könyvtárügyet, az ország valamennyi könyvtárát modernizálják, meghatározzák, segítik. A központi szolgáltatások fejlettségi szintje szabja meg a könyvtárügy fejlettségi szintjét. Olyanokra gondolok, mint a nemzeti dokumentum-adatbázis, beleértve a periodikákat is stb.

SzF: Ezek hiányérzetek a nemzeti könyvtár adottságaival kapcsolatban is?

HT: Igen. Bizonyos dolgok hiányoznak, például a referral center funkcióját *Szentmihályi János* a tájékoztatás a tájékoztatásról címmel fogalmazta meg, ennek a mielőbbi létrehozása kötelező. Valami már van, de ez nem elegendő.

SzF: Feltűnt egy mondat a bemutatkozásodból, egy nosztalgikus mondat a régi Könyvtár-tudományi és Módszertani Központról, amelyben te még ifjú voltál és atyákra néztél föl, mintákra.

HT: Együtt néztünk fel annak idején. Sallaira vagy kíváncsi?

SzF: Tárgyilagos embernek ismertelek meg, mit gondolsz, azok a változások, amelyek saját magunkban meg az általunk ismert intézményekben is bekövetkeznek, mennyire rongálták el a reális látásunkat a múltra vonatkozóan?

HT: Azt gondolom, hogy mindennek az objektív alapját kell megtalálni Szerintem a régi, klasszikus, legendás KMK-nak a devalválódását az okozta, hogy rengeteg okos gondolat hamvába halt, bekerült valami hivatali íróasztalfiókba, nem vették komolyan. A KMK vette komolyan a könyvtárügyet, és törekvései, kezdeményezései a kormányzat szintjén megrekedtek. Nincs ember, bármekkora hivatástudata legyen is, aki hosszú időn keresztül képes úgy dolgozni, hogy amit kigondol, kidolgoz, annak nincs semmiféle foganatja. Emlékezz vissza a régi minisztériumra, lehetett neked akkor bármiféle ötleted. Nem is tudom, hogy miért tartották a KMK-t? A KMK munkatársai vagy kicsit cinikussá váltak, vagy pedig elhagyták a szakmát, más vizekre eveztek.

SzF: De a pályán maradtak. A magyar könyvtárügy tele van „KMK-viselt” emberekkel.

HT: Egyébként ez nem baj.

SzF: Sőt, ezt akartuk, ezt „konspiráltuk össze” annak idején.

HT: A KMK-nak folytonos önkereső jellegét talán az okozta, hogy nem volt „megrendelése”. Elromlott-e a viszonya magával a könyvtárüggyel? Nem hiszem, de az bizonyos, hogy a könyvtárügy a KMK-t tartotta annak a szervezetnek, amely majd az ő súlyát adja, amely megmondja, hogy neki mit kell kapnia. A KMK mindezt egyszerűen nem tudhatta.

SzF: Most „ki a fogó”? – gondolod, hogy az egyesület?

HT: Nem hiszem. Az egyesület más, az társadalmi szervezet, fórum, nem terveket dolgoz ki, nem kutat, nem irányít, de befolyásol. Megkeresi azt a szakértőt vagy szakértőket, akik a szóban forgó feladatot megoldják, adott esetben a KMK-ban is.

SzF: Ha jól értettelek, azt mondod, hogy tág tere van a munkamegosztásnak. Azt gondolod, hogy van egy intézményi szerepkör, amelyben intézményként kell viselkedni, és van egy társadalmi szerepkör, amelyben meg társadalomként kell viselkedni.

HT: Világos. Elmondok egy példát. Más dolog, mondjuk, a sebészorvosoknak a klinika, ahol az szabja meg az emberek helyét, hogyan tudnak operálni, milyen a szaktudásuk, hogyan tudnak műtéti eljárásokat kigondolni, átvenni és így tovább. De van a sebészeknek egy

társadalmi szervezetük, amelybe még az is belefér, hogy a nyári horgászélményeiket elmondják egymásnak. Nem szabad ezeket összekeverni. Nem azt mondom, hogy a sebészek egyesülete arra való, hogy a horgászélményeiket mesélhessék egymásnak, mert elképzelhető, hogy a sebészegyesület bizonyos szakmai feladatokat jelöl meg, pl. a képzéssel kapcsolatos állásfoglalást ad ki, netán bizonyos szakmai érdekvédelmi szerepet is vállal.

SzF: Tehát nem hiszed, hogy az orvosegyesületnek kellene fenntartania egy orvostovábbképző központot, hanem azt, hogy egy ilyen intézmény fenntartása állami feladat, illetve vállalkozás, állami hitelesítéssel?

HT: Egy intézmény fenntartása, érzésem szerint, állami feladat. A KMK-nak, úgy gondolom, itt kell maradnia a Széchényi Könyvtáron belül.

SzF: Az elmúlt évben igen erőteljes volt az a törekvés, hogy az egyesület intézményfenntartóvá váljék, és ilyen módon maga is műhely legyen.

HT: Ismétlem, az egyesület egyesület legyen, ne legyen intézményfenntartó. Nem tudom, milyen érveket mondanak, s fenntartom azt a jogot, ha később bizonyos érvek súlya alatt megtörök, álláspontomat korrigáljam. De a kérdés nem az, hogy ki tartson fenn egy intézményt, hanem hogy kinek kell a KMK produktuma. Ha a fenntartó a minisztérium, akkor ügyelni kell, hogy ne a hivatali, hanem a társadalmi-szakmai érdekek érvényesüljenek.

SzF: Ígérjünk meg egymásnak valamit. Most én kérdezgettelek téged. Indítsunk egy játékos vállalkozást: a legközelebbi alkalommal te teszel fel nekem kérdéseket. Érdemes lenne ezt a beszélgetést folytatni.

Még egyszer egy pályázatról

Egy pályázat margójára címmel szeptember 10-i számuk Levéltükör rovatában helyt adtak egy, a szolnoki Verseggy Ferenc Könyvtár igazgatói pályázatát kommentáló levélnek, amelyhez furcsa módon szerkesztői megjegyzést fűztek. Mint szolnoki, mint a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke, egyben mint a pályázatok szakmai zsűrizésére felkért szakértő, mélységesen tiltakozom lapjuk eljárása ellen.

1. Szolnok hosszú idő óta nem adott országos hírű szakembert a magyar könyvtárügynek Pápayné Kemenczey Juditon kívül. Tekintélye, felkészültsége és publikációi miatt más szakember a megyében meg sem közelíti őt.

2. Pápayné hat (!) igazgatót kapott felülről, jót-rosszat, helyettesként mindig az intézmény valóságos szakmai vezetője volt. Sosem igazgatóját szolgálta, sem a rendszert, hanem az ügyet. A régi rendszer kiszolgálójaként Pápayné feltüntetni egyszerűen rágalmazás!

3. Nemcsak a könyvtárnak, hanem a város és megye szellemi életének egyik ismert személyisége. (Azt már csak igazán mellékesen jegyezném meg, hogy – ismervén a szolnoki közélet megnyilvánulásait – Pápayné szellemisége közel áll az önökéhez. Úgyhogy sok kárörvendő elégtételére övéitől kapta ezt a pofont!)

4. A szakmai zsűri egyhangúlag Pápayné támogatja. A könyvtár dolgozói magas százalékarányban. Miután iskolatársaim, barátaim, ismerőseim e munkatársak, elmondhatom, hogy az ellenszavazók kicsi táborát azok alkották, akiknek nem ízlett a munka.

5. Gondoltak-e arra, hogy a másik pályázó, Bertalanné helyzetét lehetetlenné teszik? Ő szintén kitűnő szakember, de távol áll tőle bármi intrikálás. Milyen légkörű intézményt vesz át az önök jóvoltából, ha netán az önkormányzat őt nevezi ki? Tessék egy kicsit gondolkodni ezen is!

6. Tudomásom van arról, hogy egy, a könyvtárból már régebben nyugdíjba vonult, jelentéken telen hölgy felutazott a fővárosba, és itt hivatalokban és szerkesztőségekben kilincsel t, el lenezve Pápayné kinevezését. Mintha lenne köze hozzá. Mindenün nen kirúgták, önöket kivéve?

7. Lapjuk névtelen levelet közölt? Nem kommentálok...

8. A gerontológiai rokonszenvre vagy ellenérvekre vonatkozó szerkesztői megjegyzéshez annyit, hogy Pápayné fiatalságáról, frissességéről érdemes lenne személyesen meggyőződniük. Nem éveken múlik ugyanis az öregség. A szerkesztőnek ez a megjegyzése egyszerűen ízléstelen.

Uraim, Önöket egyszerűen felültették.

Tisztelettel:

Dr. Horváth Tibor,
az MKE elnöke

Sajnos, kénytelenek vagyunk ehhez a levélhez is néhány megjegyzést fűzni, mivel eléggé gyenge érvekre támaszkodik.

Levélíróink Pápaynénak nem szakmai tekintélyét vonták kétségbe, hanem hatalmi tekintélyének érvényesítését kifogásolták. Ez bizony nem szakmai, hanem etikai kérdés! Továbbá: nem tekinthető nyomatékos argumentumnak az a tény sem, hogy valaki „a város és megye szellemi életének egyik ismert személyisége”. Már megint a tekintélyelv!

Furcsán hat az ellenszavazók minősítése is; mindegyikük munkakerülő lenne? Gyanús általánosítás.

Furcsállható dr. Horváth Tibor úr erőteljes polarizáló fogalmazása is. Az általánosságok szintjén agyondicsért Pápaynéval szemben feltűnik egy „mindenünnen kirúgott, jelentéktelen hölgy” fantomalakja, aki egyébként soha nem járt szerkesztőségünkben.

Levélíróink nevét és címét természetesen ismerjük, az ő védelmük érdekében nem közöltük. Úgy látjuk, indokolt volt.

A szerkesztőségi megjegyzésünkben szereplő „gerontológiai” kifejezés célját dr. Horváth úr tudatosan félreértelmezi. Eredeti, szövegösszefüggésben így hangzott: „a levél megírását nem gerontológiai ellenszenv, ihlette”. Bizony nem!

A szerk.

Egy pályázat margójára 2.

A mostanival azonos című írásunkban, a szeptember 10-i számban szoltunk a szolnoki Verseghy Ferenc Könyvtár igazgatói állására kiírt pályázatról. Elmondtuk véleményünket, mely szerint: nem helyénvaló, ha nyugdíjas korúak kiszorítanak aktív korúakat.

Írásunk nagy port kavart, olyannyira, hogy a Verseghy Könyvtár nyugdíjas korú pályázója érdekében közvetlen munkatársi környezete nagyszabású aláírásgyűjtési akcióba kezdett a megye könyvtárosai körében. Számos aláírást prezentálva kívánják megsemmisíteni véleményünket, illetve megnyerni a pályázatot, úgy véljük, most ismét szólnunk kell a pályázat tisztasága érdekében.

Tisztelt aláírásgyűjtők!

Valóban nagyon látványos – és hatásosan megtevesztő – lehet szépszámu aláíró-közösség mindent elsőprő erejével véleményt nyilvánítani. Néhány dologról azonban megfeledeztek.

Például arról, hogy a kollektívák nagy része szándékoltan protekcionista alapon szerveződött.

Önöknek tudniuk kell – jobban, mint nekünk –, hogy munkahelyükön, a Verseghy Könyvtárban régóta diktatórikus szellem, „fortélyos félelem” igazgat, ilyen körülmények között ugye nem nehéz aláírásokat gyűjteni! Akik a tűzhöz közel vannak – ezt sokan úgy mondják, a könyvtári maffia – kezdeményezik az aláírásgyűjtősdit. Ebben a helyzetben, amíg nem dőlt el a pályázat, ki merné megtenni, hogy nem írja alá? Gyanítjuk, hogy a megye más könyvtáraiban sem lehet nehéz megszerezni az aláírásokat.

Hogyan gondolkodhat egy egyszerű beosztott könyvtáros? Nekünk tulajdonképpen teljesen mindegy, ki lesz Szolnokon az igazgató – a többi pályázót valószínűleg nem is ismerik –, de ha már szervezték – kérték az aláírásgyűjtést, nem tanácsos megtagadni. Különben is, más is – esetleg mindenki – aláírta. Írjuk alá, abból nem lehet semmi baj. Az eredmény adott. Mennyi aláírás! Több mint jó!

Más pályázónak nem adatott meg, vezetői hatalmuk sincs ahhoz, hogy munkaidőben, módszertani körúton járják – vagy munkatársaikat küldjék – a megye könyvtárait, és módszertani főnökként saját érdekükben aláírásokat gyűjtsenek vagy gyűjtessenek. A többi pályázónak nincs is szüksége erre, mert feltehetőleg tudják, hogy az így szerzett aláírások mennyit érnek...

Könyvtárosok és más
kultúrunkások nevében
Szolnok megyéből

Ablak a világ szellemi életére²⁴

(Könyvtárávatás Csorváson 1992. augusztus 23.)

A napokban ért véget a magyarok világtalálkozója, s ott az egyik előadó nagyon tanulságos anekdotát mondott. Az egyik amerikai elnök megkérdezte kertészét, hogyan lehetne kertjében szép, nagy tölgyfákat nevelni. „No de Uram, ehhez legalább 100 esztendő szükséges” – mondotta a kertész. Mire viszont a válasz az volt, hogy ha 100 év kell hozzá, akkor lásson a faültetéshez még aznap délután.

Miért mondom ezt? Gyakran vitatkozunk azon, hogy van-e valamilyen objektív mérce kormányzat, államigazgatási szervek, önkormányzatok kulturális törekvéseit megítélni? S mindig olyasmire jutunk, hogy csak a hosszú távú, a művelődés stratégiai céljait szolgáló tettek kapcsán szabad ítéletet mondani. Önök könyvtárat alapítottak, s ez a tett hasonlatos a tölgyfa telepítéséhez. A legnagyobb jótett ez, bár a fa felnevelője tudja, hogy a tölgy áldásait igazán unokái fogják élvezni. De felelősen szolgálni a művelődés ügyét csak így lehet.

Ünneprontó lennék, ha most politizálni kezdenék, de engedjék meg, hogy egyetlen különbséget említsek az elmúlt évtizedek és a mai politika tényezőinek megtartásában. A régi is áldozott művelődésre, de kulturális politikája látványközpontú volt, rendezvényi szemléletű, ez pedig sok pénzbe került. Egyszerűen nem volt hatékony, mert a látványra szánt összegeket akár az iskolától vagy szilárd közgyűjteményektől szívták el. A cél pedig bevallottan a tudatformálás volt. A mai politikában mindkét oldalon – ha a helyzetet kétpólusúvá egyszerűsítom – a kultúra tartós, hosszútávra ható intézményei és területei kapnak hangsúlyt. Az oktatás és a tágabb értelemben vett könyvtárügy. Emögött az a felismerés áll /illetve újra ez áll/, hogy Európa kulturális fogalom, lényegi jegye pedig a társadalmi közlésnek a fonetikai íráson nyugvó volta, tehát az írásbeliség. Néhai professzorom, az egyetemes középkor kiváló tudósa, Mezey László mondotta, hogy Uraim /ő akkor is így mondta/, Európa akkor született, amikor a Carolingok megújították az írásbeliséget még az ezredforduló előtt, s amikor a bencés kolostorokban véget nem érő szorgalommal és az elhivatottak aszkézisével írták a kódexeket, átmentve az antik világ kultúráját. Hazánk ehhez a folyamathoz, az Európa-formáláshoz 4 év híján 1000 éve csatlakozott gazdagodva és gazdagítva, amikor szintén a bencés rend jóvoltából létrejött az első magyar iskola, együtt az első magyar könyvtárral Szent Márton-hegyén. Így első könyvtárunk iskolai könyvtár volt. Az európai szellemet mélyáramlataiban ma is ez határozza meg, s nem talmi divatok. Ezért is kell kulturális életünkben prioritásokat felállítani, első helyre juttatva az iskolát és a könyvtárat, amelyik kettő ráadásul szimbiózisban élt és él ma is. Ha figyelnek születő törvényeinkre, ezek az alapelvek nem vitatottan húzódnak a törvények mélyén, túl a sok kétségen, kritikán, fenntartáson. A könyvtár ezért vált kötelező alapszolgáltatássá, megjelenik első ízben az oktatási törvény tervezetében, és viszont, a készülő új könyvtári törvény kiemelt feladatok közé sorolja az iskolai könyvtárak ügyét. Már csak tisztességből említem, hogy mindezt olyan időkben, amikor a napi gondok ezrei, a segélyért kiáltó szavak ezrei, a régi mulasztások halasztást nem tűrő helyrehozatala – szóval a napi teendők – nem éppen a távlati gondolkodásnak kedveznek.

Az Önök tette így válik példaértékűvé. De nemcsak abban, hogy nehéz körülmények közepette elültetik a jövő kultúrájának egyik tölgyfáját, hanem a megoldás mikéntjében is. Mert itt kettős feladatú könyvtárról van szó, iskolairól és közművelődésiről. A jövőben ez az egyik ésszerű könyvtártípus, bár csírái adottak már.

²⁴ Avatóbeszédet mondott HORVÁTH Tibor az OPKM főigazgatója a MKE elnöke.

Az iskolai könyvtárakra is, a közművelődésiekre is új feladatok várnak.

Az iskolai könyvtár az iskola tudásközpontja, forrásközpontja, egyként szolgálva diákokat és tanárt. Ha az oktatásban és módszereiben megjelenik az alternatívitás, akkor ennek eszközbeli feltétele az ismeretforrások jelenléte. Ha a tanulók tudatát nem egyetlen könyv vagy eszme logikájának jármába akarjuk belekényszeríteni, akkor a választékot biztosítani keli számukra. Ne a kényszer és a szolgálatában álló egykönyvűség formálja tanulóink tudatát, hanem az eszmék meggyőző ereje. Emellett is, kiváló tanulók, kiugró képességek és felkészült tanárok nem élhetnek a szellemet tápláló, megújító könyvtár nélkül. Az új pedagógia tehát a könyvtárral kezdődik.

A közművelődési könyvtárak új feladata pedig a demokrácia gyakorlásához szükséges tájékozottság biztosítása. Aki állampolgárként élni akar demokratikus jogaival, az beleszól a közösség ügyeibe. Ez egyben kötelezettsége is. Aki ennek révén alakítani kívánja környezetét, a község, a megye, az ország életét, annak tájékozottnak kell lennie. Divatos szóval: döntéseihez, állásfoglalásaihoz információt használ. Megbízhatóan ezt a könyvtár nyújtja. Ennek az új feladatnak említésekor még idézném azt is, hogy kevés olyan szervezett intézményrendszer van, mint a könyvtárügy. Így erről a helyről, ebből a könyvtárból érhető el a megyei könyvtár, a Széchényi Könyvtár, de a világ valamennyi más könyvtára is. Ez nem szólam, mert átviteli hálózat, amely mindezt technikailag is lehetővé teszi. Egyelőre a megyei könyvtár kapcsolódik ehhez, majd regionális hálózat révén egyre több. Így válik szilárd, megbízható, ellenőrzött és ellenőrizhető tudást, ismeretet nyújtó információ központtá.

Végül engedjék meg, hogy az Egyesületünkben tömörült könyvtáros társadalom nevében köszönjem meg a polgármester úr fáradozásait és mindenkiét, aki e sikernek munkás résztvevője volt. Ha valakik, akkor a könyvtárosok tudják értékelni az Önök gondolkodásmódját, mert tudjuk, milyen nehézségeket kellett leküzdeniök.

A leendő olvasóknak, diákoknak, tanároknak, a község lakóinak pedig kívánom, hogy e gyűjteményt tekintsék valóban a sajátjuknak. Járjanak ide, gondoskodjanak is róla, tudva, hogy az unokák is ide járnak majd.

Az iskolai könyvtárak útjai

Nemcsak egyes könyvtárak, hanem egész könyvtárfajták keresik helyüket a megváltozott szellemű és felépítésű társadalomban. Érthető okokból nem onnan jelentkezett a legidegeskedőbb hang, ahol a feladatok át- és újragondolása szakmai problémává nőtt, hanem onnan, ahol a legnagyobb mértékűvé vált az egzisztenciális fenyegetettség. Ez a termelő üzemek, illetve a teljes privatizálásra számító szervezetek szférája, akár műszaki könyvtár, akár szak szervezeti fenntartású közművelődési is érzett veszélyt a gazdacsera perspektívájában. A reflexió teljesen mechanikus volt: akármi történik is az anyaintézettel, a könyvtár meg akart maradni az állam biztonságos, nem nagy követelményeket támasztó kebelében. Legalább egy kiadós állami segély kicsikarásának mértékéig. A kapkodó reagálás megszülte a szakma fordított logikáját: az egzisztenciális gondok megoldásához kívánják szabni a szakmai feladatokat, ahelyett, hogy világosan fogalmazott, igényes szakmai feladatokhoz passzintott, erős intézményektől várnák az egzisztenciális problémák megoldását.

Csakhogya átmenet...

Mindezt azért tartottam idevalónak, mert az ilyenféle fordított logika munkált az iskolai könyvtárosok körében is. Létükkel akarták igazolni fontosságukat, s ebből csak panasz eredt, hogy a közoktatás nem becsüli, nem használja (sőt, lebecsüli) az iskolai könyvtárat és könyvtáros tanárt. Pedig az egykönyvű, egymódszerű oktatás nem igényli az iskolai könyvtárakat, legfeljebb egy kötelező olvasmánnyal rendelkezésre álló kiszolgálót. A tanár pedig miért fordulna a könyvtárhoz akkor, ha tanórákra lebontva kapja a hajdani OPI módszertani ukázait. Minek tanárnak-diáknak a többletinformáció, ha nem lehet felhasználni? Ez az ellentmondás okozta az iskolai könyvtárak alulfejlettségét, s ez akkor is igaz, ha az alternatívákat nem ismerő pedagógia szorítása lazult az utóbbi években. Mi több, bizonyos kísérletezésre is ösztönzött, bár témavezetők felügyelete alatt.

Más szóval – levonhatjuk az első konklúziót – az iskolai könyvtárak jövője attól a kihívástól függ, amit az új oktatás jelent számára. Ha eszközökben, módszerekben, netán tartalmakban is alternatívákat hordozó közoktatás jön létre, akkor ennek tápláló forrása a szakmai tájékoztatás, forrásintézménye az (iskolai) könyvtár. Aki optimista akar lenni iskolai könyvtári ügyben, először oktatási ügyekben legyen az. Az oktatás szabadsága fogja kikényszeríteni a szabadság gyakorlásához szükséges könyvtári biztosítékot. Feladat és intézmény így találhat egymásra.

Az oktatás oldaláról tehát rendben lenne a dolog, legalábbis a funkciók helyrekerülése területén. Vajon a könyvtárügy, vagy könyvtárpolitika szempontjából ugyanilyen kedvező-e a helyzet?

A formálódó könyvtári közgondolkodás egyik első eszméje a könyvtárügy és oktatás azonos vagy rokon természetének újrafelfedezése. Az első iskola egyben az első könyvtár. A kettő összetartozása evidencia – mondotta Kálmán Attila pécsi vándorgyűlésünkön. A kettő azonban nem úgy tartozik egybe, mint az alkotó elemek egy kémiai keverékben. Hanem úgy, mint a kémiai vegyületben, mert ott a komponensek nem saját tulajdonságaik szerint vannak jelen, hanem, elveszítve eredeti tulajdonságaikat, új minőségű anyagot produkálnak. Ahogy a víz nem hasonlít sem a hidrogénhez, sem az oxigénhez. Az iskola is több alkotóelem szintézise: hagyomány, iskolaszellem, tantestület, tananyag, diákság, könyvtár, események, szülők, épület... és sorolhatnánk.

Az oktatás intézményei szilárd intézmények. A Sorbonne legalább hétszáz-nyolcszáz éves. Első megmaradt egyetemünk háromszázötven esztendő, könyvtára régebbi. Középiskoláink

sem alkalmi ötletek szülöttei, az alsófokú oktatás hálózata 1868 óta szövi át az országot. Az oktatás intézményeinek stabilitását persze nem csak múltjukkal lehet igazolni, jelenlétük megnyugtató szilárdságot jelent mai társadalmunk művelődési szerkezetében. Biztosan így lesz a jövőben is. Amikor a könyvtárpolitika az iskolában lényegi összetevőként ismeri fel a könyvtárat, nemcsak egy tradíció szellemét erősíti meg, hanem az egész könyvtárügy feladatainak megvalósulásához talál ésszerű szervezeti elvet. Az új könyvtári rendszernek három koordinátája lehet: szakterületi/diszciplináris dimenzióját a felsőoktatási könyvtárak adják, kiegészülve néhány országos szakkönyvtárral; második vetületét a regionális kommunikációs könyvtári hálózat adja főként az önkormányzati könyvtárakra épülve, a harmadik dimenziót kézenfekvően az információátadás „főhivatású” intézményei, az iskolák nyújtják. Az ismeretközvetítés ugyanis így teljes, így áll két lábon. Az oktatás nem szakad el az ismeretek forrásaitól, nem lebeg üres térben, az ismeretforrások pedig rátalálnak legnagyobb felhasználói területükre. A képlet annyira egyszerű, hogy már-már papírizünek érezhetnők, ha nem igazolná saját múltunk és megannyi külhoni gyakorlat.

Senki ne várja azonban, hogy e felismerésnek hatására jövőre már kiváló iskolai könyvtáraink lesznek. Sok könyvtárról van szó, de az oktatás sem fog hirtelen megváltozni. Addig is van gondolkodni való. Ezek közül idéznék néhányat.

Egy államvizsga alkalmával lepődtem meg azon, hogy a hallgatók úgy tanulták, miszerint az iskolai könyvtár közművelődési könyvtár az iskolában. Messze nem az. Önálló típus – ezt a könyvtári törvény helyesen ismerte fel. Forrásközpont egyszerűen, önálló karakterét az alábbi megkülönböztető jegyek adják:

1. Tevékenységében a referenzmunkának kell uralkodnia, minden más könyvtártípustól eltérően itt meghatározó hányadot jelent. (Ez még nem tény, csak elvi követelmény.)
2. Állománya a legösszetettebb a dokumentumfajták tekintetében. A gyűjteménynek nemcsak audiovizuális ismerethordozók, hanem elektronikus eszközök, sőt háromdimenziós dokumentumok is természetesen részei. Minden, ami tudás forrása lehet.
3. Oktatóhely. Nem a nevelő típusú, tudatformáló értelemben, hanem a forráshasználat elsajátításának, az ismeretek önálló rendszerezésének és az ezekkel összefüggő módszerek elsajátításának helye.
4. Szemben a közművelődési könyvtárakkal, az iskolai könyvtár teljes egészében minőségorientált. Állománya nem tűr meg horort, pornográfiát, olcsó krimet és társait. Gondolom, egyetérthetünk, ha ezek kiirtásában nem valamilyen szabadságjogok megsértését látjuk. Ez a szelekció politizálást nem jelent. E minőségorientáció együtt jár a teljes ingyenességgel.
5. Az iskola legdemokratikusabb helye: itt lehet a legkövetlenebbül vitatkozni, amire az órákerek nem nyújtanak alkalmat. Találkozhat tanár és diák a tananyagot meghaladó problémák megbeszélésére. Nem szükséges tovább magyarázni.

A fentiek persze idealizált képet adnak, ehhez képest jelen gyakorlatunk sokkal prózaibb. Az öt pont arra szolgál, hogy az önálló könyvtártípus keretét meg lehessen határozni. A közművelődési könyvtárakhoz pedig úgy lehet viszonyukat meghatározni, hogy az iskolai könyvtár betölthet közművelődési feladatokat, de nem közművelődési könyvtár. Akár megnyílhat a terület, a körzet számára is.

A másik kérdés abból ered, hogy – megítélésem szerint – az iskolai könyvtárakat nem tekintettük elég differenciáltan. Majdnem egyenlőnek hittük őket. Az általános és a középiskola könyvtára közt majdnem csak mennyiségi eltérést láttunk. Nem nagyon érvényesültek a lakóhelyi feltételek, könyvtári környezet stb. Zárt intézményként néztük őket, elvont normák alapján minősítettük. Pedig nem azonos problémájúak!

Ezzel kapcsolatban le kell számolnunk egy illúzióval. Minden szükséges ismeretforrásnak nem kell helyben meglennie. Nincs akkora költségvetés vagy állami segély, amelyik ezt az igényt kielégíthetné. Helyben az alapművek mellett annak kell meglennie, ami az oktatás folyamatában rendszeresen szerepet kap. A többi megszerezhető. Az iskolai könyvtár így szervező helyé válik. E feladatban természetesen nem szabad arra gondolni, hogy a tanár vagy a diák helyett az iskolai könyvtáros megy el más könyvtárakhoz; arra sem, hogy kötelező irodalom szintű műveket kér át könyvtárközi úton. Hanem olyan eszközöket szerez, amelyek intézményesen hasznosulnak. (Például: egy Bánk bán előadás hangfelvétele, video-felvétele.) A szervezői feladatok megjelenéseinek két következménye lehet: az ún. báziskönyvtárak teljesebb hálózatának kiépülése, másfelől igen erős könyvtárközi kapcsolatok szervezett létrejötte.

Az iskolai könyvtár különleges feladatú lehet kistelepüléseken. Itt az iskola az egyetlen művelődési intézmény, a község kulturális mindenese. Könyvtára egyben községi könyvtár, helyet adva például olvasókörnek. Az iskola szervezheti a lakosság számára az előadásokat, vitákat, szervezhet kórust, kirándulást. Gondoljuk meg: egy pici község önkormányzatának sose lesz annyi pénze, hogy külön iskolát, külön művelődési házat, könyvtárat tartson fenn. Hasonló helyzet adódhat akár városi körzetekben is a település adottságai következtében. Valószínűleg szaporodni fog az, amit eddig kettős funkciójú könyvtárnak hívtunk. Együtt azzal a várható átalakulással, hogy az iskola a község, környék szellemi központjává válik.

A hosszabb távra ható elképzelések mellett két nagyon aktuális, azonnal végrehajtható problémát említenék.

Elsőként arra hívnám fel a figyelmet, hogy iskolai könyvtárainkban igen sok tartalék rejlik. A feldolgozatlan vagy nem eléggé analizáltan feldolgozott állományrészekre gondolok. Ezen a téren igen nagyok az eltérések könyvtáranként. Olyan szellemet érdemes meghonosítani az iskolai könyvtárosok körében, amely elítéli a gyűjteményüket hanyagul kezelő pályatársakat. Aki állományát nem dolgozza fel, gyakorlatilag megszünteti, tehát kárt okoz. Kárt okoz azzal is, hogy önként lemond könyvtára támogatásáról. Hiszen ki lenne balga segíyezni egy olyan iskolai könyvtárat, amelyik meglévő állományával sem boldogul, így nagy valószínűséggel a támogatási összegek is alacsony határfokon hasznosulnának, ha egyáltalán hasznosulnának. Legyen a jövőbeli zsűrizésnek olyan szempontja, hogy támogatás csak rendezett könyvtárnak juttatható!

Második gondunk a szakképesítés. Régi téma, nem is érdemes a problémát magát ismertetni. De kíséreljük meg, hogy az iskolai könyvtárosok megújult szervezetei az MKM-hez forduljanak. Kérjék a kiegészítő alapképzés megszervezését főiskolákon, a KMK-ban, az OPKM-ben, akár az egyetemeken.

Mert változatlanul érvényes a régi tétel: minden fejlesztés sikere vagy kudarca az emberi tényezőn múlik. Minden másnak másodlagos jelentősége van.

Horváth Tibor

Horváth-interjú 1992. december

Horváth Tiborral beszélget Szenté Ferenc

Sz. F.: Kedves barátom, engedd meg, hogy gratuláljak a kinevezésedhez. Immár te vagy az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója. Hogyan éled ezt meg?

H. T.: Elég vegyes érzésekkel. Nem azt mondom, hogy nem örülök, de vannak bennem másfajta reflexek is. Egyszer valamilyen sorsfejtő könyvben olvastam magamra vonatkozóan, hogy az ilyen ember, mint én mindent elér, amit kíván, csak mindent túl későn. Sajnálom, hogy mire eljött a rendszerváltás, már megöregedtem.

Sz. F.: Elgondolni is nehéz, milyen lett volna az életünk, ha 56-ban másképpen fordul itt a világ, de azt gondolom, hogy a változás megélésével nekünk egy pici kaján fintort küldött a sors.

H. T.: Nekem is ez az érzésem. A világ meg tudott változni, mi magunk pedig már nem leszünk képesek erre. Bár elnézem a húsz-harminc éveseket, és azt látom, hogy ők is nagyon nehezen találják föl magukat. Talán még rosszabbul, mint mi. Nekünk legalább gyerekkorunkból maradtak homályos emlékeink egy másképp működő világról. De aki 56 után született, annak a Kádár korszak az egyetlen megélt társadalmi modell. Elképzelhetetlen számára az, ami jön.

Sz. F.: Aki 1963-ban született, annak ez egy nagy békekorszak, ugyanúgy, mint száz évvel korábban. A késői Bach-korszak gyermekeinek a forradalom és a szabadságharc legenda volt.

De térjünk vissza hozzád. Ezt az esztendőt megbízott főigazgatóként már lényegében te küzdötted végig. Mellette elnökösködtél a Könyvtárosegyesületben, egy szóval nem unatkoztál. Milyen év volt, aminek közeledik a vége?

H.T.: Voltak idegesítő dolgok. A főnökváltás maga nagyon kényes helyzetet idéz elő. Van csaknem száz ember, akinek nemcsak az egzisztenciája, hanem az önbecsülése, a kedélyállapota is függ a vezető magatartásától. Az OPKM kis intézmény, itt nekem tudnom kell még azt is, kinek milyen otthoni baja van, hogy ne ítéljem meg rosszul a munkáját. Szakmailag sikeresnek ítélem az esztendőt a magunk számára. Nagyot tudtunk lépni a technikai fejlesztés terén. Kaptunk Mellon-alapítványi támogatást, ehhez hozzátettük az eladott Sziget utcai ház bankkamat-hasznát, így összesen mintegy 3 milliót költöttünk technikai beruházásokra. Most ott tartunk, hogy nálunk online lesz minden. A Művelődési és Köznevelési Minisztérium is bekapcsolódik hozzánk, most lett készen a hálózat kiépítésével az egész épületben. Már összekapcsoltuk a két hálózatot, megvan a szoftver, ami lehetővé teszi a kölcsönös lekérdezést. A gondot az okozza, hogy csak az utolsó három év anyagát tartalmazza adatbázisunk. Majd ha lesz pénzünk, akkor retrospektíve belerakjuk a többi tételt is.

Ezen túlmenően azt hangsúlyozom, hogy ebben az évben sikerült a szélesebb nyilvánosság elé kiállnunk. Az *Ezeréves a magyar iskola* alapítványi pályázatra utalok. Oktatástörténeti témákban hirdettük meg, és óriási érdeklődés volt a válasz. A pedagógustársadalom megmozdult a lehetőségeire. Alig győztünk pénzt felhajtani, hogy a sok kitűnő dolgozatot díjazni tudjuk. Sikeresek voltak a kamarakiállításaink is a régi iskolai könyvtárak és szemléltető eszközök bemutatására. Ennek során meglepően sok könyvészeti ritkaság, ősnymtatvány, RMK került elő.

Sz.F.: Becsületesek a pedagógusok. Amilyenek a vagyonyilvántartások voltak, azoktól el is adhatták volna őket. A kutya se vette volna észre.

H.T.: Akadt olyan hely, ahol a tantestület összefogott a régi könyvek megmentésére, mert az igazgató zúzdába akarta küldeni az egészet. Sajnos, néhány esetben ez meg is történt.

Sz.F.: Helyet is tudsz mondani?

H.T.: Tudok. De csak annyit mondok, hogy Szentes környékén volt ilyen. Visszatérve az eredeti témára, ezek a kiállítások, a velük kapcsolatos előkészítő és szervező munka, maga a rendezvény, a megnyitó jó alkalom volt, hogy bensőséges kapcsolatokat építsünk ki egy sor iskolával. Mindent egybevéve, az OPKM-nek ez sikeres esztendeje volt. Még valamit mondok. Úgy látom, hogy a minisztérium most teljesen elfogadta az intézményt. Rendkívül intenzív részéről a könyvtárhasználat. A főnökök részéről is. Nem a titkárnőket küldik le a könyvtárba. Maga az államtitkár jön, nem is jelentik be nekem. Egyszer Kálmán Attilát láltam ott az olvasóteremben. Nekünk még szokatlan ez a dolog. Sokat várok a számítógépes rendszerek összekapcsolásától, de tartok is tőle. Képzeld el, ha a minisztériumi tisztviselők bármikor lekérdezhetnek adatokat a saját termináljukra, ez hallatlanul megnövelheti a forgalmat, amire nem vagyunk felkészülve másolótechnikával, személyzettel stb.

Sz.F.: Azt mondjuk, hogy akinek sikerül megszerettetnie magát, annak könnyebb kérnie. Ti most majd ilyen helyzetbe kerültök.

H.T.: Ez így van. A kéréseinket eddig is pártfogolta a minisztérium. Tudod, hogy a XIII. kerületi pártszékházát igényeltük magunknak. A minisztérium teljes egyetértéssel támogatott bennünket. Az egyik államtitkár-helyettes nyilvánosan be is jelentette, hogy az épület megkapta az OPKM, miközben a Belügyminisztérium kapta meg, és ott valami tűzoltósági-rendőrségi hírközpont lesz.

Sz.F.: Kínos ügy. Jobban járnátok, ha a BM pártfogolna benneteket.

H.T.: Igen kínos. Nekünk 12 ezer négyzetméterre volna szükségünk, hogy a különgyűjteményeinkkel együtt elférjen a tankönyv-, az értesítő- és az ifjúsági gyűjtemény. Ez az ország legértékesebb ifjúsági gyűjteménye, mégis egy pincében van, nem lehet hozzáférhetővé tenni. Az volt a tervünk, hogy ennek a gyűjteménynek a nyilvánossá tételével hozzásegítjük az ifjúságot az irodalom, képzőművészet, zene, tudományos élet stb. eredeti források alapján történő megismeréséhez. Ehhez megvannak a referenzs-művek is. Ezt az állományt nem tudjuk kitenni ezentúl sem, pedig itt minőségileg valami egészen mást tudtunk volna kínálni, mint a hagyományos gyermekkönyvtár. Ez olyan hely lehetett volna, ahol a gyerek akár egész napot el tud tölteni, mert nemcsak könyvek lettek volna ott, hanem különféle foglalkozási lehetőségek és kutatói szolgálat is.

Sz.F.: Lépjünk tovább. Az OPKM az egyik legnépesebb értelmiségi csoport országos szakkönyvtára. Hogyan tudtok megfelelni ennek a funkciónak? Például a gyarapításban.

H.T.: Többek közt erre valók a kamataink. E forrásból egészítjük ki azt, ami hiányzik költségvetésünkéből. Ezenkívül rengeteg ajándékot kapunk. Most jelezték, hogy két tonna könyvet kapunk Franciaországból. Szakszerűen válogatott, értékes nemzetközi anyagot.

A pedagógia ma teljesen átalakul az országban, a régi szakirodalom jelentős része, Makarenko stb. elavul. Mit lehet tenni? Néhány művet kiadtunk reprintben is. Most pedig Jáki László és Kelemen Elemér megcsináltak egy szöveggyűjteményt; ez a legértékesebb pedagógiai szakirodalom gyűjteménye lesz a 20-as évektől kezdve, afféle pedagógiai chrestomathia. Már a következő tanévre megjelenik, és hozzáférhető lesz mint tankönyv minden hallgató és gyakorló pedagógus számára.

De hadd beszéljek a tankönyvtárunkról. Ez a Tornavár utcában van egy szuterénben. Külföldi és magyar tankönyvek vannak ott, időben oly messzire visszamenően, amióta csak tankönyvek megjelennek. A környező országok tankönyvei is. Hogy illusztráljam ennek a hasz-

nosságát, megemlítem, hogy Für Lajos innen vitte el tanulmányozni a munkájához szükséges dokumentumokat, amikor könyvet írt arról, hogyan tanítják a szomszédos országokban a magyar történelmet. Valóságos kincsesbánya e gyűjtemény.

Hasonló kincsesbányája az iskolatörténetnek az értesítő-gyűjtemény. Van egy bibliográfiai vállalkozásunk, az értesítők bibliográfiája. Folyik az anyag analitikus feltárása. Például a tanári névsorok találhatók benne – ezek egyedülálló források, hiszen messze vezető áttételeik vannak. Történelmileg a vezető magyar értelmiség egyik nagy csoportja került ki a tanárok közül: Babbitstól kezdve igen sokan az írók közül tanári pályán indultak. Ezt az anyagot most feltárjuk.

Sz.F.: Érzem rajtad, hogy szívesen beszélsz a kutatási feltételeknek erről a történelmi érdekű területéről. Ám viseld el, hogy tovább erőltessem a modern szakkönyvtári feladatokra irányuló kérdést. Mi van az OPIR-ral, az országos pedagógiai információs rendszerrel?

H.T.: Ennek koncepciója abból indult ki, hogy együtt kell fejleszteni az információ-előállítást, az adatbázis-építést és a terjesztőhálózatot. A terjesztésre a pedagógiai intézeteket jelöltük ki, de ez az elképzelés „nem jött be”. Nagy volt a fluktuáció. Nem alakult ki a stabil hálózati személyzet. Nem volt fogadókészség a szolgáltatásokra. Most újra kezdjük a szervezést. Valójában mindent előlről.

Sz.F.: Az úgynevezett regionális oktatási központok (ROK) belépésével várható-e változás a szakirodalmi szolgáltató rendszerben?

H.T.: A ROK-ok információs és szaktanácsadó feladatot töltenek be. De maradnak ilyen feladatok a megyei intézeteknél is. Még nincs teljesen kialakulva a szereposztás. A ROK-okat igyekeznek alaposan felkészíteni arra, hogy magas színvonalon tudjanak ellátni tantárgy-felügyeletet. Ehhez valószínűleg majd egy tantárgyi bibliográfia összeállításával mi is hozzájárulunk. Még nem tudom, hogy milyen lesz a munkamegosztás információs szempontból a ROK-ok és a megyei intézetek között, de meggyőződésem, hogy nem szabad őket egymással szembeállítani. Jobban el tudom képzelni az iskolai könyvtári szaktanácsadást a ROK-nál, mint a megyei intézeteknél. Gondolj arra, hogy most minden tantárgy esetében rengeteg alternatív tankönyv kínálkozik. Kell lenni egy helynek, ahol ezek feltárva, szabadon állnak a szaktanárok rendelkezésére. Erre mi az iskolai könyvtárakat fel akarjuk készíteni. De a legdrágább könyvek 800-1000 Ft-ba kerülnek. Az ezekből való tájékozódást – legalábbis átmenetileg – csak az iskolák számára elérhető közeli szakmai centrumok tudják megvalósítani, mert a pénz ma is nagyon kevés. Változatlanul azt a 6-8 minta-iskolai könyvtárat kell országosan mint minimális programot létrehozni, ami a többiek számára példaként szolgál. Bizakodásunk alapja a minisztérium vezetőinek eltökéltsége az iskolai könyvtárak fejlesztése tekintetében. Kálmán Attila megnyilatkozásai a pécsi vándorgyűlésen és a Magyar Olvasástársaság legutóbbi értekezletén reményt keltenek bennünk azzal a fásultsággal szemben, amit sokszor iskolaigazgatók, sőt iskolai könyvtárosok részéről is érzünk. A könyvtárosok sem mind érzékelik, hogy megváltozott a világ, mások a követelmények. A szaktanárok ma már nem tudják nélkülözni az iskolai könyvtár szolgáltatását.

(Folytatjuk)

Az érdekvédelmi egyesület elnöke a jövő évről

A kiskönyvtárak megszűnnek és lerongyolódnak

A jövő évi költségvetés általános vitájában a parlament kulturális bizottsága elfogadhatatlannak ítélte a jövő évre közművelődési célokra előirányzott összegeket. De függetlenül a költségvetés és a kultúra közötti alku végeredményétől, az már bizonyos, hogy a közművelődési intézmények nagy részének az ideinél is jobban össze kell húzni a nadrágszíját. Így lesz ez a magyar szakkönyvtárhálózattal is, bár ennek tulajdonosai – az önkormányzatok, felsőoktatási intézmények, minisztériumok és vállalatok – jobbára majd csak az elfogadott állami költségvetés ismeretében dönthetnek arról, hogy adnak-e, és ha igen, akkor mennyit kulturális intézményeik életben tartására. Horváth Tibortól, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökétől – aki egyben a Pedagógiai Könyvtár és Múzeum igazgatója – a jövő év kilátásairól érdeklődtünk.

– Egy könyvtár jellemzésekor az egyik legfontosabb mutató az állomány és fejlesztésének lehetőségei – mondta. Éppen a szakkönyvtári műfaj az, amelyik a legkevésbé tűri a költségvetési ingadozásokat és elvonásokat. Elég, ha a különböző területek legrangosabb és egyáltalán nem olcsó folyóirataira, könyvsorozataira gondolunk: ezek gyakran száz-százötven éve folyamatosak, és végzetes bűn lenne kihagyni néhány évfolyamot. Egy foghíj ráadásul leértékeli az egész állományt, hiszen a félbehagyott könyvtár mindig értékcsökkent...

Horváth Tibor szerint amíg az ötvenes években politikai, addig ma gazdasági okok nehezítik az állományfejlesztést. A támogatás általános csökkenése és a beszerzési árak drasztikus növekedése két irányból szorítja a könyvtárakat. Ezért ma a legnagyobb felelősség a fenntartóra hárul, aki – ha perspektívákban gondolkodik – mindezek ellenére sem engedi a könyvtár-állomány csorbítását, inkább mással takarékoskodik.

Némi reményre adhat okot, hogy a Világbank felsőoktatás fejlesztésére szánt hitelei elosztásánál a szakemberek stratégiai fontosságúnak minősítették a könyvtári állományfejlesztést, és kedvező hitelkonstrukciót dolgoztak ki erre a célra. A kölcsönöket persze egyszer majd a költségvetésnek kell visszafizetnie. Ennek ellenére elodázhatatlan valamifajta pénzinjekció a szakkönyvtári hálózatnak, hiszen amíg például Angliában egy egyetemi hallgató éves könyvtári ellátására 140 font, addig nálunk nem egészen 5 fontnak megfelelő összeg jut...

A szó szoros értelmében vett vészhelyzet Horváth Tibor szerint csak a vállalati tulajdonban lévő, jobbára kisméretű könyvtárak némelyikében alakult ki. A csődbement vagy privatizált cégek nagy részénél megszüntetik az információs osztályokat is, így velük együtt az általában speciális gyűjtőkörű szakkönyvtáraikat is. Lassan az a gyakorlat alakul ki, hogy országos szakkönyvtárakat bíznak meg – természetesen fizetség ellenében – a további állománygyűjtéssel és információszolgáltatással.

– Ez önmagában nem rossz tendencia, hiszen a nagyobb könyvtárakban több és jobban feldolgozott az állomány, többféleképpen kereshető az információ – jegyzi meg az egyesület elnöke. A probléma inkább a megszűnő kiskönyvtárak esetleg munka nélkül maradó szakembereivel van.

Csőd esetén a gazdátlanul maradt állomány gyakran el is kallódik. Ezért a kormány Tudománypolitikai Tanácsának kezdeményezésére, az Akadémiai Könyvtár, a kultuszminisztérium és a Könyvtárosok Egyesülete összefogásával nemsokára állománymentési program kezdődik. A „megmentett” könyveket átmenetileg a Széchényi tárolókönyvtárban lehet elhelyezni.

Ami a jövőre is szűkösnek, néhol válságosnak ígérkező költségvetését illeti, azt hazai és külföldi alapítványok általában pályázat útján elnyerhető pénzei egészíthetik ki. Némi iróniával jegyezte meg Horváth Tibor, hogy a szükség nagyobb kooperativitásra kényszerítette a könyvtárakat, ami racionalizálta az egész magyar hálózat működését.

– A legfontosabb feladat a nagykönyvtárak lepusztulásának megakadályozása. A későbbiekben csak ezek segíthetik a kisebbeket a talpra állásban – szögezi le határozottan.

De mi számít lepusztulásnak és mi racionalizálásnak?

A Pedagógiai Könyvtár és Múzeum – a legnagyobb hazai szakkönyvtárak közül való – az egyik legszegényebb szektor, az oktatásügy nonprofit intézménye. Talán legérdekesebb anyaguk a nemzetközi tankönyvgyűjtemény, amelynek az utóbbi időben – a tankönyvírási konjunktúra óta – egyre nő a látogatottsága. A Szalai utcai központi épületük viszont nem kifejezetten felel meg könyvtárnak és múzeumnak. Az emeletre vezető lépcső fordulójában egy kartonlapon tették közhírré: szombatonként a fűtés kikapcsolása miatt az olvasóterem nem használható... Szerették volna megkapni a volt XIII. kerületi pártház minden szempontból ideális épületét, ez azonban valószínűleg a rendőrségé lesz. Az egyesületi elnökgazgató szerint megcsorításokkal ugyan, de sikerült fenntartani az állományfejlesztést. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy Kelet-Közép-Európában számos fontos pedagógiai szakfolyóirat megszűnt és jó néhány másodvonalbelit lemondtak. De még a napisajtó beszerzésében is kénytelenek „önmérsékletet” tanúsítani, így például a három előfizetett Magyar Hírlapból 1993-ban legjobb esetben kettő, de lehet, hogy csak egy marad az olvasóik és a dolgozóik asztalán.

Bóday Pál Péter

Magyarország legnagyobb könyvtárainak adatai

(A számok a beiratkozott olvasókat és a kölcsönzött és helyben olvasott dokumentumokat jelölik)

1. Országos Széchényi Könyvtár	23.974	2.887.036
2. Kossuth Lajos TE Könyvtára, Debrecen	6.625	290.514
3. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára	8.036	120.389
4. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár	12.098	493.113
5. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára	6.882	96.090
6. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár	16.940	631.379
7. Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára	7.231	576.821
8. Janus Pannonius Tudományegyetem Könyvtára, Pécs	6.677	301.181
9. Miskolci Egyetem Központi Könyvtára, Miskolc	4.380	42.875
10. József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged	7.825	393.831
11. Országgyűlési Könyvtár	5.619	169.880
12. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és Dokumentációs Szolgálat	5.723	54.253
13. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Központi Könyvtára	9.934	613.645
14. Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár	2.033	29.883
15. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum	4.053	77.404
16. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Központi Könyvtára	2.357	138.872
17. Agrártudományi Egyetem Könyvtára	2.235	70.251
18. Országos Idegennyelvű Könyvtár	8.144	137.822

19. Természettudományi Múzeum Könyvtára	1.125	9.225
20. Kertészeti és Élelmiszer-ipari Egyetem Központi Könyvtára	2.062	83.736
21. Magyar Szabványügyi Hivatal Könyvtára	151	119.845
22. Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára	1.602	84.060
23. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára	8.239	183.095
24. Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára	1.692	35.417
25. Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára	756	6.480
26. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Könyvtára	2.028	50.132
27. Széchenyi István Műszaki Főiskola Könyvtára	6.709	35.516
28. Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára	144	2.305
29. Debreceni Orvostudományi Egyetem Kenézy Könyvtára	1350	-
30. Veszprémi Egyetem Központi Könyvtára	995	20.160

A törzs és az ágak 1.

(Horváth Tibor kandidátusi értekezésének bemutatása)

Darányi Sándor

1. Bevezetés

Az alábbiakban néhány technikai megjegyzéssel szeretném segíteni az olvasót, mielőtt kísérőjéül – talán kalauzául is – elfogad. Dolgozatomba a fejezetcímeket gyakran az értekezés szerzőjétől vettem át, elhagytam viszont a hivatkozásait. A téma iránt érdeklődő ezeket az eredeti munkában úgyis megtalálja.²⁵ Ami azonban a szerkesztéssel járó kisebb stilizálásnak indult, az gyakran Horváth Tibor gondolatainak erős tömörítésévé alakult át. Ezenközben gondolatmenetét igyekeztem nem csorbítani. Ha saját szubjektív széljegyzeteimet (a szövegben kurzívval szedve) mondandójától nem mindig sikerült elválasztanom, azért elsősorban tőle kérek elnézést.

2. Az értelem mint függvény

Tökéletes rend álma bizonyára az írásbeliséggel egyidős. A könyvtár mindennapos tevékenysége, az osztályozás megvalósulása révén kerül hol távolabb ettől az eszménytől, hol közelebb hozzá. Ezért a tökélyre való törekvés leginkább az osztályozás fejlődésében érhető tetten.

Horváth Tibor műve méltón képviseli ezt a hagyományt. Mint értekezése alcímében közli, ismeretszervezésről és szintaxisról ír, gondolatmenete azonban ennél jóval többet tartalmaz és ígér. Az ismeretszervezésbe ugyanis belehallszik nemcsak az, hogy ma még az ismeret-, azaz az információfeldolgozás korszakát éljük, hanem az is, hogy erről a tudásfeldolgozásra fogunk előbb-utóbb áttérni – márpedig tudáson éppen az igaznak tudott állítások, ismeretek strukturált összességét értjük. Elegendő a „szervezés” szót a strukturálással helyettesítenünk, máris megsejtjük, mekkora, az osztályozástól egész a szakértői rendszerekig nyíló távlatokat hordoz ez a szó.

Mi a szintaxis szerepe az ismeretszervezésben?

Egyelőre elégedjünk meg azzal, hogy bárminemű kulturális termék, így a nyelv is közlésre szolgál, mégpedig értelmes kijelentések közlésére. Az értelem, melyet másképp az adott kód szemantikájának hívunk, nem ugyanolyan független komponense a közlésnek, mint annak szókészlete (lexikája) vagy mondattana (szintaxisa). Utóbbi, mint a nyelvtan (grammatika) megtestesítője felel azért, hogy a szókészlet elemeit különféle viszonyegységekbe rendezve, a közlés értelme kibontakozzék. A szemantika tehát a természetes nyelvben e viszonyegységek, tágabban a szintaxis függvénye, ezért a mesterséges nyelvek, ezeken belül az indexelés elméletében is kitüntetett hely illeti meg. Az így alkotott indextétel „analógiával élve: „szavak” halmaza, összessége helyett „mondat” szintűvé válik” (Horváth 1978b:10). Az értekezés ezt a gondolatot kíséri következetesen végig, az elméleti alapvetéstől a gyakorlati alkalmazásig.

Így a mű lényegében egy osztályozástörténeti vonulatra, és ennek a vonulatnak a logikáját megindokló problémafelvetésekre, illetve -megoldásokra tagolható. Ezekhez csatlakozik a PRECIS mélyindexelő nyelv szintaxisának megfeleltetése a magyar nyelvtan követelményeinek.

²⁵ Lásd: HORVÁTH Tibor: „Egy törzsnek az ága.” Ismeretszervezés és szintaxis. Kandidátusi értekezés. 1987. 164 p. (Megtalálható a KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtár állományában.)

3. Az értekezés célja

„Értekezésem célja az osztályozáselmélet egy fontos gondolatának kifejtése és igazolása” – *Horváth Tibor ezekkel a szavakkal kezdi gondolatmenetét.* – „Az indextételeknek nemcsak az a feladata, hogy az osztályozandó objektumok változatos ismérveit megadja, hanem az is, hogy az indexelő kifejezéseket olyan magasabb egységben szintetizálja, amely az eredeti közlemény gondolatának, mondandójának tömör reprodukálását is eléri. Oly módon, ahogyan a természetes nyelv szavait a grammatika mondatokká kapcsolja össze. Az osztályozó/indexelő eljárások legtöbbje az általánosan elterjedt és elfogadott modell értelmében az objektumokhoz a kifejezések egy részhalmazát rendeli. Ebből az eljárásból hiányzik a szintaxis, ugyanis a bevezetett relációk érvénye a kifejezéseket tartalmazó szótárra korlátozódik, a relációk ennek folytán nem képesek olyan szintaktikai funkciók betöltésére, amelynek révén a szerző által az eredeti szövegben létrehozott fogalmi kapcsolatok az indextételekben megőrizhetők.”

4. Az osztályozás feladata

„Két feladatban szokás megjelölni a könyvtári (beleértve a dokumentációs, információs vagy informatikai) osztályozás célját” – *folytatja a szerző.* – Az első az egészként vagy egységként tekintett tudománynak, tágabban az emberi ismereteknek részeire vagy specicséire való bontása, felosztása. A második az individuumok, tények, eszmék, elméletek besorolása egy átfogóbb fogalmi osztályba, amelybe valamelyik jellemző tartalmi ismérvük alapján tartoznak. Szigorúan az utóbbit lehet osztályozásnak nevezni, amennyiben az osztályozás nem más, mint osztályba sorolás. Az első feladat szabatosan a felosztás logikai terminusával fejezhető ki. Ennek alapján az információnak (vagy a szakirodalomnak, mint rögzített információnak) osztályozási elmélete a taxonómia általános elméletéből vezethető le. Az utóbbinak egy, a könyvtári-informatikai területre szóló alkalmazásaként határozható meg.

Ez az általánosan elterjedt álláspont nem elegendő a teljes probléma felvetéséhez, mert éppen az utolsó két-három évtized eredményei, elméleti megfontolásai és megállapításai esnek ki abból a keretből, amelyet a fenti megközelítés enged meg. Létezik ugyanis egy harmadik feladat, amely problémaként mindig is fennállt, de az adatbázisok kapcsán különös élességgel bukkant felszínre. Ez pedig az, hogy nemcsak a tudás felosztásáról van szó, nemcsak objektumok, individuumok osztályozásáról, hanem minden olyan megállapítás, ismerv, tulajdonság meghatározásáról és leírásáról, amely valamely objektumról, individuumról, elméletéről, eszméről állítható. Ezek az ismérvek, tulajdonságok nevezhetők predikátumoknak.

A klasszikus logikán nyugvó osztályozási elméletektől elszakadni igyekvő osztályozási koncepciók megjelenését – és nyomukban a gyakorlatét – az ötvenes évekre tehetjük. Kibontakozásuk azonban a hatvanas évek eredménye. Az individualizáló „osztályozás” vagy indexelés megjelenése – amely a predikátumok kezelését biztosította – nem tette feleslegessé a klasszikus, felosztás elvű osztályozást sem. Az első két feladat is megmaradt. Nem arról van szó tehát, hogy az indexelő eljárások vagy az információkereső nyelvek felváltották a klasszikus, hagyományos rendszereket, hanem arról, hogy a módosult, vagy új indexelési, osztályozási feladatok új elméletet és gyakorlatot követeltek és hívtak életre, megteremtve az eljárások koegzisztenciáját.

A mai teljes feladatrendszer szolgálatában álló törekvések és elméletek a következő utakat járták, vagy inkább járják.

1. Megmaradtak a hagyományos tudományfelosztáson nyugvó rendszerek, de újak konstruálódtak a régi elveken, keresvén a kor tudományosságát jobban érvényesítő felosztásokat (kidolgozásra került a BSO, *Dahlberg* optikus rendszere, a legmagasabb szintű rubrikátor).

Ezzel párhuzamosan a gyakorlatban korábban bevezetett hagyományos rendszereket minden eddiginél radikálisabb reformmal igyekeztek korszerűsíteni (ETO).

2. A klasszikus logika alapján álló, de a felosztás-osztályozás merevségét oldani kívánó eljárások születtek azzal, hogy a kategóriaelmélet hagyományait elevenítették fel. Eredményként üdvözölhetjük a facettás vagy fazettás osztályozásokat, vagy a facetták beépítését különböző más osztályozások eszköztárába. Ebben az esetben is még mindig osztályozásról van szó a kifejezés szigorú értelmében.

3. A statisztikai elmélet és indexelő eljárások abban kerestek megoldást, hogy az objektumok és a *term*-ek halmazán értelmezett leképezéssel létesítettek kapcsolatot az objektumok és a *term*-ek között. Objektumon bármely fizikai létezőt, élőlényt, dokumentumot, szöveget lehet érteni, a *term*-ek pedig a predikátumok halmazát jelentik (*terms, properties, features*). Ezt az iskolát G. Salton tökéletesítette a klaszterálásnak (*clustering*) az információkeresésben megvalósuló bevezetésével.

4. A nyelvészeti iskolák a predikátumot úgy fogták fel, mint olyan állítmányt, amely valamely objektumról elmondható. Egy indextétel valójában mondat, amelyben a *term*-ek (tárgyszó, vagy bármilyen osztályozási kifejezés) szerepét a nyelvtani esetrendszerrel analóg viszonyokat tükröző ún. operátorok tüntetik fel. Az ebben az eszmében létrehozott minden rendszert egy szintaxis definiál, amely az osztályozási kifejezések bármely gyűjteményére alkalmazható (PRECIS). Ezek a mondatok azonban nemcsak a kifejezések halmazai, dokumentumokhoz rendelt csoportjai, hanem új minőségek, amennyiben az osztályozási kifejezések szavait olyan mondatokká fogják össze, amelynek jelentése más, mint amit a szavak összessége hordozni képes.”

5. Honnan hová

5.1 A tudáspiramis

A következőkben egy igen fontos megkülönböztetésre kerül sor. Előbb a klasszikus rendszerekkel foglalkozván, az osztályozás két lehetséges vezérfonalát határozza meg az értekezés. Eszerint a filozófiai tudományrendszerek az arisztotelészi klasszikus logika felosztáselvén működnek: felosztani annyit tesz, mint az egészet valamely – lényeges – elv alapján részeire bontani. De mi olyan lényeges, hogy a felosztás alapja lehessen? Az arisztotelészi módszernek ez a gyönge, vitákat provokáló pontja hamar ismeretessé vált.

„Az egyik póluson tehát megjelenik a tárgyi felosztás arisztotelészi elve. A másik pólust a lehetséges felosztási alapok megválasztásához – teljes kifejelettségében – a kibernetika nyújtja, azzal a nevezetes tételével, hogy igen nagy rendszer vagy bonyolult tárgy vizsgálatának eredményei nem függetlenek a megfigyelőtől.

A megfigyelő álláspontja különböző szempontokban jelenik meg felosztási alapként; feltűnik, mint megismerési fokozat, vizsgálati módszer, uralkodó tudományos paradigma, ideológiai nézőpont.

A kibernetika és a rendszerelmélet csupán egzakt szaktudományi igazolását adják annak, hogy a megfigyelő nézőpontja is lehet felosztási alap; azzal nyújtják ezt, hogy cáfolják azt a sokáig uralkodó kartéziánus dichotómiát, amely az anyagi világot, mint kívülállót függetlenítette a megismerő tudattól. Ennek ellenére a megfigyelő nézőpontja jóval korábban megjelenik felosztási alapként. Valószínű, hogy Francis Bacon volt az első, aki ezt érvényesítette. Tudományrendszerét három intellektuális képesség, az emlékezés, képzelet és értelem alakítja.”

Bacon egyébként a tudományrendszertannak azt az igényét, hogy a világ a művön keresztül egységes egésznek lássék, így fejezte ki – s innen a disszertáció címe is –: „minden tudomány ága egyazon fa törzsében találkozik” (Horváth 1987:10). A fa törzse tehát, s így a piramis csúcsa a filozófia lett.

Az újkantiánus Rickert óta a tudományokat tárgyak és módszerük szerint, kétdimenziósan volt szokás felosztani, majd az osztályozás finomítását a felosztási alapok számának növelésével igyekeztek elérni. Mindez már az összetett problémák sok, nem pedig kevés ismérv szerint való kezelése felé mutatott.

5.2 „Nincs világkép”

Jogosult-e azonban a tudáspiramis koncepciója, és ha igen, mennyiben?

„Aki a tudományokat hierarchiába rendezi, eleve feltételezi, hogy a valóság is ilyen szerkezetű.” Erre aligha található igazolás.

Lehetséges, hogy mégis a filozófus feladata nehezebb. Az ő vezérelve az, hogy egységes elméletbe foglalja a világ totalitását, elméletébe építve a tudományokat is. Világképet kíván alkotni. És ez az, ami miatt a filozófia mindig is meg fogja kísérelni a tudományokat oly módon rendszerezni, hogy azok világképébe illeszkedjenek.

Az pedig egészen más kérdés, hogy a filozófiának ez az ambíciója hogyan valósul meg, vagy megvalósulhat-e egyáltalán. Pillanatnyilag nincs egységes elmélet, világkép, még egy tudományon belül sincs. Nincs a világról szintézise a fizikának, az élettudományoknak. A kutatás a részekenél tart. A filozófus számára a világkép híján annál inkább szükség van a tudományrendszertanra, mert ezek szerint ez az egyetlen eszköz, ami az emberi tudás egészét keretekbe fogja, megteremtve a részeknek és az egésznek összefüggéseit valamely elv alapján. Talán Jaspersnek van igaza. „Nincs világkép, csak a tudományok rendszere van.”

6. Új struktúrák

A második világháborút követően nagy gyorsasággal szaporodtak azok a tudományos eredmények, amelyek nem voltak beilleszthetők a kialakult tudományrendszerek egyikébe sem. Sőt egész diszciplínák születtek, amelyek szintén nem voltak elhelyezhetők. A jelenséget általában az interdiszciplináris területek megjelenéseként, illetve a tudományok integrálódásaként szokták magyarázni. Okának azt tartották, hogy a tudomány a tárgyaként adódó valóságot egyre részletesebben vizsgálja, a konkrét kutatás egyre kisebb, szűkebb témákat elemez, ezeket azonban teljes komplexitásukban.

A jelenségnek mélyebb okai vannak. Valóban a határterületi diszciplínák sokasodása jelzi ezt a folyamatot. Velük párhuzamosan azonban olyan új tudományok is kialakulnak, amelyek nemcsak azzal minősíthetők, hogy a közös tárgyat, jelenséget több tudomány közelíti, és ebből előbb-utóbb önálló arculatú, új, a tudományhatárok metszetében álló diszciplína keletkezik. Hanem azzal is, hogy ezek az új „tudományközi” diszciplínák a tudományos modellek létrehozásában a kereszteződő tudományok lehetőségeit meghaladó, eltérő, azokból közvetlenül nem származtatható új eszközökkel mélyítik el a megismerést.

Az a tény, hogy a tudományok az antik kortól a 20. századig a tudományrendszerek tanulsága szerint tárgyakból határozták meg magukat, felfedi e harmadfélezer éves tudomány természetét. A „tárgy” ugyanis az érzékelhető valóság volt akkor is, ha az érzékelhetőség többszörösére tágult a műszerek segítségével. A tudományoknak ez a felállása lehetővé tett egy-

fajta absztrakciót, amely egyben a megismerés mélységét határozta meg. A lényeg megismerésében addig lehetett elérni, amennyire a tudományos absztrahálás lehetővé tette.

A második világháború után kialakult tudományok jelentős részének – nem előzmények nélkül – olyan tárgya, vizsgálódási területe van, amely nem az érzékelhető valóság feldarabolásából keletkezett. Tárgyuk olyan entitás, amely már emberi absztrakció eredménye. Ez az entitás nem köthető az érzékelhető világ egyik részéhez sem, hanem jelen van a valóság teljességében.

Több olyan új tárgya van a tudománynak, melyekre egyaránt igaz, hogy mintegy „felülről” fedik le az eddigi diszciplínákat, lévén azoknál elvontabbak. Ezek közül is első a rendszerelmélet.

A rendszer olyan, sok komponensű entitás, melyben szükségszerű kölcsönhatások zajlanak le. Vizsgálata új lehetőségeket teremt, mindenekelőtt a tudományok ún. egzaktági dilemmája tekintetében. Általánosságban az a tudomány egzakt, amely minél több változó viselkedését jósolja meg pontosan. Az eddig megismert természeti törvények két-három komponensűek, ez alól Einstein híres $E=mc^2$ képlete sem kivétel; ha pedig ennél bonyolultabb, több összetevőjű problémát vizsgáltak, le kellett mondaniuk a pontosságról. „Tehát vagy egzaktság, de kevés változójú törvények, vagy sok változó, de egzaktság nélkül”. Bertalanffy ezért tartotta sokváltozós jelenségek egzakt vizsgálatát a rendszerelmélet egyik fő feladatának. Emellett az foglalkozik még a különböző tudományok törvényeinek izomorfijával is, keresvén bennük azt, ami közös. A szintézishez nem vezethet más út.

Hasonlóan átszervező, másként láttató szerepe van a kibernetikának, a kommunikációnak, a szemiotikának és az információelméletnek is. E diszciplínák tárgya nem a tapasztalható valóság, hanem annak tudati leképezése; karöltve a tudományok fokozódó formalizálásával, rendkívül elvontak, és modellezésre egyaránt alkalmasak. Ami tehát a részterületek integrációjának tűnik, az e harmadik síkba helyezett tudományok visszatürelése a klasszikus területekbe.

„A fentebb elmondottakat – nem igazolásként, csak példa gyanánt – anekdotikusan is alá lehet támasztani. A Tudomány c. folyóirat érdekes interjút közölt a hazánkban járt B.B. Mandelbrottal, akiről az igen érdekes tulajdonságú Mandelbrot halmazokat elnevezték. Az egyik kérdés úgy szólt, hogyan lehetséges, hogy életének különböző periódusaiban más-más egyetemeken tanított, először nyelvész volt, majd közgazdaságtant oktatott, fizikusként a turbulencia jelenségét kutatta, foglalkozott a Nílus és más folyók viselkedésének szabályszerűségeivel, nevét jegyzik a biológiában, eredményei vannak a matematikában (eredetileg matematikus), jelenleg az IBM-nél kutató. Mandelbrot válaszában lényege az volt, hogy egész életében ugyanazt csinálta. Rátalált egy összefüggésre vagy törvényre, felfedezte a fraktálokat. Nem tehet arról, hogy ezzel a legtávolabbi tudományok problémái magyarázhatók. A válasz annyira frappáns, hogy az itt tárgyalt jelenséget akár Mandelbrot-effektusnak is lehetne hívni.”

7. A megfigyelő nézőpontja és a facettás rendszerek

Az osztályozási eljárások másik hagyományos vonulatának a facettás rendszerek tekinthetők. Ezek egyfelől Arisztotelész kategóriaelméletéből, másrészt – Ranganathan kettőspontos osztályozása révén – a hindu filozófiából erednek.

A fogalmi kategóriák olyan állítások, amelyek a mondattól függetlenül mondhatók a szavakról: a lét struktúráiban a létezés legáltalánosabb módjait adják. Céljuk az, hogy a létezőket a legáltalánosabb genusok alá lehessen sorolni. „Ebben mutatkozik meg kapcsolatuk a felosztással. A különbség az, hogy a kategóriák nem eredményeznek a felosztáshoz hasonló

hierarchiát, hanem a fogalmak természetét mutatják, hogy mi módon vannak önmagukban” (Horváth 1987:28). Az osztályozáselmélet a létezés legáltalánosabb kategóriáit nevezi vetületeknek (angolul face). Innen az elnevezés.

„Az ötvenes és hatvanas években úgy tűnt, hogy a facettás osztályozás megoldást nyújt számos elméleti kérdésre is. Ennek a két évtizednek erőfeszítései ma már lanyhultak, mert új paradigmák, a statisztikai és nyelvészeti alapozású eljárások tűntek fel. Ezek visszaszorították a facetták gondolatát. Nem mindörökre, mert ebben az eljárásban maradandó elvek is vannak. Maga az alapgondolat, a kategóriák elmélete harmadfélezer éves. A facetták örökös társul szegődtek az osztályozáshoz. Fel-feltűnnek mai rendszerekben is. Sikerüket és maradandóságukat annak köszönhetik, hogy összekötik az eltérő elvű rendszereket. A facetták néha alig különböznek a felosztástól.

– A kettőspontos osztályozásban – a kettőspont egyik elválasztó jel a facetták közt, innen az elnevezés már megfigyelhető a facettás osztályozások néhány jellegzetessége.

– Feltételezik, hogy valamennyi osztályozandó téma azonos szerkezetben írható le.

– Sorrendet írnak elő; e sorrendben a facetta funkciót határozza meg, tehát egyfajta szintaktikai feladatot lát el. Az osztályozási kifejezések különböző facettákban jelenhetnek meg.

– Pl. az arany lehet M (*matter*=anyag), de lehet P (*personality*=egyediség, karakter) is, a kettőspontos osztályozó szerint.

– Feltételezik az osztályozási kifejezések valamilyen gyűjteményét (tárgyszavak, deszkriptorok jegyzéke).

– Az osztályozót rákényszerítik a téma elemzésére, mintegy kikérdezik, facettáról facettára haladva.

– Pontosítják az osztályozási kifejezések jelentését.”

Most tehát az eddigiekben többször előbukkant vezérgondolat, a jelenségek sokdimenziós, sok változó szerinti osztályozása mellett megjelenik a másik. Egy állandó struktúrán, a facetták változatlan sorrendjén belül a facetták egymáshoz való viszonya testesíti meg a szintaxist, a tetszőleges facettába „tölthető” osztályozási kifejezések felelnek a szemantikáért. A facetták tehát az arisztotelészi forma, a kifejezések a szubsztancia szerepét játsszák. Horváth Tibor értékelése az, hogy a facettás rendszerek egyfelől a hagyomány rugalmas összegzését eredményezték, másfelől a nyelvészetben gyökerező elméletek kiindulási alapja is lettek. Ennek bizonyítására két rendszert ismertet.

Farradane 1950 és 1955 között pszichológiai alapokon két fogalomnak az ideiglenestől a megszilárdult együttes előfordulásig tartó kapcsolata, valamint e kapcsolat érzékelésének elmélyülése szerint három-három szakaszt, összesen kilenc fokozatot különböztet meg. Így olyan, nyelvtől független operátorokhoz jutott, amelyek alkalmasnak mutatkoztak nemzetközi indexelési eljárások kimunkálására. Ezek az operátorok az értekezésben még visszatérnek.

Jean-Claude Gardin régészeti leletanyag számítógépes feldolgozása során a facettákból indult ki, de a szintaxis következetes alkalmazásával elődeinél jóval tovább jutott. A leletek morfológiai leírása után ugyanis az ornamentikát elemezte, s ekkor döbbsent rá, hogy nem az individuális díszítő elemet, hanem a kompozíció egészét kell látni. „Ahogyan a nyelvben az egyes szavak fokozatosan alakulnak át szintagmákká és mondatokká, ugyanúgy alakulnak át az ornamentika elemei a teljes jelentést hordozó kompozícióvá. Ez azonban már nem morfológiai elemzés, hanem szintaktikai” (Horváth 1987a:37). Ezt egészítette ki az ikonográfiai leírás, az alany és a tárgy megkülönböztetésének problémájával. Ha ugyanis egy vázán oroszlánt és embert látunk, egyaránt állítható, hogy „az oroszlán megeszi az embert”, illetve

hogy „az ember megeszi az oroszlánt”, nem mindegy azonban, a „megesz” reláció kire irányul. Gardin a probléma megoldására öt esetet ismerő ragozást vezetett be, végigvive a nyelvi analógiát.

„Valójában akkor derülhet ki igazán, hogy felosztással vagy fogalmi kategóriákkal van dolgunk, ha a részletek is kibomlanak. A facettás rendszerek nem hoznak létre hierarchiát. Akkor sem, ha egy-két szinten strukturáltak. Arisztotelész gondolata, hogy általános genusok alá rendelje a létezőket, a felosztás gondolatát sugallja.

Másik oldalon a facetták kapcsolatot teremtettek a fogalmi relációkkal. Az ő kibontásuk relációkat – köztük hierarchikus relációkat is – eredményez.

Azok a nehézségek, amelyekkel a klasszikus tudományrendszerek küszködnek, itt nem merülnek fel. Mert a valóságot nem akarják feldarabolni és sémákba erőltetni, hanem a valóság egy-egy arculatát kívánják felmutatni. Ennyi is elég.

Gardin gondolata pedig – szintaxisára gondolva, tehát arra, hogy az osztályozásban, leírásban szerepet kapott tárgyilag összetartozó elemek egy teljes egésszé álljanak össze – már egy nyelvhez vezet el, amelyet információs nyelvnek szokás nevezni.

A facetták joggal tűnnek fel tehát azokban az új próbálkozásokban is, amelyeket a felosztások utolsó mohikánjainak hívhatunk.”

8. A jelen alapproblémái

Az osztályozási rendszerek történetében itt rövid kitérőt teszünk. Ennek során az információkereső nyelvek egységeinek megválasztása lesz az egyik fő kérdés, e kifejezések szaknyelvi pontossága, specifikussága a másik. A szintaktikus „alkatrészek” formai és tartalmi meghatározása után kerülhet sor a közöttük lehetséges kapcsolatok, mindazon relációk tárgyalására, melyek a közlés formai-tartalmi oldalát mondat-szintű, nagyobb szemantikai egységgé szervezik.

8.1 Kvantálás

Amit sommásan a tudomány fejlődésének nevezünk, az a valami a formalizálhatóság függvénye. A fejlődés mint művelet sor kitartóan keres egy univerzális függési rendszert, függő és független változókat, a formalizálás pedig nem más, mint ehhez a kiindulási változók meghatározása. Ilyen változókat könnyebb találni a természettudományokban, mint a bölcsészetben, ezért haladnak az előbbieket látványosabban ugyanazon eszköz révén. Ám ettől még a formalizálás első számú problémája egy és ugyanaz marad: hogyan szegmentáljunk? Melyek lesznek azok az egységek, melyekre vonatkozóan aztán a „mi függ mitől” kérdését feltehetjük?

Mielőtt továbbmennénk, ezen a ponton rögzítsünk néhány fogalmat. Mint arra Horváth Tibor is utal, az információ kvantitatív egysége a bit. Ezzel az egységgel azonban a dokumentumok tartalmának leírásához nem jutunk közelebb. Mivel a tartalom egységével szeretnénk műveleteket végezni – Edmund Leach szavaival: holmi szemantikai algebra ismeretleneit keressük –, a tartalmat nem bitekben, hanem nagyobb, ám gondolkodásunk számára még mindig elemien kicsi struktúrákban szeretnénk megtalálni.

A tartalmi információ e kvalitatív egysége lehet pl. néhány, erősen kapcsolódó képzettársítás. Ekkor a neve: kognitívum, és a határát az asszociációs mező, az asszociatív kapcsolatok ereje szabja meg. A kognitívumot legegyszerűbben egy terebélyes, hol ritkább, hol sűrűbb háló bogaiként képzelhetjük el. Ha a bog, vagyis egy sűrűbb hálódarab szögpontjaiban index-

kifejezések állnak, melyeket „és”-kapcsolat köt össze, akkor magunk előtt látjuk az osztályozás kognitívumát, az osztályozási kifejezések együttes előfordulását. A kifejezések mátrixából ezeket a bogokat a mátrix parcializálásával, feldarabolásával keressük ki, a gyöngye kapcsolatokat elválasztva az erősektől, az anyagot mintegy „kicsontozva”.

Az információ kvantálásának jelentősége tehát abban áll, hogy a tárolandó anyag természetes egységeit lehet vele meghatározni. Így szakíthatunk az eddigi gyakorlattal, mely egy tárolási egységnek egy formális egységet, azaz egy dokumentumot feleltet meg.

8.2 Heurisztikus információ

A kutató ma már örök tanuló. Ennyiben nem osztom Horváth Tibor optimizmusát, aki szerint „a kutató azért kutató, mert témájáról minden eddigi eredményt ismer. Ha nem így lenne, akkor nem kutatási, hanem tanulási feladatai lennének” (Horváth 1987a:61).

Ám kétségtelen, hogy a kutatói intuíció feltétlenül különbözik abban – például – az anyai ösztöntől, hogy utóbbi tárgya fogható, az előbbié viszont teljességgel foghatatlan. Ráadásul a kutató e foghatatlan felé megtett minden lépését abból a szempontból vizsgálja, vajon érveléséhez a hiányzó láncszemet sikerült-e megtalálnia. Megkaphatná, amit keres, ha tudná, heurisztikusan hol fordult elő hasonló probléma. Vagyis itt viszont a problémák izomorfijáról van szó. Az információkeresés feladata nem a meglevő ismeretek szaporítása, hanem a meghaladásuk. Vagyis a kutató az információt heurisztikusan keresi, szakmánk viszont a tematikus keresés technikáihoz szokott.

„Egy szakmai példa. Derek de Solla Price törvényszerűséget keresett az információ (dokumentumok) mennyiségi növekedésében. A növekedés tapasztalati tény volt. A probléma tehát úgy merült fel, hogy ez a növekedés mutat-e törvényszerűséget. Van-e valahol már felismert törvény? Valóban, ilyenek adódnak a demográfiából (népességnövekedés), biológiából (sejtszaporodás), közgazdaságtanból (tőkenövekedés) stb. Valamennyi statisztikai összefüggést jelentett, így el lehetett jutni a matematikához, Euler általános növekedési formulájához. A probléma ezek után két részletre volt korlátozható: az adatok illeszkednek-e Euler exponenciális görbéjéhez, illetve meg kellett határozni a görbe meredekségét meghatározó együtthatót.

Számos példa hozható arra is, hogy az egyik tudomány heurisztikusan hogyan termékenyíti meg a másikat. Az előző fejezetek néhány esete is idézhető. *Farradane*-t a lélektan inspirálja. *Gardin* a diszciplínák egész sorából építkezik, míg esetrendszerét nyelvészeti megfontolások kísérik. A logika, ismeretelmélet pedig az osztályozási rendszerek fundamentumának bizonyultak.”

Mindezt érdemes egybevetnünk a Mandelbrot-hatásról, vagyis a „tudás fölé emelkedésről” mondottakkal. Valószínűleg kibontakozóban van egy olyan irányzat, mely nem elégszik meg a törvények Bertalanffy-féle izomorfijával, hanem a problémák izomorfija mentén igyekszik előbbre jutni. Ennek egyik előfordulása lehet az az érdekes cikk, mely kimondja: az emlősök élete, a cickánytól az elefántig, lényegében azonos hosszúságú, noha a legnagyobb és a legkisebb ezt az azonos tartamot különböző idő alatt élik át (Gould 1979.). Biológiai és fizikai időt egy koordinátarendszerben ábrázolva, a speciális relativitáselmélet illusztrációjára bukkanunk – az élővilágban.

8.3 A „követő” és a precedens nélküli osztályozás

Hogyan hozzuk le a már ismert, a meglevő tudás szintjére az újat, a még alig-ismertet? Hiányoznak hozzá a megfelelő szavak. A nyelvet tanuló gyerek, a teológia és az osztályozás dilemmája ezen a ponton közös: az „alakját (formáját) kereső tartalom” tipikus esete.

„Az uralkodó osztályozási gyakorlat követő osztályozást produkál. Ezért ellentmondás áll fenn a tudomány folytonos, terminológiájában is megvalósuló változása és az osztályozási rendszerek lehetőségei között. Minél nagyobb az időbeli eltolódás, annál inkább a tudományos újdonságok esnek ennek áldozatul. Ha az osztályozó rendszer nagyon régi, elkendőzi az újdonságot ahelyett, hogy felszínre hozná: az osztályozás saját feladata ellen fordul.

A kutatói információk rendszereknek a nívók megtalálása fontos, nem traktálhatnak senkit tudományos közhelyekkel. Ami közismert, azt a kutató már tudja. Az újdonság tulajdonsága pedig az, hogy precedens nélküli. Akkor osztályozásában is érvényesíteni kell a precedens nélküli osztályozás elvét. Azt kell kifejezni, besorolni, ami még nem volt.”

Ha végignézzünk az eddigieken, mindhárom problémára – a kvantálásra, a heurisztikus információra és a precedens nélküli osztályozásra – az áll, hogy egyedüli orvosságuk az együttes előfordulás, a Luhn szorgalmazta statisztikai kulcsszóelemzés. Ez választja el az összetartozó fogalmakat a nem egymáshoz tartozóaktól, ez bukkan fel az izomorfia mint eszköz használatakor, és ebbe, a fogalmi kapcsolatrendszerbe akaszkodva húzhatjuk le a tegnap még magas ismereteket a magunk szintjére – vagy kapaszkodhatunk fel hozzájuk.

8.4 Specifikusság

Az indexkifejezések specifikusságának elve azt mondja ki, hogy az osztályozásra használt szavak ne legyenek se általánosabbak, se különösebbek a köznyelvben használatnál. Ezt a szegmentálási szintet Luhn alapállása – hogy a keresett ismérvek a dokumentumban vannak, nem kívüle –, valamint az általa ajánlott eljárások jóvoltából képesek vagyunk megtalálni: a keresett szövegszavak és szintagmák számítógéppel meghatározhatók.

„Már Luhn és Meadow is tudták, hogy a szignifikáns kifejezések egy meghatározott gyakorisági intervallumban találhatók, amelyet diszciplínákra jellemzően – tudományonként ugyanis bizonyos eltérések mutatkoznak – tapasztalatilag lehet meghatározni. A generikus fogalmak gyakorisága magasabb, a csökkenő gyakoriság – a szignifikáns kifejezések intervallumán belül – összefügg a specifikusság növekedésével. A specifikus szavak gyakorisága általában alacsony. Másfelől a generikus fogalmak eloszlása egyenletesebb, a specifikusaké általában nem egyenletes; eloszlásuk rokonságot mutat a ritka fémek (pl. wolfram) eloszlásával. Ennek hatása van az elemzésre kiválasztott szövegminták meghatározásában.

A specifikusság növekedik akkor is, ha a szövegből egységyszavak (*uniterm*) helyett szerkezeteket, összetett kifejezéseket határozunk meg.”

Horváth Tibor ezután röviden kitér az automatikus indexelés és az automatikus osztályozás viszonyára. Az előbbi az osztályozási kifejezések általánosabb agglomerációit, együttes előfordulásait vizsgálja, és ezzel a szakterületi keresőnyelvek lexikájának, szókészletének meghatározása felé mutat. A másik irány merre – mondhatni – merőleges: automatikus osztályozáskor a dokumentumhoz a tulajdon szövegéből géppel meghatározott indexértékű kifejezéseket rendeljük hozzá.

Az eddigieket összegezve: mind a jelenlegi gyakorlat, a követő osztályozás, mind pedig az indexkifejezések specifikussága mint követelmény arra ösztönöz, hogy géppel meghatározott szövegszavakat használjunk osztályozásra. Ezzel azonban csak a szókészletet, vagyis a lexikát lehet meghatározni, a szövegszavak közül ugyanis hiányzik a szintaxis.

8.5 Relációmegőrző transzformáció

Az indextétel viszonyrendszere legyen a dokumentum relációinak tükré – erről szól a következő traktátus.

„Az információkereső nyelveknek eddig két tartópillérre derült fény. Az egyiknek az osztályozandó egységek, kvantumok megválasztása, a másiknak a specifikus, az élő szaknyelvvvel egybehangzó kulcsszavak bizonyultak. Megvannak tehát az elemek. Bizonyára hiányérzet támad bárkiben, aki látta, hogy ezeket az elemeket értelmes közléssé, összképpé, – *Gardint* idézve – ikonná, kompozícióvá, mondattá kell összekapcsolni.

A szövegszavas elemzés elemi hiányossága, hogy nem eléggé érzékeny a relációkra. Ez azonban újabb alapprobléma.

Gardin következetesen végiggondolt módszerének ismeretében látható volt, hogy az elemzés harmadik fázisában azt kellett megoldania, hogy az individuális elemek hogyan szerveződnek kompozícióvá. Ez már szintaktikai természetű elemzést kívánt meg, s *Gardin* nem is habozott nyelvtani esetrendszereket átvenni ahhoz, hogy az individuális elemekből mondatokat generáljon. Azaz: szavakból mondatok állnak elő.

Nyelvet konstruált tehát, és a nyelvnek – formális definíciója értelmében – bizonyos elemeket (szavakat) és viszonyokat kell tartalmaznia. (A formális nyelvek elméletében a jelentés, mint harmadik komponens nem is definíció értékű.) Ha *Gardin* problémáját az osztályozandó szövegekre, kognitívumokra, dokumentumokra átvisszük, akkor az osztályozáselmélet legmélyebb, legszigorúbb gondolatáig jutunk el. A szövegekben ugyanis a fogalmak bizonyos elrendezésben állnak, rendezettségüket az a viszonyrendszer határozza meg, amelybe a szerző állítja a fogalmakat.

Landry indexelési elméletében az egyik posztulátum erre vonatkozik. A posztulátum azt mondja ki alapelveként, hogy a transzformáció, amely az eredeti szöveget átviszi reprezentációjába (indextételébe), őrizze meg a fogalmak szövegen belüli rendezettségét. Más szóval az a kép, amelyet egy tétel osztályozása nyújt egy szövegről, őrizze meg a fogalmaknak a szövegben egzisztáló viszonyrendszerét. Ez pedig ismét csak szintaktikai probléma.”

Mindez persze felveti a maga érdekes kérdéseit. Elsősorban azt, hogy a jelentés függő, a szemantika a szintaxis függvénye. Ennek a függésnek különösen jó példáját ismeri a magyar az ún. mozgó jelentés esetében. A „Jössz-e hozzám feleségül?” és a „Feleségül hozzám jössz-e?” kérdések más értelmi árnyalatait jól halljuk, noha a két mondat egyedül a szavak sorrendjében tér el egymástól. A szavak viszonyrendszerének változása tehát a jelentés változását okozza. Ez még nehezebb feladat elé állítja a fogalomhű, szemantikailag hű szurrogátumok készítőit.

9. A szintaxis körül

9.1 Játékból komolyan

Kosztolányi ismert évődésével, a fordítás ha szép, nem hű, ha viszont hű, akkor nem szép. Hogyan oldható fel ez az ellentmondás? Az eddigiek ismeretében nem is lehet vitás – a tökéletes indextételtől nem kevesebbet várunk, mint hogy e játékos lehetetlent komolyan valóra

váltsa. A mozgó jelentés azért talppontja következő érveinknek, mert a magyarnál kötöttebb szórendű nyelvekben nem, vagy alig fordul elő. Azaz a mi mondataink viszonylag jól tűrik a szórend permutációját. A fenti példában – melyhez hasonlókat Horváth Iván idéz, az ófrancia Roland-ének sorainak sorrendi forgatásával is kísérletezve (Horváth 1992:95-96) – a mondat értelme, a házassági ajánlat ugyanaz marad, jelentése azonban aszerint változik, mely szavak kerülnek a nagyobb nyomatékkal bíró pozíciókba, a mondat fókuszába. A nyomatéknak a mondaton végigvonuló, ereszkedő rangsora módosítja a szavak összességének jelentését, ahogyan azok az értelmet megtestesítik.

Mindez egyrészt azért fontos, mert a jelentésnek ez a fajtája ezek után relációnak, nem entitásnak tűnik, másrészt pedig azért, mert e relációnyalábot a szavak sorrendjének forgatása, permutációja által közelítettük meg. Ez a gondolat a magyartól távol, az angol nyelvből dedukált mélyesetgrammatikák táján fog felbukkanni az értekezésben, Derek Austin jóvoltából, a PRECIS egyik fogásaként. Addig azonban még két kitérőt kell tennünk, az egyiket általában a relációk, a másikat pedig a tézauruszok vidékére.

Bevezetésül – egy eszme születésének margójára – Horváth Tibor néhány kérdést tesz fel.

9.2 Ugyanarról másképp

Ismét Gardin gondolata – Kolumbus tojása – idézhető, ha objektumok, eszmék, dokumentumok leírására valamilyen nyelv vehető igénybe, miért ne lehetne ennek a nyelvnek relációit a természetes nyelvből származtatni?

Az információs rendszereknek feltett kérdések is, a rendszer nyújtotta válaszok is természetes nyelvűek. Miért nem lehet közel álló az is a természetes nyelvhez, ami a kérdés és a válasz között van? Kisebbsé lenne a minden átalakítást, transzformációt kísérő információvesztés.

Már nem vitás, hogy a természetes nyelv produkálja az indexelő kifejezéseket, vagy közvetlenül szövegszavak formájában, vagy közvetve tárgyszójegyzékek, szabályozott szótárak, tézauruszok induló szóanyagaként. Ha a természetes nyelv alkalmas az indexelő terminusok prezentálására, miért ne lenne az a kapcsolatok meghatározására is?

A természetes nyelv abban is mintája az osztályozásnak, hogy benne az elemi egységek (szavak) a gondolatot hordozó mondatokká formálódnak. Vagy sokat citált analógiánkkal fogalmazva: az ornamentikai elemek kompozícióvá állnak össze benne.

Végül, a tájékoztatás helyzete az információ áradatával szemben teljesen reménytelen automatizálás nélkül. Az automatizálás pedig szövegelemzésre épül. Ha a szövegek amúgy is analízálásra kerülnek, akkor miért nem lehet a szó- és kifejezés elemzés eljárásait összekötni a viszonyrendszer elemzésével?

Ez a négy kérdés három feltételt szab meg.

– Minden szövegelemzés konkrét nyelvhez van kötve. (Orosz, angol, magyar, stb.) Az elemzési eljárások csupán analógiaként vihetők át egyik nyelvről a másikra. Az elemzéseket ennek folytán a tájékoztatás forrásdokumentumainak minden nyelvén el kell végezni.

– A tudomány nemzetközi, a szövegek különböző nyelvűek. Azokat a relációkat azonban, amelyeket bármilyen eljárás meghatároz, már nem lehet egyik nyelvhez sem kötni. Valamilyen „metanyelvi”, nyelvek fölötti, minden nyelvben élő, közös viszonyrendszerre lenne szükség. Kérdés, hogy az általános nyelvészetben megvan-e a felkészültség erre?

– Végül, a kapcsolatoknak nemcsak szemantikai relációknak kell lenniük, amelyek tisztába teszik a kifejezések jelentését és bizonyos kontextustól független viszonyok meghatározását engedik meg (pl. hogy a ló patás emlős), hanem szintaktikaiaknak, hogy az adott szövegben

érvényes viszonyrendszer transzformációja megőrizze a szövegbéli rendezettséget. Azaz: a csak fogalmaknak a dokumentumokhoz rendelésével végzett osztályozás helyett – ez képes rámutatni a témára – olyan eljárás szülessen, amely a gondolatot, tézist, elméletet, tehát a szöveg mondandóját, állítását képes felmutatni. Az osztályozás számára a természetes nyelvnek fontossága mind lexikai, mind szintaktikai szempontból a fentiekből ered. Ebből még nem következik, hogy az információt leíró nyelvnek szövegszavasnak kell lennie.

Aligha kell azonban azt kifejtetni, hogy a természetes nyelv viszonyrendszere soha nem képezhető le egyértelműen osztályozási kapcsolatokká. Az elemzés nehézsége éppen abban áll, hogy a kapcsolat többértelmű: egy osztályozási viszonynak több grammatikai eset felelhet meg, és viszont.

Az első (alighanem egyetlen) közlemény, amely a magyar nyelv esetrendszere és az osztályozási relációk közt kapcsolatot keresett, 1968-ban látott napvilágot. Ez is csak a magyar határozórendszerrel foglalkozik. Példaként bemutatjuk annak igazolására, hogy a határozók esetrendszere miként alkalmas osztályozási relációk meghatározására. A magyar határozók az alábbiak:

inessivus	(valamiben)
elativus	(valamiből)
illativus	(valamibe)
superessivus	(valamin)
delativus	(valamiről)
sublativus	(valamire)
adessivus	(valaminél)
ablativus	(valamitől)
allativus	(valamihez)
locativus	(valahol)
terminatívus	(valameddig)
dativus	(valami részére)
temporalis	(valamikor)
iterativus	(ismétlődés, pl. naponta)
essivus	(valamiül való lét, pl. kutyául)
factitivus	(valamivé)
instrumentalis	(valamivel)
comitativus	(valamistül)
causalis	(valami miatt, okból)
finalis	(valamiért, valami célból)
modalis	(valami módon)
formalis	(valamiképpen, valami alakban)
distributivus	(részletekbe vétel, pl. egyenként)
multiplicativus	(valahányszor)

E huszonnégy határozóból öt csoport képezhető, amelyek az osztályozásban relációként értékelhetők:

1. csoport: -ben, valamin, -nél, valahol, -kor;
2. csoport: -ből, -ről, -től, valami miatt;
3. csoport: -be, -re, -hez, valameddig, -nek, valamivé, valami célból;
4. csoport: ismétlődés, valamiül, valami módon, -ként, valahányszor;
5. csoport: -vel, -stül.

Az öt kapcsolatforma azonban csak kontextusban élhet, nem építhető be a tézauruszba, tárgyszógyűjteménybe.

9.3 A relációktól a mélyesetig

Mindjárt adódik tehát az információkereső nyelvek és az osztályozási rendszerek relációinak egyik fontos típuspárja. Léteznek olyanok, amelyek az indextételben élnek és a kifejezések szintaktikai viszonyait fejezik ki. Az indextételt egésszé, mondatértékűvé konstruálják. A másik fajta kapcsolat az osztályozási kifejezések szótárába, tézauruszba, tárgyszójegyzékbe épül be. Független az indextételektől.

E megkülönböztetés megjelenik *Gardin* rendszerében, a SYNTOL-ban. Ott *a priori* a kapcsolat akkor, ha előre tudható és a term definíciójától függ. A reláció *a posteriori*, ha csak a szöveg vizsgálatából határozható meg. Az előbbi szemantikai kapcsolat, az utóbbi szintaktikai. Pl. a „szék” alárendelt viszonyban áll a „bútor”-ral, ez a fogalom definíciójából derül ki: a szék olyan bútor, amely... Ez a viszony tehát szemantikai, *a priori*. A szék azonban lehet pl. artisták eszköze egy mutatványban. Itt a szék a kellékek egyike, de ez a kapcsolat nem ered a definícióból, csak a kontextusból állapítható meg. Csak az adott szövegben keletkezett viszony, a szerző hozta létre, érvényessége is csak az adott szövegre állítható.

Kezd kibontakozni a kapcsolat két fajtájának természete. Az is, hogy miért kell ezeket így elkülöníteni. Hiába épül be ugyanis egy tézauruszba vagy más szótárba a szék-bútor faj-nem reláció, mert ez aligha segít azon, akit a székekkel végrehajtható artistamutatvány után keres. A keresőkérdések sem az egyedi fogalmak szerint, vagy ezek egyszerű halmazata alapján hangzanak el, hanem a mondatok szintjén: a kérdésben az elemek szintaktikai kapcsolatokkal összeforrott kifejezésekké válnak. A példánál maradva: a szék instrumentum, eszköz, a természetes nyelvben eszközhatározó, az osztályozásban instrumentális viszonyban kell megjelenjen. Semmire nem megyünk azzal, hogy a szék bútor.

De honnan származzanak akkor a relációk? Ismét csak kérdezhető, hogy ha az információ leírására szolgáló nyelv elemei a természetes nyelvből valók, akkor eredhetnek-e innen a relációk is?

Derek Austin érdeme, hogy a generatív grammatika mélyesetrendszerét felfedezte erre a célra és inkorporálta az osztályozáselméletbe. Lépése igen merész volt, mert a nyelvészek maguk is bizonyos szkepszissel fogadják ezt az elméletet. *Noam Chomsky* sem tekinti mélystruktúra koncepcióját megállapodott elméletnek.

A mélyesetrendszer Fillmore nevéhez fűződik, s lényegében azt mondja ki, hogy miként a mondat felszíni struktúrája alatt húzódik a mondatkezdeményeknek az a mélyrétege, melyből – a megfelelő szabályokat betartva – szabatos közleményt generálhatunk, úgy épül a mondat szemantikája is egy mélyebben fekvő, a felszíni jelentést viszonyeggyüttesével meghatározó talapzatra. E talapzat moduljai, kockakővel hat, de esetleg több mélyeset: a cselekvő, a cselekvés és a művelet tárgya közötti változó viszonyrendszer stabil nézetei. Austin a PRECIS céljaira Fillmore rendszerének továbbfejlesztett, kilenc mélyesetet tartalmazó változatát vezette be.

Az esetrendszer így alakul:

1. Szenvedő, *patientivus* (*patient*)

Dolog, amelyen végbemegy a rajta végrehajtott, az ige által megnevezett cselekvésnek megfelelő feltétel- vagy állapotváltozás. *A fa magas. János betörte az ablakot.*

2. Komplementum

Kiegészíti, részletezi, specifikálja az igét. *János egy himnuszt énekel. János hatvan fontot nyom.*

3. *Eredmény, factitivus*

Az ige által kifejezett cselekvés eredménye, terméke. *János épített egy házat.*

4. *Kedvezményezett (beneficiary)*

Rá irányul a cselekvés, anélkül azonban, hogy helyzete, vagy a feltételek megváltoznának. *János elvesztette a pénztárcáját.*

5. *Cselekvő, agentivus (agent)*

A cselekvés végrehajtója, ösztönzője. *János újságos olvas.*

6. *Eszköz, instrumentalis*

Amit/akit a cselekvő felhasznál a cselekvés végrehajtásához vagy ösztönzéséhez. *János egy késsel elvágta a kötelet.*

7. *Átéltő (experienter)*

Képessége az ige által hordozott cselekvés felfogása, de maga nem megy át állapotváltozáson. *János szerelembe esett Máriával.*

8. *Hely, locativus*

A térbeli korlátozás esete. *Budapesten hideg tél volt.*

9. *Idő, temporalis*

Az időbeli korlátozás esete. *Tegnap esett az eső.*

Az eseteket generáló igéknek négy fajtája van. Kifejezhetnek:

- állapotot (az út széles, a váza törött)
- folyamatot (a ruha beszakadt)
- „tárgyatlan” cselekvést (a madarak elköltöztek)
- „tárgyas” cselekvést (János betörte az ablakot).

Az esetrendszer „univerzális”-nak mondják, mindenesetre a nyelvtől függetlennek. (A néki tulajdonított univerzális grammatika ellen *Chomsky* tiltakozott, mondván, hogy nincs univerzális grammatika, csak univerzális grammatikai elmélet.)

Ha a mélyesetrendszer bármely természetes nyelvben képes megszerkeszteni a mondatot, akkor az osztályozásban is viszont kell látnunk őket. Mielőtt erre a problémára rátérnénk, a relációk miatt egy viharos gyorsasággal elterjedt irányzatot érdemes megvizsgálni.

Intermezzo: a tézauruszok

A hatvanas és hetvenes években általánossá vált az a felismerés és meggyőződés, hogy a relációk az osztályozásban elem-értékűek. Ez a rendszerelméleti fogalom azt jelezte, hogy a reláció az osztályozó/indexelő rendszereknek ugyanolyan értékű része, mint a szótári egységek, illetve fogalmak.

A tézaurusz relációk azonban kontextustól függetlenek, a kapcsolatokból csak annyit lehet egy tézauruszba beépíteni, amennyit a fogalmakról önmagukban állítani lehet. A már ismert kifejezéssel élve, *a priori* relációkra koncentrál. Egy tézaurusz nem képes megmondani a felhasználás módját, nem szól semmit arról, hogyan lehet a szöveg kapcsolatait megőrizni. Tehát nem tesz eleget a kapcsolatmegőrző transzformáció követelményének.

Eredményei ellenére a tézaurusz megjelenése azt a fejlődési vonalat szakította meg, amely az osztályozó/indexelő rendszereket egyre erősebben a természetes nyelv szintaxisához kötötte. A tézauruszok kapcsolata a természetes nyelvvel csak abban állt, hogy fogalommeghatározó, fogalomgyűjtő módszerei között előnyben részesítette a természetes nyelv szó- és szerkezetgyakorisági vizsgálatát.

A tézauruszépítés maga munkaigényes feladat. Hiszen a kifejezések összegyűjtése és szelektálása után fel kellett ismerni minden deszkriptor kapcsolatát minden olyan más deszkriptorral, amelyhez a bevezetett relációk valamelyike érvényes. Az intellektuális ráfordítás igen magas volt, amit nem mindig lehetett biztosítani. Ennek az lett a következménye, hogy a relációk terén újabb és újabb kompromisszumok születtek. Az igényesség lanyhult, a tézauruszok tendáltak a régi tárgyszórendszerek felé. Végül alig maradt több, mint a szinonima, homonima reláció, a genus-species, a totum-pars, és egy „rokon” (related term) kapcsolat.

A tézauruszok elégtelensége nem abban áll, hogy ezeket a relációkat a szótárba bevezették, hanem abban, hogy itt rekedtek meg. Szemantikai megoldást kínálnak olyan problémára, amelyik alapvetően szintaktikai természetű. A tézauruszok relációi nem vesznek részt az indextételek felírásában. Az osztályozás/indexelés ezért a végtermékben, a dokumentum tükörképében nem tudja a tézauruszrelációkat szerephez juttatni. Ezeknek a relációknak a haszna csak annyi, hogy az indexelőt segítik a helyes kifejezések kiválasztásában. (A visszakeresésben e relációk kaphatnak szerepet. Ezzel a témával itt nem foglalkozunk.)

Maga a tézauruszelmélet nem vonja feltétlenül maga után ezt a követelményt. Sem a tézauruszok elszegényítését, sem a szintaxis negligálását. A szintaxisra orientáló nyelvek, így pl. a PRECIS kezelni tud tézauruszból származó kifejezéseket is. Pontosabban: tudna kezelni.

A tézaurusz-kérdést erősen megkeverte a többnyelvűség problémája. Világosan látni kell, hogy a tézaurusz relációk szemantikai kapcsolatot tükröznek, ezek pedig jobbra nyelvhez kötöttek. A többnyelvű tézaurusz feltételezi a kifejezések mellett a kapcsolatok megfeleltetését is. Mivel ez veszteség nélkül nem lehetséges, azért a javasolt megoldások formálisak, tehát nem megoldások. A többnyelvű tézaurusz deszkriptorcikkei feltüntethetik a két (több) nyelv közötti különbségeket. De ez nem szünteti meg a problémát, csak jelzi, hogy létezik. Azzal a jelzéssel, ami nem jár együtt a zajok eltűnésével, nem kezdhető semmi.

A tézauruszok a fentiek miatt egy fejlődésben megrekedt kezdeménynek bizonyultak. Mivel nemzetközi rendszerek pártfogása alatt állnak, a tézaurusz-intermezzo olyan közjátéknak bizonyult a hangversenyben, ami az egész előadás helyére küzdötte fel magát, miközben maga az előadás elmaradt.

Mióta Leibniz feltételezte a nyelvi univerzálék létét, azóta kísért mindenfajta fordítás kísérlete körül, hogy egyik nyelvről a másikra a közlés értelmét e közös nevező által ültessük át. A természetes nyelvekben azonban nem lehetett az univerzálé nyomára bukkanni. Érthető, hogy megszületett a metanyelv, a nyelv leírására szolgáló, alatta vagy felette húzódó, de mindenképpen rajta túli közlés gondolata. Farradane relációs indexelése vagy Gardin leíró nyelve, a SYNTOL erre volt példa.

A mélyesetek a Chomsky-féle generatív grammatikából, egy univerzálisnak tudott nyelvelméletből származnak. Logikus feltételezni, hogy a mondatok ilyen prekurzoraira mint egyetemes alapra támaszkodva a nemzetközi rendszerek terminológiai egyeztetése is megoldható.

Négy-öt szó halmaza még nem mondat. Akkor sem, ha jelentésüket pontosították egy szótárban és relációikat más lexikai egységekhez meghatározták.

Szükségszerű, hogy az információkereső nyelvek elmélete elvezessen ehhez a felismeréshez és keresse azt a grammatikát, amely az indextételekben az elemeket magasabb egységbe szintetizálja. Ennek a grammatikának azt is biztosítania kell, hogy átmentse az eredeti szövegben élő kapcsolatokat az indextételekbe.

Az információkereső nyelvek lexikájában egy fejlődési sor tapasztalható: a fejlődés állomásait a tárgyszavas osztályozás – információs tézaurusz – szintaktikus nyelvek szakaszai mutatják. Mindegyik fejlődési fázis kimunkál egész sor hasznos módszert, megoldást a rákövetkező számára. A tárgyszavas osztályozás már csírájában hordozza azokat a szemantikai megoldásokat, amelyek majd a tézauruszokban teljes pompával bontakoznak ki. A tézauruszok a relációk szerepének hangsúlyozásával előkészítik a talajt a szintaktikai nyelvek számára.

A szintaktikai információkereső nyelvek is leírnak egy fejlődési sort. *Foskett* ezt a *Farradane*-féle indexelés – SYNTOL – PRECIS fejlődésében látja. Ezen az úton a szintaktikai szabályok formalizálódnak. Mindegyik a természetes nyelv grammatikájára tekint, miközben igyekezik a konkrét természetes nyelvektől elszakadni. Szintaxisuk mintegy metanyelvi, a viszonyrendszert mélyebben és következetesebben kívánják definiálni bármely nyelv nyelvtanánál. Ezért alkalmasak nemzetközi használatra is. Óhatatlanul felmerül tehát az a gondolat, hogy a nemzetközi rendszereknek ezen az úton kellene a „nyelvi kihívás” nehézségeit leküzdeniük.

A 9.3 fejezet leírta a mélyeseteket, bár létüket nyelvészek is provizórikusnak tekintik. A figyelem mégis feléjük fordult.

A SYNTOL is metanyelvről beszél, amelynek igen egyszerűnek kell lennie, azért, hogy képes legyen az inputok (különböző természetes nyelvek) széles körét befogadni. A SYNTOL bevezeti a kételemű szintagmákat (dyadic string), amelyek két osztályozási kifejezésből és ezek viszonyából állnak. A kapcsolatok négy általánosított nyelvtani esetben jelennek meg. Ezek megfogalmazása még nem árulja el a természetes nyelvi gyökereket, értelmezésük, kibontásuk azonban igen. Minden eset kimunkálja a maga számára azt, hogy grammatikailag hogyan értelmezendő. A négy eset, reláció az alábbi:

1. *Predikatív*. Rendszerint melléknév + főnév alakú. Pl. broader term (*tágabb osztályozási kifejezés*).
2. *Asszociatív*. Alakja szerint főnév + főnév. Pl. információ, visszakeresés.
3. *Egymásra következő (consecutive)*. A fogalmak függőségét az a sorrend mutatja, amely az eredeti szövegben található. Pl. *háború (okozta) gazdasági válság*.
4. *Koordinatív*. Feltételezi az összehasonlítás eszméjét, jelenlétét. Pl. *kórházi ápolás, otthoni ápolás*.

Azonnal szembeötlik: e négy reláció arra törekszik, hogy a szövegekből felismerhető legyen. Figyeljük meg, alkalmasak-e arra, hogy segítségükkel létrejöjjön a relációmegőrző transzformáció.

A négy reláció pontos definíciója hiányzik. Részben azért, mert csak kereteket kíván adni. Másfelől a *Gardin* vezette csoport éppen arra törekedett, hogy a kontextus mutassa világosan a viszony fajtáját. A viszonyok meghatározása nem azt mondja meg pontosan, hogy a reláció mi, hanem inkább azt, hogyan fordul elő a kontextusban.

A SYNTOL *Farradane* relacionális indexeléséhez képest szemlátomást határozott előrelépés. A fejlődés újabb fázisát egy egészen perfekt szintaktikájú rendszer, a PRECIS (PREserved Context Indexing System) képviseli.

9. 6. A PRECIS

9.6.1. Gardin oroszlánja és a predikátumtranszformáció

A PRECIS olyan szintaxis, amely különböző típusú osztályozási kifejezésekre alkalmazható. Szabad szövegszavak, tárgyszavak, deskriptorok egytagú kifejezések és szintagmák esetén egyaránt. Célja az, hogy az osztályozási/indexelési elemekből mondatokat állítson össze, a természetes nyelv mondataihoz hasonló indextételt.

Egy PRECIS indextétel annyiban nem hasonlít a természetes nyelvi mondatra, hogy hiányzik belőle az állítmány. Valójában mégis mondat, mert a *Gigli Verdit énekel* mondat helyett a *Gigli Verdi éneklése* a transzformációs-generatív grammatika értelmében ugyanannak a magmondatnak a transzformációja. Eszerint egy PRECIS indextétel valódi mondat.

Mivel a PRECIS használatáról néhány éve elég részletes tájékoztató jelent meg (Horváth-Orbán 1987), ehelyütt meg kell elégednünk a legmarkánsabb ötletek említésével. Az indexmondat belső viszonyait ún. operátorok fejezik ki, melyek egyenként több mélyesetnek felelnek meg. Közülük a magoperátorok a cselekvést, a cselekvés tárgyát és végzőjét (ágensét) határozzák meg, valamint annak helyét, térbeli körülhatároltságát. Mindezt a magon kívüli fogalmak – még szintén elsődleges – operátorai egészítik ki. A természetes nyelvi mondat bővítményeinek szerepét az indextételben a másodlagos operátorok látják el, amilyen a „rész/egésze”, az „alá/fölérendelés”, a „kvázigenerikus”, a „mellérendelő” vagy az „asszociatív hasonlítás” kapcsolat.

Emellett Austin kiegészítő kódrendszert vezetett be a ragok (végződések) beillesztésére, több téma szétválasztására, tipográfiai megoldásokra, kifejezések helyettesítésére bizonyos feltételek esetén.

A PRECIS az indextételből – egyszerű permutációs szabállyal – háromféle szóláncot állít elő úgy, hogy minden erre kijelölt tárgyszó megjelenik vezérszóként, a módosító értelmű második, illetve a kiegészítő harmadik pozícióban is. Vagyis a mélyindexelés mellé a mozgó jelentés használata is társul.

E tételszerkezet megfelel a tárgy-állítmányalany szerkezetű, illetve egy angol szenvedő szerkezetű mondatnak. Pl. *egy népdalt énekelt a kórus; the book was written by John* – ezek a mondatok egyaránt (1), (2), (3) operátorsémát kívánnak.

A forgatási szabály ezt fokozatosan (3), (2), (1) alakúvá változtatja: *a kórus énekelt egy népdalt*, illetve *John wrote the book*.

Bizonyos szóláncok esetén a tárgyszavak sorrendje nem vezet a tétel egyértelmű jelentéséhez. Filozófus, matematikus és tanítás említéséből a tárgyszavak rotálása folytán az az érzésünk is támadhat, hogy a matematikusok tanítják a filozófusokat, nem fordítva. Gardin oroszlánjának a problémája, a „Ki esz meg kit?” tehát visszatér. Az elegáns megoldás az ún. predikátum-(állítmány-) transzformáció; ez megváltoztatja a tárgyszavak helyét a módosító második, illetve a kiegészítő harmadik láncpozícióban. Ennek hatására ilyen, magyarul is szabatos tételek jönnek létre: „Matematikusok. Filozófusok tanítása”, vagy „István. Újság. Olvasás”.

A mélyesetrendszer és a PRECIS rokonsága riasztóan hathat arra, aki a PRECIS gyakorlati alkalmazására gondol. Ám az osztályozónak, aki a PRECIS-t használja, csak az operátor funkcióját kell ismernie, nem szükséges elmélyednie a mélyesetek tanulmányozásában. Tudnia kell továbbá azt, hogy bizonyos operátor-konstellációk hogyan hatnak a bemeneti tételek szerkezetére. Az operátorok eredetét nem kell firtatnia. Az indexelés folyamata úgy zajlik, hogy az indexelő személy megfogalmaz egy természetes nyelvű mondatot, amely az

osztályozási egység mondandójának összegzése. A mondathoz csak a szótárban (tézauszban) felsorolt kifejezéseket használhatja. Ha ilyen eszköze nincs, mondata állhat szabad szövegszavakból is. A mondatot ezután elemeire bontja. Először a cselekvést, majd ennek tárgyát, azután végrehajtóját határozza meg, tehát a magoperátorokat. Erre a keretre építi a továbbiakat, a kifejezésekhez hozzárendelve a megfelelő egyéb elsődleges és másodlagos operátorokat. Az egész folyamat számítógéppel támogatható.

A PRECIS élő, fejlesztés alatt álló szintaxis, de keretei elég szilárdak ahhoz, hogy gyakorlati bevezetésére gondolni lehessen. Jelenlegi fejlesztése már csak kisebb finomításokra irányul. Viszont igen intenzív a kutatás azon a téren, hogy a PRECIS előnyeit az adatbázisok szervezésében is meg lehessen tartani. Kétségtelen, hogy a tárolási-visszakeresési oldalról a PRECIS kevésbé kidolgozott.

A funkcionáló adatbázisok ugyanis még olyan filozófia alapján születtek – nemcsak a szakirodalmi, hanem más adatbázisok is –, amelyek a *Jonker-Salton-Soergel* modellre épülnek. Mint láttuk, ebben a modellben az információrendszerek objektumok és ismérvek halmazából és a közöttük létrehozott leképezésből álltak. A modellben tehát dokumentumokhoz az ismérvek egy részhalmaza tartozik, különösebb kapcsolatok nélkül. Vagy fordítva: egy indexelő kifejezés a dokumentumok részhalmaza. A keresőprofilban a visszakeresés során az ismérvek között a Boole-algebra operátorai (és, vagy, nem) teremtenek kapcsolatot. Ezek azonban mások, mint a PRECIS relációi, az utóbbiak finomságait nem lehet a szokványos keresőprofilokban érvényesíteni.

Bár a kutatás ezen a téren a kezdeteknél tart, előzetesen az alábbiak megfontolása szükséges.

A PRECIS indextételekből előállított láncok (mondatok) tárolhatók, elérésüket a vezető pozícióban álló kifejezés biztosítja.

A keresőprofilok konstruálása során a Boole-algebrai operátorok helyett a PRECIS szerepoperátorok adhatják a profil szerkezetét. A logikai operátorokra szükség van ugyan bizonyos részletekben, de nem azok adják a profil vázát.

A PRECIS-operátorokkal felírt keresőprofil a mag-, illetve főoperátorokra koncentrál, a többi csupán ennek variációiban kap szerepet. A profil írása a (2) operátor, a cselekvés, hatás meghatározásával indul, majd másodikként ha van tárgya, akkor az (1) operátorral jelölt kifejezés határozható meg; ha viszont nincs, akkor az ágenst kell leírni. A harmadik lépés a másodiktól függetlenül az ágens leírásából áll, ha az létezik.

Ez a profil redundáns az indextételekhez képest. A keresés pontosítása további operátorok („része”, „tulajdonsága”, „csoportja” stb.) fokozatos beépítésével lehetséges, mindig vigyázva, hogy a profil redundáns volta megmaradjon.

A PRECIS indexelését is magában hordozó adatbázis lekérdező nyelve lényegesen bonyolultabb, mint az egyszerűségükénél fogva a felhasználó által is kezelhető jelenlegiek. Lényegesen több ugyanis a PRECIS operátorok száma, a logikai operátorokénak ötszöröse. Valószínű tehát, hogy intelligens profilszerkesztőkre lesz szükség, a lekérdezés pedig kevésbé lesz a felhasználó dolga.

9.6.2 A PRECIS magyar alkalmazása

A PRECIS-t az Országos Pedagógiai Információs Rendszer (OPIR) építésére adaptálták Horváth Tibor és munkatársai. A rendszer szervezési elvei nem tartoznak szorosan vett tárgyunkhoz, a lekérdezés praktikus mikéntje pedig még jelenleg is kutatás tárgya. A magyar változat néhány sajátosságát az alábbiakban foglalja össze a szerző:

A PRECIS eredetileg angol nyelvre készült, de fentebb látható volt, hogy eleve egy „metanyelvi” szintet is tekintetbe vett, mint bármely komoly indexelési/osztályozási eljárás *Farradane* óta.

A legszembetűnőbb különbség az angol és magyar változat között kézenfekvően az, hogy az angol prepozíciók helyét a magyarban ragok vagy más toldalékok foglalják el. Ragozott szerkezeteknek adott esetben a sorrendje is változik pl. birtokos jelzős szintagmákban.

További feladatként az jelentkezett, hogy a magyarban a toldalék megváltoztathatja a tőalakot is. Az átalakítás kezdeténél úgy tűnt, hogy a legtöbb feladat a predikátumtranszformációval és a hozzá hasonló ún. invertált formával lesz. Mindkettő az indexfogalmak helyes sorrendjének kialakítását szolgálja. Az angol kedvelt szenvedő szerkezeteitől tartottunk, amit az (1) (2) (3) operátorséma is mutat. (*Mária van szeretve/szeretett János által.*) Csakhogy a rotálási szabály értelmében a láncok fordított olvasat szerint alakulnak ki, így a szenvedő szerkezetek az angolban is cselekvővé válnak. (*János szereti Máriát.*) Megengedhető az (1) (2) (3) séma is, ami megfelel *Máriát János szereti* mondatnak. Mivel egy ún. „üres hely” beiktatásával a program leállítja a predikátumtranszformációt vagy az invertálás műveletét, elég rugalmasan lehet a magyar tételek és láncok sorrendjét alakítani. A felvonultatott eszköztár a magyar szórend meghatározásához elegendő, amelyhez az is könnyítésként társul, hogy a magyar nyelv kevésbé érzékeny a szórendre.

Végül feltétlenül szót érdemel az egyes szám-többes szám szabályozása. Az eddigi példákából feltűnhetett, hogy változtatva, elég szabadon jelennek meg mind az egyes, mind a többes számú főnevek. A magyar változat közel áll az angoléhoz. A szabályozás keret jellegű, csupán útmutatásul szolgál.

10. Összefoglalás helyett

Az értekezés gondolatmenetének megisméltése helyett búcsúzóul két adalékkal szeretnék szolgálni. Az egyik: éppen az automatikus osztályozás irányából támadhat vetélytársa az Austin-féle mélyindexelésnek. Mint Lochbaum és Streeter kutatásaiból kiderül, a látens szemantikai indexelésnek nevezett eljárás a faktoranalízis osztályába tartozó megoldás, mely a kulcsszavak terét kísérletükben mintegy százdimenziósra zsugorítja. A dokumentumokat ezzel a száz mesterséges kulcsszóval indexelik, melyek elvont, egyébként nem létező fogalmaknak felelnek meg, de a dokumentumok eredeti viszonyrendszerét híven megőrzik (Lochbaum – Streeter 1989). Hasonló, magasabb fokú morfológiákkal folyó kísérletekről nemrégiben magam is tudósítottam (Darányi 1991). A törzs és az ágak tehát nőnek tovább, az osztályozástörténet nem zárul le egyhamar.

A másik: a jelentés többrétegű nyelvszemiotikai fogalom. Értjük alatta azt a dolgot, amire a jel utal, azt a tudattartalmat, amit a jel felidéz, a jel által a befogadóban kiváltott hatást, de a jel információt közlő, érzelmi, felszólító funkcióját is. Többnyire entitásnak szokás tartani, de viselkedhet relációszerűen is. Kettős természetét Paul Ricœur a magfizika részecske/hullám kettőséhez hasonlította (Johnson 1988:168). Talán már nincs messze az a nap, mikor képesek leszünk megmutatni, hogy akár a kovalens vagy a poláris kötés a kémiai kötések alosztói, a felsorolt négy jelentés-definíció is ugyanannak az általános szemantikának az állandósult nézetei. S ha ez konklúziónak szokatlan is, úgy érzem, illik ide: Horváth Tibor munkájának érdemét ugyanis éppen abban látom, hogy rendhagyó kérdésfeltevéseivel a kutató intellektuális kíváncsiságát a végletekig csigázza.

Irodalom:

Darányi Sándor (1991): Az automatikus osztályozástól a magasabb fokú morfológiáig. Könyvtári Figyelő 37. évf. 1. sz. 418-422. p.

Gould, S. J. (1979.): One standard lifespan, New Scientist (Feb. 8.). vol. 81, No. 1841, 388-389. pp.

Horváth Iván (1992): A három verselmélet. In: Szili József (szerk.): A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 57-107. p.

Horváth T. (1987a): „Egy törzsnek az ága...” Ismeretszervezés és szintaxis. Kandidátusi értekezés. Budapest.

Horváth Tibor (1987b): „Egy törzsnek az ága...” Ismeretszervezés és szintaxis. Kandidátusi tézisek (OPKM) Budapest.

Horváth Tibor – Orbán Éva (1987): PRECIS. TMT 34. évf. 7. sz. 311-323. p.

Johnson, M.L. (1988): Mind, Language, Machine. Artificial Intelligence in the Post-structuralist Age. New York, St. Martin's Press.

Lochbaum, K.E. – Streeter, L.A. (1989): Comparing and Combining the Effectiveness of Latent Semantic Indexing and the Ordinary Vector Space Model for Information Retrieval, Information Processing and Management. Vol. 25. no. 6. 665-676. p.

Az általános tárgyszójegyzék munkálatairól

Horváth Tibor

Valószínű, hogy nagyobb szakmai érdeklődésre tarthat számot az általános tárgyszójegyzék ügye, amelynek munkálatai már elindultak. Alább közreadjuk azt az előterjesztést, amely a Művelődési és Köznevelési Minisztérium (MKM) számára készült, majd három szakmai részproblémát tárgyaló fejezetet. Kérem a kollégákat, az előterjesztés fejezetét úgy olvassák, hogy nem az indexelési kérdések specialistáinak készült, így evidenciákat is tartalmaz. Az MKM számára készült javaslatból csak bizonyos technikai részleteket hagytunk el, a szöveget változatlan formában közöljük.

Az előterjesztés

I.

Amint a nagyobb méretű adatbázisoknak, pl. a nemzeti dokumentumok adatbázisának építése napirendre került, kiviláglott a magyar könyvtárügy egyik alapvető hiányossága: tematikai keresést nem képes biztosítani, mivel nincs magyar nyelvű általános tárgyszójegyzék. A fontosabb nyelvterületek mindegyike elkészítette idejében ezt az intellektuális eszközt, nem beszélve az angolszász világról, ahol eleve a múlt századtól az ún. mellérendelő osztályozás/indexelés vált uralkodóvá. Hazai könyvtáraink a tematikai/tartalmi feltáráshoz az Egyetemes Tizedes Osztályozást alkalmazzák általában. Az ETO kezelésére (speciális rendezés, visszakeresés, táblázat építés) születtek szoftverek, alapvető probléma azonban, hogy a) igen nehézkesen idomul a számítástechnikai környezethez, b) az örökös fejlesztés ellenére, semmilyen szoftver nem segít a 19. századi tudományszemléletén, c) feloldhatatlan az a komplementaritása, hogy minél finomabb és összetettebb a jelzet, annál veszteségesebb és zajosabb a visszakeresés és viszont. Főleg a nemzetközi együttműködés miatt, számos szakterületen ágazati tézauruszokat munkáltak ki – ennek hazai szabványa is létezik –, ezek azonban minden esetben csupán egy szűkebb tudományt vagy szakterületet fednek le.

Az általános tárgyszórendszer hiánya immár az adatbázisok építésének, ezáltal az elektronizáció további térhódításának legfőbb akadálya. Sürgetően léptek fel ennek kialakítására: az MTA Központi Könyvtára, a tudományegyetemi könyvtárak és az egyetemi könyvtárak igazgatói, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a megyei könyvtárak igazgatói tanácsa, részben az OSZK, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete.

A munkálatok elindulásának legfőbb akadálya az volt, hogy e hatalmas feladat – lényegében az ETO-nál nagyobb lélegzetű munkáról van szó – mindegyik könyvtár kapacitását, teljesítő-képességét, felkészültségét magasan meghaladta, így mindenki csak sürgetését és óhaját tudta megfogalmazni.

Tipikus összkönyvtári feladatról van szó. Mivel a munka elkezdése nem tűr halasztást, olyan szervezeti megoldást kell találni, amely lehetővé teszi a különböző könyvtárakban dolgozó szakértők bevonását. A feladat irányítása pedig olyan szakemberekre bízandó, akik értékelt produktumokat tettek már le ezen a területen és a tárgyszókészítési know how biztos ismerői. A probléma az, hogy összkönyvtári munkaként egy helyről kell a finanszírozást és vezetést megoldani.

II.

Maga a tárgyszórendszer három (négy), egymásra épülő eszközként képzelhető el, hasonlatosan egy piramiselvű építkezéshez. A csúcstól egy néhány ezer tárgyszóból álló, generikus kifejezéseket tartalmazó, de minden részében kiépített szint képezheti. Kisebb könyvtárak alkalmazhatják, egyben ez a rész töltheti be az „összekötő nyelv” funkcióját is, kb. BSO-funkciókkal (Broad System of Ordering).

A középső szint a fenti részletezése, de osztályozó fogalmaiban teljes összhangban a fentivel. A fenti szint lényegében ennek generikus, „csúcs” tárgyszavait tartalmazó része. Középméretű könyvtárak és nagyobb könyvtárak a nem főgyűjtőkori dokumentumok indexelésére alkalmazhatják.

A harmadik szint részletes, specifikus tárgyszavakkal is rendelkező, mély indexelést tesz lehetővé, a fenti két szinttel hasonló viszonyban, ahogyan az előzőekben jellemeztük. Technikaiilag ezt kell elkészíteni, majd ebből lehet a fenti szinteket kivonni, perfekt átjárási biztosítva a szintek között.

A negyedik szintet az ágazati tézauruszok képezik, amelyek már elkészültek vagy készülni fognak, de nem ennek a munkálatnak a keretében. A „közlekedés” ezekben úgy biztosítható, hogy a tárgyszómunkák során a tézauruszok generikusabb kifejezései beépülnek a felettes szintekbe.

Minden szint lexikai egységei ugyanúgy épülnek fel; lexikai egység lehet tárgyszó és utaló. A tárgyszavak ne unitermesített, de ne is szélsőségesen összetett alakban jelenjenek meg. (Pl.: jonatán almák betegségei – jonatán alma és betegség. De nem jonatán és alma és betegség.)

A tárgyszó kiegészül értelmezővel, szinoníma kapcsolatok feltüntetésével (szimmetrikus relációként, ezért kívánatosak lexikai egységként az utalások), szakcsoportot (tudomány, szakterület) feltüntető kódokkal, a „szint” utalásaival (ld. fentebb), legyen lehetőség idegen nyelvű ekvivalensek megjelenítésére, és maradjon üres hely helyi célokra. Egyetlen további utalás képzelhető el: LM (lásd még), amely az összes lehetséges (nem szinoním) kapcsolatot kifejezi. Ezt helyileg finomítani lehet. Az LM szintén szimmetrikusan lenne kiépítve.

A földrajzi (hely) és az időt (időpont, tartam stb.) kifejező tárgyszavak relatíve ritkák, de szabály vonatkozik ezek használatára és forrásaira.

A munkálatok fázisában szakcsoportos részek munkaeszközként feltétlenül kell hogy készüljenek. Átmenetileg erre a feladatra az ETO vagy a BSO használható, akár mindkettő.

E tárgyszórendszer rendelkezésre kell álljon géppel olvashatóan, adatbázisba szervezve és nyomtatott formában is. Aktualizálása évente, később ritkább periódusokban.

Fontos tartozékok lennének az egymásra épülő használati szabályzatok, kb. három, fokozatosan finomodó indexelési utasítás. Az egyszerűbbtől egy kb. PRECIS bonyolultságú és magas kvalifikációt igénylő eljárásig. Valamennyi szabályzat minden szinten alkalmazható. E használati szabályok következtében az általános tárgyszójegyzék gyökeresen különbözne minden eddigitől, hiszen ezeknek a lényeges részeknek a megadásával ágazati tárgyszórendszerek és tézauruszok is adósak.

III.

Néhány technikai részletet szükséges még megjegyezni.

1. A források összegyűjtése elkezdődött: az LC tárgyszójegyzék, a BSO rendelkezésre áll, német nyelvterületen is tájékozódunk. Az ETO index, számos ágazati tárgyszójegyzék, a

tudományos nomenklatúrák elérhetők. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy valamelyik külföldi forrást vesszük át!) A hazai források értelemszerűen hozzáférhetők.

2. Rendelkezésre áll egy szoftver, amely szótárak adatbázisba szervezését teszi lehetővé és támogatja tárgyszójegyzék építését, pl. az utalások oda-vissza ellenőrzését.

3. A szakértői stábhoz a következő elképzelések alakultak ki. A fentebb felsorolt könyvtárak munkatársaiból szükséges a csoportot megalkotni, vigyázva arra, hogy nem elvi ötletekre van szükség, hanem főként operatív munkára. Szeretnénk a munkához pályakezdőket, fiatalokat is bevonni az MKE-n keresztül, főleg gyakoroltatási szempontból.

4. A munka költségei nehezen becsülhetők, hozzávetőlegesen nettó 7-8 millió forintból a tárgyszójegyzék kiépíthető. Ez két-három részletben esedékes, ugyanis a munkák két-három évig tartanak. A pénz telepítésére az az irányadó, hogy egy helyre kerüljön és kizárólag e munkálatokra lehessen igénybe venni. Ez a hely lehet akár egy társadalmi szervezet, akár valamelyik olyan könyvtár, amelynek munkatársai intenzíven részt vesznek a munkában.

IV.

A jelen előterjesztést szakmai fórumokon szükséges megvitatni. Jóváhagyása után munkálatok elindíthatók. A feladat finanszírozását az MKM-tól kérjük. Ennek oka, hogy a központi feladatok támogatása minisztériumi feladat. Mivel a munka több évre elhúzódik, a pályázati rendszerbe való indítását kockázatosnak ítéljük.

Eddig tart az előterjesztés. Ebben tárgyszórendszeréről esik szó, nem tárgyszójegyzékről. A tárgyszórendszer ennél több. Ennek, továbbá más kérdéseknek kifejtését ezúttal mellőzzük. A három – talán legizgalmasabb – résztémát alább ismertetjük.

A logikai egységek

V.

A lexikai egységek kiépítettségének megítéléséhez érdemes elméleti megfontolások alapján tisztázni, hogy az indexelés folyamatában valójában *mit tekintünk szótári feladatnak*, azaz *magának a tárgyszórendszernek mit kell teljesítenie, s mit az indexelési folyamat eredményeként született indextételeknek*. A kérdés történetileg is érdekes, valójában egy fejlődésment meghatározott érettségi fokán született kielégítő megoldás. Nézzük a problémát ebben a vetületben.

A hierarchikus rendszerek abban voltak lenyűgözőek, hogy egy világnézetet tükröztek, sőt világrendet. A választott felosztási alapok gyökerei filozófiai rendszerekbe nyúltak; minden valódi filozófiai rendszer megteremtette a maga tudományrendszerét. Még inkább: átfogó gondolkodók kisebb nagyobb részletességgel tudományrendszereket is alkottak. Az osztályozási rendszereknek ezt a nagyhozamú áradását most nem érdemes felidézni részleteiben, de Jaspers magyarázatát mégis érdemes feleleveníteni. Arról van szó, hogy a tudomány vagy filozófia mindig tiszténe tartotta egy szintézis vagy világkép megalkotását, persze tudományos igényvel. Ám a huszadik századi tudomány felgyorsult fejlődése nyomán az empirián túli, az érzékelhetőség számára hozzáférhetetlen valóságzférák kerültek a kutatás vizsgálódási körébe; számos, a komplementaritás elvére épülő törvény született (csak a heisenbergi határozatlansági relációra kell gondolnunk), de egyéb okokból is egyre inkább reménytelenné vált a szintézis, az egységes tudományos igényű világkép. A huszadik század filozófiája lemondott erről, s ezért sóhajt fel Jaspers: „Nincs világkép, csak a tudományok rendszere van.” (1)

A tudományrendszerezésnek ezt az (egyébként teljesületlen) funkcióját mutatja az a fejlemény is, hogy a marxista filozófiának – mert a világmagyarázat ellentmondás-mentes szintézisét ígérte, így a tudományok haladtával egyre primitívebb világképe egységéért egyre inkább lemondott a tudományosságról – utolsó szakaszában virágzásnak indult a tudományrendszertan élvonalbeli szovjet filozófusok vezetésével.

Az osztályozási rendszerekkel szemben volt tehát egy néha ki is mondott igény: a tudományok rendszerezésén keresztül az egész valóság reprezentációja legyen. (Itt nem térnék ki *Ludwig von Bertalanffy* más közelítésében hasonló szintézisalkotó igényére.) Nos, amikor elhagytuk a hierarchikus osztályozási rendszerek piramisait, ez a néha ki is mondott igény megmaradt, kísértett a tézauruszok elméletében. Mellesleg: a tézauruszokat inkább felszíni közelítésben lehet az angolszász mellérendelő indexelési eszközök és eljárások örököseinek tartani; mélyebb alapjaiban, szellemében a tudományrendszerek utódai. De ez ismét egy más kérdés, amelyre itt nem jut hely kitérni.

Dehát, hogyan lehetett pl. egy tézauruszban mindezt megoldani? A deskriptorok relációinak egyre finomabb kidolgozásával. Ám egy tézauruszban vagy szótárban csak olyan reláció jeleníthető meg, amelyik kontextus nélkül, eleve, a priori igaz. Olyasmi, minthogy a szék az ülőbútorok fajtája, speciese, hogy az algebra a matematika része stb. Más szóval: a tézaurusz az univerzum reprezentációja legyen, csak másként, mint a tudományrendszerek; feltételezve, hogy az univerzum ilyen fogalmi hálóban leképezhető.

Ne firtassuk azt a kérdést, hogy leképezhető-e; inkább azzal foglalkozzunk, hogy erre van-e szükség?

Aligha. Az indexelésnek ugyanis van néhány alapszabálya. Ezek egyike az ún. relációmegőrző transzformáció elve. Sokan Landry-posztulátumként emlegetik.⁽²⁾ Ez kimondja, hogy egy eredeti szöveget (forrásszöveget) úgy kell átvinni a reprezentációjába, azaz az index-tételbe, hogy a tárgyszavak-deszkriptorok stb. között azok a relációk maradjanak érvényesek, amelyek az eredeti szövegben érvényesek. Azaz: az index-tétel köteles megőrizni az eredeti szöveg fogalmai között létesített relációt. Mármint, minél eredetibb egy közlemény, a fogalmak közötti asszociációk annál szokatlanabbak, váratlanabbak, annál kevésbé kezdenek hasonlítani azokhoz a relációkhoz, amelyeket szótárilag meg lehet határozni. E relációk a posteriori jellegűek. Példával élve: szótárilag mondjuk egy tézauruszban a „busa” a pontyalakúak speciese, relációba hozható még a növényevő halakkal, az édesvízi halakkal stb. De ha egy közlemény a busa étrend vérnyomáscsökkentő hatásáról szól, akkor a reláció a busa és a vérnyomáscsökkenés között áll fenn, s ez tükröződjék az index-tételben, bár nincs a szótárban. Márcsak azért sincs, mert minél több a közlemény, annál többféle az asszociáció, az új, az értékes asszociáció még nem is kerülhet a tézauruszba.

A relációmegőrző transzformáció követelménye a szótárban, a tézauruszban nem valósítható meg. Kivitelezhető viszont az index-tételben oly módon, hogy az index-tétel meghatározott szabályok alapján készül. Ez kötelező kell legyen: mert ha csak egyszerűen hozzárendeljük a tárgyszavak egy részhalmazát egy közleményhez, minden szabály nélkül, akkor az olyan, mintha egy épület alkotóelemeit összekupacolnánk, téglát, betont, gerendát, vezetékét, szerelvényeket stb., s ebből kellene kitalálni, milyen az épület, lakóház, óvoda, iroda, könyvtár, étterem vagy más.

Hogyan lehetséges a végtelen számú kapcsolatot, fogalmi asszociációt – a jövőbelieket is – belecsempészni az index-tételbe? Ugye, milyen meghökkentő követelmény! Pedig csak olyan egyszerűen kell gondolkodni, mint *Noam Chomsky*, aki egyszer nagyon eltöprengett azon, vajon miként lehetséges az a csoda, hogy az emberi nyelv lexikailag véges számú szótári egységből áll, a grammatikája véges számú szabályból, mégis végtelen számú gondolat fejezhető ki vele! (Így született a generatív grammatika.) A megoldás tehát Kolumbusz tojása, csak

figyelnünk kell természetes nyelvünkre, pl. hogyan teszi lehetővé végtelen fajtájú kapcsolat kifejezését néhány nyelvtani esettel. A megoldás: egyfajta szintaxis bevezetése az indexelési szabályokba.

Biztos tehát, hogy ami a „mondattan” feladata, azt ne vigyük a szótárba. Ha ezt tesszük, a tárgyszórendszer alig lesz alkalmas tárgyszavazásra. De önmagában állóan egyre tökéletesebb lesz egy nemlétező valóság üresedő leképezésére.

Visszatérve, melyek azok a szótári funkciók vagy másként, mi várható magától a tárgyszórendszerrel? Mindössze két dolog.

Az első, hogy a jelentések egyértelműek legyenek, de nagyon egyértelműek. Szinonímia, homonímia területén nincs pardon (ezek is relációk), itt a legcsekélyebb lazaság sem tűrhető el. A második: a konstrukció segítsen rálelni a legmegfelelőbb tárgyszóra vagy tárgyszavakra. Ha lennének további relációk, akkor ezért kellenének és kizárólag ezért. A szótári relációknak nincs jelentősége az indexelésben – bár ezt csak sarkítva, az érthetőség kedvéért lehet kijelenteni. Ám a legmegfelelőbb tárgyszó kiválasztását más is segíti: szakrend, szakcsoportos részek, hierarchikus részek, esetünkben klaszterek, amelyek térképszerűen tárják elénk a tárgyszavak nagyobb, összefüggő csoportjait.

Hasonlóan kell gondolkodnunk a facettákról vagy fazettákról. A facetták egyfajta kezdetleges szintaxis kifejezésére valók. De szótárilag mondani meg előre, hogy egy tárgyszó milyen facettába kerülhet, ugyanolyan, mint bármilyen előre szóló, eleve, mondhatni előítéletes besorolás. A szótárban nem kérnek kenyeret, nem ártnak, de nincs értelmük. Az általános tárgyszójegyzékben különösen nincs értelmük. A facetták is az indexelésben élnek igazán.

A szakcsoportokról

VI.

A szakcsoportos/szakrendi rész valójában sem nem szakcsoportos, sem nem szakrendi; tematikai függőségben lévő tárgyszavak klasztereiből áll majd. A klaszter terminus technicust még kevesen értik, különösen hivatalos előterjesztések bírálói, ezért az előterjesztésben szerencsésebbnek tűnt meghagyni a hagyományos szakcsoport és szakrend elnevezést, amely csupán egy feladatot jelez. A klaszterekből álló résznek ugyanis valóban azokéhoz hasonló szerepe van, csak a funkciót jobban tudja teljesíteni. Ez a szerep az, hogy a nagyobb lexikai egységek áttekintését nagyobb összefüggésben teszi lehetővé, így támogatja a legjobb tárgyszavak kiválasztását. Emellett egy-egy klaszter képes feltárni a kutatási/fejlesztési témák mélyszerkezetét, képes követni is a változásokat, méghozzá interdiszciplináris vetületben.

A klaszteranalízis arra képes, hogy objektumok, elemek stb. csoportosítását végezze el valamennyi tulajdonságuk alapján. A logikában az osztályalkotás, majd az osztálybesorolás preferált tartalmi ismérvek szerint lehetséges. Az ismerv(ek) preferálása az összes többi tulajdonság figyelmen kívül hagyásával jár. Márpedig minden dolognak kimeríthetetlen sok tulajdonsága van. A klasszikus logikai eljárások nagy korlátainak egyikéről van szó; ugyanis hiába hangsúlyozzák, hogy „lényeges” ismerv legyen az osztályképzés alapja, hiszen nagyfokú szubjektivitás és önkény volt abban, hogy ki mit tart lényegesnek. Az osztályalkotás (és besorolás) inverz műveleténél, a felosztásánál, a felosztási alapok megválasztásában ugyanígy jelent meg az önkény. Egy példa talán beszédesebb. Ha megalkottuk – mondjuk az órák osztályát, akkor ebbe egy konkrét órát be lehet sorolni annak az egyetlen tulajdonságának alapján, hogy méri az időt, azaz rendelkezik az „óraság” osztályalkotó ismerv tulajdonságával. De el kellett tekintenünk más jellemzőktől, pl. hogy iparművészeti remek, hogy műszaki

újdonásokat hordoz, vagy – hogy szélsőig élezzem – az a bizonyos óra a Nemzetinél, ahol a hatos megáll, éppenséggel nem időmérési alkalmassága miatt rögzült a pesti szerelmesek tudatában.

A klaszteranalízis valamennyi tulajdonságot figyelembe vesz a klaszterek formálásában. Ezért mondják, hogy a klaszterálás „objektív”. Ennek ellenére rendkívül rugalmas, ahogy alább látható lesz.

Ismeretes, hogy a modellalkotásban egy könyvtár absztrakt modellje egy dokumentum-ismérv mátrix, amelynek celláit numerikusan töltik ki, a sorvektorként megjelenő dokumentumok és az oszlopvektorként értelmezett tárgyszavak kölcsönös leképezése szerint. Binárisan kitöltve 0 és 1 kerül a cellákba. Egy oszlopvektor mutatja, hogy hányszor osztották ki a tárgyszót az indexelés során és melyik dokumentumok kapták meg. A sorvektor egy dokumentum képe, mutatván az összes tárgyszót, amelyet a dokumentum kapott. A mátrixból minden tárgyszóra leolvasható, hogy milyen, mekkora az „asszociativitása”, melyik más tárgyszavakkal társul gyakrabban, melyekkel ritkábban, melyekkel soha, melyekkel majdnem mindig, s.í.t. Ebből származtatható egy ismérv-ismérv mátrix, az együttes előfordulás számát, eseteit tartalmazva. Lesznek szorosan összekapcsolódó tárgyszavak, lesznek egymástól idegenek. Ezt a szorosságot, idegenséget egy skálán (egy intervallumban) lehet mérni. A klasztereknek kiszámítására az ún. hasonlósági függvények szolgálnak, amelyek oszlop-, illetve sorvektorok között mutatják a hasonlóság mértékét, vagy a már kész (vagy előre definiált) klaszterek „közepét” reprezentáló centroid vektor és a sor- oszlopvektorok között. Tucatnyi hasonlósági függvény ismeretes. A hasonlóság kifejezésére bevezethetők küszöbértékek, amelyek „elvágják” a kapcsolatokat, úgy hogy a küszöbértéket meghaladó szorosságot mutató tárgyszavak alkotnak egy klasztert.

Klaszterbe nemcsak az ugyanazon tudományághoz tartozó tárgyszavak kerülnek, hanem amelyek valóban vonzzák egymást, így a klaszter mindig tudományközi, ahogyan az élő kutatási témák is interdiszciplinárisak.

A küszöbértékek magasabban-alacsonyabban szabhatók meg. Előző esetben több klaszter keletkezik, klaszteren belül magas kohézióval és kisebb elemszámmal (tárgyszóval), míg alacsony küszöbérték népesebb klasztert produkál alacsonyabb kohézióval. A küszöbértékek változtatásával mindkét klasztertípus megalkotható.

A klaszterek megformálásának feltétele azonban az – láttuk előbb –, hogy három-négy évig indexeljenek, utána néhány könyvtár indexelt tételeit bekérve alkothatók meg a klaszterek. Ezek „objektív” szakcsoportokat, illetve – a hierarchikus klaszterek választása következtében „szakrendet” nyújtanak. Addig azonban, amíg erre lehetőség nyílik, átmeneti szakcsoportokkal, mintegy munkaeszközként bevezetett szakrendfélével kell dolgozni. Ezt nagyjából a BSO alapján kialakított, csak generikus fogalmakat tartalmazó szerkezet biztosítja. Mivel a szógyűjtés során a tárgyszavak ETO ekvivalensét is igyekszünk feltüntetni – sok esetben nem lehet –, más eljárás is elképzelhető. Valószínű, hogy ellenőrzési célokból egyik-másik munkaszakaszban ETO szerinti rendezésre (csupán átfogó csoportokba!) is szükség lesz.

Fentebb talányos volt az a mondat, hogy a klaszterek tükrözik a kutatási/fejlesztési témák mélyszerkezetét. Talán most már világosabb, hogy miért és miként. Az indexelés gyakorlatában az élő tudomány közleményei kerülnek kollégáink asztalára. Ha egy dokumentumhoz hozzárendeli a tárgyszavak egy csoportját, akkor egy élő tudományos eredmény alapján a tárgyszavak közötti egymáshoz rendelést is elvégzi. Tehát, nemcsak a dokumentumokhoz osztja ki az őket megilletőket, hanem rögzít egy tudományos tényt, az egymás közötti asszociációt is megállapítja spontán módon. Igaz, egyszerre csak egy szerző által létesített fogalomkapcsolatok alapján; de a módszer statisztikus, ne feledjük. Az asszociáció pedig azért érvényes, mert maga az élő tudomány így produkálta az eredeti közleményekben. A fogalmak

együttes előfordulásának gyakorisága tükrözi a tudomány mélyebb szerkezetét. Nagyjából úgy, ahogyan *Thomas Kuhn* modellezi a tudományt, (3) illetve, ahogyan *Kunszt György* javasolta feltérképezni a hazai kutatás szerkezetét, méltatlanul elfelejtett nagydoktori disszertációjában. (4)

Ha az asszociativitás fogalmi hálói ily módon, mintegy a könyvtári indexelő tevékenység melléktermékeként rendelkezésre állnak, akkor különböző elemzések sokasága is lehetővé válik. Hasonlóan *Garfield* indexművének sorsához. Amikor ötletével előállt, s kiadta az első science citation-eket, még az volt a szándéka, hogy a „hólabda” módszer visszakeresési stratégiájának találja meg automatizálható algoritmusát. Ezt is megtalálta, de inkább tudománytani vizsgálatok kimeríthetetlen kincsesbányáját állította elő.

Mivel a klaszteranalízis a hazai könyvtártechnológiában csak elméletben ismert – így se nagyon –, az igazi nagy munkát előkészítendő, *Csabay Károly* megkísérel tárgyszavak közötti távolságot, illetve közelséget meghatározni. A „távolság” és „közelség” a metrikus tér fogalmi, egyben a klaszteranalízis alapfogalmai. Kísérletét már indexelt néhány ezer műszaki szakirodalmi tétel segítségével végzi. (A Csabay-kísérlet konkrét célja valójában egy index-tétel és használói kérést reprezentáló keresőprofil közti távolság definiálása. Az eredmény azonban sokrétűen használható.)

Ezt követően az első „éles”, szótárépítési célú klaszterálást a már évek óta a gyakorlatba bevezetett pedagógiai tárgyszójegyzékkel fogjuk végezni. Ehhez több tízezer indexelt tétel áll rendelkezésre.²⁶

Mielőtt bárki elrettenne, megnyugtatóul közölni kell azt is, hogy a klasztereket tartalmazó rész fizikailag kisebb-nagyobb tárgyszócsoportokból áll majd, egyszerű és áttekinthető lesz. Használatához nem kell ismerni az előállítás elveit és technikáját.

Alkalmazási szabályok

VII.

Alkalmazási, indexelési szabályok nélkül egy tárgyszókészlet olyan, mint egy étterem lenne akkor, ha mindenféle nyersanyagot megszerezne az ingyenc fogásokhoz, csak éppen a konyha és a szakács hiányozna az ételek elkészítéséhez; jobb híján az ételek nyersanyagait vinnék ki a vendégnek, mondván, rágja össze az ízeket maga. Szükséges tehát olyan eljárás, amely nemcsak alakilag szabályozza, hanem biztosítja a tárgyszavaknak indextéllé szintetizálását. Nem csupán analógiaként lehet a természetes nyelvre hivatkozni, mert ott a szavakat a grammatikának egyik fontos része, a szintaxis generálja mondatokká. A közlés pedig mindig is mondatokban testesült meg.

Az alkalmazási szabályokat három – esetleg négy – egymásra épülő, egymást kibontó szinten lehet megadni. Egy igen egyszerű, akár önképzéssel is elsajátítható szinttől egy magas szintaxist felmutató nivóig kell kidolgozni. Utóbbiként igényes alkalmazásra a PRECIS-t javasoljuk. Mivel a PRECIS ismertetése elolvasható(5), ezúttal csak az egyszerűbbek hozzátöbbletes, inkább koncepciószerű elképzeléseit érdemes taglalni. Annyit kell még előre bocsátani, hogy az alkalmazás szintjei függetlenek a tárgyszójegyzék három szintjétől, bár-

²⁶ Az eredményekről az első közlemény rövidesen várható a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban. Az előmunkálatok tapasztalatai alapján lehet az általános tárgyszójegyzék, valóban nagyléptékű munkáit elkezdni.

melyik részletezésű tárgyszórendszer dolgozhat kimunkáltabb vagy elnagyoltabb alkalmazási szabályokkal.

Valamennyi alkalmazási szinten megjelenő indextétel a visszakeresés oldaláról kétféle tárgyszóból áll: akarjuk-e a tárgyszót elérési ismérvként is szerepeltetni, vagy sem. Utóbbi esetben egy tárgyszónak csupán az indextétel pontos jelentésében van feladata, az üzenet hitelességét elősegítő értelmi funkciója van, de maga a tárgyszó nem alkalmas arra, hogy keresést „vezéreljen”. Pl. a kezdő orvosok fizetése tételben a „kezdő” fontos jelentésű minősítő, de senki nem keres „kezdő” alatt. Más szóval, az indextételben megjelennek a tárgyszavak, amelyekre a tételt nem kell invertálni, ide nem kell besorolni. Az indextételben jelölni kell, hogy a tárgyszó egyben elérési ismerv is.

Minden szakirodalmi közleményben megragadható valamilyen cselekvés, folyamat, történés, változás vagy ennek felfogható jellegzetesség. Pl. gyártás/, háború/, javítás/, kísérlet/, lepárlás/, növekedés/, szervezés/, verés/ stb. Legtöbbször megtalálható a cselekvés tárgya, akire vagy amire a cselekvés irányul, aki/ami elszenvedi. Autót lehet gyártani, árakat növelni, gyereket verni, konyakot lepárolni stb. A cselekvés mellett megjelenik tehát egy „tárgy”. Elemezhető továbbá cselekvő, végrehajtó személy vagy közeg. A Ford Művek gyárt, az ár növekszik, a tanító ver stb. A végrehajtó, cselekvő vagy ágens (a nyelvtanban agentivus) olyasminek tekinthető, mint a nyelvtani alany. Negyedikként kapunk egy olyan csoportot, amelyet legszerencsésebb – *Dahlberg* nyomán – komplementumoknak nevezni (6); s ezek a tárgyszavak az előző három komponenst egészítik ki. Hely, idő említhető komplementumként.

Egyszerű sorrendiség előírásával mondatféle hozható létre. Javasolni lehet – sokan megfontolták – a tárgy-cselekvés-cselekvő-komplementum sorrendet. Ha pl. a sorrend a mérnök-képzés, illetve a képzés-mérnök, egyértelművé válik, hogy a téma a mérnökképzés vagy a mérnök részvétele az oktatásban.

Ha a témát egyetlen tárgyszó írja le, akkor „tárgy” funkcióban áll. Pl. a „Franciaország-útikönyv” tételben Franciaország a tárgy, az útikönyv a komplementum. A „tárgy” tehát olyasmi is, ami *Ranganathannál* a „personality”.

A sorrendet, a sorrenden belüli helyet, pozíciót valamilyen egyezményes jel vagy a funkciót kifejező szimbólum mutatja. Szükség van erre, mert nem minden pozíciót kell minden tételnél kitölteni, másfelől ugyanabban a pozícióban több tárgyszó állhat. Pl. a „Dánia-Finnország-Norvégia-útikönyv” tételben mindhárom országnév tárgy. Hasonlóképpen ismétlődhet a cselekvés, végrehajtó, komplementum.

További szabályok vonatkoznak arra, hogy mi legyen az olyan tárgyszavakkal, amelyeknek értelmi funkciójuk van, de nem lényegesek elérési ismérvként. Mi legyen az összetett kifejezésekkel stb. A részletek sorolhatók, ízelítőnek azonban ennyi is elegendő.

Ha a fentiek alapján valaki néhány tételt indexelni kezd, azonnal észreveszi, hogy e szabályok éppen csak összetákolják az indextételt, a közlést magát csak főbb vonalaiban szintetizálják, hasonlattal élve, csak a főtiszték helyzetét szabtuk meg, holott a játszmában tiszték, gyalogok is részt vesznek. A finomabb problémákat a szőnyeg alá söpörtük a komplementum bevezetésével. A további szintek ezen javítanak.

A közbülső szint vagy szintek újabb szintaktikai funkciók jelölését teszik lehetővé. Nyelvtani analógiával élve nemcsak alany, igei állítmány és tárgy szerepelhet a mondatban, hanem más bővítmény is. Legalább további három szintaktikai feladat jelölésére van szükség: „minősítő”, „része” és „eszköz”.

A minősítő szakaszoló szerepet kap. Nem csupán diákokról lehet szó, hanem középiskolás diákokról, erdélyi diákokról, nagyothalló diákokról, nem csak autóról, hanem használt autóról, nem csak futásról, hanem hosszútávú futásról, nem csak tündérről, hanem gonosz tündérről stb. A minősítőként használható tárgyszavak szintén fellelhetők a szótárban, de szabály írja elő összekapcsolhatóságukat, továbbá azt is, hogy szerepeljenek akkor, ha nem akarjuk elérési ismérvként is feltüntetni.

A „része” funkció méltán kapott idézőjelet. Lehetne mondani, hogy birtoklás, birtokos szerkezet kifejezésére való; de hát a kérdés bonyolultabb, mert logikailag a fenti példa tündérének a gonoszága is birtoka. Inkább néhány példát. Erdélyi diákok/nak az/ egyetemjárása, a Duna mellékfolyói, orvosnak a magatartása (lám orvosi magatartás), mozdonynak a kazánja, karmesterek versenye, valamint a kezdete, fénykora, a szakszervezetek pénze. Valódi rész is, mint a mozdony kazánja, a cserebogár potroha, a csarnok tetőszerkezete.

A harmadik, az „eszköz” (instrumentalis) azt az eljárást, feltételt, dolgot, szerszámot jelöli, amelynek (akinek) segítségével vagy feltételeivel a cselekvést végrehajtják vagy a történet végbemegy. Bottal ütik a lábnyomot, hipnózissal gyógyítanak, meleggel erjesztenek stb.

Ezen a szinten természetes a tér és idő jelölése is.

Hol helyezkednek el ezek az első szint komplementumából kiemelt tárgyszavak? Annak a tárgy, cselekvés, ágens funkcióban álló tárgyszónak a társaságában, amelyekre vonatkoznak. Ha pl. a minősítő tárgyszó a folyamatot pontosítja, akkor vele együtt lép föl, ha a tárgyat, akkor a tárgy társaságában van, ha a végrehajtót, akkor az ágenssel együtt szerepel.

Most már megfogalmazható az első és a második szint lényegi különbsége. Az első szinten az indextel tárgy, cselekvés, ágens pozíciójú tárgyszavakból áll, míg a másodikon tárgy, cselekvés, ágens pozíciójú tárgyszó blokkokból. A komplementum is e szerint módosul.

Legyen a magyarázó példa egy ismert idézet. „*Nádorispán látja Toldit a nagy fával.*” Minden diák tudja, hogy a „nagy fa” Toldi kezében van. Pedig ez csak a kontextusból következik, a mondat szintaktikai szerkezetéből nem. A „nagy fa” lehetne a nádorispáné is, ahogyan egy ugyanolyan szerkezetű mondatból látható: *Nádorispán látja Toldit a távcsővel.* Itt teljesen bizonytalan, hogy Toldié-e a távcső vagy a nádorispán használja. Hajlamosak vagyunk a távcsövet a nádorispán kezében látni. A hasonló bizonytalanságok elkerüléséért az összetartozó tárgyszavakat közös blokkba kell foglalni; a blokk egészének funkcióját továbbra is az első szintnél tárgyalt szerkezet mutatja. A jelölés oldaláról pedig meg kell különböztetni a blokkok határát és a blokkon belüli szerkezeti egységek elválasztó jeleit.

A különböző jelöléseket az alábbiakban lehet összefoglalni. Fel kell tüntetni, hogy a tárgyszó elérési ismérv, a tárgyszó szintaktikai szerepét, a blokkok határait, végül a blokkon belül a tárgyszavak elválasztó jeleit. Az utóbbi két jelölés az egyszerűbb, alsó szinten nem él.

Az indexelési szabályok legmagasabb szintjén egy teljességében kibontott szintaxis áll, amelyei a PRECIS szabályai alkotnak. Az olvasót ennek megismerésére a már hivatkozott tanulmányhoz utaljuk.

Irodalom

1. JASPERS, K.: Bevezetés a filozófiába. Bp. Európa, 1987. 87. p.
2. LANDRY, B.C.: A theory of indexing. Indexing theory as a model for information storage and retrieval. Ph. D. dissertation. Ohio State University, Columbus (Ohio), 1971.
3. KUHN, Th. S.: A tudományos forradalmak szerkezete. Bp. Gondolat, 1984.

4. KUNSZT Gy.: A tudományos kutatás logikai modellezése és tematikai irányítása. Általános elmélet és építéstudományi alkalmazások. Doktori értekezés. Bp. 1973. Sokszt.
5. HORVÁTH T. – ORBÁN É.: PRECIS. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1987. 7. sz. 311-323. p.
6. DAHLBERG, L: Ontical structures and universal classification. Bangalore, Sarade Ranganathan Endowment, 1978.

Holland-magyar szimpózium

A ma és a holnap könyvtárai

A töredékét tudják csak lassacskán megvásárolni anyagi helyzetük miatt a közkönyvtárak azoknak a kiadványoknak, amelyeket működési szabályzatuk szerint és az olvasóik érdekében ajánlatos volna beszerezniük. A ma kezdődő kétnapos holland-magyar könyvtárosszimpózium azzal foglalkozik, miként lehetne ezen az áldatlan helyzeten segíteni. A nemzeti könyvtárban az országos szakmai egyesület szervezésében rendezendő tanácskozásról *Horváth Tibort*, a *Magyar Könyvtárosok Egyesületének* elnökét faggatom:

– Hihetetlenül sok támogatást kapunk holland partnereinktől, akikkel immár évtizednél is régebbi munkakapcsolatban állunk – mondotta. – Annak idején még számítógépet is kaptunk tőlük, a mostani találkozót is teljes egészében ők fedezik, még a fogadás is az ő költségüket terheli.

– *Mi okuk lehet az adakozásra a hollandoknak?*

– Ezen már magam is sokat gondolkodtam, azután arra a megállapításra kellett jutnom, hogy a „nyugatiak” önkéntelenül „felosztották” maguk között a „keleti” országokat szakmai kapcsolat szempontjából. Az IFLA, a könyvtárosegyesületek nemzetközi szövetsége évente tartandó közgyűlésén minden náció találkozik. Még az egypártrendszer uralkodott nálunk, amikor a szocialista táborbeliek közül a magyarokat nyilvánították nyitottaknak. A mi delegációnkkal lehetett beszélgetni, barátságba elegyedni, míg a szovjeteket vagy a keletnémeteket csoportosan terelgették. Ez időből való a barátságunk a tapasztalatom szerint oldott, nagyvonalú és könnyed holland kollégákkal. Az ottani könyvtárosegyesület a szakma vezető egyéniségei közül minisztériumi osztályvezetőt, intézményigazgatókat, egyetemi oktatókat delegál hazánkba a mostani tanácskozásra.

– *Mi a témája az eszmecserének?*

– A ma és a holnap könyvtára itthon és Hollandiában. Új vonása a találkozásnak, hogy a debreceni egyetemről angol-humáninformatika szakos hallgatókat mint holnapi munkatársakat hívtunk meg „megfigyelői státusban”.

(mátraházi)

Milyen iskolai könyvtárra van szükség?

Beszélgetés Horváth Tiborral az OPKM főigazgatójával

Comenius óta hangoztatja a pedagógia, hogy a könyveknek meghatározó szerepük van az oktatásban. Természetesen az iskolai könyvtáraknak is, melyek napjainkban átalakulófélben vannak: helyet adnak más információhordozó kellékeknek is. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum az iskolai könyvtárak koordinációs központja. Az intézmény új főigazgatójával, Horváth Tiborral a könyvtárügy szerteágazó kérdéseiről beszélgetett munkatársunk.

– Ön mostani kinevezése előtt is – nyolc évig – ebben az intézményben dolgozott helyettes főigazgatóként, és életközélből ismeri az iskolai könyvtárak helyzetét. A rendszerváltással jobb vagy rosszabb körülmények közé kerültek?

– Ami az anyagi ellátottságot illeti, nem látok lényeges változást az iskolai könyvtárak körül. Az intézményi önállóság erősödésével egyre inkább előtérbe kerül az igazgató szerepe e téren is. Tudom, hogy sok mindenre nem jut pénz az iskolában, de tapasztalataink szerint a vezető szemléletétől nagymértékben függ az iskolai könyvtár rangja és ellátottsága. Sajnos, országos jelenség, hogy mostanában kevesebb költségvetési pénz jut könyvtári beszerzésekre, illetve a hirtelen könyváremelkedés miatt most kevesebb könyvet lehet vásárolni ugyanannyi pénzért, mint tavaly vagy tavalyelőtt. Főleg a falusi kisiskolákat sújtja a szegénység, ők nehezebben találnak támogatóra, mint a városi oktatási intézmények. Pedig kívánatos, hogy a kisebb településeken is legyen az iskolának könyvtára, mely a lakossági igényeket is ki tudja elégíteni.

– Napjainkra sok iskolában megváltozott a könyvtár képe. Átalakultak mediotékvá, tehát olyan szolgáltató iskolai egységgé, ahol nyomtatott könyveken kívül ott vannak a hanglemezek és a sokféle elektronikus információhordozó, a számítógépek...

– Ez is mutatja, hogy az iskolai könyvtárra mind nagyobb szerep hárul az oktatási folyamatban. Persze a technika túltengése az iskolában abból a szempontból káros is lehet, hogy csökkenti a tanulók olvasási kedvét. Az iskolai könyvtárak rangjának emelkedéséhez s talán ellátottságának javulásához is nagymértékben hozzájárul majd az új oktatási törvény, amely szól az iskolai könyvtár nyújtotta szolgáltatásokról. Ilyen magas jogszabályban iskolai könyvtárakról nálunk eddig nem esett szó.

– Évről évre több alternatív tankönyv jelenik meg a piacon és az iskolákban. Csak az utóbbi két évben a Tanosz munkatársai ezerkétszáz alternatív tankönyvet regisztráltak. Nem ártana, ha ezek java része módszeresen bekerülne az iskolai könyvtárba!

– Valóban. Az alternatív tankönyvek gyűjtésével és kölcsönzésével tovább bővül az iskolai könyvtárak funkciója. A jövőben csak az számít korszerű könyvtárnak, amelyben megtalálható lesz az iskolatípus megközelítően teljes tankönyvválasztéka. Persze színvonalatlan kiadványoknak továbbra sem lesz helyük a polcokon.

– Azt hiszem, a növekvő pénzhiány megtorpedózza az idevágó fejlesztési elképzeléseket.

– Kétségtelen, hogy nagy terhet jelent az iskolafenntartó számára a beszerzési keret nagymértékű emelése, de sokáig már nem lehet elodázni ezt a kérdést. A szociális helyzet romlása is sürgeti a fejlesztést. Napjainkban mind több az olyan szegény szülő, aki nem tudja a tankönyveket megvásárolni gyermekének. Az alternatív tankönyveket talán még úgy sem, mert azok rendszerint drágák. Ilyen esetben csak az képzelhető el, hogy az iskola annyi példányt szerez be egy-egy alternatív tankönyvből, hogy tartós kölcsönzéssel több tanulócsoportot is el tudjon látni.

– **Az OPKM milyen módszertani-szakmai segítséget tud nyújtani az iskolai könyvtáraknak?**

– Nincsen akkora apparátusunk, hogy közvetlen kapcsolatot építhessünk ki az iskolákkal, csak áttételeken keresztül jutunk el hozzájuk. Korábban az OPI és a megyei pedagógiai intézetek jelentették ezt az áttételt. Most sokat várunk a ROK-októl (bár a pedagógiai intézetektől sem kívánunk elszakadni), évégett a minap hasznos eszmecserét folytattam a ROK-igazgatókkal.

– **Gondol-e az OPKM a határokon túli magyar iskolák támogatására?**

– Erőnkhez mérten messzemenően segítjük őket. Nekik elsősorban nem szakmethodikai tanácsokra, hanem hathatós anyagi segítségre van szükségük. Nemrégiben Kárpátalján jártunk, részt veszünk ugyanis a beregszászi pedagógiai könyvtár létrehozásában. Még bútorokat, polcokat is ajánlottunk fel nekik, mert szinte semmijük sincsen, mindent előlről kell elkezdeniük. Két konténer könyvet, csaknem háromezer darabot már eljuttattunk Beregszászra.

– **Pedagógiai munkákat?**

– Csak részben. Főleg magyar irodalmi és történeti könyvekből nagy a hiány náluk. Ezek elől ugyanis a bolsevik rendszer elzárta a magyarokat. Kapcsolatban állunk egyébként a kassai magyar gimnáziummal is; nekik is küldtünk egy szállítmányt. Ez a középiskola szeretne átalakulni műszaki főiskolává, és most elsősorban műszaki kiadványokat várnak az anyaországtól. Többször küldtünk könyvcsomagokat erdélyi iskoláknak is.

– **Milyen szolgáltatásokat nyújt az OPKM a pedagógusoknak, olvasóiknak?**

– Sokfélét. Évről évre emelkedik a beiratkozott olvasók száma. Elgondolkodtató viszont, hogy tíz beiratkozott olvasóból hét egyetemista vagy főiskolai hallgató. Az olvasók kiszolgálásában egyre nagyobb gondot okoz, hogy nem tudunk megfelelő számú kölcsönző példányt vásárolni, és az olvasótermi férőhelyek száma is elmarad az igényektől. Valamelyest enyhít ezen a másolási lehetőség, amit olvasóink igen nagy számban vesznek igénybe.

Olvasói kérésre gyakran végzünk irodalomkutatót. Néhány ezek közül: az utóbbi harminc év hazai matematikatanításának bibliográfiája; irodalomkutatás a távoktatás, a moduláris képzés, az osztályozás és értékelés, az egészséges életmódra nevelés témakörökben.

Legújabb szolgáltatásunk: az olvasószolgálat munkatársai feldolgozzák az országos napilapok pedagógiai, oktatáspolitikai tárgyú cikkeit, így módon a napilap címe, a cikk szerzőjének neve s témája szerint visszakereshető az eredeti cikk fénymásolata.

Rendszeresen fogadunk csoportokat a könyvtárban. Bemutatókat, könyvtári foglalkozásokat szervezünk pedagógusoknak, könyvtárosoknak, főiskolai hallgatóknak.

– **Hány olvasó keresi fel a könyvtárt egy esztendőben?**

– Tavaly 35 ezer könyvtárlátogatót jegyeztünk fel, közülük négyezer-hatszáz a beiratkozott olvasó. A kölcsönzött, illetve helyben olvasott művek száma meghaladta a 77 ezret.

– **Anyagi gondok?**

– A hazai könyvbeszerzés nagymértékben nehezebbé vált a kiadók számának ugrásszerű növekedésével. Mint említettem, nehéz hozzájutni az alternatív tankönyvekhez, valamint az új iskolatípusok (például nyolcosztályos gimnázium) belső használatra készült oktatási segédanyagaihoz. Tavaly kevesebb pénzt fordíthattunk külföldi könyvek beszerzésére is. A beszerzési keret hetven százalékát folyóiratok vásárlására fordítjuk; 1992-ben külföldi folyóiratot nem kellett lemondanunk, és az új hazai folyóiratokat is meg tudtuk rendelni.

– **Harminc évvel ezelőtt a művelődési miniszter az OPKM-re bízta az iskolákban található muzeális értékű könyvek védelmének irányítását. Hogyan állnak e megbízás teljesítésével?**

– Hosszú története van ennek, ezúttal csak a lényegemet emelem ki. Az OPKM-nek egy korábbi felmérése szerint több mint tízezer darab muzeális értékű könyv van a magyar középiskolákban. Akadnak köztük kódextöredékek, Gutenberg korából származó ősnyomtatványok és kicsit későbbi könyvritkaságok, szinte ezerszám. Az iskolák muzeális könyvgyűjteménye nemzeti vagyunk becses része. Több évtizedes gond, hogy a vagyont érő könyvtárak fenntartási kiadásai jelentősen meghaladják az iskola mindennapos működési költségeiből erre a célra fordítható összegeket. Pontosan ismerjük a helyzetet, katalógust állítottunk össze a muzeális értékű könyvekről, továbbá szerződést kötöttünk restaurálásuk, megóvásuk végett az Országos Széchényi Könyvtár laboratóriumával. Program szerint folynak – a rendszerváltás után is – a mentő-restauráló munkálatok. A minisztérium olyannyira szívén viseli ezt az akciót, hogy az évi költségvetési kereten kívül is ad pénzt az értékmentésre. Tavaly például különböző pénzmaradványokból másfélmillió forintot juttatott erre a célra.

– **Az OPKM nemcsak könyvtári, hanem múzeumi tevékenységet is folytat.**

– 1992-ben mintegy ezerötven tárgyval gazdagodott múzeumi gyűjteményünk, továbbá két értékes, teljes pedagógushagyaték jutott birtokunkba. A múlt évben folytattuk a felkészülést a magyar iskoláztatás 1996-os millenniumára: nagyszabású pályázatot hirdettünk, emlékbizottságot alakítottunk, s megkezdjük a millenniumhoz kapcsolódó múzeumi rendezvények összefüggő sorozatának szervezését tizenegy városban.

– **Hat évvel ezelőtt önök hozzáfogtak az országos pedagógiai információs rendszer (az OPIR) kiépítéséhez. Azóta „híre sincs, nyoma sincs” az OPIR-nak a pedagógiai közéletben. Mi ennek az oka?**

– Menet közben kénytelenek voltunk feladni eredeti elképzelésünket a körülmények megváltozása miatt. Akkor úgy gondoltuk, hogy a művelődési tárca öt háttérintézménye (az OPI, OOK, Oktatáskutató, Informatikai Intézet és az OPKM) lesz az adatszolgáltató bázisintézmény, és pedagógiai információink a megyei pedagógiai intézetekre épülő terjesztői hálózaton keresztül jutnak el az iskolákba, a pedagógusokhoz. De nem így történt, mert a valóság keresztülhúzta számításainkat. Egyfelől a háttérintézmények egy része megszűnt vagy átalakult, másfelől a terjesztői hálózat sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így most van is OPIR meg nincs is.

– **Ezt hogy kell érteni?**

– Mi például egy teljesen automatizált, közvetlenül (online) elérhető számítógépes rendszert hoztunk létre, amelynek adatbázisa harmincezer tételt tartalmaz. Aki kellő felszereléssel rendelkezik, akár máris fordulhat hozzánk információért az adatátviteli hálózaton keresztül. Arra számítunk, hogy a hamarosan felálló ROK-ok, a pedagógiai intézetek és az egyetemek, főiskolák pedagógiai tanszékei előbb-utóbb bekapcsolódnak a pedagógiai információk vérkeringésébe.

– **Végül is: milyen információkat kínál az OPKM a pedagógiai fogyasztóknak?**

– Lévén az OPKM szakkönyvtár, ezért csak pedagógiai, illetve azzal rokon területről származó adatokat dolgozunk fel. Szaktárgyi szolgáltatást nem tudunk nyújtani.

P. Kovács Imre

Többet kellene rábízni az intézményekre

Horváth Tibor a hazai könyvtárak nagy részét tömörítő Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnöke, egyben az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum igazgatója, így munkaadó, munkavállaló és érdekvédelmi vezető is. Legaggályosabbnak a közalkalmazotti törvényhez elkészült miniszeri szintű könyvtári szabályozást tartja, mert arra szerinte rávetődik a törvény szellemiségének árnyéka.

Régebben a könyvtárakban szinte egyáltalán nem voltak bonyolult munkaügyi viták – mondja Horváth Tibor. – A könyvtárosok – más értelmiségiekhez hasonlóan – hivatásnak tekintették a munkájukat. Munkáltató és munkavállaló érdekei pedig nagyrészt, közösek voltak. Ha valakit vasárnapi munkára szólítottak, eszébe sem jutott, hogy munkaköri leírásának a módosítását kezdeményezze... Voltak erkölcsi szabályok, amelyeket illetett betartani, de ezek benne is voltak az intézmények levegőjében. Ez a szép időszak azonban véget ért, de korántsem a rendszerváltás, hanem egyfajta generációváltás miatt. A fiatalabbak ma már másként gondolkodnak, jogaikat sokkal inkább számon tartó, öntudatos munkavállalók. Ami a közalkalmazotti törvényt illeti, annak megszületésekor – fiatalabbak és idősebbek egyaránt -. sok mindenen elcsodálkoztunk. Bizonyos paragrafusok szerepét nem láttuk világosan. De ehhez hozzá kell tennem, hogy nem lett tökéletes a törvényhez tartozó és a könyvtárak munkavállalóinak helyzetét részleteiben szabályozó miniszeri rendelet sem. Egyrészt túlságosan differenciálatlan, hiszen számos könyvtári munkakörrel említést sem tesz, míg máshol a könyvtárakban értelmezhetetlen munkaköröket is kijelöl. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a minisztérium könyvtáros szakemberei megpróbáltak illeszkedni a közalkalmazotti törvényben definiált munkakörökhöz. Döntő jelentőségűnek mégsem a törvény, inkább az említett alacsonyabb rendű szabályozás korrigálását tartom, hiszem a minket érintő szakmai kérdések elsősorban itt dőlnek el. A törvény maga egyébként véleményem szerint egy kissé túlzottan szakszervezetbarát.

– Ez miért baj?

– Mert ha az adott intézményen belül kisebbségben vannak a szakszervezeti tagok, akkor is ők diktálhatnak.

– Régen a könyvtárakban még az átlagnál is formálisabb volt a szakszervezetek szerepe. Ez ön szerint az új rendszerben is így lenne megfelelő?

– Természetesen a közgyűjteményi dolgozóknak is jár az érdekvédelem, és erre van a Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete, amely viszont szakmai kérdésekbe is beleszólást igényel. Néhány konkrét esetben ez jó, de a szisztémával nem értek egyet.

– A törvény értelmében akár évtizedek óta szakszerű könyvtárosi munkát végzőknek kell most egyik percről a másikra szakvizsgákat tenniük. Hogyan fogadta ezt a könyvtáros-társadalom?

– A könyvtárosszakma szempontjából e döntés egyfelől üdvözlendő, hiszen védi a saját diplomát, és vélhetően a szakma presztízsét is. Másrészt viszont a törvény legbírálhatóbb része. Szakkönyvtárak esetében súlyos problémákat okozhat, hiszen azokban történészek, orvos-történészek, mérnökök, nyelvészek és jogászok, vagyis nagyrészt a gyűjtőkörnek megfelelő végzettségű szakemberek dolgoznak. Őket tehát, akiknek most egyik percről a másikra könyvtárosi szakvizsgát kellene tenniük, eléggé megdöbbentette ez a rendelkezés. Arról nem is beszélve, hogy jelenlegi szakoktatási rendszerünk nem is képes hirtelen ilyen nagyszámú felnőttet „kiképezni”.

– A nagy sietségben nem lesz az átképzésnek egy kicsit gyorstalpaló jellege?

- Amennyiben valóban sor kerül a törvény módosítására – éppen az alapos képzés érdekében –, mindenképpen a jelenleginél hosszabb haladékot kellene adni a könyvtárosi másoddiplomák megszerzésére.
- *Emellett melyek lennének a könyvtárosok legfontosabb módosító javaslatai a törvénnyel kapcsolatban?*
- Általában többet kellene rábízni az egyes intézményekre, hogy szükség esetén rugalmasabban lehessen kezelni a törvénnyel összefüggő szakmai kérdéseket.

Horváth-interjú (2.)

Szente Ferenc: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum dolgai után beszéljünk tágabb értelmű könyvtárpolitikai ügyeideiről. Itt van mindjárt a biznissz-információ. A biznissz-információ nevű szolgálathoz, azt hiszem, túlzott reményeket fűztök. Milyen használói rétegeket céloz meg ez a program?

Horváth Tibor: Gondolj arra, hogy milyen sok magyar vállalat lehet, amely azon töpreng, mit gyárthatna, ami eladható. Ehhez tudni szeretné, hogy külföldön ki mit gyárt. Keres egy helyet, ahol ezt megmondják neki. Miért ne lehetne ez a hely a könyvtár?

Sz.F.: Feltéve, ha a könyvtárban egy átfogó tartalmú adatbázist talál, olyat, amelyet valahol valakik folyamatosan karbantartanak. Ezt mind készen fogjuk kapni? Kiépítjük a csatlakozásokat azokhoz a központokhoz, ahol az adatbázis megvan? Vagy CD-ROM-ban gondolkoztok?

H.T.: Ez egyelőre még nem tudható biztosan, illetve több alközpontot képzelünk el, olyan megyei könyvtárakat, amelyek egy körzeten belül jól elérhetők. Lehet, hogy a szolgáltatnak nem lesz több haszna, csak annyi, hogy megspórolja néhány száz új vállalkozónak egy csomó pénz felesleges kidobását és pár kudarcot. Ez már megéri. Te is tudod, manapság mennyi szélhámos gazdagodik meg azon, hogy jó pénzért közismert dolgokat ad el információként a gyanútlan kezdő vállalkozóknak.

Sz.F.: Úgy véled tehát, hogy ez a szolgáltatás megemeli a könyvtár rangját a társadalom értékrendjében? Úgy, mint a régi időkben a természettudományos műveltség és a szocialista tudatformáló szolgáltatás?

H.T.: A szakma tele van szlogenekkel, ezeknek egy része bizonyosan blöff. Ezért, ha az ember valami újdonságot akar bevezetni, azt hiszik, hogy ez is csak egy szlogen. Most az információs lobbiba való bekerülés a legfontosabb érdek. Kár, hogy a képviselési helyzetünk olyan, amilyen. Amikor megválasztottak a Könyvtárosegyesület elnökének, én már birtokában voltam bizonyos személyes képviselési lehetőségeknek, és elhatároztam, hogy a könyvtárügyet kiemelem abból az alacsony „besorolásból”, amibe az igazgatás beszorította. Tudjuk, hogy valamikor az ügynek főosztálya volt a minisztériumban, aztán rangban egyre lejjebb csúszott. A túl sok áttétel nehezíti, majdhogynem lehetetlenné teszi az érdekérvényesítést.

Én azt gondolom, hogy az információpolitika és benne a könyvtárügy, úgy mint infrastruktúra, kormány szintre tartozó ügy. Ez ma már nem álom. A tudománypolitikai bizottság az Akadémián megtárgyalta ezt a javaslatot, és valóban létre fog jönni valamilyen kormányzati szervezet az információs rendszer fejlesztésére és koordinálására. A megoldás nem korlátozza a művelődési tárca hatáskörét, hanem segíti azt érvényesülni. Amitől én egy kicsit tartok, a könyvtárosok szűklátókörűsége. Az, hogy nem tudnak felülemelkedni a napi gondokon. Minden értekezleten ugyanazok a sérelmek kapnak hangot, a legtöbb megszólaló azt várja, hogy az ő személyes gondját oldja meg valaki más. Az örökös panaszkodás elveszi az időt az érdemi kérdések megbeszélésétől.

Sz.F.: Az ember márcsak ilyen gyarló, a bajok földhöz ragasztják a gondolkodását, és csak azzal foglalkozik, ami nyomasztja. A vezetőktől, ha megoldást nem is, de segítséget vár. Erre nem szabad azt válaszolni, hogy dolgozzatok jobban, vállalkozzatok, mert azt mindenki tudja, hogy a közművelődési könyvtár vagy a társadalomtudományi profilú könyvtár nem tud nyereségesen beszállni az információs biznisszbe.

H.T.: Valóban voltak olyan hangok, hogy át kell menni vállalkozásba. Isten őrizz! Teljesen tönkremennének a humángyűjtemények. Sok zavaros ötlet merül fel ilyenkor. Efféle kérdéseket ma fel sem szabad vetni. A közművelődési könyvtáraknak az „eltartott szférában” van a helyük, és minden egyes helyen harcolni kell azért, hogy az önkormányzati törvénynek megfelelően kapják meg a könyvtárak a szükséges pénzeszközöket. A könyvtáraknak azonban alkalmazkodniuk kell a mai dinamikusabb életritmushoz is, ami nagyobb aktivitást feltételez, mint az előző korszakban. Ne lepődj meg, de szerintem a munkahelyi könyvtárak megszűnéséért többnyire azok a könyvtárosok a felelősek, akik nem tették magukat nélkülözhetetlenné a dolgozók előtt, akik megvédehették volna őket, akik felállhattak volna azzal: Kérem szépen, mi nem hagyjuk a könyvtárunkat felszámolni.

Sz.F.: Ebben az országban nem szokták meg az emberek, hogy kulturális érdekeik védelmében felálljanak. Más érdekeik védelmében sem. Azt már csak a tréfa kedvéért mondom, hogy a *Kérem szépen* kezdetű felszólalás még a demokrácia hiteles helyein se jött divatba, nemhogy a munkásság körében.

H.T.: Ez a baj. Erről beszéltem. A könyvtárosok is azt szokták meg, hogy a közös érdek védelmében nem az olvasókhoz kell fordulniuk, hanem saját felettes szerveikhez. Holott a saját harcát mindenkinek azok között kell megvívnia, akik között él. Az új korszaknak ki kell termelnie az új vezetőket, akik képesek maguk dönteni, és nem örökösen felülről várják a csodát. Ha a helyi passzivitás végzetesen elrontott valamit valahol, akkor az a székesfehérvári Videoton Könyvtár ügye. Elvesztettünk egy értékes épületet, mert a szakszervezet helyi képviselője aláírta azt a privatizációs szerződést, amelyben lemondott a könyvtár modern helyiségeiről. A vészjelzéseket akkor kaptuk meg, amikor már befejezett tények előtt álltunk.

Sz.F.: Ebből az esetből nem a könyvtárosok élehetetlenségére vonatkoznak a következtetések, hanem arra, hogy a privatizálásnak a könyvtárosok nem szereplői, hanem lehetséges áldozatai. Féltő, hogy a közvélemény is áruháza kíván oda, ahol eddig a Videoton Könyvtára működött. Tudod, mit énekelnek Ulrich von Hutten dalában? ... „előbb kenyér, aztán morál.” A kultúra pozícióit nem fogja megvédeni az elszegényedő társadalom.

H.T.: Bízom a bekövetkező változásokban, az általános helyzet javulásában, amely más, kedvezőbb besorolást szavatol a könyvtáraknak. A könyvtári törvénytől sokat várok. Nem azt, hogy az összes bajunkra orvosság lesz, de kijelöli a könyvtárak helyét a modern információs társadalomban. Most túl nagy buzgólkodás van e körül a szakmánkban, mert mindenki bele akarja íratni a saját rögeszméit a törvény szövegébe. A könyvtárosok könnyen elfeledkeznek arról, amit úgy hívunk, hogy fenntartói jog. Ez az, ami alapján meg kell, hogy szabja egy könyvtár rendeltetését. A törvény nem korlátozhatja az alapító okiratok érvényességét. A törvénynek a rendszerről kell szabályt alkotnia.

Sz.F.: Úgy érted, hogy olyan könyvtári törvény kell, amely felkínál egy kooperációs sémát azoknak, akik akarják az együttműködést, de ezt nem kényszeríti rá senkire.

H.T.: Valahogy így. De ki kell derülnie annak, hogy érdemes együttműködni.

Sz.F.: Milyen esélyeket látsz a könyvtárpolitikai törekvéseid megvalósulására a közeli jövőben? Lesz-e egyáltalán könyvtárpolitika?

H.T.: Szerintem olyan, hogy könyvtárpolitika, többé nem lesz. Ez ellene mond a fenntartói önállóságnak. Más kérdés, hogy erős központi magot ki lehet építeni, és ennek főszereplője az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeivel, központi szolgáltatásaival és a Könyvtártudományi és Módszertani Központtal.

Sz.F.: Hogyan látod a KMK jövőbeni szerepét?

H.T.: Ez nagyon fontos kérdés! A rendszerszerű működéshez nélkülözhetetlen egy olyan hely, ahonnan az ésszerű működést szervezik, karbantartják, a fejlesztéseket végzik. A KMK-nak szerintem az új szerepben az a funkciója, hogy a know how-val foglalkozzon. Ehhez egy megreformált KMK kellene, ahol koncentrálnának a legkiválóbb szakértők. Egyszóval egy fejlesztési intézetben kellene gondolkodni.

Sz.F.: A kutatási-fejlesztési szerepet a KMK határozottan akarta magának, de erre az volt a válasz, hogy van a nemzeti könyvtárnak kutatási csoportja is és fejlesztési csoportja is, ott kell koncentrálni az erőket. Át is adta nekik a KMK a feladatokat és az embereket bérrel együtt. Maradtak a szolgáltatások, a képzési feladatok, az olvasáskutatás és a koordinációs-alapítványi ügyek. Erre senki nem mondja, hogy rosszul csinálja a KMK, hanem azt hajtogatja, hogy miért nem mást csinál, miért nem azt, amitől eltanácsolták egy miniszteriális felülvizsgálat keretében.

H.T.: Nem vonom kétségbe a jószándékot, de azt gondolom, hogy a pokol útja is a jószándékkal van kikövezve. Túl sok jó ember ment el, és nagy a megmaradt ballaszt. Több olyan ember kellene, aki tud fejlesztéssel foglalkozni. „Magvasabb” emberek kellenének.

Sz.F.: Rendben van. Tegyük fel, hogy így van. Bennem nincs hiúság, minden ellenkező látszattal szemben sem. Szívesen állok elébe egy vizsgálatnak – ezt ma átvilágításnak hívják –, amelyet Te végzel olyan szakértők bevonásával, akiknek a személyében közösen állapodunk meg. Ez csupán annyit jelent, hogy elfogulatlan szakértőket kell választanunk, vagy legalább erre törekednünk. Legyen az a megfogalmazott cél, hogy a következő öt esztendőre – fennállása óta először – konszenzussal kialakított KMK álljon a könyvtárügy szolgálatára. A főigazgató úrral megbeszéltem a dolgot.

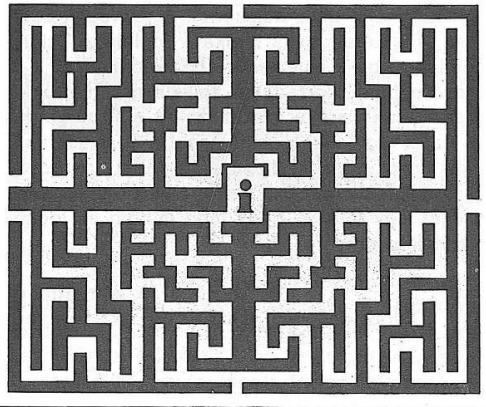
H.T.: Elfogadom a felkérést. Nagy kedvem is van ehhez. A KMK nekem is nagyon fontos. Ez az intézmény történetileg is értékeket hordoz. Az „átkosban” olyan sziget volt, ahol jó volt élni. Szívesen részt veszek az újraértékelésben, javaslatok kidolgozásában.

Sz.F.: Köszönöm a kiadós nyilatkozatot és a vállalást is.

Nem akármilyen szakkönyv...

Balázs Sándor

AZ INFORMÁCIÓK HASZNÁLATA, HASZNOSÍTÁSA ÉS HASZNA

Az információk használata, hasznosítása és haszna / Balázs Sándor. – Bp.: OMIKK, 1993. – 133 p. ISBN 963 593 175

Nem akármilyen könyvvvel gazdagította szakirodalmunkat *Balázs Sándor*. Könyvének fontosságát két tény fémjelzi. Mindenekelőtt a könyv tartalma, szintetizáló volta váltja ki elismerésünket, másodjára szakmánk egy nemzedékének teljesítőképességét jeleníti meg számunkra. Ez a nemzedék ui. az ötvenes évek közepétől szinte napjainkig hatalmas energiákat fektetett be a tudományos tájékoztatással összefüggő hazai diszciplínák korszerűsítése, és a nemzetközi szakmai életben való részvételünk fenntartása érdekében. Eközben egyaránt meg kellett küzdenie Magyarország tudományos elszigetelésének, illetve nemzetközi kapcsolatai érdemtelen kisajátításának kísérleteivel, valamint a hazai könyvtárosi közgondolkodás konzervatívizmusával. Az a gyanúm, hogy az utóbbi küzdelem volt a nehezebb, s ez a nemzedék nyertesen ugyan, de sok tekintetben méltánytalan allúziókkal kísérve került ki csatározásaiból.

Balázs könyvének tartalmát nehéz összefoglalni, mivel egy szintézis szükségképpen polifon. A műben az egyes témák mindenesetre a helyükre kerülnek, még az itt-ott felbukkanó hagyományos könyvtártani ismeretek is. E szintézis megírásához – előfeltételként – elsősorban az informatizált társadalmak újszerű látásmódjának kialakulására volt szükség. Ez az új szemlélet azon a páratlan felfedezésen nyugszik, hogy szervezeti rendszerekben az információ meghatározó komponens. Ezt az előfeltételt Balázs Sándor csak közvetve ismeri el, talán mert még működnek a görcsök, hogy ekkora idealizmust büntetlenül nem szabad hirdetni. Érezhető ez az elvőbb fejezetekben, pl. a könyv elején, ahol is az információ mibenlétének bemutatásakor a szerző bejelenti, hogy mindössze a gyakorlat szempontjából ad olyan meghatározást, amely a munkához kívánatos. Szóval: csak munkameghatározást. Egyébként: hála Istennek, nem elméletieskedik, mert különben elveszett volna az entrópia ingoványos territóriumában. Van ebben valami hetykeség is: no látjátok, mi az adatok hasznosítását kaptuk feladatul, ehhez pedig ennyi is elég.

Abban a keretben, amelyben a szintézis mozog, minden természetesnek, egyszerűnek tűnik. Hosszas érlelés után alakulhat csak ki ilyen szerkezet. Nagyon fontos dolgokat felettebb természetesen mond el; lenyűgöző példája ennek az a néhány mondat, amelyben leírja, hogy az anyag- és energiafelhasználás igénye fordítottan aránylik az információ mennyiségéhez. Ez nem bejelentés, hanem következmény, ezért meggyőző. Ezeknél a fejezeteknél a szerző bizonyára késztetést érezhetett az elkalandozásra is. Balázs ezt azonban nem engedte meg magának: fegyelmezett ember.

A könyvben valójában nincsenek új megállapítások. Nem is törekszik ilyesmire, nem is vállalja ezt feladatként. De – és ez a könyv egyik legnagyobb érdeme – az ismert tudnivalók

egységes keretbe, egy ellentmondást nem tartalmazó gondolati konstrukcióba kerülnek. Az egységesség biztosításának ennek ellenére ára is van: nem ütköztet eltérő szakmai álláspontokat, bár több helyen különböző forrásokból származó érveket, tételeket, adatokat rak beszédes sorrendbe. Nem konfrontál, noha a részletkérdésekről a szakirodalom gyakorta eltérő nézeteket vall. Ilyenkor a szerző kiválaszt egyet a kínálatból, a többitől eltekint. Pl. a forrástipológiára vannak kidolgozottabb sémák is. Balázs Sándor egy egyszerűt választ, azt, amelyik könyve céljainak megfelel.

Írása rendkívül tömör. Egy-egy mondatból néha egész diszciplína lenne kibontható. A tömörség a szerző ismert erénye, hiszen róla szól a szakmában elterjedt mondás, hogy amit – mondjuk – 20 lapon meg lehet írni, azt X.Y. százon részletezi, Balázs pedig két flekken is be tudja mutatni. Ez egyben ékes példája annak, hogy aki elmélyül a referáló technikákban, annak vérévé válik a tömörség, minden írásában elkerüli a redundanciát.

A szakirodalmi tájékoztatás elméletét Balázs nem minden fejezetében adja elő. Sok helyütt az elméleti alapok bemutatásáról is lemond. Ilyenkor él példákkal, gyakorta táblázatokba foglalt adatsorokkal. Ezek – s ez is erény – legalább annyira meggyőzőek, mint a jó elméleti tételek.

A szóban forgó szintézis megírásának második előfeltétele az volt, hogy az információ-gazdálkodás beágyazódjék a társadalom közegébe. A mű használócentrikus, állapítható meg egyetlen szóval. Ennél azonban többről van szó. Régóta tudjuk ui., hogy aki túlságosan közletről és részleteiben ismer egy jelenséget, az könnyen elveszíti lényeglátását. A fától nem látja az erdőt. Nyelvünknek ez a szólása a gondolkodásnak ezt a veszélyét rendkívül tömören fejezi ki. Napjainkban mód nyílik a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy kérdéseit megvitatni idegen szakértőkkel is. Szinte közhelyeket mondanak számunkra, azonban mégis nagy igazságokat. Ilyen megállapításuk volt pl., hogy hazánkban uralkodik az őrzés funkciója. Hogy a használó kimarad a gondolkozásunkból. A könyvtár nem önmagáért van stb. Azért citálom ezeket a nagyon egyszerű kritikákat, mert végül is fel kell tenni a kérdést: milyen könyvtár képe bontakozik ki Balázs Sándor könyvéből? Milyen az ő könyvtára? Hát olyan, amilyent számon kérnek tőlünk: aktív és nem őrző könyvtár. A befogadói oldal, a felhasználó, a hasznosulás kapja benne a legerősebb hangsúlyt. Akikért, amiért vagyunk. Szólamaiban persze mindenki ilyen. De aki valóban ilyen, az levonja következtetéseit az elméletben is. Balázs Sándor könyvének értékes fejezetei éppen erről szólnak. Mert az információ – az általunk nyújtott is – működik a társadalomban, áru is. Gazdálkodni kell vele. A kérdés mindig az, kik azok, akik az információt használják, hogyan, mennyit, miért, mikor, és mit ér nekik.

Még egy pillanatra vissza kell térnünk a nemzedék teljesítményeire. Egy-két könyvtárban, a régi KMK-ban néhány akadémiai státusban lévő nyelvészszel szövetkezve kis sejtek formálódtak spontán, amelyek vigyázó szemüket a fejlettebb országokban alakuló tájékoztatástudományra vetették. A hazai műhelymunka baráti társaságban folyt, vagy inkább: a baráti köröket a közös szakmai érdeklődés kovácsolta össze.

A közös munkának nem volt intézményes háttere: sem a felsőoktatás, sem az Akadémia, sem a felügyeletet gyakorló minisztérium nem fogta oltalmába. Kivétel ebben a periódusban – akkor még más néven – az OMIKK volt, amely éppen ezáltal töltött be (informálisan) vezető szerepet a magyar könyvtári életben. Az inspirátor *Polzovics Iván* dokumentációról szóló könyve lett, bár a szerző magányos farkas lévén, nem tartozott közvetlenül a baráti társasághoz. Szakmánk korszerű vonulata jobbra ma is abból él, ami akkor született. A nemzedék bulldog természetű volt, de jókedvű, az elismerést ki-ki – teljesítményei arányában – a társaktól kapta.

Balázs Sándor könyve nemcsak a szerző életművének koronája, de a nemzedéki törekvések összegezése, alighanem csak indikatív foglalat. Talán – bár ne lenne így – a nemzedék hatyúdala.

Mostanában új forradalom zajlik szakterületünkön. Keresem a mai fiatalok között azokat, akik megbirkóznak ezzel az újabb kihívással. A szakmák, a tudományok nagy változásai mindig nemzedéki váltással kapcsolódnak össze. Hölgyeim és uraim, baj van! Úgy látszik, hogy még mindig az idősebb nemzedék a korszerű.

Horváth Tibor
(Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum)

The state of automation in public libraries

By Dr. Tibor Horváth

Mr. Horváth is president of the Hungarian Library Association, Director General of the National Pedagogical Library and Museum, Budapest. He is a candidate in social science and has a long teaching career. He is specialised in classification and retrieval systems. He also serves at several boards of the Ministry of Culture.

I cannot imagine a more tedious topic than a punctual description of library automation. So I will try to recall the stages of our way of thinking, our fear of computers, our failure and our achievements instead of the dry enumeration of the facts. Of course, I don't want to put aside the facts, anyhow.

The first stage may be called the age of day-dreaming. But how did it begin? In the sixties information arrived from the USA and Western countries about wonderful machines, thinking machines and the most Hungarian librarians knew that the Luhn's KWIC index was made by such a strange machine, called a computer. But we didn't deal with computer because we were delighted to understand the structure of new indices. Later a computer named Ural II was bought by the Academy from Soviets. Ural II was as large as this hall. Its memory was constructed from radio tubes and I walked in this memory. Imagine a man walking in a computer memory. As if it would be a scene from a children's film.

At all events, when these memory-monstrums were replaced by semi-conductor memories, the computer technic was so familiar in Hungary that Hungarian software specialists wrote KWIC programs in Polish language. Today nobody knows why they were written in Polish. There might be a reason for it. Not to speak of the fact, that the software specialists were linguistics and they took up all their time with Russian-English machine translations.

To demonstrate the extremities of this era I would like to mention two examples. The first: There were ideas, that building of a Union Catalogue might be solved by Hollerith (machine punched card) technique. The example is deterrent, but it reflects the endeavour and courage. The second (better) example: a development plan was submitted to the so called National Library Council which plan had determined the principles valid until now. For instance it determined the priorities of development, it accentuated the exchange of machine readable bibliographic records – from technological point of view – should have been in the focus of development.

At all, it called attention to the relevant standards and to the fact, that majority of problems can be considered problems of, not so much technical, but rather library character. In fact, such situations are used to be qualified so – though a little superficially – the „state has contradictions”.

Gradually, we were getting familiar with computers, it has even become possible for us to buy personal computers. A new myth was born about the omnipotence of computers. The thought separated from reality. Most often it manifested itself in, that all bad, unorganised library wanted to rely itself on computers as to the setting it in order. As if it can substitute the lazy librarian. But the machines at disposal were only toys in most libraries. Of course, these are valuable toys, but they are not good for professional purposes. I remember, a database software was written for Commodore-64, as well as an integrated library system software was written for C-64. But everybody works with what he/she has.

Therefore this stage can be named the era of compromise, when the poorer technics made compromise with the more complicated tasks. Not to say, the mentioned tasks could not be solved by these machines. But most initiatives brought some kind of results: in most cases the automation of borrowing. So to say, mountains were in labour and the product a poor mouse. We have an enormous amount of library loan software. Because each library wanted to demonstrate its efforts, they did not care the software available, for the very reason they wanted to write another one. Whatever will happen? Hungary takes a leading position in the field of library loan softwares.

Very positive results and a very great disadvantage were brought by this era. I can mention, among the results, that hundreds of Hungarian librarians acquired the computer knowledge at any level. In fact, it was at the same time, the era of learning and popularisation of computers. The disadvantage may be worded, that even yet we are haunted by the past.

That is, we want to solve greater tasks with a poorer technics. There is no harmony in respect, that tasks of certain size and level of complexity demand a technics of determined level. At present the public libraries own only PC level computers – in most cases – whereas they used to think about tasks of minicomputer level.

For the sake of authenticity I should mention that Hungarian special librarians and university libraries – at the same time – brought many foreign computer-based services on magnetic tapes and established SDI services on this ground: Chemical Abstracts, METADEX, INIS, INSPEC may be mentioned for example.

To understand the following years I must depart temporarily from my subject to explain the general situation of the Hungarian society, the last years of the one-party system. Don't be afraid, I shall not chat politics.

But I have to make you remember, in Hungary like in the other so called socialist countries, centralised management ruled, including the cultural administration. This centralised management, however, collapsed. It concerned the Ministry of Culture and the local councils, too, which were the library maintaining authorities. Those remained that is the bodies formally survived did not care development at all. For instance, the formerly mentioned National Library Council has ceased, but even there was not anybody to whom they could give advice. In such circumstances the libraries were left alone. But they got their budget on the pattern of the previous years, though money was more and more inflated. This situation has an advantage, too. Because numerous library directors got larger freedom in management. They really utilised the possibilities. Therefore this stage may be called the years of struggle for the libraries left alone.

It is understandable, the differences became greater and greater among the public libraries. The better libraries did not give up the development, and already having experiences, tried to apply – at their own discretion – computers. So many libraries began such a work, so many application-fields have become.

There was not any coordination in these efforts. Because the qualification of librarians differed, often basic rules were broken. We feared, the incoherent development results in incompatibility in technics, technology and methods. The confusion of this coherent, uncoordinated development was strengthened by certain trading companies, which did not know the library methods, but wanted to sell something. They adjusted the library processes to their products. They did not hear, for instance, of structure of bibliographical records, or changing format, and so on. Almost the same situation was found in other library types, for instance in special libraries and university libraries.

In this already dangerous situation the Association of County Libraries for common development was established. The libraries have begun to manage independently their own development. The members of the association have been the City Library in Budapest and 19 county libraries. Their purpose has been common development, to apply together for developing sums to the Ministry and other organs. The Ministry supports on a large scale their initiations. Excuse me, meanwhile I have forgotten that the political system in Hungary has been changed. The new Ministry began gradually to work. One of its first measures was the support for this Association, which takes 6 million Hungarian Forint.

The Association has many objectives. First they managed to elaborate a database software based on microISIS, called TEXTAR. The matter of it, however, lies in the City Library in Budapest keys bibliographic entries continuously to disk. At present the database has about 60,000 records. We believe in that philosophy, that value is the data itself, software and technics represent a lesser value.

The network variant of the same software is under development. Neither this activity is problem-free. The basic question is, what its relation is to the services of the Hungarian National Bibliography, which production services may be available, recently, as on-line services.

Here there are legal problems, too. The truth is, the Hungarian National Bibliography has been somewhat late. The libraries urged the National Library, for a long time, to give machine readable services, but it did not succeed in achieving, somehow. The other libraries have gradually got sick of waiting, among them the public libraries, too. This was the reason for which they started off on their own way in development.

The application of computers in public libraries – apart from the above – entered a new, an important phase. I should mention some facts to illustrate it. The public libraries themselves determine their developmental trends, their connections, they can decide about all the problems.

The government established a data transmission network, the so called IIFP. It establishes on-line connection among universities, scientific institutions and public collections through a so called X.25/access point. With the help of this network international connections become possible, even international databases can be available. Almost all universities, all large special libraries and many public libraries joined this network beside the National Library. The Zala County Library is a very good example, which library functions as a regional subcentre. For the greater public libraries it is a benefit to be in direct connection with almost all libraries. For the sake of truth I should mention, that for the time being, only E-mailing is on with the help of this network, and scarcely you can find a Hungarian library where, for instance, the catalogues are available on-line.

If the Hungarian libraries develop with such technics the public libraries, preserving the traditional tasks, enrich by many new possibilities. Obviously, the former uniformity was replaced by the variety, and so this individual profile becomes more perceivable. I will give an example. In Békéscsaba, in all probability the county library will be integrated with the library of the Teacher Training Institute. For the public libraries an important challenge will be the installation of the so called business information service from England. The British Council helps in the installation of the business databases. Among the libraries called upon the organisation of their service in Hungary there are two county libraries.

Nevertheless, I don't want to paint things in rosy colour. There are numerous difficulties to overcome. I mention the most painful things. You could observe, that I speak only about the county libraries. How we stand with the town and village libraries? István Papp worded lately,

that county libraries concluded a separate bargain at the expenses of the town libraries and smaller public libraries. The Association itself stands on the basis of selective development.

More strictly, in the first phase, among the libraries selected for development there are many town libraries, where the towns have a rich cultural heritage, many schools, etc.: For instance, Sárospatak, where we held our latest wandering conference. We want to convince them, we do not give up the development, but we postpone it to a later phase. It cannot be possible to develop 10,000 libraries at the same time.

If I should have to demonstrate the most urgent problems of the Hungarian libraries, then I could not speak of the computerisation. The holding is more important than this. Without documents, books, periodicals the computers are useless. Likewise I should complain about the placement of libraries, which – in most cases – is poor.

A good example for it may be my work-place (National Educational Library and Museum). We are situated in 7 places in Budapest. We have special collections which are moulding in cellars. Nevertheless, I am still optimistic. We hope, Hungary gets out of economic mess. The Hungarian libraries will be 1000 years old in 1996, together with the Hungarian schools. We have traditions, we have fixed points. We, Hungarian librarians believe and declare, that to the establishment of a new Hungary, good libraries as well as good schools are necessary. The role of the library is the intellectual life, the same as that of the energy in industry. It is a determinative element. The new Hungarian governing bodies think similarly to us.

All rests with us!

Könyvtárgépesítés a magyar közművelődési könyvtárakban

Nem tudok unalmasabb témát elképzelni, mint egy pontos leírást a könyvtárgépesítésről. Éppen ezért megkísérlem a tények száraz felsorolása helyett felidézni azokat az állomásokat, ahogyan gondolkoztunk e témáról, félelmeinket, kudarcainkat a számítógépekről és eredményeinket. Természetesen nem akarom elhanyagolni a tényeket sem.

Az álmodozások kora

Az első korszakot az álmodozások idejének nevezhetnénk. De hát hogyan is kezdődött? A hatvanas években hírek érkeztek az USA-ból és a nyugati országokból valamilyen csodálatos gépekről, gondolkodó gépekről és a legtöbb magyar könyvtáros ismerte Luhn KWIC indexét, amely ilyen géppel, computernek nevezett géppel készült. Akkor azonban nem annyira a számítógéppel foglalkoztunk, mert elbűvölt bennünket az újfajta indexművek szerkezete. Később az Akadémia egy Ural II. számítógépet vásárolt a szovjetektől. Az Ural II. olyan nagy volt, mint ez az előadóterem, memóriája rádiócsövekből épült, és magam sétálgattam ebben a memóriában. Mintha egy jelenet lenne egy ifjúsági filmből vagy tudományos fantasztikus regényből. Mindenesetre ezeket a memóriamonstrumokat felváltották a félvezetős tárolók, a számítógépes technológia olyannyira ismertté vált Magyarországon, hogy szoftverszakértőink írtak KWIC programokat – lengyel nyelvre. Ma már senki nem tudja, miért írták éppen lengyelre, akkor azonban bizonyára oka volt ennek. A tények kedvéért meg kell mondani, hogy ezek a szoftverszakértők nyelvészek voltak, és minden idejünkben az orosz-angol gépi fordítással gyötörték magukat.

A szélsőségek bemutatására e korszak jellemzéseként említenék két példát. Az egyik: születtek elképzelések arról, hogy a központi katalógusokat Hollerith technikával lehet gépesíteni. A példa elrettentő, de érzékelteti az igyekezetet és elszántságot. Másik példaként viszont azt említeném, hogy az Országos Könyvtárügyi Tanács elé került egy olyan fejlesztési terv, amely máig érvényes elveket fogalmazott meg. Például meghatározta a fejlesztési prioritásokat, kimondta, hogy technológiai szempontból a fejlesztés fókuszában a géppel olvasható bibliográfiai tételek cseréjének kell állnia, egyáltalán felhívta a figyelmet a vonatkozó szabványokra és arra, hogy a problémák zöme nem technikai természetű, hanem könyvtári.

Nem túlzottan árnyalt értékeléssel az ilyen helyzeteket azzal szokták jellemezni, hogy a „helyzet ellentmondásos”.

A kompromisszum kora

Lassan a számítógépek ismerőseinkké váltak, sőt, lehetőségünk volt vásárolni személyi számítógépeket. Mindenki elkezdett barkácsolni. Egy új mítosz született a számítógép mindenhatóságáról. A gondolkodás elszakadt a realitástól. Ez leggyakrabban abban fejeződött ki, hogy minden rossz, rendezetlen könyvtár a számítógépben bízott, hogy az majd rendet csinál. Mintha a lusta könyvtárosokat helyettesítené. Csakhogy a rendelkezésre álló gépek legtöbb helyen csak játékok voltak, persze értékes játékok, de nem professzionista feladatokra valók. Emlékszem, írtak egy adatbáziskezelő szoftvert Commodore 64-re, ugyanerre a gépre egy integrált könyvtári rendszer szoftverjét. De hát mindenki azzal dolgozik, amilyen gépe van. Ezért ezt a korszakot a kompromisszum érájának lehet nevezni, amikor a gyengébb technikával bonyolultabb feladatok kötöttek kompromisszumot.

Tulajdonképpen az említett feladatokat az említett gépekkel nem lehetett megoldani. Ám a legtöbb kezdeményezésből született kicsi eredmény, legtöbb esetben a kölcsönzés automatizálása. Szóval vajúdtak a hegyek, s megszületett egy kicsi egér. Rengeteg kölcsönzési szoftverünk van. Mivel erőfeszítéseit mindenki demonstrálni akarta, nem törődtek vele, hogy kölcsönzési szoftverek már rendelkezésre állnak, bármi áron akartak írni egy másikat. Mindenesetre: Magyarország vezet a kölcsönzési szoftverek terén.

Ennek a korszaknak azonban van egy nagyon pozitív eredménye és van egy nagy hátránya. Az eredmény abban áll, hogy a kollégák százai tanultak meg bánni a számítógéppel valamilyen szinten. Szóval ez volt egyben a tanulás és a komputeres népszerűvé válásának korszaka is. A hátrány pedig abban összegezhető, hogy még ma is kísért a múlt: nagyobb feladatokat akarunk gyengébb technikával megoldani. Ma sincs összhang abban a tekintetben, hogy bizonyos méretű és komplikáltságú feladat meghatározott technikát igényel. Magyarul, a közművelődési könyvtáraknak még mindig csak PC szintű technikájuk van, ugyanakkor mini-komputer szintű feladatokban gondolkodunk.

Az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy ugyanabban az időben az egyetemi könyvtárak és szakkönyvtárak számos számítógépi szolgáltatást vásároltak külföldről, akkor még mágnesszalagon és erre SDI-t építettek. A Chemical Abstracts, METADEX, INIS, INSPECT és mások hozhatók fel példaként.

A magukra hagyott könyvtárak küzdelme

A következő évek megértéséhez egy kis kitérőt kell tennem, néhány szóval jellemezni a magyar társadalom általános helyzetét. Az egypártrendszer utolsó éveiről van szó. Ne ijedjenek meg, nem akarok politikáról locsogni. De emlékeztetném a kollégákat arra, hogy a többi, ún. szocialista országhoz hasonlóan itt is centralizált államirányítás uralkodott, beleértve a kulturális adminisztrációt is. Nos, ez a centralizált irányítás szétesett. Vonatkozik ez a művelődési minisztériumra és a közművelődési könyvtárakat fenntartó területi tanácsokra is. Ami megmaradt belőlük – e szervezetek formálisan ugyanis éltek – az egyáltalán nem törődött fejlesztési kérdésekkel. A fentebb említett Országos Könyvtárügyi Tanács például egyszerűen megszűnt, nem volt kinek tanácsokat osztogatni. Ilyen körülmények között a könyvtárak magukra maradtak. Költségvetésüket megkapták az előző évek mintájára, bár a pénz egyre inflálódott.

Ennek a helyzetnek szintén volt előnye. Számos könyvtárigazgató számára nagyobb mozgási szabadság adódott, s e lehetőséget ki is használták. Ezért ezeket az éveket a magukra hagyott könyvtárak küzdelmeként jellemezném. Érthetően azonban a könyvtárak közti különbségek nőttek. A jobbak nem mondtak le a fejlesztésről, már bizonyos tapasztalatokkal rendelkezve, saját belátásuk szerint kíséreltek meg komputeres alkalmazásokat is. De ahány könyvtár kezdett ilyen munkához, annyiféle alkalmazási terület, módszer keletkezett. A munkákban nem volt semmiféle koordináció. Mivel a könyvtárosok képzettsége különböző volt, gyakorta elemi szabályokat sem tartottak be. Félő volt, hogy a széteső fejlesztés olyan helyzetet teremt, amely technikai, technológiai inkompatibilitást eredményez. Ezt a széteső, koordinálatlan fejlesztést erősítették különböző kereskedelmi vállalatok, amelyek nem ismerték a könyvtári módszereket, de árujukat el akarták adni. Termékeikhez igazították a könyvtári eljárásokat. Nem hallottak például bibliográfiai rekordszerkezeetről, csereformátumról, transliterálásról stb. Majdnem hasonló helyzet alakult ki más könyvtártípusokban, szakkönyvtárakban, egyetemi könyvtárakban stb.

A közös, egybehangolt fejlesztés első lépései

Ebben a már-már veszélyes helyzetben jött létre a megyei könyvtárak egyesülése egy közös fejlesztésre. Az egyesülés tagjai a megyei könyvtárak és a fővárosi könyvtár. Céljuk egy közös fejlesztés oly módon, hogy létrehozzanak egy fejlesztési alapot, és együtt folyamodtak a minisztériumhoz és máshová fejlesztési összegekért. A minisztérium nagyvonalúan támogatta a kezdeményezésüket. Pardon, elfelejtettem mondani, hogy időközben megváltozott Magyarországon a politikai rendszer, az új minisztérium lassan elkezdett dolgozni. Egyik első ténykedése például ennek a társulásnak támogatása volt, 6 millió Ft-tal.

Az egyesülésnek több célja van. Elsőként kidolgoztattak egy adatbáziskezelő szoftvert, amely microISIS alapú, neve TEXTAR. Az a lényege azonban, hogy a budapesti fővárosi könyvtár folyamatosan feltölti az adattárat. Híven ahhoz a filozófiához, hogy az érték maga az adat, kevésbé a szoftver és a technika. Ugyanennek a szoftvernek hálózati változata most áll fejlesztés alatt.

Ez a munka sem problémamentes. Fő kérdés az, hogy milyen a viszonya a Magyar Nemzeti Bibliográfia szolgáltatásaihoz, amely újabban online érhető el. Itt még jogi problémák is vannak. Az az igazság, hogy a Nemzeti Bibliográfia kicsit elkésett. A szakma régóta sürgeti, hogy a nemzeti könyvtár nyújtson géppel olvasható szolgáltatást, de ez valahogyan nem akart előállni. A várakozást unta meg a többi könyvtár, köztük a közművelődésiek, és indultak el saját útjukon.

A számítógépek alkalmazása a közművelődési könyvtárakban a fentiekől függetlenül is komoly fázisba lépett. Néhány tényt említenék ennek illusztrálására.

A közművelődési könyvtárak maguk határozhatják meg fejlesztési trendjeiket, kapcsolataikat, maguk döntenek valamennyi kérdésben.

A kormányzat létrehozott egy adatátviteli hálózatot, az ún. IIFP-t. Ez az egyetemek, tudományos intézetek és közgyűjtemények között létesít online kapcsolatokat egy ún. X. 25-ös csatlakozóval, amelyen nemzetközi kapcsolatok is lehetségesek, elérhetők külföldi adatbázisok. E hálózathoz csatlakozott a nemzeti könyvtáron kívül majdnem minden egyetemi könyvtár, minden országos szakkönyvtár és sok közművelődési könyvtár. Jó példát nyújt a Zala Megyei Könyvtár, amely regionális alközpontként működik. Nagy nyereség tehát a nagyobb közművelődési könyvtárak számára, hogy közvetlen kapcsolatban állhatnak szinte minden könyvtárral. (Az igazság kedvéért megjegyzem, hogy egyelőre a hálózat segítségével elektronikus levelezés folyik, kevés az a magyarországi könyvtár, amelynek katalógusai is online érhetőek el.)

Ha ilyen technikával fejlődik a magyar könyvtárügy, akkor a közművelődési könyvtárak – megőrizve a hagyományos feladatokat – számos új lehetőséggel gazdagodnak. Eddigi egyformaságukat pedig felváltja a változatosság, kialakul egyéni arculatuk. Erre is egy példát, lehetséges, hogy Békéscsabán a megyei könyvtár összeolvad a tanítóképző főiskola könyvtárával.

Komoly kihívás a közművelődési könyvtárak számára az ún. business information szolgáltatások idetelepítése Angliából. A British Council segít ebben. E szolgáltatások hazai szervezésére felkért könyvtárak között két megyei könyvtár található.

Mindazonáltal nem kívánok túl rózsás képet festeni helyzetünkről. Számos nehézség vár leküzdésre. Csak a legfájóbbakat említem.

Észrevehették, hogy eddig megyei könyvtárakat emlegettem. Mi van a városi, kisvárosi, községi könyvtárakkal? *Papp István* fogalmazta meg nemrég, hogy a megyei könyvtárak

megkötötték a maguk külön alkuját a városi és kisebb közművelődési könyvtárak kárára. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete is a szelektív fejlesztés elvi alapján áll. Pontosabban, az első lépésben fejlesztésre kerülő könyvtárak között sok olyan városi könyvtár is van, amely városoknak nagyok a kulturális hagyományai, sok iskolája van stb. Ilyen város pl. Sárospatak, ahol legutóbbi vándorgyűlésünket tartottuk. Arról akarjuk meggyőzni őket, hogy nem maradnak ki a fejlesztésből, csak ez egy későbbi időre halasztódik. Nem lehet ugyanis egyszerre tízezer könyvtárat fejleszteni.

Ha be kellene mutatnom a mai magyar könyvtárügy legégetőbb kérdéseit, akkor nem a komputerizációt említeném. Fontosabb ennél az állomány. Dokumentumok, könyvek, folyóiratok nélkül a számítógép sem ér semmit. Hasonlóan panasznám, hogy a legtöbb könyvtár elhelyezése egészen szegényes. Csak a magam munkahelyét hozom fel példának (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum). Budapesten hét helyen vagyunk elhelyezve. Egész gyűjteményeink vannak, amelyek pincékben penészednek.

Mégis optimista vagyok. Reméljük, hogy Magyarország kikerül a gazdasági kátyúból. Könyvtárügyünk 1996-ban lesz ezeréves, együtt a magyar oktatással. Van tehát hagyományunk, van mibe kapaszkodnunk. Mi, magyar könyvtárosok hisszük és valljuk, hogy az új Magyarország megteremtéséhez éppen olyan szükség van jó könyvtárakra, mint jó iskolákra. A könyvtár szerepe az a szellemi életben, ami az energiáé az iparban. Meghatározó elem. Az új magyar vezetés hozzánk hasonlóan gondolkodik. Minden rajtunk múlik tehát.

Horváth Tibor

Szempontok a világbanki hitelek felhasználásához

1. A könyvtárak pozíciói

Az alábbi javaslat annak a mintegy 30 könyvtárnak egy ellátási rendszerből származtatható helyét és feladatait vázolja, amelyek a magyarországi (szakirodalmi) tájékoztatási rendszer gerincét alkotják. (Egyetemi könyvtárak és hat országos szakkönyvtár: OSZK, KMK, OK, OPKM, OMIKK, FSZEK.)

Az ellátási rendszert három, funkciókban kapcsolódó intézménytípus alkotja: regionális központok, diszciplináris központok és „összkönyvtári” feladatokat ellátó intézmények.

A hat, már kijelölt *regionális központ* területi feladatokat lát el, felelőssége a helyi igények és releváns információ közvetítése. Regionális központ, mint ilyen nem lát el diszciplináris feladatokat, hiszen ehhez régióként – egy régi terminológiával – általános tudományos könyvtárat kellene létrehozni. Ez nyilvánvaló abszurdum. Ehelyett kommunikációs feladatokat lát el, szervezi a szolgáltatások elérését, közvetít. A regionális központnak teljes áttekintése kell legyen minden diszciplináris szolgáltatásról (külföldi, hazai), elérési módjáról, a térítés mikéntjétől stb. Menedzseli a létező információs szolgáltatások helyi hasznosítását, másfelől a szükségletek, kívánságok elemzője, közvetítője. Lényeges eszköze egy metainformáció – nevezzük így – adatbázis vagy nyilvántartás, amely eléggé részletezően (a diszciplínák megnevezésénél lényegesen mélyebben, inkább a témák részletezéséhez közelítve) mondja meg, mit honnan lehet elérni. A regionális központ szolgáltatásai kiterjednek az eredeti források megszerzésére is. Ennek okán a könyvtárközi kapcsolatoknak merőben új filozófián nyugvó mechanizmusát építi fel. Nincs azonban arról szó, hogy a regionális centrumok állomány nélkül valók. Teljes mértékig ugyanis nem lehetséges az eredeti dokumentumokat kizárólag könyvtárközi úton megszerezni. (Erre vonatkozó megjegyzést l. később). Valamennyi regionális központ emellett végzi eddigi könyvtári/tájékoztatási feladatait is.

A *szakterületi központ* egy diszciplína, tudomány, vagy összefüggő tudománycsoport tájékoztatási/könyvtári feladatait látja el oly módon, hogy működteti az ellátás teljes „vertikumát”: biztosítja az eredeti forrásoknak az alapellátáshoz szükséges hányadának meglétét az állományban, minden kíváncsi dokumentumfajta tekintetében (folyóirat, szabvány, jogforrás, statisztika stb.): rendelkezik az adott diszciplína információinak kezeléséhez szükséges eszközökkel (pl. ágazati teauruszok, terminológiai és szakmai szótárak, referenz eszközök stb.); működteti vagy eléri a diszciplína adatbázisait és más szolgáltatásait, szakértelmet biztosít a szakirodalom elemzéséhez, értékeléséhez, szelekciójához; képes kapott információ átcsoportosítására; a diszciplínában szolgáltatási rendszert szervez beleértve az eredeti források megszerzését és eseti megkeresésének kielégítését; alkalmas a szükségletek elemzésére; a szolgáltatások terjesztéséhez (l. regionális központok pl.) megfelelő kommunikációs, reprográfiai technikával is rendelkezik.

Az *összkönyvtári intézmények* (a magyar szakmai terminológiában „központi szolgáltatások” összegző nevet kapta) a könyvtári ellátási rendszer rendszerként való működését biztosítják, centrális helyzetüknél fogva mind a technológia, mind technika (kompatibilitás), mind pedig a szolgáltatások terén meghatározó szerepük van. (Mindenkinek hozzájuk képest kell illeszthetőséget biztosítani, így válnak egymáshoz is kompatibilissé!) A programban elsőként a magyar nemzeti dokumentumok adatbázisa és a reá épülő kurrens bibliográfiai rendszer, továbbá két „union” katalógus, a külföldi folyóiratok (szeriális kiadványok) országos lelőhelyjegyzéke és a külföldi könyvek lelőhelykatalógusa kapjon elsőbbséget.

A résztvevő könyvtárak némelyike regionális központ is, diszciplináris központ is (veszprémi EK, miskolci EK stb.). Ez pl. úgy képzelhető el, hogy egyik, létrehozandó szervezeti egység foglalkozik a regionális központ státusból eredő feladatokkal, másik (mások) a diszciplináris teendőkkel. Másfelől az OSZK diszciplináris központként, másrészt a központi szolgáltatások előállítójaként vesz részt.

Mind az egyetemi könyvtárak, mind az országos szakkönyvtárak egyidejűleg több szakterület diszciplináris központjaként vehetnek részt, erejüktől és reálisan vállalható feladataiktól függően. De minden diszciplináris központ szakterületi feladatai mellett végzi eddigi könyvtári/tájékoztatói feladatait is, legfeljebb tisztultabb arculattal.

Meg kell követelni azonban, hogy minden regionális és diszciplináris központ, az OSZK-t is beleértve, rendelkezik tervvel vagy legalábbis elképzeléssel arra vonatkozóan, hogyan kíván a régió/diszciplína területén további intézményeket bevonni, melyek ezek, milyen feladataiak, azaz hogyan képzelik el saját terítő/közvetítő hálózatukat, hogyan kívánnak tovább építkezni. Ez a terv vagy elképzelés *nem része* a jelenlegi programnak a finanszírozás oldaláról sem, csupán tervezési szempontként jelenik meg, amelyet a központ jelenlegi tervezésénél azonban már most kell figyelembe venni. E továbbépítkezés terén minden regionális/diszciplináris központ élvezzen nagyfokú önállóságot. Ajánlatos lenne azonban a figyelmet felhívni arra, hogy nem sok könyvtár, inkább kevesebb, de ütőképes könyvtár távlati bevonásáról legyen szó.

2. A szoftverválasztás kérdőjelei

Számítástechnikai oldalról a résztvevő könyvtárak problémái részben azonosak, tipizálhatóak, másfelől sajátos, nem tipizálható feladatokból állnak. Javasolni lehet, hogy a jelenlegi program a tipizálható problémákkal foglalkozzék. Ebből a szempontból három kérdéskör bontakozik ki: az integrált könyvtári rendszerek kérdése, a diszciplináris adatkezelés és a kommunikáció problémája.

Ahogy meg tudom ítélni, külföldön a könyvtárakban és tájékoztató intézményekben az integrált könyvtári szoftverek és az adatbázisok építésével kapcsolatos szoftverek külön utakon indultak el és bizonyos értelemben mind a mai napig párhuzamosan élnek. Kicsit kiélezve: az integrált könyvtári szoftverrendszerek egyik modulja ugyan az adatbázis-szoftverek, de a könyvtári katalógusokat tematikai oldalról nem képesek kellő mélységben kezelni. (Ennek még történeti okai is vannak a könyvtárakba bevezetett osztályozási/indexelési eljárások miatt, s ezek általában eltérnek az ágazati adatbázisok módszereitől; de gondolni kell arra, hogy egy könyvtári katalógusrendszerben zömében más dokumentumfajtákra esik hangsúly. E kérdés részletezését itt mellőzni kell.) Jelenlegi helyzetünk az, hogy hazai szakkönyvtáraink diszciplináris adatbázisok használatakor mindenkor megtartották az adatbázis-előállítók eljárásait (nem is lehet másként), ezek azonban nem egyeznek a könyvtárban alkalmazott módszerekkel. Amikor azonban „könyvtárépítés”, azaz automatizálás került szóba hazánkban, mindenki integrált könyvtári szoftverekben kezdett gondolkodni, mintha az egyes diszciplínák megkívánta mély indexelés vagy individualizáló osztályozás elfelejtődött volna.

Perdöntő pillanatban a két szoftverfilozófiát nem szabad szembeállítani. A résztvevő kb. 30 könyvtár zömének eléggé tág, sokoldalú a gyűjtőköre ahhoz, hogy a jelenlegi fejlesztés fókuszába egyértelműen az integrált könyvtári szoftverek kerüljenek. A diszciplináris központoknak azonban meg kell tartaniuk az adaptált adatbázis eljárásait nemcsak az adatbázis használatakor, hanem az adatbázist kiegészítő saját feldolgozás esetében is (pl. magyar szakirodalom). Amikor fentebb teljes „vertikum”-ról esett szó, ezt is bele kellett érteni. Mindez a diszciplináris központokra ró hatalmas terheket. Ez a probléma viszont nemcsak nem uniformizálható, hanem könyvtáranként, sőt diszciplínánként más és más. Az MTA, vagy

tudományegyetemi könyvtárak vonatkozásában félve vethető fel. A probléma azonban él, s a szakkönyvtárakat nyilván mérsékleltre inti, hogy – még komoly létszám és egyéb fejlesztés esetén is – hány szakmai adatbázist bírnak kielégítő szinten működtetni.

Az *integrált könyvtári szoftverek* a teljes könyvtári munkafolyamat automatizálását szolgálják a deziderálástól az állomány nyilvántartásának, leíró katalogizálásának, az osztályozás/indexelés folyamatainak automatizálásán át a szolgáltatásokig. Természetesen el kell érni, hogy minden könyvtár katalógusrendszere is elérhető legyen mások számára online, az OSZK-t is beleértve. Ennek egyenes következménye, hogy osztott katalogizálást biztosító szoftvert kell választani. Neuralgikus pont azonban az, hogy szinte valamennyi érdekelt könyvtár valamennyire előrehaladott állapotban van már, így mind a technika, mind szoftver tekintetében elkötelezett. Sőt, kész szolgáltatások is rendelkezésre állnak. Ez a helyzet könnyen okozhat patthelyzetet egy holtponton, rugalmatlanság esetén. A finanszírozó szervezet pedig óvatosabban nyitja meg a bankszámlát, ha koordinátlanságot tapasztal. Két dolog nem lehetséges. Az egyik, hogy mindenki ragaszkodik eddigi eljárásaihoz, azt kívánja a többivel is elfogadtatni és folytatni. A másik, hogy bizonyos eddigi eredmények feladása nélkül a probléma aligha oldható meg. A veszteség nem írható senki számlájára, hiszen csak köszönet illethet mindenkit, aki egy dezorganizált könyvtári rendszerben ösztönzés nélkül (sőt, hátráltató körülmények között) kellő bátorsággal fejlesztéshez kezdett hozzá.

Azt is le kell szögezni viszont, sem uniformizálásról nincsen szó, sem a mellény teljes újrakombolásáról. Ha megfelelő illeszkedés biztosítható, minden eddigi fejlesztési eredményt meg kell menteni, beleértve a hardver eszközöket is.

Valójában Magyarországon aligha van szakértő, akinek perfekt áttekintése lenne a rendelkezésre álló szoftverekről. Tudomásunk inkább a megelőző esztendőknél vagy évtized(ek)nek – igaz, már eléggé kiérlelt – szoftvereiről van. Senki sem próféta saját hazájában, akárki hazai szakértő tenne javaslatot, nehéz, csaknem lehetetlen procedura előzné meg az érdekeltek egyetértését is nyugtázó döntést. Ezért pártatlan, nem üzleti elkötelezettségű külföldi szakértő(k) véleményét kell kérni nem részletező, de több változatot tartalmazó javaslat megfogalmazására e rendszer gépi architektúrájának és szoftvereinek megtervezéséhez. A tervezés paraméterei – aktuálisan felmérték – napok alatt produkálhatók. Az ajánlatoknak két méretű könyvtárra kell illenie, egy nagykönyvtári intézményre és egy közép méretűre (1 millió dokumentum mennyiség alatt).

A választást erkölcsi és gazdasági tényezők befolyásolhatják. Az utóbbi abban állhat, hogy egyöntetű választás valószínűleg alacsonyabb költségekkel jár; előbbi abban, hogy a világbanki hiteleket vissza kell fizetni adónkból –, senki nem engedheti meg magának, hogy ezt a szempontot bármi okból negligálja.

A *diszciplináris adatbázisok* terén viszonylag egyszerűbb a helyzet, mert adott technikával/technológiával érkeznek. Minden diszciplináris központ maga döntse el, CD-n, online eléréssel vagy mi módon kívánja ezeket működtetni. A figyelmet azonban ismét azokra a kérdésekre kell felhívni, amelyek fentebb a teljes vertikum fogalmában sűrűsödtek.

A *kommunikációs technika* terén javasolom, hogy az IIFP kapjon felhatalmazást és megbízást. Hiszen az IIF ezekért a célokért jött létre, benne van fenntartóinak pénze, továbbfejlesztése biztosítottnak látszik.

Az 1. pont leírása szerint az regionális/diszciplináris központok kommunikációs mechanizmusa a sematikus vázlat miatt eléggé doktrinernek tűnik. Nem lehet természetesen semmi merev kapcsolatot kikötni, bárki bárkivel közvetlenül kommunikálhat.

3. Kiegészítő megjegyzések

1. A Tudománypolitikai Bizottság december elején határozatot fogadott el (az előterjesztést Rózsa György készítette) az információ/tájékoztatási politika kormány szintre emeléséről. A javaslatot külön felszólításban támogatta a művelődési és közoktatási miniszter, az MTA elnöke és az egyetemfenntartó szaktárcák miniszterei. (Tehát az összes témánkban érdekelt fenntartó tárca.) Javasolom, hogy a jelenlegi programot a Bizottsággal már ebben a szakaszban egyeztessük, mielőtt még az ott elhatározott koordináló testület/bizottság létrejönne. (Rövid idő kérdése.)

2. Társadalmi szervezetek vitáin kiderül, hogy a világbanki hitellel kapcsolatosan a szakma szélesebb körben is érdeklődik. Tudatosítani kell, de az érdekelt kb. 30 könyvtárnak is, hogy ebben a programban nem pénzek szétosztásáról van szó, hanem feladatok elosztásáról és elvállalásáról, amelyeknek biztosítják finanszírozását. A pénzekkel el kell számolni a vállalt feladatok teljesítésével.

3. Az érdekelt könyvtáraknak a vázolt rendszerben elfoglalt pozíciójuk következtében megváltozik – az alapító okiratokban vagy a létrehozást biztosító jogszabályban nem található – hatásköre: a fenntartó által kívánt célokra túl egy országos ellátásban vesznek részt. A kibővült hatókör már csak részben tartozik a fenntartó illetékességi körébe. Ennek számos következménye van.

Az alapszerződést a könyvtárfenntartókkal kell megkötni (rektorok, MTA elnöke, OMFB elnöke, államtitkárok stb.), nem elegendő a könyvtárvezetők akarata.

A fenntartókban tudatosítani kell, hogy ebben a konstrukcióban nekik is érdekeltségük van. Mert nincs teljes ellátásra berendezkedő könyvtár, egyébként is a szakirodalmi szórás következtében is a könyvtárak egyre inkább egymásra vannak utalva, amely tendenciát az inter- és multidiszciplináris területek előretörése csak erősíti.

A kb. 30 könyvtárnak ebben a konstrukcióban kialakult köre sok tekintetben kívül esik bárki felügyeletén. Javasolni kell azonban, hogy az érdekelt könyvtárak maguk hozzanak létre egy testületet a feladatok koordinálására, bizonyos öngazgatási célokra. A testület titkárságát forgó rendszerben váltakozva lehet biztosítani.

4. A könyvtári menedzsmentre az új helyzet rendkívüli terheket ró, a felelősség roppant nagy. Éppen ezért kívánatos, hogy a döntéshozatal mechanizmusában minden könyvtárat a főigazgató képviselje, igen kivételesen a helyettesek. Alacsony szintű képviselet nem fogadható el, továbbá a részvétel vagy képviselet nem ruházható át, nem adható le (mivel itt csupa „hálózati központ”-ról van szó) tagkönyvtári, kari könyvtári, tanszéki könyvtári szintre. Mindenképpen biztosítani kell, hogy a felelősség egyértelmű legyen.

5. Több alkalommal került szóba az állomány problémája. Ez sokkal összetettebb kérdés, semhogy további tanulmányozása ne váljék szükségessé. Javasolom, készüljön erről a kérdésről elemző tanulmány. (Elkészíthetné pl. a KMK, amennyiben elvállalja, vagy amennyiben az érdekeltek úgy ítélik, ilyen feladattal megbízható.) A dolgozat kitérhetne az állományépítés kritériumaira (pl. referáltsági mutatók, szelekciós kritériumok, az „ellátottság” feltételei, használati mutatók hatása az állományépítésre, a már bizonyos előzményekkel rendelkező állományépítési (gyűjtőkori) koordináció, esetleg bibliometriai módszerek alkalmazhatósága stb.) További probléma: az új helyzetben felsőoktatási intézmény aligha hagyhat tanulmányi feladatokhoz kapcsolódó igényt kielégítetlenül! A hallgató magas tandíja ellenértékeként megköveteli, hogy szakirodalmi ellátását biztosítsák. Ismét új probléma; hogy bizonyos (kötelező) irodalom iránt tömeges igények jelentkeznek rohamszerűen. A jövőben ezt sem lehet elutasítani, megoldást kell találni. Ennek állományi, szervezési, raktározási stb. konzekvenciáiról

érdeemes elgondolkodni, előzetesen felkészülni. A tanulmányt nem feltétlenül világbanki keretből kell fedezni.

6. További tanulmányok előkészítését javaslom az alábbi témákban:

Hogyan épüljön fel a regionális centrumok (vagy egyáltalán) metainformáció adatbázisa vagy segédeszköze? Tartalma, felépítése, szolgáltatásai.

Térítés és ingyenesség a rendszerben. A kommunikáció költségei, a bibliográfiai rekordok cseréjének/átvételének költségei, akár osztott katalogizálás feltételei között. SDI? Irodalomkutatás? Az oktatási célokra igénybe vett adatbázis használati költségei? Reprográfiai költségek? Költségek nonprofit- és profitszféra számára? Ahol jogos a térítés, milyen nagyon egyszerű elszámolási rendszer javasolható?

7. Bizonyos képzés elindítása javasolható. Az érintett könyvtárak mindegyikében új karakterű szervezeti egységek jelennek meg, munkatársai képzésre szorulnak. A program megvalósítását támogatja a KMK, képzőintézmények, vagy mindkettő.

8. Úgy tűnik, az érintett könyvtárak a jelen fázisban nevesítve vannak. Hiányzik hozzá a diszciplináris feladatmegosztás. Ennek felvázolása tartalmazhat néhány evidenciát, pl. szociológia – FSZEK, közgazdasági tudományok – BKE stb. Lesz azonban számos vitatható része s lesznek erősen tisztázásra szoruló részei, különösen alkalmazott tudományi területeken. Veszprém, Miskolc, Sopron esetében pl. alig lehet vita, de mi módon osztozik a BMÜEK és az OMIKK? Ki vállalja az interdiszciplináris területeket? Ezt is megosztják? Mi lesz az alaptudományokkal, tudvalevő hogy itt hatalmas fehér foltok vannak könyvtári rendszerünkben. Ezek oktatása a műszaki, orvosi, mezőgazdasági egyetemeken folyik, intenzívebben azonban a tudományegyetemeken, viszont itt gyengébbek a kapcsolódó gyűjtemények, ha néhány tudományban egyáltalán van számottevő. A life science legjelentősebb gyűjteménye a szegedi kutatóközpontban él, amely akadémiai intézet. Éppen ezért szükség lenne minél előbb az érdekelt könyvtárak megállapodására. Csak ők tudnak ebben megállapodni, kívülről nem lehet tanácsokat osztogatni. De ne legyünk maximalisták, a fehér foltok nem fognak eltűnni.

9. A diszciplináris központok helyzetét vélem az alábbiak miatt aggályosnak. Jelenleg a leg-erősebb könyvtárak sokévi fejlődés eredményeként 3-4 nemzetközi adatbázist képesek működtetni. (Vigyázat: behozni bárhová lehet akárhányat. Sőt, ezzel a lehetőséggel vissza is lehet élni! De nem reklámszintű, hanem teljes mélységű szolgáltatási rendszerben működtetni, v. ö. „teljes vertikum” követelményt, más kérdés.) Ha ehhez minden diszciplináris központ 2-3 újabb adatbázist honosít – ennyire lehet ereje komoly részvétel esetén – akkor is marad lefedetlen, bár szükséges diszciplína. Továbbá az is elő fog fordulni, hogy többen akarják ugyanazt adaptálni. (Van rá máris gyakorlat.) Ezt nem lehet, nem szabad megakadályozni. Pl. elképzelhető 3-4 MEDLINE is, bár nem lenne szerencsés. (Elég a fele?) Nagyobb gond azonban a hiányok kérdése. Ezért arra az álláspontra javaslom helyezkedni, hogy más, a körön kívüli könyvtárak is szabadon csatlakozhassanak, ha a szakmai normatívákat betartják. Csatlakozásukat azonban ne a világbanki hitel fedezze, hanem más forrás. Diszciplinaritás terén tehát nyílt vállalkozásról legyen szó. Valószínű, hogy a csatlakozásokon inkább a későbbi években várható kezdeményezés.

Más kérdés a regionális központok státusa. Ezek száma kötött legyen, fejlesztésük folyamatosan más forrásból is szükséges. Ugyanis a regionális központok hatékonyságát, erejét biztosítani művelődés- és tudománypolitikai kérdés. Ezek révén lehet az úgymond „vidék” elmaradását csökkenteni.

Horváth Tibor

Vigyázat! Összekeverik a fogalmakat

Beszélgetés Horváth Tiborral

– *Úgy hírlik, leutaztál Székesfehérvárra a Videoton könyvtárának ügyében. Így közvetlen tapasztalataid vannak egy „munkahelyi” könyvtár sorsáról. Persze, az eset joggal vált országszerte ismertté, hiszen minden privatizálásra kerülő gyár kulturális létesítményei hasonló problémák előtt állnak.*

– Így igaz. Az a gyanúm azonban, hogy nem ismerjük fel igazán e gondok valódi természetét. A Videoton könyvtárának az volt a problémája – és ugyanez a helyzet fog kialakulni száz meg száz helyen –, hogy a Videoton gyár nem volt tulajdonosa ennek a könyvtárnak és nem volt a könyvtárosoknak sem munkáltatója. A tulajdonos és munkáltató a Vasas Szakszervezethez tartozó szakszervezeti bizottság volt. A szakszervezeti bizottság megszűnt, így a szegény könyvtárosok és a könyvtár feje fölül eltűnt a fenntartó. Fontos azonban, hogy csak az szűnt meg, maga a Vasas Szakszervezet él és virul. Egyszer csak azt vették észre, hogy a könyvtár a senki földjére került, jogilag nem is létezett. Mármost ennek a képtelen helyzetnek kialakulása egy hiba eredménye. A hibát az követte el, aki a privatizációs tárgyalásokon a kérdést nem vezette elő, így a könyvtárról a privatizációs szerződés sem tartalmaz kitételeket. Mivel eddig a könyvtár a szakszervezethez tartozott, annak kellett volna a könyvtár ügyét felvetni, aki a tárgyalásokon a munkavállalói oldalon vett részt. Az utóbbit – a felelősséget – csak én firtattam, többször is. Mindenki úgy tett, mintha nem hallotta volna.

Az egész problémakört most már országosan is ezen a ponton kell megragadni. Ezért, még jóval leutazásom előtt egy levélváltás eredményeként úgy döntöttünk *Vadász Jánossal* (a KKDSZ főtitkára), hogy az összes könyvtárfenntartó szakszervezetet és a privatizációs procedúrában érdekelt állami szervezetet megkeressük, hivatkozva a Videoton típusesetére, felszólítjuk őket arra, hogy legyen kötelező tárgyalási pont a magánkézbe jutó üzemhez, vagy régi/új szakszervezetéhez tartozó kulturális létesítmények sorsa. Nyilván eszükbe jutnak a sportlétesítmények is, de ebben mi nem vagyunk illetékesek. Ezt a napirendi pontot a tárgyaláson részt vevő szakszervezeti képviselő (vagy a munkavállalók képviselője) készítse elő. A privatizációs szerződés szintén tartalmazzon erről szóló pontokat.

– *Ismerősnek tűnik ez a gondolat. A Könyvtári és Informatikai Kamara közzétette állásfoglalását. Valami hasonlót mondtak ők is. Összebeszéltetek?*

– Ha már felvetted, akkor mondom, hogy nem beszéltünk össze. De az egész állásfoglalás kommentárt kívánna.

– *Nem állítom le a magnót. Ha elvi tanulsága van a homlokráncolásodnak, elmondhatod, miért van a bögyödben?*

– Az állásfoglalásnak több szövegváltozata látott napvilágot. Egyik változat azzal kezdődik, hogy a KIK a munkahelyi könyvtárakat a nemzeti vagyon részének tekinti. Itt már érzek egy kis ködösítést. Miért kell ugyanis a nemzet költői, de megfoghatatlan vagyonának tekinteni e könyvtárakat, amikor konkrét, néven nevezhető tulajdonosok vannak, akik felelősségre is vonhatók. A nemzet nem. Példával élek: egy cipőpertli is a nemzeti vagyon része. De ha elszakad, nem a nemzetet kell akcióra mozgósítani, hanem a cipő tulajdonosa vegyen egy újat. De a baj nem is itt van. A baj ezzel az előbb emlegetett bekezdéssel van. Ha már átveszik az Egyesület-KKDSZ elképzelését (meg kell említenem: az illem azt kívánta volna, hogy hivatkoznak a forrásra), akkor azt korrektül kell megtenni. Mert félig veszik át, rosszul, módosítva, úgyhogy a mi határozott elképzelésünk akár ellenkező előjelűvé is változhat. Mi meg-

mondtuk, hogy kinek a kötelességéről van szó, kinek a feladata a témát napirendre tűzetni. Az a fontos, hogy a felelősség személy szerint legyen megállapítható. A KIK megfogalmazásában ez sikkad el. Akárki felelőssé tehető, aki éppen arra jár.

– *Igaz, hogy a fogalmazásuk kissé „lebegtetős”. De nem vagy túl érzékeny? Valóban az van az állásfoglalásukban, amit állítasz?*

– Jó okom van feltételezni, hogy igazam van. Semmiképpen sem akarnak az egyértelmű, megfogható felelősséghez vagy felelősökhöz eljutni. Figyeld meg: hosszú ideje módszeresen keverik a tulajdoni, a fenntartói és felügyeleti jogokat. Mert ha egyszer pl. végigvezetnék a tulajdonosi kötelezettségeket, eljutnának azokhoz, akiket én cserben hagyóknak hívtam és hívok. Hogy ez nem blöff, arra idézném a XXVIII/1991. törvényt a szakszervezeti vagyonról. Ebben egy árva szó sincs a szakszervezeti könyvtárakról, mintha az nem lenne a szakszervezeti vagyon része! Úgy látszik, a Parlamentet és a szakszervezeteket a vagyonnak csak a szétesztható része érdekelte. Ha pedig a legérdekeltettebbek, maguk a tulajdonosok, kíméletlenül megfélemlenek a vagyon könyvtári részéről, akkor ez előbb-utóbb szemet szúr. Ezért harsány propaganda kampányt kell indítani, amelynek célja pótbűnbak keresése, akire a cserbenhagyás rákenhető. Ezt a cselt vette be a KIK. Úgy is mondhatnám, hogy az elterelő propagandára rendelt szakszervezeti lobbis csóválja a KIK-et.

– *De mit értesz azon, hogy módszeresen keverik az említett jogokat?*

– Hát nagyjából ugyanezekből a körökből származik az az óhaj, hogy az akadémiai könyvtárhálózatról a könyvtári törvény rendelkezze. Tudott dolog, hogy készül akadémiai törvény, sőt, előbb is fog megszületni, mint a könyvtári. Még szerencse, hogy az MTA elnökének nincs tudomása ezekről az ötletekről. Ha lenne, nagy botrányt csinálna. Marha komolyan venné. Ugyanilyen zavaros az is, hogy az iskolai könyvtárakról ne rendelkezze a közoktatási törvény! Ez egyszerűen szakmai és jogi abszurdum! Az akadémiai könyvtárak az Akadémiáé, az iskolai könyvtárak az iskoláé! Hol a csudába rendelkezzenek róluk, ha nem a maguk helyén? Szakmai konszenzusról beszélnek ott, ahol főleg fenntartói jogok vannak.

– *Szép kis csokor a példákból. Te mivel magyarázod, hogy valóban van következetesség a hibákban, s hogy ennyire virulensek? De ismerte az eseteket és még egy csomó mást, hozzátenném, hogy ez nem mind a KIK számlájára írható.*

– Dehogy. Elfelejtettem mondani, hogy valóban nem mind a rovására megy. De ugyanarról a csoportról van szó, akik hol ilyen, hol olyan mundérban jelennek meg, no és magánemberként is megnyilatkoznak. Számukra a KIK csak egyike a fórumoknak. De a mundér váltakozása is ugyanannak a megfoghatatlanságot lebegtető, zavarosságot gerjesztő magatartásnak a megnyilvánulása, mint az említett jogok összekutyulása, amelyben például fenntartói kötelezettségek annak a nyakába varrnak, akire aktuálisan haragszanak, függetlenül attól, van-e köze a fenntartáshoz vagy sem. A kérdés első részét illetően magam sem tudom, hogyan alakult ki ez a gondolkodásbeli káosz. Kezdetben egyszerűen hozzá nem értésre gyanakodtam. De rádöbentem később, hogy ekkora hozzá nem értés nem is létezik! Gondolom, itt a kontrollnélküliség párosult egy öngerjedő folyamattal. Úgy értem, hogy szakmánkban régóta nincs kritika, ezért, ha értelmetlen gondolataival jelentkezik is, senki nem kap visszajelzést. Ráadásul ebben az esetben még a munkahelyi ellenőrzés is hiányzott. Persze vannak, akik jóhiszeműen csak belekeveredtek ezekbe a zavaros ügyekbe. Vegyük úgy az egészet, hogy egy jelenségről van szó, nem szervezetekről vagy személyekről.

– *De azért vannak olyan testületek, amelyek rendszeresen felajánlják segítségüket a könyvtáraknak, bajaik elintézésében.*

– Viszont ez már nem szakmai, hanem etikai kérdés. Egy nemlétező hatáskört nem szabad felajánlani. A nemlétező akárminek is lehet ideig-óráig keletje. A szomorú az, hogy akad

igazgató, aki hisz ebben. Az ilyen vezető saját alkalmatlanságáról állít ki bizonyítványt. Mert vagy gyáva ő maga fellépni a könyvtár érdekeiért, ezért maga helyett mozgósít másokat, méghozzá inkompetens személyeket, akkor ezért alkalmatlan. Vagy nincs tisztában ő sem hatáskörökkel és kötelezettségekkel, akkor meg azért. Persze lehet, hogy régi beidegződések működnek itt, a „központi elvtárs” mindenhatóságába vetett naiv hit. Ahol pedig a döntés születik, azonnal az inkompetenciát veszik észre; így a bajok csak fokozódnak. Az is etikai kérdés, hogy a jelenlétet valahol – pl. egy értekezleten való részvételt – az ügyek érdemi elintézéséként találják.

– *Térjünk vissza az eredeti problémához. Vadász János is egy szakszervezet élén áll. Úgy látom, mégis azonos oldalon álltok. Igaz-e ez, másrészt hogyan ítéled meg a KKDSZ elképzeléseit ennek a gubancos kérdésnek megoldására?*

– Nem gubancos, hanem gubancolt kérdés! Ami Vadász Jánost illeti, csak elismeréssel szólhatok erőfeszítéseiről. Elnyűhetetlen ember. Persze ez nem azt jelenti, hogy mindenben egyetértünk. A munkahelyi kulturális létesítmények helyzetének megoldására neki két elképzelése is van. Az egyikkel szemben fenntartásaim vannak, a másikat illetően pesszimista vagyok.

– *Hallhatnék erről részleteket?*

– Persze. Egyik elképzelése az, hogy az állami költségvetésből létrejön egy alap, s e könyvtárakat ebből kell fenntartani. Tudni kell, hogy most is működik állami segélyezési rendszer. Mindig elfelejtik megemlíteni. Amit eddig elmondtam, abból sejteni lehet, hogy álláspontom szerint a tulajdonos-fenntartónak kötelessége fenntartani. Ha az állam a fenntartó, akkor ezek mitől szakszervezeti könyvtárak? Terve ettől függetlenül sem tetszik. Először is, végre válasszuk szét az államot meg a szakszervezeteket. Nekem nem tetszenek az állam által kitartott szakszervezetek. S azon csodálkozom, még manapság is érvelnek azzal, hogy eddig – értsd a diktatúra időszakát – az állam pénzeket adott a szakszervezeteknek, akkor adjon ma is. Csak felejtik, hogy az másik állam volt és más szakszervezet. Szóval ez szakmánkon kívül eső kérdés politikai felhangokkal, de nem tetszik egy Gáspár Sándort idéző modell. Másodszor: a megoldást ismét a költségvetés terhére képzelik el. Figyeld meg, mindenki mindenhol mindent a központi költségvetésből akar finanszíroztatni, a színházaktól a teke sportig, a hadseregtől az oktatásig. Meg kell fontolni, hogy a költségvetés mit bír el, hiszen vannak vitathatatlanul kötelező terhei. Ha valaki a költségvetést akarja újabb és újabb tételekkel terhelni, valóban adóemelést javasol és inflációnövekedést. Érthető? Mert a költségvetés két úton növelhető: újabb adókkal vagy a bankók fedezet nélküli nyomtatásával. Hát ezt sem akarhatjuk. Most Vadász János elképzelésétől elszakadva perbe szállnék azokkal a meggondolatlan nézetekkel, amelyek a központi költségvetést egy nagy pénzesköcsögnek tekintik, amelyből mindenki kedvére markolhat. Ráadásul a pénzzel el sem akarnak számolni.

– *Hogyhogy?*

– Hát erre találták ki a kuratóriumot. Vagy: egy kuratóriumot. Úgy akarják, hogy a költségvetés adjon pénzt, de másnak kelljen elszámolni, a kuratórium meg úgy áll össze, ahogy akarják. Nagyon átlátszó, együgyű trükk. Ezt ma már nem lehet elsűtni.

Visszatérve Vadász János koncepciójára, neki van egy másik javaslata, hiszen árnyaltan gondolkodva nem lehet eredményt várni egyelképzeléses megoldásokkal. Ez a javaslat pedig úgy szól, hogy ahhoz a bizonyos alaphoz szakszervezeti ingatlanok értékesítésével kell előteremteni a szükséges pénzt. Ez nagyon tiszta megoldás: szakszervezeti könyvtárak fenntartása szakszervezeti pénzből, a felhasználás ekkor egy igazi kuratórium – saját pénzről van szó – hatáskörébe kerülne. Nos, pesszimista vagyok. A Lehel piacon előbb fog szakáll nőni a banánon, mint ezen az úton pénzt teremteni elő.

– *Hogy az olvasók számára is érthető legyen: vannak vagyonnal rendelkező szakszervezetek, általában a régiek. E vagyon nem készpénzben, hanem más formában korporálódik, pl. ingatlanokban. A KKDSZ új szakszervezet, teljesen vagyontalan. Látom azonban, gondolkodásodban fontos szerep jut a tulajdonosoknak és fenntartóknak. A kettő nem ugyanaz?*

– Nem. A tulajdonosi kötelek legfontosabbja a fenntartás. Ám a fenntartáshoz más is hozzájárulhat. De ez nem kötelezettség. Más szóval: a tulajdonos kötelezően fenntartó is egyben, de a fenntartó nem feltétlenül tulajdonos. Fenntartást ért sérelem vagy mulasztás esetén a tulajdonost kell elővenni. Minden esetben, s ez alól nincs kivétel. A Videoton sem kivétel. Visszatérve a Videoton könyvtárának esetére, ott egyszerűen eltűnt a tulajdonlás. Ezt kell jogilag helyre tenni.

– *Más esetekben is be kell vonni a tulajdonost és fenntartót bizonyos döntések meghozatalába. De azt nem lehet, hogy a tulajdonos és fenntartó saját mulasztását hangos másokra mutogatással pótolja. Egyetértesz?*

– Olyan ez, mintha valaki vízbe fojtja társát, de leghangosabban ő tiltakozik, hogy a mentők későn érkeztek. Általánosabban kezelve a problémát, te tudod a legjobban, terveink szerint a kiemelkedő döntésekbe a fenntartókat is be kívánjuk vonni. Ha minden igaz, pl. könyvtárügyünk legnagyobb fejlesztését lehet várni egy világbanki hiteltől. (Ezzel kapcsolatban jelentek meg írások a lap márciusi számában. – A szerk.) Nos, az egyetemi könyvtárakra vonatkozó fejlesztés terveit nem az egyetemi könyvtárigazgatóknak kell jóváhagyniuk, hanem a rektori tanácsnak. A rektorok írják alá azt a szerződést, amelyben az egyetemi könyvtárak különféle módon vállalják részvételüket az országos ellátási rendszerben. Ugyanígy az országos szakkönyvtárak fenntartóinak kell hozzájárulnia ahhoz, hogy könyvtáruk része legyen ugyanennek az ellátási rendszernek. Ez teljesen világos. Egy egyetemi könyvtár saját szakállára nem vállalhat egyetemen kívüli feladatokat, az akadémiai Akadémián kívülit stb., csak a fenntartó hozzájárulásával vagy utasítására. Ezzel kapcsolatban is nagy zűrzavar van a fejekben.

– *Éppen ezt akartam mondani. Itt több fogalom előkerült, amelyet nem egészen tisztán használnak.*

– Hát persze. Itt van mindjárt az ellátó vagy ellátási rendszer. Ebben is teljes a káosz. Mindig azt (azokat) a könyvtár(aka)t mondják a rendszer részének, amelye(ke)t éppen védeni vélnek valami gonosztól. Ezzel sajnos ártanak, hiszen egyetlen szavunknak, kifejezésünknek sem lesz jelentése. Az országos ellátásban pl. a világ dokumentumterméséről van szó, ennek az ellátásba való szervezéséről. Nem szólok kommunikációról, technikáról, szervezésről. Hallottam olyat is, hogy a városi könyvtár tulajdonképpen felsőoktatási könyvtárnak tekinthető. Szóval teljesen mindegy lenne, hogy mit minek nevezünk és mi micsoda? Ugyanilyenek az „országos szakkönyvtár” titulusa körül keletkezett zavarok. Nem akarok prédikációt tartani arról, hogy a mi szakmánk nem annyira puha, hogy mindegy lehet a szavak használata. Érteni értem a lelki indítékokat: annak nevezni kedvencünket, aminek támogatására erőforrások nyílnak meg. Hátha nem veszik észre a cselt, mint Piroska, hogy a farkas nem a nagymama. Eddig azonban még mindig észrevették. Vigyázni kell, mert aki egyszer-kétszer a zavarosság benyomását kelti, azt véglegesen annak könyvelhetik el. Azt kellene megérteni, hogy minden könyvtár fejlesztésének záloga a meghatározó nagyobb könyvtárak előre sorolása. Egyszerre ugyanis nem lehet mindent fejleszteni, de nem is szabad. Szóval szakaszolásról van szó.

– *Jól elkalandoztunk. Igaz, csak egyetlen témát járunk körül, a fogalmak összekeverésének eseteit. Még egy kérdésre válaszolnod kell. Mi a megoldás szerinted a munkahelyi szakszervezeti könyvtárak esetében?*

– Kézenfekvően ered az eddigiekből. Tulajdonos-fenntartót kell találni számukra. Az üzemek, gyárak új tulajdonosait kell kérni, vállalják el a fenntartását. Az új fenntartó a privatizált vállalat lehet, hiszen a módosult körülmények miatt több szakszervezet is működhet egy helyen és sokan lehetnek szakszervezeten kívüliek is. De a szakszervezetek, pontosabban a munkavállalók képviselője a privatizációs tárgyalásokon hihetetlen erős pozícióban van, hiszen akár a szerződés aláírásának feltételeként is szabhatja a könyvtár átvételét. Nem hiszem, hogy ezt fogja tenni, de elvileg ilyen helyzetben van. Mindenképpen ebben a stádiumban kell harcosnak lenni, nem utána. Így is akad majd olyan üzem, ahol a könyvtár nem talál gazdára. Ezeket szelektálva, költöztetve átvehetik az önkormányzatok, vagy mások. Nem szabad azonban irreális feltételeket szabni. Nem eladásról van szó, hanem átvételről. Abba is bele kell törődni, hogy még mindig marad könyvtár, amelyet fel kell számolni. Azt hiszem, ezek száma kevés lesz. Ha észnél vagyunk, elenyésző lehet. Emellett mégiscsak van állami segély is, pályázatokkal innen is várható támogatás.

– *Úgy érzem, ez az interjú többeket fog vitára készíteni. Vállalod?*

– Arra kérem őket, hogy először a fogalmakat tisztázzuk, jogokat és kötelezettségeket. Enélkül vitatkozni nem lehet.

Sóron L.

Mi bántja a könyvtárosokat?

Az utóbbi években a könyvárak emelkedése miatt nőtt az érdeklődés a közkönyvtárak iránt, de ezek a szükséges mértékű költségvetési támogatás hiányában nem tudják az igényeknek megfelelően gyarapítani a könyvvállományt.

– *Milyen gondok, bajok nehezítik a könyvtárak működtetését – kérdeztem Tóth Istvánnét, a Tolna Megyei Könyvtár könyvtárosát.*

– Nekünk Szekszárdon elsősorban anyagi gondjaink vannak, amelyeket a különböző pályázatokon elnyert pénzekkel enyhíteni próbálunk. A hely szűkössége is sok mindenben korlátoz bennünket. Az épület az 1970-es évek elején könyvtárnak épült ugyan, de már kinőttük. Hatalmas helytörténeti dokumentum- és mikrofilmanyagunk minősége a nem megfelelő tárolás miatt veszélybe került. Intézményünk az akkori időknek megfelelő feltételek szerint épült, ma már sajnos nem mondható korszerűnek. A könyvárak emelkedése miatt forgalmunk, olvasóink száma nőtt. Egyre inkább meggyőződünk arról, hogy újra a leggyorsabb és legfontosabb és a legpontosabb dokumentálás, illetve információgyűjtés helye vagyunk, így visszakapjuk méltó rangunkat a társadalomban.

– *Miként látja gondjaik megoldásának lehetőségeit?*

– Ha az állami támogatást közvetlenül az intézmény kapná és nem a megye rendelkezne az összegek felett, időszakonként juttatva belőle, mi jobban gazdálkodnánk vele. A könyvtárosnak nem kellene ideje nagy részét pályázatok lesésével, megírásával töltenie, hiszen egészen más a feladata...

– *Milyen gondokkal küszködnek a kistelepülések könyvtárosai? – kérdeztem Varga Józsefnétől, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Könyvtár könyvtárosától.*

– Megyénkben sok a kistelepülés és ráadásul az ország legnehezebb gazdasági helyzetben levő megyéje a miénk. Az önkormányzatok a kulturális intézményeket nehezen tudják fenntartani, a drágulás miatt a könyvvállomány bővítése alig lehetséges.

– *Milyen kezdeményezésekkel próbálják enyhíteni a gondokat?*

– A megyei költségvetésből tavaly kétmillió forintot céltámogatásként sikerült megszerezni. Létrehoztuk a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Könyvtárak Egyesülését, amely igyekszik összetartani, összefogni, szakmailag és anyagilag segíteni a könyvtárakat. Az információs hálózatot kibővítettük: a városok és a nagyobb települések számítógéphez, szakberendezéshez, telefonhoz jutottak. Nyíregyházán a megyei központ számítógép-hálózatát fejlesztettük, hogy képes legyen saját szolgáltatásai továbbítására, illetve a kérések fogadására. Egyfajta megyei könyvtárellátó rendszert próbálunk kidolgozni: közvetlenül a kiadóktól vásárolunk, majd saját mikrobusszal juttatjuk el a településekre. Ez huszonöt-harminc százalékos megtakarítást jelent.

– *Mit várnak a jövőtől?*

– Nagyon sok minden függ a jogi háttértől: nagyon hiányzik a könyvtári törvény. És talán a legfontosabb a szakemberek szemléletváltása. Amerikai utamon rengeteg közkönyvtárat láttam, működésükbe betekintést nyertem. Ők fantasztikus tenni akarással küzdenek azért, hogy a helyi lakóközösség számára nélkülözhetetlenné váljanak. Például: megszervezik a bevándorlók körében az angol nyelv oktatását, a szexuális erőszakot elszenvedett fiatalokkal foglalkoznak *biblioterápia* címen, megszervezik gerontológus szakemberek ismeretterjesztő előadásait, vagy ha egy vállalkozó meg szeretné tudni, hol kapna kedvezőbb feltételek mellett banki hitelt, a könyvtárban megadják a megfelelő útbaigazítást. Mindennek alapfeltétele egy

jól működő informatikai számítógépes háttér. Az ilyen sokoldalúan használható könyvtár könnyebben kap támogatást is.

Dr. Horváth Tibort, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökét, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum igazgatóját faggatom: mi a véleménye a könyvtárak gondjairól?

– A különböző típusú intézményeket másként és másként érintik a mai viszonyok. A lehetőségeket kihasználva egyesek hihetetlenül „megugranak”, mások pedig ellehetetlenülnek. A felsőoktatási könyvtárak például felhasználhatják a világbanki kölcsönt állományuk fejlesztésére, elektronizációjára, adatbázisuk bővítésére, korszerűsítésére, csak építkezésre nem költhetnek belőle. Lényegében az országos rendszert kell kiépíteni, a nagy könyvtárakat szükséges tovább bővíteni, fejleszteni, mert azok adattárából információkhoz juthatnak a kisebb gyűjtemények is.

– A kistélepülések gondjait miként látja?

– Ezek önkormányzatainak kevés a pénzük, így a támogatásra alig jut, mert fontosabb az ivóvízellátás, az iskolahálózat segítése. Megítélésem szerint az *iskolai könyvtárakat kellene bővíteni*. Jelenleg sok vita folyik ekörül. Szabó Ervin elképzelését vallom: *nem sok kis könyvtár szükséges, hanem kevesebb, de széles körű tevékenységet folytató, teljes funkciójú könyvtár*. Ez országosan nem több mint harminc intézményt jelent, a fejlesztési tervek is erre születnek.

– A kistélepülések lakossága ilyen központosítással hogyan juthat információkhoz?

– Ez nem jelent központosítást, hanem csak bizonyos eszközök központi kezelését. Például, ha bizonyos folyóiratra szükségünk van, akkor azt az adott könyvtár alapregiszteréből bármikor kikereshetem, megtudhatom, hogy hol találom, honnan tudom elkérni. Vonatkozik ez a könyvekre is. Nem fontos, hogy minden közgyűjteményben minden könyv, folyóirat megtalálható legyen. A lényeg a könyvtárak közti együttműködés, hiszen fénymásoló, távmásoló segítségével rövid időn belül hozzá lehet jutni a kívánt cikkhez, dokumentumhoz.

Szakmailag valószínűleg sok igazság lehet dr. Horváth Tibor álláspontjában. Aki azonban nem nagyvárosban, hanem egy távoli kistélepülésen él, honnan szerezzen könyvet, ha nem tudja megfizetni, de olvasni szeretné? Üljön vonatra érte? Vagy nyugodjon bele, hogy neki csak papíron van joga a művelődéshez?

Simon Margit

„Méltatlan körülmények között, megtekintésre alkalmatlan módon...”

Vonalzók, térképek, csontvázak

– *avagy mi történt a nemzeti etalontárral?*

Magyarország védetté nyilvánított etalontára tartalmaz méterrudat, földgömböt, térképet, fizikai szemléltető eszközt, voltmérőt, csontvázát, vonalzót, boncasztalt. Az 1434 darabból álló gyűjteményben vannak évszázados tárgyak is – az első darabokat állítólag még az öreg *Calderoni* tette el –, az elmúlt negyven évben azonban már minden egyes legyártott tanszerből elhelyeztek benne *egy köteles példányt* az úgynevezett nulladik szériából, ahogyan a Széchényi Könyvtár őrzi a könyveket. A gyűjtemény most, a *Tanért* utódja, a *Calderoni Rt.* csődbe jutása és felszámolása óta is egy padláson áll. Az alábbi történet nemcsak a gyűjtemény sorsára világít rá.

A történet kezdete

Mehlhoffer Albert pécsi vállalkozó, az Eurohíd Kft. ügyvezető igazgatója meséli:

– A Művelődési és Köznevelési Minisztériummal (MKM) 1993 márciusában vettük fel a kapcsolatot. Először ők kerestek meg minket azzal, hogy a *Nebulóért* elnevezésű taneszközellátó hálózatunk központjában – amely megrendelőirodaként és állandó bemutatóhelyként szolgál majd az oktatási eszköz-gyártók és -forgalmazók számára, valamint szakmai rendezvényekhez megfelelő helyszínt és technikát biztosít – adjunk helyet múzeumi jelleggel a *Calderoni Rt.* etalontárának. *A múzeum elhelyezéséhez szükséges felújítási munkákhoz a minisztériumtól 6,3 millió forintot kértünk.* Ennek fejében garantáltuk volna a muzeális értékű taneszközök kulturált kiállítását, egyben gondoskodtunk volna külön térítés nélkül vagyonvédelemről, személyzetről, takarításról és természetesen fűtésről és világításról, s az összeg tíz évre több mint 250 négyzetméter bérleti díját is, tartalmazta volna. A kérésre az előzetes tárgyalások bátorítottak fel minket. Úgy gondoljuk, sokan fogják látogatni a mátyásföldi házat mai taneszközök beszerzése végett, s a múzeumhoz magunk is hozzájárulhattunk volna néhány kiállítási tárggyal, amely magánadományokból rendelkezésünkre áll, például az első magyar személyi számítógéppel.

Az elképzeléssel egyetértett *Horváth* Tibor, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) főigazgatója is, aki szerint a védetté nyilvánított etalontár elhelyezése szakmailag és funkcionálisan is rendkívül előnyös lenne a *Nebulóért* székházában, hiszen így lehetőség nyílna a régi és a kurrens taneszközök együttes elhelyezésére, bemutatására. A főigazgató kérte *Kálmán* Attilát, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium államtitkárát, hogy *a minisztérium bocsássa rendelkezésre az elhelyezéshez szükséges pénzeszeget.*

Mivel a kért felújítási összeg nem érkezett meg, az Eurohíd Kft, vezetője levélben immár *Mádl* Ferenc miniszterhez fordult, hogy tisztázzák, milyen technikai akadálya van a pénz átutalásának. A Művelődési és Köznevelési Minisztériumból ugyanis egyrészt azt az információt kapták, amely szerint másik kiállítási lehetőségként a Budapesti Tanítóképző Főiskola épületének előadóterme, folyosója szolgálna, másrészt, hogy *a Köznevelési Fejlesztési Alap keretéből az etalontár elhelyezése nem finanszírozható.* Ekkor még nem volt tisztázott a *Calderoni* etalontára tulajdonjogának átadása sem: a minisztérium – ez a június 24-i megbeszélésről készült emlékeztetőjükből derül ki – úgy tervezte, hogy a tulajdonjogot az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum veszi át a felszámolótól, amely *a tulajdonjog*

továbbadásáról szerződést köt az Eurohíd Kft.-vel. (Az Eurohíd Kft. szerint nem a tulajdon jog továbbadásáról, hanem a *gyűjtemény bemutatásáról* kötöttek volna szerződést.)

Mádl Ferenc 1993. július 12-i, Mehlhoffer Alberthoz írt válaszában a következők olvashatók:

„Örömökre szolgál, hogy a Calderoni védett etalontára jó kezekbe kerül, hiszen azok a referenciák, amelyek az ön emberi és üzletemberi moráljáról, nagyvonalú terveiről szólnak, egyértelműen pozitívak.” A miniszter szerint az etalontár ilyen körülmények között való elhelyezése *„szakmailag kitűnő verzió”, s „egy állami támogatással létrejött, pedagógiai jellegű magánmúzeum (...) talán modell is számunkra.”* A miniszter a kft. türelmét kérte arra az elkövetkező néhány hétre, amíg a Calderoni hitelezőitől írásos megerősítés érkezik a tulajdon jognak az OPKM javára történő térítésmentes átruházásáról. Levelében ezt írta: *„Amint ez megtörténik, intézkedünk az egyszeri támogatásul szolgáló 6,3 millió forintnak a tízéves bérleti díj fejében az OPKM számlájára történő átutalásáról. A bérleti díjat az Eurohíd Kft. ezt követően az OPKM-mel kötött szerződés alapján késedelem nélkül megkaphatja.”*

– Az ígéret fejében kezdtünk hozzá a mátyásfülki központ felújításához, a megfelelő körülmények kialakításához, s ennek érdekében természetesen kölcsönt vettünk fel – folytatja Mehlhoffer Albert a történetet. – 1993 novemberében azonban Kálmán Attila arról értesített bennünket, hogy *a Calderoni hitelezőinek egy része írásban jelezte, igényt tart az eszköztár öt megillető részére, s így az etalongyűjtemény tulajdon jogának átruházása és biztonságos elhelyezése változatlanul megoldatlan.*

A felszámolási eljárás – a minisztérium november 16-i levele szerint – 1994. október 28-án zárul le, ekkor lehetséges esetleges bírósági döntéssel az etalontár tulajdon jogát az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum javára megszerezni, s később a gyűjteményt az Eurohíd Kft.-nél elhelyezni. Mehlhoffer Albert mindehhez hozzátette: az 1993. november 22-i megbeszélés résztvevői ettől függetlenül egyetértettek a gyűjtemény mielőbbi elhelyezésével, illetve azzal, hogy olyan megoldást keressenek, amely lehetővé teszi a *gyűjtemény bemutatását, és későbbre halasztja a tulajdon jog tisztázását.*

Muzeális érték

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium jogi és igazgatási főosztályának 1993. november 22-én kelt feljegyzése szerint a Magyar Nemzeti Múzeum újabb kori történeti múzeuma helyezte védelem alá az etalontárat. *Mivel tehát muzeális értékről van szó, a törvény több tekintetben is korlátozza annak használatát és forgalmát.* A tulajdonost a múzeum kötelezheti arra, hogy kiállításra a gyűjteményt rendelkezésre bocsássa. A védett gyűjteményt csak a múzeum engedélyével lehet átruházni, tehát a felszámolónak is meg kell kapnia az engedélyt az esetleges értékesítéshez. A feljegyzés leszögezi, hogy *az államot elővásárlási jog illeti meg.*

A minisztériumban november 22-én lezajlott megbeszélésről készült emlékeztető azt tartalmazza, hogy ha a felszámoló, a *Bross Holding* árverésre bocsátja a gyűjteményt, bizonytalan, hogy az OPKM a minisztérium anyagi segítségével meg tudja-e azt vásárolni. Kevés esélyt látnak továbbá arra, hogy azokat a hitelezőket, akik jelenleg ragaszkodnak az etalontár tulajdon jogához, meg lehessen győzni annak átadásáról.

– Nem értettük ugyan, hogy miért van szükség az árverésre – amiről egyébként csak 1994. január 12-én értesítettek minket – de bíztunk a minisztérium, illetve az OPKM elővásárlási jogában, így abban, hogy végül kiállításra hozzánk kerül az etalontár – mondja Mehlhoffer Albert. – *Nem volt célunk a tulajdon jog megszerzése, a beruházásokat azonban már az előzetes ígéretek alapján megkezdtük, így egyre sürgetőbbé vált a megállapodás megkötése.* Időközben Szemkeő Judit államtitkár asszony vette át az ügyet, akinek 1993. december 21-én

felhívtam a figyelmét: vállalom, hogy az OPKM szakmai irányításával január folyamán az etalontár átszállítását és bemutatásra alkalmassá tételét megkezdem, ami már csak azért is sürgős, nehogy a *rágcsálók* a szakszerűtlenül tárolt taneszközöket tönkretégyék. Mindehhez természetesen szükség lett volna a bérleti díj átadására, a szerződés megkötésére.

Az államtitkár asszony *még aznap* faxon válaszolt, amelyben közölte: a tartós kiállításhoz szükséges pénzt az OPKM rendelkezésére bocsátja a minisztérium. Még aznap megírta az OPKM igazgatójának: *„szíveskedjék az Eurohíd Kft.-vel a taneszközgyűjtemény tízévi tartós kiállításáról szerződést kötni. Ehhez – az előzetes egyeztetéseknek megfelelően – a minisztérium 6,3 millió forintot a levéllel egyidejűleg átutal az OPKM számlájára. Ezt az összeget csak a védetté nyilvánított Calderoni taneszközgyűjtemény Eurohíd Kft.-nél történő kiállítás költségeire lehet felhasználni.”*. A Bross Holding felszámolási igazgatóját pedig egyidejűleg arról tájékoztatta Szemkeő Judit, hogy *„a muzeális értékű darabokat már három éve méltatlan körülmények között, megtekintésre alkalmatlan módon tárolják”*. Felhívta a figyelmet arra, hogy az Eurohíd Kft. az MKM igényeinek megfelelően el tudja helyezni a gyűjteményt, *„ennek megfelelően sürgős intézkedésüket”* kéri. Mehlhoffer Albert csekket másolatát mutatja, amely azt bizonyítja, hogy a minisztérium valóban átutalta az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum részére a szóban forgó összeget; ennek megfelelően az Eurohíd Kft. ügyvezető igazgatója, megküldte Horváth Tibornak, az OPKM főigazgatójának a Calderoni taneszköz-etалontár tartós kiállítására vonatkozó számlát.

– Ennek ellenére január 3-án ismét Mádl Ferenchez kellett fordulnom, mert a pénzt továbbra sem kaptuk meg, hiszen szerződéskötésre sem került sor.

A Palotás-akció

Az etalontár árverését, egy egységben történő értékesítését – az Eurohíd sejtése szerint Palotás János sürgetésére – 1994. január 14-re hirdették meg. A kikiáltási ár százezer forint volt, s a kiírás alapján készpénzben kellett fizetni. Szemkeő Judit levélben kérte Horváth Tibort, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum igazgatóját, hogy az árverésen vegyen részt, s vásárolja meg a gyűjteményt. Mindehhez kétszázezer forintot utalt át a múzeum javára, s további háromezer forint felhasználására adott felhatalmazást abból a 6,3 millió forintból, amelyet a taneszközgyűjtemény tízévi kiállítására utalt át a minisztérium az OPKM számlájára.

Az árverésen licitálóként Takács László (a Palotás János által támogatott Art 2000 Alapítvány részéről), Faragó Antalné (ő egyben az Eurohíd Kft. managere) az Alma Mater Alapítvány részéről, valamint egy Konti Vince nevű úr jelent meg, s ott voltak a művelődési minisztérium képviselői is, akik a védetté nyilvánított etalontár felügyeleti jogát látták el. Konti Vince egy idő után kiszállt a licitálásból, valamint az Alma Mater képviselője is, hiszen az alapítvány nem volt érdekelt abban, hogy az esetlegesen magasra feltornázott ár már az Eurohíd Kft.-nek átutalandó 6,3 millió forintból „ketyegjen”. Az etalontárat végül Takács László, az Art 2000 képviselője szerezte meg 350 ezer forintért. Mehlhoffer Albert azt mondja, hogy a tulajdonjog megszerzése nem volt céljuk, de úgy gondolták, *egy Art 2000 elnevezésű múzeumlapítvány tulajdonában jó kezekben lesz az etalontár, s mindez nem érinti a kiállítási jogot*. „Komolyan vettük továbbá az OPKM elővásárlási jogát, s nem értettük, hogy miért nem éltek ezzel. Miután azonban erről továbbra sem született megállapodás, január 21-én levélben tudattam Kálmán Attilával, hogy az etalontár fogadására továbbra is fenntartjuk a területet. Úgy tudjuk, a minisztérium sem volt elégedett az árverés módjával, de végül is nem támadták meg amiatt, hogy nem készpénzben fizetett a győztes, illetve hogy nem az a jogi személy írta alá az átvételi elismervényt, mint aki a licitálásban részt vett.”

Szemkeő Judit április 11-i, a kft.-nek szóló levelében írja: „*az árverés után el kellett döntenünk, hogy éljünk-e az állami elővásárlási joggal. Mérlegelnünk kellett, hogy biztonságban lesz-e a gyűjtemény, megfelelő-e a kezelése, hárul-e a járulékos feltételek megteremtésével további teher a költségvetésre. Palotás János vállalásainak realitásaival szemben egyelőre semmi sem támaszt kételyt. Így a minisztérium nem hivatkozhatott olyan érvre, amely az elővásárlást közérdekűvé és kötelezővé tette volna.*” Az államtitkár asszony leírta, hogy a hitelezők a remélt hozzájárulást nem adták meg, így a Calderoni-gyűjtemény nem kerülhetett az OPKM tulajdonába. Az állam elővásárlási jogával pedig *csak közérdekből*, az esetben élhet, ha a legtöbbet ígérő nem tudja teljesíteni a védetté nyilvánítással járó kötelezettségeket. „*Amikor az Eurohíd Kft. úgy döntött, hogy részt vesz a licitáláson, értelemszerűen elállt a kötendő megállapodástól és minden igénnytől.*” Segítségük későbbi felajánlását már új ajánlatnak tekintette.

– Ezzel szemben mi azért vettünk részt a liciten, mert előfordulhatott volna, hogy az ötszáz ezer forintos keret kevés az elővételi jog érvényesítéséhez, és nem kívánt személy vagy szervezet szerzi meg a tulajdonjogot – mondja az Eurohíd kft. vezetője. – Azt gondoltuk, hogy mivel a másik résztvevő is egy alapítvány, nem kell félni attól: a tulajdonjoggal valaki tisztességtelenül visszaél. Mellékesen megjegyezve nem az ajánlattevő Eurohíd Kft., hanem az Alma Mater Alapítvány vett részt az árverésen a fent említett okok miatt. Úgy tűnik fel azonban, hogy *az etalontár kiállításáról végleg le kell mondanunk*. Most már azon gondolkodunk, hogy a miniszter úr levelében is olvasható ígérek miatt milyen *kártérítési lehetőségek* állnak rendelkezésünkre.

Korrupciós ügy?

Palotás János, a tulajdonos mondja:

– Az etalontár annak a Szentkirályi utcai épületnek a padlásán van dobozokban, amely régen a Tanért irodaépülete volt, s amelynek egyik emeletét jelenleg a Köztársaság Párt bérlí. Vételi ajánlatot küldtem hát a Bross Holding vezetőjének, aki ezek után írta ki az árverést. Úgy gondolta ugyanis, hogy nem kell elfogadni az első ajánlatot, ha annál jobb is érkezik. Az árverésen az általam létrehozott és támogatott Art 2000 alapítvány is részt vett, amely egy múzeum és képtár létrehozásán dolgozik, s amely a most elárverezett etalontárat is ki fogja állítani. Egyelőre azonban *nincs erre megfelelő épületünk*, mert pályázatunkról az önkormányzat még nem döntött.

Palotás János cáfolta, hogy az árverés lefolyásában bármi kifogásolható lenne. Nagyon furcsának találja továbbá, hogy *közpénzekből, pályázat nélkül ajánlottak fel még nem is létező kiállításra milliókat*. Szerinte a felszámoló cég vezetőjének művészetek iránti elkötelezettségén múlt, hogy a Calderoni felszámolása során az etalontárat védetté nyilvánították és nem dobták ki. *A gyűjtemény ugyanis siralmas, kiállításra alkalmatlan állapotban van*, némelyik dobozt még soha senki nem nyitotta ki. Furcsának találja azt is, hogy az Eurohíd Kft. személyes kapcsolatairól próbálta megszerezni az etalontárat, azt a gyűjteményt, amelyet *még nem is látott*, s amelynek csak a restaurációja másfél-két évet vesz majd igénybe. Palotás János szerint *jó néhány korrupciós ügy létezik az országban*, és vannak bizonyos vállalatok, amelyeknek – a különféle módokon felvett közpénzek fejében – „produkálniuk” kellene most már valamit. Úgy véli, hogy a minisztérium által átutalt összeget bírósági úton meg lehet szerezni, hiszen reméli, hogy *a kiállítást és nem a kiállítót kívánta a minisztérium támogatni*. „Ha az Eurohíd Kft. pusztán karitatív célból szerette volna a tárgyakat kiállítani, akkor valószínűnek tartom, hogy a tulajdonjog megszerzése után megkeresnek minket, s nem a minisztériumba telefonálnak, ahogyan az árverés előtt is tették, hogy a nekik nem tetsző eseményeket megakadályozzák. Meg kellett volna venniük az árverésen a gyűjteményt.”

Az „ősmulasztás”

Horváth Tibor, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum főigazgatója így látja a történeteket:

– Az ügy szereplőinek többségét a jó szándék vezérelte. Kálmán Attila részéről merült föl először annak az igénye, hogy „mentsük meg” a gyűjteményt – ennek érdekében történt később a védetté nyilvánítás, amely alapján élhattünk volna az elővásárlási joggal –, s abban az időben érkezett az Eurohíd Kft. ajánlata is, amely nagyon kedvezőnek tűnt föl. Nekik *pénzre volt szükségük* a körülmények megteremtéséhez, a szakmai szempontok és a pénzügy-technikai lehetőségek azonban keresztezték egymást. Csak úgy lehetett a dolgot megoldani, ha a minisztérium előbb nekünk utalja át a pénzt, amit egyébként a kiállítás korábban tervezett módjának megghiúsulása után *azonnal visszautaltunk*. Ha mindez megvalósul, esetleg az a látszat keletkezhett volna, mintha az OPKM csak a pénz „tisztára mosásában” játszott volna szerepet. Azt gondolom azonban így utólag, hogy talán pályázatot kellett volna hirdetni a kiállítási jog megszerzésére.

– Az etalontár árverésén „robbant aztán a bomba”, amikor is legnagyobb csodálkozásunkra Mehlhoffer úrék is beszálltak a licitálásba. Úgy látszik, „elvesztették a fejüket”, s ezek után mi is visszahőköltünk, hiszen ha beszállnak a licitbe, azzal csak felferik az árat, s ezzel a mi helyzetünket nehezítik. A művelődési tárca képviselői is *elbizonytalanodtak*, akik egyébként attól is féltek, hogy az a vád éri őket: *valaki megkörnyékezte a minisztériumot*. Az energiák is inkább a túlbiztosításra, túlbürokratizálásra mentek el. Mi végül *éltünk volna az elővásárlási joggal*, de a megszabott határidő miatt lekéstünk róla.

– Az „ősmulasztás” talán ott történt – véli Horváth Tibor –, hogy *a minisztérium nem vonta ki a csődeljárás alól az etalontárat*. A hitelezőknek azonban minden fillér számított, nem érdekelte őket, hogy muzeális értékről van szó. A csődeljárás vezetője egyébként mindvégig nagyon korrekt volt. Miénk a legnagyobb hasonló típusú gyűjtemény, és a tanszerek restaurálásához szükséges eszközök is a rendelkezésünkre állnak. Sajnálom, hogy nem a mi tulajdonunk lett végül az etalontár.

Sümegei Noémi

Szilánkok a hálózati gondolathoz és a hálózat szó használatához

1.

A századforduló könyvtárhálózati gondolata minden bizonnyal termékenyítő hatással volt a magyarországi könyvtárak fejlődésére. Nálunk is számos változatban bukkant fel, alapjaiban azonban sokáig megőrizte az elgondolás lényegét: a könyvtárügyben a *funkcionális szervezői* elvet igyekezett érvényesíteni. Ezért a hálózatoknak olyan könyvtárak együttesét lehetett tekinteni, amelyek egymást erőforrásként tudták használni. Utoljára Kovács Máté beszélt ilyen értelemben a hálózatokról. Kétségtelen, hogy az ún. szocialista könyvtárügy egyik legnagyobb saját vívmányát abban látta, hogy a könyvtárügy vezető szervezői elve a hálózatokba tömörülés volt.

A zavarok akkor keletkeztek, amikor a törvényi szabályozásban a funkcionális hálózatok eszméjét diszkréten kicserélték a *fenntartók* szerint létrehozott hálózatokéval. Azaz, egy hálózatba az azonos fenntartó által működtetett könyvtárakat sorolták. Nyilvánvaló, hogy a két szervezői alapelv oly mértékig különbözik, hogy a „hálózat” megnevezést mindkettőre már nem lehetett volna kimondani. Ennek ellenére a hálózat szó megmaradt, bár egészen másról volt már szó. A fenntartói hálózatok nagyon megfelelték egy központosított irányítás követelményeinek, s főként a fenntartók számára biztosítottak kényelmet.

Természetesen egy-egy hálózaton belül érvényesülhettek – főleg spontán – a funkcionális könyvtárszervezés elemei is, olyankor, amikor a fenntartó jellege ezt kívánta meg. Például egy műszaki egyetemnek kari és tanszéki könyvtárai mind – egymást kiegészítő – műszaki és alaptudományi könyvtárak voltak, számukra a központi könyvtár végezhetette el az állománygyarapítást, a feldolgozást, egyeztetette munkájukat, a tanszékekhez rendelt szolgáltatásokat stb. Színes változatokat találunk minderre egyetemi könyvtárainkban. De ez megvalósult volna egyébként is, ugyanis valamennyien egy nagyobb szervezet részei voltak. E tény pedig önmagában erősebb összetartozást vont maga után, mint amit a hálózati elv megkívánt. Alapjában azonban minden, a fenntartók szerinti szervezés *elvben* nem tanúsíthat megértést a funkcionális szervezést illetően.

Alaposan végiggondolva egy *funkcionális szervezői* elvet, belátható, hogy megvalósítása roppant nehéz feladat, s főként nagyon sok valódi szakmai munkával járt volna, ezért ilyen szervezet soha nem épült fel, a könyvtárak pedig nem kapkodnak utána. (Figyeljük meg: az ún. „önállóság” hangsúlyozása – amit egyébként tisztelni kell – rendszerint egy feladat-orientált szervezettől való eltávolodás ürügye, s éppen a fenntartói autonómiára hivatkozik. Igazából persze ennek az „önállóságnak” a feladását soha senki nem kérte.)

Törvényszerű volt tehát, hogy a létrehozott hálózatok ún. „módszertani” munkája, amely a hálózat ügyeivel foglalkozott, lassanként kiürült, formálissá vált. Sente Ferenc írja, hogy a szovjet könyvtári módszerek adaptálása inkább szimuláció volt, mint valódi alkalmazás. A legtöbb hálózat nem úgy működött hálózatként, hogy a könyvtárak között szolgáltatások áramoltak volna, az áramoltatás helyett módszertanos könyvtárosok szaladgáltak oda és vissza.

Magyarán szólva: egy funkcionális hálózatban a könyvtárak szolgáltatásai széles terítékben lettek volna elérhetők, minden szolgáltatás messze meghaladhatta volna az egyedi könyvtár hatókörét. A hatósugárnak erre a kibővítésére éppen a funkcionális hálózat képes. Ha azonban a hálózat igazgatási elvekre épül, akkor akadálya a kiszélesítésnek.

Az történt tehát, hogy a fenntartói hálózatok lassan megtorpedózták az eredeti, szép hálózati eszmét, mindazzal ellentétesen hatottak, amit az eredeti hálózati gondolatból a gyakorlatba érdemes volt átvinni.

2.

Két példával lehet az elmondottakat megerősíteni. Amikor a KGST ösztönzésére hazánkban is napirendre került a szakirodalmi tájékoztatás intézményi struktúrájának kialakítása, fel sem merült a gondolat, hogy a meglévő gyűjtemények képezzék ennek bázisát. Helyettük a szakminisztériumok (=fenntartók) mellett létrehozott dokumentációs központok (később információs központok) kapták a feladatot. *Dúzs János*, e munkálatok vezénylője (akkor az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság főosztályvezetője) arra hivatkozott, hogy ha az államigazgatási struktúrát követjük, akkor világossá válik, kinek a feladata a finanszírozás.

Azt hiszem, e nemzetközi léptékű szervezési erőlködésben inkább a szovjet példa volt a meghatározó. A következmény az lett, hogy a komoly gyűjtemények – ezekre kellett volna alapozni –, jelesül az egyetemi könyvtárak sorvadásnak indultak. A létrehozott, jobbára bázis nélküli, a tárcákhoz közvetlenül tartozó információs központok el is enyésztek mára, „le-rohadtak maguktól”, ahogy a pesti vicc mondja. Kivétel két intézmény, de ezek valódi gyűjteményekkel is rendelkeztek.

Másik jó példa a közművelődési könyvtárügy megkettőződése. Külön tanácsi és külön szakszervezeti hálózatok keletkeztek, a különbség a fenntartókban volt. Ezt a kettősséget meg kellett ideologizálni, így jött létre a lakóhely szerinti és a munkahely szerinti ellátás erőltetett szlogenje, amelyet gondolkodó ember csak humorral vehetett tudomásul, hiszen a kultúrát ekképpen nem lehet kettéosztani. (Megjegyezném: Senki nem vitatja a szakszervezetek jogait könyvtárak fenntartására. Sőt, ez tradíciókból fakadó kötelességük. Másról van szó. Arról, hogy teljes hálózatokat kellett-e kiépíteniük? A magam nevében szeretnék hitet tenni a valódi, a magyar szakszervezetek kulturális hagyományaiból eredő igazi szakszervezeti könyvtárak jogosultsága mellett. De ez ismét más kérdés, nincs kapcsolatban az itt tárgyaltakkal.)

A két példa egyben azt is illusztrálja, hogy a többszöröződés, az átfedések a fenntartói struktúra következményei. Az eredmény: a magyar könyvtárügy erőforrásainak pazarlása, szétforgácsolódása.

3.

Egyik barátom szerint a „hálózat” szó annyira bizonytalan jelentésűvé vált, hogy nem érdemes használni. Persze. Az adatátviteli hardver is hálózat, valódi hálózat. Fizikai jelentése van. Megfogható. Hát akkor mi az igazi hálózat? Mivel alig több a jelentése, mint az „izé”-nek, a továbbiakban csak idézőjelben használom a „hálózat” szót.

4.

A kialakult, a funkciók ellen ható struktúrával szembeni első (egyetlen?) kritikai tanulmány a *Futala-Horváth-Papp-dolgozat* volt. (*Könyvtári Figyelő*, 1983. 5. sz.). E tanulmány, amelyet a szerzők zászlóbontásnak tekintettek, visszhang nélkül maradt. Az irányítóknak jó okuk volt negligálására, a könyvtárak pedig hallgattak. Talán túl széles körű volt a probléma exponálása, senki nem akart kompetenciáját messze meghaladó kérdésekben nyilatkozni. Igaz, az időpont sem volt alkalmas az egész könyvtár- és tájékoztatásügyet alapjaitól kezdve áthangoló program indítására.

Érdemes azonban e dolgozatra abból a szempontból hivatkozni, hogy a szerzők megkísérelték az egyetemi könyvtárak rangját visszaállítani, az egész magyar könyvtárügyben játszott, meghatározó szerepüket deklarálni.

5.

Most újra napirendre tűzték a „hálózatok” kérdését. Azt hiszem, nagyon fontos, hogy a kérdést hogyan tesszük fel. Azt nem lehet programba venni, hogy újra létrehozzuk a „hálózatokat” (ki tudja, megszűntek-e?), majd ezekhez megkeressük a feladatokat. Megfordítva kell gondolkodni: *át kell gondolni a funkciókat*, feladatokat, utána megvizsgálni, hogy *milyen szervezeti megoldást* kívánnak ezek. A mostani vitának tehát eleve rosszak a premisszái, okozathoz keresnek okot. (Van példa a magyar kulturális életben arra, hogy előbb létesítettek intézményeket, aztán egy egész intézet „kutatta” hozzájuk a feladatokat.) Szóval, előbb akarunk szervezni, aztán gondolkodni.

Amikor pedig olyan vélemények hangzanak el a mai vitában, hogy mégiscsak az igazgatási központokban kell létrehozni a könyvtárak „hálózati” központjait, rémülten vehetjük észre, hogy *kitalálják a régít*: megoldásnak azt javasolják, amitől meg kell szabadulni. Nem beszélve arról, hogy megjelenik a „központ” szó is, s ennek párosítása az igazgatási hierarchiával a meddő régi szervezeteket idézi fel. Ezek az elgondolások akkor is a réginek újra-élesztései, ha néhány divatszóval a korszerűség látszatát keltik. Ha divatszavak, akkor például a menedzsment sem hiányozhat belőlük.

A „központ” szó pedig eleve hierarchiát tételez fel. Az ilyen szervezeti elv helyett jobb lenne a könyvtárakat háló-struktúrában elképzelni. Ennek bővebb leírását mellőzzük, mert aki ismer rendszerszervezést, talán sejti, miről van szó.

Akik az igazgatási központokat emlegetik, az egész hazai könyvtárügyet beszűkítik az önkormányzatok által fenntartott könyvtárakra. Kár erről vitatkozni: a rész perspektívájából az egész megítélése mindig torz eredményekhez vezet.

Nagyon vigyáznunk kell arra, hogy gondolkodásunk valóban megszabaduljon a régi sínpályáktól, a régi koordinátáktól. Mert ezeknek megvan a maguk kényszerítő mechanizmusa, ha nem szabadulunk meg tőlük, az öntörvényű kényszerítés következtében a régi jut eszünkbe.

Ahogy *Illyés* írja az Egy mondatban: „... beívódik, evődik / velődig; / eszmélnél, de eszme / csak övé jut eszedbe.”

Hát ennyit a „hálózati eszme” szocialista hagyományáról.

6.

Ne gondolja senki, hogy a múlt rendszer nem érzékelte a formális hálózatok szervezeti gyengeségeit. Amikor érezhetőek lettek a hátrányok, *Láng Imre*, az akkori Művelődésügyi Minisztérium osztályvezető-helyettese kezdeményezte a gyűjtőköri együttműködést. Ezek az ún. együttműködési körök egy tudományági struktúrát kívántak belevinni a hazai könyvtárügybe. Általuk valóban feladat-típusú programot lehetett érvényesíteni.

A könyvtárak hálózati hovatartozásuktól *függetlenül* vehettek részt az együttműködésben. A legtöbb ún. kooperációs körben ez „csak” az állományépítésre terjedt ki, de néhány diszciplínában ennél jóval több született. Konceptiózus könyvtárigazgatók támogatták a tervet, s ez nem csekély eredményt mutathatott fel. Közkönyvtárak is részt vettek benne, bár ez nem

volt jellemző. A kérdés ezek után az, hogy ha az akkori irányítás még embrionális állapotban érzékelt bizonyos negatívumokat, manapság miért nem látják némelyek legalább ezt?

Mindehhez hozzávesszük, hogy sokak szerint a könyvtárügy vezérlő szervezeti elvének a *regionális elvnek* kell lennie a diszciplináris mellett. Ezt kívánja meg a könyvtárügy demokratizmusa, a nagyváros-város-falu közötti spontán diszkrimináció enyhítése. A regionális szervezési elv is érvényesült Magyarországon. Bár alig észrevehető formában, de érvényesült. A három szervezési elv (fenntartói, diszciplináris, regionális) együtt azonban akkor egy túlszervezett könyvtárügyet teremtett volna. Azért nem jött létre e gúzsba kötő túlszervezés, mert a szervezői elvek jobbára üres deklarációk maradtak. Verbalizálódtak. Akik számon kérhettek volna, megelégedtek beszámolókkal „hálózati” értekezletekről, továbbképző tanfolyamról, rendezvényekről stb. Feltehető, hogy az ilyenek egy részére szükség is volt. De azt ne mondja senki, hogy például egy tanfolyam szervezéséhez fenntartói „hálózatok” szükségesek. Csak e „hálózatok” igazolásának szolgálhattak alibiként.

7.

Végül: mielőtt bármely szervezési elv mellett letennénk a garast, el kell képzelnünk egy jövőbeli könyvtárügynek – az egésznek – működési modelljét. Eddig a magyar könyvtárügyet autonóm működésű könyvtárak alkották, illetve alkotják ma is, s közöttük halovány könyvtárközi kapcsolatok élnek. Ha egy könyvtárban a saját állományt meghaladó kíváncsi lép fel, akkor ... itt mindenki gondoljon saját tapasztalatára. A legtöbb könyvtár az elhárítás kifinomult módszereivel rázza le a kíváncsi megfogalmazóját, akár kér, akár kéri. A jelenlegi könyvtárközi kapcsolatok gyakorlata egyszerűen kritikán aluliak. Kiskönyvtárak gyakorta hozzá sem kezdenek még a legegyszerűbb átkölcsönzéshez sem, nem tudnak lelőhelyet megállapítani.

Mit fog tenni ez a könyvtár, ha néhány év múlva egy valódi hálózat végállomását kapja meg, ahonnan bármelyik magyar könyvtár katalógusaiban kereshet? Például, ha az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár stb. katalógusai, adatbázisai számára ugyanolyan közelségben lesznek, mint a sajátjai (ha vannak). Sőt, ha akarja, a nemzetközi porondra is kiléphet! (Ez nem álom, hiszen épül ilyen célra az adatátviteli hálózat.) Valószínű, zavarban lesz, de egy bizonyos: a jelenlegi gyakorlat szerinti elhárítás útját tovább nem lehet majd járni.

Az iménti, egyszerűsített leírásból érzékelhető, hogy ez a jövő, és a közeli jövő könyvtára egy *ellátási rendszer állomásaként* élhet. Két feladatot teljesít: *eligazít a publikus dokumentumok teljes körében a saját nyilvántartástól függetlenül*, valamint képes megszerezni bármely publikus dokumentumot (vagy másolatát) a saját állománytól függetlenül. Azaz: a formálódó könyvtárak tevékenységének fókuszában a *könyvtárközi kapcsolatok* állnak. Ne szóljunk most ennek jogi, pénzügyi és egyéb feltételeiről, mert szakmai részletekre bontva ez az egyszerű képlet igen összetett feladatot eredményez. Külön szakmai probléma, hogy ehhez a működéshez milyen helyi feltételeknek kell teljesülniük. Természetesen minden könyvtárnak maradnak olyan feladatai, amelyeket csak ő tud elvégezni. Az is természetes, hogy ebben a működési – ismétlem: itt nagyon leegyszerűsített – modellben közömbös, hogy egy-egy könyvtári kérés kielégítésében milyen típusú könyvtárak vesznek részt. Egy városi könyvtár kérésére például a visszakeresés elvégezhető – mondjuk – egy egyetemi könyvtár nyilvántartásaiból, lelőhelyről az OSZK ad felvilágosítást, az eredeti dokumentumokat pedig további három könyvtár szolgáltatja. Miféle szerepük lehet ebben a fenntartói hálózatoknak?

A könyvtárak tehát kettős feladatot látnak el. Egyrészt végzik a fenntartók által meghatározott teendőiket, másrészt egy országos ellátási rendszer részeként az összes többi szolgáltatását közvetítik, illetve saját szolgáltatásaikat hasznosítják.

Az igazi gondok most kezdődnek. Miért járulna hozzá egy fenntartó ahhoz, hogy könyvtára egy országos rendszer számára is szolgáltsa, azaz az ő pénzén számára „idegen” felhasználókat boldogítsa? Főleg a nagy teljesítményű könyvtárak fenntartói fanyalognak, hiszen ezek többet adnak az országos ellátás számára, mint amennyit kapnak. Könnyen igazolható azonban, hogy a nagyobb könyvtárak számára is előnyökkel járnak az ilyen intenzív könyvtárközi kapcsolatok, másfelől itt léphet be a központi finanszírozás, magára vállalván a fenntartók által meghatározott funkciókon túl jelentkező feladatok költségeit. Ismét csak megoldandó feladat, hogy ennek az országos ellátási mechanizmusnak oly módon találjuk meg a rendszer egészére irányuló vezetési formuláját, hogy a fenntartók jogai ne csorbuljanak. (Bővebben ezekről az ún. Csurgay-bizottság előzetes rendszerterve szól, amely a *Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban* olvasható.)

8.

Térjünk vissza az eredeti problémához. Mi tehát a „hálózat” szó jelentése? Adott feladatra létrejöhetnek *könyvtárak szabad társulásai*. De *előbb van a feladat, aztán a társulás*, s nem fordítva. E társulások lehetnek tartósabbak, illetve ideiglenesek, alkalmiak. Vonatkozhatnak az állományra, a gyűjtemények formálására, a feldolgozásra, a szolgáltatásokra, rendezvényekre, vagy akár csak a közös fellépésre. Egy könyvtár egyszerre *több társulásban* vehet részt, egy társulás összefoghat *különböző típusú könyvtárakat*, területileg távol esőket is. A könyvtár vállalhat tanácsadást, eljárások tanítását is. Ahogy a feladat megkívánja. Ettől még nem kell a régi beidegződésekhez görcsösen ragaszkodni. (Horváth Tibor)

A kultúra, mint „mellékszempont”

Úgy tűnik, révbe ért az a világbanki hitel megállapodás, amelynek értelmében a felsőoktatás mellett a magyar könyvtárügy is kaphat némi segítséget – legalább a fennmaradáshoz. Nem sikerült viszont dűlőre jutnia a Magyar Könyvtárosok Egyesületének az adóhatóságokkal, amikor kedvezményeket kértek a könyvkiadók számára a rendkívül fontos kulturális vívmányként számon tartott köteles példány-rendelet betarthatósága érdekében. Mint kiderült, „ilyen-olyan mellékszempontok miatt” – amilyen például a kultúra – nem lehet felborítani a nehéz munkával egységesített adórendszert. Horváth Tiborral, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének elnökével többek között ezekről a kérdésekről beszélgettünk.

– Az SZDSZ nemrégiben tette közzé kultúrafinanszírozási elképzeléseit. Ennek egyik sarokpontja éppen a „kulturális esélyegyenlőség utolsó bástyáinak”, vagyis a könyvtáraknak az eddiginél sokkal jelentősebb támogatása és fejlesztése. Ön mire véli ezt a meglepetésszerű kiállást a könyvtárügy mellett?

– A szakma számára legalábbis nem szabad ennek a bejelentésnek a meglepetés erejével hatnia, hiszen már 1991-ben felkérte az SZDSZ egyesületünket koncepció kidolgozására. Ebben a könyvtárhálózatot a kulturális élet egészében elhelyezve igyekeztünk érveket felsorakoztatni magunk mellett. Tekintettel arra, hogy nem kötődünk egyetlen párthoz sem, ezt az anyagot elküldtük a művelődési miniszternek is. Legnagyobb meglepetésünkre teljes egyetértésre találtunk mindkét fél részéről. A vezető pártok konszenzusa e kérdésben így talán lehetővé teszi, hogy legalább a könyvtárakkal kapcsolatos hosszú távú elképzelések ne legyenek a mindenkori kormánytól függőek. Most nem nagy reformokra, hanem apró lépések megtételére van szükség. Az alapvető szemléletbeli változást ugyanis már az új kormány hivatalba lépése meghozta.

– A tapasztalatok szerint azért inkább csak a deklarált elvek változtak. Ezt más se bizonyítja jobban, mint az, hogy az egyesület és a nagypártok 1991-es „konszenzusos” könyvtár-fejlesztési koncepciójából egyelőre nem sok valósult meg...

– Valóban nem sok gyakorlati lépés történt. De lassan révbe érnek azok az előkészületek, amelyek nyomán a pénzügyi alapjai is megteremthetők egy nagyarányú – elsősorban minőségi – hálózatfejlesztésnek. A kormány szabad utat engedett egy világbanki hitel elköltésére vonatkozó javaslatnak. Ennek lényege, hogy a nemzetközi pénzügyi intézet többek között a könyvtárhálózaton keresztül segítené a felsőoktatás fejlesztését. Az ország tudományos szakkönyvtárai feljavításának kedvező hatásai pedig – a hálózatokon keresztül – begyűrűzhetnek a közművelődésbe is. Ismervén a hazai könyvtári rendszer szervezettségét, biztos vagyok abban, hogy ebből a fejlesztésből a legkisebb helyi intézmények is profitálhatnak majd. Egyébként – a korábbi rendszerrel ellentétben – ma már szerencsére egy, a korábbinál sokkal magasabb szintű kormány szerv, a tudománypolitikai bizottság Csurgay Árpád által vezetett munkacsoportja foglalkozik könyvtárügyekkel, és dolgoz ki olyan elveket, amelyek a jövőben alkalmazandók e területen.

– Feltéve, ha lesz még mire alkalmazni, mert afelől gondolom, önnek sincsen kétsége, hogy a kistélepüléseken a közművelődési és a szakkönyvtár hálózat bizonyos része egész egyszerűen pusztul...

– Egy könyvtárat évtizedek, évszázadok alatt lehet tisztességesen felfejleszteni, de – békeidőben is – öt év alatt tönkre lehet tenni; ez tény. A kérdés viszont inkább az, hogy valóban

mindet meg kell-e őrizni? Kérdése egy régi szakmai vitára tapintott rá. Azt kell ugyanis eldöntenünk, hogy kevesebb, de az olvasók számára vonzó, „ütőképes” könyvtárat akarunk, vagy – szétagpróva az energiákat – nagyszámú, de korlátozott, szolgáltatásokkal rendelkező intézményeket. Én az előbbi, vagyis a könyvtári centralizáció mellett teszem le a voksot, amit persze nem szabad összetéveszteni a szó kormányzati, közigazgatási értelmével. Minőségi könyvtárban ugyanis a könyvtárhasználó választ a széles kínálatból, de rossz intézményben – még ha sok is van belőle – csak azt kapja, ami van.

– *Vélhetően az olvasók és a könyvtárosok egy harmadik megoldás mellett szavaznának: legyen sok, és egyben „ütőképes” könyvtár, hiszen minden település polgárainak joga van helyben is a színvonalas közművelődéshez.*

– Ha elvonatkoztatunk egy pillanatra a realitásoktól, én is nagyon szívesen szavazok erre a harmadik variációra. De visszatérve a valóság talajára, azt hangsúlyoznám, hogy a közlekedési lehetőségek javulásával mást jelent ma már a „helyben” lévő kulturális intézmény, mint ötven évvel ezelőtt. De a könyvtárak számánál lényegesebb szempont az is, hogy milyen a hazai és nemzetközi információs rendszer összhangja. Arra gondolok, hogy a számítógépes szisztémán keresztül a kisebb könyvtárakban is utolérhető legyen az ország, és a világ többi intézménye. Egyébként furcsa paradoxona a hazai könyvtárügynek, hogy az utóbbival ma jobban állunk. Könnyebb egy magyar könyvtárból a washingtoni kongresszusi könyvtár anyagához hozzáférni, mint a szomszéd városi könyvtárához.

– *Mindmáig nem rendeződött a köteles példány ügye sem, amelynek tétje nem kevesebb, mint az, hogy a rendszerváltás utáni magyar kultúra, művészet és tudomány dokumentumai rendelkezésre állnak-e majd az utókor számára...*

– Azt szeretnénk, ha megőrizhető, de egyben betartható is lenne a jelenlegi rendszer. Eszerint minden Magyarországon megjelent dokumentum kiadója köteles 16 példányt eljuttatni a nemzeti könyvtár számára, amely azt szétosztja a régióközpontoknak. De ez – valljuk be – egy drága, kis példányszámú kiadvány esetében valóban jelentős terhet ró a kiadóra. Ezért elsősorban adókedvezménnyel kellene érdekeltté tenni őket az önkéntes „beszolgáltatásban”. Csak éppen az adóhatóság nem egy könnyű eset. Mindmáig lehetetlen volt meggyőzni őket bizonyos nemzeti kulturális érdekek fontosságáról.

– *Ilyenkor nem lehetne mozgósítani az egyesület jó kormányzati kapcsolatait?*

– Sürgősséget kértünk és kaptunk a kötelespéldány-ügy napirendre tűzéséhez. Minden követ meg fogunk mozgatni annak érdekében is, hogy a könyvtárügy és a magyar kultúra javára rendeződjön ez a gondunk. Nemcsak a megjelent művekről van ugyanis szó, hanem azokról a szinte felbecsülhetetlen értékű kutatóintézeti jelentésekről, és egyéb belső terjesztésű dokumentumokról, amelyek soha nem kerültek kereskedelmi forgalomba. Egyébként sajnos borítékolom: a kormány gazdasági érdekeltségű minisztériumainak továbbra is az lesz az álláspontja, hogy „a könyvtárosok ne próbálják a nehéz munkával egységesített adórendszert ilyen-olyan mellékszempontok miatt megbolygatni...”

– *Ha a kormányzat jobbik felének segítsége sem elég, még mindig ott van a parlament. Létezik ma az ország házában könyvtári lobb? Ott ül például a korábban MDF-es, most az NDSZ-t erősítő Varga Zoltán, aki ma is gyakorló könyvtárvezető...*

– Tényleg ott ül? Érdekes, az elmúlt négy évben mi könyvtárosok ezt nem vettük észre...

Bóday Pál Péter

KÖNYVTÁRPOLITIKA

Az MKE elnökségének véleménye a Középtávú képzési koncepcióról

Levél Soron Lászlónak

Tisztelt Osztályvezető Úr!

117 391/94/XXVII. számú, 1994. március 25-én kelt levelének megfelelően az MKE elnöksége – részben elnökségi tagok írásos észrevétele alapján – 1994. április 28-án, majd az MKE tanácsa széleskörűen meghirdetett anketon vitatta meg 1994. május 5-én az OSZK-KMK által készített képzési koncepciót. Mindemellett az MKE elnöksége úgy véli, hogy még további más szakmai fórumokon is célszerű a témát megvitatni, s jó lenne a nézetek egyeztetésére felhasználni a KLTE 1994. október 25-26-ra tervezett, „A könyvtárosképzés helyzete és fejlődési irányai Magyarországon” c. konferenciáját is.

Az MKE fórumain eddig kialakult vélemények az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Az iskolarendszerű könyvtárosképzés 45 éves története egyúttal a szakmával folytatott viták története, mely fakad a kölcsönös tájékoztatatlanságból is, de legfőképpen abból, hogy a képesítési és besorolási előírások és a képzés sokszor nem voltak és ma sincsenek szinkronban; a jogszabályok a szakmát értékelték le, pl. akkor, amikor az eredetileg középfokú népművelő-könyvtárosképzést, vagy a tiszteletdíjasok képzésére bevezetett – önálló diplomát nem adó – tanítói szakkollégiumot felsőfokú diplomaként ismerték el utólag (2/1980. KM. sz. rendelet), legújabbban az asszisztensképzést igyekeztek ugyanígy kezelni. Az MKE-nek az a véleménye, hogy ha valami rossz vagy hiányzik, akkor nem másikat kell kifejleszteni helyette, hanem ki kell javítani, vagy pótolni kell. Itt lenne az ideje a felgyülemlett ellentmondások kiküszöbölésének.

2. Az MKE szerint a könyvtárosképzés és továbbképzés a szakma és a képző intézmények közös ügye. Ezért kifogásolja, hogy a vitaanyag az utóbbiak megkérdezése nélkül készült; továbbá egyfelől a helyzetfeltárás elmulasztásával (nem ismerjük a könyvtárakban dolgozók képesítettségi helyzetét és az intézmények távlatos elvárásait, de ugyanígy nem mérte fel az anyag a képző intézmények kapacitását, az elmúlt évek fejlesztéseit), másfelől figyelmen kívül hagyta a felsőoktatási intézmények törvényben biztosított szuverenitását, s a megvalósíthatatlanra helyezte a hangsúlyt: ti. egyfelől felsőoktatás előtti szakaszt próbált bevinni a felsőoktatásba, másrészt (szerintünk) az iskolarendszerű és az iskolán kívüli képzés nem kapcsolható össze, közöttük átjárhatóság nem alakítható ki, olyan álprobléma, amellyel nem érdemes foglalkozni.

Úgy gondoljuk, hogy a szakma fejlesztési programja nélkül a könyvtárosképzés és továbbképzés programja sem készíthető el. Ezért azt javasoljuk, hogy az októberi debreceni tanácskozásig készíttessen az MKM tanulmányokat a könyvtárügy fejlesztési irányairól, különös tekintettel ennek személyi tényezőiről és konzekvenciáiról; készíttessen felmérést a könyvtárakban dolgozók képesítettségi helyzetéről és a távlatosan várható igényekről. Célszerűnek látszanék a szakma és a képző intézmények között évente rendszeres egyeztetést tartani a következő évi beiskolázási létszámok, képzési- és továbbképzési irányok ügyében. Ezeket az akciókat az MKE készséggel támogatja, annál is inkább, mivel így az intézmények is meg-alapozottabban tervezhetnek.

3. Az MKE álláspontja, hogy az alapképesítést távlatosan és lehetőleg nem a munkahelyen kell megszerezni, s az alapképzést, de bizonyos posztgraduális és kiegészítő képzési formákat az iskolarendszerben kell megoldani. Ha ez valamiért akadozik, akkor nem pótló kurzusokat

kell létrehozni, hanem a főiskolákat, egyetemeket kell megerősíteni, alkalmassá tenni. Az a véleményünk, hogy nem a képzőhelyek számát kell megszorítani, hanem a meglévőket megerősítve alkalmassá tenni az elvárt szakember-utánpótlás kiképzésére, amelybe immár nem csak a könyvtárak tartoznak, hiszen már nemcsak könyvtárosokat kell képeznünk, hanem információs szakembereket az információs társadalomnak.

Az MKE elnöksége hibásnak tartja, hogy sokszor a szükséges személyi, tárgyi és infrastrukturális feltételek hiányában indították és indítanak képzést főiskolákon (pl. Jászberény, újabban Kaposvár, Baja stb.), ezért az a véleménye, hogy nemcsak fejleszteni, de ezeket visszafejleszteni, sőt leállítani is szükséges. Ezért az MKE kezdeményezi a képzőhelyek szakmai akkreditációjának mielőbbi elvégzését, s a szükséges feltételek megvizsgálását. (Természetesen meghatározandók a feltételek paraméterei!)

Legújabbán még veszélyesebb és megalapozatlan fejlemények tapasztalhatók az iskolai könyvtárak személyi gondjai ügyében. Az átmeneti gondok megoldásában itt is és más könyvtártípusokban is 2-5 éves külön programot célszerű a képző intézményekkel közösen készíteni.

4. A könyvtárosképzés struktúrája másfél-két évtizede kialakult és adottnak tekinthető: diplomás könyvtárosok képzése egyetemen és főiskolán történik, illetve könyvtári segéderők képzése (könyvtárkezelő, asszisztens) könyvtárakban, s ez utóbbi képzés jellegében és tartalmában más, közöttük átjárhatóság nem építhető ki.

A könyvtárosképzés felsőoktatási intézményeiben az alapképzést nyújtó és szükséges kurzusok jelenleg is működnek (pl. a másoddiplomás képzésben van szabad kapacitás is), s van lehetőség a kiegészítő és posztgraduális képzésre is. (A mennyiség a valós igények és intézményen belüli alku kérdése.)

Rendszert a képzésnek és továbbképzésnek kell alkotnia: mivel az alapképzés nem irányul sem könyvtártípusra, sem munkakörre, ezért a szakosítást a továbbképzésnek (ún. master, vagy magister fokozat), illetve a tudományos továbbképzésnek (PhD) kell megoldania. Ezeknek a végiggondolása ma nagyon aktuális. Hiányzik viszont ez utóbbiak besorolási elismerésének jogi rendezése, pótolandó. (A 17/1990. KM. rendelet könyvtári része rossz, új szükséges helyette.)

Leszögezzük, hogy a könyvtárakban vannak olyan munkakörök, melyek nem igényelnek diplomás szakembereket, ezért kiegészítő munkakörök (asszisztens, könyvtárkezelő, technikus) képzése szükséges, de ebből a célból, s nem mást pótolandó, vagy továbbtanulást előkészítő célzattal.

Az asszisztensképzés eddigi formáját ezért azonnal meg kell szüntetni, s a munkakör jellegének megfelelő új tartalommal és időtartammal (1-2 év) kell a KMK keretében továbbfolytatni. Ez legyen a KMK feladata, továbbá olyan céltanfolyamok szervezése, amelyet eddig is elismerten végzett, s aktuális könyvtárügyi feladatok megoldása végett folytatott. (Az megfontolandó, hogy a KLTE kihelyezett tagozataként folytatott alapképzés az OSZK-ban további kihelyezett tagozatokkal bővíthető-e és szükséges-e.)

A tanítóképzős szakkollégiumok az előbb leírt rendszerben idegen testnek számítanak, de nem egyértelmű szerepet töltenek be a gyermek- és iskolai könyvtáros szakember-igények kielégítésében sem, ezért azonnali megszüntetésük indokolt.

Megjegyezzük, hogy különbséget kell tenni a tanítóképzős könyvtári szakkollégium és a tanító-könyvtár szakos képzés között. Ez utóbbi lehet indokolt, de vizsgálni kell, hogy az érintett intézményekben adottak-e a feltételek a szakos képzéshez, ennek hiányában azonnali megszüntetésük kezdeményezése indokolt.

Az egész tanítóképzős képzés újra gondolandó a tanítóképzés új fejlesztési koncepciója jegyében. A tanítóképzőkben dolgozó könyvtáros oktatók további sorsát természetesen meg

kell oldani (esetleg a pedagógusképzésben több könyvtári-informatikai, illetve könyvtár-pedagógiai ismeretek oktatásával azt erősíthetnék a továbbiakban).

A könyvtárosképzés szerkezetéhez tartozik a kétszakosság igénye, de ez megoldható más diploma könyvtári kiegészítésével, illetve könyvtári diploma más szaktudománybéli kiegészítésével, sőt más felsőoktatási intézmények is elvileg bekapcsolhatók könyvtári-informatikai tanszékek létesítése nélkül, megfelelő modulok egybeépítésével. Ezt az igényt ugyancsak egy árnyalt képesítési-besorolási jogszabály tisztázhatja, s ily módon akár kimondható, hogy a nappali képzésben (egyetem) csak kétszakosként adható ki a diploma. De nem zárható ki egy más szemléletű, egyszakos főiskolai képzés sem külföldi példák nyomán.

5. Korunkban a képzés tartalmának és módszereinek fejlesztése állandó feladattá vált, s ezt a képző intézmények az utóbbi évtizedben meg is tették, s ennek során felhasználták a nyugat-európai tapasztalatokat is (két- és többoldalú kapcsolatok külföldi partnerintézményekkel, EUCLID, TEMPUS, újabban BOBCATSSS keretében stb.). Kétségtől van és mindig is lesznek viták arról, hogy az alaptudományok közül melyek és milyen mélységben, közelítésben kíváncsiak ide, mi legyen a klasszikus ismeretek arányával, vitás a történeti stúdiumok tartalma és aránya, tisztázásra szorul az új számítógépes-informatikai, illetve a marketing-menedzsment tárgyak köre, beépülése hagyományos tárgyakba, erősítésre vár a gyakorlati és gyakorlatias képzés (projektszemináriumok) helye és aránya stb. Fontos hangsúlyozni, hogy technikai-szervezési stúdiumok erősítése mellett sem szabad az emberi tényezőkről megfeledkezni, gondoskodni kell azokról az ismeretanyagokról is, melyek segítségével a könyvtáros szót ért az emberekkel, könyvtárhasználókkal, olvasókkal.

Ezek megoldása alapvetően a képző intézmények kompetenciája, ehhez fogalmazza meg az igényeit, tantervek készítése intézményi hatáskörbe tartozik, s számos tényező függvényében fejleszthetők és folyamatosan fejlesztendők is.

A tantervkészítés ún. kimeneti szabályozása keretein belül, az ún. képesítési követelmények várható kormány szintű kiadásával történik meg. (A szakmai előkészítés az MKM irányításával már megtörtént.) Kíváncsi, hogy az egyetemi és főiskolai tantervi programok átjárhatóság helyett egymásra épüljenek.

Segíteni kell viszont a könyvtárügynek a képzést gyakorló könyvtárak biztosításával, gyakorlatvezetők megbecsülésével, projektigényekkel, rendszeres párbeszéddel, jeles szakembereknek, specialistáknak a képzésbe való delegálásával stb.

Ehhez a kérdéshez tartozik végül az oktatók felkészültségének, továbbképzésének megoldása tudományos továbbképzés, alkotószabadság, külföldi tanulmányutak stb. révén. Ezt ugyan csak segítheti, szorgalmazhatja a könyvtárügyi irányítás.

Tisztelt Osztályvezető Úr!

Köszönjük az MKM kezdeményezését a könyvtárosképzés és továbbképzés ügyében. Úgy véljük, hogy nem középtávú koncepcióról kell gondoskodni, hanem permanens fejlesztésről, melynél azonban mindig számolni kell azzal, hogy egyfelől jó lenne, ha a képzés-továbbképzés a gyakorlat előtt járna, másfelől egy-egy képzési váltás hatása alapképzés esetén 4-5 év után érzékelhető. Helyesnek tartjuk, ha az MKM, az MKE, a KIK és más szakmai fórumok kezdeményező, befolyásoló lépéseket tesznek, adott esetben megrendelnek, finanszíroznak képzési formákat, vagy éppen alkalmatlanok befagyasztását kezdeményezik. Mindehhez ismételtén kifejezzük közreműködési szándékunkat, az igényességben partnerek vagyunk.

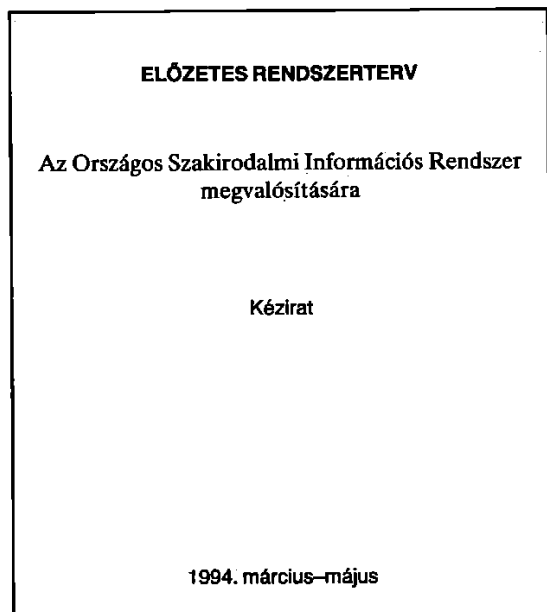
Dr. Horváth Tibor
elnök

Az országos szakirodalmi információpolitika Előzetes rendszerterve és környezete

Rózsa György – Horváth Tibor

MTA Könyvtára – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

Az „információs társadalom” fogalma immár nemcsak egy Egyesült Államokból eredő szociológiai áramlat megfogalmazását takarja korunk legfőbb jelenségeinek összefoglalásaként, hanem bevonult a politika legfelső szférájába is (lásd korfui kormányfői találkozó állásfoglalásai). Magyarországon a fogalom elemzése, ismertetése, „anyagi erővé válása” a kezdet kezdetén tart. A könyvtári-informatikai szakma e tekintetben a maga által gondozott területről kiindulva hozzájárulhat az információs társadalom alakuló építményéhez egy-néhány téglával.

A következő idézet Mádl Ferenc volt művelődési miniszter 1994. június 8-i leveléből – „Biztosan meghatározó alapja lesz az e téren szükséges kormányzati és intézményi szintű cselekvési programoknak... más szervek konzultálásával a TPB számára megfogalmaz[va]... egy közelebbi és egy hosszabb távú operatív cselekvési programot, amelyre nézve kormányzati és más szinteken konkrét döntések kialakíthatók, meghozhatók” – akár mottójául is szolgálhatna e közlemény címében foglaltaknak.

Az MKE sárospataki vándorgyűlése, a Könyvtári és Informatikai Kamara keretében, továbbá a TMT hasábjairól [1] a szakmai közvélemény tekintélyes része már betekintést nyerhetett a kormány mellett működő Tudománypolitikai Bizottság (a továbbiakban TPB) Szakirodalmi

Információpolitikai Munkabizottságának (a továbbiakban SZIM) tevékenységébe, illetőleg legfontosabb produktumának előmunkálataiba, országos információpolitikai *Előzetes rendszertervébe* [2] (tartalomjegyzékét lásd a *függelékben*).

Az itt és most ismertetendő dokumentumot előzményei miatt bizonyos várakozás előzte meg. A tervezet teljes szövege az elképzelések szerint a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* c. folyóiratban a közeljövőben jelenik meg. Időszerű azonban, hogy a könyvtári-szakirodalmi informatikai szakma minél szélesebb körben megismerkedjen azzal a kezdeményezéssel, melynek eredményeképpen két-három évi előkészítés után a szakma távlati fejlesztése kormányzati kezdeményezésre végre oda kerül, ahova az ilyen természetű programok a fejlett országokban kerülnek: kormány szintre. Erről szóló tájékoztatónkban igyekszünk a program hátterét is ismertetni, és az eredményeként keletkezett *Előzetes rendszerterv*hez néhány kommentárt fűzni.

A tervezet előkészületei önmagukban sem érdektelenek. A szakma egy része előtt ugyanis többé-kevésbé mindig világos volt, hogy a könyvtári-szakirodalmi informatika fejlesztése *globális és tárcaközi* feladat, divatos fogalommal *stratégiai* kérdés (az oktatásügyhöz hasonlóan). Ha pedig ez így van, akkor ennek már csak a *nemzetközi integrációs* törekvések miatt is meg kell teremteni országos (nemzeti – itt jegyezzük meg, hogy az angolban és franciában e

két fogalom azonos) hazai integrációját. Már csak ezért is kormányzati feladat ez, nem pedig egyszerűen a piacgazdasági mechanizmus közvetlen következménye (akár bármilyen nemzetközi gazdasági, tudományos stb. integrációs program).

Az MKE 1990-ben ezt a „kormányszintre emelést” tekintette programjának. Az akkori művelődési miniszterrel folytatott konzultáció után, a pécsi vándorgyűlésen történt meg a hivatalos bejelentés.

Az indítás kétirányú volt. Az egyik kormányzati kezdeményezés: a TPB akkori elnöke, Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter fölkererte Rózsa Györgyöt egy tanulmány elkészítésére az országos információpolitikáról. Ennek tehát még nem volt annyira hivatalos színezete, mint amilyenné a későbbiekben vált [3]. A TPB Titkársága azonban tárca- és szakmai (használói) körözésre bocsátotta ezt az iratot, majd a szerzőt formális előterjesztés kidolgozására kérte. Az előterjesztés immár „hivatalosított” változata egyszerűs munkaként került a TPB plénuma elé [4]. A plénum, amelyen miniszterek, illetőleg képviselők vettek részt, az előterjesztést elfogadta. Egyik javaslata értelmében pedig a szakirodalmi információpolitika fejlesztési programjának gondozására tárcaközi és szakmai munkacsoportot hozott létre. Ebből lett a SZIM, Csurgay Árpádnak, az MTA akkori főtítkárhelyettesének elnöklete alatt. A titkársági feladatokat Horváth Tibor az MKE elnökeként (az MKM megbízásából) látta el [5].

Az indulás másik irányát a széles körű szakmai előkészítés szolgálta. Ilyen volt egyebek mellett a miskolci egyetemi könyvtárban tartott szakirodalmi informatikai tanácskozás, ahol is a TPB titkára és az MTA főtítkárhelyettese részéről elhangzott: szükséges egy országos tervzet elkészítése, amely világos és meggyőző javaslatokkal esélyes lehet egy ilyen tervzet kormányzati szintű realizálására. A következő állomás volt az MKE már említett sárospataki vándorgyűlése.

Hogyan reagált a kormányzat mindezekre a részben szűkebb adminisztratív-használói, részben szakmai-professzionális keretekben történt kezdeményezésekre? Az akkori művelődési miniszter, *Andrásfalvy Bertalan* ünnepi megnyitójában hivatalosan, ezúttal az MKM részéről erősítette meg a már ismert törekvéseket, saját előadásába integrálva a korábban kifejtett vonatkozó programok téziseit. Ide tartozik az is, hogy a vándorgyűlés témája ekkor „Az információ – nemzeti erőforrásunk” volt.

Ily módon a SZIM, amely összetételénél fogva egyfelől a leginkább érdekelt főhatóságokat, másfelől a szakmai társadalmi szerveket képviselte, hozzáfoghatott programtervezetének részletes kimunkálásához. Ehhez a dolog természeténél fogva nem SZIM-tag szakértőket is igénybe vett mind könyvtári, mind pedig informatikai professzionális körből. Ezt tükrözi az *Előzetes rendszerterv* konzulenseinek és elkészítőinek névsora. Külön is hangsúlyozni kell az IIFP (korábban I²F) rendkívül intenzív és magas színvonalú hozzájárulását *Bakonyi Péter*nek, az IIFP egyik vezetőjének irányításával.

Az *Előzetes rendszerterv* előzményeiről, háttéréről és környezetéről fölösleges volna bővebben részleteket ismertetni. Három dolgot azonban szükségesnek tartunk még megjegyezni. Az első: a SZIM intellektuális, professzionális és nem utolsósorban politikai *függetlensége*. Nem parciális érdekek, hanem szakmai vélemények ütköztek olykor heves vitákban. A második: az *Előzetes rendszerterv*nek nemcsak a fentebb ismertetett előzményei voltak, hanem a SZIM munkálataiban támaszkodhatott korábbi hasonló igényű kezdeményezések tapasztalataira is (pl. az OMFB kezdeményezte OSZIR-ra). Felhasználtunk SZIM-en kívül készült szakértői iratokat, mint például az MKM Könyvtári Osztálya keretében az úgynevezett *Világbank projekttel* összefüggő anyagokat. A SZIM egyébként a miniszter felkérésére véleményt nyilvánított a projekttel összefüggő egyes elvi kérdésekben, de nem kezdeményezett (nem bizonyos, hogy ezt jól tette). A harmadik megjegyzés: e közlemény szerzői úgy vélik, hogy a SZIM-munkálatok végterméke *helyes célt* tükröz, amiből azonban nem következik, hogy amit

csináltak, azt biztosan jól is csinálták. Ez akkor derül ki, ha nem is mindenki, de leginkább a szakma többsége az *Előzetes rendszerterv*ben kialakított programot el is fogadja.

Mindenesetre e közlemény szerzői az itt és egyéb fórumokon és közleményekben ismertetett és ismertetendő szakmai programot teljessége és *koncepcionális koherenssége* tekintetében – az előzmények tiszteletben tartása mellett – új szemléletű, az ország modernizációs törekvéseibe beleillő, nagy igényű vállalkozásának tartják. Nincs ehhez hasonló koncepció. Az *Előzetes rendszerterv* további sorsáról azonban a megrendelő kormányzati testület, a leginkább érdekelt főhatóságok és a szakma mondja ki a végső szót.

A SZIM a maga részéről – jóllehet tagjait még nem mentették föl – legalábbis ebben a fázisban befejezettnek tekinti tevékenységét. Ha a továbbiakban segítséget kap programjához, kész részt venni benne – legalábbis a szakértők nagy részének mentalitását ismerve.

Végül: „1927-ben már megjelent egy remek tanulmánykötet, amelynek egyik fejezete a modern magyar könyvtári és információs rendszer megteremtésének lehetőségeit taglalja. A *Hóman Bálint* tollából származó elképzelések – bár akkoriban még szó sem volt számítógépekről és CD-adatbázisokról – tulajdonképpen ma is korszerűnek tekinthetők. Fél évszázad múltán mégis alig valósult meg belőle valami. Nos, legrosszabb esetben ötven év múlva a mi tanulmányunkat is megdicsérik majd” [6].

Az *Előzetes rendszerterv* létrejöttének, munkálatainak ismertetése után magáról a programról. Elvként leszögezi, hogy a könyvtári tájékoztatás meghatározó elemként van jelen az oktatás, a tudomány, a gazdaság és a kultúra területén, mivel a nemzetközi eredmények tárgyilagos és ellenőrizhető módon ezen a csatornán át jutnak hozzánk. A naprakész tájékozottság mind a fejlett országokhoz való felzárkózás, mind pedig fejlődésünk feltétele, a döntéshozatali mechanizmusok szakszerűségének egyik biztosítója. Biztosítja a szakmai eredmények számbavételét és hasznosítását. E tekintetben a *hazai könyvtári szolgáltatásnak nincs alternatívája*. Igen lényeges a „meghatározó elem” fogalma, ugyanis ez a könyvtárügy státusának színvonalára utal. Ezután a következőkre tesz javaslatot:

- Funkciók, a rendszer célkitűzései
- Intézményi struktúra
- Állomány
- Alapszolgáltatások
- Technológiai fejlesztés.

A tervezett országos rendszer *két egymással összefüggő feladatot* vállal. Egyfelől tájékozódni képes a világ teljes publikus dokumentumterméséről (szaktudományokban ezenkívül az úgynevezett szürke irodalomról is). Másfelől megszerezni és rendelkezésre bocsátani képes bármely primer információt, akárhol merül fel az igénye. E két követelmény vonja maga után, hogy az eddig többnyire autonóm működésű, gyenge könyvtárközi kapcsolatokkal rendelkező intézményeket felváltja a könyvtárközi kapcsolatok *dinamikus hálózatában* élő könyvtár, hiszen nincs olyan könyvtár, amely e követelményeknek önmagában eleget tudna tenni. A fenti alapfunkciókat csak a rendszer egésze elégítheti ki, a szolgáltatásokat bárhová eljuttatva. Ez a cél három problémát vet fel: a hazai állományét, az *intézményi szervezetét* és a *rendszer egészének irányítását*.

Az intézménystruktúra hálós felépítést kíván, amelyben minden könyvtár a teljes rendszer szolgáltatásainak elérési helye. Azonban nem minden könyvtár teljesítőképessége egyforma. A rendszerben ezért három módon lehet részt venni.

„Mag-” (vagy „donor-”), könyvtárként, amelyben a nagy adatbázisok működtetői nagy állománnyal és szakértelemmel, hatékony technikával rendelkeznek. A tervezet ezek közé sorolja a nemzeti könyvtárat, az egyetemi könyvtárak zömét, és az országos szakkönyvtárakat olyan szaktudományokban, ahol nincs hozzájuk hasonló jelentős egyetemi gyűjtemény. Másodszor „közvetítő” könyvtárak, amelyek azonban maguk is építenek adatbázisokat (pl. megyei, városi könyvtár helyismereti gyűjteményei). Végül a „receptor-”könyvtárak: kisvárosi, községi, iskolai könyvtárak stb.

E könyvtárakat adatátviteli vonalak kötik össze, ez adja meg a „hálózat” valóságos értelmét és jövőjét. A rendszernek az a tagja, amely bekapcsolódott az adatátviteli hálózatba. Ez a struktúra azonban teljesen más, mint a régi fenntartói hálózatok. E három csoport nem határolódik el mereven, nem kell a könyvtár homlokzatára írni, hogy ő „receptor” vagy más, hiszen bárhol belépést kell biztosítani a teljes rendszerhez: kis községből, vagy egy iskolából ugyanúgy hívhatók a hazai könyvtárak nyilvántartásai, katalógusai, mintha helyben lennének. Ez megváltoztatja a hagyományos könyvtáros képét is.

Sarkalatos kérdés ezek után, hogy „bármely könyvtár” honnan szerzi meg a dokumentumokat? A tervezet ezt két úton kívánja elérni: a hazai állomány radikális fejlesztésével és bizonyos mértékű koncentrációjával (ezt követeli meg a „gyűjteményi” szemlélet), illetve egy országos tároló- és szolgáltatókönyvtár létrehozásával (az OSZK eddigi tárolókönyvtárának bázisán). A tárolókönyvtár erre való, nem pedig munkahelyi letétek konzerválására, vagy csak részben arra. Az, hogy a világtermés milyen mértékű hazai beszerzést kíván, szaktudományként részben tudománymetriai vizsgálatokkal is vizsgálható, amelyek alapján tűrhető becslések adhatók.

Az ismertetett elgondolások azonban lázálomnak tűnnek, ha a könyvtárak fenntartói nem adják hozzájárulásukat, jöllehet beláthatják, hogy e rendszer számukra is előnyös. Ám azonnal finansziális problémák jelentkeznek: az ő pénzén miért tájékozódják számára „idegen” felhasználó? Ezért a helyi feladatokon túlmutató fejlesztést, funkciókat központi erőforrásokból kell finanszírozni. A könyvtárak belépését a rendszerbe a fenntartókkal kell elfogadtatni és ösztönöztetni, ún. rektori tanács, főigazgatói tanács, MTA, helyhatóságok stb. A részvételt szerződésben kell rögzíteni.

Még mindig hátravan azonban, hogy e rendszer egészének működését milyen irányítási mechanizmus biztosítsa. A tervezet erre változatokat ajánl oly módon, hogy ne sérüljön a résztvevők és fenntartók önállósága, másfelől a rendszer valóságos rendszerként működjék.

Az IIFP szakemberei erre a funkcionális működési modellre építettek az adatátviteli hálózat topográfiájának tervezetében. Programjukat egyeztették a Matávval, figyelembe véve a várható (becsült) adatforgalmat. Az utóbbi esetében kiderült, a szolgáltatások átvitelénél nagyobb adatforgalom várható a könyvtárak „belső” forgalma miatt is, pl. az osztott (közös) katalógizálás bevezetésével.

A dolog természetéből következik, hogy bizonyos kérdések, mint amilyen a szelektív fejlesztés elve – ami nélkül a rendszer nem működőképes –, és az ehhez kapcsolódó ún. *magkönyvtárak* kijelölése, vitát váltanak ki. A fő kérdés azonban, megvan-e a koncepciónak a realitása [7]. Jóindulatú elfogultságot is számításba véve: igen.

Jegyzetek

[1] RÓZSA Gy.: Országos szakirodalmi információs politika. (Az MKE XXIV. vándorgyűlésén elhangzott előadás bővített változata.) = TMT, 39. köt. 11-12. sz. 1992. p. 482-487.

R. Gy.: A TPB melletti Szakirodalmi Információs Munkacsoportról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. 7. sz. p. 5-8.

[2] Előzetes rendszerterv. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer megvalósítására. Kézirat. 1994. március-május. [Konzultánsok]: *Bakonyi Péter, Csurgay Árpád, Horváth Tibor, Rózsa György*. [Készítették]: *Szűcs Erzsébet (OSZK), Bakonyi Géza, Kokas Károly, Martos Balázs, Nagy Miklós, Springer Ferenc (IIFP)*.

[3] A magyarországi tudományos információellátás kérdései. Előtanulmány. 1991. szept. Gépírat. 9 p.

[4] Előterjesztés a szakirodalmi információpolitikáról. XXVII-892/91.16 p.

Miniszterelnöki Hivatal TPB XXVII-978/92. Előterjesztés... 20 p. [Elfogadva a TPB 1993. szept. 29-i ülésén] TPB Titkárság, XXVII/803/93.

[5] Az előterjesztés úgy javasolta a SZIM létrehozását, hogy annak működtetését költségvetési plusz ne terhelje, működését egyfelől a TPB Titkársága (*Bittsánszky Géza* főtanácsos vezetésével), másfelől a leginkább érdekelt legfőbb állami szervek képviselői rotációs alapon vállalják a titkárságot (MKM, OMFB, OTKA, MTA). A SZIM-be mindenki társadalmi munkában vesz részt, a Világbank projekt kidolgozására felajánlott ún. japán segélyhez sem volt köze.

A SZIM elnöke *Csurgay Árpád* akadémikus (MTA), titkár *Horváth Tibor* (MKM-MKE), tagjai, illetve alternatív képviselői *Geleji Frigyes* (OMFB) és *Herman Ákos* (OMIKK), *Bakonyi Péter* és *Nagy Miklós* (IIFP), *Mader Béla* (JATE – az egyetemi könyvtárak képviselőjében), *Serfőző Gusztáv* és *Németh Vilmos* (MKM-informatika), *Rózsa György* (MTA), *Bodó Sándor* és *Sóron László* (MKM-könyvtár), *Vásárhelyi Pál* (OTKA, BME KTK), *Zalainé Kovács Éva* (Könyvtári és Informatikai Kamara), *Gulácsiné Pápay Erika* (Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ).

[6] Magyar Hírlap, 1994. július 16. IV: Az információ – polgárjog.

[7] Az *Előzetes rendszerterv* az érdeklődők részére máris hozzáférhető az OSZK-ban, az OPKM-ben, az OMIKK-ban és MTAK-ban addig is, amíg a közleményünk bevezetőjében említett 3K folyóiratban megjelenik.

Függelék

Preambulum

I. A könyvtárak szerepe, követelmények meghatározása, szervezeti kérdések

1. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer célja
2. A rendszer magintézményeinek szerepköre, feladatai
3. Állományelemzés, gyűjtőkori egyeztetés
4. Országos feladatkörű „tároló” és kölcsönző könyvtár

5. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszerhez tartozó tagintézmények állományának feldolgozása számítógépes adatbázisokban
6. Tájékoztatás a tájékoztatásról. Közhasznú adatbázisok építése, szolgáltatása
7. A rendszer könyvtártechnológiai követelményeinek meghatározása
8. Az egységes szolgáltatásokhoz elengedhetetlen követelmények meghatározása
9. Oktatási követelmények
10. A rendszer működtetése, igazgatása
11. Jogszabályi keretek és jogvédelem
12. Gazdaságosság. Költségbecslés

II. Számítógép, számítógép-hálózat és integrált könyvtári rendszer, 1994-2000.

1. Bevezetés
2. A magyarországi nemzeti, felsőoktatási, szakirodalmi és közművelődési könyvtárak számítástechnikai és számítógép-hálózati és/vagy egyéb kommunikációs infrastruktúrájának felmérése
3. A hazai könyvtárak nagy területű hálózati kapcsolata
4. A hazai könyvtárak elektronizációs programja
5. A könyvtárak javasolt számítógép-konfigurációja, finanszírozása

Függelékek

1. Az Országos Szakirodalmi Információs Rendszer magintézményei (javaslat)
2. A retrospektív konverzió
3. A hatályos könyvtári, dokumentációs szabványok jegyzéke
4. Tárgyszójegyzék
5. A könyvtári szoftverekkel szemben támasztott részletes követelmények
6. A könyvtári tematikát kiegészítő, javasolt informatikai tantárgyak ismertetése

Mellékletek

1. sz. melléklet: felmérő űrlap;
2. sz. melléklet: a jelenlegi számítógépes ellátottság;
3. sz. melléklet: a jelenlegi lokális számítógép-hálózati helyzet;
4. sz. melléklet: a Matáv digitális gerinchálózata;
5. sz. melléklet: a HBONE terve 1994-gyel bezárólag;
6. sz. melléklet: könyvtárak nagy területű hálózati kapcsolatai;
7. sz. melléklet: a legtöbbször keresett könyvtárak;
8. sz. melléklet: könyvtári állományok;
9. sz. melléklet: adatbázis-kezelő rendszerek;
10. sz. melléklet: információforrások;
11. sz. melléklet: egyéb szükséges közlendők.

Vadász Vilma (1914-1994)

A kollégák nevében búcsúzom *Vadász Ferencné-től*, Vilmánktól. Utoljára szomorú helyen találkoztunk: a Kozma úti temetőben, *Bereczky Éva* temetésén, s akkor újra – utoljára – rövid időre összejöttünk régi pályatársak és felidéztünk néhány emléket az együtt töltött évtizedekről. Mái is hálásak lehetünk a sorsnak, hogy Vilmánk érezhette tiszteletünket és szeretetünket, amellyel körülvettük. Talán ezt az emléket hordozta magában haláláig.

Amikor hozzánk került, csak azt tudtuk róla, hogy nehéz sorsot mért rá a történelem; szinte nem volt az elmúlt évtizedekben olyan történelmi korszak, amely ne sújtotta volna. Az apácánál nevelkedett fiatal tanárnő úgy vesztette el első férjét és mindenét, hogy saját helyzetét, eszméit is mérlegre kellett tennie. Férje a fasizmus poklában halt mártírhálát, az értelmetlen áldozatok egyike volt, pusztulását a ránszabadult gonosz emberi indulatok, egy halált osztó rendszer kegyetlenkedése okozta. Az üldöztetés idején ő maga kertészként dolgozott Kalocsán. A pusztulás roncsain magára maradt fiatal tanárnőnek mindent előlről kellett kezdenie, saját életét, eszméinek újragondolását, hivatását. Csoda-e, hogy az akkori palettán egy új világot ígérő tábor elkötelezett tagja lett?

Hamarosan azonban érezhette, hogy az általa is választott új rend túlságosan kemény az ő szelíd természetének. Összeütközései a szeretetnek és az akkori hatalom könyörtelenségének ellentéteiből alakultak ki, szinte magától érthető módon, mert a fiatal pedagógusnak – akkor már az oktatásügy egyik irányítójának – mások voltak természetes elképzelései pl. a koreai árvák neveléséről, a kollégiumi mozgalomról, másról is. Ám fegyelmezett volt, kötelességét igyekezett legjobb hite szerint elvégezni. Ezekben az időkben gyűlt fel benne az a sok tapasztalat, emberismeret, amelynek később tanúi voltunk.

A hatvanas évek társadalmi mozgásában sokan keresték helyüket. Ekkor helyezték a Széchényi Könyvtár fiatal szervezetéhez, a Könyvtártudományi és Módszertani Központhoz az oktatási osztályvezetőjeként. Mintha saját kívánsága is az lett volna: a viharos zónáktól távoli, mégis alkotó munka várt rá. Leghosszabb munkahelye ez volt; tizenöt évet dolgozott velünk, közben alakult ki a könyvtárosképzésnek számos rangos formája az egyetemi oktatás kiegészítéseként. Itt tudta kamatoztatni az oktatásban és az oktatásügyben szerzett tapasztalatait.

Fiatalt csapatot kapott munkatársakként. Igen jól képzett, hozzáértő kollégákat, ám kellő tapasztalat híján meggondolatlan, néha heveskedő társakat. A fiatalságnak nincs veszélyérzete, gyakorta a következményekkel sem számol. Vadász Vilmának azonban bölcs, érett élettapasztalatai voltak. Szeretném most elmondani személyiségének azt a mélyen emberséges vonását, amelynek fontosságát mi is csak később ismertük fel. Úgy óvott, védett mindannyiunkat, mint saját gyermekeit. Soha nem lépett fel hatalmi szóval, mindig meggyőző érveivel tudott szelídíteni. Ha baj volt – mert volt néhányszor – mindig tudta, hová kell fordulnia. Szemrehányást nem tett. Lassan kialakult körülötte egy bizalmas légkör, meg tudtuk osztani vele valódi

gondjainkat is. Pedig nagyon különbözőek voltunk, s neki mindenkihez másként szóló szava volt, mert tisztelte a személyiséget. Akik ma toleranciáról beszélnek, azoknak példaként tudnám felidézni az akkori kicsi társadalmunkat. De nem csak a rebelliseket volt képes meggyőzni, hanem az ellenkező előjelű túlzókat is. Mert ilyenek is voltak.

A hallgatók lassan felfedezték hajlamát a gondoskodásra. Mert Vadász Vilma nem csak tanulóival törődött, hanem elhelyezkedésükben is segítette őket. Nem nagy dolog – mondhatnánk. Ám akiket segített, azok közül sokan voltak a politikai okokból perifériára szorult ifjú emberek, politikai elítéltek is. Neveket lehetne sorolni, akik Vadász Vilma jóvoltából jutottak értelmes munkához, nem is sejtve, hogy pártfogásuk a pártfogó számára kockázatokkal jár.

Tiszta ember volt. Egyik kollégánk, aki szintén sokat köszönhet neki, azt mondta róla, hogy rejtett keresztény. Nem világnézetére gondolt, hanem jellemére. Szeretetet sugárzó, másokért áldozatot hozni tudó személyiség, akikből egyre kevesebb van, egyre önzőbb társadalmunkban. A magunk baja, mulasztása pedig az, hogy mindig későn fedezzük fel az értékeket, az értékes embereket magunk körül.

Kedves barátaim! A legtöbb, amit adni tudunk, az emberi emlékezet. Az ember addig él, ameddig emlékeznek rá. Most gondolkozzunk el azon, hogy Vadász Vilma emlékezete máig saját személyiségünk formáló ereje. Ezért nem szabad elfeledkeznünk róla.

Horváth Tibor

(Elhangzott Vadász Vilma ravatalánál)

Vélemény

Csapó Edit tanulmányán érezhető, hogy írója a hazai könyvtárosképzés egyik legjobb ismerője. Nagyon sok gondolata valóban megszívlelendő. Elképzelése sok olyan koncepcionális elemet tartalmaz, amelyet be kell építeni a képzés reformját tartalmazó (remélhetőleg hamarosan elkészülő) dokumentumba. Szemléletének igen pozitív vonásai közül kiemelhető néhány: stabil elvek kellenek (3. p.), ellenzi, hogy bármely feltétel teljesülése nélkül képzés indulhasson pl. több tanítóképzőben (4. p.), hogy nem könyvtárosi diplomát csak saját fokozaton lehessen kiegészíteni (6. p.), hogy ne taníthasson akárki (14-15. p.) stb.

A dolgozat pozitívumai ellenére az alábbiakban néhány kritikai, illetve meggondolásra való megjegyzést teszünk.

Csapó Edit elképzeléséből az hámozható ki, hogy a képzést ugyanannak az anyagnak fokozatonkénti bővítésével képzelel el, ennek alsó szintjén az asszisztensképzés van, ennek bővülése adja a főiskolai tananyagot, és így tovább. Ez az álláspontja ellentmondásban áll záró gondolataival, amelyben „jellegében más” képzésről beszél az egyes fokozatokban (7. p.). Az alapgondolat maga vitatható, mert a felsőoktatás nem lehet az asszisztensképzés bővítése, az asszisztensképzés is jellegében más. Csatolunk egy hozzávetőleges elképzelést az asszisztensképzés tartalmáról. Ha egyébként ezt az egymásba dobozolt oktatási elképzelést magunkévá tennénk, a tananyag témáiban nem tudnánk végigvinni, mert pl. a bibliográfiai leírást háromszor tanulnák, egyebeket is. Ez a gondolat akkor tárgyalható, ha a tananyagon mutatja meg, hogyan lehet végigvinni.

Az sem életképes, hogy a felsőfokú képzés első két éve *után* asszisztensi oklevelet kell adni. A felsőfokú képzés természete olyan, hogy az elején állnak az alapozó tárgyak (pl. bevezetés, logika stb.), a végére kerülnek a praktikumot tartalmazó tárgyak. Ez minden átgondolt felsőfokú képzésben így van. Mármost éppen azt nem kapják meg az első két évben, amire a gyakorlatban van szükség. Ajánljuk, hogy pl. *egyik* tantárgycsoport, a számítástechnika és alkalmazása terén gondolja végig ezt az ötletét: kiderül, hogy ez a gondolat nem életképes.

Csapó Edit elgondolásának másik gyengéje, hogy az oktatás problémáit főleg szerkezeti kérdésekben látja. Ez a szemlélet mindig meddő eredményre vezetett, mert a gyenge oktatás más szerkezetben is gyenge marad. Képzésünk fő gondoljai nem szerkezeti (azok is, ezeken a legkönnyebb segíteni), hanem az alábbiak:

– A képzés *tartalma* egyre inkább helyi praktikumok leírásából áll, korszerű könyvtárosi ismeretek nem jelennek meg benne. Sokan a tananyag korszerűsítését a számítástechnikai ismeretek arányainak bővítésében látják. Amellett, hogy számítástechnikát is nagyon sok szinten, alacsonyan is lehet tanítani, nagyobb baj – példaként –, hogy úgy osztályozunk/indexelünk, mint nagyapáink, hogy pl. az állományépítés a rendelés és érkeztetés alapfokú technikájára korlátozódik, mintha nem lennének módszerek arra, vajon egy diszciplínát mikor reprezentál egy gyűjtemény, miben áll, hogy ellátottságot biztosít. A példák sorolhatók. A lemaradáson nem segít szerkezeti változtatás. Javasoljuk, hogy három-négy tehetséges fiatal kollégát a szakma néhány évig függetlenítsen arra a célra, hogy kidolgozzák a tananyag korszerű tartalmát. Utána lehet tovább tanítani az oktatókat, majd átvezetni az oktatásba.

– Alig van oktatásra alkalmas *tanár*. Képző helyeinken bárki taníthat, alacsonyabb oklevéllel rendelkező, vagy könyvtárosi oklevéllel nem rendelkezők is. Az tanít, aki akar, aki vállalja. Így az egyes képzési fokozatokban ugyanannak a tantárgynak tematikája és nívója nem a fokozattól függ, hanem a személytől, aki tanítja. Egy láncreakció alakult ki: az az oktató, aki nem a diszciplínát, hanem saját tudattartalmát oktatta, kibocsátott végzetteket, akik szintén

tanítanak már, a képzés nagyfokú leépülésében ez játszott szerepet. Ily módon devalválódott a könyvtárosi diploma. Jelenleg viszont megvan a közalkalmazotti törvény adta lehetőség, hogy e diplomáknak rangot szerezzünk, ha a szakma minden más területen maga nem értékeli le. Pl. miért kap (nem helyi leírásra, hanem) országos könyvtári fejlesztési kérdés kidolgozására megbízást olyan, aki maga ebből nem vizsgázott, legfeljebb fog? Nem maga a szakma sugallja akkor, hogy „ehhez bárki érthet”? Idegen diplomára szükség van, de a maga helyén; hogy e gondolatot folytassam, számítástechnikai alapismereteket ne taníthasson könyvtáros, logikát, nyelvészetet se. Ti. ugyanennek a „mindegy a diploma” helyzetnek másik oldalán az a könyvtáros áll, aki mindenben illetékesnek érzi magát. Mindez ellenkezik a törvény szellemével is.

– Nincsenek jegyzetek, tankönyvek, segédletek. Kivétel egy-két tantárgy.

– Nincs gyakorló könyvtár. Az ún. szakmai gyakorlatok jelenlegi rendszere teljesen alkalmatlan akár a tananyag gyakorlására, akár a hivatástudat erősítésére.

– Tisztázatlan, hogy az alaptudományok közül melyik és milyen mélységben, milyen közelítésben kívánczik a képzésbe: klasszikus logika, szimbolikus logika, általános nyelvészet, számítástechnikai alapismeretek, rendszerelmélet, egyebek (pl. szociológia, lélektan, kommunikációelmélet). Hasonlóan tisztázatlan a történeti stúdiumok aránya, szerkezete, tartalma. (Művelődéstörténet, könyv, könyvtár, sajtó, paleográfia, nyomdászat stb.).

– A tantárgyközi szerkezetek tisztázatlanok. Pl. a bibliográfiai leírás és számítástechnika, ti. a leírás mint végtermék egyben számítógépi input sajátos szerkezettel. Egy osztályozási jelzet a visszakeresésben funkcionál stb. A kapcsolódó felületek vagy következtetlenség, vagy nincsenek is egybekapcsolva, átfedések keletkeznek, még inkább hiányok. Folytatható a tájékoztatás tantárgy hasonló problémáival: hogyan függ össze a klasszikus bibliográfiai tananyag az adatbázisokkal stb.

– Szerkezetileg is van probléma, ezek közül legélesebb az, hogy az iskolarendszerű képzés nem válik el világosan az iskolán kívülitől. Álláspontunk már régóta az, hogy az alapképzés iskolarendszerben legyen, s bizonyos posztgraduális és kiegészítő képzés is. Ha az iskolarendszerű képzés gyenge, akkor nem pótlására hivatott kurzusok kellenek, hanem a főiskolákat, egyetemeket kell erősíteni.

Horváth Tibor

Tisztelt Olvasó!

Új lap indulásakor mindig kettős érzéssel vesszük kezünkbe az első számot. Egyfelől kíváncsiak vagyunk karakterére, s arra, hogy valóban képes-e valamilyen hiányt pótolni; másfelől feltör bennünk az aggodalom: anyagi háttér, biztonság nélkül életben marad-e?

Az első érzésre máris kész a válasz: valóban nincs olyan lap, amelyik kifejezetten a könyvtárostanárokhoz szólna az iskolai könyvtárak témaköréből. A Könyv és Nevelés megjelenésének szüneteltetése óta az iskolai könyvtárnak nincs orgánuma főként módszertani írások közzétételére – bár a KéN jellegében eredetileg is más volt. Adja Isten, ennek az új lapnak legyen elegendő cikke és elegendő jó cikke, amelyek megtöltik és érdekessé teszik az egyes számokat.

A második kérdésre (érzésre) már bizonytalanabb a válasz. E lapot a lelkesedés hívta életre, s csak a lelkesedés tarthatja fenn. Csak reménykedni lehet abban, hogy önzetlen szerzők a szerkesztőnek elegendő írást küldenek.

A könyvtárhasználat témaköre eléggé tág ahhoz, hogy könyvtármódszertani ismereteken túl átfogja az ismerethordozók által felvetett kérdések egész sorát, a „média” problematika teljes terjedelmét az oktatás szempontjából. A lap ezzel járulhat hozzá az olvasási kultúra emeléséhez.

Budapest, 1994. november 08.

Dr. Horváth Tibor
OPKM

Beszélgetés Horváth Tiborral, az OPKM főigazgatójával, az OKT elnökével

Kedves Tibor! Bármily hihetetlen, hisz szinte kamaszos dinamizmusod a szakmában mindenki ismeri (és irigyli), mégiscsak betöltötted idén a 60. életévedet. Ez ugyan még nem jelenti a great old man-rangot, de azért (miként pl. Deák Ferencnél, hogy nagyobb példákat ne említsünk) a Te esetében mégis erről van szó. Tehát – ezúttal – ilyenként fordulnánk hozzád. Lényegében három kérdésünk lenne, igaz mindegyik kitesz akár egy-egy külön interjút is.

Az első: Három igen fontos posztod volt eddigi életedben: voltál a KMK osztályvezetője, professzorkodtál az ELTE könyvtártanszékén és ezidőszakra az OPKM főigazgatója vagy. Mindhárom hivatali állás igen fontos, igen rangos, igen messzire lehet ellátni az ottani székekről-katedrákról. Te mit láttál róluk? Mik azok a bölcsességgé érlelt tapasztalatok, amelyeket e posztokon szereztél? Mit mondhat – elmúlván hatvan éves – egy olyan férfiú e három-hármas látományról, mint amilyen Te vagy?

Abban a sorrendben válaszolok, amelyben a kérdéseket elhangzott. Előbb azonban egy kis korrekció: előbb munkatárs, főmunkatárs voltam a KMK-ban, aztán neveztek ki a tájékoztatói osztály élére, majd a Tudományos és Szakkönyvtárak Osztályát (később Könyvtártechnológiai Osztály) vezettem. Az akkori KMK jellemzésére elmondok egy anekdotát. Egy kurzus megtartására a világirodalmi tanszékről meghívtuk Török Endrét, akit én az egyetemről közeli ismeretem. (Testvére, Lehel gimnáziumi igazgatóm volt.) A harmadik vagy negyedik előadása után a következőt kérdezte tőlem. „Te, mondd, miféle intézmény ez a KMK?” – Miért kérdezed? „Hát azért – válaszolta – mert én még ilyen szabad légkörű, virulens, igazi értelmiségiekből álló intézetet nem láttam. Itt mindenki megmondja a véleményét, mintha egy igazi szabad ország érett demokráciájában élnének. És ami fő: kitűnő koponyák hemzsegek itt egy rakáson.”

Hát ilyen volt a légkör. Az akkori KMK egy második egyetem volt számomra, számunkra. Becsületes, képzett, bölcs idősebbek szellemi vezetésével fogékony, már felkészült fiatal emberek ugrottak neki egy-egy témának. Ha már anekdotával kezdtem, még két jellemző élményemet mondok el. A történetek talán jobban érzékeltetnek bizonyos karaktervonásokat, mint elvont jellemzések. Az első élményem odakerülésemmel kapcsolatos. Már tartottam a KMK-ban néhány előadást, talán egy kis füzetecskémet is kiadták, amikor minden elkötelezettség nélkül megkérdezték, hogy adandó alkalommal elmennék-e munkatárssá. Igent mondtam. Kis idő múlva egy nem is nagyon közeli ismerős házaspártól meghívást kaptam, szombat délután ugorjak fel hozzájuk egy pohár borra. Hát felugrottam. Csevegés közben mellel megkérdezték, ismerem-e Sallai Istvánt? Személyesen nem ismertem, csak hírből. Kiderült, hogy Pista bácsi a férj barátja, nemsokára ő is felugrik. Egész délután, este Sallaival beszélgettünk mindenről az ég világon. Később vált világossá számomra – hasonló „káderezések” után –, hogy Pista bácsi fehér asztal mellett akarta megismerni a munkatárs jelöltet. Szóval Pista bácsi e beszélgetés után mondott áment kikérésemhez. Megnézte, kik kerüljenek a KMK-hoz. Persze, nem volt akkora hatásköre, hogy mindenkit hasonlóan szondázzon oda-kerülése előtt.

A másik epizód akár üzenet értékű lehet manapság. Pataky Ernő – Isten áldja őt is – volt főnököm akkor, s éppen a gyűjtőköri együttműködést szerveztük. Minden együttműködési kör létrehozását megelőzte egy vizsgálat, ezeket „ellátottsági vizsgálatok” névvel ismeri a szakma. A vizsgálat know how-ját én dolgoztam ki és az első vizsgálatot is vezényeltem a jogtudomány körében. A zárójelentés elég hevenyészett fogalmazásban névtelenül jelent meg, de a módszer miatt ez volt a későbbi mérések mintája. A kooperáció témájában egyszer egy értekezletet hívtunk össze, amelynek résztvevői az érdekelt könyvtárigazgatók voltak. Pataky Ernő kiosztotta a feladatokat, engem egy hozzászólásra kért. *Azonban előre le kellett írnom, hogy mit fogok mondani.* Persze a hozzászólást nem kellett felolvasnom, szabadon beszélhettem, de tudni akarta, mi hangzik el, milyen stílusban, agyusztálásban. Pedig akkor már megjelent a Szakirodalmi forrásismeret című könyvecském, nem voltam ismeretlen a szakmában. Kicsit orroltam is érte. Azóta tudom, hogy igaza volt. Később nem kérte írásban a munkatársak hozzászólásait, de nem fordult elő, hogy előre ne egyeztetünk volna. Hebehurgya rögtönzéseknek nem volt tere. Nem cenzúrázott, hiszen atyai jóbarátom volt, csak óvott egyfelől, másrészt tágabb horizontú összefüggések szempontjából nézte át mondandómat, ezeket már koromnál fogva sem tudtam volna önállóan figyelembe venni. Azt akarom mondani, hogy az akkori KMK-s munkatársak könnyedsége mögött szívós előkészítés, alapos felkészülés állt. Más kérdés egy intézmény külső megjelenítése és más a háttérmunka.

Ilyen intézetet abban az időben nem lehetett sokáig fenntartani hasonló szellemben. Az akkori barátságok zöme, egymás vállalása azonban tartósan megmaradt. Az egri vándorgyűlésen Fogarassy Miklóssal beszéltünk erről és mélységesen egyetértettünk, hogy a barátságok nem azon múlnak, milyen gyakran találkozunk.

Az egyetemről kérdeztek. Ne vegyétek zokon, ha először magáról az egyetemről, tudományegyetemről beszélek. A tudományegyetemeket ugyanis nem létesítették, hanem szellemi mozgalmak eredményeként önmagukat formálták a 13. században és előtte hathatós pápai védelem és támogatás mellett. A „sötét” középkor (ha valaki „sötét” középkort említ, azonnal tudom, hogy vagy műveletlen vagy mellékszándékú) alakította ki az európai szellemi életnek ezeket az intézményeit, a tudományegyetemeket, amelyek azóta is minden tudomány, művészet, eszme fundamentumai. Ám bármilyen faiskola nem lehetett egyetem, mert szigorú, igényes kritériumoknak kellett eleget tenni ahhoz, hogy ezt a rangot megszerezzék. Azóta lazultak és átalakultak a feltételek, de a szellemi életnek ezek a már megtépázott fellegvárai ma is meghatározóak. Az egyetemi stúdiók is bővültek, minden új ismeretág akkor vált tudománnyá, ha rendszerint hosszas küzdelem után kooptálták az egyetemi stúdiók közé. Nos, 1949-ben Magyarországon a könyvtártudományt az egyetemi stúdiók közé emelték. Szakmánknak ez a státusza! Apáink nagyon nagy tette volt. Nem értem szakmánkat, hogy most vissza akar tanfolyamosodni. Ám nem ez az egyetlen napjainkban vitatott kérdés, amit az én értelmiségi fejem már nem ért meg. Mert lehet is, kell is bírálni az egyetemi képzést. De érte és nem ellene. Egy hasonlattal élve: lehet valahol mondjuk a számelméletet gyatrán tanítani, de nincs olyan örült, aki ebből a számelméleti oktatás megszüntetését propagálja. Ami minket illet, azoknak a pályatársaknak, akik például nem egyéni véleményként fehér asztal mellett – hogy a szakma önleépítésének csak egy esetét említsem – teleharsogják a fél országot, mi szerint a „gyakorlatban” el lehet sajátítani a könyvtári ismereteket, nincs joguk akkora kártevésre, hogy elherdálják apáink vívmányait. Az önleépítés másik ékes példája, hogy kitaláltuk az egyszeri megjelenésre kiállított diplomát. Pedig minden diploma annyit ér, mint amekkora a legkevesebb erőfeszítéssel megszerzett oklevél értéke. Reális annak veszélye, hogy a sok zavaros beszéd és ügyeskedés eredményeként úgy kirúgnak bennünket az egyetemekről, hogy hírünk sem marad. Az a gyanúm, hogy ebbéli serénykedésünk csak azért nem rikító eset, mert az egyetemek válságtünetei közt szép számmal akadnak hasonló jelenségek. Minden bokor alatt gombamód szaporodnak az „egyetemek” néhány szakkal (a

néhány szak eleve kizárja, hogy egyetemről legyen szó!), ezek tulajdonképpen káderképzők, nincs sok közülük a tudományhoz. Már-már pszichiátriai eset az, amikor egy ambiciózus vagy megszállott hölgy kinevezi magát rektornak, „egyetemet” hirdet és elkezd okleveleket kiállítani egy nagyon puha felsőoktatási irányítás statisztálásával.

Nagyon elkanyarodtam a kérdésektől. Tudnotok kell, hogy 1949-ben a könyvtárszakot afféle tudósképzésnek szánták. Az egyetemek átalakítása rákosista szempontok szerint azzal járt, hogy mélységesen zuhant a színvonal, a tananyagszerkezetben nem kapott hangsúlyt a tudományosság. Pl. a történetképzésben elhanyagolták a segédtudományokat, pedig történezt a segédtudományokban való jártasság teszi történezzé, nem a történeti irodalom agitatív rétegének ismerete. Néhány megmaradt igazi tudós ezen úgy igyekezett segíteni, hogy kitalálták a „nem tanár szak” kategóriát, pl. a könyvtárszakot is. Ide telepítették a tudósképzés diszciplínáit, pl. paleográfiát, kodikológiát, egyéb történeti tárgyakat. Ennél fogva a könyvtáros képzés akkor elit szaknak számított, az oktatók is eszerint verbuválódtak. A reformálást Kovács Máté kezdeményezte, nyitott a szociológia, népművelés stb. felé. A demográfiai, szociológiai háttér megjelenítése akkor merész lépés volt. A következő változáskor az informatikai stúdiumoknak kellett megfelelő helyet biztosítani. Én akkor mentem át az egyetemre. A budapesti egyetemen folyó oktatás azóta is háromarcú. Erről az egyetemi szakról külön tanulmányt kellene írni, ezért engedjétek el ezt a leckét.

Néhány megjegyzést azonban érdemes megcsívelelni.

Első fontos tételként azt kell méltányolni, hogy az egyetem a stúdiumokban rendkívüli választékot biztosít. A szak maga is, de az érintkező tudományok és tanszékek révén szó szerint ezernyi témában lehet válogatni. Miért fontos ez?

Mert az egyetem *nemcsak szakembereket képez, hanem értelmiségieket is*. Leszűkített, nyolctíz tantárgyra zsugorított „tanfolyami” nivó nem mérhető ehhez, és mosolyogtató, ha valaki ezzel akar konkurrálni. Megismételem, hogy e választék szakon belül is igen gazdag, de az egyetem azért egyetem, mert bármely szakos hallgató számára a több száz tanszék mindegyike rendelkezésre áll. Oktatóként magam is többször éltem azzal a lehetőséggel, hogy átmentem konzultálni más tanszékekhez. A szakmai képzés mellett az értelmiségivé alakítás nyomatékosítására csak a legnagyobb magyar mérnököt idézném. Pattantyús Ábrahám Géza írja, hogy a jó mérnök személyiségét kb. 40% általános műveltség, 40% erkölcs és 20% szakmai tudás teszi. Az *egyetem dolga az, hogy problémamegoldó képességet fejlesszen*, ehhez adjon kevés, de igen szilárd szakmai ismeretet, amely nem a „nekem erről az a véleményem, hogy ...” halandzsázó életfelfogáson nyugszik, hanem *egzakt* tudományos alapokon. Egyéni vélemény csak ez után következhet. Az egyetem úgy-ahogy képes volt és képes mindezt biztosítani, ám csak nappali tagozaton.

Túl szép lenne a menyasszony a fentiek szerint, ezért azt is látni kell, hogy az egyetemi oktatók felkészültsége nagy szórást mutat. Lehetett élő klasszikusokat hallgatni az intellektuális izgalom és felfedezés minden örömeivel és megrendüléseivel, sőt katartikus élményével. És voltak/vannak gyatra kis előadók, hallgatni őket kínyszerűség. Bizony előfordult, hogy egy-egy előadót a diákok kímélete mentett meg a heti megszégyenüléstől. Meg kell tanulni egyetemre járni. Nekem egy évig tartott, amíg megtanultam a minőséget szelektálni. Oktató korszakom megerősítette régi sejtésem: *minden oktatás kulcskérdése a tanár*. Jó tanár egy szál krétával többet ér, mint gyenge, széteső társa az oktatástechnika minden eszközével. Legjobb persze, ha a jó tanár kellő taneszközökkel rendelkezik. A jó tanár fegyelmezett. Az USA egyetemem tapasztaltam pl., hogy szorgalmi időben nem utaznak, az órákat percnyi pontossággal tartják. A hazai könyvtárosképzés problémája is tanár probléma. Hiába gyártanak szériában tanterveket, alakítanak át képzési szerkezeteket, ha nincs megfelelő tanár. Ha Kunigunda tanárnő gyengécske az egyetemen vagy főiskolán, gyenge lesz akkor is, ha

iskoláját Agencynek, Ügynökségnek nevezik vagy mint tudom én minek, tantárgyát elkereszteli főtudományi főinformációs akárminek. Azt kellene tehát megoldani, hogyan lehet az egyes diszciplínákban elmélyült, kvalifikált kiválóságokat bevonni a képzésbe. Tudom, főként fizetésről van szó. Talán Zsidaitól származik egy ötlet, hogy az egyetemi-főiskolai oktatókat félállásban nagykönyvtárak vezetői-középvezetői állásaiban lehet foglalkoztatni vagy fordítva: e vezetők oktatásra alkalmas része az egyetemen kapjon félállást. Ezzel még a szakmai gyakorlatok problémája is megoldódik. Biztos van más megoldás is, csak egy ötletet vetettem fel.

Harmadik tapasztalatként mondom, hogy csak az *intézményes megoldásokban hiszek*. Általában ebben bízom, így az oktatásban is, ahol ez az iskolarendszerű képzést jelenti. Egy epizóddal érzékeltetem. Nemrég egy apuka keresett hosszú kálváriája egyik állomásaként. Elmondta, kislánya könyvtárosi végzettségű, az USA-ba ment férjhez, gyermekei megnőttek már, szeretne szakmájában elhelyezkedni. Ehhez nosztrifikálni kell oklevelét. Ahol kiállították, már senki nem emlékszik a ... talán tanfolyamra(?). Nem tudtam az apukán segíteni.

Az oktatásban két tendencia van jelenleg, egyfelől szigorodás várható, másfelől *lazulás*. Az első trend olyan intézményesülés, amely kapcsolatban van az európai integrációval, mert meg kell oldani a diplomák, szakképesítési oklevelek ekvivalenciáját. Pl. hogy egy magyar állatorvosi oklevél Portugáliában is érvényes legyen és viszont. Európa érti az „egyetem”, „főiskola”, „érettségi” stb. szavakat, az ekvivalencia feltételeit ezekre dolgozzák ki. Nem érti, de nem is akarja érteni a tanfolyam stb. bizonytalan, követhetetlen, átláthatatlan dzsungelét, ezekben nem lehet ekvivalenciát kimondani. Másfelől demokrácia van, mindenki olyan tanfolyamot hirdet amilyent akar, mindenki azt végez, amit választ magának. Zaccos Rózsi is indíthat beljósástanai kurzust, kiállíthat róla bizonyítványt. De ne tegye, hogy akciót kezd az ő oklevelének állami elismertetésére. A végzettség komoly dolog, még az oktatási intézmények is csak olyan oklevelet adhatnak, amit az előírt feltételek mellett megtehetnek. Furcsa lenne, ha az orvosegyetem zongoraművészi oklevelet adna, merthogy ő egyetem. Jelenleg zavaros és a tandíjak miatt számos etikai problémát felvető helyzet alakult ki, amelyet rendezni kell. Mindenesetre felhívnám igazgató kollégáim figyelmét, nagyon gondolják meg, hová engedik embereiket. Biztos oklevél csak oktatási intézménytől várható. Onnan indultam el, hogy az intézményes megoldásokban bízom minden más kérdésben is. Ezeket nem taglalnám – van belőle néhány – érzékeltetésére csupán egy példát említek ismét. Egyik kicsi, de fontos könyvtárunk vezetője meggyőzte fenntartóját a számítógép üdvöztető voltáról, vásároltatott sok mindent. Kisvártatva valamiért állást változtatott, otthagyt a csapat-paport, azóta rozsdásodik a géppark, kopik a szoftver. Nincs folytatás. Ha a fejlesztés lépései intézményes keretekben folytak volna, kisebb a gond. Ne értsétek félre: ösztönözni kell az egyéni kezdeményezéseket, de a programokat már intézményes keretekben kell megvalósítani. Egyébként sok az ablakon kidobott pénz, pedig nem vagyunk gazdagok. Valószínű, hogy az előbb említett nyomozó apuka lánya is valamilyen egyéni akció áldozata lett. A hasonló esetek miatt kezdeményeztem az Egyesületben egy szakmaetikai kódex elkészítését.

Utolsó állomáshelyem az OPKM. Nem szívesen beszélek róla, mert megvádoltok, hogy hazabeszélek. Tudnotok kell: egyetlen számottevő pedagógiai gyűjtemény a legnépesebb értelmiségi réteg számára. Párját ritkító különgyűjteményekkel, pl. bármikori magyar tankönyvek legteljesebb gyűjteménye külföldiekkel is gazdagítva összehasonlítás céljából, a magyar neveléstörténet szolgálatában álló iskolai értesítők kollekciója és egyetlen olyan gyermek-ifjúsági művek gyűjteménye van nálunk, amely külföldről is gyarapodik. Az utóbbi helyhiány miatt csak raktárban él, várva jobb sorsára, de gyarapodik, rendezett. Cca háromszáz élő külföldi folyóirattal, – sorolhatnám – nincs ezzel összehasonlítható pedagógiai gyűjtemény az országban. A könyvtár legnagyobb értéke mégis a kitűnő munkatársi gárda. Nemcsak könyvtári, hanem pedagógiai területről is.

Számokkal is érzékeltethetném: mindenkor legalább négy-öt akadémiai fokozattal minősített munkatárs dolgozott (dolgozik) itt nem színekura állásban. De nem ez a fontos, mert talán a legrangosabb, egész intézettel felérő munkatársamnak semmilyen fokozata nincs (nem tartja valami nagy becsben a rangokat és címeket), nevét viszont a sarzsi nélküli pedagógustól kezdve a tudósokig mindenki ismeri és nagyon tisztelik. Szívesen jönnek hozzánk dolgozni, nehezen mennek el csábító fizetések ellenére, ha elmennek, sok esetben vissza is jönnek. Én elhatároztam, hogy nem leszek tekintély-elvű vezető; az ilyesmit meghagyom azoknak, akiknek hivatali támogatás kell a pozíció rangosításához. *Primus inter pares* – ez a vezetési hitvallásom. Elvem felfelé is érvényes: egyenrangúként beszéltem mindenkori főnökömmel és még minden esetben elfogadták. Az emberi-baráti kapcsolat persze nem lehet bratyizás.

Elmondhatnám most a szokásos sirámokat, hogy nincs méltó helyünk, kevés a pénz, fogynak (talán elfogytak) a tartalékok. Ehelyett néhány tapasztalatot mondok el.

Az OPKM intézményként fel volt (van) szerelve minden megkülönböztető címmel: koordinációs központ, hálózati központ, országos, hogy kutatóhely stb. Tapasztalnom kellett, hogy a koordinációs és hálózati központi rang vagy feladat írászta mellett kiagyalt jelzők. A való életben csak az számít, amit meg is csinál. Retorikával nem lehet sem koordinálni, sem módszertanosítani. Ám az országos feladatkör már más, felfogásomban valami olyasmit jelent, hogy mondjuk a kisújszállási tanár éppen olyan ügyfelünk, mint a minisztériumi osztályvezető vagy egy docens a pesti egyetemről. Ugyanakkor nehéz ezt technikailag megvalósítani, akadozik is. Az országos feladatkör ugyanakkor korántsem csak arra vonatkozik, hogy minket az ország egész területéről használhatnak, hanem egész sor mással, máshol el nem végezhető munka elvégzésére. Ilyen a nemzeti szakbibliográfia (egy tudomány eredményeinek nemzeti keretű számbavétele!), a gyűjteményépítés nemzetközi kapcsolatai, a kutatás biztonságos bázisának megteremtése stb. Tudom egy aktuális vizsgálatból, hogy a szimpla dokumentumhasználatot biztosító szolgáltatásokon túlmutató, „minőségibb” feladatokat hazánkban szinte minden tudományban legtöbbször az országos feladatkörű szakkönyvtárak látják el. Statisztikailag a munkaerő is itt kvalifikáltabb. Ennek történeti okai is vannak, akinek nem tetszik a mi esetünkben, az Eötvös József és Trefort Ágoston ideáit bírálhatja.

Ezekben az években az OPKM elvállalt egy fontos szerepet. Képzeljétek el a tanárképzést a rendszerváltozás idején. Megváltoznak az uralkodó eszmék is, de a tanárképzésben csak a régi, megavasodott jegyzetek és tankönyvek léteznek, mondjuk a neveléstudomány terén, amelyeknek emészthetetlenségét még fokozza a konformista szerzők magánszorgalmú túllihegése. Elhatároztuk, hogy kiadjuk a magyar pedagógia klasszikusainak maradandó értékű munkáit, ezekkel felválthatók hacsak átmenetileg is az elkopott jegyzetek. Kitűnt, hogy Fináczy, Imre Sándor, Wessely Ödön, Prohászka Lajos ma is korszerűbbek, mint azok a bizonyos magánszorgalmúak. A neveléstudományi kutatások rangemelését pedig azzal ösztönözzük, hogy forrásértékű munkákat adunk kutatóink kezébe. Ennek keretében készítette el Jáki László a magyar neveléstudomány „Kosáry”-ját. Végül, mi vagyunk a magyarországi közoktatás emlékezte is, alapítványi pénzből támogatjuk a nevelés- és iskola történeti kutatásokat, nem hivatásos kiadóként sok munkát adunk ki ebben a témában is, köztük a Magyar pedagógusok című kismonográfia-sorozatot.

Azért mondom el ezeket, mert az OPKM-nek elsősorban a nevelésügyben kell élnie, s egy *országos feladatokkal felruházott intézmény nem lehet csak szimpla kölcsönző állomás és olvasóhely*, hanem a formálódó közoktatási rendszer egyik erjesztőjévé, inspirálójává kell válnia! Aktuális tennivalónk az ezeréves magyar iskola millenniumi megünneplése. Nem írok róla, jövőre mindenkit meghívok kiállításunkra és rendezvényeinkre.

A második kérdésünk: Te nemcsak vezető állásokat töltöttél-töltesz be nagy hivatalokban, de informálisan-társadalmilag is igen aktívan szerepeltél-szerepelsz. Csak két vezérszót említenék: MKE – OKT. Ezekkel kapcsolatban mit tudnál elmondani? Hogyan viszonyultak formális és informális tapasztalataid, élményeid, megszerzett tudásaid egymáshoz?

Az MKE elnökségét bizonytalan időkben vállaltam el. A Minisztérium Könyvtárosztálya szétesett, a régi OKT magától megszűnt és sorolhatnám. Viszont jó esélyek voltak arra, hogy társadalmi szerveződésű demokratikus testületek pótolhatnak valamit e hiátus betöltésére, ha helyesen értelmezik a társadalmi szervezetek lehetséges feladatait. Pénzünk nincs, hatáskörünk nincs, ezért csak az okos szó meggyőző erejében bízhattunk. A „szakmaiság” volt egy vezérelvünk. Ehhez társítottuk a „fórum” feladatot, tehát lehetőséget kívántunk teremteni az okos szó megjelenésére. Nyitottunk a fiatalok felé, néhány kitűnő idősebb kollégát vontunk be. Az MKE már hagyományainál fogva is rangos szervezet, mentes a neofiták túlzásaitól, higgadt és tekintélyes. Az utóbbit lépten-nyomon tapasztaltam.

Élénk vitákkal fűszerezett korszak volt, szép és mozgalmas négy esztendő, új barátságokat kötöttem és szereztem egy-két ellenséget. Nem akarom azonban az eredmények dicséretével tölni türelmeteket, inkább egy-két tapasztalatomról szólnék tanulságul.

Elnökségem kezdete egybeesett a könyvtárak sokaságában elindított elektronizációs programokkal. Kétségbeesve láttam a zűrzavart, amelyet az okozott, hogy nem könyvtári programok születtek, hanem a forgalmazók lehangoló szóáradattal az éppen kezeügyükbe került portékát akarták a könyvtárak nyakába sózni. Szóval a Kamarával karöltve létrehoztunk egy munkacsoportot, hogy minősítse legalább a szoftvereket csak annyira, hogy alkalmasak-e a könyvtárba vagy sem. Merészebb tervem az volt, hogy néhány nagykönyvtár országos léptékű rendszer és szoftverének kidolgozására átengedi, kölcsön adja professzionista munkatársait egy közös munkacsoportba, az országos rendszer kialakítása után visszamennek eredeti könyvtárukhöz. Volt és van ennyi szakember. Tehát közös fejlesztés, olcsón. Hát ez szóba sem jöhetett. Sőt, a felállt munkabizottság is feloszlott. Tessék most széttekinteni, mi a létrejött helyzet. A barkács szoftvereket nagyrészt kiiktattuk ugyan, de a minimális kooperációs készség is hiányzik és hiányzott. Csak becslésekkel lehet körülbelül kalkulálni, hogy az a pénz, amit az együttműködésre nem hajlandó könyvtárak ilyen fejlesztésre fordítottak, elegendő lenne egy ragyogó országos rendszer technikai hátterének megteremtéséhez.

A könyvtárügy az utóbbi években ritka lehetőségektől fosztotta meg önmagát. A könyvtár és tájékoztatásügy eleve tárcaközi. Dolgainkat mégis egy szakminisztérium intézi. Nem is lehet másként. De el lehetett érni, hogy egy programmal a kormány elé kerüljünk. Néhai igazgatási vezetőnk mindig azt panaszolta nyilvánosan is, hogy felette egy szakminisztérium hierarchiája áll, itt akadnak el az ügyek. (Nem tudom mennyire volt igaza.) Ám ezeket a fokozatokat lehetett volna kikerülni, ha eleve a kormányzat elé terjesztünk egy (alternatívákat is biztosító) elképzelést. Ehhez a kormányzattal kapcsolatban álló személyeket kellett megnyerni. Leírom nevüket, hogy el ne felejtsek: Mádl Ferenc, Csurgay Árpád, Bitsánszky Géza, a tudománypolitika akkori formálói. Nem könyvtárosok. Csak barátaink, akik elvállalták ügyünk képviselését. Messzemenőig támogatott minket az Akadémia is. Mit mondjak még?

A szakma nem hagyta magát megváltani. Ezt a mondatot idéztem. Háromszor éltem át azt, hogy lehetőségeit maga a szakma rontotta el, vagy ami még rosszabb, önmaga ellendrukkere volt. Az első alkalom még a hatvanas évek végén adódott. A második alkalommal mondta Dörnyei József, hogy „meg akartuk váltani a könyvtárügyet, de nem hagyta magát.” Ezt idéztem most. Verbalizmusból nincs hiány, jövőre szép szónoklatokban hívunk mindenkit, hogy fogjon össze a könyvtárakért. Visszatérve a Csurgay-bizottság munkájára, Rózsa György, akinek oroszlánrésze volt az Előzetes rendszerterv munkáiban, a 3K júliusi számában Nesztorként már csak erkölcsi érvekkel figyelmezteti a könyvtárosokat, belátva, hogy szak-

mai érvelés már hiábavaló. Tárgyilagosságára jellemző, hogy a másik munka köszönetnyilvánításban részesítettjei közt annak nevét is hiányolta, akinek szerepe volt az Előzetes rendszerterv mellőzésében. Mert van stílusa és etikája: korrekt bánásmód annak is kijár, aki más ösvényeken járt. A történeti hűség kedvéért meg kell mondanom, az Előzetes rendszerterv negligálásában más, külső tényezők is szerepet játszottak. Ezek azonban nem lettek volna leküzdhetetlen akadályok. Az egészlől eszembe jut Karinthy novellájában a szavazó nép: egyedileg mindenki Jézus nevét kiáltja, mégis Barabás neve hangzik ki belőle.

Az Előzetes rendszerterv irracionális történetében a legutolsó üde epizód viszont, hogy az egri vándorgyűlésen Török András az eredmények közt idézte s néhány mondatos összefoglalója, méltatása a téma alapos ismeretéről tanúskodott.

A memória szakma, a könyvtárosság egyébként is memóriazavarokkal küzd. Példák özönét idézhethetném arra, hogy a legtöbb koncepció nem vesz tudomást előzményeiről, mintha vele kezdődne még a kérdések felvetése is. Sok esetben a folyóiratszerkesztők okai ennek; arra is van példa, hogy ugyanaz a folyóirat ugyanannak a témának felvetését propagálja, amelyről hónapokkal ezelőtt maga tett közzé tanulmányt. Ez is etikai kérdés, hiszen vissza kellene adni az olyan dolgozatokat, amelyek azt sejtetik, hogy velük kezdődött a világ, de különösen azokat, amelyekben az elhallgatás nyilván abból ered, hogy a másik szekértáborhoz tartozókat szándékosan nem idézik. Komoly tudomány ezt nem engedheti meg magának. Ugyanis kizárja a vitát, helyette kinyilatkoztatott hittételek keresnek gondolatmentes híveket. Akár akaratlan, akár tudatos az ismerethiány, mindenképpen szégyen. De csak félve mondom, jobb ezeket a feltételeket arra a szakirodalomra kimondani, amelyik megüt – kölcsönzött kifejezéssel – egy publikálhatósági küszöböt.

A felhozott esetek talán érzékeltetik, hogy forrongó helyzetben él az Egyesület is. Lehet, hogy az Egyesület fogja kigyötörni magából azt, ami leginkább hiányzik a mai könyvtári életből. Egy kari *etikát*, megteremtve olyan közeget, légkört, amelyben *maga a szakma képes* a jószándékot megerősíteni és tompítani a kicsinyes, önző, felelőtlen, éretlen hangokat.

Végül a harmadik, enyhén indiszkrét kérdés: Te nemcsak professzorként, osztályvezetőként, főigazgatóként, elnökként (stb., stb.) vagy az, aki. Te Horváth Tibor vagy. Kicsoda ez az ember, ez a világfi, ez a tudós, ez a (magán)filozófus, ez a kis mikrokozmosz? Tekints magadra husserli Wesenschauval! Mit látsz?

Harmadik kérdéseket, hogy ki vagyok én saját megítélésemben. Hát világfi nem, csak európai. Ám számomra mást jelent Európa, mint azt a mai, főleg írott és elektronikus sajtó sugallja. Európa születése a Caroling minusculával kezdődik, vagy talán kicsit előbb, amikor nursiai Benedek Monte Cassinot alapítja. Foglalkozásom így függ össze meggyőződéssel. Anekdotázom ismét. Cs. Szabónál olvasom a történetet, hogy Cambridge-ben egy vita alkalmával az egyik professzor hosszan kifejtette nézeteit. Egy másik professzor odahajolt Cs. Szabóhoz és azt súgta neki, hogy nem érdemes figyelni a beszélőre, nem olvasta Homéroszt. Hát én is így vagyok. Európa újkeletű felfedezőire szoktam mondani: ne papoljanak Európáról, nem is olvasták Dantét. Talán érzékelhető, miként vallom magam európainak, és féltem is ezt a mélységes kultúrát. Legnagyobb veszélyeként az amerikanizálódást látom, amelyik igazi anti- és counter culture (volt ilyen mozgalma is). Hát így vagyok európai, no meg magyar is, így ab ovo európai. Nem voltam soha semmilyen pártnak (KISZ-nek se) tagja, így nem is sodródtam keletre, hogy Európát újra fel kelljen fedeznem, mert mindig itt voltam. Nem kell keresnem új példaképet, a nagy szovjet helyett a nagy amerikai elefántot.

Az emberi tulajdonságok közt sokra tartom a hűséget. Eszmékhez, barátokhoz, iskolákhoz, helyekhez, másokhoz is. Ugyanezt várom el. Kissé konzervatív vagyok, nemcsak korom miatt. Végigkísérte életemet két ellentét egyeztetése: hogyan lehetnék egyszerre komoly és könnyed,

szigorú és bohém. Érthetőbb egy példával. Tudományban szigor, ugyanaz az oktatásban lehet könnyed. Azt hiszem, néha sikerült is ilyen „szintézis”, bár könnyű átesni a ló másik oldalára.

Ez már nem kérdés, inkább csak lezárás. Tudjuk, 81 éves korodig fogsz élni. Mi lesz addig, ameddig előre tudsz látni? Mit tervezel, mit fogsz csinálni, kikkel és milyen célokból? Mit kívánjunk neked erre a valamivel több mint húsz évre?

Lassan számot kell adni az egyetlen és ismétелhetetlen élet cselekedeteivel. Bármilyen kicsi az, de el kell számolni a talentummal. Ahogy nő az idő, egyre ijesztőbbnek tűnnek a mulasztások. Már késő feltenni magamnak a kérdést: quo vadis, Domine? Hátralévő éveimben – még 20 évet adtak nekem – igyekszem mulasztásaimat pótolni. Valószínű, hogy csak önmagam számára, mert a környezet, barátaim nem várják el, már meg se értenék. Volt már ilyen az életemben. A Petőfi Irodalmi Múzeum készített velem egy hosszú, hangzó élet-interjút. Ott mondtam el, hogy 1956 után (fogságban voltam) készültem a halálra. Egy ilyen katarzist megélni drámai öntisztulás. Az önvizsgálat során elhatároztam, hogy ha mégis kiszabadulok, jóvá teszem „vétkemet”. Elmentem egy személyhez, akivel szemben vélelmem szerint komiszul jártam el. Az illető nevetett dadogásomon, számára nem létezett az én komiszságom, vezeklésemet nem is értette. Magamat azonban megnyugtattam valamelyest, elszámoltam lelkiismeretemmel. Az is a középkori nyugati Európa eszméje, hogy igazi bírónak minden ember számára az egyéni lelkiismeretet tette meg. Nyugalmas éveimben eszerint akarok élni.

Köszönjük a beszélgetést.

Maurer Péter – Vajda Kornél

Hogyan lássuk világunkat?

Programok, tervek, törvénykezés, mozgalmak kapcsán különböző könyvtárfajtákat nevezünk meg. Így él tudatunkban a nemzeti, a közművelődési könyvtár, létezik egyetemi („felső-oktatási”), iskolai meg szakkönyvtár. Ezek különböző változatait is emlegetjük, mint tudományegyetemi, vagy városi, gimnáziumi stb. könyvtár. Újabban használjuk a közkönyvtár elnevezést is. Azt tanultuk, hogy ezek a könyvtártípusok vannak, a még érvényes törvény is ilyenekről tud. Egy meghatározott pontig elég jól elboldogulunk ezekkel a könyvtártípusokkal.

Lehetséges azonban, hogy a fenti tipológia bizonyos körülmények között már gondolkodásunk korlátjává válik.

*

Többdimenziós világban élünk. A fenti könyvtárfajták amúgy se tükröznek egységes felosztást, mert pl. egy egyetemi könyvtár is szakkönyvtár, meg nemzeti más esetben. A példák sorolhatók.

A könyvtári *rendszert valódi rendszerként* szemléljük, másként lehet látni őket.

A könyvtári rendszer fizikailag is megjelenik és adatátviteli vonalakkal összekapcsolt telephelyek, könyvtárak, intézmények együtteséből áll, a vonalhálózaton (vagy ennél akár fejlettebb technika révén) adatok, információk áramolnak egyik helyről a másikra. Az adatoknak ez a mozgása teljesen közömbös a fenti típusokra, ez a működés nem igazodik a kodifikált könyvtárfajtákhoz, a tipológiától független áramlásról van szó. Általában pedig igaz, hogy a nagyobb könyvtárak többet nyújtanak, küldenek, a kisebbek többet kérnek és fogadnak, szintén könyvtárfajtától függetlenül. Ebben a másik metszetben nevezte el a könyvtárakat Csurgay Árpád találó analógiával „donor”-nak, „transzfer”-nek és „receptor”-nak. Ez egy másik dimenzió, ugyanazoknak a könyvtáraknak másfajta kategóriákba sorolása, azzal a pontosítással, hogy mindhárom státuszban az „inkább-kevésbé” jellemzi őket, azaz nem rögzített pozíciót, hanem egy tartományban elfoglalt helyet jelöl. (Az ún. Csurgay-Bizottság jelentésében, az ún. „Előzetes rendszerterv”-ben nem ezek a kifejezések találhatók, hanem a magyar köznyelvhez közeli kifejezések, mint magintézmények, közvetítők és fogadó állomások.)

A koordináták másik világában pl. érthetővé válik az Egyesület nyílt levele a miniszterhez. Ebben a beszűkülés oldását javasolja azzal, hogy nemcsak „közkönyvtárak” léteznek, ám ezek sem működhetnek a rendszer egészének egészséges állapota nélkül.

Ennek az új dimenzióknak a tudatosítása több következménnyel jár.

1. Először, nem teszi fölöslegessé a klasszikus tipológiát, hanem kiegészíti és azt a kényelmet biztosítja, hogy tervezés esetén a *működés folyamatait lehessen érvényesíteni*, amelyek teljesen elsikkadnak a régi tipológia alkalmazásával.

2. Olyan trendnek juttat érvényt, amelyet előbb-utóbb tudomásul kell venni. A régi és a mai könyvtár a saját állomány használatát akarja hangsúlyozni némi könyvtárközi kapcsolatokkal; a *jövő könyvtára egy sokrétű könyvtárközi kapcsolatokban élő állomásként* működik, ebben értelmezi saját gyűjteményének hasznosítását is. Így válik lehetővé az a könyvtárpolitikai elv, hogy bármelyik könyvtár a *teljes könyvtári rendszer* szolgáltatásainak *elérési helye*. A rendszerhez tartozó könyvtárak állománya egy korpusz, ehhez azonban sok helyről lehet hozzáférni.

3. Az így szemlélt könyvtári rendszer nem csupán könyvtárakból áll, hanem legfontosabb, *meghatározó elemeként* az ún. „*központi szolgáltatásokat*” tartalmazza, mint a nemzeti bibliográfiai kontroll, lelőhelynyilvántartások, köteles példány stb. Ezek biztosítják a rendszer rendszerszerű működését.

4. A rálátást a könyvtárakra nem az egyedi könyvtárak vagy ezekből összeálló hagyományos típusok szintjén teszi lehetővé, hanem magasabban, *az egész szintjén* is.

5. Fölöslegessé teszi az olyan vitákat, mint hogy az új könyvtári törvény milyen könyvtár-típusokra terjedjen ki. Tudniillik *az egészet és nem a részeket kell a törvénnyel szabályozni*, azaz a rendszerként való működést kell szabályozni. Teljesen mindegy, hogy a felhasználó melyik ponton lép be a teljes rendszer használatához. Pontosan: *a törvénybe a felhasználói jogosultságokat kell árnyaltan kodifikálni* (akár könyvtár fajtánkénti differenciálással), nem pedig a könyvtárügy belső vitáinak eldöntését várni tőle.

6. Világossá válik, mit is jelenthet az önkormányzatokra vonatkozó előírás, hogy kötelességük könyvtári *szolgáltatást biztosítani*. Mindenki tudja, hogy ez nem jelent könyvtárfenntartást. Sokkal többet: a könyvtári rendszer használatának biztosítását. Ehhez persze más szemléletű „könyvtáros” kell, más tartalmú képzés. Ez a kérdés igen összetett, megérne alapos elemzést is. Benne olyan kérdések tisztázását, hogy helyileg milyen eszközöknek kell meglennie, mi legyen egy esetleges bibliobusz feladata, tehát a „receptor” szint modelljeit kell kidolgozni.

7. A könyvtárak szemlélete a „donor” feladatkörétől a receptorig egyben – ahogy az „Előzetes ...” teszi – *az országos fejlesztés szakaszolását is jelenti*. (Más kérdés a helyi erőforrásokból táplálkozó fejlesztés.) Nyilvánvaló, hogy először a nagyobb adatbázisok előállítóit és honosítóit kell megerősíteni, hogy legyen mit azon a bizonyos hálózaton küldeni. Ám ezek sem élhetnek hosszú életet, ha nincs hová a szolgáltatást, adatot, információt szétküldeni. Lehet látni olyan tervezést, amely (analógiával élve) egy vasúthálózathoz hasonlít, de a vonatok csak az állomások egyik végétől a másikig futkároznak, állomások között soha vagy ritkán.

Javasolom tehát könyvtárainkat ebben a másik dimenzióban is megjeleníteni. Számos problémánk egyszerűbbé, értelmezhetőbbé válik.

-h-r

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének négy esztendeje (1991 – 1994)

– Elnöki beszámoló –

Négy esztendővel ezelőtt az MKE új vezetőségének megválasztásakor Egyesületünk tudatosította önmaga és a könyvtári szakma számára azokat a módosult feltételeket, amelyek könyvtáraink és tájékoztató intézeteink társadalmi életterét átalakították. E változások kihívása abban állott, hogy senkinek nem volt, nem lehetett tapasztalata könyvtáraink munkálkodásáról a létrejött társadalmi környezetben. A politikai szerkezetváltás két főirányban hatott. Egyik részről szélesedő és erősödő demokrácia növelte a könyvtárak társadalmasítását, önállóságát, és az ehhez szükségképp hozzátartozó felelősségét, sajnos ezzel együtt a kiszolgáltatottság is növekedett, ennél fogva erősödtek és átalakultak a társadalmi szervezeteinkre váró feladatok is. Másik részről, főként a gazdasági tényezők, a fenntartás oldaláról romló, szűkülő feltételekkel és hatással kellett számolni. Bár ez utóbbi nem vonatkozott egyformán valamennyi könyvtárra (sőt, egyes helyeken javulás volt érezhető), de mindenképpen növelte a könyvtárfenntartás színvonalában lévő különbségeket.

Ebben a környezetben Egyesületünk gondolkodásának, tájékozódásának biztonságát az adta, hogy hosszú történetük során a könyvtáraknak már kialakultak jól meghatározható feladatai, e szilárd társadalmi szerephez kellett a legmodernebb könyvtártudományi eredményeket illeszteni, korszerűséget biztosítani. Ezért az egyébként vonzó filantróp könyvtárkép megőrzése mellett, amely a kulturális örökség ápolásának változatlan feladatait jelentette számunkra, nyomatékosítottuk a könyvtárosok nélkülözhetetlen tudásgazdálkodási ösztönző szerepét a társadalom szellemi életében. Hangsúlyaink eltolódásának hármas következménye volt.

Először abban nyilvánult meg, hogy szigorú következetességgel kértünk számon szakmai megalapozottságot a könyvtárpolitikában megnyilatkozó személyektől, szervezetektől és intézményektől egyaránt, hiszen történelmünk átmeneti időszakában bármely meg- vagy végig gondolatlan törekvés, elképzelés fokozott károkat okozhat; bár Egyesületünk nem vonta kétségbe azoknak a nézeteknek jóhiszeműségét sem, amelyekkel egyébként nem értett egyet.

Másodszor az Egyesület tisztában volt azzal, hogy csak egyetlen állásfoglalás nem fogadható el: a változatlanság kinyilatkoztatása, amely a könyvtárügy szervezetében, irányításában, fenntartásában, feladataiban a régi kövületeket is óvni vagy visszaállítani kívánta/kívánja egy nem körvonalazott, rosszul felfogott, ám néha igen tetszetős „érdekvédelem” jegyében, ráadásul úgy, hogy a „mindent óvni és megőrizni” elképzelés pénzügyi terhei a könyvtárügy továbbélésének tőkéjét csökkentették volna. Egy alapjaiban változó társadalomban elképzelhetetlen változatlan könyvtárügyet életben tartani.

Harmadszor, Egyesületünk kiállt a szelektív fejlesztés gondolata mellett, sőt, ennek egyik kidolgozója, érvényesítője volt.

Világos elvei és szellemi erőforrásainak tudatában az Egyesület elérkezettnek látta az időt könyvtáraink lényeges problémáinak összegzésére és korszerű elgondolás felvázolására. Ennek azonban akkor látta értelmét, ha a könyvtárakról nem belterjes vitát kezdeményez vagy kezdeményezésével nemcsak az államigazgatás megszokott szintjén jelentkezik, hanem a könyvtár- és tájékoztatás ügy tárcaközi jellegének és társadalmi fontosságának megfelelően kormányzati döntést ér el. Amikor az MKE bejelentette, hogy a könyvtárügyet kormány szinten kívánja képviseltetni, akkor nem szólamot, vágyakat hangoztatott, hanem előrehaladott tárgyalások és megbízható ígéretek állottak mögötte. Ez az egyesületi elképzelés

szerencsésen találkozott az MTA illetékeseinek hasonló óhajával. Végül a Minisztertanács mellett létrehozott Tudománypolitikai Bizottság életre hívott egy munkabizottságot a szakma és más érdekelt szervezetek képviselőiből egy könyvtárpolitikai elképzelés kimunkálására a kormány számára *Csurgay Árpád* akadémikus vezetésével. A munka Előzetes rendszerterv... címmel elkészült, a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* különszámának jóvoltából a legszélesebb nyilvánosság számára is elérhető. Bár e munkálatok nem az Egyesület kereteiben folytak, figyelemmel volt az Elnökség könyvtárpolitikai elképzeléseire. A dokumentum további sorsa az újrászervezett tudománypolitikai intézményeken múlik. Az Egyesület álláspontját más írások is dokumentálják.

Az Elnökség még időben levélben fordult a művelődésügyi miniszterhez, aki rokonszenvét elképzeléseinkkel sárospataki vándorgyűlésünkön igazolta vissza nyilvánosan. Az SZDSZ számára finanszírozási kérdésekben foglaltunk állást, javaslatainkat elfogadták, de az akkori miniszter egyetértését is elkönnyelhattük. A példák tovább sorolhatók.

A fentiek alapján az MKE munkája joggal értékelhető úgy, hogy tekintélyt vívott ki magának, befolyása nőtt. Tekintélyünk növekedését úgy értük el, hogy nem volt szükség önmagunk ajánlgatására.

Az Egyesület életében számos eredményként értékelhető fejlemény volt tapasztalható. Mindezekelőtt nőtt a szervezetek önállósága, számos esetben ennek jogi kereteinkben jelentkező konzekvenciái voltak. Az önállóság erősödése a demokratizmus növekedését jelzi. Alapszabályunkat ennek megfelelően módosítottuk.

Évi vándorgyűléseinkre kialakult hosszabb távra érvényes tartalma: amellet, hogy fórumot biztosítottunk kollégáink számára, szakmánk a felhasználók és más érdekeltek csoportjaival kíván találkozni, s a mindenkor jelenvaló kérdések kötetlen, párbeszédes megbeszélésére is lehetőséget nyújt. A vándorgyűlések a szakma legnagyobb, legreprezentatívabb, legtartalmasabb eseményeivé nőttek ki magukat. Köszönettel tartozunk a vándorgyűléseket szervező kollégáknak.

Lehetőségeinkhez mérten erősítettük – főként tartalmi oldalról – nemzetközi kapcsolatainkat. Ezek közül külön említésre méltó az immáron hagyományossá vált holland-magyar (1993-tól valódi nemzetközivé bővült) szeminárium, továbbá az IFLA-val tartott kapcsolat. Az Egyesület életébe bevontuk a határainkon túli magyar kollégákat is.

Felsőoktatási intézményeink segítségével igyekeztünk könyvtárszakos hallgatókkal megismertetni az élő problémákat oly módon, hogy biztosítottuk részvételük fedezetét különböző rendezvényeinken.

Kudarokról is számot adhatunk. Ezek közül is a legfájóbb a KIK-kel közösen életre hívott ún. Számítástechnikai Bizottság szétesése. Eredeti feladatát ugyan teljesítette: megóvni könyvtárainkat gátlástalan – sajnos e szakmától más vonatkozásban támogatást élvező – üzleti köröktől, de a bizottságnak szánt további feladatok számos gátló körülmény miatt nem teljesülhettek.

A jövőben harmonikusabb kapcsolatot kell teremteni a Kamarával is.

*

Az Egyesület munkája a közeli és távolabbi jövőben szorosan kötődik a könyvtárak éléiéhez; ezek sorsa, státusza határozza meg teendőinket. Arra kell felkészülnünk, hogy a társadalmi szervezetek feladatai bővülni fognak, főként az egyéni tagokat, személyeket összefogó testületeké, elnevezésüktől függetlenül. (Legyen a neve egylet, egyesület, szövetség, kamara, társaság, testület stb.) Akár bizonyos habilitációs jogokkal is felruházhatjuk őket. Kíváncos

tehát, hogy az MKE mindenki számára világos, egyértelmű szakmafilozófia elvére építse munkáját.

1. Az MKE továbbra is legyen a szakmaiság képviselője. Ez az elkötelezettség gyakorta jár összeütközésekkel, ennek ellenére a szakmaiság képviselte akkor is kötelező feladatunk kell legyen, ha egyes egyének vagy csoportok érdekeit sérti. A szakmaiság akkor érvényesíthető, ha a könyvtári-tájékoztatási tudományok legfelső szintű és biztonságos ismerete mellett van jövőképünk. Szakmai ismereteink egzaktak oly mértékig, hogy az akár ötletszerű, akár alaptalan vagy ingatag rétegei is kiszűrhetők. Az Egyesület azért sem térhet ki a szakmaiság képviselte elől – jóllehet a tisztviselők megválasztásában elsősorban nem a hozzáértés nyilvánul meg, hanem a tagság bizalma –, mert az Egyesület tömöríti legkiválóbb kollégáinkat, köztük a minősítetteket is. Ennélfogva mindenkor mozgósítani tud szellemi energiákat a legalkalmasabb és leghozzáértőbb tagjainak megkeresésével. A szakma védelméhez tartozik a könyvtárosi kvalifikáció, oklevelek megbecsülése, elődeink, múltunk tisztelete és törődés idős pályatársainkkal.

2. Aligha lehet elérni, hogy az Egyesület figyelme mindenre egyenlő mértékig terjedjen ki. Ezért javasoljuk, hogy a jövőben is a szakma „húzó ágazatai”-ra essék a hangsúly. Ezek között az oktatási és a tervezési feladatokat illeti kiemelt hely.

A fiatalok nevelése az Egyesület ügye is, ezért kezdeményezzük, hogy képzőintézeteink és az MKE között szorosabb munkakapcsolat alakuljon, amelynek hasznélvezője főleg a jövő könyvtáros nemzedéke. A tervezési munkálatokban nem perifériális álláspontot kell hangoztatni, hanem tágas horizontot mutató nézeteket. Ennek súlypontjai: országosan megfelelő állomány, modern technika és technológia, végül kellő szakértelem jól képzett kollégák révén.

3. Egyesületünk mindig is arra törekedett, hogy alkalmakat, fórumokat teremtsen minden nézet számára, kollégáinknak lehetőséget teremtsen eredményei ismertetésére. E fórum-jelleg formái megszilárdultak. Legfontosabbak ezek közül a vándorgyűlések, ahol a plenáris ülés inkább külső kapcsolatainknak szól, míg a szekcióüléseken inkább műhelymunka folyik. A vándorgyűlések hangulatát barátok, évfolyamtársak találkozói is megszabják; nyílt, kötetlen, fesztelen légkör szerencsésen párosítható a protokolláris napirendek feszességével. Az Egyesület „fórum-jellege” egyrészt vonzóerő lehet a tagság számára, másrészt a kontroll, a „visszacsatolás” nélkülözhetetlen csatornája, harmadszor felkészülés közéleti szereplésre arra hajlamot érző könyvtárosoknak, végül ismertté tesz kollégákat. Az országos rendezvények azonban nem elegendőek ehhez. Szükséges tehát a regionális és szakmai szervezetekben folyó munkát jobban támogatni. A tagszervezetek viszont keveset tudnak egymásról. A jövő egyik feladata lehet e tekintetben az egymásra vonatkozó jobb tájékozódás megteremtése. Ez azonban nemcsak szándék, hanem pénzügyi fedezet kérdése is. Végül meg kell említeni, hogy mind az Egyesület fórum-jellegének, mind a szakmai demokratizmus szélesítésének legfontosabb egyesületi intézménye a Tanács. A Tanács gyakoribb összehívását igen fontosnak tartjuk, ezért érdemes gondolkodni ennek módozatain, a kapcsolattartás más eszközeinek igénybeviteléről is.

4. Új vonásként jelent meg Egyesületünk életében a szakmaetikai kérdésekben megnyilvánuló állásfoglalás. Az első, egyelőre bátortalan lépések azonban igen biztatóak. Az Egyesületnek ez a munkája erősítést, fokozottabb támogatást igényel. A jövőben számos szakmaetikai kérdésben várható az Egyesület megkeresése. Kizárólag a megkeresésekre hagyatkozni nem lehet, az Egyesületnek magának is érzékeltetni kell olyan jelenségeket, amelyeknek etikai vetületei is vannak. Ez a problémakör nagyon összetett. Nemcsak a könyvtáraknak, mint piacnak reflexióiról van szó egy új gazdasági környezetben, hanem felöleli a vezetés stílusától a beosztott könyvtáros munkamoráljáig húzódó tartományt, a dokumentumok rendelkezésére bocsátásának (jogilag is szabályozást igénylő) kérdéseit, a szolgáltatások térítésének könyv-

tárfajtánként változó problémáját, a nyilvános szolgálatban dolgozók etikettjét és egyebeket is, sürgős kidolgozásra vár a könyvtárközi kapcsolatok etikájának szélesebb területe, benne az átkölcsönzés morálja, mind a kérő, mind a teljesítő könyvtár oldaláról. Mivel a különböző területeken elvárható erkölcsi magatartások szabályai nem vonnak maguk után szankciókat. Ám ha kialakul és tudatosodik egy „kari etika”, ennek párosítása a nyilvánossággal áldásos hatást válthat ki. Egy világos szakmaetikai kódex növelheti a könyvtárosok öntudatát, egyben védelmet nyújt kollégáinknak emberileg vagy szakmailag sérelmes esetekben.

*

Az elnöki beszámolót lezárandó világossá kell tenni, hogy a leköszönő elnökség semmilyen formában nem akarja az Egyesület új elnökségét és elnökét kész helyzet elé állítani, döntéseiben befolyásolni. Az itt leírtak a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 1935 óta tartó szakmai elkötelezettségéből származnak. Létezik egyesületi szellem, amely minket is kötelezett. „Nincs mód nem menni, ahova te küldtél.” Ennek a szellemnek vannak halványabb korszakai is, de mindenkor a könyvtárosi hivatás rangemelését szolgálta a könyvtárak társadalmi küldetésének tudatában. Utódainkra ennek a szellemnek folytonosságát bízunk.

Horváth Tibor

A megoldást keressük

Eredmények és gondok az ajkai Fekete István Általános Iskola könyvtárában

Horváth Tibor

A gyerekek IQ-ja napjainkban csökken; egyre nagyobb a társadalmi rétegek elszegényedése; az információ sok pénzt érhet; mind többen maradnak ki az általános iskolából csaknem analfabétán (pedig első osztályban megtanulnak írni-olvasni!); gyerekeinkre az érzelmi elszáradás és a fantáziaszegénység jellemző – látszólag összefüggéstelen dolgok, de valójában egy olyan egyenletet alkotnak, aminek a megoldása egy pontban összegezhető: könyvtár.

Azt, hogy a könyvtár a fenti problémákra bizonyos fokig megoldást kínál, könnyű belátni. Mi, pedagógusok és könyvtárosok tudjuk, hogy az olvasásnak milyen szerepe van a gyerekek fantáziájának, érzelmvilágának kialakításában, hogy a gyakorlás mennyire fontos az olvasási készség szinten tartásához; hogy az egyre gyarapodó szegény réteg csak könyvtárból juthat színvonalas szórakozást jelentő könyvekhez és mind többen csak ezen forrásból információhoz.

Azonban a fent felvázoltak a társadalom széles rétegei számára még nem evidensek. Ha már a társadalmi folyamatok elénk állították ezeket a problémákat, a mi feladatunk a megoldást felkínálni és tudatosítani. E tudatosításnak pedig már gyerekkorban el kell kezdődnie. És itt, ezen a ponton kerül központi szerepbe az iskolai könyvtár.

Intézményünk, az ajkai Fekete István Általános Iskola abban a szerencsés helyzetben van, hogy 1988 óta önálló iskolai könyvtárral rendelkezik. Mikor 8 évvel ezelőtt megnyílt a könyvtár, az újdonság erejével vonzotta a gyerekeket, akik nagy számban iratkoztak be és kölcsönözték a könyveket, így megvolt a lehetőség, hogy a könyvtár kezdettől fogva betöltse szerepét. Ez a szerep pedig kettős: egyrészt az oktató-nevelő munka segítése, másrészt a gyerekek olvasóvá nevelése. Mindkét funkciót egy jó állománnyal rendelkező könyvtárral lehet csak megvalósítani.

Esetünkben az állomány kialakítása (és átalakítása, hiszen a könyvtár a megnyitáskor egyrészt elavult pedagógiai szakirodalommal, másrészt többségében irányzatos, illetve kötelező- és ajánlott olvasmányokból álló szépirodalommal rendelkezett) fokozatosan történt és történik ma is. Gyors eredményt a szűkös anyagiak miatt nem érhattünk el, de a haladás folyamatos volt. E téren talán legnagyobb sikerünket épp az idei tanévben értük el: különböző pályázatok révén, valamint a Városi Könyvtárral és az iskolavezetéssel együttműködve 150.000.- Ft értékű könyvvvel gyarapodott könyvtárunk. Ezek jelentős része kézikönyv, amelyek a könyvtárban tartott szaktárgyi órák körének kiszélesítését teszik lehetővé. Iskolánk tanárai élnek is a lehetőséggel, és a rendszeres magyar órák mellett történelem, biológia, rajz és más tárgyakból tartanak órákat a könyvtárban. Természetesen az ilyen, könyvtárban tartott szaktárgyi óra feltétele a szaktanár és a könyvtáros szoros együttműködése, ami nálunk példaszerűnek mondható. Emellett a kimondottan könyvtári ismereteket közvetítő órák is napirenden vannak, hiszen ezen ismeretek tanítása a tantervben is szerepel. Ezeken az órákon a gyerekeket a könyvtári ismeretek mellett az önálló ismeretszerzés, az önálló tanulás lehetőségeire, módszereire is próbáljuk rávezetni, pl. a kézikönyvek használata által. De évenként visszatérő témáink közt szerepel a 8. osztályosok számára kiadott pályaválasztási kiadványok ismeretése is, osztályfőnöki órák keretében.

Az a bölcsesség, hogy a jó bornak nem kell cégér, már rég megdőlt, így aztán az új könyvekről szórólapokon, iskolarádióon, faliújságokon keresztül tájékoztatjuk a kollégákat és a gyerekeket.

Sajnos az anyagiak más téren kedvezőtlenebbül befolyásolják a könyvtár munkáját. Régebben még tudtunk író-olvasó találkozót is tartani (Schmidt Egon természettudományos szakíró tartott nagy sikerű előadást, hívtunk másokat is, nem rajtunk múlt, hogy nem minden próbálkozásunk volt sikeres). Többfordulós vetélkedők, rejtvenyjátékok zajlottak, könyvtárunk városi versenyt is rendezett, sajnos a rendezvények anyagi vonzatait egyre kevésbé tudjuk vállalni.

Az ilyen jellegű gondjaink enyhítésére az osztályoktól kértünk csekély összegű támogatást, szerencsére mindenki megértéssel fogadta problémánkat, és hozzájárultak a könyvtár működéséhez. Így sikerült pl. fénymásolópapírt venni a könyvtári feladatlapok sokszorosításához, ami nélkül sok esetben a könyvtári ismeretek elsajátítása-gyakorlása nem lenne lehetséges.

Az oktatásügy mostani állása a jövőre nézve sem biztat sok jóval, nem várhatunk gondjaink gyors enyhülésére, tehát a jelenlegi feltételekkel kell megfelelnünk az – egyébként növekvő – igényeknek.

Ennek megfelelően a könyvtár állományára támaszkodva a délelőtti órák mellett délutáni foglalkozásokat is szervezünk, amiket főleg a napközisek vesznek igénybe. Ezeken a foglalkozásokon évfordulókról emlékezünk meg, népszokásokkal ismerkednek a gyerekek, ünnepekhez kapcsolódó ismereteiket bővítik, könyvvajánlásokat tartunk, miközben mindig belopunk a foglalkozásokba egy-egy könyv-könyvtárhasználatra vonatkozó információt.

Az oktatómunkát segíti-színesíti még könyvtárunk kis video-tára, ami 35 kazettából áll, és 90%-ban tantárgyakhoz kapcsolódó ismeretterjesztő-oktató filmeket tartalmaz. Ezeket a filmeket kölcsönözhetik is a pedagógusok, de legtöbbször az órák keretében a könyvtárban nézik meg (könyvtárunkban video és színes TV is van) a gyerekekkel, erre építve az adott tanórát. Tájékoztatásul és a választást megkönnyítendő önálló, iskolai videokatalógustadtunk ki, ami tantárgyi bontásban, időtartam feltüntetésével ismerteti a filmállományt. Ha pedig az iskolai videotár választéka kevésnek bizonyul, a Városi Könyvtárból kölcsönzünk filmeket. (A Városi Könyvtár oktatási célokra ingyen kölcsönzi a filmet.)

Ezek a tevékenységi formák (és a belőlük adódó gondok is) elsősorban az oktatáshoz kapcsolódnak. Egészen más jellegű gondokat, problémákat és feladatokat vet fel az olvasóvá nevelés kérdése. Különösen fontos ez manapság, gondoljunk csak az írásom elején felvázoltakra.

Az általános tapasztalat szerint a leglelkesebb könyvtárba járó korosztály az alsó tagozat, és sajnos az idő haladtával csökken a gyerekek könyvtár és olvasás iránti érdeklődése. Mindezek ellenére az állomány folyamatos gyarapításával, megfelelő propagandával és a kollégákkal való szoros együttműködés révén sikerült elérni, hogy a tanulólétszám folyamatos csökkenése ellenére a könyvtárba beiratkozottak száma évek óta nem lett kevesebb, ami relatíve növekedésnek könyvelhető el. Hozzájárul ehhez az is, hogy otthonos környezetet kínáló könyvtárunkba sok gyerek jön úgymond „csak nézegetni”, olvasgatni, vagy épp házi feladatot elkészíteni, mivel otthon vagy a napköziben nem talál megfelelő forrásanyagot. (A kollégák pedig rendszeresen adnak olyan házi feladatot, amihez kézikönyvek szükségesek. Többek közt ezért is fontos, hogy a tanárok napra készen ismerjék az állományt.) A könyvtárban aztán a gyerekek kulturált környezetben, barátok-osztálytársak közt tölthetik szabadidejüket, ami az utcán nevelődő, ún. „kulcsos” gyerekek számának szaporodása idején nem elhanyagolható szempont.

Szembe kell néznünk viszont egy olyan jelenséggel, ami általános érvényű (értve ezalatt, hogy országos, sőt világméretű) és hogy úgy mondjam „ellenünk dolgozik”. Ez a jelenség pedig a TV és a video mértéktelen élvezete. Sok gond forrása fakad innen, kezdve a napjainkat elárasztó erőszakhullámtól egészen az olvasászavarokig, és ez az utóbbi az, ami minket, könyvtárosokat fokozottan érint. Tapasztalatok szerint a képi kultúra rohamosan kezdi kiszorítani az írásos kultúrát, s ez halmozott hátrányokkal járhat. (Pl. egyik okozója lehet a tanulási nehézségeknek, hiszen a tanulás jelenleg még – olvasás.) Természetesen nem a képi kultúra teljes visszaszorítása a cél (hiszen, mint az előzőekben írtam, a könyvtárban is tartunk vetítéseket), hanem annak szelektív, mértékletes felhasználása.

Az orvoslás e téren nem könnyű, de elengedhetetlen. Két oldalról is „ellentámadást” kell indítani, a szülőket és a gyerekeket egyaránt felvilágosítva a várható veszélyekről. Iskolánkban máris megkezdjük a felvilágosító munkát: az osztályok – évfolyamonkénti beosztással – osztályfőnöki órákon vesznek részt a könyvtárban, ahol a túlzott, válogatás nélküli tévénézés ártalmairól és az olvasás szükségességéről hallhatnak. Az órák végén aztán módot adunk a gyerekeknek, hogy beiratkozzanak a könyvtárba és kölcsönözzenek is. Mindig vannak olyan gyerekek, akik így lesznek könyvtári tagok, és aztán rendszeres könyvtárlátogatókká válnak. Hogy az elhangzottak hatására-e, vagy csak a kínálókozó lehetőséget használják ki? Azt hiszem, a végeredmény szempontjából mindegy.

A másik oldalt, a szülőket is igyekszünk meggyőzni arról, hogy ha gyermekük unatkozik, ne ültessék a TV elé (addig is békén hagy jelszóval) és nézzenek utána, mit is néz csemetéjük. Erre a meggyőzésre a legutóbbi szülői értekezlet adott alkalmat, amikor a szülők megismerhették a fenti problémákat, veszélyeket. Hogy ennek hatására hányan küldték el gyermeküket a TV elől, nem tudjuk. De Babits gondolata ránk is igaz: „Vétkesek közt cinkos, aki néma.” Hát mi ne legyünk némák, ha már tudjuk, látjuk a veszélyt!

Végső soron könyvtárunkat igyekszünk az iskola kulturális központjává tenni, ami gyerekeink szórakozási igényét és tanulási feladatait egyaránt szolgálja, egyfajta műhelyként működik; mindezt a tanítókkal, tanárokkal, napközisekkel szoros együttműködésben sikerül megvalósítani.

Szerencsére az évek során a tantestület is felismerte a könyvtár fontosságát és legtöbb esetben nem kell kínálni, maguk igénylik a szolgáltatásokat. Bízunk benne, hogy a NAT bevezetésével a könyvtár szerepe az oktató-nevelő munkában még fokozottabban érvényesül.

Ad notam: együttműködés

Mindig rossz szülőnek tartottam a „bezzeg” szülőket, rossz szakembernek a „bezzeg” szakembert. Az ilyen szülő úgy neveli a gyermekét, hogy folyton azt a nótát fújja „bezzeg az én koromban... bezzeg amikor én... stb. Vagy az ilyen szakember is fújja: bezzeg én megmondtam. A bezzegség mögött ugyanis közhelyek állnak, pl. bezzeg megmondtam, hogy össze kell fogni... bezzeg... Rövidre fogva mondandóm, olcsó poénkodás lenne arra hivatkozni, hogy 1983-ban bezzeg... Csak annyit mondanék, hogy barátaimmal írt akkori cikkünk minden mondatát ma is vállalom, illetve vállaljuk. De a cikk megszületett és elszállt, scripta volant. Sorskérdésekről volt benne szó, ma is ezek a könyvtárügy sorskérdései.

Engedjék meg, hogy meleg hálával köszönjem meg Önöknek, hogy ezt a témát ítélszékük elé idézték. Reménykedjünk, hogy nem szellemidézés vagy halotti végtisztesség okán. Legyen ezért szó a továbbiakban szakmai közgondolkodásunkról.

Szakmai tudásunk ugyanis a múlt és sokféle más tudás kritikai szövedéke. Nem szériatermék, ellentéteket is befogad. Ám kell lennie egy-két alapelvnek, amelyekben közmegegyezésnek kell kialakulnia. Ha hiányzik, a szakmát lesöprik, perifériára állítják, ügyeit elnapolják. Az érvek velünk szemben: a szakma még nem érlelte ki álláspontját; a szakmán belül sincs egységes állásfoglalás. Ezeket az egyébként igaz érveket idéztem. Ha nem térünk észre, ha nem állítjuk meg a parciális érdekek lobbizóit, akkor a szakma rövid időn belül széthullik. Három részre szakad, mint Mohács után az ország, amely szakadás pusztító hatásait máig nem hevertük ki.

Akkori írásunk néhány gondolatát most idézném annak ürügyén, hogy ugyanazok a kérdések most örökzöld slágertémaként ismét felkerültek szakmai közéletünk színpadára. A következőket ajánlom szíves figyelmükbe. Íme e tízparancsolat:

1. A könyvtárügy – vagy az egésznek tekintett rendszer – céljai csak közvetve vonatkoznak az egyes intézményekre, a rendszer egészének céljai intézmények feletti. Kommentárként a „könyvtári ellátás” terminus technicusát tenném hozzá. A rendszerrel kapcsolatban ugyanis az állampolgárok összessége áll, igényeiket a könyvtárak összessége teljesíti. A könyvtári rendszernek nemcsak azt kell nyújtania, amiye van, avagy ami megmaradt, hanem ellátást biztosít, tehát azt nyújtja, amit igényelnek tőle. Ez nagy különbség. Attól szakma a szakma, hogy képes erre.
2. A célok meghatározásakor a használót kellett megnevezni elsőként, ebből lehet származtatni a szolgáltatásokat, szervezetet, egyebet. A használót mindössze két dologban kell kielégíteni: bármely publikus dokumentumot megszerezni számára és tájékoztatást adni minden megjelent dokumentumról.
3. A könyvtárügy struktúráját a szakmai kapcsolatok nyomvonalai szerint kell kialakítani. Ezt kell kodifikálni is. Más szervezeti elgondolások – pl. felügyeleti, fenntartói jogok szerinti – ehhez képest másodrendszerűek a működés szempontjából, de van létjogosultságuk. Arra azonban ügyelni kell, hogy ne keletkezzék túlszervezés.
4. Minden könyvtári szolgáltatás fundamentumát a hézagmentes bibliográfiai alapregisztrációk teszik. Az összes többi erre épül. Ebben nem lehet vita, hiszen – egyetemes könyvtárrosság is erre vállalkozott nagylélekzetű programokban; csakhogy ezek meghatározó volt nálunk alig tudatosult.
5. Az intézmények feletti közgondolkodásban a központi szolgáltatások nem tekinthetők a Széchényi Könyvtár belügyének, ezek is intézmények feletti. Ilyen kezelést kívánnak jogi,

financiális és más szempontokból. Ha össz-könyvtárinak tekintjük őket nemcsak szólamokban, akkor jelentőségüknek megfelelő hangsúly eshet rájuk. Az adná meg súlyát, hogy nincsenek közbeékelődő áttételek, fokozatok.

6. Ha az egésznek tekintett könyvtári rendszer húzó ereje a központi szolgáltatásokban van, akkor azt is vizsgálni kell, hogy ezek teljesek-e? Van-e hiányzó „összkönyvtári” szolgáltatás. Kettőt nevezünk meg. Az egyik egy országos tároló és kölcsönkönyvtár, a másik egy referral centre, amolyan irányító, útbaigazító központ és eszköz, tájékoztatás a tájékoztatásról. (Sokáig a „metainformációs” jelzőt viselte.) Mindkettő egy új minőségű könyvtárközi együttműködést tesz lehetővé. Pontosabban: a már meglevőkkel együtt ezek teszik lehetővé az együttműködést.

7. Így érthető a 83-as dolgozat egyik alapelve, hogy az együttműködés nem lehet cél, hanem eszköz jól meghatározott célok elérésére.

8. A dolgozatban benne van, hogy az adatátviteli, kommunikációs hálózatok kiépülése a rendszerszerű működés feltétele. Pedig e hálózatokról még csak az első fecskék röppentek fel akkor.

9. Ha a rendszer így működik, technikai-technológiai kompatibilitást kell biztosítani. (Csúnya szó, mondjunk inkább illeszkedést.) Ebben semmi újdonság nincs, új elem az volt, hogy ezt a könyvtárügy irányításának felelősségi körébe utaltam.

10. Végül kimondtuk, hogy a könyvtári rendszer szervezésében, fejlesztésében egy-egy elv kiemelt kezelése vagy egy-egy könyvtári szektor elkülönített fejlesztése az egész rendszert gyengíti. Nem kommentálok. Azóta tudniillik csak ez folyik. A rendszert kell fejleszteni, az egyes intézményeket vagy szektorokat ezen belül, nem az egyedet külön-külön.

E tíz pont után tucatnyi kérdés támad bennem, nyilván Önökben is. Pl. hogy vannak-e más elven nyugvó elképzelések? Nem tudom, csak gyanítom, hogy vannak. Velük nem vagyunk képesek vitatkozni, mert elképzeléseiket nem írják le, nincs mivel vitatkozni. Fantomokkal nem lehetséges eszmecsere. Egyedül Zsidai József írt le egy általa racionalizálásnak tekintett részletet a parciális gondolkodás iskolapéldájaként. Meg is kapta a magáét. Még veszélyesebb az a gondolkodás, amelyben valaki (valakik) könyvtári feladatokon kívül eső céljaik megvalósítására akarják a könyvtárakat felhasználni. Tegyük szívünkre kezünket és valljuk be, egyesekben van hajlam arra, hogy egy tál lencse ígéretéért eladják első-szülöttségünket a kulturális életben. Pedig egyszer már kipróbált csapdáról van szó.

Mi van a képzésünkkel? A 83-as cikkben még üdvözölni lehetett, hogy végre kialakult az oktatás három szintje. Azóta az is szétmállott. Ezt is hagytuk, bár nem tudom, szakmán belül kinek kellett volna közbelépnie, ha a szakma kari etikája nem tudta a dzsungellé válást megakadályozni. (Van-e ilyen etika?)

A kérdések sorjáznak. Ha elnézem szerzőtársaimat, ironikusan egy címet adunk magunknak. Mi vagyunk a szakma Kasszandrái. Idegölő szerep? Sokadik nekifutás után is tesszük dolgunkat. Mert ez a nemzedék ismeri az élet törvényét: navigare necesse est.

Horváth Tibor

Hogyan lássuk világunkat?

II.

Állomány, ellátottság és a kapcsolt fogalmakról elmondható, hogy szinte annyi jelentésük elemezhető, ahányan használják.

A használat oldaláról az állománynak legalább három rétege van.

Először létezik a tömegesen és periodikusan jelentkező, gyakorta kampányokban mutatkozó igény, amelyet könyvtárainknak ki kell elégítenie. Kötelező olvasmányok az általános és középiskolákban, kötelező irodalom a felsőoktatásban más-más módon ugyan, de többes példányok jelenlétét kívánják meg az iskolai és felsőoktatási könyvtárakban; bár külön politikai-erkölcsi és szakmai-erkölcsi meditációt igényelne állást foglalni abban a tekintetben, hogy milyen mértékig és kikre, milyen diákokra és szüleikre lehet áthárítani ennek az irodalomnak a megvásárlását. Az a szakmaetikai meggyőződése, hogy minél kisebb mértékben egyre kevesebbre. Ugyanis a felsőoktatási tandíj fejében biztosítani illik a tanulás minden feltételét, alsóbb iskolafokokon pedig az oktatás „ingyenesség”-e vonja maga után ugyanezt. (Az idézőjelet az ingyenesség kérdéses volta kívánja meg.) Bár jegyezzük meg, hogy alsó- és középfokon maradandóbb a „kötelező” irodalom listája, a felsőoktatásban változékonyabb aszerint, hogy a tanszékek az adott tanévben az évfolyamok számára mit jelölnek kötelezően fogyasztandó olvasmányoknak. Azt is jegyezzük meg, hogy ezeknek az igényeknek kielégítésére alakult könyvtáraknak más feladataik is vannak, mint a tömegigény szolgálata. Bárhogy is van: fájjon ettől a közoktatás és felsőoktatás feje, mert a probléma inkább oktatási, mint könyvtári, ha a kettő egyáltalán elválasztható. Más szóval: a problémát oldja meg az oktatásügy.

Az állomány másik része egyedi olvasói igényeket szolgál, a frekventált irodalmat, könyveket, folyóiratokat, más dokumentumokat jelent; lényegében ezekre épül a könyvtári szolgáltatásoknak az a rétege, amely az „eredeti dokumentumok” prezentálásának tucatnyi módját hívta életre, ideértve a más gyűjteményektől megszerzett szakirodalmat is. Az utóbbi mértéke, hányada mutatja a könyvtári munka minőségét is. A könyvtárközi szolgáltatásokra éppen ezért vissza kell térnünk.

Az állománynak a használat oldaláról mutatkozó harmadik rétege az ún. (csúnya szó) „inkurrens” állomány, amely a ritkán használt dokumentumokat jelöli; mondjuk azokat nevezzük így, amelyeket öt-tíz évenként vesznek kézbe. Ez az irodalom nem értéktelen! Sőt! Csak ritkán igénylik, mégis ugyanannyiba kerül tárolásuk, mint a frekventáltaké. Nem is ez okozná a problémát, hanem az, hogy a könyvtári állomány növekedésével ez az állományrész egyre nyomasztóbb, úgyszólván elnyomja a frekventált állományt. A növekedésre Csűry István már 1956-ban kimutatta, hogy az általa vizsgált (nagyobb) könyvtárak tizenvalahány évenként megduplázzák állományukat. (Ő ezt úgy mondta, hogy az állomány majdnem fele az utolsó tíz évből származik.) Épeszű ember nem gondolhatja, hogy ezt a növekedést a könyvtári helyek növelésével követni lehet, miközben egyre nagyobb az inkurrens, azaz a fölöttébb ritkán használt művek részaránya.

De szögezzük le külön igazolás nélkül, hogy nem a nagy állományú könyvtár a jó, hanem az optimális állománnyal rendelkező. Persze, ez a kérdés is megér egy misét.

Nem kell kétségbe esni. A megoldás megszületett már századunk elején, egyébként a Harvard Egyetem ötlete nyomán. Az inkurrenciát külső raktárakba telepítették. Történt ugyanakkor,

hogy másik 20-25 könyvtár is hasonló gondokkal küzdött, ők is külső raktárakba telepítették értékes, de ritkán használt dokumentumaikat. Mivel tudtak egymásról, tapasztalták, hogy nagyon sok esetben ugyanazokat a műveket viszik a külső raktárba. Mit tesz az ésszerűség: megállapodtak, hogy a külső raktározás nem megoldás, hiszen csak térben távolabbra helyezi a problémát; elég a kihelyezett példányokból egyet (vagy kettőt) megőrizni mindannyiuk számára. Lemondtak a tulajdonról, az autonóm kezeléstről. A folyamat végiggondolható. Létrejött a mai korszerű könyvtári rendszerek nélkülözhetetlen intézménye, a tároló könyvtár, amelyik az összes többi gyűjtemény erőforrása. Nincs olvasója, a többi könyvtár használja. Innen csak egy lépés az újabb gondolat. Az a húsz (legyen kétszáz) könyvtár sokszor kerül abba a helyzetbe, hogy meg kell vásárolnia műveket, amelyekről eleve tudja, hogy ritkán fogják kérni. (Vásárlásuk szakmai kényszer, itt szintén nem részletezhető.) Mit tesz e művekben érdekelt 20-25 könyvtár? Mindegyik megveszi? Hát inkább megkérlik a tároló könyvtárat, vásárolja meg egyetlen példányban mindannyiuk számára. Ez a korszerű tároló könyvtár; az itt ismertetett fajtákat Sonnevend Péter „raktárkiváltó” (még nem az igazi), kooperatív és aktív tárolónak nevezte.

A Csurgay-bizottság rendszertervében központi fejlesztési célként ugyanilyen okból szerepel egy modern tároló könyvtár. Csírái már léteznek az OSZK-ban. Két évtizedes álom egyébként, első tervezésekor még teljes köteles sort is odagondoltunk. Emlékezzünk arra, hogy három budapesti könyvtár szintén a hetvenes években Törökbálinton a raktárvárosban hozzájutott egy-egy raktári szektorhoz, még most is külön-külön külső raktárként működtetik. Elszalasztott alkalom.

A tároló könyvtárak, az igaziak, számos feladatot tölthetnek be egy könyvtári rendszerben, az állományvédelemben, restaurálásban és más területen. Tucatsyi feladat hárul rájuk, még a főlépésszerű elosztása is. Két jellemvonásuk azonban a technika és a gyorsaság.

Most ugorjunk egy nagyot.

Bármely országban a könyvtári ellátás nagy problémája az, hogy minden állampolgárt – emberi jogai miatt – ugyanaz illeti meg, de a településszerkezet következtében ezt lehetetlen teljesíteni. Pontosabban: eddig lehetetlen volt teljesíteni. Nem lehet minden lakóhelyre bármely igényt kielégítő könyvtárat telepíteni. Kistelepülésekre még kicsi könyvtár se jut. Így érvényesül automatikusan minden diszkrimináció, amiből csak azért nincs botrány, mert statisztikusan kistelepülésen nem jelentkeznek olyan igények, mint mondjuk egy egyetemi városban; szakmánk kistelepülés közeli képviselője nem is teszi közzé jól felfogott önös érdekből, hogy bármely publikus dokumentumot bárki jogosan kérhet tőle.

A magyarországi jog e tekintetben példamutató. Azt mondja, hogy könyvtári szolgáltatást kell mindenütt biztosítani, ez nem feltétlenül jelent könyvtárfenntartást. Szakmabeliek tudják: jóval többet jelent. Mert kell valaki ott helyben, aki a könyvtárak szolgáltatásait odaszervezi. Ehhez mindenképp kommunikálnia kell azokon a pályákon, amelyeken a szolgáltatások áramolnak. (Egyáltalán: bárhol, bármely könyvtárnak ezt a képességét, ti. a kommunikálhatóságot kell legtöbbre tartania. De ez más kérdés; maradjunk a kistelepülések problémájánál.) Kifejtés nélkül gondolkozzunk az alábbiakon.

1. Könyvtári ellátás addig biztosítható, ameddig az iskolarendszer kiépült. Iskola ugyanis lassan nem létezhet könyvtár nélkül, a helyi önkormányzat viszont nem képes két könyvtárat (iskolást és községit) fenntartani. Szakmai okokból ez az egy könyvtár iskolai székhellyel kell működjön.

2. Az iskolai könyvtár feladatait a tömegesen és periodikusan jelentkező állomány biztosításában, kézikönyvtári állomány létrehozásában, az iskolára és a községre jellemző frekven-

tált állomány kialakításában, és a kommunikációs technika idetelepítésében lehet megszabni. (Az oktatási segédleteket is említeni kell, de ez inkább oktatási kérdés, itt ne érintsük.) A könyvtárközi kapcsolatok ennek révén az összes többi könyvtárral kialakulnak, városi, megyei, egyetemi (főiskolai) könyvtárakkal, a tárolókönyvtárral. Külföldről szerzett irodalmat is szolgáltat igény esetén, ekkor a lelőhely megállapításához is online férhessen hozzá.

3. Az ellátásban segítséget jelent a bibliobusz, ám ennek állománya nem konkrét igényt szolgál, csak választékot bővít. Kiegészítő szerepe van, önmagában nem megoldás. Egyébként nincs a piacon bibliobusz, az importot meg kell fontolni. Egy-két Patyomkin busz beállításának nincs sok teteje.

4. A szakmának ki kell dolgoznia ennek a „könyvtárinak vagy „kommunikáló hely”-nek a modelljeit. A technika nem drága, iskolák előbb-utóbb képesek biztosítani.

5. A könyvtárosképzésben az autonóm könyvtári modelleket fel kell váltania az ellátási rendszer részeként működő könyvtáraknak.

6. Ahol a fenntartó (önkormányzat) ereje többre futja, más modellhez kell igazodnia. Érdeemes eleve országos és biztonságos ellátásban gondolkodni. Két kulcsproblémája: tárolókönyvtár és az ország egészére kiépített végállomások, fogadó „könyvtárak”, vagy ahogy Csurgay Árpád találóan hívta őket: receptorok. A többi, mármint a könyvtárak, mintha léteznének.

-h-r

Kíméletes válasz Zsidai Józsefhez

Horváth Tibor

Főként az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumra vonatkozó Zsidai-tézisekre kívánok válaszolni, bár óhatatlanul általános észrevételeket is tennem kell. Bővebb kifejtés nem szükséges, ezért inkább néhány mondatos ellentézisekbe tömörítem válaszunkat.

Zsidai József gondolatmenetét az jellemzi, hogy nem az elítélt könyvtárak feladataiból indul el, hanem külföldi példákból. Példa mindenre található. Kulturális intézetek említésekor nagyon veszélyes a példák másolása, mert minden ország kultúrája, története más. Sőt, az egész világon a komoly intézmények arculata egyedi. Ráadásul rosszul választja meg példáit és nincs igaza, mert éppen ellenkező tendencia bontakozott ki világszerte a tájékoztatási szakma önállósulásával: önálló és független intézmények alakulnak. Nem akarom a többi válaszoló kenyerét elvenni, nyilván a maguk területén felhívják Zsidai figyelmét ezekre az intézményekre, az OPKM csak az ERIC-et említi, amelynek anyaintézménye a National Institute of Education, nem egyetem. Finnország kivételével Európa legjelesebb nevelésügyi tájékoztató szervezetei is függetlenek az egyetemektől, bár részükre is szolgáltatnak. Csak utalok arra, hogy nemzetközi szervezetek a szakmai-szakirodalmi tájékoztatásban milyen szerepet töltenek be, ezek sem egyetemek legjobb tudomásom szerint.

Perdöntő a halálra ítélték esetében, hogy miként váltak egy-egy tudomány- és szakterület nélkülözhetetlen részévé idehaza. Az OPKM-ra térve ezt is igyekszem felvillantani.

Egyébként bármit meg lehet szüntetni. A miskolci egyetemet is. Feladatait elvégzi majd a budapesti, ám eme javaslattal kikötném, hogy az így felszabadult pénz felét nekem adják. E szélső példával csak követtem Zsidai eljárását. Tengernyi hasonló ötlettel lehet előállni. Ettől még naponta felkel a nap.

Hol a költségkalkuláció a megtakarításról? Csak bejelent egy összeget. Mibe kerülne az összeolvasztás? Hol a kalkuláció erre vonatkozóan? Mibe kerülne, ha a szűk esztendőik elmúltával visszaállítanák az intézményeket?

Az új helyen is költségekbe vernénk a fenntartót, mert a gyűjteményeket más szervezetben is fenn kell tartani! Elköltöztetés mióta megtakarítás?

Hol az a könyvtár, amelyik félmillió és egymillió közti állományt fogadni képes? Nem látszik a lelkesedés! Gyűjteményeket nem lehet megszüntetni, csak elpusztítani.

Az a gyanúm, Zsidai megsemmisítésben gondolkodik.

Az Akadémia könyvtárának megkegyelmezett. Illendőségből! Új tudományos érv: illendőség. Illendőségből bármi fenntartható. Más érv nincs az MTA Központi Könyvtárának fennmaradására? Tudok néhány feladatot, amelyet csak ő végezhet el, szerintem szükséges a megmaradása, nem pedig illendő.

Mi a megtakarítás, ha a megyei könyvtárakat a város tartja fenn? Egyébként van példa erre, mert ahány megye, annyiféle. Ne húzzunk rájuk kaptafát. Módszertan tényleg nincs, helyette gyorsan növekvő területi feladatok vannak.

Mi a garancia az országos szakkönyvtárak színvonalának megtartására? Zsidainak ezekről a könyvtárakról nincs eléggé árnyalt képe. Ezek nem szakterületi kölcsönkönyvtárak! Az OPKM esetén megkísérlem ezt érzékeltetni a tankönyvek különgyűjteménye esetén.

Gyűjteményeket összeolvasztani akkora energiával és pénzzel, plusz létszámmal lehet, főleg pedig oly hosszú ideig tartóan, hogy még sehol sem érte meg. Nyilvántartásokat pedig nem lehet csak úgy összeosztani. Újra kell katalogizálni azt a néhány millió egységet, amit Zsidai József mozdítani kíván. Szóval ezekről sincs kalkulációja. Az a gyanúm, ha számításaiba ezeket is érdemben bevonta volna, akkor nem megtakarítást kiáltana, hanem elő nem teremthető költségemelkedés keletkezne. Szegény könyvtárak pedig az összeolvadással lennének elfoglalva, nem tulajdonképpeni feladataikat végeznék.

Elképzelhető, mi történne, ha a Zsidai-javaslatokat elfogadnák. Megbukna pl. a művelődési miniszter. A javaslat tárcaközi jellege miatt ugyanis neki kellene kollegáit – nem a kultúrát irányító kormánytagokat – arra kérni, hogy szüntessenek meg kulturális intézményeket. Ez körülbelül olyan lépés lenne, mintha a római pápát kérné az istentagadás terjesztésére.

A takarékoság könnyű útjait kereső pénzügyesek vérszemet kapnának. Jönnének a múzeumok, a levéltárak...

Zsidai javaslatának van egy nagy illúziója. Azt hiszi, hogy az általa javasolt módon elért megtakarításnak (legalább egy része) majd visszakerül hozzá. Egy fillért se fog kapni.

Ezután szólni kell az egyik halálra ítélt könyvtárról, az OPKM-ről.

A Javaslat első tévedése alapításunkkal kapcsolatos. Az OPKM-et Eötvös József elképzelése nyomán *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatási miniszter alapította 1876-ban, nem alkalmi ötletből. Eötvös ugyanis átfogó koncepcióban gondolkodott. Nemcsak a népoktatást tette kötelezővé, hanem egy hathatós közoktatási rendszer minden nélkülözhetetlen eleméről gondoskodott. Oktatáshoz nem elég iskola, diák, oktató. Eötvös és környezete az iskolákkal nagyjából egyidőben hozta létre a szervezett tanítóképzést, indította útjára a Néptanítók Lapját (kb. annyi példányban jelent meg, mint ahány tanító volt!), elindította a pedagógiai enciklopédia munkáit és létrehozta az OPKM-t, pontosabban az említett módon már Trefort; Eötvös ekkor már nem élt, hiszen a kiegyezést csak négy évvel élte túl. A közoktatás számára hívták életre, szükséges intézményként, nem dísznek. Nevünk akkor „Országos Tanszermúzeum” volt. Első szabályzatunkat is Trefort adta 1877. március 16-án. Ennek 4. paragrafusa szerint „tanszer” nem más, mint tankönyv és iskolai eszköz. 1906. március 15-én megjelent Hivatalos Közlöny *Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum*ról beszél, mivel hozzánk osztották a Néptanítók Lapjának könyvtárát is.

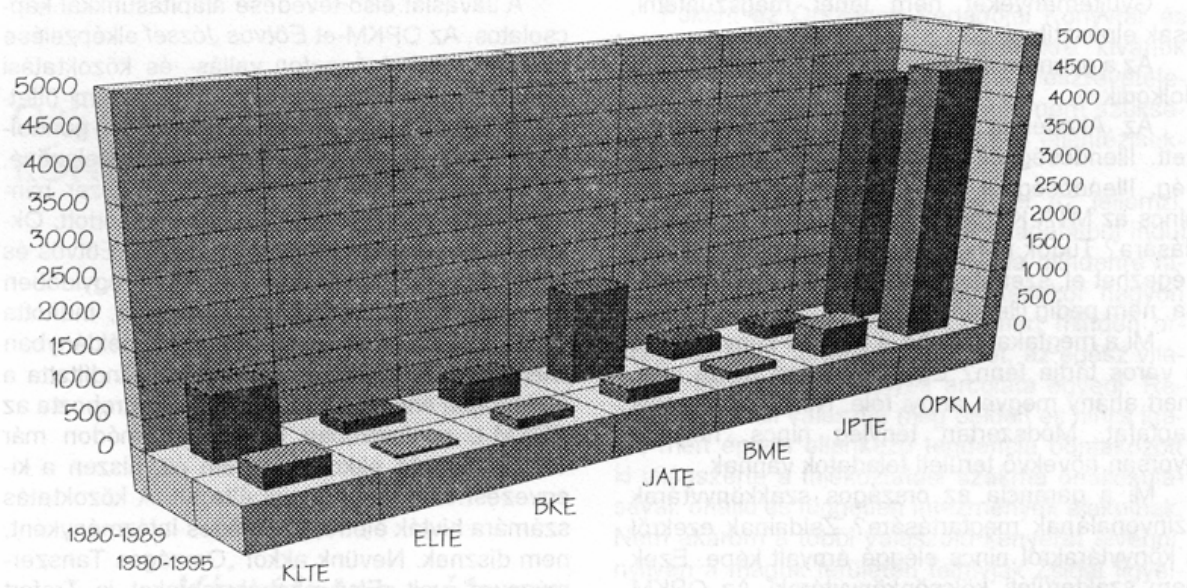
Azért részleteztem az alapítást, mert példa arra, hogy a hazai közoktatás testéből születtünk, itt éltünk és élünk; létünket csak innen lehet megítélni. Zsidai József alapításunkról közel egy évszázadot téved. Valószínű az zavarta meg, hogy Klebelsberg idején fenntartót cseréltünk, a Zsidai által idézett rendelet az újraalapításról szól, így váltunk az oktatási minisztérium közvetlen intézményévé. Múltunkat egyáltalán nem kell szégyenleni, úgyhogy a tisztelt szerzőt a tények tiszteletére kérjük.

Az OPKM-et négy bajuszban ismerteti, mindegyik pont azt hivatott érzékelteni, hogy e tevékenységek máshová helyezhetők. E négy pont eléggé esetleges, egyáltalán nem rekonstruálhatók belőle az OPKM feladatai. Úgyhogy megkérdem: jó, jó e négy pont, de hol marad az OPKM?

Ám vegyük sorra e négy bekezdést.

– Az első bajusz azt állítja, hogy a pedagógiai tudományokat több tucat felsőoktatási intézményben gyűjtik, „túlzott bőségben virágoznak” e helyeken. Erről pontos adataink vannak, a világbanki hitelt előkészítő tanulmányok egyike éppen az állományra vonatkozik. Kár, hogy Zsidai József nem e tényekre támaszkodik, hanem... (zavarban vagyok; tényleg: mire?)

A vizsgálat két részből állt. (A szerző szíves hozzájárulásával idézek néhány adatot.) Egy ún. „standard lista” tartalmazza (esetünkben) a neveléstudomány nélkülözhetetlen (idegen nyelvű) műveit. Azt vették számba, hogy ezekből a hét szóba jöhető legnagyobb gyűjtemény mennyit mondhat magáénak. A lista 615 művéből az OPKM-ben megvan 53%, a KLTE 4,4%-ot, az ELTE 1,7%-ot, a BME 3,7%-ot szerzett be é.í.t. Az 550 folyóiratból összesen 32% van meg Magyarországon, de ebből 22,4% az OPKM-ben. A többi helyen ez a mérőszám jócskán 10% alatt marad. A vizsgálat másik részében az elmúlt 15 évben beszerzett *idegen nyelvű* művek statisztikáját készítették el. 1990 előtt külföldről az összes többi könyvtár gyarapodása a neveléstudományban együttesen sem érte el az OPKM gyarapodását, 1990 után együttesen sem érték el az OPKM gyarapodásának egyharmadát. (Lásd a grafikont.)

Ezek után hogyan lehet az egyetemek gyarapodását a pedagógiában „túlzott bőség”-nek tartani? Ha a látható tények Zsidai számára „túlzott bőségnek” tűnnek, akkor én kérdezem, hogy szerintek szükség van-e szakirodalomra egyáltalán?

– A második bajusz azt mondja, hogy a tankönyvek a Széchényi Könyvtárban és a debreceni KLTE Könyvtárában is megvannak. Igaz. Mármost a magyar tankönyvek. A mi tankönyvtárunkban az összehasonlítást szolgáló külföldi is, de tantervek is, meg sok tankönyvre vonatkozó kéziratos dokumentáció: szinopszisok, lektori vélemények stb. Mármost nem is ez a lényeg, hanem a tankönyvtár használatában van komoly eltérés. Ha ugyanis egy szerző tankönyvet ír, szabályosan beköltözik a tankönyvtárba, munkahelyet épít magának. Innen telefonál, xeroxot használ. Kap egy íróasztalt, oda készít a munkájához szükséges minden eszközt a szótártól a – mondjuk – német tankönyv illusztrációjáig. Ezeket el se teszi, csak hónapok múlva adja vissza, amikor saját műve elkészült. Utána akár évekig nem látjuk. Ezt a használatot máshol nem tudják biztosítani. Még egy-két apróság. A tankönyvtár egyben a tankönyvek bemutató helye, tagja a tankönyvesek kamarájának, évente többször kiállít itthon és határainkon túl; szóval benne él a tankönyv ügyben. Ugye, nem lebecsülendő szektor a magyar művelődésben és oktatásban? Így tudja megtenni, hogy utána jár olyan alternatív tankönyveknek, amelyek nem érkeznek automatikusan a kötelespéldány-szolgáltatásból. Az itt leírtak egy szakkönyvtár működésének színvonalát jelzik; ha megszűnik, az utódhelyen átlagos kölcsönkönyvtár alacsony szintjére esik vissza.

– A harmadik bajusz az OPKM kiadói tevékenységét méltatja. Mondja, hogy a könyvkiadás nem a mi dolgunk, egyébként helyezzük üzleti alapra. Nincs hely itt elmondani, hogy mit és

miért adunk ki. De nem bízunk a véletlenre. Ha elfogadnánk Zsidai érvelését, úgyszólván megszűnne a pedagógiai könyvkiadás. Ha ötletét általánosítanánk, akkor a tudományos könyvkiadásnak Magyarországon csak foszlányai maradnának.

– A negyedik bajusz a múzeumra vonatkozik. Zsidai szerint ez a „múzeumok hatáskörébe tartozik”. Ez a mondat nem érthető. Ugyanis a pedagógiai múzeumot ugyanúgy a közoktatás tartja fenn, mint a pedagógiai könyvtárat. Nem lehet más „hatáskörbe” utalni. Érthetőbben szólva: ugyanannak a fenntartónak lehet átadni, aki jelenleg is fenntartja.

Néhány záró megjegyzést még engedjen meg Zsidai József.

Az oktatásügyben hiányzik egy tájékoztatási részterület, a felsőoktatási tájékoztatás, mármint a felsőoktatásról és kapcsolt területeiről szóló tájékoztatás. Régebben volt. Mielőtt Zsidai a közoktatást csak úgy integrálni javasolja, oldják meg előbb azt, ami tényleg hiány, szervezzék meg a felsőoktatás tájékoztatását. Lenne feladat a közoktatás bekebelezése nélkül.

Mellesleg egyetlen javaslatával messzemenőig egyetértek. Azzal, hogy ne legyenek teljesen függetlenített főigazgatók, igazgatók. Ám ne járjunk el hübelebalázs módján, előbb kísérletezzünk az új megoldással. Javaslom, a miskolci egyetem könyvtára legyen a kísérlet színtere. Zsidai főigazgató úr vállaljon részmunkát is, pl. készítsen félporcióként átlagban napi 15 bibliográfiai leírást. Ha javaslata beválik, ráadásul személyes példaadással, gondolkodhatunk szélesebb elterjesztésén. Azt is javaslom, ne korlátozza ötletét könyvtárakra. Múzeum, levéltár, esetleg más intézmények vezetői is szóba kerülhetnek. Azt ajánlom, keresse meg őket egy javaslattevő levéllel, sőt személyes meggyőzéssel igyekezzék álláspontját körükben is népszerűsíteni. A felemelő ötletekből ne maradjanak ki rokonaink.

Végül, egy nagyon lényeges észrevétellel zárnám. Zsidai József sok-sok fenntartó nevében szól. E nagyon különböző fenntartókat – pl. OMFB, megyei önkormányzatok, ágazati minisztériumok – összemosza, egyszínűre festi, mintha mindegyik ugyanolyan volna. Pedig rendkívül különböznek. Azonkívül vigyáznak hál istennek hatáskörükre. Csak abban egységesek, hogy nem szeretik a fogadatlan prókátorokat.

Az országos szakkönyvtárakról az új törvény tükrében

Horváth Tibor

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

Könyvtári törvényünk előkészületei és a hazai tájékoztatási-könyvtári szakterület változásai megkívánták az országos szakkönyvtárak helyének, feladatainak átgondolását a könyvtári rendszerben. Az elmúlt egy-két esztendőben az országos szakkönyvtárakról végletes elképzelések is születtek. Jelen dolgozat tisztázni igyekszik e könyvtárak körét, a rendszernek velük szemben támasztott kötelmeit, és azt, hogy ez a könyvtártípus milyen minőséget képvisel a rendszerben. Felvázolja a tájékoztatási rendszer működésének mechanizmusát, végül ezekből von le következtetéseket a törvény-előkészítés számára.

Jelen írás két részből áll. Először az országos szakkönyvtárak feladatairól és a könyvtári/tájékoztatási rendszerben elfoglalt helyükről ad áttekintést; másodszor néhány javaslattal él abban a tekintetben, hogy e könyvtárakról a törvényi szabályozás miképpen intézkedjék.

I. Az országos szakkönyvtárak

Kik ők?

Jelenlegi könyvtári rendszerünk²⁷ szerkezetének legfőbb elemei történetileg alakultak ki. Nem kizárólag magyarországi sajátosság, hogy ebben a rendszerben az ún. országos szakkönyvtárakat igen jelentős hely illeti meg; de a hazai könyvtárügynek valóban ez az egyik jellegzetessége. Ezt a helyzetet számos okból tudomásul kell venni. Mindenekelőtt azért, mert történeti képződményeket – különösen ezek egész csoportját – büntetlenül, vagy legalábbis kiszámíthatatlan következmények nélkül nem lehet gyökeresen átalakítani. Másodszor azért, mert valamennyi országos szakkönyvtár hosszú élete során megformálta saját arculatát főként a tudományos/kulturális élet önszabályozó mechanizmusai következtében, más szóval valódi társadalmi elvárásoknak tettek és tesznek eleget. Megszűntek azok a könyvtárak (tájékoztatási intézetek), amelyekre ez nem volt érvényes. Harmadszor azért, mert könyvtári rendszerünkben ezek a könyvtárak képviselnek – bár nem kizárólagosan – egy olyan minőségi szintet, amely nélkül a hazai könyvtárügy alig lenne több, mint kicsit feljavított kölcsönkönyvtárak csoportja. (Nem lebecsülve a kölcsönzés és helyben használat egyébként igen fontos feladatát.)

A mai országos szakkönyvtárak zömét a 19. században alapították. 1802: Országos Széchényi Könyvtár, 1826: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1867: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, 1869: Országgyűlési Könyvtár, 1876: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (akkor mint Országos Tanszermúzeum és Könyvtár), 1883: Technológiai Iparmúzeum (az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár elődje). A második világháború utáni hullámban újabbak jönnek létre. 1947: Országos Idegennyelvű Könyvtár, 1948: Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ, illetve az Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Életükben, mint az egész hazai könyvtárügyben is az 1961. év jelentett fordulópontot. Megalakult az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a művelődési tárcától átveszi az OMIKK-ot (akkori neve Országos Műszaki Könyvtár és

²⁷ A „rendszer” szót nem a rendszerelmélet szigorúan meghatározott jelentése szerint, hanem kicsit lazábban használom. Rendszertani értelemben ugyanis könyvtáraink nem alkotnak rendszert.

Dokumentációs Központ). Az OMFB könyvtárpolitikai vezérelve a „dokumentáció” (ahogyan a minőségi szakirodalmi tájékoztatást Paul Otlet nyomán 1905-től nevezzük) megszervezése és széles körű elterjesztése volt. A dokumentációs tevékenység kötelező elvei voltak: bármely dokumentum (nem csupán a könyvtárak által hagyományosan őrzöttek) lehet információs forrás, gyorsaság, kötelező tartalmi elemzés (legelterjedtebben a referálás, de ezen túlmenően egészen a szemletanulmányokig), továbbá a szolgáltatások aktív szétsugárzása akár egyéni témára vonatkozó SDI formájában. A hatvanas években, elsősorban az országos szakkönyvtárakra alapozva, megjelenik a dokumentáció. Az OMFB szerepét később jogszabály is rendezi. A 17/1976. MT rendelet 30. §-a kimondja, hogy „a könyvtárak szakmai tájékoztatási (információs) tevékenységére vonatkozó felügyeletet a kulturális miniszter az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnökével együttesen látja el”.

Lehet mérlegelni, hogy helyes döntés volt-e a dokumentációs (mai szóval: információs) feladatok zömét az országos szakkönyvtárakhoz telepíteni. Akkor ugyanis az egyetemi könyvtárak, jelesül a szakegyetemek könyvtárai főként az alkalmazott tudományok terén gazdagabb állománnyal rendelkeztek, mint az országos szakkönyvtárak. Logikus lett volna tehát az új feladatokat is ide helyezni. Az is kétségtelen, hogy ez a döntés az országos könyvtárak (főként a műszaki, orvosi, mezőgazdasági tudományokban) gyorsuló fejlődését eredményezte az egyetemi könyvtárak sorvadása mellett. De a döntés mellett is számos érv hozható fel: finansziális, felügyeleti okok, a nemzetközi rendszerekben való részvétel (KGST NTMIR) szóltak mellette. Ezt a problémát azért jelzem, mert azóta is számos, könyvtártípusok közötti feszültség, ellentét, néha félreértés forrása ez a harminc éve hozott döntés.

Az 5/1978. KM rendelet 2. sz. melléklete felsorolja az „országos” szakkönyvtárakat. A jegyzéken 120 (!) könyvtár szerepel. (Idővel még továbbiakat is kijelöltek.) Közülük jó néhány már nem is létezik. Az „országos” jelző nagylelkű odaajándékozása azzal magyarázható, hogy akkor folytak az említett KGST bekötésű szakirodalmi (később szakmai) információs rendszer kiépítésének munkái, ehhez sok specializált gyűjteményre volt szükség. Törekvés volt ugyanis a szakterületek hézagatlan lefedésére.

Országosnak az a szakkönyvtár tekinthető, amely szolgáltatásait az egész országra kiterjedően képes megszervezni és nyújtani, valamint önálló költségvetése van. Kilenc könyvtárat lehet ilyennek minősíteni: OSZK, MTAK, OK, KSH, OPKM, OMIKK, OMgKDK, OIHK, ÁIK, amelyhez tizedikként a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár csatolható szociológiai gyűjteménye és szolgáltatásai miatt. Az ÁIK esetében az „idegennyelvűség” nem határoz meg tudományt, ám egyre inkább a nemzetiségi kérdés és a kisebbségkutatás, valamint a világirodalom szakkönyvtárává válik.

Milyenek ők?

Az országos szakkönyvtárak állománya mintegy 15 millió könyvtári egység. Egyéni használók száma 100 ezer felett van. Megjegyzendő, hogy az összes szakkönyvtárak (egyetemi könyvtárak nélkül) igénybe vevők száma negyedmillióra tehető. E használók főként az értelmiségi rétegből valók, akikhez intézményi és külföldi megkeresők is csatlakoznak. A felhasználók évente kb. 440 ezer alkalommal fordulnak szakkönyvtárhoz, kéréseik kielégítésére mintegy 5,5 millió könyvtári egységet mozgatnak meg. Az országos szakkönyvtárak használata évről évre egyenletesen növekszik.

A fenti adatokhoz két megjegyzés kívánczik.

Az állomány imponáló nagyságához az is hozzátartozik, hogy az ún. inkurrens állományt is magában foglalja. Ezen nem elavult, hanem ritkán használt művek értendők. Mivel a magyarországi könyvtári rendszerből hiányzik az országos tároló- és kölcsönkönyvtár

intézménye (kezdeményei ugyan léteznek az OSZK-ban), könyvtáraink óvatosabban élnek az állományapasztással. Csupán feltételezni lehet, hogy ennek következtében a könyvtárak optimális méretű állományát meghaladó redundáns nagyságról van szó.

A másik megjegyzés a könyvtárhasználat természetére vonatkozik. Szakkönyvtárakban az évi 440 ezer használati alkalom, és az 5,5 millió megmozgatott dokumentum csak részben egyszerű kölcsönzés (könyvtárközi kölcsönzés) vagy helyben használat, az esetek jelentős részében ezen túlmenő igények kielégítéséről van szó.

Országos szakkönyvtárainknak bármely más könyvtártípusát magasan meghaladó szerepük van a hazai könyvtárügyben azzal, hogy „összkönyvtárügyi”, több, vagy valamennyi könyvtárat érintő szolgáltatások, intézmények, tevékenységek ezekben koncentrálódnak. A magyarországi könyvtárak rendszerként való működéséhez van rájuk szükség, sőt mivel „központi” feladatokról van szó, húzóerőt gyakorolnak a könyvtárügy fejlődésére is. A fontosakat érdemes megemlíteni.

1. A hazai dokumentumtermés bibliográfiai számbavétele kizárólag ebben a körben megy végbe, az egyetemes számbavétel (UBC) részeként. Ez a könyvtárügy kötelező feladata. A nemzeti bibliográfiai rendszerért, beleértve a géppel olvasható variánsokat is, az OSZK felelős, hiszen elsőrendű nemzeti könyvtári feladatról van szó. Ehhez csatlakoznak a nemzeti szakbibliográfiák, ezeket kizárólag az országos szakkönyvtárak produkálják, elvégezve a hazai dokumentumtermés analitikus számbavételét (pl. a folyóiratok repertorizálásával). A nemzeti szakbibliográfiai rendszer eléggé hézagos, nem lévén egyik-másik tudományban országos szakkönyvtár. Az is sajnálatos, hogy az általános és a szakterületi számbavétel rendszertanilag nem illeszkedik egymáshoz; illeszkedés csak a géppel olvashatóságban létezik az alkalmazott szabványok következtében. A lényegen azonban ez nem változtat: ezt a feladatot az országos szakkönyvtárak végzik.

2. Ez a kör vezeti valamennyi országos (összkönyvtári) nyilvántartást. Az országos lelőhelykatalógusok a legkisebb és legtávolabbi, bármely típusú könyvtár számára nélkülözhetetlenek. Még a kutatás-nyilvántartást is e könyvtárakban szervezték meg (OMIKK); feltehetően koordinációs és tudománypolitikai okokból e nyilvántartás(ok) újraélesztése napirendre kerül(t).

3. Ebben a körben születik a szaksajtó: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros; Tudományos és Műszaki Tájékoztatás; Könyvtári Figyelő*. Az első lapgazdái között két országos szakkönyvtár (OSZK, OPKM) és három társadalmi szervezet található, a másik kettőt az OMIKK, illetve az OSZK adja ki.

4. Ebben a körben dolgozták ki a szakmai szabványokat, főként az OMIKK és OSZK jóvoltából; bár e munkák lelassultak, legújabb eredményként a HUNMARC említhető.

5. A könyvtártudomány és szakirodalmi informatika elmélete tekintetében a „kilencek” jelentősebb szerepet töltöttek be a tanszékeknél is. Már a hatvanas években műhelyek alakultak ki az OMIKK-ban és az OSZK-KMK-ban. Az OMIKK Módszertani kiadványok sorozata 49 monográfiából áll, a Tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata (más tudományokban is számon tartott) kötetei 25 kötetet tesznek ki. A KMK kiadványai szélesebb tematikájúak. Példaként *Polzovics Iván* hézagpótló összefoglaló munkáját érdemes kiemelni (Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba). Ezeknek a kutató/fejlesztő munkáknak következtében alakult ki a könyvtárügy munkakapcsolata más tudományok intézményeivel, jelesen az általános és számítógépes nyelvészet kutatóival. Ezek a munkakapcsolatok már nem élnek.

6. A tezaurszkérdést ebben a körben vetették fel először, mind a négy idevágó hazai monográfia a kilencek valamelyikétől származik, Sőt, az indexelés/osztályozás problémái a tezaurszoknál is erősebb hangsúlyt kaptak. Ebben a körben születtek az első tezaurszok, egyáltalán a legtöbb tezaurszt ebben a körben készítették.

7. A szakképzésben – az intézményes iskolarendszerű képzés mellett – ezek az intézmények szerepet kaptak a rendszeres oktatás megszervezésében.

8. Az információfeldolgozás technológiájában ebben a körben vezettek be alapvető újításokat. A referálás elindítása, a szemletanulmányok műfajának meghonosítása a kilencek érdeme. Bármily hihetetlen, a világon elsőként az OMIKK szervezett SDI-szolgáltatást, még a számítógépek megjelenése előtt; igaz, kevés témában. A nemzetközileg egyik legigényesebb indexelést (PRECIS) hazánkban egyedül az OPKM-ben alkalmazták. A példák sorolhatók.

9. Az első permutált indexeket (KWIC formában) az OMIKK állította elő.

10. A mikroképteknika, később az AV-technika elterjesztése, népszerűsítése az MTAK, OSZK és OMIKK munkájának eredménye az első laboratóriumok létrehozásával, szakfolyóirat indításával.

11. Az OMIKK kezdeményezte az ún. közös (osztott) katalogizálást, végezte az első kísérleteket. Tapasztalatait egyetlen fejlesztési koncepció sem nélkülözheti.

12. A külföldi számítógépes szolgáltatásokat (CAC) elsőként a veszprémi egyetem, röviddel ezután a miskolci (METADEX), még később az OMIKK honosította, ez utóbbi egyszerre hármat (INIS, INSPEC, Compendex) is. Ma a CD-ROM technika népszerűsítésében is élen járnak.

13. Az első online kapcsolatot külföldre ebből a körből létesítették.

14. Az ETO teljes kiadását az OMIKK vállalta magára.

15. E könyvtárak közül szinte valamennyi kiadóként is jelentős. (Az egész tudományos élet számára fontos olyan művek megjelentetése, amelyeket főhivatású kiadó anyagi okokból nem vállalhat.)

Az utóbbi néhány évben a számítástechnikai fejlesztés terén felzárkóztak az egyetemi könyvtárak főleg integrált könyvtári szoftverek átvételével, és a CD technika alkalmazásával. Ugyanez állapítható meg néhány megyei és városi könyvtárra is. A mai kép tehát kiegyensúlyozottabb.

Az eddig elmondottakból nyilvánvaló, hogy az országos szakkönyvtárak a könyvtárügy életében, a könyvtári rendszer rendszerként való működésében, a dokumentumellátásban és tájékoztatásban nélkülözhetetlen feladatokat láttak el. Mégis, ez ideig minden fejlesztési programból kimaradtak. Jelentőségüket megítélni nem célszerű egyenkénti értékelésük összegzésével, hanem csak az egész könyvtárügy és rendszer egészének vizsgálata alapján. Az egyedenkénti értékelés egyébként is a fenntartók feladata.

Az országos szakkönyvtárakat aszerint is érdemes megvizsgálni, hogy az adott tudományterületen létezik-e országos szolgáltatásokra alkalmas egyetemi gyűjtemény, vagy pedig olyan diszciplínában van szerepük, amely nem tartozik valamely egyetemi könyvtár gyűjtőkörébe. Csupán három országos szakkönyvtár van, amelynek – madártávlatból tekintve – van egyetemi könyvtári megfelelője. A műszaki tudományok, az agrártudományok és az orvostudomány azonban olyan hatalmas szakterületek, hogy a szakirodalmi tájékoztatást több könyvtár együttesen is csak nagy erőfeszítéssel láthatja el. Az OMFB indított vizsgálatot abban a tekintetben is, hogy a Budapesti Műszaki Egyetemi Könyvtár és az OMIKK külföldi folyóirat-állományában mekkora az átfedés. A vizsgálat azt állapította meg, hogy a párhuzamosan rendelt folyóiratok mennyisége elhanyagolhatóan kicsi. Más – aktuális – adatról nincs tudomásunk, mivel az ellátottsági vizsgálatok, amelyek mintegy negyed százada még rendszeresen folytak, sajnálatosan abbamaradtak. Az országos szakkönyvtárak gyűjtőköreinek a többi tudományban nincs számottevő felsőoktatási megfelelőjük (statisztika, pedagógia stb.).

Még egy megjegyzés kívánczik ide kiegészítésül. Az országos szakkönyvtárakat nem terheli a felsőoktatási könyvtárakban hullámokban, egy időben és tömegesen jelentkező, egyébként természetes hétköznapi igény, amely a kötelező irodalomra, tankönyvekre, jegyzetekre irányul. Ezek a hullámok elérik valamennyi könyvtárunkat, mivel a felsőoktatási könyvtárak érhetően nem képesek egyszerre egész évfolyamokat kielégíteni.

Együtt másokkal

Ha az országos szakkönyvtárak az egész könyvtári rendszer szempontjából értékelendők, akkor további négy kérdést kell felvetni.

Az első, hogy a könyvtári rendszernek a szakirodalmi ellátásban az ország számára fontos tudományok tekintetében „lefedettséget” (coverage) kell biztosítani. Könyvtárügyünknek nem is annyira a párhuzamos gyűjtés a problémája, mint a hiányos „lefedettség”. Fehér folt a természettudományokban van: nincs országos természettudományi szakkönyvtár. E kérdésen valamennyire segített a szegedi biológiai kutatóintézet megalapítása (SZBK) az élő természettel foglalkozó tudományok terén (life science), de csak enyhített, mivel intézeti könyvtárról lévén szó, az „országos” léptékű ellátás szempontjából nem nyújt valódi megoldást. (Félreértés ne legyen, e könyvtár egyike legkitűnőbb szakkönyvtárainknak, itt csupán a könyvtári rendszerben elfoglalt státusáról van szó.) A többi természettudomány helyzete még mostohább. Műszaki, agár- és orvostudományi, más egyetemi és országos szakkönyvtárak határterületi alaptudományként gyűjtik. (Régi terv egyébként, hogy az ELTE TTK Lágymányosra költöztetésekor itt lehet e hiányzó könyvtárat megalapítani. Olyan távoli azonban ennek a tervnek a megvalósulása, hogy jelenleg aligha vehető figyelembe. Valószínű, hogy e kérdésről az új törvény is hallgatni fog.) A diszciplínák szerinti hézagatlan lefedés követelménye egyébként a felsőoktatási és országos szakkönyvtárak egymásrautaltságát erősíti.

A következő könyvtárpolitikai kérdés, hogy a tudományokban országosan biztosítani kell az állomány reprezentativitását. A szakkönyvtár nem az a könyvtár, ahol vannak a gondozásra vállalt tudományok területéről szakirodalmi források, hanem az a könyvtár, ahol megvannak e források. Ennek pedig két feltétele van.

Az első a relatív teljesség követelménye; szakmánk terminológiája szerint ez tartalmi teljességet jelent, és nem azt, hogy a dokumentumok tekintetében valósul meg teljesség. A kettő között ugyanis óriási különbség van. (Például: egy zenei szakkönyvtárban Beethoven valamennyi művének meg kell lennie, de nem e művek valamennyi kottakiadásának!) Más szóval a tudományok tartalmának minden lényeges témája fellelhető, azaz a könyvtár képes felmutatni tartalmában az egész tudományt. E probléma kifejtése messzire vezetne, ismét példát idézve, ismerni lehet nagy múltú gyűjteményeket, ahol ezt a tartalmi teljességet különböző kényszerű korlátozások miatt ért sérelmet tudatosan úgy orvosolták, hogy a hézagokat bibliográfiai szinten fedték csak le. (Pl. az Egyetemi Könyvtár. Így épült ki az EK páratlan referenzgyűjteménye.)

A reprezentativitás második követelménye az újdonságorientáltság. A könyvtárnak képesnek kell lennie felismerni a tudományok új eredményeit, ezeket ilyenként feldolgozni és ilyenként megjeleníteni szolgáltatásaiban. A már említett „dokumentáció” a múlt század közepétől ezért preferálta az újdonságértesítő szolgáltatásokat. De ez azt is jelenti, hogy a szakkönyvtárnak részt kell vennie az adott tudomány életében.

A harmadik kérdés a könyvtárak kommunikációs képessége. Az információs társadalomban ez nem is lehetetlen követelmény. Azt jelenti, hogy a szolgáltatásokat el kell tudni juttatni addig, ameddig az intézményesített kommunikáció ér. Régen ezt a posták, ma az adatátviteli hálózatok biztosítják. Másfelől ez azt is jelenti, hogy a könyvtári szolgáltatásokat minden

civilizált helyről el lehet és el kell tudni érni. Az országos ellátási rendszerbe bevont könyvtárak állománya egy korpuszt alkot, amely bárholnan elérhető. Ennek alapján lehet igen nagyra értékelni azt a jogszabályi előírást, amely az önkormányzatok számára előírja, hogy könyvtári szolgáltatást kell biztosítaniuk. Ezek után könyvtárszakmai kérdés, hogy ez mi módon valósítható meg. Itt csak jelzem, sokak által régóta hangoztatott könyvtárpolitikai elvünk, hogy a könyvtári szolgáltatások addig érnek, ameddig az iskolarendszer kiépült. Az iskolák ugyanis eléggé stabil intézmények, és a nem is távoli jövőben minden iskola csatlakozik valamelyik adatátviteli hálózathoz.

Mivel valamennyi könyvtárat elsődlegesen érintő, igazi könyvtárpolitikai kérdésről van szó, a könyvtárak „kommunikálhatósága” megérdemli a törvény figyelmét.

Hogyan működik a könyvtári rendszer?

Mivel nem létezik önmagában világkönyvtár, mindentudó könyvtár, ezért a könyvtárakhoz befutó bármely igényt a könyvtári rendszer elégíti ki, nemcsak az igényt felvevő könyvtár. A konkrét könyvtár a rendszer fizikailag kiépített hálózatában él; ebben áll a „hálózat” szó valódi jelentése. Ha az igényt helyileg nem tudja kielégíteni, más könyvtárakhoz fordul, mert vannak eszközei azt megállapítani, hová kell fordulnia. Ennek az eszközrendszernek a teljes rendszer valamennyi eleménél, tehát a végállomásokon is meg kell lennie. Vannak becslések azonban arra, hogy országos szakkönyvtárakban az igények kb. 60%-át helyileg kell tudni kielégíteni. (Ilyen irányú vizsgálatok sem folytak nálunk, ezért érdemes lenne e probléma néhány részletét tisztázni más könyvtárfajták esetében.) Az igény szempontjából közömbös, hogy milyen könyvtárban merült fel a probléma, s hogy a kérés vagy kérdés melyik könyvtár révén teljesül. A törvénynek ezért nem érdemes könyvtártípusonkénti szabályozást adnia, mert az élet „más nyelven beszél”. Az igény jelentkezési helyéről tekintve tehát a rendszer egészének állománya egy korpuszként viselkedik, a szakértelem is összpontosul. A rendszer virtuálisan tehát egy könyvtárként viselkedik, sőt a világ valamennyi könyvtára egy világkönyvtárként. Ebben áll a már szlogenként emlegetett „virtuális világkönyvtár” gondolata.

Az élet által kimunkált mechanizmusban a nagyobb könyvtárak, így az országos szakkönyvtárak is különböző pozíciót foglalnak el. Kevés erős könyvtárhoz gyakran fordulnak információért és dokumentumokért, hiszen az ország egészét szolgálják. Ezek külön figyelmet igényelnek. Nevezzük ezeket magkönyvtáraknak („donor könyvtárnak”). A végállomások inkább a rendszer receptorai. Kettő között állnak a közvetítők (transzfer könyvtárak). Persze valamennyi könyvtár receptor is, donor is. Szerepüket az „inkább-kevésbé” határozóval lehet jellemezni.

Az alapkoncepció nagyon szép és elegáns; gyakorlatilag számos nehézség akadályozza megvalósulását, főként a hagyományosan könyvtári kölcsönzésnek nevezett mechanizmus siralmas volta. A könyvtárközi átkérések jelentős hányada nem teljesül, a teljesített kérések átfutása több hónap. Tudni kell, hogy fejlett országokban az átfutási időt órákban mérik! A British Libraryben 2 óra alá kívánják szorítani! Az is világos azonban, hogy a kötelező olvasmányok tekintetében nem lehet a könyvtárközi átkérésre berendezkedni. (Ezt a problémát a közoktatásnak és felsőoktatásnak kell átgondolnia és megoldania, nyilván könyvtáraik segítségével.) Az „egy korpusz”, azaz a virtuális egykönyvtár hazai megvalósulását nagy mértékben akadályozza az országos tároló/kölcsönkönyvtár hiánya is.

A felvázolt működési modellben rajzolódik ki a kívánatos könyvtári rendszer váza. Léteznek mindenekelőtt a valamennyi könyvtár működését biztosító országos, „központi” funkciók intézményei, központi, összkönyvtári szolgáltatások. Ezek: dokumentumok nemzeti számbavétele (a nemzeti bibliográfiai rendszer és adatbázisai), lelőhely-megállapító eszközök, illetve adatbázisok, az országos tároló/kölcsönkönyvtár, egy „tájékoztatás a tájékoztatásról” referral típusú eszköz, amely fokozatosan kiépíthető az elektronikus szolgáltatások révén is. Ide

sorolható a köteles példányok olyan elosztási rendje, amely biztosítja e dokumentumok részvételét az országos ellátásban.

A könyvtárak e központi funkciók köré három vetületben zárkoznak fel. Vannak,

– amelyek biztosítják valamennyi szolgáltatás területi meglétét, ezek zöme önkormányzati közkönyvtár;

– amelyek szakterületileg biztosítják a szolgáltatásokat, a szaktudományi szolgáltatások terítésében a többi könyvtár áll rendelkezésre;

– az oktatás valamennyi szintjét támogató könyvtárak, iskolai és felsőoktatási könyvtárak. Ezek szintén szakkönyvtárak egyik-másik enciklopédikus, széles körű gyűjtőköre ellenére. Az iskolai könyvtár is az: az oktatási folyamatban hasznosuló taneszközök és szakirodalom szakkönyvtárai, az önkormányzati közkönyvtárak gyűjteményére jellemző állomány mellett.

Valamennyi könyvtár ugyanannak az adatátviteli hálózatnak tagja. Ennek a sémának legnagyobb gyengéje a könyvtárak egyenetlen területi eloszlása. Pedig emberi jogon lakóhelyétől függetlenül minden állampolgárt ugyanaz a könyvtári ellátás illet meg. Ezért is fontos bárhol elérhetőséget biztosítani a rendszer szolgáltatásaihoz. A területi egyenetlenséget enyhítheti az egyházi gyűjtemények teljes jogú bekapcsolása, azért is, mert ezek zöme nem a fővárosban található, s gyűjteményeik kisebbik része egyházi irodalom. (Az egyházi könyvtárak részéről is tettek erre javaslatot.)

II. A törvény

Az előző fejezet az országos szakkönyvtárakkal foglalkozott. Ebben a fejezetben kicsit tágítani kell a kereteket, hiszen a törvény nem foglalkozhat elszigetelten egyetlen könyvtárfajtával sem.

A múzeumi törvény koncepciójának vitája során osztatlan egyetértéssel fogadták, hogy a törvény nem lesz intézménycentrikus. Az előterjesztés központjában a műtárgy állott, azaz a múzeumi tevékenység tárgya. Hasonlóan lehet javasolni a könyvtári törvény előterjesztőinek, hogy ne intézményekben, ne könyvtárakban gondolkozzanak, hanem a könyvtári tevékenység tárgya, a tudás, ismeret, közvetve az ismerethordozó dokumentum álljon a törvény központjában. A könyvtári funkciókat kell tekintenie, s hogy ezekből milyen következmények származnak az intézményekre, az már szakmai belügy.

Előre kell tisztázni azt is, hogy mit kívánunk törvényben szabályozni, s mit alacsonyabb szintű jogszabályokban. Par excellence szakmai kérdéseket nem a törvényre kell bízni. Egy példán mutatom meg, mire gondolok. Nyilvánvaló, hogy a közös (osztott) katalogizálás megszervezése fogja belsőleg legjobban átalakítani könyvtárainkat. Olyan horderejű kérdés, amely a könyvtárügy egészének működésére kihat, tehát magas szinten kellene szabályozni. Mégsem lehet a törvényben kötelezővé tenni, vagy a hogyanját meghatározni. A törvényben legfeljebb az szerepelhet, hogy a könyvtári rendszer funkcióit a lehető legalacsonyabb költségekkel kell megvalósítani mind az állományépítés, mind a feldolgozás, mind a szolgáltatások tekintetében. Ebből következik majd, hogy a jelenlegi pazarló feldolgozást át kell alakítani. Ez a példa talán elegendő.

Az is nyilvánvaló, hogy a törvény nem rugaszkodhat el a mai magyarországi valóságtól, a mai feltételektől. Ha pedig gúzsba kötjük, mondván, hogy csak szerény lehetőségeink vannak, akkor egy nyomorszintet kodifikálunk és tartósítunk jövőnkre is. Szintén a múzeumi tör-

vényszervezet megbeszélésén vetődött fel, hogy a törvény bizonyos paragrafusai később lépnek hatályba, vagy átmenetileg fel lehet függeszteni hatályukat. Ismét egy példát erre is.

A kívánatos könyvtárközi kapcsolatok szíve a még nem létező tárolókönyvtár. A törvény ma csak azt mondhatja, hogy a könyvtári rendszernek része egy országos tároló/kölcsönkönyvtár is. Létre kell hozni. Bár hosszú távon bizonyosan megtérül, a létrehozás költségeit ma kell erre előteremteni. Nagy hiba lenne, ha a törvény a tárolókönyvtárról a mai gazdasági szükségesség miatt hallgatna. Bele kell venni, de a hatálybalépés késleltetése megnyugtatóná a törvény közgazdász lektorait. (Természetesen lehet valakinek az a szakmai véleménye, hogy tárolókönyvtárra nincs szükség. Ám akkor meg kell mondania, hogy milyen más módon teljesülnek azok a feladatok, amelyek a tárolókönyvtárra várnának.) Kérdés azonban, hogy a hazai jogalkotók lehetségesnek tartanak-e ilyen megoldást.

A törvénynek három problémával érdemes foglalkoznia:

- az állampolgárok könyvtári jogaival,
- a könyvtári rendszer feladataival,
- irányítási, fenntartási kérdésekkel, állami kötelezettségekkel.

Az állampolgári jogok

Jelen írás témája az országos szakkönyvtárak helyzete, ezért e három pont részleteit nem egyforma arányokban tárgyalja, csak annyiban, amennyiben az egész rendszer és az országos szakkönyvtárak kölcsönhatása megkívánja.

A törvénynek ki kell mondania a következőket.

Bármely állampolgárnak, tekintet nélkül lakhelyére, nemére, iskolázottságára, vallására, származására, meggyőződésére, életkorára, joga van a világ bármely publikus dokumentumát megkapnia a könyvtári rendszertől.

A könyvtárhasználatban minden állampolgár egyenlő.

A könyvtári alapszolgáltatások ingyenesek. Alapszolgáltatáson az eredeti dokumentum (vagy másolata, valamilyen reprodukciója) rendelkezésre bocsátása és a teljes dokumentumtermésre vonatkozó bibliográfiai szintű tájékoztatás értendő.

A könyvtárhasználatból egy könyvtárra vagy minden könyvtárra kiterjedően ideiglenesen vagy véglegesen kizárható az az állampolgár, aki dokumentumot vagy könyvtári berendezést szándékosan eltulajdonít, megsemmisít, megrongál. (A részletek nem törvénybe, hanem csatlakozó szabályzatokba kívánkoznak.)

Ki kell mondani, bárki jogosult könyvtárat alapítani.

Ennyit az állampolgári jogokról. A probléma egyáltalán nem egyszerű.

Az állampolgári jogok rögzítése összhangban áll a IFLA ún. UAP programjával, amely kimondja az egyetemes hozzáférhetőség elvét. Magyarország csatlakozott a programhoz. Ha a törvény mindezeket előírja, a UAP nem szólam többé, hanem komoly szakmai kihívás.

A rendelkezésre bocsátás alól kell, lehet kivételt tenni, illetve finomítani érdemes. Kivétel a muzeális értékű, vagy más szempontból különleges értékű dokumentum; állományvédelmi indokból is életbe léptethető korlátozás. (Muzeális értékű művekből viszont legyen használati kópia.)

A korlátozás kiterjedhet a kimondottan fasiszta, pornográf, emberi jogokat sértő művekre. Hol vannak a határok? A törvény csak elveket fogalmazhat. A részletek szintén kidolgozandók. A kutatómunkát semmiféle korlátozás nem érintheti.

Az ingyenesség sem problémamentes. Létezik beiratkozási díj. Ha egy dokumentum megszerzése költségekkel jár, ezt át lehet hárítani a kérő személyre.

A rendelkezésre bocsátás dokumentumtípusonként is mást jelenthet. Lemez, kazetta, videó, CD, térkép és más dokumentum esetében még könyvtártípusonként is változhat.

Vannak azonban elvibb problémák is. A következőket kell még megfontolni.

Ha kimondjuk a fenti jogokat, akkor a könyvtárnak kötelezően elő kell teremtenie a kért műveket. Az oktatásban azonban egy időben jelentkezik akár több száz, több ezer kérés ugyanarra a műre. Tekinthetjük-e ezt oktatási feltételnek, amelyet ez esetben az oktatásnak kell megoldania – nyilván a könyvtárak segítségével.

Léteznek intézményi felhasználók. A könyvtárak nem kizárólag személyekkel állnak kapcsolatban. Ugyanazok a jogok illetik-e meg az intézményeket, vagy számukra másképpen kell értelmezni a jogosultságot?

A szakmán belül a legnagyobb probléma az, hogy a fenntartó eleve a használók meghatározott köre számára működteti könyvtárát. Egy egyetem pl. az oktatók és hallgatók számára, az országgyűlés a képviselők számára, a fővárosi önkormányzat a főváros lakói számára, és így tovább. Csak az országos szakkönyvtárak számolnak eleve „az országgal”, minden állampolgárral. Miért várható el egy adott használói kör számára létrehozott könyvtártól, illetve fenntartójától, hogy „bármely állampolgár” igénybe vehesse? A könyvtári rendszer működési elve ugyanakkor pedig ezt kívánja meg. A válasz többféle lehet. Először: az említett könyvtárakat bármely állampolgár más könyvtár segítségével veheti igénybe. Rendelkezésre állnak az önkormányzati könyvtárak és az országos szakkönyvtárak; ezekbe feltétel nélkül beiratkozhat, a rendszernek ezekből a tagkönyvtáraiból bármit elérhet. Az országos szakkönyvtárak ebből a szempontból szakterületi közkönyvtárak, hasonlóan az önkormányzatiakhoz, csak nem területi, hanem szakterületi elven. Másodszor: a könyvtárközi kapcsolatok kölcsönös érdekeltségre épülnek, legfeljebb az adok-kapok arány változó. Harmadszor: a fenntartó dolga, hogy saját használói körének megfelelő költségvetést biztosítson; amilyen mértékben könyvtára részt vállal az országos ellátásban, olyan mértékben kell költségvetését más forrásból (pl. központi költségvetés) kiegészíteni. Kérdés azonban, hogy pl. a felsőoktatási könyvtárak hajlandók-e részt vállalni az országos ellátásban? Ebben a kérdésben tehát az országos könyvtárak közelről érintettek. Kényszeríteni senkit sem lehet. Ha az irányítás elég erélyes, kimondhatja azt az elvet, hogy amelyik könyvtár nem szolgáltat az országos rendszerben, kizárja magát, nem részesülhet a központi szolgáltatásokból sem. Megoldást mindenképpen találni kell.

Végül a rendelkezésre bocsátás legnehezebb kérdése egy könyvtárakon kívüli trend, amely a szellemi termékek védelmének szélsőséges képviselőjében korlátozni akarja a könyvtárak eddigi „liberális” gyakorlatát. Főként kiadók gondolkodnak úgy, hogy másolás esetén térítés illeti meg őket is (vagy a szerzőt). Egyesek még a legegyszerűbb kölcsönzést is illetékfizetés ellenében képzelik el. Nincs ebben semmi kultúrpolitikai megfontolás, a kiadók pénzszerzési kísérletéről van szó. Leszögezhetjük: a mai Magyarországon ez nem érvényesíthető, akárhány gazdag ország szélsőséges példájával (példa mindenre található) érvelnek. A kérdést nem a könyvtárak, és nem a könyvtárpolitika fogja eldönteni; azonban egy jó könyvtári törvény ebben is kellő védelmet nyújt számunkra.

A rendszer teljesítményei

A törvény második részébe javasolhatók azok a paragrafusok, amelyek a könyvtári rendszer teljesítményeiről szólnak. Az eddigiek alapján már számos kérdés tisztázható.

A törvénynek az OSZK kivételével nem kell egyes könyvtárakkal vagy könyvtártípusokkal részletesen foglalkoznia. A nemzeti könyvtár esete más, megkülönböztetett pozíciója van. Csak utalok arra, hogy a nemzeti könyvtár a törvényben megjelenhet OSZK-ként, de nemzeti gyűjtemények alrendszereként is. Ezt az indokolná, hogy nemzeti hangarchívum, filmarchívum, esetleg más gyűjtemények szintén nemzeti könyvtári feladatokat látnak el, együttes törvényi kezelésük indokoltnak látszik. Jelen írásnak azonban nem feladata ezzel foglalkozni.

A törvény kimondhatja a következőket:

A magyarországi könyvtárak rendszert alkotnak.

A rendszer tagsága nem kötelező.

A rendszer tagjai azok a könyvtárak, amelyek vállalják részvételüket az országos ellátásban, és részesülnek az országos ellátás szolgáltatásaiban.

A rendszerhez két szakmai feltétel teljesítésével lehet tartozni: a rendszer tagja betartja a szakmai normatív előírásokat (pl. szabványok), és rendelkezik kommunikációs képességgel. Az utóbbi biztosítja részvételét a könyvtárak kommunikációs hálózatában.

A rendszer nyitott, későbbi csatlakozás is lehetséges.

A rendszer területi határai a kommunikációs rendszer határai. (Említettem, ez kb. addig tart, ameddig iskolák vannak.)

A rendszer részei:

- nemzeti könyvtár (vagy nemzeti könyvtári alrendszer);
- összkönyvtári, „központi” funkciók intézményei; a nemzeti bibliográfia intézménye, a kötelespéldány-elosztás intézménye, központi lelőhely-nyilvántartások, tároló/kölcsönkönyvtár, „referral centre” (tájékoztatás a tájékoztatásról, irányító központ), esetleg más egyebek is;
- a szolgáltatásokat területileg szétterítő könyvtárak, jelesül önkormányzati közkönyvtárak, egyházi könyvtárak, esetleg mások;
- a szolgáltatásokat szakterületenként szétsugárzó könyvtárak (szakterületi közkönyvtárak, szakkönyvtárak);
- az oktatás valamennyi szintjéhez információt, szakirodalmat biztosító könyvtárak.

A sorrend természetesen közömbös.

Az alrendszerekhez tartozás nem lehet merev. Pl. nem fővárosi egyetem vállalhat területi feladatokat is, országos szakkönyvtár támogathatja az oktatást, minden egyetemi könyvtár egyben szakkönyvtár, megyei könyvtár végezhet szakkönyvtári feladatokat stb., de ezt meg is kívánja a rendszer működésének az előző részben leírt módja.

A könyvtári rendszernek országosan biztosítania kell az állomány reprezentativitását (lásd az előző részt). Ez látszik a törvény legkeményebb rendelkezésének, rövid időn belül aligha teljesíthető. (Az ún. „coverage” sem, aktuális igényessége miatt.)

A rendszer funkciói:

- a magyarországi dokumentumtermés számbavétele (az egyetemes számbavétel részeként) és feldolgozása, igénybe vehetővé tétele;

- az egyetemes szakirodalomnak, irodalmi és más művészeti alkotások kiadványokban megtestesülő dokumentumainak, és a róluk szóló információknak a biztosítása a köz- és felsőoktatás, a kutatás és fejlesztés, önművelés és szórakozás, valamint bármilyen érdeklődés számára;
- a tágran értelmezett szakirodalomban (vagy inkább: ismerethordozóban) testet öltő kulturális és tudományos örökség megőrzése;
- külföldi tájékoztatási és oktatási, kulturális szervezetek szelektív tájékoztatása a magyarországi társadalmi és szellemi élet alkotásairól az általuk kért formában (input előállításáról van szó);
- részvétel a nemzetközi és külföldi tájékoztatási intézmények, szervezetek munkájában.

Ezek a feladatok talán kiegészíthetők még azzal, hogy a rendszernek képesnek kell lennie az újdonságérték felismerésére. Ez ugyan fontos lenne, de pillanatnyilag aligha teljesíthető maradéktalanul.

Ez az alfejezet is számos vitatható pontot tartalmaz. Közülük egyet emelek ki.

Mi történik, ha valamelyik könyvtár deklarálja az országos rendszerhez tartozását, a hozzá érkező kéréseket azonban nem teljesíti, vagy olyan késedelemmel teljesíti, mintha nem teljesítené? Azaz: kapni kíván, nyújtani nem. Lehet-e szankciókat bevezetni? Lehet-e a kérések teljesítésére határidőket előírni? (Nyilván, a törvényhez csatlakozó alacsonyabb rendeletekben vagy értelmezésekben.) Hasonló probléma az is, hogy az eddig kialakult gyakorlat szerint nem történt semmi, ha egy könyvtár nem tudta a hozzá érkező igényeket kielégíteni, pedig a kérdés az adott könyvtár profiljához tartozott. A „kielégítetlen igények” problémáját harminc éve nem vizsgálta senki. (Annak idején is csak szűk keretekben.) Természetesen kielégítetlen igény mindig lesz, de ha ennek valahol mérhető hányada alakul ki, nyilván súlyos problémákat jelez és beavatkozást kíván. Magyarul: lehet-e, s ha igen, milyen módon szankcionálni? Ismét másként fogalmazva: a könyvtáraknak vállalásaikat (vagy a számukra előírt feladatokat) kötelezően kell teljesíteniük.

Záró megjegyzésként ide kívánczok, hogy a törvény hatálya azokra a könyvtárakra terjedjen ki, amelyek a rendszer tagjai. Számos ezzel kapcsolatos probléma így megoldódhat. Ebből következően a törvénynek akkor csak olyan előírásai lehetnek, amelyek a rendszer egészére vonatkoznak. Ez nem zárja ki, hogy ne legyenek önálló paragrafusok pl. az önkormányzati közkönyvtárakról. Nemzeti könyvtárunkról nyilván lesznek.

A rendszer számára előírt feladatokból, a struktúrákból lehet levezetni az egyes könyvtárfajták, egyes könyvtárak feladatait. Ez már nem a törvény dolga, hanem a szakma belügye.

El is kell végezni.

Töredékek az irányításról

Harmadik fejezetként a törvényben az irányítás, fenntartás, az állami kötelezettségekre vonatkozó fejezetet mondtam. Itt csak néhány kérdésre térek ki, mert nem feladatom ezt az érdeklődés központjában álló kérdéskört áttekinteni. Mivel azonban az országos szakkönyvtárakat is közelről érinti az irányítási probléma, ezért kikerülnöm sem lehet.

A törvény lehetőséget teremt az MKM és más hatóságok számára, hogy saját feladataikat, szervezeti helyzetüket átgondolják.

A könyvtárügy joggal panaszolja, hogy az állami irányítás mechanizmusában – részben objektív okokból – hátrányos helyzetbe került. Az iskolarendszer után ugyanis a legnagyobb

intézményrendszert a könyvtárak jelentik. Amíg az oktatással két önálló minisztériumi terület foglalkozik, mindkettő államtitkár-helyettesi státusú főtisztviselővel, addig az utánuk következő legnagyobb intézményrendszert minisztériumi osztály felügyeli. Túl nagy a disszonancia tehát a könyvtárügy nagysága, összetettsége, jelentősége és minisztériumi besorolása között. Megjegyzem, 1956-ig a könyvtárügynek főosztálya volt. Ebből lett előbb osztály, amelynek létszámát tovább redukálták. A könyvtárügy nyilván hátrányos helyzetbe került. A törvényben vagy a törvény kapcsán lehetőség nyílik a korrekcióra.

Az irányítás számára mindig az okozza a nehézséget, hogy a könyvtárak a közoktatás, a felsőoktatás, a tudománypolitika, a közművelődés, az egyházak, a (régii könyvek, könyvtári dokumentumok okán) múzeumok területéhez szorosan kötődnek. A tudományok, az oktatás életébe, szervezetébe a könyvtárak szervesen integrálódtak. Hol van tehát az irányítás és felügyelet kézenfekvő helye? Az MKM-en belül két logikus hely kínálkozik: a közgyűjteményi terület és a felsőoktatás. (Az utóbbi a tudománypolitikával való összefüggések és a felsőoktatási könyvtárak miatt.) Ám olyan szervezetben kellene gondolkodni, amelyben a közgyűjteményi, felsőoktatási (tudományügyi) és közgyűjteményi terület egyaránt képviselteti magát, hiszen e területeknek közvetlen kapcsolatuk van a fenntartókkal is. Vérmesebb reményekkel valamilyen „miniszterközvetlen” besorolás is elképzelhető.

A törvényben érdemes meghagyni vagy erősíteni az OMFB elnökének jogkörét. Elvi okok miatt, meg azért is, mert ez az OMFB-hez fűződő kapcsolat a gyakorlatban igen jól vizsgázott.

Az irányításnak közvetlenül ajánlatos foglalkoznia az alábbi feladatokkal:

- OSZK;
- valamennyi könyvtárat érintő központi szolgáltatások (nemzeti számbavétel, kötelespéldány-elosztás stb., lásd fentebb a rendszer moduljaként);
- a kommunikációs hálózat (a NIIF fejlesztési koncepciójában egyik kiemelt hely a könyvtárakat illeti);
- szakmai előírások, szabványok kidolgoztatása (kell-e ehhez egy néhány fős fejlesztő stáb, vagy a KMK átalakításával megoldható?);
- a könyvtárügy egészét vagy jelentős részét érintő fejlesztési programok;
- szakképzés (a felső- és szakoktatással együtt);
- országos szaksajtó.

A felsoroltakért az irányítás financiálisan is felelős. Ezen túlmenően – mint fentebb látható – támogatnia ajánlatos a könyvtáraknak azt a tevékenységét, amely a rendszerben való részvétel miatt többletként hárul rájuk. Feltehető, hogy ez a támogató összeg később csökken, mivel megtakarítás is várható.

Az irányításnak csak részkérdéseivel foglalkoztam, minthogy az egész kérdéskör kifejtése más dolgozatra hárul. Ugyanezen okból a fenntartók kötelezettségeit és jogait sem érintettem.

Befejezésként szeretném megismételni jelen írás két alaptörekvését. Egyfelől az országos szakkönyvtárak helyét igyekezett megtalálni a könyvtári rendszerben szakterületi közkönyvtárként, másfelől igyekezett egy nem intézménycentrikus, hanem feladatokra összpontosító törvény néhány tartalmi elemét felvázolni.

Miért tartanak szénszünetet három könyvtárban?

Leginkább a főiskolai és egyetemi hallgatókat érinti kényelmetlenül, hogy december 22-től három fővárosi könyvtár is kénytelen szünetet tart a vizsgaidőszakban. Az Országos Széchényi Könyvtár takarékosági okokból csukja be kapuit, míg az Országos Pedagógiai Könyvtár és a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtára szénszünetet tart. *Horváth Tibort*, az Országos Pedagógiai Könyvtár főigazgatóját kérdeztük, mi az oka a kényszerű bezárásnak?

– Ez a könyvtár a Művelődési és Köznevelési Minisztériummal közös épületben található, a Honvéd utcában. A minisztérium anyagi megfontolásból zár be december 20-tól január 5-ig, így a könyvtár sem lesz nyitva. Ezen idő alatt nem lesz fűtés az épületben, de szükség esetén napi egy másfél órára nagykabátban is az érdeklődők rendelkezésére állunk, ám az olvasótermet nem lehet majd igénybe venni.

– *A könyvek és egyéb dokumentumok nem fognak károsodni a hideg termekben?*

– Már „megszokták” szegények, de mi nem őrzünk olyan régi, nagy értékű könyveket, amikben igazán kárt tudna tenni a hideg. Egyébként a minisztériumtól kaptunk ígéretet a temperálófűtésre.

– *Miben látja annak okát, hogy több könyvtárban is szénszünetre kényszerülnek?*

– Az igazi probléma az egyetemeken működő könyvtárak kényszerű bezárása. Megengedhetetlen az, hogy európai hírű egyetemeknek nincs pénzük télen a fűtésre, még a magas tandíjak mellett sem. Mindenképpen a nagyobb állami támogatás segíthetne ezen a súlyos problémán.

(f.c.)

Könyvtárgazdálkodási gondok

Nem találkoztam olyan tanárral, aki főiskolai, egyetemi tanulmányai idején vagy már az iskolában dolgozva ne fordult volna meg az *Országos Pedagógiai Könyvtárban*. Vitathatatlanul ez a legnépszerűbb könyvtár a kollégák körében. Elsősorban hatalmas szakmai könyv- és folyóirat kínálatának köszönhetően. Az utóbbi időben azonban a látogatók közül számosan lepődtek meg a kölcsönzőben, ahol pedagóguskártya ide vagy oda, ötszáz forint beiratkozási díjat kértek tőlük. Szóltunk erről a lapunkban is néhány hete, s akkor azt a magyarázatot kaptuk, hogy a szűkös költségvetés kényszeríti a vezetőséget az ötszáz forint megfizetésére. *Nézzük hát, hogyan, miből gazdálkodik az OPKM, mennyi jut az állomány gyarapítására.*

Horváth Tibor főigazgató

– Három ok miatt minden évben növelni kellene a könyvtár költségvetését – mondja *Horváth Tibor* főigazgató. – Az egyik, hogy évről évre gazdagabb a szakirodalmi termés, egyre nagyobb kásahegyből kell válogatnunk. A másik ok az új ismerethordozók megjelenése, gondolok itt mindenekelőtt az informatikára. A harmadik pedig a kiadványok, könyvek, folyóiratok szinte megállíthatatlan drágulása. A tavalyi keretből az idén már kevesebbre futja.

– Pedig a jó könyvtár lépést tart az idővel, gondoskodik a legújabb tudományos munkák beszerzéséről. Vagy nem?

– Okvetlenül. Egy jó szakkönyvtár állománya lefedi a tudománytartalmat. Nem lehetnek fehér foltok a könyvállományt tekintve. Új elméletek, módszerek, tudományágak jelennek meg, és fontos megszerezni az ezeket bemutató, ismertető kiadványokat.

– Csakhogy a költségvetés tervezésekor nehéz előre megjósolni ezek, illetve a hozzájuk kapcsolódó könyvek számát. Lehet így tervezni egyáltalán?

– Egészen pontosan ki tudnánk számolni, mennyivel kellene megnövelni az évi költségvetést ahhoz, hogy beszerzéseinkkel követni tudjuk a tudományos életben beálló változásokat. Erre való a bibliometria számítás. Esetünkben egyébként mintegy évi 25-30 százalékos emelésről lenne szó. Jelenleg be van fagyasztva a költségvetésünk, nincs emelés, a tavalyi szerint működünk.

– Pályázat útján nem juthatnak pénzekhez?

– Nem a pályázat a megoldás, hiszen az így elnyerhető pénz bizonytalan, nem lehet rá alapozni, tervezni. Például egy fontos, jó folyóiratot hogyan rendeljek meg egy évre, ha még márciusban se tudom, megnyerjük-e a pályázatot? Különben is, a gyűjteményt szervesen kell fejleszteni; nem a kampányokra, a bizonytalan nyereményekre hagyatkozva. Még szerencse, hogy egy-egy jelentős kézikönyvre, drágább lexikonra sikerül valamilyen keretből hozzájutni a pénzhez. Olykor államtitkári támogatással.

– **Bevétele is van a könyvtárnak, ebből talán könnyebben fordíthatnak a könyvállomány növelésére, újdonságok beszerzésére. Milyen bevételeik vannak?**

– Költségvetésünk körülbelül százmillió forint egy évre. Fenntartónk előírja, hogy bevételt szerezzünk, és ennek megfelelően csökkenti a költségvetést. Jelenleg két-három milliót írnak elő. Miből van bevételünk? Például a beiratkozási díjból, a fénymásolásokból, annotációk készítéséből, könyvkiadásból. Habár ami a könyvkiadást illeti, kevés a megrendelés, noha a nyomdánk bírná a nagyobb megterhelést. Éppen a bevételnövelés kényszerített bennünket, hogy beiratkozási díjat kérjünk azoktól is, akiknek pedagóguskártyájuk van.

– **Vannak olyan tudományterületek, amelyeknek a szakkönyveit, szakfolyóiratait pénzhány miatt nem tudják megvenni?**

– Szép számmal. Legtöbb talán az informatika, a számítástechnika területéről. De a mi könyvtárunkban nagyon keresettek a szociológiai, pszichológiai munkák is, amelyeket szintén nehéz naprakészen kínálni az olvasóknak a már említett anyagi nehézségek miatt.

– **Az volna jó, hogy mindenki ott jusson hozzá a könyvhöz, ahol lakik.**

– Igen. Szerencsés esetben a könyvtáros tudja, hol nézzon utána a keresett munkának, melyik könyvtártól szerezze be. Ehhez persze országos, sőt nemzetközi nyilvántartás kell. Nekünk sincs meg minden szakkönyvünk, ám minden munkáról kimutatásunk van, ami a világon megjelenik és könyvtárunk, olvasóink, kölcsönzőink érdeklődésébe vág. E számbavétel alapján megmondhatjuk, mi hol jelent meg, hogyan szerezhető be. Tapasztalataink szerint egyre nagyobb az igény külföldi folyóiratokra. Úgy látszik, mind többen beszélnek idegen nyelveket, és szeretnék eredetiben elolvasni a szakcikkeket. Csakhogy mi a hazai és a külföldi beszerzésekre összesen 3-4 milliót költethetünk egy évben. Van olyan angol folyóirat, amelynek megrendeléséhez ez a pénz nem elég.

– **Mit keresnek mostanában az olvasók, a kölcsönzők?**

– Sokan keresnek külföldi anyagokat a Nemzeti alaptantervvel kapcsolatban. Elfelejtik, hogy ami nálunk aktuális, napirenden levő téma, az másutt nem az, vagy évekkel, évtizedekkel ezelőtt volt az. Nagyon hiányzik egy, a pedagógiai elgondolásokat, módszereket integráló könyv is. Gyanítom, a mai magyar pedagógiai életnek nincs egy olyan nagyformátumú egyénisége, aki a megírására képes lenne.

– **Szavaiból ítélve csupán abban reménykedhetnek, hogy egyszer kegyesebb lesz a könyvtárhoz a költségvetés. Eljön ez az idő?**

– Költségvetési intézményről lévén szó, nincs abban semmi kivetnivaló, hogy a fenntartótól várjuk nagyobb gondjaink megoldására. Más kérdés, hogy nyomdagépeink képesek nagy példányszámú kiadványok elkészítésére.

N. G.

Egy régen hiányzó kézikönyvről...

(Gyurgyák János: Szerkesztők és szerzők kézikönyve, Osiris, 1996)

Könyvekről sokszor mondják, hogy hézagpótló. Ez nem az. Ez első és egyedülálló. Főleg időszerű!

Hogy miért a NYOMDAVILÁG-ban kívánom méltatni? Azért például, mert a nyomda világának kulcsfigurája a kiadói műszaki szerkesztő. Ebben a könyvben fejezetek vannak a műszaki szerkesztő feladatairól (aki nem feltétlenül azonos a tipográfussal), olyanok, mint a terjedelem pontos kiszámítása, a papír kiválasztása, a kézírás szignálása, a kapcsolattartás a szedővel, a tördelővel és a nyomdával.

E feladatok egyenként is meghatározzák egy-egy kiadvány értékét – anyagit és küllemét egyaránt.

A formakészítés módszere és helyszíne néhány év alatt teljesen átalakult. A könyv alapeleme azonban a betű, melynek formája és funkciója az elektronikus szöveg-előállítás dacára nem változott egy jottányit sem.

Alkalmazásának sok évszázados szokásai és több mint száz esztendeje rögzített egyezményes szabályai vannak. Ezeket pár évtizede még, mint a „lipcsei szabályokat” ismerte minden betűszedő. Aktualitásuk ugyancsak nem változott. Ezekből szemezgetve néhány címszó, mely a kötetben részletes leírást kap: az egy sorba kerülő ideális betűszám; a szóközök mérete és egyenletessége; a tömörszerű hatás elérésének módja; a sor egyen szerepe; egy oldalon az egymás alatti elválasztások száma; mit lehet és mit nem lehet elválasztani; az írásjelek tapadása; a bekezdés és a kimenet szabályai; egy könyv egy betűtípust igényel; a címrendszerek szerepe és alsó-felső beosztásai; a fattyúsorok; a kimenetoldal; a kiemelések; az idézőjelek; a zárójelek hierarchiája; a nagykötojel, a gondolatjel és a diviz. A mindezekhez fűződő ismeretanyag alkalmazása máris kizárhatja a pongyola, hevenyészett és igénytelen szövegszedést.

Gyurgyák János könyvében megtalálható a szerző, a szerkesztő, a kézirat előkészítő munkájának ismertetése és az ahhoz szükséges ajánlott és kötelező irodalomjegyzék is. A könyv tartalmazza a kézirat régi és új fogalmát, a szakmai kifejezések jegyzékét, a bibliai, a matematikai, a kémiai és más tudományos kifejezések rövidítésjegyzékét. Részletesen leírja és illusztrálja a betűtípusok sajátosságait, közli a legkülönbözőbb átszámítási ismereteket és kulcsokat.

Felsorolhatatlan mennyiségű ismeretanyag van e könyv 544 oldalán. Mi az, amit nem nyújt? Nem ad tévedhetetlen receptet, hiszen nem kinyilatkoztat, hanem ajánl. Nem ízlést kényszerít, ésszerű, egységes alkalmazási módokat kínál, tudva azt, lehet a kiadvány esztétikus úgy, hogy nem „szépeleg”. Tanít, de nem kioktat.

A könyvkészítés technológiája az elmúlt évtizedekben kikristályosodott, nyomataink, könyveink minősége javult, egyenletesebb lett. Kevesebb a lehúzódo festék, a szürke nyomat. Napjainkra azonban lezüllött a folyamat eleje, a formakészítésnek a szöveg-előállító szakasza. Egy szövegszerkesztő vagy egy értékes fényszedő berendezés használata még semmire sem biztosíték. Ebben nem a technika a hibás, hanem az azt használó ember, akit ha nem is művésszé, nem is mesterré, de tisztos iparossá képes e könyv ismerete formálni – ha van szeme, ízlése és szíve hozzá.

A szerzőtől kezdve a kiadói munkásokon keresztül a folyamat minden résztvevőjét kézen vezeti be ez a könyv a nyomda világába.

Horváth Tibor

Don Quijoték útjain

A szakmáról három szólamban

Horváth Tibor

Lazán

„Tudomány-e a könyvtártudomány”? Ezzel a kérdéssel küszködött valamennyi könyvtár szakos hallgató, főként a 60-as és 70-es években.

Mátrai Lászlónak – aki akkor akadémikusként vezette az Egyetemi Könyvtárat, szakmánkat részleteiben is kiválóan ismerte – nevezetes mondása híresült el erről a kérdésről: „*nincs kórháztudomány*” – mondta analógiaként. És igaza is volt. Talán tréfálkozott H. Kunze akkor elterjedt kinyilatkoztatásával, amely szerint a könyvtártudomány tárgya a könyvtár. Képzett filozófus lévén zavarhatta az effajta meghatározások enyhén tautologikus volta. Ám, Mátrai szellemes és a párhuzam erős volta miatt – meggyőző mondatának folytatását el szokták hallgatni: „*orvostudomány viszont van!*” Mátrai is így gondolta, mert íme – tanúként – közreadom másik mondatát is. „*Az Isten se menti meg a könyvtári ismereteket attól, hogy tudomány legyen.*” Nem volt ő ellensége a könyvtártudománynak, csak igényesen lépett fel vele szemben.²⁸

E kicsit anekdotázó bevezetés a vita egyik vonulatára utal. Maradjunk körsétánkban mindig e párhuzam mellett. Az a munka ugyanis, amelyet kórházakban végeznek, az orvostudomány eredményein nyugszik. Sőt, a kórházakban is fejlődik az orvostudomány. Senkinek nem jut eszébe azonban, hogy az intézményről nevezze el magát a tudományt. Hasonlóan, a könyvtárakban megvalósuló tevékenységnek is lehetnek tudományos alapjai. Ezért még nem szükséges a szóban forgó ismereteket az intézményről elnevezni, ámbár az sem elsőrendű fontosságú, hogy az elnevezés honnan ered. Mindenesetre helyszín nem lehet perdöntő, ahogyan az sem befolyásol semmit – folytatva az analógiát – hol végzik azt a gyógyítást, amelynek tudományos alapjai vannak.

Szakterületünkön azonban mégis volt, vagy ma mégis lehet valamilyen befolyásoló szerepe ennek a „helyszín”-nek. Még a múlt században a *Pharmazeutisches Zentralblatt* megindulásával könyvtáron kívül, könyvtáraktól függetlenül jött létre könyvtári produktum, megszületett a referáló folyóirat. Kötelező lett a dokumentumok tartalmi elemzése, tartalmi tömörítése, legalábbis rámutatás tartalmi jegyeire. *P. Otlet* nyomán 1905-től kezdve ezt a tevékenységet dokumentációnak nevezték. A tartalommal bíbelődő kollégáink tiltakoztak az ellen, hogy őket könyvtárosnak nevezzék. Az elegánsabbnak hitt dokumentátor elnevezést választották.

Régebbi példa is akad arra, hogy a helyszín, a könyvtár nem lehet meghatározó tudományunk definiálására. Az első korszerű, valódi bibliográfia, Conrad Gesner: *Bibliotheca Universalis*-a (1545) nem könyvtárban készült. Gesner nem volt könyvtáros. Követőinek zöme sem. Bár munkájukhoz könyvtárra volt szükség.

²⁸ A kórház-hasonlattal Mátrai nem maradt egyedül. 1992-ben G. Wersig ugyanezt az analógiát használja, mondván, hogy amíg nincs kórháztudomány vagy börtöntudomány, addig könyvtártudomány sem lehet. Mátrai sokat járt külföldön, szellemessége talán személytelenül így terjedhetett, bár a hasonlat annyira kézenfekvő, hogy sokaknak eszébe juthat. (H.T.)

Bizonyosak lehetünk benne, hogy ha van három homályosan összefüggő fogalom: *könyvtár*, *bibliográfia*, *dokumentáció*, akkor előbb-utóbb vita alakul ki arról, milyen a viszony közöttük. Merő formalizmussal is felállítható a képlet, hogy köztük kétféle viszony van: egyik tartalmazza a másikat, illetve átfedés (metszetviszony) van közöttük. További formalizmussal kiszámítható a három fogalom összes lehetséges beletartozási és metszetviszonya. A változatok közül ki kell irtani a teljesen értelmetleneket. A maradék változatok mindegyikének akad majd szószólója.

Az angolszász országokban alig alakult ki ilyen vita, sokkal gyakorlatiasabbak voltak. A nálunk dúló disputa is álvita volt. Álljon itt erre egy meggyőző érv, két példával. A továbbiak kedvéért is érdemes ezt az érvet megszívlelni.

A tudomány, a szaktudományok ismeretei is, rendszert alkotnak. Ez azt jelenti, hogy alkotó-elemeit (tételek, fogalmak stb.) szükségszerű és logikus kapcsolatok kötik össze, minden elem nélkülözhetetlen, szerepe van. Bármely elem megváltoztatása vagy kiiktatása módosítja a rendszer egészét. Fordítva is igaz. Ha megváltoztatjuk a rendszer valamely elemét és ennek semmi hatása nincs a rendszerre, akkor az az elem nem is volt része a rendszernek.

Két példát írnék le az áltudományos vitákra, egyiket távolabbról vettem, a másikat már a szakmánkból.

Az ötvenes években a nyelvtudományt egy mindent megmozgató vita rázta meg a szovjetek érdekeltségi övezetében. Nyikolaj Jakovlevics Marr szovjet nyelvész azt a tételt állította fel, hogy a nyelv a szellemi felépítményhez tartozik. Az ifjabb nemzedék számára is érthetővé válik a probléma, ha felidézzük, hogy a marxista elmélet szerint a társadalmi jelenségeknek két része van. A meghatározó „alap” (nagyjából gazdaság) és az ún. „felépítmény” (pl. kultúra, vallások, ideológiák stb.). Csakhogy ami a felépítményhez tartozik, az egyben történeti és osztályjellegű. A marxizmus belső logikája szerint Marr teljesen jogosan járt el: a nyelv társadalmi jelenség, be kell sorolni. De hova a kettő közül? Mivel mégse gazdasági jelenség, marad számára a felépítmény. Marr tétele alapján tehát a nyelv osztályjellegű is, feltalálta az „osztálynyelvet”, s ennek számos következménye lett, egyet példaként közlünk. A marxizmus szerint magasabb rendű alaphoz, magasabb rendű felépítmény, (nyelv is) tartozik. Így a kínai nyelv egészen alacsonyrendű volt, de amikor győzött a forradalom, egyből előrerukkolt (a második helyre), holott magában a nyelvben nem volt érezhető e viharos változás: ugyanazt a nyelvet beszéltek továbbra is. A kérdést a nyelvészek ádáz viták után sem tudták megoldani, ezért Sztálinhoz fordultak az igazságért. Jellemző, hogy a vezér nem volt annyira dogmatikus; átérezte, hogy akár az alapot, akár a felépítményt választja, nevetségessé válik. Ezért volt mersze kimondani, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem tartozik, hanem ő maga egy harmadik kategória. No és? Amiért azonban a példa itt szerepel, az a következő. Mi változott volna a nyelvtudományban, ha az alaphoz sorolják? Semmi! Mi változott volna a nyelvtudományban, ha a felépítményhez rakják? Semmi! Következik, hogy a vita nem tartozott a nyelvtudományra, áltudományos perlekedés folyt.

Másik példa legyen az, hogy az NTMIR (Nemzetközi Tudományos Műszaki Információs Rendszer) fejlesztése idején Prágában nemzetközi szakértői tanácskozást hívtak össze annak eldöntésére, hogy az informatika társadalomtudomány-e, vagy természettudomány?²⁹

Döntsünk úgy, hogy természettudomány. Mi változik az informatikában? Ez a kérdés sem valódi kérdés, csak áltudományos fontoskodás. Ezen az sem változtat, hogy napjainkban is

²⁹ Cikkemben megtartom az eredeti szerző szóhasználatát, akár informatikát, információtudományt, dokumentációt vagy könyvtartudományt mondanak. A fogalmazás során vigyázok, ne keletkezzék ebből zavar. (H.T.)

több közlemény jelenik meg arról, hogy az informatika vagy információtudomány mi módon társadalomtudomány.

Visszatérve eredeti kérdésünkre, ha tehát a bibliográfiát, a könyvtár és társaik fogalmát akárhogyan rakjuk egymásba és hozzuk metszési állapotba, mindig az a kérdés, hogy van-e ennek hatása az ismeretek felépítésére? Jelentkezzék, aki ráakad e hatásra.

Napjainkban hasonló, bár szelíd tisztázó vita zajlik arról, hogy a könyvtártudománynak és információtudománynak milyen a viszonya. Kitűnő összefoglaló áttekintést adott erre P. Vakkari, akinek cikkét fordításban a Tudományos Műszaki Tájékoztatás közölte. Az információtudományt (information science) bizonyos értelemben a dokumentáció utódának tartják. F.R. Shapiro úgy tudja, hogy az „information scientist” kifejezést J.E.L. Farradane használta először 1953-ban, szintén ő két évvel később az information science-t.

A megoszló vélemények, egyben a formálisan lehetséges vélemények a könyvtár- és információtudomány viszonyáról az alábbiak.

- Semmi közük egymáshoz, különböző tudományokról van szó.
- A kettő ugyanaz a tudomány.
- Az információtudomány általánosított könyvtártudomány.
- Egyik tartalmazza a másikat, formálisan tehát ez két eset.
- Részben különböznek, részben azonosak.

Abban mindenki megegyezik, hogy intézmény, szervezet nem lehet tudományképző alap, nincs templomtudomány, börtöntudomány, kórháztudomány, kaszárnya-tudomány, csak helyszínekről lehet szó. Mintha ebben a tekintetben újabban egyetértés alakult volna ki. A könyvtár egyszerűen olyan hely, ahol információs folyamatok zajlanak. Arról is írtak tanulmányt, hogy „the library as locus”, könyvtár mint (szín)hely. (B. Ford munkája egy tanulmánygyűjteményben.)

Nem vigasztaló számunkra az sem, hogy a tudományos élet tele van álvitákkal, sőt – ha századunkat a módszeres tudati manipulációk korszakának tartjuk – rádöbbenünk, hogy az álviták tudatos kitalálásának is egész tudománya alakult ki. De ez már egészen más kérdés.

E kicsit laza bevezetésben közelítsünk saját szakterületünkhöz.

Klasszikus gondolkodásban egy ismeretág tudomány voltának legalább három feltétele van, ezek meglétével azonban még nem teljesül Karl Popper szigora, aki a ma uralkodó tudományfilozófiának szinte egyeduralkodója logikai empirizmusával. A három feltétel a következő.

- Legyen önálló tárgya, vizsgálati területe.
- Legyenek (kutatási) módszerei.
- Törvényeket állapítson meg s ezek alkossanak illeszkedő rendszert.

Mindhárom feltétel magyarázatra szorulna. Ugyanazt a tárgyat vizsgálhatja több tudomány más közelítésben. A „gyermek” pl. egyaránt tárgya az orvostudománynak, biológiának, lélektanának, pedagógiának, és még sok másnak. Másfelől minden tudomány többféle módszert vezetett be, ugyanazt a módszert több tudomány alkalmazza. Pl. a matematikai statisztika a fizikusnak és szociológusnak egyaránt módszere.

A „törvény” megállapítása a tudományelmélet számára talán a legproblematisabb. Mit is tekintünk törvénynek? Carnap és a bécsi iskola – köztük Popper – állítja, hogy a tudományos tételek nem verifikálhatók. (Carnap egyik híres tanulmánya szól erről, Poppernek monográfiája.) Vagy milyen törvényeket találunk, mondjuk a történettudományban? Tudomány voltát aligha lehet tagadni, de – Ortegát idézem – még azt sem tudjuk, valójában kik az emberi történelem főszereplői, fajok, osztályok, gazdaság, a szellem, nemzetek (népek),

kultúrák? (Ortega arra hajlik, hogy kultúrák.) Akkor mit jelent a „törvény” követelménye a történettudományban? Egyáltalán: létezik-e emberi tudattól független törvény? Vagy az ember alkotja őket a világ megértésére valamilyen gondolkodási sémában? Ha szigorúak vagyunk ezen a téren, akkor csak két tudomány létezik mindössze, a logika és a matematika, ugyanis ezeknek kellett létezniük már a világ, az idő kezdete előtt. (Ezért mondta Einstein, ha létezik Isten, akkor matematikusnak kell lennie.) A többi „tudomány” másféle ismeret.

Komolyan³⁰

A fent említett problémák és történetek nem tartoznak szűkebb tárgyunkhoz, csak a probléma nehézségi fokának érzékeltetésére valók. A mi kérdésünk most legyen csak annyi, hogy van-e törvény, vannak-e törvények a mi könyvtári világunkban?

Ha egy ismeretág keresi önálló tárgyát és fel kívánja építeni rendszerét, az önigazolás feladata rendszerint professzoraira hárul. *Varjas Béla*, az egyetemi tanszék akkori vezetője öt évvel azután, hogy a könyvtárszak önállósult, alapvető tanulmányban meghatározta és rendszerezte a könyvtártudományt, témáját történetileg is alaposan áttekintette Leibniztől Milkau elképzeléséig. Néhány francia szerző mellett, főként a német iskolákat elemezte. Saját rendszere történeti és könyvtártani ágra nyílik, az utóbbinál a diszciplínák tárgyai a könyv (dokumentum) előállításától kezdődően a könyvtáráépítészetig és képzésig sorjáznak. Tehát nála is a könyv és a könyvtár alkotja a vizsgálódás tárgyát az említett tautológia nélkül. (Mátrai szellemes megjegyzése ezért őrá is találó.) Az akkor már széles körben kibontakozott dokumentációt nem is említi. Ennek ellenére értekezése a konzervatív elképzelések hibátlan és elegáns összegzése is egyben, egy korszak lezárása, magán viseli a patinás filológiai iskolák tanulmányaiban fellelhető szépséget. Munkája az utolsó pillanatban (1955) született, mert utána már nem lehetett volna a korszerűtlenség vádjá nélkül hasonló munkát írni, hiszen már a negyedik információs forradalom korszakába élünk. Tanulmányát nemzedékének búcsújaként méltányolhatjuk.

Későbbi utóda a professzori székből, *Kovács Máté* annyiban haladt *Varjas* nyomdokaiban, hogy szélesíteni kívánta a könyvtári ismeretek határait, a vizsgálódás tárgyaként annak a társadalmi közegnek jogos bevonásával, amelyben a könyvtárak élnek. Csakhogy – maradva analógiánknál – az orvostudomány számára is fontos a társadalmi közeg ismerete, mégsem emelik a vonatkozó diszciplínákat az orvostudomány rendszerébe. Valójában itt az egyik kérdés az, hogy hol húzhatók meg a határok. A Kovács Máté mintájául szolgáló francia bibliológiai iskola nem a könyvtártudományt akarta művelni, hanem főként a Robert Escarpit nyomán kialakult művelődésszociológiát. A bibliológia egyébként is az írott szó, az írásos kommunikáció és ezek megjelenési formáinak tudománya. A könyvtártudomány, könyvtörténet, könyvszociológia, olvasásszociológia, a kommunikáció határtudományaként él. Érezhető, a hangsúly az „írás”-ra esik.

Egy tudomány polgárjogát megadhatják-e a határtudományokkal érintkező felületei? Mert soha nem definíció értékű az a kapcsolat, amely mutatja, hogy mely más tudományok társaságában él, hanem az, hogy kicsoda ő maga? A pszichológiában (és szociológiában) ismeretes a presztízskölcsönzés jelensége. Akaratlanul is erről volt szó, ez az út ma már egyáltalán nem járható, nem is volt járható soha.

³⁰ A tárgyalt témakörrel irodalomkutatás áll rendelkezésre a *Könyvtártudományi Szakkönyvtárban*. (H.T.)

Még egyszer emlékezzünk arra, hogy a tudománynak önálló tárgyának, megismerési módszereinek és törvényeinek kell lennie.

Az első könyvtári törvény valószínűleg Bradford ismert szóródási törvénye volt. *Documentation* című könyve 1950-ben jelent meg, ennek egyik fejezete szól a szakirodalmi szóródásról, többen ezért 1950-re teszik az önálló könyvtártudomány megszületését. Bradford szóródási törvénye a tartalmak és forrásaik viszonyáról szól, statisztikai összefüggést állapít meg arról, hogy egy tudományos téma (vagy diszciplína) tudnivalói, hogyan oszlanak el a hordozókban, azaz a dokumentumokban. Törvényét azóta (lényegének megőrzése mellett) többen is ellenőrizték és különbözőképpen formalizálták. Szakmánknak olyan területeit érinti, mint a teljesség, szelekció, hatása van az intézmények szervezésére és a tájékoztatási eszközök, pl. referáló folyóiratok, bibliográfiák készítésére. Befolyásolja a könyvtári állomány alakítását, ha nem akarjuk csak a tapasztalatokra bízni. A törvény leírásával leggyakrabban bibliometriai munkákban találkozunk, de Bradfordnak még nem voltak fogalmai a bibliometriáról, tétele nem is ebben a tudományban született. Fordítva: a pár évvel később született bibliometria talált rá nagy örömmel. Szempontunkból mindez most kevésbé érdekes, de aláhúzásra szorul az a tény, hogy az első könyvtári törvény a dokumentumok tartalmára vonatkozott.

Azóta több törvény vagy törvényszerűség született, köztük kell megtalálni azt vagy azokat, amelynek nagyobb a kohéziója, tudásunk nagyobb részének szolgálhat alapjául, amely képes összefogni, egységben tartani a részleteket vagy a részletek nagyobb részét. Van ilyen, az ún. *Soergel*-formula vagy posztulátum. Tételét *Soergel* is axiómaként kezelte. Megértéséhez egy kis kitérő kívánatos, mivel kevésbé ismert tételről van szó.

Ha gyűjteményhez érkezik egy dokumentum akkor a könyvtár (vagy a dokumentum feldolgozására – szolgáltatására hivatott intézmény) különféle leírásokat származtat róla: bibliográfiai leírást, jegyzetekkel látja el, osztályozza, indexeli, referálja, kivonatolja, felhasználói csoportjait jelezheti, stb. Ugyanezt teszi, ha nem dokumentumról, hanem – mondjuk – egy szövegrészről van szó. Az egy feldolgozási egységről a könyvtár által megállapított valamennyi tudnivaló a továbbiakban egy egységet képez, ezt nevezzük – alig elterjedt kifejezéssel – szurrogátumnak. Ha a szurrogátum elkészül, a továbbiakban a könyvtár ezzel dolgozik, ebből készíti valamennyi eszközét ahhoz, hogy az eredeti szöveget vagy dokumentumot is szolgáltatni tudja. A szurrogátum tehát egy átalakító, transzferáló folyamat eredménye.

Az eredeti közleményben a fogalmak között különböző viszonyok vannak. Minél eredetibb a közlemény, e viszonyok is annál eredetibbek, eltérnek a szokványostól. Sőt: a valóban eredeti tanulmányokat pontosan az különbözteti meg a többtől, hogy a fogalmi kapcsolatok is eredetiek, egyediek. A könyvtár rendelkezik ugyan olyan eszközökkel, amelyekből a tudományok fogalmi kapcsolatait megállapítja, de egyfelől a formális, másfelől a szokványos kapcsolatokat tüntetik fel. Pl. tárgyszórendszerek, szótárak, teauruszok ilyenek. Nem jelentenek valódi segítséget a dokumentum tartalmi leírásához a relációk tekintetében. Egy példa talán segíti a megértést. Legyen tárgyszavunk vagy deskriptorunk a „bika” szó. Tezauruszunkból megtudhatjuk, hogy szarvasmarhák, ormányosok hímje, hogy patás, meg emlős, stb. Tegyük fel, hogy egy tanulmány arról szól, hogy a bikának milyen szimbolikus jelentése van Picasso festészetében. Tezauruszunk csődöt mondott. Egy néprajzi tezaurusz ugyan kapcsolatba hozhatja különböző mítoszokkal, valamivel közelebb kerülünk feladatunk megoldásához, de az eredeti közlemény a bika, Picasso és a katalán festészet között létesített kapcsolatot. Megjegyzendő még, hogy ezért kellett megkülönböztetni az „a priori” és az „a posteriori” relációkat, az utóbbi a szövegfüggő relációkat jelenti, az előbbi pedig a szövegfüggetlen, szótári kapcsolatokat. Ha a feldolgozás során a könyvtár nem képes a szövegben élő kapcsolatokat kivetíteni, átmenteni, transzformálni a szurrogátum számára, akkor éppen az eredetiséget, a közlemény újdonságvoltát tünteti el. A könyvtár így fordul saját feladata ellen.

A *Soergel-tétel* (hívják *Landry-posztulátumnak* is egy ohioi disszertáció nyomán) azt mondja ki, hogy az eredeti dokumentumot (szöveget) képviselő reprezentációnak ugyanazokat a fogalmi kapcsolatokat kell tartalmaznia, amelyek az eredeti dokumentumban (szövegben) élnek. Tételét szép matematikai formába öntötte.

Csak hogy az eredeti szövegekben gyakorlatilag végtelen számú fogalmi kapcsolat létezik, s napról napra újak keletkeznek és új fogalmak is, mert ebből áll a tudományok előrehaladása. Hogyan lehet ezt könyvtári eljárásokkal követni? Pedig léteznek ezek az eljárások. Jelen dolgozatnak más témája miatt nem feladata ezeket bemutatni. Kidolgozásuk, elméleti alapjaik megteremtése olyan valódi tudományos feladat, amely egyetlen más tudományra sem tartozik. Az eredmények alkalmazása könyvtárakban valósul meg, ahogyan az orvostudomány eredményeit a kórházak alkalmazzák. Hát ennyit Mátrai László analógiájáról.

G. Deschatelets egyenesen ezt az átalakító, transzferáló folyamatot nevezi meg, az információtudomány tárgyának. Azt a társadalmi közeget is, amely számára az átalakítást végzi.

Az eddig mondottakból nyilvánvaló, hogy tartalmakról, tudásról, ismeretekről van szó, ez a könyvtári munka valódi tárgya. Főként írásos dokumentumokban közzétett ismeret. Ennek megfelelően mondható, hogy a könyvtárak az ismeretszervezés intézményei. Gazdálkodnak is a tudással, mint bankok a pénzzel. Itt valósul meg az ismereteknek az az átalakítása – nagyképűbben lehetne transzformációt mondani – amely lehetővé teszi a kívánt, kért ismeret megkeresését és rendelkezésre bocsátását.

Giljarevskij írja: „Valójában a könyvtári munka, a könyvtártudomány volt évszázadokon át az egyetlen terület, ahol az ismeretek (tudás) szervezésének racionális módszerei kialakultak...”

Majd néhány bekezdéssel később: „Túlzás nélkül állítható, hogy.... a könyvtártudomány mindig azt kutatta, hogyan lehet a leghatékonyabban feltárni az emberi tudást, ismereteket.”

Ezt a felismerést sugallja szakmánk megannyi új fogalmi értelmezése a nemzetközi szakirodalomban. Organization of knowledge, knowledge engineering, content industry, content engineering és társaik a tudásszervezés, tudásmérnökség, tartalomipar vagy hasonló magyar kifejezéssel fordítható. A felfogás sem annyira új, példaként említhető, hogy már 1963-ban a bibliográfiáról olyan meghatározás látott napvilágot, hogy a bibliográfia az ismeretek rendszerező formája, ahol az ismeretek egy kvantumját a rendszerben a maga helyén a bibliográfiai leírás szimbolizálja. Szemben áll ez – vagy inkább továbbgondolta – a bibliográfia hagyományos meghatározását, mely szerint a bibliográfia a dokumentumok (leírásainak) rendszerező formája. (Gyakran: „jegyzéke”). Nem volt nehéz eljutni ehhez a meghatározáshoz, hiszen Bradford említett művében már a szellemi tevékenység tételeiről beszél. A FID „hivatalos” meghatározása a dokumentációról első változatában még „bármely dokumentum”-ot említ, a későbbiekben „bármely információ” szerepel. Az említett Deschatelets a problémát egészen addig sarkítja, hogy az információ átalakításában akkor lehet fejlődés, ha elszakad, megszabadul hordozójától. Ekkor lehet szó tudományról.

A könyvtárak és a tájékoztató eszközök valamennyire mindig is foglalkoztak a „tartalommal”. A legegyszerűbb könyvtári eljárásokban is legalább tematikai csoportokba sorolták a műveket, és e szakcsoportok lehettek egészen elnagyoltak és finomabbak. A tartalmak kezelésének hatékonyabb eljárásai természetesen elhagyták a szakcsoportokba sorolás gyakorlatát. Különbözik ugyanis valamely közlés, megállapítás leírása, vetületeinek, kapcsolatainak meghatározása a visszakereshetőség számára ugyanezen közlés csoportba sorolásától. A finomabb módszerek kidolgozását a mennyiségi növekedés is ösztönözte. Az ETO-ban pl. két szakszám létezik a „kábel” számára. Mit kezdjen ezzel egy olyan gyűjtemény, amely – mondjuk – harmincezer egységből áll, ezek mindegyike a kábelekkel foglalkozik?

Ismét új helyzetet fog teremteni a fentebb már megidézett, előretörő teljes szövegtárolás elterjedése. Remélhető, hogy a redundáns szövegrészekről az ilyen adatbázis megszabadul, de a „terjengősség” leválasztása, vagy a lényeges szövegtestek kiemelése is megköveteli a maga eljárásait. A visszakeresés problémája pedig úgy szól majd, miként találunk rá adott szempontoknak megfelelő szövegekre.

Az elmondottak nem egyéni felfogást tükröznek. Létezik a tudományok és tudományos eljárások) megnevezésének és besorolásának „nemzetközi nomenklarája”, amelyet az Unesco 1988-ban tett közzé. Ez kvázi hivatalosnak tekinthető, legalábbis közmegegyezésesnek. Ebben szó sincs könyvtártudományról, az informatika pedig a matematikán belül található. Az Unesco, de más nemzetközi szervezet sem szokott egyénieskedő felfogásnak teret engedni. Van tehát az 57. kódszám alatt nyelvtudomány, amelynek hat leágazása van. Ezek egyike az alkalmazott nyelvészet. Ennek 13 részterületét nevezi meg. Ezek közül négy a mi szakmánk ágazata az „abstracting”-gel kezdve (amely nem referálást jelent, hanem az eredeti jelentéshez közeli „lényegkiemelés”-sel fordítható). Természetesen a referálás is ilyen. Az eredeti szöveg absztrahálása és tömörítése valamilyen reprezentációba, a már fentebb emlegetett transzferálás, amelynek eredménye az a bizonyos szurrogátum. A nomenklátúra felsorolásában van még dokumentáció, ennek automatikus változatai is és a dokumentum-nyelv elemzése. Az Unesconak ez a javaslata tehát a mi szakmánkat alkalmazott nyelvészetnek tekinti és csak annak.

A könyvtárak ismeretszervező intézményként való felfogása elég szélesen érinti szakmánk egészét.

Egy szakkönyvtári gyűjteménynek tartalmilag fel kell tudnia mutatnia tudományának teljes, de legalább lényegi tartalmát. Dokumentumai „lefedik” a tudomány szövetét, jó esetben még történetileg is. Ez határozza meg az állományépítést, szelekciót is. Az újdonságok felismerése ezen az alapon lehetséges, tudniillik egyik tudományban sem mindig az az újdonság, ami frissen jelenik meg, hanem az, ami gazdagítja a tudomány tartalmát. Újra kell értelmezni a könyvtárosság régi kérdéseit a szelekció területén is.

Ezzel a felfogással szemben felhozható ellenérvként egy primitív közművelői szemléletből, hogy jó, jó, a szakkönyvtári állomány reprezentálja a szaktudományt, de vajon mit reprezentáljon a közművelődési könyvtárak állománya? Van erre igen régi válasz. Az emberi kultúrát, vagy szűkebben a magyar vagy lokális kultúrát kell reprezentálnia. Az angol vagy amerikai szakirodalom azért nem veti fel élesen ezt a problémát, mert ott a public library milliós gyűjteményeket jelent. A kívánt reprezentáció tehát megvalósult. Kimondható náluk abban a földrajzi régióban, hogy bármely állampolgárnak joga a publikus dokumentumokhoz való hozzáférés, mert ez az állampolgár számára teljesíthető is. Azért találták ki a „branch library”-kat a nyilvános (public) könyvtárak köldökszinórján, hogy a napi tömegigények ne gátolják a public library-t az igényesebb feladatok ellátásában. Ezt a modellt állították fel *Szabó Ervintől Sallai Istvánig* hazánkban is, de hiába beszéltek rojtosra a szájukat, a szakma a mai napig nem érti és alig követi eszméiket. A kérdés szakmailag nem egyszerű, Sallai „referenz mélységig” gondolta ezt a reprezentációt, hiszen nem lehet világkönyvtárként tervezni a közművelődésieket. Azt is felbecsülte, hogy egy közművelődési könyvtárnak mekkora legyen a referenz állománya. Akkor – az ő idejében – ezt kb. 25 ezer referenz műre taksálta. Ez nem az állomány mérete, csak a tájékozódást szolgáló eszközök száma. Ezek – és a más típusú többi könyvtár – vonzáskörében élhetnek a kisebbek, biztosítva bármely mű elérhetőségét bárki számára.

Természetesen a könyvtárakat kell, hogy érdekelje a tudás fizikai hordozója, a dokumentum is. Bizonyos esetekben a figyelem középpontja maga a dokumentum. Dokumentum és tartalma nem áll szemben egymással, hanem feltételezik egymást. Perdöntő lehet egy könyvtár életé-

ben az is, hogy lehetőségei, felkészültsége milyen mélységű munkát engednek meg számára. Minimálisan rendszereznie kell a dokumentumokat, bizonyos mélységű tematikai csoportosítást is bevezetve. Ha feladatai és lehetőségei bővülnek, elemzőbb feldolgozást vezethet be, magasabb szinten a könyvtár tevékenységének valódi tárgya – nem árt ismételni – már a dokumentumok tartalma, az „információ”, a bizonytalanságot csökkentő tudás, az entrópia ellen ható erő.

A változás M. Schrettingertől Soergelig és Deschatelets-ig páratlan fejlődési ívet mutat, egy évtized híján kétszáz év alatt a mai kor dinamikus tudománya tört utat magának és keres helyet a Nap alatt. Tudományunk és feladataink klasszikus foglalatának elvei Ranganathan öt törvényében kapták értelmüket, ezekben a letisztult, lenyűgözően egyszerű, egyenként már-már közhelyként élő gondolatokban, figyelmeztetésekből. Az új „öt törvény”, melyet M. Gorman szakmánk álmódóója fogalmazott meg, mutatja, hová érkeztünk. Itt is tudásról van már szó (knowledge) és a társadalomról, amelyet szolgálunk. Íme a five new laws, az öt új törvény.

1. A könyvtárak az emberiséget szolgálják.
2. Mindazt tisztelik, amivel a tudást közvetítik.
3. A könyvtár a szolgáltatások fokozására értelemmel használ technológiát.
4. Védi a tudás szabad hozzáférhetőségét.
5. Tiszteli a múltat és alakítja a jövőt.

A könyvtárosképzés különböző szintjei is az imént említettek alapján tagolhatók. Az utóbb említettek az egyetemi szinten fontosak a tudásvágy ismeretreprezentáció kérdései. A főiskolákon a dokumentumok kezelése kaphat központi helyet, míg a technikai feladatok (leltározástól a raktározásig) az asszisztensképzésben élhetnek.

Végül ide kívánczik egy megengedő, zárójeles megjegyzés. Napjainkban kevésbé szigorúan használják a tudomány kifejezést. Még a csomagolásnak, a sportoknak is van tudománya és még tovább is lehetne sorolni. Bár kevésbé szigorú felfogásban, de mégis létezik kórház-tudomány, amely a kórházak feltételeivel, szervezésével, irányításával foglalkozik. Az orvostudomány olyasmivel foglalkozik – *kicsit oldottan fogalmazva* – hogy – mondjuk – egy tünetcsoportból hogyan állítható fel diagnózis, hogyan kell a csontvelőt átültetni és hasonlókkal, míg a kórház-tudomány olyasmivel, hogyan lehet optimalizálni a betegágyak számát, hogyan lehet ösztönözni a nővéreket stb. Egy orvosnak nem kell feltétlenül tudnia a kórház működésének csínját-bínját, a kórházzal foglalkozó személynek – nem feltétlenül orvos – nem kell értenie – mondjuk – a szívműtétekhez. Hasonlóan létezik a könyvtárak szervezésével, működtetésével, vezetésével foglalkozó diszciplína. E tudományokat nehéz ezekben az esetekben klasszikus módon meghatározni, mert másként strukturálódnak. Az intézmény mintegy középpont vonzza magához a közelebbi-távolabbi ismereteket, sokszor más tudományokból átcsoportosítva. A kórház pl. még könyvtári problémákat is felvet (orvosi szakirodalom, betegek könyvtára, biblioterápia), és a nagyon eltérő ismeretek kapcsolatait, szinte egyetlen diszciplínában oldja fel az építészettől a menedzsmentig, a jogtól a pénzgazdálkodásig, személyzeti politikától a tűzvédelemig, a marketingtől a világítástechnikáig. Minél nagyobb az intézmény, annál többféle ismeret integrálása szükséges számára. A szervesülés foka különböző lehet. Kórházépítészetben, könyvtárépítészetben pl. tapasztalható valódi együttes gondolkodás, más téren egyszerűen átnyúlnak a másik ismerethez, mondván, hogy ilyesmi van a kórházakban vagy könyvtárakban is.

Ennyit a lazább szóhasználatról. Azzal kell még kiegészíteni, hogy semmi, de semmi nem múlik azon, hogy az utóbbi ismeretkötegnek tudomány-e a neve vagy nem. Alkalmazzuk csak a Marr vita kapcsán ismertetett eljárást. Mindenesetre olyan tágon kell tudományunk vagy ismereteink körének határait megszabni, hogy ezek is beleférjenek.

Szigorúan

Kövessük az első bekezdésekben ajánlott módszert. Van-e mindennek hatása a hazai könyvtárügyre?

A következők nem tartoznak szorosan az eddig mondottakhoz. Olvasásuk akár el is hagyható. A mondottaknak van hatásuk a magyar könyvtárügyre.

A vonatkozó viták aligha fognak lezárulni. Túlságosan gyorsak magában a valóságban zajló változások. A változásokat nehezen követik könyvtáraink, még nehezkesebben szakmai gondolkodásunk. Az átalakulás irányai azonban már világosan tapinthatók.

– Erős integráló, helyesebben globalizáló folyamat nagyobb ellátói rendszerek részévé szervezi a könyvtárakat azáltal, hogy a kommunikációs technikák lehetővé teszik egymás állományának és nyilvántartásainak elérését. Érdekes módon ez a folyamat nem uniformizálja a könyvtárakat; éppen ellenkezőleg, fontosabbá teszi egyéniségüket. Az illeszkedés válik irányadóvá. El kell gondolkodnunk végre azon, hogy mi legyen e rendszernek a tartalma, kötelessége, ha a rendszerek szolgáltatásai a feltételek szerint a világfalu számára szólnak, az egész emberiségnek, ahogy Gorman írja.

– Integráló folyamat indult el a könyvtárak és más információs és kommunikációs intézmények és szervezetek között, egészen a tömegkommunikációs intézményekig. Ha pl. megvalósul az egyedileg bármikor szabadon kiválasztható műsorok szolgáltatása házi készülékek számára, a televízió és a rádió a leghagyományosabb „könyvtári” szolgáltatást vezet be új technikával, csak más lesz a neve. Ugyan a filmet pl. könyvtárból is át lehet vetíteni, s ez példa arra, hogy nehéz lesz a kommunikációs és információs intézményeket egymástól elválasztani. Ha egyáltalán szükség lesz erre az elválasztásra. A társadalom információs szektorában a változatos szervezetek és intézmények egyikeként a könyvtár szolgáltat olyan információt, amelyről a használó már nem is tudja, hogy könyvtártól érkezik.

– A hagyományosan kialakult könyvtári feladatok mellett átalakul a könyvtárak belső világa. Az állomány egyre nagyobb hányadát teszik ki az elektronikus dokumentumok és olyan eszközök, amelyek kifejezetten a tájékoztatást szolgálják. Ennek eredménye lesz az is, hogy oldódnak a megszokott könyvtártípusok határai, a típusok más rendező elvek szerint formálódnak. A „szöveg” válik fokozatosan uralkodóvá, amely el is szakad eredeti hordozójától.

Amikor egy olyan kézikönyv szinopszisát vitattuk, amelynek vezérlő elve az ismeretgazdálkodó könyvtár, két ellenérv hangzott el.

Papp István úgy vélte, hogy egy ilyen koncepcióba nem férnek bele a művészetek, a szépirodalom és az irodalomtudomány. Papp Istvánt nyilván a lukácsi tükröződés-elmélet motiválta. Ismeretes ugyanis, hogy Lukács a művészeteket éppen a tudományokkal szemben határozta meg. Csakhogy a szinopszis az „ismeret”, a „tudás” kifejezést nem a művészetekkel szemben használta, hanem fizikai hordozójától, a dokumentumoktól választotta el annyiban, hogy a hangsúlyt a dokumentumokról a tartalmakra helyezte. Miközben nem vitatható a fizikai megjelenés vizsgálatának fontossága sem. Csak nem szabad a dokumentumok szintjén megállni és megelégedni a tartalmak generizáló kezelésével egy csoportosítás mélységében. Művészetek esetén tehát úgy hangzik a feladat, hogy a szellemi mű, a műalkotás a fontos, nem a fizikum. Papp Istvánnal a nézeteltérést könnyen lehetett tisztázni.

A másik ellenérv egy „polcológiai” könyvtár³¹ eszméjét helyezte szembe az ismeretgazdálkodó könyvtár elvével.

³¹ Ifjabb olvasók kedvéért, a kifejezés a „polc” szóból ered. Isten áldja, aki vagy harminc évvel ezelőtt ráakadt erre a találó kifejezésre! (H.T.)

Nem vitatható egy ilyen könyvtári elképzelés jogosultsága sem. De ez egy másik könyvtár, más a működése, más a kezelője, főleg más ismeretekkel rendelkező kezelője. Az is biztos, hogy sok ilyen könyvtár létezik, mert csak ilyenre futja. A dokumentumok rendezetten tartása egyébként mindenütt minden más feladat elvégzésének előfeltétele. De a könyvtári munkának csak minimuma. A könyvtárak a vázolt kétszázéves fejlődésben más-más fokozaton állhatnak.

Ismeret, tudomány, dokumentumtartalmak, szellemi alkotások és a könyvtárak viszonyának korszerű megértése attól függ, hogyan vélekedünk a tudás birtoklásáért folyó küzdelemről országok, kontinensek, kultúrák között. Már az Egyenlítő mentén is közhely: a tudás a társadalom húzó ágazata. E küzdelemnek vannak frontvonalai, s minden olyan társadalmi intézmény amelyik e frontszolgálatra készül fel, számíthat a társadalom megkülönböztetett figyelmére. Ha a könyvtárakat a tudásért folyó világverseny frontvonalába emeljük, egyben a társadalom elit csapatai, elit fegyvernemei közé soroljuk. A társadalmakban a gondolkodás általános kultúrája és a szaktudás meghatározó, a könyvtár pedig a gyermekkortól halálunkig ennek szolgálatában áll.

A rendszerváltozás után a Magyar Könyvtárosok Egyesülete levelet írt a kulturális kormányzathoz, amelyben a könyvtárak tudásgazdálkodó szerepét hangsúlyozta. Azért, hogy a könyvtárakat ne a költségvetési maradékokból tengődő szektorokban képzeljék el, hanem az első frontvonalban. Biztató, bár nem eléggé határozott visszajelzés érkezett. A szakma a változást nem tudatosította. Egy fejlesztési alapidokumentum, „*Előzetes rendszerterv...*” (az ún. Csurgay – bizottság jelentése) ebben a kérdésben írta, hogy a felzárkózás, legalább a szinten tartás egyik alapvető eszköze a könyvtár. „*E tekintetben, akárcsak nemzetközileg, a hazai könyvtári szolgáltatásoknak nincs alternatívája.*” Illetékes helyen visszhang nélkül maradt, nem kapott szakmai képviselőt döntési szinteken; oda el sem juttatták. A szakmai Alzheimer-kór előrehaladtával ugyanis máshol keresték a könyvtárak helyét, pedig nem kell nagy szakértelem annak belátásához, hogy nem volt és nem lesz ország, kor, ahol és amikor – mondjuk – a vetélkedésszervezést művelődési alapszolgáltatásnak fogják tekinteni, mint az iskolát vagy a könyvtárat.

A nagy kárvallottak a közművelődést szolgáló könyvtárak, pedig itt élesen merülnek fel az emberi jogok. Nem azt kell kodifikálni, hogy „a könyvtárhasználó jogosult bármely nyilvános könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére”. Tehát ahhoz van joga, ami már amúgy is van. Gondoljuk el, ez a mondat látszatot kelt, pedig semmi jelentése nincs. Mert – *horribile dictu* – tegyük fel, hogy a könyvtárakban csak Micimackó van, akkor a jogot csak ehhez biztosítja? Azt kell mondani, hogy az állampolgárnak joga van bármely publikus információhoz, s ezt az igényt a könyvtári rendszernek ki kell elégítenie. Az teszi ismereteinket szakmává – ha tetszik, az elmondottakból eredően: tudománnyá –, hogy tudjuk ezt miként lehet teljesíteni.³²

Biztos, hogy ha élni akar, a társadalomnak szüksége van az ismereteket, tudást megszerző, szervező, ezekkel gazdálkodó intézményekre. Ha a könyvtárak nálunk ezt a feladatot nem vállalják vagy alkalmatlanok lesznek szerepük ellátására, létrejönnek erre a feladatra az elvárásoknak eleget tevő vállalkozó más intézmények. Nem kötelező a frontvonalhoz tartozni. Nem kötelező üdvözülni. Nem kötelező felzárkózni. A könyvtárak kikophatnak a társadalomból, ráadásul önkéntes buzgósággal; egy-két nemzedék múlva csak a hagyományőrök miatt marad egy-két mutatókönyvtár. Őrzik őket, mint mi a cifraszűrt.

³² A törvény 53. paragrafusa (III. rész: A nyilvános könyvtári ellátás) nincs összhangban az Általános rendelkezések (I. rész) szellemével. Itt a megfogalmazás több és határozottabb jogokat tartalmaz, igaz a Kulturális örökség kapcsán. (H.T.)

A lehetőség még fennáll könyvtáraink számára. Vagy önként másodosztályú intézménnyé fokozzuk le magunkat, vagy felelős szolgálatot látunk el a társadalomban. Nem azt kell adnunk, ami van, hanem azt, amire szükség van. Máskülönben marad a cifraszűr sorsa.

Irodalom

DESCHATELETS, G. – MERCURE, G.: *Bibliothéconomie vs science de l'information*. In: *documentation et Bibliothèques*, 40. vol. 1994. 3. no.

GILAREVSKIJ, R. S.: *Cto takoe informatika?* In: *Naucn. Tehniceskaá Informaciá*. Ser. 1. 1989. 11. nov. 18-21. p.

GORMAN, N.: *Five new laws of librarianship*. In: *American Libraries*. 26. évf. vol. 1995. no. 784-5. p.

HORVÁTH Tibor: *Ismeretszervezés és szintaxis*. Kandidátusi értekezés. MTA. Bp. 1987. 4. p.

HORVÁTH Tibor: *Szakirodalmi forrásismeret 1. Bevezetés*. Bp. OSZK-KMK, 1963. 121 p.

KOVÁCS Máté: *A bibliográfia alapproblémái a szocialista társadalom viszonyai között*. Bp. ELTE Könyvtártudományi Tanszék, 1968. Házi soksz.

ORTEGA, Jose Y Gasset: *Don Quijote nyomában*. Atlantisz. [Bp., ?] Új mandátum, é.n.

POPPER, K.: *Objective knowledge. An evolutionary approach*. Oxford, Clarendon, 1983.

Proposed International Standard Nomenclature for Fields of Science and Technology. Publ. by Unesco, Paris, 1988. dec. 5.

SAPIRO, F.R.: *Coinage of the term information science*. In: *Journal of the American Society for Information science*. 46. vol. 5. no. 384-385. p.

SOERGEL, D.: *Mathematical analysis of documentation systems. An attempt to a theory of classification and research request formulation*. In: *Information Storage and Retrieval*. Vol. 3. London, Pergamon, 1967. 129-173. p.

VAKKARI, Pertti: *A könyvtártudománytól az információtudományig*. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 43. évf. 1996. 4-5. sz. 159-163. p.

VARJAS Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere*. In: *Magyar Könyvszemle*, 71. évf. 1955. 1-2. sz. 1-22. p.

Két kézikönyv – két változás korszakában

A „Sallai-Sebestyén” és az új könyvtári kézikönyv

Habent sua fata libelli. A kézikönyveknek is. Sorsuk főként abban áll, hogy kevesen olvassák végig, jobbára csak részleteket ismernek belőle, legtöbbször pedig azt jegyzik meg, ami éppen hiányzik belőle. A Sallai-Sebestyén értékei évtizedek múltán váltak nyilvánvalóvá. Ezeket az értékeket abban tudnám összegezni, hogy mind a mai napig érvényes ismeretek foglalatosa. Csak a természetes kopás vagy avulás tapasztalt rá fakó réteget. És persze a környezet színe-változásai módosítják egyik-másik részletét, vagy adnak más értelmet egyik-másik fejezetének. Ez a fakó réteg idővel patinává nemesült. A Sallai-Sebestyén soha nem fog elavulni, még késői kollégáink számára is fontos forrássá válik, mint egy gesta a történelmi nyomozásnak.

A két kézikönyv legfőbb különbsége, hogy a Sallai-Sebestyén elkészült, meg is jelent több kiadásban. A másik még nem létezik, csak szinopszisa van meg. Egy valóságos művet egy elképzeléssel nehéz egybevetni. Annak tudatában, hogy ennek az összehasonlításnak ebből eredő nehézségeit Önök is elképzelik, megkísérlem néhány lényegi pontban elvégezni ezt az elemzést.

Talán nem is véletlen, hogy mindkét kézikönyv átalakuló történelmi korszak gyermeke. A proletárdiktatúrának Rákossal fémjelzett, egy évtizedet meg nem érő megpróbáltatásai után 1956 következett. A hatvanas években mind a magyar társadalomban, mind az egyének tudatában az a felismerés alakította magatartásunkat, hogy az úgynevezett szocializmus építése tartós, majdnem hogy végleges történelmi folyamat lesz, ebben kell megtalálni a modus vivendit, tervezni a jövőt, létesíteni és őrizni az intézményeket. Közben az egész világot politikai rendszerektől függetlenül meghökkenítő tempóban rázkódtatja meg az elektronizáció forradalmi láza, világfaluvá zsugorítja a Földet, közvetlen vagy láthatatlan kísérőnké szegődik a számítógép, lassan uralma alá hajtja születésünket, szerelmeinket, hitünket, halálunkat is; a könyvtárak meghitt légkörét versenylázban égő harsány piactérre alakítja. A versenyt kényszerű és kíméletlen erők vezénylik; elpusztul, aki elvétí a tempót.

A két kézikönyv két világban, más világban tükröz szakmai tudatunknak. A Sallai-Sebestyén idején még élt a filantróp könyvtári eszme, sokunk észjárása még népboldogító, emberbaráti könyvtár gondolatára fogékony igazán. Az emelkedett, nemes célokat szolgáló könyvtár gondolata azonban, amelyre a Sallai-Sebestyén kimondottan is épült, soha nem volt elegendő. Mert a könyvtárakat nem az emberbaráti gesztusok, hanem a társadalom szükségletei hívták életre. Tudomásul kell venni, hogy a világverseny a tudás birtoklásáért folyik, mert a tudás a gazdaságnak, környezetünk védelmének, a nemzedékváltások sikerének garanciája, amit Széchenyi még a kiművelt emberfők szerény feltételeként tárt elénk. Ma azonban a tudás birtoklása harc a nemzetek, országok, kultúrák, kontinensek között. Az Egyesült Államok már a hatvanas évek elején, néhai Kennedy elnök idején kimondta a híres Weinberg jelentésben, hogy kétfajta ország létezik: akik birtokolják a tudást és akik nem, nagyhatalmiságuk záloga a legteljesebb birtoklás, mert megszabhatja, hogy kinek, mikor, mily mértékben csöppögtet az ismeretekből. Egy könyvtárpolitikai elemzésről van szó. A könyvtár a társadalom tudás-gazdálkodásának intézménye, ezért a harc frontjainak első vonalában áll. Emlékeztükbe idézném nyári vándorgyűlésünk egyik előadójának, Levendel Ádámnak szavait, aki nem könyvtárosként közölte velünk, hogy tapasztalatai szerint az Államokban a könyvtárosság elit szakma. Hát ezért. Nem érti hazai alacsony presztízsünket. (Magasabb presztízshez azonban más színvonalú munka kellene.) A mi kézikönyvünk első mondatai úgy fognak szólni, hogy a

könyvtári tevékenység tárgya az ismeret, szűkebben a tudomány. Mindent ebből kívánunk levezetni. A két kézikönyv két szakmai világát nem nézeteink különbsége indokolja, hanem a versenypálya felismert szabályai.

Mindennek csak két következményét említem.

Az első, hogy a felsőoktatás és közoktatás kapcsolatai a könyvtárakkal új értelmet kapnak azáltal, hogy a tudásgazdálkodásban és közvetítésben kart karba öltve haladnak. Úgy kell érteni, hogy az oktatás és valamennyi könyvtár. Az oktatás és könyvtár ellaposítása ma a legnagyobb elkövethető vétek, amelyre nem adnak mentséget az ország gondjait ügyintézői horizontokba beszorító gondolkodás korlátai.

A másik könyvtárpolitikai következmény. Olvasván szaksajtónkat, az a benyomásunk támad, hogy mindent megoldanak a külföldi adatbázisok. A nemzetközi kapcsolatok – értve ezen az adatbázisok elérhetőségének biztosítását – létfontosságúak számunkra. Ám a nagyhatalmakat sem emberbaráti szándékok vezérlik, hanem nagyon is önző érdekek, ezért ott nyitják ki számunkra az információs csapokat, ahol az ő érdekükben áll és nem a mi szükségleteink szerint. A csapot bármikor el lehet zárni. A vázolt feltételek miatt a könyvtárpolitikának legfelelősebb döntését abban kell meghozni, hogy a nemzetközileg elérhető eszközök mellett mennyire legyünk önállóak, meddig terjedjen szuverenitásunk. Addig, amíg nem válunk kiszolgáltatottá. Ennek kell lennie könyvtárfejlesztéseink meghatározó elvének. Sem az egyébként valóban értékes adatbázisok szolgai hurrázása, sem a veszélyes elzárkózás nem célravezető, a kettő között kell egyensúlyt teremtenünk. Nem fantomokat idézek, tessék csak az INTERNET valóban káprázatos lehetőségeinek hazai fogadtatására gondolnunk. Ám az INTERNET-ből gyakorta Disneyland szelleme árad, a szakmai hálózatokat nem tette nélkülözhetővé. Olyan, mint a Coca-Cola, megisszuk néha, ám nem felejthetjük el tőle a nemes italok ízeit.

Ha az elmondottakat valaki úgy értékelné, hogy a okfejtés a szakkönyvtárakra és egyetemi könyvtárakra vonatkozik és elhanyagolja a közművelődésieket, akkor el kell oszlatnom tévedését. Ugyanis az a sajnálatosan elterjedt, de primitív közhely húzódik mögötte, hogy a tudomány a szakkönyvtárakra tartozik, a közművelődésiek a szépirodalom mellett a homályos jelentésű „ismeretterjesztő” irodalom közvetítői. Ez pedig éppen a közművelődési könyvtárak leértékelése, mivel olvasóit másodrendűnek tartja, akik számára redukált és alacsonyabb szintű állomány is elegendő. Mintha létezne magas és alacsony kultúra, irodalom. Ez egyszerűen elfogadhatatlan diszkrimináció, akárcsak a faji vagy vallási megkülönböztetés. Azt a mellékszándékot tükrözi, hogy a népnek meg kell határozni olvasmányait. Pedig a népnek bármit olvashatóvá kell tennünk. Mert minden könyvtárhasználót azonos könyvtári ellátás illet meg, nincsenek alacsonyabb rendű olvasók. Éppen az ellátási hálózatokba szervezett modern könyvtári rendszerek teszik lehetővé bárki számára bármely kívánt dokumentum rendelkezésére bocsájtását, kinek-kinek igényei szerint. Legalább ezt az elvet tiszteljük, a diszkrimináció amúgy is automatikusan működik a regionálisan egyenetlenül található könyvtárak miatt és abból az okból is, hogy szegények és gazdagok immár másként lehetnek könyvtárhasználók a piacodosó könyvtárügy felségterületén. Én a szegények és egyéb hátrányos helyzetűek pártján állok, mivel köreikben látom meghúzódni a tudásszomjas értelmiséget is. Ha tehát a könyvtárakat az ismereteket, a tudást kezelő intézménynek valljuk, akkor a közművelődési könyvtárak számára is egyenlő helyet jelölünk meg a könyvtári rendszerben az egyenlők között. Az ismeretterjesztésért is felelősek, akár a szakkönyvtárak, egy, a tudás terjesztésére kimunkált teljes feladatcsoport részeként. Most mondhatja bárki, hogy elrugaskodtunk a mai magyar valóságtól. Praktikus az a válasz erre, hogy a kézikönyv sem kodifikálni, sem szentesíteni nem kívánja a vérszegény valóságot. Teoretikus válaszként pedig megismételném, hogy legalább az elvet tiszteljük, ha nem is mindig csele-

kedhetünk aszerint. Idézném századunk felelős filozófusát, Julien Bendát, aki azt írta, hogy történelmünk során az emberek rendszerint a rosszat cselekedték, de a jót méltányolták. Az írástudók árulása abban áll, hogy a rosszat kezdték méltányolni és igazolni. Tisztelt Hallgatóim: ez is könyvtárpolitika.

Természetesen a kézikönyvet más alapokról is meg lehetne írni. A Sallai-Sebestyén a leírást választotta. Mi az organization of knowledge, a tudásszervezés elveit választottuk fundamentumnak. A Sallai-Sebestyénben a deskripció védőpajzs is volt, segítségével az ideologizálás túlzásait lehetett elkerülni. Csak a szinte kötelező penzum került megírásra, jogosan is, mert a lenini könyvtárpolitika nagyon is tiszteletre méltó volt. Lenin ugyanis az angol public library-t vette mintául, ezzel a könyvfajttal ismerkedett meg emigrációs éveiben. Éppen abban állt a Rákosi- és Kádár-korszak könyvtárpolitikájának humora, hogy Sallai a lenini elveket ajánlotta a tudatformáló könyvtárakat favorizáló művelődéspolitika számára. Példaként említeném, hogy fővárosunkban szépségtapaszként a könyvtár felvette Szabó Ervin nevét, miközben megvalósította Szabó Ervin ellenfeleinek könyvtárpolitikáját. A mi kézikönyvünk ideológia-mentes lesz, módszerünk ezért sem lehet pusztán leíró.

A szintézis más lehetséges alapelveit is említhetem. Bármelyik választásakor azonban a mű egészét ez az elv forrasztja egységbe, megadja a részek helyét és értelmét, végighúzódik a könyv egészén, megadja a szerkezetet. Fordítottan pedig az a kérdés, hogy melyik az a választható szintetizáló gondolat, amely képes az egész tudásanyagot egységbe szervezni, melyik képes értelmet adni a részeknek és képes átfogni a részletek legtöbbszörét?

Információelméleti, kommunikációelméleti, szociológiai, alkalmazott nyelvészeti, számítógéptudományi és sok más felépítés lehetséges. Újabban szervezéstudományi, management-orientált kísérletek is élnek. Mindegyik olyan problémákat állítana elénk, amelyek a koncepcióelméleti felépítés nagy gondja volt, hogy az entrópia törvényt hogyan lehet a könyvtárak esetében értelmezni? Hasonlóan, az említett felfogások másik velejárója lenne, hogy a tudományoknak meglévő belső felépítéséhez, saját logikájához kellene a könyvtári-tájékoztatási ismereteket igazítani; számunkra mégiscsak külső, idegen logikához. Nem mondom végig az érveket, talán elégségesen tudtam azt a meggyőződésemet elővezetni, hogy saját tudáshalmazunk összefüggéseink pilléreire kell a könyvtár- és tájékoztatástudomány épületét megalkotni.

Milyen is ez a logika?

Tisztáztuk, hogy a könyvtári tevékenység tárgya az ismeret, a tudás. Ez a tudás szövegekként áll rendelkezésünkre. A szöveg minden számunkra fontos gyönyörűséget magában hordoz, csak ki kell bontanunk: terminus technikusok, köztük kapcsolatok. Ezekből épülnek majd fel azok az intellektuális eszközök, amelyekkel a könyvtártechnológia kezeli a tudást. A szöveg formálisan egyébként jelsorozat, adott esetben nem törődünk a tartalommal. A szövegnek hordozójának is kell lennie, pergamennek, kőnek, papirusznak, filmnek, mágneslemeznek, egyébnek, ezek a közvetítők a tudat és tudományok között, média, köztes hordozók, amelyek egyaránt hatnak a tudatra és tudományra, különösen mióta a média önálló életet kezdett élni, sőt, merész teoretikusok mehökkentő fenyegetésként halljuk, hogy korunkban a „média maga az üzenet”.

E hordozókkal – bár nem árt természetünkkel megismerkednünk – sokkal prózaibb feladataink vannak: gyűjteménybe szervezzük őket, hogy ott a tudományok, a tudás háborgó, zabolátlan vizeit mederbe tudjuk terelni, hogy a vízelosztás mérnöki megbízhatóságával kiépített csatornákon át éltető nedvet vigyünk mindenhová, ahol az emberi élet nyomai még megvannak. A gyűjtemény már képvisel valamit, pl. egy közművelődési könyvtár képes kell legyen felmutatni az emberi kultúrát vagy a magyar kultúrát; egy zenei szakkönyvtár a zene tükre, nem csupán az a hely, ahol akad valami zene. A példák elég beszédesek. A gyűjteményszervezés-

nek ez a lényege, ti. hogy miből épüljön fel a gyűjtemény a legkedvezőbb költségekkel és még képes legyen tartalmában hézagmentesen lefedni a tudásrendszernek azt a részét, amelynek gondozására vállalkozott.

Nincs is könyvtár, amelyik erre a feladatra önmaga vállalkozna. Ám sok könyvtár van, ezeket olyan ellátási rendszerbe lehet szervezni, amely már képes a feladattal megbirkózni. Ennek a rendszernek a működését az az elv szabályozza, hogy valamennyi közkönyvtári állomány egyetlen corpus-t alkot, amelyet a legtávolabbi könyvtári végállomásra is el lehet érni. Az egy corpus fellazítja a könyvtártípusokat. Sőt, a világ valamennyi könyvtára virtuálisan egyetlen gyűjteményóriásként fogható fel, melyet bárholonnan használni lehet. A virtuális világkönyvtár másként is megvalósulhat. A mai külső tárolók kapacitása lehetővé teszi, hogy teljes szövegeket – elméletben pl. az addig megjelent valamennyi könyvet – hordozható méretű helyre zsugorítson össze. Este könyvszekrényünk egyik polcára helyezhetjük a világkönyvtárat. Mert lesz azért könyv is, lesz saját könyvszekrény is. A könyvtári rendszer nagy változása eszerint abban áll, hogy eddig autonóm könyvtárak éltek, köztük gyengébb-erősebb könyvtárközi kapcsolatok javították a minőséget. Most fordítva látjuk a hangsúlyt: egy könyvtári corpus él virtuálisan közgyűjteményekben szétosztva, erőteljes adatátviteli csatornákkal összekötve, amelynek elérési helyei behálózják az országot, a kontinenst, a világot. Ez az elvi modell már jobban működhetne, ha a szakma jobban látná lehetőségeit. Ez az elvi modell elvi működése, a gyakorlatban politikai, gazdasági és ki tudja milyen érdekek gátolják.

Nos, a vázolt világunkhoz kell találjunk technológiát. A szellemi termékek, a dokumentumok, a szövegek és szövegrészek, de bármilyen azonosításának eljárásaitól a szövegek automatikus tömörítéséig. Szerencsénkre a szöveg kínálja magát, mint József Attila versében a velünk nevelkedett kezes állat, a gép, akinek „mi tudjuk a nevét”. A szövegekről és szövegekből a könyvtár szigorú szabályok szerint valami helyettesítőt, képviselőt készít, nevezzük szurrogátumnak, amely a bibliográfiai leírástól a referátumig, szakjelzetekig mindent magában foglal. A könyvtár ezzel foglalkozik, csak legvégül hívja elő a keresett szöveget, illetve hordozóját, a dokumentumot. Legfontosabb törvényünk az eredeti szöveg és könyvtári reprezentációja közti viszonyt határozza meg. Ez a Soergel axióma vagy Landry posztulátum, vagy egyszerűen a „relációmegőrző transzformáció” követelménye. Kimondja, hogy a könyvtári indextételeknek, szurrogátumoknak, akárminek meg kell őriznie azokat a relációkat, amelyek az eredeti szövegben a fogalmak között állnak. Ez pedig nyilván egyedi. Sőt, minél eredetibb egy közlemény, annál inkább újszerű a kapcsolat, amelyet a fogalmak között feltár. Könyvtárilag tehát követhetetlen, nem lehet végtelen számú relációt átmenteni. Megoldást kell találni. Mai szoftvereink erre még érzéketlenek. Mondhatnám: teljesen süketek. A tézaurológia a szótárba építi a priori relációt, rendszerint logikaiakat és szerkezetieket, de ez eléggé formális, pontosan a szövegfüggő kapcsolatokra alkalmatlan. Ám ha meggondoljuk, a természetes emberi nyelv is ezzel a problémával áll szemben. Chomsky pontosan ezen álmélkodott el: hogyan lehet véges számú szóból végtelen számú mondatot, véges számú nyelvtani esetből végtelen számú relációt, szintaktikai kapcsolatot generálni? A generálni szót nem alkalmilag használom, hanem a generatív grammatika okán. Mai könyvtári eljárásaink csúcstechnológiája a Soergel-posztulátum követelményén, a generatív grammatika elemzésein nyugszik. Kövessük az emberi nyelvben már évezredek óta kiérlelődött megoldásokat. Másként pedig ugyanezekkel a problémákkal birkózik a hypertext relációs gráfjain kalandozó kutató.

Még ez sem elég. Könyvtáraink világszerte ahhoz szoktak, hogy leggyakrabban dokumentumokat, a szövegek hordozóit kérik tőlük. A jövőben egyre gyakrabban adott szempontoknak eleget tevő szöveghelyeket, szövegrészeket fognak kérni. Sok helyről származó egy-két bekezdésnyi, egy-két oldalnyi szövegrészeket a forráshelyek pontos megjelölésével. Ebben áll a

visszakeresés problémája teljes szövegtárolás esetén. A vonatkozó eljárások kidolgozásához szintén a szövegtan adhat fogódzókat. De ez már nagyon a jövő.

A fent vázolt gondolatmenet nagyon szárazon mutatta meg a kézikönyv szerkezetét, sok elágazása van még. De talán ennyi is elég.

Kiindulásunk volt, hogy mindkét kézikönyv iránytűként kívánt, akar megfelelni egy változó világban. De nem tudjuk, milyen lesz a jövő. Senki nem tudja. Egyik kollegánk, barátom példával érzékeltette azt a szép új világot. Elmondta, hogy képzeljünk el egy személyt, aki képes lesz leélni teljes életét anélkül, hogy kimozdulna a házából. Távoktatásban szerzi meg iskolai bizonyítványait. Könyvelői állást vállal egy új-zélandi cégnél miközben Debrecenben lakik. Soha nem találkozik személyesen munkáltatóival. Házastársat erre szakosodott párosító számítógépi szolgálat választ számára, é.i.t. Azt hiszem, mindannyiunkat, egy másik világ neveltjeit ennek a honfitársunknak a személyisége érdekel leginkább. Mi lesz benne az egyéni, miben fog különbözni chilei kollegájától? Bizonyos, hogy a világot átható nagy integrációs folyamatok falanszterizáló hatásának ellentételezésére meg kell erősíteni mindazt, ami lokális, egyéni, személyes, különböző, mert a világ sokszínűsége így őrizhető mindenki gazdagodására.

Nem azt kell tudnunk, hogy milyen lesz a jövő. Hanem azt, mit akarunk rájuk hagyni. Ahogy öregszem, és ahogy egyre inkább nyugtalanít a nagy változás, az átmenet gondja, annál inkább újra felfedezem a másik nagy változás korát és szinte mindennapi beszélgetőtársammá fogadom azokat a férfiakat, akik felismerték teendőjüket a változásban. Az első századokra gondolok, még virágkorát éli a görög és latin műveltség, egyre dekadensebben és erőtlenebbül ugyan. Tör előre a kereszténység, a Hermész Triszmegisztosz kultuszán terebélyesedő hermetikus vallások keresik a létezés titkait, Zoroaszter akkor már az egész akkori világhoz szól Perzsiából. Az erőt a nyugat-európai barbárság képviseli, övék a jövő. Boëthius, Cassiodorus a gótok királyához csatlakozik; nem tudják, milyen lesz a jövő, de biztosan nem a művelt rómaiak ízlése szerint való. Emberfeletti életművet teremtenek: megmentik, átmentik a görög tudományt, Boëthius az egész Arisztotelészt. Cassiodorus megteremti tudományrendszertanát, a septem artes liberales-t, a hét szabad művészetet, amely már ismerősebbnek tűnik. De azt is tudni kell, hogy a septem artes-ből a quadrivium, a négyes út célja az antik tudományosság átmentése volt. A septem artes-nek máig tartó hatása volt a tudományokra, belőle építkeztek a középkori egyetemektől – ha hiszik, ha nem – néhány mai iskoláig sokan. Az utolsó platonisták egyike, igaz, Bizáncban, szintén tudományrendszertanát hagyta ránk. Porphürosz, kinek dichotomián épülő „fá”-ja szintén a rendszerezés erejével kívánta a jövőt a tudás egészére emlékeztetni. Platonista volt, akiket akkor már üldöztek. Valószínű, hogy Porphürosz is áldozat volt a tudomány oltárán.

Kik voltak ők? Nem a jövő ismerői. Viszont annak tudói, hogy mit nem szabad elfelejteni az akármilyen jövőben. Kicsit a szűkebb világunk szűkebb keretei közt analógiaként mondható, ugyanettől válik határozottá a Sallai-Sebestyén mondandója a világ változása ellenére. Az új kézikönyv is egyet akar. Arra tanítani a világot, hogyan lehet az emberi értékeket és tudást az átalakulás nemesítő erőinek gerincévé tenni és hogyan lehet értékeket, tudást örökíteni. Boëthiust 524-ben megölték. Öt évvel később 529 táján a szintén klasszikus iskolázottságú Nursiai Benedek néhány társával megalapítja Montecassinot: megszületett Európa. A mi Európánk.

Horváth Tibor

Könyvtárpolitika útvesztőkön

Minden bizonnyal Magyarország vezet az ezer főre jutó könyvtárpolitikusok számában. Elegendő a szaksajtót végigböngészni. Egyre nagyobb helyet foglalnak el benne a könyvtárpolitikai megnyilatkozások.

A könyvtárpolitikai érdeklődést egyébként üdvözölni lehet, hiszen a szakma féltése nyilvánul meg benne; jóllehet a cikkek egy része alig mutat túl helyi vagy személyes problémán. Más részük izgalmas olvasmány.

Aki emlékszik az elmúlt évtizedekre, vagy visszalapozza a szaksajtót, rádöbben, hogy eddig minden kulturális kormányzat fenntartott egy jelszó-brigádot, akik imamalomként ismételték a kormányzati lózungokat, ezredszerre is oly fontoskodással, mintha a nagy felismerésre akkor döbbsen volna rá einsteini elméjükkel. Ez alól csak a rendszerváltozás utáni első kormány volt kivétel. Sem Andrásfalvy, sem Mádl nem mondott egyetlen szót sem. Helyette a könyvtárpolitikát kormányzati szintre emelték. Megbízást kapott az ún. Csurgay-bizottság annak kimunkálására, hogy a kormány elképzelését a könyvtárak és a szakirodalmi tájékoztatás jövőjéről foglalják keretekbe. A feladat komolyságát jelzi, hogy a bizottság vezetőjének Csurgay Árpád személyében akadémikus szintű személyt, az MTA egyik vezetőjét nevezték ki. Könnyű volt ezt elhatározni, hiszen a tudománypolitika is kormányzati szinten állt. Az 1994. évi választás után innen taszították le a tudománypolitikát, vele együtt a könyvtárpolitikát, szélnek eresztve a Tudománypolitikai Bizottságot és Tanácsot, megszüntették az államtitkárságot. Maradt egy fél státusz az új miniszterelnök mellett, de nem a Bizottság jogutódjaként.

A könyvtári és tájékoztatási szakmában nem is tudatosult, hogy a kormány szintű megjelenés mit is jelenthet támogatása és presztízse tekintetében; hogy ezen a szinten – megbízók kvalitásai miatt – nem lehet szótárakkal fellépni: a könyvtárosságnak hitelt érdemlően kell azt a kormányzati felismerést megerősítenie, hogy a szellemi felzárkózás intézményes és mindenki számára szóló biztosítéka a könyvtár, hogy a szakirodalmi tájékoztatás ügye a társadalom meghatározó szektorában kell helyet kapjon, a húzó ágazatok között.

A pozíció elvesztésével elindult a szakmai feledés és hígulás is. A tudásgazdálkodó, ismeret-szervező könyvtári koncepció helyére a régi (majdnem hogy proletkultos) szlogenek léptek, újra megindultak a vetélkedők: az év könyvtára, ki a jó polgármester és egyebek. Szögezzük le: a könyvtárakra szánt pénzek szétosztása vetélkedőkön egyrészt azt mutatja, hogy összezsugorodtak a pénzek, másrészt a koncepciótlanság jele. Aki ugyanis tisztában van azzal, hogy mit kell tennie, annak a céljaihoz pénz is kell. Nem kótyavetyélt el alkalmiságra épülő vetélkedőkön. Más szempontból a vetélkedők megalázóak is voltak, de ennek bemutatása más írásba kívánczik. Ám a vetélkedőknek volt egy előnye: alkalmasak voltak élénk szakmai közélet látszatát kelteni. Volt itt emelvény, díjkiosztó ünnepély, lehetett gratulálni, tapsolni, megköszönni, stb. A szcenikusság szinte teljes eszköztára volt felvonultatható.

Az elmúlt éveknek kétségtelen eredménye volt a könyvtári törvény (pontosan a kulturális örökségről szóló törvény) megjelenése. Milyen könyvtárpolitika és hogyan jelenik meg a törvényben és azokban az írásokban, megnyilatkozásokban, amelyek mögött intézményes vagy hivatali háttér húzódik? Jelen írás a továbbiakban elsőként a közművelődési és köz-könyvtárak tájkán arra keres választ, hogy abban milyen könyvtárpolitika és könyvtárkép húzódik meg. Néhány előzményt a megértéshez fel kell idézni.

Európában kétféle közművelődési könyvtár formálódott. A nevelő típusú, elkötelezett népkönyvtár és az angol mintájú nyilvános könyvtár. A megkülönböztetés sarkított egy kicsit, a gyakorlatban szinte egyik sem tett szert kizárólagosságra, a kevert típus jelent meg gyakran. Más szempontból ez a megkülönböztetés nagyfokú leegyszerűsítés is. A hazai probléma érzékeltetéséhez mégis érdemes a megkülönböztetést végigvinni. Elnézést is kérem mellőzve, mert az egybevetés kedvéért igen ismert tényeket is említek.

A Volksbibliothek, népkönyvtár a „nép” gondolkodását kívánta befolyásolni. A múlt században még a népboldogítás szándékával.

Néhány emlékeztető szóval idézném fel a két típus jegyeit. A népkönyvtár állománya abból áll, amit a népnek olvasásra szánnak, e művek jegyzékét gyakran mintakatalógusok tartalmazzák. Szolgáltatása kölcsönzésre korlátozódik. A public típusú közművelődési a használó számára választékot biztosít az emberiség szellemi produktumaihoz, ehhez nagy állomány szükséges, a biztosított eléréshez prézens állomány, olvasóterem, könyvtárközi kapcsolatok, s mindezekhez a referenz szolgálat létrehozása.

A két könyvtár két világ, két gondolkodásmód, két különböző könyvtárpolitika eredménye. A költségek is különböznek. Néha csak népkönyvtára futja. Ez azonban nem elégséges ok arra, hogy gondolkodásunkban ennek eszméjénél ragadjuk le, hogy ezt kiáltsuk ki modellértékűnek, hogy ez szabja meg terveink határait, netán kodifikáljuk.

Természetes, hogy diktatúrák a nevelő típusra voksoltak, mert az állampolgárok tudatalakításában van szerepe és még olcsóbb is. Tanulmányok sorozatában lehetne a kétféle könyvtári gondolat hazai életét megírni. Egy nevet azonban erkölcsi kötelességem felidézni. Sallai Istvánét, aki a hatvanas években meghirdette a választást biztosító közművelődési könyvtárakat. Ennek érdekében az állomány egy részét szabadpolcra tette. Ellenzői nem hitték neki, hogy mondjuk Dániában az olvasó akár Marx műveit is szabadon érheti el. A szabadpolc megjelenés nálunk Sallai érdeme. Szakmailag nem eredeti ötlet, nem is nagy teljesítmény kitalálni. De Sallai ennek meghirdetésével akkor szabadságát kockáztatta. Ebben állt emberi nagysága. Hiába volt az akkori minisztérium bármilyen ellenakciója, a megyei könyvtárak igazgatói szinte egy emberként álltak mellette és azt tették, amit Sallai mondott. Ennek szellemében épültek az új megyei könyvtárak székházai is, biztosították a választást, a művek szabad elérését. Ebben a mozgásban közművelődési könyvtáraink többször álltak annak küszöbén, hogy európai értelemben is közművelődési könyvtárakká lesznek.

A népkönyvtári szintű elképzelések azonban szívósan tartották magukat. Bizonyára azért is, mert a könyvtárakhoz akár jószándékkal közeledő társterületek és személyek elfelejtettek utána járni annak, hogy milyen is egy könyvtár; saját kútfőből táplálkozó elképzeléseik kölcsönkönyvtár, letéti könyvtár, kölcsönzőhely felvázolásáig terjedtek. Elég utalnom a rossz-emlékű klubkönyvtári mozgalomra. Emlékszem egy járási könyvtár lelkes, valójában rettentő beszámolójára, hogy ő már klubkönyvtárrá alakult. Úgy hangzott, mintha egy kórház lelkesen jelentette volna, hogy sikerült elsősegély állomássá válnia. Ebből az istenmentsen segítségből ered érintkező területekkel kialakult számos ellentét is; barátaink könyvtárképe aligha gyökeredzett az európai normákéban.

A fentiekből kitűnt, hogy a könyvtárak minősítése főként állományukon nyugodhat. (A kérdés összetettebb: a könyvtárat outputja minősíti. Ám a kimeneti oldalon az jelenhet meg, amit az állomány lehetővé tesz.) A leértékelt népkönyvtári állomány szintjén alakult gondolkodás tovább él. A legtöbb könyvtárosképző helyen pl. azt tanítják, hogy a közművelődési könyvtár állománya két részre tagolható: szépirodalomra és ismeretterjesztő irodalomra. Ez már nem is leegyszerűsítés. Kimondatlanul az áll mögötte, hogy a „nép” számára maximum ismeretterjesztés dukál. Hol vagyunk attól az emberi jogtól, hogy bármely állampolgár bármelyik

publikus dokumentumot kérheti a könyvtáraktól! A gondolkodás alacsonyosságát jelzi még inkább, hogy ezzel a két kategóriával vélik leírhatóvá tenni magát az emberi tudományt és művészeteket. Tehát nemcsak az állampolgárt értékelik le, hanem az emberiség szellemi életét. Érezvén tarthatatlan voltát, e „felosztást” differenciáltabbá akarták tenni némi továbbosztással. Az irodalom pl. magyarra és világirodalomra vagy klasszikusra és maira oszlik, az ismeretterjesztő is egy-két csoportra tovább. A szemléleti gyökerek azonban megmaradnak.

A leértékelt olvasónak szánt könyvtár eszméje igen megfelel olyan politikai hatalomnak vagy erőnek, amely állandóan társadalmi elitről beszél. Maguknak, merthogy ők az elit, jogszerűsítene minden kiváltságot. Elit óvodát és elit oktatást, egészen az egyetemekig, választékos kultúrát (ha igénylik). De jól jegyezzük meg: ezt az elitet nem az alkotó értelmiségiek, a szellemi élet kiválóságai alkotják, hanem azok, akik meg tudják fizetni a számukra elkülönített oktatást és a kultúrát. A gazdagok alkotják, a pártgazdagok és újgazdagok. Akik éppen nem szellemi csiszoltságukkal váltak nevezetessé. Iskoláiknak sincs köze a tehetséghez.

Eddig még senki nem kérdezte meg, hogy azokat hogyan hívják, akik nem az elithez tartoznak? Ők lennének a nép? Akad még elnevezés: pl. tömeg, vagy – ahogyan Gerő Ernő óvatlanul kikottyantotta egyszer – csöcselék; vagy a megvetett plebs, akinek panem et circenses-t löknek, hogy elfoglalja magát, mint kutya az odavetett csonttal. Cirkusz már van. Sztárbambultatás, vetélkedő, show, társaik. A plebs számára porciózták ki azokat a műveket, amelyek leírhatók a „szépirodalom és ismeretterjesztő” fogalmakkal. A fentebb említett könyvtár.

Az elithez tartozók sajátos értékrendet terjesztenek, amelynek az a lényege, hogy nincs értékrend. Ügyeletes esztétájuk elhíresült tétele, hogy – úgy mondom, ahogy a sajtó szokta citálni – nem tud különbséget tenni Mozart és Lagzi Lajcsi zenéje között. Itt csak az a kérdés, hogy személy szerint ő nem képes különbséget tenni, vagy esztétikája olyan, amelynek alapján nincs értékbéli különbség köztük? Egyre megy. De ha nincs különbség Mozart meg Lagzi Lajcsi között, akkor Papp Lajos szívsebész és Gyurcsok Józsi integetéssel gyógyító javasbácsi között sincs. Miért tartozik mindez a könyvtárakra? Azért, mert a könyvtáraknak válogatniuk kell; a szinte katasztrofális publikációs özönben nagyon-nagyon válogatni. Ha nincs az értékekre mérce, fogódzó, akkor bármi alkotásnak nevezhető ki. Főként nem lehet bírálni a leértékelt művek kupacát, melyet az elit a népnek szánt.

Sajnos, nem én jöttem rá, de olvastam, hogy az említett esztétika valójában arra szolgál, hogy a kultúrára szánt pénzeket brancsbélieknek lehessen szétosztani. Ha nincs mérce, bárki kaphat. A többi már csak technikai probléma, zsűrik és kuratóriumok összeállításának kérdése. A pénz elsíbolása ezen az úton is „jogszerű” marad abban az értelemben, ahogyan egy volt vezető politikus emlegetni szokta.

Kérdés ezek után, hogy mindezek hogyan csapódnak le az új könyvtári törvényben? (1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és ...)

A törvény *expressis verbis* nem szól a fentiekről, de kihámozható vergődése a két véglet között. Szándékában jó szellemű törvényről van szó, amely a megelőzőhöz nem is hasonlítható kvalitásokat mutat.

Mindenekelőtt az I. Általános rendelkezések és a III. A nyilvános könyvtári ellátás részek nincsenek összhangban. A *praeambulum* kimondja a nemzeti és kulturális örökségről, hogy „szellemi birtokba vételük minden ember alapvető joga”, mindenki joga, „hogy megismerhesse a kulturális örökség javait”; hogy „tilos bármilyen hátrányos megkülönböztetés”. Nincs tehát elitista szemlélete. Könyvtári szempontból itt csak az vethető fel, hogy az élő tudomány eredményei az örökséghez tartoznak-e?

Másfelől (56. § (1) szerint) „A könyvtárhasználó jogosult bármely nyilvános könyvtári szolgáltatás igénybevételére.”

Akkor mihez van a felhasználónak joga? A hazai és nemzetközi dokumentumterméshez hozzájutni, vagy csak ahhoz, ami ebből könyvtárainkban található? Hatalmas különbség. A törvénytörvény úgy is érthető, hogy könyvtárhasználó azt kapja meg, amit nyújtanak számára. Mint a népkönyvtárban. Nem „bármely információ” illeti. Csak amit szolgáltatnak. Ki mondja meg, mi jelenjék meg a szolgáltatásokban?

A két különböző felfogásáról van szó, amelyet a Volksbibliothek és public library között már láttunk. A két felfogás közti ellentét abból is ered, hogy mit tekintünk a könyvtári tevékenység tárgyának. A könyvtári tevékenység tárgya lehet az ismeret, s tudás maga, – Cassandra-ként mondjuk néhányan – másodlagos az ismeret hordozója, a dokumentum. Kényelmesebb a másik felfogás: a könyvtár állományának, dokumentumainak hasznosítását biztosító intézmény. Amilyen ez az állomány, a használó azt kapja a szolgáltatásokban. Akkor is, ha ez az állomány olyan, hogy leírható a szépirodalom és az ismeretterjesztés terminusaival.

A törvénynek ez a paragrafusa a könyvtárakat arra ösztönzi, hogy minél kevesebbet szolgáltatassanak, mert a használónak úgyszólván csak ehhez van joga. Ha a könyvtár kevesebbet szolgáltat, akkor ehhez a kevesebbhez lesz joga. Így van ez, mert a törvény sehol nem kötelezi a könyvtárakat semmiféle ellátásra. Pedig ki kellett volna mondania, hogy a használónak joga van bármely hazai és külföldi dokumentumhoz.

Mit jelenthet az a mondat, hogy az állami és önkormányzati könyvtárak úgy alakítsák szolgáltatásaikat, hogy azok „biztosítsák az ismeretek tárgyilagos és sokoldalú közvetítését”? (53. § (3)) Igen fontos lehetne, hogy itt az ismeret szó szerepel. Mit takarhat a sokoldalú közvetítés?

Az ellátásnak ezt a lefojtását más helyen is lehet érezni.

A törvény az egyházi gyűjteményeket kizárja a nyilvános könyvtárak közül, illetve kegyeskedik megengedni, hogy nyilvánossá minősítésüket külön kérjék a minisztertől. Tudják-e a törvény készítői, hogy ezek a gyűjtemények a legértékesebb műveket gondozzák, a kulturális örökség felbecsülhetetlen részét, amelyhez az I. fejezet már idézett paragrafusai szerint viszont mindenkinek joga van? (Ez egyike a belső ellentmondásoknak.) Nem kegyes szövegek könyvtárai. Valószínű, hogy a régi egyházellenes zsigeri beidegződések is közrejátszottak e paragrafus beiktatásához. Mert ugyebár, megszoktuk, hogy a történeti egyházakat el kell nyomni, hátrányosan diszkriminálni. Pedig az egyházi könyvtárak képviselői a törvény-előkészítés idején nyomatékos levélben kérték felvételüket a nyilvános könyvtárak közé. Nem kaptak választ. Újabb kérdés, hogy van-e, lehetséges-e színvonalas ellátás az egyik legértékesebb gyűjteménycsoport nélkül? Amely gyűjtemények nagyrészt egyedi példányokat őriznek nemzetközi viszonylatban is. S milyen lehet az ellátás nélkülük?

Nívós ellátás nincs, hanem az a leértékelt könyvtár van, tömegeknek kommersz ellátása tömegáruval. E gyűjtemények bekapcsolása az ellátás rendszerében nyilvánvalóan nem az egyházak érdeke, hanem az országos ellátásé. Amelyben nemcsak tömegáru áramlik, hanem egyedi kérésekre kell tudni reagálni. Mit gondol a Törvény könyvtári része komolyan és mit tartalmaz szólamként? Értékes műveink kiiktatása az ellátásból nem diszkriminálja-e a felhasználókat! Ez a paragrafus visszalépés is, mert az egyházi könyvtárak egy része eddig teljes nyilvánossággal működött. (Lehet védekezni azzal, hogy a könyvtárak kérjék minősítésüket. Én azt mondom: ezek után ne kérjék. Őket kérje a könyvtárügy.)

E kicsit hosszúra sikerült kitérő után illik visszatérni az ellátás kérdésére. A törvényből – az előzőekből kitűnik – elég nehezen állapítható meg, a használó milyen ellátásra számíthat.

Következtethető, hogy a legújabbkori magyar kiadványok körére az ellátás valahogyan megvalósulhat.

Ennek számos biztosítéka van. A kötelezpéldányok, ha azt is el lehet majd érni, hogy e művek azonnal megjelenjenek a könyvtárközi utakon. Biztosíték a bibliográfiai számbavétel, dokumentumellátó (egyelőre homályos feladatú) központ. A felsorolt biztosítékok már létező intézmények, a törvény ezeknek csak működőképesebb állapotát írhatja elő.

Másra a törvény nem nyújt reményt. Pedig milyen óriási a világ dokumentumtermése! Ebből az értékesként kiválasztható hányad is hatalmas! A hazai könyvtári rendszernek olyannak kellene lennie, hogy állományának az egyetemes emberi kultúrát, tudományt kell tükröznie. Ezt kell megjelenítenie szolgáltatásaiban: bármely felhasználó számára rekonstruálhatóvá kell tenni az élő tudományok eredményeit és művészetek, irodalom helyzetét, eredményeit. Nem kis feladat olyan időkben, amikor „csatlakozásunk Európához” meghatározó társadalmi program. A szellemi élet felzárkózásának több útja és feltétele van, de országunk együtt lélegzése a világ szellemi életével csak intézményes garanciákkal valósítható meg, amelyet csak a könyvtár- és tájékoztatásügy biztosít. A könyvtáraknak ebben a tekintetben nincs más alternatívája – ahogy a Csurgay-bizottság jelentése mondja.

A törvény ebből a szempontból az elszigetelést szolgálja. Mint láttuk, a használót nem jogosítja. A könyvtárakat pedig nem kötelezi semmire. A szakkönyvtári ellátásról szóló rész is (63. §) csak azt mondja, hogy „szakirodalmi és információs szolgáltatásokat végeznek és közvetítenek.” Persze, hogy ezt végzik, törvény nélkül is, ahogyan a folyó folyik és nő a fű. Mintha azt mondaná valaki, hogy a kórházban gyógyítanak, az iskolában tanítanak. Ez a kitétel tehát nem mond semmit.

Az sem megnyugtató, ami a gyakorlatban volt tapasztalható. A könyvtárak állományát sokkoló mértékben csorbították az erőforrások apasztásával. A leépítés pontosan becsülhető, kiszámítható, tehát tervezhető. Mit lehet ebből következtetni? Tehát tervezték is, könyvelői horizontokban gondolkodó vagy nagyon is tudatosan gondolkodó politikusok. Mégis meg kellene magyarázni azt az ellentmondást, hogy akkor épül le a könyvtárak állománya és szakad el mindinkább a világtól, amikor éppen ennek a világnak akarunk részeseivé lenni.

A könyvtárosság attól professzionista szakma, hogy bármely szöveg, információ bárhová juttatását meg tudja szervezni. Ilyen könyvtári rendszer létesítését kellett volna a törvénynek előírnia. Létrehozásához persze több pénz is, de főleg nagyobb szakértelem szükséges. A pénzt pedig csak annak arányában lesz szabad növelni, amilyen arányban nő a hozzáértés.

Ebben a rendszerben az ország könyvtárainak állománya – bárhol legyenek is a gyűjtemények – egy korpuszként, egy testként viselkedik, amelyet bárhol el lehet érni. Egy korpusz, sok elérés. Ez az egyszerű elv is idézet. Egyszerű, de alkalmas könyvtárfilozófiai gondolat egy valóban korszerűvé váló könyvtárügy számára.

Dr. Horváth Tibor

Hej, iskolai könyvtárak!

Iskoláink könyvtárai mind a közoktatásnak, mind a könyvtárügynek mostoha gyermekei. De szakadatlan vitát gerjesztenek, mert róluk gondolkodva ezernyi a kérdések száma. Már az is kérdés, szabad-e az iskolai könyvtárak problémáit egy csomagként kezelni, hiszen ebben a könyvtárfajtában legnagyobb a szórás. Akkora, hogy egy „átlagos” iskolai könyvtárat nehezen lehet meghatározni. Egyik oldalon vannak patinás régi iskolák, ezek könyvtáraiban gyakran országosan is egyedileg számon tartott művek találhatók, még RMK-k is. A másik oldalon könyvtárnak alig nevezhető kezdemények szerénykednek; vagy még ilyenek sem. Más vetületen nagyon különböznek iskolatípusonként is, hiszen egy szakiskola, egy gimnázium vagy általános iskola könyvtára nagyon eltérő.

Szegény iskolai könyvtárakat az elmúlt fél évszázadban még az ág is húzta. A háború alatt nem vagy alig gyarapodtak. A háborút követően az egyházi könyvtárak után ez a könyvtár-típus szenvedte el a legnagyobb veszteséget a könyvégetések idején. Pardon: máshol égettek. Nálunk bezúzták a könyveket. Mert az úgymond reakciós műveket ki kellett vonni az állományból. Nem fukarkodtak a „reakciós” jelző kiosztásakor. Az irtás nem ment mindenütt simán. A nyolcvanas évek végén az OPKM építeni kezdte az iskolai könyvtárak múzeumi értékű műveinek országos katalógusát, egyben a legértékesebbeket bizonyos rendben restauráltatta. (A támogatás megszűntével e munka megszakadt.) A program irányítója, Fabulya László néha megrázó történetekkel tért haza a könyvpusztítást gátolni akaró tanári, tantestületi ellenállásról. (Érdemes lenne az eseteket összegyűjteni, míg élnek a szemtanúk.) A károk már soha nem szüntethetők meg.

A leépülés másik oka a diktatúra korszakának pedagógiájában kereshető. A tanszabadság, tanári szabadság megszűnt, egykönyvűség uralkodott. Volt a kötelező tankönyv, azt kellett tudnia tanárnak és diáknak egyaránt. Más szóval: az iskolai könyvtárakra mint iskolai könyvtárakra nem volt szükség. Még a bezúzások következtében kibelezett állapotukban sem. Pedagógiailag nem volt rájuk szükség. Ennek következtében alakult ki az a – későbbi bonyodalmakat okozó – státusza, hogy az iskolai könyvtár közművelődési könyvtár az iskolában, ahonnan a tanulók és a tanárok olvasnivalóhoz juthatnak. (Talán nagyobb arányban volt meg itt a kötelező irodalom.) Más szóval a könyvtár nem a tanuláshoz-tanításhoz nyújtott munkaeszközöket, hanem olvasnivalót kínált. Ez sem kevés, de mégsem elegendő. A könyvtár elvesztette iskolai rangját, mert pótolható volt. Az iskolai könyvtár jeles tiszte maradt viszont az „olvasóvá nevelés”. Ez a feladat más okokból most kellene hangsúlyt kapjon.

Az éppen most hatályon kívül helyezett törvénynek viszont egyetlen érdeme volt szinte, hogy az iskolai könyvtárakat önálló típusként határozta meg. Mert az is.

Az iskolai könyvtár nem közművelődési könyvtár iskolai székhellyel.

Az iskolai könyvtár nem gyermekkönyvtár, nem ifjúsági könyvtár.

Az iskolai könyvtár és a kollégiumi könyvtár között különbség van. A kollégiumi könyvtár közelebb áll a közművelődési könyvtárhoz, hiszen a kollégium a tanulók otthona; otthonra pedig olvasnivalót szokás vinni.

Az iskolai könyvtár taneszközök szakkönyvtára az iskolában.

Olyan eszközök gyűjteménye, amelyeket a tanítás folyamatában lehet felhasználni vagy a tanulás során vehetők igénybe. Az eszközök fajtái is széles tartományt ölelnek fel; köztük a könyv és folyóirat még mindig a legszámottevőbb, de iskolai térképek, kották, fali táblák, demonstrációs eszközök, kit-ek, hangzó dokumentumok, oktatói szoftverek, tantervek,

tanmenetek, filmek, félpublikus dokumentumok és társaik csoportjára terjed ki. Sokan joggal médiatárnak, forrásközpontnak nevezik.

Rögvest következik, hogy iskolai könyvtár nem működhet iskolán kívül, mert ekkor az eszközök a tanításban nem mobilizálhatók. Helyben kell lennie. Távolság, az iskolán kívül lehet tornaterem, sportpályák, akár az oktatáshoz lazábban tartozó, olvasnivalóval rendelkező közművelődési könyvtár is. De az iskolai könyvtárnak az iskolában kell működnie. Vagy nem iskolai könyvtár.

Az is rögvest következik, hogy az iskolai könyvtárügy közoktatási kérdés, problémái az oktatás problémái. Pici részletre vonatkozó példák ehhez a következők. (Egyik a módszerre, másik a feladatokra vonatkozik.)

Az oktatási folyamatok és az iskolai könyvtár együttélésének felismerése vezette el néhány kollégánkat ahhoz, hogy az állomány tematikai feltárását olyan tárgyszórendszerre bízta, amelynek lexikai egységeit tantervekből, a NAT-ból és tankönyvekből határozzák meg. Ha sikerül bevezetni, az iskolai könyvtári állomány tartalmilag a tananyag szerkezetében lesz látható, a visszakeresési műveletek a tananyag által kialakított összefüggések, keresési utak szerint válnak lehetségessé. Valóban erre van szükség.

Könyvtárostánáraink az „órák a könyvtárban” módszer kialakításával kísérleteznek. A gondolat valóban kitűnő, bár a módszer még gyermekcipőben jár. Ti. ha az óráknak csak a helyszíne könyvtár, akkor formálisan érvényesül. A tananyag szempontjából pl. közömbös, hogy a tanár egy verset az olvasókönyvből vagy a könyvtári állványról leemelt kötetből olvas-e fel. Helyszín bárhol lehet, egy múzeum lépcsőjén, moziban, lakáson, akármilyen nyugodt helyen. De a kezdetlegességben meg kell látni a módszer lehetőségeit; azért is, mert biztatóak az eddigi kísérletek.

A fenti két példa az együttélést talán elegendő.

Az együttélés kifejezés nem is szerencsés. Valójában az egész és a rész problémájáról van szó. Ahogyan az idegrendszer az emberi szervezet része az emberi agy memorizáló képességével együtt, ugyanígy része az iskolának az iskolai könyvtár.

Mármint abban a pedagógiában, amely nem az ismeretek mechanikus átültetése, hanem ismeri a tanszabadságot, a választást, ismeri az intelligens alkalmazkodást: az értelmes pedagógiában.

Az a pedagógia, amelyik ismeri a tanszabadságot, és a tanárt választani képes szakembernek tekinti, az a pedagógia eszközigenyes. Forrásigenyes. Az eszközöket, forrásokat az iskolai könyvtár biztosíthatja vagy közvetítheti, szervezi az oktatás számára. Az eszközöket és a forrásokat nem igénylő pedagógia igénytelen és minőségkerülő. A minőségtelenség szintje pedig nem lehet az iskolai könyvtári problémák megközelítésének alapja.

Az iskolai könyvtárak oktatási feladatai e könyvtárak múltjából sem világosak mindenki számára. Mert negyven-ötven évvel ezelőtt más volt a taneszköz fogalmi terjedelme, és mások voltak tartalmi jegyei is. De az iskolának és könyvtárának összenövése nyilvánvaló volt. Inkább csodálkozni kell azon, hogy mind könyvtári, mind pedagógiai berkekben az egybetartozást újra meg újra magyarázni kell.

Tóth Gyula nagyívű tanulmányában (A kiskönyvtári ellátás histográfiájának vázlata) azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy „bűnösebb a többszöri elkövető. Manapság negyedszer lépünk ugyanabba a ...” Tanulása más kiskönyvtárakra is érvényes. Ám az ismételten szükséges felvilágosító magyarázatok és az ismétlődő bűnelkövetések egymást váltogató reménytelen szakaszai inkább abból erednek, hogy az irányításban dolgozók, a vezérkar tisztviselői

gyakran váltogatják egymást, ugyanakkor úgy viselkednek, mintha velük kezdődne az időszámítás, az előzményekről nem akarnak tájékozódni. Utánuk az özönvíz.

Elnézve az iskolai könyvtárak siralmas állapotát, a róluk burjánzó vitát minősíthetik viharnek egy pohár vízben. Hiszen sok helyen még könyvtár sincs. Máshol könyvtárnak alig nevezhető képződmény keresi helyét az iskolában. Szinte mindenütt gyenge az állomány. Megoldatlan problémát jelent a fluktuáció, amely nem az iskolai könyvtárak sajátossága csupán, hanem a legtöbb tantárgy velejárója. Akik megmaradtak, zömében szakképzetlenek. Reménytelen képzéssel követni a könyvtárosi munkakörbe érkezőket, mert a képzési idő hosszabb, mint az iskolai könyvtárosi munkakörök betöltésének egy főre jutó átlagos időtartama. Az iskolai könyvtárosok érzékelhető hányadát az adminisztráció, a leltárkönyv szintjén túl nem érdekli a könyvtár, mert fegyelmileg csak a leltárért felelősek. Ha segítséget kérnek, többnyire azt kívánják, hogy valaki dolgozza fel helyettük az állományt, mert érdekes módon arról panaszkodnak, hogy feldolgozatlan kupacot örököltek. Vannak igazgatók, akik a könyvtárat megfáradt pedagógusok menhelyének tartják. És lehetne a diagnózist tovább részletezni. Van annak a véleménynek valami alapja, hogy ilyen követelmények mellett nagyképűség iskolai forrásközpontokról, az iskolai könyvtárak pedagógiai szerepéről papolni.

A gondokra többféle terápiát gondoltak el az elmúlt három-négy évtizedben. Legtöbbször úgy, hogy – kistelepüléseken – a helyi közművelődési könyvtár (valójában csak népkönyvtár) ellátja az iskola diákjait olvasnivalóval. Ez nem pedagógiai megoldás, mint fentebb láttuk. De jól hangzik a „kettős funkciójú” elnevezés. Holott a községi könyvtárak számára még egy funkció is sok volt, mert ők is szegények. Két szegénység összeadása még nem jelent gazdagságot, inkább a szegénység növekszik. Általában, más esetekben is elmondható, hogy a mozgalmi jelszóval és buzgalommal kísért „kettős funkciójú” intézmények meglehetősen életképtelenek voltak; csak a mozgalmi propagandában és egy-két mutogatásra szánt helyen volt bennük némi élet. Sovány tehenek fejték egymást – ahogy a pesti vicc mondja. Máig egymást igyekeznek megcsapolni, főleg könyvtárakat kopasztanak. Világos, hogy nem a több feladatú intézményeket kell elítélni, csak a hazai valóságban felbukkant kentaurokat, amelyek íróasztal mellett születtek. A valóság nem volt érdekes kitalálói számára, hiszen ha a központban született az ötlet, bírálatnak nem volt helye. Hasonlatosak voltak ahhoz a szabóhoz, aki a ruhát nem a testre szabta, hanem a testet akarta ruhájához faragni.

Nem ennek a kis írásnak dolga abban állást foglalni, hogy mi módon lehet a kisebb településeken művelődési intézményeket fenntartani; csak azt érzékeltük, hogy a javasolt megoldások cinikusak voltak. Hiszen nem többlet erőforrásra épültek, hanem egymásból kívántak megélni. Nem állhatom meg, hogy ne mondjam minderről Sallai István egyik híres hasonlatát. Talán az újabb nemzedék számára ismeretlen. Remélem, a szerkesztő vaskos népi stílusa miatt nem húzza ki.

Új frázisként éppen az volt napirenden, hogy N szakterület mindenkinek mindenben segít. Többek között az iskoláknak is segít a beiskolázásban. (De csúnya szó!) Sallai meditálva megállapította: ezek szerint N ágazat nem más, mint zabszem keresése a lócitromban. Mennek a lovak, húzzák a szekeret, közben potyogtatnak. Utánuk csapatostul röpködnek a verebek és keresik a zabszemet. A lócitromban. Ha a lovak egészségesek, akkor megemésztették a zabot, a verebek nem találnak semmit. De ha a ló beteg, akkor akad dolga a verebeknek. Ezek szerint N arra számít, hogy valahol rosszul dolgoznak, és segítségre szorulnak. Ha az iskola jól működik, maga látja el feladatát, és nincs szüksége N segítségére. (Igazából N feloldása nem érdekes, mert egy kontradukker gondolkodásmódra példa, nem számít a szakterület. N behelyettesíthető.)

Ha az iskolai könyvtárnak vannak pedagógiai feladatai – márpedig vannak –, akkor annál is inkább anakronisztikus a szocializmusban már megbukott szocialista ötlet felmelegítése. Pedig ennek vagyunk szemtanúi.

Sehol sincs előírva – olvasom a Levelező/lapban egy előadásról készült beszámoló kapcsán –, hogy az iskolai könyvtárnak feltétlenül az iskolában kell lennie! (1998. 6-7. sz. 13.1.) Mi lehet egy ilyen kisiklás eredete? Talán az, hogy az 1971. évi Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására című állásfoglalásban található olyan kitétel, hogy ameddig a kisiskolák körzetesítése befejeződik, addig a községi könyvtár tölthet be iskolakönyvtári feladatokat. Szó szerint a következőket lehet idézni. „A kistelepülések részben osztott és kislétszámú iskolában tanuló gyermekek könyvtári ellátása a falusi közművelődési könyvtárak feladata mindaddig, míg az iskolák körzetesítésének egyik fontos eredményeként maga az iskola nem tud gondoskodni olvasmányaikról.” Akkor valóban folyt a körzetesítés, tehát ez az állásfoglalás ideiglenesen egy megszüntetésre ítélt könyvtár csoportalra vonatkozott! Ahogy lenni szokott, ez az ötlet tértől, funkciótól, feladattól, körülményektől független szólamná vált egyesek agyában. És betokosodott, mint a kórokozók. Most kelt életre, most vették elő újra, holott a környező világ nem a régi, pláne egészen más a pedagógia és az iskola. Egyszeri kényszermegoldásból mai önálló állásfoglalás!

Hát kedves Tóth Gyula! Hányadszor lépünk ugyanabba a ...?

Lehetővé tette mindezt a 16/1998. (IV. 8.) MKM rendelet 6B § /3/ és /4/ bekezdése, mely szerint iskolai könyvtár nyilvános könyvtári feladatokat is elláthat, illetve – a /4/ szerint – nyilvános könyvtár is elláthat iskolai (kollégiumi) könyvtári feladatokat. Hát még ha képes lenne rá! Az iskolai könyvtárnak van olyan állományrésze, amellyel a lakosság rendelkezésére is állhat. A nyilvános könyvtárnak nincs olyan állománya, amely az oktatási folyamathoz szükséges taneszközökből áll. Ha az önkormányzat vagy más fenntartó csak egy könyvtárat képes ellátni, ennek a helye az iskolában van.

Ugyanennek a rendeletnek Az iskolai (kollégiumi) könyvtárak működése címet viselő mellékletét külön kellene méltatni tárgyától való idegensége és esetlegességei miatt. Ha egyáltalán érdemes vele foglalkozni.

Iskola és könyvtára kapcsolata történetileg is más jellegű. Iskolát nem is említene könyvtár nélkül. Iskolát is ott alapítanak, ahol könyvtár van. Arra is van példa, hogy iskolai könyvtár akkor is volt, amikor nem volt iskolaépület. A Julián tanítóokra gondolok. Szórvány magyarságot mentek el tanítani főként Délvidéken. A legmerészebbek olyan helyekre indultak, ahol tanterem sem volt, csak templom, egy pajta, istálló vagy egy diófa árnyéka. A tanítók felszerelése egy harmónium volt és egy könyvtár. Egy zsáknyi könyv, de ez könyvtár volt, mert úgy állították össze, hogy a művek összességükben képviseltek valamit. Nem könyvhalom volt, hanem könyvtár. A könyvek fele gazdálkodással foglalkozott (mezőgazdaság, állattenyésztés), a többi szépirodalmi és földrajzi témájú mű volt, kevés történelemmel. Nyilván a szülők számára is. Mellesleg a Julián mozgalom közel 200 könyvtárat létesített, máig példát mutatva arra, hogy iskola és könyvtár hogyan élhet együtt. Meg hogy milyen egy könyvtár, ha világosak a célok. Arra is intenek, hogy a kiskönyvtár iskolai alapon életképes.

Az iskolai könyvtárak minden problémája idegesítő élességgel jelentkezik az ún. kisiskolák esetében. A kisiskolák Európa-szerte újra és újra a pedagógiai figyelem középpontjába kerültek. Pedig még annak sincs világos meghatározása, hogy mit tekintünk kisiskolának. Vagy tanulói létszámhoz kötik, vagy a nevelők kisebb számához, vagy szakos pedagógusok hiányához. De nem is fontos az egészen szabatos meghatározás, ugyanis országonként változik a kisiskolák képe. Befolyásolja őket a településszerkezet.

Egész Európában lezajlott az a folyamat, amit nálunk körzetesítésnek mondtak, és a Kádár-rezsimben fejeződött be, mint fentebb volt látható. A körzeti iskolákat leginkább gazdasági okokból szervezték meg, nálunk ideológiai megfontolásokból is. Elsőként az angliai pedagógusok lázadtak fel, majd az északi országok nevelői. Az okok kísértetiesen hasonlóak. Angliában az 1988. évi törvény (Education Reform Act) kikiáltotta az iskolák helyi irányításának elvét (LMS, Local Management of Schools), melynek értelmében az iskolák szükséglet alapú költségeinek előteremtését és irányítását helyi felelősségként kezelték. De a kisiskolák megszüntetésével nagyobb volt a pedagógiai veszteség, mint a nyereség. A norvég kulturális kormányzat kimondta, az iskolának nem az a feladata, hogy munkaerőt gyártson az ipar számára, hanem hogy a gyermekek személyiségének kibontakozása révén elősegítse bekerülésüket a szabad polgárok társadalmába. A falanszter iskolák nagyüzemi módszereivel ez nem érhető el.

Az iskolák bezárását azonban elemzések előzték meg. Angliában sokat idézik a Plowden jelentést (1967), amely főként gazdasági szempontokat érvényesített. A csődhelyzetet látva végül nemzetközi szervezetek tárgyilagos elemzést készítettek; így született meg az ún. J. Sher jelentés 1981-ben az „urbanizált országok” kisiskoláiról. Svédországra hivatkozva írja: „A nemzeti politika a centralizáció pártfogásától (pl. falusi iskolák bezárása, tanulók utaztatása) tartott a kisiskolák fenntartásáig... Valóban, a következő lépés új kisiskolák létesítése lehet.”

Azért várható az újjáéledés, mert a nagy pedagógiai hátrány, a megfelelő számú szakos tanár hiánya a mai technikával elég hathatósan pótolható. A mai oktatás eszközei – előnyei megtartása mellett – megszüntetik (csökkentik) a kisiskolák hátrányos helyzetét. Az eszközök zömének pedig az iskolai könyvtárban van a helye. Ennél fogva a kisiskolának soha nem volt akkora szüksége könyvtárra, mint most.

A kisiskoláknak van egyedülálló magyar vonatkozása. Klebelsberg Kunó kisiskoláiról van szó. Hogyan is hívták őket? Tanyasi iskolák, osztatlan iskolák vagy hasonló nevük van. A szellemi élet végvárai ők. Egy zseniális kultúrpolitikus megvalósult álmai. Ezek az iskolák nem ínségiskolák voltak. Legtöbbjüket Kós Károly irodájában tervezték. Minden megvolt itt, ami szükséges. De egyetlen pengőt sem költöttek feleslegesen. Az iskola sikerét az a tanítóság biztosította, melynek tagjai vállalták a küldetést ezekben tanítani. Nem akármilyen pedagógiai tudás kellett hozzá és nem akármilyen hivatástudat. A pedagógián túl is olyan felkészültség, amelyet a tanyai körzet minden területen megkívánt. Többen megemlékeztek már arról, hogy a Duna-Tisza közén ők honosították meg a kertkultúrát. (Németh László még emlékezett erre.) Persze, mert pl. ezek az iskolák évenként palántákból álló csomagok is kaptak. A tanító úrhölgy vagy úr mindent tudott, ami a táj felemeléséhez kellett. Telenként az iskolában beszéltek meg a gazdálkodás gondjait, de az iskolában volt színjátszás, olvasóköri, néha énekkar, no és könyveket lehetett innen hazavinni. Az iskola volt a kulturális mindenese. Ahogyan a Julián akcióban az iskola volt a közművelődési programok helye, elindítója és véghezvivője (lényegük könyvtárak alapítása volt), úgy Klebelsberg iskoláiban is minden más művelődési formának volt alapja.

Szegedi vizsgálatok (Nagy József, újabban Komlósy Ákos és munkatársai) igazolták azt is, hogy az innen kikerült diákok egyáltalán nem váltak hátrányos helyzetűvé továbbtanulásuk során.

Jáki László tette fel egyszer a kérdést, hogy vajon mi lehet Klebelsberg csodáinak magyarázata? Egy háború utáni, elszegényedett ország viszonyai között ő építette a legtöbb iskolát. Létrehozta (voltak már kezdemények) a külföldi kollégiumokat „európai horizontú” értelmiség nevelésére. Másik oldalon a művelődést el tudta juttatni Isten háta mögé is. Azt hiszem, a titok egyik magyarázata az, hogy minden fillért meggondoltan költött, nem voltak fölösleges

kiadásai. Nem pocskolta el a pénzeket bizottságok, szakértők, zsűrik és ki tudja milyen más túlméretezett pénzszívók hizlalására. Ő maga és stábja volt a szakértő, akik tudták, mit kell tenniük. Azt is tudták, hogy a könyvnek iskoláikban van a helye. Mert az iskola nem egy épület. Az iskola a diák, a tanár, az iskola szelleme, múltja, az épület, a berendezés, a tanítás folyamatai, hagyományai, sikerek és kudarok együtt, egy egységben. Aki kiviszi a könyvet az iskolából, az nem érti az iskolát. Iskola vagy van, vagy nincs. Nem lehet külső panelekből összetákolni. Valakik segélypaneleiből. Mert ezekből a „segítségekből” már éppen elégünk van. Elmondhatjuk a mindennapi imát, hogy Uram, ne adj többé ilyen segítséget, mert belegebedünk. Egyelőre – talán nem sokáig – ez a fohász minden eszközünk.

Még megemlítem, hogy kisiskolánk emlékeit Rácz Fodor Sándor gyűjtötte össze egy élet munkájával, és létesített emlékszobát számukra Baján. A Baranya Megyei Pedagógiai Intézet pedig két kötettel tisztelgett emlékükhöz, amelynek már címe is beszédes idézet: „Adassék meg néktek hittel végzett munkátok öröme.”

Az iskola, különösen a kisiskola településformáló, településmegtartó erő. Nagyon messzire vezetne ennek a nagy témának kifejtése, messze túlnő az iskolai könyvtárak kérdéskörén. Elég ide csak a konklúziót idézni. Aki iskolát gyöngít, emberi közösséget bomlaszt.

Három tanulság kívánczik ide.

A kisiskola nem csökkentett, hanem ellenkezőleg, bővített feladatkörű iskola.

A kisiskolákból (egyáltalán: iskolákból) bűnös bármit elvinni vagy kivinni. Ellenkezőleg. Ide csak hozni szabad.

A kisiskoláknak (iskoláknak) nem létezik olyan problémája, amelynek ne lennének erkölcsi vonatkozásai.

Az iskolai könyvtárak védelmében ez a kis írás nem foglalkozhat belső szakmai kérdésekkel. Köztük pl. az egyik legfontosabbal, hogy vajon mit tehet gyűjtőkörének meghatározásakor az iskola és könyvtára a szaktárgyak szakirodalmi ellátásáért? Szépirodalomtól az élettudományokig, zenétől a fizikáig mindent nem lehet gyűjteni a tanári felkészülés és az ifjúsági önálló munka támogatására. Magasabb iskolafokon biztos nem, hiszen ekkor minden iskolában egy Széchényi Könyvtárnak kellene lennie. Ezért tanár is, diák is egyben más könyvtárak használója állampolgári jogon. (Ez a kérdés és még sok egyéb is önálló, tanulmány mélységű elemzéseket kívánnak.)

Az iskolai könyvtárak mai gyenge helyzetét a közoktatás és a könyvtárak szabályozásának zavarai is rontják. Feladatairól világos jövőkép szükséges. Egyik lehetséges célja az ebben a kis írásban felelevenített, a taneszközökre összpontosító gyűjteményi elképzelés lehet. Persze más is, ha pedagógiailag indokolható. (Az ebben a cikkben bírált rögtönzések kívül esnek a probléma határain, mert nem pedagógiai elképzelések, hanem idegen intézményi érdekek érvényesítései az iskola rovására.)

Ha felismerik és elfogadják az iskolai könyvtárak fontosságát az oktatásban, akkor legalább évtizednyi fejlesztési tervet kell kidolgozni. Mert nincs könyvtár, iskolai sem, amelyet – egyedi kivételtől eltekintve – máról holnapra létre lehetne hozni. A könyvtárak több évtized vagy évszázad alatt alakulnak érdemi gyűjteménnyé. A mindennapok egyenletes, kiegyensúlyozott építkezésével.

A tartós és egyenletes munka kívánalma egyben a kampányok elkerülését is magában rejt. Nincs könyvtár, iskolai sincs, amelyik ezek pénzösszegeit ésszerűen képes felhasználni a hosszabb pangási időszakok közt hirtelen reátörő kampányok rövid idején. Hiszen az éppen forgalomban lévő műveket szerezheti meg. A kampány a pénzpocskolás egyik formája, de

reménykedünk, hogy magában az oktatáspolitikában is megszűnik végre az iránta érzett vonzalom.

Ha tudatosul az iskolai könyvtárak feladata az oktatásban, egyben azt is elismerték, hogy erősítésük anyagi áldozatokkal jár. Sok az iskolai könyvtár, ezért sokba is kerülnek. Akkor is, ha nem minden iskolai könyvtár kíván ugyanakkora mértékű és ugyanolyan típusú fejlesztést. Ez már szűkebb szakmai, még hozzá könyvtártechnikai kérdés. De ennek is megvannak biztató kezdeményei az ún. báziskönyvtárak alakjában, ha élnek még.

A kiegyensúlyozott fejlődés és erősödés azt is megkívánja, hogy a megkapott összegek ne más akciók mellékhatásaiként jelentkezzenek. Pl. kiadók támogatásának módjaként, ha a piacot akarják vásárlóképessé tenni. Az iskolai könyvtár ez esetben sem azt veheti meg, amire szüksége van.

Óvatosan kell bánni minden társítási kísérlettel. G. Ryle írja – igaz, Anglia híres egyetemeiről –, hogy látogatóiknak nehezen tudják elmondani pl. Cambridge egyetemének lényegét. Megnézik az előadótermeket, a könyvtárat, a sportpályát, a többi helyet, és ugyanazt találják, ami bármelyik egyetemen van. Aztán megkérdezik: jó, jó, de hol az a híres egyetem? Azt kellene megérteniük, hogy a látottak együtt az egyetem, részeit múltjának és jelenének szelleme olvasztja össze Cambridge University-vé. Nem lehet részeket kimarni belőle, és összeházasítani valami mással. Fordítva is: idegen elem nem illeszthető az egyetembe. Hasonlóan kell látni minden iskolát.

Azt viszont természetesnek kell venni, hogy az iskola kibővíti feladatait a lakóhely vagy az iskolához nem közvetlenül tartozó rétegek számára. Jó iskolának mindig is volt kisugárzása környezetére.

Iskolai könyvtáraink megerősítésében kerülnünk kell az uniformizálást. A gyarapításban, feldolgozásban, szolgáltatásokban is lehet közösen végezni feladatokat. Az iskolai könyvtárak kisebb-nagyobb csoportjai társulhatnak, ennek révén egyik-másik könyvtár felvállalja a közös munka szervezését is vagy a közös feladatok valamelyikében vállal munkát a többiek számára is. Úgy emlékszem, ilyesmit hívnak együttműködésnek. A báziskönyvtárak vállaltak hasonló feladatokat. (A jogszabály sem tud róluk.)

Az iskolai könyvtáraktól még fejlett szinten sem várható, hogy megoldják használók változatos és eltérő igényeinek kielégítését. Nem létezik könyvtárközi kapcsolatok nélküli iskolai könyvtár sem. Minden iskolai könyvtárnak képesnek kell lennie arra, hogy az egész könyvtári rendszer szolgáltatásait elérhetővé tegye. Nem egyszerű egy ilyen szint elérése, mert jelenleg nem lehet az iskolai könyvtárak vállára ekkora terheket helyezni. A „másik” könyvtár használata országosan is döcög. De a nem túl távoli jövő könyvtára, iskolai könyvtára is ebben a közegben fog élni. A könyvtárközi kapcsolatokkal járó szervezői feladatok egyre nagyobb részt követelnek maguknak.

Régóta időszerű már, hogy sokféleségük miatt is kidolgozzuk az iskolai könyvtárak modelljeit.

E modelleket a szolgáltatások lehetséges rendszeréből, a szolgáltatásokból az adott iskola-fajtára kihatott részből kell származtatni oly módon, hogy a kimeneti oldal, a szolgáltatások szabják meg, milyennek kell lennie az állománynak, a feldolgozásnak, személyzetnek, technikának, a helyek térbeli kialakításának.

A modellek segítenek igazgatóknak, könyvtárosoknak szabatosabban és tudatosabban gondolkodni könyvtáraikról. De ugyancsak támaszkodni lehet rájuk szakmai vitákban, ahogyan az iskolai könyvtári normatíváknak szinte ez volt egyetlen kézzelfogható eredménye. És segítenek akár a napi munkában is.

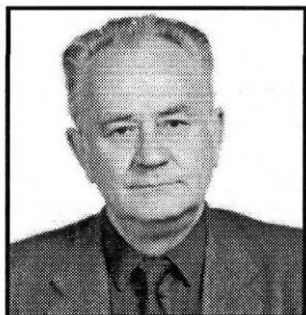
Az oktatás napjainkban egyre inkább eszököigényessé válik. Emiatt kell az iskolai könyvtárak ügyét napirenden tartani és erősítésüket minél előbb elkezdni.

Határainkon túl a kisebbségi magyarság közösségi létének legkiemelkedőbb feltétele az iskola. Legalább idehaza ne jussunk kisebbségi sorsra. Az iskola idehaza is a legfontosabb közösségmegtartó erő.

Horváth Tibor

Balázs Mihály

1930. Nagybánhegyes – 1999. Budapest

Ők voltak a fényes szelek nemzedéke. Jöttek aprófalvakból, tanjákról, a szegénysorról, várakozó szemmel, hogy tudást szerezzenek és barátokat, mert egy új világot akartak építeni a romokon évszázados álmaik szerint. Bepótoltak nagy hátrányokat, dacoltak szegénységgel, küzdöttek előítéletek ellen. Nagy erő voltak, tiszta szándékú nemzedék, történelmünknek immár kitörölhetetlen cselekvői.

Ők voltak a megcsalatas nemzedéke. A hatalmas energiát és tiszta szándékokat számító és sanda politikai erők igyekeztek céljaikhoz csatasorba állítani. Valódi céljaikat soha fel nem fedő politikusok

számára ők mindig megbízhatatlanok maradtak, mert voltak gyökereik és – ahogyan skandálták – számukra nem tékép volt e táj, hanem otthon, haza, ahol élni s halni kell. Létezett számukra magasabb elkötelezettség.

Balázs Mihály már tanulmányai idején nyitott volt az új eszmék fogadására; de kritikus maradt nemzedékének tanuló-vitázó tagjaként. Életútját az határozta meg, hogy a sors ritka adományként olyan íráskészséggel áldotta meg, amely a valódi írástudók rangjára emelte, és ez önmaga számára is kiviláglott. Kettős szerelmeként pedig a magyar irodalom és a közoktatás szabta meg vonzalmainak terét. Életének érettebb korszakában ezt a kettőt össze is kapcsolta.

Rövid újságírói kezdetek után első komoly próbatétele a Köznevelés szerkesztése volt. Főszerkesztő nem lehetett akárki, hiszen a pedagógiai szaksajtó nagy múltja és hagyományai, Eötvös József rejtetten is jelenlévő szelleme szabta meg a mércét. Balázs Mihály pedig – a Néptanítók Lapjának késői olvasója és ismerője – tisztelettel és az értők szerénységével azonosult a hagyománnyal és Eötvös szellemével. Vallotta, hogy azóta sem gondoltak el különben a magyar oktatásban, hogy ennek a lassan másfél évszázados eötvösi hagyománynak áramlatában szolgálni a közoktatást nem a múlt tisztelete miatt kell, hanem a korszerűség okán. Mert a régi a modern, ha értelemmel ültetjük át a mai élet kuszáltabb viszonyaiba.

A Közneveléstől az Oktatási Minisztériumba vitték, ahol közel egy évtizedet szolgált. Fárasztó évek voltak. Mesélte nekem egyszer, hogy innen magas posztokra kérték, de ő az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumot választotta, hiszen Eötvös elgondolása szerint ezt az intézményt Trefort hívta életre, születése össze is kapcsolódott a Néptanítók Lapjával.

Főigazgatóként erősítette a múzeumot, a tudományos élet és az oktatás rangos személyiségeit kötötte az OPKM-hez kutatási programok, kiállítások szervezésével, az iskolákat ösztönözte múltjuk tiszteletére és önbecsülésük erősítésére például az iskolai értesítők kiadásának segítségével. A munkatársak személyiségét tiszteletben tartotta, erejéhez mérten segített személyes problémáik megoldásában. Mert hozzá fordultak, ő pedig megértéssel foglalkozott velük. Türelemmel kezelte a szakszervezetek okvetetlenkedéseit is, humánum és empátia párosult határozott vezetői stílusához. Ennek a korszaknak végén ismertem meg, és láttam: a nevelésügy ismert személyiségei jöttek hozzá mindenhonnan, hogy emberi problémáikban tanácsot kérjenek tőle. A kollégák, pályatársak tisztelete az igazi rang, az érdek nélküli megbecsülés és feltétlen bizalom.

Új helyén biztos eligazodást nyújtott számára a közoktatásban már megformálódott értékrendszere. Tudta, mi a fontos és mi nem az, melyek a feltétlenül követendő elvek. Ha egy-

szerűsítve, egyetlen mondatban szabad általánosítani álláspontját, nézeteit abban lehetne összefoglalni, hogy az oktatás mindent megelőz a társadalomban. Ilyen egyszerű, közhely is lehetne, mégsem az, mert ezt a kategorikus imperatívuszt sértik meg minduntalan. Nem is értette igazából azokat a nézeteket, amelyek a pedagógia országos szakkönyvtárát nem a köz-oktatásban, hanem a könyvtárügyben képzelték el vagy összekeverték az iskolai könyvtárakat a közművelődési könyvtárakkal. Valljuk meg: a parciális gondolkodásnak ezek a folyamányai nem is érthetők, még csak nem is magyarázhatók. A könyvtárak és az oktatás viszonyát Comeniustól vezette le, akit egyébként más kérdésekben is úgy idézett, mintha személyes jóbarátja, ismerőse lenne. Talán az is volt, mert ki tudja, hogy a személyes vonzalom és barátság hídjai nem ívelik-e át az évszázadok időtartamát, ha a hidakat a szellemi rokonság teszi szilárd építménnyé?

A gyökerek keresése indította el irodalmi-pedagógiai kutatásait. Ennek során kereste a magyar írók indulásában, kialakulásában feltérképezhető, meghatározó okokat. Te, magyar író – kérdezte – honnan jöttél? Kik voltak tanáraid? Hol jártál iskolába? Hová értél el a magyar irodalomban, s ahová elértél, kik álltak utadon tanítók és tanárok segítő kezekkel, a talentum féltésével? Kik voltak pártfogóid a betűvetéstől a magyar irodalom megismertetéséig?

Négy kötettel gazdagította az irodalomtudományt. Munkája már témaválasztása, forrásainak kiválasztása miatt is a maradandó alkotások közé emelkedik.

Emberi vonásai közül még egy jellemmeghatározó jegyet említek. Hűséges volt. A távoli és közeli múlt, barátokhoz, szülőföldhöz, eszmékhez. Ezért volt megbízható és szilárd jellem. Talán érezte, hogy a mindennapi csapongások mélyén, a felszíni történések hátterében zajlanak a fontos folyamatok, és ezek áramlatához kell igazítani a hazát, benne az iskolákat, könyvtárakat és ezeknek az áramlatoknak partvidékéről kell választani társakat, barátokat, feleséget is.

Életének teljességéhez tartozik Éva asszony, hűséges társa, az őt követő, méltó feleség. És a család, két gyermek és négy unoka, akik erőt nyújtottak számára. Akiknek Balázs Mihály adta indulásuk forrásvidékét.

Horváth Tibor

A könyvtár- és információtudomány tartalmi értelmezhetőségének problémái

Amikor megkaptam a megtisztelő felkérést ennek az előadásnak megtartására, arra gondoltam, hogy könnyű feladatomban leszek, hiszen Tampereben 1991-ben ebben a témában tartottak nemzetközi tanácskozást. Nincs más dolgom, mint összefoglalni és kommentálni az ott elhangzottakat. Aztán rádöbbsenem, hogy a feladat mégsem olyan könnyű, mert ahány ország, a képzésnek annyi változata alakult ki, szinte követhetetlenül sokféle. Sőt, ahány képzési hely, annyi a változat pl. Magyarországon is.

A tarkaság ellenére is tapasztalható azonban a képzésben néhány általános tendencia. Az előadásban ezek közül szeretnék egyet-egyet vázolni megtoldva néhány hazai jellegzetesség ismertetésével is.

Mondandómat három téma köré csoportosítom.

1. Az információtudomány (hagyományosan a könyvtártudomány, dokumentáció, szakirodalmi informatika nevet is viseli) meg tudja határozni önálló tárgyát; mondván, feladata az eredeti információ átalakítása reprezentációjává. Ennek az átalakításnak eredményeként jelenik meg az ún. szurrogátum – talán ezen a néven ismerősebb –, amely egy ötéves egyetemi vagy négyéves főiskolai képzés tananyagának központjában állhat. Ez a mai könyvtár, az ismeretgazdálkodó könyvtár fő problémája.
2. Meg kell vizsgálnunk az információtudománynak és határterületeinek [szociológia, információelmélet, logika, nyelvtudomány (pontosabban szövegtan), számítógéptudomány stb.] viszonyát abból a szempontból, hogy az információtudományt sokáig ezek valamelyikére kívánták építeni alkalmazott tudományként.
3. A tudáshoz való hozzáférés emberi jog, ennek intézménye a könyvtár (bár nem feltétlenül). A mai, de főként a jövő társadalmában a jog gyakorlása összefügg azzal a kérdéssel, hogy a tudásalapú társadalomban mi köti össze az ismereteket a polgárokkal, akik az információhoz való hozzáférést életük természetes részének tekintik. Vegyük a három kérdéskört egyenként.

1.

A „könyvtártudomány” elnevezést Schrettinger használta először még a múlt század elején; könyvtártani alapvetése a német egyetemi könyvtárakban vált a könyvtári know-how alapjává, ennek következtében nálunk is. Konceptiójában a dokumentumok – főként könyvek – tematikai kezelésére azonban csak átfogó szakcsoportok kialakítására futotta. Még az ő idejében az egyetemekhez kötődő tudomány mellett megjelent az ipar, jelesen a gyógyszer-kémia, illetve a kémia másfajta igénye. Arra voltak kíváncsiak, hogy tudományukban milyen új eredmények születnek, erről gyors, azonnali értesítést vártak, ráadásul pontos és kimerítő tartalmi ismertetéssel. A referáló folyóirat elégitette ki ezt az igényt, de az új tájékoztatási eszköz mellett egyben új ismeretág is született, amelyet kicsit később P. Otlet dokumentáció-nak nevezett.

Ettől az időtől kezdve szakmánk egy töretlen fejlődési ívet ír le a tartalmakra, magára az ismeretekre összpontosító tartalomipar megszületéséig. Ennek a tevékenységnek megfelelő intézmény a tudásgazdálkodó, ismeretszervező könyvtár. Hangsúlyja nem a dokumentumokra esik, hanem a tudás, az ismeret válik tevékenysége tárgyává. A dokumentum csak annyiban fontos, amennyiben bármely ismeretnek, szellemi alkotásnak szüksége van fizikai hordozóra.

Csak hogy az ismeret, a tudás szöveg formájában jelenik meg. A „szöveg” itt a szövegtan nagyon tág jelentésében értendő. Ha most újra idézem Deschatelets tézisét, hogy szakmánk feladata az eredeti szöveg átalakítása reprezentációjává, akkor az információtudomány valódi tárgyát is meghatároztuk. Persze ez a reprezentáció – szakmánk nyelvén szurrogátum – terjedelmében igen tág tartományban jelenik meg, mert sokféle. Lehet az eredeti szöveget azonosító kód csupán, az intervallum másik szélén maga a szöveg. Sőt, tárolhatjuk a teljes szöveget kiegészítésekkel bővítve. Egy tipikus reprezentáció azonban azonosító leírásból, kivonatból vagy referátumból, illetve indexelő kifejezésekből áll. A reprezentáció úgy fogható fel, mint az eredeti szöveg kódolt képe, ezen keresztül az ember szellemi alkotásainak, ezen keresztül pedig a való világnak mása. Remélem, észrevették, hogy a reprezentáció nem az eredeti dokumentum, hanem a szövegkorpusz sűrített mása; bár az is egy eset, amikor a szövegkvantum éppen annyi, amennyit hordozója, a dokumentum kötegel.

Két megjegyzést kell tennem.

Az első, hogy a kognitív tudományok értelmezésében vagy egyszerűen csak kognitív szemléletben a reprezentáció előállításának eljárásai, egész filozófiája összekapcsolódik a tudás, az ismeret struktúrájával. Nemcsak összekapcsolódik, hanem ráépül. Kétezer éves hitvallásunk Kallimakhosz óta, hogy a könyvtárak tematikai rendjük megalkotásakor kövessék azokat a szerkezeteket, amelyek magukban a tudományokban és művészetekben kialakultak. Régebben a filozófiai tudományrendszerek töltötték be ezt a szerepet. Alapfokon is tudják például, hogy Dewey a TO megalkotásakor F. Bacon filozófiai tudományrendszerére épített. Más kérdés, hogy manapság a tudományokat más szerkezetben látjuk: fogalmi hálókbán, amelyeket gráfok alakjában jelenítünk meg.

Erre vonatkozik szakmánk alaptörvénye, a Soergel-posztulátum. Azt mondja ki, hogy a reprezentációban azoknak a fogalmaknak és fogalmi kapcsolatoknak kell megjelennie, amelyek az eredeti szövegben éltek.

A mondottak egyik következményére fel kell hívjam figyelmüket. Ugyanis ezen a ponton szakmánkban világok válnak ketté, és bizonyos értelemben szembekerülnek egymással. Ha ugyanis az eredeti szöveg fogalmi struktúráját és kapcsolatait kell a szurrogátumnak megjelenítenie, akkor nincs helye előre elkészített skémáknak, előre meghatározott relációknak, bár munkánkat könnyítő segédeszközként ilyeneket is használunk. Mert a szöveg hozzájuk nem igazodik, hanem a szerző eredeti szándéka és mondandója szerint alakul. Márpedig az uralkodó gyakorlat szereti az előregyártott struktúrák kényelmét. Ezek éppen az eredeti szöveg újdonságait tüntetik el, a nóvumot vágják le azzal, hogy a tudományok egy megelőző állapotának kereteibe és viszonyai közé helyezik vissza, mondhatnám: gyömöszölik vissza az újszerűséget, az eredetiséget is.

A kérdés bonyolultabb, mert az előzetes fogalmi elemzésnek vagy szövegelemzésnek is jogosultsága van a maga helyén.

Valódi nehézséget más jelent; nevezetesen az, hogy az eredetiben a fogalmak parttalanul jelennek meg, a relációk fajtája pedig elvileg végtelen. Hogyan követheti ezt a reprezentáció szövege? Mi módon biztosítható, hogy ne a káosz filozófiáját hirdessük, hogy rendszereink ne essenek szét? Mert ennél még a monomániás kész, merev és lezárt skémák is jobbak lennének! Megnyugtató: a rend biztosítható. De ezek már olyan technológiai problémákat vetnek fel, amelyekre itt nincs mód kutyafuttában kitérni.

Az első kérdéskörrel készen is vagyunk és remélem, sikerült érzékeltetnem, hogy a vázolt elvekre az információtudomány felépíthető.

2.

Második problémakörként az információtudomány és a határterületek kapcsolatát ígértem olyan megfontolásból, hogy sokan ezek valamelyikére kívánták az információtudományt, még inkább a könyvtártudományt felépíteni. De tessék meggondolni: egy ilyen szándék, bármennyire is jóindulatú, eleve feltételezi, hogy a könyvtártudomány önállóan nem áll meg a lábán, tudományként csak egy másik diszciplínába kapaszkodva igazolhatja magát. Sokáig így is volt. De éppen az előző pontban vált láthatóvá az ismeretgazdálkodó könyvtár önálló arculata. Nincs szükség más tudomány gyámkodására, helyette a felnőtté vált információ-tudomány tudományközi kapcsolatait ajánlhatjuk mindannyiunk gazdagodására.

Függetlenül attól, hogy kinek milyen meggyőződése alakult ki a kérdésről, érdemes néhány kapcsolódó tudományt szemügyre venni. Ezzel még nem sérül az információtudomány tudomány volta, mint ahogyan – analógiaként – az irodalomtudomány rangján nem esik csorba akkor, ha valaki lélektani vagy kommunikációelméleti, vagy akár más alapokon kívánja felépíteni.

Kezdem azzal, hogy Magyarországon a könyvtárosképzés a történettudománynak köszönheti megszületését. Tudósképzésként szervezték az ún. nem tanári szakokat, köztük a könyvtárosképzést is. Az akkor agyonideologizált egyetemen elhanyagolták a paleográfiát, kodikológiát, egyáltalán az eszmetörténet diszciplínáit is. Az új szakok csendesen meghúzódtak az egyetemen. Amikor az osztályharcos paradigmán egyoldalú repedések keletkeztek, akkor került tanszékünk élére Kovács Máté, aki – óriási tapasztalattal a háta mögött – csakhamar belátta, hogy egy jobbára a történeti segédtudományok Prokrusztész-ágyába szorított könyvtár szak felett meghúzhatják a lélekharangot, ha visszahúzódnásából nem lép aktívabb színterekre. Bibliológiai koncepciója főként a francia szociológia hatására keletkezett. Másként látta a könyvtárakat, fordulatot hozott a képzésben. Településszerkezetekre vetítette őket, ellátási mutatókkal operált, egyszóval a könyvtárakat az élő társadalom élő intézményeként kezelte. Egészen más felállásban a művelődésszociológia mind a mai napig vonzó a könyvtárak számára. Ugyanennek szakkönyvtári vonulatában a user studies felelne meg, illetve a tudomány-metria, bibliometria.

Ez a törekvés csak abból a szempontból bírálható, ha ez bírálat egyáltalán, hogy az információtudománynak csak kis felületét érinti, a nagyobbik rész kiesik az ilyen módon meghatározható keretből.

Mindenesetre ebből az időből ered az a méltatlan, de magát szívósan tartó vita, amelyben a történeti tárgyakat szembeállították az ún. nem történeti diszciplínákkal. Holott nincs ilyen szembeállítás. Nem is abban állt volna a vita káros hatása, hogy a történeti stúdiumok mellé az információtudomány egy-két ágazatát kívánták felzárkóztatni, mert ez rendben lett volna. De nem ezt akarták. Hanem a „polcológiának” – értik: a napi gyakorlatból eredő adminisztrációs és technikai (egyébként fontos tudnivalók) ömlenyének – keresték a helyét és keresik a mai napig.

A nagyvilágban ezalatt szintén a határterületek segítségével keresték az információtudomány alapjait. Elsőként talán az információelmélet kísértették meg. Elég formálisan. A problémát abban látták, hogy az információelmélet alapfogalmát értelmezzék könyvtári eljárásokban. Emlékszem professzori írásokra, amelyekben az entrópia törvényt vezették be a könyvtárakba. Ez lehetséges, mert entrópia mindenütt érvényesül. De minek? Mit magyaráz meg? Egyszóval az első nekifutás nem volt sikeres. Napjainkban azonban ez a gondolat újra feltámadt, kevésbé formálisan, erőltettség nélkül. Ezen az úton alkalom nyílik bizonyos magaslatok megcélzására is, hiszen az információt „mint olyant”, önmagában valót, a lét alapformájaként lehet boncolgatni. K. Schrader egy könyvben pl. az információnak 134 meghatározását

gyűjtötte egybe, amelyhez még „irodalmi”, sőt amatőr meghatározások csaphatók hozzá. (Nem tudom, hogy vannak vele, de nékem elég egyetlen meghatározás, a Shannon-féle.) Lehet tehát egy hermeneutikai, szövegértelmezési tetszetős diszciplínát, avagy egy-két szemesztet létrehozni. A könyvtárakat lehet értelmezni a shannoni közlési modell adó-csatorna-vevő skémájában. Bár, az utóbbi már a tágabb kommunikációelmélet kereteit mutatja. Az információelméletnek azonban nem annyira ezért lehetünk hálásak, hanem azért, mert – az ún. strukturális információelmélet – számunkra az információnak új egységeit, a metront és logont kínálja. Ezekből pedig sok minden levezethető. Ennélfogva az információtudomány végleg összenőtt az információelmélettel. Anélkül persze, hogy szakmánk alfáját és ómegáját benne keressünk.

Nagyobb zavart okozott az informatika. Most meggyóonom Önöknek, tíz-húsz évvel ezelőtt én is használtam tudományunkra ezt a megnevezést, mondván, hogy a könyvtártudományból kinőtt ismeretágunk nem más, mint az alkalmazott szakinformatikák egyike. Tanszékeink jelentős részét ma is ilyenformán nevezik. A terminológiai zűrzavart az is okozta, hogy az informatika kifejezést két helyről vettük át. A franciáktól és az oroszoktól. A franciáknál általános számítógéptudományt jelöl, az oroszoknál meg olyasmit, mint nálunk (és máshol is) a dokumentáció jelent. A KSH sokat publikáló szakemberei átvették a francia szóhasználatot, a hazai dokumentációs intézmények pedig az oroszokét. Emlékezzenek, ekkor zajlott a KGST-együttműködés nyüzsgő, ám verbális élete. Az angol szóhasználat tiszta volt: computer science és information science. Mindaddig, amíg ők is át nem vették az orosz szóhasználatot tükörfordításban, informatics néven. Teljes lett a zűrzavar. Emlékszem egy külföldi professzorra, akitől megkérdeztem, mit is tanít közelebbről. Informatikát – válaszolt –, de ne kérdezze meg, hogy mit jelent, mert mindenkinél azt jelenti, amit beletesz.

Ma azért már csillapodott a zavar, az informatika nálunk is számítógéptudományt jelöl, pontosabban az alkalmazott matematikának a számítógépekkel érintkező részét. Mondom most nagy félénkséggel, egyben kérem Önöket, ne mondjanak ellent, mert biztosan igazuk lesz.

Lehetne folytatni a határterületek összefonódását az információtudománnyal. További fejtegetés – hogy éljek az információelmélet szakkifejezésével – már redundáns lenne. Egy szélsőséges példát azonban még említenék. A könyvtár- és információtudomány a retorika részének is tekinthető. Ha csodálkozni akarnának, ne tegyék. Arra gondoljanak, hogy a retorikát már a septem artes liberales a nyelvi, a grammatikai triviumban szerepelteti. A legalapvetőbb tudnivalók között, amelyek a nyelvhez, beszédhez kötődnek. Klasszikus és igen vonzó felfogásában a retorika az etikai és esztétikai ember tudása. Azért, hogy tanítson, meggyőzzön és befolyásoljon. Van még egy harmadik cél is: tetszeni akar. (Ha az utóbbi helyett az „önfeláldozás” vállalása állna, akkor a papi hivatás makulátlan hármasát kapnánk.) Tehát nagyon nagy dolgokról van itt szó a könyvtárak kapcsán, kétezer éves hivatás körvonalai bonthatók ki belőle. (No, de ezt a „befolyásol” tulajdonságot gyakran vitték akkora túlzásokba, hogy ezúttal jobb elfeledkezni róla.) Végül is, besorolásunk a retorikához nem is nagy bolondság.

3.

A harmadik problémakör úgy szólt, hogy a tudásalapú társadalomban az ismereteket, bármely információt a könyvtár viszi bármely állampolgárhoz. Amikor a tudástársadalomról elmélkedünk, a jelenlegi társadalmi feltételek változatlanágát valljuk, és a mai társadalmi trendeket hosszabbítjuk meg a jövőre. Mosolyogva gondolunk arra, hogy az értelmiség Platon óta ábrándozik arról, hogy a társadalmat majd a bölcsek vezetik, és az ész fogja uralni. Adja Isten,

hogy ez a prognózis ezúttal igaz legyen. Annyi reményünk lehet, hogy ha a jelenlegi trendek lesznek érvényben, talán nincs is más választás.

Ebben a nem is nagyon távoli jövőben már ma sejthető mechanizmusok formálódnak, a minden állampolgár demokráciájának gyakorlását szolgáló tájékoztató mechanizmusok is. A könyvtáron kívül nincs más intézmény, amely képes lenne a társadalom által birtokolt információt, tudást szervezetten biztosítani minden állampolgár számára.

De ez a mechanizmus még nem működik, csak csírájában jelent meg. Ahogy a szociológusok mondják, itt létezik egy hiányzó láncszem, összekötő láncszem, ami nem lehet más, mint a könyvtár.

Számunkra az a kérdés ezek után, hogy milyen az a könyvtárkép, amelyet az oktatásban a hallgatók számára felrajzoltunk? Kap-e a hallgató egyáltalán olyan könyvtárképet, amely modell értékű és eléggé perspektivikus is? Azt hiszem, ezen a téren nagy hiányosságok mutatkoznak.

Nem nyújtunk ilyen könyvtárképet, az oktatásban annak a könyvtárnak napi gyakorlata jelenik meg, amelyet a tanár éppen ismer. Egy többé-kevésbé elmaradt hazai könyvtárügy intézményei ennél fogva még mércéül is szolgálnak, azért ezek a könyvtárképek visszahúzó erejűek.

A könyvtárak és a társadalom kapcsolatát elég jól visszaadják a szakmai nyilvánvalóságokat keretbe foglaló öttörvények. Az első öt törvényt még apáink-nagyapáink asztalára Ranganathan tette. A szakma változásait firtató nyugtalanság okozta, hogy hirtelen elszaporodtak az öttörvények. Napjaink nagy öregje, M. Line csak legyintett ezekre, s azt mondta: egyetlen mondatba sűrítendő az egész. A könyvtárak dolga nem más, mint managing information resources for people. Világos: nincs szó dokumentumról, könyvről, olvasóról, felhasználóról, hanem információs forrásokról és az emberekről. Tehát mindenkiről és minden forrásról.

Még egyszer: bármely információt el kell juttatni bárki számára bárhová. De ez már rendszer-probléma. Nincs autonóm könyvtár, elhanyagolhatók a könyvtárfajták különbségei. Vagy másként alakulnak a különbségek. A modern ellátásban megszűnik az egyenatlenség országok, régiók, települések között. Ebben áll a könyvtárak egysége, amelyet eddig csak hitvallásként hangoztattunk mindaddig, amíg a valóság ki nem józanított bennünket. Szeretnünk is kell a könyvtárakat. Ebből ered a hivatástudat. Pedig nem tudjuk pontosan, milyen lesz a jövő könyvtára. Hogy fogják hívni? Lesz-e könyv? Lesz-e írás egyáltalán? Lesz-e mindaz, amit a könyv és írás felidéz bennünk? Hinnünk kell, hogy lesz, hiszen az írás egész kultúránk fundamentuma – valljuk mi. Azt is, hogy az írást csak velünk együtt lehet elpusztítani.

Engedjék meg, hogy befejezésül felidézzem egy emlékemet.

Paleográfiát a méltatlanul elfeledett nagytudású Mezey Lászlótól tanultuk. Az írást a Rákóczi korig tanította. Utolsó óráján a nagyságos fejedelem egyik levelét ismertette és mutatta, amelyet írója úgy datált, hogy írtam mindezt ekkor és ekkor a hársak alatt. Mezey szünetet tartott, felnézett és azt mondta:... mert akkor még létezett az emberekben a poézis.

Kértem Önöket, ki viszi át a poézist, ha mi nem? Azt a szellemet, amely megérintette 18. századi elődünket a hársak alatt.

Horváth Tibor

Dr. Antalóczi Lajos

(Tiszaeszlár, 1947-Eger, 2000)

Monsignore, várhattál volna még néhány évet, évtizedet, mert sok munkád lenne még ezen a Földön. Fontos feladat várhat odaát, ha az Úr ilyen hirtelen szólított magához. Kellettél volna még, mert a mi papunk voltál kétszeresen is. Először az Úr felkent szolgáljaként jöttél hívásainkra, és végezted a szertartásokat: Te temetted el Szentmihályit, később Fülöp Gézát és másokat is. Mert lassan kialakult szakmánkban az az önbecslő tudat, hogy nem mindegy, utolsó utunkon kívül osztjuk meg végső perceink méltóságát, kívül vagyunk együtt, és ki ajánlja lelkünket az Úrnak. De papunk voltál a szónak magasabb értelmében is: lélekvezetőnk voltál a hit és kételyeink dolgában, meggyőződésünk és kétségeink útvesztőiben. A Te tekinteted a hit horizontjával tágitott tudományra szegeződött – ahogyan e szavakat a Fides et ratio használja – vagy a tudománnyal szilárdított hit tág tartományaira. Az emberi ittlétnek ez a

két arca Benned nemcsak megbékélt, hanem erősítette egymást.

Hited azonban nem elvont tételek rendjén alapult, szívmengető közelségbe hoztad legendás Mária-tiszteletteddel. Írtál sokat az Istenanyáról, zárandokoltál nyomában, s azt tekintetted követendőnek, amilyen Mária volt, és amit a gyalgó emberek a tökéletesség és tisztesség keresésében Máriaként képzelnek el. Amikor betegséged idején meglátogattalak, kórházi ágyad mellett a Napbaöltözött Asszony képe volt. A Mária-kultuszban találtad meg saját tanításod magvát, le is írtad: lényege az életadás.

Hivatásod is kettő volt, mégis egy, hiszen az volt a természetes számodra, hogy könyvvel, könyvtárral is lehet pasztorálni; sőt, a lelkek igaz gondozása szóval, megszólítással és könyvvel érhet célba. Hogyan is szól az írás?

In principio erat Verbum. Kezdetben volt a Szó, az Ige. Az Ige pedig írássá rögzült és könyvbe burkolódzott. Azért, hogy bármikor messzebbre zenghessen. És így lakozik miköztünk. Aki könyvet pusztít, mellőz tehát, aki könyvtárat sorvaszt, az az Istent káromolja. Templom a könyvtár, ahogyan Te gondoltad.

Hit és tudás, a könyvbe szilárdult szó ereje és a könyvtárak szellemi fényessége nem mindig és nem mindenütt oldódott egységbe, hanem csak ott, ahol az Ige, a Logosz sugárzása útnak indult. A Logosznak, aki volt már az idő kezdete előtt. Hit, tudás, Európa hármassága eddig mindent legyőzött, e szilárd alapról tudtál Te is dacolni a mi kultúránk pusztítóival. Könyvtárad a diktatúra idején Egerben, a líceum épületében, amelyet a rombolók egyik támaszpontjukká kívántak tenni, a város szívében mutatta fel Európát a teljes könyvtári nyilvánossággal; miközben Ti, a könyvtár hivatott szolgálai csak a cselédlépcsőn járhattatok. Hol vannak már azok, akik a mi kultúránk feledtetésére szövetkeztek? Emléküket lassan elfedi az idő, csak hátrahagyott roncsaikkal kell még küzdenünk és a rontással, amelyet a lelkekben okoztak.

A Te értékeid nagyon messziről és nagyon mélyről származnak. Mégsem a mumifikált múltat idézik egy túlszabályozott, mégis a relativizmusra épített jelen számára. Hanem olyan fához hasonlíthatók, amelynek erős gyökerei a táplálékot a múltból kapják, de amely lombozatát már a jövőben bontja szét.

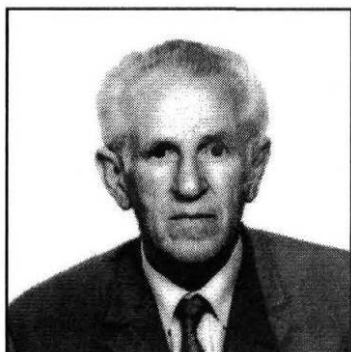
Ennek kicsiny, ám beszédes jele, hogy nálad a nemzeti kincsként számon tartott könyvértékekkel békében fért össze a modern technika, hiszen egyike voltál azoknak, akik könyvtárukat a mai technikára alakították át. Sajnos nem olyan gyorsan, ahogy szeretted volna. A lényeg megmaradt számodra: a szó, a szellem szólhat ugyan papiruszról, papírról, képről, mágneses anyagról, az üzenet ugyanaz marad; csak hogy egy számítógéptől a hálózatokon át még messzebbre zenghet.

Magad körül olyan szellemet árasztottál, amely emberi közvetlenséggel, vidámsággal párosította az elemző és kritikai magatartást. De kerülte a patetikus formalításokat. Szívesen jöttünk hozzád. Emlékszem esti beszélgetésekre, ilyenkor kis udvarodon gyűltünk össze barátok, pályatársak és vitázók. Az elhaló tűz parazsából szálló szikrák összeolvadtak a kelő csillagok fényével; a beszélgetésekben gyakran idéztél Prohászka Ottokárt. Aki szintén pap volt és tudós. Mert mindig voltak elhivatottak. Voltak elődeid, és lesznek követőid. Ameddig a hit, tudás és az európai hagyatékú szellem hármassága adja az emberi élet értelmét.

Monsignore, viszontlátásra!

Horváth Tibor

Léces Károly (1929-2000)

Isten csodája, hogy nem roppant össze a terhek súlya alatt, amelyeket a sors életére és a kortársakéra szabott. Léces Károly nemzedéke a kiszámíthatatlan sorcsapásokban arra ítéltetett, hogy ők legyenek megélői és elviselői az ország elsötétült korszakának: mire felnőttek, rájuk szakadt a háború, majd a rákövetkező félelmek idején sorjázó diktatúrák tapostak rajtuk; amikor pedig a zsarnokok visszalökésével enyhülni látszott a sors kíméletlen ítélete, már megöregedtek. Csak hírből ismerhették a felnőtt élet színtereit. A terhek súlyát fokozta, hogy a nemzet lélekben készületlen volt a tragédiák sorozatára. Mindenkinnek egyéni választ kellett adnia arra, hogyan lop magának

egy kis életet a fojtogató szorításban vagy netán janicsárnak áll a hatalom mellé. A kihívást az értelmiség kettős teherrel élte át, hiszen a felelősség tudatban és erkölcsben is rájuk nehezedett.

Léces Károly választása az egyetlen út volt, amely megfelelt a mindenfajta relatív erkölcs fölött álló szigorú etikai normáknak: túlélni a korszakot emberséggel és hagyományozni tudást, tudatot, erkölcsöt, műveltséget, tartást. Amit ő még a zalai dombok tövében kapott övétől, majd az egyetemen a még tanító legendás tudós nemzedéktől. Ez volt a legtöbb, amit tennie lehetett. Pedig Léces Károlyt nem kísérték látványos tettek. Végezte a dolgát, ahogyan természete diktálta. Nem tanult szerepet játszott, hanem önmagát adta. Így vált példaképpé sokunk számára még akkor is, ha életének igen nehéz korszakában külsőleg igen kevés jegy árulkodott arról, amilyennek láttuk. Nem volt látványos, nem volt kihívó, nem is sziporkázott, hanem a mindennapok tisztességes helytállása alakította jellemét. Mi nagynak láttuk őt. Olyan volt, mint a magas hegyek, mert a hegyek nem tehetnek arról, amilyenek; akkor is méltóságosak, ha nem írnak róluk szimfóniát.

A tanszéken, ahol a fiatal nemzedéket tanította – néhány évvel volt idősebb a hallgatóknál – szokatlan családi légkör uralkodott. Lényéből sugárzott. A hallgatókat emberként fogadta, mindenkinnek ismerte bajait, vágyait, sikereit, és ott segített, ahol enyhíteni kellett a gondokon. De mindig megjelent tapintatosan és természetes egyszerűséggel, ha a segítségére szükség volt. A családiasság szülte az őszinteséget, és mindkettőből az a tolerancia fakadt, amelynek tanszékünk kivételes szigete volt. Szívesen jártak tanítani hozzánk, így kaptuk meg a tanárok javát. Ehhez az igazi egyetemi mércéhez csak néhány kisebb szak volt képes igazodni. Az őszinte családiasság légkör nemcsak óvott a külső világ kíméletlenségeitől, hanem támasz volt az ország eltérő részeiből ide talált, a fővárosi és egyetemi élet kezdeteit tétován átélő hallgatóknak.

A hallgatók számára természetes volt ez a légkör, és csak később tudatosodott bennük, hogy nem szokványos alma mater jutott nekik osztályrészül. A könyvtár szak, a folyton nyitva tartó szemináriumi szoba más szakok hallgatóit is vonzotta, itt alakult a kar egyik szabad műhelye; Léces Károly nevét pedig a kar hallgatósága emlegette tisztelettel és megbecsüléssel. Ő is ismerte más szakok hallgatóit. Ez is olyan hagyomány, amit az egyetem régen elfeledett.

Tekintélyéhez nem lett volna elég a közvetlenség. Léces Károlyt lenyűgöző műveltsége, tájékozottsága emelte azok közé az oktatók közé, akikhez a hallgatók igazodtak. Nemcsak a közvetlen tananyagban mutatkozó magabiztosságát csodálhatták, hanem a szakmai ismeretek egészét átfogó tudását. Minden gondolatmenetéből az európai humán kultúra villant fel. Úgy

gondolkodott, hogy számára az európai hagyomány adta a gondolkodás és elemzés közegét. Nem volt képes nem európai módon szólni. Ez sem hivatkozva jelent meg nála, hanem természetesen, mintha másként élni, gondolkodni, következtetni, ítélni nem is lehetne. A lényéből fakadó európaiság és a rendszerezett tájékozottság váltotta ki a hallgatók tiszteletét. A legtöbb tanítvány önkéntelenül ehhez szabta a maga mércéjét, mert ilyenné kellett lennünk. Nem volt benne céltudatos pedagógia, kiszámított ráhatás, semmiféle nevelési szándék, egyszerűen megmutatta a csúcsokat: ide kellett feljutni.

Amikor elhagyta az egyetemet, élete nagyon megváltozott. Nem volt szerencsés választás, és hullámozó pályát kellett bejárnia. Még meg is alázták olyanok, akik a térdéig sem értek, és tudását fel sem tudták mérni. Léces Károly felülről, néha fanyar iróniával nézte a méltatlanok buzgalmát.

Később nyugalmat talált az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, de inkább a múzeumban. Az iskolai értesítők feldolgozásában talált örömet, mert nem gyűjteményi dokumentumokként kezelte őket, hanem a magyar művelődéstörténet és iskolatörténet kimeríthetetlen forrásaiként. Szinte mindent tudott, ami az értesítőkből benne volt. Léces Károly életművét azzal lehet jellemezni, hogy sokkal több volt benne, mint amit a sors megjeleníteni engedett. Nagy kár, hogy energiáinak egyik részét a napi küzdelmek emésztették fel. Nem volt a sors kegyeltje. Arra volt predestinálva, hogy hagyományozzon tartást, tudást, magatartást olyan korban, amikor a helytállás lehetett a legnagyobb alkotás. Amit tudott és ahogyan vélekedett, tovább él a tanítványokban és kollégákban. Bennünk él, s majd tovább, az emberi lelkekben épül, ki tudja meddig az idők folyamában.

Horváth Tibor

Az olvasás jövőjéről megkérdeztük: Horváth Tibor ny. igazgatót, Bagdy Emőke pszichológust, tanszékvezető egyetemi tanárt

Horváth Tibor

Közhely, de azért alapigazság, hogy az európai kultúrának meghatározó vonása az írásbeliség. Az írás kialakulása természetesen hosszú folyamat eredménye volt, s a következmények pedig figyelemreméltóak, hiszen az írás növelte az emberi absztraháló képességet és kialakította a szabatos gondolkodást. Ez óriási változást jelent, mert gondolkodni annyi, mint – némi egyszerűsítéssel – absztrahálni.

Ezért az európai kultúra nem a kultúrák egyike, hanem több azoknál. Elég itt utalni a görögökre, ahol megszületett „a” tudomány, amely éppen az absztrahálásban és szabatoságban haladta meg a korábbi kultúrákat.

Az írásbeliségben (lineáris fonetikai írás!) gyökeredző közlés, az emberi gondolkodás ebben a kölcsönhatásban ért el napjainkig. Egyszerűen fogalmazva: az írás és olvasás európai módja alakította, formálta gondolkodásunkat. Így, aki ennek a közlési módnak kívánja elhalását, az az emberi gondolkodás elhalását kívánja.

A fonetikai írásnak – az olvasásnak – nincs alternatívája! Éppen ezért nem féltém az írásos közlés jövőjét, de az olvasását sem. Változások vannak és lesznek. Digitalizálhatjuk ugyan klasszikusainkat, de az alkotás, az írás ugyanaz marad. Olvasni is fogunk, de másként. A különbség „csak” annyi, hogy más a közvetítő, a megjelenítő közeg. Mielőtt a valódi vagy vélt hátrányokat sorra vennénk, az új közvetítő előnyére kell írni, hogy a jövőben bárki bármelyik szöveghez hozzájut, sokkal többben mint korábban.

A számítógép az írásbeliség barátja, az írás hozzáférhetőségének a kiterjesztője, nem pedig ellensége.

Az írásbeliségre más veszélyek leselkednek. A képi közlés bizonyos vonulatai a szabatoságot, és az absztrakt gondolkodást – tehát magát a gondolkodást – visszakényszerítik az empiria szintjére, és ott eltorlaszolják.

További veszélyt jelent a szókinsz szűkülése, hiszen ahogy azt egy ismert filozófus megfogalmazta, a világ határai azonosak a nyelv határaival. Közismert, hogy a szórakoztató ipar, a reklámok hogyan sorvasztják nyelvünket, illetőleg a gondolkodást. Ez a nyelv annyira beszűkült, annyira alacsony szintű, hogy a primitívségén kívül nincs is más karaktere, s hogy szinte elemezhetetlen. Ez a valódi veszély, melynek ellenszere az olvasás. Természetesen az emberiségnek senki nem írt alá kötelezvényt arról, hogy folyamatosan előrehalad a megismerésben, hogy folyamatosan okosodik, hogy nem fog elbutulni. Kodály mondta, hogy zene nélkül is lehet élni, csak nem érdemes. Ennek analógiájára mondom, hogy olvasás nélkül is lehet élni, csak nem érdemes.

Bagdy Emőke

Az olvasás *introvertáló*, aktív pszichikai folyamat, befelé fordulást, a „lelki világban”, képzeletben, gondolatok, emlékek, tudattartalmak körében való mozgást feltételező és megkívánó művelet. Nem egyszerű befogadás, hanem belső „szerkesztő” folyamat. Minél teljesebben veszi birtokba az üzenő (író) a befogadó (olvasó) világát, minél inkább involválja, annál inkább elér az üzenet „lélektől lélekig”. A *befelé fordulás*, a *benn-lét* kettős követelmény. Egyrészt az olvasó figyelmének az üzenet befogadására kell összpontosulnia, másrészt

bevonódásra, érzelmi és értelmi odaadásra van szükség, melynek sajátos módosult tudatműködéssel járó belső állapota nélkülözhetetlen a valódi belső megértés, azonosulás és befogadás létrejöttéhez. Az olvasásprodukciónak és a megértésnek nem azonos, amiképp a felfogás az átélés sem. Mindez persze az olvasás szakemberei számára evidencia. Arra azonban kevésbé gondolunk, vajon miképp jelenik meg az introverzióra irányulás követelménye általában véve a jelenünk valóságában, a kultúrában és a mentalitásban. Összhang van-e a kultivált, azaz gondozott, előnyben részesített információ- és élményközlési utak és az olvasás által megkívántak között?

Azt kell válaszolnunk, hogy éppen ez a probléma! Fogyasztói társadalomban élünk. Ennek az életünket alakító hatásai észrevétlenül lenyomatolódnak, befolyásolják igényeinket, vágyainkat, szükségleteinket. „Lelkünkre is így ül ez a kor”... a *mentalitás* fogalma a korszellem hatását sűríti magába. A világméretű globalizáció folyamata hazánkban is a fogyasztói „szocializmus”-ból a világtempó után futó felgyorsult kapitalizálódásban követhető nyomon. A fogyasztói társadalom Brzezinsky (1994) megfogalmazása szerint a tömegkommunikáció útján hedonista tömegkultúrát globalizáló hatalom, mely alapvetően *extravertáló* és *extravertált*. Kifelé vonz és szüntelenül magamutogatóan kelletti magát. Olyan emberképet állít be ideálként, amely/aki fogyasztó, azaz vesz, vásárol, azt feléli, megeszi, elhasználja (eldobja), de szüntelenül keresnie kell (elsősorban pénzt a vásárláshoz, de új élvezeteket is), hogy ismét fogyasztthasson. Ulrich von Weizsäcker (1991) közgazdász-tudós szerint a jóléti társadalom eszményképe a gazdasági növekedés, technológiai fejlesztés és termelékenység-fokozás kulcsszávaiból vezethető le. A gyarapodó javak fogyasztója a „*homo consummens*”, a szemfényvesztően vonzó kínálattal szüntelenül fogyasztásra csábított ember, akit elbűvöl a kíváncsiság látszatát keltő világ, hogy azután lépre csalva fogyasszon, vegyen, egyen és tegyen (valamit) a pénzszerezésért.

„Nincs idő”... nincs türelem, azonnali végkielégítő mohóság jellemzi az ösztön-kielégülésre, élvezetekre csábított, „óriáscsecsemővé” degradált embert. A befogadás türelmes és belemerülő, azonosulós útjai (amilyen az olvasás) nem kedvesek, ha van élvezetesebb, gyorsabb, fáradságmentesebb. Ilyen pl. a látványkövetés, az idomulás, a látott (hirdetett) bálványokhoz való hasonulás (pl. identitáskellékekben, öltözékben, kihívó viselkedésben). A manipulált ideálképzés és a befolyásolás fő információcsatornáinak vizuálisak. A látvány kifelé vonz, hatása gyorsan áttörő. „Jobb agyféltekei” megérintése oly gyors, hogy előbb ér a motivációt befolyásoló lelki szintekhez, mielőtt mindez tudatosulna.

A látványvezérelt vizuális kultúra (televízió, videó, filmek, computerjátékok stb.) gyorsan hat, intenzív függést eredményez, könnyen vezetékes droggá válik.

Az extrovertált konzum kultúra manipulatív. Rejtett erőszakkal befolyásol (pl. reklámokon át), de nem vállalja egyetlen célját: az ember fogyasztóvá tételét. „Csak jót akar” (legyen neked jó, megérdemled). Hipokrita, mert az individuum önmegvalósítását hirdeti, miközben uniformizál, közízlést diktál, és nem enged másságot. Haszonelvű működés, működtetés jellemzi, felhasználókká, elhasználókká, kihasználókká és eldobókká tesz. Az „egyszer használatos” dolgok (és viszonyok) erre ösztönző, „egyszer használatos kapcsolatok világában” a magatartás, megőrzés nem érték, sem az emberi viszonyokban („nincs idő rá”), sem a személyes fontosságokban („minek a könyv, nem kell könyvtár, elég az Internet, a kapcsolattartáshoz pedig az e-mail”).

A Gutenberg korszakot áttörő elektronikus kultúra, az informatikai robbanás, mely a világhálón a kultúra globalizációjával (is) fenyeget – krízisállapotnak tekinthető. A krízis azonban eleve két esélyes: benne van a regresszió (visszaesés) veszélye és a progresszió (fejlődés) lehetősége. Épp ezért lehetünk optimisták (is).

Az „információfogyasztás” szokásai változhatnak, az üzenetek elérhetősége és az információ tárolása a papírkorszakot felváltó elektronikus formákat preferálhatja (floppy, disc), a könyvek, a könyvtárak, CD-ROM-ba sűrítethetők, de a „betű”, az olvasás éppúgy nem tűnhet el, ahogyan a beszéd, a szó, a fogalom nem semmisülhet meg. A könyv valóságának élményét, esztétikumát sem helyettesítheti a computer monitora.

Lehetséges, hogy a vizuális kultúra átmenetileg – egy-két generáción át – még képes elbűvölni a felnövekvő ifjúságot, de az egyoldalú, „kényelmes” képtárral történő ismeretfogyasztás (pl. a képregényekben és videón közvetített szépirodalom) elsekélyesítő mentális hatása – melyet Vigh László (1999) „vidiotizmusnak” nevez – telítő hatásával megálljt parancsol előbb-utóbb a fogyasztói oldalon.

Ki kell majd találni valami újat, valami mást! Nem nehéz megjósolnunk az olvasás útján történő introverziókat, a személyes belső kreatív újratерemtésnek az élvezetére való rátalálást, az olvasás új kultúrájának kialakulását. Egy extravertált kultúra csak introvertálódás útján egyenlítheti ki az egyoldalúságát. A telítődő „beetett” ember egy ponton nem engedi tovább manipulálni magát. Befelé fordul, hogy a világ egyre táguló körén belül személyes határait „saját bőrének” megmentésével óvja meg. Külső túlingereltségéből belső, önvédő világába menekül, intrapszichikus tápként introvertáló élvezeteket választva. Könnyű megjövendölnünk, hogy az ellentétek kiegyenlítésének törvénye szerint az extravertált kultúra is kénytelen „globálisan” introvertálódni, s ekkor (talán még ebben az évszázadban) visszatálunk az olvasás gyönyörűségéhez, kreatívfejllesztő, teremtő értékeihez. Ehhez azonban az olvasásnak és egymásnak adható időt is fel kell szabadítanunk a „pénztermelés” kényszere alól.

A címben felvetett kérdésre ekképp az a válaszom: igen, az olvasásnak van és mindaddig lesz is jövője, amíg kommunikálni képes, beszélni és olvasni tudó, egymással szociálisan érintkezni vágyó ember él a földön.

Füzéki István emlékezete

Füzéki István
1934-1956

Rövid életének rajza inkább jellemrajz, semmint történet – pedig ugyancsak eseménydús idők gyermeke volt. Mégis úgy érzem, inkább őt alakította, formálta, edzette az élet, s nem ő alakította az életét, erre igen kevés módja volt.

A becsület értékét családi hagyományként a nélkülözés, a szükség, a megalázottság terhe égette bele a háború és a fékevesztett embertelenség évei alatt. Ebbéli elkötelezettségét Sztehlo Gábor – az első magyar Jad Vasem kitüntetett – s az őáltala teremtettség edzette meg igazán. Az igazságért élt – és halt. Megbúvólta a szó: a szép szó, a jó szó, a kimondott, az adott szó.

Rövid élete kötelességteljesítés volt: gyermeki-ifjonti helytállás az üldöztetés idején, érettségi, utána egyetem (ELTE – könyvtár szak) – néhány hónapi munka a KSH könyvtárában, majd jött a Forradalom. „A kétszer kettő józanságával” és magától értetődő egyértelműségével állt be a Nemzetőrségbe és vette vállára a gyűlölt davajgitárt. A Jogi Kar épületének védelmét látták el, amikor lecsapták rájuk az oroszok. A vereséget elviselte volna – a túlerő gőgjét, fennhéjázását, a megaláztatást nem. Az oroszok ezt nem tudták elviselni – kiemelték a csapatból – ekkor látták utoljára.

Az utolsó napok történetét az egykori bajtársak, egyéniségét az egykori barátok vázolják föl.

Emlékezés Füzéki Istvánra

1956-ban az ELTE BTK másodéves hallgatója voltam. November 4-én már korán reggel bementem a Bölcsészettudományi Kar Duna-parti épületébe. Hamarosan kiderült, hogy a szovjet csapatok ezúttal – második bevonulásukban – komoly hadműveleteket folytatnak, s megszállják a várost. Az épület, szemben a Gellért-hegyi tüzéséggel, nem volt védhető. Basa József tanácsára – egy évvel fölöttem járt – többen a Jogi Kar épületébe mentünk át. Úgy tudom, Basa József – később Nyíregyházán szervezte az ellenállást – börtönbüntetést kapott, az egyetemre soha nem került vissza, azóta nincs hírem róla. A Jogi Karon vezetőnk Molnár József tanársegéd volt. Azt, hogy vezetőnk, csak fenntartásokkal szabad leírnom, hiszen a forradalom idején senki sem választotta meg vezetőit –, ezek a tisztségek spontán alakultak ki – rátermettség, s tekintély alapján. Molnárt a forradalom után eltávolították az egyetemről.

A jogi karon 35-40-en lehettünk, általában ismerősök alkottak egy-egy csoportot, s leginkább bece-, illetve ragadványnéven szólítottuk egymást. Egy Seprű nevű fiúra emlékszem, aki a Széna téri felkelők közül állt közénk.

November 6-án reggel Molnár József vezetésével a bölcsészek zöme elhagyta az épületet, mert az a hír járta, hogy a Duna-parton egy szovjet aknavető egység a város több pontját tűz alá vette. Én nem tartottam velük, mert éjszaka szolgálatban voltam, s aludni akartam.

A visszamaradottak célja az volt, hogy ezt az aknavető egységet felszámoljuk, de legalábbis visszaszorítsuk. Úgy emlékszem, Kelemen Elemér, a budai tanítóképző jelenlegi főigazgatója volt velünk, meg tán Csalog Zsolt is.

A későbbiek megértéséhez tudni kell, hogy az épületből egy menekülési útvonalat készítettünk a Hittudományi Akadémia épületén keresztül – áttörtük a válaszfalat. Bölcsészek kevesen maradtunk, de köztünk volt Füzéki István, aki éppen 1956 nyarán végzett a könyvtár szakon. Ismertem őt, bár nem túl közről, hiszen több évfolyamnyi idő volt közöttünk. Tudtam róla, hogy intellektusáért az egész szakon tisztelik – igazi értelmiségi alkat volt, külső megjelenésében is a bölcsész, a filosz típusa. Közlékeny volt és barátkozó – ahogyan emlékszem – a rá jellemző empátia folytán fogékony az emberi gondok-bajok megértésére. Emellett művelt és képzett, európai jelenség. Mindezt őszinte meggyőződésből írom, nem az alkalom illendőségi szabályai szerint. Ilyen helyzetekben könnyen alakulnak ki barátságok, én őt valóban barátomnak, testvéremnek érzem abban a hitben, hogy ő sem tiltakozna ellene.

A délelőtti folyamán épületünket szovjet páncélosok vették körül, és nagy erejű tüzet zúdítottak ránk. Nekünk csak kézi fegyvereink voltak. Segítséget nem várhattunk. Helyzetünk reménytelen volt. Az épület ellenállt ugyan, de tudatosult bennünk, hogy elfoglalása csak rövid idő kérdése. A tűz hirtelen abbamaradt, a nagy csendben vártunk. Rövidesen a teológiai épület felől a lyukon keresztül megjelent Füzéki István. Néhányan megkísérelték a menekülést ezen az úton, de a téglafal másik oldalán a szovjetek vártak őket, és mindannyiukat foglyul ejtették. Tudtak tehát erről az útról. Van feltételezésem arról, hogyan szerezhettek tudomást róla, de ezt most nem részletezem. Füzéki Istvánnak az volt a balszerencséje, hogy jól tudott oroszul. Ő közvetítette a köztünk folyó tárgyalást: István ingázott csapatunk és a szovjetek között. Végül abban állapodtunk meg, hogy minden fegyverünket hátrahagyva elhagyjuk az épületet, ők viszont szabad elvonulást biztosítanak.

Nekem jutott eszembe, hogy mi a megállapodás biztosítója. A szovjetek parancsnoka – emlékezetem szerint százados volt – azt üzenté, hogy az ő tisztü becsületszava. Neveltetésünkönél fogva ez nekünk elég volt, a tisztü becsületszónál szilárdabb támpontot el sem tudtunk képzelni.

Az épületet a Szerb utcai kapun hagytuk el. A szovjetek összefogdostak bennünket. Néhány páncélos és sűrű gyalogos kísérettel a Roosevelti téri Belügyminisztérium épületéhez kísérték. A szovjetek közt magyar is volt: Vági alezredes, Kecskeméti városparancsnoka. Katonaköpenyt viselt, de rangjelzését leszedte. Onnan ismertük, hogy 1956 nyarán az egyetemisták kötelező nyári katonai gyakorlatát Kecskeméti mellett Kadafalván töltöttük, és Kecskeméti a városparancsnokság épületénél is teljesítettünk szolgálatot.

A BM épületénél a falnak háttal felsorakoztattak bennünket, velünk szemben sűrűn szovjet katonák álltak, ránk szegezett géppisztolyokkal. Hátrakulcsolt kezekkel sétált előttünk egy tiszt fel s alá, időnként megállt egyikünk előtt és arcára meredve szidalmazta. Leginkább azt sziszegte, hogy fasiszták vagyunk. Elnéztünk a feje felett, és nem válaszoltunk.

Füzéki István azonban válaszolt. Oroszul. Idegesen. Kicsit kapkodva, indulatosan azt mondta – így emlékszem –: „Ti vagytok a fasiszták! Mit kerestek az én hazámban?” Ha beszélni nem is tudtunk, a párbeszédet mindannyian értettük, hiszen már 8-10 éve kötelezően tanultuk ezt a nyelvet. Pista azonban igen jól beszélt az orosz. A tiszt nem szólt semmit, oda-vissza néhányszor 5-6 lépést tett Füzéki István előtt, közben le nem vette a szemét róla, mint aki jól megnézi áldozatát.

Az épület előtt addig álltunk, míg az első emeleti terembe székeket hordtak a foglyok számára. Amikor elkészültek, hirtelen és rutinosan nagy lendülettel betuszkoltak bennünket, fel a lépcsőn a terembe.

Füzéki István ekkor már nem volt közöttünk. A lökdösődés miatt a részleteket nem láttam. Nem történhetett más, mint, hogy kiemelték őt közülünk, és máshová vitték. Azóta senki nem látta. Családjától tudom, hogy személyi iratait valaki a család postaládájába dobta. Az is lehet,

hogy az utcán még útközben maga dobta el igazolványát, bízva abban, hogy egy jótét lélek megtalálja, és értesíti hozzátartozóit. Többen tettek így az út alatt. Az is lehetséges azonban, hogy a belügyesek az értesítésnek ezt a módját választották, hiszen sem vádemelés, sem ítélet nem volt, csupán eltüntettek egy embert.

Füzéki István sorsáról két feltételezésem van. Az egyik, hogy még ott helyben november 6-án kivégezték. Csak remélem, hogy kínzások nélkül. Holttestét úgy tüntethették el, mint a többiekét: meggyalázták a holttestet, gyűlöletük diktálta kegyetlenséggel.

A másik, kevésbé valószínű lehetőség, hogy internálták a Szovjetunióba, ahol még élhetett valameddig. Létezett ugyanis internálás ebben az időben is, erről keveset lehetett hallani. Magam egy megtörtént esetről tudok. Szolnokon, az akkor működő Műszaki Egyetem Műszaki Közlekedési Karáról egész transzportot indítottak útnak hallgatókból és fiatal oktatókból. Az akció kitudódott, szélesebb elterjedése igen kínos lett volna Kádáréknak. Kárpátaljáról fordították vissza őket.

Füzéki István emlékét nem őrzi sírhely, nincs helye a 301-es parcellában, nincs rajta a vértanúk egyetlen jegyzékén sem. Nincs hely, ahová egy szál virágot lehetne elhelyezni tiszteletére. Valószínű, hogy ebben nincs egyedül. Mártíromsága úgy alakult, hogy a forradalom névtelen hősei közé jutott. Mindenki kötelessége emlékének megörökítése, de különösen nekünk, akik ismertük őt. A legtöbb, amit adhatunk az áldozathozóknak, hogy őrzi őket az emlékezet.

Budapest, 2002. január 27.

*Dr. Horváth Tibor
ny. főigazgató*

(A Horváth Tibor által említett „menekülő út” a Papnövelde udvarára vezetett. Ugyanarra a helyre, ahol majdnem napra pontosan 12 évvel korábban életét mentették a ház lakói.

56-ban csak egy ugyanakkora lyukat kellett volna törni egy másik falon, s István otthon lett volna, merthogy egy tömbben lakott a védett épülettel. Ezt rajta kívül senki nem tudta. Mind a mai napig.

Édesapjáért – annak idején – védett autó ment, hogy kimenekítse. Visszaautasította.)

Történelmi Igazságtétel Bizottság
'56-os Tagozat
Budapest

Tisztelt Cím!

Kérem szíves elbírálásukat, miszerint az 1991. évi XLIII. Törvény 3. 1./a bekezdés alapján az 1956-os Emlékérem adományozására jogosult vagyok-e az alábbiak szerint. 1956. október 30-a délutánján a Darvas Iván-féle forradalmi szabadító bizottság jóvoltából egyik első szabadelőként hagytam el a Gyűjtő fogházat. Viszontlátott otthonomban, édesanyámnál csak egy éjszakát töltöttem, és másnap jelentkeztem az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Itt Görgényi v.örgy. volt a Katonai Tanács vezetője és Tittmann József (akkor még, emlékezetem szerint főhadnagyi rangban) szívélyesen befogadott a Nemzetőrségbe. Őr- és járőrszolgálatokon, kisebb akciókon vettem részt, majd a szovjet támadás november 4-i kezdetekor a jobban védhetőnek vélt Jogtudományi Karra vonult át a megmaradt nemzetőrség.

Fegyveres cselekményben részt vettem.

A szovjetek és néhány magyar katonai ruhába öltözött hazánkba telepített görög páncélos és gépesített lövészek támadása megfogyatkozott létszámú és kézi fegyverekkel fölszerelt egységünket fölszámolta.

Velem volt Füzéki István, Agora István, Horváth Tibor (jelenleg a bölcsészeten adjunktus), Pék nevezetű híradós katona, Birkás vezetéknévű, szintén börtönből szabadult bajtárs, aki harckocsitámadásnál velem együtt duplafejű, nyújtott töltetű kézigránáttal próbálkozott az elhárítással, a bemért löállásra adott célzott ágyúlövésig. A papi szeminárium udvara felé megkísérelt visszavonulásnál a Szerb utcai lakóház frontjáról igen heves tüzet kaptunk, ami elől csupán fedezékkel tudtunk védekezni a teljesen nyílt udvaron; sebesültjeink is voltak. Lefegyverzésünk után a Belügyminisztériumhoz hajtottak, és ott falhoz állítottak bennünket, ahol is az oroszok mindegyiküinktől megkérdezték, fasiszta-e. Valószínű, hogy Füzéki Istvánt – aki a kérdésre azt válaszolta: „Nyet, ja amerikanszkij gyemokrat!” – az épületbe kísérve lőtték agyon. Legalábbis hiába kerestük szabadulásunk után lakását, szülei szerint nem került elő. Majd a BM egyik termébe kísérték minket, ahonnan is este teherautó platóján guggoltatva a Fő utcába szállították a közben nagyobb létszámúra növekedett csoportot. Élelemmel nem tudták ellátni a bekísérteket, és az oroszok vezette kihallgatás, a személyi adatok rögzítése után két nap múlva elengedtek mindenkit. Akkor még az ávósok sem szállingóztak vissza, bár egy bejött a zárkába, és mint mondta: Higgyék el, én is csak vendég vagyok... Az őrseget görögök adták, rajtuk kívül csak tolmácsok voltak.

Hamis személyi igazolvánnyal még három hónapig szökésben voltam, míg egy razzianál letartóztattak, és visszakerültem a börtönbe, ahol is összesen hét évet töltöttem.

Budapest, 1992. 01. 29.

Tisztelettel:
Borbély Örs

Borbély Örs a fenti eljárásban megkapta az 1991/004365 számú kitüntetést.

Füzéki Istvánra emlékezve...

Füzéki István akkor lett osztálytársam, amikor gimnáziumunkat, az államosított Érseki Katolikus Gimnáziumot, mely – kollégiuma után II. Rákóczi Ferenc nevét vette fel – 1949-ben a Keleti Károly utcából kitelepítették. Az iskolaépületre ugyanis a Statisztikai Hivatalnak volt szüksége a népszámlálási adatok feldolgozásához. Száműzetésünk három évre szólt a Szabó Ilonka utcába, ahol összevontak és összekevertek bennünket a Mátyás Gimnáziummal. A három párhuzamos osztály közül mi a B-be jártunk.

Első látásra nagyon emlékeztetett valakire. Később rájöttem, hogy sajátos, kajsza drótkeretes szemüvege tette hasonlatossá Ságvári Endréhez.

Nem emiatt kedveltem meg őt!

Töprengő, filozofikus alkat volt, aki nem egészen a földön járt. A kérdéseket mindig elvi oldalról közelítette meg. Ez viszont már nagyon tetszett, és egyre közelebb sodort hozzá. Gondolkodásmódja sok rokon vonást mutatott, és valószínűleg ez késztetett arra, hogy vallási kérdésekről kezdeményezzek vele egy beszélgetést. Őszintén szólva nem ő volt e téren az egyetlen, mert akiket igazán kedveltem, azokat mind szívesen láttam volna a gyakorló katolikusok között, és volt bennem némi térítési hajlam.

Órákon át jártuk az utcákat. Bár itt-ott már hallottam családi körülményeiről, most a legautentikusabb forrásból ismertem meg édesapja halálának körülményeit, azt, hogy édesanyját, gyermekeivel együtt hogyan bújtatták a zsidóüldözés idején, ha jól emlékszem, apácák segítségével.

Beszélgetésünk érdemi témáját illetően megtudtam tőle, hogy édesapja a kereszténység föl vételét komolyan gondolta, és azt hagyta örököül, hogy őt vallásos szellemben neveljék. Ugyanakkor szabad szellem lévén erős kételyek éltek benne. Beszélgetésünk során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy erősen hatott rá a marxista valláskritika, és az is egyértelműnek látszott, hogy a saját meggyőződése és apja szellemi hagyatéka közötti eltérés komoly belső vívódást jelentett számára.

Nem tartottam lezártnak világnézeti vitánkat, mert meg voltam győződve, hogy aki ilyen komolyan keresi az igazságot, az előbb-utóbb megtalálja azt. Az ugyanis nyilvánvaló volt, hogy ő az igazságot kereste, és teljesen mentes volt mindennemű aktuálpolitikai előnyszerzésnek még a gondolatától is.

Érettségi után útjaink elváltak. Ő a Bölcsészettudományi Kar felé vette útját, és bár én is kacérkodtam evvel, a végén mégis a Műegyetemen kötöttem ki. Aztán 1956 vihara újra összehozott minket anélkül, hogy tudtunk volna róla. Pontosan nem tudom, hogy mikor és kitől értesültem először István sorsáról, – 1957 őszén lehetett. Ekkorra én már túl voltam a letartóztatáson, Gyorskocsi utcán, kiszabaduláson, diplomázáson, pályakezdésen, sőt, nősülésen is. Lehet, hogy nem is egy forrásból állt össze az a kép, mely szerint István fegyveresen vett részt a forradalomban. Amikor november 4-e után az oroszok körülzárták az egyetemet, fegyverletétel fejében szabad elvonulást ígértek. Amikor aztán az egyetemisták fegyvertelenül kijöttek, szabad elvonulás helyett sorba állítva elindították őket ismeretlen cél felé. A becsapottság méltatlankodást váltott ki. A felháborodott méltatlankodók egyike István volt. A hangadókat – köztük őt is – kiemelték, és külön elvitték. Soha nem kerültek elő. Jó egy évre rá úgy hallottam, hogy István édesanyja bizonyos iratait minden kommentár nélkül megkapta. Sokan valószínűsítik, hogy a Margit hídtól északra, ahol az oroszok '56 novemberében többeket a Dunába lőttek, itt lőtték agyon az egyetemisták elkülönített megtizedelt csapatát, köztük Istvánt is.

Nem tudom, hogy így történt-e. István szenvedélyes igazságkeresése azonban valószínűsíti a történetet. Ha igazságtalanság történt, és ő ott volt, biztos, hogy tiltakozott. Történetén a XX. század minden gonoszsága tükröződik: édesapja a náci, ő maga a szovjet terror áldozataként fejezte be az életét.

„Boldogok, akiket az igazságért üldöznek: övék a mennyek országa!” (Máté 5,10.)

Bízzunk ebben!

Balatonfüred, 2002. február 25.

dr. Szabó Iván

Rövid visszaemlékezés Füzéki Istvánra

Füzéki Pistával 12 éves koromban ismerkedtem meg a legendás gyermekmentő, Sztrehlo Gábor által alapított és vezetett Pax Gyermekotthonban. Én kortársa, szobatársa, egyben osztály- és padtársa, sok éven át közeli jó barátja, talán mondhatom, hogy legjobb barátja voltam. Szoros barátságunk mindjárt a gyermekotthonba kerülésével kezdődött, és folytatódott a gimnáziumi évek alatt egészen az egyetemi tanulmányaink kezdetéig.

Pisti inkább gyenge fizikumú, vékony testalkatú, azonban rendkívüli szellemi képességekkel megáldott fiú volt. Közismert volt segítőkészsége, ami az iskolában mindenekelőtt a gyengébb tanulók állandó segítségével nyilvánult meg. Így például nem tudta megállni, hogy hiányos tudású osztálytársainak felelésekor ne sűgjon. Ezért aztán volt olyan tanárunk, aki már az óra kezdetén rendszeresen kiállította őt a tanterem sarkába, mert úgyis tudta, ha feleltetésre kerül sor, Pisti nem tud a sűgásnak ellenállni.

Meghatározó jellemvonása volt rendkívül fejlett igazságérzete, mely számos konfliktushoz vezetett. Mint afféle, főként szellemi értékekben jeleskedő személy, a kamaszkorú fiútársadalomban az erejüket fitogtatni akaróknak gyakran célpontul szolgált. Pisti soha nem vette tudomásul mások erőfölényét, ha úgy érezte, igazságtalanság érte. Ilyenkor felháborodva, magából kikelve esett neki az őt igaztalanul bántó, nála jóval erősebb fiúknak. Ez az igazságérzete és az igazságtalanságot elviselni nem tudó természete nagyban hozzájárult sorsa szerencsétlen alakulásához 1956 novemberében, amikor az egyetem fegyveres védelme során a szabad elvonulást ígérő szovjet katonák szűszegő módon fogságba ejtették és elhurcolták. Sorsáról azóta sem tudunk semmi bizonyosat.

Fűzéki Pistit kedves, szerény és közvetlen személyiségéért körünkben mindenki kedvelte. Nekem személyesen, életemnek egy igen meghatározó szakaszában mindennapjaim fontos részévé vált, és megajándékozott az igaz jó barátság felejtethetlen élményével.

Andrási Andor

In memoriam F. I.

Pótforradalmár volt, nyolc dioptriával.
Vállán a puska – mentőkért kiáltott.
Az Egyetem téren, rozzant pisztolyával
három napig védte a Szabad Világot.

Aztán meghalt. Most a bolygók közt botorkál.
Két fényév távolság innen az a város,
melyet nem lő folyton
harminc tankhadosztály,
s hol ő is lehet még segédkönyvtáros.

Erős László – 1957

Fűzéki István Emlékérem alapító irata

1.

Mindazon könyvtárosok tiszteletére, akik részt vettek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban, valamint Fűzéki István (1934-1956), a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat könyvtárosa emlékére, aki hősi halált halt az egyetemi nemzetőrség harcosaként, megalapítom a Fűzéki István Emlékérem díjat.

2.

Az emlékérmet – a kísérő oklevéllel és a névadót méltató írással együtt – minden évben az a könyvtáros kapja meg, aki a megelőző évben vagy években a legtöbbet tette / kiemelkedő teljesítményt nyújtott a könyvtári szolgáltatások és/vagy tudományok terén. A díjat évente váltakozóan egy közkönyvtárban, illetve szakkönyvtárban dolgozó munkatárnak kell odaítélni.

3.

Az emlékérmet öttagú kuratórium ítélje oda. A kuratórium elnöke hivatalból a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) elnökségének delegáltja. A kuratórium 4 tagját első évben az MKE elnöksége kéri fel. A következő években az első évi tagok közül 1-1 sorsolás útján a kuratóriumból kiesik. Helyét az előző év díjazottja foglalja el. Ez mindaddig így megy míg a teljes kuratórium a korábbi években jutalmazottakból áll – kivéve a MKE elnökség által delegált elnököt. A későbbiekben az új kitüntetett mindig felváltja a legrégebbi kuratóriumi tagot.

4.

A díjat minden évben az október 23-i, illetőleg november 4-i megemlékezések keretében kell átadni. A díj meghirdetését évente tavasszal – az eredményhirdetést ősszel – a szaksajtóban közzé kell tenni.

5.

A kuratórium a díjat egyszerű szótöbbséggel ítéli oda. A szavazásban legkevesebb 3 főnek kell részt vennie. A kuratórium döntését írásban rögzíti – a kitüntetett méltatja –, s vezeti a kitüntetettek listáját. Egyéb ügyekben a kuratórium maga határozza meg működésének rendjét, s az MKE elnökségének tartozik felelősséggel.

6.

Az emlékérem odaítélésére a MKE elnöksége, szervezetei és szekciói tegyenek javaslatot, de rajtuk kívül javaslattételi joga van valamennyi könyvtár munkatársának vagy olvasójának. Ennek érdekében felkérem a könyvtárakat, hogy a díjazásra való javaslat lehetőségét minél nagyobb nyilvánosság előtt hirdessék.

Budapest, 2002. június 2.

Dr. Füzéki Bálint

Ellenjegyzés

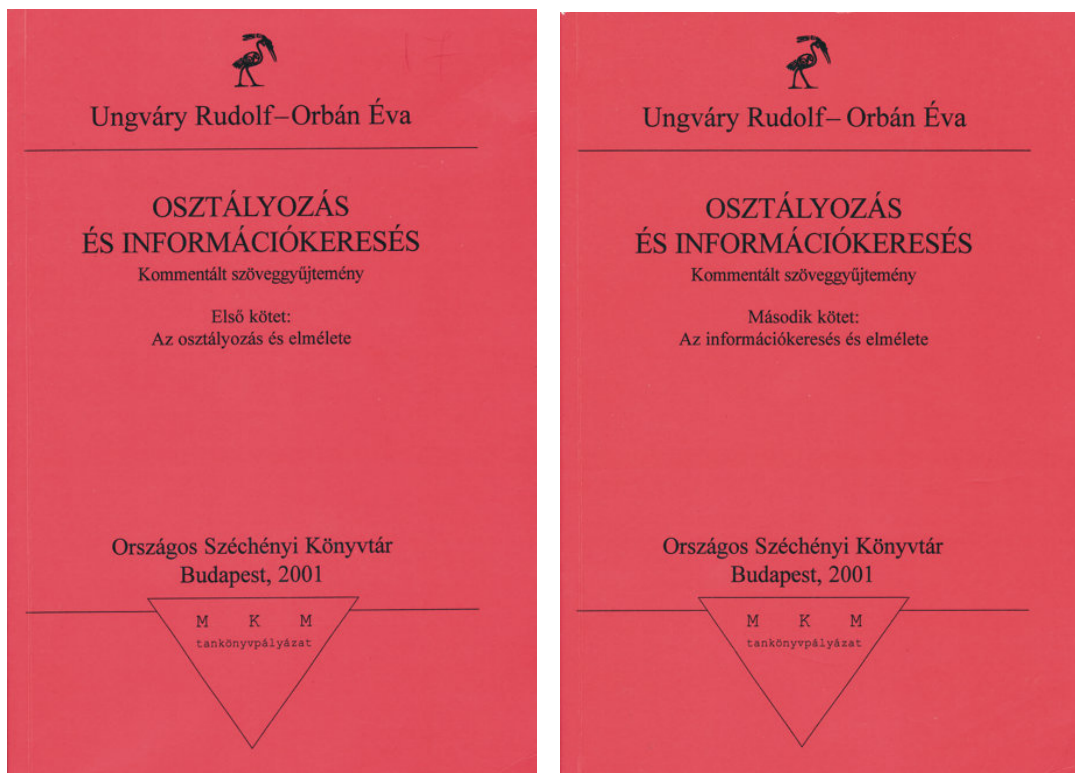
Fenti célokkal a Magyar Könyvtárosok Egyesülete egyetért, s az alapító okiratból reá háruló feladatok elvégzését vállalja.

Budapest, 2002. június 2.

Ambrus Zoltán

Kései méltatás

UNGVÁRY Rudolf – ORBÁN Éva Osztályozás és információkeresés : kommentált szöveggyűjtemény / Ungváry Rudolf, Orbán Éva ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. – Budapest : OSZK, 2001. – 2 db ; 24 cm ISBN 963 200 424 8

1. köt., Az osztályozás és elmélete. – 543 p. ISBN 963 200 425 6
2. köt., Az információkeresés elmélete. – 535 p. ISBN 963 200 426 4

Lenyűgöző olvasókönyvet, szöveggyűjteményt állított össze *Ungváry Rudolf* és *Orbán Éva*, amely a szakmai kritikától nem kapott méltó figyelmet. A hatalmas munka a bírálót zavarba ejti, mert mit illessen észrevételeivel? A kötetekben az osztályozás klasszikusainak és élő klasszikusainak alapműveiből kapunk szemelvényeket (a témát nagyon tágan értelmezve, az indexelési folyamatokat és technikákat, az információkeresés stratégiai kérdéseit is ideszámítva), akik már felette állnak a napi kritikákon. Gondolataikat az idő igazolta vagy halványította el azzal, hogy eszméiket az osztályozás ismeretei között mennyire szilárdította meg. A kritika csak arra vonatkozhat, hogy a kötetek két létrehozója a válogatásban milyen nézőpontból végezte feladatát. Itt sem lehet nagyon csapongani, mert érett tudományról van szó, élő kérdésekben pedig senki ne kérje számon saját meggyőződését, netán dogmáját.

Szakmánknak – sokféle névvel illetik, most hívjuk talán információtudománynak – az osztályozáson kívül aligha van még olyan diszciplínája, amely annyira összeszövődne más tudományokkal, az összes tudománnyal. Még inkább: azokból nőtt ki és végzi velük a közös építkezés munkáját. Mert a témának ilyen tág határai vannak. *J. Piaget* szerint a gondolkodás egyharmada osztályozás. Ez a gondolkodás teremt rendet az irdatlan mennyiségű tapasztalat és tudás rengetegében, adja meg az ismeretek szerkezetét. Még többről van szó, mert a rend és a struktúrák nemcsak az emberi tudatban vannak, hanem kívüle is, a világmindenségben magában. Ne csodálkozzunk tehát, hogy *J. A. Sreider* (2. köt. 297-298. p.) „külső” és „belső”

rendszerekről szól, külső például az elemek periódusos rendszere, ezt nem a tudat teremtette, csak a felismerte. Az első tanulság tehát, hogy mindig az univerzum rendjéről és szerkezetéről van szó, akkor is, ha aktuálisan csak ennek részlete vagy egyik vetülete került szóba. Ne legyünk provinciálisak és igényességünket se adjuk alább, mert minden tudománynak ilyen egzisztenciája van. Olvasom a külföldre szakadt neves fizikus és tudománytörténész Jáki Szaniszló hivatkozását a méltó közmegegyezéses nézőpontról, a hiteles gondolkodás pozíciójáról. Eszerint minden tudomány – ha tudomány – egyben kozmológia is. Az osztályozás tudománya is.

Mi tehát a probléma? Mi a feladat maga? Először csak annyi, hogy a számba vett (ellenőrzött) emberi tudásnak megadjuk azt a szerkezetét, amely ezt a tudást összefüggő egészként mutatja meg mindenkori legjobb tudásunk szerint. Másodszor, hogy a részeket elhelyezzük ebben a struktúrában akkor is, ha illesztésük némi ficamokkal jár. Az összeillesztés a részek kiemelt és lényegesnek ítélt tulajdonságain nyugszik. Csakhogy minden részletnek, tudásdarabkának számtalan tulajdonsága van: minél többet tudunk róla, annál több. E tulajdonságok változnak is, gazdagodnak is. Le kell írni ezeket az ismeréveket, tartalmi jegyeket. A könyvtárosok kézikönyve logontartalomnak mondta, a szöveggyűjtemény másként pl. metronoknak (csak analógia áll fenn) és máshogyan is. Az említett tudásdarabkákat bármely ismervük alapján, meg kell találni. Hát, ez okozza a nehézséget.

Igazából a XVI. században (ám, lehet, hogy az elsőként mondott feladat miatt már a Kr. e. 3. században) elindult a szakmai útkeresés. Lehet-e olyan rendszert vagy módszert találni, amely e feladatokat teljesíteni képes? Az útkeresés meghatároz egy folyamatot, amely esztétikaként kutatható és írható le. A folyamat ma is tart és tartani fog a jövőben, míg az emberi megismerés életben marad. Ebbe a folyamatba a szöveggyűjtemény készítői a XIX. század második felétől kapcsolódtak be, jogosan Cuttertől indítják a probléma történetét és ismertetését, eredményeit.

A tudás gyarapodása az „információáradat” azzal fokozta a nehézségeket, hogy egyre árnyaltabb, részletezőbb, egyre finomabb különbségeket érzékelő, egyre individuálisabb rendszereket és eljárásokat kíván. Hiszen egy dolgot, vagy gondolatot százféle gondolattól vagy dologtól könnyebb elválasztani és előhívni közülük, mint százezertől vagy milliótól. Az ismérvek megállapítása és szerkezetbe rendezése is más problémákat vet fel száz, mint százmillió dolog, szövegrész, gondolat esetén.

A szakma a kérdésekre különféle nagyon változatos és nagyon gazdag, gyakran szellemes megoldásokkal válaszol, számos esetben akár ellentmondásosan és szélsőségesen. A két kötet ezeket tekinti át kimerítő teljességgel. Vannak ebben a folyamatban határállomások, szemléletváltó gondolatok, nagy hozamú kísérletek és tisztázó elemzések. Észre sem vesszük azonban, hogy a diszciplínát mennyire uralják bizonyos állandóságok. Egy aprócska példával illusztrálom (a kötetekben nem találkoztam ezzel, talán, mert magától értetődőnek vélik, mint a levegőt). Minden osztályozási rendszer, tárgyszóképzlet, kulcsszó együttes, tezaurusz, szakszótár főnévközpontú, illetve névszóközpontú. Ez kultúránk, egész gondolkodásmódunk sajátossága. Bizonyára azért, mert a görögök (Arisztotelész) nyelvfilozófiájában a világ dolgai, az emberi tudás forrásai, a szavak a dolgok (res) megnevezései, amelyek a dolgok lényeges ismertetőjegyeit sűrítő fogalmak alakjában élnek. Az elsődleges névadás a világ dolgait és fogalmait illeti. A második névadás (secunda impositio) illeti a többi szófajt pl. az igéket. Az első szószedetek, glosszák (a szótárak elődei) névszó, illetve főnévjegyzékek. Latin nevük is ez: nomenclatura, benne a nomen = név elnevezés. (Az első magyar szójegyzékek is ilyenek, közülük azért említeném az ún. *Oxfordi Glosszákat* 1290 tájáról, mert az áldott emlékü *Mezey László* fedezte fel és tette közzé: a könyvtári tanszék professzorára is lehet büszkének lenni.) Vannak más nyelvek pl. igeközpontú nyelvek is, ezeken egészen más világkép alakul ki a tudatban. Érthető ezek után, hogy sosem tesszük föl a „miért” kérdést, ha

a tezaurusz szabványok előírják a főnevesítést. A „fut” helyett „futás”-t engednek meg. Miért? A könnyebb kezelhetőség (biztos?) mellett inkább harmadfélezer éves hagyományról, beidegződésről, zsigeri reflexről van szó.

Az elemi erejű paradigmák közül kettőt emelek ki. Az egyik a relációk felfedezése és értékeik hangsúlyozása. A relációkat már a XIX. század is ismerte „lásd” és „lásd még” alakban, szinonímiának és valami rokonsági kapcsolatnak a kifejezésére. Hierarchikus rendszerek pedig mindig is alkalmazták az alatta-fölötte vagy része-egésze kapcsolatokat. Hiszen ezek alapján épültek föl, ám nagyon egysíkúan, mert a polihierarchiát nem nagyon lehetett fizikai-technikai okokból megalkotni és ábrázolni.

A kezdetekre tehát már ezek voltak a jellemzők. A relációk teljes pompával a XX. század második felétől léptek fel, odáig bontakoztatva ki, hogy ugyanolyan fontosak, mint a fogalmak (illetve a fogalmak megnevezései). Azaz a relációk elem-értékűek pl. a tezauruszokban. Egy új világ tárult föl, ráadásul a legtöbb tudomány felfedezte a relációkat a maga számára, az egész gondolkodás alapvető fogalmává bontakozott ki. Csak mást ne mondjak példának, mint hogy ifjú koromban a matematikát a mennyiségi viszonyok és a térformák tudományaként határozták meg, ma pedig a relációk (továbbá struktúrák és elrendezések) tudományának mondja magát.

Ez volt az egyik üdvöztető paradigma, de mégsem váltotta be a reményeket, mert a relációkat a szótárakba, tárgyszó rendszerekbe, tezauruszokba, szóval az eszközökbe építették, mondhatnám gyömszöszölték be. Oda pedig nem férhettek be azok a relációk, amelyek a konkrét közlemények szövegeiben álltak, csak az adott szövegre voltak érvényesek. Tezauruszba, szótárba azok a kapcsolatok valók, amelyek használatukat könnyítik. De mi a teendő akkor, ha mondjuk egy tanulmány az aranyat, mint meselelet visszafejti a kelta kézművességre? Ezért fejlődött tovább a relációkra való gondolkodás és megszületett a szövegfüggő kapcsolatok kifejezésének számos formája. Kolombusz tojása: drága nyelvünk, amelyen beszélünk, grammatikája révén bármely kapcsolatot képes kifejezni, amit csak ember elgondolhat. Ehhez a nagyszerű felfedezéshez azonban kanyargós utat kellett bejárni: Az evidenciák felismerése a leggöröngyösebb utakon át lehetséges. De íme: alakot öltöttek azok az indexelő nyelvek és eljárások, amelyek a nyelvtanok viszonyrendszerének, esetrendszerének utánzását követték, természetesen a nyelvtan rendhagyó rétegeinek kiszűrésével és bizonyos egyszerűsítésekkel.

Vádként állíthatják, hogy ezt a fejlődési utat a jelen bíráló személy vetíti rá a folyamatra. Lehet. Ha valakinek más a véleménye, vetítse rá saját elgondolását. Egyébként az egész emberi gondolkodás azt teszi, hogy ilyen „rávetítésekkel” értelmezi a világot.

Megszületett tehát egy indexelési csúcstechnológia. Mégsem ez erősödött a továbbiakban, több okból. Fő oka a nemzetközi együttműködés előretörése és prioritása volt. Ilyen együttműködésben nem a legfejlettebb eljárásokat lehet bevezetni, hanem a gyengébb országok által is emészthető, egyszerű módszereket. Másik ok az volt, hogy az információ nagytömegű feldolgozását ekkora igényességgel nem lehetett biztosítani egyszerűen azért, mert a legmagasabb szinten képzett indexelő szakemberek nem álltak tömegesen rendelkezésre. Harmadszor azért, mert egy másik, fentebb kiemelésre mondott paradigma nagy reményekkel kecsegtetett, annak ellenére, hogy a relációkkal mit sem törődött. Mondhatnám, fittyet hányt az egész reláció megszállottságnak. Ez pedig az automatikus osztályzás volt.

Az automatikus „osztályozás”, helyesen klaszterálás a feladatoknak csak egyik felét oldotta meg, a hasonlósági csoportok, klaszterek létrehozását. Nagyon szellemes, változatos és rugalmas eljárásokat tett lehetővé, ezekben a tartalmi-tematikai ismérvek mindegyikét egyszerre vette figyelembe. De ezidáig nem oldotta meg maguknak az ismérveknek, tartalmi jegyeknek automatikus meghatározását. A kezdeti lelkesedés ezért lelohadt, a kutatás mára

már főként erre a problémára irányul. Meg lehet határozni e jegyeket (kulcsszavakat, szövegszavakat, tárgyszavakat) automatikusan is a szöveget alkotó szavak statisztikai vizsgálatával. De többbe kerül a leves, mint a hús. Ki az a bolond, aki mondjuk egy közlemény tartalmát reprezentáló szavainak vagy szószerkezeteinek kiemelését a teljes szöveg összetett statisztikai analízisével oldja meg? Egyszerűbb, olcsóbb ha a szöveget valaki elolvassa és a szignifikáns kifejezéseket meghatározza belőle. A mai kutatás arra irányul mintegy 5-6 helyen, jelesül a „mágikus” G. Salton utódainál is, hogy vagy kisebb (mondjuk mintaként kiemelt) szöveg elemzése legyen e célra elegendő, vagy már elkészült nomenklatúrák (tárgyszójegyzékek, gyakorisági listák, teauruszok, de az ETO is) kifejezéseit felismertessék az eredeti szövegekben. Mi is történt? Nagy kitérő után magasabb szinten ugyan, de visszakanyarodtunk oda, ahonnan elindultunk: szükség van induló szókészletre, a tárgyi-tartalmi kifejezések gyűjteményére. Kérdezhetnénk: miért baj ez, hiszen csak egyszer kell ezt a szó- és kifejezés-gyűjteményt létrehozni, aztán csak karbantartását, napi frissítését kell biztosítani. Először is, azért nem előnyös, mert az újdonságokra, eredeti eredményekre nem nagyon érzékeny és ezzel bizonyos visszahúzó erőt gyakorol az információfeldolgozásra oly módon, hogy az új információt spontán a régihez teszi hasonlóvá. Persze nagyon sok függ a napi karbantartás szervezett garانتálásától. Másodszor, azért nem előnyös, mert hol az automatizálás ebben a technológiában? Csak részben az.

Ezen a téren a szöveggyűjtemény nem annyira problémafeltáró, mint inkább eredményeket összegző, ténymegállapító. Elénk tárja a tudományág pillanatnyi helyzetét, de nem ütköztet. Nem is ez a feladata. Korábban ezért kíséreltem meg éleztettebben vázolni az osztályozás-indexelés életútját és választásait.

A második kötet a visszakeresés és elméletének szemléje kíván lenni. Célja kevésbé sikerült. Tartalmában eklektikus, csapongó, színvonalában hullámozó egy veretes kötetnyitó kommentár, bevezető ellenére. Közepén kap helyet az adatcsere formátumok terjedelmes része. Nem való ide. Ne legyenek kétségeink: szabványokra, szabályokra nagy szükség van. Nagyon nagy szükség. Csakhogy: a bibliográfiai leírásnak és a rekordformátumoknak semmi köze az információ tartalmi, tematikai kezeléséhez. Hacsak az nem, hogy a rekordban a tartalmat leíró kifejezéseknek is van hely, mező. Ezen az alapon azonban bármely más témához társítani lehetne. (A fejezetcímhez: nem csereszabatosság a helyes szó, hanem csereszavatosság. Elírás?) A visszakereséshez van köze annyiban, hogy keresni a bibliográfiai leírás bármely elemére lehet, ha ezzel a feladattal felruházzuk. Miért van itt? Eszembe jut a hajdani vándorló színtársulatok esete. Bármilyen volt az előadott darab, az igazgató hervadó feleségének szerepet kellett juttatni. Ha önagysága hiú is volt, azt hitte, ha akármit csinál, lekvárt főz, vagy kutyát sétáltat, az a színházügyre tartozik.

Szakmánkban a szabályozás státusza, state-of-the-art-ja eléggé kérdőjeles, de ne firtassuk, mert tematikailag nem tartozik a kötethez. A zavarra azonban emlétek egy példát. Hogyan állt elő, hogy csak az angol nyelvterületen három MARC szabályozás született? Nemtörődömségről vagy linkségről lenne szó? Csak ne akarják megmagyarázni, inkább elhiszem, hogy az elefántok repülni szeretnek. Nem állhatom meg egy intelligens angol heringfüstölő megállapítását idézni a nemzetközi szabályokról, melyet a Spectrum televízióban mondott. A következőt állapította meg: „Az Úr imája 52 szóból áll. A heringfüstölés EU-szabályzata meghaladja a 2500 szót. Pedig hát, kedves felebarátaim, jelentőségében a kettő...” Szóval, ez a romlatlan gondolkodású heringfüstölő felfedezte a törvényt a lényeg és a terjedelem fordított arányosságáról.

Valójában irigylem a heringfüstölőt. Nem kellett szembenéznie egy Brezsnyev-stílusú szabályozással, mert ilyen is jön ebben a kötetben, ott van az NTMIR mind a száz tonna papírával. Ezekre mind írtak ám! Ha nincs nosztalgia, kimaradhatott volna!

E kényszerű kanyar után, térjünk vissza a tulajdonképpeni témához. Mit hoz a közeli és távolabbi jövő? Érezhető-e valami kihívás, ami meghatározza a következő évek évtizedek kutatásait?

Az automatikus osztályozás minden bizonnyal egyike a témáknak, de nem klaszterképzés maga, hiszen ezen a téren már-már tobzódunk a szebbnél szebb lehetőségekben. A gondot az ismérvek automatikus vagy félautomatikus meghatározása jelenti. Hogyan lehet jellemző ismérveket, szavakat, szószerkezeteket meghatározni, kulcsmondatokat, tézismondatokat megtalálni egy szövegből, vagy használható tömörítést elvégezni belőle? Csak emlékeztetőül: automatikusan a szociológus *Szalay Sándor* készített magyar nyelven két referátumot még a 60-as évek elején. Nem volt folytatása ennek a kezdeményezésnek sem.

A másik terület ma még homályosan körvonalazható témáit az adja, hogy egyre nagyobb szerepet kap a szövegek digitalizálása, kialakulnak szövegtároló „depot”-ok vagy helyek. Ezeket akár könyvtáraknak is hívhatják. Lehet, hogy a domináns szerepet ezek kapják meg. Hatásukat ma még nem tudjuk felbecsülni. Hatalmas szövegkorpuszok alakulnak, valószínűleg előzetes szelekcióval, szövegrészek elhagyásával, hiszen a mai információ-, azaz szövegözönben a redundancia és ismétlődés a legelviselhetetlenebb.

Valószínű, hogy a professzionista szövegtárolás leválik a mai parttalan gyakorlatáról és önmagában is differenciálódik pl. szakmák szerint. Az internet kialakulása és világméretű sikere csak felvillantotta az új világ lehetőségeit, sikereit és útvesztőit. De feltárta a megoldandó feladatok sokaságát, a problémákat is, sejteti ezek méretét és természetét. A közvetlen szövegtárolásban a nagy kihívás abban áll, hogy miként lehet egy adott kérdésre a releváns szöveghelyeket megtalálni. Nyilván képesnek kell lennünk bejárni a szövegeket. Induló eredmények is vannak, de az ún. markup language-ek azon alapszanak, hogy jeleket helyezünk el bennük. Ha pedig előzetesen ennyi a munka, akkor ezekben nem sok a remény: más célra valók.

Nem szabad folytatnom. Elnézést is kell kérnem, hogy ez a bíráló – vagy inkább együttgondolkodás a szerkesztőkkel – helyenként didaktikusra sikerült. Befejezésül engedjenek meg egy javaslatot.

A két kötetben nagyon sok a gondolat, legtöbb fejezete minőségi olvasót tételez fel. Kik fogják ezt a szöveggyűjteményt olvasni? A mi szakmánkat mindig foglalkoztatta az olvasás vagy az a mód, ahogyan egy-egy gondolat tudatosul, a közgondolkodás részévé válik. Javasolok erről a könyvről egy hatásvizsgálatot. Elképzelhető, hogy a vizsgálat tágabban az osztályozásra vonatkozó ismeretekre terjed ki, alanyai lehetnének a tantárgy oktatói, néhány könyvtártípus osztályozó munkatársa. Bevonhatók végzős vagy már végzett hallgatók is. Arra kell vigyázni azonban, hogy a vizsgálat ne hasonlítson vizsgáztatásra. A felvétel kudarcra lenne ítélve. Mégis érdemes lenne tisztázni, hogy az osztályozás ismereteiben mekkora a tájékozódottság szórása, egyetlen rendszer, eljárás betanulása van-e mögötte, megrekedtek-e az ismeretek valahol stb.? Érdekes lehet az is, hogy mit tartanak problémának és ezek felismerése szinkronban áll-e a kérdés nemzetközi állásával. Egy ilyen vizsgálatnak még gyakorlati haszna is lenne az oktatásban.

Horváth Tibor

Az OPKM a közoktatáshoz tartozik

Horváth Tibor

Először Miniszter Úr szavait szeretném megköszönni, amelyekkel személyemet illette. Olyan méltánytalanságért szolgáltatott elégtételt, amelyet mások követtek el még elődje idején. Gondolják át ennek emberi vonatkozásait: erkölcsi kvalitásról és figyelmes magatartásról tanúskodik. Mit mondjak? Jól esett!

Bevallom nem számítottam ennyire ünnepélyes és protokolláris megemlékezésre. Főigazgató úr levelében azt kérte, legyen személyes és szubjektív. Ezért – hogy kifacsarjam Karinthy mondatát – tanár urak, én nem készültem. Arra gondoltam, szubjektív és személyes bárhol, bármikor tudok lenni. Néhány dolgot viszont, itt-ott az általánosítás igényével szeretnék elmondani.

Visszaemlékezésemet kérdéssel kezdeném. Hány éves az OPKM? Balázs Mihály 1877-re datálja megszületésünket. Korunkat én is egy egész és egy negyed századra teszem. A bizonytalanság abból ered, hogy létrejöttünket lehet vagy az alapítás vagy az átadás dátumához kötni, de az alapító jogszabály megjelenési idejéhez is. A lényeg az, hogy még Eötvös József álmodott meg minket, de halála után – akkor még más néven – az OPKM-et Trefort Ágoston alapította. A logika is ezt mondja. Eötvös és barátai ugyanis az oktatás egészének reformálását vitték véghez; a „tanügy” viszont nem állhat csak iskolákból és tanítók felneveléséből. Szilárd hátteret is kellett biztosítaniuk. Gondoljanak arra, hogy Molnár Aladár vezetésével elindítják a pedagógiai lexikon elkészítését Néptanítók ismerettára címen (1873-ban). A lexikon ügye elakadt, de bő tíz év múlva megjelenik Veredy Károly máig használható encyklopaediája. Elindítják a Néptanítók Lapját annyi példányban, ahány tanító volt. Életre hívják az OPKM-et, a taneszközök múzeumát, mint igen eleven, a taneszközök minősítésére is felhatalmazott intézményt.

Napjainkban, a csúnya szavak idején úgy mondanánk, hogy egyúttal létrehozták az oktatás infrastruktúráját. Így a népoktatás egy egészé szerveült hálózattá alakult, nem maradt csorba, torzó. Ismét egy mai szóval Eötvöst és barátait úgy jellemeznénk, hogy az oktatásról rendszerszemléletben gondolkodtak. Két tanulságot lehet a fenti, kicsit hosszúra sikerült okfejtésből levonni.

Az egyik, hogy az OPKM nem is jöhetett létre máskor, mint közvetlenül a népiskolai törvény megjelenése után, illetve vele együtt.

A másik tanulság pedig az, hogy az OPKM-et nem alkalmi ötlet, nem főúri szeszély szülte, hanem pedagógiai szükséglet hívta életre és az oktatásügy egész szervezetének módszeres átgondolása. Más ún. „háttérintézmények” életútjával ellentétben az OPKM maradt, ha átfórmálva is. Hitem szerint OPKM mindaddig lesz, amíg lesz közoktatás.

De akkor mit ünnepelünk most? Mit jelent az, hogy az OPKM negyven éves? Negyven évvel ezelőtt „csak” az történt, hogy újra országos intézmény lettünk. Időközben ugyanis elvesztettük ezt a státuszt. Helyzetünk úgy alakult, hogy Klebelsberg miniszter úr átadott minket a fővárosnak. Egész pontosan a könyvtárat bízta a székesfővárosra, a múzeumi tárgyakat iskolának ajándékozta. Azt hiszem, tudják rólam, hogy mennyire tisztetem Klebelsbergét. Ez a lépése mégis fájdalmas emlék marad az OPKM történetében. Úgy vélem, kényszerből, a helyzet kényszeréből cselekedett. Ő volt a legjobban gazdálkodó miniszter: egyetlen pengőt nem költött el fölöslegesen, de mindenre juttatott pénzt, amire feltétlenül szükség volt. Jó értelemen zsugori volt. De ő építette a legtöbb iskolát. A kultúrát el tudta juttatni a legelhagyottabb helyekre a róla elnevezett iskolák segítségével. Jól tessék ezt megjegyezni:

ezek az iskolák a művelődés ügyét is felvállalták mindenütt, nem korlátozódtak csupán az oktatásra. A táj felemelését szolgálták kulturális mindeneként. Megerősítette azt a tradíciót, amelyet iskolaközpontú művelődésnek hívhatunk. Ezzel párhuzamosan a másik oldalon képes volt európai horizontú – ahogy nevezte – értelmiséget felnevelni a külföldön létesített kollégiumok segítségével. Pedig az ország nagyon szegény volt egy vesztes világháború és Trianon után. Ezért kellett megfontolnia minden kiadási tételt és néha rákényszerült fájdalmas lépésekre is. Ennek a takarékoságnak okán adott át minket a fővárosnak. Negyven évvel ezelőtt visszakerültünk az oktatás minisztériumához – pontos nevet nem írok, mert elnevezése gyakran változott – azaz országos feladatkörű intézményi ranggal a közoktatás egészének váltunk részévé, az alapítók szándékának megfelelően. De az OPKM megszakítatlanul élte életét alapításától kezdve. A negyvenedik év legyen tehát az újjászületés ünnepe. Miért fontos az időpontok pontos értelmezése?

Emlékezzenek csak: néhány évvel ezelőtt jelent meg Zsidai József hírhedt cikke, amelyben azt ajánlotta a kulturális kormányzatnak, hogy az országos szakkönyvtárakat szüntesse meg. Kettőnek, a Széchényinek és az MTA Központi Könyvtárának kegyeletből megkegyelmezzet. Az így megtakarított pénzen osztozkodjanak – mondta – az egyetemi könyvtárak és a kormány. Mindenki arra gondolt, hogy egyébként kiváló kollegánk pillanatnyi zavarodottságában írta meg cikkét; de jobb, ha tudják, Zsidait az egyik akkori államtitkár-helyettes bízta meg. Szóval halálra ítélték bennünket. Zsidainak érve az OPKM-mel kapcsolatban éppen az volt, hogy „csak” harmincvalahány éves. Mit akar az ilyen kiskorú intézmény? Miért tetszeleg az országos feladatkörű könyvtár pózában? Persze diplomatikusan fogalmazott, de a lényeg ez volt.

Tévedés azt hinni, hogy Zsidai javaslata véletlenül bukkant föl. Tessék elhinni, az effajta rabló érvelés elég gyakori, ti. hogy a kulturális élet egyik szektora a kulturális élet másik szektorától vétetné el a pénzt saját maga számára. Tapasztalható, hogy ez a gátlástalanság más szakterületen is divatba jött. Jelenlétére a mi berkeinkben emlétek egy közeli példát.

Történt, hogy Magyar Bálint miniszter úr fejkvótát juttatott az iskolákhoz könyvek vásárlására. Valaki azonnal jelentkezett, hogy majd a községi közművelődési könyvtárak ellátják az iskolákat. Sőt, a közoktatás irányítói ehhez jogi háttérrel is biztosítottak: megengedték, hogy a községi könyvtár lássa el az iskolákat. Mi tudjuk, az ilyen engedmény a polgármesterek direkt felszólítása, hogy az iskolákból iktassák ki a könyvtárakat. Az egyébként minden támogatást megérdemlő községi könyvtárak – valójában csak „népkönyvtárak” – nem tudják az iskolai könyvtárakat helyettesíteni, mert híján vannak a taneszközöknek, nem képesek bővített feladatokat ellátni, elég a maguk baja. Csak zárójelben mondanám, hogy a kistelepülések könyvtári ellátása nálunk százéves probléma, lenne is rá megvalósítható szakmai megoldás, de valódi szakmai megoldásokra eddig a könyvtárpolitika nem volt fogékony, mert faluhelyen csak népkönyvtárakat tudnak elképzelni, meg mindenfajta kentauri-könyvtárakat. De ne kalandozzunk el, vissza kell térjek halálra ítélésünkhöz.

Létünk megkérdőjelezésének más jele is volt. Amikor megjelent az MKM szervezeti és működési szabályzata, annak melléklete sorolta fel az MKM közvetlen fenntartású intézményeit. Bennünket diszkréten kihagytak. Nem is léteztünk. Először sajtóhibára gondoltunk. Ám valamilyen kis pénz kunyerálása miatt felmentem az államtitkár-helyetteshez, Báthory Zoltánhoz, akit egyébként régóta ismerek. Behívta és a beszélgetésbe bevonta egyik munkatársát. A hölgy jelentőségteljesen rám nézett és a következőket mondta. „Az a bajom, hogy nem tudom, az OPKM egyáltalán a közoktatáshoz tartozik-e?” Azonnal az villant át az agyamon, hogy kihagyásunk a mellékletből nem lehet véletlen, ha ennyire ismert tény a közoktatás minisztériumi irányítói számára. Az is világossá vált, hogy a következő költségvetési évben nem lesz kenyéradó gazdánk. Zsidai nem dolgozott hiába, mert tőlünk elveszik a pénzt, bár ő sem kap belőle egyetlen fillért sem. Végül – humorral is fűszerezett procedúra után – Báthory

ismét hivatott, ez alkalommal is behívta munkatársát és mindkettőnk nevetése közben közölte, hogy az OPKM a közoktatáshoz tartozik. Az egész eljárás során két kapaszkodóm volt. Az egyik az a tudat, hogy félmillió kötetet és százezernyi múzeumi tárgyat nem lehet megszüntetni. A másik, hogy a nevelésügyben egyre érezhetőbb egy új szellem erősödése, amely a központi utasításokhoz igazodó iskola helyett a tanszabadságot pártfogolja. A tanári szabadság és a döntés joga forrásigényes pedagógiát jelent. Az alternativitást szolgáló eszközöket, a forrásokat, a pedagógiai információ megjelenését a könyvtár szolgálja.

Ezek voltak az OPKM nehéz problémái. No, és az elhelyezés. Higgyék el, az OPKM problémája nagyon egyszerű, nagyon világos. Kell egy helynek lennie, ahol a pedagógiai ismeretekkel gazdálkodnak az egész közoktatás javára. Ezt a feladatot szokás úgy emlegetni, hogy információs központ vagyunk vagy hasonlóképpen. Gondoljuk át, mit is jelenthet ez? Ismeretet a taneszközökről, adatokat az iskolákról és a közoktatásról, továbbá biztonságos tudást arról, hogy mi megy végbe az oktatáshoz kapcsolódó tudományokban. Hallva mindezt, amit Miniszter Úr mondott, az alakult ki bennem, hogy az OPKM végre visszatér az alapító atyák világos elképzeléseihez és ezzel önmagára talál. Közünk lesz a taneszközökhöz ismét, az OPKM ápolja iskoláink múltját. Ez igen fontos, mert az oktatásban mást jelent a múlt, a hagyomány, mint mondjuk a szódagyártásban. Az oktatásban a múlt a jelent gazdagítja és élteni, a jelen meghatározó részese.

Említhetem még, hogy az OPKM lehet egy megújódott iskolai könyvtárügy képviselője és szakmai irányítója.

Az OPKM-nek négy főigazgatója van jelen. Ne gondolják, hogy hálás feladat volt az intézetet vezetni, néha úgy éreztem, hogy vezető számára elétkozott hely. Kelemen Elemér finoman utalt is erre, az ő itteni élete is bizonyos irracionális elemekkel volt terhes. Balázs Mihály nem tett utalást, de tudom, hogy említhette volna. Azt kívánom, hogy az aktív főigazgató életét már ne keserítsék meg méltánytalanságok. Övé a legnehezebb feladat, hiszen az OPKM-et néki kell átköltöztetni az új székházba. Ehhez kívánok néki személyesen és mindannyiuknak kitartást és erőt.

Két utószó a Könyvtárosok kézikönyvéhez

Horváth Tibor – Papp István

Most, amikor a több éve folyó vállalkozás, a Könyvtárosok kézikönyve utolsó kötetéhez érkezett, a TMT szerkesztősége helyénvalónak tartotta, hogy a két szerkesztőnek az utolsó szó jogán megadja azt a lehetőséget, adják elő „magamentségüket”. Ráadásul nem közös nyilatkozatot kért, hanem két, egymástól független véleményt, hogy megmutatkoz hassanak az esetleg egymástól eltérő nézetek, felfogásbeli különbségek. A két szerkesztő nem „beszélt össze” utószavaik megírása előtt; az olvasók dolga megállapítani, milyen az összhang közöttük.

Széljegyzetek

Létrehozóinál senki sem ismeri jobban egy könyv gyengéit. Kritikus szeretnék lenni a kézikönyvről, sokkal inkább, mint eddigi bírálói és recenzensei. Méltatói és bírálói szinte egyhangúlag elismerően fogadták, olykor meleg hangon üdvözölték megjelenését. (Egyetlen kivétellel. Erről az írásról viszont filológiai eszközökkel kimutatható, hogy az ítéletalkotó a kötetet nem olvasta, legfeljebb átlapozta. Nem a kemény kritika zavaró, hanem az eljárás.) Most tehát szerkesztőként és szerzőként érdemben festem le a kézikönyv gyengéit és dilemmáit. Nem mintha az öt kötetet sikertelennek ítélném. Sőt. Mindent egybevetve jónak tartom, tudva azt, hogy lehetett volna még jobb.

A nézőpont

A kézikönyv nem gyűjtemény akart lenni, hanem szintézis. Tehát nem a vonatkozó témákról írt dolgozatok vagy ismertetések sora, hanem olyan mű, amelynek van összekötő gondolata, s ez a szintetizáló elv adja meg a részletek értelmét. A holisztikus szemlélet lényege abban áll, hogy az egész több, mint részleteinek összege. Ez az elv tökéletesen nem valósítható meg már csak azért sem, mert a szerzőknek saját fejezeteik megírásához szükségük lett volna az összes többi fejezet ismeretére. Módszerként maradt tehát a szóbeli érintkezés a szerzők és a szerkesztők között, ez pedig nem működhetett mindig kellő meggyőző erővel. A kompromisszum úgy szólt, hogy az egyes fejezetek mondandója ne kerüljön ellentétbe a kézikönyv egészének a szellemével. Ez az elv azonban kevesebb annál, hogy az egyes fejezetek mondandója erősítse a vezető gondolatot.

Miben áll a kézikönyv vezérlő gondolata? Nagyon egyszerű, felületesen tekintve akár közhely. A kézikönyv azonban igyekezett bemutatni, hogy ennek az elvnek milyen következményei vannak. Röviden és nem is szakmai zsargonban szólva: a tájékoztatási és könyvtári munka tárgya nem a dokumentum (könyv, folyóirat, szabadalom, kotta és a többi), hanem az információ, pontosabban, amivé az információ összeáll: a tudás.

Sarkított ez a fogalmazás először azért, mert látszólag szembeállítja a hordozókat a tudással, holott nincs ellentét köztük. A kontrasztos fogalmazás csak a probléma lényegi megértését szolgálja. Valójában így kellene fogalmazni: könyvtár, nem állhat meg munkád a hordozók szintjén, hiszen emberi értékeket és szellemi teljesítményeket őrzöl, ezekkel kell törődnöd. Még inkább így kellene fogalmazni: könyvtár, te őrzöd a szellemi értékeket és a szellemi

teljesítményeket, ebben áll egyedüliséged és privilégiumod, más intézmény ebből csak töredéket vállal. Tiéd a fő felelősség.

A sarkított fogalmazás másodszor azért pontatlan, mert könyvtárakról beszél, holott itt egy feladatról van szó, tevékenységről, az egész emberiség emberként való létét biztosító, nélkülözhetetlen feladatról. A feladat a fontos, nem a helyszín. Csakhogy azt éppen olyan helyeken végzik, ha nem is kizárólag, amelyeket könyvtárnak nevezünk. Olyan ez a viszony – *Mátrai László* nagyon találó kifejezését használva –, mint a gyógyításnak és orvostudománynak a viszonya a kórházakhoz. Mátrai ezt annak alátámasztására mondta, hogy nincs kórház-tudomány, tehát nincs könyvtártudomány sem. Van viszont orvostudomány, ahogyan van – a kiforratlan terminológia miatt egyelőre nevezzük így – information science, információ-tudomány. (Hátha ez a kifejezés szilárdul meg a jövőben.)

1997-ben cikket írtam *Don Quijoték útjai* címmel (*Könyvtári Figyelő*, 4. sz.), amelyben kedélyes hangon kíséreltem meg szakmánk, ismeretágunk útkeresését végigkísérni *Martin Schrettingertől* napjainkig. Azt hittem, evidenciákról írok, és csak az összefoglalás a dolgom. Meglepő volt a tanulmány fogadtatása. Lényegében értetlenséggel jellemezném. Akkor tudatosult bennem, hogy a „polcológia” vagy „pecsételéstan” már annyira szétrágta szakmánkat, hogy érdemi problémáknak szinte helye sem maradt benne. (Ha nem is ilyen súlyosan, a külföldi irodalomban szintén tapasztalható hasonló jelenség. Megértő szeretettel szokták emlegetni a pecsételéstudományt, de nem csekély lenézéssel. Joggal.)

A mi szakterületünk tárgya az információ és a tudás, ezért nem mást, hanem ezt a tárgyat kell vizsgálni és elemezni. Ennek a tárgynak kell megtalálni az egységeit, ezeket az egységeket kell átalakítani feldolgozható-visszakereshető formára, és így tovább.

Az információról szóló tudományok megszületését *Shannon*hoz szokás kötni. Munkássága határkő a tudományok történetében. Shannon az információt jelként definiálta, amely megszámlálható. Vele kapcsolatban ezért helyesebb metrikus információról szólni. Az ő problémája az információ továbbítása, átvitele volt, és közömbös volt számára a jel jelentése. A problémát még Shannon előtt firtatta *Gábor Dénes* is, és hozzá köthető a strukturális információ fogalma. Jóval Shannon után éppen a jelentés hangsúlyozására vezették be a szemantikai információ fogalmát, a ma uralkodó terminus technicust. Nem szorul magyarázatra, milyen fontos a jelentés. A kognitív tudományok területe annak kutatása, hogy az emberi agyban, gondolkodásban milyen viszonyok és kölcsönhatások léteznek. Például az úgynevezett való világot, a nyelven kívüli világot az elme által alakított, az elmében született modellekkel értelmezzük-e? Eszerint a nyelvi jelek nem a való világra utalnak, hanem a belső világra, az emberi tapasztalatokra vonatkoznak, vagyis a való világ a nyelvi konstruálástól függ. Másfelől a modelleket a való világtól nyerhetjük. Ugye ismerős a probléma? A kognitív paradigma megjelenése azonban nem a „régiből új palackban”, hanem segítségével valóságos eredmények születtek és fognak születni.

Az utóbbi alapján gondolta el szakmánk felépítését *R. Hayes* is. Shannontól elindulva az értékelt, analizált fokozatokon keresztül egészen az „új információ” létrehozásáig, benne a tudás számbavételének és a szelekciónak olyan felfogásáig, amelyet nálunk csak *Csűry István* ismert fel jóval Hayes előtt, természetesen egészen más kontextusban.

A kézikönyvnek választania kellett, hogy melyik úton haladjon. A strukturális információ lett az alapja, de ugyanígy lehettek volna a hayes-i elvek is. Bevallom, ebben a kérdésben talán az a tény döntött, hogy *Gábor Dénes* magyar volt. A fogalmakat azonban nem közvetlenül tőle, hanem *M. McKay*tól vettük át.

A szakmai gondolatmenet így épül föl: ha a tevékenység tárgya a strukturális információ, a tudás, akkor meg kell határozni feldolgozási (megtalálási, visszahívási) darabjait, tehát ezekre

a darabkákra, kvantumokra kell bontani (kvantálási probléma). Legyen a kvantum neve metron, amely az új egység extenzióját, terjedelmét adja. Lényeges tulajdonságait, intenzióját nevezzük logonnak, logontartalomnak. (A McKaytól való kifejezések más szakterületeken elég korán megjelentek Magyarországon.) Ha így mérünk, akkor lennie kell egy legkisebb egységnek is; ennek neve kognitívum, amely lehet egy felismerés, egy gondolat, egy tézis.

Erre vonatkozóan különböző terminológiai javaslatok (akár az *Ungváry-Orbán*-szemlében is) jelentek már meg eddig is. Még bizonytalan, hogy a javaslatok közül melyik fog megerősödni (taxon, metron vagy más). A lényeg azonban marad: lesznek kezelési egységek, és lesznek ennek ismérvei. Az új terminológia új jelenséget takar, vagy legalábbis másképpen írja le a régit. Sokáig azt hitték, hogy csak az elnevezés az új. Nem arról van azonban szó, hogy egy könyvet fejezetenként is fel lehet dolgozni. Vegyünk egy példát. *Petőfi Sándorról* megállapították, hogy versei népdalként is fellelhetők. Ez fontos gondolat egy költészet minősítésében, ezért ez egy felfedezés, egy tapasztalat, egy kognitívum. Publikálták is. Majd mások is megerősítették saját tapasztalatukkal. Majd népdalgűjtők többször találkoztak ezzel a jelenséggel, eseteket írtak le helyszínekkel, időpontokkal, személyekkel. Így jelenik meg tehát az „egy gondolat”, ez minősül egy feldolgozási egységnek a vonatkozó szöveghelyek (publikációk, múzeumi gyűjtemények iratai) sokaságával együtt. A vonatkozó szöveghelyek a gondolat megelégségi helyei.

Erről a jelenségről már *Kőhalmi Béla* beszélt – talán Malclès inspirálására –, amikor a gondolatbibliográfiával foglalkozott. A feldolgozási egység nem egy dokumentum vagy annak egy fizikai része, hanem egy kognitívum, azaz a tudásnak adott terjedelmű része. Ha terjedelmesebb a feldolgozási egység (nagyobb léptékekkel kvantálunk), akkor tágabb a metron, változik a logontartalom. Rögzíteni kell, hogy a kvantálással meghatározott kisebb vagy nagyobb egységek nem mondanak ellent a tradicionális eljárásnak, hanem általánosítják azt. Magába foglalja azt az esetet is, amikor a feldolgozási kvantum éppen akkora, ami egy fizikai hordozón található.

A Petőfi-példával arra is rámutatunk, hogy az eljárás nagymértékben segíti a szelekciót. Könnyen kiderül a közlések másodlagossága vagy alibi volta, és sok olyan vétek is, amit napjainkban követnek el szinte nagyüzemi méretekben a tudományok imposztorai. (Ez *A. Sokal* kifejezése.)

Végül megjegyzendő, hogy a tudás rögzített szöveg formájában áll rendelkezésünkre. A már életre kelt, a jövőben szárbá szökő automatikus eljárások jelentős része szó- és szöveganalízisen nyugszik: az automatikus osztályozástól a szövegbejárás módszereinek, a szöveg-tömörítés módozatainak kimunkálásáig, a szolgáltatások támogatásáig.

A napi gyakorlat és a kézikönyv

Nagy dilemmát jelentett a szerkesztésben, hogy a mindennapi gyakorlat milyen és mekkora teret kapjon. Erre a problémára a közkönyvtárak példáját hozom, közülük is a kicsiket. (Illusztrációként azonban felhozható lenne bármely más könyvtárfajta vagy bármely más téma is.)

Az előző szakasz nagyon elvont kérdéseket taglal akkor, amikor a gyakorlatban a könyvtárak jelentős száma súlyos, napi gondokkal küzd. Kistelepülések könyvtárai még napilapot sem képesek megrendelni. Igen, a kistelepüléseknek elemi gondjaik vannak. A gondolkodó hagyomány éppen ellenkező tendenciát mutat. Böven lehet történelmi példákat találni arra, hogy nehéz helyzetekben a felelős és hosszú távra tekintő politika hogyan keresett megoldást a nehézségekre. Trianon után a nagy megrázkódtatásra *Klebelsberg Kunó* azzal válaszolt, hogy oktatási és kulturális programokat indított (pl. az isten háta mögé, még a tanyákra is elvitte az

iskolát, és – *Gulyás Pál* javallatára – a népkönyvtárakat). A szocializmus kultúrpolitikáját sokáig az jellemezte, hogy sok-sok kicsi könyvtárat csináltak a *Szabó Ervin*-i hagyománnyal ellentétben, mert ettől várták a tudatok formálását. A szétforgácsolódást gondolatlan lelkesedés kísérte. Akkor merte kimondani *Sallai István*, hogy a közművelődési könyvtár rendszer, s mint ilyen, általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár. Csak egy ilyen könyvtár képes garantált ellátást nyújtani, nem pedig a könyvtárnak csúfolt kölcsönző kukszli. Majdnem a fejébe került. Hiszen Sallai könyvtárképe az agymosás ellenszere volt. Sallainak a hivatal mellőzése adta meg a rangját. A favorizált tengernyi kis kölcsönzőhelyet a fővárosban *Kiss Jenő* és *Papp István* idején (1980-90-es évek) kezdték el felszámolni, és összevonásokkal teljesítőképesebb rendszert kialakítani kemény ellenvetések kíséretében. A megyeszékhelyek könyvtárai Sallait követték. A közművelődési könyvtárak így menekültek meg a széteséstől, az izolálódástól. Sallai eszméit maradéktalanul mai technikával lehetne megvalósítani. De franciaországi példát is felhozhattam volna. Amikor országuk több tekintetben megrendült, és szinte minden területen hiányok keletkeztek, *De Gaulle* új kormányában *André Malraux* író kapta meg a kulturális tárcát. A nehéz helyzetre az iskolázás és a kultúra nagymértékű felerősítésével válaszoltak, hogy a hanyatló trendeket megfordítsák. Felismerték a nemzeti érdekek és szellemi beruházás történelmi kölcsönhatását, akárcsak nálunk tette a már említett Klebelsberg.

Nyilvánvaló, hogy a kézikönyvre ráfért volna egy-két történeti fejezet, vagy akár egy egész kötet, de az eseménysort problémátörténeti közelítésben tárgyalva, nem pedig a tényeket pozitívista módon tálalni. A tényekhez hozzá kell tenni az értelmet. Ezt nem pótolják az egyes fejezetek rövid visszapillantásai. A könyvtári gondolat, az ismeretgazdálkodás eszméje, a tudásrendszerezés erőfeszítései kibontakozását és alakváltásait talán *Kallimakhosztól* vagy sevillai *Isidorustól* kezdve napjainkig kellene bemutatni. Ez a szemlélet talán javítaná azt a szakmánkat rangtalanító gyakorlatot, hogy számos mai publikáció és megnyilatkozás szerint a tárgyalt téma genezise akkortól számítana, amikor a megszólaló szellemi horizontján felbukkant.

A fentiek alapján talán nyugodtan állíthatjuk, hogy az elméleti megfontolások érzékenyen érintik a mindennapi gyakorlatot. Befolyásolják a napi gondok megoldását, segítik a nehézségek leküzdését. Lásd például a különféle állományalakítási koncepciókat. Vagy az imént említett, egymással ütköztetett közkönyvtári irányzatok egyben a közkönyvtárak két szakmai filozófiáját is mutatják. Az elsőben a közművelődést amolyan díszként – pörgekalapon a toll – szolgáló intézmény, amelyet a feleslegből, a maradékból lehet életben tartani. Legtöbbször ez is történik. A másik esetben elemi szükségletet kielégítő intézmény, a társadalmi élet nélkülözhetetlen tényezője, a történelmi kérdésekre adott válaszok egyik kohója. Demokrációkban mindig. Ezért nem mindegy, hogy a társadalom milyennek látja könyvtárait. Még inkább nem mindegy, hogy a könyvtárak képviselői milyenként adják elő, milyennek láttatják őket. Az a könyvtár lehet csak szükséges, amely garanciát nyújt szolgáltatásaira.

Összegzésként a napi ügyek és a kézikönyv viszonyáról az állapítható meg, hogy bizonyos távolságtartás jellemzi. De ilyennek kellett koncipiálni, hiszen a benne foglaltak – a szerkesztői szándék szerint a fejlődés adott szakaszában -- a változó és labilis napi gyakorlat szilárd alapját kell, hogy jelentsék. Fontos azonban, hogy a napi vitákban és a könyvtár- és tájékoztatásügy képviselőiben érvként használható szellemi fogódzókat is tartalmazzon.

A kézikönyv jövője

A kézikönyv napról napra avul, aktualitása mindegyre megkérdőjeleződik. Az egyes fejezetek nem azonos ütemben évülnek el. Egyfelől azért nem, mert szinkronitásuk azonos a szakmai élvonallal akár a hazai állapot szórtsága miatt, akár személyes okokból. Másfelől azért nem, mert az avulás másként érinti a szilárdabb szövetű, megállapodottabb, és másként a dina-

mikusabb, változóbb témák tartalmát. E kézikönyvhöz hasonló összegzések jelentek meg nálunk *Kudora Károlytól, Ferenczi Zoltántól* kezdve *Káplány Gézán* át a *Sallai-Sebestyénig* vagy *Polzovics Ivánig*. Mindegyik független az elődöktől, a tárgyalást előről kezdik.

A kiadó nyilatkozott arról, hogy a kézikönyvet folyamatosan megújítva szeretné kiadni. Csakhogy a kézikönyvnek hivatalosan semmi kapcsolata nincs a szakmával. A szerkesztésnek lehetett volna intézményi háttérrel adni, valahová telepíteni, mondjuk valamelyik tanszékhez, nagykönyvtárba, intézetbe, bárhová, amely szakmai-etikai felelősséget vállalt volna érte, s ahol kapott volna egy munkaszállót és egy telefont. Az OSZK helyet adott a megbeszélések számára, és másképpen is támogatta a szerkesztés munkáját. Köszönet érte. A Könyvtártudományi Szakkönyvtár hathatósan segített, nemcsak állományával és annak rugalmas prezntálásával, hanem szakértelmével is, amelyért külön köszönet jár.

A továbblépés technikai feltétele, hogy biztosítva legyen a szerkesztéshez szükséges minimális infrastruktúra.

A kézikönyv hiányos. Már említettem, hogy egy történeti-problématörténeti fejezet nagyban segítené a mai tájékozódást. Nem tudjuk, hová menjünk, ha nem tudjuk, honnan jöttünk. Más új részekre is szükség lehet. Az 5. kötet például az eredeti tervek szerint kronológiát is tartalmazott volna, de terjedelmi okokból erről le kellett mondanunk. (Lehetséges, hogy önálló kiadvány lesz belőle.) Más témák beiktatását is említhetném, de nem akarok ígéretet, éppen a bizonytalansági tényező miatt.

Régebben gyakran emlegették a könyvtárügy egységét. Az egység hangoztatása földrajzi feltételektől is függött, amennyiben kisebb országokban kapott nagyobb nyomatókat. Többen tagadták, mondván, nincs értelme olyan egységet erőltetni, amelynek nem világos a tartalma. A kézikönyv hitet tett mellette, de nem nyilvánította sarkalatos tételnek. Az egység körülbelül abban áll, hogy minden feladatot, minden intézményt megelőz az információs források számbavétele, amit hézagmentesen kell elvégezni, és ennek nyomán olyan alapregisztrációkat kell létrehozni, amelyek bárki számára (géppel) olvashatók, azaz géptől-rendszertől függetlenek. A számba vett és regisztrált szövegekhez körvonalazódik a hozzáférést biztosító tárolóhelyek kialakítása; ezek egyelőre digitalizált szövegkorpuszok depot-jaként mutatkoznak meg. Ebből áll szakmánk „nehézipara”. Ezt követhetné az alaptermékek változatos felhasználása a legkülönbözőbb könyvtárakban és más intézményekben. Ezen a területen még mindig jelentős különbségek mutatkoznak az egyes könyvtárak felkészültsége között.

A kézikönyv megújított kiadásainak tekintettel kell lennie erre az egységre mindaddig, ameddig lehetséges és szükséges. A távolabbi jövőt már nem tudjuk prognosztizálni. Valószínű, hogy szakadás következik be a szolgáltatások terén. Egyfelől korlátozások bevezetése várható. Az információk egy részére hétepesítés titokként fognak vigyázni, vagy kemény térítésekért lehet csak hozzájuk jutni. Másfelől tényleg megvalósul a szabad hozzáférés az információk nem titkolt vagy bizalmas részéhez. Ezen a téren éberrel kell figyelni a tudatiparra, és nem szabad elfelejteni soha a nemes könyvtári hagyományt, amelyet Sallai kapcsán említettem, mert sokan lesznek a tudat és gondolkodás főhivatású manipulátorai. Ellen-súlyozásukra nem az ellenkező előjelű manipuláció az alkalmas, hanem a manipuláció szándékától mentes szervezet, mint amilyen a könyvtár. Erre vonatkozó elhivatottságunkat nem árt már most tudatosítani. Talán már tegnap kellett volna.

Ha a kézikönyv bekerül a szakmába, és valami módon intézményesül, akkor kialakulhat körülötte-mellette egy szakmai műhely. Szakmánk eddig nem tudott egy ilyet kialakítani, bár néha megvillant a lehetősége, ami aztán rövidesen elenyészett. Ennek a műhelynek több feladata lenne. Elsőként olyan kutatási feladatok jöhetnek számításba, amelyeket helyettünk soha senki nem végez el. Azoknak az eljárásoknak a kimunkálásáról van szó, amelyek a magyar nyelvű szövegek automatikus kezelésére irányulnak. Másik cél lenne egy olyan új nemzedék ki-

nevelése, amely fogékony az információtudomány iránt, és értelmét látja ezen a területen meggyökeresedni. A harmadik feladat a fentiekből ered. A kézikönyv munkáit elég rövid időn belül át kell adni másoknak az élet kialakult rendje szerint. Akik átveszik, legyenek szakmai megmérettetésen átesett, a szakmának elkötelezett személyek, erkölcsi és intellektuális tekintélyek.

A fentieket úgy kell érteni, hogy mindezek nem a kézikönyv folytatása végett, hanem a kézikönyv kapcsán lennének megvalósíthatók az általános szakmai fellendülés érdekében. Ne menjen veszendőbe az a szellem, amelyet elődeinktől kaptunk, és amelyet át kell hagyományoznunk utódainkra.

Horváth Tibor

Újabb kiadás előtt?

Amikor 2003. április 25-én a X. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál Könyvtáros Klubjában az Osiris Kiadó bemutatta a *Könyvtárosok kézikönyve* ötödik, záró kötetét, a szerkesztők megkönnyebbült sóhaja az ötéves munka bevégeztén máris megszakadt, hallván a kiadó igazgatójának, az Osiris kézikönyvek sorozatszerkesztőjének, *Gyurgyák János*nak a szavait arról, hogy a kiadvány iránti érdeklődésre válaszul nemcsak utánnyomásokra gondol, hanem a szöveg állandó karbantartására, javított újabb kiadásokra is.

Tulajdonképpen ez a fenyegető (?) megjegyzés készítetett engem mint a szerkesztők egyikét arra, hogy mielőtt a hogyan továbbról érdemi vita indulna, röviden visszapillantassak az öt, egyre vastagodó kötetre. Erre két további okom is van. Az egyik az, hogy egy ilyesfajta munka nem magánvállalkozás, hanem az egész szakma közös gondja, amit az is mutat, hogy a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnöke, *Bakos Klára* asszony jelezte, hogy az egyesület fórumot teremt a most már teljes kézikönyv alapos kiértékelésére, s a továbbiakra vonatkozó javaslatok felvetésére. A másik az, hogy az előző kötetekről megjelent kritikák mintha túlságosan is megértők, visszafogottak és kíméletesek lettek volna, s nem mutattak rá a kézikönyv lágy pontjaira.

Félreértés ne essék: nem az egyes fejezetek tartalmát ízekre szedő kritikákat hiányolom. Annál kevésbé, mert az én véleményem szerint is sikerült munkákról van szó, amelyekre joggal tekinthetnek elégedettséggel szerzőik: korszerű szemlélettel dolgozták fel témáikat, és hasznos segítséget nyújtottak a kialakulóban lévő, modern magyar könyvtárosi gondolkodáshoz és gyakorlathoz. Áldozatkész és önzetlen munkájukat hadd köszönjem meg a magam nevében nyilvánosan is.

Amit kerestem a kritikákban, azok a szerkesztői koncepcióra és munkára vonatkozó észrevételek lettek volna. Erről viszonylag kevés szó esett. Hiszen a kritikus nem az egész művel, hanem csak egy-egy kötetrel találta magát szemben, ezért érthetően nem foglalkozhatott az egészset érintő kérdésekkel. Talán most ilyen bírálatokra is sor fog kerülni. Nem megelőzni, hanem ösztönözni szeretném megjelenésüket az alábbi megjegyzéseimmel. Nézzünk először a színpalak mögé!

Bár több szakmai vita előzte meg a munkálatok megkezdését még a 90-es évek végén, a kézikönyv tényleges keretei és tartalma menet közben alakult ki. Erről elég annyit mondani, hogy eredetileg három kötetből szóltak a tervek. A szerkesztők ugyan igyekeztek nem lineárisan, hanem párhuzamosan dolgozni az egyes köteteken, ez a gyakorlatban mégsem, vagy csak döccenőkkel sikerült. A figyelem döntő részét mindig az éppen leadandó kötet kéziratai követelték ki maguknak, s valljuk meg, egy távoli kézirat-leadási határidő magukat a szerző-

ket sem serkentette intenzív és korai munkára. Nem is szólva azokról a fejezetekről, amelyek megírására meglehetősen nehéz feladat volt képes és készséges szerzőket találni.

Ezért aztán nem csoda, ha a szerzői gárda nem teamként működött. Tagjai csak a szerkesztőkkel voltak kapcsolatban, de egymással nem. Csak a szerkesztőkön keresztül történhetett meg a témák tartalmi határainak egyeztetése, a feldolgozás mélységének egységesítése, a határterületek elosztása. A szerzői kollektívát nem hívták össze a szerkesztők sem rendszeres, sem esetenkénti megbeszélésekre. (Most ne beszéljünk arról, mennyire lett volna ez lehetséges, s gyakorlatilag milyen akadályokba ütközött.) Így pusztán nagy vonalakban lehetett az egyes témaköröket körülhatárolni, a részletes illesztésre már nem jutott sem idő, sem energia. Nyilvánvaló, hogy ez a munkamódszer nagyobb idő- és energiaráfordítást igényelt volna a szerkesztőktől is, több variáción keresztül születhettek volna meg a kéziratok. A tiszteletdíj szerény összegének ismeretében a szerkesztőknek nem sok alapjuk volt egy ilyesfajta munkamódszer érvényesítésére. Meg kellett elégedniük azzal, hogy az egyes szerzőkkel építsenek ki szoros munkakapcsolatot, s addig kellemetlenkedjenek nekik, ameddig olyan kéziratok születnek, amelyek mind a szerzői elképzeléseknek, mind pedig a kézikönyv koncepciójának – ha itt-ott némi kis kompromisszumokkal – megfelelnek.

Így nem csoda, ha – ismétlem, nem a szerzők, hanem a szerkesztők hibájából, az idő és pénz hiányából – olyan átfedések és hiányosságok mutatkoztak a kézikönyvben, amelyek valójában elkerülhetők lettek volna.

Igen, az átfedések és a hiányok jelentik a két legnagyobb problémát, mert amit még kifogásként lehetne támasztani, vagyis a témák nem kellő feldolgozását, és az elméleti ismeretek túltengését a gyakorlati útbaigazítással szemben, azt a szerkesztők tudatosan vállalták. E kézikönyv nem tartalmazhatja a teljes szakmai ismeretanyagot, hanem kereteket jelöl ki, a mozgások irányát érzékelteti, a problémákat kívánja bemutatni, s utat nyitni a további elmélyült tanulmányokhoz. S nem volt értelme a módszertani útmutató szerepét sem eljátszani egy olyan könyvtári-könyvtárosi közegben, amely fejlett gyakorlattal, képzési és továbbképzési rendszerrel rendelkezik. Ám az átfedések és a hiányok!

Utólag is elfogadhatónak látszik számomra az a koncepció, amely végül kialakult, s az öt kötet tartalmi tagolásában mutatkozik meg. Semmiképpen sem jöhetett szóba a hagyományos könyvtári munkafolyamatokhoz igazodó szerkezet. Egyfelől a praktikizmus határozta volna meg a témák feldolgozását, s éppen a könyvtári tevékenység információ- és könyvtártudományi alapjai inogtak volna meg; másrészt mára kérdésessé váltak e munkafolyamatok határai is, amit éppen a feltárás és visszakeresés, vagyis a feldolgozó és olvasószolgálati munka egyisége, mint ugyanannak a dolognak Janus-arca bizonyít. Az elméleti alapvetést, a feldolgozást és visszakeresés apparátusát, a könyvtári rendszert és működését, a határterületi ismereteket, s végül a kitekintést és különféle segédleteket nyújtó öt kötet olyan keretnek bizonyult, amelybe szervesen és kellő súlyozással illeszthetők a kézikönyvet kitevő tartalmak. Ez a szervezettebb és komplexebb megközelítés persze azzal járt, hogy megnövekedett az egyes kérdések ismételt, más-más összefüggésbe illeszkedő felmerülésének lehetősége, ha úgy tetszik, veszélye. Ez az egyes kötetek fejezeteinek szintjén mutatkozott meg, részben már a fejezetek tematikájában, még inkább a részletes kifejtés során. A teljesség igénye nélkül és rendezetlenül tekintsük át ezeket az átfedéseket.

A legszembetűnőbb a könyvtár gyűjteményével (I. kötet 4. fejezet) és a könyvtári modellel (III. 10.) foglalkozó fejezet átfedése. Az állomány problémája valóban beletartozik mindkét összefüggésrendszerbe, az elméleti-tudományos alapok lerakásába, és a könyvtárügy rendszerszemléletű kezelésébe is. Ez az átfedés könnyen kiküszöbölhető lenne, ha az I. 4. kizárólag a könyvtár, illetve a könyvtárak egyre bővülő köre által kezelt szellemi örökséggel foglalkozna (szerkezete, összetétele, fejlődése, fejlesztése, apasztása, archiválási kötelezettsége,

viszonya az ismeretanyag egészéhez és szektoraihoz, egyéb közgyűjtemények állományához, determináltsága a társadalmi igények által stb.). Ez valóban alapkérdés, nem csupán az egyes könyvtáré, hanem a könyvtárak rendszeréé, lényegileg érinti a könyvtárak társadalmi küldetését, s közvetlenül kihat a feltárás és visszakeresés kérdéskörére. Ami viszont az állománnyal, állományépítéssel kapcsolatos adminisztratív-technikai feladatokat illeti, természetes helyükre találunk a könyvtári modellel foglalkozó fejezetben, amely az egyes könyvtárak működését egy nagyobb rendszer alrendszereként írja le.

A könyvtári modell fejezete (III. 10.) azonban bizonyos átfedést mutat a IV. 7. (könyvtári menedzsment) és némiképpen a IV. 8. (könyvtárgazdaságtan) fejezettel is. Korántsem biztos, hogy ez hiba lenne, hiszen némi átfedés nem csak megengedhető, de szükségképpen, s a megközelítés eltérő aspektusa miatt kívánatos is: más, új megvilágításba, összefüggésekbe helyezi a problémát. Az adott esetben a két fejezet szövegének összehangolásával (pl. a III. 10-ben elég lenne utalni az alkalmazott menedzsment eljárásokra, s nem kifejtteni őket) a fölösleges ismétlődéseket ki lehetne küszöbölni.

Átfedés állapítható meg a III. 8. (elektronikus könyvtárak) és a IV. 4. (automatizálás) fejezet között is. Több okot hozhatna fel a szerkesztő a maga mentségére, de célszerűbb lenne, ha a két fejezet eltérő profilját erősebben hangsúlyoznák a szerzők; a kéziratok kölcsönös ismeretében ez nem látszik reménytelen vállalkozásnak. A III. 8-ban az elektronikus helyi és világkönyvtár helyét kellene meghatározni a könyvtári-információs rendszerben, s foglalkozni minden olyan kérdéssel, amely összefügg az elektronikus dokumentumok könyvtári gyűjteménnyé való szervezésével, kezelésével, használatával, a hibrid könyvtárakkal, a falak nélküli könyvtárral, egyszóval azzal a jelenséggel, hogyan alakul át az egyes könyvtár és világ könyvtári rendszere az elektronizáció következtében (itt persze számítani lehet ismét más fejezetekkel való átfedésekre), a IV. 4-ben pedig koncentrálni lehetne az információ- és kommunikációs technológia kérdéseire, talán szélesebb összefüggésekbe ágyazottan is (vö. Horváth Péternek a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban* 2001-ben megjelent cikksorozata egyes darabjaival).

Átfedések mutatkoznak a történeti vázlatokban is. Mind a szerzők, mind a szerkesztők nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy érzékeltesék a tárgyalt témák időbeli kibomlását, ami azonban néha ismétlődéseket eredményezett (lásd pl. I. 3., II. 3., III. 1., IV. 6.). Lehet, hogy ez nem megtakarítható ismétlés, mert egy szabályos, önálló könyv-, könyvtár- és írástörténeti vázlat ugyancsak átfedésekhez vezetne pusztán az idők során felbukkanó, újabb és újabb jelenségek kifejtésével azokkal a fejezetekkel, amelyek a jelenben tárgyalják ugyanezeket a jelenségeket.

Vannak további, kisebb-nagyobb ismétlődések, mint ahogy a tárgymutatóból is kitűnik: sok tárgyszó, köztük számos egészen specifikus tárgyszó bukkan fel szórton az egyes kötetekben. Ez azt jelzi, hogy nem lehetett a témákat egymástól elszigetelten tárgyalni (pl. a könyvtári rendszerről szóló III. 9. fejezetnek kényszerűen kellett foglalkoznia más fejezetekben is kifejtett kérdésekkel), de azt is, hogy az egyes témák egy más megközelítésben másfajta összefüggésrendszerbe is beillesztendők. Ezért az átfedések bizonyos mértékig nem csak megengedhetők, de elkerülhetetlenek, sőt kívánatosak. A visszakeresés, az ODR, a menedzsment, a szolgáltatások, a szerzői jog – csak találomra emelve ki néhány tárgykört a sok hasonló jelentőségű közül – sok vegyértékű fogalmak, amelyek sok más fogalommal léphetnek kapcsolatba.

Ami pedig a hiányokat illeti, előrebecsátandó, hogy az egyes köteteket és fejezeteket érintő alábbi megjegyzések, kiegészítő javaslatok nem a szerzők kritikáját jelentik – hiszen a szerkesztők elfogadták és jóváhagyták a kéziratokat –, hanem a szerkesztési-szerkezeti koncepció továbbfejlesztésére irányulnak a helytállónak vélt ötkötetes tagoltság keretében.

Az *I. kötet* kiegészíthetőnek látszik az információ- és könyvtártudomány elméletét és gyakorlatát megalapozó további ismeretekkel. Itt nem határterületekről van szó, hanem

szakterületünk lényegéhez tartozó diszciplínákról. Magam egyelőre egy ilyet látok, mégpedig az információ társadalmi mozgására, működésére, hatására vonatkozó anyagot, egyfajta alkalmazott kommunikációelméletet. A jelenlegi I. 1-es (könyvtár- és információtudományi alapok) csak ismeretelméleti szempontból foglalkozik az információval, az I. 2-es (bibliometria) csak a szakirodalom jelenségeivel (bár kétségtelenül vannak utalások benne az információhasználatra), s mintha hiányoznék az információ társadalmi, emberi, interperszonális dimenziója. Ezt nem pótolja a IV. 1-es (olvasás- és könyvtárszociológia) és a IV. 2-es (olvasáslélektan és -pedagógia) sem.

Hiányzik a szerzői jog átfogó tárgyalása is a kézikönyvből, bár a tárgymutató tanúsága szerint mind az öt kötetben felvetődik. Elképzelhető, hogy a dokumentumokkal mint a szellemi termékek hordozóival foglalkozó I. 3-as fejezetet kellene ezzel a témával kiegészíteni. Alighanem szervesebb helye lenne itt, mint akár a könyvtárjogi (IV. 3.), akár a könyvtári modellt leíró (III. 10.), akár bármely más fejezetben.

Ha további hiányzó fejezetek vagy témakörök is felfedezhetők az I. kötetben, célszerű lenne mielőbb azonosítani őket, mert elképzelhető, hogy megírásuk nem egyszerű összefoglalása lenne adott ismereteknek, hanem könyvtár- és információtudományi adaptálásuk alkalmazott kutatási feladatot jelentene.

A II. kötetben a 4. fejezet ugyan elvezeti az olvasót az elektronikus adatbázisokig, mégis úgy érzem, érdemes lenne egy külön fejezetet szentelni az elektronikus források és adatbázisok építésének, szerkezetének, használatának, általában annak a közegnek, amely előállítja, kezeli, rendelkezésre bocsátja őket. S talán megérdemelné egy fejezetet itt a tájékoztatás módszertana, vagyis a rendelkezésre álló apparátus hasznosítása, használata, még akkor is, ha ez újabb átfedésekhez vezetne.

A III. kötet tartalmát talán nem szükséges egyelőre bővíteni; az átfedések kiküszöböléséről már esett szó, az egyes fejezetek tartalmát nyilván a fejlődésből következően finomítani és aktualizálni szükséges. Egy keretet adó írással talán mégis indokolt lenne kiegészíteni a kötetet, ugyanis fejezetei meglehetősen izoláltak egymástól. Egy tudomány- és művelődéstörténeti vázlat, amely magába foglalná a jelenlegi helyzet körképét is, adhatna alapot és vonatkozási pontokat, amelyekhez kötni lehetne az egyes könyvtártípusok, illetve a rendszerré váló könyvtári intézményegyüttes fejlődését és társadalmi szerepét. Lehetséges azonban ezt a szempontot határozottabban érvényesítve a jelenlegi fejezetekben megakartítani a bővítést.

A IV. kötet első három fejezetét némileg kiegészítve, a kötet egésze talán lefedi a legfontosabb határterületeket. A IV. 1-es (olvasás- és könyvtár-szociológia) fejezet érzékletes képet nyújt a hazai vizsgálatok eredményeiről, viszont hiányzik belőle az egyes könyvtárak vagy könyvtáregyüttesek társadalmi környezetét feltáró kutatások nemzetközi áttekintése, s az ilyen irányú kutatások módszertanának ismertetése; hadd tegyem hozzá, különös tekintettel a szakirodalmi informáltságra, információszerzésre. A IV. 2-es (olvasáslélektan és -pedagógia) fejezet is csak az egyik szektorát dolgozza fel a kérdéskörnek; feltétlenül kiegészítendő a szakmai, szakirodalmi információ lélektani vonatkozásaival. A IV. 3-as (könyvtárjog) fejezet erőssége a jogi alaptudnivalók hasznos összefoglalása és a magyar könyvtári jogalkotás ismertetése, de hiányzik belőle a fontosabb külföldi könyvtári jogszabályok bemutatása, a nemzetközi trendek felvázolása, s talán a könyvtári szabályzatok és a jogszabályok összefüggésének tárgyalása.

Az V. kötet nagy hiányossága, hogy terjedelmi okok miatt kimaradt belőle a magyar könyvtárügy kronológiája. A kiadó azonban jelezte készségét egy külön kötetben, a kézikönyvtől független megjelentetésére. Hiánypótló művet kaphatnánk kezünkbe. S talán remélhetnénk azt is, hogy ha nem is az első kiadásban, de a következőben a magyar adatok mellett útjelzőként megjelenének a nemzetközi könyvtári világ fejlődésének fontosabb dátumai is.

A könyvtári trendekkel foglalkozó V. 1-es fejezet nem kifejezetten segédlet jellegű, mégis ebbe a kötetbe került, mintegy összefoglalva az előzőket, és kitekintést nyújtva a távlatokra. Tematikai bővítése elképzelhető például a könyvtár- és információtudományi kutatás aktuális trendjeivel. Ugyanakkor az V. 3-as (szakirodalmi kalauz) fejezetbe kerülhetne egy áttekintés a kutatás műhelyeiről, közösségeiről, módszereiről, a tudományos minősítésről, a kiadói háttérrel stb. (Bár az igazat megvallva ez a témakör szerepelhetne a könyvtári rendszerrel foglalkozó III. 9-esben is.)

Most térhetünk vissza ahhoz a kiadói javaslatához, hogy állandóan megújuló tartalommal kellene újra meg újra megjelentetni az egyes köteteket. Szép és hasznos gondolat, de azt hiszem, hogy a hagyományos kiadói módszerekkel, papíralapon nehezen – ha egyáltalán – végrehajtható. A fejezetenként, vagy akár kötetenként való átfogalmazás, kiegészítés és korszerűsítés önmagában nem áll meg, mert a változtatások kihatnak a kézikönyv egészére. Elveszíthetjük azt az előnyt is, hogy a kézikönyv egészében képvisel egy bizonyos szemléletet, tükrözi a szakma állapotát egy adott szakaszban. A különböző időpontokban megjelenő átdolgozások a használókat könnyen dezorientálják, egymás mellett állva a polcon a különböző kiadásokhoz tartozó kötetek. S akkor nem is szólunk arról, hogy ez a megoldás lehetetlenné teszi a mutatózást, s érvényteleníti az első kiadáshoz tartozó mutatókat a lapszámozás szükségsszerű megváltoztatásával és újabb fogalmak bevezetésével. Jelenleg a tárgymutató az, amely a leginkább érzékelteti a feldolgozott anyag szerves egységét és szerteágazó kapcsolatait. Egy szó, mint száz, egy hagyományos kiadványt hagyományos módon lehet csak megújítani. Vagyis meg kell várni – az időközben jelentkező piaci keresletet utánnyomásokkal kielégítve –, amíg a kézikönyv tartalma – hogy úgy mondjam – kifutja magát, s megéri a helyzet egy új koncepció nyomán egy új, átdolgozott kiadás megjelentetésére. Erre persze időben fel kell készülni, a munkát máris elkezdni, a szerzőket megkeresni, a mondanivalót érlelni.

Azonban van egy másik út is, mégpedig a kézikönyvet elektronikus, vagy legalábbis hibrid módon, elektronikusan és papíralapon egyidejűleg megjelentetni. Az elektronikus változat elbírja, sőt megkívánja a folyamatos karbantartást (nem szólva az egyéb adódó lehetőségekről, mint például linkeket alkalmazni az irodalmi hivatkozások helyett vagy mellett, kapcsolatot teremteni más, részletkérdéseket feldolgozó dokumentumokkal, esetleg egyes részeit beemelni magába a kézikönyvbe, egyáltalán az elektronikus dokumentum adta lehetőségekkel élni), s ebből az „alappéldányból” esetenként, és így igény szerint papírváltozatokat vagy CD-ROM-okat készíteni. A mutatózást ez esetben felválthatja a teljes szövegben való online keresés a hostnál lévő adatbázisban vagy helyben a CD-ROM-on; a papírváltozatokhoz – ha szükséges – félautomatikus módon lehetne kötetenként, illetve kinyomtatott egységenként mutatókat készíteni. Úgy vélem, alapos szakmai vitának kell megelőznie egy ilyen valóban korszerű formátumban való közzétételt, s gondoskodni kellene folyamatos karbantartásáról és gazdagításáról. Itt felmerül az a kérdés, vajon a kiadó felkészült-e már egy ilyesfajta szolgáltatásra, vagy megkeresi hozzá az alkalmas és hajlamos partnert. Ennél is fontosabb azonban, hogy a tartalom gondozásával egy szinte állandó szerkesztőséget lenne célszerű megbízni.

De ne szaladjunk ennyire előre. Egyelőre rájuk át fejezetről fejezetre a kézikönyvet, s próbáljuk meg a következő, akár hagyományos, akár elektronikus kiadás kérdéseit meghányi-vetni, hogy valóban közös produktuma legyen a szakmának az a kézikönyv, amelyet a belépő új generációk kezébe adunk mint a szakmai tudnivalók kvintesszenciáját, az elmélet és gyakorlat fogós és egyszerűbb kérdéseinek megoldásához vezető útikalauzt, de amelyet az egész könyvtáros társadalom is haszonnal forgathat. Ha így fogjuk fel a kézikönyvet, sajnálom csak igazán, hogy nem *Sallai* és *Sebestyén*, az alapítók neve alatt jelent meg ez a kiadás, amelyet történetesen éppen *Horváth* és *Papp* szerkesztett, s amelynek következő módosulását ugyancsak a *Sallai* és *Sebestyén* lerakta alapokra építik majd a soron lévő szerkesztők.

Papp István

Könyvtár az ifjúságért

Horváth Tibor

Napjainkban élessé váltak az ifjúságról szóló viták. Mintha nem is eltérő nézetek vagy ellentétes meggyőződések ütköznének, hanem ellenségek törnének a másik fél megsemmisítésére. Az ellenfél megsemmisítése sztálini örökség. Az idősebbek még emlékeznek a kíméletlenségre; nyomot hagytak bennük az olyan intézmények, mint az internáló táborok (pl. Recsk) vagy az Andrássy út 60. A vitákból egyre inkább az körvonalazódik, hogy a cél nem is annyira az ifjúság megnyerése, hanem annak eldöntése, milyen legyen az ifjúság, ki formálja jellemét, gondolkodását, fizikai és lelki karakterét, ízlését. A kérdés valójában az, hogy lehetséges-e a fiatalságot uralmuk alá hajtani. A vitában egyáltalán nem számít, hogy a felek mit mondanak önmagukról, mit kiáltanak ki alapelveként, mert még a legkártékonyabb sunyiságot is vonzó, megható szóvirágokba csomagolják.

De hát milyen veszélyek leselkednek az ifjúságra? Vajon a könyvtáraknak mi köze lehet mindehhez?

A veszélyek közül hármat említenék:

- a kettős mércét vagy többes mércét;
- az autoritás tagadását és üldözését bármi áron;
- a haszonelvűséget.

Vegyük sorra röviden mindhármat.

* * *

A kettős mérce azt jelenti, hogy eseményeket, tetteket, elveket aszerint tartanak jónak vagy rossznak, ajánlatosnak vagy elvetendőnek, igaznak vagy hamisnak, hogy ki az elkövetője és ki az elszenvedője. Kinek az érdeke és kinek nem. Ki a kigondolója és ki veti el. Eszerint a gyilkosság nem gyilkosság egyszerűen, hanem van jó gyilkosság és rossz gyilkosság. Van jó tolvaj meg rossz tolvaj. Van jó népirtás meg rossz népirtás. Háborognak, ha valaki elítélni merészel minden népirtást, minden bűnös jogelvet, minden tolvajt.

Aki kettős (többes) mércét alkalmaz, valamiért teszi.

Az ok nem lehet más, mint valakinek, valakiknek, egy csoportnak a bűnösségét leplezni, netán vonzóvá és követendővé tenni. De aki bűnöket és bűnözőket véd, az maga is bűnözővé válik.

A kettős mérce megjelenik a mindennapi szóhasználatban, mintha két nyelvi világ lenne. Aki az egyik oldalon hódító vagy leigázó, az a másik oldalon felszabadító. Aki szabadságharcos itt, terrorista amott. A lopást vagy rablást hívhatják privatizációnak. Hódító háborúkat indítanak a béke nevében. Az agresszió önvédelemmé válik.

A kettős mérce teljesen ellentétes az európai hagyománnyal. Az európai gondolkodás éppen nem tűrte a relativizmust. A fogalmi gondolkodás már a klasszikus logikával egyértelművé tette a tudományos állításokat, innen sugárzott ki a mindennapi gondolkodásra. Persze a bizonyítási eljárások soha nem voltak problémamentesek. Ennek a problémának kétezer éves múltja van, és éppen napjaink logikája és tudományelmélete tette árnyaltabbá. Sok az olyan kihasználható részlet, amely alkalmat adott a többes mérce betörésének a tudományba. Hatása annyira elfajult, hogy egyesek egyenesen annak állítására vetemednek – kapaszkodjanak meg! – hogy tagadják a törvény klasszikus értelmezését, mondván, hogy a törvény: közmegegyezés. Tehát a Püthagorász-tétel nem attól igaz, hogy valamilyen bizonyítás áll mögötte (jóllehet

érvényességének vannak határai), hanem attól, hogy megegyeztünk róla. A tudományt el-lepték – A. Sokal kifejezésével – az imposztorok. Könyvet is írt róla barátjával, J. Briomont-nal együtt. (Ajánlom figyelmükbe, magyarul Intellektuális imposztorok címmel jelent meg.)

Ha azt hiszik, ennek nincs köze iskolához meg ifjúsághoz, akkor tévednek. Sokan vélik úgy, az iskola arra való, hogy a tanulóknak önálló véleménye legyen a dolgokról. Erre mondta a napokban egyik akadémikusunk – van köze a közoktatáshoz is –, hogy a gravitációról a gyerekek ne legyen véleménye, azt meg kell tanulnia. Véleményt akkor képes formálni, ha tárgyi tudása is van, és birtokában van azoknak a szabatoságot biztosító módszereknek, amelyek alapján vélemény alakítható. A két ellentétes álláspont tehát a következő. Az egyik oldal azt állítja, hogy tanulni kell azért, hogy véleményt lehessen alkotni, a másik fél ezzel szemben a véleményalkotás elsődlegességéért feláldozza a tanulást.

A kettős mérce tehát sokkal tágabb területen okoz károkat. Veszélye éppen a többi területen növekszik. Hiszen alkalmazói még a tudományt is feláldozzák céljaikért. Jogos feltételezni, hogy az alkalmazók hátterében, akik kivonják magukat a demokrácia játékszabályai alól, névtelen hatalom rejtőzik. Például a választások idején erőteljesen alkalmazzák a kettős mércét. Azt ajánlom mindenki figyelmébe, hogy pl. figyelje a kettős mérce szellemében megjelenő fogalompárokat. Rá kell döbbernük arra, hogy a gondolkodás egészét átfogó, gondosan megtervezett manipulációról van szó.

Második veszélyként említettem az autoritás elleni támadást. Erről az USA-ban élő honfi-társunk, a filozófus Molnár Tamás könyvet is írt; nálunk is megjelent. (Személye nem azonos az újságíró Molnár Tamással.) Az autoritás a hétköznapiak nyelvén azt jelenti, hogy a gyer-mekek és az ifjúság, de talán korosztálytól függetlenül is a társadalom tagjai a családban a szülőket, az iskolában a tanítót, vagy a papot, a családi orvost, de általánosabban a tudósokat, művészeket, átlag feletti teljesítményekre képes személyeket tekintélynek fogadják el. De tekintély nemcsak személyeknek van. Létezik a tudás iránti tisztelet és bizalom, amelyre az értéktudat és értéktudatosság épül és ennek alapvető összetevője. A tekintélynek számító, autoritással rendelkező személyek mintául szolgálnak az ifjúság számára. Akkor is így van ez, ha léteznek züllött apák és anyák, méltatlan pedagógusok és eltévelyedett papok, hivatásuk-hoz méltatlan orvosok, tudományos téveszmék és hazug tanúk.

Az autoritásnak mindig is voltak bírálói, mert nyilvánvaló, hogy nélkülözhetetlensége ellenére rászorul a kritikára, ha gondolkodás nélküli szolgálai utánzássá fajul. Igazi támadás azonban 1950-ben érte, amikor megjelent Adorno munkája az autoritásról. A szerző nem akarja, a frankfurti iskola első nemzedékének talán legismertebb alakja, zeneesztéta, nagyhatású gon-dolkodó. Művének egyik alapvető gondolata, hogy az a személy, aki elfogadja a tekintély-elvet, hajlamos elfogadni a tekintélyelvű társadalmi-politikai rendszereket is. Tehát fasisztoid. Tehát... Nem folytatom, mert innen már bármi állítható. Ezt a nézetet magáévá tette a frank-furti iskola, sokan mások is. A harmadik-negyedik szintű átvétel már olyan vulgarizálással jár, hogy bunkóvá, ha nem nyaktilóvá válik olyanok kezében, akiknek a megállapítás forrásáról már semmi ismeretük nincs. Ám sokak számára programmá vált, hogy az autoritást ellen-séggként kezeljék azokkal az intézményekkel együtt, amelyekben az autoritásnak szerepe van. Jó példa arra, hogy ideológiai kényszerképzet hogyan válik beteges mániává, és okoz kárt az egész civilizált emberiségnek. Innen ered a családellenesség, iskolaellenesség, egyházellenesség és a sort folytatni lehetne. A nyolcvanas években megjelent a „deschooling society”, az isko-látlanított társadalom gondolata. Magyarországon kicsi, de agresszív és felelőtlen tábora van ennek a gondolatnak, vallói görcsösen ragaszkodnak a cselekvés lehetőségéhez. Az iskola-ellenesség persze megint jól hangzó szólamokkal jelentkezik, nem rohannak ajtóstul a házba. Előszóval bújnak a reformpedagógia mögé. Csakhogy a reformpedagógia nem az iskolá-val, az eddigi pedagógiával szemben, hanem éppen folytatásaként jelentkezett.

Mi lehet mindennek a célja és értelme? Egy lehetséges magyarázattal szolgálhatok.

Az autoritás ellenfelei számára talán létezik egy általuk elképzelt jövő. A jövőt saját elképzeléseik szerint kívánják kialakítani. Hasonló programok vagy emberi ambíciók ezidáig mindig népiertésba, mézárulásba torkolltak. Hitler után gondolhatnak a bolsevizmus sokmillió áldozatára vagy a francia baloldal tanítványának, Pol Potnak leninista diktatúrájára, amelyben sikerült országuk lakosságának egyharmadát kiirtani. Mert ha valakik a jövőt akarják meghatározni és megépíteni, ehhez szófogadó tömegekre és az ellenzők kiiktatására van szükség. A végrehajtó tömegnek nem szabad gondolkodnia, ha van gondolata, akkor az csak a nagy tervhez igazodhat, kérdésük csak az lehet, amit számukba adnak. Hangyatársadalom az ilyen, nagy szervezettséggel. Mindenütt megjelenő ellenőrzéssel. A mai technikával mindez könnyen megvalósítható. Az eddigi diktatúrák fizikai kényszert alkalmaztak, uralmukat kivégzések, internálás, fizikai kényszer biztosította. A maiak művelt személyek, az elit tagjai, akik akár le is nézik a fizikai erőszakot. Jobb eszközt találtak: pszichológiai módszereket alkalmaznak a tömegek, de mindenki tudatának folytonos kontrolljára és manipulálására. Számukra veszélyes a szabatos gondolkodás és tantárgyai, például a matematika, és veszélyes az önazonosságra ráébresztő történelem. Minden tantárgy és ismeretkör elemezhető ebből a szempontból. Igaz ami igaz, a hangyanép körülményeiről is gondoskodni kell. Erre jó a kábítószer és szórakozás – például élek – a Big Brothers-típusú műsorporciók kiadagolt izgalmai. És a tudat rafinált gúzsba kötéséből nincs szabadulás!

A fentieket veszélyként írom, talán van remény ennek gödörnek elkerülésére.

Az oktatás Magyarországon a végletes kettéhasadás felé indult. A reformpedagógia iskolái sokkal de sokkal költségesebbek. Nem lehet mire vélni tehát, hogy olyankor akarják ezek előretörését megerősíteni, amikor szűkösek az erőforrások. Ez úgy valósítható meg, ha létrejön néhány igényes iskola az elit számára, és a szülők képesek vállalni a költségeket. Másfelől a tömegképzés számára olcsó falanszterek létesülnek, innen árad a hangyatermészetűvé nevelt tömeg. Magyarországon mindig is hagyománya volt az elitképzésnek. De az elitiskolákat a tehetségesek számára tartották fent, a szegénysorsúak számára is. Itt a szerény képességűek nem voltak képesek megmaradni akkor sem, ha gazdagok voltak. Legendás iskolákat önök is kapásból tudnak felsorolni. A mai elitiskolák másként alakulnak, más feladatokat céloznak: az uralkodó elit számára hozzák létre őket egy alakuló kasztrendszer majdani bástyájaként.

A haszonelvűség magában korlátozott gondolkodásra vall, hiszen hitvallója nem lát túl az anyagi haszon szűk keretein. Márpedig az emberi lét, a világ nem valakinek a gazdasági vállalkozása. Ha a haszon a mérce, eltűnnek a magasabb célok, eszmények, értékek, nem is beszélve a sokak számára, talán az emberek többsége számára fontos és történelmünkben mindig jelen lévő transzcendens világról. Sem az iskola, sem a könyvtár nem hoz létre profitot, és még sok mindent lehetne említeni a tiszta tudományok, művészetek területéről, idézhetnénk a szociális gondoskodást és sok rétegét életünknek. Ezekben az esetekben nem lehet érvényesíteni a haszonelvet. Más kérdés, hogy az iskola is, a könyvtár is pénzbe kerül, ezért annyit elő lehet írni számukra, hogy céljaikat a legkisebb költségekkel kell megvalósítaniuk. Tehát ne legyen költségesebb a szükségesnél. Ez nem a célok feladását jelenti. Márpedig itt van a csapda. Akik az iskolák, könyvtárak vagy más rokon intézmények gazdaságosságát firtatják, rendszerint nem az ésszerű gazdálkodást követelik meg, hanem csonkítani akarnak, nem ritkán megszüntetni. Látható ez rendelkezéseikből. A leépített iskolákban ezért csonkítják az igényes tantárgyakat, és helyettük kitalálnak témapótlékokat, tudáspótlékokat. Megtehetik, mert az iskolák, könyvtárak mindig a hatalom kiszolgáltatói voltak. Az sem igaz, hogy a könyvtár és az iskola nem hajt hasznot. Csak nem mutatható ki. Az itteni ráfordítások akár évtizedek múltán térülnek meg akár emberi képzettség révén és az emberi tartás jellemvilágában. Csakhogy a számunkra nyilvánvaló közhelyet nem szokás berkeinkben

emlegetni, mert általánosságokkal nem lehet vitákban érvelni. A haszonelvűség nemcsak az ifjúságot károsítja, hanem minden korosztályt.

* * *

A továbbiakban arról szólnék, hogy a könyvtárak hogyan gátolják a vázolt negatív jelenségeket és trendeket. Nem úgy, hogy közvetlenül ellenállnak, hanem saját lényegük, természetük alapján.

Amikor fentebb iskolát mondtam, értelemszerűen könyvtárat is említhettem volna. Gyakran hallani, hogy a könyvtár az iskola folytatása; Sallai István – aki eredetileg néptanító volt – életműve mottójaként emlegette. A könyvtár az iskola integráns része, nélküle nincs iskola, csak csonka iskola, ha az ilyen egyáltalán iskola. Mindenesetre az iskola után a könyvtár már magára marad a tudásnak bárki számára szükséges vagy kíváncsatos előteremtéséhez. Demokratikus társadalmakban legalábbis ez a feladata. Theodor Rosszak – ismert amerikai szociológus – a nyolcvanas évek végén könyvet írt az információ kultuszáról. Ebben egy fejezet arról szól, hogy a demokrácia gyakorlásához szükség van olyan intézményre, amely a tudást eljuttatja, közvetíti a polgárokhoz. Ifjú korban ott az iskola, de utána a közvetítési láncnak van egy hiányzó láncszeme. A fejezet címe is ez: A hiányzó láncszem a könyvtár! Természetesen ebben az esetben a nyilvános könyvtárról van szó, amely nemcsak attól ilyen könyvtár, hogy nyilvános, hanem attól is, amilyen funkciók ebből fakadnak és meghatározzák karakterét. Megszemélyesítve mondanám szívesebben: meghatározzák jellemét. Mert bizony jelleme van, mint sok embernek.

A továbbiakban három problémát említek.

A public library az angol demokrácia szülötte. A demokrácia gyakorlásához ugyanis szükség van az eltérések, különbségek ismeretére a (politikai) programok között. Annak tárgyilagos ismeretére, hogy melyek és milyenek a választás lehetőségei. Az alternatívák megismerésére. Lehessen a választási lehetőségeknek utánajárni. Ha pedig valakinek nincs ilyen igénye, ne járjon utána. De ha bizonytalanságát mégis el akarja oszlatni, akkor ezt lehetővé kell tenni számára.

Egy ilyen könyvtárnak tehát sok mindenre fel kell készülnie. Ehhez nagy állományra van szükség, a nagy állomány használatához segédeszközökre, de még megfelelő helyiségek és személyzet is kellenek. Sorolni lehetne. Az állampolgároknak szánt könyvtárak ebben a tekintetben oszlanak – szinte egymás ellentételeként jelentkező – altípusokra. A fent vázolt könyvtár ellentéte a tudatformáló, a nevelő típusú könyvtár, amely éppen nem a lehetséges változatokat mutatja meg, hanem egyetlen változatot népszerűsít. Ha hiszik, ha nem, azt a változatot, amely a politikai hatalom érdekét szolgálja.

Amikor választásokról van szó, akkor tessék tágan értelmezni. Az állampolgár nemcsak politikai választás előtt áll az ismétlődő szavazások alkalmával. Életünk tele van választási helyzetekkel, választhatunk irodalmi stílusirányzatok között, de még férjünket-feleségünket is választjuk. Tájékozódni pedig kíváncsiságból is lehet.

A könyvtárak egyik feladata tehát az, hogy biztonságot adjanak a szellemi élet és a mindennapi élet választási helyzeteiben. Az előbbi pontokban az ifjúságot, de az egész társadalmat fenyegető veszélyek azzal csökkenthetők, akár meg is szüntethetők, hogy megadjuk ezt a biztonságot. Aki kellő tudással rendelkezik és tájékozott, azt nehezebb befolyásolni vagy félrevezetni. Mit gondolnak, miért rendelték el selejtezést a fordulat éve után? 1945-ben szovjet szakértők vontak ki állományrészeket még az akadémiai és a nemzeti könyvtár anyagából is. Később bizonyos művek az ún. zárolt kiadványok tárába kerültek. Büntették a külföldi rádióállomások hallgatását. Mindezt összekötötték a Magyarországon teljesen szokatlan öndicsérettel. Úgy látszik, tudták a szelíd és csendes könyvtárakról, hogy a tudati

manipuláció ellen hatnak lényegük szerint. Mármost az igazi könyvtár. A nevelő típusú könyvtár nem, de ez nem igazi könyvtár.

Képzeljék el az akkori helyzetet. Egyeseknek nem is kell elképzelniük, személyes tapasztalataik vannak. Abban a helyzetben aztán megszólalt egy könyvtárosi tekintély, és azt mondta, hogy a közművelődési könyvtár nem más, mint általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár. Azért mondta, mert az ilyennek van meg az a komoly gyűjteménye, amely más világokra nyit ablakot, megismerhetővé teszi őket, és ezzel nyújt biztonságot. Lehetővé válik a véleményalkotás. Elindítja a gondolkodást. Persze nem lehet minden településre ilyen könyvtárat vinni. Ebből ered a nagyon komoly kérdés, hogyan lehet mindenhol emberhez méltó ellátást biztosítani? Hát úgy, mondta Sallai – mert róla van szó –, hogy nemcsak általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár, hanem rendszer is. A rendszer azért kell, hogy a művek, könyvek vándorolhassanak egyik helyről a másikra, igények szerint. (Sallainál nem volt terminológiai zűrzavar, hanem koncepcióját akarta hatásos kifejezéssel erősíteni.) Ezt a történetet a Könyvtári Figyelő jóval a rendszerváltás után merete megírni, egyben le is közölte Sallai akkori írását.

Hát ennyit a könyvtárak egyik feladatáról, és ne haragudjanak, hogy egy történettel fűszereztem. E feladat teljesítésével száll szembe a könyvtár azokkal a veszélyekkel, amelyek az ifjúságra leselkednek. Ilyen a könyvtár természete. Számomra ez a feladat annyira kézenfekvő, hogy a közéletben, politikai életben bárkit megismerek egyetlen kérdéssel: mondd meg, mit csinálsz a könyvtárakkal, és megmondom ki vagy.

A második problémára térek át. Ennek nincs köze a politikához, de összefügg a demokráciával. Az egyenlőségről és az egyenlő esélyekről van szó. Ennek értelmében minden állampolgárt azonos ellátás illet meg származásra, nemre, korra, vallásra tekintet nélkül. Nagyon szép gondolat, csak nehezen valósítható meg. Maradéktales talán soha. Bő száz esztendeje már, hogy ebből a célból szerveztek hálózatokat (ezek nagyon különbözőek voltak), amelyekben igen erős „központ” biztosította az egész hálózat ellátását. Ahogy Sallai is gondolta. Jegyezzük meg azonban, hogy a mai technikával ennek a feladatnak a megvalósítása lehetővé vált. A másik megjegyzés pedig az lehet: aki az azonos szintű ellátást sérti, gátolja, az a demokráciát sérti. Az ifjúság esélyegyenlőségének biztosítása feltételezi az azonos szintű ellátást. A hátrányban lévőknek ugyanazt kell nyújtani a tudás forrásainak terén, mint az elitnek.

A mondottakat úgy kell értelmezniük, hogy az egyenlő, azonos szintű könyvtári ellátás a könyvtárak képessége, amelyet meg tudnának valósítani, ha ezt a képességét felismerik, és ennek megfelelően biztosítják a költségfedezetet. Ha erre nincs meg a szándék, akkor a szólamokra nincs szükségük.

Harmadszorra azt említeném meg, hogy a közkönyvtári-könyvtári rendszernek alapvető szerepe van a társadalom kommunikációs folyamataiban. Mindenekelőtt e folyamatok ellenőrzésében.

A kommunikációs folyamatokat tekintve a könyvtárnak az is tulajdonsága, hogy őrzi a tudást, bármely ismeretet, de az ígéretek, kijelentéseket, még az elszólásokat is. Ezeket vissza lehet keresni. Sokan építenek taktikákat a feledésre. Ha a könyvtárak jól végzik feladataikat, nem lehet az emberi felejtésre alapozni. Ugye, mennyire kellemetlen intézmény egyesek számára a könyvtár vagy bármely archívum? Itt az idő, hogy a könyvtárak ismertté tegyék tulajdonságaikat a szélesebb nyilvánosság előtt.

Tisztelt Hallgatóim! Az előadást azzal kezdtem, hogy az ifjúságért zajló viták rendkívül kiélezettek. Az ifjúság válaszút előtt áll, és csak abban bízhatunk, hogy maga fog választani-dönteni és nem a helyettük vagy nevükben megszólalók. Nem mindegy, mennyire tájékozottan készülnek a döntésre. Ebben áll a mi feladatunk. Én optimista vagyok.

Zárszó

Néhány évtized hosszú idő egy baráti társaság, egyesület életében. Rövid idő a bibliográfiák életében, mert az ő létükben az időt évszázadok léptékeiben számolják. Mégis nagyon jókor létesült ez a szekció, volt ideje a megerősödéshez, mert váltások és változások mintha bizonytalanná tették volna szakmánk gondolkodását a bibliográfiáról. Pedig nem bizonytalan, hanem erőteljes, határozott gondolkodásra van szükség. A bibliográfia mindig azzal függött össze, amit ma tudásiparnak, tudásgazdálkodásnak, netán tartalomiparnak nevezünk. A probléma azzal kezdődött – ahogy Platón leírja a Phaidroszban –, hogy minden szabatos gondolkodás őse, Szókratész még az írásbeliséget, az „emlékezet és tudomány varázssvességét” is elvetette bizonyos körülmények között, mondván, hogy az írás rontja az emberi emlékezetet, a tudásnak pedig az emlékezetben kell lennie. Az írás csak az emlékezet segítő-eszköze lehet. Mert az idő tájt még akkora volt a tudás, hogy egy átfogó gondolkodó képes volt birtokolni. Amikor pedig, kicsit később, a tudás már kiesett az egyén tudatából, akkor az volt a mozgatóerő, hogy olyan mű születne, amelyben megvalósul az egyetemesség: együtt, egyszerre, egy szintézisben akartuk látni mindazt, amit az emberi elme megismert, vagy létrehozott. Ennek a küzdelemnek vannak határkövei és mindig azoknak a műfajoknak, eszközöknek és filozófiáknak, módszereknek a megszületésével jártak együtt, amelyek a tudás rendszerezését célozták. A feladat egyre súlyosbodott a tudás elmélyülésével és gyarapodásával, nehezebbé vált a tudományt átszövő kapcsolati hálók bonyolultságával. Ebben a vajúadásban Gutenberg után a reneszánsz tudománya a tudás áttekintésére a bibliográfiát hozta létre, ami számbavételt és rendszerezést jelentett. Gesner univerzumának és az ezt képviselő bibliográfiának akkora sikere volt, hogy nem belépett, hanem belerobbant a tudományba, és azonnal az uralkodó eszköz és műfaj rangját vívta ki magának, úgy, hogy erre a feladatra más eszköz nem volt. A mai napig sincs más. Ha tudnának ilyenről, szóljanak. Persze a bibliográfia létrehozta változatait, a változatok kaphattak elnevezést: hívják referáló lapnak, lehet akár egy Luhn-típusú indexmű, nevezhetik egyszerűen kalauznak, és sorolhatnám. Ezek mind-mind az ősi típus változatai és megtestesülhetnek kőbe vésve, papiruszon, papíron, elektronikus hordozón adatbázisként. A lényeg nem változik, számba veszik a tudást, rendszerezik és megmutatják érdemi tulajdonságait azért, hogy kereshetővé váljék. A bibliográfia másik lényegét a szelekció képessége adja. Erről Debrecenben, Csúry István városában nem kell szólni. Csúrynek alapvető tanulmánya szól a szelekcióról, és alaptétele máig érvényes: szelekció nincs teljesség nélkül és fordítva, a kettőnek csak együtt van értelme és jogosultsága. A szelekció a bibliográfia másik tartópillére, a jövő nagy kihívásainak egyike. Csak legyenek egzaktságot a szelekció változatainak kimunkálásához.

A bibliográfiai alapgondolatok tudatosítása volt és maradt ennek a szekciónak is a feladata. Sikereinek záloga. Ebben a tekintetben ért bennünket rangfosztás. Sokan a bibliográfiát egyszerűen jegyzéknek tekintik, így is definiálják. Mondják, hogy például Schneider is így határozta meg. Igaz, de rendszerező jegyzékként, ahol a rendszerezésen van a hangsúly. Sajnos az oktatás még nyomatékossítja is ezeket a nézeteket. Az eltorzult szemléletre hoznám példaként egy jegyzet-féle meghatározását, amely szerint a bibliográfia címléírások összessége. Tudják, sokszor igaz ez az állítás, de annyira jelentéktelen ismérv, hogy nem lehet definíció-értékű. Már annyira eltávolodott a bibliográfia feladatától, hogy ellehetetleníti a lényeglátást. Legjobb esetben is technikai részletekre rangtalanítja. Egy példával, inkább hasonlattal illusztrálnám. Vannak legendás épületek, mondjuk a piramisok, a kassai dóm, a Tadzs Mahal, Sydney operaháza és sorolható. Tegyük fel, hogy valaki azt állítja, az építészet és építőművészet lényegét a lépcsők méretezése és hasonló technikai kérdések alkotják. A

lépcsők is fontosak, rosszul méretezett lépcső tönkretelheti akár a legszebb épületet is. Fontosak tehát, de segítségükkel aligha férhetünk hozzá az említett épületek fenségéhez.

A bibliográfia feladata a tudásgazdálkodásban áll, méltóságát az adja, hogy felmutatja az ember számára: íme, ez és ilyen az ember szellemi teljesítménye.

Engedjenek meg egy kitérőt. Gyakran a hagyományos, vagy helyesebben nyomtatott bibliográfiát szembeállítják az információs társadalom eszközeivel. Csak az nem tudható, miért teszik. Hiszen a feladat nem változott, csak a kezelés technikája. Még hozzá úgy, hogy kiszélesedtek a lehetőségek. A Kézíróvben írtuk példának, hogy ha a Szózatot digitalizálják vagy papírra írják, ettől a Szózat nem változik. Előbbi esetben azonban könnyebb hozzájutni. Itt nincs vízválasztó, nincs szembenállás, hanem folytatása annak, amit Gesner (vagy gyűjtemények tekintetében az Alexandriai Könyvtár) elkezdett. Persze a folytonosság nem jelenthet merevséget. Sőt. Ha van ma terület, ahol kezdeményeznünk kellene éppen a tömör szöveges információ miatt, éppen a digitalizálást kellene saját territóriumunknak tekinteni. Kezdeményezés helyett azonban az igyekvő kisdiák szerepét öltjük magunkra. Fordítva kellene lennie, mert mi ismerjük a feladatot, ők csak a technikáját adják. Illusztrálok néhány példával.

Az integrációs folyamatok – szándékosan nem mondok globalizációt – szükségessé teszik néhány probléma újragondolását, így egyik legféltettebb eszközünk, a nemzeti bibliográfia ügyét is. Ennek a műfajnak mindig voltak és lesznek problémái. Feladata ugyanis az, hogy felmutasson egy nemzeti kultúrát. A nemzeti kultúrát pedig egyértelmű ismérvekkel kell meghatározni. Csakhogy az emberiség úgy lakja be a Földet, hogy az etnikai határok, nyelvi határok és a politikai-közigazgatási határok sehol nem esnek egybe. Ezt a zavart egyéb szempontok erősítik, főként jogi, állampolgársági stb. tisztázatlanságok. Csak Magyarországra vagy Izraelre gondoljanak ebből a szempontból. Környezetünkben éppen az országhatárok kezdik elveszíteni jelentőségüket. A közlés nyelve egyre inkább az angol lesz, mint a latin volt a középkorban, a munkahelyek egyre kevésbé kötődnek állampolgársághoz és államhatárokhöz. Azt se tudni pontosan, mit kell publikációnak tekinteni. (A minap 68 e-mailt kaptam, jó részükről nem tudtam eldönteni, hogy publikáció-e. Egy nemzetközi rangú, az USA-ban kutató tudós mondta, hogy ha „ír” egy tanulmányt és elküldi folyóiratnak – megnevezett egy nemzetközileg ismert lapot – előtte felteszi az internetre copyright okokból. A tudós európai volt. Nos, publikációnak számít-e valamelyik változat, pl. ha a folyóirat nem közli vagy átdolgoztatja a cikket? Példája eredetileg a tudományokban uralkodó imposztorkodásra vonatkozott.) Ilyen körülmények között hogyan lehet biztos szempontokat találni a „nemzeti” kultúra meghatározására, amely a nemzeti bibliográfia tartalma kell legyen? Közvetlen elődeink (mint tudják) a területi elvet fogadták el, kifinomultabb előzmények ellenére, azaz a nemzeti bibliográfiát az egy ország területén megjelent szellemi termékek és alkotások számbavételi eszközöként határozták meg. A legrosszabb, a legelvtelenebb elvet, amely azt sugallja, hogy mondjuk a szlovák kultúra az szlovákiai és ami szlovákiai, az egyben szlovák, a zsidó kultúra az egyben izraeli és ami izraeli, az egyben zsidó, a magyar azonos a magyarországgal és fordítva. Rosszabb elv már nem is képzelhető el, ám mégis ezt kellett elfogadni, mert ez valósítható meg! A kivitelezhetőség pedig perdöntő szempont. Igen, csakhogy meddig tarthatók az országhatárok szerinti barikádok? Ideje elkezdni a töprengést.

Másik példa. A bibliográfiai kultúrát befolyásolni fogja az a tény, hogy digitalizált szövegeket kell tárolni. Digitalizálni kell a teljes magyar irodalmat, szakirodalmat Anonymustól Sütő Andrásig. A mi szakmánknak kell, kellett volna előállnia egy tervvel, hogy ez milyen sorrendben, lehetőség szerint milyen ütemben történjen meg. (Intézményi vetületéről ne is beszéljünk, de jócskán lesznek következményei.) Helyettünk ezt nem végzi el senki. A munka talán több generáción át valósulhat meg. De nem mindegy a sorrend és az ütemezés a hazai és a külföldi elérhetőség miatt. Ki mondja meg, ha nem mi, hogy mi a követendő út? Hol a

program? (Ha nekem lenne szavam egy ilyen feladatsor összeállításában, olyan művekkel kezdeném, mint a teljes magyar nemzeti bibliográfiai rendszer, a Pallas, szótáraink, szóval referenz eszközökkel. Bátortalan lépések történtek is, nagyon gyalogtempóban. A szaktudományok műveinek ilyen súlyozásában persze nagy szerepe van a szaktudományok avatottjainak.)

A digitalizált szövegek tárolása és kezelése megváltoztatja a technológiát. Például a tárolás egységei már nem a fizikai hordozók szerint alakulnak ki (mondjuk, hogy egy könyv egy egység, egy tétel), mert releváns szövegeket, szövegtesteket, szövegrészeket fognak keresni. A szövegekben barangolni akarunk és nem is folytatom, mert ez már más téma. De ami igen fontos: a nagy szövegtárolókhoz akárhonnán el lehet jutni, így a legtöbb könyvtár maga főként elérési pont lesz, egy óriási hálózat végállomása. Kevésbé fog számítani helyi állománya, annál inkább az elérés körülményei, árai, gyorsasága és biztonsága. A szakmaiságot, szakszerűséget az garantálja, hogy integrált bibliográfiai adatbázisok gyakorlott kezelése igazítja el az állampolgárt és a szakértő kezelőt a releváns szövegkorpuszokhoz, faktográfiai eszközökhöz.

Ezért a nélkülözhetetlenségig növekszik mindannak a jelentősége, amit ma bibliográfiának nevezünk. Remélem, a jövőben is így fogják hívni. A mi munkánk pedig mindennek a tudatosítása és a megvalósulás segítése.

Horváth Tibor

Tezauruszok, taxonómiák és ontológiák – etimológiai megjegyzés

Eredeti cím: GILCHRIST, Alan: *Thesauri, taxonomies and ontologies – an etymological note.*

Gilchrist rövid dolgozatát a terminológiai zűrzavar enyhítésére írta, egyben bizonyos prognosztizálást lehetővé téve. Elsőként az *Oxford English Dictionary*ből idézi a címben szereplő terminus technicusok meghatározását.

Tezaurusz

A tudás „kincses háza” vagy „raktára”, miként egy szótár vagy enciklopédia. Értelmem szerint rendezett szavak vagy fogalmak gyűjteménye, antinómiák és szinonimák szótára.

Taxonómia

Osztályozás, főként általános törvényeivel és alapelveivel összefüggésben, amely a tudománynak, tudományágnak vagy témának része; lényege az osztályozás, vagy kapcsolatos az osztályozással, az élő szervezetek módszeres osztályozásával.

Ontológia

A lét tudománya, a metafizika része; a léttel, a dolgok lényegével vagy a léttel absztrakt voltában kapcsolatos.

Mindhárom definíció sokak számára ismerős, de az információtudomány dolgozói kissé zavarossá tették. A három között átfedések, néha ellentétek jöttek létre. Nincs értelme például e háromnak „korrekt” jelentésével nagyképpüsködni, de hármójuk különbségei és hasonlóságai gazdagítják a használókat.

A szerző a LISA-ban megnézte e szavak előfordulását:

tezauruszra	2313,
taxonómiára	285,
ontológiára	163 találat volt.

Korábban (1997-ben) pl. az ontológia szó az új használatában nem is fordult elő. Ám azóta a taxonómia és ontológia szó előfordulása növekszik mind a publikált, mind a szürke irodalomban, leggyakrabban az információkeresés, tudásmenedzsment, navigálás szavak társaságában.

Tezauruszok

A tezauruszról legtöbbünknek *P. M. Roget* Thesaurusa jut eszébe, aki munkáját 1852-ben jelentette meg először. Az angol nyelv szinonimaszótárát készítette el, amelyben „műfajt” teremtett. Szerkezete – Roget „verbal classification”-nek hívja – a szavak és frázisok jelen-tésének hasonlóságán alapszik. (Magyarul talán a szóbeliségen nyugvó osztályozásnak lehetne nevezni.) Roget a természettörténet akkor még uralkodó iskolájához igazodik, amely az élőlények rendszerezésében szintén a hasonlóságot tekintette mérvadónak.

Roget méltatói és kutatói egymástól függetlenül közvetlen kapcsolatot vélnek felfedezni olyan filozófusokkal, mint *Descartes*, *Bacon*. Közvetlen elődjének pedig a XVII. század angol

nyelvészét, *J. Wilkinst* tekintik, aki a nyelvi kétértelműséget kívánta leküzdeni egy, a latin helyére kimunkált „filozófiai” nyelvvel, célja az egyetemes kommunikáció elősegítése volt.

Vickery 1960-ban írta, hogy a mechanizált tezauszok problémái a rokon jelentések hálózatán nyugszanak. Az „osztályozás” szó használata óvatosságot igényel, mert az első tezauszok nem alkalmazták az osztályozási technikát. A *tezaurofacet* volt e tekintetben az első lépés 1969 körül, illetve a fazettás osztályozás és a tezauszok megjelenése ugyanabban a kötetben.

Most már előttünk állhat a klasszikus információs (kereső) tezausz: ellenőrzött szótár, amely indexelésre és visszakeresésre használatos. Kezdetben lyukkártyákhoz alkalmazták, a számítógépes munkákban pedig batch üzemmódban. A tezausz tovább él az online világban. Használatának stabilitásához hozzájárult „nemzetköziesítése” az ISO révén, *J. Aitchison* és társainak kézikönyve, és más fontos eszközök. Az online korszak azt a problémát hívta elő, hogy létre kell hozni olyan eszközt, amely különböző tezauszok között létesít kapcsolatot a *term*-ek közötti hierarchikus, asszociatív és ekvivalenciarelációk hálózatával. Egy ilyen köztes vagy közvetítő nyelvre alkalmas példa a nálunk jól ismert BSO. Mindenesetre a probléma akuttá vált. Jelenleg is széles körű kutatások ismeretese az adatbázisok közötti keresésekre.

A fentiekkel párhuzamosan a mesterséges intelligencia és a szakértői rendszerek területén ún. „szemantikai hálózatokat” dolgoztak ki. Ezeket *J. Milstead* ismertette 2000-ben: „Fogalmilag eléggé közel állnak a tezauszokhoz, a hálózatok mutatják a *term*-ek szemantikai kapcsolatait a szövegekben.” Jó példa erre *N. Ford* könyvtárosoknak szánt tankönyve, illetve annak egy fejezete, szemantikai térképe a kardiovaszkuláris betegségekről. A fenti eredmények irányították a figyelmet a taxonómia felé.

Taxonómiák

Mi az oka a taxonómia kifejezés megjelenésének az új, kibővült jelentéssel?

- Az információs túlterheltség (hagyományos berendezések nem hatékonyak nagy adatbázisokhoz).
- Információs műveltség (főként a végfelhasználók küszködnek tudásbéli hiányokkal).
- A szervezés terminológiája (a közzétett osztályozási eszközök és tezauszok nem igazodnak a szervezetek nyelveihez, amelyek 80%-a belsőleg kapható meg).
- A szervezés „rombolása” (a bővítések, adatbázisok egyesítése, a létrehozás különböző szakaszaiban kulturális kérdéseket vetnek fel). Az eltérő használói csoportok megosztják az információt és tudást a szervezetben.

Ezek kezelésére a taxonómia és eszközei valók. Egy 2000-ben közzétett tanulmány szerint a taxonómiának öt eltérő, számos érintkezést mutató jelentése volt:

- *Webcímjegyzékek*, amelyeknek hálózatközi használata alakult ki. Valójában az osztályozás egy formája, csúcskifejezések többszintű hierarchiájával. Közülük lehet kiválasztani azt a néhány *term*-et, amely egy-két géphez tartozik. Jó példa erre az Open Directory Project, amely mintegy 350 ezer (!) *term*-et kezel, létrehozásában 35 ezer önkéntes vett részt.
- A taxonómiák *támogatják az automatikus indexelést*.
- A taxonómiák *automatikus kategorizálást hoznak létre*.
- Az *előkészületek befejezése*. Kérdésformula létesítése: homonimák egyértelműsítése, szinonimák csoportosítása (klaszterálása), a keresés feladása hálózatokra.

– *Testületi taxonómiák*. Eszközök, pl. útmutatók, szavak térképei, vagy a létező teauruszok összeosztása megateaurusszá.

Ontológiák

Vickery 1997-ben tanulmányt tett közzé az akkori ontológiákról és vezető gondolkodóiról. Innen az idézet: „Az ontológiát úgy kell meghatározni, mint a megosztott konceptualizálás formális, explicit leírását.” Ehhez kell egy kis magyarázat.

Konceptualizálás: a világ jelenségeinek (fenomenon) absztrakt modellje azáltal, hogy e fenomenonnak releváns fogalma (concept) határozható meg.

Explicit: a használt fogalmak típusát jelenti, a használat megkötöttségeit, és ezeket határozottan definiálják.

Formális: géppel olvasható (szabályok szerint leírt, előírt).

Megosztott: (shared) arra vonatkozik, hogy egy ontológia magáévá tette a megegyezéssel tudást, azaz nem személyi vagy individuális, hanem egy közösség fogadta el.

Példái közül a WordNet említendő, amelyet a Stanford University Kognitív Tudományok Laboratóriuma fejlesztett. Kb. 100 ezer szó jelentését tartalmazza 5 kategóriába sorolva: főnevek, igék, melléknévek, határozószók és „szerep” szavak. A jelentések kapcsolatban állnak szinonimákkal, antonimákkal (ellentétes jelentések), hiponimákkal (létezik valamiként, angolul „is-a...”), meronimákkal (rész kapcsolatok fogalmak között), és a szóalakok morfológiai relációival. A WordNet tehát szótári eszköz, és az interneten szabadon érhető el. Olyan szakterületeken építenek ontológiákat, mint a gépi fordítás, ismeretek újrahasznosítása, információkeresés stb. Legambiciózusabb felhasználása a tudásmenedzsmentben jött létre.

Az ontológiai eszközöknek három fajtája rajzolódik ki:

- A *szervezési* ontológia leírja az információ metamodelljét, például az információs források szerkezetét, formátumát.
- A *szakterületi* ontológiák az információs források tartalmát írják le.
- A *vállalkozási* ontológia az üzleti folyamatokat modellálja.

Befejezésül hozott példája T. Berners-Lee és társainak 2001-ben javasolt szemantikus webje, amelyet ma a legfejlettebbnek tart, jól definiált jelentésekkel az ember és a gép jobb együttműködésével. Gilchrist szinte átszellemülten ír róla, illetve idéz, a nézeteit is általánosítja. A szemantikus web egyetemes és decentralizált rendszer; nem ismeri a diszkriminációt pl. egy hevenyészett vázlat és kiglanolt előállítás között, a hétköznapi és akadémiai információ, kultúrák, nyelvek, médiák között. Berners-Lee nyomán az ontológiákat úgy határozza meg, hogy az „egy dokumentum vagy fájl, amelyet formálisan a termékek közötti relációk határoznak meg”.

Konklúzió

Wittgenstein szerint úgy lehet megismerni egy szó jelentését, hogy megvizsgáljuk használatát. Vizsgálva a teauruszok, taxonómiák és ontológiák használatát, kitűnik, hogy köztük sok az átfedés. A zavar lehetőségét növeli az is, hogy a résztvevő szereplők mások és mások. Egy poszt-roget-i teaurusz az információtudomány képviselőire tartozik, a taxonómia az információtechnológusok és rendszerfejlesztők ügye, az ontológiákat a filozófusoktól veszik, akik egyebek mellett mesterséges intelligenciával foglalkoznak. Néhány tényező azonban kiemelhető:

- a szervezésben növekvő trend a külső és belső információ összeegyeztetése,
- jelenleg az információk óriási tömege áll rendelkezésre,
- elérhető a viszonylag olcsó számítógépes erőforrás.

A teauruszok főként a belső információra figyeltek. A taxonómia mind a külső, mind a belső információ hatalmas mennyiségű inputjaival számol. Az információ minősége is a taxonómiát kívánja a tartalmak automatikus elemzésében. Az ontológiák világában a számítógépi erőforrások kiemelkedő fontosságúak.

Az is közös vonása a teauruszoknak, taxonómiáknak és ontológiáknak, hogy a természetes nyelvvel foglalkoznak. Ha adva van számos tárgy, csoportokba rendezésük lehetséges, ahogy a könyvtárak hagyományosan csinálták. A deskriptorok címkézhetők, csoportokba sorolhatók, erre születnek a csoportokat jelentő fogalmak és tezaurofacetták. A taxonómia él az osztályozás és tezausztechnika lehetőségeivel az automatikus kategorizálásban is. Alkalmazhatók a tárgyak nagy száma esetén is. Az osztályozás lehetőséget teremt a fogalmak közötti kapcsolatok elemzésére, az asszociációkra. A szemantikai hálózatok pedig többet is jelentenek, mint amit a relációkról a teauruszok nyújtanak. A vizsgálatok kiterjednek a szavak széles körére, és mivel szövegfüggők, többet adnak egy definíciónál vagy használatra vonatkozó megjegyzésnél is. Feltüntetik a szóalakokat, a morfológiai változatokat, a szintaktikai helyzetüket. Így jönnek létre a „gazdagított” teauruszok. Ezek az ontológiák alapvető összetevői. Az is látható, hogy tudományközi csoportok szükségesek az olyan álmokhoz, amilyenek a szemantikus web bizonyult. (Felhívom a figyelmet arra, hogy Gilchrist tanulmánya végén e téma szakirodalmának legjavát nyújtja. – A ref.)

/Managing Information, 2004. május, p. 44–48./

(Horváth Tibor)

Hogy van Horváth Tibor?

Elöljáróban néhány szakmai életrajzi adat:

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központban (OSZK KMK) (1962-1974) először az oktatási osztályon tanította a szakirodalmi tájékoztatás c. tantárgyat, publikált is. Ezután a KMK-n belül átkerült a tudományos és szakkönyvtárak módszertani osztályára, majd ennek lett osztályvezetője. Itt kezdett el foglalkozni az akkor újdonságként felmerülő gépi adatfeldolgozással és a korszerű indexelési eljárásokkal. Kezdetben az akkor elérhető technikákkal foglalkoztak (Balázs Sándorral társszerzőségben több kiadást megért könyvet írt a kézi lyukkártyákról), majd 1968-ban dolgozta ki a magyar könyvtárak műszaki fejlesztési tervét az Országos Könyvtárügyi Tanács számára. E tervezet elvei ma is aktuálisak.

UNESCO ösztöndíjasként 1972-ben tanulmányutat tett az USA-ban, a nagygépes rendszerek témakörében, ezzel tagította látókörét, kutatási területe az információkereső nyelvek.

1977 és 1984 között az ELTE BTK adjunktusa volt, a könyvtárszakon 1974-ben kezdte el tanítani az informatikai tárgyakat. Külső előadónak hívták a KLTE-re, főiskolákon is tanított. Utoljára az egri főiskolán.

Doktori disszertációját klaszteranalízisből írta (clustering), amely egy matematikai statisztikai bázison nyugvó automatikus osztályozás. Először alkalmazta a klaszteranalízist a magyarországi könyvtári informatikai rendszerekben.

Kandidátusi disszertációját Ismeretszervezés és szintaxis címen védte meg. Szakmai és könyvtárpolitikai témákban sok publikációja jelent meg.

1984 és 1992 között az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) igazgatóhelyettese, majd 1992-től 1997-ig főigazgatója volt. Kidolgozta a magyar nyelv szintaxisára a Precis indexelő nyelvet, mely szerint az OPKM-ben dolgoztak. Igazgatósága idején kezdte meg az OPKM a számítógépes rendszerének kialakítását, a könyvtár dokumentumainak számítógépre vitelét.

1990-től 1994-ig a Magyar Könyvtárosok Egyesületének (MKE) elnöke. Megszámlálhatatlan mennyiségű egyesület és szervezet elnöke, illetve tagja. Szabó Ervin Emlékérmét, Füzéki István Emlékérmét, majd 2004-ben Széchényi Ferenc-díjat kapott.

*

Horváth Tiborral életem három időszakában volt hosszabb-rövidebb kapcsolat. Először az ELTE Bölcsészettudományi Karán, ahol tanárom, másodszor amikor az MKE elnöke, majd mikor az OPKM főigazgatója volt. Így életének több szakaszában ismerhettem meg, mindig ugyanúgy: a kultúra elkötelezettjeként, és mint szuverén, saját benseje, szíve által irányított embert, aki nem azt teszi, amit elvárnak tőle, hanem igaza tudatában inkább vállalja a feszültséget akár az egész világgal szemben, és az igazságtalanság ellen felemeli a szavát.

Először a kezdetekről kérdeztem.

– Mit mondanál el ifjúkorodról?

– 1935-ben születtem Érsekújváron. Apámnak mondták, hogy adjon nyilatkozatot, hogy szlovák, de el van magyarosítva, azaz: reszlovakizáljon.

Azt mondta: nem. Erre 1946-ban, az infláció kellős közepén, átjöttek a szüleim három gyerekkel. A háborúban minden elpusztult. Kézicsomaggal jöttünk át. Szolnokra mentünk, ott is érettségiztem azután a Versegly Gimnáziumban 1955-ben. Nagyon patinás gimnázium volt.

Érettségi után jelentkeztem a bölcsészkarra, magyar-könyvtár szakra. Emlékszem még, hogy volt ott egy fiatal, debreceni tanár. Összebarátkoztunk, a jelentkezésem után behívott a tanári szobájába, és azt mondta: Te bolond, nem tudod, mit választasz! A nyomort!

Tényleg ilyen voltam. Az anyagi dolgok később sem érdekelték. Megszoktam a nyomort, így mentem a bölcsészkarra. Diplomámat 1959-ben kaptam kézhez. Később tanulmányaimat két területen folytattam: matematikai stúdiumokkal az ELTE TTK-n, majd a SZÁMALK jog-elődjénél, az Országos Ügyvitelgépesítési Felügyeletnél rendszerszervezést tanultam.

Egyetemista koromban, 1956-ban nemzetőrként részt vettem a forradalomban, le is tartóztattak. A „jogi kari ellenforradalmárok” közé tartoztam, ahogy a fehér könyv harmadik kötete nevezett bennünket. Füzéki Istvánt, aki szintén ott volt, mellőlem lőtték agyon. Hogy pontosan hol, nem tudom, mert amikor lökdöstek, szegény Füzit kiemelhették, vagy elvitték robotolni Szibériába, vagy rögtön megölték. Az volt Füzéki legfőbb baja, hogy jól tudott oroszul. Ő akkor végzős volt, és visszabeszélt az orosz tisztnek. Sétált előttünk a ruszki, és mondogatta nekünk, hogy fasiszták vagyunk. Ő meg visszabeszélt. Remegett a szája. Füzéki Pista kissé zilált hangon, gyorsan és indulatosan mondta: Héj, te vagy a fasiszta! Mit keresel az én hazámban! Vagy valami ilyeneket. Akkor még én is jobban tudtam oroszul, úgyhogy megértettem. Az a géppisztolyos orosz nem szólt semmit, csak sétált előtte föl-le, és nem vette le a szemét róla.

Nagyon örültem neki, amikor az öccse, Bálint, aki pszichiáter, egyetemistaként megkeresett, hogy számoljak be, hogy mi történt a bátyjával. Elmondtam mindent. És amikor a rendszer-változás volt – vagy hogy hívjam – akkor megalapította ezt a díjat. Büszke vagyok rá, hogy én kaptam meg elsőnek. Ez volt a legfontosabb kitüntetésem. El kell mondanom, hogyan szabadultam: Halász Sándor vállalt garanciát értem; őt és családját még Szolnokról jól ismertem. Szabadulásom után arra kért, hogy ne politizáljak és ne disszidáljak, mert akkor neki vége.

Füzéki Bálinttal most is, e-mailben vagy telefonon, kapcsolatban vagyunk. Az idei díjkiosztásra már nem tudtam elmenni. Akkor vonultam be a kórházba.

– *Hogy vagy egészségileg?*

– Két infarktusom volt, szív- és érrendszeri bajaim, na meg amik ebből származnak. Volt egy súlyos műtétem, hármass bypass volt, három eret cseréltek le a szívemben. Nagy szerencsém volt az orvosokkal. A kardiológusom rendszeresen befektet egy-egy kúrára, hogy átmossa az ereimet. Most néha köhögök. Ez azért van, mert a bypass-műtét után általában marad valami, hát ez nekem a vizesedés volt. Volt, amikor meg is csapoltak. Most már jobban vagyok.

Még valamit elmondanék az érzelmi életemről. Egyre inkább elegem van Budapestből. Legszívesebben elköltöznék egy jó levegőjű helyre, ahol erdő, ló, kutya van, szeretnék olyan helyre menni, ahol együtt vagyok a természettel.

A probléma kettős: a megfelelő komfortot biztosítani kell; vezetékes víz, szennyvíz stb. szükséges. Ez Dörgicsén meglenne ugyan, de a probléma az, hogy orvos közelében kell lennem. Bármikor jöhet a betegség, és itt már ismernek az orvosok. Már mondtam, hogy leltári tárgy vagyok a kórházban. Amikor legutóbb voltam, olyan társaság verődött össze – mind halálos beteg, de egész napon át jókedvűek voltunk. Az egyik szobatárs Ausztráliából tért haza, nagyon súlyos beteg. A Corvin-köziekhez tartozott, Pongrácz Gergely csapatához.

Nagyon kemény személy. Ha láttál még embert, akinél már semmi nem működik, az ő. Össze van szögecselve, nagy fájdalmai vannak, mégis nagyokat hahotáztunk.

– *Mi a véleményed a szakma mostani fejlődéséről?*

– A könyvtárak jövője... Attól függ, hogy milyen lesz a kommunikáció.

Egy biztos, hogy lesz, és erősödik, az is biztos, hogy egyre több olyan tudás halmozódik föl, amit tárolni kell valami módon. És el kell juttatni a felhasználóhoz valami módon. Ezt hívják könyvtárnak.

Az teljesen mindegy, hogy kőbe vésték vagy milyen hordozón volt, papíron vagy hogyan tárolódik, az csak technika.

Van egy nagyon fontos alapelv: bárkinek joga van bármely információhoz, a tudáshoz. Ez így nagyon szép, de még megvalósíthatatlan. Ugyanis ha valaki létrehoz hatalmas adatbázisokat hihetetlen költséggel, a másik meg ingyen használja – ez ma még megoldhatatlan. De efelé kell tendálnunk, tehát a hálózatok irányába.

– *Mint az OPIR?*

– Nálunk akkor így hívtuk az 1980-as években: OPIR (Országos Pedagógiai Információs Rendszer). De most gondolj a földkerekségre, tehát ahol az információ, a tudás keletkezett.

Most ne dokumentumokban gondolkodjál, mert az csak hordozó. Hanem magát a tudást tárolni. Borzasztó nagy mennyiségben. Rendben van, lesz ott is valami szöveg, azt lehet tárolni. Másfelől ezekből a rettenetes nagy monumentális tárákból hogyan választod ki a releváns információt? A kérdés előre nem látható szempontokat is fölvet. Például: valaki föl-fedezi a csodabogarat. A kérdés úgy szól, hogy hol szerepel. Nevekre, fogalmakra könnyebb keresni. Szerzői jogi problémákat is vethet föl mindez. Ezekkel sok gond lesz.

Valószínűleg lesz olyan, amihez bárki szabadon, sőt ingyen hozzáférhet, s lesz olyan, amiért fizetni kell.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár újjáalakulásának ötvenéves évfordulója alkalmával megrendezett szakmai konferencián készült kép. (2008. november 10.) (<http://www.opkm.hu/>)

Nagyon-nagyon bonyolult, könnyű kimondani az elveket. Joga van mindenkinek bármely tudás-szegmenshez. Ezt valósítsa meg valaki! Akartam mondani az előbb, hogy ez csak akkor valószínű, ha a mi kultúránk megy tovább. De itt az a veszély is fenyeget, hogy lesz egy óriási változás, Európát és az európai kultúrát leírják, pontosabban: leírja magát. És jönnek új népek,

ambíciók, ötletek – csak Ázsiára gondolj, van is ott forrongás. Hát nem kell mondanom, hogy az emberiség nagy része nem érdekelt ebben, mert örül, ha nem hal éhen.

Itt valami differenciált dolog lesz – én egyébként nem bízom abban, hogy úgy, ahogy eddig, mi nagyon sokáig bírjuk. „Mi” – úgy értem, hogy európaiak, franciák, olaszok. Eddig a tisztelt gyarmatosítók azt gondolták, hogy megszedik magukat és kizsákmányolják ezeket a kis népeket, országokat – minket is – aztán, ha már jogilag nem tartható ez a konstrukció, akkor majd országukba elmegy a pária, és boldog lesz, ha szolgálhatja a volt rabtartóját – aki már nem akar semmit, csak az élvezetet; hedonistává vált.

Azt bizonyítják a különböző európai országokban a mindenféle lázadások, hogy nem! Ők követelik a jogaikat – és miért ne? Ő török akar maradni Németországban is, meg mohamedán. Joga van hozzá. Bonyolult, de a nagy tendenciákat nézve ez így látszik. Valamikor elkezdtem foglalkozni a mohamedán vallással. Rájöttem arra, hogy az egy óriási kultúra.

Ilyen körülmények között kell megteremteni azokat a helyeket, ahol a tudástárolás megy. És ez az átviteli hálózatokon bárhová eljut. Most már vezeték sem kell hozzá. Régen még volt határ, ameddig a madzag elment, addig. Most műholddal bárhol, bármi fogható.

Ehhez képest a magyar könyvtárügy kicsit – hogy úgy mondjam – szemellenzős. Mert az a pillanatnyi bajunk, hogy nincs pénzünk.

– *Ez nem csak pillanatnyi gond.*

– Jó, de most különösen. Ilyenkor mit tesz a jámbor magyar? Stratégiákban gondolkodik. Ez hatalmas ellentmondás.

– *És az iskolai könyvtárakról mi a véleményed?*

– Az biztos, hogy az iskolákban hozzáférést kell biztosítani az egész tudásanyaghoz. A kis településeken például az iskola más módon is kulturális centrum: olyan, ahová elmennek a község lakói más céllal is. Például az iskolákhoz köthetők a sportlétesítmények, zenei létesítmények és így tovább. Ez nagyon fontos lenne, hogy így működjön.

Valamikor – még aktív koromban – az angolok készítettek egy nagy vizsgálatot. Angliában össze akarták vonni az iskolákat, mert úgy olcsóbb. Akkor is a közgazdászok javasolták ezt. Falanszterek lettek volna az iskola helyett. Nem engedték. „Óh, mert az a mi iskolánk!” Végül meg is hátrált ez a gondolat, nem járt sikerrel. Szerencsére a népben még működnek egészséges ösztönök. Megérik, mit nem szabad megengedni. Legfeljebb valaki spórolt volna pénzt.

Nézd meg csak a zenében, a szimfonikus zenekarainkat, alutápláltak.

– *Ez mit jelent?*

– Nincs pénz, nem tud tervezni. A fiam révén tudom ezt, hogy évekre előre kell tudni a programot. Azonban ha nem tudja, hogy az útiköltséget honnan szerzi, akkor nem tud tervezni.

– *Csak pályázatok útján tudják megtenni. És az késő.*

– Igen. Ilyesmi van, és fura, nincs olyan kezekben, ahol lenne céltudatos törekvés az oktatást, a valódi kutatást támogatni és ... – azért nem mondanék szavakat, mert nem az a jelentésük már...

– *Elkopott sok szónak a jelentése.*

– Sőt. Néha jön egy tudálékos magyarázó, valamelyik orgánumban, és azt sulykolná belém, hogy a művészet az közmegegyezés, vagy ilyesmi. Amit sokan szeretnek, az a művészet. De ez nem így van. Annyira nem így van, hogy a művész az alkotása révén magával a léttel kerül kapcsolatba.

– „Nem a való, hanem annak égi mása.”

– Igen. Ezt valaki vagy megérti, vagy nem.

Gondolj olyan művekre, mint az Antigoné. Ma is jelent valamit, mert magával az emberrel kapcsolatban fogalmaz meg problémákat, még ha nincs is megoldás. Mert azóta is gyakran megírták a témát ilyen-olyan oldalról, mert felhívja a figyelmet, hogy: ember! Vannak ilyen kérdések!

– Mit tartasz a legfontosabbnak a műveid közül? Az interneten azt találtam, hogy a kutatási témáidhoz kapcsolódó tudományos dolgozataidnak a száma 126.

– Természetesen a Könyvtárosok kézikönyvét. Megemlítem azonban Futalával és Papp Pistával írt cikkünket, a Könyvtári Figyelőben jelent meg³³. Azt mondják, szakmánkban ezzel a cikkel kezdődött a rendszerváltás.

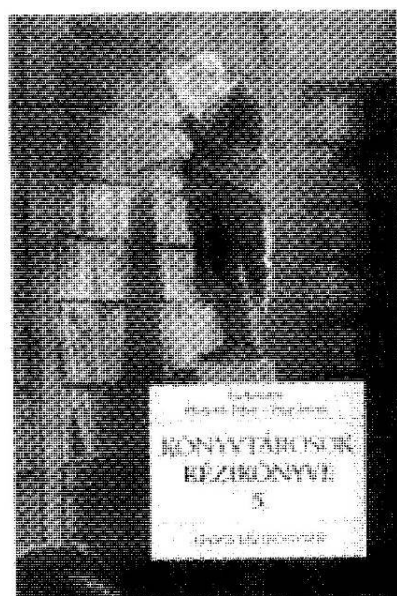
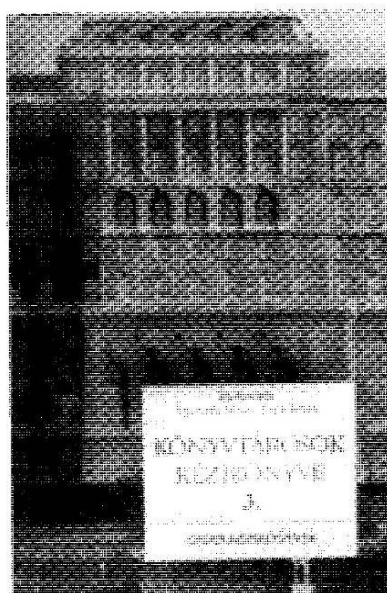
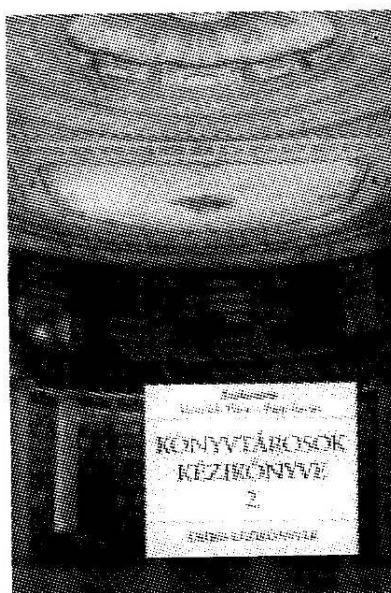
Visszatérve a kézikönyvre: Papp Istvánnal együtt, közösen lefektetett alapelvek szerint bíztuk meg a szakma legjobbjait, és írtuk, illetve íratunk meg az egyes fejezeteket, hoztuk létre az ötkötetes művet. Mint szerkesztők végig törekedtünk arra, hogy a belső szemléleti, gondolati egységet megteremtsük. Sajnos előfordult, hogy egyes részeket legszívesebben újraíratunk volna, de a nyomdai határidő sürgetett.

A könyv célját az első kötet bevezetőjében írtuk le. – Idézem: „Negyven éve lassan, hogy napvilágot látott Sallai István és Sebestyén Géza A könyvtáros kézikönyve című szintézise. Könyvtárosnemzedékek nőttek fel rajta, s nemzedéknyi idő telt el megjelenése óta. Óriási változásokat tapasztaltunk ez idő alatt a társadalmi közlés természetében, a publikációk kezelésének eljárásában és technikáiban. Könyvtárainkban e változások átalakították a szellemi alkotások feldolgozásának módjait és hozzáférhetővé tették az alkotások hasznosításának, közkinccsé tételének eddig nem is álmodott lehetőségeit, miközben megmaradt a könyvtárak – vagy az ismeretgazdálkodás egyéb nevekkal illethető intézményei – évezredek óta változatlan feladata: az információs források megnyitása az emberek előtt. Időszerűvé vált újabb összegzést készíteni.”³⁴

A Könyvtárosok kézikönyvéről dióhéjban: Az első kötet alcíme: *Alapvetés*, a könyvtár- és információtudomány alapjaival foglalkozik. A 2001-ben közzétett második kötet alcíme: *Feltárás és visszakeresés* – témája az információk kezelésének, az ismeretszervezésnek a problematikája. A harmadik kötet, *A könyvtárak rendszere*, az ismeretgazdálkodás szervezeti formáit, intézményeit mutatja be. A negyedik kötet alcímének – *Határterületek* – megfelelően könyvtári, információtudományi látószögből mutatja meg a kialakult tudományközi kapcsolatok területeit és tartalmát, míg a 2003-ban megjelent ötödik kötet, a *Segédletek*, a könyvtárasság műveléséhez nélkülözhetetlen eszközöket, tájékozási forrásokat adja közre.

³³ FUTALA Tibor – HORVÁTH Tibor – PAPP István: Együttműködés vagy rendszerszervezés. = Könyvtári Figyelő, 29. köt. 5. sz. 1983. p. 455-470.

³⁴ HORVÁTH Tibor – PAPP István: Könyvtárosok kézikönyve 1. kötet. Bp. OSIRIS, 1999. p. 9.

– Végezetül egy részt idézek az első kötetben található Horváth Tibor-tanulmány recenziójából, és köszönöm az őszinte beszélgetést!³⁵

„Erőfeszítéseinek eredményeként teljesen szuverén, valóban »noch me da gewesen« munka kerekedik ki tolla (írógépe, szövegszerkesztője) alól. Az a műveltségbeli felkészültség, amellyel Horváth olvasóját a tudományok mibenlététől a tudományrendszerek és a szöveg mibenlétén át az információ mibenléteig elvezeti, gáncstalan: terjedelmes és elmélyült. S hadd tegyem még hozzá: a magyar értekező próza legjobb hagyományait követi.

Számomra is erős és tartós emlékezetű lett az az utazás, amelyben a szerző időben, szakmában és szakma körülötte térben részesített. És bizonyára az lesz más kollégák, köztük különösen azok számára is, akik a szakma tudományos alapjairól már hallottak és olvastak egyet és mást. Egy jól ismert tárgy vagy jelenség halmaz is lehet meglepően újszerű, ha még elhasználatlan nézőpontból mutatkozik meg vagy be, illetve innen nézvést korábban vallott hitek, nézetek és meggyőződések revíziójára késztet, vagy legalábbis kezdeményez efféle revíziót. Igen, szerzőnknek éppen ez az újragondolásra ösztönző (sőt: esetenként egyenesen provokáló) képessége sem kerülheti el a recenzens figyelmét és elismerését.”

Celler Zsuzsanna

³⁵ FUTALA Tibor: A Könyvtárosok kézikönyvéről. Nagy szakmai merészség volt vállalkozni rá... = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2. sz. 2000. p. 10.